Ierusalim

BIOGRAFIA UNUI ORAȘ

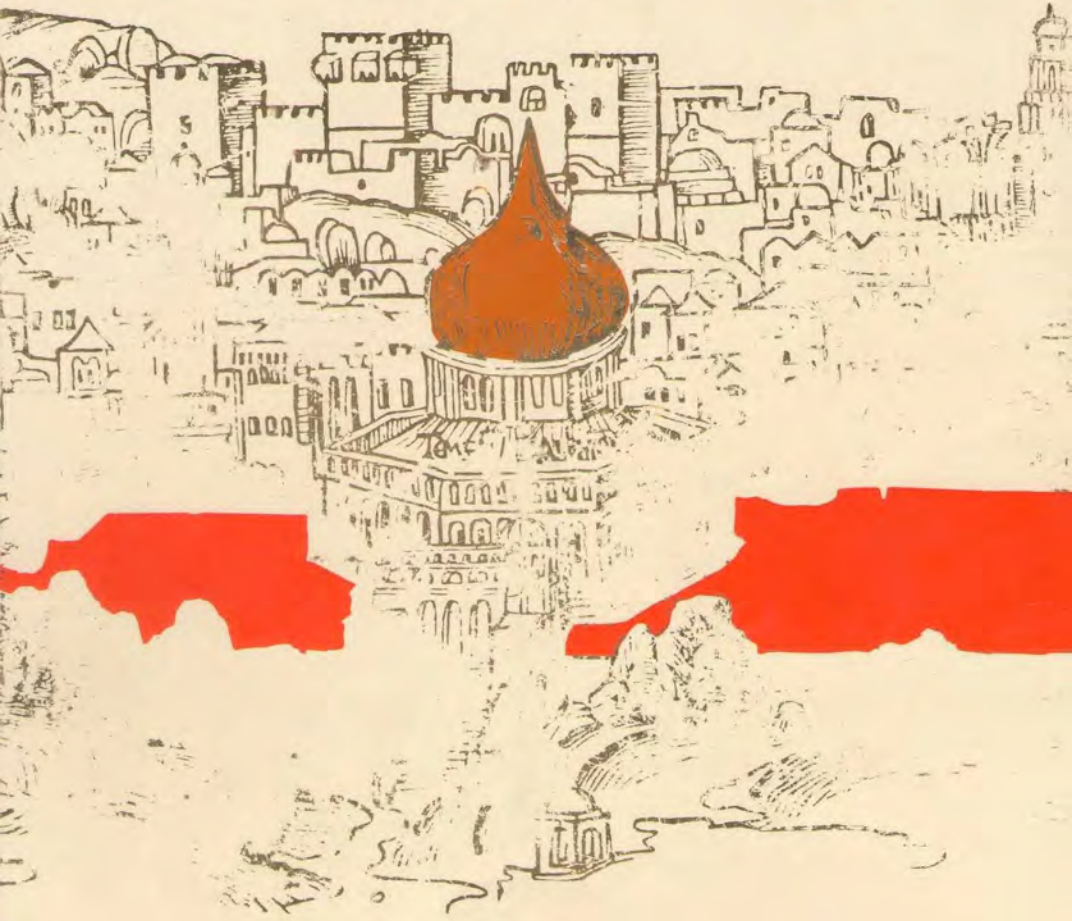

SIMON SEBAG MONTEFIORE

Ierusalimul este orașul universal, capitala a două popoare, sanctuarul a trei religii; este trofeul râvnit de trei imperii, locul Judecății de Apoi și câmpul de bătălie al ciocnirii de astăzi dintre civilizații.

De la regele David la Barack Obama, de la nașterea iudaismului, creștinismului și islamismului la conflictul palestiniano-israelian s-au scurs 3.000 de ani de credință, masacre, fanatism și coexistență a mai multor religii. Cum a devenit orașul acesta mic și îndepărtat Orașul Sfânt, „centrul lumii" și, în prezent, cheia păcii în Orientul Mijlociu?

Citiți povestea celui mai fascinant oraș din lume: o istorie construită din date și anecdote picante, relatată de unul dintre cei mai importanți istorici ai prezentului.

Personalitățile care și-au lăsat amprenta asupra orașului sunt numeroase: de la Solomon, Saladin și Suleiman Magnificul la Cleopatra, Caligula și Churchill; de la Abraham la Iisus și Mahomed; de la figurile lumii antice – regina Isabela, Nabucodonosor, Irod și Nero la numele cu rezonanță ale timpurilor moderne – Kaiser, Disraeli, Mark Twain, Rasputin și Prințul Lawrence al Arabiei. Regi, împărați, profeți, poeți, sfinți, cuceritori și femei ușoare... Biografia Ierusalimului se scrie prin războaie, lupte sângeroase pentru putere, atrocități comise în numele credinței sau idile fulgerătoare...

Cercetând asiduu arhivele și bazându-se pe descoperiri recente, pe documentele propriei familii și pe munca sa de o viață, Montefiore revelează esența sacrului și a misticismului, a identității și a puterii într-o cronică unică a orașului despre care mulți cred că va fi locul unde va veni Apocalipsa. Așa s-a născut singurul oraș care există de două ori – în cer și pe pământ.

SIMON SEBAG MONTEFIORE

Ierusalim

Biografia unui oraș

SIMON SEBAG MONTEFIORE

Ierusalim

Biografia unui oraș

Traducere din engleză de
Luminița Gavrilă Cioroianu
Smaranda Nistor
Constantin Dumitru Palcus

Consultant de specialitate
Adrian Cioroianu

3
TREI

Editori:
SILVIU DRAGOMIR
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Director editorial:
MAGDALENA MĂRCULESCU

Coperta:
FABER STUDIO

Imagine copertă:
© INTERFOTO/Alamy

Director producție:
CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Redactor:
DOMNICA DRUMEA

Dtp:
OFELIA COȘMAN

Corectură:
LORINA CHIȚAN
RODICA PETCU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SEBARG MONTEFIORE, SIMON
Ierusalim : biografia unui oraș / Simon Sebarg Montefiore ;
trad.: Luminița Gavrilă Cioroianu, Smaranda Nistor,
Constantin Dumitru Palcus. - București : Editura Trei, 2012
Bibliogr.
ISBN 978-973-707-619-9

I. Gavrilă, Luminița (trad.)

II. Nistor, Smaranda (trad.)

III. Palcus, Constantin Dumitru (trad.)

94(569.4 Ierusalim)
276(569.4 Ierusalim)

Titlul original: JERUSALEM. The Biography
Autor: Simon Sebag Montefiore

Copyright © Simon Sebag Montefiore 2011

Copyright © Editura Trei, 2012
pentru prezenta ediție

C.P. 27-0490, București
Tel./Fax: +4 021 300 60 90
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN 978-973-707-619-9

Să vezi Ierusalimul înseamnă să vezi istoria lumii; ba mai mult, înseamnă să vezi istoria cerului și a pământului.

Benjamin Disraeli, *Tancred*

Orașul a fost distrus, reconstruit, distrus și iar reconstruit. Ierusalimul este o bătrână nimfomană care-și sufocă iubiții unul după altul, apoi se descotorosește de ei cu un căscat, o văduvă neagră care își devorează partenerii chiar în timp ce o penetrează.

Amos Oz, *Poveste despre dragoste și întuneric*

Țara lui Israel este centrul lumii; Ierusalimul este centrul Țării; Sfântul Templu este centrul Ierusalimului; Sfânta Sfintelor este centrul Sfântului Templu; Chivotul Legii este centrul Sfintei Sfintelor, iar Piatra de temelie pe care a fost creată lumea este înainte de Sfântul Chivot.

Midrash Tanhuma, *Kedoshim* 10

Sanctuarul pământului este Siria; sanctuarul Siriei este Palestina; sanctuarul Palestinei este Ierusalimul; sanctuarul Ierusalimului este Muntele; sanctuarul Muntelui este locul de cult; sanctuarul locului de cult este Domul Stâncii.

Thaur ibn Yazid, *Fadail*

Ierusalimul este cel mai strălucit dintre orașe. Și totuși, Ierusalimul are câteva dezavantaje. Astfel, se spune că „Ierusalimul este o cupă de aur plină cu scorpioni".

Muqaddasi, *Descrierea Siriei și a Palestinei*

Cuprins

13 *Prefață*
21 *Mulțumiri*
25 *Prolog*

35 **Partea întâi. IUDAISMUL**

37 **Capitolul unu.** Lumea lui David
42 **Capitolul doi.** Ascensiunea lui David
45 **Capitolul trei.** Regatul și Templul
53 **Capitolul patru.** Regii Iudei (930–626 î.e.n.)
62 **Capitolul cinci.** Târfa Babilonului (930–626 î.e.n.)
68 **Capitolul șase.** Perșii (586–539 î.e.n.)
73 **Capitolul șapte.** Macedonenii (539–336 î.e.n.)
83 **Capitolul opt.** Macabeii (164–66 î.e.n.)
89 **Capitolul nouă.** Sosirea romanilor (66–40 î.e.n.)
95 **Capitolul zece.** Irodienii (40 î.e.n.–10 e.n.)
110 **Capitolul unsprezece.** Iisus Hristos (10–40 e.n.)
124 **Capitolul doisprezece.** Ultimul Irod (40–66 e.n.)
134 **Capitolul treisprezece.** Războaiele iudaice: moartea Ierusalimului (66–70 e.n.)

139 **Partea a doua. PĂGÂNISMUL**

141 **Capitolul paisprezece.** Aelia Capitolina (70–312 e.n.)

153 **Partea a treia. CREȘTINISMUL**

155 **Capitolul cincisprezece.** Apogeul Bizanțului (312–518 e.n.)
169 **Capitolul șaisprezece.** Apogeul Bizanțului: invazia persană (518–630)

177 **Partea a patra. ISLAMUL**

179 **Capitolul șaptesprezece.** Cucerirea arabă (630–660)
187 **Capitolul optsprezece.** Omeiazii: restaurarea Templului (660–750)
196 **Capitolul nouăsprezece.** Abbasizii: stăpânii de departe (750–969)
200 **Capitolul douăzeci.** Fatimizii: toleranță și sminteală (696–1099)

211 **Partea a cincea. CRUCIADELE**
213 **Capitolul douăzeci și unu.** Masacrul (1099)
221 **Capitolul douăzeci și doi.** Ascensiunea Ținutului de peste Mare (1100–1131)
225 **Capitolul douăzeci și trei.** Epoca de aur a Ținutului de peste Mare (1131–1142)
235 **Capitolul douăzeci și patru.** Impasul (1142–1174)
243 **Capitolul douăzeci și cinci.** Regele lepros (1174–1187)
248 **Capitolul douăzeci și șase.** Saladin (1187–1189)
257 **Capitolul douăzeci și șapte.** A treia Cruciadă (1189–1193)
263 **Capitolul douăzeci și opt.** Dinastia lui Saladin (1193–1250)
273 **Partea a șasea. MAMELUCII**
275 **Capitolul douăzeci și nouă.** Sclavul sultanului (1250–1339)
282 **Capitolul treizeci.** Declinul mamelucilor (1399–1517)
289 **Partea a șaptea. OTOMANII**
291 **Capitolul treizeci și unu.** Magnificența lui Soliman (1517–1550)
294 **Capitolul treizeci și doi.** Mistici și mântuitori (1550–1705)
307 **Capitolul treizeci și trei.** Familiile (1705–1799)
313 **Partea a opta. IMPERIUL**
315 **Capitolul treizeci și patru.** Napoleon în Țara Sfântă
319 **Capitolul treizeci și cinci.** Noii romantici: Chateaubriand și Disraeli (1806–1830)
326 **Capitolul treizeci și șase.** Cucerirea albaneză (1830–1840)
331 **Capitolul treizeci și șapte.** Evangheliștii (1840–1855)
348 **Capitolul treizeci și opt.** Noul oraș (1855–1860)
352 **Capitolul treizeci și nouă.** Noua religie (1860–1870)
357 **Capitolul patruzeci.** Orașul arab, orașul imperial (1870–1880)
364 **Capitolul patruzeci și unu.** Rușii (1880–1898)
369 **Partea a noua. SIONISMUL**
371 **Capitolul patruzeci și doi.** Kaiserul (1898–1905)
379 **Capitolul patruzeci și trei.** Cântărețul la *oud* din Ierusalim (1905–1914)
390 **Capitolul patruzeci și patru.** Primul Război Mondial (1914–1916)
397 **Capitolul patruzeci și cinci.** Revolta Arabă și Declarația Balfour (1916–1917)
411 **Capitolul patruzeci și șase.** Cadoul de Crăciun (1917–1919)
421 **Capitolul patruzeci și șapte.** Victorioși și prăzi de război (1919–1920)
428 **Capitolul patruzeci și opt.** Mandatul Britanic (1920–1936)

440 **Capitolul patruzeci și nouă.** Revolta Arabă (1936–1945)
451 **Capitolul cincizeci.** Războiul murdar (1945–1947)
464 **Capitolul cincizeci și unu.** Independența evreilor, catastrofa arabilor (1948–1951)
471 **Capitolul cincizeci și doi.** Divizat (1951–1967)
478 **Capitolul cincizeci și trei.** Șase zile (1967)

487 *Epilog*
509 *Bibliografie*
531 *Arbori genealogici*
541 *Hărți*

Prefață

Istoria Ierusalimului este istoria lumii, dar mai este și cronica unui oraș provincial adesea sărac, pierdut printre colinele Iudeei. Astăzi mai mult ca niciodată, Ierusalimul este considerat centrul lumii: orașul se află în miezul luptei dintre religiile avraamice, este sanctuarul unui fundamentalism din ce în ce mai popular printre creștini, evrei și musulmani, câmpul de luptă strategic al încleștării dintre civilizații rivale, linia frontului dintre ateism și credință, centrul de atenție al fascinației laice, obiectul unor delirante teorii ale conspirației și al miturilor care circulă pe internet, scena scăldată în lumină pentru camerele de filmat din întreaga lume într-o epocă a fluxului informațional neîntrerupt. Interesele religioase, politice și mediatice se alimentează unele pe altele și fac ca Ierusalimul să fie analizat azi mai profund ca niciodată.

Ierusalimul este Orașul Sfânt, dar a fost dintotdeauna și un adăpost al superstițiilor, șarlatanismului și bigotismului; trofeul râvnit de imperii, deși lipsit de valoare strategică; teritoriul cosmopolit a numeroase secte, fiecare fiind convinsă că orașul îi aparține doar ei; orașul cu o mulțime de nume — dar fiecare tradiție este atât de sectară, încât le exclude pe celelalte. Este un oraș de un așa rafinament, încât în literatura ebraică sacră se vorbește despre el la genul feminin — o femeie senzuală, plină de viață, întotdeauna frumoasă, dar uneori desfrânată, alteori o prințesă rănită și părăsită de iubiții ei. Ierusalimul este casa unui Dumnezeu unic, capitala a două popoare, templul a trei religii și singurul oraș care există în două locuri — în cer și pe pământ: grația sa terestră extraordinară nu este nimic în comparație cu gloria sa celestă. Însuși faptul că Ierusalimul este terestru și totodată celest arată că orașul poate exista oriunde: noi Ierusalime au fost întemeiate peste tot în lume și fiecare dintre ele are propria viziune asupra Ierusalimului. Profeți și patriarhi, Avraam, David, Iisus și Mahomed au pășit pe aceste pietre. Religiile avraamice s-au născut acolo și tot acolo se va sfârși și lumea în Ziua Judecății. Ierusalimul, sacru pentru Popoarele Cărții, *este* orașul Cărții: în multe privințe, Biblia este chiar cronica Ierusalimului, iar cititorii, de la iudei și primii creștini, trecând mai departe la cuceritorii musulmani și cruciați până la evangheliștii americani de astăzi, i-au schimbat în repetate rânduri istoria pentru a îndeplini profeția biblică.

Când Biblia a fost tradusă în greacă, apoi în latină și engleză, a devenit cartea universală și a făcut din Ierusalim orașul universal. Fiecare mare rege devenea un David, oamenii fiecărui popor se credeau aleși să fie „noii israeliți" și fiecare civilizație grandioasă se pretindea a fi un nou Ierusalim, orașul care nu aparține

nimănui și există în imaginația fiecăruia. Aceasta este tragedia orașului, dar și magia lui deopotrivă: oricine visa la Ierusalim, orice vizitator din toate timpurile, de la apostolii lui Iisus la soldații lui Saladin, de la pelerinii victorieni la turiștii și jurnaliștii de azi, sosește aici cu propria viziune asupra Ierusalimului autentic, pentru ca mai apoi să fie amarnic dezamăgit de ceea ce găsește, un oraș în continuă schimbare, care a prosperat și a decăzut, a fost distrus și reconstruit în repetate rânduri. Dar pentru că așa este Ierusalimul, proprietatea tuturor, numai imaginea lor este cea corectă; realitatea coruptă, artificială, trebuie să se schimbe; toți au dreptul să-și impună propriul „Ierusalim" asupra Ierusalimului — ceea ce adesea au și făcut prin foc și prin sabie.

Ibn Khaldun, un istoric din secolul al XIV-lea, care a consemnat unele evenimente relatate în această carte și chiar a participat la ele, remarca faptul că istoria este „studiată cu asiduitate. Omul de pe stradă vrea să o cunoască. Regi și conducători se bat pentru ea". Este valabil mai ales în cazul Ierusalimului. E imposibil să scrii o istorie a acestui oraș și să nu recunoști că Ierusalimul este o temă, un centru de rotație, o axă a istoriei lumii. Într-o epocă în care, grație puterii internetului, mouse-ul și sabia sunt arme din același arsenal fundamentalist, căutarea faptelor istorice este și mai importantă decât a fost pentru Ibn Khaldun.

O istorie a Ierusalimului trebuie să fie un studiu al naturii sacrului. Expresia „Orașul Sfânt" este folosită mereu pentru a descrie venerația pe care o suscită sanctuarele sale, dar ea semnifică și faptul că Ierusalimul a devenit principalul loc de pe pământ al comunicării dintre Dumnezeu și oameni.

Trebuie, de asemenea, să răspundem la această întrebare: dintre toate locurile din lume, de ce Ierusalim? Locul se găsea departe de rutele comerciale de pe coasta Mediteranei; era sărac în ape, pârjolit de arșița verii, înghețat de viscolul iernii, cu stânci măcinate de căldură și neprimitoare. Alegerea Ierusalimului ca oraș al Templului a fost în parte o decizie personală, în parte consecința evoluției sale: sacralitatea lui a devenit cu atât mai profundă cu cât el era deja sfânt de atâta timp. Sacrul are nevoie nu doar de spiritualitate și credință, ci și de legitimitate și tradiție. Un profet radical, animat de o viziune nouă, trebuie să explice secolele care au precedat și să-și justifice propria revelație într-o limbă și o geografie a sacrului acceptate — profețiile revelațiilor anterioare și locurile deja venerate de mult timp. Nimic nu face un loc mai sfânt decât concurența altei religii.

Această sacralitate displace multor vizitatori atei, care o văd ca pe o superstiție contagioasă într-un oraș suferind de o pandemie de bigotism virtuos. Dar asta înseamnă să negi nevoia profundă de spiritualitate a ființei umane, fără de care este imposibil să înțelegi Ierusalimul. Religiile trebuie să explice bucuriile fragile și anxietățile eterne care mistifică și înspăimântă omenirea: avem nevoie să simțim că există o forță superioară. Respectăm moartea și tânjim să-i găsim sensul. Ca punct de întâlnire dintre Dumnezeu și om, Ierusalimul este locul în care aceste întrebări găsesc răspuns odată cu venirea Apocalipsei — la Sfârșitul Veacului, când va izbucni războiul, o luptă între Christ și Antihrist, când Kaaba va veni de la Mecca la Ierusalim, când se va ține Judecata, vor învia morții și va veni Messia cu Împărăția Cerurilor, Noul Ierusalim. Toate cele trei religii avraamice cred în venirea Apocalipsei, dar detaliile variază de la o credință și de la o sectă

la alta. Poate că pentru laici nu sunt decât niște aiureli învechite, însă aceste idei sunt, dimpotrivă, de mare actualitate. În această epocă a fundamentalismului iudaic, creștin și musulman, Apocalipsa este o forță dinamică în febrila activitate politică a lumii.

Moartea este însoțitoarea noastră constantă: mult timp, pelerinii veneau la Ierusalim ca să moară și să fie îngropați aproape de Muntele Templului pentru a renaște în timpul Apocalipsei; și acum continuă să vină. Orașul este înconjurat de cimitire și se odihnește pe ele; sunt venerate fragmentele scorojite ale unor sfinți antici — mâna dreaptă, înnegrită și uscată, a Mariei Magdalena este încă expusă în camera părintelui superior grec ortodox din Biserica Sfântului Mormânt. Numeroase sanctuare, dar chiar și case particulare sunt construite în jurul mormintelor. Atmosfera tenebroasă a acestui oraș al morților se explică nu doar printr-un fel de necrofilie, ci și prin necromanție: morții de aici sunt aproape vii, parcă așteptând învierea. Luptele neîncetate pentru Ierusalim — masacrele, haosul, războaiele, terorismul, asediile și catastrofele — au transformat acest loc în câmp de bătălie, „abatorul religiilor" după Aldous Huxley, „osuarul" după Flaubert. Melville vedea orașul ca pe un „craniu" asediat de „armate ale morților", iar Edward Said își amintea că tatălui său nu-i plăcea Ierusalimul pentru că „îi amintea de moarte".

Evoluția acestui sanctuar celest și terestru nu s-a datorat întotdeauna providenței. Religiile se nasc dintr-o scânteie revelată unui profet charismatic — Moise, Iisus, Mahomed. Imperiile sunt întemeiate, orașele — cucerite, prin forța și șansa unui războinic. Deciziile unora, începând cu regele David, au făcut din Ierusalim ceea ce este el astăzi.

Probabilitatea ca mica citadelă a lui David, capitala unui regat neînsemnat, să devină centrul lumii era extrem de redusă. Ironia sorții a făcut ca tocmai distrugerea Ierusalimului de către Nabucodonosor să ducă la crearea tiparului sacralității lui viitoare, deoarece acea catastrofă i-a determinat pe evrei să consemneze și să proclame gloria Sionului. De obicei, astfel de cataclisme au dus la dispariția unor popoare întregi. Însă extraordinara capacitate de supraviețuire a evreilor, devotamentul lor încăpățânat față de Dumnezeul lor și, mai ales, faptul că au așternut în scris propria versiune a istoriei lor în Biblie au stat la baza faimei și sacralității acestui oraș. Biblia s-a substituit statului evreu și Templului și a devenit, cum spunea Heinrich Heine, „patria ambulantă a evreilor, Ierusalimul ambulant". Niciun alt oraș nu are propria sa carte și nicio altă carte nu a ghidat în așa măsură destinul unui oraș.

Caracterul sacru al orașului s-a născut din unicitatea evreilor ca Popor Ales. Ierusalimul a devenit Orașul Ales, Palestina — Pământul Ales, iar această unicitate a fost moștenită și îmbrățișată de creștini și musulmani. Sacralitatea supremă a Ierusalimului și a pământului Israelului se reflectă în obsesia religioasă crescândă cu privire la întoarcerea evreilor în Israel și în entuziasmul occidental față de sionism, echivalentul său laic, în perioada dintre Reforma secolului al XVI-lea în Europa și anii 1970. De atunci, tragedia palestinienilor, care văd în Ierusalim Orașul lor Sfânt pierdut, a modificat percepția asupra Israelului. Astfel, fixația occidentală, acest sentiment al proprietății universale, poate funcționa în

ambele sensuri — poate fi o binecuvântare sau o sabie cu două tăișuri. Astăzi, acest lucru se reflectă în interesul pe care îl suscită Ierusalimul și conflictul israeliano-palestinian, un interes mai mare decât prezintă orice altceva din întreaga lume.

Totuși, nimic nu e atât de simplu pe cât pare. Istoria este deseori prezentată ca o serie de schimbări brutale și variații violente, dar eu doresc să arăt că Ierusalimul a fost un oraș al continuității și coexistenței, o metropolă hibridă formată din clădiri hibride și oameni hibrizi care sfidează categorizările înguste aparținând diferitelor legende religioase și poveștilor naționaliste de mai târziu. De aceea, de câte ori este posibil, parcurg istoria trecând prin familii — Davidieni, Macabei și Irodieni, Omeiazi și casele Baldovin și Saladin, până la Husseini, Khalidi, Spafford, Rothschild și Montefiore — regăsind astfel schema organică a vieții ce rămâne imună la incidentele bruște și discursurile sectare ale istoriei convenționale. Nu există doar două fețe ale Ierusalimului, ci mai multe culturi și credințe care se suprapun și se împletesc — un caleidoscop cu fațete multiple, compus din arabi ortodocși, arabi musulmani, evrei sefarzi, evrei aschenazi, evrei haredimi, evrei laici, armeni ortodocși, georgieni, serbi, ruși, copți, protestanți, etiopieni, catolici și așa mai departe. Un singur individ avea deseori diferite identități, echivalentul uman al straturilor de pietre și țărână ale Ierusalimului.

De fapt, importanța orașului a fluctuat, mereu în mișcare, mereu în transformare, ca o plantă ce-și schimbă forma, mărimea, culoarea chiar, dar rămâne bine înrădăcinată în același loc. Imaginea unui Ierusalim ca „Oraș Sfânt sacru pentru trei religii", așa cum este prezentat în mass-media, este relativ recentă. Au fost secole în care Ierusalimul părea să-și piardă din importanța sa religioasă și politică. De multe ori, necesitatea politică, și nu revelația divină a stimulat și insuflat devotamentul religios.

De fiecare dată când Ierusalimul părea uitat și depășit, bibliolatria, studiul pasionat al adevărului biblic de către oameni din ținuturi îndepărtate — fie de la Mecca, Moscova sau Massachusetts — a fost cea care a proiectat credința lor asupra Ierusalimului. Toate orașele sunt ca niște ferestre deschise spre moduri de gândire străine, dar acesta este și o oglindă care arată viața lui interioară în timp ce reflectă lumea exterioară. Fie că era epoca unei credințe totale, a aroganței întemeietorilor de imperii, a revelației evanghelice sau a naționalismului laic, Ierusalimul a devenit simbolul și obiectivul final. Dar, la fel ca în oglinzile dintr-un bâlci, imaginile sunt întotdeauna distorsionate, adesea înspăimântătoare.

Ierusalimul are un fel al său de a-i dezamăgi și tulbura pe cuceritori și vizitatori deopotrivă. Contrastul dintre orașul material și cel spiritual este atât de dureros, încât o sută de pacienți pe an sunt primiți în azilul orașului, suferind de Sindromul Ierusalimului, o nebunie dată de anticipație, dezamăgire și deziluzie. Dar Sindromul Ierusalimului este și politic: Ierusalimul este o sfidare a rațiunii, a politicii pragmatice și strategiei, existând într-un tărâm al pasiunilor mistuitoare și emoțiilor nestăpânite, opac la rațiune.

În această luptă pentru dominație și adevăr, până și victoria nu face decât să intensifice sacralitatea orașului în ochii celorlalți. Cu cât posesorul este mai avid,

cu atât mai aprigă este concurența, iar reacția, viscerală. Aici domnește legea consecințelor involuntare.

Niciun alt loc nu evocă o asemenea dorință de posesie exclusivă. Însă acest zel posesiv este paradoxal, din moment ce majoritatea sanctuarelor din Ierusalim, și istoriile aferente, au fost împrumutate sau furate, aparținând înainte unei alte religii. Trecutul orașului este adesea imaginar. Practic, fiecare piatră a aparținut templului, demult uitat, al unei alte credințe, arcului de trimf al unui alt imperiu. Majoritatea cuceritilor au fost însoțite de dorința instinctivă de a șterge urmele altor credințe, dar în același timp confiscându-le tradițiile, istoriile, locurile. S-au făcut multe distrugeri, dar de multe ori cuceritorii nu au distrus ce au găsit acolo, ci au refolosit și au adăugat. Locuri importante cum ar fi Muntele Templului, Citadela, Orașul lui David, Muntele Sionului și Biserica Sfântului Mormânt nu prezintă straturi de istorie distincte, ci sunt mai degrabă niște palimpseste, niște broderii în care firele de mătase sunt țesute atât de des încât este imposibil să le mai distingi.

Dorința de a poseda sacralitatea altora a făcut ca unele sanctuare să devină sacre pentru toate cele trei religii — succesiv, apoi simultan; regii au dat decrete în privința lor, iar oamenii au murit pentru ele — și totuși, acum sunt aproape uitate: Muntele Sionului a fost locul unei venerații fanatice din partea evreilor, musulmanilor și creștinilor, dar acum nu mai vin aici mulți pelerini musulmani sau evrei și, mai nou, a redevenit creștin.

La Ierusalim, adevărul este adesea mult mai puțin important decât mitul. „La Ierusalim, nu-mi cereți să fac istoria *faptelor*", spune eminentul istoric palestinian dr. Nazmi al-Jubeh. „Scoateți ce este fictiv și nu mai rămâne nimic." Aici istoria este atât de puternică și de virulentă, încât este deformată în mod repetat: arheologia însăși este o forță istorică, iar arheologii au exercitat tot atâta putere ca și soldații, recrutați să confiște trecutul în numele prezentului. O disciplină care tinde spre obiectivitate stiințifică poate fi folosită pentru a explica logic prejudecăți etno-religioase și pentru a justifica ambiții imperiale. Israelieni, palestinieni și misionari ai puterilor imperialiste din secolul al XIX-lea s-au făcut cu toții vinovați de confiscarea acelorași evenimente cărora le-au atribuit semnificații și fapte contradictorii. Prin urmare, o istorie a Ierusalimului trebuie să fie o istorie a adevărului și legendei deopotrivă. Dar există și fapte, iar această carte își propune să le povestească, oricât de neplăcute sunt ele pentru o tabără sau alta.

Mi-am propus să scriu o istorie a Ierusalimului pentru publicul larg de cititori atei sau credincioși, creștini, musulmani sau evrei, fără o motivație politică, chiar în aceste vremuri de conflicte.

Voi relata istoria cronologic, parcurgând existența unor bărbați și femei, soldați și profeți, poeți și regi, țărani și muzicieni — și a familiilor care au făcut Ierusalimul. Cred că acesta este cel mai bun mod de a da viață orașului și de a arăta că adevărurile sale complexe și neașteptate sunt rezultatul acestei istorii. Numai prin narațiunea cronologică se poate evita tentația de a vedea trecutul prin prisma obsesiilor prezentului. M-am străduit să evit teleologia și să descriu istoria ca și când fiecare eveniment era inevitabil. Întrucât orice mutație este

o reacție la cea care a precedat-o, cronologia este cea mai bună modalitate de a găsi un sens acestei evoluții, de a răspunde întrebării „De ce Ierusalimul?" și de a arăta de ce oamenii au reacționat așa cum au reacționat. Sper că acesta este și cel mai plăcut mod de a o spune. Cine sunt eu ca să distrug o poveste care — pentru a folosi un clișeu hollywoodian justificat, de data asta — este cea mai grozavă din câte s-au spus vreodată? Printre miile de cărți despre Ierusalim, puține sunt istorii narative. Patru epoci — a lui David, a lui Iisus, a cruciadelor și a conflictului arabo-israelian — ne sunt familiare datorită Bibliei, filmelor, romanelor și știrilor, dar ele sunt încă înțelese greșit. Cât despre restul, îmi doresc să ofer noilor cititori ocazia de a descoperi o istorie mult timp uitată.

Această carte este o istorie a Ierusalimului — centru al istoriei lumii, dar nu se dorește a fi o enciclopedie a tuturor aspectelor Ierusalimului sau un ghid al nișelor, cupolelor și arcadelor din fiecare clădire. Cartea nu este o istorie detaliată a ortodocșilor, catolicilor sau armenilor, a școlilor de drept islamic hanefită sau shafită, a evreilor hasidici sau karaiți și nu este relatată dintr-un punct de vedere specific. Viața orașului musulman, de la mameluci până la Mandatul Britanic, a fost neglijată. Istoria Familiilor din Ierusalim a fost studiată de universitarii specializați în istoria Palestinei, dar i-a interesat mai puțin pe istoricii populari. Istoriile lor au fost și au rămas extrem de importante: unele surse-cheie nu existau în limba engleză, dar am cerut să fie traduse și am discutat cu membrii tuturor acestor clanuri pentru a le afla povestea. Însă ei sunt doar o parte din întregul mozaic. Această carte nu este o istorie a iudaismului, creștinismului sau islamismului, nici un studiu asupra naturii lui Dumnezeu în Ierusalim: toate acestea au fost făcute cu mult talent de alții — mai ales de Karen Armstrong în excelenta sa carte *Ierusalimul: un oraș, trei credințe*. Nici nu este o istorie detaliată a conflictului israeliano-palestinian, care face subiectul unei analize atât de obsesive în ziua de azi. Încercarea dificilă în care m-am lansat este să acopăr toate aceste aspecte, într-o manieră — sper — echitabilă.

Misiunea pe care mi-am propus-o este să urmăresc faptele, nu să emit judecăți asupra misterelor diferitelor religii. În niciun caz nu am dreptul să judec dacă minunile divine și textele sacre ale celor trei mari religii sunt „adevărate" sau nu. Oricine studiază Biblia sau Ierusalimul nu poate să nu recunoască faptul că există mai multe nivele de adevăr. Credințele altor religii și din alte epoci ni se par ciudate, în timp ce obiceiurile familiare din vremea noastră și din locurile noastre ni se par întotdeauna extrem de rezonabile. Chiar și secolul XXI, considerat de mulți drept apogeul rațiunii laice și bunului-simț, are propriile lui idei convenționale și ortodoxii cvasireligioase care vor părea incredibil de absurde pentru stră-strănepoții noștri. Dar religiile și miracolele lor au un impact incontestabil asupra istoriei Ierusalimului și este imposibil să cunoști Ierusalimul fără să simți un oarecare respect pentru religie.

În istoria Ierusalimului, sunt secole despre care nu știm prea mult și când totul este subiect de controversă. Fiind vorba de Ierusalim, discuțiile din mediile universitare și arheologice sunt întotdeauna înveninate și uneori virulente, ducând chiar la revolte și lupte. Evenimentele din ultima jumătate de secol sunt atât de controversate, încât există mai multe versiuni.

În ceea ce privește epocile primitive, istoricii, arheologii și fanaticii deopotrivă au manipulat, modelat și tratat fără delicatețe rarele resurse disponibile pentru a le adapta tuturor teoriilor imaginabile pe care le-au apărat cu toată încrederea bazată pe o certitudine absolută. În toate cazurile, am studiat sursele originale și numeroasele teorii și am ajuns la o concluzie. Dacă aș fi vrut să acopăr, în întregime, în toate cazurile, cuvintele pe care le-aș fi folosit cel mai des, ar fi fost „poate", „probabil", „posibil" și „s-ar putea". De aceea nu le-am folosit de fiecare dată când s-a ivit ocazia, dar îl rog pe cititor să înțeleagă faptul că dincolo de fiecare propoziție se află o bibliografie colosală și în continuă schimbare. Fiecare secțiune a fost verificată și citită de un specialist din mediul universitar. Am avut șansa să contez pe ajutorul unora dintre cei mai distinși profesori care activează în prezent.

Cea mai spinoasă dintre controverse este cea legată de regele David, ale cărei implicații politice sunt extrem de actuale și încărcate de sens. Chiar și în plan științific, această dispută s-a purtat cu mai multă înflăcărare și cu mai multă duritate decât în cazul oricărui alt subiect, exceptând poate cel referitor la natura lui Hristos sau Mahomed. Sursa istoriei lui David este Biblia. Mult timp s-a considerat că viața sa istorică este un fapt deja stabilit. În secolul al XIX-lea, interesul puterilor imperialiste creștine în Țara Sfântă a stat la baza căutărilor arheologice ale Ierusalimului lui David. Natura creștină a acestor căutări a cunoscut o nouă orientare odată cu crearea statului Israel în 1948, care i-a atribuit o semnificație politico-religioasă pătimașă, David având statutul de întemeietor al Ierusalimului evreiesc. În lipsa unor dovezi solide din secolul al X-lea î.e.n., istoricii israelieni revizioniști au redus importanța Orașului lui David. Unii chiar au contestat că el ar fi existat ca personaj istoric, spre furia evreilor tradiționaliști și bucuria politicienilor palestinieni, deoarece aceasta submina pretențiile evreilor. Dar descoperirea stelei de la Tel Dan în 1993 a dovedit că regele David a existat. Biblia, deși nu a fost scrisă în principal ca o cronică istorică, rămâne o sursă istorică de care m-am folosit pentru a relata această poveste. Importanța Orașului lui David și credibilitatea Bibliei sunt discutate în text. Pentru conflictul actual legat de Orașul lui David, citiți Epilogul.

Este imposibil să scrii despre o altă epocă mult mai târzie, secolul al XIX-lea, fără să simți umbra *Orientalismului* lui Edward Said. Said, un creștin palestinian născut la Ierusalim, profesor de literatură la Universitatea Columbia din New York și o voce politică aparte în lumea naționalismului palestinian, afirma că „prejudecata eurocentrică, subtilă și persistentă, față de popoarele arabo-musulmane și cultura lor", în special la călătorii din secolul al XIX-lea, precum Chateaubriand, Melville și Twain, a denigrat cultura arabă și a justificat imperialismul. Totuși, opera lui Said i-a inspirat pe unii dintre discipolii săi care au încercat să șteargă din istorie acești intruși occidentali: ceea ce constituie o aberație. Pe de altă parte, este adevărat că acești vizitatori au văzut și înțeles prea puțin din adevărata viață a Ierusalimului arab și evreiesc și, așa cum am explicat mai sus, m-am străduit să descriu viața reală a populației de aici. Dar această carte nu este una polemică, iar istoricul Ierusalimului trebuie să arate influența dominantă

a culturii romantice imperiale a Occidentului asupra orașului deoarece ea explică de ce Orientul Mijlociu a contat atât de mult pentru Marile Puteri.

În mod similar, am zugrăvit evoluția pro-sionismului britanic, laic și evanghelic, de la Palmerston și Shaftesbury la Lloyd George, Balfour, Churchill și amicul lor Weizmann, pentru simplul motiv că influența sa a fost decisivă asupra destinului Ierusalimului și Palestinei în secolele al XIX-lea și XX.

Corpul central al cărții se încheie cu anul 1967 deoarece Războiul de Șase Zile a dus la crearea situației de azi și constituie o concluzie majoră. Epilogul face o rapidă trecere în revistă a evoluției politice până în prezent și se încheie cu descrierea detaliată a unei dimineți tipice în cele trei Locuri Sfinte. Dar lucrurile sunt în continuă schimbare. Dacă aș fi continuat să scriu istoria până azi, cartea n-ar fi avut un final clar și s-ar fi impus actualizarea ei aproape oră de oră. Am încercat, în schimb, să arăt de ce Ierusalimul continuă să fie esența procesului de pace și totodată obstacolul din calea lui.

Această carte este o sinteză bazată pe lectura principalelor surse, antice și moderne, pe întâlniri personale cu specialiști, profesori, arheologi, familii și oameni de stat și pe nenumăratele mele vizite la Ierusalim, la locurile sfinte și la șantierele arheologice. Am avut șansa să descopăr unele surse noi sau foarte rar utilizate. Această muncă de cercetare mi-a adus trei motive de bucurie: am petrecut mult timp la Ierusalim; am citit operele minunate ale unor autori ca Usamah bin Munqidh, Ibn Khaldun, Evliya Celebi și Wasif Jawhariyyeh, William din Tir, Iosif Flavius și T.E. Lawrence; în al treilea rând, mi-am făcut prieteni noi și am fost ajutat, cu încredere și generozitate, în mijlocul unor crize politice violente, de ierusalimiții de toate originile — palestinieni, israelieni și armeni, musulmani, evrei și creștini.

Am impresia că m-am pregătit o viață întreagă pentru a scrie această carte. Încă din copilărie am cutreierat împrejurimile Ierusalimului. Datorită unor legături de familie descrise în această carte, „Ierusalim" este motto-ul familiei mele. Dar, indiferent de legăturile personale, mă aflu aici pentru a povesti istoria a ceea ce s-a întâmplat și a ceea ce au crezut oamenii. Pentru a reveni la punctul de unde am plecat, întotdeauna au existat două Ierusalime, cel temporal și cel spiritual, ambele guvernate mai mult de credință și emoție decât de rațiune și fapte. Și Ierusalimul rămâne centrul lumii.

Abordarea mea nu va fi pe placul tuturor — la urma urmei, vorbim despre Ierusalim. Dar, scriind această carte, n-am uitat nicio clipă sfatul lui Lloyd George către Storr, pe care l-a numit guvernator al Ierusalimului și care era criticat cu vehemență atât de evrei, cât și de arabi: „Ei bine, dacă vreuna dintre cele două părți va înceta să se plângă, vei fi demis".

Mulțumiri

Pentru a duce la bun sfârșit acest proiect de amploare, am contat pe sprijinul unui mare număr de specialiști, cei mai buni în domeniile lor de activitate. Le sunt profund recunoscător pentru ajutorul și sfaturile oferite, pentru lecturarea și corectarea textului meu.

Pentru partea biblică și arheologică, le mulțumesc în primul rând următorilor: profesorului Ronny Reich; profesorului Dan Bahat, fost arheolog-șef al Ierusalimului, care m-a dus să vizitez orașul în detaliu; dr. Raphael Greenberg, care de asemenea m-a dus să vizitez obiectivele istorice; și lui Rosemary Eshel. Le mulțumesc pentru sprijin și sfaturi lui Irving Finkel, adjunct la arhiva antichităților irakiene și a textelor de magie și medicină de la British Museum; și lui Eleanor Robson, specialist în științele Orientului Mijlociu antic, de la Departamentul de Istorie și Filosofie a Științei din Universitatea Cambridge, pentru corecturile aduse secțiunilor despre Asiria, Babilon și Persia, și doctorului Nicola Schreiber pentru sfaturile privind importanța ceramicii în datarea porților de la Meghiddo; doctorului Gideon Avni, director al Departamentului de Excavații și Prospecțiuni, IAA; doctorului Eli Shukron, pentru vizitele regulate la situl arheologic al Orașului lui David; doctorului Șimon Gibson; doctorului Renee Sivan de la Citadelă. Mulțumiri speciale doctorului Yusuf al-Natsheh, director al Departamentului de Arheologie Islamică de la Haram al-Sharif, pentru sprijinul acordat pe tot parcursul acestui proiect și pentru facilitarea accesului la situri închise din Haram și vizitele cu Khader al-Shihabi. Pentru perioada irodiană, romană și bizantină, le sunt extrem de recunoscător profesorului Martin Goodman de la Universitatea Oxford și doctorului Adrian Goldsworthy pentru lecturarea și corectarea textului.

Pentru secțiunea dedicată islamului primitiv, arabilor, turcilor și mamelucilor, țin să le mulțumesc călduros pentru sfaturile, sugestiile și corectarea detaliată a textului lui Hugh Kennedy, profesor de arabă la Școala de Studii Orientale și Africane (SOAS), precum și doctorului Nazmi al-Jubeh, doctorului Yusuf al-Natsheh și Khader al-Shihabi. Pentru partea despre cimitirul Mamilla, îi mulțumesc lui Taufik De'adel.

Pentru cruciade: le mulțumesc lui Jonathan Riley-Smith, profesor de istorie ecleziastică la Universitatea din Cambridge, și profesorului David Abulafia, specialist în istoria Mediteranei la Universitatea din Cambridge, pentru citirea și corectarea textului.

Pentru istoria evreilor, fatimizilor și otomanilor: le mulțumesc profesorului Abulafia care mi-a permis accesul la unele pasaje din manuscrisul său *Great Sea: A Human History of the Mediterranean*, profesorului Minna Rozen de la Universitatea din Haifa și lui Sir Martin Gilbert, care mi-a permis să citesc manuscrisul *In Ishmael's House*.

Pentru perioada otomană și Familiile palestiniene din Ierusalim: îi mulțumesc profesorului Adel Manna, care a citit și a corectat textul referitor la secolele XVI, XVII și XVIII.

Pentru secolul al XIX-lea, perioada imperiilor și începuturile sionismului: le mulțumesc lui Yehoshoa Ben-Arieh; Sir Martin Gilbert; profesorului Tudor Parfitt; lui Caroline Finkel; doctorului Abigail Green, care mi-a permis să-i citesc manuscrisul *Moses Montefiore: Jewish Liberator, Imperial Hero*; și lui Bashir Barakat, pentru studiul său privat despre Familiile Ierusalimului. Kirsten Ellis mi-a oferit cu generozitate accesul la capitolele nepublicate din *Star of the Morning*. Doctorul Clare Mouradian mi-a furnizat numeroase sfaturi și materiale documentare. Profesorul Minna Rozen mi-a oferit cercetările sale despre Disraeli și alte articole. Pentru trimiterile la Rusia, mulțumirile mele profesorului Simon Dixon și Galinei Babkova de la Moscova; iar pentru partea despre armeni, îi mulțumesc lui George Hintlian și doctorului Igor Dorfmann-Lazarev.

Pentru perioada sionistă, secolul XX și Epilog: le datorez calde mulțumiri doctorului Nadim Shehadi, cercetător în cadrul Programului pentru Orientul Mijlociu de la Chatham House, și profesorului Colin Shindler, SOAS, care au citit și corectat aceste secțiuni. Le sunt recunoscător lui David și Jackie Landau de la *The Economist* și *Haaretz* pentru corecturile făcute. Mulțumesc doctorului Jacques Gautier; doctorului Albert Aghazarian; lui Jamal al-Nusseibeh pentru idei și contacte, lui Huda Imam pentru vizita la Zidul de securitate, lui Yakov Loupo pentru studiul său despre ultraortodocși.

Îi rămân îndatorat doctorului John Casey de la Gonville and Caius College, Cambridge, care a fost un minunat și neiertător corector al întregului text, precum și lui George Hintlian, istoric specializat în perioadă otomană, secretar al Patriarhiei Armene din 1975–1995. Mulțumiri speciale lui Maral Amin Quttieneh pentru traducerea în limba engleză a documentelor scrise în arabă.

Mulțumesc pentru sfaturi și informații următorilor membri ai Familiilor Ierusalimului cu care m-am întâlnit și m-am consultat: Muhammad al-Alami, Nasseredin al-Nashashibi, Jamal al-Nusseibeh, Zaki al-Nusseibeh, Wajeeh al-Nusseibeh, Saida al-Nusseibeh, Mahmoud al-Jarallah, Huda Imam de la Institutul Ierusalim, Haifa al-Khalidi, Khader al-Shihabi, Said al-Husseini, Ibrahim al-Husseini, Omar al-Dajani, Aded al-Judeh, Maral Amin Quttieneh, doctorul Rajai M. al-Dajani, Ranu al-Dajani, Adeb al-Ansari, Naji Qazaz, Yasser Shuki Toha, proprietarul restaurantului meu favorit, Abu Shukri; profesorul Rashid Khalidi de la Universitatea Columbia.

Mulțumesc lui Shamuel Rabinowitz, rabinul Zidului de Vest, părintelui catolic Athanasius Macora, părintelui Samuel Aghoyan, superior armean al Bisericii Sfântului Mormânt, părintelui Afrayem Elorashamily al copților, episcopului siriac Severius, părintelui siriac Malke Morat.

Le sunt recunoscător lui Șimon Peres, președintele Israelului, și lordului Weidenfeld, care mi-au împărtășit din amintirile și ideile lor; prințesei Firyal a Iordaniei pentru amintirile despre Ierusalimul iordanian, prințului și prințesei Talal bin Muhammad al Iordaniei.

Mulțumesc Alteței Sale Regale, ducele de Edinburgh, pentru sfaturi și verificarea textului despre mama sa, prințesa Andrew a Greciei, și despre mătușa sa, marea ducesă Ella; Alteței Sale Regale, prințul de Wales. Sunt deosebit de recunoscător Contelui de Morley care mi-a permis să consult arhiva de familie, iar doamnei Nigel Parker pentru deosebita ospitalitate.

Yitzhak Yaacovy a fost omul care mi-a prezentat Ierusalimul: supraviețuitor al lagărului de la Auschwitz, luptător în Războiul de Independență din 1948, om de litere, tânăr consilier la cabinetul lui Ben Gurion, a fost președintele veteran al Companiei de Dezvoltare a Ierusalimului de Est pe vremea primarului Teddy Kollek.

Reprezentanții statului Israel, dar și ai Autorității Palestiniene, au fost extrem de generoși cu timpul pe care mi l-au acordat, cu ideile și informațiile oferite în timpul discuțiilor noastre. Mulțumesc lui Ron Prosor, ambasadorul Israelului la Londra, lui Rani Gidor, Sharon Hannoy și Ronit Ben Dor de la Ambasada Israelului; profesorului Manuel Hassassian, ambasadorul Autorității Palestiniene la Londra.

William Dalrymple și Charles Glass au fost la fel de generoși cu ideile, materialele și listele de lectură oferite pe parcursul acestui proiect. Fundația Ierusalim mi-a fost de un real ajutor: mulțumiri lui Ruth Chesin, Nurit Gordon, Alan Freeman și Uri Dromi, director al Mishkenot Shaanim. Cel mai mult m-au ajutat cu contacte din mediul universitar, și nu numai, John Levy de la Fundația Educațională Prietenii Israelului și de la Grupul de Studiu Academic, și Ray Bruce, producător de televiziune.

Le mulțumesc lui Peter Sebag-Montefiore și fiicei sale Louise Aspinall, care mi-au pus la dispoziție lucrările lui Geoffrey Sebag-Montefiore; lui Kate Sebag-Montefiore pentru documentele despre aventurile lui William Sebag-Montefiore.

Le mulțumesc pentru ajutor, sfaturi și încurajări următorilor: lui Amos și Nily Oz, Munther Fahmi de la librăria American Colony, Philip Windsor-Aubrey, David Hare, David Kroyanker, Hannah Kedar, Fred Iseman, Lea Carpenter Brokaw, Danna Harman, Dorothy și David Harman, Caroline Finkel, Lorenza Smith, profesor Benjamin Kedar, Yaov Farhi, Diala Khlat, Ziyad Clot, Youssef Khlat, Rania Joubran, Rebecca Abram, Sir Rocco și Lady Forte, Kenneth Rose, Dorrit Moussaeff și tatălui acesteia, Shlomo Moussaeff, Sir Ronald și Lady Cohen, David Khalili, Richard Foreman, Ryan Prince, Tom Holland, Tarek Abu Zayyad, profesorului Israel Finkelstein, profesorului Avigdor Shinan, profesorului Yair Zakovich, Jonathan Foreman, Musa Klebnikoff, Arlene Lascona, Ceri Aston, Rev. Robin Griffith-Jones, Maestrul Templului, Hani Abu Diab, Miriam Ovits, Joana Schliemann, Sarah Helm, profesorului Simon Goldhill, doctorului Dorothy King, doctorului Phillip Mansel, Sam Kiley, John Micklethwait, redactor la *The Economist*, lui Gideon Lichfield, rabinului Mark Winer, lui Maurice Bitton, curatorul sinagogii Bevis Marks, rabinului Abraham Levy, profesorului Harry

Zeitlin, profesorului F.M. al-Eloischari, lui Melanie Fall, rabinului David Goldberg, lui Melanie Gibson, Annabelle Weidenfeld, Adam, Gill, David și Rachel Montefiore, doctorului Gabriel Barkey, lui Marek Tamm, Ethan Bronner de la *New York Times*, Henry Hemming, William Sieghart. Mulțumiri și lui Tom Morgan pentru sprijinul acordat în documentare.

Le mulțumesc agentului meu Georgina Capel și agenților mei pentru drepturi internaționale Abi Gilbert și Romily Must; editorilor mei britanici Alan Samson, Ion Trewin și Susan Lamb, minunatului meu redactor Bea Hemming de la Weidenfeld; lui Peter James, redactor-șef; și editorilor mei cei mai fideli: Sonny Mehta de la editura Knopf; Luiz Schwarz și Ana Paula Hisayama de la Companhía das Letras din Brazilia; Mireille Paoloni de la Calmann Lévy din Franța; Peter Sillem de la Fischer din Germania; Ziv Lewis de la Kinneret din Israel; Henk van ter Borg de la Nieuw Amsterdam din Olanda; Ida Bernsten și Gerd Johnsen de la Cappelens, Norvegia; Jolanta Woloszanska de la Magnum, Polonia; Alexandra Louro de la Alętheia Editores din Portugalia; Carmen Esteban de la Crítica din Spania; Krista Kaer de la Varrak, Estonia; Per Faustino și Stefan Hilding de la Norstedts, Suedia.

Părinții mei, dr. Stephen și April Sebag-Montefiore, au fost întotdeauna niște cititori minunați ai cărților mele. Dar, mai ales, doresc să mulțumesc soției mele, Santa, sultana mea răbdătoare și iubitoare care m-a susținut pe tot parcursul acestui îndelungat proiect. Santa și copiii mei, Lily și Sasha, au fost fără îndoială atinși, ca și mine, de Sindromul Ierusalimului. Poate că nu-și vor reveni niciodată, dar vor ști probabil mai mult despre Stâncă, Zid și Mormânt decât un preot, un rabin sau un mullah.

Prolog

În ziua de 8 a lunii Ab la iudei, la sfârșitul lui august din anul 70 e.n., Titus, fiul împăratului roman Vespasian, care de patru luni conducea asediul Ierusalimului, a poruncit întregii sale armate să se pregătească să atace Templul la răsăritul soarelui. Întâmplarea făcea ca ziua următoare să fie chiar ziua în care babilonienii au distrus Ierusalimul cu mai bine de 500 de ani în urmă. Titus comanda o armată compusă din patru legiuni — în total 60 000 de legionari romani și forțe auxiliare locale care abia așteptau să dea lovitura finală acestui oraș semeț, dar distrus. Dincolo de ziduri, poate o jumătate de milion de iudei înfometați supraviețuiau în condiții diabolice: unii erau zeloți, niște fanatici religioși, alții bandiți, dar majoritatea erau familii de oameni nevinovați, prinși fără scăpare în această înfiorătoare capcană a morții. Mulți iudei trăiau în afara Iudeei — se găseau în zona Mediteranei și în Orientul Apropiat — iar această luptă finală avea să decidă nu doar soarta orașului și a locuitorilor ei, dar și viitorul iudaismului și al micului cult iudeo-creștin — iar dacă ar fi să privim peste șase secole în viitor, însăși forma pe care o va lua islamul.

Romanii construiseră rampe pe zidurile Templului, dar asalturile lor tot eșuaseră. Mai devreme, în ziua aceea, Titus le spusese generalilor săi că eforturile de a păstra acest „templu străin" îl costau prea mulți soldați și a ordonat să fie incendiate porțile Templului. Argintul din porți a început să se topească și focul s-a extins la cadrele și ferestrele din lemn, iar de-aici la grinzile de lemn din culoarele Templului. Titus ordonase stingerea focului. După cum spunea el, romanii „nu trebuie să se răzbune pe obiecte neînsuflețite în locul oamenilor". Apoi s-a retras peste noapte la cartierul său general din turnul pe jumătate distrus al fortăreței Antonia de unde se vedea splendidul complex al Templului.

În preajma zidurilor se petreceau scene de groază care probabil semănau cu iadul pe pământ. Mii de cadavre putrezeau în căldura verii. Mirosul era insuportabil. Haite de câini și șacali se înfruptau din carnea de om. Cu câteva luni în urmă, Titus ordonase ca toți prizonierii sau dezertorii să fie crucificați. Cinci sute de iudei erau crucificați zilnic. Muntele Măslinilor și dealurile stâncoase din jurul orașului erau înțesate cu atâtea cruci încât nu mai rămânea loc și nu se mai găseau nici copaci din care să fie făcute. Soldații lui Titus se distrau crucificând victimele cu membrele desfăcute în poziții batjocoritoare. Mulți locuitori ai Ierusalimului erau atât de disperați să fugă din oraș, încât, atunci când plecau, își salvau averea înghițind monedele pe care sperau să le recupereze când aveau să fie în siguranță, departe de romani. Arătau „umflați din cauza foametei ca suferinzii de hidropizie",

dar, dacă mâncau, „plesneau". Când le explodau burțile, soldații găseau comorile printre mărunțaiele urât mirositoare, așa că începuseră să-i eviscereze pe prizonieri și să le caute prin intestine cât aceștia erau încă vii. Îngrozit, Titus a încercat să interzică aceste jafuri anatomice. Fără niciun rezultat: aliații săi sirieni care îi urau pe iudei și erau detestați de aceștia au savurat aceste jocuri macabre. Actele de cruzime comise de romani și de rebeli în interiorul zidurilor orașului sunt comparabile cu cele mai înfiorătoare atrocități din secolul XX.

Războiul s-a declanșat în momentul în care absurditatea și lăcomia guvernatorilor romani i-au determinat pe aristocrații iudei, aliați ai Romei, să se alăture cauzei unei revolte populare religioase. Din rândurile rebelilor făceau parte iudei religioși și tâlhari oportuniști care profitaseră de căderea împăratului Nero și de haosul care a urmat sinuciderii lui, ca să-i alunge pe romani și să reînființeze un stat iudeu independent, clădit în jurul Templului. Dar focul revoluției iudeilor a început curând să se stingă, transformându-se în epurări sângeroase și răfuieli între diferite grupări.

Trei împărați romani au urmat după Nero, într-o succesiune rapidă și haotică. Atunci când Vespasian a urcat pe tron și l-a trimis pe Titus să cucerească Ierusalimul, orașul era divizat între trei războinici aflați în conflict. La început, aceștia duceau lupte violente în curțile Templului, apoi jefuiau orașul. Luptătorii lor ajungeau până în zonele mai înstărite, prădând casele, omorând bărbații și siluind femeile — „era o distracție pentru ei". Îmbătați de putere și de febra vânătorii, probabil amețiți și de vin, „se dedau la acte de lascivitate feminină, își împodobeau părul, purtau straie femeiești, se ungeau cu pomezi și se vopseau la ochi". Acești tâlhari provinciali, fudulindu-se în „mantii frumos vopsite", omorau pe oricine le ieșea în cale. În depravarea lor ingenioasă, „inventau plăceri ilicite". Ierusalimul, căzut pradă „indecenței intolerabile", a devenit „un bordel" și o cameră de tortură — și totuși a rămas un sanctuar.

În ciuda acestei situații, Templul a continuat să funcționeze. În luna aprilie, sosiseră pelerinii pentru Sărbătoarea Paștelui, chiar înainte să vină romanii și să atace orașul. Populația de aici număra zeci de mii de locuitori, dar, din cauza romanilor, rămăseseră blocați înăuntru pelerinii și numeroși refugiați, așa încât în oraș se aflau acum sute de mii de oameni. Abia când Titus a încercuit zidurile, căpeteniile rebele au încetat luptele interne și s-au unit împotriva romanilor, punând laolaltă 21 000 de războinici.

Orașul pe care Titus îl vedea pentru prima dată de pe Muntele Scopus, numit astfel după cuvântul grecesc *skopeo*, care înseamnă „a privi spre", era, după cum spunea Plinius, „de departe cel mai lăudat oraș din Orient", o metropolă opulentă și prosperă, construită în jurul unuia dintre cele mai mari temple din lumea antică, templul însuși fiind o imensă și splendidă operă de artă. Ierusalimul exista deja de mii de ani, dar acest oraș cu multe ziduri și turnuri, răsfirat pe doi munți, printre stâncile sterpe ale Iudeei, nu mai fusese niciodată atât de populat sau atât de splendid cum a fost în primul secol al erei noastre. Într-adevăr, abia în secolul XX Ierusalimul avea să mai fie atât de măreț. Era realizarea lui Irod cel Mare, strălucitul și psihopatul rege iudeu, ale cărui palate și fortărețe au fost

construite la o scară monumentală și atât de bogat decorate, încât istoricul iudeu Iosif Flavius spunea că „depășesc puterea mea de a le descrie".

Templul însuși eclipsa toate celelalte cu gloria lui sacră. „La răsăritul soarelui", curțile strălucitoare și porțile aurite „reflectau o strălucire extraordinară, încât cei care încercau să-l privească trebuiau să-și ferească privirea". Când străinii — precum Titus și legionarii lui — au văzut Templul pentru prima oară, acesta li s-a părut „ca un munte acoperit de zăpadă". Iudeii evlavioși știau că în centrul curților acestui oraș-în-oraș din vârful Muntelui Moria exista o cămăruță de o sfințenie absolută care practic nu conținea nimic. Acest spațiu era centrul sacralității pentru iudei: Sfânta Sfintelor, locul în care sălășluia Însuși Dumnezeu.

Templul lui Irod era un sanctuar, dar și o fortăreață aproape impenetrabilă, apărată de zidurile orașului. Iudeii, încurajați de slăbiciunea romanilor în Anul celor Patru Împărați și ajutați de înălțimile inaccesibile ale Ierusalimului, de fortificațiile lui și de structura labirintică a Templului, îl înfruntaseră pe Titus cu mare încredere în forțele lor. În fond, ei rezistaseră Romei timp de aproape cinci ani. Însă Titus avea autoritatea, ambiția, resursele și talentul necesar pentru a-i învinge. El a început să slăbească apărarea Ierusalimului cu o eficiență sistematică și o forță copleșitoare. În tunelele de lângă zidul de vest al Templului au fost găsite pietre de baliste, probabil lansate de Titus, dovadă a intensității bombardamentului roman. Iudeii au luptat pentru fiecare palmă de pământ cu o înverșunare aproape suicidală. Dar Titus, având la dispoziție un întreg arsenal de mașini de asediu, catapulte și ingeniozitatea celor care le manevrau, a reușit să treacă de primul zid în cincisprezece zile. El a trimis o mie de legionari prin labirintul de piețe din Ierusalim și a luat cu asalt al doilea zid. Dar iudeii au ieșit și l-au recucerit. Zidul trebuia să fie din nou luat cu asalt. De data asta, Titus a încercat să intimideze orașul cu o desfășurare a forțelor sale — armuri, coifuri, săbii strălucitoare, flamuri fluturând în vânt, acvile scânteietoare și „cai bogat împodobiți". Mii de locuitori ai Ierusalimului s-au adunat pe metereze să vadă spectacolul, admirând „frumusețea armurilor și minunata înșiruire a soldaților". Dar iudeii au rămas neclintiți sau prea temători ca să nu asculte de ordinele căpeteniilor lor și nu s-au predat.

Până la urmă, Titus a decis să-i încercuiască și să izoleze întregul oraș, construind un zid de circumvalație. La sfârșitul lui iunie, romanii au luat cu asalt impunătoarea Fortăreață Antonia, care domina însuși Templul, apoi au distrus-o, cu excepția unui singur turn unde Titus și-a instalat postul de comandă.

Pe la mijlocul verii, în timp ce pe dealurile arse de soare au răsărit păduri de cadavre crucificate năpădite de muște, sentimentul morții iminente domina orașul, pradă unui fanatism implacabil, unor capricii sadice și foametei mistuitoare. Bande înarmate jefuiau pentru a face rost de mâncare. Copiii înhățau bucata de pâine din mâinile taților; mamele furau de la gura propriilor copii. Când vedeau uși ferecate, războinicii, crezând că acolo erau ascunse provizii, le spărgeau și obligau victimele să spună unde ascund grâul, înfigându-le bețe în rect. Dacă nu găseau nimic, deveneau de o „cruzime și mai barbară", de parcă ar fi fost „înșelați". Chiar dacă mai aveau hrană, omorau și torturau din obișnuință, pentru „a-și exersa nebunia". Ierusalimul era bântuit de o *vânătoare de vrăjitoare*,

căci oamenii se denunțau unii pe alții ca trădători și tăinuitori de hrană. Niciun alt oraș, reflecta martorul Iosif Flavius, „nu a îngăduit vreodată asemenea nelegiuiri și nicio altă epocă nu a dat o generație care să facă atâtea ticăloșii, de la începutul lumii".

Tinerii rătăceau pe străzi „ca niște umbre, umflați din cauza foamei, și cădeau morți unde îi răpunea suferința". Unii oameni țineau morții să-și îngroape membrii decedați ai familiei, în timp ce alții erau atât de nepăsători, încât îi îngropau cât încă respirau. Foametea devora familii întregi. Ierusalimiții îi vedeau pe cei dragi cum mor „cu ochii uscați și gurile deschise. O liniște adâncă și un fel de noapte a morții a cuprins orașul" — iar cei care piereau o făceau „cu ochii ațintiți asupra Templului". Pe străzi erau mormane de cadavre. Curând, în ciuda obiceiului iudeilor, nimeni n-a mai îngropat morții în această imensă casă mortuară. Poate că Iisus Hristos prevăzuse toate acestea când a prezis venirea Apocalipsei, spunând „Lasă morții să-și îngroape morții lor"[1]. Uneori, rebelii se mulțumeau să arunce cadavrele peste ziduri. Romanii le lăsau să putrezească în grămezi cu miros greu. Dar rebelii continuau să lupte.

Însuși Titus, soldat de carieră greu impresionabil, care omorâse doisprezece iudei cu propria arbaletă în timpul primei bătălii, a fost oripilat și uimit: nu putea decât să ofteze în fața zeilor, căci nu era isprava lui. Cunoscut pentru generozitatea sa, era „bucuria și încântarea umanității". „Prieteni, a fost o zi pierdută pentru mine", spunea el când nu avea timp să ofere daruri camarazilor săi. Robust și dur, cu bărbia despicată, cu față rotundă și gură generoasă, Titus s-a dovedit a fi un comandant priceput și fiul popular al noului împărat Vespasian: dar dinastia lor încă nu-și dovedise valoarea și depindea de victoria lui Titus asupra rebelilor iudei.

În anturajul lui Titus se numărau o mulțime de iudei renegați, inclusiv trei ierusalimiți — un istoric, un rege și (se pare) o dublă regină care împărțea patul cu Cezar. Istoricul era consilierul lui Titus, Iosif Flavius, un comandant iudeu rebel care dezertase la romani, singura sursă a acestei relatări. Regele era Irod Agripa al II-lea, un iudeu romanizat, crescut la curtea împăratului Claudius; el fusese administratorul Templului iudeu, construit de străbunicul său Irod cel Mare, și adesea locuise în palatul său din Ierusalim, deși guverna teritorii disparate la nord de Israelul modern, în Siria și Liban. Regele era aproape sigur însoțit de sora sa Berenice, fiica unui monarh evreu, de două ori regină prin căsătorie și de curând amanta lui Titus. Dușmanii ei romani au numit-o mai târziu „Cleopatra evreică". Avea în jur de patruzeci de ani, dar „era în floarea vârstei și la apogeul frumuseții ei", observa Iosif Flavius. La începutul rebeliunii, ea și fratele ei cu care trăia împreună (incestuos, pretindeau dușmanii lor) încercaseră să discute deschis cu rebelii, făcând un ultim apel la rațiune. Acum, cei trei iudei asistau neputincioși la „agonia unui oraș faimos", iar Berenice o făcea din patul celui care îl distrugea.

[1] Matei 8.22. Pentru traducerea citatelor biblice, s-a folosit Biblia ortodoxă tipărită sub îndrumarea PF Teoctist, cu aprobarea Sfântului Sinod. (*N.t.*)

Prizonierii și dezertorii aduceau vești din orașul asediat, vești care l-au întristat mai ales pe Iosif Flavius, ai cărui părinți erau acolo. Nici luptătorii nu mai aveau hrană, așa că îi verificau și îi disecau pe cei vii și pe cei morți ca să găsească aur, un colț de pâine sau măcar grâu, „poticnindu-se și împletic indu-se ca niște câini turbați". Mâncau bălegar de vacă, piele, cingători, încălțări și paie vechi. O femei bogată pe nume Maria, care pierduse toți banii și nu mai avea hrană, a înnebunit de disperare și și-a omorât fiul, l-a fript, a mâncat jumătate din el și a păstrat restul pentru mai târziu. Mirosul plăcut de carne friptă s-a răspândit prin oraș, rebelii l-au simțit, au căutat să vadă de unde vine și au năvălit în casă, dar până și acești criminali înrăiți „au plecat tremurând" când au văzut cadavrul copilului pe jumătate mâncat.

Teama de spioni și paranoia domneau în Ierusalimul cel Sfânt — cum se chema orașul pe monedele iudeilor. Șarlatani și predicatori nebuni bântuiau pe străzi promițând salvare și mântuire. Ierusalimul era, așa cum observă Iosif Flavius, „ca o fiară sălbatică turbată de foame, care a început să mănânce din propria carne".

În noaptea de 8 a lunii Ab, când Titus s-a dus să se culce, legionarii săi se luptau să stingă focul ce se răspândea de la argintul topit, așa cum primiseră ordin. Dar rebelii i-au atacat. Romanii au ripostat și i-au împins pe rebeli chiar în interiorul Templului. Un legionar, cuprins „de o furie divină", a luat niște obiecte care ardeau și, ajutat de un alt soldat, a aprins perdelele și cadrul „unei ferestre aurite" care dădea în sălile din jurul clădirii Templului. Până dimineață, focul se întinsese până în centrul sfântului lăcaș. Iudeii, văzând flăcările care cuprindeau Sfânta Sfintelor și amenințau s-o distrugă, „au început să facă mare zarvă și au alergat să împiedice" producerea dezastrului. Dar era prea târziu. S-au baricadat în Curtea Interioară și au privit tăcuți și înfricoșați.

La numai câțiva pași mai încolo, printre ruinele fortăreței Antonia, Titus a fost trezit din somn; a sărit în picioare și „a alergat spre Sfânta Casă pentru a stinge focul". Cei din suita sa, inclusiv Iosif Flavius și probabil regele Agripa și Berenice, l-au însoțit, iar după ei veneau alergând mii de soldați romani — cu toții „extrem de uimiți". A urmat o întreagă nebunie. Iosif Flavius pretinde că Titus a ordonat din nou stingerea focului, însă Iosif Flavius era colaborator al romanilor și deci avea motive solide să-l exonereze pe protectorul său. În orice caz, toți strigau unii la alții, focul se întindea cu repeziciune, iar soldații romani știau că, după legile războiului, un oraș care rezistase cu atâta încăpățânare nu putea decât să se aștepte să fie prădat.

Ei s-au făcut că nu aud ce le spune Titus și chiar transmiteau mai departe camarazilor lor să ațâțe focul. Legionarii au fost atât de năvalnici, încât mulți dintre ei au murit zdrobiți sau arși în acel iureș al setei lor de sânge și de aur, jefuind într-atât încât prețul aurului avea să scadă curând în tot Orientul. Titus, nereușind să stingă focul și cu siguranță întrezărind mulțumit victoria finală, și-a croit drum prin Templul în flăcări până a ajuns la Sfânta Sfintelor. Nici marele preot nu avea voie să intre acolo decât o dată pe an. Niciun străin nu-i mai pătase puritatea de la Pompei, comandantul și omul de stat roman, în anul 63 î.e.n. Dar

Titus a privit înăuntru „și a văzut cum e și ce e acolo și i s-a părut cu mult superior", scria Iosif Flavius, „nu mai prejos decât ne făliserăm noi". El a ordonat centurionilor să-i pedepsească pe soldații care răspândeau focul, „dar patima lor era mult prea mare". În timp ce infernul flăcărilor cuprindea Sfânta Sfintelor, Titus a fost dus în siguranță de către ajutoarele sale — „și nimeni nu i-a mai oprit să pună focul".

În mijlocul flăcărilor s-a întețit lupta: năuci și înfometați, ierusalimiții rătăceau îngroziți printre arcadele arzând. Mii de civili și rebeli s-au adunat pe treptele altarului, așteptând să lupte până la unul sau să moară cu toții. Romanii dezlănțuiți le tăiau gâturile ca într-un sacrificiu uman în masă, până când „în jurul altarului zăceau cadavre aruncate unele peste altele", iar sângele curgea pe trepte. Zece mii de iudei au pierit în Templul incendiat.

Blocurile masive de piatră și grinzile de lemn trosneau, făcând un zgomot ca de tunet. Iosif Flavius asista la moartea Templului:

> Vuietul flăcărilor ce se întindeau s-a amestecat cu răcnetele victimelor și, din cauza înălțimii dealului și a imensei clădiri incendiate, ai fi zis că întregul oraș ardea. Și mai era tot vacarmul acela — nu exista ceva mai asurzitor sau mai îngrozitor de-atât: strigătele de război ale legiunilor romane care se năpusteau, urletele rebelilor încercuiți de foc și de săbii, goana disperată a oamenilor care, neavând pe unde să scape, nimereau exact în armele dușmanului, iar țipetele lor când își întâlneau soarta se amestecau cu vaietele și plânsetele celor din cetate. Valea Iordanului și munții din împrejurimi le purtau ecourile mai departe, amplificând vacarmul. Ai fi zis că dealul Templului ardea din temelii, învăluit cu totul în flăcări.

Muntele Moria, unul dintre cei doi munți ai Ierusalimului, unde regele David așezase Chivotul Legii și unde fiul său Solomon ridicase primul Templu, „era pară și foc pe toate părțile", în timp ce, înăuntru, pământul era acoperit de cadavre. Dar soldații călcau triumfători peste ele. Preoții încercau să le țină piept, iar unii dintre ei s-au aruncat în flăcări. Romanii dezlănțuiți, văzând că interiorul Templului era distrus, au înșfăcat obiectele din aur și piesele de mobilier, și-au scos afară prada, apoi au dat foc și restului clădirii.

În timp ce Curtea Interioară ardea și se lumina de ziuă, rebelii supraviețuitori au străpuns liniile romane din labirintul curților exterioare, unii dintre ei reușind să fugă în oraș. Romanii au contraatacat cu cavaleria, lichidându-i pe insurgenți, apoi dând foc vistieriei Templului care era plină cu bogății adunate din taxa pentru Templu plătită de toți iudeii, de la Alexandria la Babilon. Acolo au găsit 6 000 de femei și copii așteptând îngroziți Apocalipsa. Un „fals profet" le spusese că vor vedea „semnele miraculoase ale mântuirii lor" în Templu. Legionarii au dat foc intrărilor și toți cei de-acolo au murit arși de vii.

Romanii au adus stindardele legiunilor pe Muntele Sfânt, au adus jertfe zeilor lor și l-au aclamat pe Titus cu titlul de *imperator* — comandantul suprem.

Mai rămăseseră câțiva preoți care se ascundeau în Sfânta Sfintelor. Doi au sărit în flăcări și unul a reușit să scoată obiectele prețioase ale Templului — veșmintele Marelui Preot, cele două candelabre de aur și rezervele de scorțișoară

și mirodeniile care erau arse zilnic în Sanctuar. Când s-au predat toți, Titus i-a executat ca și când „era normal ca preoții să moară odată cu Templul lor".

Ierusalimul era — și încă este — un oraș împânzit de tunele subterane. Acolo au dispărut rebelii care au păstrat controlul asupra Citadelei și Orașului de Sus până în vest. Lui Titus i-a mai trebuit o lună de zile ca să cucerească și restul Ierusalimului. Când orașul a căzut, romanii și aliații lor sirieni și greci „au năvălit pe străduțe. Cu sabia în mână, i-au masacrat fără deosebire pe toți cei ce le ieșeau în cale și au incendiat casele cu tot cu cei care se refugiaseră înăuntru". Noaptea, omorurile au încetat, iar „focul a pus stăpânire pe străzi".

Titus a încercat să negocieze cu două căpetenii ale iudeilor de peste podul care traversa valea dintre Templu și oraș, promițând că le va cruța viața dacă se vor preda. Dar aceștia au refuzat. El a ordonat jefuirea și incendierea Orașului de Jos, unde toate casele erau pline de cadavre. Când căpeteniile din Ierusalim s-au retras în Palatul lui Irod și în Citadelă, Titus a pus să se facă niște diguri ca să ajungă la ei și, pe data de 7 în luna Elul, adică la mijlocul lui august, romanii au luat cu asalt fortificațiile. Insurgenții au continuat să lupte în tunele până când unul dintre șefii lor, Ioan din Giscala, s-a predat (a fost cruțat, deși condamnat la temniță pe viață). Cealaltă căpetenie, Simon ben Giora, a ieșit îmbrăcat într-un veșmânt alb dintr-un tunel de sub Templu și a devenit unul dintre protagoniști la Triumful lui Titus, sărbătoarea victoriei de la Roma.

În haosul și distrugerile sistematice care au urmat, a dispărut o lume, lăsând în urmă câteva momente înghețate în timp. Romanii i-au măcelărit pe cei bătrâni și bolnavi: scheletul mâinii unei femei, găsită pe pragul casei arse din temelii, este o dovadă a panicii și terorii de atunci; cenușa palatelor din Cartierul Evreiesc vorbește de la sine despre acest infern. Două sute de monede de bronz au fost găsite într-o prăvălie pe strada care trecea pe sub scara monumentală a Templului, probabil niște economii ascunse în acel loc secret cu câteva ore înainte de căderea orașului. Curând, chiar și romanii s-au săturat de măcel. Locuitorii Ierusalimului au fost duși în niște lagăre improvizate în Curtea femeilor din Templu, unde au fost triați: luptătorii au fost uciși, cei în putere au fost trimiși la muncă în minele egiptene, cei tineri și arătoși au fost vânduți ca sclavi, alții selectați pentru luptele cu lei în arenă sau pentru a fi expuși la sărbătorirea Triumfului.

Iosif Flavius a căutat printre bieții prizonieri din curtea Templului și i-a găsit pe fratele său și alți cincizeci de prieteni pe care Titus i-a permis să-i elibereze. Se pare că părinții săi muriseră. Dar el a recunoscut încă trei prieteni de-ai săi printre cei crucificați. „Am simțit că-mi sângerează inima și i-am spus lui Titus", care a ordonat să fie coborâți de pe cruce și să fie îngrijiți de doctori. Doar unul a supraviețuit.

Asemenea lui Nabucodonosor, Titus a decis eradicarea Ierusalimului, o decizie pentru care Iosif Flavius i-a învinuit pe rebeli: „Revolta a distrus orașul, iar romanii au înăbușit revolta". Dărâmarea Templului, cel mai măreț monument al lui Irod cel Mare, a constituit probabil o extraordinară provocare din punct de vedere tehnic. Uriașele blocuri de piatră cioplită de la Porticul Regal s-au prăbușit peste pavajul nou de mai jos și acolo au fost găsite după două mii de ani, într-un

imens morman, exact așa cum căzuseră, ascunse sub secole de ruine. Dărâmăturile au fost aruncate în valea de lângă Templu unde au umplut râpa, care azi aproape nici nu se mai vede, dintre Muntele Templului și Orașul de Sus. Dar zidurile de susținere de pe Muntele Templului, inclusiv Zidul Plângerii de azi, au supraviețuit. *Spolia*[2], pietrele căzute din Templul și din orașul lui Irod, răspândite pretutindeni în Ierusalim, au fost folosite și refolosite de toți cuceritorii și constructorii orașului, de la romani până la arabi, de la cruciați până la otomani, timp de peste o mie de ani după aceea.

Nimeni nu știe câți oameni au murit în Ierusalim, iar istoricii din Antichitate au fost în general mai puțin riguroși în privința cifrelor. Tacitus spune că au fost 600 000 de persoane în orașul asediat, în timp ce Iosif Flavius pretinde că au fost peste un milion. Indiferent care este adevărul, numărul lor a fost imens și toți oamenii aceștia au murit din cauza foametei, au fost uciși sau vânduți ca sclavi.

Titus a pornit într-un macabru tur al victoriei. Amanta sa, Berenice, și fratele ei, regele, l-au găzduit în capitala Cezareea Philippi, pe platoul Golan de azi. Acolo s-a delectat privind cum mii de prizonieri iudei se luptau între ei sau cu animalele sălbatice până mureau. Câteva zile mai târziu, a asistat la moartea altor 2 500 în arena de la Cezareea Maritima și în alte astfel de jocuri sângeroase în Beirut, după care Titus s-a întors la Roma pentru a-și sărbători Triumful.

Legiunile „au distrus și restul orașului și i-au dărâmat zidurile". Titus n-a lăsat decât turnurile din fortăreața lui Irod „ca monument al succesului său". Acolo și-a stabilit cartierul general Legiunea a X-a. „Acesta a fost sfârșitul pe care l-a cunoscut Ierusalimul", scria Iosif Flavius, „un oraș de o extraordinară măreție și faimă în toată lumea".

Cu șase secole în urmă, Ierusalimul fusese distrus în întregime de Nabucodonosor, regele Babilonului. Timp de cincizeci de ani după prima distrugere, Templul a fost reconstruit și iudeii s-au întors aici. Dar, de data aceasta, după anul 70 e.n., Templul nu a mai fost reconstruit niciodată — și, cu excepția câtorva scurte perioade de timp, evreii nu vor mai guverna Ierusalimul timp de aproape 2 000 de ani. Și totuși, în cenușa acestui dezastru își află rădăcinile nu numai iudaismul modern, ci și sacralitatea Ierusalimului pentru creștinism și islam.

La începutul asediului, conform unei legende rabinice de mai târziu, Yohanan ben Zakkai, un respectabil rabin, le poruncise învățăceilor săi să-l scoată afară din orașul condamnat într-un coșciug, metaforă a temeliei unui nou iudaism care nu mai avea la bază cultul sacrificiului în Templu.

Evreii, care au continuat să trăiască la sate în Iudeea și Galileea, precum și în comunități mari în imperiile roman și persan, au deplâns pierderea Ierusalimului și nu au încetat să venereze orașul. Biblia și tradițiile orale au înlocuit Templul, dar se spunea că Providența a așteptat trei ani și jumătate pe Muntele Măslinilor ca să vadă dacă Templul va fi reconstruit, apoi s-a ridicat la cer. Distrugerea a fost decisivă și pentru creștini.

[2] Termen de origine latină (sg. *spolium* — pl. *spolia*) care se referă la materiale, fragmente sau elemente decorative din construcții arhitectonice demolate, reutilizate la ridicarea unor monumente noi. (*N.t.*).

Modesta comunitate creştină de la Ierusalim condusă de Simon, vărul lui Iisus, scăpase din oraş înainte ca romanii să-l încercuiască. Chiar dacă erau numeroşi creştini ne-evrei în lumea romană, aceşti ierusalimiţi au rămas o sectă iudaică ce se ruga în Templu. Dar acum Templul fusese distrus, iar creştinii credeau că evreii pierduseră bunăvoinţa lui Dumnezeu: adepţii lui Iisus s-au separat definitiv de credinţa-mamă şi se pretindeau moştenitorii legitimi ai patrimoniului iudaic. Creştinii îşi imaginau un nou Ierusalim — spiritual, în locul oraşului năruit. Cele mai vechi evanghelii, scrise probabil chiar după distrugerea oraşului, povesteau că Iisus prevăzuse asedierea oraşului: „Veţi vedea Ierusalimul înconjurat de oşti"; şi distrugerea Templului: „Nu va mai rămâne nicio piatră". Sanctuarul în ruine şi căderea evreilor erau dovada noii revelaţii. În anii 620, când Mahomed şi-a întemeiat noua religie, a adoptat la început tradiţiile evreilor, rugându-se spre Ierusalim şi venerând profeţii evrei, deoarece şi pentru el distrugerea Templului era o dovadă că Dumnezeu îşi întorsese faţa de la evrei şi privea cu bunăvoinţă către islam.

În mod paradoxal, decizia lui Titus de a distruge Ierusalimul a contribuit la transformarea oraşului într-un model al sacralităţii pentru celelalte două popoare ale Cărţii. Încă de la început, sacralitatea Ierusalimului nu numai că a fost un rezultat al evoluţiei firești, dar a şi fost promovată prin deciziile luate de o mână de oameni. În jurul anului 1000 î.e.n., cu peste o mie de ani înaintea lui Titus, primul dintre aceşti oameni cucerea Ierusalimul: era regele David.

Partea întâi

IUDAISMUL

„Cetatea Domnului, Sionul Sfântului lui Israel... Trezește-te, trezește-te, îmbracă-te cu puterea ta, Sioane, înveșmântează-te în haine de sărbătoare, Ierusalime, cetate sfântă!"

Isaia 60.14, 52.1

„Orașul meu natal este Ierusalim, unde se află sfântul altar al lui Dumnezeu Cel Preaînalt. Orașul Sfânt este mama nu doar a unei singure țări, Iudeea, ci și a multor alte ținuturi învecinate, precum și ținuturi îndepărtate din cea mai mare parte a Asiei și Europei, ca să nu mai zic de țările de dincolo de Eufrat."

Irod Agripa I, regele Iudeei,
citat de Filon în *De Specialibus Legibus*

„Cine n-a văzut Ierusalimul în toată splendoarea lui n-a văzut niciodată un oraș frumos. Cine n-a văzut Templul în toată splendoarea lui n-a văzut în viața lui o clădire măreață."

Talmudul babilonian, *Tratatul Tabernacolului*

„De te voi uita, Ierusalime, uitată să fie dreapta mea! Să se lipească limba mea de grumazul meu, de nu-mi voi aduce aminte de tine, de nu voi pune înainte Ierusalimul, ca început al bucuriei mele!"

Psalm 137.5–6

„Ierusalimul este cel mai renumit oraș din Răsărit."

Plinius cel Bătrân, *Naturalis Historia*, 5.15

Lumea lui David

Primul rege: canaanenii

Când David a cucerit cetatea Sionului, Ierusalimul era deja străvechi. Dar nu era nici măcar oraș, ci doar o mică fortăreață în munți, într-un ținut care avea să poarte mai multe denumiri — Canaan, Iudeea, Iudeea, Israel, Palestina, Țara Sfântă pentru creștini, Țara Făgăduinței pentru evrei. Acest teritoriu, de numai 160 kilometri lățime și 240 kilometri lungime, se întinde din sud-estul Mediteranei până la râul Iordan. Câmpiile sale mănoase din zona de coastă ofereau cea mai bună cale de acces pentru invadatori și negustorii care călătoreau între Egipt și imperiile din Răsărit. Dar Ierusalimul, acest oraș izolat și îndepărtat, situat la 50 de kilometri distanță de cel mai apropiat țărm, departe de rutele comerciale, se înălța semeț în mijlocul pustietății aurii de pe dealurile stâncoase ale Iudeei, cu văgăuni și grohotișuri, expus iernilor reci, câteodată zăpezilor, și verilor secetoase. Și totuși, crestele acestor dealuri neprietenoase ofereau siguranță; iar un râu ce curgea mai jos, în vale, era suficient ca să alimenteze un oraș.

Imaginea romantică a Orașului lui David este cu mult mai animată decât o arată faptele istorice verificabile. În negura preistoriei Ierusalimului, fragmentele de ceramică, mormintele săpate în stâncă, bucățile de ziduri, inscripțiile din palatele regilor de demult și sfânta Biblie sunt doar niște crâmpeie de viață umană sclipind într-un întuneric de nepătruns, separate între ele de sute de ani. Ici-colo apar indicii răzlețe care aruncă o rază de lumină asupra vreunui moment oarecare din istoria unei civilizații dispărute, lăsând în beznă secole de viață — până ce o nouă scânteie apare și iluminează o altă imagine. Doar izvoarele, munții și văile rămân aceleași, dar chiar și acestea au fost redesenate, modificate și umplute cu milenii de intemperii, rămășițe și lucrări făcute de mâna omului. Cel puțin suntem siguri de un lucru sau, mai bine zis, nu suntem siguri decât de un singur lucru: pe vremea regelui David, sacralitatea, siguranța acestui loc și natura laolaltă au făcut din Ierusalim o fortăreață străveche ce părea imposibil de cucerit.

Oamenii trăiau aici încă din anul 5000 î.e.n. La începutul epocii bronzului, în jurul anului 3200 î.e.n., când mama tuturor orașelor, Uruk, aflat pe teritoriul de azi al Irakului, număra deja 40 000 de locuitori, iar, în apropiere, Ierihonul era un oraș fortificat, oamenii își îngropau morții în morminte săpate în dealurile Ierusalimului și începeau să-și construiască mici adăposturi pătrate în ceea ce probabil era un sat înconjurat de un zid, pe un deal la poalele căruia curgea un izvor. Acest sat a fost atunci abandonat timp de mai mulți ani. Ierusalimul de-abia se născuse pe vremea când faraonii egipteni din Vechiul Imperiu atingeau apogeul

în construcția piramidelor și înălțau Mărețul Sfinx. Apoi, în anii 1900 î.e.n., pe vremea când în Creta înflorea civilizația minoică, regele Hammurabi urma să compileze codul legal din Babilon, iar bretonii se închinau la Stonehenge, a apărut un oraș numit Ursalim — derivat din Salem sau Shalem, zeul luceafărului de seară — a cărui existență este atestată de niște fragmente de ceramică descoperite în apropiere de Luxor, în Egipt. Numele înseamnă probabil „Salem a întemeiat".[3]

Ierusalimul se dezvoltase ca o așezare în jurul râului Gihon. Locuitorii săi, canaanenii, au tăiat un canal prin stânci până la un bazin aflat dincoace de zidurile cetății lor. Un tunel subteran fortificat le proteja accesul la sursa de apă. Cele mai recente săpături arheologice de aici arată că izvorul era apărat de un turn și un zid masiv gros de șapte metri, făcut din blocuri de piatră de 3 tone. Este posibil ca turnul să fi servit și ca templu pentru celebrarea sacralității cosmice a izvorului. În alte părți ale Canaanului, regii-preoți ridicau turnuri-temple fortificate. Mai sus pe dealuri, s-au găsit rămășițele unui zid ce împrejmuia orașul, cel mai vechi din Ierusalim. Canaanenii s-au dovedit a fi cei mai impresionanți constructori din Ierusalim până la Irod cel Mare, aproape 2 000 de ani mai târziu.

Locuitorii Ierusalimului au devenit supuși ai Egiptului care cucerise Palestina în 1458 î.e.n. Garnizoanele egiptene ocupau orașele Jaffa și Gaza din apropiere. În 1350 î.e.n., regele Ierusalimului îl ruga înspăimântat pe suzeranul său, Akhenaton, faraonul Noului Regat al Egiptului, să-i trimită ajutoare — măcar „cincizeci de arcași" — pentru a-și apăra micul regat de agresiunea regilor vecini și hoardelor de jefuitori. Regele Abdi-Hepa numea această cetate „capitala Ținutului Ierusalimului, al cărei nume este Beit Shulmani", Casa Bunăstării. Poate că tocmai cuvântul „Shulman" stă la originea lui „Salem" din denumirea orașului.

Abdi-Hepa era un mărunt conducător într-o lume dominată la sud de egipteni, la nord de hitiți (pe teritoriul Turciei actuale) și la nord-vest de grecii micenieni care vor declanșa războiul troian. Prenumele regelui este vest-semitic — semite fiind numeroase limbi și popoare din Orientul Mijlociu, care se presupune că se trag din Sem, fiul lui Noe. Prin urmare, este posibil ca Abdi-Hepa să fi venit de pe undeva din nord-estul Mediteranei. Rugămințile lui, găsite în arhiva faraonului, sunt disperate și lingușitoare, fiind primele cuvinte cunoscute ale unui ierusalimit:[4]

[3] În această perioadă, faraonii egipteni aspirau să guverneze Canaanul, dar nu se știe cu certitudine dacă ei au controlat efectiv această țară. Se poate ca ei să fi folosit aceste simboluri de pe vasele ceramice pentru a-i blestema pe suveranii locali care îi sfidau sau pentru a-și exprima aspirațiile în acest sens. De-a lungul timpului, au existat mai multe teorii referitoare la aceste fragmente, ceea ce demonstrează că arheologia este atât o problemă de interpretare, cât și una științifică. Mult timp s-a crezut că egiptenii au spart aceste vase pentru a blestema sau dezonora locurile ale căror nume apăreau pe ele — de aici și denumirea lor de „texte de execrație".

[4] Există în jur de 380 de scrisori scrise în akkadiană pe niște tăbliță de lut ars, adresate de căpeteniile locale faraonului eretic Amenhotep IV (1352–1336), care a instaurat cultul soarelui în locul tradiționalului panteon cu numeroși zei egipteni; el și-a schimbat numele în Akhenaton. Arhiva regală a ministerului său de externe, Casa Corespondenței Faraonului, a fost descoperită în 1887 în noua sa capitală Akhetaten, azi El-Amarna, la sud de Cairo. O teorie sugerează că habiru erau vechii evrei/israeliți, însă cuvântul apare peste tot în Orientul Mijlociu în această perioadă, pentru a-i numi pe acești jefuitori — în akkadiană înseamnă „rătăcitor". Este posibil ca vechii evrei să fi fost descendenți ai unui mic grup de habiru.

La picioarele regelui am căzut de 7 şi de încă 7 ori. Iată fapta ce-au făcut-o Milkily şi Shuwardatu împotriva acestui pământ — ei au condus oştirea din Gezer [...] împotriva legii Regelui [...] Ţinutul Regelui a căzut în mâinile acelor habiru [jefuitori]. Iar acum un oraş aparţinând Ierusalimului a căzut în mâinile oamenilor din Qiltu. Fie ca Regele să asculte rugămintea lui Abdi-Hepa, servitorul său, şi să trimită arcaşi.

Nu ni se spune mai mult, dar indiferent ce s-a întâmplat cu acest rege încolţit de atacatori, un secol mai târziu, locuitorii Ierusalimului au construit structuri terasate abrupte, în aval de râul Gihon, pe dealul Ofel, care au rezistat până astăzi, fundaţia unei cetăţi sau a unui templu al Salemului.

Aceste ziduri, turnuri şi terase rezistente au făcut parte din cetatea canaaneană cunoscută sub numele de Sion, pe care David o va cuceri. În timpul secolului al XIII-lea î.e.n., iebuseii au ocupat Ierusalimul. Dar pe-atunci, vechea lume mediteraneeană era răscolită de valurile de invadatori din zona Mării Egee, numiţi Popoarele Mării.

În faţa acestui vârtej de năvăliri şi migraţii, imperiile au dat înapoi. Hitiţii au fost decimaţi, micenienii au fost distruşi nu se ştie cum, Egiptul a fost zguduit — şi pentru prima dată şi-au făcut apariţia evreii.

Avraam la Ierusalim: israeliţii

Această nouă „Epocă întunecată", care a durat trei secole, le-a permis evreilor, cunoscuţi şi sub numele de „israeliţi", un popor necunoscut care îl venera pe Dumnezeu, să se stabilească şi să întemeieze un regat în ţinutul îngust al Canaanului. Traseul lor îl aflăm din povestiri despre facerea lumii, despre originea lor şi relaţia lor cu Dumnezeu. Ei au transmis aceste tradiţii ce au fost consemnate în textele ebraice sacre, iar mai târziu au fost adunate în cele Cinci Cărţi ale lui Moise, Pentateuhul, şi în prima parte a scripturilor evreieşti, Tanahul. Biblia a devenit Cartea Cărţilor, dar nu constituie un singur document. Este o bibliotecă mistică alcătuită din texte ce se întrepătrund, ale unor autori anonimi care le-au scris şi le-au editat în momente diferite, în scopuri divergente.

Această operă sacră ce se întinde pe atât de multe epoci, scrisă de atâtea mâini, cuprinde unele fapte istorice demonstrabile, relatări mistice neprobate, versuri de o mare frumuseţe lirică şi numeroase pasaje misterioase, ininteligibile, poate codificate sau poate traduse greşit. În cea mai mare parte este scrisă nu pentru a povesti nişte evenimente, ci pentru a promova un adevăr mai înalt — relaţia dintre un popor şi Dumnezeul său. Pentru un credincios, Biblia este pur şi simplu rodul revelaţiei divine. Pentru un istoric, este o sursă contradictorie, nesigură, repetitivă[5], şi totuşi de o inestimabilă valoare, adesea singura disponibilă — dar în acelaşi timp este prima şi cea mai măreaţă istorie a Ierusalimului.

[5] Facerea apare de două ori în Geneza 1.1–2.3 şi 2.4–25. Există două genealogii ale lui Adam, două povestiri despre potop, două cuceriri ale Ierusalimului, două povestiri în care Dumnezeu schimbă numele lui Iacob în Israel. Anacronismele sunt numeroase — de exemplu, prezenţa filistenilor şi arameilor în Geneză, când de fapt ei încă nu sosiseră în Canaan. Cămilele ca animale de povară apar prea devreme. Specialiştii sunt de părere că primele cărţi ale Bibliei au fost scrise de diferite grupuri de autori, unul care îl evidenţia pe El, zeul canaanean, celălalt pe Iahve, unicul Dumnezeu al israeliţilor.

Potrivit Genezei, prima Carte a Bibliei, părintele fondator al poporului evreu a fost Avraam — despre care se spune că a venit din Ur (în Irakul de azi) pentru a se așeza în Hebron. Acest oraș se afla în Canaan, ținutul promis lui de către Dumnezeu, care i-a schimbat numele în „Tatăl popoarelor" — Avraam. În peregrinările sale, Avraam s-a întâlnit cu Melchisedec, preotul-rege al Salemului, în numele lui El-Elyon, Dumnezeu Cel Preaînalt. Este prima menționare a orașului în Biblie și sugerează că Ierusalimul era deja un sanctuar canaanean condus de preoți-regi. Mai târziu, Dumnezeu l-a încercat pe Avraam poruncindu-i să-l sacrifice pe fiul său Isaac pe un munte din „țara lui Moria" — identificat ca fiind Muntele Moria, muntele Templului din Ierusalim.

Iacob, nepotul neascultător al lui Avraam, s-a folosit de un vicleșug pentru a pune mâna pe moștenirea sa, dar și-a răscumpărat greșeala într-o încleștare cu un străin care s-a dovedit a fi Dumnezeu, de unde și noul său nume, Israel — „cel ce se luptă cu Dumnezeu". Astfel s-a născut poporul evreu, a cărui relație cu Dumnezeu avea să fie atât de pasională și frământată. Israel a fost tatăl fondatorilor celor douăsprezece triburi care au emigrat în Egipt. Povestirile despre acești așa-ziși patriarhi sunt atât de contradictorii, încât este imposibilă datarea lor din punct de vedere istoric.

După 430 de ani, Cartea Exodului povestește că israeliții, muncind ca sclavi pentru a construi orașele faraonului, reușesc să scape miraculos din Egipt cu ajutorul lui Dumnezeu (eveniment încă celebrat la Sărbătoarea Paștelui evreiesc) și sub conducerea unui prinț evreu pe nume Moise. În timp ce rătăceau prin Sinai, Dumnezeu i-a transmis lui Moise cele Zece Porunci. Dacă israeliții trăiau și se închinau conform acestor legi, Dumnezeu le promitea țara Canaanului. Când Moise a vrut să știe cine este acest Dumnezeu și a întrebat „Care este numele tău?", a primit acest răspuns de o măreție ce l-a lăsat fără grai: „EU SUNT CEL CE SUNT", un Dumnezeu fără nume, redat în ebraică sub forma YHWH: Iahve sau Iehova, cum greșit l-au transcris creștinii mai târziu.[6]

Numeroase popoare semite s-au stabilit în Egipt. Probabil Ramses II cel Mare a fost faraonul care i-a obligat pe evrei să muncească la construirea orașelor sale. Moise avea un nume egiptean, ceea ce sugerează cel puțin faptul că el era originar de acolo; și nu avem motive să ne îndoim că primul lider charismatic din religiile monoteiste — Moise sau cineva asemenea lui — a primit această revelație divină deoarece așa încep toate religiile. Tradiția unui popor semit care a scăpat de opresiune este plauzibilă, dar rămâne imposibil de datat.

Pe Muntele Nebo, Moise a avut o viziune a Țării Făgăduinței, dar a murit înainte să ajungă la ea. Succesorul său, Iosua, a fost cel care i-a condus pe israeliți în Canaan. Biblia descrie călătoria lor ca pe o zbatere sângeroasă și o colonizare progresivă. Nu există dovezi arheologice ale unei cuceriri, însă coloniștii au găsit numeroase sate fără ziduri de apărare în ținuturile muntoase ale Iudeei.[7] Un mic

[6] După ce s-a ridicat Templul din Ierusalim, numai marele preot, o dată pe an, avea voie să rostească tetragrama YHWH, și chiar în ziua de azi li se interzice evreilor s-o rostească. Ei preferă să folosească Adonai (Domnul) sau simplu HaShem (Numele ce nu trebuie rostit).

[7] Istoria invadării Canaanului de către israeliți este ea însăși un câmp de luptă între teorii complicate și în general neverificabile. Dar se pare că atacul asupra Ierihonului, ale cărui ziduri au fost dărâmate

grup de israeliți fugiți din Egipt s-a numărat probabil printre aceștia. Ei erau uniți de credința lor într-un singur Dumnezeu — Iahve — pe care îl venerau într-un templu mobil, un cort în care se păstra un cufăr sacru, din lemn, Chivotul Legii. Poate faptul că spuneau poveștile auzite de la patriarhii lor fondatori a contribuit la dezvoltarea identității lor. Multe dintre aceste tradiții, de la Adam și Grădina Edenului până la Avraam, vor fi mai târziu respectate nu doar de evrei, ci și de creștini și musulmani — și vor avea în centrul lor Ierusalimul.

Pentru prima dată, israeliții se aflau foarte aproape de oraș.

de Iosua, este doar o legendă: Ierihonul era mai vechi decât Ierusalimul. (În anul 2010, Autoritatea Palestiniană a sărbătorit aniversarea a 10 000 de ani de la apariția acestuia — deși nu există o dată exactă.) Totuși, Ierihonul a fost abandonat o perioadă de timp și nu există vestigii ale zidurilor lui. Ipoteza cuceririi este greu de acceptat literalmente deoarece luptele (așa cum se povestește în Cartea lui Iosua Navi) au loc de obicei într-un spațiu foarte restrâns. Într-adevăr, Betel, în apropiere de Ierusalim, se numără printre cele câteva orașe cucerite din Cartea Judecătorilor și practic a fost distrus în secolul al XIII-lea. Se poate ca israeliții să fi fost mult mai pașnici și mai toleranți decât se pretindeau a fi.

Ascensiunea lui David

Tânărul David

Ioşua şi-a stabilit cartierul general la Sichem, în nordul Ierusalimului, unde a construit un altar pentru Iahve. Ierusalimul era teritoriul iebuseilor conduşi de regele Adonizedec, nume ce arată că era probabil un teocrat. Adonizedec i s-a opus lui Ioşua, dar a fost înfrânt. Şi totuşi, „fiii lui Iuda nu i-au putut alunga" pe iebusei care „trăiesc laolaltă cu ei în Ierusalim până-n ziua de astăzi". În jurul anului 1200 î.e.n., Merneptah, fiul lui Ramses cel Mare şi probabil faraonul care a fost nevoit să-i elibereze pe israeliţi, se confrunta cu atacurile Popoarelor Mării — ceea ce producea instabilitate în vechile imperii din Orientul Apropiat. Faraonul a intrat în Canaan pentru a restabili ordinea. Când s-a întors acasă, şi-a inscripţionat succesul pe zidurile templului din Teba, declarând că a înfrânt Popoarele Mării, a recuperat Ashkelon şi a masacrat un popor care acum apare pentru prima dată în istorie: „Israelul a fost distrus, iar sămânţa lui nu mai există".

Israelul încă nu era regat, ci, mai degrabă, aşa cum se menţionează în Cartea Judecătorilor, o confederaţie de triburi conduse de bătrâni, care se aflau acum în faţa unui nou duşman: filistenii. Originari din zona Mării Egee şi numărându-se printre Popoarele Mării, aceştia au cucerit coasta Canaanului, construind cinci oraşe prospere unde ţeseau pânzeturi, produceau vase din ceramică roşie şi neagră şi venerau mai mulţi zei. Israeliţii, păstori care trăiau în sate mici de munte, nu făceau faţă filistenilor, oameni civilizaţi, a căror infanterie era echipată cu platoşe greceşti, apărătoare pentru picioare şi coifuri şi folosea arme de luptă corp la corp, fiind adversari redutabili pentru greoaiele care de luptă ale egiptenilor.

Israeliţii au ales nişte războinici charismatici — Judecătorii — pentru a lupta împotriva filistenilor şi canaanenilor. Un verset în general neglijat din Cartea Judecătorilor spune că, la un moment dat, israeliţii au capturat şi incendiat Ierusalimul; dacă este aşa, ei nu au reuşit să-l păstreze.

La bătălia de la Ebenezer, în preajma anului 1050 î.e.n., filistenii i-au înfrânt pe israeliţi, le-au distrus sanctuarul de la Şilo, au capturat Chivotul Legii, simbolul sacru al lui Iahve, şi au înaintat în zona deluroasă din jurul Ierusalimului. Ameninţaţi cu anihilarea şi dorind să fie „asemenea altor naţii", israeliţii au decis să-şi pună un rege ales de Dumnezeu. S-au dus la Samuel, un bătrân profet de-al lor. Profeţii nu erau prezicători ai viitorului, ci nişte analişti ai prezentului — în greacă, *propheteia* înseamnă a interpreta voia zeilor. Israeliţii aveau nevoie de un

comandant militar: Samuel l-a ales pe Saul, un tânăr războinic pe care l-a uns cu ulei sfânt. Conducând din cetatea de pe Ghibeon (Tell al-Ful), aflată la doar cinci kilometri nord de Ierusalim, această „căpetenie peste poporul Meu Israel" a dovedit că este demn de încrederea acordată, înfrângându-i pe moabiți, edomiți și filisteni. Dar Saul nu era potrivit pentru tron: „Un duh rău de la Domnul îl chinuia".

Aflat în fața unui rege labil psihic, Samuel a început să caute în secret pe altcineva. El a simțit binecuvântarea geniului printre cei opt fii ai lui Iesei din Betleem: David, cel mai mic, „era bălan, cu ochii frumoși și plăcut la față. Atunci Domnul a zis: «Scoală de-l unge, căci acesta este»". David, de asemenea, „știe să cânte, [este] om voinic și războinic, priceput la vorbă". El s-a dovedit a fi cel mai remarcabil și mai desăvârșit personaj din Vechiul Testament. Creatorul sfântului Ierusalim era poet, cuceritor, criminal, soț adulterin, un rege sfânt prin excelență, dar și un aventurier plin de cusururi.

Samuel l-a adus pe tânărul David la curtea regelui Saul, care l-a făcut purtătorul său de arme. Când regele era chinuit de nebunie, David își folosea darul cu care fusese înzestrat de Dumnezeu: a cântat la harpă și „lui Saul îi era mai ușor și mai bine". Talentul muzical al lui David face parte din charisma sa: o parte din psalmii ce-i sunt atribuiți ar putea fi chiar ai lui.

Filistenii au intrat în valea terebinților. Saul și armata lui le-au ieșit în întâmpinare. Filistenii l-au adus pe uriașul luptător Goliat din Gat[8], a cărui armură contrasta cu ținuta săracă a israeliților. Temându-se că va fi o luptă inegală, Saul s-a simțit probabil ușurat, deși sceptic, în momentul în care David a cerut să încerce să-l înfrunte pe Goliat. David și-a ales „cinci pietre lucii din pârâu" și, aruncând cu praștia o piatră, „lovi pe filistean în frunte, așa încât piatra se înfipse în fruntea lui".[9] I-a tăiat capul filisteanului căzut la pământ, iar israeliții i-au pus pe fugă pe filisteni până în orașul lor Ecron. Indiferent cum s-au întâmplat lucrurile, povestea arată că tânărul David și-a câștigat un renume de războinic.[10]

Saul l-a promovat pe David, iar femeile au ieșit în stradă și au cântat zicând „Saul a biruit mii, iar David zeci de mii". Ionatan, fiul lui Saul, era prieten cu David, iar Mical, fiica lui, era îndrăgostită de el. Saul le-a permis să se căsătorească, dar în sinea lui era chinuit de invidie: de două ori a încercat să-și omoare ginerele cu o suliță. Prințesa Mical i-a salvat viața lui David, ajutându-l să scape pe o fereastră a castelului, iar acesta a găsit apoi adăpost la preoții din Nob.

8 Datorită Bibliei, cuvântul „filistin" a fost adoptat pentru a defini lipsa de cultură (în ciuda dezvoltării culturale a acestui popor). Filistenii au împrumutat numele lor și ținutului care a devenit Palestina romană, iar de aici Palestina.

9 Pe vremea aceea, praștia nu era o jucărie pentru copii, ci o armă eficientă: în inscripțiile de la Beni Hasan din Egipt, luptătorii cu praștia apar alături de arcași. Inscripțiile regale din Egipt și Asiria arată că luptătorii cu praștia constituiau unități obișnuite ale armatelor imperiale în lumea antică. Se spune că acești luptători bine instruiți foloseau pietre special șlefuite de dimensiunea unei mingi de tenis pe care puteau să le lanseze cu o viteză de 150–250 km/h.

10 „David" a fost nume de războinic sau nume de rege? Biblia povestește de două ori confruntarea cu Goliat, iar în cea de-a doua versiune îl numește Elhanan, un băiat-erou israelit: să fi fost acesta numele real al lui David?

Regele îl urmărește, poruncește uciderea tuturor preoților, mai puțin unul, dar David scapă din nou. Trăiește ca un fugar și devine căpetenia a 600 de tâlhari. De două ori reușește să se strecoare până la regele care dormea, dar îi cruță viața, făcându-l pe Saul să plângă: „Tu ești mai bun decât mine".

În cele din urmă, David se refugiază la regele filistean din Gat care îi acordă un domeniu la Țiclag. Filistenii invadează din nou Iudeea și îl înfrâng pe Saul pe muntele Ghelboa. Fiul său Ionatan este ucis, iar regele se sinucide cu propria sabie.

Regatul și Templul

David: orașul regal

În tabăra lui David își face apariția un tânăr care spune că l-a omorât pe Saul: „Eu am ucis pe unsul Domnului". David îl ucide pe mesager, apoi deplânge moartea lui Saul și Ionatan în versuri care au dăinuit până azi:

> „Podoaba ta, Israele, a fost doborâtă pe înălțimile tale! Cum au căzut vitejii! Fiicele lui Israel, plângeți pe Saul, cel ce v-a îmbrăcat în purpură cu podoabe și v-a pus pe haine podoabe de aur! [...] Saul și Ionatan, cei iubiți și uniți în viața lor, nici la moarte nu s-au despărțit. Fost-au mai iuți decât vulturii și mai puternici decât leii [...] Cum au căzut cei viteji! Pierit-a arma de război!"

În acest moment de restriște, triburile din sudul Iudeei l-au uns rege pe David în capitala Hebron, în timp ce Ișboșet, singurul fiu supraviețuitor al lui Saul, i-a succedat lui Saul la conducerea triburilor din nordul Israelului. După un război de șapte ani, Ișboșet este ucis, iar triburile din nord îl ung rege tot pe David. Monarhia este unificată, iar ruptura dintre Israel și Iudeea a fost vindecată doar de charisma lui David.

Ierusalimul, cunoscut sub numele de Iebus, după numele locuitorilor săi, iebusei, se afla la sud de Ghibeon, bastionul lui Saul. David și armata lui au înaintat până la cetatea Sion, ale cărei fortificații au fost recent descoperite în apropierea râului Gihon.[11] Se spune că Sionul era de nepătruns, iar cum a reușit David să-l cucerească rămâne un mister. În Biblie se spune că iebuseii îi aduceau pe meterezele cetății pe orbi și pe ologi, avertizând astfel pe oricine îndrăznea să-i atace că va păți la fel. Dar nu se știe cum, regele a reușit să pătrundă în oraș — prin ceea ce Biblia ebraică numește *zinnor*. Acesta era probabil un tunel pentru apă din rețeaua care acum a fost dezgropată pe dealul Ofel sau poate numele

[11] Aici se află situl arheologic unde s-au făcut cele mai ample excavări din lume. Actualele săpături arheologice în jurul izvorului, sub îndrumarea profesorului Ronny Reich, reprezintă cea de-a douăsprezecea lucrare efectuată în această zonă și au scos la lumină fortificațiile din Canaan descrise în primul capitol. În anul 1867, arheologul britanic Charles Warren a descoperit un puț care permitea accesul de la Ofel până jos la izvor. Mult timp s-a crezut că Puțul lui Warren a fost făcut de mâna omului și că locuitorii Ierusalimului coborau găleți pentru a scoate apă. Dar ultimele săpături au infirmat această teorie: se pare că Puțul lui Warren era natural. De fapt, apa curgea într-un bazin artificial amenajat în piatră, păzit de un turn și ziduri uriașe.

vreunei formule magice. În orice caz, „David a luat cetatea Sionului: aceasta este cetatea lui David".

Poate că această cucerire a fost doar o lovitură de palat. David nu i-a măcelărit pe iebusei, în schimb i-a integrat în curtea și armata sa cosmopolită. El a schimbat numele de Sion în cetatea lui David, a reparat zidurile și a adus Chivotul Legii (recuperat în timpul luptei) la Ierusalim. Acest obiect era într-atât de sacru, încât unul dintre oamenii care îl transportau a fost ucis, iar David s-a văzut nevoit să-l încredințeze unui om din Gat până va putea fi adus în siguranță. „Așa au adus David și tot poporul chivotul Domnului cu strigăte și sunete de trâmbiță". Purtând haine sacerdotale, „David sărea și juca înaintea Domnului". În schimb, Domnul i-a promis lui David: „Casa ta va fi neclintită, regatul tău va rămâne veșnic". După secole de lupte, David declară că Iahve și-a găsit o casă într-un oraș sfânt.

Mical, fiica lui Saul, râde disprețuitor de soțul său și de supunerea lui față de Dumnezeu, pe care o consideră o manifestare de vanitate vulgară. În timp ce primele cărți ale Bibliei sunt un amestec de texte vechi și povestiri scrise mult mai târziu, portretul complex și lipsit de grandoare al lui David, pe care îl găsim în cea de-a doua Carte a lui Samuel și Prima Carte a Regilor, răzbate cu atâta claritate, încât pare a se baza pe memoria unui curtean de-al său.

David a ales această fortăreață drept capitală deoarece ea nu aparținea nici triburilor din nord, nici celor din sudul Iudeei. El a adus scuturile aurite ale dușmanilor săi învinși la Ierusalim, unde și-a construit un palat, importând lemn de cedru de la aliații săi fenicieni din Tir. Se spune că David a cucerit un regat ce se întindea din Liban până la granițele Egiptului, și spre răsărit până în Iordania și Siria de azi, având chiar și o garnizoană la Damasc. Singura noastră sursă despre David este Biblia: între anii 1200 și 850 î.e.n., imperiile din Egipt și Irak erau în declin și au lăsat puține date despre conducătorii lor, dar au lăsat și un vid de putere. Fără îndoială că David a existat: o inscripție descoperită în 1993 la Tel Dan, în nordul Israelului, datând din secolul al IX-lea î.e.n., arată că regii Iudeei făceau parte din Casa lui David, ceea ce demonstrează că David a fost fondatorul regatului.

Și totuși, Ierusalimul lui David era mic. Pe timpul acela, orașul Babilon, situat în Irakul de azi, se întindea pe 1 100 de hectare; chiar și orașul Hazor din apropiere se întindea pe 100 de hectare. Probabil că Ierusalimul nu depășea 10 hectare, destul cât să adăpostească aproximativ 1 200 de oameni în preajma Citadelei. Dar descoperirea recentă a unor fortificații mai sus de izvorul Gihon demonstrează că Sionul lui David era mult mai mare decât s-a crezut anterior, chiar dacă nu semăna nici pe departe cu o capitală imperială.[12] Descrierea regatului lui David,

[12] Dimensiunea Orașului lui David este în prezent subiect de discuții între minimaliștii care susțin că era doar o modestă citadelă a unei căpetenii tribale și maximaliștii care acceptă ideea capitalei imperiale din istorisirile biblice. Până la descoperirea inscripției de la Tel Dan, minimaliștii extremiști sugerau chiar că nici David n-ar fi existat, atrăgând atenția asupra faptului că, în afară de Biblie, nu există dovezi arheologice. În anul 2005, dr. Eilat Mazor a anunțat că a descoperit palatul regelui David. Informația a fost primită cu mari rezerve, dar se pare că săpăturile făcute de aceasta au scos la lumină o importantă clădire publică din secolul al X-lea, care, împreună cu fortificațiile canaanene și structurile terasate, ar fi alcătuit citadela lui David.

cucerit cu ajutorul mercenarilor cretani, filisteni și hitiți, pare de asemenea plauzibilă, deși în Biblie se exagerează. Nu era decât o federație tribală menținută prin personalitatea lui David. Mult mai târziu, macabeii vor demonstra cât de repede pot niște războinici dinamici să cucerească imperiul iudaic profitând de un vid de putere.

Într-o seară, pe când se plimba pe acoperișul palatului său, David „a văzut [...] o femeie scăldându-se și femeia aceasta era foarte frumoasă. Atunci David a trimis să se cerceteze cine este acea femeie. Și i s-a spus că este Batșeba". Femeia era soția lui Urie, heteul, unul dintre căpitanii săi mercenari. David a chemat-o la el, iar „ea a venit la el și el s-a culcat cu ea", lăsând-o însărcinată. Regele i-a poruncit comandantului său Ioab să-l aducă pe soțul femeii, care lupta în război pe teritoriul Iordaniei de azi. Când a venit Urie, David i-a poruncit să se ducă la el acasă și „să-și spele picioarele", deși în realitate voia ca el să se culce cu Batșeba ca să creadă că aceasta a rămas însărcinată cu el. Dar Urie a refuzat și David i-a poruncit să ducă următoarea scrisoare lui Ioab: „Puneți pe Urie unde va fi luptă mai crâncenă [...] ca să fie lovit și ucis". Urie este omorât.

Batșeba a devenit nevasta favorită a lui David, dar profetul Natan i-a istorisit regelui o poveste despre un om bogat care avea de toate, dar tot a furat singurul miel al unui om sărac. David a fost îngrozit de această nedreptate: „Omul care a făcut aceasta este vrednic de moarte!" „*Tu* ești omul care a făcut aceasta", i-a replicat Natan. Regele și-a dat seama că a comis o crimă oribilă. El și Batșeba au pierdut primul copil născut din acest păcat — dar cel de-al doilea fiu, Solomon, a supraviețuit.

Curtea lui David nu era nici pe departe o curte ideală condusă de un rege sfânt, ci semăna mai degrabă cu o adevărată groapă cu lei, judecând după detaliile pe care le cunoaștem și care sună verosimil. Așa cum se întâmplă în cazul imperiilor construite în jurul unui om puternic, când David a căzut bolnav, au început să apară și fisurile: fiii săi se luptau pentru succesiune. Amnon, fiul mai mare, se aștepta probabil să urce pe tron, dar favoritul regelui era fratele vitreg al lui Amnon, răsfățatul și ambițiosul Abesalom, cu părul bogat și înfățișare fără cusur: „În tot Israelul nu era bărbat așa de frumos ca Abesalom și așa de lăudat ca el".

Abesalom: ascensiunea și căderea unui prinț

După ce Amnon a ademenit-o în casa sa pe Tamara, sora lui Abesalom, și a violat-o, Abesalom a pus ca Amnon să fie omorât în afara Ierusalimului. În timp ce David jelea, Abesalom a fugit din capitală și s-a întors abia după trei ani. Regele și favoritul său s-au împăcat: Abesalom a făcut o plecăciune până la pământ în fața tronului, iar David l-a sărutat. Dar prințul Abesalom nu-și putea înfrâna ambițiile. El defila prin Ierusalim în carul său, însoțit de cincizeci de oameni alergând înaintea lui. El a subminat puterea tatălui său — „Abesalom a furat inima lui Israel" — și și-a instalat propria curte rebelă la Hebron.

Oamenii se înghesuiau să-l vadă pe Abesalom, strălucitor ca un soare ce răsărea. Dar David și-a mai recăpătat din vigoarea lui de altădată: el a luat Chivotul Legii, emblema grației lui Dumnezeu, apoi a părăsit Ierusalimul. În timp ce Abesalom se instala la Ierusalim, fostul rege își aduna toate forțele. „Cruțați-mi pe băiatul Abesalom", i-a spus David generalului său Ioab. Când trupele lui David i-au masacrat pe rebeli în pădurea lui Efraim, Abesalom a fugit călare pe un catâr. Minunatul său păr i-a adus ghinion: „Catârul a fugit cu el pe sub crăcile unui stejar mare, părul lui Abesalom s-a încurcat în crengile stejarului, și el a rămas spânzurat în văzduh, iar catârul de sub el s-a dus înainte". Când l-a găsit pe Abesalom atârnând de copac, Ioab l-a omorât și i-a îngropat trupul într-o râpă adâncă, și nu sub stâlpul de aducere-aminte pe care prințul rebel și-l construise.[13] „Dar băiatul Abesalom este sănătos?", a întrebat împăratul îngrijorat. Când David a auzit că prințul a murit, a început să se tânguie: „O, fiul meu Abesalom, fiul meu! Fiul meu Abesalom! Mai bine muream eu în locul tău! Abesalom, Abesalom, fiul meu". În timp ce foametea și ciuma se răspândeau în regat, David s-a urcat pe Muntele Moria și a văzut îngerul morții care amenința Ierusalimul. El a avut o teofanie, o revelație divină, în care i se poruncea să ridice acolo un altar. Mai exista un altar în Ierusalim condus de preoți-regi. Unul dintre locuitorii orașului, Aravna Iebuseul, deținea pământ pe Muntele Moria, ceea ce sugerează că orașul se extinsese de la Ofel până la muntele din apropiere. „Și a cumpărat David aria și boii cu cincizeci de sicli de argint. Și a ridicat David acolo jertfelnic Domnului și a adus arderi de tot și jertfe de împăcare." David plănuia să ridice acolo un templu și a poruncit să se aducă lemn de cedru de la Abibaal, regele fenician din Tir. Era un moment de vârf al carierei lui, să aducă împreună pe Dumnezeu și poporul său, să unească Israelul și Iudeea și să facă din Ierusalim o capitală sfântă. Dar n-a fost să fie. Dumnezeu i-a spus lui David: „Să nu zidești lăcaș numelui Meu, căci ești un om războinic și ai vărsat sânge".

Acum, când David era „bătrân și bolnav", supușii și fiii săi complotau pentru a-i lua tronul. Un alt fiu de-al său, Adonia, încerca să obțină tronul, în timp ce grațioasa concubină Abișag i-a fost prezentată regelui pentru a-i distrage atenția. Dar cei care unelteau împotriva lui David au subestimat-o pe Batșeba.

Solomon: Templul

Batșeba revendica tronul pentru fiul ei, Solomon. David i-a chemat la el pe preotul Țadoc și pe profetul Natan, care l-au însoțit pe Solomon călare pe catârul regelui până la sfântul izvor Gihon. Acolo el a fost uns rege. Trâmbițele au sunat și poporul s-a înveselit. Adonia, auzind de această sărbătoare, s-a refugiat în altar, iar Solomon i-a promis că-i va cruța viața.

[13] Piramida, cunoscută sub numele de Stâlpul lui Abesalom din Valea Cedrilor, a fost menționată pentru prima dată de Beniamin de Tudela în anul 1170 e.n. și nu datează din anul 1000 î.e.n. Este, de fapt, un mormânt din secolul I î.e.n. În Evul Mediu, evreii, care nu aveau voie să intre în oraș și nici la Zidul Plângerii, se rugau în apropiere de acest Stâlp. Chiar și la începutul secolului XX, evreii aflați în trecere pe aici obișnuiau să scuipe sau să arunce cu pietre în el, manifestându-și dezgustul față de lipsa de loialitate a lui Abesalom.

După o carieră extraordinară în care i-a unit pe israeliți și a făcut din Ierusalim orașul Domnului, David a murit, nu înainte de a-i porunci lui Solomon să construiască Templul pe Muntele Moria. Autorii Bibliei, care au scris timp de patru secole după aceea pentru a-i informa pe contemporanii lor, l-au transformat pe David dintr-un om cu defecte în întruchiparea regelui sfânt. David a fost îngropat în Orașul lui David[14]. Fiul său a fost cu totul altfel. Solomon avea să ducă până la capăt această misiune sacră — dar, deocamdată, în anul 970 î.e.n., domnia sa a început cu o sângeroasă reglare de conturi.

Batșeba, regina-mamă, îi cere lui Solomon să-i permită fratelui său vitreg, Adonia, să se căsătorească cu Abișag, ultima concubină a regelui David. „Ceri și împărăția pentru el?", a replicat sarcastic Solomon, poruncind uciderea lui Adonia și o epurare în rândul gărzilor tatălui său. Această poveste este ultima din cele spuse de istoricul de la curtea lui David, dar în același timp este singura imagine a lui Solomon ca om, căci mai apoi el devine stereotipul unui împărat extraordinar, plin de măreție și profundă înțelepciune. Tot ce avea Solomon era mai mare și mai bun decât ce aveau regii obișnuiți: din înțelepciunea lui au izvorât 3 000 de proverbe și 1 005 cântece, haremul său cuprindea 700 de neveste și 300 de concubine, iar armata sa număra 12 000 de cavaleri și 1 400 de care. Toate aceste valoroase piese de tehnologie militară erau cantonate în orașele sale fortificate Meghido, Ghezer și Hazor, iar flota era ancorată la Ețion-Gheber, în Golful Acaba.

Solomon făcea comerț cu Egiptul și Cilicia, cumpărând mirodenii și aur, care și cai. Organiza expediții comerciale în Sudan și Somalia alături de aliatul său, Hiram din Tir, regele fenician. El a găzduit-o pe împărăteasa din Seba (probabil Saba, în Yemenul de astăzi), care a venit la Ierusalim „cu un alai foarte mare și cu cămile care aduceau mirodenii, aur foarte mult și pietre scumpe". Aurul provenea din Ophir, probabil India; bronzul era din propriile sale mine. El a înfrumusețat Ierusalimul grație bogăției de care dispunea: „Împăratul a făcut ca argintul să fie tot așa de obișnuit la Ierusalim ca pietrele, și cedrii tot așa de mulți ca smochinii din Egipt care cresc pe câmpie". Cea mai grăitoare dovadă a prestigiului său în afara granițelor imperiului a fost căsătoria sa cu fiica faraonului. Faraonii nu-și măritau aproape niciodată fiicele cu prinți străini — și mai ales nu cu iudei parveniți care până mai ieri erau șefi de triburi de păstori. Dar Egiptul, altădată atât de măreț, se afla într-un așa haos încât faraonul Siamun a invadat Ghezerul, nu foarte departe de Ierusalim, și, probabil simțindu-se în pericol departe de casă, i-a oferit lui Solomon prada de război și mâna fiicei sale, onoare extraordinară pe vremea aceea. Însă Templul din Ierusalim, plănuit de tatăl său, a fost capodopera lui Solomon.

[14] Câteva secole mai târziu, se spune că regele macabeu Ioan Hircan a jefuit mormântul lui David pentru a plăti un cuceritor străin. Două mii de ani mai târziu, în timpul Regatului cruciat, muncitorii care reparau Cenaclul de pe Muntele Sionului, unde Iisus a luat ultima cină, au descoperit o cameră despre care s-a crezut că este mormântul lui David. Aceasta a devenit un loc venerat de evrei, creștini și musulmani deopotrivă. Dar adevăratul loc în care se află mormântul lui David rămâne necunoscut.

„Casa Domnului" avea să se înalțe chiar lângă palatul regal al lui Solomon, într-o acropolă imperială sacră, descrisă în Biblie, care se mândrea cu săli și palate de o grandoare uimitoare, acoperite cu aur și lemn de cedru, inclusiv Casa Pădurii Libanului și Sala Colonadelor, unde oficia regele.

Aceasta nu a fost singura realizare a israeliților. Fenicienii, care trăiau în orașe-stat independente de-a lungul coastei libaneze, erau cei mai rafinați artizani și comercianți navigatori din zona mediteraneeană, renumiți pentru purpura din Tir, de la care li se trage și numele (*phoinix* înseamnă purpură) și pentru inventarea alfabetului. Regele Hiram din Tir furniza nu doar lemnul de abanos și de cedru, ci și meșterii care lucrau ornamentele din aur și argint. Totul era din „aur curat".

Templul nu era un simplu altar, era Casa lui Dumnezeu însuși, un complex alcătuit din trei părți, înălțându-se pe o suprafață de 10 pe 35 metri și împrejmuit de un zid. Mai întâi era un pridvor cu doi stâlpi uriași de aramă, Iacin și Boaz, înalți de 10 metri, împodobiți cu rodii și crini, care dădea spre o curte imensă, descoperită și flancată din trei părți cu camere pe două nivele în care probabil se păstra arhiva sau tezaurul regal. Pridvorul se deschidea spre o sală sacră: de-a lungul pereților se găseau zece lămpi de aur. O masă din aur pentru pâinile punerii înainte se afla în fața unui altar pentru jertfe, un bazin cu apă și niște postamente pe roți deasupra cărora erau așezate lighene pentru purificare, și un bazin din bronz numit Marea. Treptele duceau la Sfânta Sfintelor[15], o cămăruță păzită de doi heruvimi cu aripile desfăcute, înalți de cinci metri, din lemn de măslin acoperit cu foiță de aur.

Dar Solomon a pus pe primul loc propria lui măreție. I-au trebuit șapte ani ca să termine templul și treisprezece pentru a-și construi propriul palat, care era și mai mare. În Casa Domnului trebuia să fie liniște, așa că „nici ciocan, nici topor, nici orice altă unealtă de fier nu s-au auzit la zidirea lui": meșterii fenicieni șlefuiau pietrele, ciopleau lemnul de cedru și de chiparos, lucrau ornamentele din argint, bronz și aur în Tir, după care le trimiteau la Ierusalim. Împăratul Solomon a fortificat Muntele Moria, extinzându-i zidurile vechi: de aceea denumirea de „Sion" se referea atât la citadela originală, cât și la noul Munte al Templului.

Când a terminat totul, Solomon i-a adunat pe oameni ca să-i vadă pe preoți aducând Chivotul Legii, un cufăr din lemn de acacia, din cortul în care era păstrat

[15] Unde era Sfânta Sfintelor? Aceasta este astăzi un subiect politic exploziv și constituie o chestiune greu de rezolvat pentru orice acord de pace israeliano-palestinian cu privire la o împărțire a Ierusalimului. Există mai multe teorii în funcție de dimensiunea Muntelui Templului, care a fost extins mai târziu de Irod cel Mare. Majoritatea specialiștilor cred că se ridica pe stânca din interiorul Domului Stâncii musulman. Unii susțin că această misterioasă cavernă galbenă și întortocheată a fost la origine o cavernă funerară datând din jurul anului 2000 î.e.n. și se pare că s-a păstrat și în tradiția populară: când exilații s-au întors din Babilon în jurul anului 540 î.e.n., se spune că au găsit aici craniul lui Aravna Iebuseul. Mishna, o compilație de tradiții orale ale evreilor din secolul al II-lea e.n., o numește Mormântul Abisului, săpat de „teama oricărui mormânt din adâncuri". Musulmanii îi spuneau „Fântâna Sufletelor". Evreii și musulmanii cred că aici a fost creat Adam și tot aici Avraam a fost cât pe ce să îl sacrifice pe Isaac. Este posibil ca, în anul 691 e.n., califul Abd al-Malik să fi ales acest loc pentru înălțarea Domului cel puțin pentru a crea un succesor musulman al Templului. Pentru evrei, Stânca reprezintă piatra de temelie a Templului.

în cetatea Sionului, Oraşul lui David, până în Templul de pe Muntele Moria. Solomon a adus jertfe la altar, apoi preoţii au transportat Chivotul în Sfânta Sfintelor şi l-au aşezat sub aripile celor doi imenşi heruvimi din aur. În Sfânta Sfintelor nu se mai afla nimic, doar heruvimii şi Chivotul, iar acesta — având doar 1,3 pe 0,8 metri — conţinea tablele Legii lui Moise. Era un loc atât de sacru, încât accesul publicului era interzis: în acest vid rezida divinitatea austeră, fără înfăţişare, a lui Iahve, o idee întâlnită doar la israeliţi.

Când preotul a ieşit afară, „norul" Prezenţei Divine, „slava Domnului umpluse casa Domnului". Solomon a sfinţit Templul înaintea poporului său, adresându-i-se lui Dumnezeu: „Eu ţi-am zidit templul pentru locuinţă, în care Tu să petreci în veci", iar Dumnezeu i-a răspuns lui Solomon: „Voi întări tronul regatului tău peste Israel în veci, precum i-am grăit lui David, tatăl tău". Aceasta a devenit prima dintre sărbătorile religioase care s-au transformat în mari pelerinaje din calendarul evreiesc: „Solomon aducea de trei ori pe an arderi de tot şi jertfe de împăcare pe jertfelnicul pe care-l zidise Domnului". În acel moment, noţiunea de sfinţenie a lumii iudaice, creştine şi musulmane şi-a găsit locul etern. Evreii şi alte popoare ale Cărţii cred că Prezenţa Divină nu a părăsit niciodată Muntele Templului. Ierusalimul va deveni locul suprem pe pământ unde omul poate să comunice cu Divinitatea.

Solomon: declinul

Toate Ierusalimele ideale, noi şi vechi, celeste şi temporale, se bazează pe descrierea dată de Biblie oraşului lui Solomon. Dar nu există altă sursă care să-l confirme şi nu s-au găsit vestigiile Templului său.

Este un lucru mai puţin surprinzător decât pare. Nu se pot face excavaţii pe Muntele Templului din motive politice şi religioase şi, chiar dacă s-ar permite efectuarea acestor excavaţii, probabil că nu am găsi nicio urmă a Templului lui Solomon, deoarece acesta a fost distrus de cel puţin două ori, până în temelii cel puţin o dată, şi refăcut de nenumărate ori. Şi totuşi, aspectul şi dimensiunile Templului sunt plauzibile, chiar dacă autorii Bibliei i-au exagerat splendoarea. Templul lui Solomon era un templu tipic pentru vremea aceea. Templele fenicienilor, după care fusese construit şi cel al lui Solomon în mare parte, erau nişte administraţii publice prospere, gestionate de sute de funcţionari, prostituate sacre ale căror taxe intrau în venituri şi chiar frizeri pentru cei care voiau să-şi dedice părul zeilor. Construcţia templelor siriene descoperite peste tot în regiune, laolaltă cu toate obiectele lor sacre cum ar fi lavoarele, era foarte asemănătoare cu descrierile biblice ale sanctuarului lui Solomon.

Bogăţiile sale de aur şi fildeş sunt absolut credibile. Un secol mai târziu, regii Israelului guvernau din palate somptuoase în Samaria vecină, unde fildeşul lor a fost găsit de arheologi. În Biblie se spune că Solomon a dăruit Templului 500 de scuturi de aur într-o epocă în care izvoarele istorice atestă că aurul se găsea din belşug — importat din Ophir, dar egiptenii îl extrăgeau şi din minele din Nubia. După moartea lui Solomon, faraonul Sheshonq a fost plătit cu aurul din Templu

când a amenințat Ierusalimul. Mult timp s-a crezut că minele împăratului Solomon erau un mit, dar în Iordan s-au descoperit mine de cupru funcționale pe timpul domniei sale. Și dimensiunea armatei lui Solomon este plauzibilă, deoarece știm că un rege al Israelului dispunea de 2 000 de care de luptă un secol mai târziu[16].

Poate că măreția lui Solomon a fost exagerată, dar declinul său pare foarte veridic: împăratul înțelepciunii a devenit un tiran nepopular care își finanța extravaganțe monumentale prin taxe împovărătoare și „pedeapsa cu biciul". Spre dezgustul autorilor biblici monoteiști care au scris două secole mai târziu, Solomon se ruga la Iahve și alte divinități locale și de asemenea „iubea multe femei străine".

Solomon s-a confruntat cu răscoalele din Edom, la sud, și din Damasc, la nord, în timp ce generalul său, Ieroboam, pregătea o revoltă a triburilor nordice. Solomon a ordonat asasinarea lui Ieroboam, dar generalul a fugit în Egipt unde a obținut sprijinul lui Sheshonq, faraonul de origine libiană al unui imperiu renăscut. Regatul lui Israel se clătina.

[16] Biblia amintește de fortărețele Meghido, Ghezer și Hațor ca fiind cetăți-grânare ale lui Solomon. Dar în dezbaterile secolului XXI, revizioniștii, în frunte cu profesorul Israel Finkelstein, afirmă că sunt de fapt palate în stil sirian construite un secol mai târziu, și nu construcțiile lui Solomon. Alți arheologi contestă datarea revizionistă. Ceramica negru pe roșu găsită în aceste situri aparține sfârșitului de secol al X-lea î.e.n., perioadă în care se încadrează domnia lui Solomon și invazia faraonului Sheshonq, la nouă ani după moartea regelui. Pe de altă parte, o nouă și interesantă analiză a acestor edificii sugerează că ele erau într-adevăr imense grajduri din secolul al X-lea și deci dovezi plauzibile ale puterii cavaleriei lui Solomon și comerțului cu cai din zona Mediteranei. Disputele nu s-au încheiat.

Regii Iudeei 930–626 î.e.n.

Roboam contra Ieroboam: ruptura

După moartea lui Solomon în 930 î.e.n., după o domnie de patruzeci de ani, fiul său, Roboam, a chemat triburile la Sichem. Oamenii din nord l-au ales pe generalul Ieroboam să-i transmită tânărului rege că ei nu mai tolerează impozitele lui Solomon. „Eu și mai greu voi face jugul vostru; tatăl meu v-a pedepsit cu bice, iar eu vă voi pedepsi cu scorpioni", a replicat Roboam. Cele zece triburi nordice s-au răsculat și l-au ales pe Ieroboam rege al unui nou regat separat al Israelului.

Roboam a rămas rege al Iudei; el era nepotul lui David și deținea Templul din Ierusalim, casa lui Iahve. Dar mult mai experimentatul Ieroboam, care și-a instalat capitala la Sichem, s-a văzut în fața următoarei situații: „Dacă poporul acesta va merge la Ierusalim pentru aducere de jertfă în templul Domnului, atunci inima poporului acestuia are să se întoarcă la domnul lor Roboam, regele lui Iuda; pe mine au să mă ucidă". Așa că a ridicat două temple mai mici la Betel și Dan, altare canaanene tradiționale. Domnia lui Ieroboam a fost lungă și glorioasă, dar nu a reușit niciodată să se ridice la înălțimea Ierusalimului lui Roboam.

Uneori, cele două regate israelite se războiau între ele, alteori erau aliate. Începând cu anul 900 î.e.n., timp de aproape patru sute de ani, dinastia davidiană a condus Iudeea, o mică rămășiță în jurul orașului Ierusalim unde se afla Templul, în timp ce, în nord, mult mai bogatul Israel a devenit o putere militară locală, aflat de multe ori sub dominația unor generali care preluau tronul prin sângeroase lovituri de palat. Unul dintre acești uzurpatori a omorât atâția membri ai familiei guvernatoare, încât „n-a lăsat să scape nimeni din ai lui: nici rudă, nici prieten". Autorii Cărților Regilor și Cronicilor, scrise două secole mai târziu, nu au fost preocupați de detaliile personale sau de stricta cronologie, ci i-au judecat pe conducători după loialitatea lor față de Dumnezeul Israelului. Din fericire, această epocă întunecată a luat sfârșit: inscripțiile găsite în Egipt și Irak elucidează — și în același timp confirmă — dogmele înverșunate din Biblie.

La nouă ani după moartea lui Solomon, Egiptul și istoria au revenit la Ierusalim. Faraonul Sheshonq, care încurajase ruperea unității monarhiei israelite, a urcat de-a lungul coastei, apoi a înaintat spre Ierusalim. Bogățiile Templului meritau un astfel de ocol. Regele Roboam a trebuit să-l plătească pe Sheshonq cu

tezaurul Templului — aurul lui Solomon. Atacând ambele regate israelite, faraonul a devastat Meghido, pe litoral, unde a lăsat o inscripție pe o stelă, lăudându-se cu victoriile lui: un fragment fascinant a supraviețuit până astăzi. La întoarcere, a descris succesul invaziei sale pe zidurile Templului lui Amon din Karnak. Un text hieroglific găsit la Bubastis, pe atunci capitala faraonului, arată că, la scurt timp după aceea, Osorkon, moștenitorul lui Sheshonq, a dăruit 383 de tone de aur templelor sale, probabil prada ce provenea din Ierusalim. Invazia lui Sheshonq este primul eveniment biblic confirmat de descoperirile arheologice.

După cincizeci de ani de lupte, cele două regate israelite au făcut pace. Regele Ahab al Israelului încheiase o căsătorie prestigioasă cu o prințesă feniciană, care a devenit arhetipul biblic al femeii diabolice — tiranul corupt și adoratoarea lui Baal și a altor idoli. O chema Izabela, și ea împreună cu familia ei au ajuns să stăpânească Israelul — și Ierusalimul, unde au adus dezastru și măcel.

Izabela și fiica ei, regina Ierusalimului

Izabela și Ahab aveau o fiică pe nume Atalia, pe care au măritat-o cu Ioram, regele Iudeei: aceasta a venit într-un Ierusalim prosper — negustorii sirieni făceau comerț în cartierul lor, flota iudee patrula în Marea Roșie, iar idolii canaaneni fuseseră îndepărtați din Templu. Dar fiica Izabelei n-a adus cu ea nici noroc, nici fericire.

Israeliții au prosperat doar atunci când marile puteri erau inactive. Dar, în 854, Asiria, cu capitala la Ninive, pe teritoriul Irakului de azi, s-a ridicat din nou. Când regele asirian Salmanasar al III-lea a pornit să cucerească regatele siriene, Iudeea, Israelul și Siria au format o coaliție împotriva lui. La bătălia de la Karkar, regele Ahab a trimis 2 000 de care de luptă și 10 000 de luptători și, cu ajutorul iudeilor și al altor regi sirieni, i-a oprit pe asirieni. Dar, după aceea, coaliția s-a destrămat. Iudeii și israeliții s-au luptat cu sirienii; popoarele lor s-au răzvrătit.[17] Regele Ahab al Israelului a fost ucis de o săgeată — „câinii i-au lins sângele". În Israel, un general pe nume Iehu s-a răzvrătit, a ucis toată familia regală — adunând capetele celor șaptezeci de fii ai lui Ahab într-un morman la porțile Samariei, și i-a asasinat pe noul rege al Israelului, dar și pe regele Iudeei aflat acolo în vizită. Cât despre regina Izabela, aceasta a fost aruncată de la fereastra palatului și zdrobită sub roțile carelor de luptă.[18]

[17] Regii Israelului și Iudeei au pornit împreună împotriva lui Meșa, regele Moabului, care, pe o stelă, declara că și-a sacrificat propriul fiu și a reușit să-i respingă pe invadatori. După aproape 3 000 de ani, în 1868, un beduin i-a arătat unui misionar german o piatră neagră de bazalt care a declanșat o cursă arheologică între Prusia, Franța și Anglia, ai căror agenți căutau să câștige acest prestigios premiu imperial. Un trib de beduini a încercat să distrugă piatra, dar până la urmă au câștigat francezii. Afacerea a meritat toate eforturile. Uneori contrazicând Biblia, alteori confirmând-o, Meșa recunoaște că Israelul cucerise Moabul, dar afirmă că s-a răzvrătit împotriva regelui Ahab și apoi a înfrânt Israelul și Iudeea — pe care o numește (după cea mai recentă traducere) „Casa lui David", confirmând din nou existența lui David. Apoi el se laudă că a luat dintr-un oraș israelit cucerit „vasele lui Iahve", prima menționare a zeului israelit în afara Bibliei.

[18] Potrivit Bibliei, regele Iehu al Israelului a restaurat cultul lui Iahve și a distrus idolii lui Baal. Dar Biblia este mai interesată de relația lui cu Dumnezeu, decât de intrigile politice pe care ni le dezvăluie

Cadavrul Izabelei a fost lăsat pradă câinilor, dar, în 841 î.e.n., fiica ei, regina Atalia, a preluat puterea în Ierusalim și i-a executat pe toți prinții davidieni (propriii ei nepoți) pe care i-a găsit. Doar unul singur a scăpat — Ioaș. A doua Carte a Regilor — și câteva descoperiri arheologice — ne arată pentru prima dată cum era viața în Ierusalim.

Micul prinț a fost ascuns în complexul Templului, în timp ce fiica Izabelei, jumătate feniciană, jumătate israelită, a atras negustori cosmopoliți și adepți ai lui Baal în mica ei capitală de munte. La Ierusalim a fost găsită o minunată porumbiță din fildeș așezată pe o rodie, mai mică de trei centimetri, care probabil era folosită pentru a decora o piesă de mobilier într-o mare casă din Ierusalim. Sigilii feniciene din lut — cunoscute sub numele de *bullae* — au fost găsite în bazinul stâncos de la poalele Orașului lui David, decorate cu imaginile unor vase maritime și simboluri sacre, cum ar fi un soare înaripat pe un tron, împreună cu 10 000 de schelete de pești, probabil importate din zona mediteraneeană de acești negustori care cutreierau oceanele. Foarte curând, Atalia a devenit la fel de detestată ca Izabela. Preoții ei idolatori i-au instalat în Templu pe Baal și pe alți zei. După șase ani, preotul Templului i-a chemat pe mai-marii Ierusalimului la o întâlnire secretă și le-a spus despre existența micului prinț, Ioaș — căruia aceștia i-au jurat imediat credință. Preotul a înarmat gărzile cu sulițele și scuturile împăratului David, încă păstrate în Templu, apoi l-a uns rege pe copil în fața mulțimii, strigând „Dumnezeu salvează regele" în sunete de trâmbițe.

Regina a auzit „strigătele gărzilor și poporului" și a dat fuga de la palat până la Templul din apropiere unde se aduna mulțimea. „Trădare! Trădare!" a strigat ea, dar gărzile au prins-o, au târât-o departe de muntele sfânt și au ucis-o în afara porților orașului. Preoții lui Baal au fost linșați, iar idolii lor, sfărâmați.

Regele Ioaș a domnit timp de patruzeci de ani, până în 801 î.e.n., când a fost înfrânt în luptă de regele sirian, care a intrat în Ierusalim și l-a obligat să plătească tribut cu „tot aurul ce se găsea în vistieriile" Templului. Regele Ioaș a fost omorât. Treizeci de ani mai târziu, un rege al Israelului a atacat Ierusalimul și a jefuit Templul. De aici înainte, bogățiile tot mai numeroase ale Templului au devenit o pradă tentantă.

În ciuda prosperității și izolării sale, Ierusalimul nu putea rezista în fața Asiriei, sub conducerea energică a unui nou rege: acest imperiu devorator începea din nou să se miște. Regii Israelului și Aram-Damascului au încercat să formeze o coaliție pentru a le rezista asirienilor. Când regele Ahaz al Iudeei a refuzat să li se alăture, israelienii și sirienii au asediat Ierusalimul. Nu au reușit să treacă de zidurile recent fortificate, dar regele Ahaz i-a trimis lui Tiglat-Pileser al III-lea al

astăzi arheologia: probabil că Iehu beneficia de ajutor din Damasc, deoarece regele Hazael a lăsat stela de la Tel Dan în nordul Israelului, în care se laudă că a înfrânt și alți regi ai Casei lui Israel și Casei lui David, dovadă arheologică a existenței regelui David. Dar Iehu a trebuit să devină vasal al regelui asirian Salmanasar III. Pe Obeliscul Negru găsit la Nimrud și care acum se află la British Museum, Iehu se pleacă în fața lui Salmanasar care șade cu barba lui împletită, cu diademă pe cap, cu veșminte brodate și sabia la șold, în fața simbolului înaripat al puterii asiriene, adăpostit de o umbrelă ținută de un slujitor. „Am primit", spune Salmanasar, „argint, aur, un vas de aur, cupe de aur, găleți de aur, plumb, un sceptru împărătesc, sulițe de vânătoare". Iehu îngenuncheat este prima reprezentare istorică a unui israelit.

Asiriei comoara Templului și un mesaj prin care cerea ajutor. În anul 732, Asiria a anexat Siria și a cotropit Israelul. La Ierusalim, regele Ahaz se frământa neștiind dacă să se supună Asiriei sau să lupte.

Isaia: Ierusalimul, frumoasa și desfrânata

Isaia, prinț, preot și consilier politic al regelui, l-a sfătuit pe acesta să aștepte: Iahve va proteja Ierusalimul. Regele, zicea Isaia, va avea un fiu pe nume Emanuel — care înseamnă „Domnul este cu noi" — „căci prunc s-a născut nouă" care va fi „tare, biruitor, Domn al păcii, Părinte al veacului ce va să fie" și „pacea Lui nu va avea hotar".

Cartea lui Isaia a avut cel puțin doi autori care au scris la o distanță de două sute de ani unul de celălalt, dar acest prim Isaia nu a fost doar un proroc, ci și un poet vizionar care, într-o epocă de neostoită expansiune asiriană, a fost primul care și-a imaginat viața dincolo de distrugerea Templului, într-un Ierusalim mistic. „Am văzut pe Domnul stând pe un scaun înalt și măreț și poalele hainelor Lui umpleau Templul... și Templul s-a umplut de fum".

Isaia iubea „muntele sfânt" pe care îl vedea ca pe o femeie frumoasă, „muntele fiicei Sionului, colina Ierusalimului", uneori virtuoasă, alteori desfrânată. Posesia Ierusalimului nu însemna nimic fără divinitate și cinste. Dar, dacă totul era pierdut și „Ierusalimul este ruinat", va exista un nou Ierusalim mistic pentru toți, „în fiecare adăpost", unde se propovăduia dragostea și bunătatea: „Învățați să faceți binele, căutați dreptatea, ocrotiți pe cel apăsat, faceți dreptate orfanului, apărați pe văduvă". Isaia a prezis un fenomen extraordinar: „Că muntele templului Domnului va fi întărit peste vârfurile munților și se va ridica pe deasupra dealurilor: și toate popoarele vor curge într-acolo". Legile, valorile și istoria acestui oraș îndepărtat și poate cucerit vor renaște: „Multe popoare vor veni și vor zice: veniți să ne suim în muntele Domnului, în casa Dumnezeului lui Iacov, ca El să ne învețe căile Sale și să mergem pe cărările Sale. Căci din Sion va ieși legea și cuvântul lui Dumnezeu din Ierusalim. El va judeca neamurile". Isaia a prezis o Zi a Judecății când va veni un rege uns — Messia: „Preface-vor săbiile în fiare de pluguri și lăncile lor în cosoare [...] și nu vor mai învăța războiul". Morții vor învia. „Lupul va locui laolaltă cu mielul și leopardul se va culca lângă căprioară."

Aceste versuri înflăcărate au exprimat pentru prima dată deziderateleapocaliptice pe care le vom regăsi în toată istoria Ierusalimului până astăzi. Isaia a contribuit nu doar la formarea iudaismului, ci și a creștinismului. Iisus Hristos l-a studiat pe Isaia, iar învățăturile lui — de la distrugerea Templului și ideea unui Ierusalim spiritual universal până la apărarea celor mărunți și oprimați — derivă din această viziune poetică. Iisus însuși va fi privit ca un Emanuel al lui Isaia.

Regele Ahaz s-a deplasat la Damasc pentru a-și arăta supunerea față de Tiglat-Pileser și s-a întors de-acolo cu un altar în stil asirian pentru Templu. Când cuceritorul a murit în 727 î.e.n., Israelul s-a răsculat, dar noul rege asirian Sargon al II-lea a asediat capitala Samaria timp de trei ani, apoi a acaparat tot Israelul,

deportând 27 000 de locuitori în Asiria. Zece din cele Douăsprezece Triburi, care trăiau în nordul regatului, aproape că au dispărut cu desăvârșire din istorie.[19] Evreii moderni sunt descendenți ai ultimelor două triburi care au supraviețuit în regatul Iudeea. Copilul pe care Isaia îl salutase ca fiind Emanuel a devenit regele Iezechia, care nu a fost Messia, dar a avut totuși o calitate inestimabilă în viața politică: noroc. Iar urmele Ierusalimului din vremea sa au supraviețuit până astăzi.

Senaherib: un lup la stână

Iezechia a așteptat douăzeci de ani ocazia de a se revolta împotriva Asiriei: mai întâi a scăpat de idoli, distrugând șarpele de bronz instalat în Templu, și a chemat poporul să celebreze o versiune mai primitivă a Sărbătorii Paștelui într-un Ierusalim care pentru prima dată se extindea spre dealurile de vest[20]. Orașul era plin de refugiați din nordul regatului și probabil aceștia au adus cu ei unele manuscrise vechi conținând istoria și legendele israeliților. Cărturarii din Ierusalim au început să adune tradițiile iudaice și cele ale triburilor din nord: în final, aceste documente, scrise chiar în perioada în care grecii consemnau poemul epic al lui Homer, *Iliada*, vor deveni Biblie.

Când Sargon al II-lea a căzut în bătălia din 705, locuitorii Ierusalimului, Isaia însuși, au sperat că moartea acestuia a marcat căderea unui imperiu malefic. Egiptul a promis sprijin; orașul Babilonului s-a răzvrătit și a trimis ambasadori la Iezechia, care a simțit că venise timpul lui: a intrat într-o nouă coaliție împotriva Asiriei și s-a pregătit de război. Din nefericire pentru iudei, noul mare rege al Asiriei era un războinic puternic și de o energie inepuizabilă: numele său era Senaherib.

Acesta își zicea „Regele lumii, regele Asiriei" într-o epocă în care cele două titluri erau sinonime. Asiria se întindea din Golful Persic până în Cipru. Centrul regatului, situat în Irakul de azi, era apărat de munți la nord și de Eufrat la vest, dar era vulnerabil în fața atacurilor din sud și est. Imperiul semăna cu un rechin care nu putea supraviețui decât dacă devora în permanență. Pentru asirieni, cucerirea era o datorie religioasă. Fiecare rege, când urca pe tron, jura să extindă ceea ce ei numeau „țara zeului Assur" — țara purta numele zeului suprem care

[19] Vechile comunități de evrei din Iran și Irak pretind că sunt descendenți ai celor Zece Triburi ale lui Israel deportate de asirieni, dar și ai evreilor deportați mai târziu de babilonieni. Cele mai recente cercetări din domeniul geneticii demonstrează că acești evrei au fost într-adevăr separați de alte comunități de evrei în urmă cu aproximativ 2 500 de ani. Totuși, căutarea acestor israeliți dispăruți a dat naștere la mii de teorii, unele de-a dreptul fanteziste: cele Zece Triburi au fost „descoperite" în locuri pe cât de diverse, pe atât de neașteptate — de la amerindienii din America de Nord până la englezi.

[20] Două noi suburbii s-au dezvoltat în afara zidurilor Orașului lui David și Muntelui Templului: Makhtesh în Valea Tiropeană, între Muntele Moria și colina de vest, și Mishneh, chiar pe colina de vest, astăzi Cartierul Evreiesc. În mormintele din jurul orașului au fost îngropați înalți oficiali: „Acesta este [mormântul] lui [...]yahu, Intendentul Regal", scrie pe un mormânt din satul Silwan. „Aici nu există nici aur, nici argint, doar osemintele sale și cele ale soției sale sclave — blestemat fie cel ce va deschide mormântul lui". Blestemul nu a funcționat: mormântul a fost jefuit, iar azi este o creșcătorie de pui. Dar poate că acest intendent regal a fost de fapt slujitorul lui Iezechia, criticat de Isaia pentru că și-a construit un mormânt grandios: numele scris ar putea fi „Shebnayahu".

o patrona. Regii erau mari preoți și totodată comandanți militari care își conduceau personal armatele ce numărau 200 000 de oameni și, asemenea tiranilor din epoca modernă, își terorizau supușii prin violență și ample acțiuni de deportare dintr-un capăt al imperiului în altul.

Trupul tatălui lui Senaherib nu a mai fost recuperat de pe câmpul de luptă, un semn cumplit al nemulțumirii divine, iar imperiul a început să se destrame. Dar Senaherib a înăbușit toate revoltele și, când a recucerit Babilonul, l-a distrus. Odată reinstaurată ordinea, el a încercat reconstrucția capitalei Ninive, orașul lui Ishtar, zeița războiului și pasiunii, înfrumusețând-o cu grădini irigate prin canale și impunătorul său „Palat fără rival". Regii asirieni făceau o propagandă intensă. Decorațiunile triumfaliste de pe zidurile palatelor lor vorbeau despre victoriile asirienilor și morțile groaznice ale dușmanilor trași în țeapă, jupuiți de vii sau decapitați. Curtenii orașelor cucerite defilau prin Ninive purtând capetele regilor lor ca niște coliere macabre atârnate de gât. Dar probabil că astfel de brutalități nu le depășeau pe cele ale altor cuceritori: egiptenii, de exemplu, aveau obiceiul să colecteze mâinile și penisurile dușmanilor lor. Paradoxal, cea mai brutală epocă din istoria Asiriei lua sfârșit; Senaherib prefera să negocieze în măsura în care era posibil acest lucru.

Senaherib a îngropat arhiva realizărilor sale în fundația palatelor. În Irak, arheologii au descoperit vestigiile orașului său care ne arată o Asirie ajunsă la apogeu, îmbogățită prin cuceriri și agricultură, administrată de scribi ale căror înscrisuri au fost păstrate în arhivele regale. Bibliotecile lor cuprindeau colecții de semne prevestitoare care îi ajutau pe regi în luarea deciziilor, de incantații, ritualuri și imnuri pentru păstrarea ajutorului divin, dar și tăblițe cu lucrări literare clasice cum ar fi *Epopeea lui Ghilgameș*. Pe lângă faptul că adorau mai mulți zei, venerau figurine și spirite magice și invocau puterea divinității, asirienii studiau medicina și scriau rețete de genul: „Dacă omul manifestă următoarele simptome, problema este... Se iau următoarele medicamente...".

Prizonierii israeliți, puși la munci grele departe de casă, în strălucitoarele orașe ale Asiriei, cu turnurile lor zigurate asemenea Turnului Babel și palatele lor decorate cu fresce, le considerau niște metropole „de sânge, pline de minciună și de silnicie, din care nu se mai curmă jaful!". Profetul Naum vorbea despre „pocnet de bici, duruit cutremurător de roți, cai în galop și care de război care zdruncină pământul!". Care de luptă cu opt spițe la roată, armate uriașe și însuși Senaherib se îndreptau spre Ierusalim, năpustindu-se, așa cum se spune în Deuteronom, „ca un vultur".

Tunelul lui Iezechia

Iezechia știa ce orori se abătuseră asupra Babilonului. El a construit fortificații în jurul noilor cartiere ale Ierusalimului. Fragmente din acest „zid gros" de aproape opt metri au supraviețuit până astăzi în mai multe locuri, dar cele mai impresionante sunt cele din Cartierul Evreiesc. Pregătindu-se pentru asediu, el a pus două echipe de lucrători să sape în stâncă un tunel lung de 520 de metri

care să lege râul Gihon din afara oraşului cu bazinul Siloam, la sud de Muntele Templului, mai jos de Oraşul lui David, care acum, mulţumită noilor sale fortificaţii, se întinde în interiorul zidurilor. Când cele două echipe s-au întâlnit săpând în adâncurile muntelui, au gravat o inscripţie ca o mărturie a realizării lor remarcabile:

> [Când tunelul] a fost săpat. Şi aşa a fost făcut. În timp ce [săpau cu] târnăcoape, fiecare om spre celălalt, şi când au mai rămas de tăiat vreo trei coţi, [ei au auzit] vocea unui om strigând la ceilalţi, căci era o fisură în stâncă la dreapta [şi la stânga], fiecare om spre celălalt, târnăcop spre târnăcop; şi apa a curs dinspre râu spre bazin pe o lungime de 1 200 de coţi şi înălţimea stâncii deasupra săpătorilor în piatră era de 100 de coţi.[21]

La nord de Muntele Templului, Iezechia a ridicat un stăvilar în vale pentru a crea unul din bazinele Betesda ca să aducă mai multă apă în oraş, şi se pare că a distribuit hrană — ulei, vin şi grâne — soldaţilor săi pregătiţi pentru asediu şi război. În mai multe locuri din Iudeea au fost găsite mânere de vase cu inscripţia *lmlk* — „pentru rege" — şi purtând emblema sa, un scarabeu cu patru aripi.

„Asirianul s-a năpustit ca un lup la stână", scria Byron. Senaherib şi uriaşa lui armată erau acum foarte aproape de Ierusalim. Marele rege se deplasa, probabil ca mai toţi regii asirieni, într-un car uriaş tras de trei cai, la adăpostul unei umbrele de soare, cu caii minunat împodobiţi cu apărătoare de cap strălucitoare. El însuşi purta o mantie lungă şi brodată, o tiară conică, având o tunsoare dreaptă, barba lungă şi împletită, şi adesea purtând un arc în mâini şi la brâu o sabie într-o teacă decorată cu lei. Se vedea mai degrabă ca un leu, şi nu ca un vultur biblic sau lup byronian — regii asirieni purtau piei de leu pentru a-şi sărbători victoriile în Templul lui Ishtar, îşi decorau palatele cu sfincşi cu corp de leu şi practicau cu asiduitate vânătoarea de lei ca sport al marilor regi.

A ocolit Ierusalimul şi a asediat cel de-al doilea oraş al lui Iezechia, fortăreaţa Lachiş. Ştim din basoreliefurile palatului său din Ninive cum arătau trupele sale: asirienii, o armată imperială poliglotă, purtau părul împletit, erau îmbrăcaţi în tunici şi armuri, cu coifuri ascuţite împodobite cu pene, formând contingente de care de luptă, luptători cu suliţa, arcaşi şi trăgători. Construiau rampe de asediu, săpau tranşee sub ziduri, dispuneau de redutabile maşini de asediu cu vârful

[21] În 1880, Jacob Eliahu, în vârstă de 16 ani, fiul unor evrei convertiţi la protestantism, a invitat un coleg de şcoală să exploreze tunelul de la Siloam. Amândoi erau fascinaţi de povestirea biblică din Regi 220.20: „Celelalte fapte ale lui Iezechia, toate isprăvile lui, şi cum a făcut iazul şi canalul de apă şi a adus apele în cetate, nu sunt scrise oare în cartea Cronicilor împăraţilor lui Iuda?" Jacob a pornit dintr-un capăt al tunelului, iar prietenul său, din celălalt, pipăind cu degetele semnele făcute cu dalta pe pereţi de către muncitori. Când semnele au schimbat direcţia, Jacob şi-a dat seama că se afla în locul în care s-au întâlnit cele două echipe şi acolo a descoperit o inscripţie. A ieşit prin celălalt capăt, unde a constatat că prietenul său renunţase de mult; şi i-a îngrozit pe arabii din partea locului care credeau că în tunel se află un spirit sau un dragon. Apoi i-a povestit directorului şcolii, s-a răspândit zvonul şi un negustor grec s-a furişat în tunel şi a scos inscripţia, rupând-o din neatenţie. Acesta a fost prins de poliţia otomană. Inscripţia se află acum la Istanbul. Jacob Eliahu s-a alăturat apoi coloniştilor evanghelişti americani şi a fost adoptat de familia Spafford, fondatoare a coloniei. Jacob Spafford a devenit profesor la şcoala lor, povestindu-le elevilor despre tunel, fără să menţioneze niciodată că el a fost băiatul care a găsit inscripţia.

ascuțit, capabile să perforeze fortificațiile. Arcașii și trăgătorii cu praștia lansau un tir distrugător, în timp ce infanteriștii lui Senaherib escaladau zidurile cu ajutorul scărilor. Arheologii au descoperit o groapă comună conținând scheletele a 1 500 de bărbați, femei și copii, unii trași în țeapă sau jupuiți de vii, exact așa cum arată basoreliefurile. Mulțimile de refugiați încercau să scape de măcel. Ierusalimul știa la ce să se aștepte.

Senaherib a înfrânt repede o armată egipteană care venise în ajutorul lui Iezechia, a devastat Iudeea, apoi s-a apropiat de Ierusalim, așezându-și tabăra la nord, exact în același loc ales de Titus cu cinci sute de ani mai târziu.

Iezechia a otrăvit fântânile din afara Ierusalimului. Soldații lui, adunați pe noile metereze, purtau turbane cu apărătoare pentru urechi prinse sub bărbie, fustanele, jambiere și cizme. Probabil că, în momentul în care a început atacul, s-a creat panică în oraș. Senaherib și-a trimis generalii să ducă tratative — orice rezistență era inutilă. Profetul Mica a prezis distrugerea Sionului. Dar bătrânul Isaia a îndemnat la răbdare: Iahve va avea grijă.

Iezechia se ruga în Templu. Senaherib se mândrea că încercuise Ierusalimul „ca o pasăre în colivie". Dar Isaia a avut dreptate: Dumnezeu a intervenit.

Manase: copilul sacrificat în valea iadului

„A ieșit îngerul Domnului și a bătut în tabăra Asiriei [...]; iar dimineața, la sculare, toți erau morți." Asirienii și-au ridicat imediat tabăra probabil pentru a reprima o revoltă în est. „Atunci, Senaherib, regele Asiriei [...], a plecat." Iahve i-a spus lui Senaherib: „În spatele tău clatină din cap fiica Ierusalimului". Aceasta a fost versiunea Ierusalimului, dar în analele lui Senaherib se vorbește de tributul împovărător cerut lui Iezechia: 30 de talanți de aur și 800 de argint: se pare că acesta a fost nevoit să-l plătească pentru a scăpa. Senaherib a redus Iudeea la un petic de pământ puțin mai mare decât împrejurimile Ierusalimului și se lăuda că a deportat 200 150 de locuitori.

Când Iezechia a murit la scurt timp după asediu, fiul său Manase a devenit un credincios vasal al Siriei. El a reprimat fără milă orice opoziție din Ierusalim, s-a căsătorit cu o prințesă arabă, a anulat reformele începute de tatăl său și a instalat în Templu idolii Baal și Așerah. Dar cel mai cumplit lucru dintre toate, el a încurajat sacrificarea copiilor la *Tofet* — cuptorul aprins din Valea Hinom[22], în

[22] În Geneza și Exodul există unele indicii cu privire la sacrificarea de copii, inclusiv gestul lui Avraam de a-l sacrifica pe Isaac. Foarte mult timp sacrificiile umane au făcut parte din ritualurile canaanene și feniciene. Mult mai târziu, istoricii romani și greci au atribuit această practică ticăloasă cartaginezilor, descendenți ai fenicienilor. Totuși, existau foarte puține dovezi până pe la începutul anilor 1920, când doi oficiali coloniali francezi din Tunisia au găsit un *tofet*, cu urne și inscripții îngropate într-un câmp. Acestea purtau literele MLK (ca în *molok*, ofrandă) și conțineau oase calcinate de copii și mesajul grăitor al tatălui uneia dintre victime: „Lui Baal l-a dăruit Bomilcar pe fiul său de sânge. Fie binecuvântat!". Este posibil ca ele să fie din timpul lui Manase, ceea ce înseamnă că povestirile biblice sunt plauzibile. *Molok* (ofrandă) s-a transformat în cuvântul „Moloh" din Biblie, definiția zeului crud și, mai târziu, unul dintre îngerii căzuți ai lui Satana în literatura occidentală, în special în *Paradisul pierdut* al lui Milton. În Ierusalim, Gheena a devenit nu doar iadul, ci și locul în care Iuda și-a investit arginții câștigați prin trădare, iar în Evul Mediu, locul mormintelor comune.

sudul orașului. Într-adevăr, „și-a trecut și pe fiul său prin foc [...]". Se spune că acolo erau duși copiii însoțiți de preoți care băteau tobele ca să acopere țipetele victimelor.

Din cauza lui Manase, Valea Hinom a devenit nu doar un loc al morții, ci chiar Gheena, „iadul" în mitologia ebraică și, mai târziu, creștină și musulmană. Dacă Muntele Templului era raiul Ierusalimului, Gheena era infernul.

Apoi, în 626 î.e.n., Nabopolassar, un general caldeean, a preluat controlul Babilonului și a început distrugerea imperiului asirian, faptele sale fiind consemnate în Cronicile Babiloniene. În anul 612 î.e.n., Ninive a căzut în mâinile babilonienilor aliați cu mezii. În 609 î.e.n., venirea la putere a lui Iosia, nepotul lui Manase, în vârstă de opt ani, părea să vestească o epocă de aur sub conducerea unui Messia.

Târfa Babilonului 586–539 î.e.n.

Iosia: salvatorul revoluționar

A fost o minune: maleficul imperiu al Asiriei s-a prăbușit, iar regatul Iudeei era liber. Se pare că regele Iosia își extinsese regatul spre nord, pe fostul teritoriu al Israelului, la sud spre Marea Roșie și la est spre Mediterană. Apoi, în al optsprezecelea an de domnie, marele preot Hilchia a găsit un vechi manuscris păstrat în arhivele Templului.

Iosia și-a dat seama de puterea acestui document, o versiune mai veche a Cărții Deuteronomului („A Doua Lege" în limba greacă), probabil unul dintre manuscrisele aduse în sud după căderea Israelului și ascuns în Templu în timpul persecuțiilor lui Manase. După ce i-a adunat pe iudei la Templu, Iosia, stând lângă acest simbol totemic, pilonul regal, a anunțat legământul său cu Dumnezeul unic de a respecta Legea. Regele le-a ordonat cărturarilor să relateze vechea istorie a iudeilor, făcând legătura între patriarhii mistici, sfinții împărați David și Solomon și istoria Ierusalimului într-un singur trecut care să explice prezentul. Aceasta a fost încă o etapă în crearea Bibliei. Într-adevăr, aceste legi au fost datate și atribuite lui Moise, dar descrierea biblică a Templului lui Solomon reflecta neîndoielnic Ierusalimul — real, dar cel de mai târziu, din timpul lui Iosia, noul David. Așadar, Muntele Sfânt a devenit nici mai mult, nici mai puțin decât *ha-Makom*, care în ebraică înseamnă Locul.

Regele a pus ca idolii să fie arși în Valea Chedronului și a izgonit din Templu bărbații care practicau prostituția; a distrus cuptoarele unde erau sacrificați copii în Valea Iadului și i-a omorât pe preoții idolilor, zdrobind osemintele din altare[23]. Revoluția lui Iosia pare să fi fost violentă, isterică și puritană. Apoi a celebrat Sărbătoarea Paștelui. „Și până la el n-a mai fost așa rege." Dar Iosia făcea un joc periculos. Când Necho, faraonul Egiptului, a înaintat cu armata de-a lungul coastei, Iosia, temându-se că a scăpat de asirieni numai pentru a intra sub dominația egipteană, s-a grăbit să-l oprească. În 609 î.e.n., faraonul i-a înfrânt pe iudei

[23] Reformele lui Iosia au constituit o etapă vitală în dezvoltarea iudaismului. Două mici suluri din argint au fost descoperite într-un mormânt din Valea Hinom, datând din această perioadă: în ele era gravată rugăciunea sacerdotală din Numerii 6.24 — 6 care s-a păstrat în slujba religioasă ebraică de azi. „Căci YHWH este izbăvitorul și stânca noastră. Să te binecuvânteze YHWH și să te păzească și să caute asupra ta cu față veselă."

și l-a omorât pe Iosia la Meghido. Iosia eșuase, însă domnia sa a fost mai influentă decât oricare alta de la David la Iisus. Totuși, visul de independență s-a sfârșit la Meghido, care a devenit sinonim cu catastrofa: Armaghedon.

Faraonul a pornit spre Ierusalim și l-a instalat pe tronul Iudei pe Ioiachim, fratele lui Iosia. Dar Egiptul nu a reușit să împiedice ridicarea unui nou imperiu în Orientul Apropiat. În anul 605, Nabucodonosor, fiul regelui babilonian, i-a învins pe egipteni la Carchemish. Asiria a dispărut, Babilonul a moștenit Iudeea. Dar în 597, regele Ioiachim a profitat de această instabilitate pentru a elibera Iudeea și a cerut să se țină post în toată țara pentru a câștiga protecția lui Dumnezeu. Profetul Ieremia, sfătuitorul său, l-a avertizat, în „Plângerile lui Ieremia", că Domnul va distruge Ierusalimul. Regele Ioiachim a ars scrierile lui Ieremia în fața poporului.[24] El s-a aliat cu Egiptul, dar n-a primit ajutor din partea egiptenilor și astfel un nou cuceritor intra în Ierusalim.

Nabucodonosor

„În luna a șaptea a lui Kislev", se spune în cronica lui Nabucodonosor, păstrată pe tăblițe de lut, „regele babilonian a pornit spre țara lui Hatti [Siria], a asediat Orașul lui Iuda [Ierusalim] și, în a doua zi a lunii lui Adar [16 martie 697], a luat orașul și l-a capturat pe rege". Nabucodonosor a jefuit Templul și l-a deportat pe rege împreună cu 10 000 de nobili, artizani și tineri în Babilon. Acolo, Ioiachim s-a alăturat curții învingătorului.

Nabucodonosor era fiul unui uzurpator, dar și făuritorul unui imperiu activ, care se considera un reprezentant pe pământ al lui Bel-Marduk, zeul guvernator al Babilonului. Moștenind ferocitatea metodelor represive asiriene, el se arăta ca un model de pietate și virtute. Acasă, „cei puternici îi jefuiau pe cei slabi", dar Nabucodonosor „nu s-a odihnit nici zi, nici noapte, ci cu sfat și cu înțelepciune insista" să facă dreptate. Probabil că iudeii care i-au fost victime n-au văzut în el așa-zisul „Rege al Dreptății".

Exilații din Iudeea s-au pomenit într-un oraș în comparație cu care Sionul părea doar un sătuc. În timp ce Ierusalimul avea câteva mii de locuitori, Babilonul se lăuda cu un sfert de milion și era o metropolă atât de maiestuoasă și de hedonistă, încât se spune că Ishtar, zeița dragostei și războiului, se furișa pe străzi, sărutându-i pe favoriții ei prin hanuri și uliițe.

Nabucodonosor și-a pus asupra Babilonului amprenta propriului său simț estetic: un gigantism grandios în culoarea lui preferată, albastru precum cerul divin, care se reflecta în canalele mărețului Eufrat. Cele patru turnuri ale Porții lui Ishtar erau fațetate cu cărămizi emailate albastre, decorate cu tauri și dragoni colorați cu galben și ocru, ducând în bulevardul triumfal al orașului, Calea

[24] Oamenii de la curtea regelui trăiau și lucrau în Orașul lui David. O arhivă de 45 de *bullae* — sigilii din lut întărit în timpul incendierii orașului — a fost descoperită într-o casă, pe care arheologii o numesc Casa bulelor. E clar că aici fusese secretariatul regelui: una dintre aceste *bullae* poartă inscripția „Ghemaria, fiul lui Șafan", numele scribului regal al regelui Ioiachim din cartea lui Ieremia. În plină perioadă de criză, regele moare și este urmat la tron de fiul său Iehonia.

Procesională. Palatul său — „un edificiu admirabil, un sanctuar scânteietor, reședința mea regală", după vorbele sale — era decorat cu lei gigantici. Grădinile Suspendate înfrumusețau palatul de vară. În onoarea zeului Marduk, patronul Babilonului, Nabucodonosor a ridicat un zigurat, un turn imens cu șapte nivele și multe trepte: Fundația Cerului și Pământului era adevăratul Turn din Babel, unde se vorbeau numeroase limbi în ceea ce părea a fi capitala cosmopolită a întregului Orient Apropiat.

La Ierusalim, Nabucodonosor l-a pus pe tron pe Sedechia, unchiul regelui exilat. În 594, Sedechia s-a dus la Babilon pentru a arăta supunere față de Nabucodonosor, dar, la întoarcere, el a declanșat o revoltă, bântuit de profetul Ieremia care l-a avertizat că babilonienii vor distruge orașul. Nabucodonosor a înaintat cu armata spre sud. Sedechia a cerut ajutor egiptenilor, care i-au trimis prea puține forțe și au fost repede înfrânți. În Ierusalim, Ieremia, văzând panica și paranoia de aici, a încercat să scape, dar a fost arestat la porțile orașului. Regele, prins între dorința de a cere sfatul și nevoia de a-l executa pentru trădare, l-a închis în temnițele din subsolul palatului regal. Timp de un an și jumătate, Nabucodonosor a devastat Iudeea,[25] lăsând Ierusalimul la sfârșit.

În 587, Nabucodonosor a încercuit Ierusalimul cu un sistem de forturi și un zid de asediu. „Era mare foamete în cetate", scria Ieremia. Copiii „leșină de foame pe ulițe" și existau semne de canibalism: „Fiica poporului meu a ajuns fără milă... Femeile, deși miloase, au fiert cu mâinile lor copiii și i-au mâncat în vremea căderii fiicei poporului meu". Până și cei bogați erau disperați, scria autorul „Plângerilor": „Cei care au fost crescuți în purpură se bucură acum de o grămadă de gunoi", în căutare de hrană. Oamenii „rătăceau ca orbii pe ulițe". Arheologii au descoperit o conductă de canalizare datând din perioada asediului: de obicei, iudeii se hrăneau cu linte, grâu și orz, dar conținutul canalizărilor arată că oamenii se hrăneau cu plante și ierburi și sufereau de boli provocate de paraziți intestinali.

În ziua a 9-a a lunii Ab, august 586 î.e.n., după un an și jumătate de asediu, Nabucodonosor a intrat în orașul care a fost incendiat, probabil cu torțe aprinse și săgeți incendiare (vârfuri de săgeți au fost descoperite în Cartierul Evreiesc de azi, într-un strat de funingine, cenușă și lemn carbonizat). Focul care a distrus casele a ars și acele *bullae* din lut, sigiliile birocrației, care au devenit atât de dure, încât au supraviețuit până astăzi printre ruinele caselor arse. Ierusalimul a trecut prin toate devastările infernale prin care trec orașele cucerite. Cei care au murit au fost mai norocoși decât cei care au suferit de foame: „Pielea noastră s-a înnegrit ca un cuptor de văpaia foametei. Ei au batjocorit femeile în Sion; căpeteniile au fost spânzurate de mâna lor". Edomiții din sud au năvălit în oraș să jefuiască, să petreacă și să se bucure de distrugeri: „Bucură-te și te veselește, fiica Edomului

[25] Arheologii au descoperit fragmente de ceramică risipite și inscripționate cu mesaje — cunoscute sub numele de *ostraca* — îngropate în straturi de cenușă la poarta cetății Lachiș: ele sunt indicii ale înaintării babilonienilor. Lachiș și încă o cetate, Azeca, au rezistat cel mai mult, comunicând între ele și cu Ierusalimul prin semnale cu ajutorul focului. În cetatea asediată Lachiș, comandantul iudeu Iauș a observat curând că nu se mai vedea niciun semnal luminos dinspre Azeca. După aceea a fost distrusă și cetatea Lachiș în urma unor lupte sângeroase.

[...] vei bea și te vei lăsa goală!" Potrivit Psalmului 137, edomiții i-au încurajat pe babilonieni: „Radeți-l, radeți-l din temelii![...] ferice de cine va apuca pe pruncii tăi și-i va zdrobi de stâncă!" Babilonienii au distrus Ierusalimul, în timp ce, sub palatul regal, Ieremia a supraviețuit în temnița sa.

Nabucodonosor: urâciunea pustiirii

Sedechia a reușit să scape pe poarta orașului până în apropiere de scăldătoarea Siloam, îndreptându-se spre câmpiile Ierihonului, dar babilonienii l-au prins pe rege și l-au adus în fața lui Nabucodonosor unde „s-a rostit o hotărâre împotriva lui. Fiii lui Sedechia au fost junghiați în fața lui; apoi lui Sedechia i-au scos ochii, l-au legat cu lanțuri de aramă și l-au dus la Babilon". Probabil că babilonienii l-au găsit pe Ieremia în temnițele împăratului deoarece l-au adus la Nabucodonosor, care se pare că a stat de vorbă cu el și i l-a încredințat căpeteniei gărzii imperiale, Nebuzaradan, cel ce se ocupa de Ierusalim. Nabucodonosor a deportat în Babilon 20 000 de iudei, dar Ieremia spune că a lăsat în urmă destui dintre cei săraci.

O lună mai târziu, Nabucodonosor a poruncit generalului său să distrugă orașul. Nebuzaradan „a ars Casa Domnului, casa împăratului și toate casele Ierusalimului" și „a dărâmat zidurile dimprejurul Ierusalimului". Templul a fost distrus, obiectele de aur și de argint au fost furate, iar Chivotul Legii a dispărut pentru totdeauna. „Au pus foc Sfântului Tău locaș", se spune în Psalmul 74. Preoții au fost omorâți în fața lui Nabucodonosor. Așa cum s-a întâmplat în timpul lui Titus, în anul 70, probabil că Templul și palatul au fost dărâmate și resturile lor duse în vale: „Vai! cum s-a înnegrit aurul, și cum s-a schimbat aurul cel curat! Cum s-au risipit pietrele Sfântului Locaș pe la toate colțurile ulițelor!" [26]

Străzile erau pustii: „O, cum a rămas de batjocură cetatea cea cu mult popor altădată!" Cei înstăriți au sărăcit: „Cei ce se hrăneau cu bucate alese leșină pe uliță". Vulpile țopăiau pe muntele sterp al Sionului. În „Plângerile" lui Ieremia, iudeii jeleau „Ierusalimul însângerat [...] ajuns de batjocură": „Plânge amarnic noaptea, cu lacrimi pe obraz [...] Niciunul din toți cei ce o iubeau n-o mângâie".

Probabil că distrugerea Templului nu semăna doar cu moartea unui oraș, ci cu moartea unei întregi națiuni. „Toate căile Sionului sunt pline de jale și nimeni nu mai vine la sărbătoare. Toate porțile (cetății) sunt pustii, preoții ei suspină... Așa și-a irosit fiica Sionului toată strălucirea! A căzut cununa de pe capul nostru!" Părea a fi sfârșitul lumii sau, după cum se spune în Cartea lui Daniel, „urâciunea

[26] Nu s-a mai găsit nimic din Templu — doar capul de fildeș al unui sceptru sau toiag folosit în procesiuni, sculptat în formă de rodie, datând din secolul al VIII-lea și purtând inscripția: „Aparține casei sfinției" (deși unii contestă autenticitatea fragmentului). Dar Ieremia a fost surprinzător de precis: oamenii lui Nabucodonosor și-au stabilit cartierul general în apropiere de Poarta mijlocie a orașului pentru a organiza Iudeea, iar numele lor menționate în Cartea lui Ieremia sunt confirmate de un text găsit în Babilon. Nabucodonosor l-a numit administrator regal pe Godolia, un conducător-marionetă al Iudei. Întrucât Ierusalimul era în ruine, el conducea din Mizpah, la nord, fiind sfătuit de Ieremia. Iudeii s-au răzvrătit și l-au omorât pe Godolia, iar Ieremia a fost nevoit să se refugieze în Egipt, unde și dispare din istorie.

pustiirii". Iudeii aveau să dispară asemenea altor popoare părăsite de zeii lor. Dar evreii au reușit cumva să transforme această catastrofă într-o experiență formatoare care a reînnoit sacralitatea Ierusalimului și a creat un prototip pentru Ziua Judecății. Pentru toate cele trei religii, acest infern a făcut din Ierusalim locul sfârșitului de veac și al venirii împărăției divine. Aceasta era Apocalipsa — provenind din cuvântul grecesc „revelație" — pe care avea s-o vestească Iisus. Pentru creștini, ea a devenit o așteptare veșnică și definitorie, în timp ce Mahomed va vedea în distrugerile produse de Nabucodonosor o dovadă a retragerii ajutorului divin acordat evreilor, deschizând astfel calea revelației sale islamice.

În exilul babilonian, unii iudei au rămas fideli lui Dumnezeu și Sionului. În timp ce poemele lui Homer deveneau epopeea națională a grecilor, iudeii începeau să se definească prin propriile lor texte biblice și amintirea orașului lor îndepărtat: „La râul Babilonului, acolo am șezut și am plâns, când ne-am adus aminte de Sion. În sălcii, în mijlocul lor, am atârnat harpele noastre". Dar chiar și babilonienii, conform Psalmului 136, apreciau cântecele iudeilor: „Căci acolo cei ce ne-au robit pe noi ne-au cerut nouă cântare, zicând: cântați-ne nouă din cântările Sionului. Cum să cântăm cântarea Domnului în pământ străin?"

Și totuși acolo a început Biblia să prindă formă. În timp ce tinerii ierusalimiți, precum Daniel, erau educați în casa regală, iar exilații de rang înalt deveneau babilonieni, iudeii au elaborat legi noi pentru a evidenția particularitățile lor — țineau Sabatul, practicau circumcizia, respectau perioada postului, adoptau nume evreiești — deoarece căderea Ierusalimului demonstrase ce se putea întâmpla dacă nu respectau Legile lui Dumnezeu. Departe de Iudeea, iudeii deveneau evrei.[27]

Exilații au imortalizat Babilonul ca „mama desfrânatelor și a urâciunilor pământului", dar imperiul a prosperat, iar inamicul lor, Nabucodonosor, a domnit timp de peste 40 de ani. Totuși, Daniel pretinde că regele a înnebunit: „Și a fost izgonit din neamul omenesc... mâncând iarbă ca boii" — o pedeapsă exemplară pentru fărădelegile lui (și o minunată sursă de inspirație pentru picturile lui William Blake). Dacă răzbunarea nu era totală, măcar exilații puteau să se minuneze de ironiile sorții în Babilon: Amel-Marduk, fiul lui Nabucodonosor, a fost o dezamăgire atât de mare pentru tatăl său, încât acesta l-a aruncat în temniță, unde a făcut cunoștință cu Iehonia, regele Iudei.

[27] Între 586 și 400 î.e.n., misterioșii autori ai Bibliei, scribii și preoții care trăiau în Babilon, au prelucrat și colaționat cele Cinci Cărți ale lui Moise, cunoscute sub numele de Tora în ebraică, combinând diferitele tradiții legate de Dumnezeu, Iahve și El. Așa-numiții deuteronomiști au rescris istoria și au reformulat legea pentru a arăta neputința regilor și supremația lui Dumnezeu. Ei au încorporat întâmplările inspirate de Babilon, cum ar fi Potopul, foarte asemănător cu *Epopeea lui Ghilgameș*, precum și originile lui Avraam în apropiere de Ur și bineînțeles Turnul Babel. Cartea lui Daniel a fost scrisă într-o perioadă lungă de timp: unele părți au fost categoric scrise la începutul Exilului, altele, mai târziu. Nu știm dacă a existat un personaj pe nume Daniel sau dacă a fost inventat. Cartea conține și foarte multe confuzii istorice pe care arheologii le-au clarificat cu ajutorul dovezilor găsite în Babilon în timpul săpăturilor din secolul al XIX-lea.

Ospățul lui Belșațar

Când Amel-Marduk a devenit regele Babilonului, l-a eliberat pe prietenul său iudeu din temniță. Dar în 556 î.e.n., dinastia a fost răsturnată: noul rege, Nabonide, l-a respins pe Bel-Marduk, zeul Babilonului, în favoarea lui Sin, zeul lunii, și, contrar obiceiului, a părăsit orașul și s-a mutat la Teima, departe, în deșertul Arabiei. Nabonide s-a îmbolnăvit de o boală misterioasă și cu siguranță el (și nu Nabucodonosor, cum spunea Daniel) este cel care și-a pierdut mințile și a început să „mănânce iarbă asemenea boilor".

În absența regelui, regentul, fiul său Belșațar (Baltazar), potrivit Bibliei, a organizat un banchet dezmățat la care a folosit „pocale de aur și argint pe care Nabucodonosor le luase de la Templul din Ierusalim". Deodată, el a văzut pe un perete cuvintele Domnului: „MENE MENE TECHEL UFARSIN". Decodificate, acestea erau niște unități de măsură care avertizau că sfârșitul imperiului era aproape. Belșațar a început să tremure. Pentru Târfa Babilonului, „zilele erau numărate".

În 539 î.e.n., perșii au intrat în Babilon. Istoria evreilor abundă de salvări miraculoase. Aceasta a fost una dintre cele mai spectaculoase. După 47 de ani, „pe malurile râului Babilonului", decizia unui singur om, o decizie de natură determinantă asemănătoare cu cea a lui David, a dus la renașterea Sionului.

Perșii
539–336 î.e.n.

Cirus cel Mare

Astyage, regele Mediei, în Persia Occidentală, a visat că fiica sa urina un pârâu de aur care înghițea întregul său regat. Interpretarea pe care magii, preoții persani, au dat-o acestui vis a fost că nepoții săi îi vor amenința domnia. Astyage și-a căsătorit fiica cu regele din Ansan, un vecin din est, slab și inofensiv. Din această căsătorie a rezultat un moștenitor, Kourosh, care a devenit Cirus cel Mare. Astyage a visat iarăși că o viță-de-vie creștea dintre coapsele fecunde ale fiicei sale până când a ajuns să-l umbrească pe el — o variantă politico-sexuală a lui *Jack și vrejul de fasole*. Astyage i-a poruncit căpeteniei sale Harpagus să-l omoare pe micul Cirus, dar copilul a fost ascuns la un cioban. Când Astyage a aflat că Cirus trăia, l-a măcelărit pe fiul lui Harpagus și i l-a servit acestuia la masă. A fost o masă pe care Harpagus nu o va uita sau ierta niciodată.

La moartea tatălui său, în 559 î.e.n., Cirus s-a întors și și-a recuperat regatul. Visele picante ale lui Astyage, așa cum au fost ele povestite de istoricul grec Herodot, căruia îi plăcea să creadă că perșii decideau în afacerile lor în funcție de niște prevestiri cu tentă sexuală sau urinară, s-au adeverit: Cirus, sprijinit de Harpagus, l-a înfrânt pe bunicul său și a unit mezii cu perșii. Lăsând Babilonul lui Baltazar la sud, Cirus s-a confruntat cu un alt potentat, Cresus, bogatul rege al Lidiei, în vestul Turciei. Cirus a pornit cu armata sa de cămilari pentru a-l lua prin surprindere pe Cresus chiar în capitala sa. Caii lidieni s-au speriat când au simțit mirosul cămilelor galopând. Cirus a învins, apoi și-a îndreptat atenția asupra Babilonului.

Metropola albastră a lui Nabucodonosor și-a deschis porțile în fața lui Cirus care, cu diplomație, a adus un omagiu lui Bel-Marduk, zeul babilonian neglijat. Căderea Babilonului i-a încurajat pe exilații evrei: „Căci Domnul a lucrat; izbucniți în strigăte de bucurie, munților! Și voi, pădurilor, cu toți copacii voștri! Căci Domnul a răscumpărat pe Iacov, Și-a arătat slava în Israel". Cirus a moștenit imperiul babilonian, inclusiv Ierusalimul: „Toți regii de pe pământ", zicea el, „mi-au adus mare tribut și mi-au sărutat picioarele când m-am instalat în Babilon".

Cirus avea o concepție diferită despre imperiul său. În timp ce asirienii și babilonienii au construit imperii bazându-se pe masacrarea populației și pe deportări,

Cirus oferea toleranţă religioasă în schimbul dominaţiei politice pentru „a uni popoarele într-un singur imperiu"[28].

La scurt timp după aceea, regele Persiei a emis un decret care probabil i-a uimit pe evrei: „Domnul, Dumnezeul cerurilor mi-a dat toate împărăţiile pământului şi mi-a poruncit să-i zidesc o casă la Ierusalim. Cine dintre voi este din poporul Lui? Să se suie la Ierusalim şi să zidească acolo Casa Domnului, Dumnezeului lui Israel".

Nu numai că-i trimitea acasă pe exilaţii iudei şi le garanta drepturile şi legile — fiind primul conducător care făcea aşa ceva —, dar le-a şi redat Ierusalimul şi s-a oferit să reconstruiască Templul. Cirus l-a numit pe Şeşbaţar, fiul ultimului rege, guvernator al Ierusalimului şi i-a returnat toate vasele Templului. Nu e de mirare că un profet iudeu a văzut în Cirus pe Messia. „El este păstorul Meu, el va împlini toate voile Mele. Şi despre Ierusalim am zis: să fie rezidit şi Templul să fie ridicat din temelii!"

Şeşbaţar s-a întors cu cei 42 360 de exilaţi în Ierusalim, în provincia lui Iehud — Iudeea.[29] În comparaţie cu măreţia Babilonului, oraşul arăta dezolant. „Trezeşte-te, trezeşte-te! Îmbracă-te cu puterea ta, Sioane!", scria Isaia, „înveşmântează-te în haine de sărbătoare, Ierusalime, cetate sfântă... Scutură-te de pulbere..., robită fiică a Sionului!" Totuşi, planurile lui Cirus şi ale exilaţilor care au revenit acasă au fost obstrucţionate de cei care rămăseseră în Iudeea şi în special cei din Samaria.

La numai nouă ani după întoarcerea din exil, Cirus, încă în floarea vârstei, a fost ucis în luptă în Asia Centrală. Se spune că învingătorul său i-a băgat capul într-un burduf din piele de capră umplut cu sânge ca să-i astâmpere setea de a acapara teritoriile altora. Urmaşul său i-a recuperat trupul şi l-a îngropat într-un sarcofag de aur la Pasargadae (în sudul Iranului), unde se află mormântul său. „El i-a eclipsat pe toţi ceilalţi monarhi dinainte şi după el", scria soldatul grec Xenofon. Ierusalimul îşi pierduse protectorul.

[28] Unul dintre decretele de toleranţă ale lui Cirus, găsit mai târziu inscripţionat pe un cilindru, i-a adus numele de Tatăl Drepturilor Omului, iar o copie a acestuia este expusă la intrarea în clădirea Naţiunilor Unite din New York. Dar el nu a fost un liberal. De exemplu, când a avut loc revolta din Sardis, capitala Lidiei, el a pus să fie măcelăriţi mii de locuitori. Cirus însuşi credea în Ahura Mazda, zeul înaripat al vieţii, înţelepciunii şi luminii la perşi, în numele căruia profetul perşilor arieni, Zarathustra, decretase că viaţa este o luptă între adevăr şi minciună, foc şi întuneric. Dar nu exista o religie de stat, doar această viziune politeistă asupra luminii şi întunericului care nu era incompatibilă cu iudaismul (şi mai târziu cu creştinismul). Într-adevăr, termenul persan pentru rai — *paridaeza* — a devenit „paradisul" nostru. Preoţii lor — *magii* — ne-au dat cuvântul „magie" şi cei trei magi de la Răsărit despre care se spune că au vestit naşterea lui Hristos.

[29] Este o exagerare a Bibliei. Mii de evrei au ales să stea în Mesopotamia şi Persia. Evreii babilonieni au rămas o comunitate înstărită, puternică şi numeroasă, sub dominaţia seleucizilor, parţilor şi sasanizilor până în perioada califatului abbasid şi în Evul Mediu. Babilonul a devenit un centru de atracţie şi de învăţământ pentru evrei, aproape la fel de important ca Ierusalimul până la invazia mongolă. Comunitatea s-a refăcut sub dominaţiile otomană şi britanică. Dar în anii 1880, au început persecuţiile de la Bagdad (unde se spune că o treime din populaţie erau evrei) şi s-au intensificat în timpul monarhiei haşemite. În 1948, în Irak trăiau 120 000 de evrei. Când şahul a fost îndepărtat de la putere în 1979, erau 100 000 de evrei iranieni. Cea mai mare parte din ambele comunităţi au emigrat în Israel. Astăzi au mai rămas 25 000 de evrei iranieni şi doar 50 de evrei irakieni.

Darius și Zorobabel: noul templu

Soarta imperiului lui Cirus, deja mai extins ca niciodată, s-a decis în apropiere de Ierusalim. Fiul lui Cirus, Cambises al II-lea — Kambujiya —, a urcat pe tron și în 525 a intrat în Gaza și a traversat Sinaiul pentru a cuceri Egiptul. Între timp, în Persia, fratele său a pornit o răscoală. Pe drumul de întoarcere pentru a-și salva tronul, Cambises moare în mod misterios în apropiere de Gaza; acolo, șapte nobili conspiratori veniți călare s-au întâlnit pentru a plănui preluarea imperiului. Ei nu hotărâseră cine va fi candidatul lor, așa că au luat următoarea decizie: „Cel al cărui cal va necheza primul în zori va primi tronul". Calul tânărului Darius, urmaș al unuia dintre clanurile nobile și purtătorul de lance al lui Cambises, a nechezat primul. Herodot spunea că Darius a trișat, poruncindu-i grăjdarului să-și vâre degetele în vulva unei iepe, apoi să-i dea calului său să miroasă la momentul potrivit. Astfel Herodot explică ascensiunea unui despot oriental printr-un număr de prestidigitație sexuală.

Ajutat de ceilalți șase conspiratori, Darius a pornit în galop spre est și a reușit să recucerească întregul imperiu persan, înăbușind revoltele din toate provinciile. Dar războiul civil „a oprit lucrările la Templul lui Dumnezeu cel din Ierusalim [...] până în anul al doilea al domniei lui Darie, regele perșilor". În anul 520, prințul Zorobabel, nepotul ultimului rege al Iudei, și preotul său Iosua, fiul ultimului preot din vechiul Templu, au plecat din Babilon pentru a salva Ierusalimul.

Zorobabel a sfințit din nou altarul de pe Muntele Templului, angajând artizani și cumpărând lemn de cedru fenician pentru reconstrucția Templului. Încântați de ridicarea noului edificiu și încurajați de dezordinea din imperiu, evreii nutreau vise mesianice despre ridicarea unui nou regat. „În ziua aceea, zice Domnul oștirilor, te voi lua pe tine, Zorobabel, fiul lui Salatiel, slugă a Mea... și te voi păstra ca pe o pecete", scria profetul Hagai, amintind de inelul davidian cu sigiliu pierdut de bunicul lui Zorobabel. Conducătorii iudei au sosit din Babilon cu aur și argint, adresându-i-se lui Zorobabel (care înseamnă „semințiа Babilonului") cu numele „Odrasla", care „va purta semnele regale și va stăpâni și va domni pe tronul lui".

Localnicii care trăiau în împrejurimile orașului și în Samaria voiau acum să se alăture lui Zorobabel în această misiune sacră și i-au oferit ajutorul lor, dar cei întorși acasă din exil practicau o nouă formă de iudaism. Ei îi priveau pe localnici ca pe niște oameni jumătate păgâni, considerându-i cu dispreț niște *Am Ha-Aretz*, „poporul pământului". Îngrijorat de această renaștere a Ierusalimului sau corupt de localnici, guvernatorul persan a oprit lucrările de construcție.

Într-un răstimp de trei ani, Darius a înfrânt toate obstacolele și s-a dovedit a fi unul dintre cei mai respectați conducători din lumea antică, punând bazele unui imperiu mondial tolerant, care se întindea din Tracia și Egipt până la Hindu Kush — primul care s-a extins pe trei continente.[30] Noul mare rege a fost nu doar

[30] Darius a desfășurat operațiuni militare în Asia Centrală, la est de Marea Caspică, dar și-a îndreptat atenția și spre India și Europa, atacând teritoriul corespunzător Ucrainei de azi și anexând Tracia. Și-a construit somptuosul palat-capitală Persepolis (în sudul Iranului), a promovat religia lui Zarathustra și Ahura Mazda, a bătut prima monedă internațională numită *daric*, a organizat o flotă

un cuceritor, ci și un administrator — o combinație rară. Portretul său cioplit în piatră pentru a-i comemora victoria ne arată că Darius — Darayavaush — avea figură tipică de arian, cu frunte înaltă și nas drept, înălțimea de un metru și șaizeci de centimetri, purtând pe cap o coroană de aur încrustată cu pietre prețioase ovale, cu bretonul ondulat, mustața lăsată și răsucită, părul strâns într-o coadă și barba aranjată în patru rânduri de bucle alternând cu șuvițe drepte. Ținuta lui maiestuoasă era completată de o mantie lungă, pantaloni și cizme și un arc cu un cap de rață.

Acesta era redutabilul conducător la care a apelat Zorobabel, citând decretul lui Cirus. Darius a ordonat să se cerceteze manuscrisele imperiale și a găsit decretul prin care se poruncea: „Guvernatorul evreilor să ridice această Casă a lui Dumnezeu. Eu, Darius, am decretat aceasta. Să se împlinească îndată". În anul 518 î.e.n., el a pornit cu armata spre vest pentru a restaura ordinea în Egipt, trecând probabil prin Iudeea pentru a-i calma pe iudeii surescitați din Ierusalim: poate că el l-a executat pe Zorobabel, care acum a dispărut fără explicație — ultimul dintre davidieni.

În martie 515, al doilea Templu a fost sfințit cu bucurie de preoții care au sacrificat 100 de tauri, 200 de berbeci, 400 de miei și 12 capre (pentru a spăla păcatele celor Douăsprezece Triburi). Iudeii au sărbătorit astfel primul Paște de după exil. Dar când bătrânii care își aminteau Templul lui Solomon au văzut această clădire modestă, au izbucnit în lacrimi. Orașul a rămas mic și pustiu.

Cincizeci de ani mai târziu, regele Artaxerxe I, nepotul lui Darius, avea ca paharnic un evreu pe nume Neemia. Ierusalimiții i-au cerut ajutor: „Cei ce au scăpat din robie și au rămas [...] sunt acolo, în țara lor, în mare necaz și înjosire; iar zidurile Ierusalimului sunt dărâmate". Neemia avea inima îndurerată: „Am șezut jos, am plâns și m-am jelit". Când i-a venit rândul să servească la curtea din Susa, capitala Persiei, regele Artaxerxe a întrebat: „De ce este tristă fața ta?" „În veci să trăiască regele!", a răspuns paharnicul evreu. „Cum să nu fie tristă fața mea, când cetatea, casa mormintelor părinților mei, este pustiită? [...] De binevoiește regele [...] trimite-mă în Iudeea [...] ca să o zidesc." Neemia a așteptat răspunsul cu „o mare frică".

Neemia: declinul perșilor

Marele Rege l-a numit pe Neemia guvernator și i-a dat fonduri și o escortă militară. Dar samaritenii de la nord de Ierusalim aveau propriul lor guvernator, pe Sanbalat, care îi privea cu neîncredere pe acest misterios curtean venit din îndepărtata Susa și pe exilații care plănuiau să se întoarcă. Neemia, temându-se să nu fie asasinat, a inspectat în cursul nopții zidurile distruse și porțile arse ale

alcătuită din greci, egipteni și fenicieni și a creat primul serviciu poștal real, înființând hanuri la fiecare 24 de kilometri pe o distanță de 2 680 de kilometri din Drumul Regelui, de la Susa la Sardis. Realizările guvernării sale de 30 de ani fac din el un Augustus al imperiului persan. Dar chiar și Darius avea limitele lui. Cu puțin timp înainte de moartea sa în anul 490 î.e.n., a încercat să ocupe Grecia, dar a fost înfrânt în bătălia de la Maraton.

Ierusalimului. Memoriile lui, singura autobiografie politică din Biblie, povestesc cum Sanbalat „a râs de noi și ne-a disprețuit" auzind de planurile de reconstrucție a zidurilor orașului, până în momentul în care a aflat că Neemia fusese numit guvernator. Proprietarii de pământuri și preoții au primit câte o porțiune din zid pe care s-o reconstruiască. Când au fost atacați de oamenii lui Sanbalat, Neemia a pus straje și „zidul a fost isprăvit în cincizeci și două de zile", împrejmuind doar Orașul lui David și Muntele Templului, cu o mică fortăreață la nord de Templu.

Acum Ierusalimul era „întins și mare", zice Neemia, „dar popor era puțin în ea". Neemia i-a convins pe evreii din afara orașului să tragă la sorți: unu din zece să se instaleze în Ierusalim. Doisprezece ani mai târziu, Neemia a plecat spre Persia pentru a-l informa pe rege, dar, când s-a întors în Ierusalim, a constatat că apropiații lui Sanbalat profitaseră de gestionarea Templului, iar evreii se căsătoreau cu localnicii. Neemia i-a expulzat pe intruși, a descurajat căsătoriile mixte și a impus un nou iudaism pur.

În timp ce regii persani pierdeau controlul asupra provinciilor, evreii și-au dezvoltat un mic stat semiindependent, Iehud. Format în jurul Templului și finanțat de numărul tot mai mare de pelerini, Iehud se conducea după Tora și era guvernat de o dinastie de mari preoți, presupuși descendenți ai lui Zadoc, preotul regelui David. Din nou, comorile Templului au devenit o pradă râvnită. Unul dintre preoți a fost omorât chiar în Templu de propriul său frate, Iisus (Iosua în aramaică), sacrilegiu folosit ca pretext de guvernatorul persan pentru a invada Ierusalimul și a-i jefui bogățiile.

În vreme ce curtenii persani erau preocupați de propriile intrigi și omoruri, regele Filip al II-lea al Macedoniei a pregătit o armată redutabilă, a cucerit orașele-stat grecești și se pregătea să pornească un război sfânt împotriva Persiei, ca replică la invaziile lui Darius și ale fiului acestuia, Xerxes. După ce Filip a fost asasinat, fiul său de douăzeci de ani, Alexandru, a preluat tronul și a atacat Persia, aducând astfel Grecia până la Ierusalim.

Macedonenii 336–166 î.e.n.

Alexandru cel Mare

În cei trei ani care s-au scurs după uciderea tatălui său în 336 î.e.n., Alexandru l-a înfrânt de două ori pe regele persan Darius al III-lea, care a decis să se retragă spre est. La început, Alexandru nu l-a urmat, ci a înaintat de-a lungul coastei spre Egipt și a ordonat Ierusalimului să contribuie la aprovizionarea armatei sale. Inițial, marele preot a refuzat, dar nu pentru mult timp: când Tirul i s-a opus, Alexandru a asediat orașul și, după căderea acestuia, i-a crucificat pe toți supraviețuitorii.

Alexandru „se grăbea să ajungă la Ierusalim", scria mult mai târziu istoricul iudeu Iosif Flavius, care susține că regele cuceritor a fost întâmpinat la porțile orașului de marele preot îmbrăcat cu mantia sa purpurie și toți ierusalimiții îmbrăcați în alb. Aceștia l-au condus la Templu, unde el a adus jertfe Dumnezeului evreilor. Probabil că această poveste nu este decât o fabulație. Mai degrabă marele preot, alături de conducătorii samaritenilor pe jumătate evrei, a venit ca să-i aducă un omagiu lui Alexandru la Rosh Ha Ayim, iar acesta, asemenea lui Cirus, le-a recunoscut dreptul de a trăi după propriile lor legi.[31] Apoi s-a lansat în campania de cucerire a Egiptului, unde a întemeiat orașul Alexandria, înainte de a se îndrepta spre răsărit, de unde nu se va mai întoarce niciodată.

După ce a înfrânt imperiul persan și și-a extins hegemonia până în zona Pakistanului de azi, Alexandru a început marele său proiect, fuziunea perșilor și macedonenilor într-o unică elită care să guverneze teritoriile sale. Chiar dacă nu a reușit acest lucru, el a schimbat fața lumii mai mult decât oricare alt cuceritor din istorie, răspândind propria sa versiune a elenismului — cultura, limba, poezia, religia, sporturile grecești și regalitatea de tradiție homerică — din deșerturile

Samaritenii își dezvoltau deja propriul lor cult semiiudaic, bazat pe un iudaism format înainte de introducerea noilor reguli babiloniene. Sub dominația persană, Samaria a fost condusă de dinastia de guvernatori Sanbalat. După ce au fost izgoniți din Ierusalim, ei și-au înălțat propriul templu pe Muntele Gerizim, iar rivalitatea cu evreii și Ierusalimul a crescut. Ca toate certurile de familie, această vrajbă pornea de la diferențele cele mai mărunte. Samaritenii au devenit cetățeni de mâna a doua, disprețuiți de evreii care îi considerau păgâni, de aici și surprinzătoarea revelație a lui Iisus cu privire la „bunul samaritean". În jur de o mie de samariteni trăiesc încă în Israel: deși a trecut mult timp de când cultul sacrificiilor la evrei a dispărut, samaritenii din secolul XXI continuă să sacrifice mielul de Paște pe Muntele Gerizim.

Libiei până la poalele munților din Afganistan. Stilul de viață al grecilor a devenit universal, asemenea stilului britanic în secolul al XIX-lea sau stilului american de azi. De-aici înainte, chiar și evreii monoteiști, adversari ai acestei culturi filosofice și politeiste, n-au avut încotro decât să privească lumea prin prisma elenismului.

Pe 13 iunie 323, la opt ani după cucerirea lumii cunoscute, Alexandru moare în Babilon, de febră sau otrăvit, la vârsta de doar 33 de ani. Soldații săi devotați s-au perindat pe la patul său de suferință, cu fețele scăldate în lacrimi. Întrebat cui va lăsa regatul, el a răspuns: „Celor mai puternici".

Ptolemeu: atacul de Sabat

Lupta pentru a stabili cine este cel mai puternic s-a dat între generalii lui Alexandru și a durat douăzeci de ani. Ierusalimul a fost disputat între acești războinici macedoneni, care „au înmulțit relele pe pământ". În lupta dintre principalii doi competitori, conducerea Ierusalimului s-a schimbat de șase ori. Orașul a fost condus timp de 15 ani de Antigon cel Chior, până în 301, când acesta a fost ucis în luptă, iar învingătorul Ptolemeu a ajuns la porțile Ierusalimului.

Ptolemeu era vărul lui Alexandru, un general veteran care luptase în campaniile din Grecia până în Pakistan, unde a comandat flota macedoneană pe fluviul Indus. Imediat după moartea lui Alexandru, el a moștenit Egiptul. Când a aflat că procesiunea funerară a lui Alexandru cel Mare era în drum spre Grecia, s-a grăbit să traverseze Palestina și a adus trupul neînsuflețit să se odihnească în capitala Alexandria. Protectorul trupului lui Alexandru, talismanul absolut al grecilor, a devenit și continuatorul acestuia. Ptolemeu nu era doar un simplu războinic: înfățișarea sa dură, cu bărbia puternică și nasul turtit, așa cum apare pe monedele sale, nu trădează nimic din priceperea și talentul său de conducător.

Ptolemeu le-a spus ierusalimiților că dorește să intre în oraș de Sabat pentru a aduce jertfe Dumnezeului evreilor. Aceștia nu și-au dat seama de șiretlic, iar Ptolemeu a cucerit orașul, dovadă a fanatismului evreilor cu privire la obiceiurile lor. Dar când soarele a apus în ziua de Sabat, evreii au ripostat. Soldații lui Ptolemeu s-au dezlănțuit în Ierusalim — „casele au fost jefuite și femeile, batjocorite; jumătate din cetate a mers în robie". Probabil că Ptolemeu a instalat garnizoane macedonene în fortăreața Baris, construită de Neemia la nord de Templu, și a deportat mii de evrei în Egipt. Aceștia au pus bazele comunității evreiești elenofone din splendida capitală a lui Ptolemeu, Alexandria. În Egipt, Ptolemeu și succesorii săi au devenit faraoni; în Alexandria și în regiunea mediteraneeană, au rămas regi greci. Ptolemeu Soter — supranumit „Salvatorul" — a adoptat zeii locali, Isis și Osiris, și tradițiile egiptene ale regalității, promovându-și dinastia ca regi-zei egipteni și monarhi greci semidivini. El și fiii săi au cucerit Ciprul, Cirenaica, apoi vaste porțiuni din Anatolia și insulele grecești. A înțeles că legitimitatea și supremația lui se bazau nu doar pe mărire, ci și pe cultură. Astfel, el a făcut din Alexandria cel mai important oraș grecesc din lume, opulent și intelectual, a întemeiat Muzeul și Biblioteca, a atras aici cărturari greci și a inaugurat

Farul din Pharos, una dintre cele șapte minuni ale lumii antice. Imperiul său a dăinuit trei secole, până la ultimul reprezentant al familiei sale — Cleopatra.

Ptolemeu a trăit 80 de ani și a scris o istorie a lui Alexandru. Ptolemeu al II-lea Filadelfus i-a favorizat pe evrei, eliberând 120 000 de sclavi evrei și trimițând aur pentru a înfrumuseța Templul. El a înțeles impactul puternic al procesiunilor și spectacolelor. În anul 275 î.e.n. a organizat pentru un grup de oaspeți de seamă o paradă în cinstea lui Dionisos, zeul vinului și al abundenței, unde au defilat un imens burduf făcut din piele de leopard, plin cu 200 000 de galoane de vin, și un falus de 55 de metri înălțime și aproape 3 metri lățime, alături de elefanți și supuși veniți din toate colțurile imperiului său. De asemenea, Ptolemeu era un mare colecționar de cărți. Când marele preot a trimis la Alexandria cele douăzeci de cărți ale Tanahului[32] evreiesc, regele a poruncit să fie traduse în greacă. El respecta erudiția evreilor din Alexandria și i-a invitat la o cină ca să discute despre traducere: „Totul va fi servit după obiceiurile voastre și pentru mine de asemenea", a promis regele. Se spune că, în șaptezeci de zile, cei șaptezeci de literați au făcut câte o traducere aidoma cu celelalte. Biblia Septuaginta a schimbat istoria Ierusalimului și mai târziu a făcut posibilă răspândirea creștinismului. Datorită lui Alexandru, greaca a devenit limbă internațională; pentru prima dată, Biblia putea fi citită aproape de oricine.

Iosif Tobiadul

Ierusalimul a rămas un mic stat semi-independent în imperiul lui Ptolemeu și Iudeea a bătut propria sa monedă cu inscripția „Iehud". El nu a fost doar o entitate politică, ci chiar orașul lui Dumnezeu, guvernat de marii preoți. Acești descendenți ai familiei Oniazilor, care pretindeau că sunt urmași ai marelui preot biblic Zadok, au reușit să acumuleze averi și putere, în schimbul unui tribut plătit Ptolemeilor. În anul 240, marele preot Onias al II-lea a vrut să nu mai plătească cei 20 de talanți de argint datorați lui Ptolemeu III Euergetes. Un tânăr evreu cu relații bune a profitat de ocazie și a decis să supraliciteze, oferind mai mult decât marele preot, nu doar pentru Ierusalim, ci și pentru întreaga țară.

Acest aventurier pe nume Iosif[33] era chiar nepotul marelui preot. El a plecat la Alexandria, unde regele ținea o licitație: ofertanții promiteau cel mai mare tribut în schimbul dreptului de a-și conduce și impozita teritoriile după propriul lor plac. Nobilii sirieni au râs de tânărul Iosif, dar acesta i-a depășit cu îndrăzneala lui. El a reușit să ajungă primul în fața regelui și l-a fermecat. Când Ptolemeu al III-lea a deschis licitația, Iosif, sigur de el, a oferit o sumă mai mare pentru toată Celesiria, Fenicia, Iudeea și Samaria. Regele i-a cerut lui Iosif ostatici, cum era obiceiul, pentru a garanta tributul promis. „Nu-ți mai dau pe nimeni, o, rege, decât

Tanahul era un acronim derivat din denumirea ebraică a celor trei părți — Legea, Profeții și Scrierile — cărțile pe care creștinii le-au numit mai târziu Vechiul Testament.

Iosif provenea dintr-o familie de evrei de origine incertă, posibil descendenți ai unui anumit Tobie Amonitul, care l-a înfruntat pe Neemia. Tatăl său, Tobie, a fost un mare negustor, foarte apropiat de Ptolemeu al II-lea — arhiva de papirusuri a unui demnitar regal pe nume Zenon îl prezintă făcând negoț cu regele — și deținea proprietăți imense în Amnon (Iordania de azi).

pe tine și soția ta", a răspuns insolent Iosif. O îndrăzneală pentru care putea fi executat, dar Ptolemeu a râs și a fost de acord.

Iosif s-a întors la Ierusalim cu 2 000 de infanteriști egipteni. Când Ascalon a refuzat să-și plătească dările, el a omorât 20 de înalți demnitari. Ascalon a trebuit să plătească.

Iosif, asemenea omonimului său din Geneza, jucase în stil mare în Egipt și câștigase. În Alexandria, unde era bun prieten cu regele, s-a îndrăgostit de o actriță. În timp ce plănuia să o seducă, fratele lui a înlocuit-o pe aceasta cu propria lui fiică. În timpul nopții, Iosif a fost prea beat ca să-și dea seama ce se întâmplă. După ce și-a revenit din beție, s-a îndrăgostit de nepoata sa, iar căsătoria lor a contribuit la întărirea dinastiei. Fiul lor, Hircan, a crescut și a devenit la fel de viclean ca Iosif. Deși acesta din urmă trăia în lux, era un conducător sever și percepea niște impozite exorbitante, a fost totuși „un om bun și de o mare noblețe", după cum scria Iosif Flavius, admirat pentru „seriozitatea, înțelepciunea și dreptatea lui. I-a scos pe evrei din mizerie și sărăcie și le-a oferit mai multă strălucire".

Iosif Tobiadul a fost important pentru regii Egiptului care se războiau cu o dinastie macedoneană rivală, seleucizii, pentru a obține controlul asupra Orientului Mijlociu. În jurul anului 241 î.e.n., după o victorie împotriva dușmanilor săi, Ptolemeu al III-lea s-a dus la Ierusalim în semn de recunoștință, unde a adus jertfe în Templu și unde, fără îndoială, a fost găzduit de Iosif. Dar după moartea regelui, egiptenii s-au văzut amenințați de un rege seleucid adolescent, animat de o ambiție nemărginită.

Antioh cel Mare: încleștarea elefanților

Noul rival era regele Antioh al III-lea, stăpânul macedonean al Asiei. În anul 223 î.e.n., acest tânăr în vârstă de 18 ani a moștenit tronul unui imperiu[34] grandios, dar aflat în plin proces de fărâmițare. Și totuși, el poseda calitățile necesare pentru a-l scoate din această stare de decădere. Antioh se considera moștenitorul lui Alexandru și, asemenea regilor macedoneni, se compara singur cu Apollo, Hercule, Ahile și, mai ales, cu Zeus. Printr-o succesiune de campanii militare strălucite, Antioh a recucerit partea răsăriteană a imperiului lui Alexandru până în India, câștigând numele de „cel Mare". El a atacat în mod repetat Palestina, dar dinastia lui Ptolemeu a respins tentativele sale de invazie și bătrânul Iosif Tobiadul a rămas în continuare la cârma Ierusalimului. Dar fiul său, Hircan, l-a trădat și a atacat orașul. Cu puțin timp înainte de moartea sa, Iosif și-a învins fiul, care își făcuse propriul principat pe teritoriul Iordaniei de azi.

[34] Antioh era moștenitorul unei alte mari dinastii descendente a generalilor care au divizat imperiul lui Alexandru cel Mare. După ce Ptolemeu I și-a asigurat propriul regat în Egipt, el l-a sprijinit pe Seleucos, strămoș al lui Antioh și unul dintre generalii lui Alexandru, în încercarea de a cuceri Babilonul. La fel de iscusit ca și Ptolemeu, Seleucos a recucerit majoritatea teritoriilor deținute de Alexandru în Asia — de aici titlul seleucid de Rege al Asiei. Seleucos stăpânea din Grecia până la Indus, dar a fost asasinat în plină glorie. Familiei sale îi fusese promisă Celesiria, dar Ptolemeu a refuzat să i-o dea. Rezultatul: un secol de războaie siriene.

În anul 201 î.e.n., Antioh cel Mare, care avea acum 40 de ani, s-a întors victorios din Răsărit. Ierusalimul era „aruncat ca o corabie pe timp de furtună între cele două tabere". Până la urmă, Antioh i-a înfrânt pe egipteni, iar Ierusalimul a primit un nou stăpân. „Când am intrat în orașul lor, evreii ne-au pregătit o primire frumoasă, ne-au întâmpinat cu senatul lor și, de asemenea, ne-au ajutat să îndepărtăm garnizoana egipteană." Regele seleucid și armata sa erau o priveliște impresionantă. Antioh purta probabil o coroană regală, încălțări de culoare stacojie, brodate cu aur, o pălărie cu boruri largi și o mantie albastru-închis presărată cu stele aurii, prinsă la gât cu agrafă. Ierusalimiții făceau parte din armata sa multinațională, alcătuită din lăncieri macedoneni, călăreți cretani, infanterie ușoară ciliciană, trăgători traci, arcași misieni și perși, sulițași lidieni, infanteriști kurzi, catafracte iraniene cu armuri grele și cai de luptă și, cei mai renumiți dintre toți, elefanții de război — probabil o premieră pentru Ierusalim.[35]

Antioh a promis să repare Templul și zidurile, să repopuleze orașul și a confirmat dreptul evreilor de a se conduce „după legile strămoșilor lor". El le-a interzis străinilor să intre în Templu sau să aducă „în oraș carne de cai, catâri, măgari sălbatici sau domestici, leoparzi, vulpi sau iepuri". Simon, marele preot, a fost cu siguranță de partea cui trebuia: niciodată nu a avut Ierusalimul un cuceritor mai îngăduitor. Ierusalimiții privesc această perioadă ca pe o epocă de aur sub conducerea unui mare preot ideal care, spuneau ei, părea a fi „luceafărul de dimineață răsărind printre nori".

Simon cel Drept: luceafărul de dimineață

Când Simon[36] a ieșit din Sfânta Sfintelor în Ziua Răscumpărării, marele preot „era învești mântat în glorie desăvârșită îndreptându-se către sfântul altar". Era un model de perfecțiune printre marii preoți care au condus Iudeea ca prinți sacri, o combinație între monarh, papă și ayatollah: purta straie aurite, un pieptar strălucitor și un turban în formă de coroană decorat cu un *nezer*, o floare de aur, simbolul vieții și al mântuirii, o relicvă a acoperământului pentru cap la regii

Era epoca elefanților de război. După ce Alexandru se întorsese din campania sa în India cu un contingent de elefanți, aceste pachiderme acoperite cu armuri deveniseră cele mai prestigioase (și mai costisitoare) arme din arsenalul oricărui rege macedonean care se respecta — deși adesea călcau în picioare propria infanterie în locul dușmanilor. Între timp, în vest, cartaginezii, descendenți ai fenicienilor din Tir, se luptau cu romanii pentru a obține controlul în zona Mediteranei. Hannibal, strălucitul general cartaginez, a invadat Italia, traversând Alpii cu contingentele lui de elefanți. Antioh avea elefanți indieni, Ptolemeii aveau elefanți africani, iar Hannibal folosea o specie — acum dispărută — din Munții Atlas din Maroc.

[35] Unii istorici cred că, în realitate, Simon a domnit sub Ptolemeu I. Sursele sunt contradictorii, dar el a fost, cel mai probabil, Simon al II-lea, contemporan cu Antioh cel Mare, care a reconstruit fortificațiile, a reparat Templul și a adăugat un rezervor imens pe Muntele Templului. Mormântul său se află la nord de Orașul Vechi, în cartierul palestinian Sheikh Jarrah. În timpul dominației otomane, acolo se ținea anual „picnicul evreiesc" sărbătorit de musulmani, evrei și creștini, una dintre sărbătorile respectate de cele trei credințe până la venirea naționalismului. Astăzi, mormântul este un altar evreiesc, în apropierea căruia israelienii plănuiesc să construiască o așezare. Totuși, asemenea multor alte situri din Ierusalim, mormântul însuși este un mit: nu este evreiesc și nici locul de odihnă veșnică al lui Simon cel Drept. Construit 500 de ani mai târziu, el a fost mormântul unei femei romane, Iulia Sabina.

Iudei. Iisus Ben Sira, autorul Ecclesiastului și primul scriitor care a zugrăvit dramaturgia sacră a înfloritorului oraș, îl descria pe Simon ca fiind „un chiparos care crește până la nori".

Ierusalimul devenise o teocrație — cuvântul a fost inventat de istoricul Iosif Flavius pentru a descrie acest mic stat cu „întreaga suveranitate și toată autoritatea în mâinile lui Dumnezeu". Pentru fiecare aspect al vieții cotidiene existau reguli aspre, deoarece nu se făcea distincție între politică și religie. În Ierusalim nu se găseau statui sau basoreliefuri. Sabatul se respecta cu sfințenie. Toate crimele împotriva religiei se pedepseau cu moartea. Existau patru tipuri de execuție: lapidare, ardere, decapitare și strangulare. Cei care comiteau adulter erau omorâți cu pietre, pedeapsă aplicată de întreaga comunitate (cei condamnați fiind mai întâi aruncați de pe o stâncă, astfel că erau deja inconștienți în momentul lapidării). Un fiu care își lovea tatăl era strangulat. Un bărbat care întreținea raporturi sexuale cu mama sau fiica sa era ars.

Templul era centrul vieții evreilor: acolo se întâlnea marele preot cu consiliul său, Sinedriul. În fiecare dimineață, trâmbițele chemau la prima rugăciune, așa cum fac muezinii musulmani. De patru ori pe zi, sunetul celor șapte trâmbițe de argint chema credincioșii să se prosterneze în Templu. Cele două jertfe zilnice, un berbecuț, o vită sau o porumbiță imaculată la altarul Templului, dimineața și seara, întotdeauna însoțite de ofrande de tămâie, erau principalele ritualuri în credința iudaică. Cuvântul „holocaust", derivat din ebraicul *olah* care înseamnă „a urca", se referă la arderea întregului animal al cărui fum „urcă" la Dumnezeu. Probabil că mirosul de la altarul Templului se răspândea în tot orașul, mirosul delicios de scorțișoară și cassia din căđelnițe amestecându-se cu izul de carne arsă. Nu e de mirare că oamenii foloseau ca parfum multă smirnă, nard și citronelă.

De sărbători, la Ierusalim veneau o mulțime de pelerini. Pe Poarta Oii dinspre nordul Templului, erau aduse oile și vitele pentru sacrificii. La Paște, erau sacrificați 200 000 de miei. Dar Sărbătoarea Corturilor era cea mai sfântă și cea mai exuberantă săptămână din an la Ierusalim, când femeile și bărbații îmbrăcați în straie albe dansau în curțile Templului, cântau, țineau în mâini torțe aprinse și sărbătoreau. Ei adunau frunze și ramuri de palmier pentru a construi colibe pe acoperișul caselor lor sau în curțile Templului.[37]

Dar chiar și sub domnia preacuratului Simon au existat mulți evrei care semănau probabil cu grecii bogați, trăind în noile lor palate grecești pe versantul de vest, zonă ce se chema Orașul de Sus. Ceea ce evreii conservatori și fanatici considerau poluarea păgână, pentru acești cosmopoliți însemna manifestarea civilizației. Acesta a fost începutul unei noi tendințe în Ierusalim: cu cât devenea

[37] Principalele sărbători evreiești — Paștele, Cincizecimea și Sărbătoarea Corturilor — erau în curs de dezvoltare. Paștele era sărbătoarea primăverii, care acum combina cele două sărbători mai vechi: sărbătoarea azimelor și ieșirea din Egipt. Treptat, Paștele a înlocuit Sărbătoarea Corturilor ca principală sărbătoare evreiască la Ierusalim. Sărbătoarea Corturilor a supraviețuit până azi sub denumirea de Sukkot, fiind o sărbătoare a recoltelor, când copiii evrei construiesc o colibă decorată cu fructe. În Templu, serviciile religioase au fost împărțite, fiind ținute prin rotație de către leviți, descendenți ai tribului lui Levi, și preoți (descendenți ai lui Aaron, fratele lui Moise, ei înșiși un sub-grup al leviților).

mai sfânt, cu atât era mai divizat. Două moduri de viață coexistau la limita aversiunii ce se manifestă într-o ceartă în sânul aceleiași familii. Acum, orașul și însăși existența evreilor erau amenințate de monstrul cu cea mai tristă faimă de la Nabucodonosor încoace.

Antioh Epifanul: zeul nebun

Antioh cel Mare, binefăcătorul Ierusalimului, nu era omul care să stea liniștit, așa că s-a hotărât să cucerească Asia Mică și Grecia. Prea sigur pe el, regele Asiei a subestimat puterea tot mai mare a Republicii Romane, care tocmai învinsese Cartagina lui Hannibal pentru a-și impune dominația în vestul Mediteranei. Roma a respins încercarea lui Antioh de a invada Grecia, forțându-l pe Marele Rege să-și predea flota și contingentele de elefanți de luptă și să-și trimită fiul la Roma ca ostatic. Antioh s-a îndreptat spre est ca să-și refacă trezoreria, dar a fost asasinat în timp ce jefuia un templu persan.

Din Babilon și până în Alexandria, evreii plăteau acum o dare anuală către Templu, iar Ierusalimul era atât de prosper, încât bogățiile lui au intensificat luptele pentru putere dintre liderii evrei și a atras atenția regilor macedoneni în căutare de lichidități. Noul rege al Asiei, pe nume Antioh, la fel ca tatăl său, a dat fuga în capitala Antiohia și a preluat tronul după ce i-a omorât pe toți ceilalți pretendenți din familie. Educat la Roma și Atena, Antioh al IV-lea moștenise strălucitele calități ale tatălui său, dar în nebunia lui amintea mai degrabă de exhibiționismul dement al lui Caligula sau Nero.

Ca fiu al unui Mare Rege umilit, avea multe de dovedit. Pe cât de frumos, pe atât de smintit, lui Antioh îi plăceau grozav ceremoniile de la curte, dar nu suporta constrângerile, mândrindu-se cu dreptul său absolut de a surprinde. În Antiohia, tânărul rege se îmbăta în piața mare, se îmbăia și se lăsa masat în public cu unguente scumpe, împrietenindu-se cu servitorii și portarii. Când un spectator s-a plâns de folosirea extravagantă a smirnei, Antioh a poruncit ca vasul să fie spart în capul acestuia, stârnind mulțimea care s-a bulucit să recupereze loțiunea extrem de scumpă în timp ce regele se uita și râdea isteric. Îi plăcea să se gătească, defilând pe străzi cu o coroană de trandafiri pe cap și o mantie aurie, iar dacă supușii îl priveau fix, arunca în ei cu pietre. Noaptea ieșea deghizat pe străzile rău famate din Antiohia. Sponan și prietenos cu străinii, semăna cu o panteră, când blând, când brusc periculos, pe cât de neîndurător, pe atât de agreabil.

De obicei, potentații din epoca elenistică pretindeau că sunt descendenți ai lui Hercule și ai altor zei, dar Antioh a mers și mai departe. El își spunea Epifanul — zeu revelat —, deși supușii săi l-au poreclit Epumanes — Nebunul. Dar exista și o anumită metodă în toată nebunia lui, deoarece spera să unească imperiul care să venereze un singur rege, o singură religie. El se aștepta ca supușii săi să se închine divinităților locale și să le asimileze în panteonul grecesc și în propriul său cult. Dar alta era situația pentru evrei, care aveau o relație de dragoste-ură cu civilizația greacă. O admirau, dar nu suportau dominația ei. Iosif Flavius spune că ei îi considerau pe greci niște oameni de moravuri ușoare, dar mulți ierusalimiți

adoptaseră deja stilul lor de viață modern, folosind nume grecești și evreiești pentru a arăta că pot fi și una, și alta. Evreii conservatori nu împărtășeau aceeași părere. Pentru ei, grecii nu erau decât niște idolatri, a căror nuditate sportivă îi dezgusta.

Primul impuls al nobililor evrei a fost să ajungă cât mai repede la Antiohia în speranța de a recupera puterea în Ierusalim. Criza a început cu o vrajbă între familii pentru bani și influență. Când marele preot Onias al III-lea și-a prezentat oferta în fața regelui, fratele său, Iason, a oferit opt talanți în plus și s-a întors la Ierusalim ca mare preot, cu un program de transformare a orașului într-un *polis* grecesc: el l-a redenumit Antiohia-Hierosolyma (Antiohia-în-Ierusalim) în cinstea regelui, a redus importanța Torei și a construit un gimnaziu grecesc, probabil pe dealul vestic din fața Templului. Reformele lui Iason au fost foarte populare. Tinerii evrei țineau cu tot dinadinsul să fie la modă, mergând la gimnaziu, unde exersau dezbrăcați, doar cu o bonetă grecească pe cap. Cumva au reușit să disimuleze circumcizia, semnul legământului lor cu Dumnezeu, punându-și prepuțuri false, categoric un triumf al modei asupra confortului. Dar Iason însuși a fost supralicitat în lupta pentru Ierusalim: el îl trimisese pe Menelau, omul său de încredere, să ducă tributul său la Antiohia. Dar tâlharul de Menelau a furat fondurile Templului, a făcut o ofertă mai bună decât Iason și și-a cumpărat funcția de mare preot, deși nu era descendent al lui Zadoc. Menelau a pus mâna pe Ierusalim. Când ierusalimiții au trimis o delegație la rege pentru a protesta, acesta i-a executat și chiar i-a permis lui Menelau să pună la cale uciderea fostului mare preot, Onias.

Antioh era foarte preocupat să strângă fonduri pentru a-și recuceri imperiul — și era pe punctul de a da o lovitură surprinzătoare: unirea imperiilor ptolemaic și seleucid. În anul 170 î.e.n., Antioh a cucerit Egiptul, dar ierusalimiții i-au stricat bucuria victoriei, răsculându-se sub conducerea lui Iason. Nebunul a traversat în marș forțat Sinaiul și a invadat Ierusalimul, deportând 10 000 de evrei.[38] Însoțit de sluga sa, Menelau, el a intrat în Sfânta Sfintelor, un sacrilegiu de neiertat, și a furat neprețuitele artefacte de aici — altarul de aur, sfeșnicul de lumină și masa pentru pâinile punerii înainte. Mai mult decât atât, Antioh le-a ordonat evreilor să aducă sacrificii pentru el, zeul revelat, punând la încercare loialitatea multor evrei care erau probabil atrași de cultura greacă. Apoi, după ce și-a umplut cuferele cu aurul Templului, s-a întors în Egipt ca să zdrobească orice rezistență.

Lui Antioh îi plăcea să se joace de-a romanii, purtând togă și organizând așa-zise alegeri în Antiohia, în timp ce își refăcea în secret flota și contingentele de elefanți de luptă care îi fuseseră confiscate. Dar Roma, hotărâtă să-și extindă dominația în zona de răsărit a Mediteranei, nu putea tolera noul imperiu al lui Antioh. Când trimisul roman Pompilius Laenas s-a întâlnit cu regele la Alexandria,

[38] Iason a scăpat din nou, refugiindu-se la susținătorul său, Hircan, prințul tobiad. Hircan a domnit peste cea mai mare parte a Iordaniei timp de 40 de ani, rămânând un aliat al dinastiei Ptolemeilor chiar și după ce au pierdut Ierusalimul. El a dus campanii militare împotriva arabilor și a construit o superbă fortăreață la Araq el-Emir, decorată cu minunate basoreliefuri și grădini ornamentale. Când Antioh a cucerit Egiptul și a preluat Ierusalimul, Hircan nu a mai avut de ales: ultimul dintre tobiazi s-a sinucis. Ruinele palatului său sunt astăzi o atracție turistică în Iordania.

a desenat un cerc în nisip în jurul lui Antioh și i-a cerut acestuia să se retragă din Egipt înainte să iasă din cerc. „Mormăind și cu inima amară", Antioh s-a plecat în fața puterii romane.

Între timp, evreii au refuzat să facă sacrificii în cinstea lui Antioh Zeul. Ca să se asigure că Israelul nu se va răzvrăti a treia oară, Nebunul a decis chiar eradicarea religiei iudaice.

Antioh Epifanul: iarăși urâciunea pustiirii[39]

În anul 167 î.e.n., Antioh a cucerit Ierusalimul printr-un vicleșug în ziua de Sabat, a masacrat mii de oameni, a distrus zidurile orașului și a construit o nouă citadelă, Acra. El a încredințat orașul unui guvernator grec și colaboratorului său, Menelau.

Apoi, Antioh a interzis orice sacrificii sau slujbe în Templu, a interzis Sabatul, Legea și circumcizia, sub pedeapsa cu moartea, și a poruncit ca Templul să fie pângărit cu carne de porc. Pe 6 decembrie, Templul a fost consacrat zeului oficial, Zeus din Olimp — un sacrilegiu absolut. A fost adusă jertfă lui Antioh, regele-zeu, probabil în prezența sa, pe altarul din exteriorul Sfintei Sfintelor. „Templul era loc de dezmăț și de orgii pentru păgânii care își făceau de cap cu prostituate în locurile sfinte." Toate acestea se întâmplau cu aprobarea lui Menelau, oamenii defilând prin Templu cu coroane de iederă pe cap și, după rugăciuni, chiar și preoții coborau să asiste la întrecerile sportive din gimnaziu, unde atleții concurau complet dezbrăcați.

Cei care practicau Sabatul erau arși de vii sau condamnați la o moarte înfiorătoare printr-o metodă importată din Grecia: crucificarea. Un bătrân a preferat să moară decât să mănânce carne de porc; femeile care făceau circumcizie copiilor erau aruncate împreună cu aceștia de pe zidurile cetății. Tora a fost ruptă în bucăți și arsă în public: oricine era prins că deține un exemplar era condamnat la moarte. Și totuși Tora, ca și Templul valorau mai mult decât viața. Aceste morți au dat naștere unui nou cult al martirilor și oamenii au început să se aștepte la sosirea Apocalipsei. „Mulți din cei ce dorm în țărâna pământului se vor scula [...] pentru viața vecinică." În Ierusalim, răul va fi învins, iar binele va triumfa odată cu sosirea lui Messia — și a Fiului Omului investit cu glorie eternă.[40]

Antioh s-a întors în Antiohia unde și-a sărbătorit victoriile îndoielnice printr-o mare sărbătoare. Cavaleri sciți în armuri aurite, elefanți indieni, gladiatori și cai nisaieni cu harnașamente aurite au defilat prin capitală, urmați de tineri atleți cu

Expresia „urâciunea pustiirii" din traducerea românească a Bibliei (în engleză „abomination of desolation") apare în Cartea lui Daniel, dar și în Noul Testament, de fiecare dată în contextul literar al unor viziuni apocaliptice, cu referire la sacrilegiu, lucru necurat, zei păgâni. Aici, expresia se referă a desacralizarea Templului de către Antioh, prin instalarea statuii lui Zeus în incinta acestuia. (*N.t.*)

Cartea lui Daniel este o colecție de povestiri, unele din perioada exilului babilonian, altele din timpul persecuțiilor lui Antioh: temutul cuptor de ardere este poate o imagine a torturilor aplicate de el. Noua viziune a lui Daniel despre un enigmatic „Fiu al Omului" l-a inspirat pe Iisus. Cultul martirilor avea să fie reluat în primele secole ale creștinismului.

coroane de aur, o mie de boi pentru sacrificiu, platforme pe care erau așezate statui și femei care stropeau mulțimea cu parfum. În arene se desfășurau lupte cu gladiatori, iar la fântâni curgea vin roșu, în timp ce regele petrecea la palat cu mii de invitați. Nebunul superviza totul, urmărind procesiunea, întâmpinând oaspeții și glumind cu comedianții. La sfârșitul banchetului, comedianții au adus o siluetă înfășurată în pânză. Au așezat-o jos și, când s-au auzit primele note muzicale, aceasta și-a scos acoperămintele și iată că era chiar regele dansând în pielea goală.

În sud, departe de acest dezmăț delirant, generalii lui Antioh se ocupau cu punerea în aplicare a persecuțiilor acestuia. În satul Modein, în apropiere de Ierusalim, un bătrân preot pe nume Matatia, tată a cinci copii, a primit poruncă să aducă jertfă lui Antioh pentru a dovedi că nu mai este evreu, însă acesta a răspuns: „Chiar dacă toate neamurile din cuprinsul stăpânirii regelui vor asculta de el [...] eu și feciorii mei vom umbla întru așezământul legii părinților noștri". Când un alt evreu s-a oferit să aducă jertfă, Matatia „s-a aprins de râvnă și i s-au cutremurat rărunchii" și, trăgându-și spada, l-a omorât pe trădător, apoi pe generalul lui Antioh și a dărâmat jertfelnicul. „Tot cel care are râvna legii și se ține de legământ să vină după mine", a zis el. Bătrânul și cei cinci fii ai săi au fugit în munți, unde li s-au alăturat și alți evrei extrem de evlavioși cărora li se spunea Cei Drepți — evreii hasidici. Inițial, aceștia erau atât de zeloși, încât țineau Sabatul chiar și pe timp de luptă: se pare că grecii încercau să dea toate bătăliile sâmbăta.

Matatia a murit la scurt timp după aceea, dar cel de-al treilea fiu al său, Iuda, preluând comanda pe colinele din jurul Ierusalimului, a înfrânt trei armate siriene la rând. Inițial, Antioh nu a luat în serios revolta evreilor și s-a îndreptat spre răsărit pentru a cuceri Irakul și Persia, poruncindu-i lui Lisias, locțiitorul său, să-i înfrângă pe rebeli, dar și acesta a fost înfrânt de Iuda.

Însuși Antioh, aflat în campanie în îndepărtata Persie, și-a dat seama că victoriile lui Iuda îi amenințau imperiul și a pus capăt terorii. Evreii, le scria el membrilor pro-greci din Sinedriu, puteau de-acum „să folosească doar carnea care le convine și să urmeze legile lor". Dar era prea târziu. Curând după aceea, Antioh Epifanul a murit căzând din carul său în timpul unei crize de epilepsie. Iuda își câștigase deja titlul de erou care va da numele său unei întregi dinastii: Macabeul (Ciocanul).

Macabeii
164–66 î.e.n.

Iuda Ciocanul

În iarna anului 164 î.e.n., Iuda Ciocanul a cucerit toată Iudeea și Ierusalimul, în afară de cetatea Acra, nou construită de Antioh. Când a văzut Templul pustiu și în paragină, Iuda s-a întristat. El a ars tămâie, a sfințit iarăși Sfânta Sfintelor și, pe 14 decembrie, a reluat aducerea de sacrificii. În orașul distrus nu se mai găsea ulei ca să aprindă candelabrele din Templu, dar, ca prin minune, lumânările totuși nu s-au stins. Eliberarea și resfințirea Templului sunt comemorate în ziua de azi prin sărbătoarea evreiască Hanuka — Dedicația.

Ciocanul — Maqqabah[41] în aramaică — a pornit o campanie militară pe celălalt mal al Iordanului și l-a trimis pe fratele său, Simon, să-i salveze pe evreii din Galileea. În lipsa lui Iuda, evreii au fost înfrânți. Macabeii au ripostat, au cucerit Hebron și Edom și au distrus altarul păgân din Așdod, apoi au asediat Acra. Dar regentul seleucid i-a înfrânt pe Macabei la Bet-Zaharia, la sud de Betleem, apoi a început asedierea Ierusalimului până când a fost nevoit să se retragă pentru a înăbuși o revoltă în Antiohia. Atunci, el le-a dat evreilor dreptul de a trăi „după propriile lor legi" și de a se închina în Templu. La patru sute de ani după Nabucodonosor, evreii și-au recâștigat independența.

Și totuși, evreii nu erau încă în siguranță. Seleucizii, măcinați de războaie civile, cu forțe diminuate, dar încă de temut, erau hotărâți să-i zdrobească pe evrei și să păstreze Palestina. Acest război crud și complicat a durat douăzeci de ani. Nu este necesar să intrăm în prea multe detalii despre pretendenții seleucizi din care mulți purtau același nume, însă au existat momente în care Macabeii au

Familia sa este cunoscută de fapt sub numele de dinastia Hasmoneană, dar pentru a simplifica, le-am spus Macabei. În Evul Mediu, Macabeii au devenit prototipul cavalerismului creștin, de talia regelui Arthur și Carol cel Mare. Carol „Martel" — Ciocanul — care i-a înfrânt pe arabi în bătălia de la Tours în 732 î.e.n.; Richard Inimă de Leu în secolul al XII-lea și Edward I (1272–1303) s-au promovat ca niște Macabei ai vremurilor lor. Mai târziu, Rubens l-a pictat pe Iuda Macabeul, iar Händel a compus și i-a dedicat un oratoriu. Macabeii au fost o sursă specială de inspirație în Israel, unde mai multe echipe de fotbal au împrumutat numele lor. Ca eroi ai Hanuka, evreii îi consideră în mod tradițional niște luptători pentru libertate ridicați împotriva unui tiran care a comis un genocid, precursor al lui Hitler. Alții însă au o viziune diferită, inspirată de lupta actuală dintre democrația americană și terorismul jihadist, conform căreia grecii sunt acel popor civilizat care luptă împotriva fanaticilor religioși, Macabeii, văzuți ca niște talibani evrei.

fost aproape anihilați. Totuși, această dinastie de oameni abili și extraordinar de ingenioși a reușit întotdeauna să se replieze și să riposteze.

Fortăreața Acra, care domina Templul, a continuat să fie motiv de suferință pentru Ierusalimul divizat. Câteodată, în timp ce sunau trâmbițele, iar preoții aduceau din nou jertfe, mercenari păgâni și evrei renegați din Acra „apăreau pe neașteptate", povestește Iosif Flavius, „și-i nimiceau pe cei ce se îndreptau spre Templu". Ierusalimiții l-au executat pe marele preot, Menelau, „cauza tuturor relelor", și au ales altul.[42] Dar seleucizii au atacat din nou. Generalul lor Nicanor a recucerit Ierusalimul. Arătând apre altar, grecul a amenințat că „dacă nu mi-i predați pe Iuda și armata lui, voi da foc acestei Case".

În încercarea de a-și salva viața, Iuda a apelat la ajutorul Romei, dușmanul regatelor grecești, iar Roma a recunoscut, de fapt, suveranitatea evreilor. În anul 161 î.e.n., Ciocanul l-a înfrânt pe Nicanor și a poruncit să i se taie capul și mâna și să-i fie aduse la Ierusalim. El a expus aceste trofee macabre la Templu — mâna tăiată și limba care amenințase Templul au fost făcute bucăți și date păsărilor, iar capul, atârnat în vârful cetății. Ierusalimiții au celebrat Ziua lui Nicanor ca o sărbătoare a eliberării. Apoi, seleucizii l-au înfrânt și l-au omorât pe Macabeu, iar Ierusalimul a căzut în mâinile lor. Iuda a fost înmormântat la Modin. Totul părea pierdut. Dar frații săi au supraviețuit.

Simon cel Mare: triumful Macabeilor

După doi ani în care s-a ascuns, Ionatan, fratele lui Iuda, a reapărut din deșert pentru a-i înfrunta din nou pe seleucizi, stabilindu-și cartierul general la Micmas, la nord de Ierusalimul ocupat de greci. Ionatan, căruia i se spunea Diplomatul, a reușit să-i atragă de partea sa pe regii rivali ai Siriei și Egiptului pentru a recuceri Ierusalimul. După aceea, el a refăcut zidurile cetății, a sfințit iarăși Templul și, în anul 153 î.e.n., l-a convins pe regele seleucid să-i acorde statutul de „prieten al regelui", distins cu o agrafă de aur, și să-l numească mare preot. Macabeul a fost uns cu untdelemn sfânt și împodobit cu floarea regală și roba sacerdotală cu ocazia celei mai zgomotoase sărbători, cea a Corturilor. Însă Ionatan era descendentul unui preot provincial fără nicio legătură cu Zadoc. Cel puțin o sectă evreiască nu-l privea cu ochi buni pe acest „preot malefic".

La început, Ionatan a fost sprijinit de regele egiptean Ptolemeu al VI-lea Filometer, care s-a deplasat de-a lungul litoralului până la Joppa (Jaffa, portul cel mai apropiat de Ierusalim) pentru a se întâlni cu el: unul în toată măreția lui de faraon, iar celălalt de mare preot. La Ptolemais (astăzi Acra), Filometer a împlinit visul oricărui rege grec de la Alexandru cel Mare încoace: încoronarea ca rege al

[42] Noul mare preot nu era nici măcar membru al Casei zadokite a lui Onias. Urmașul legitim era Onias al IV-lea, care s-a refugiat împreună cu credincioșii săi în Egipt, unde a fost primit de regele Ptolemeu al VI-lea Filometer. Filometer i-a îngăduit să construiască un templu evreiesc alături de un altar egiptean dezafectat la Leontopolis, în Delta Nilului, și acolo și-a construit propriul Ierusalim, cunoscut azi sub numele Tell al-Jahudiya — Colina evreilor. Acești prinți evrei au devenit puternici comandanți militari în Egipt. Templul lui Onias a rezistat până în anul 70 e.n., când Titus a ordonat distrugerea lui.

Egiptului și Asiei. Dar chiar în momentul triumfului, calul său s-a cabrat la vederea elefanților seleucizi și Filometer a fost omorât.[43]

În timp ce rivalii seleucizi se luptau pentru putere, Ionatan Diplomatul trecea dintr-o tabără în alta. Unul dintre seleucizii pretendenți la putere, fiind asediat în palatul său din Antiohia, a cerut ajutorul lui Ionatan, promițându-i în schimb independența totală a evreilor. Ionatan a plecat din Ierusalim împreună cu 2 000 de oameni și a traversat tot teritoriul pe care azi se află Israelul, Libanul și Siria, pentru a ajunge în Antiohia. Soldații evrei au lansat din palat tiruri de săgeți, apoi, sărind de pe un acoperiș pe altul prin orașul incendiat, l-au salvat pe rege și i-au redat tronul. Întorcându-se în Iudeea, Ionatan a cucerit Ascalon, Gaza și Beth-Zur și a început asediul asupra fortăreței Acra la Ierusalim. Dar ultimul său aliat grec l-a ademenit la Ptolemais fără gărzile sale, l-a prins și a pornit împotriva Ierusalimului.

Familia Macabeilor avea încă resurse: mai rămăsese un frate. Acesta era Simon, care a fortificat Ierusalimul și și-a strâns o armată. Profitând de un viscol neașteptat, Simon i-a obligat pe greci să se retragă, dar aceștia s-au răzbunat: l-au executat pe Ionatan, fratele lui Simon. În primăvara anului 141, Simon a luat cu asalt și a demolat Acra[44], distrugând chiar și colina de amplasament a fortăreței, apoi a sărbătorit în Ierusalim „cu laude, cu stâlpări și harpe și chimvale și cu alăute și cu cântări și cântece". „Marele vrăjmaș al lui Israel fusese înfrânt" și o mare adunare l-a întâmpinat cu bucurie pe Simon ca urmaș la tron, îmbrăcându-l în purpura regală prinsă cu broșă de aur. În contractele lor, oamenii au început să scrie: „În primul an al lui Simon cel Mare, Mare Preot, comandant militar și conducător al evreilor."

Ioan Hircanul: fondatorul imperiului

Simon cel Mare era la apogeul popularității când, în anul 134 î.e.n., a fost invitat la cină de către ginerele său. Acolo, ultimul din prima generație de Macabei a fost asasinat, iar ginerele i-a luat prizonieri pe nevasta lui Simon și doi dintre fiii

[43] Succesorul lui Filometer era ostil față de evrei deoarece Onias și evreii din Alexandria îl sprijiniseră pe Filometer. Chiar și după standardele de cruzime ale familiei sale, Ptolemeu al VIII-lea Euergetes, poreclit de popor Fatso (Physkon), era un adevărat monstru. Fatso s-a răzbunat pe evreii din Egipt, aducând elefanții să-i calce în picioare, dar, poate printr-un miracol divin, elefanții i-au călcat pe cei din anturajul regelui. Punctul culminant al cruzimii lui a fost uciderea propriului fiu în vârstă de 14 ani, care avea o încredere oarbă în tatăl său. Fatso a pus să i se taie băiatului capul, picioarele și mâinile pe care le-a trimis apoi mamei acestuia, Cleopatra a II-a. Un alt membru al familiei sale, Cleopatra Thea, căsătorită cu regele sirian Demetrius al II-lea, a vrut să-și omoare propriul fiu și i-a oferit acestuia să bea dintr-o cupă otrăvită. Dar fiul și-a obligat mama să bea din cupa respectivă. Așa era viața de familie a Ptolemeilor.

[44] Nu a mai rămas nici urmă din Acra. După părerea unor specialiști, aceasta s-ar fi aflat chiar la sud de Muntele Templului. Irod cel Mare avea să extindă Muntele Templului, deci probabil că movila de amplasament distrusă atunci este acum chiar sub platforma Templului, unde se înalță moscheea al-Aqsa. Pentru cei care se întreabă de ce au supraviețuit atât de puține lucruri din timpul domniei regelui David, de pildă, acesta este un exemplu care demonstrează că până și construcțiile imense pot să dispară fără să lase urme arheologice.

acestuia. Asasinii au încercat să-l prindă și pe celălalt fiu, Ioan — Yehohanan în ebraică — dar acesta s-a refugiat la Ierusalim și a preluat orașul.

Ioan se afla într-o situație dezastruoasă. Când i-a urmărit pe conspiratori până la fortăreața lor, mama sa și frații săi au fost măcelăriți sub privirile lui. Fiind cel mai mic dintre frați, Ioan nu se așteptase să devină rege, dar poseda toate calitățile necesare pentru a deveni conducătorul evreu ideal, dotat cu „trăsături charismatice și mesianice". Într-adevăr, scria Iosif Flavius, Domnul îi dăruise lui Ioan „trei dintre cele mai mari privilegii — cârma țării, funcția de mare preot și darul profeției".

Regele seleucid Antioh al VII-lea Sidetes a profitat de acest război civil al evreilor pentru a recuceri Palestina și a asedia Ierusalimul. Ierusalimiții începeau deja să sufere de foame când regele Sidetes și-a exprimat disponibilitatea de a negocia trimițând „o jertfă magnifică" de tauri cu coarne aurite pentru Sărbătoarea Corturilor. Ioan a cerut pace și a acceptat să cedeze teritoriile cucerite de Macabei în afara Iudeei, să plătească 500 de talanți de argint și să demoleze zidurile.

Ioan a trebuit să-l sprijine pe noul său stăpân în campania împotriva puterii ce se ridica în Iran și Irak, parții. Expediția s-a dovedit un dezastru pentru greci, dar o binecuvântare pentru evrei. Se pare că Ioan a negociat în secret cu regele parților care avea mulți supuși evrei. Regele grec a fost ucis și Ioan a reușit totuși să scape din această situație dificilă și să obțină independența.[45]

Marile puteri erau preocupate de propriile lupte interne, astfel că Ioan avea cale liberă să se lanseze în campanii de cucerire așa cum nu s-au mai văzut de la David încoace, care, culmea ironiei, au contribuit la finanțarea războaielor lui: Ioan i-a jefuit mormântul bogat, situat probabil în vechiul Oraș al lui David. A cucerit Madaba, de cealaltă parte a râului Iordan, i-a obligat la convertire pe edomiți (care au devenit idumei) la sud și a distrus Samaria înainte de a cuceri Galileea. La Ierusalim, Ioan a construit ceea ce se cheamă Primul Zid care înconjura orașul.[46] Regatul său era o putere regională, iar Templul se afla în centrul vieții iudaice, deși comunitățile tot mai mari din zona Mediteranei își făceau rugăciunile zilnice în sinagogile locale. Probabil că, în această perioadă de încredere reînnoită, cele 24 de Cărți au devenit textul Vechiului Testament agreat de toți.

[45] Și o poreclă nouă, Hircanul, cu siguranță rezultatul aventurilor sale în Parția, deși el nu a ajuns niciodată în Hircania, la Marea Caspică. Și-a consolidat puterea în exterior printr-o nouă alianță cu romanii, iar în Ierusalim, cu sprijinul bogatei elite a Templului, Saducheii, descendenții Casei lui Zadoc — de aici și numele lor.

[46] Zidul orașului se întindea de la Muntele Templului până la bazinul Siloam și de aici până la Citadelă, unde se găsesc vestigiile fundației turnurilor ei și unde se mai văd câteva locuințe din epoca Macabeilor. Unele porțiuni din zid au supraviețuit: pe panta sudică a Muntelui Sion, la vest de Cimitirul Catolic, există un loc în care zidul lui Ioan a rămas în picioare lângă pietrele mai mari ale zidului din timpul lui Iezechia și cele de mai târziu, din timpul împărătesei bizantine Evdochia. În 1985, arheologii israelieni au descoperit un apeduct subteran și un bazin imens construit de Ioan și de Macabei. În secolul al XIX-lea, mai precis în 1870, niște arheologi britanici, germani și francezi descoperiseră acest bazin de la Strution, când s-a construit mănăstirea Surorile Sionului pe Via Dolorosa. Apeductul arată cum era alimentat bazinul Strution și, mai jos de mănăstire, aproape de Via Dolorosa, vizitatorii pot merge de-a lungul acestui apeduct care astăzi face parte din Tunelul Templului. Macabeii au mai construit un pod peste valea adâncă dintre Muntele Templului și Orașul de Sus. Ioan însuși a locuit în fortăreața Baris, la nord de Templu, dar probabil că a început și construcția unui palat în Orașul de Sus care atunci se extindea.

După moartea lui Ioan, fiul său Aristobul s-a proclamat rege al Iudeei, fiind primul monarh din Ierusalim după anul 586 î.e.n., și a cucerit Ituria, în nordul Israelului și sudul Libanului de azi. Dar Macabeii deveniseră acum aproape la fel de greci ca și inamicii lor, folosind nume grecești și evreiești deopotrivă. Au început să se comporte cu aceeași ferocitate ca tiranii greci. Aristobul și-a aruncat mama în temniță și l-a omorât pe fratele său, mai popular decât el, crimă care l-a făcut să-și piardă mințile din cauza remușcărilor. Chiar și în ultimele sale clipe de viață, când vomita sânge, se temea că arogantul său frate supraviețuitor, Alexandru Ianeus, nu era decât un monstru care îi va distruge pe Macabei.

Alexandru Tracul: tânărul leu furios

Imediat ce și-a asigurat controlul asupra Ierusalimului, regele Alexandru (Jannaeus era versiunea din limba greacă a numelui evreiesc Yehonatan) s-a căsătorit cu văduva fratelui său și a început construirea unui imperiu iudaic. Alexandru era un om corupt și nemilos și foarte curând evreii au ajuns să-l urască pentru sadismul extrem de care dădea dovadă. Dar Alexandru dispunea de libertate deplină pentru a duce război împotriva vecinilor săi — regatele grecești se destrămau, iar romanii încă nu își făcuseră apariția. Alexandru a reușit întotdeauna să scape cu viață din frecventele sale înfrângeri grație unui noroc incredibil[47] și cruzimii sale fără margini: din cauza barbariei de care a dat dovadă și armatei sale de mercenari greci, evreii l-au poreclit Tracul.

Alexandru a cucerit Gaza și Rafia la granița cu Egiptul și Gaulanitis (Golan) la nord. Prins în ambuscadă de arabii nabateeni la Moab, Alexandru a fugit la Ierusalim. În timp ce oficia slujba în calitate de mare preot la Sărbătoarea Corturilor, oamenii au aruncat în el cu fructe. Încurajați de fariseii mai religioși (care, în afară de Tora, respectau și tradițiile orale), oamenii l-au luat în râs, zicând că, deoarece mama sa fusese prizonieră, el nu putea fi mare preot. În replică, Alexandru i-a asmuțit pe mercenarii săi greci care au masacrat 6 000 de persoane pe străzi. Seleucizii au profitat de această revoltă și au atacat Iudeea. Alexandru s-a retras în munți.

El a rămas în așteptarea momentului potrivit, punând la cale răzbunarea. Când regele a revenit în Ierusalim, a măcelărit 50 000 dintre supușii săi. Și-a sărbătorit victoria dând o petrecere unde a dănțuit alături de concubinele sale, în timp ce 800 de rebeli erau răstigniți pe dealurile din împrejurimi, nu înainte ca nevestelor și copiilor acestora să li se taie gâtul sub privirile lor. „Tânărul leu furios", cum îl numeau dușmanii lui, a murit din cauza abuzului de alcool, lăsând soției sale Salomeea Alexandra un imperiu iudaic care îngloba unele regiuni din

[47] Când a atacat orașul grecesc Ptolemais, Ptolemeu al IX-lea Soter, care pe atunci guverna în Cipru, a intervenit și l-a învins pe Alexandru. Dar acesta a reușit să se salveze datorită legăturilor sale cu evreii: Soter era în război cu mama sa, Cleopatra a III-a, regina Egiptului, care se temea că puterea fiului său se va extinde și în Iudeea. Unul dintre generalii Cleopatrei era evreul Ananias, fiul fostului mare preot Onias, care l-a salvat pe regele Macabeu. Cleopatra avea de gând să anexeze Iudeea, dar generalul evreu a sfătuit-o să n-o facă, iar ea nu era în măsură să preia conducerea propriei armate.

Israel, Palestina, Iordania, Siria și Libanul de azi. El a sfătuit-o să le ascundă soldaților moartea sa până când își va asigura controlul asupra Ierusalimului, apoi să guverneze cu ajutorul fariseilor.

Noua regină era prima femeie care conducea Ierusalimul de la fiica Izabelei încoace. Dar vigoarea dinastiei se epuizase. Salomeea Alexandra (Salome fiind versiunea greacă a numelui *Shalomzion* — „Pace în Sion"), vicleana văduvă a celor doi regi, și-a cârmuit micul imperiu până la vârsta de șaizeci de ani cu ajutorul fariseilor, dar cu greu a reușit să-i controleze pe cei doi fii ai săi: cel mare, Ioan Hircan al II-lea, marele preot, nu era un om prea energic, în timp ce mai tânărul Aristobul era de departe mult mai agresiv.

La nord, Imperiul Roman înainta implacabil de-a lungul coastei mediteraneene, înghițind mai întâi Grecia, apoi teritoriul Turciei de azi, unde puterea romană se confrunta cu rezistența opusă de Mitridate, regele grec din Pont. În anul 66 î.e.n., generalul roman Pompei l-a înfrânt pe Mitridate și a coborât spre sud pentru a umple vidul politic creat. Imperiul Roman ajungea la porțile Ierusalimului.

Sosirea romanilor 66–40 î.e.n.

Pompei în Sfânta Sfintelor

După moartea reginei Salomeea, fiii ei s-au luptat pentru putere. Hircan al II-lea a fost înfrânt în apropiere de Ierihon de către fratele său, Aristobul al II-lea. Frații au făcut pace, îmbrățișându-se în Templu în fața ierusalimiților, și Aristobul a devenit rege. Hircan s-a retras, dar el era sfătuit și influențat de un străin viclean, pe nume Antipater. Acest idumeu[48] înstărit întruchipa viitorul. Fiul său avea să devină regele Irod. Această familie de oameni inteligenți, dar depravați, avea să domine Ierusalimul timp de peste un secol și să creeze Muntele Templului și Zidul de Vest pe care le mai vedem și astăzi.

Antipater l-a ajutat pe Hircan să se refugieze în Petra, „orașul trandafiriu, de-aproape o vârstă cu timpul"[49], capitala arabilor nabateeni. Regele Aretas (Harith în arabă), devenit extrem de bogat din comerțul cu mirodenii indiene și rudă cu soția de origine arabă a lui Antipater, i-a ajutat să-l înfrângă pe regele Aristobul, care a fugit la Ierusalim. Regele arab l-a urmărit și l-a asediat pe Aristobul, care se ascundea în spatele fortificațiilor de pe Muntele Templului. Dar toate aceste eforturi au fost zadarnice deoarece, la nord, Pompei își stabilea cartierul general la Damasc. Gnaeus Pompeius, cel mai puternic om din Roma, era un comandant mai puțin conformist care, fără a deține funcția oficială, își condusese armata privată spre victorie în războaiele civile din Italia, Sicilia și Africa de Nord. Sărbătorise două triumfuri și acumulase o avere impresionantă. Era un general prudent, cu un chip angelic — „nimic nu era mai delicat decât obrajii lui Pompei" — dar această aparență era înșelătoare. După cum îl descria istoricul Sallust, Pompei era „cinstit la chip, nerușinat la suflet", iar din cauza sadismului și cupidității de care dăduse dovadă în timpul războaielor civile fusese supranumit „tânărul măcelar". Avea deja o reputație, dar laurii câștigați de mai-marii Romei se cereau a fi permanent reînnoiți. Porecla sa „Magnus" — „cel Mare" — era într-o oarecare măsură sarcastică. În copilărie, îl venerase pe

[48] Idumeii, edomiții din Biblie, niște războinici păgâni cruzi, stabiliți la sud de Ierusalim, fuseseră convertiți la iudaism de către Ioan Hircan. Antipater, fiul unui convertit la iudaism, fusese numit guvernator al Edomului de către regele Alexandru, deși familia sa provenea din orașele feniciene de pe coastă.

[49] Vers din sonetul „Petra" de John William Burgon (1813–1888), teolog englez. (*N.t.*)

Alexandru cel Mare, iar domnia homerică și eroică a acestuia constituia un exemplu de urmat pentru orice oligarh roman în devenire. De aceea, toate provinciile și bogățiile rămase necucerite în Răsărit se dovedeau o tentație irezistibilă.

În anul 64 î.e.n., Pompei a lichidat regatul seleucid, a anexat Siria și a fost încântat să facă pe mediatorul între evreii care se războiau. De la Ierusalim au venit delegații reprezentându-i nu doar pe cei doi frați învrăjbiți, dar și pe fariseii care îl rugau pe Pompei să-i scape de Macabei. Pompei le-a ordonat celor doi frați să aștepte verdictul său, dar Aristobul, care n-a prea înțeles ce însemna pumnul de fier al Romei, s-a grăbit să-l tragă pe sfoară.

Pompei a lovit Ierusalimul. L-a prins pe Aristobul, dar partizanii Macabeilor au ocupat fortificațiile de pe Muntele Templului și au distrus podul către Orașul de Sus. Pompei și-a instalat tabăra la nord de bazinul Betesda, a asediat Templul timp de trei luni de zile, bombardându-l cu catapulte. Profitând încă o dată de pietatea evreilor — era de Sabat și era zi de post — romanii au luat Templul cu asalt dinspre nord și i-au omorât pe preoții care păzeau altarul. Evreii și-au incendiat casele, alții s-au aruncat de pe zidurile cetății. Douăsprezece mii au pierit. Pompei a distrus fortificațiile, a abolit monarhia, a confiscat regatul Macabeilor aproape în întregime și l-a numit pe Hircan mare preot, guvernând peste Iudeea cu ajutorul subordonatului său, Antipater.

Pompei nu a putut rezista tentației de a vedea cum arată pe interior vestita Sfânta Sfintelor. Romanii erau curioși cu privire la ritualurile răsăritene, dar în același timp se mândreau cu numeroșii lor zei și disprețuiau superstițiile primitive ale monoteismului iudaic. Grecii se amuzau spunând că evreii venerau în secret capul unui măgar de aur sau că îngrășau oameni pentru ca, mai târziu, să-i sacrifice și să-i mănânce. Pompei și anturajul său au intrat în Sfânta Sfintelor, sacrilegiu imens, din moment ce nici marele preot nu intra acolo decât o dată pe an. Acest roman era probabil al doilea păgân (după Antioh al IV-lea) care pătrundea în Sanctuar. Și totuși, el a examinat cu respect masa de aur și candelabrul sfânt — și a înțeles că acolo nu mai era nimic altceva, niciun cap de zeu, doar un loc de o profundă sacralitate. Nu a furat nimic.

Pompei s-a grăbit să se întoarcă la Roma pentru a-și serba cuceririle din Asia printr-un triumf. Între timp, Hircan se confrunta cu răscoalele lui Aristobul și ale fiilor acestuia, însă subordonatul său, Antipater, omul care deținea într-adevăr puterea, avea darul de a câștiga sprijinul Romei, acum atotputernică. Dar până și pentru acest strateg extrem de abil era prea dificil să se descurce în labirintul politicii romane. Pompei era obligat să împartă puterea în cadrul unui triumvirat cu alți doi lideri, Crassus și Cezar, acesta din urmă câștigându-și faima prin cucerirea Galiei. În anul 55 î.e.n., Crassus, al doilea oligarh roman care urmărea să câștige glorie în Răsărit, a sosit în Siria, dornic să egaleze cuceririle rivalilor săi.

Crassus, cunoscut la Roma sub numele de Dives — Bogatul —, era renumit pentru avariția și cruzimea sa. El adăugase noi victime pe lista de execuții a dictatorului roman Sulla doar pentru a le lua banii și sărbătorise înăbușirea revoltei lui Spartacus prin crucificarea a 6 000 de sclavi de-a lungul Drumului Apian. Acum se pregătea să înceapă o expediție pentru a respinge noul regat al parților care îi înlocuia pe perșii și seleucizii din teritoriile Irakului și Iranului de azi.

Crassus și-a finanțat invazia jefuind Templul din Ierusalim, de unde a furat 2 000 de talanți de aur neatinși de Pompei și „grinda de aur solid" din Sfânta Sfintelor. Dar Crassus și armata sa au fost zdrobiți de către parți. Regele parților, Orodes al II-lea asista la o piesă de teatru grecească în momentul în care capul lui Crassus a fost azvârlit pe scenă. Orodes a turnat aur topit în gura lui Crassus, zicând: „Satură-te de ce ți-ai dorit toată viața".

Ceilalți doi bărbați puternici ai Romei, Cezar și Pompei, au început să se lupte pentru supremație. În anul 49 î.e.n., Cezar a traversat Rubiconul venind dinspre Galia și a invadat Italia, înfrângându-l definitiv pe Pompei un an și jumătate mai târziu. Pompei a fugit în Egipt. Ales dictator al Romei, Cezar a pornit pe urmele lui, ajungând în Egipt la două zile după ce egiptenii îl omorâseră pe Pompei. A fost îngrozit și în același timp s-a simțit ușurat când a primit capul însângerat al lui Pompei ca dar de bun-venit. Cu treizeci de ani în urmă, fusese în campanii militare în Răsărit. Acum a găsit un Egipt divizat, pradă luptei nemiloase dintre regele Ptolemeu al XIII-lea și Cleopatra a VII-a, sora și soția sa. Venise momentul să ofere Romei cea mai prețioasă cucerire din Răsărit: Egiptul. Numai că nici măcar nu bănuia cum această tânără regină, deposedată de tron și aflată într-o situație disperată, avea să-l facă să joace după cum voia ea.

Cleopatra a cerut să fie primită în secret de stăpânul Imperiului Roman. Această maestră în arta seducției în scopuri politice a aranjat să fie transportată în palatul lui Cezar ascunsă într-un sac de rufe (nu într-un covor) — intuind poate că el era sensibil la astfel de gesturi teatrale. Gaius Iulius Cezar, călit în lupte și cu părul cărunt, avea 52 de ani și era foarte conștient de chelia lui. Dar acest bărbat cu o forță vitală pe cât de incredibilă, pe atât de redutabilă, înzestrat cu talent de războinic, literat și politician, dar și cu energia inepuizabilă a unui om tânăr, era în același timp un seducător care se culcase și cu soțiile lui Crassus și Pompei. Cleopatra avea 21 de ani: „Nu era o frumusețe ieșită din comun, dar atracția prezenței ei împreună cu șarmul ei persuasiv și aura pe care o proiecta" exercitau o puternică fascinație, deși, așa cum arată monedele și statuile, avea nasul acvilin și bărbia ascuțită a strămoșilor ei. Avea un regat de revendicat și o descendență fără egal. Cezar și Cleopatra erau amândoi niște practicieni abili ai aventurismului politic. Au început o relație — ea i-a născut un fiu, Cezarion — și, lucru și mai important, el s-a angajat să o sprijine de-acum înainte.

Curând Cezar s-a văzut blocat în Alexandria deoarece egiptenii s-au răsculat împotriva Cleopatrei și protectorului ei roman. Între timp, la Ierusalim, Antipater, aliatul lui Pompei, a înțeles că i s-a ivit ocazia de a se reabilita în ochii lui Cezar. El a pornit spre Egipt cu 3 000 de soldați evrei, i-a convins pe evreii egipteni să

i se alăture și i-a atacat pe adversarii lui Cezar. Cezar a învins și i-a redat Cleopatrei tronul. Înainte de a se întoarce la Roma, în semn de recunoștință, Cezar l-a numit din nou pe Hircan mare preot și etnarh — conducător — al evreilor și l-a lăsat să repare zidurile Ierusalimului, dar toată puterea i-a încredințat-o lui Antipater pe care l-a numit procurator al Iudeei, iar pe fiii săi, tetrahi locali: cel mare, Fasael, conducea Ierusalimul, iar cel mic, Irod, a primit Galileea.

Irod, în vârstă de numai 15 ani, și-a dovedit foarte curând curajul, urmărind și omorând un grup de fanatici religioși evrei. În Ierusalim, Sinedriul a fost scandalizat de aceste execuții neautorizate și l-au chemat la judecată. Totuși, romanii au înțeles că Antipater și fiii lui erau genul de aliați care le trebuiau pentru a guverna acest popor turbulent. Guvernatorul roman al Siriei a ordonat achitarea lui Irod și i-a acordat puteri și mai mari.

Irod devenise deja cineva. După cum scria Iosif Flavius, era „binecuvântat cu toate avantajele înfățișării, minții și trupului". Purtând un nume de erou, el era suficient de educat pentru a-i fermeca și impresiona pe marii romani ai epocii. Era împătimit după sex — sau, cum spunea Iosif Flavius, „sclavul pasiunilor lui" —, dar nu o brută. Avea gusturi în arhitectură, cunoștea foarte bine cultura greacă, latină și ebraică, iar când nu era ocupat cu treburile politice și plăcerile trupești, îi plăcea să discute despre istorie și filosofie. Dar întotdeauna puterea a fost pe primul loc și această obsesie otrăvea toate relațiile lui. Fiul unui idumeu, aflat la a doua generație de convertiți, și al unei mame de origine arabă (de unde și numele fratelui său Fasael — Faisal), Irod era un cosmopolit capabil să se dea și roman, și grec, și evreu. Dar evreii nu i-au iertat niciodată originea amestecată. Crescut într-o casă de oameni bogați, dar vigilenți și neîngăduitori, el va fi martorul distrugerii celor apropiați și își va da seama de fragilitatea puterii și ușurința cu care se poate recurge la teroare. A crescut folosind moartea ca unealtă politică: paranoic, hipersensibil, aproape isteric, acest adolescent dur, „un om de o mare barbarie" și de o profundă finețe în același timp, acționa pentru a supraviețui și domina cu orice preț.

După asasinarea lui Cezar în anul 44 î.e.n., Cassius (unul dintre ucigașii acestuia) a devenit guvernator al Siriei. Antipater, tatăl lui Irod, a trecut în cealaltă tabără. Dar a sfârșit prin a fi prins în propriile intrigi și a fost otrăvit de un rival de-al său care a reușit să ocupe Ierusalimul — până ce Irod a pus să fie omorât. Curând după aceea, Cassius și celălalt asasin al lui Cezar, Brutus, au fost înfrânți în bătălia de la Philippi. Învingătorii erau strănepotul și fiul adoptiv lui Cezar, Octavian, în vârstă de 22 de ani, și generalul Marcus Antonius, un fanfaron. Aceștia au împărțit imperiul, Antonius primind teritoriile din Răsărit. În timp ce Antonius se afla în drum spre Siria, doi tineri nobili, cu interese diametral opuse, s-au grăbit să-l întâmpine pe comandantul roman. Unul spera să restaureze regatul iudaic, celălalt să-l încorporeze în imperiul său strămoșesc.

Antonius și Cleopatra

Cleopatra a venit la Antonius ca regină la apogeul charismei sale, descendentă a Ptolemeilor, cea mai prestigioasă dinastie din lumea cunoscută, și ca o Isis-Afrodita în fața unui Dionisos capabil să-i ofere provinciile care aparținuseră strămoșilor ei.

A fost o întâlnire fatidică pentru amândoi. Antonius avea cu paisprezece ani mai mult decât ea, dar era încă în floarea vârstei: bețiv, cu gâtul gros, pieptul lat, cu maxilarul pătrat și mândru de picioarele lui musculoase. A fost fascinat de Cleopatra și dornic să îmbrățișeze cultura greacă și splendoarea hedonistă a Orientului, considerându-se moștenitor al lui Alexandru, descendent al lui Hercule — și al lui Dionisos, bineînțeles. Dar în același timp îi trebuiau bani și provizii din Egipt pentru planul său de a invada Parția. Prin urmare, aveau nevoie unul de altul, iar din nevoie se nasc adesea relații de iubire. Cei doi și-au celebrat alianța și legătura de dragoste asasinând-o pe sora Cleopatrei (Cleopatra își omorâse deja fratele).

Și Irod s-a grăbit să ajungă la Antonius. Pe vremea când era un tânăr comandant de cavalerie în Egipt, generalul a cultivat relația cu tatăl lui Irod. Prin urmare, acesta i-a numit pe Irod și pe fratele său adevărații conducători ai Iudeei, marele preot Hircan având doar rol de reprezentare. Irod și-a sărbătorit venirea la putere logodindu-se cu Mariamne, o prințesă Macabee care, fiind rodul unei căsătorii endogame, era nepoata a doi regi. Corpul ei, scria Iosif Flavius, era la fel de frumos ca și chipul ei. Această relație, consumată în Ierusalim, avea să fie pasională și distructivă.

Antonius a urmat-o pe Cleopatra, acum însărcinată cu gemenii lui, în capitala Alexandria. Dar, chiar când domnia lui Irod părea asigurată, parții au invadat Siria. Antigon, un prinț Macabeu și nepot al lui Hircan, le-a oferit parților 1 000 de talanți și un harem de 500 de fete în schimbul Ierusalimului.

Pacorus: săgeata parților

Orașul evreiesc s-a răzvrătit împotriva lui Irod și a fratelui său, Fasael, marionetele romanilor. Asediați în palatul regal situat în fața Templului, cei doi frați au înfrânt revolta — dar cu parții altfel au mers lucrurile. Ierusalimul era plin de pelerini — era Sărbătoarea Săptămânilor — când susținătorii Macabeilor au deschis porțile să intre Pacorus[50], prințul part, și protejatul său, Antigon. Ierusalimul sărbătorea întoarcerea Macabeilor.

Pacorus era fiul și moștenitorul legal al lui Orodes al II-lea, Regele Regilor arsacizi, cel care îl învinsese pe Crassus. Parții își extinseseră dominația la est de Marea Caspică, separându-se de seleucizi în jurul anului 250 î.e.n. și formând un nou imperiu care constituia o amenințare pentru puterea romană. Vârful de lance al armatei lui Pacorus erau cavalerii „pahlavani", echipați cu armuri grele și pantaloni bufanți și înarmați cu lănci lungi de 3,5 metri, topoare și buzdugane. Șarjând cu toată forța, aceste catafracte au zdrobit legiunile romane în bălălia de la Carhae. Lor li s-a alăturat cavaleria ușoară, renumită pentru rapiditatea și precizia arcașilor călare, capabili să tragă cu arcul peste umăr, din galop — „săgeata parților". Dar Parția avea un defect feudal: regii ei erau adesea la mâna nobililor prea puternici și insubordonați.

Parții au pretins că sunt arbitrii imparțiali între Irod și Antigon. În realitate, ei l-au atras într-o cursă pe Fasael, fratele lui Irod. Irod risca să fie și el eliminat în timp ce parții au jefuit orașul, apoi i-au predat puterea lui Antigon ca rege al Iudeei și mare preot.[51] Acesta l-a mutilat pe unchiul său Hircan, tăindu-i urechile, ca să nu mai poată fi niciodată mare preot. Cât despre Fasael, fratele lui Irod, acesta a fost omorât sau s-a sinucis.

Irod își pierduse Ierusalimul și fratele. El îi susținuse pe romani, dar parții erau cei care cuceriseră Orientul Mijlociu. Era un om schimbător, cu siguranță ciclotimic, dacă nu chiar maniaco-depresiv. Însă dorința lui de a obține puterea, inteligența pătrunzătoare, setea de viață și instinctul de supraviețuire erau feroce. A fost cât pe ce să clacheze, dar și-a păstrat cumpătul. În timpul nopții, el și-a adunat anturajul, încercând să scape și să preia puterea.

Irod: fuga la Cleopatra

Irod și suita lui — 500 de concubine, mama, sora și, mai ales, logodnica sa, prințesa Macabee Mariamne — au plecat din Ierusalim în goana calului și s-au pierdut printre colinele sterpe ale Iudeei. Regele Antigon, furios că Irod a scăpat împreună cu concubinele (haremul trebuia oferit parților ca plată), și-a trimis cavaleria să-l urmărească. În timp ce fugea ca să se ascundă, Irod a suferit din nou o cădere nervoasă și a încercat să se sinucidă, dar gărzile l-au împiedicat, smulgându-i sabia din mână. La scurt timp, călăreții lui Antigon i-au prins din urmă. Irod și-a recăpătat încrederea și i-a înfrânt. Lăsându-și suita în puternica fortăreață de la Masada, el s-a refugiat în Egipt.

Marcus Antonius tocmai plecase la Roma, dar Irod a fost primit de regina Cleopatra care i-a oferit o slujbă în speranța că el va rămâne la Alexandria. Dar Irod a plecat cu o corabie la Roma, însoțit de Ionatan, fratele mai mic al logodnicei sale, un prinț macabeu care era candidatul său pentru tronul Iudeei. Dar Antonius, ocupat acum cu pregătirile de război împotriva parților, și-a dat seama că aceasta nu era treabă de copil; trebuia un om competent și necruțător ca Irod.

Antonius și Octavian, partenerul acestuia la conducerea imperiului, l-au însoțit pe Irod la Senat, unde a fost declarat rege al Iudeei și aliat al romanilor: *rex socius et amicus populi Romani*. Noul rege a ieșit din Senat flancat de Octavian și Antonius, cei doi piloni ai lumii, un moment impresionant pentru acest jumătate evreu, jumătate arab venit din munții Edomului. Relația cu cei doi bărbați de stat va sta la baza domniei sale de patruzeci de ani, o domnie a terorii și a măreției. Cu toate acestea, era încă departe de a-și conduce regatul: estul se află încă sub ocupația parților; Antigon deținea Ierusalimul. Pentru evrei, Irod era sluga romanilor și bastardul unui idumeu. El va trebui să se lupte pentru fiecare palmă de pământ din regatul său, apoi pentru Ierusalim.

[51] Antigon, fiul răposatului rege Aristobul al II-lea, folosea nume grecești și ebraice. Pe monedele bătute de el se vede menora Templului — candelabrul, simbolul familiei sale — alături de textul „Regele Antigon" în greacă; pe revers apare masa pentru pâinea punerii înainte cu textul „Marele Preot Matatias" în ebraică.

Irodienii
40 î.e.n.–10 e.n.

Căderea lui Antigon: ultimul dintre Macabei

Irod a plecat cu o corabie spre Ptolemais, unde a strâns o armată și a pornit să-și cucerească regatul. Când rebelii i-au opus rezistență în peșterile inaccesibile din Galileea, el și-a pus soldații să coboare în cufere suspendate cu lanțuri și, înarmați cu cârlige, să-i pescuiască pe adversari și să-i arunce în canioanele de sub ei. Dar Irod avea nevoie de ajutorul lui Antonius pentru a cuceri Ierusalimul.

Romanii se luptau să-i alunge pe parți. În anul 38 î.e.n., înșuși Antonius era ocupat să asedieze o fortăreață a parților la Samosata (în sud-estul Turciei), când Irod a pornit cu armata spre nord pentru a-i oferi și cere ajutor. Parții tocmai îl prinseseră pe Antonius într-o ambuscadă, când Irod a contraatacat și a salvat coloana. Antonius l-a primit pe Irod ca pe un vechi camarad, îmbrățișându-l cu afecțiune în fața armatei sale aliniate pentru a da onorul tânărului rege al Iudeei. Recunoscător, Antonius a trimis 30 000 de infanteriști și 6 000 de călăreți cu misiunea de a asedia Ierusalimul în numele lui Irod. În timp ce romanii își ridicau tabăra chiar la nord de Templu, Irod s-a căsătorit cu Mariamne, care avea șaptesprezece ani. După 40 de zile de asediu, romanii au reușit să treacă de zidul exterior. Două săptămâni mai târziu, ei năvăleau în Templu, devastând orașul „ca o armată de nebuni", omorând locuitorii pe străzile înguste. Irod a fost nevoit să-i mituiască pe romani ca să pună capăt măcelului — apoi l-a capturat pe Antigon și l-a trimis lui Antonius care, îndatoritor, a ordonat ca ultimul rege Macabeu să fie decapitat. După aceea, puternicul roman a declanșat invadarea Parției cu o armată de 100 000 de soldați. S-a exagerat mult în privința isprăvilor sale militare. Expediția a fost aproape un dezastru, iar el a pierdut o treime din armată. Supraviețuitorii au fost salvați de proviziile trimise de Cleopatra. La Roma, reputația lui Antonius a rămas cam șifonată.

Regele Irod a sărbătorit cucerirea Ierusalimului lichidând 45 din cei 71 de membri ai Sinedriului. Demolând fortăreața Baris din nordul Templului, a construit apoi un turn pătrat fortificat, cu patru foișoare, Antonia, numit astfel după numele protectorului său, și suficient de mare pentru a domina orașul. Astăzi n-a mai rămas nimic din Antonia, decât niște ruine din temelia ei tăiată în piatră, însă știm cum trebuie să fi fost, deoarece multe dintre fortărețele lui Irod

au supraviețuit: fiecare fortăreață din munți era concepută astfel încât să îmbine securitatea absolută cu un lux inegalabil.[52] Și totuși, el nu s-a simțit niciodată în siguranță, iar acum trebuia să-și apere regatul de intrigile a două regine: Mariamne, propria lui soție, și Cleopatra.

Irod și Cleopatra

Deși Irod era un om de temut, și el se temea la rândul lui de Macabei, iar cel mai periculos dintre aceștia se afla chiar în pat cu el. Regele, care avea acum 36 de ani, se îndrăgostise de Mariamne, o tânără cultivată, virtuoasă și arogantă. Dar mama ei, Alexandra, întruchiparea stereotipului de soacră afurisită, a început imediat să comploteze cu Cleopatra pentru a-l distruge pe Irod. Femeile Macabee se mândreau cu descendența lor, iar ea dezaproba căsătoria fiicei sale cu un irodian corcit. Însă Alexandra nu-și dădea seama că, fie și după standardele de brutalitate ale politicii secolului I, psihopatul Irod era mult prea tare pentru ea.

Deoarece bătrânul Hircan, acum mutilat, nu mai putea oficia în Templu, Alexandra voia ca fiul ei Ionatan, fratele mai tânăr al Mariamnei, pe atunci adolescent, să devină mare preot, titlu prestigios la care Irod, un parvenit idumeu pe jumătate arab, nu putea aspira. Întâmplător, Ionatan era nu doar un rege legitim, dar era și de o frumusețe izbitoare într-o epocă în care se credea că înfățișarea reflectă bunăvoința divină. Oriunde se ducea, oamenii se îmbulzeau să-l vadă. Irod se temea de acest adolescent și a rezolvat problema punând în funcția de mare preot un obscur evreu din Babilon. Alexandra a cerut pe ascuns ajutorul Cleopatrei. Antonius o ajutase pe Cleopatra să-și mărească regatul cu teritorii din Liban, Creta și Africa de Nord și îi mai atribuise una dintre cele mai prețioase posesiuni ale lui Irod — plantațiile de palmieri și arbori de balsam de la Ierihon.[53] Irod i le-a dat în arendă, dar era clar că ea râvnea să ia Iudeea, teritoriul strămoșilor ei.

Folosindu-l pe frumosul Ionatan pe post de momeală, Mariamne și mama ei, Alexandra, au trimis un portret al acestuia lui Antonius care, ca majoritatea bărbaților din vremea aceea, aprecia și frumusețea masculină, nu doar pe cea feminină. Cleopatra a promis că-l sprijină în revendicarea tronului. Când Antonius l-a chemat pe băiat la el, Irod a devenit extrem de neliniștit și a refuzat să-l lase să plece. El a pus-o pe soacra sa sub strictă supraveghere în Ierusalim, în timp ce Cleopatra le-a oferit azil Alexandrei și fiului ei. Alexandra a pus să se pregătească două coșciuge cu ajutorul cărora au putut să se strecoare afară din palat.

[52] Consilierii uciși au fost probabil îngropați în prețiosul mormânt al Sinedriului care se găsește și astăzi la nord de Orașul Vechi, decorat cu rodii și frunze de acantă. Cele mai renumite dintre fortărețele montane sunt: Masada, unde ultimii luptători evrei împotriva romanilor s-au sinucis în masă în anul 73 e.n.; Machaerus, unde Ioan Botezătorul a fost decapitat de către unul dintre fiii lui Irod; și muntele Herodium, unde au fost îngropați Irod și fiii săi.

[53] Acestea se numărau printre cele mai valoroase produse de lux din zona Mediteranei antice: din palmierii de Ierihon se obținea vinul de curmale; din arborii de balsam se obținea balsamul de Gilead, apreciat remediu împotriva durerilor de cap și cataractei, dar și pentru parfumul său extrem de scump. Cleopatra a mai anexat cea mai mare parte a litoralului, inclusiv Joppa (Jaffa), lăsându-i lui Irod doar portul de la Gaza.

Până la urmă, Irod nu a mai rezistat popularității Macabeilor și rugăminților soției sale și l-a numit pe Ionatan mare preot la Sărbătoarea Corturilor. Când Ionatan a apărut la altar în minunatele veșminte preoțești, a fost primit cu aclamații uriașe de către ierusalimiți. Irod a găsit o soluție în stilul propriu: l-a invitat pe marele preot la somptuosul său palat din Ierihon. Irod s-a purtat neliniștitor de amabil. Era o noapte înăbușitoare. Ionatan a fost încurajat să se ducă să înoate în bazinele sale. Acolo, oamenii lui Irod l-au prins și l-au ținut sub apă. A doua zi dimineață, corpul său a fost găsit plutind pe suprafața apei. Mariamne și mama ei au fost îndurerate și furioase; Ierusalimul era în doliu. La funeraliile lui Ionatan, până și Irod a izbucnit în lacrimi.

Alexandra i-a raportat Cleopatrei crima, dar compasiunea arătată de aceasta a fost pur politică: Cleopatra însăși omorâse două, dacă nu chiar trei dintre propriile ei rude. Ea l-a convins pe Antonius să-l cheme pe Irod în Siria. Dacă Cleopatra își atingea scopul, el n-avea să se mai întoarcă niciodată. Irod s-a pregătit pentru această întâlnire riscantă și și-a arătat dragostea față de Mariamne în stilul său sinistru: a pus-o sub paza unchiului său Iosif, vicerege în absența sa, dar a ordonat ca, dacă el va fi omorât de Antonius, Mariamne să fie imediat executată. După plecarea lui Irod, Iosif i-a spus Mariamnei în repetate rânduri cât de mult o iubește regele, atât de mult, a adăugat el, încât mai degrabă ar omorî-o decât s-o lase să trăiască fără el. Mariamne a fost șocată. În Ierusalim se zvonea deja că Irod este mort. În lipsa lui Irod, Mariamne avea întâietate în fața surorii regelui, Salomeea, una dintre cele mai crude figuri de la această curte măcinată de intrigi.

În Laodiceea, Irod, expert în arta manipulării potentaților romani, l-a convins pe Antonius să-l ierte; cei doi au benchetuit împreună zi și noapte. La întoarcere, Salomeea l-a informat pe Irod că unchiul Iosif a sedus-o pe Mariamne în timp ce soacra lui pregătea o revoltă. Până la urmă, Irod și Mariamne s-au împăcat. El îi declara că o iubește. „Amândoi au izbucnit în lacrimi și s-au îmbrățișat" — până când ea i-a dat de înțeles că știa de planul lui de a o executa. Bolnav de gelozie, Irod a pus-o pe Mariamne sub arest la domiciliu și l-a executat pe unchiul Iosif.

În anul 34 î.e.n., Antonius, după ultima expediție care s-a încheiat prost, a reușit să impună puterea romană invadând Armenia parte. Cleopatra l-a însoțit până la Eufrat și, la întoarcere, l-a vizitat pe Irod. Acești doi monștri seducători au petrecut mai multe zile împreună, flirtând și întrebându-se fiecare cum să-l omoare pe celălalt. Irod susținea că Cleopatra încerca să-l seducă: dar probabil că așa se comporta ea cu orice bărbat care putea să-i fie util. Însă era și o capcană periculoasă. Irod a rezistat și s-a hotărât să ucidă acest șarpe venit de pe bătrânul Nil, dar consilierii lui l-au sfătuit insistent să n-o facă.

Regina Egiptului a plecat spre Alexandria. Acolo, în cadrul unei ceremonii spectaculoase, Antonius a ridicat-o pe Cleopatra la rangul de „Regina Regilor". Cezarion, fiul ei făcut cu Cezar, acum în vârstă de treisprezece ani, a devenit cofaraon, iar ceilalți trei fii pe care îi avea cu Antonius au devenit regi ai Armeniei, Feniciei și Cirenei. La Roma, acest comportament de tip oriental nu a fost privit cu ochi buni, fiind considerat contrar obiceiurilor romane și neavând nimic în comun cu bărbăția și înțelepciunea. Antonius a încercat să-și justifice atitudinea

în singura sa operă literară cunoscută, *Despre băutură*, scriindu-i lui Octavian. „De ce te-ai schimbat? Pentru că mă culc cu regina? Contează unde și cu cine ți-o pui?" Dar chiar conta. Cleopatra era văzută ca un *fatale monstrum*. Octavian devenea din ce în ce mai puternic în timp ce parteneriatul lor se destrăma. În anul 32 î.e.n., Senatul a revocat *imperium*-ul lui Antonius, apoi Octavian a declarat război Cleopatrei. Cele două tabere s-au întâlnit în Grecia: Antonius și-a unit armata cu flota egipteano-feniciană a Cleopatrei. Era un război pentru dominarea lumii.

Augustus și Irod

Irod trebuia să fie de partea învingătorului. El s-a oferit să i se alăture lui Antonius în Grecia, însă a primit ordin de la acesta să-i atace pe arabii nabateeni, pe teritoriul Iordaniei de azi. Când Irod s-a întors, Octavian și Antonius se luptau la Actium. Antonius nu i-a putut face față lui Marc Agripa, generalul lui Octavian. Bătălia pe mare era un dezastru. Antonius și Cleopatra s-au retras în Egipt. Oare Octavian îl va elimina și pe regele iudeu protejat de Antonius?

Din nou Irod s-a pregătit să moară, lăsându-l pe fratele său, Pheroras, la conducere, și, ca să fie sigur, a ordonat ca bătrânul Hircan să fie strangulat. Le-a instalat pe mama și pe sora sa la Masada, în timp ce pe Mariamne și Alexandra le-a închis la Alexandrium, o altă fortăreață din munți. A ordonat din nou ca Mariamne să fie executată dacă lui i se întâmpla ceva. Apoi a plecat spre cea mai importantă întâlnire din viața sa.

Octavian l-a primit în insula Rhodos. Irod s-a purtat cu diplomație și francheță. El și-a așezat umil coroana la picioarele lui Octavian. Apoi, în loc să-l renege pe Antonius, l-a rugat pe Octavian să se întrebe nu *al cui* prieten a fost el, ci *„ce fel* de prieten" era. Octavian i-a dat înapoi coroana. Irod s-a întors triumfător la Ierusalim, apoi l-a urmat pe Octavian în Egipt, ajungând la Alexandria la puțin timp după ce Antonius și Cleopatra s-au sinucis, el cu ajutorul sabiei, ea lăsându-se mușcată de un șarpe veninos.

Octavian era acum primul împărat roman și a adoptat numele Augustus. La numai treizeci și trei de ani, acest manager meticulos, fin, impasibil și sever a devenit cel mai loial protector al lui Irod. Într-adevăr, împăratul și locțiitorul său, aproape partener la putere, Marc Agripa, un om sincer și deschis, au devenit atât de apropiați de Irod, încât, după cum spunea Iosif Flavius, „în afară de Agripa, Cezar nu prefera pe nimeni altcineva decât pe Irod, iar Agripa, în afară de Cezar, nu avea prieten mai bun decât Irod".

În timpul lui Augustus, regatul lui Irod s-a extins, cuprinzând regiuni din Israel, Iordania, Siria și Libanul de azi. Ca și Augustus, Irod era un conducător competent și cu sânge-rece: când a izbucnit foametea, el a vândut din aurul său și a importat grâne din Egipt pentru ca evreii să nu moară de foame. Oamenii de la curtea sa erau jumătate greci, jumătate evrei, serviți de eunuci și concubine frumoase. Mulți din anturajul său serviseră anterior sub Cleopatra. Secretarul

său, Nicolaus din Damasc, fusese preceptorul copiilor acesteia,[54] iar garda sa personală alcătuită din 400 de galateni aparţinuse Cleopatrei. Ei îi fuseseră dăruiţi de Augustus şi se alăturaseră germanilor şi tracilor pe care îi avea deja. Aceşti barbari cu părul blond executau torturile şi asasinatele ordonate de regele cosmopolit: „Irod era fenician prin descendenţă, grec prin cultură, idumeu prin locul naşterii, evreu prin religie, ierusalimit prin locul de rezidenţă şi roman prin cetăţenie".

La Ierusalim, el şi Mariamne locuiau în fortăreaţa Antonia. Acolo era regele evreu, citea din Deuteronom în Templu o dată la şapte ani şi numea marele preot, ale cărui veşminte sacerdotale le păstra în Antonia. Dar în afara Ierusalimului era un generos monarh grec, ale cărui noi oraşe păgâne — îndeosebi Cezareea, pe coasta Mediteranei, şi Sebaste (echivalentul grecesc pentru Augustus) în Samaria — impresionau prin complexurile opulente ce cuprindeau temple, hipodromuri şi palate. Chiar şi la Ierusalim el a construit un teatru şi un hipodrom în stil grecesc, unde s-au ţinut Jocurile Actiene în cinstea victoriei lui Augustus. Când acest spectacol păgân a provocat o conspiraţie a evreilor, uneltitorii au fost executaţi. Dar iubita lui soţie nu a sărbătorit succesul lui. Curtea era otrăvită de conflictul dintre prinţesa Macabeilor şi prinţesa Irodienilor.

Mariamne: între dragostea şi ura lui Irod

Cât Irod fusese plecat, Mariamne a încercat încă o dată să-l convingă pe cel căruia îi fusese încredinţată să-i spună ce planuri avea soţul ei cu ea dacă nu se mai întorcea. Irod o considera irezistibilă ca persoană, dar periculoasă din punct de vedere politic: ea l-a acuzat în mod deschis că i-a omorât fratele. Uneori îl umilea în faţa întregii curţi, dând de înţeles că îi refuza raporturile sexuale; alteori se împăcau plini de pasiune. Mariamne era mama celor doi fii ai săi, dar tot ea plănuia să-l distrugă. Râdea de originea comună a Salomeei, sora lui Irod. Regele era „prins între dragoste şi ură", obsesia lui fiind cu atât mai intensă cu cât ea interfera cu cealaltă pasiune dominantă a lui: puterea.

Salomeea punea această obsesie a lui pentru Mariamne pe seama farmecelor. Ea i-a adus lui Irod dovada că prinţesa Macabee îl ademenise cu ajutorul unui elixir al dragostei. Eunucii Mariamnei au fost torturaţi până au mărturisit vinovăţia ei. Cel care o supraveghease în absenţa lui Irod a fost ucis. Mariamne însăşi a fost ţinută prizonieră în Antonia, apoi judecată. Salomeea a pregătit cu abilitate toate dezvăluirile, fiind foarte hotărâtă: regina Macabee trebuia să moară.

[54] Acest învăţat grec din Siria a devenit confidentul lui Irod şi prietenul lui Augustus. Probabil că a fost un curtean extrem de abil dacă a supravieţuit asasinatelor de la curtea Cleopatrei şi cea a lui Irod. Mai târziu, el a scris biografiile lui Augustus şi Irod, principala sa sursă fiind însuşi Irod. Biografia lui Irod scrisă de Nicolaus nu ne-a parvenit, dar a constituit principala sursă de informaţii a lui Iosif Flavius şi este greu de imaginat alta mai bună. Cât priveşte foştii săi elevi de viţă regală, Cezarion, fiul lui Cezar şi al Cleopatrei, a fost omorât de Augustus. Dar ceilalţi trei copii au fost crescuţi la Roma de sora împăratului, Octavia, fosta soţie a lui Antonius. Nu se ştie ce s-a întâmplat cu băieţii, dar fata, Cleopatra Selene, s-a căsătorit cu Juba al II-lea, regele Mauritaniei. Fiul ei, regele Ptolemeu al Mauritaniei, a fost executat de Caligula. Atunci a luat sfârşit şi dinastia Ptolemeică, la 363 de ani de la Alexandru cel Mare.

Mariamne a fost condamnată la moarte și, în acel moment, mama ei, Alexandra, a ales s-o denunțe, sperând să-și salveze astfel propria piele. În replică, mulțimea a huiduit-o. În drum spre locul de execuție, Mariamne s-a purtat cu o impresionantă „noblețe sufletească", spunând că era rușinos că mama ei se expunea în felul acesta. Probabil executată prin strangulare, Mariamne a murit ca o adevărată fiică a Macabeilor „fără să pălească", afișând o grație care „le dovedea spectatorilor descendența ei nobilă". Irod și-a ieșit din minți de durere, convins că dragostea lui pentru Mariamne era o răzbunare divină menită să-l distrugă. Striga după ea prin palate, le poruncea servitorilor s-o găsească și încerca să se distreze organizând banchete. Dar petrecerile se încheiau când el începea să plângă după Mariamne. S-a îmbolnăvit și pielea i s-a acoperit cu bube. Atunci, Alexandra a încercat pentru ultima dată să ia puterea. Irod a omorât-o și pe ea, apoi a mai ucis patru dintre prietenii lui cei buni care probabil fuseseră apropiați de fermecătoarea regină. Nu și-a revenit niciodată după moartea Mariamnei, blestem care avea să revină pentru a distruge încă o generație. Mai târziu, Talmudul pretindea că Irod a conservat corpul Mariamnei în miere, ceea ce ar putea fi adevărat, întrucât un astfel de gest i se potrivea foarte bine, fiind dulce și macabru totodată.

Curând după moartea ei, Irod a început să lucreze la ceea ce va fi capodopera sa: Ierusalimul. Palatul Macabeilor de vizavi de Templu nu i se părea suficient de grandios. Și probabil că fortăreața Antonia era bântuită de fantoma Mariamnei. În anul 23 î.e.n., el a extins fortificațiile din vest, construind un nou complex cu turnuri de apărare și palate, un fel de Ierusalim în Ierusalim. Înconjurată de un zid de aproape 15 metri înălțime, Citadela se mândrea cu trei turnuri care purtau nume cu valoare sentimentală: cel mai înalt, Hippicus (după numele unui tânăr prieten ucis în luptă), de 40 de metri, cu baza de peste 4 metri pătrați, Fasael (după fratele său mort) și Mariamne.[55] Și dacă Antonia domina Templul, această fortăreață domina întregul oraș.

La sud de Citadelă, Irod și-a construit palatul, un dom impunător cu două apartamente somptuoase care purtau numele protectorilor săi, Augustus și Agripa, cu pereți de marmură, grinzi din lemn de cedru, mozaicuri magnifice, decorațiuni din aur și argint. În jurul palatului s-au construit curți, colonade și porticuri, înconjurate de spații verzi, livezi bogate, bazine cu apă și canale întrerupte de căderi de apă, la umbra unor porumbare (probabil că Irod comunica cu provinciile cu ajutorul porumbeilor voiajori). Toate acestea au fost finanțate din imensa avere a lui Irod: după împărat, el era cel mai bogat om din zona Mediteranei.[56] Grădinile cu clipocit de fântâni și ciripit de păsările alcătuiau o

[55] Poate că turnul acesta poartă numele altei soții de-a lui Irod, pe care o chema tot Mariamne. Dar probabil că lui și celorlalți le amintea de prințesa Macabeilor. Actualul Turn al lui David, care n-are nicio legătură cu David, se ridică pe fundația Turnului Hippicus. După distrugerea orașului de către Titus, a rămas principalul turn fortificat al Ierusalimului până în epoca otomană. Niciun alt edificiu din Ierusalim nu evidențiază atât de bine precum Citadela modul complicat de dezvoltare a orașului. Arheologii au descoperit aici ruine de pe vremea iudeilor, Macabeilor, irodienilor, romanilor, arabilor, din epoca cruciadelor, mamelucilor și otomanilor.

[56] Bogățiile lui Irod proveneau din teritoriile deținute în tot Orientul Mijlociu. Acestea produceau oi, vaci (în Iudeea și Iordania), grâu și orz în Galileea și Iudeea, pește, măsline, vin și fructe, crini și ceapă din Ascalon (de aici denumirea de eșalot sau ceapă de Ascalon), rodii de Geba, în nordul Ierusalimului,

oază de liniște, departe de agitația de la palat, trâmbițele Templului și zarva orașului din depărtare.

Dar curtea sa nu era nici pe departe un loc liniștit. Frații săi erau niște intriganți nemiloși: sora Salomeea se dovedea a fi un monstru fără pereche, iar femeile din haremul său erau, se pare, la fel de ambițioase și de paranoice ca însuși Irod. Tendințele priapice ale lui Irod complicau și mai mult situația — regele era, scrie Iosif Flavius, „un om al poftelor". Înainte de Mariamne, el mai avusese o soție, Doris, iar după ea, cel puțin opt neveste, femei frumoase, alese doar pentru a-i satisface poftele trupești, niciodată pentru originea lor. Deși avea un harem de 500 de femei, gusturile sale grecești s-au extins la pajii și eunucii casei. Dar familia în continuă creștere, cu fiii săi răsfățați și totodată neglijați, susținuți fiecare de o mamă dornică de putere, a devenit un cuib de rele. Însuși maestrul păpușar se lupta din greu să țină în frâu atâta ură și gelozie. Și totuși, situația de la curte nu l-a deturnat de la proiectul său cel mai drag. Știind că prestigiul său se lega de cel al Ierusalimului, Irod a decis să-l egaleze pe Solomon.

Irod: Templul

Irod a dărâmat cel de-al doilea Templu existent și în locul lui a construit o minune a lumii. Evreii se temeau că va distruge vechiul Templu și nu va reuși să-l termine pe cel nou, așa că Irod a convocat o întâlnire cu locuitorii orașului ca să-i convingă, punând la punct fiecare detaliu al proiectului său. O mie de preoți au fost instruiți ca zidari. Pădurile de cedru libanez au fost tăiate, iar buștenii, transportați pe mare, de-a lungul coastei. În carierele de piatră din jurul Ierusalimului, s-au măsurat și s-au tăiat blocuri masive de calcar galben și alb. Au fost aduse mii de care pentru a le transporta, căci blocurile de piatră erau de dimensiuni pantagruelice. În tunelele de lângă Muntele Templului, o piatră măsoară 13,5 metri lungime și 3,3 metri înălțime și cântărește 600 de tone.[57] La construcția Templului lui Solomon nu se auzise zgomot și nici lovituri de ciocan, așa că Irod a avut grijă ca toate să fie prelucrate în afara șantierului și apoi asamblate acolo în liniște. Sfânta Sfintelor a fost gata în doi ani, dar tot complexul a fost terminat în optzeci de ani.

smochine de Joppa, curmale și balsam din Ierihon. Irod era proprietarul a jumătate, poate chiar două treimi din regat; el impozita și exporta mirodenii nabateene; era și un magnat al exploatărilor miniere, plătindu-i lui Augustus 300 de talanți pentru drepturile asupra a jumătate din minele de cupru din Cipru. Deși exporta vin, el se delecta cu vinuri italiene. Chiar și la moartea sa, după o viață întreagă în care a construit monumente și a plătit Romei sume imense, a lăsat moștenire peste 1 000 de talanți sau un milion de drahme lui Augustus, și tot a rămas destul de mult și pentru familia sa.

[57] Se pare că Irod a folosit tehnologii de vârf din epoca sa. Încă din anii 4000 î.e.n., egiptenii știau cum să deplaseze blocurile de piatră pentru construirea piramidelor. Inginerul roman Vitruvius concepuse dispozitive gigantice — roți, sănii și macarale — pentru transportarea acestor pietre. Roți uriașe cu un diametru de peste patru metri serveau ca axe trase de echipe de boi. Mai foloseau trolii — niște grinzi rotative orizontale care, cu ajutorul manivelelor și pârghiilor, puteau fi manipulate de echipe de zece oameni sau mai puțin. În felul acesta, opt oameni puteau ridica o tonă și jumătate.

Irod a săpat până la fundația de piatră și de acolo a început să construiască, deci probabil a distrus eventualele vestigii ale templelor lui Solomon și Zorobabel. Deși limitat spre est de panta abruptă a Văii Chedron, el a extins spre sud esplanada Muntelui Templului, umplând golul cu o platformă susținută de 88 de piloni și 12 arcade, care se cheamă acum Grajdurile lui Solomon, pentru a crea un spațiu de 1,2 hectare, de două ori mai larg decât Forumul roman. Și astăzi se vede cu ușurință locul de îmbinare din zidul estic, la aproximativ 30 de metri de colțul sud-vestic al orașului, acolo unde pietrele irodiene de la stânga se alătură pietrelor de construcție mai mici, din timpul Macabeilor, de la dreapta.

Curțile Templului, de dimensiuni descrescătoare, duc spre locuri din ce în ce mai sacre. Păgânii și evreii puteau să intre în imensa Curte a Neamurilor, dar Curtea Femeilor era înconjurată de un zid cu următoarea inscripție:

STRĂINE! SĂ NU TRECI DINCOLO DE GARD
ȘI DE ZIDUL DESPĂRȚITOR DIN PREAJMA TEMPLULUI
CEL CE VA TRECE
VA FI SINGURUL VINOVAT
PENTRU MOARTEA SA CARE VA URMA

Cincizeci de trepte conduceau la o poartă care dădea în Curtea lui Israel, deschisă oricărui bărbat evreu, și de acolo se ajungea în Curtea Preoților unde doar aceștia aveau acces. Acolo se afla Sanctuarul — Hekhal — care adăpostea Sfânta Sfintelor. Aceasta se ridica pe stânca unde se spune că Avraam a fost cât pe ce să-l sacrifice pe Isaac și unde David și-a construit altarul. Aici se aduceau jertfe pe Altarul arderilor-de-tot, orientat cu fața spre Curtea Femeilor și Muntele Măslinilor.

Fortăreața Antonia apăra Muntele Templului la nord. Acolo, Irod și-a construit un tunel secret care ducea direct în Templu. Din sud, accesul la Templu se făcea pe niște scări monumentale ce treceau prin Porțile Dublă și Triplă, până la niște pasaje subterane, decorate cu porumbei și flori, care duceau în Templu. Din vest, un pod monumental, care servea și ca apeduct pentru alimentarea cu apă a unor imense rezervoare ascunse, traversa valea până la Templu. În zidul abrupt dinspre răsărit se deschidea Poarta Shushan, folosită de marele preot pentru a ajunge pe Muntele Măslinilor să sfințească luna nouă sau să sacrifice cea mai rară și cea mai sacră ofrandă, juninca roșie fără pete.[58]

[58] „Spune fiilor lui Israel să-ți aducă o junincă roșie, fără meteahnă, care să nu aibă cusur și să nu fi purtat jug", le zice Dumnezeu lui Moise și Aaron în Numerii 19. Juninca era sacrificată pe un rug de cedru, isop și cârmâz, iar cenușa ei era amestecată cu apă sfințită. Conform Mishnah, aceasta se întâmplase numai de nouă ori, iar a zecea oară urma să vină Messia. În fervoarea milenaristă generată de cucerirea Ierusalimului de către israelieni în 1967, protestanții fundamentaliști și evreii salvaționiști sunt de părere că două din cele trei condiții esențiale ale Apocalipsei și venirii lui Messia (sau al Doilea Advent pentru creștini) sunt împlinite: Israelul a fost restaurat și Ierusalimul este al evreilor. A treia condiție esențială este restaurarea Templului. După unii creștini fundamentaliști și unele mici facțiuni din rândul evreilor ortodocși salvaționiști, cum ar fi cei de la Institutul Templului, cred că acest lucru va fi posibil numai când Muntele Templului va fi purificat prin sacrificarea unei juninci roșii. De aceea, chiar și azi, un predicator penticostal din Mississippi, Clyde Lott, împreună cu rabinul Richman de la Institutul Templului, încearcă să obțină această junincă roșie cu ajutorul a

Pe toate cele patru laturi se găseau porticuri cu colonade, dar cel mai impunător dintre ele era Porticul Regal, o structură imensă care domina întregul munte. Orașul lui Irod număra în jur de 70 000 de locuitori, dar în perioada sărbătorilor religioase soseau aici sute de mii de pelerini. Ca orice sit religios plin de oameni, lucru valabil și azi, Templul avea nevoie de un loc în care oamenii puteau să se întâlnească și unde să se organizeze ritualurile. Acesta era Porticul Regal. Vizitatorii puteau să meargă la cumpărături pe aglomerata stradă comercială care trecea pe sub monumentalele arcade, de-a lungul zidurilor vestice. Înainte să intre în Templu, pelerinii se spălau în numeroasele *mikvahs* — bazine ritualice pentru purificare, care au fost găsite în preajma intrărilor sudice. Apoi urcau pe una dintre scările monumentale care duceau la Porticul Regal, de unde puteau admira panorama orașului înainte să meargă la rugăciune.

În colțul sud-estic, zidurile impozante și panta Văii Chedron formau o creastă abruptă, aripa Templului, unde Evanghelia spune că Diavolul l-a ispitit pe Iisus. În colțul sud-vestic, spre prosperul Oraș de Sus, preoții anunțau începerea sărbătorilor religioase și Sabatului în serile de vineri, sunând din trâmbițe al căror ecou răsuna probabil prin defileurile pustii. O piatră așezată de Titus în anul 70 e.n. arată că aici era „Locul de trâmbițare".

Planul Templului, supervizat de rege și arhitecții săi anonimi (a fost găsit un osuar cu inscripția „Simon, constructor al Templului"), arată o înțelegere remarcabilă a spațiului și arhitecturii. Grandios și copleșitor, Templul lui Irod era „acoperit peste tot cu plăci de aur și la răsăritul soarelui reflecta lumina într-o splendoare incandescentă", încât vizitatorii trebuiau să-și ferească privirea. Cine venea la Ierusalim dinspre Muntele Măslinilor îl vedea înălțându-se „ca un munte acoperit de zăpadă". Acesta era Templul pe care l-a cunoscut Iisus și l-a distrus Titus. Esplanada lui Irod se cheamă azi Haram al-Sharif la musulmani, susținută pe trei laturi de pietre irodiene care lucesc și azi în lumina soarelui, în special în Zidul Plângerii unde se roagă evreii.

La finalizarea Sanctuarului și esplanadei — se spune că nu a plouat deloc în timpul zilei, pentru ca lucrările să se desfășoare fără întârziere — Irod, care nu avea voie să intre în Sfânta Sfintelor deoarece nu era preot, a sărbătorit evenimentul sacrificând 300 de boi. Ajunsese la apogeu. Însă măreția sa incontestabilă avea să fie pusă la grea încercare de propriii săi copii, când crimele trecutului s-au întors să-i chinuie pe moștenitori.

Prinții irodieni: o tragedie familială

Irod avea acum cel puțin doisprezece copii cu cele zece neveste ale sale. Părea să-i ignore pe majoritatea, mai puțin pe cei doi fii dăruiți de Mariamne, Alexandru și Aristobul. Aceștia erau jumătate Macabei, jumătate irodieni și aveau să fie succesorii lui. Irod i-a trimis la Roma unde însuși Augustus a supravegheat educația lor. După cinci ani, Irod i-a adus acasă pe cei doi adolescenți ca să se

500 de vite din rasa Red Angus, importate din Nebraska și aduse la o fermă din Valea Iordanului. Ei sunt convinși că vor reuși să obțină „juninca prin care se va salva lumea".

însoare: Alexandru s-a căsătorit cu fiica regelui Cappadociei, iar Aristobul s-a căsătorit cu nepoata lui Irod.[59]

În anul 15 î.e.n., Marcus Agripa a venit să inspecteze Ierusalimul lui Irod, însoțit de noua sa soție Iulia, fiica nimfomană a lui Augustus. Agripa, partenerul lui Augustus și învingătorul de la Actium, era deja prieten cu Irod, care i-a arătat cu mândrie Ierusalimul. A stat în Citadelă, în apartamentele ce-i purtau numele, unde a organizat ospețe în onoarea lui Irod. Augustus făcea deja sacrificii zilnice pentru Iahve în Templu, iar cu această ocazie, Agripa a sacrificat o sută de boi. El a reușit să se comporte cu atâta tact, încât până și evreii mai refractari s-au plecat până la pământ în calea lui, iar irodienii și-au botezat copiii cu numele lui. Apoi, cei doi au plecat cu flotele lor să dea un tur prin Grecia. Când evreii de aici s-au plâns de opresiunea greacă, Agripa le-a apărat drepturile, Irod i-a mulțumit și cei doi s-au îmbrățișat ca egali. Dar după ce s-a întors de la sindrofia cu potentatul roman, Irod a trebuit să se confrunte cu propriii săi copii.

Curând, prinții Alexandru și Aristobul, beneficiind de o aleasă educație primită la Roma și moștenind aroganța și frumusețea ambilor părinți, au început să-l acuze pe tatăl lor de soarta mamei. Ca și ea, îi disprețuiau pe irodieni, considerându-i niște bastarzi. Alexandru, căsătorit cu o fiică de rege, era deosebit de arogant; ambii băieți își băteau joc de soția irodiană a lui Aristobul, insultând-o în același timp și pe mama ei, periculoasa mătușă Salomeea. Ei se lăudau că, atunci când vor fi regi, le vor pune pe nevestele lui Irod să muncească alături de sclavi și se foloseau de ceilalți fii ai lui Irod ca de niște funcționari.

Salomeea i-a povestit toate acestea lui Irod, care s-a înfuriat din cauza nerecunoștinței celor doi prinți răsfățați și a început să fie îngrijorat din cauza trădării lor. Mult timp el îl ignorase pe Antipater, fiul mai mare, născut de prima soție, Doris. În anul 13 î.e.n., Irod și-a amintit de Antipater și i-a cerut lui Agripa să-l ia la Roma, trimițând împăratului și un document sigilat: era testamentul său prin care îi dezmoștenea pe cei doi prinți și lăsa regatul moștenire lui Antipater. Dar noul său moștenitor, probabil în vârstă de douăzeci și ceva de ani, era deja înrăit din cauza neglijenței tatălui și invidiei fraților săi. El și mama lui au complotat împotriva prinților dezmoșteniți, pe care i-au acuzat de trădare.

Irod l-a rugat pe Augustus, care stătea la Aquileia, pe coasta Adriaticii, să-i judece pe cei trei prinți. Augustus i-a reconciliat pe tată și fii. Irod s-a întors acasă, a convocat o adunare în curtea Templului și a anunțat că va împărți regatul între cei trei fii ai săi. Doris, Antipater și Salomeea au încercat să deturneze această reconciliere în interesul lor, fiind ajutați chiar de aroganța celor doi frați mai tineri: prințul Alexandru spunea în stânga și-n dreapta că Irod își vopsea părul ca să pară mai tânăr și povestea că la vânătoare el rata țintele în mod deliberat, pentru a-i face pe plac tatălui său. Printre altele, el a mai sedus trei dintre eunucii

[59] Arborele genealogic al lui Irod este complicat din cauza endogamiei familiei sale, ai cărei membri se căsătoreau și se recăsătoreau în interiorul clanurilor irodiene și Macabee în speranța de a se reconcilia: pe fratele său, Pheroras, l-a căsătorit cu sora Mariamnei, iar pe fiul său mai mare, Antipater, cu fiica ultimului rege Antigon (decapitat la cererea sa de către Antonius). Dar căsătoriile alternau cu execuțiile: primii doi soți ai Salomeei au fost uciși de către Irod. Au existat și căsătorii ale irodienilor cu membri ai familiilor regale din Cappadocia, Emesa, Pontus, Nabataea și Cilicia, toate aliate ale Romei. Cel puțin două căsătorii au fost anulate deoarece soții nu au vrut să se convertească la iudaism și să fie circumcizi.

regelui, reușind astfel să aibă acces la secretele tatălui. Irod i-a arestat și i-a torturat pe servitorii lui Alexandru până când unul dintre ei a mărturisit că stăpânul său plănuia să-l asasineze la o partidă de vânătoare. Socrul lui Alexandru, regele Cappadociei, aflat în vizită la fiica sa, a reușit să-i împace din nou pe tată și fii. În semn de recunoștință, Irod i-a oferit acestuia un dar tipic irodian: o curtezană care se mândrea cu numele Pannychis — „Toată-Noaptea".

Pacea n-a durat mult timp: în urma torturării servitorilor, a apărut o scrisoare a lui Alexandru către comandantul Fortăreței Alexandrium, în care spunea: „Când vom termina tot ce am stabilit să facem, vom veni la tine". Irod l-a visat pe Alexandru ridicând un pumnal asupra lui, un coșmar ce părea atât de real, încât l-a determinat pe Irod să-i aresteze pe cei doi băieți care au recunoscut că plănuiau să fugă. Irod s-a sfătuit din nou cu Augustus, care deja începea să se sature de abuzurile vechiului său prieten — deși împăratul însuși avea necazuri cu copiii săi rebeli și probleme de succesiune. Augustus a stabilit că, dacă cei doi băieți complotaseră împotriva regelui, acesta avea tot dreptul să-i pedepsească.

Irod a ținut procesul în Berytus (Beirut), în afara jurisdicției sale — și deci un loc potrivit pentru o judecată corectă. Cei doi au fost condamnați la moarte așa cum dorea Irod, lucru deloc surprinzător din moment ce el contribuise cu generozitate la lucrările de înfrumusețare a orașului. Consilierii lui Irod au cerut clemență — dar când unul dintre ei a lăsat să se înțeleagă că prinții corupeau armata, Irod a lichidat 300 de căpetenii. Prinții au fost aduși înapoi în Iudeea și strangulați. Astfel, tragedia mamei lor, Mariamne, blestemul Macabeilor, își încheia tot circuitul. Augustus n-a fost prea încântat. Știind că evreii nu mâncau carne de porc, a comentat sec: „Prefer să fiu porcul lui Irod, decât fiul lui". Dar acesta nu era decât începutul spectacolului macabru al decăderii lui Irod cel Mare.

Irod: putrefacția vie

Regele, acum în vârstă de șaizeci de ani, era slăbit de boli și paranoic. El îl numise pe Antipater drept unicul său moștenitor, dar mai avea și alți fii care puteau să-i moștenească regatul, iar sora sa, Salomeea, a început să comploteze împotriva lui. Ea a găsit un servitor care susținea că Antipater plănuia să-l otrăvească pe Irod cu o substanță necunoscută. Antipater, care plecase la Roma să se întâlnească cu Augustus, s-a grăbit să revină la palatul din Ierusalim, dar acolo a fost arestat înainte să ajungă la tatăl lui. La judecata sa, substanța suspectă a fost administrată unui condamnat, iar acesta a murit pe loc. Torturile au continuat și au scos la iveală faptul că un sclav evreu al împărătesei Livia, chiar soția lui Augustus, ea însăși o expertă în otrăvuri, falsificase niște scrisori ca să o prindă în capcană pe Salomeea.

Irod i-a trimis dovezile lui Augustus și a redactat un al treilea testament prin care lăsa regatul unui alt fiu de-al său, Antipa, acel Irod care mai târziu îi va întâlni pe Ioan Botezătorul și pe Iisus. Boala îi întuneca judecata și îi slăbea controlul asupra opoziției evreilor. El a cerut să fie așezat un vultur de bronz aurit deasupra porții celei mari a Templului. Niște tineri s-au cățărat pe acoperiș și l-au dat jos în fața mulțimii. Soldații din Fortăreața Antonia au năvălit

în Templu ca să-i aresteze. Aduși în fața lui Irod aflat pe patul de suferință, aceștia au susținut că n-au făcut decât să respecte Tora. Au fost găsiți vinovați și arși de vii.

Irod s-a îmbolnăvit grav, suferind de o îngrozitoare și foarte dureroasă boală de putrefacție. A început ca o mâncărime pe tot corpul și o senzație de arsură în intestine, apoi i s-au umflat picioarele și abdomenul, starea lui fiind agravată și de ulcerația colonului. Corpul său a început să elimine un lichid clar, respira cu dificultate și emana un miros urât. Organele genitale i s-au inflamat îngrozitor până când penisul și scrotul s-au transformat într-o cangrenă purulentă din care ieșea o masă de viermi.

Regele putrezind spera să se facă bine în căldura palatului său din Ierihon, dar, cum suferința lui creștea, a fost transportat la băile calde și sulfuroase de la Callirhoe, lângă Marea Moartă. Numai că sulful i-a agravat agonia.[60] Tratat cu ulei cald, el a leșinat și a fost dus înapoi la Ierihon, unde a poruncit convocarea mai-marilor Templului din Ierusalim, pe care îi încuiase în hipodrom. Este puțin probabil ca el să fi plănuit să-i masacreze. Poate că voia să discute detaliile succesiunii și de aceea îi ținea sub pază pe toți acești aducători de necazuri.

Cam în acea perioadă s-a născut un copil pe nume Joshua ben Joseph sau (în aramaică) Iisus. Părinții lui erau un tâmplar, Iosif, și tânăra lui logodnică, Maria (Mariamne în ebraică). Ei trăiau la Nazaret, în Galileea. Nu erau cu mult mai bogați decât țăranii, dar se zicea că erau descendenții vechii Case a lui David. Ei au venit în Betleem unde li s-a născut un copil, Iisus, „conducătorul care va paște pe poporul Meu Israel". După ce a fost supus circumciziei în a opta zi, potrivit lui Luca, „l-au adus pe Prunc la Ierusalim, ca să-l pună dinaintea Domnului" și să aducă tradiționala jertfă în Templu. O familie înstărită sacrifica o oaie sau chiar o vită, dar Iosif nu-și putea permite decât două turturele sau doi porumbei.

Evanghelia după Matei spune că Irod, fiind pe moarte, a ordonat soldaților săi să-l omoare pe acest copil de descendență davidiană, masacrând toți copiii nou-născuți, dar Iosif a fugit și s-a ascuns în Egipt până a auzit că Irod a murit. Circulau unele zvonuri despre venirea unui anumit Messia și se pare că Irod s-ar fi temut că un davidian îi va lua tronul, dar nu există dovezi că regele ar fi auzit de Iisus sau că ar fi masacrat pruncii. Paradoxal este că acest monstru a rămas în memorie pentru o singură crimă pe care a neglijat să o comită. Cât despre copilul din Nazaret, nu vom mai auzi de el decât abia după treizeci de ani.[61]

[60] Simptomele bolii sunt și azi dezbătute. Cel mai probabil diagnostic este că Irod suferea de hipertensiune și arterioscleroză, complicate de o demență progresivă și o insuficiență cardiacă și renală. Arterioscleroza a antrenat o congestie venoasă, motiv pentru care fluidele se acumulau în picioare și părțile genitale, ajungând să iasă prin piele; circulația sangvină era atât de proastă, încât carnea a început să necrozeze, dezvoltând cangrena. Mirosul urât și mâncărimile erau cauzate de insuficiența renală. Cangrena penisului/scrotului oferea mediul ideal pentru mușchii care depuneau ouă. Este posibil ca povestea cu viermii genitali să fie produsul unei propagande ostile, destinată să simbolizeze pedeapsa divină asupra unui rege considerat demonic: Antioh al IV-lea Epifan, nepotul lui Irod, Agripa I și mulți alți păcătoși inclusiv Iuda Iscarioteanul au avut și ei parte de un sfârșit sinistru, cu explozia intestinelor și scrotul infestat de viermi.

[61] Nașterea lui Iisus ridică unele probleme în plan istoric, iar Evangheliile se contrazic. Nimeni nu știe data, dar ea se situează probabil înainte de moartea lui Irod, în anul 4 î.e.n., ceea ce înseamnă că Iisus a murit la vârsta de treizeci și ceva de ani dacă a fost crucificat în anul 29–30 e.n. sau la patruzeci

Împăratul Augustus i-a trimis lui Irod răspunsul său: sclava Lidiei fusese pedepsită cu moartea, iar Irod era liber să-l pedepsească pe prințul Antipater. Însă Irod suferea acum atât de mult, încât a pus mâna pe un pumnal ca să se sinucidă. Auzind toată zarva, Antipater, aflat într-o celulă în apropiere, a crezut că bătrânul tiran a murit. Bucuros, a început să-l strige pe temnicer să vină să-l scoată de-acolo. Oare nu era el, Antipater, regele evreilor? Temnicerul auzise și el strigătele și, ducându-se grăbit la curte, a constatat că Irod nu era mort, ci doar făcuse o criză de nebunie. Servitorii lui reușiseră să-i smulgă pumnalul din mână. Temnicerul l-a informat pe Irod de trădarea lui Antipater. Atunci regele, arătând ca un cadavru ambulant și plin de bube, a început să-și dea cu pumnii în cap și să urle și a poruncit gărzilor sale să-l omoare imediat pe acest fiu pe care îl detesta. Apoi și-a refăcut testamentul, împărțind regatul între trei dintre fiii săi — Ierusalimul și Iudeea revenindu-i lui Arhelau.

Cinci zile mai târziu, în luna martie din anul 4 î.e.n., după o domnie de treizeci și șapte de ani, Irod cel Mare, care scăpase din „zece mii de primejdii", s-a stins din viață. Arhelau, în vârstă de 18 ani, a dansat, a cântat și s-a veselit de parcă i-ar fi murit un dușman, și nu tatăl. Până și monstruoasa familie a lui Irod a fost șocată. Trupul neînsuflețit, cu coroana pe cap și sceptrul în mână, a fost purtat de un cortegiu pe un catafalc acoperit cu purpură și împodobit cu aur — condus de Arhelau și urmat de gărzile germane și trace și de 500 de servitori ducând mirodenii (probabil că duhoarea era insuportabilă) — pe o distanță de aproape patruzeci de kilometri, până la Fortăreața Herodion. Acolo, Irod a fost înhumat într-un mormânt[62] care a fost uitat timp de două mii de ani.

dacă a fost crucificat în anul 36 e.n. Povestea cu recensământul pentru care familia sa a venit în Betleem nu este confirmată istoric deoarece recensământul lui Quirinius a avut loc după ce Archelau, succesorul lui Irod, a fost detronat în anul 6 e.n., la aproape zece ani *după* nașterea lui Iisus. Relatând călătoria la Betleem și descendența davidiană, Evanghelia după Matei îl asociază pe Iisus cu nașterea unui rege și împlinirea profeției — „că așa este scris de proorocul". Uciderea pruncilor și fuga în Egipt sunt în mod clar inspirate de povestea Paștelui: una dintre cele Zece Plăgi era Uciderea nou-născuților. Indiferent unde s-a născut Iisus, probabil că familia lui a mers la Templu pentru a aduce sacrificii. Conform tradiției musulmane, din care s-au inspirat cruciații, se crede că Iisus a fost crescut în capela de sub moscheea al-Aqsa, Leagănul lui Iisus. Familia lui Iisus este înconjurată de mister: după nașterea sa, Iosif dispare cu totul din Evanghelii. Matei și Luca susțin că Maria a rămas virgină și că Iisus a fost conceput de Dumnezeu (idee pe care o regăsim în teologiile romană și greacă, și, de asemenea, sugerată în profețiile lui Isaia despre Emanuel). Dar Matei, Marcu și Ioan îi menționează pe frații lui Iisus: Iacov, Iosif, Iuda și Simon, precum și sora lui, Salomeea. Când virginitatea Mariei a devenit dogmă creștină, existența celorlalți copii a devenit un inconvenient. Ioan o menționează pe „Maria, nevasta lui Cleopa". Dacă Iosif a murit de tânăr, poate că Maria s-a căsătorit cu acest Cleopa și a născut și alți copii deoarece, după crucificare, Iisus a fost succedat ca lider mai întâi de fratele său Iacov, apoi de „Simon, fiul lui Cleopa".

[62] Mormântul lui Irod a fost descoperit în 2007 de profesorul Ehud Netzer, care a găsit un sarcofag roșu bogat ornamentat cu flori, dar distrus — aproape sigur — de rebelii evrei anti-irodieni în anii 66–70 e.n. Acolo mai erau încă două sarcofage de culoare albă, ornamentate cu flori: să fi aparținut fiilor săi? Herodion a fost o altă minune arhitecturală a lui Irod — o movilă artificială cu diametrul de 64 de metri, pe care se situa un somptuos palat cu băi termale, turnuri, fresce și bazine de apă. Mormântul piramidal al lui Irod se afla pe Dealul Herodion, mai jos de turnul estic al fortăreței, de asemenea distrus în anii 66–70 d.Hr..

Arhelau s-a întors să asigure controlul Ierusalimului, urcând pe un tron de aur în Templu, unde a anunțat o îmblânzire a politicii severe duse de tatăl său. Orașul era plin de pelerini veniți să sărbătorească Paștele și mulți dintre ei, fiind siguri că moartea regelui anunța o mântuire apocaliptică, s-au dezlănțuit în Templu. Au început să arunce cu pietre în gărzile lui Arhelau. Acesta, deși abia anunțase o îmblânzire a opresiunii, a chemat cavaleria: 3 000 de oameni au fost masacrați în Templu.

Acest despot adolescent l-a lăsat pe puternicul său frate Filip la comandă și a plecat la Roma pentru a-și confirma succesiunea în fața lui Augustus. Dar fratele său mai mic, Antipa, a încercat să ajungă înaintea lui la Roma, sperând să obțină conducerea regatului. Imediat după plecarea lui Arhelau, Sabinus, intendentul local al lui Augustus, a prădat palatul lui Irod din Ierusalim ca să pună mâna pe averea lui, ceea ce a stârnit și mai multe răscoale. Guvernatorul Siriei, Varus, a venit să restabilească ordinea, dar bande de galileeni și idumei, veniți la Sărbătoarea Cincizecimii, au ocupat Templul și i-au masacrat pe toți romanii pe care i-au găsit, în timp ce Sabinus s-a refugiat în Turnul lui Fasael.

În afara Ierusalimului, trei rebeli — foști sclavi — s-au proclamat regi, au incendiat palatele irodiene și au cotropit țara, pradă unei „furii sălbatice". Acești regi autoproclamați erau niște pseudoprofeți, dovadă că Iisus s-a născut într-adevăr într-o perioadă de intense speculații religioase. După ce toată domnia lui Irod au așteptat în zadar astfel de lideri, evreii s-au pomenit cu trei deodată: Varus i-a înfrânt și ucis pe cei trei pretendenți,[63] dar de aici înainte au tot apărut pseudoprofeți, iar romanii n-au încetat să-i elimine. Varus a crucificat 2 000 de rebeli în împrejurimile Ierusalimului.

La Roma, Augustus, acum în vârstă de șaizeci de ani, a aplecat urechea la certurile Irodienilor și a confirmat testamentul lui Irod, dar s-a abținut să acorde titlul de rege lui Arhelau, pe care l-a numit doar etnarh al Iudeei, Samariei și Idumeii, Antipa fiind tetrarh în Galileea și Peraea (o regiune din Iordania de azi), și Filip, fratele lor vitreg, devenind tetrarh în restul teritoriilor.[64] În vilele romane din Ierusalimul lui Arhelau, cei bogați duceau o viață desfrânată, greacă și foarte puțin iudaică: un pocal de argint, dezgropat după două mii de ani și cumpărat în 1911 de un colecționar american, descrie explicit relațiile homosexuale — de o

[63] Unul dintre acești „regi" a fost Simon, o matahală de sclav de-al lui Irod, care a fost decapitat de romani. Simon ar putea fi subiectul așa-numitei Revelații a lui Gabriel, inscripție găsită pe o piatră în sudul Iordaniei, în care Arhanghelul Gabriel aclama un „prinț al prinților" pe nume Simon, care va fi ucis, dar se va ridica din nou „în trei zile" când „veți ști că răul va fi învins de dreptate. În trei zile vei trăi, eu, Gabriel, îți poruncesc". Detaliile — învierea și judecata la trei zile după moartea unui profet — preced crucificarea lui Iisus cu peste treizeci de ani. După ce l-a omorât pe Simon, Publius Quinctilius Varus a fost comandant la frontiera germană. Zece ani mai târziu, în anul 9 e.n., a fost prins într-o ambuscadă și a pierdut trei legiuni. Dezastrul a aruncat o umbră asupra ultimilor ani de domnie ai lui Augustus, care se spune că rătăcea prin palat strigând: „Varus, dă-mi legiunile înapoi!"

[64] Toți cei trei fii au adoptat numele de „Irod", ceea ce a produs multe confuzii în Evanghelii. Arhelau era căsătorit, dar s-a îndrăgostit de Glaphyra, fiica regelui Cappadociei, care fusese căsătorită cu Alexandru, fiul lui Irod și al Mariamnei. După ce Alexandru a fost executat, ea s-a căsătorit cu regele Juba al Mauritaniei, apoi, după moartea acestuia, s-a întors în Cappadocia. Acum s-a căsătorit cu Arhelau.

parte, un bărbat se lasă cu ajutorul unui scripete peste un tânăr homosexual, în timp ce un sclav voyeur îi privește din ușă; de cealaltă parte, doi băieți tineri se cuplează pe un divan. Arhelau s-a dovedit atât de crud, inept și extravagant, încât, zece ani mai târziu, Augustus l-a destituit și l-a exilat în Galia. Iudeea a devenit provincie romană, iar Ierusalimul a fost condus din Cezareea de o succesiune de prefecți subalterni. Atunci au făcut romanii un recensământ pentru a-i înregistra pe contribuabili. Această supunere față de puterea romană a fost percepută ca o umilință care a provocat o mică revoltă. Luca își amintea, probabil eronat, că recensământul a fost motivul pentru care familia lui Iisus a venit la Betleem.

Timp de treizeci de ani, Irod Antipa a domnit în Galileea, visând la regatul tatălui său pe care aproape că îl moștenise, până când din deșert și-a făcut apariția un nou profet charismatic, Ioan Botezătorul, pentru a-i sfida puterea și a râde de el.

Iisus Hristos
10–40 e.n.

Ioan Botezătorul și vulpea Galileii

Părinții lui Ioan, Zaharia, preot la Templu, și Elisabeta, trăiau în satul Ein Kerem, chiar în apropierea orașului. Zaharia era probabil unul dintre acei umili preoți ale căror sarcini în Templu erau trase la sorți, ceea ce nu se compara cu elita Templului. Dar Ioan mergea deseori la Templu când era copil. Existau mai multe moduri de a fi un bun evreu, dar el a ales o viață ascetică în pustiu, așa cum îndemnase Isaia: „În pustiu găsiți calea Domnului".

Spre sfârșitul anilor 20 e.n., Ioan a început să câștige adepți mai întâi în deșertul din jurul Ierusalimului — „poporul fiind în așteptare și întrebându-se toți despre Ioan în cugetele lor: nu cumva el este Hristosul?" — și mai târziu în nord, în Galileea lui Irod Antipa, unde locuiau părinții lui. Maria era o verișoară a mamei lui Ioan. Când a rămas însărcinată cu fiul ei, Iisus, a stat la părinții lui Ioan. Iisus a venit din Nazaret să-l audă pe vărul său predicând, iar Ioan l-a botezat în râul Iordan. Cei doi veri au început să predice împreună, oferind iertarea păcatelor prin botez, noua lor ceremonie fiind inspirată din tradiția iudaică a îmbăierii ritaulice în *mikvah*. În același timp, Ioan a început să facă acuzații la adresa lui Irod Antipa.

Tetrarhul Galileei trăia pe picior mare, extravagențele sale fiind finanțate de colectorii de taxe pe care populația îi ura. Antipa a continuat să facă presiuni pe lângă noul împărat roman, Tiberius, fiul vitreg și ursuz al lui Augustus, să-i acorde lui tot regatul tatălui său. A dat capitalei numele de „Livias", după văduva lui Augustus, mama lui Tiberius, prietena sa de familie. Apoi, în anul 18 e.n., a întemeiat un nou oraș la Marea Galileei, numit Tiberias. Iisus, asemenea lui Ioan, îl disprețuia pe Antipa, considerându-l depravat și corupt, sluga romanilor: „acea vulpe", așa îi spunea Iisus.

Antipa se căsătorise cu fiica regelui nabateenilor, Aretas al IV-lea, alianță menită să asigure pacea între evrei și vecinii arabi. După treizeci de ani pe micul său tron, Antipa, aflat acum la maturitate, s-a îndrăgostit cu disperare de nepoata sa, Irodiada. Ea era fiica lui Aristobul, fiul lui Irod cel Mare, și era deja căsătorită cu un frate vitreg. Ea i-a cerut lui Antipa să divorțeze de soția sa arabă, iar Antipa a făcut prostia să accepte. Numai că prințesa nabateeană nu a plecat fără să riposteze. În fața mulțimilor de oameni adunați să-l asculte, Ioan Botezătorul

denunța acest cuplu adulterin, comparându-i cu Ahab și Izabela de odinioară, până când Antipa a poruncit să fie arestat. Profetul a fost închis în Fortăreața Machaerus construită de Irod cel Mare, peste râul Iordan, la 700 de metri mai sus de Marea Moartă. Dar Ioan nu era singur acolo, căci în aceste temnițe se mai afla un prizonier de seamă: soția arabă a lui Antipa.

Antipa și-a sărbătorit ziua de naștere organizând un banchet la care le-a invitat pe Irodiada și pe fiica acesteia, Salomeea, căsătorită cu tetrarhul Filip. (Pardoseala de mozaic din sala de bal a Fortăreței Machaerus s-a păstrat parțial până azi, la fel și în unele celule din subsol.) Salomeea „a venit și a jucat și i-a plăcut lui Irod", poate chiar i-a dedicat un dans al celor șapte voaluri[65], cu atâta grație încât el a zis: „Cere de la mine orice vei voi și îți voi da". Îndemnată de mama ei, Salomeea a răspuns: „Capul lui Ioan Botezătorul". Câteva clipe mai târziu, capul i-a fost adus, pus pe o tipsie de către un paznic, care apoi „l-a dat fetei, iar fata l-a dat mamei sale".

Iisus, dându-și seama că se află în pericol, a fugit în deșert, dar a revenit de multe ori în Ierusalim — fiind singurul fondator al celor trei religii avraamice care a pășit pe străzile lui. Orașul și Templul ocupau un loc central în viziunea lui. Viața unui evreu se baza pe studiul profeților, respectarea Legilor și pelerinajele la Ierusalim, pe care Iisus îl numea „orașul Marelui Rege". Deși nu știm nimic despre primii treizeci de ani din viața lui Iisus, este clar că el cunoștea foarte bine Biblia ebraică și tot ce făcea el servea la împlinirea întocmai a profețiilor din această carte. Fiind evreu, Templul făcea parte din viața lui și Iisus era obsedat de soarta Ierusalimului. Când avea vârsta de doisprezece ani, părinții l-au luat la Templu cu ocazia Sărbătorii Paștelui. Luca spune că, la întoarcerea acasă, Iisus a scăpat de sub supravegherea lor și, după trei zile în care aceștia l-au căutat îngrijorați, „l-au aflat în templu, șezând în mijlocul învățătorilor, ascultându-i și întrebându-i". Când a fost ispitit de Diavol, acesta „l-a pus pe aripa templului". Când le-a dezvăluit apostolilor misiunea sa, a subliniat că destinul său se va împlini la Ierusalim: „De atunci a început Iisus să arate ucenicilor Lui că El trebuie să meargă la Ierusalim și să pătimească multe [...] și să fie ucis și a treia zi să învieze". Dar Ierusalimul va plăti pentru asta: „Când veți vedea Ierusalimul înconjurat de oști, atunci să știți că s-a apropiat pustiirea lui [...] Ierusalimul va fi călcat în picioare de neamuri, până ce se vor împlini vremurile neamurilor".

Însoțit de cei doisprezece apostoli (inclusiv fratele său Iacov), Iisus a revenit în țara natală, Galileea, îndreptându-se spre sud și predicând despre ceea ce el numea „vestea bună", într-un stil simplu și subtil, folosind adesea parabole. Însă

Dansatorea Salomeea simbolizează capriciile și depravarea femeii, dar cele două Evanghelii, a lui Marcu și a lui Matei, nu-i pomenesc niciodată numele. Iosif Flavius menționează numele fiicei Irodiadei într-un alt context, dar spune doar că Antipa a ordonat executarea lui Ioan fără a fi încurajat de vreo dansatoare. Dansul celor șapte voaluri a fost adăugat mult mai târziu. Au existat multe Salomee irodiene (și sora lui Iisus se chema Salomeea). Dar, cel mai probabil, dansatoarea a fost soția lui Irod Filip, tetrarhul ținutului Trachonitis. După moartea acestuia, ea s-a căsătorit cu un alt văr, numit mai târziu rege al Armeniei Inferioare: dansatoarea a ajuns regină. Capul lui Ioan avea să devină unul dintre cele mai prețioase relicve creștine. Vor exista nu mai puțin de cinci sanctuare care susțin că dețin originalul: racla cu capul lui Ioan din Moscheea omeiadă din Damasc este venerată de musulmani.

mesajul său era direct și dramatic: „Pocăiți-vă că s-a apropiat Împărăția Cerurilor". Iisus nu a lăsat nimic scris și învățăturile sale sunt analizate la nesfârșit, dar cele patru Evanghelii arată că, înainte de toate, el voia să avertizeze asupra Apocalipsei iminente — Ziua Judecății de Apoi și Împărăția Cerurilor.

Era o perspectivă radicală și terifiantă, în care Iisus însuși avea să joace un rol central ca Fiu al Omului mistic și semimesianic, expresie luată din Isaia și Daniel: „Trimite-va Fiul Omului pe îngerii Săi, vor culege din împărăția Lui toate smintelile și pe cei ce fac fărădelegea, și-i vor arunca pe ei în cuptorul de foc; acolo va fi plângerea și scrâșnirea dinților. Atunci cei drepți vor străluci ca soarele în împărăția Tatălui lor". El prezicea distrugerea tuturor relațiilor umane: „Și va da frate pe frate la moarte și tată pe copil și copiii se vor răzvrăti împotriva părinților și îi vor ucide [...] Nu socotiți că am venit să aduc pace pe pământ; n-am venit să aduc pace, ci sabie".

Nu era vorba despre o revoluție socială sau naționalistă: Iisus era preocupat cel mai mult de lumea de după Apocalipsă; el predica dreptatea socială mai puțin în lumea aceasta decât în cea următoare: „Fericiți cei săraci cu duhul, căci a lor este Împărăția Cerurilor". Mai repede vor intra vameșii și târfele în împărăția cerurilor decât bogații și preoții. Iisus evocă Apocalipsa spunând în mod surprinzător că atunci vechile legi nu vor mai conta: „Lăsați morții să-și îngroape morții lor". La sfârșitul lumii, „Fiul Omului [...] va ședea pe tronul slavei Sale" și toate popoarele se vor aduna în fața lui pentru judecată. Va fi „osândă veșnică" pentru cei răi și „viață veșnică" pentru cei drepți.

Totuși, Iisus a avut grijă de cele mai multe ori să nu încalce legile iudaice și, de altfel, în toate predicile sale sublinia faptul că el împlinea profețiile biblice: „Să nu socotiți că am venit să stric Legea sau prorocii; n-am venit să stric, ci să împlinesc". Pe de altă parte, doar respectarea strictă a legii iudaice nu era de ajuns: „De nu va prisosi dreptatea voastră mai mult decât a cărturarilor și a fariseilor, nu veți intra în Împărăția Cerurilor". Iisus nu a comis greșeala de a-l provoca în mod direct pe împăratul roman și nici pe Irod. Dacă în predicile sale predomina Apocalipsa, el a oferit și o dovadă mai directă a sfințeniei sale: a vindecat invalizi și a înviat oameni „și s-au adunat la El mulțimi multe".

Iisus a venit la Ierusalim de cel puțin trei ori, de Paște și la alte sărbători, înainte de ultima sa vizită, după spusele apostolului Ioan, și de două ori a avut norocul să scape. În timp ce predica în Templu la Sărbătoarea Corturilor, unii l-au salutat ca pe un profet, alții, ca pe Hristos — deși ierusalimiții aroganți au surâs disprețuitori: „Nu cumva din Galileea va să vină Hristos?". Când a discutat cu autoritățile, mulțimea s-a întors împotriva lui: „Au luat pietre ca să arunce asupra Lui. Dar Iisus S-a ferit și a ieșit din Templu și, trecând prin mijlocul lor, S-a dus". El a revenit de Hanuka (Sărbătoarea Dedicației), dar, când a susținut că „Eu și Tatăl Meu una suntem", evreii au vrut să-l lapideze: „Iarăși au luat pietre iudeii ca să arunce asupra Lui [...] dar a scăpat din mâna lor". Știa ce risca venind la Ierusalim.

Între timp, în Galileea, soția arabă a lui Antipa a scăpat din donjonul de la Machaerus și s-a refugiat la curtea tatălui ei, Aretas al IV-lea, cel mai bogat rege al Nabateii, cel care a construit remarcabilul templu de la Khazneh și mormântul

regal din Petra cea „trandafirie". Înfuriat de o asemenea insultă, Aretas a invadat principatul lui Antipa. Irodiada cauzase mai întâi moarte unui profet și acum declanșase un război arabo-iudeu pe care Antipa l-a pierdut. Aliații romani nu aveau voie să ducă războaie personale: împăratul Tiberius, afundat într-o depravare din ce în ce mai senilă la Capri și enervat de prostia lui Antipa, nu l-a mai susținut.

Atunci a auzit Irod Antipa vorbindu-se despre Iisus. Oamenii se întrebau cine este el. Unii credeau că e „Ioan Botezătorul, iar alții, Ilie, iar alții că a înviat un proroc din cei vechi", în timp ce discipolul său Petru credea că el este Messia. Iisus era extrem de popular mai ales în rândul femeilor, unele dintre acestea fiind irodiene — soția intendentului lui Irod era o adeptă de-a lui. Antipa știa de legătura sa cu Ioan Botezătorul: „Este Ioan căruia eu am pus să-i taie capul; el s-a sculat din morți". Irod a amenințat că îl va aresta, dar unii farisei care evident îi erau favorabili acestuia l-au avertizat pe Iisus: „Du-te de aici că Irod vrea să te ucidă".

Însă Iisus a decis să-l înfrunte pe Antipa. „Mergeți și spuneți vulpii acesteia" că el va continua să vindece și să predice încă două zile, iar în cea de-a treia zi va merge în singurul loc în care Fiul Omului iudeu își va putea împlini destinul: „Fiindcă nu este cu putință să piară proroc afară din Ierusalim". Mesajul de o poezie sublimă către fiul regelui care construise Templul este impregnat de dragostea lui Iisus pentru orașul condamnat: „Ierusalime, Ierusalime, care omori pe proroci și ucizi cu pietre pe cei trimiși la tine, de câte ori am voit să adun pe fiii tăi, cum adună pasărea puii săi sub aripi, dar n-ați voit. Iată, vi se lasă casa voastră pustie".

Iisus din Nazaret: trei zile la Ierusalim

La Sărbătoarea Paștelui din anul 33 e.n.[66], Iisus și Irod Antipa au sosit la Ierusalim aproape în același timp. Iisus conducea o procesiune spre Betania, pe Muntele Măslinilor cu vederea sa spectaculoasă spre Muntele Templului ce părea acoperit de o zăpadă strălucitoare. El i-a trimis pe apostolii săi în oraș să-i aducă un asin — nu animalul pe care îl știm noi azi, ci unul din acea rasă robustă folosită de regi. Evangheliile, singurele surse de care dispunem, ne oferă versiuni ușor diferite asupra a ceea ce s-a întâmplat în următoarele trei zile. „Dar toate acestea s-au făcut ca să se împlinească Scripturile profeților", explică Matei.

[66] Nu se știe cu exactitate când a venit Iisus la Ierusalim. Luca spune că Iisus a început să predice după ce a fost botezat de Ioan Botezătorul, în jurul anului 28 sau 29 e.n., menționând că avea în jur de treizeci de ani, ceea ce înseamnă că moartea sa a avut loc între anii 29 și 33 e.n. Ioan spune că apostolatul său a durat un an; Matei, Marcu și Luca afirmă că a durat trei ani. Este posibil ca Iisus să fi fost omorât la vârsta de 30, 33 sau 36 de ani. Dar existența sa istorică este confirmată nu numai de Evanghelii, ci și de Tacitus și Iosif Flavius, care îl menționează și pe Ioan Botezătorul. Cel puțin știm sigur că Iisus a sosit la Ierusalim de Paște, după venirea lui Pilat ca procurator (în anul 26) și înainte de plecarea sa (în 36) în timpul domniei lui Tiberius (care a murit în 37) și a lui Antipa (înainte de 39), și a marelui preot Caiafa (18–36): cel mai probabil între 29 și 33. Personajul Pilat este confirmat atât de Iosif Flavius, cât și de Philon Evreul din Alexandria; existența sa este confirmată și de o inscripție descoperită la Cezareea.

Conform profeţiilor, Messia avea să intre în oraş călare pe un asin şi, în timp ce Iisus se apropia, adepţii săi atingeau pământul cu palmele şi îi ziceau „Fiul lui David" şi „Regele Israelului". Asemenea celorlalţi vizitatori, probabil că a intrat în oraş pe poarta sudică de lângă scăldătoarea Siloam, apoi a urcat la Templu pe scara monumentală de la Arcul lui Robinson. Apostolii săi, nişte provinciali din Galileea care nu mai fuseseră niciodată în oraş, au fost uimiţi de splendoarea Templului: „Învăţătorule, priveşte ce fel de pietre şi ce clădiri". Iisus, care mai văzuse Templul, a răspuns: „Vezi aceste mari clădiri? Nu va mai rămâne piatră peste piatră să nu se risipească".

Iisus şi-a exprimat dragostea şi dezamăgirea faţă de Ierusalim, dar a prezis şi „urâciunea pustiirii" lui. Istoricii sunt de părere că aceste profeţii au fost adăugate ulterior, deoarece Evangheliile au fost scrise după distrugerea Templului de către Titus. Dar Ierusalimul mai fusese distrus şi reconstruit, iar Iisus reflecta atitudinea ostilă a populaţiei faţă de Templu.[67] „Voi dărâma acest templu făcut de mână şi în trei zile altul, nefăcut de mână, voi clădi", a adăugat el, repetând din sursa sa de inspiraţie profetică, Isaia. Amândoi vedeau dincolo de oraşul real un Ierusalim celest care va avea puterea să zdruncine lumea, dar Iisus promitea că va reconstrui Templul în trei zile, vrând poate să arate că el era împotriva corupţiei, şi nu a Sfântului Lăcaş.

În timpul zilei, Iisus ţinea predici şi vindeca oameni bolnavi la scăldătoarea Batesda, în nordul Templului, şi la scăldătoarea Siloam, în sud, unde mulţimile de pelerini se înghesuiau să se purifice înainte de a intra în Templu. Seara s-a întors la casa prietenilor săi din Betania. Luni dimineaţă a venit din nou în oraş, dar de data asta a intrat prin Porticul Regal al Templului.

La Sărbătoarea Paştelui, Ierusalimul devenea extrem de aglomerat şi de periculos. Puterea se baza pe bani, rang şi relaţii în rândul romanilor. Dar evreii nu împărtăşeau respectul romanilor pentru onoruri militare sau mijloacele financiare. La Ierusalim, respectul era în funcţie de originea familiei (mai-marii Templului şi prinţii irodieni), erudiţie (învăţaţii farisei) şi inspiraţia divină, element ce nu putea fi controlat. În Oraşul de Sus, de cealaltă parte a văii, bogaţii trăiau în palate construite în stil greco-roman, cu elemente iudaice: aşa-numitul

[67] Asemenea esenienilor, probabil o ramură a evlavioşilor hasidimi care la început îi susţinuseră pe Macabei. Iosif Flavius spunea că ei erau una dintre cele trei secte ale iudaismului din secolul I e.n., dar mai multe aflăm din Manuscrisele de la Marea Moartă, descoperite în cele unsprezece peşteri de la Qumran, lângă Marea Moartă între 1947 şi 1956. Ele conţin cele mai vechi versiuni ebraice ale unor cărţi biblice. Creştinii şi evreii au dezbătut îndelung diferenţele dintre Biblia Septuaginta (tradusă în greacă dintr-un original ebraic dispărut şi baza Vechiului Testament creştin, între secolele III şi I î.e.n.) şi cea mai veche versiune a Bibliei ebraice care ne-a rămas (Textul Masoretic care datează din secolele VII-X e.n. Codexul din Alep este cea mai veche versiune, dar este incompletă; Codexul din St. Petersburg este datat în 1008, dar şi acesta este incomplet.) Manuscrisele prezintă unele diferenţe, dar confirmă faptul că textul Masoretic era destul de exact. În acelaşi timp, manuscrisele dovedesc că existau mai multe versiuni ale cărţilor biblice care circulau încă de pe vremea lui Iisus. Esenienii erau nişte evrei asceţi, care dezvoltaseră ideile despre Apocalipsă ale lui Ieremia şi Daniel şi vedeau lumea ca o luptă între bine şi rău, încheindu-se cu război şi judecată. Conducătorul lor era un personaj mistic, „Învăţătorul cel drept", iar duşmanul lor era „Preotul cel rău" — unul dintre Macabei. Ei apar în mai multe teorii fanteziste despre originile creştinismului, dar noi nu putem să spunem decât că este posibil ca Ioan Botezătorul să fi trăit printre ei în deşert şi că poate Iisus a fost inspirat de ostilitatea lor faţă de Templu şi de scenariile lor apocaliptice.

„cartier rezidențial de palate", descoperit acolo în urma săpăturilor arheologice, dispune de săli de recepție spațioase și *mikvah*. Aici se află palatul lui Antipa și cel al marelui preot Iosif Caiafa. Însă adevărata autoritate în Ierusalim era procuratorul Pilat din Pont, care de regulă conducea provincia din Cezareea, dar întotdeauna venea aici să supravegheze Sărbătoarea Paștelui și stătea în Citadela lui Irod.

Antipa nu era singurul reprezentant cu sânge regal din Ierusalim. Regina Elena din Adiabene, un mic regat situat în nordul Irakului de azi[68], se convertise la iudaism și se mutase la Ierusalim. Aici și-a construit un palat în Orașul lui David, a donat candelabrul de aur de la intrarea în Sanctuarul Templului și furniza hrană când recoltele erau sărace. Și regina Elena trebuie să fi fost acolo de Sărbătoarea Paștelui, purtând probabil niște giuvaere asemănătoare cu cele recent descoperite la Ierusalim: o perlă mare montată în aur și o pereche de cercei cu două smaralde montate tot în aur.

Potrivit lui Iosif Flavius, 2,5 milioane de evrei au venit de Sărbătoarea Paștelui. Este o exagerare, dar evrei se găseau „în toate țările", din Parția și Babilonia până în Creta și Libia. Doar dacă ați văzut Mecca în timpul *hadji*-ului vă puteți imagina o asemenea mulțime. De Paște, fiecare familie trebuia să sacrifice un miel, așa că orașul era plin de oi care behăiau — au fost sacrificați 255 600 de miei. Erau multe de făcut: pelerinii trebuiau să se purifice la *mikvah* de fiecare dată când se apropiau de Templu și să cumpere mieii pentru sacrificiu la Porticul Regal. Nu toată lumea putea să rămână în oraș. Mii de oameni se duceau să stea în satele din împrejurimi, ca și Iisus, sau campau în preajma zidurilor. Mirosul amețitor de carne arsă și de tămâie se răspândea în tot orașul, în timp ce trâmbițele sunau, anunțând rugăciunile și sacrificiile, și toate activitățile convergeau spre Templu, sub supravegherea neliniștită a soldaților romani din Fortăreața Antonia.

Iisus a intrat prin impunătorul Portic Regal, centrul acestei forfote pestrițe, unde pelerinii se adunau ca să-și organizeze șederea, să se întâlnească cu prietenii și să schimbe bani în monede de argint din Tir cu care să cumpere miei, porumbei sau, dacă erau bogați, vite de sacrificiu. Nu era vorba de Templul propriu-zis sau de vreuna dintre curțile sale interioare, ci de cel mai accesibil loc public din întregul complex, conceput pentru a funcționa ca forum. La acest portic, Iisus a criticat vehement stabilimentul Templului: „Și va fi casa Mea casă de rugăciune, dar voi ați făcut din ea peșteră de tâlhari", a zis el, răsturnând mesele celor care schimbau bani și citând din profețiile lui Ieremia, Zaharia și Isaia. Agitația lui a atras atenția celor din jur, dar nu într-atât încât să fie nevoie de intervenția gărzilor Templului sau a soldaților romani.

[68] Acest regat irakian a rămas iudaic până în secolul următor. Regina Elena și fiii ei au fost înmormântați sub trei piramide, la ieșirea din vechiul oraș al Ierusalimului. Mormântul Regal a rezistat până azi și se află la nord de Poarta Damasc, pe Drumul Nablus care trece pe lângă American Colony Hotel. În secolul al XIX-lea, un arheolog francez care făcea săpături în această zonă, afirma că acesta era mormântul regelui David. Adiabene nu era singura feudă iudaică din regiune: doi evrei revoltați împotriva Parției, Asinaeus și Anilaeus, au creat un stat iudeu independent lângă Babilon, care a rezistat aproximativ cincisprezece ani.

După încă o noapte petrecută în Betania, el s-a întors la Templu[69] în dimineața următoare ca să discute cu criticii săi. Conform Evangheliilor, fariseii erau dușmanii lui Iisus, dar acest lucru reflectă probabil situația existentă cu cincizeci de ani mai târziu, când au fost scrise. Fariseii erau o grupare mai flexibilă și mai populistă, iar unele dintre învățăturile lor erau probabil similare cu cele ale lui Iisus. Adevărații săi dușmani erau aristocrații Templului. Irodienii l-au interpelat în legătură cu plata taxelor către Roma, dar el le-a răspuns cu iscusință: „Dați Cezarului cele ale Cezarului, iar lui Dumnezeu cele ale lui Dumnezeu".

Totuși, el nu își spunea Messia și punea accentul pe Shema, principala rugăciune a evreilor către unicul Dumnezeu, și pe dragostea pentru semenii săi: era întru totul evreu. Dar, pe de altă parte, avertiza mulțimea exaltată asupra Apocalipsei iminente care, bineînțeles, se va produce la Ierusalim: „Nu ești departe de împărăția lui Dumnezeu". Deși evreii aveau concepții diferite despre venirea lui Messia, majoritatea erau de acord că Dumnezeu va prezida sfârșitul lumii, care va fi urmat de crearea regatului lui Messia la Ierusalim: „Sunați din trâmbiță în Sion! Chemați o adunare", se spune în Psalmii lui Solomon, scrișI la scurt timp după moartea lui Iisus, „vestiți la Ierusalim glasul celui ce aduce vestea bună, căci Dumnezeul lui Israel s-a arătat milostiv". Atunci ucenicii l-au întrebat: „Spune nouă care este semnul venirii Tale și al sfârșitului veacului". „Privegheați, deci, că nu știți în care zi vine Domnul vostru", a răspuns el, explicând apoi venirea Apocalipsei: „Se va ridica neam peste neam și împărăție peste împărăție și va fi foamete și ciumă și cutremure pe alocuri", înainte să vadă „pe Fiul Omului venind pe norii cerului, cu putere și cu slavă multă". Afirmațiile incendiare făcute de Iisus îi va fi alarmat serios pe procuratorul roman și pe marii preoți care, avertiza el, nu se puteau aștepta la milă în Ziua Judecății: „Șerpi, pui de vipere, cum veți scăpa de osânda gheenei?"

De Paște, atmosfera din Ierusalim era întotdeauna mai încordată, dar de data aceasta autoritățile au fost și mai agitate decât de obicei. În câteva dintre versetele lor adesea trecute cu vederea, Marcu și Luca susțin că în Ierusalim tocmai avusese loc o răscoală a galileenilor, reprimată de Pilat, care executase optsprezece galileeni în apropiere de „turnul din Siloam", la sud de Templu. Unul dintre rebelii supraviețuitori era Barabbas, pe care Iisus îl va întâlni curând și care „în răscoală săvârșise ucidere". Marii preoți au decis să nu mai riște nimic, lăsând să scape un alt galileean care le ținea predici despre distrugerea lor într-o iminentă Apocalipsă: Caiafa și Annas, influentul fost mare preot, au discutat ce să facă. Desigur, ar fi

[69] Tradiția spune că Poarta de Aur este poarta prin care a intrat Iisus în Templu; în mistica evreiască, musulmană și creștină, pe această poartă va intra Messia în Ierusalim. Dar Iisus n-avea cum să intre pe aici: poarta va fi construită abia peste 600 de ani, iar Poarta Shushan de alături nu era deschisă publicului și numai rareori era folosită de marele preot. O altă legendă creștină spune că Iisus a intrat prin Poarta Frumoasă, aflată pe cealaltă latură, astăzi probabil aproape de Bab al-Silsila (Poarta Lanțului) din vest. Dar Poarta Frumoasă este și locul în care Petru și Ioan au înfăptuit un miracol după moartea lui Iisus. Poate că numele de Poarta de Aur s-a născut dintr-o confuzie legată de adjectivul „frumoasă", deoarece cuvintele „aurită" din limba latină (*aurea*) și „frumoasă" în greacă (*oreia*) sunt foarte asemănătoare. Ierusalimul, cu tot ce are el mai sfânt, abundă în confuzii de acest gen. Aceleași locuri au dat naștere la multiple legende, ceea ce le-a sporit și le-a înfrumusețat și mai mult sacralitatea.

mai bine, susținea Caiafa în Evanghelia după Ioan, „să moară un om pentru popor, decât să piară tot neamul". Apoi și-au făcut planul.

A doua zi, Iisus s-a pregătit de Sărbătoarea Paștelui în Sala de Sus — Cenaclul sau Coenaculum — pe colina de vest a Ierusalimului (cunoscută mai târziu ca Muntele Sionului). În timpul cinei, Iisus află că apostolul său Iuda Iscarioteanul l-a trădat pentru treizeci de bani de argint, dar nu-și schimbă planul de a merge să se plimbe prin liniștita livadă de măslini din Grădina Ghetsimani aflată de cealaltă parte a Văii Chedron. Iuda dispare. Nu știm dacă el l-a trădat pe Iisus din principiu — pentru că îl considera prea radical ori insuficient de radical —, din cupiditate sau din invidie.

Iuda s-a întors cu o poteră alcătuită din preoți importanți, gărzi ale Templului și legionari romani. Aceștia nu l-au recunoscut imediat pe Iisus în întunericul nopții, așa că Iuda l-a trădat, identificându-l printr-un sărut, apoi și-a primit banii. Într-o scenă haotică desfășurată la lumina torțelor, apostolii și-au scos săbiile, Petru a tăiat urechea unuia dintre servitorii marelui preot și un băiat al cărui nume nu-l știm a fugit gol pușcă, pierzându-se în noapte, un amănunt atât de straniu, încât pare veridic. Iisus a fost arestat, iar apostolii săi s-au împrăștiat, mai puțin doi care l-au urmărit de la distanță.

Era aproape miezul nopții. Iisus, sub paza soldaților romani, a fost escortat pe lângă zidul sudic, a trecut prin Poarta Siloam, până în Orașul de Sus, la palatul lui Annas, eminența cenușie.[70] Annas domina Ierusalimul și personifica rețeaua rigidă și incestuoasă a familiilor Templului. El însuși fost mare preot, Annas era socrul lui Caiafa, actualul ocupant al acestei funcții, și nu mai puțin de cinci dintre fiii săi vor deveni mari preoți. Dar majoritatea evreilor îi disprețuiau pe el și pe Caiafa, considerându-i niște colaboratori brutali și corupți, ai căror servitori, ni se spune într-un text evreiesc, „ne bat cu bâte". Dreptatea făcută de ei nu erau decât o escrocherie și o sursă de profit. Iisus, pe de altă parte, a reușit să ajungă la inima poporului și avea susținători printre membrii Sinedriului. Procesul acestui neînfricat și popular predicator trebuia să se desfășoare repede și pe furiș, în timpul nopții.

La un moment dat, după miezul nopții, în timp ce gărzile făceau focul în curte (iar Petru, discipolul lui Iisus, nega de trei ori că nu-l cunoaște pe învățător), Annas și ginerele său i-au adunat pe membrii Sinedriului care le erau loiali — nu

[70] Fiecare eveniment din această poveste avea să prezinte propria geografie a Ierusalimului, deși multe din aceste locații sunt probabil greșite din punct de vedere istoric. Sala de Sus (Cenaclul) de pe Muntele Sionului este locul tradițional al Cinei cea de Taină; în realitate, se poate să fi fost mai aproape de casele mai sărăcăcioase din jurul scăldătoarei Siloam, deoarece Marcu vorbește despre „un om care ducea un urcior cu apă" acolo. Tradiția Cinei cea de Taină a apărut mai târziu, în secolul al V-lea, și s-a dezvoltat și mai mult în epoca cruciadelor. O altă tradiție și mai răspândită sugerează că aici a coborât Duhul Sfânt asupra apostolilor la Sărbătoarea Cincizecimii, după moartea lui Iisus: locul este cu siguranță unul dintre cele mai vechi sanctuare creștine. Sfințenia sa a fost atât de molipsitoare, încât și evreii, și musulmanii s-au închinat aici. Situl tradițional, dar plauzibil, al palatului lui Annas se află sub Biserica Sfinților Arhangheli, în cartierul armenesc. O piatră cu inscripția „aparținând casei lui Caiafa" în aramaică a fost descoperită la Ierusalim, iar în 1990, niște muncitori constructori au găsit un mormânt sigilat al cărui osuar purta inscripția „Iosif, fiul lui Caiafa" — deci probabil acestea sunt osemintele marelui preot. Se crede că locația corectă ar fi Grădina Ghetsimani cu străvechea plantație de măslini.

pe toți, deoarece cel puțin unul dintre ei, Iosif din Arimateea, era un admirator al lui Iisus și nu a fost niciodată de acord cu arestarea lui. Iisus a fost interogat de marele preot: a amenințat el că va distruge Templul și îl va reconstrui în trei zile? A pretins că el este Messia? Iisus nu a răspuns, dar la sfârșit a recunoscut: „Veți vedea pe Fiul Omului șezând de-a dreapta Celui Atotputernic și venind pe norii cerului".

„Ați auzit hula. Ce vi se pare vouă?", a zis Caiafa.

„Este vinovat de moarte", a răspuns mulțimea ce se strânsese acolo în ciuda orei târzii. Iisus a fost legat la ochi și a petrecut noaptea în curte, în huiduielile celor de acolo, până dimineață, când s-a putut trece la lucruri serioase. Pilat aștepta.

Pontius Pilat: procesul lui Iisus

Procuratorul roman, încadrat de soldații aliați și sub privirile unei mulțimi agitate, a ținut audiența la Pretoriu, o platformă mai înaltă, situată în exteriorul Citadelei lui Irod, cartierul general al romanilor, lângă Poarta Jaffa de azi. Pontius Pilat era un soldățoi agresiv, lipsit de tact și depășit de situația din Iudeea. În Ierusalim era deja detestat, fiind renumit pentru „corupție, jafuri, furturi, nedreptăți, nenumărate execuții și o ferocitate sălbatică". Chiar unul dintre prinții irodieni îl caracteriza ca fiind „răzbunător, cu un temperament coleric".

Deja îi scandalizase pe evrei când a ordonat soldaților săi să intre în Ierusalim, afișând pe scuturi portrete ale împăratului. Irod Antipa, în fruntea unei delegații, a cerut îndepărtarea lor. Mereu „inflexibil și crud", Pilat a refuzat. Când mai mulți evrei au protestat, el și-a asmuțit gărzile, dar delegații s-au întins la pământ și și-au dezvelit gâtul. Până la urmă, Pilat a ordonat să fie îndepărtate portretele ofensatoare. De curând, el executase niște rebeli galileeni „al căror sânge Pilat l-a amestecat cu jertfele lor".

„Tu ești regele iudeilor?", l-a întrebat Pilat pe Iisus. La urma urmelor, mulțimea îl aclamase ca pe un rege la intrarea în Ierusalim. Dar el a răspuns: „Tu zici". Și a tăcut. Însă Pilat știa că el este din Galileea. „Și aflând că era sub stăpânirea lui Irod", Pilat i l-a trimis pe prizonier lui Irod Antipa, ca o favoare făcută conducătorului Galileei, pentru care Iisus reprezenta un subiect de interes special. Palatul lui Antipa se afla la scurtă distanță de acolo. Irod Antipa, spune Luca, „s-a bucurat foarte", căci de multă vreme voia să-l cunoască pe succesorul lui Ioan Botezătorul „și nădăjduia să vadă vreo minune săvârșită de El". Dar Iisus disprețuia atât de mult această „vulpe", cel care îl omorâse pe Ioan, încât nu a binevoit să vorbească cu el.

Antipa a început să-l ia în râs pe Iisus, cerându-i să mai facă niște trucuri, oferindu-i o mantie regală și spunându-i „rege". Este puțin probabil ca tetrarhul să fi încercat să-l salveze pe succesorul lui Ioan Botezătorul, dar s-a bucurat că avea ocazia să stea de vorbă cu el. Pilat și Antipa erau de multă vreme dușmani, dar acum „s-au făcut prieteni". Cu toate astea, Iisus era problema romanilor. Irod

Antipa l-a trimis înapoi la Pretoriu. Acolo, Pilat i-a judecat pe Iisus, doi așa-ziși hoți și pe Barabbas, „închis împreună cu niște răzvrătiți, care în răscoală săvârșiseră ucidere", ne spune Marcu. Aceasta arată că un grup de rebeli, din care probabil făceau parte și cei doi „hoți", au fost judecați în același timp cu Iisus.

Pilat a cochetat cu ideea grațierii unuia dintre prizonieri. Unii din mulțime au strigat să-l elibereze pe Barabbas. Conform Evangheliilor, Barabbas a fost eliberat. Povestea pare greu de crezut: de obicei, romanii îi executau pe rebelii criminali. Iisus a fost condamnat la crucificare, însă Pilat, potrivit lui Matei, „luând apă, și-a spălat mâinile înaintea mulțimii, zicând: nevinovat sunt de sângele Dreptului acestuia".

„Sângele lui asupra noastră și asupra copiilor noștri!", a răspuns mulțimea.

Departe de a fi un individ oscilant și ipocrit, brutalul și încăpățânatul Pilat nu mai simțise până atunci nevoia să se spele pe mâini înainte de a trimite pe cineva la moarte. Altădată, când avusese neînțelegeri cu evreii, își trimisese soldații îmbrăcați în haine civile în mijlocul unei mulțimi pașnice din Ierusalim; la semnalul său, aceștia își scoseseră săbiile și eliberaseră străzile, făcând o mulțime de victime. Dar acum, confruntat deja cu răscoala lui Barabbas din cursul săptămânii, Pilat se temea de o reapariție a „regilor" și a „pseudoprofeților" care năpădiseră Iudeea după moartea lui Irod cel Mare. Într-un mod indirect, Iisus atâța spiritele și era, fără îndoială, foarte popular. Chiar și după mulți ani, Iosif Flavius, el însuși un fariseu, spunea că Iisus a fost un învățător înțelept.

Prin urmare, povestea tradițională a condamnării sale nu sună veridic. După Evanghelii, preoții susțineau că ei nu aveau autoritatea de a da pedepse cu moartea, dar nu avem dovezi că era așa. Marele preot, scrie Iosif Flavius, „judeca în caz de dispute, pedepsea pe infractori". Evangheliile, scrise sau modificate după distrugerea Templului în anul 70, i-au învinuit pe evrei și i-au absolvit de vină pe romani, din dorința de a arăta loialitate față de imperiu. Dar acuzațiile aduse lui Iisus și însăși pedeapsa spun cu totul altceva: a fost o operațiune pusă la punct de romani.

Asemenea multor victime condamnate la crucificare, Iisus a fost biciuit cu un bici din piele, care avea în vârf bucăți de os sau metal, o tortură atât de violentă, încât de multe ori ducea la moartea victimei. Purtând o plăcuță pe care scria „REGELE IUDEILOR", făcută de soldații romani, dintre care mulți erau mercenari sirieni și greci, sângerând puternic în urma flagelării, Iisus a fost luat spre a fi crucificat, probabil în dimineața zilei de 14 Nisan sau vineri, 3 aprilie 33. Alături de alte două victime, el și-a dus singur *patibulum*-ul, bârna transversală a propriei cruci pentru crucificare, de la închisoarea Citadelei și pe străzile Orașului de Sus. Discipolii săi l-au convins pe un anumit Simon din Cirene să-l ajute să ducă bârna transversală în timp ce femeile ce se numărau printre adepții lui plângeau. „Fiice ale Ierusalimului", le-a spus el, „nu Mă plângeți pe Mine, ci pe voi plângeți-vă și pe copiii voștri", căci se apropie Apocalipsa — „iată, vin zilele".

Iisus a plecat din Ierusalim pentru ultima dată, ieșind pe Poarta Gennath (Grădinilor) și luând-o la stânga, printr-o zonă cu grădini în pantă și morminte

săpate în stâncă, îndreptându-se spre dealul de execuție al orașului, căruia bine i se spunea Locul Căpățânii: Golgota.[71]

Iisus Hristos: patimile

Iisus a ieșit din oraș, urmat de dușmani și prieteni veniți să asiste la spectacolul execuției, cu toate detaliile lui macabre și tehnice, care întotdeauna atrăgea mulțimile. Soarele răsărise când a ajuns la locul de execuție unde stâlpul crucii fusese deja ridicat: un stâlp folosit înaintea lui și care urma să mai fie folosit și după el. Soldații i-au oferit lui Iisus tradiționala băutură din vin amestecat cu smirnă ca să-i mai dea curaj, dar el a refuzat. Atunci a fost țintuit pe bârna transversală și ridicat pe stâlp.

Crucificarea, explica Iosif Flavius, era „cea mai groaznică moarte",[72] concepută pentru a umili victima în public. De aceea Pilat poruncise ca pe crucea lui Iisus să fie pusă plăcuța pe care scria REGELE IUDEILOR. Victimele puteau fi legate sau țintuite cu cuie, ceea ce necesita îndemânare pentru a evita producerea morții prin sângerare. Cuiele erau de obicei bătute în antebrațe — nu în palme — și în glezne: într-un mormânt din nordul Ierusalimului au fost descoperite osemintele unui evreu crucificat, cu un cui din fier de 10 cm înfipt în oasele gleznei. Cuiele provenind de la crucificări erau purtate la gât ca talismane, atât de evrei, cât și de păgâni, ca să-i apere de boli. Așadar, fetișismul creștin pentru relicvele crucificării, care s-a manifestat mai târziu, făcea deja parte dintr-o tradiție îndelungată. De regulă, victimele erau complet dezbrăcate — bărbații întorși cu fața spre exterior, iar femeile cu spatele.

Călăii erau experți și știau cum să prelungească agonia victimei sau cum s-o termine mai repede. Scopul nu era de a-l omorî prea repede pe Iisus, ci de a demonstra că nu avea niciun rost să sfidezi puterea romană. Cel mai probabil, el a fost țintuit pe cruce cu brațele desfăcute, așa cum apare în arta creștină, susținut de un mic suport de lemn sub fese, *sedila*, și un altul sub picioare, *suppedaneum*. Această poziționare arată că putea supraviețui ore în șir, chiar zile. Cel mai rapid

[71] Este un traseu total diferit de tradiționalul Via Dolorosa. Poarta Gennath, menționată de Iosif Flavius, a fost identificată de arheologul israelian Nahman Avigad ca fiind situată în partea de nord a Cartierului Evreiesc, într-o porțiune din Primul Zid. În perioada musulmană, creștinii credeau în mod eronat că Fortăreața Antonia era Pretoriul unde Pilat a ținut judecata. În epoca medievală, călugării franciscani au introdus tradiția opririlor Crucii pe Via Dolorosa, de la Antonia până la Biserica Sfântului Mormânt — un traseu greșit, aproape sigur. Golgota provine din cuvântul „craniu" în aramaică, iar „calvar" din latinescul *calva*.

[72] Într-adevăr, înainte de anul 74 î.e.n., tânărul Iulius Cezar a fost capturat de pirați. După ce a fost răscumpărat și pus în libertate, s-a întors și i-a prins, apoi i-a crucificat. În semn de recunoștință pentru politețea lor, a făcut-o cât mai blând cu putință: le-a tăiat frumos gâtul *înainte* de crucificare. Crucificarea provenea din Răsărit — Darius cel Mare îi crucifica pe rebelii babilonieni — și a fost adoptată de greci. Așa cum am văzut, Alexandru cel Mare i-a crucificat pe locuitorii Tirului; Antioh Epifan și regele iudeu Alexandru Ianeus i-au crucificat pe rebelii din Ierusalim; cartaginezii i-au crucificat pe generalii insubordonați. În anul 71 î.e.n., reprimarea de către romani a revoltei lui Spartacus s-a încheiat cu o crucificare în masă. Se spune că lemnul crucii provenea din zona Mănăstirii Crucii, datând din secolul al XI-lea, astăzi în apropiere de Knesset, clădirea Parlamentului statului Israel. Mult timp mănăstirea a fost sediul Bisericii Ortodoxe Georgiene din Ierusalim.

mod de a provoca moartea era fracturarea gleznelor condamnatului. Atunci toată greutatea corpului era preluată de brațe și victima se asfixia în zece minute.

Orele treceau; dușmanii își băteau joc de el; trecătorii îl insultau. Prietena sa, Maria din Magdala, a rămas de veghe alături de mama sa, Maria, și de „ucenicul pe care îl iubea", al cărui nume rămâne necunoscut, probabil fratele său, Iacov. Venise și susținătorul său, Iosif din Arimateea. Căldura zilei începea să cedeze. „Mi-e sete", a spus Iisus. Niște femei i-au ridicat la buze cu ajutorul unei trestii un burete înmuiat în oțet și isop ca să sugă din el. Uneori părea să cadă pradă disperării: „Dumnezeul Meu, Dumnezeul Meu, pentru ce M-ai părăsit?", a strigat el, cum ni se spune în Scriptură, în Psalmul 22. Dar la ce se referea când zicea că Dumnezeu l-a părăsit? Oare Iisus se aștepta ca Dumnezeu să dezlănțuie Apocalipsa?

În timp ce puterile îl părăseau, a văzut-o pe mama lui. „Femeie, iată fiul tău!", a zis el, cerându-i ucenicului său preferat să aibă grijă de ea. Dacă acesta era fratele său, pare logic ce spunea. În orice caz, ucenicul a dus-o pe Maria să se odihnească. Probabil că mulțimea s-a risipit. A început să se însereze.

Crucificarea însemna o moarte lentă din cauza căldurii, foamei, sufocării, stării de șoc sau setei, și probabil că Iisus pierdea sânge din cauză că fusese biciuit. „Sfârșitu-s-a", a zis el și și-a pierdut cunoștința. Ținând cont de tensiunile din Ierusalim și că se apropiau Sabatul și Sărbătoarea Paștelui, probabil că Pilat le ordonase călăilor să grăbească lucrurile. Soldații au zdrobit gleznele celor doi bandiți sau rebeli, lăsându-i să se sufoce, dar, când au ajuns la Iisus, acesta părea deja mort, așa că „unul din ostași cu sulița a împuns coasta lui și îndată a ieșit sânge și apă". Poate că acea suliță l-a ucis de fapt.

Iosif din Arimateea s-a grăbit spre Pretoriu ca să-i ceară lui Pilat trupul lui Iisus. De obicei, victimele erau lăsate să putrezească pe cruci, pradă corbilor, dar obiceiul evreilor cerea îngroparea imediată. Pilat a fost de acord.

În secolul I, evreii nu-și îngropau morții în pământ, ci îi acopereau cu un giulgiu și îi puneau într-un mormânt în stâncă, pe care rudele îl vizitau regulat, pe de o parte ca să vadă dacă cel decedat era într-adevăr mort sau doar în catalepsie: se întâmpla uneori să descopere că „mortul" a înviat a doua zi. Corpurile erau lăsate să se usuce timp de un an, apoi osemintele erau așezate într-o ladă sau într-un osuar, deseori inscripționat pe exterior cu numele persoanei și depus într-un mormânt săpat în stâncă.

Iosif din Arimateea, familia lui Iisus și adepții acestuia au coborât trupul de pe cruce, au găsit repede un mormânt nefolosit într-o grădină din apropiere și l-au depus acolo. Trupul a fost spălat și uns cu miresme scumpe, apoi înfășurat într-un giulgiu — asemănător cu cel care datează din secolul I, găsit într-un mormânt puțin mai la sud de zidurile orașului în Țarina Sângelui și care conținea fragmente de păr uman (dar altfel decât renumitul giulgiu de la Torino care acum a fost datat între 1260 și 1390). Probabil că Biserica Sfântului Mormânt, care cuprinde atât locul crucificării, cât și mormântul, este locul autentic, întrucât tradiția ei a fost păstrată vie de creștinii de aici în următoarele trei sute de ani. La solicitarea lui Caiafa, Pilat a pus gărzi la mormântul lui Iisus, „ca nu cumva ucenicii Lui să vină și să-l fure și să spună poporului: s-a sculat din morți".

Până în acest moment, povestea patimilor lui Iisus — în latină *patior*, a suferi — se bazează pe o singură sursă, Evangheliile, dar nu este nevoie să fii credincios ca să crezi în viața și moartea unui profet și taumaturg evreu. Totuși, la trei zile după crucificare, în dimineața de duminică, potrivit lui Luca, niște discipoli și femei din familia lui Iisus (inclusiv mama sa și Ioana, soția unui iconom de-al lui Irod Antipa) s-au dus la mormânt: „Au găsit piatra răsturnată de pe mormânt, și intrând, nu au găsit trupul Domnului Iisus [...], Și, fiind ele încă nedumerite de aceasta, iată, doi bărbați au stat înaintea lor, în veșminte strălucitoare. Și, înfricoșându-se ele și plecându-și fețele la pământ, au zis aceia către ele: de ce căutați pe Cel viu între cei morți? Nu este aici, ci S-a sculat". De teamă, discipolii lui Iisus fugiseră să se ascundă pe Muntele Măslinilor în săptămâna Paștelui, dar Iisus s-a arătat de câteva ori lor și mamei lui, spunându-le: „Nu vă temeți". Când Toma s-a îndoit că Iisus a înviat, acesta i-a arătat rănile de la mâini și de la picioare. După câteva zile, i-a dus pe Muntele Măslinilor unde s-a ridicat la cer. Această Înviere, care a transformat o moarte sordidă într-un triumf al vieții asupra morții, este momentul ce definește credința creștină, sărbătorit în Duminica Paștelui.

Pentru cei care nu împărtășesc această credință, faptele sunt imposibil de verificat. Matei ne dezvăluie cealaltă versiune contemporană cu privire la cele întâmplate, care „s-a răspândit [...] între iudei, până în ziua de azi": marii preoți i-au plătit imediat pe soldații care au păzit mormântul și le-au poruncit să spună tuturor că „ucenicii Lui, venind noaptea, L-au furat, pe când noi dormeam".

Arheologii tind să creadă că trupul a fost pur și simplu luat și îngropat de rude și prieteni într-un alt mormânt săpat în stâncă, undeva, în apropiere de Ierusalim. Ei au descoperit morminte care conțineau racle cu inscripții cum ar fi „Iacov, fratele lui Iisus" și chiar „Iisus, fiul lui Iosif". Toate aceste descoperiri au apărut în media. Unele s-au dovedit a fi niște falsuri, dar majoritatea sunt morminte autentice din secolul I, cu nume evreiești foarte comune — și fără nicio legătură cu Iisus.[73]

Ierusalimul sărbătorea Paștele. Cu arginții primiți, Iuda a cumpărat un teren — Țarina Olarului din Aceldama, în sudul orașului — unde, „căzând cu capul înainte, a crăpat la mijloc și i s-au vărsat toate măruntaiele"[74]. Când discipolii

[73] Evanghelia după Petru, un codex gnostic datând din secolul II sau III, descoperită în Egipt în secolul al XIX-lea, conține o poveste misterioasă despre mutarea trupului. Cea mai veche Evanghelie, cea după Marcu, scrisă cu patruzeci de ani mai târziu, în jurul anului 70 e.n., se încheie cu depunerea trupului lui Iisus în mormânt, fără să menționeze nimic despre Înviere. Relatarea Învierii din Evanghelia lui Marcu a fost adăugată mai târziu. Evanghelia după Matei, scrisă în jurul anului 80 e.n., și cea a lui Luca se bazează pe ce spune Marcu și pe o altă sursă necunoscută. De aceea, cele trei texte se numesc Evangheliisinoptice — de la cuvântul grecesc care înseamnă „văzut împreună". Luca a minimalizat rolul familiei lui Iisus în momentul crucificării, dar Marcu menționează că atunci au fost prezenți Maria, mama lui Iacov, Iosif și sora lui Iisus. Evanghelia după Ioan, scrisă probabil la sfârșitul secolului, oferă portretul unui Iisus mai divin decât în celelalte, însă se bazează pe alte surse, furnizând mai multe detalii despre vizitele lui Iisus la Ierusalim.

[74] Această întâmplare este relatată în Faptele Apostolilor, dar Matei are o altă versiune: chinuit de remușcări, Iuda a aruncat arginții în Templu, iar marele preot (care nu-i putea pune în vistieria Templului deoarece erau bani pătați cu sânge) a cumpărat cu ei Țarina Olarului „pentru îngroparea străinilor". Apoi Iuda s-a spânzurat. Aceldama — Țarina Sângelui — a rămas cimitir până în Evul Mediu.

au ieşit din ascunzătoare, s-au întâlnit de Sărbătoarea Cincizecimii în Cenaclu, pe Muntele Sionului, când, „fără veste, s-a făcut un vuiet, ca de suflare de vânt ce vine repede". Era Duhul Sfânt care i-a făcut să vorbească în limbile altor naţionalităţi din Ierusalim şi să vindece în numele lui Iisus. Chiar când Petru şi Ioan intrau în Templu pe Poarta Frumoasă ca să-şi facă rugăciunile zilnice, un olog le-a cerut de pomană. „Scoală-te şi umblă", i-au spus ei, iar acesta chiar aşa a făcut.

Apostolii l-au ales pe fratele lui Iisus „veghetor al Ierusalimului", liderul acelor evrei sectari numiţi nazarineni. Probabil că numărul acestora a crescut deoarece, nu mult timp după moartea lui Iisus, „s-a făcut prigoană mare împotriva Bisericii din Ierusalim". Ştefan, unul dintre ucenicii lui Iisus şi vorbitor de greacă, făcuse acuzaţii la adresa Templului, spunând că „Cel Preaînalt nu locuieşte în temple făcute de mâini". Dovadă că marele preot era în măsură să dispună pedeapsa capitală, Ştefan a fost judecat de Sinedriu şi omorât cu pietre în afara oraşului, probabil la nord de Poarta Damascului de azi. El a devenit primul „martir" creştin — o adaptare după cuvântul grecesc „martor". Totuşi, Iacov şi nazarinenii lui au rămas evrei practicanţi, loiali lui Iisus, dar care au predicat şi s-au rugat în Templu în următorii treizeci de ani. Iacov era foarte respectat acolo, fiind considerat un om sfânt. Este evident că iudaismul lui Iisus nu era cu nimic diferit de cel al multor alţi predicatori care au venit înaintea lui şi după el.

Duşmanii lui Iisus nu au avut o soartă prea fericită. La scurt timp după crucificare, cariera lui Pilat a luat sfârşit din cauza unui pseudoprofet samaritean care le spunea mulţimilor exaltate că a găsit urna lui Moise pe Muntele Gerizim. Pilat a trimis cavaleria şi i-a decimat pe adepţii săi. Procuratorul adusese deja Ierusalimul în pragul unei revolte deschise; acum şi samaritenii denunţau brutalitatea lui.

Guvernatorul Siriei a trebuit să intervină pentru a restaura ordinea în Ierusalim. El l-a destituit pe Caiafa, şi pe Pilat l-a trimis înapoi la Roma. Măsură atât de populară, încât locuitorii Ierusalimului i-au rezervat o primire triumfală guvernatorului roman. Astfel dispare Pilat din istorie. Între timp, Tiberius începea să se sature de Irod Antipa. Dar această dinastie încă nu-şi spusese ultimul cuvânt: irodienii erau pe punctul de a se bucura de o revenire spectaculoasă graţie celui mai aventuros dintre prinţii evrei, care se va împrieteni cu împăratul nebun al Romei şi va recâştiga Ierusalimul.

Ultimul Irod
40–66 e.n.

Irod Agripa: prietenul lui Caligula

Tânărul Irod Agripa a crescut la Roma, în sânul familiei imperiale, și s-a împrietenit cu Drusus, fiul împăratului Tiberius. Șarmant, extrovertit și cheltuitor — nepotul lui Irod cel Mare și al Mariamnei, fiul lui Aristobul, pe care Irod îl executase —, acesta acumulase datorii imense în dorința lui de a ține pasul cu fiul împăratului și înalta societate romană.

Când Drusus a murit de tânăr în anul 23 e.n., împăratul, cu inima zdrobită, nu a mai suportat să-i vadă pe prietenii fiului său și Irod Agripa, acum falit, a trebuit să se retragă în Galileea, unde domnea Antipa, care se căsătorise cu sora lui, Irodiada. Antipa i-a dat o slujbă anostă în Tiberias, dar lipsa de strălucire nu era pe gustul lui Agripa, așa că acesta a fugit în Idumeea, țara natală a familiei sale, unde se gândea să se sinucidă. Dar surprizele se țineau lanț în viața acestei haimanale risipitoare.

Aproximativ în perioada crucificării lui Iisus, Filip, tetrarhul teritoriilor de nord ale familiei, a murit. Atunci Antipa i-a cerut împăratului să-i extindă domeniul. Tiberius îl plăcuse întotdeauna pe Irod Agripa, așa că acesta s-a grăbit să se ducă la reședința împăratului din Capri ca să revendice aceste teritorii în defavoarea unchiului său. L-a găsit pe Tiberius deprimat în Vila Jupiter. Potrivit istoricului Suetonius, monarhul își satisfăcea poftele istovite cu niște băieți numiți de el „plevușcă", însărcinați să-i sugă părțile intime în timp ce el înota în piscină.

Tiberius l-a primit bine pe Agripa — până a auzit de numeroasele datorii acumulate în zona Mediteranei. Dar Agripa, un cartofor înnăscut, a convins-o pe Antonia, prietena mamei sale, să-i împrumute bani și să-i sprijine cauza în fața împăratului. Severă și virtuoasă, Antonia, fiica lui Marcus Antonius, era respectată de Tiberius, care o considera aristocrata romană ideală. El i-a urmat sfatul și l-a iertat pe ticălosul de evreu. În loc să-și plătească datoriile cu banii primiți, Agripa i-a folosit ca să ofere un cadou generos unei alte beizadele falite, Caligula, care, împreună cu Gemellus, copil încă, fiul răposatului prieten al lui Agripa, Drusus, erau moștenitorii lui Tiberius. Împăratul i-a cerut irodianului să aibă grijă de Gemellus.

Însă oportunistul Agripa a devenit foarte bun prieten cu Gaius Caligula, care, de când fusese mascota legiunilor în copilărie, îmbrăcat într-o uniformă militară

pe măsura sa (inclusiv încălțări militare, *caligae* — de unde și porecla sa, Caligula, „cizmă"), era foarte îndrăgit deoarece era fiul apreciatului general Germanicus. Acum în vârstă de douăzeci și cinci de ani, deșirat și cu un început de chelie, Caligula crescuse răsfățat, desfrânat și foarte probabil nebun, dar rămăsese preferatul tuturor și era nerăbdător să moștenească imperiul. Caligula și Irod Agripa au avut probabil o viață destrăbălată, departe de existența pioasă dusă de frații acestuia din urmă la Ierusalim. În timp ce se plimbau prin Capri cu un car de curse, cei doi discutau imaginându-și ce-ar fi dacă ar muri Tiberius, dar sclavul care mânuia carul i-a auzit. Când Agripa l-a arestat pentru că furase, acesta l-a turnat la împărat. Agripa a fost aruncat în închisoare și pus în lanțuri, dar, protejat de prietenul său, Caligula, avea voie să facă baie, să primească vizite și să se bucure de mâncărurile preferate.

După moartea lui Tiberius, în martie 37, Caligula l-a asasinat pe tânărul Gemellus și a devenit împărat. L-a eliberat imediat pe prietenul său, i-a dăruit niște lanțuri de aur care să-i amintească de vremea când stătea în temniță și l-a numit rege, oferindu-i tetrarhia lui Filip. O adevărată răsturnare de situație. În acest timp, Irodiada, sora lui Agripa, și Antipa, „vulpea" detestată de Iisus, s-au dus la Roma în speranța de a contesta această decizie și de a-și câștiga propriul regat. Dar Agripa, viclean, i-a acuzat că puneau la cale o răscoală. Caligula l-a detronat pe Antipa, ucigașul lui Ioan Botezătorul — care mai târziu a murit la Lyon — și a dat toate teritoriile acestuia lui Irod Agripa.

Noul rege venea foarte rar în regatul său, preferând să rămână aproape de Caligula, ale cărui excentricități sângeroase nu au întârziat să-l transforme din favoritul Romei în opresorul ei. Lipsit de gloria militară a predecesorilor săi, Caligula a încercat să-și ridice prestigiul ordonând ca imaginea sa să fie venerată pe tot cuprinsul imperiului — inclusiv în Sfânta Sfintelor din Templu. Ierusalimul a refuzat; evreii s-au pregătit să se răscoale, trimițând delegații la guvernatorul Siriei prin care spuneau că „va trebui mai întâi să sacrifice tot poporul iudeu" fiindcă ei nu vor tolera un astfel de sacrilegiu. În Alexandria au izbucnit conflicte interetnice între greci și evrei. Când cele două tabere și-au trimis delegații la Caligula, grecii au pretins că evreii erau singurii care refuzau să venereze statuia lui Caligula.

Din fericire, regele Agripa se afla încă la Roma și era foarte apropiat de un Caligula din ce în ce mai delirant. Când împăratul a lansat o expediție în Galia, regele evreu a făcut parte din anturajul său. Dar Caligula, în loc să înceapă lupta, a declarat victorie asupra mării, adunând scoici pentru triumful său.

Caligula i-a ordonat lui Petronius, guvernatorul Siriei, să-i execute ordinele și să zdrobească Ierusalimul. Delegațiile evreilor, conduse de prinți irodieni, l-au rugat pe Petronius să se răzgândească. Petronius a ezitat, știind că, dacă executa ordinele, va declanșa un război, iar dacă refuza, își semna condamnarea la moarte. Dar regele Irod Agripa, sluga preaplecată, s-a dovedit brusc un neașteptat apărător al evreilor, având curajul să-i trimită lui Caligula una dintre cele mai surprinzătoare scrisori trimise vreodată în numele Ierusalimului:

> Eu, după cum știi, m-am născut evreu, iar orașul meu natal este Ierusalimul, unde se află Sfântul altar al lui Dumnezeu Preaînalt. Acest Templu, stăpâne Gaius, de când există el, nu a admis nicio imagine făcută de mâna omului fiindcă este Casa lui Dumnezeu adevărat. Bunicul tău Agripa [Marcus] a vizitat și a cinstit acest Templu; la fel și Augustus. [Apoi îi mulțumește lui Caligula pentru favorurile acordate.] Dau toate acestea [beneficii] în schimbul unui singur lucru — să fie respectate instituțiile noastre strămoșești. Dacă voi rămâne printre prietenii tăi, voi fi acuzat de trădare; nu există alternativă.[75]

Deși această poveste despre „libertate sau moarte" nu este decât o fanfaronadă, era totuși riscant să trimiți o astfel de scrisoare lui Caligula — însă se pare că intervenția regelui a salvat Ierusalimul.

Cu ocazia unui banchet, împăratul i-a mulțumit regelui Agripa pentru sprijinul acordat înainte să urce pe tron și s-a oferit să-i îndeplinească orice dorință. Regele i-a cerut să nu-și pună efigia în Templu. Caligula a acceptat.

Irod Agripa și împăratul Claudiu: asasinat, glorie și viermi

Revenindu-și după o boală ciudată la sfârșitul anului 37, împăratul a început să aibă un comportament din ce în ce mai instabil. Unele surse afirmă că, în următorii ani, el a avut relații incestuoase cu cele trei surori ale sale, pe care le-a forțat să se prostitueze cu alți bărbați, și și-a numit calul consul. Este greu de apreciat cât adevăr există în aceste povești scandaloase, dar cu siguranță comportamentul său a înstrăinat și îngrozit o mare parte din elita Romei. S-a căsătorit cu sora sa, apoi, când aceasta a rămas însărcinată, a spintecat-o să-i scoată copilul din pântec. În timp ce-și săruta amantele, le declara: „Și acest gât superb va fi tăiat oricând voi vrea eu". Consulilor săi le zicea: „Nu trebuie decât să fac un singur gest, și gâturile voastre vor fi tăiate pe loc". Avea și o vorbă preferată: „Dacă Roma ar avea un singur gât". Dar a făcut imprudența de a-și bate joc de redutabila sa gardă pretoriană folosind parole indecente, cum ar fi „Priapus". Lucrurile nu mai puteau continua așa.

În ziua de 24 ianuarie 41, la prânz, în timp ce Caligula, însoțit de Irod Agripa, ieșea de la teatru printr-o alee acoperită, un membru al gărzii sale pretoriene a scos sabia și a strigat: „Ia de-aici!". Lovitura l-a nimerit pe Caligula în umăr și a fost atât de puternică, încât aproape l-a tăiat în două, dar el continua să strige: „Sunt viu". Conspiratorii au început să strige și ei: „Loviți-l iar" și astfel l-au lichidat. Gărzile de corp germane au ieșit în stradă să jefuiască în timp ce gărzile pretoriene au prădat palatul imperial de pe Dealul Palatin, omorând-o pe soția lui Caligula și zdrobind capul copilului ei. Între timp, Senatul încerca să restaureze republica și să pună capăt despotismului împăraților.

[75] „Bunicii și strămoșii mei", scria Agripa ca descendent al Macabeilor și irodienilor, „au fost regi, și majoritatea au deținut titlul de Mare Preot. Ei au pus această demnitate mai presus de cea de rege, considerând că, așa cum Dumnezeu le este superior oamenilor, la fel și preoția depășește monarhia. Căci treaba unuia este să-l servească pe Dumnezeu, iar a celuilalt să-i guverneze pe oameni. Cum soarta mea se leagă de acest popor, de acest oraș și de acest Templu, te implor în numele lor".

Irod Agripa a recuperat corpul lui Caligula și a declarat, ca să câștige timp, că împăratul trăiește, deși era rănit, apoi a preluat comanda unui grup de pretorieni și s-a dus la palat. Observând mișcare în spatele unei draperii, l-au descoperit acolo pe Claudiu, un erudit olog și bâlbâit, care era unchiul lui Caligula și fiul Antoniei, prietena de familie a lui Agripa. Cu toții l-au proclamat împărat, purtându-l pe un scut până în tabăra lor. Claudiu era republican și a vrut să refuze această onoare, dar regele evreu l-a sfătuit să accepte coroana și a convins Senatul să i-o ofere. Niciun evreu practicant nu mai fusese vreodată atât de influent și nici n-a mai fost de-atunci, nici măcar în epoca modernă. Noul împărat Claudiu s-a dovedit un conducător echilibrat și rațional și l-a recompensat pe prietenul său, oferindu-i Ierusalimul și întregul regat al lui Irod cel Mare, acordându-i chiar rangul de consul. Chiar și fratele lui Agripa a primit un regat.

Când plecase din Ierusalim, Irod Agripa era un falit și un neisprăvit; dar, când s-a întors, era regele Iudeei. A adus jertfe în Templu și a citit spășit din Deuteronom în fața mulțimii adunate. Evreii au fost impresionați când a plâns din cauza originii sale amestecate și a dedicat Templului lanțurile de aur ale lui Caligula, simbol al norocului său. „Orașul sfânt" pe care el îl considera „mama" nu doar a Iudeei, ci și a tuturor evreilor răspândiți în Europa și Asia s-a lăsat sedus de acest nou Irod, ale cărui monede îl numeau „Marele rege Agripa, prietenul lui Cezar". Când nu se afla la Ierusalim, trăia ca un rege greco-roman, dar când era acolo, se comporta ca un evreu și în fiecare zi aducea jertfe în Templu. El a înfrumusețat și fortificat Ierusalimul, adăugând un al treilea zid care înconjura și noua suburbie Betesda — a cărei zonă de nord a fost descoperită în urma săpăturilor arheologice.

Dar chiar și Agripa a trebuit să se lupte ca să aplaneze tensiunile din Ierusalim: el a numit succesiv trei mari preoți într-un intreval de doi ani și a acționat împotriva evreilor creștini. Toate acestea au coincis probabil cu măsurile aspre luate de Claudiu împotriva evreilor creștini de la Roma, pe care i-a alungat deoarece provocau probleme „la instigarea lui Chrestus" (Hristos). „Și în vremea aceea", ni se spune în Faptele Apostolilor, „regele Irod (Agripa) a pus mâna pe unii din Biserică", și l-a decapitat pe Iacov (nu pe fratele lui Iisus, ci pe discipolul cu același nume). L-a arestat și pe Petru, pe care plănuia să-l execute după Sărbătoarea Paștelui. Dar Petru a reușit să scape: creștinii au afirmat că era un miracol, dar alte surse sugerează că el a fost eliberat de către rege, poate pentru a potoli mulțimea.

Influența pe care a avut-o mereu asupra împăraților romani i s-a urcat la cap lui Agripa. Fără să ceară permisiunea Romei, el a convocat o reuniune a regilor locali la Tiberias. Romanii s-au alarmat și le-au ordonat regilor să plece acasă. Claudiu a întrerupt construcția noilor fortificații de la Ierusalim. Mai târziu, Agripa, în timp ce prezida în forumul de la Cezareea asemenea unui rege-zeu grec îmbrăcat într-o robă brodată cu fir de aur, a început să aibă dureri de stomac: „mâncându-l viermii", ni se spune în Faptele Apostolilor. Îmbrăcați în pânză de sac și punându-și în cap cenușă, evreii s-au rugat pentru însănătoșirea lui, dar degeaba. Agripa a avut charisma și inteligența necesare pentru a-i reconcilia pe

 evreii moderați, fanatici și romani; așa a murit singurul om care ar fi putut salva Ierusalimul.

Irod Agripa al II-lea: prietenul lui Nero

Moartea regelui a declanșat o serie de revolte. Deși fiul său Agripa al II-lea avea doar șaptesprezece ani, Claudiu a vrut să-i încredințeze lui regatul, dar a fost sfătuit să n-o facă deoarece băiatul era prea tânăr ca să guverneze o moștenire atât de „inflamabilă". Atunci împăratul a revenit la guvernarea prin intermediul procuratorilor romani și i-a acordat fratelui răposatului Agripa, regele Irod din Chalkis, dreptul de a numi mari preoți și de a gestiona Templul. În următorii douăzeci și cinci de ani, Ierusalimul a fost condus printr-un parteneriat ambiguu între procuratori romani și regi irodieni care nu au reușit să aplaneze tulburările cauzate de un șir întreg de profeți șarlatani, conflicte etnice între greci, iudei și samariteni și adâncirea disparităților dintre bogați, nobilii pro-romani, și săraci, evreii religioși.

Evreii creștini, nazaritenii, conduși de Iacov, fratele lui Iisus, și de așa-numiții *presbiteri*, bătrânii, au supraviețuit la Ierusalim, unde primii discipoli se rugau în Templu ca evrei. Dar Iisus nu a fost nicidecum ultimul predicator care a dat bătăi de cap ordinii romane: Iosif Flavius face o listă întreagă de pseudoprofeți, majoritatea fiind executați de romani.

Procuratorii nu au îmbunătățit cu nimic situația. Reacția lor la „erupția" de profeți a fost să-i masacreze pe adepții acestora și să stoarcă provincia de profit, exact cum a procedat Pilat. Într-un an, la Sărbătoarea Paștelui în Ierusalim, un soldat roman le-a arătat fundul evreilor declanșând o revoltă. Procuratorul a trimis trupe care au stârnit panică în mulțime și mii de oameni au murit sufocați pe străzile înguste. Câțiva ani mai târziu, când a izbucnit lupta între iudei și samariteni, romanii au crucificat numeroși iudei. Ambele tabere au făcut apel la împăratul Romei. Samaritenii ar fi avut succes de cauză, dacă tânărul Irod Agripa, care atunci își desăvârșea educația la Roma, n-ar fi câștigat-o de partea sa pe influenta soție a lui Claudiu, Agripina. Nu numai că împăratul i-a susținut pe iudei, dar a ordonat ca tribunul roman vinovat să fie umilit public la Ierusalim, apoi executat. Asemenea tatălui său cu Caligula, Agripa al II-lea se bucura de aprecierea lui Claudiu, dar și a moștenitorului acestuia, Nero. După moartea unchiului său, Irod din Chalkis, Agripa a fost făcut rege al acestui teritoriu libanez, cu puteri excepționale asupra Templului din Ierusalim.

La Roma, Claudiu, care acum era senil, se presupune că a fost otrăvit de Agripina[76] cu o farfurie de ciuperci. Noul împărat adolescent Nero i-a oferit lui Agripa al II-lea mai multe teritorii în Galileea, Siria și Liban. În semn de recunoștință,

[76] Claudiu nu a avut noroc în cele patru căsătorii ale sale, mai ales în ultimele două: și-a omorât o soție și cealaltă l-a omorât pe el. A executat-o pe soția sa necredincioasă, tânăra Messalina, acuzând-o de trădare, apoi s-a căsătorit cu nepoata sa, Iulia Agripina, sora lui Caligula, care a început să-l promoveze ca moștenitor pe Nero, fiul ei dintr-o căsătorie anterioară. Claudiu l-a făcut pe Nero comoștenitor alături de propriul său fiu, Britannicus, numit astfel în cinstea cuceririi Britaniei. Când a urcat pe tron, Nero l-a omorât pe Britannicus.

Agripa a schimbat numele capitalei sale Cezareea Philippi cu Neronias și a făcut cunoscute relațiile sale cordiale cu Nero, bătând monedă cu inscripția „Philo-Caesar". Totuși, procuratorii lui Nero erau mereu corupți și lipsiți de diplomație. Unul dintre cei mai răi a fost Antonius Felix, un libert grec corupt care, scrie istoricul Tacitus, „practica orice fel de cruzime și dezmăț, exercitând puterea unui rege cu instinctul unui sclav". Deoarece era fratele secretarului lui Claudiu și (o perioadă) al lui Nero, evreii nu mai puteau apela la Roma. Surorile regelui Agripa, prin comportamentul lor scandalos, erau personificarea corupției elitelor. Drusilla, care „întrecea toate femeile în frumusețe", era căsătorită cu regele arab Azizus din Emesa, dar Felix „a făcut o pasiune pentru ea. Ea, fiind nefericită și dorind să scape de răutatea surorii ei Berenice", a fugit cu Felix. Berenice, care fusese regină în Chalkis (fiind măritată cu unchiul ei), l-a părăsit pe ultimul soț, regele Ciliciei, pentru a trăi împreună cu fratele ei: printre romani circula zvonul că aceștia ar fi avut o relație incestuoasă. Felix storcea Iudeea de bani în timp ce, la Ierusalim, „o nouă specie de bandiți", sicarii (după numele pumnalelor romane cu lamă scurtă), au început să omoare nobilii iudei la sărbători, în plină stradă — primul lor succes a fost asasinarea unui fost mare preot. Confruntat cu un masacru etnic și alți „pseudoprofeți", Felix s-a străduit să mențină ordinea și în același timp să se îmbogățească.

În mijlocul acestor violențe apocaliptice, mica sectă a lui Iisus se împărțea între conducătorii evrei din Ierusalim și adepții păgâni din lumea romană. Atunci s-a reîntors cel mai activ și mai radical dintre toți discipolii lui Iisus, care, mai mult decât toți ceilalți, avea să făurească o nouă religie și să pregătească viitorul creștinismului.

Pavel din Tars: creatorul creștinismului

Ierusalimul își revenea după ultimul val de violențe apocaliptice. Un evreu egiptean tocmai urcase în fruntea unei gloate pe Muntele Măslinilor și anunța, pe un ton ce amintea de Iisus, că va dărâma zidurile orașului și va lua Ierusalimul. Pseudo-profetul a încercat să ocupe orașul, dar ierusalimiții s-au alăturat romanilor și i-au alungat pe prozeliții săi. Legiunile lui Felix i-au ucis apoi pe cei mai mulți dintre ei. Când Pavel a sosit în orașul pe care îl cunoștea atât de bine, „vrăjitorul" însuși era vânat de oameni.

Tatăl lui Pavel era un fariseu destul de prosper pentru a deveni cetățean roman. El și-a trimis fiul — născut cam în același timp cu Iisus, dar în Cilicia (Turcia de azi) — să studieze la Templul din Ierusalim. Când Iisus a fost crucificat, Saul, căci așa se numea pe atunci, a aprobat „amenințarea și uciderea": el le-a ținut hainele celor care l-au bătut cu pietre pe Ștefan „și s-a făcut părtaș la uciderea lui". De meserie făcător de corturi, acest fariseu roman, vorbitor de greacă, a lucrat ca reprezentant al marelui preot până când, în jurul anului 37 e.n., pe drumul spre Damasc, a avut parte de o experiență „apocaliptică": „O lumină din cer, ca de fulger, l-a învăluit deodată" și a auzit o voce „zicându-i: Saule, Saule,

de ce mă prigonești?" Hristos cel înviat îi poruncea să devină al treisprezecelea apostol ca să ducă vestea bună păgânilor.

Bineînțeles că Iacov și creștinii din Ierusalim l-au privit cu suspiciune pe noul convertit, iar Pavel s-a văzut nevoit să-și transmită mesajul cu o energie vecină cu obsesia: „Căci vai mie dacă nu voi binevesti Evanghelia". În final, „Iacov, fratele Domnului" l-a acceptat pe noul lor coleg. În următorii cincisprezece ani, acest provocator irepresibil a cutreierat Orientul, predicând propria sa versiune dogmatică a Evangheliei lui Iisus, în care respingea vehement exclusivitatea evreilor. „Apostolul păgânilor" credea că „pentru binele nostru" Dumnezeu l-a făcut pe Iisus „care n-a cunoscut păcatul, [Dumnezeu] L-a făcut pentru noi păcat, ca să dobândim, întru El, dreptatea lui Dumnezeu". Pavel s-a concentrat pe ideea Învierii pe care o considera un pod între oameni și Dumnezeu. Ierusalimul lui Pavel era Împărăția Cerurilor, nu Templul real; „Israelul" său era orice adept al lui Iisus, nu doar poporul evreu. În anumite privințe, Pavel a fost un spirit ciudat de modern deoarece, contrar eticii rigide a lumii antice, credea în dragoste, egalitate și atotcuprindere: greci și evrei, femei și bărbați, erau totuna, toți puteau să se salveze doar prin credința în Hristos. Epistolele lui domină Noul Testament, constituind un sfert din cărțile sale. Viziunea lui era nemărginită căci dorea să-i convertească pe toți oamenii.

Iisus câștigase câțiva adepți ne-evrei, dar Pavel avea succes mai ales în rândul păgânilor și așa-zișilor temători de Dumnezeu, acei ne-evrei care acceptaseră anumite precepte ale iudaismului fără să fi fost circumcișii. Sirienii din Antiohia convertiți de Pavel au fost primii cunoscuți sub numele de „creștini". În jurul anului 50 e.n., Pavel s-a întors la Ierusalim ca să-i convingă pe Iacov și Petru să le permită și ne-evreilor să intre în sectă. Iacov a acceptat un compromis, dar în anii următori a aflat că Pavel îi întorcea pe evrei împotriva legii mozaice.

Un celibatar puritan, Pavel a supraviețuit naufragiilor, jafurilor și lapidărilor de-a lungul călătoriilor sale, dar nimic nu l-a deturnat de la misiunea sa — aceea de a face dintr-un evreu provincial din Galileea un Iisus Hristos, mântuitorul întregii omeniri care va reveni în curând a doua oară pentru a aduce Împărăția Cerurilor. Uneori și el era un simplu evreu și probabil că s-a întors la Ierusalim de vreo cinci ori, dar, alteori prezenta iudaismul ca pe noul dușman. În cel mai vechi text creștin, Epistola Întâi către Tesaloniceni (păgâni greci care se convertiseră la creștinism), se ridica împotriva evreilor care și-au ucis profeții și l-au ucis pe Iisus. El credea că circumcizia, semn al legământului evreilor cu Dumnezeu, era o datorie a evreilor și n-avea niciun sens pentru păgâni: „Păziți-vă de câini! Păziți-vă de lucrătorii cei răi! Păziți-vă de tăierea împrejur! Pentru că noi suntem tăierea împrejur, noi ce slujim în Duhul lui Dumnezeu și ne lăudăm întru Iisus Hristos și nu ne bizuim pe trup", se dezlănțuia el împotriva ne-evreilor creștini care voiau să-și facă circumcizie.

Între timp, Pavel și-a atras dezaprobarea lui Iacov și a bătrânilor din Ierusalim. Ei îl cunoscuseră pe Iisus, dar Pavel continua să susțină: „M-am răstignit împreună cu Cristos; și viața de acum, în trup, o trăiesc în credința în Fiul lui Dumnezeu". El spunea: „Port în trupul meu semnele Domnului Iisus". Iacov, acest om sfânt și

respectat, l-a acuzat că respinge iudaismul. Nici chiar Pavel nu putea să-l ignore pe fratele lui Iisus. În anul 58 e.n., a reușit să facă pace cu dinastia lui Iisus.

Moartea lui Iacov cel Drept: dinastia lui Iisus

Pavel l-a însoțit pe Iacov la Templu ca să se purifice și să se roage ca evreu, dar a fost recunoscut de alți evrei care îl văzuseră predicând în călătoriile sale. A fost cât pe ce să fie linșat, dar a fost salvat de centurionul roman însărcinat cu păstrarea ordinii publice în Templu. Când Pavel a început iarăși să predice, romanii au crezut că este „vrăjitorul" egiptean căutat de ei, așa că l-au pus în lanțuri și l-au dus la Fortăreața Antonia ca să fie biciuit. „Oare vă este îngăduit să biciuiți un cetățean roman și nejudecat?" a întrebat Pavel. Centurionul a constatat cu uimire că acest vizionar cu privire rătăcită era cetățean roman cu drept de apel la Nero pentru a fi judecat. Romanii le-au permis marelui preot și Sinedriului să-l interogheze pe Pavel, sub privirile unei mulțimi furioase. Răspunsurile sale au fost într-atât de insultătoare, încât iarăși era să fie linșat. Centurionul a potolit mulțimea trimițându-l la Cezareea.

Probabil că faptele lui Pavel i-au discreditat pe evreii creștinii. În anul 62, marele preot Ananias, fiul lui Annas care îl condamnase pe Iisus, l-a arestat pe Iacov, l-a trimis în fața Sinedriului să fie judecat și a pus să fie aruncat de pe zidul Templului, probabil de pe aripa unde fratele său fusese ispitit de diavol. Iacov a fost apoi bătut cu pietre și a primit lovitura de grație cu un ciocan de lemn.[77] Iosif Flavius, care trăia încă la Ierusalim, l-a catalogat pe Ananias drept „primitiv", explicând că mulți evrei au fost îngroziți: fratele lui Iisus fusese un om unanim respectat. Regele Agripa II l-a schimbat imediat pe Ananias. Dar creștinii au rămas o dinastie: Iisus și Iacov au fost succedați de Simon, vărul sau fratele lor vitreg.

Între timp, Pavel a ajuns ca prizonier la Cezareea: procuratorul Felix l-a primit pe Pavel în prezența soției sale irodiene, fosta regină Drusilla, și s-a oferit să-l elibereze în schimbul unei plăți. Pavel a refuzat. Felix avea și alte probleme mai urgente. Izbucniseră lupte între evrei și sirieni. El a masacrat un număr mare de evrei și a fost rechemat la Roma,[78] lăsându-l pe Pavel în închisoare. Irod Agripa II și sora lui, Berenice, fostă regină în Chalkis și Cilicia (și presupusă iubită incestuoasă), au venit în Cezareea ca să-l salute pe noul procurator care a transferat regelui cazul creștinului, așa cum altădată Pilat îl trimisese pe Iisus în fața lui Antipa.

Pavel a predicat Evanghelia creștină și în fața cuplului regal tolănit în „mare fast", adaptând cu inteligență mesajul pe înțelesul regelui: „Mai ales pentru că tu

[77] Capul lui Iacov a fost îngropat alături de capul unui alt iacobit — acela al Sfântului Iacob omorât de Agripa I — în locul în care astăzi se înalță catedrala din Cartierul Armenesc. De aici și denumirea de Catedrala Sfinții Iacobi. Capetele de sfinți au proliferat în relicvariile din Europa: un alt cap (și un corp fără cap) al Sfântului Apostol Iacob a fost descoperit în Spania în secolul al X-lea, dând naștere cultului Santiago (Sf. Iacob) de Compostela care s-a păstrat până azi.

[78] Felix și Drusilla aveau un fiu care trăia la Pompei. Acesta a murit împreună cu mama sa, Drusilla, sufocați de cenușă, în timpul erupției vulcanice din anul 79 care a distrus orașul.

cunoști toate obiceiurile și neînțelegerile evreilor... Crezi tu, rege Agripa, în proroci? Știu că crezi".

„Cu puțin de nu mă îndupleci să mă fac și eu creștin!", a răspuns regele. „Acest om putea să fie lăsat liber, dacă n-ar fi cerut să fie judecat de Cezarul." Dar Pavel *ceruse* deja să fie judecat de Nero — și trebuia să meargă la Nero.

Iosif Flavius: zorii revoluției

Pavel nu era singurul evreu care aștepta să fie judecat de Nero. Felix mai trimisese niște nefericiți preoți de la Templu ca să fie judecați de împărat. Un prieten al acestora, un tânăr de douăzeci și șase de ani pe nume Joseph ben Matthias, s-a hotărât să plece la Roma și să-i salveze pe confrații săi. Mai cunoscut sub numele de Iosif Flavius, el va avea o viață plină, ajungând rând pe rând șef rebel, protejat al lui Irod, curtean imperial, dar, mai presus de toate, el va fi istoricul Ierusalimului prin excelență.

Iosif Flavius era fiu de preot, descendent al Macabeilor, proprietar de pământ în Iudeea. Crescut la Ierusalim, era foarte apreciat pentru erudiția și inteligența sa. Ca adolescent, experimentase principalele trei secte evreiești, ajungând chiar să stea împreună cu asceții în deșert, apoi s-a întors la Ierusalim.

Când a ajuns la Roma, Iosif Flavius a luat legătura cu un actor evreu aflat în grațiile împăratului malefic, dar iubitor de teatru. Nero își ucisese soția și se îndrăgostise de Poppaea, o frumoasă măritată, cu părul roșu și pielea albă. Odată ajunsă împărătească, Poppaea l-a convins pe Nero să își ucidă propria mamă, pe malefica Agripina. Dar Poppaea făcea și ea parte dintre „temătorii de Dumnezeu" semievrei. Prin intermediul prietenului său actor, Iosif Flavius a ajuns la împărătească și aceasta l-a ajutat să obțină eliberarea prietenilor săi. Lucrurile ieșiseră bine pentru Iosif Flavius, dar când s-au întors cu toții acasă, au găsit Ierusalimul animat „de mari speranțe de revoltă împotriva romanilor". Însă revolta nu era inevitabilă: prietenia lui Iosif Flavius cu Poppaea arată că între Roma și Ierusalim canalele de comunicare erau încă deschise. Ca în fiecare an, orașul se umplea de numeroșii pelerini evrei care nu păreau să se sinchisească de prezența singurei cohorte auxiliare romane (între 600 și 1 200 de oameni) din Antonia. Bogatul oraș al Templului trăia „într-o stare de pace și prosperitate", cârmuit de un mare preot evreu numit de un rege evreu. Abia acum se încheiaseră lucrările de construcție a Templului, prin urmare 18 000 de constructori rămăseseră fără lucru. Regele Agripa a mai creat locuri de muncă punându-i să construiască străzi noi.[79]

Un împărat mai sârguincios sau un procurator mai drept ar fi putut oricând să restabilească ordinea între facțiunile evreiești. Cât timp imperiul era guvernat cu ajutorul eficienților liberți greci, pretențiile de actor și atlet ale lui Nero, ba chiar și execuțiile în masă puteau fi tolerate. Dar când economia a început să scârțâie, incapacitatea lui Nero s-a extins până în Iudeea, unde procuratorii săi

[79] Strada, care a rămas până azi și care trece pe lângă Zidul Plângerii, a fost a lui — la fel și o altă alee pavată ce se poate vedea și azi pe Muntele Sionului.

nu au „omis să comită nicio formă de ticăloșie". La Ierusalim, ultimul reprezentant al Romei se purta ca un adevărat interlop, cerând taxă de protecție și acceptând mită de la mai-marii regatului, ai căror oameni se comportau ca niște brute, rivalizând cu sicarii în terorizarea orașului. Nu e de mirare că un alt profet care, culmea ironiei, se numea Iisus striga în gura mare în Templu: „Vai și amar de Ierusalim!". Considerat nebun, el a fost biciuit, dar nu ucis. Totuși, Iosif Flavius relatează că sentimentul antiroman nu era foarte puternic.

În anul 64, Roma a fost incendiată. Probabil că Nero a supervizat operațiunile de stingere a incendiului și și-a deschis grădinile pentru cei care își pierduseră casele. Dar unii au pretins că Nero dăduse foc orașului pentru a putea să-și construiască un palat mai mare și că nu s-a preocupat de stingerea incendiului deoarece cânta la liră. Nero a dat vina pe această sectă semiiudaică, creștinii, care se răspândea rapid. El i-a condamnat pe mulți dintre ei să fie arși de vii, sfâșiați de animale sălbatice sau crucificați. Printre victimele sale se numărau două persoane arestate deja de câțiva ani la Ierusalim: se spune că Petru a fost crucificat cu capul în jos; Pavel a fost decapitat. Pogromul anticreștin al lui Nero i-a câștigat un loc în Apocalipsa lui Ioan, ultima carte din canonul Noului Testament: „bestiile" Satanei sunt împărații romani și 666, numărul bestiei, este probabil un cod pentru Nero.[80]

„Torturile rafinate" inventate de el pentru a-i chinui pe creștini nu au fost de ajuns ca să-l salveze pe Nero. Acasă, el a lovit-o cu piciorul în burtă pe soția lui însărcinată, împărăteasa Poppaea, și a omorât-o accidental. În timp ce împăratul omora dușmani reali sau imaginari, având grijă în paralel să-și continue cariera de actor, noul procurator al Iudeei, Gessius Florus, „se fălea cu nelegiuirile cu care copleșea poporul". Catastrofa a început în Cezareea: grecii sirieni au sacrificat un cocoș în fața unei sinagogi; evreii au protestat. Florus, care fusese mituit de aceștia, i-a sprijinit pe barbari, apoi a intrat în Ierusalim ca să ceară Templului un impozit de șaptesprezece talanți. Când și-a făcut apariția la Pretoriu în primăvara anului 66, niște tineri evrei au strâns niște bănuți cu care au aruncat în el. Soldații greci și sirieni ai lui Florus au atacat mulțimea. Florus a cerut autorităților Templului să-i predea pe huligani, dar preoții au refuzat. Legionarii lui s-au înfuriat, „au jefuit toate casele și i-au măcelărit pe locuitori". Florus a ordonat să fie biciuiți și crucificați toți prizonierii, inclusiv nobilii evrei care erau cetățeni romani. Aceasta a fost picătura care a umplut paharul: aristocrații Templului nu mai puteau conta pe protecția romanilor. Brutalitatea mercenarilor lui Florus a stârnit rezistența evreilor. În timp ce cavaleria sa galopa furioasă pe străzile orașului, soldații săi au atacat-o chiar pe regina Berenice, sora regelui Agripa. Gărzile ei au reușit s-o ducă la adăpost în palatul Macabeilor, dar ea s-a decis să salveze Ierusalimul.

[80] Dacă traducem forma grecească a lui „Nero Caesar" în consoane ebraice, iar consoanele sunt înlocuite cu echivalentul lor numeric, cifrele care rezultă, adunate, dau 666. Apocalipsa a fost probabil scrisă în timpul persecuțiilor împăratului Domițian, între 81 și 96. În anul 2009, arheologii de la Vatican au descoperit la Roma un mormânt ascuns sub Biserica Sf. Pavel din Afara Zidurilor, dintotdeauna recunoscută ca fiind locul în care a fost înmormântat Pavel. În urma datării cu carbon 14, s-a constatat că osemintele provin dintr-o perioadă situată între secolele I și III, deci ar putea fi rămășițele lui Pavel.

Războaiele iudaice: moartea Ierusalimului 66-70 e.n.

Berenice, regina desculță: revoluția

Berenice s-a dus desculță până la Pretoriu — pe același traseu urmat de Iisus când a fost trimis de Irod Antipa înapoi la Pilat cu treizeci de ani în urmă. Frumoasa Berenice — fiică și soră de regi și de două ori regină — era în pelerinaj la Ierusalim ca să-i mulțumească lui Dumnezeu pentru că își revenise din boală, după ce a postit treizeci de zile și s-a ras în cap (gest surprinzător din partea acestei irodiene romanizate). S-a aruncat la pământ în fața lui Florus și l-a rugat să înceteze, dar el voia să se răzbune și să prăduiască. În timp ce întăririle lui se apropiau de Ierusalim, evreii erau divizați între cei care doreau o reconciliere cu romanii și radicalii care se pregăteau de război, sperând poate să câștige o minimă independență sub suzeranitate romană.

Preoții de la Templu au ieșit cu vasele sfinte în procesiune, și-au pus țărână în cap, în încercarea de a-i înfrâna pe tinerii rebeli. Iudeii au ieșit pașnici în întâmpinarea cohortelor romane, dar, la ordinele lui Florus, cavaleria a năvălit peste ei. Mulțimea panicată a fugit spre porți, dar mulți au murit călcați în picioare în busculada creată. Apoi Florus a pornit spre Muntele Templului, sperând să pună mâna pe impunătoarea Fortăreață Antonia. În replică, iudeii au aruncat de pe acoperișuri o ploaie de sulițe asupra romanilor, au ocupat Antonia și au tăiat podurile care duceau la Templu, transformându-l într-o fortăreață.

Chiar când Florus se retrăgea, Irod Agripa a sosit de la Alexandria. Regele a convocat o adunare a ierusalimiților în Orașul de Sus, mai jos de palatul său. În timp ce Berenice asculta în siguranță de pe acoperiș, Agripa îi ruga pe iudei să oprească revolta: „Nu vă aventurați să vă opuneți întregului Imperiu Roman. Odată început, războiul nu va fi ușor de oprit. Romanii sunt o putere invincibilă în toate părțile locuite ale lumii. Fie-vă milă, dacă nu de femeile și copiii voștri, măcar de această metropolă — cruțați Templul!" Agripa și sora lui au plâns în fața mulțimii. Ierusalimiții au strigat că ei vor doar să-l bată pe Florus. Agripa i-a sfătuit să-și plătească tributul. Poporul a fost de acord și Agripa i-a condus până la Templu să pregătească acest gest de pace. Dar pe Muntele Templului, regele Agripa a insistat ca iudeii să-i dea ascultare lui Florus până la sosirea unui nou procurator. Mulțimea s-a înfuriat din nou.

Preoții, inclusiv Iosif Flavius, s-au întâlnit în Templu să decidă dacă să întrerupă sacrificiile zilnice în numele împăratului roman, simbol al loialității față de Roma. Era un act de revoltă decisiv și l-au aprobat. A fost „fundamentul războiului cu romanii", scria Iosif Flavius, el însuși participând la revoltă. În timp ce rebelii au preluat controlul Templului și nobilii moderați au luat Orașul de Sus, facțiunile se atacau între ele cu praștii și sulițe.

Agripa și Berenice au părăsit orașul, trimițând 3 000 de călăreți să-i sprijine pe moderați, dar extremiștii au ieșit învingători. Zeloții, un partid popular creat în jurul Templului, și sicarii, bandiți înarmați cu pumnale, au atacat Orașul de Sus și au alungat soldații regelui Agripa. Au incendiat palatele marelui preot și al Macabeilor, precum și arhivele unde erau înregistrate datoriile. Șeful lor, un războinic „barbar și crud", a condus Ierusalimul pentru o scurtă perioadă de timp, până când preoții l-au asasinat. Sicarii s-au refugiat în Fortăreața Masada de lângă Marea Moartă și n-au mai jucat niciun rol până la căderea Ierusalimului.

Preoții au preluat din nou controlul, dar de aici înainte, facțiunile din Ierusalim și căpeteniile lor, adesea niște oportuniști provinciali și aventurieri locali, dar și fanatici religioși, au declanșat un război civil care a semănat distrugeri și haos. Nici Iosif Flavius, singura noastră sursă de informații, nu poate să explice cine era la originea acestor facțiuni și ce convingeri aveau ele. În schimb, el reface istoria acestui zel religios antiroman, coborând în timp până la revoltele din Galileea care au izbucnit după moartea lui Irod cel Mare: „Au o pasiune pentru libertate aproape de neînfrânt, căci sunt convinși că Dumnezeu este singurul lor conducător". Ei „semănau sămânța din care răsare viața". În următorii câțiva ani, spune el, iudeul lupta contra iudeului „într-un masacru perpetuu".

Cei 600 de oameni din garnizoana romană, care încă dețineau controlul asupra Citadelei lui Irod cel Mare, au fost de acord să depună armele dacă erau lăsați să iasă teferi din oraș, dar acești sirieni și greci care masacraseră atâția iudei nevinovați au fost „măcelăriți cu sălbăticie". Regele Agripa a renunțat să mai medieze conflictul și s-a dat de partea romanilor. În noiembrie 66, guvernatorul roman al Siriei, susținut de Agripa și regii aliați ai Romei, a venit din Antiohia și și-a făcut drum prin Ierusalim. Dar s-a retras brusc, poate pentru că a fost mituit, iar retragerea sa sub atacurile violente ale iudeilor a costat viața a peste 5 000 de soldați romani și acvila unei legiuni.

Zarurile erau aruncate. Mândria Romei trebuia răzbunată. Rebelii l-au ales pe fostul mare preot Ananias ca lider al Israelului independent. Acesta a consolidat zidurile, în timp ce în oraș răsuna zgomotul ciocanelor folosite la făurirea armurilor și armelor. De asemenea, a numit niște generali, printre ei numărându-se și Iosif Flavius, viitorul istoric, care a părăsit orașul pentru a prelua comanda în Galileea, unde s-a luptat cu Ioan din Giscala într-o înfruntare mai crâncenă decât cea cu romanii.

Noua monedă a iudeilor sărbătorea „Libertatea Sionului" și „Ierusalimul cel sfânt", dar se pare că era o libertate pe care mulți nu o doriseră și orașul aștepta ca „un loc condamnat la distrugere". Nero se afla în Grecia, unde se manifesta ca

artist și participa la cursele cu care de luptă de la Jocurile Olimpice (el a câștigat, deși a căzut din car), când a aflat că Israelul se răzvrătise.

Profeția lui Iosif Flavius: catârgiul împărat

Nero se temea de generalii victorioși. De aceea, pentru războiul cu iudeii a numit comandant un veteran tenace din propriul său anturaj. Titus Flavius Vespasianus avea aproape șaizeci de ani și deseori îl enerva pe împărat fiindcă adormea în timpul reprezentațiilor teatrale ale acestuia. Dar își făcuse un nume în timpul campaniei de cucerire a Britaniei. Porecla sa — Catârgiul — dovedea că era un om tenace, dar simplu, care făcuse avere vânzând catâri armatei.

Trimițându-l pe fiul său, Titus, la Alexandria ca să aducă întăriri, Vespasian a ridicat o armată de 60 000 de oameni și patru legiuni, alături de trăgători sirieni, arcași arabi și cavaleria regelui Irod Agripa. Apoi a coborât de-a lungul coastei până la Ptolemais (Acra). La începutul anului 67, a inițiat cucerirea sistematică a Galileei, unde Iosif Flavius i-a opus o rezistență fanatică. Până la urmă, Vespasian l-a asediat pe Iosif Flavius în fortăreața lui de la Jotapata. Pe 29 iulie în același an, Titus a reușit să facă o breșă în zidurile distruse și să ocupe orașul. Iudeii au luptat până la moarte, iar mulți dintre ei s-au sinucis.

Iosif Flavius și câțiva supraviețuitori s-au ascuns într-o peșteră. Când romanii i-au prins în cursă, ei au hotărât să se omoare între ei și au tras la sorți să stabilească cine pe cine să ucidă. „Prin milostenia lui Dumnezeu" (sau pentru că a trișat), Iosif Flavius a rămas ultimul și a ieșit viu din peșteră. Vespasian a hotărât să-l trimită ca trofeu lui Nero, ceea ce presupunea o moarte cumplită. Dar Iosif Flavius a cerut să vorbească cu generalul. Când s-a văzut în fața lui Vespasian și a lui Titus, a spus: „Vespasian! Mă înfățișez înaintea ta ca mesager al unor mari evenimente. Vrei să mă trimiți la Nero? De ce? Pentru că tu, Vespasian, vei fi Cezar și împărat, tu și fiul tău". Vespasian, de felul lui neînduplecat, s-a simțit flatat. L-a ținut pe Iosif Flavius în temniță, dar i-a trimis atenții. Titus, care avea aproape aceeași vârstă cu Iosif, s-a împrietenit cu el.

Când Vespasian și Titus au înaintat spre Iudeea, rivalul lui Iosif, Ioan din Giscala, a fugit la Ierusalim — „un oraș fără guvernare", pradă furiei unui măcel autodistructiv.

Ierusalimul ca bordel: tiranii Ioan și Simon

Porțile Ierusalimului rămâneseră deschise pentru pelerinii evrei, așa că fanatici religioși, tâlhari călîți în lupte și mii de refugiați continuau să intre în oraș, unde rebelii își descărcau energia în lupta dintre clanuri, în desfrâu și vânarea fără milă a trădătorilor.

Tâlhari tineri și obraznici contestau acum autoritatea preoților. Ei au capturat Templul, l-au dat jos pe marele preot și au ales în locul lui prin tragere la sorți „un simplu țăran". Ananias i-a adunat pe ierusalimiți și a atacat Templul, dar a ezitat să atace curțile interioare și Sfânta Sfintelor. Ioan de Giscala și luptătorii săi

galileeni au profitat de ocazie pentru a prelua controlul asupra întregului oraș. Ioan i-a chemat pe idumei, acea „națiie barbară și sângeroasă" de la sud de Ierusalim. Idumeii au pătruns în oraș, au atacat Templul, care a fost „inundat de sânge", apoi au năvălit pe străzi unde au ucis 12 000 de oameni. L-au omorât pe Ananias, apoi pe preoții săi, i-au dezbrăcat și i-au călcat în picioare, după care i-au aruncat de pe ziduri ca să fie mâncați de câini. „Moartea lui Ananias", spune Iosif Flavius, „a fost începutul distrugerii orașului". Până la urmă, încărcați cu prăzi și sătui de atâta sânge, idumeii au abandonat Ierusalimul în mâinile unui nou stăpân, Ioan din Giscala.

Deși romanii nu erau departe, Ioan le-a dat frâu liber galileenilor și zeloților să se bucure de victorie. Sfânta Casă a devenit un loc de dezmăț. Dar foarte curând, unii dintre susținătorii lui Ioan și-au pierdut încrederea în acest tiran și s-au alăturat noii puteri ce se ridica în afara orașului, un tânăr războinic pe nume Simon ben Giora, „nu la fel de viclean ca Ioan, dar superior în tărie și curaj". Simon „era pentru oameni o teroare mai mare decât înșiși romanii". Sperând să scape de un tiran, ierusalimiții au chemat un altul — Simon ben Giora — care în curând a ocupat o mare parte din oraș. Dar Ioan deținea încă Templul. Atunci zeloții s-au răsculat împotriva lui și au ocupat Templul interior, așa încât acum, după cum ne spune Tacitus, „erau trei generali, trei armate" care se luptau între ele pentru a obține controlul asupra orașului, deși romanii se apropiau tot mai mult. Când Vespasian a cucerit Ierihonul, cele trei facțiuni au încetat să se mai războiască și au lucrat împreună la fortificarea Ierusalimului, săpând tranșee și întărind al treilea zid ridicat de Irod Agripa I la nord. Vespasian se pregătea să asedieze Ierusalimul. Dar deodată s-a oprit.

Roma era decapitată. Pe 9 iunie 68, Nero, hăituit de atâtea revolte, s-a sinucis, spunând: „Ce artist piere odată cu mine!" Într-o succesiune rapidă, Roma a aclamat și a distrus trei împărați odată cu cei trei falși Nero care s-au ridicat și au dispărut în provincii, de parcă unul singur nu fusese de ajuns. Până la urmă, legiunile din Iudeea și Egipt l-au proclamat pe Vespasian împărat. Catârgiul și-a amintit de profeția lui Iosif Flavius și l-a eliberat pe acesta, acordându-i cetățenie romană și numindu-l consilierul lui, aproape mascota lui, după ce mai întâi a cucerit Iudeea, apoi restul lumii. Berenice și-a vândut bijuteriile pentru a-l ajuta pe Vespasian să câștige tronul Romei: catârgiul i-a fost recunoscător. Noul împărat a pornit spre Roma via Alexandria, iar fiul său, Titus, aflat la comanda a 60 000 de soldați, a înaintat spre Orașul Sfânt, știind că soarta dinastiei lui era legată de soarta Ierusalimului.

Partea a doua

PĂGÂNISMUL

O, cum a rămas pustie cetatea cea cu mult popor! Cum a ajuns ca o văduvă cea mai de frunte dintre neamuri; doamna cetăților a ajuns birnică. Noaptea plânge întruna cu lacrimi pe obraz și dintre toți câți o iubeau niciunul n-o mai mângâie; toți prietenii i-au devenit dușmani.

Plângeri, 1.1–2

Ierusalimul era încă în picioare și evreii căzuseră la pace cu noi, dar ritualurile lor sacre veneau împotriva gloriei imperiului nostru și a obiceiurilor strămoșilor noștri.

Cicero, *Pro L. Flacco*

Mai bine să trăiască omul în Țara lui Israel, într-un oraș locuit în întregime de ne-evrei, decât să trăiască în afara Țării într-un oraș cu totul evreiesc. Cel îngropat acolo e ca și cum s-a născut la Ierusalim, iar cel îngropat la Ierusalim e ca și cum s-a născut sub tronul gloriei.

Iuda haNasi, *Talmudul*

Zece măsuri de frumusețe au coborât deasupra lumii; nouă i-au fost date Ierusalimului, iar restul a rămas lumii.

Midrash Tanhuma, *Kedoshim 10*

Pentru libertatea Ierusalimului.

Șimon bar Kohva, monede

Astfel a fost nimicit Ierusalimul în chiar ziua lui Saturn, ziua pe care evreii până azi o cinstesc mai presus de toate.

Dio Cassius, *Istoria romană*

Aelia Capitolina
70–312 e.n.

Triumful lui Titus: Ierusalimul la Roma

Câteva săptămâni mai târziu, după ce oraşul fusese distrus şi el îşi terminase runda de spectacole sângeroase, Titus a mai trecut o dată prin Ierusalim, comparându-i ruinele melancolice cu gloria apusă. A pornit apoi pe mare spre Roma, luând cu el căpeteniile evreilor căzute prizoniere, pe metresa regală Berenice, pe renegatul favorit Iosif Flavius şi comorile Templului — pentru a sărbători cucerirea Ierusalimului. Vespasian şi Titus, purtând cununi de laur şi îmbrăcaţi în purpură, ieşind din templul lui Isis, au fost întâmpinaţi de Senat şi şi-au ocupat locurile în Forum, pentru a trece în revistă unul dintre cele mai extravagante triumfuri din istoria Romei.

Spectacolul fastuos, cu statui de zei şi care alegorice aurite, înălţate pe trei sau chiar patru nivele şi burduşite cu bogăţii, aduceau spectatorilor atât „plăcere, cât şi mirare", observă sec Iosif Flavius, „căci în faţa ochilor li se arată cum a fost pustiit un tărâm fericit". Căderea Ierusalimului era înfăţişată în tablouri vivante — legionari ieşind la atac, evrei masacraţi, Templul în flăcări — şi în vârful carelor alegorice stăteau comandanţii romani ai fiecărui oraş cucerit. A urmat ceea ce pentru Iosif Flavius era cel mai crud tablou dintre toate, cel cu splendorile Sfintei Sfintelor: masa de aur, candelabrul şi Legea evreilor. Prizonierul-vedetă, Simon Ben Giora, a fost pus să defileze cu o frânghie în jurul gâtului.

După ce procesiunea s-a oprit în dreptul Templului lui Jupiter, Simon şi căpeteniile rebelilor au fost executaţi; mulţimea a izbucnit în urale; sacrificiile au fost consfinţite. Aşa pierit-a Ierusalimul, meditează Iosif Flavius: „Nici vechimea lui, nici negrăita lui bogăţie, nici poporul său cel răspândit peste întregul cuprins al lumii locuite şi nici măcar măreaţa glorie a riturilor sale religioase n-au fost suficiente pentru a-i preîntâmpina ruina".

Triumful a fost sărbătorit prin construirea Arcului lui Titus, care poate fi văzut şi azi la Roma.[81] Prada capturată de la evrei a fost folosită pentru construirea Colosseumului şi a Templului Păcii, unde Vespasian a etalat trofeele furate din Ierusalim — cu excepţia sulurilor Legii şi a vălurilor de purpură de pe Sfânta

[81] În ce-l priveşte pe Vespasian, memoria lui s-a păstrat în Italia mai ales în legătură cu crearea toaletelor publice, care încă mai sunt numite *vespasiene*.

Sfintelor, care au fost așezate chiar în palatul imperial. Triumful și remodelarea centrului Romei au celebrat nu doar o nouă dinastie, ci și o reconsacrare a imperiului însuși și a victoriei asupra iudaismului. Taxa plătită Templului de toți evreii a fost înlocuită cu *fiscus judaicus*, taxa plătită statului roman pentru a finanța reconstruirea Templului lui Jupiter — o umilință impusă fără milă.[82] Și totuși, majoritatea evreilor, supraviețuind în Iudeea și Galileea, precum și în comunități numeroase din Mediterana și Babilonia, au trăit cum trăiseră și înainte, acceptând stăpânirea romană sau pe cea parță.

Războiul iudeo-roman nu se terminase cu totul. Fortăreața Masada a rezistat timp de trei ani, sub Eliazar Galileanul, în timp ce romanii construiau o rampă de pe care s-o asedieze. În aprilie 73, conducătorul li s-a adresat oamenilor săi și familiilor lor, vorbindu-le despre realitățile întunecate ale noii lumi: „Unde este acest oraș, despre care se credea că-L are pe Dumnezeu adăpostit înăuntrul său?" Ierusalimul pierise și pe ei îi așteptă o viață în sclavie:

> Cu multă vreme în urmă, bunii mei prieteni, am hotărât să nu le fim niciodată slugi romanilor și să nu slujim pe nimeni altul decât pe Dumnezeul nostru. Noi am fost primii care ne-am răsculat împotriva lor; noi suntem ultimii care ne mai luptăm cu ei și n-o pot socoti decât o mărinimie din partea Domnului că încă ne mai stă în putere să murim vitejește și liberi, în chip glorios, împreună cu cei mai dragi prieteni ai noștri. Soțiile noastre să moară înainte de-a fi supuse rușinii, iar copiii noștri, înainte de-a afla ce-i robia.

Astfel, „soții și-au îmbrățișat cu gingășie soțiile și i-au luat pe copii în brațe, dându-le cel mai lung sărut de despărțire, cu lacrimi în ochi". Fiecare bărbat și-a ucis nevasta și copiii; zece bărbați au fost aleși prin tragere la sorți ca să-i omoare pe ceilalți, până ce toți cei 960 au fost morți.

În ochii majorității romanilor, sinuciderea de la Masada le-a confirmat părerea despre evrei ca fanatici smintiți. Tacitus, deși scria cu treizeci de ani mai târziu, a exprimat viziunea convențională a epocii, cum că evreii erau niște bigoți „criminali și răzvrătiți", cu superstiții bizare, printre care monoteismul și circumcizia, care nu cunoșteau zeii romani, „respingeau patriotismul" și „s-au înglodat singuri în propria răutate". Totuși, Iosif Flavius a aflat amănuntele despre Masada de la cei câțiva supraviețuitori, care s-au ascuns în timpul sinuciderii, și nu și-a putut masca admirația pentru curajul evreiesc.

[82] Monedele lui Vespasian proclamau semeț JUDAEA CAPTA, cu silueta feminină a Iudeei așezată în lanțuri la poalele unui trunchi de palmier, cu un soldat roman aplecându-și sulița deasupra ei. Soarta comorilor Ierusalimului rămâne un mister. În anul 455, Genseric, regele vandalilor, a jefuit Roma și a dus bogățiile templului cu el la Cartagina, unde acestea au fost mai târziu capturate de generalul Belizarie al împăratului Iustinian, care la rândul lui le-a adus la Constantinopol. Iustinian a trimis candelabrul înapoi la Ierusalim, dar probabil că a fost furat de perși în anul 614; în orice caz, a dispărut. Arcul lui Titus, terminat de Domițian, fratele lui Titus, arată brațele candelabrului mult alungite și întoarse în sus, ca să semene cu un trident; posibil să fi fost modificat sau să fie greșeala artistului care l-a înfățișat. Ironia sorții face ca varianta romanizată a candelabrului (cu excepția simbolurilor păgâne) să fi stat la baza menorei evreiești moderne, candelabrul folosit de Hanuka și ca emblemă a statului Israel.

Berenice: Cleopatra evreilor

Iosif Flavius trăia în vechea casă a lui Vespasian din Roma. Titus i-a dat câteva din sulurile luate din Templu, o pensie și pământuri în Iudeea, comandându-i și prima lui carte, *Războiul iudaic*[83]. Împăratul și Titus n-au fost unica sursă a lui Iosif Flavius. „Când vei veni la mine", îi scria „prietenul drag", regele Irod Agripa, „îți voi povesti o sumedenie de lucruri". Dar Iosif și-a dat seama că „poziția mea privilegiată stârnea invidii și mă punea în primejdie" — avea nevoie de protecția imperială, pe care a primit-o până în timpul domniei lui Domițian, care, plin de solicitudine, i-a executat pe unii din dușmanii săi. Și totuși, chiar în timp ce se bucura din plin de favorurile flaviene, în ultimii săi ani de viață — a murit în jurul anului 100 e.n. —, continua să spere că Templul va fi reclădit, iar mândria lui pentru contribuția evreiască la civilizație a răbufnit: „Am făcut cunoscute restului lumii un foarte mare număr de idei minunate. Există vreo splendoare mai mare decât evlavia pe care nimic n-o poate încălca? Există vreo dreptate mai mare decât supunerea în fața Legii?".

Berenice, prințesa irodiană, a stat la Roma cu Titus, dar romanii s-au simțit ofensați de diamantele ei ostentative, de aerele regale pe care le afișa și de poveștile despre incestul cu fratele ei. „Ea locuia în palat, coabitând cu Titus. Se aștepta să fie luată de soție și deja se purta ca și cum ar fi fost căsătoriți." S-a spus că Titus a pus ca generalul Caecina să fie asasinat pentru că flirtase cu ea. Titus o iubea, dar romanii o comparau cu femeia fatală a lui Marcus Antonius, Cleopatra — sau mai rău, dat fiind că iudeii erau acum disprețuiți și înfrânți. Titus a fost nevoit s-o trimită de la Roma. Când i-a succedat tatălui său, în anul 79, ea s-a întors la Roma, fiind acum trecută de cincizeci de ani, dar opinia publică a fost atât de indignată, încât el s-a despărțit din nou de Cleopatra lui evreică, conștient că locul flavienilor pe tron era departe de-a fi sigur. Probabil că s-a întors la fratele ei, aproape ultimul irodian.[84]

Domnia lui Titus a fost scurtă. El a murit doi ani mai târziu, rostind aceste cuvinte: „N-am greșit decât cu un singur lucru". Distrugerea Ierusalimului? Evreii credeau că moartea lui timpurie a fost pedeapsa lui Dumnezeu. Timp de patruzeci de ani, o letargie tensionată a coborât peste Ierusalimul cel lovit de nenoroc, până ce Iudeea a explodat din nou, într-un ultim și dezastruos spasm de furie.

Moartea dinastiei lui Iisus: crucificarea uitată

Ierusalimul adăpostea Legiunea a Zecea, încartiruită în locurile în care se află azi Cartierul Armenesc, în jurul celor trei turnuri ale Citadelei lui Irod — partea

[83] În românește, cartea a apărut cu titlul *Istoria războiului iudeilor împotriva romanilor*, Editura Hasefer, 2007.(*N.t.*)

[84] Irod Agripa al II-lea a fost răsplătit cu un regat extins în Liban. Probabil că nu se simțea prea tentat să domnească peste ruinele Iudeei, dar poate îi surâdea ideea unei cariere politice la Roma. Aflat în vizită acolo, în anul 75, pentru inaugurarea Templului Păcii (unde au fost expuse câteva din vasele Templului de la Ierusalim), i s-a acordat rangul de pretor. A murit în jurul anului 100 e.n., după ce domnise sub zece împărați. Rudele sale au devenit regi ai Armeniei și Ciliciei, iar în cele din urmă chiar și consuli romani.

de la bază a ultimului dintre ele, Hippicus, se vede și astăzi. Țigle și cărămizi de-ale legiunii, veșnic împodobite cu emblema antievreiască, mistrețul, au fost găsite prin tot orașul. Ierusalimul nu era complet părăsit de locuitori, dar fuseseră aduși acolo veterani sirieni și greci, care prin tradiție îi urau pe evrei. Pustiul peisaj selenar, cu gigantice grămezi de pietre dărâmate, trebuie să fi fost straniu, dătător de fiori. Dar evreii sperau probabil că Templul va fi reconstruit, așa cum se mai întâmplase o dată înainte.

Vespasian i-a îngăduit rabinului Yohanan ben Zakkai, care scăpase din Ierusalim ascuns într-un coșciug, să predea Legea la Yavneh (Jamnia) lângă Mediterana, iar evreii nu fuseseră oficial izgoniți din Ierusalim. Adevărul este că mulți dintre evreii mai înstăriți se alăturaseră probabil romanilor, la fel ca Iosif Flavius și Agripa. Cu toate acestea, nu aveau voie să calce pe Muntele Templului, așa că pelerinii boceau amar pierderea Templului rugându-se lângă Mormântul lui Zaharia[85] din Valea Hebronului. Unii își puneau nădejdea în Apocalipsă, să readucă împărăția Domnului, dar, pentru ben Zakkai, orașul dispărut căpătase o aură de misticism imaterial. Veniți fiind să vadă ruinele, învățăcelul său a strigat: „Vai nouă!", dar rabinul i-a răspuns: „Nu te amări" (conform Talmudului, compilat câteva secole mai târziu). „Avem altă mângâiere. Sunt faptele de bunătate și iubire." Nimeni nu și-a dat seama la vremea respectivă, dar a fost începutul iudaismului modern — cel fără Templu.

Creștinii iudei, conduși de Simeon, fiul lui Cleopa, fratele vitreg sau vărul lui Iisus, s-au întors la Ierusalim, unde au început să se închine în Camera Cinei cea de Taină, pe Muntele Sionului. Dedesubtul clădirii din prezent se află o sinagogă, construită probabil cu rămășițe ale Templului din perioada irodiană. Dar populațiile neisraelite convertite la creștinism, din jurul Mediteranei, al căror număr creștea mereu, nu mai slăveau Ierusalismul adevărat. Înfrângerea evreilor îi despărțea pe aceștia pentru totdeauna de religia-mamă, dovedind adevărul profețiilor lui Iisus și succesiunea unei noi revelații. Ierusalimul nu mai era decât pustiul unei credințe învinse. Templul a fost înlocuit cu Mielul Hristos, în Cartea Apocalipsei. La sfârșitul lumii, un Ierusalim din aur curat și împodobit cu nestemate va coborî din cer.

Aceste secte trebuiau să aibă mare grijă: romanii erau cu ochii în patru împotriva oricărui semn de pretenție cârmuitoare mesianică. Succesorul lui Titus, fratele său Domițian, a păstrat taxa antievreiască și i-a persecutat pe creștini, ca mod de a obține sprijin pentru propria domnie, care începuse să se clatine. După asasinarea lui, împăciuitorul și deloc tânărul împărat Nerva a slăbit represiunea și fiscalitatea impusă evreilor. Dar a fost un fals semnal de vremuri mai bune. Nerva nu avea niciun fiu, drept care și-a ales ca moștenitor pe cel mai bun general. Neîndurătorul Traian, cel înalt și atletic, a fost împăratul ideal, poate cel mai mare de la Augustus încoace. Dar se vedea pe sine ca pe un cuceritor de noi teritorii și restaurator al vechilor valori — o veste proastă pentru creștini, și încă una și mai proastă pentru evrei. În anul 106, el a ordonat crucificarea lui Simeon,

[85] Acesta este un cavou de familie neterminat. Familia lui Zaharia a pierit probabil în timpul asediului; deci era un loc potrivit pentru ca evreii să se adune și să jelească distrugerea Templului. Acești pelerini au cioplit inscripțiile ebraice care se pot vedea și azi.

căpetenia creștinilor din Ierusalim, pentru că acesta, la fel ca Iisus, se socotea coborât din neamul regelui David. Așa s-a sfârșit dinastia lui Iisus.

Traian, mândru că tatăl său își câștigase renumele luptând cu evreii sub Titus, a reintrodus *fiscus judaicus*, dar și el era un adorator al cultului eroic al lui Alexandru: a invadat Parția, extinzând puterea romană în Irak — căminul evreilor babilonieni. Pe măsură ce Traian avansa în Irak, evreii din Africa, Egipt și Cipru, conduși de „regi" răzvrătiți, masacrau mii de romani și de greci — în sfârșit, răzbunare —, poate chiar coordonați de evreii din Parția.

Traian, temându-se de trădare iudee în ariergardă și de atac din partea evreilor babilonieni pe timpul înaintării în Irak, „era hotărât să distrugă în întregime tot poporul, dacă-i va sta în putință". Traian a ordonat uciderea evreilor din Irak până-n Egipt, unde, scria istoricul Appian, „Traian nimicea cu totul rasa iudee". Evreii erau acum văzuți ca ostili Imperiului Roman: ei „socotesc profan tot ce nouă ne e sfânt", scria Tacitus, „în timp ce îngăduie tot ce nouă ne repugnă".

Martor la problema iudee a Romei a fost noul guvernator al Siriei, Aelius Hadrian, care era căsătorit cu nepoata lui Traian. Când Traian a murit pe neașteptate, fără moștenitor, împărăteasa lui a anunțat că adoptase un fiu pe patul de moarte: noul împărat era Hadrian, care a pus la cale o soluție pentru a încheia o dată pentru totdeauna problema iudee. A fost un împărat remarcabil, unul din făuritorii Ierusalimului și unul din monștrii sacri ai istoriei evreilor.

Hadrian: soluția Ierusalimului

În anul 130, împăratul a făcut o călătorie la Ierusalim, însoțit de tânărul său iubit, Antinous, și a hotărât să nimicească în întregime orașul, până la a face să-i dispară și numele. El a pus să fie construit un nou oraș pe locul celui vechi, care să se cheme Aelia Capitolina, după numele familiei sale și al lui Jupiter Capitolinus (zeul cel mai adesea asociat cu imperiul), și a interzis circumcizia, semnul legământului dintre Dumnezeu și evrei, sub amenințarea pedepsei cu moartea. Evreii, dându-și seama că Templul nu va mai fi reconstruit niciodată, au resimțit intens aceste lovituri, în timp ce împăratul călătorea fără cea mai mică grijă spre Egipt.

Hadrian, ajuns acum la vârsta de cincizeci și doi de ani, se născuse în Spania, într-o familie îmbogățită de pe urma producției de ulei de măsline, și părea a fi un om vădit predestinat să conducă imperiul. Dăruit de la natură cu o memorie fotografică, era capabil să dicteze, să asculte și să se consulte cu alții simultan; își desena propriile schițe arhitectonice și compunea muzică și poezie. Trăia într-o perpetuă mișcare, călătorind neobosit de la o provincie la alta, ca să reorganizeze și să consolideze imperiul. A fost criticat pentru că s-a retras din teritoriile cu greu cucerite de Traian în Dacia și Irak. Dar el visa la un imperiu stabil, unit de cultura elină — o preferință atât de marcată, încât a primit porecla Greculețul. (Barba și părul îi erau ondulate cu fierul după moda grecească, de sclavi special pregătiți în acest scop.) În anul 123, în timpul uneia dintre călătoriile sale în Asia Mică, l-a cunoscut pe adolescentul grec Antinous, dragostea vieții lui, care

aproape i-a devenit partener de viață.[86] Și totuși, acest împărat perfect, imprevizibil, era obsedat de a ține totul sub control. Într-un acces de furie, i-a străpuns odată ochiul unui sclav cu stilusul; iar domnia și-a început-o și și-a încheiat-o cu băi de sânge.

La Ierusalim, el plănuia să ridice pe ruinele orașului iudeu o clasică cetate romană, clădită în jurul adorației pentru zeii romani, greci și egipteni. O splendidă intrare cu trei porți, Poarta Neapolis (Poarta Damascului de azi), ridicată cu pietre irodiene, se deschidea într-un spațiu circular, decorat cu o columnă, din care porneau cele două *cardines* — axe principale, ducând spre două forumuri, unul aproape de fosta Fortăreață Antonia, demolată, și celălalt la sud de locul în care se află azi Sfântul Mormânt. Acolo, Hadrian și-a construit Templul lui Jupiter, cu o statuie a Afroditei așezată în fața lui, chiar pe stânca unde fusese răstignit Iisus — posibil o decizie deliberată de a le refuza creștinilor iudei un loc sfânt. Mai rău, Hadrian plănuia ridicarea unui loc de celebrare a zeilor pe Muntele Templului, marcat printr-o grandioasă statuie ecvestră care să-l reprezinte pe el însuși.[87] Hadrian căuta în mod deliberat să-i extermine pe evreii din Ierusalim. Îl studiase pe celălalt amator filoelen de spectacol, Antioh Epifanul, reluându-i planul de construire a unui templu olimpian la Atena.

Pe 24 octombrie, ziua festivă în care egiptenii celebrau moartea zeului lor Osiris, iubitul lui Hadrian, Antinous, s-a înecat în mod misterios, înghițit de apele Nilului. S-a sinucis? A fost sacrificat de Hadrian sau de egipteni? A fost un accident? Hadrian cel de obicei impenetrabil a fost distrus de durere: l-a zeificat pe băiat ca Osiris, a ridicat un oraș cu numele Antinopolis și a fondat un cult al lui Antinous, răspândind statui cu trăsăturile-i grațioase și fizicul magnific prin tot bazinul Mediteranei.

În drumul către casă dinspre Egipt, Hadrian a trecut prin Ierusalim, unde probabil că a trasat limitele noului oraș Aelia Capitolina. Înfuriați de represalii, de faptul că Ierusalimul se umpluse de păgâni și de nudurile obligatorii ale băiețandrului Antinous, evreii și-au adunat în taină arme și au pregătit complicate adăposturi subterane pe colinele Iudeei.

[86] Acest lucru le-a displăcut romanilor. Iubirea grecească era una convențională și nimeni nu o considera un semn de efeminare: Cezar, Marcus Antoniu, Titus și Traian au fost cu toții ceea ce noi numim azi „bisexuali". Totuși, ca o inversare a moralității de azi, romanii socoteau că este acceptabil să faci sex cu băieți, dar nu și cu bărbați adulți. Dar chiar și după ce Antinous a devenit bărbat, Hadrian și-a ignorat soția și l-a tratat pe iubitul său ca pe partenerul de viață.

[87] Construcțiile lui Hadrian mai supraviețuiesc în unele locuri: prăvălia de dulciuri a lui Zalatimo de pe strada Hanzeit, la numărul 9, înglobează rămășițele porții de la Templul lui Jupiter și ale intrării spre forumul principal. Magazinul a fost deschis în 1860 de Muhammad Zalatimo, un subofițer otoman; continuă să fie administrat de patriarhul acestei familii, o adevărată dinastie palestiniană a prăjiturilor, Samir Zalatimo. Zidurile lui Hadrian dăinuie și în altă veche afacere de familie palestiniană — prăvălia cu suc de fructe a lui Abu Assab — și apoi în Biserica Rusă Alexandr Nevski. Arcada forumului mai mic construit de Hadrian supraviețuiește pe Drumul Crucii (Via Dolorosa), despre care mulți creștini cred, în mod eronat, că este locul în care Pilat l-a arătat pe Iisus mulțimii, rostind cuvintele „Ecce homo" („Iată omul!"). De fapt, arcada n-a existat decât începând cu o sută de ani mai târziu. Baza Porții Damascului a fost excavată pentru a-i aduce la lumină gloria hadriană. Strada Ha-Gai sau El Wad din prezent urmează traseul arterei principale Cardo Maximus a lui Hadrian, care a fost dezgropată în piața Zidului Plângerii. Istoricul Dio Cassius și sursa creștină târzie Chronicon Paschale sugerează că Templul lui Jupiter a fost construit pe Muntele Templului. Posibil, dar nu s-au găsit urme.

După plecarea lui Hadrian, un misterios conducător, cunoscut sub numele de Prințul Israelului, a dat semnalul celui mai teribil dintre războaiele iudaice.

Șimon bar Kohva: Fiul Stelei

„La început, romanii nu i-au luat în seamă pe evrei", dar de data aceasta evreii erau bine pregătiți, sub conducerea unui comandant capabil, Șimon bar Kohva, autodeclarat Prințul Israelului și Fiul Stelei — același semn mistic al nașterii unui fiu de neam regesc care marcase și nașterea lui Iisus, profețit în Numerii: „O stea răsare din Iacov; un toiag se ridică din Israel și va lovi pe căpeteniile Moabului". Mulți l-au salutat ca pe noul David. „Acesta este Messia, Regele", stăruia respectatul rabin Akiba (în Talmudul din secolul al IV-lea), dar nu toată lumea vedea lucrurile la fel. „Iarbă-ți va răsări pe bărbie, Akiba", a răspuns alt rabin, „și Fiul lui David tot nu va fi venit". Numele real al lui Kohva era bar Kosiba; scepticii îl zeflemiseau numindu-l bar Koziba — Fiul Minciunii.

Șimon a învins rapid cele două legiuni conduse de guvernatorul roman. Ordinele lui, descoperite într-o peșteră din Iudeea, îi dau la iveală neîndurătoarea decizie: „Îi voi pune la locul lor pe romani" — ceea ce a și făcut. A nimicit o întreagă legiune. „Prindea pe genunchi bolovanii aruncați din catapultă și-i azvârlea înapoi, ucigându-și dușmanii." Prințul nu tolera niciun fel de neascultare: „Șimon bar Kosiba către Yehonatan și Masabala. Să-mi fie trimiși la mine fără întârziere toți oamenii din Tekoa și din alte locuri, care sunt la voi. Iar dacă nu-i veți trimite, veți fi pedepsiți". Zelot religios, el „a dat ordin de pedepsire aspră a creștinilor, dacă aceștia spuneau că Messia este Iisus", după Iustin, un creștin contemporan. El „i-a ucis pe creștini, atunci când aceștia nu au vrut să-l ajute împotriva romanilor", adăuga alt creștin, Eusebius, scriind mult mai târziu. „Acela era un ucigaș și un tâlhar, dar se purta ca un stăpân de sclavi și profita de renumele lui, socotindu-se dătător de lumină". Se spune despre el că le-ar fi pus la încercare devotamentul luptătorilor săi cerându-le să-și taie fiecare un deget.

Fiul Stelei și-a condus Statul lui Israel din fortul Herodium, la marginea sudică a Ierusalimului: pe monedele bătute de el scria „Anul întâi: Mântuirea lui Israel". Dar a reconsacrat el Templul? A restaurat sacrificiul? Pe monedele lui se citea lozinca semeață „Pentru libertatea Ierusalimului" și erau împodobite cu imaginea Templului, dar nu s-a găsit niciuna în Ierusalim. Appian scria că Hadrian, la fel ca Titus, a distrus Ierusalimul — asta înseamnă că mai exista ceva de demolat, iar rebelii, măturând totul în calea lor, ar fi asediat cu siguranță Legiunea a Zecea în Citadelă și s-ar fi închinat pe Muntele Templului, dacă li s-ar fi dat ocazia, dar nu știm dacă au făcut-o.

Hadrian s-a întors în grabă în Iudeea, l-a chemat pe cel mai bun comandant al său, Iulius Severus, tocmai din Britania, și a convocat șapte sau chiar douăsprezece legiuni, care „s-au năpustit împotriva evreilor, fără pic de milă pentru nebunia lor", conform lui Dio Cassius, unul din puținii istorici ai acestui obscur război. „El a nimicit la grămadă mii de bărbați, femei și copii și a luat tot neamul în robie, după legea războiului." Când a ajuns în Iudeea, Severus a adoptat tactica

inamicilor săi, „despărțindu-i în grupuri puțin numeroase, tăindu-le calea spre provizii și încercuindu-i", astfel încât să poată „să-i zdrobească și să-i ucidă până la unul". Pe măsură ce se strângea cercul de fier al romanilor, bar Kohva avea nevoie de amenințări, pentru a menține disciplina: „Dacă nu te porți cum se cuvine cu galileenii tăi", îi spune el unui locotenent al său, „îți pun fiare la picioare, cum am făcut cu ben Aphlul!"

Evreii s-au retras în peșterile Iudeei, acesta fiind motivul pentru care s-au găsit acolo scrisorile lui Simon și lucrurile lor personale. Acești refugiați și războinici duceau cu ei cheile caselor lor abandonate, ca o consolare pentru cei sortiți să nu se mai întoarcă niciodată, și micile lor obiecte de lux: o tăviță din sticlă, o oglinjoară într-o cutiuță din piele, o casetă de lemn pentru bijuterii, o cățuie pentru tămâie. Acolo au pierit acei oameni, căci lucrurile zac lângă oasele lor. Scrisorile lor fragmentare redau succint etapele catastrofei: „Până la capăt... nu mai au nicio speranță... frații mei din sud... au pierit sub sabie...".

Romanii au încercuit Betar, ultima fortăreață a lui bar Kohva, aflată la 9 kilometri sud de Ierusalim. Șimon a murit în ultima înfruntare de la Betar, cu un șarpe înfășurat în jurul grumazului, conform legendei evreiești. „Aduceți-mi trupul lui!", a spus Hadrian, și a fost impresionat de cap și de șarpe. „Dacă Zeii nu l-ar fi nimicit, cine ar fi reușit să-l învingă?" Probabil că Hadrian se întorsese deja la Roma, dar răzbunarea lui a continuat, căpătând proporțiile unui genocid.

„Puțini au supraviețuit", scrie Dio Cassius. „Cincizeci dintre avanposturile lor și 985 de sate au fost rase de pe fața pământului. În bătălii au murit 585 000" și mulți alții „de foame, boală și foc". Șaptezeci și cinci de așezări evreiești cunoscute pur și simplu au dispărut. Atât de mulți evrei au căzut în robie, încât la piața de sclavi din Hebron nu valorau mai mult de un cal. Evreii au continuat să trăiască în ținuturile rurale, dar Iudeea însăși nu și-a revenit nicicând din ravagiile lui Hadrian. Acesta nu doar că interzisese circumcizia, dar nu le mai îngăduia evreilor nici măcar să se apropie de Aelia, sub amenințarea pedepsei cu moartea. Ierusalimul se topise ca fumul. Hadrian șterse de pe hartă Iudeea, schimbându-i deliberat numele în Palestina, după străvechii dușmani ai evreilor, filistenii.

Hadrian a fost aclamat ca *imperator*, dar de data aceasta n-a mai fost niciun Triumf: împăratul își pătase strălucirea și era epuizat de pierderile suferite în Iudeea. Când s-a prezentat în fața Senatului, n-a putut să rostească obișnuita frază liniștitoare: „Eu sunt bine și armata la fel". Suferind de arterioscleroză (trădată de crestătura din lobii urechilor, vizibilă pe statuile sale), umflat de hidropizie, Hadrian i-a ucis pe toți posibilii succesori, chiar și pe cumnatul său în vârstă de nouăzeci de ani, care l-a blestemat: „Să tânjească după moarte și să nu poată muri". Blestemul s-a adeverit: neputând să moară, Hadrian a încercat să se sinucidă. Dar niciun autocrat n-a scris vreodată despre moarte cu mai mult spirit și mai melancolic decât Hadrian:

Suflet mic și hoinar, mic vrăjitor,
Oaspete și tovarăș al trupului,
Spre ce locuri ți-e gândul să te-ndrepți?

Întunecoase, reci și posomorâte —
Și fără vreuna din glumele tale de altădată.

Când, în sfârșit, a murit — „urât de toți" —, Senatul a refuzat să-l zeifice. Literatura evreiască nu-l menționează niciodată pe Hadrian fără a adăuga: „Să-i putrezească oasele în iad!"

Succesorul său, Antoninus Pius, a mai slăbit oarecum persecuția evreilor, îngăduind din nou circumcizia, dar statuia lui Antoninus s-a alăturat celei a lui Hadrian pe Muntele Templului,[88] pentru a scoate în evidență că Templul nu va mai fi nicicând reconstruit. Creștinii, acum complet despărțiți de evrei, nu puteau decât să jubileze. „Casa Altarului", îi scria creștinul Iustin lui Antoninus, „a devenit un blestem, iar gloria cu care au fost binecuvântați părinții noștri e arsă cu foc". Din nefericire pentru evrei, viața politică așezată a imperiului, pentru tot restul secolului, a descurajat orice schimbare în linia stabilită de Hadrian.

Aelia Capitolina a fost o colonie romană minoră, cu 10 000 de suflete, fără ziduri, la doar două cincimi din mărimea de altădată, întinzându-se de la Poarta Damascului de azi până la Poarta Lanțurilor, cu două forumuri, Templul lui Jupiter pe dealul Golgotei, două băi termale, un teatru, un nimfeum (bazine de apă înconjurate de statui reprezentând nimfe) și un amfiteatru, toate decorate cu colonade, tetrapiloni și statui, printre care una foarte mare a mistrețului Legiunii a Zecea — simbol de necurăție pentru evrei. Treptat, Legiunea a Zecea a fost mutată de la Ierusalim, pe măsură ce iudeii, care nu mai reprezentau o amenințare, începeau să fie văzuți mai mult ca o sâcâială. Când împăratul Marcus Aurelius a trecut pe aici în drumul său spre Egipt, „fiind adesea dezgustat de evreii care duhneau și se comportau necuviincios", i-a comparat în glumă cu alte triburi turbulente: „O, quazi! O, samariteni! În sfârșit am găsit un popor mai nesupus decât voi!". Ierusalimul nu avea nicio îndeletnicire productivă, în afara sfințeniei — iar absența Legiunii a Zecea trebuie să fi făcut din acest oraș un loc încă și mai uitat de lume.

Când succesiunea pașnică de la Roma s-a terminat cu un război civil, în anul 193, evreii, care acum trăiau îndeosebi în Galileea și în jurul coastei Mediteranei, au început să se agite, fie luptându-se cu dușmanii lor locali, samaritenii, ori poate ridicându-se în sprijinul celui care avea în final să câștige tronul, Septimiu Sever. Acest lucru a dus la o îndulcire a politicii anti-evreiești: noul împărat și fiul său, Caracalla, au vizitat Aelia în 201 și se pare că s-au întâlnit cu liderul iudeu, Iuda ha Nashi, supranumit „Prințul". Când Caracalla a urmat la tron, l-a răsplătit pe Iuda cu pământuri în ținuturile Golan și Lydda (lângă Ierusalim), precum și cu autoritatea de a judeca disputele religioase și de a impune calendarul, recunoscându-l drept lider al comunității — Patriarhul iudeilor.

Bogatul Iuda, care pare să fi combinat erudiția rabinului cu luxul aristocratic, întreținea o curte proprie în Galileea, cu gărzi formate din mercenari goți, în timp

[88] Cu susul în jos, chiar deasupra porțiunii decorative din Poarta Dublă a zidului sudic, este o inscripție: ÎMPĂRATUL CAESAR TITUS AELIUS HADRIANUS ANTONINUS AUGUSTUS PIUS, aproape sigur baza statuii ecvestre a lui Antoninus Pius care s-a aflat și ea pe Muntele Templului. Probabil că a fost jefuită și apoi refolosită de califii omeiazi care au construit poarta.

ce compila Mișna, tradițiile orale ale iudaismului de după dispariția Templului. Mulțumită legăturilor imperiale ale lui Iuda, dar și trecerii timpului, evreilor li se îngăduia, după ce mituiau paza garnizoanei, să se roage în dreptul ruinelor Templului, pe Muntele Măslinilor sau în Valea Hebronului. Acolo, credeau ei, sălășluia *shekinah* — Sfântul Duh. Se spune că Iuda a obținut permisiunea ca o „comunitate sfântă", puțin numeroasă, să trăiască în Ierusalim, rugându-se în singura sinagogă de pe Muntele Sionului de azi. Cu toate acestea, împărații severini nu au reconsiderat niciodată politica lui Hadrian.

Dar dorul după Ierusalim al evreilor n-a slăbit nicio clipă. Oriunde ar fi trăit, în secolele următoare, evreii se rugau de trei ori pe zi: „Doamne, dă să vedem cu ochii noștri Templul reconstruit!". În Mișna, ei au compilat fiecare amănunt al ritualului din Templu, gata în orice clipă pentru reluarea lui. „O femeie își poate pune toate podoabele pe care le are", instruia Tosefta, altă compilație de tradiții orale, „dar trebuie să lase un lucrușor în amintirea Ierusalimului". Cina *seder* de Pesah, Paștele evreiesc, se sfârșea cu cuvintele: „La anul în Ierusalim". Dacă se apropiau vreodată de Ierusalim, era rânduit un ritual pentru ruperea veșmintelor de pe ei, în momentul în care se zăreau ruinele orașului. Până și evreii care trăiau la mare depărtare voiau să fie îngropați cât mai aproape de Templu, ca să fie primii care se ridică în Ziua Judecății de Apoi. Așa a luat naștere cimitirul evreiesc de pe Muntele Măslinilor.

Existau toate șansele ca Templul să fie reconstruit — doar așa se întâmplase și înainte, iar acum era foarte aproape să se întâmple iar. Evreii fiind în continuare oficial proscriși din Ierusalim, creștinii erau acum văzuți drept un pericol clar și actual pentru Roma.

Din 235, imperiul a intrat într-o criză de treizeci de ani, măcinat dinăuntru și din afară. În est, un viguros nou imperiu persan, care-l înlocuia pe cel part, îi provoca pe romani. În timpul crizei, împărații romani i-au învinovățit pe creștini că sunt atei care refuză sacrificiul față de zeii lor și i-au persecutat cu sălbăticie, deși creștinismul nu era atât o singură religie, cât un mănunchi de diferite tradiții.[89] Creștinii însă se înțelegeau asupra chestiunilor de bază: mântuire și viață după moarte pentru cei salvați de Iisus Hristos, confirmând străvechile profeții evreiești pe care ei puseseră stăpânire și le adoptaseră ca fiind ale lor. Fondatorul lor fusese

[89] Gnosticii erau una dintre ramurile acestui mănunchi: ei credeau că scânteia divină le era dată numai unor puțini aleși, printr-o cunoaștere specială. În anul 1945, descoperirea de către niște țărani egipteni a unui vas cu treisprezece codice ascunse înăuntru, datând din secolul al II-lea sau al III-lea, a revelat mult mai multe — și a generat multe filme și cărți proaste. În Apocalipsa lui Petru și Prima Apocalipsă a lui Iacob, nu Iisus este răstignit, ci un substitut al lui. În Evanghelia lui Filip, există referiri fragmentare la faptul că Iisus o sărută pe Maria Magdalena, încurajând ideea că ar fi fost căsătoriți. Evanghelia lui Iuda, ieșită la iveală în 2006, pare să-l înfățișeze pe Iuda mai degrabă ca ajutor al lui Iisus în făptuirea Crucificării, și nu ca trădător. Textele au fost probabil ascunse în secolul al IV-lea, când împărații creștini au început să ia măsuri drastice împotriva ereziilor, dar termenul „gnostic", provenit din cuvântul elin pentru cunoaștere, a fost folosit prima oară în secolul al XVIII-lea. Creștinii evrei au supraviețuit în număr foarte mic, ca ebioniți — cei săraci —, care în secolul al IV-lea negau nașterea din fecioară a lui Iisus și îl preamăreau pe acesta ca profet evreu. În ce-i privește pe creștinii din curentul principal al credinței, deși relativ puțini ca număr, sentimentul de comunitate care are o misiune de îndeplinit îi făcea să privească cu un dispreț crescând spre iudeii necreștinați, numindu-i „dovleci" — *pagani*, de unde și termenul „păgâni".

ucis de romani ca răsculat, dar creștinii s-au socotit ca fiind o credință ostilă evreilor, nu romanilor. Astfel, Roma a devenit orașul lor sfânt; majoritatea creștinilor din Palestina trăiau în Cezareea, pe coastă; Ierusalimul a devenit „cetatea din ceruri", în timp ce locul real, efectiv, Aelia, nu era decât un oraș obscur în care murise Iisus. Și totuși, creștinii locali au păstrat vie tradiția locului în care se petrecuseră Răstignirea și Învierea, acum îngropat sub Templul lui Jupiter clădit de Hadrian, ba chiar se furișau înăuntru ca să se roage și să mângâiască pereții.[90]

La apusul Romei, în anul 260, perșii l-au capturat pe împărat (pe care l-au forțat să bea aur topit, după care i-au scos mațele și l-au împăiat), în timp ce întregul Orient, inclusiv Aelia, orașul fără ziduri, a fost înghițit de un efemer imperiu palmirian condus de o tânără femeie, Zenobia. Dar într-un răstimp de doisprezece ani, Roma recucerise Orientul. La sfârșitul secolului, împăratul Dioclețian reinstaurase cu succes puterea romană și reînviase cultul vechilor zei. Dar creștinii păreau să submineze această revigorare. În anul 299, Dioclețian făcea sacrificii zeilor în cadrul unei parade din Siria, când câțiva soldați creștini au făcut semnul crucii, moment în care oracolii păgâni au afirmat că profeția dăduse greș. Când palatul lui Dioclețian a luat foc, el a dat vina pe creștini și a dezlănțuit o persecuție plină de ranchiună, martirizându-i pe creștini, arzându-le cărțile, distrugându-le bisericile.

Când Dioclețian a abdicat, în 305, divizând imperiul, noul împărat al Imperiului de Răsărit, Galerius, a întețit măcelărirea creștinilor, retezându-le capetele, arzându-i pe rug și mutilându-i. Dar la Apus era împărat Constanțiu Chlorus, un dârz soldat ilir, care îmbrăcase purpura în York. Deja bolnav, a murit curând după aceea, în iulie 306, dar legiunile britanice l-au aclamat pe tânărul său fiu, Constantin, drept împărat. Acesta va avea nevoie de cincisprezece ani ca să cucerească mai întâi Apusul și apoi Răsăritul, dar Constantin, la fel ca regele David, va schimba istoria lumii și soarta Ierusalimului cu o singură decizie.

[90] În timpul săpăturilor din vechea Capelă Armenească Sf. Elena, arheologii armeni au deschis un spațiu (astăzi Capela Varda) care conținea o inscripție extrem de curioasă: desenul schițat al unei ambarcațiuni și două cuvinte în latină, *Domine ivimus* (Doamne am venit) — o referire la Psalmul 122, care începe cu cuvintele „In domum domini ibimus" („În casa Domnului vom merge!"). Inscripția datează din secolul al II-lea, dovedind faptul că, în Aelia păgână, creștinii se rugau pe ascuns sub Templul lui Jupiter. (Psalmul 121, sfârșitul primului verset, în Biblia ortodoxă — *N.t.*)

Partea a treia

CREȘTINISMUL

Ierusalim, fiindcă este cetate a marelui Împărat.

Iisus, Evanghelia după Matei, 5.35

Ierusalime, Ierusalime, care omori pe proroci și cu pietre ucizi pe cei trimiși la tine.

Iisus, Evanghelia după Matei, 23.37

Dărâmați templul acesta și în trei zile îl voi ridica.

Iisus, Evanghelia după Ioan, 2.19

Așa cum Iuda se înalță deasupra tuturor celorlalte ținuturi, orașul acesta se înalță deasupra întregii Iudee.

Sf. Ieronim, *Epistole*

Apogeul Bizanțului 312–518 e.n.

Constantin cel Mare: Hristos, Zeul Victoriei

În anul 312, Constantin a invadat Italia și l-a atacat pe rivalul său, Maxențiu, chiar în afara zidurilor Romei. În ajunul bătăliei, Constantin a văzut în fața lui „pe cer semnul crucii din lumină", suprapus peste soare, și îndemnul: „Cu acest semn vei izbândi!" Atunci a împodobit scuturile soldaților săi cu simbolul XP (Chi-Rho), adică primele două litere ale numelui Hristos în greacă. A doua zi, în bătălia de la Podul Milvian, el a cucerit Apusul. În această epocă de auguri și viziuni, Constantin a fost convins că își datorează puterea „Dumnezeului Suprem" al creștinilor.

Constantin era un soldat necizelat, un vizionar sfânt, un autocrat sângeros și un histrion politic, care și-a făcut loc cu tăișul sabiei spre putere, dar, odată ajuns în vârful ierarhiei sociale, a avut în minte crearea unui imperiu unit sub o singură religie și un singur împărat. Era un ghem de contradicții — avea ceafă de taur, nas acvilin și o paranoia care răbufnea adesea făcându-l să ucidă pe neașteptate apropiați și rude. Avea părul lung lăsat pe umeri, purta brățări țipătoare și veșminte lungi împodobite cu pietre prețioase și se dădea în vânt după ceremoniile fastuoase ale puterii, dezbaterile între filosofi și episcopi, frumusețea arhitectonică și cutezanța religioasă. Nimeni nu știe de ce a îmbrățișat creștinismul în acel moment, deși, la fel ca mulți alți bărbați care cred orbește în propriile forțe, își adora mama, pe Elena, care a fost una dintre primii convertiți. Dacă la nivel personal convertirea lui a fost la fel de spectaculoasă ca a lui Pavel pe drumul Damascului, la cel politic, adoptarea de către Constantin a creștinismului s-a petrecut treptat. Lucrul cel mai important era că Hristos îi adusese izbânda în bătălie, iar Constantin înțelegea prea bine această limbă: Mielul Hristos a devenit Zeul Victoriei. Nu că împăratul s-ar fi văzut pe sine ca pe vreun miel — curând, el s-a prezentat ca egal al apostolilor. Faptul că se pretindea un comandant militar sub protecție divină nu are nimic deosebit în sine. Împărații romani, la fel ca regii greci, s-au identificat întotdeauna cu niște protectori divini. Însuși tatăl lui Constantin se închina Soarelui Invincibil — un pas spre monoteism. Dar alegerea lui Hristos nu era inevitabilă, ci depindea în întregime de capriciul personal al lui Constantin. În anul 312, maniheismul și mitraismul nu erau cu nimic mai puțin populare decât creștinismul. Constantin ar fi putut la fel de bine să aleagă oricare

dintre aceste două credințe — iar Europa ar fi putut fi astăzi mitraică sau maniheistă.[91]

În anul 313, Constantin și împăratul Răsăritului, Licinius, le-au acordat creștinilor libertate și privilegii prin Edictul de la Milano. Dar abia în 324, Constantin, ajuns la vârsta de cincizeci și unu de ani, reușea să-l înfrângă pe Licinius și să unească imperiul. El a încercat să impună castitatea creștină pe toate domeniile sale și a interzis sacrificiile păgâne, prostituția sacră, orgiile religioase și luptele cu gladiatori, înlocuite de cursele cu care de luptă. În același an, el și-a mutat capitala spre est, fondându-și a doua Romă pe locul unui oraș grecesc numit Bizanț, de la strâmtoarea Bosfor, poartă de intrare între Europa și Asia. Curând, acesta a început să fie cunoscut sub numele de Constantinopol, cu propriul patriarh, care s-a alăturat episcopului de Roma și patriarhilor de Alexandria și Antiohia, ca puteri cârmuitoare ale creștinismului. Noua credință se potrivea noului stil de conducere al lui Constantin. Încă din perioada de început a lui Iacob, episcopul Ierusalimului, creștinismul își crease o ierarhie de bătrâni/presbiteri (*presbyteroi*) și căpetenii/episcopi (*episkopoi*), care aveau în grijă diocezele regionale. Constantin a văzut paralelismul dintre creștinism, cu ierarhia sa, și organizarea Imperiului Roman: va exista un singur împărat, un singur stat, o singură credință.

Dar nici nu apucase bine să-și lege supremația de propria religie imperială, când a descoperit că și creștinismul era divizat: evangheliile rămâneau vagi în privința naturii lui Iisus și a relației lui cu Dumnezeu. Era Iisus un om cu anumite caracteristici divine sau era Dumnezeu sălășluind în trupul unui om? Acum că Biserica avea bazele așezate, hristologia a devenit chestiunea supremă, mai importantă decât viața însăși, căci definirea corectă a lui Hristos hotăra dacă un om se putea mântui și putea ajunge în Rai. În epoca noastră laicizată, dezbaterile pe tema dezarmării nucleare sau a încălzirii globale sunt cele mai apropiate echivalente, în termenii pasiunii și ai intensității. Creștinismul ajunsese o religie de masă, într-o eră a credinței fanatice, iar aceste întrebări erau dezbătute atât pe stradă, cât și în palatele imperiului. Când Arie, un preot din Alexandria care propovăduia în fața mulțimilor folosindu-se de cântece populare, a afirmat că Iisus îi era subordonat lui Dumnezeu și, deci, în mai mare măsură uman decât divin, acest lucru i-a supărat pe mulți care îl vedeau pe Hristos mai mult ca Dumnezeu decât ca om. Când guvernatorul local a încercat să-l facă să tacă pe Arie, adepții lui s-au răsculat în Alexandria.

În anul 325, Constantin, înfuriat și năucit de tot acest tumult doctrinar, i-a convocat pe episcopi la Conciliul de la Niceea și a încercat să-și impună propria soluție: că Iisus era divin și uman, „de aceeași ființă" cu Tatăl. La Niceea (localitatea Iznik din Turcia de azi), Macarie, episcopul Aeliei Capitolina (fostul Ierusalim),

[91] Inițial, Constantin a identificat Soarele Invincibil cu Dumnezeul creștin, punând crucea pe unele din monedele sale și Soarele pe altele și rămânând Pontifex Maximus (Înalt Preot) al cultelor păgâne. În anul 321, Constantin a proclamat duminica — ziua Soarelui — drept varianta creștină a Sabatului. Mitraismul era o religie persană a misterelor, cu adepți în rândul armatei romane. În ce privește maniheismul, profetul part Mani propovăduia că existența este o eternă luptă între lumină și întuneric, judecată și iluminată în cele din urmă de Iisus Hristos. Acum numai cuvântul a mai rămas să descrie o viziune asupra lumii, care vede viața ca pe o înfruntare între bine și rău.

a adus în atenția lui Constantin soarta acestui orășel dat uitării. Constantin auzise de Aelia — probabil vizitase orașul pe vremea când era un băiat de opt ani, în anturajul împăratului Diocleţian. Nerăbdător să-și celebreze succesul de la Niceea și să răspândească gloria sacră a imperiului său, el a decis să refacă orașul și să creeze ceea ce Eusebius (episcopul de Cezareea și biograful împăratului) a numit „Noul Ierusalim clădit peste cel atât de faimos în vechime". Constantin a ctitorit o biserică la Ierusalim, consfințind orașul ca leagăn al Buneivestiri. Dar construcția a fost grăbită de sângeroasele probleme de familie ale împăratului.

Constantin cel Mare: asasinatele din familie

La puțin timp după victoria lui Constantin, soția lui, Fausta, l-a denunțat pe fiul cel mai mare al împăratului (dintr-o căsătorie anterioară), Crispus Cezar, pentru un delict sexual. A căutat ea să speculeze nou descoperita castitate creștină a lui Constantin, acuzându-l pe Crispus că ar fi încercat s-o seducă sau s-o violeze? Sau a fost, de fapt, răzbunarea unei amante părăsite? Crispus n-ar fi fost primul bărbat tânăr care să aibă o relație incestuoasă cu mama lui vitregă, nici ultimul care să-și dorească o asemenea relație, dar poate că împăratul începuse deja să fie gelos pe succesele militare ale lui Crispus. Cu siguranță, Fausta avea toate motivele să înlăture acest obstacol din calea ascensiunii propriilor copii.

Indiferent care a fost adevărul, Constantin, revoltat de imoralitatea fiului său, a dat ordin să fie executat. Sfetnicii creștini s-au arătat oripilați, moment în care a intervenit cea mai importantă femeie din viața lui Constantin: mama lui. Fostă hangiță în Bithnia, Elena, care e posibil să nu fi fost căsătorită niciodată cu tatăl lui Constantin, se convertise de timpuriu la creștinism și nimeni n-ar fi putut să-i conteste, acum, calitatea de Augusta — împărăteasa.

Elena l-a convins pe Constantin că fusese manipulat. Poate i-a dezvăluit că Fausta fusese aceea care încercase să-l seducă pe Crispus, și nu invers. Răscumpărând o crimă de neiertat cu o alta, Constantin a ordonat executarea soției lui, Fausta, pentru adulter; Fausta a fost opărită cu apă fiartă până a murit sau sufocată într-o baie cu aburi supraîncălzită — soluție cât se poate de necreștinească la o dilemă cu totul necreștină. Dar Ierusalimul va avea de câștigat din acest dublu omor,[92] rareori menționat de stânjeniții apologeți creștini.

Curând după aceea, Elena, obținând mână liberă în a înfrumuseța orașul lui Hristos, a pornit spre Ierusalim.[93] Gloria ei va fi ispășirea lui Constantin.

[92] Prin uciderea fiului său, Constantin s-a alăturat unui detestabil grup de suverani filicizi, care îi cuprinde pe Irod cel Mare, Ivan cel Groaznic, Petru cel Mare, Suleiman Magnificul. Împăratul Claudiu și Henric al VIII-lea și-au executat și propriile soții.
Dar nu ea a fost prima femeie din familia lui Constantin care să calce în acest loc. Eutropia, mama creștină a Faustei, se afla deja la Ierusalim, poate pentru a ține sub supraveghere planurile împăratului, atunci când fiica ei a fost ucisă. Prăbușirea fiicei a atras și propria-i prăbușire, numele său ieșind aproape cu totul din istorie.

Elena: primul arheolog

Elena, împărăteasa septuagenară, ale cărei monede îi înfățișează fața ascuțită și coafura din cozi împletite sub tiară, a sosit la Aelia „cu toată energia tinereții" și cu fonduri generoase, pentru a deveni cel mai monumental constructor, și miraculos de norocos arheolog, al Ierusalimului.

Constantin știa că locul în care Iisus fusese răstignit și îngropat se afla sub Templul lui Hadrian, cu statuia „acelui demon necurat pe nume Afrodita, altar întunecat al unor idoli fără viață", cum se exprimă Eusebius. El îi dăduse ordin episcopului Macarie să purifice locul, să dărâme Templul păgân, să dezgroape mormântul dinăuntrul Templului și să construiască acolo o bazilică menită să fie „cea mai frumoasă din lume", cu „cele mai frumoase alcătuiri, coloane și marmuri, dintre cele mai de preț și mai trainice, împodobite cu aur".

Elena și-a pus în minte că găsească mormântul adevărat. Templul păgân trebuia să fie culcat la pământ, lespezile ridicate, pământul scos afară și locul sfânt descoperit. Demersul de căutare al împărătesei trebuie să fi iscat o agitație entuziastă și lucrativă, în micul oraș Aelia. Un evreu, probabil unul din iudeii creștini rămași, a adus niște documente grație cărora s-a descoperit peștera care a fost declarată mormântul lui Iisus. Elena a căutat și locul răstignirii, ba chiar și crucea însăși.

Niciun arheolog n-a reușit vreodată să se apropie măcar de gradul ei de succes. Ea a descoperit trei cruci de lemn, o scândurică pe care se putea citi „Iisus din Nazaret, regele iudeilor" și cuiele aferente. Dar care din cruci era cea bună? Se spune că împărăteasa și episcopul s-au dus cu aceste bucăți de lemn la patul unei femei care trăgea să moară. Când a treia cruce a fost așezată lângă ea, muribunda „a deschis deodată ochii, și-a recăpătat puterile și s-a ridicat nevătămată din pat". Elena „i-a trimis o bucată fiului ei Constantin, împreună cu cuiele", pe care împăratul le-a incrustat în frâul calului său. Din acest moment, toată creștinătatea a tânjit după sfintele relicve originare din Ierusalim, iar din acest Pom al Vieții s-a născut o pădure de așchii ale Adevăratei Cruci, care a început să înlocuiască simbolul anterior XP ca simbol al creștinismului.

Descoperirea Crucii de către Elena se prea poate să fie o invenție ulterioară, dar cert este că împărăteasa a schimbat orașul pe vecie. A construit biserica Înălțării Domnului și biserica Eleona pe Muntele Măslinilor. Cea de-a treia biserică a Elenei, Biserica Sfântului Mormânt, pentru a cărei finalizare a fost nevoie de zece ani, nu era o singură clădire, ci un complex din patru părți, cu fațada spre răsărit, intrarea făcându-se din artera principală Cardo Maximus, construită de romani. (Biserica de azi e cu fața spre sud.) Vizitatorul urca pe trepte către un atrium, de unde se pătrundea prin trei intrări în bazilică sau martyrium — o uriașă „biserică minunat de frumoasă", cu cinci nave și rânduri de pilaștri, care ducea mai departe, prin absidă, în Grădina Sfântă, o curte cu colonade unde, în colțul dinspre sud-est, se ridica Dealul Golgotei cu o capelă deschisă. Rotonda cu domul aurit (*Anastasis* — Învierea) se deschidea spre cer în așa fel încât lumina să strălucească pe mormântul lui Iisus. Splendoarea bazilicii domina spațiul sacru al Ierusalimului, sfidând Muntele Templului, unde Elena a făcut una cu pământul

orice altar păgân şi „a poruncit să se arunce cu noroi peste el", pentru a arăta decăderea Dumnezeului iudeu.[94]

Peste numai câţiva ani, în 333, unul din primii pelerini ai noului val de vizitatori, un anonim din Bordeaux, a găsit Aelia deja transformată într-un oraş creştin al templelor sacre, clocotind de viaţă. Biserica „minunat de frumoasă" nu fusese încă terminată, dar se ridica în ritm susţinut, deşi statuia lui Hadrian continua să rămână în picioare printre ruinele de pe Muntele Templului.

Împărăteasa Elena a vizitat toate locurile din viaţa lui Iisus, făcând să fie creată prima hartă de intinerar pentru pelerinii care au început, încet-încet, să dea năvală spre Ierusalim, ca să-i trăiască sfinţenia aparte. Elena avea aproape optzeci de ani când s-a întors la Constantinopol, unde fiul ei a păstrat bucăţile din Sfânta Cruce, trimiţând altă aşchie şi plăcuţa inscripţionată la biserica romană a împărătesei, botezată în consecinţă: Santa Croce in Gerusalemme.

Eusebius, episcopul Cezareei, era gelos pe noua preeminenţă a Ierusalimului, îndoindu-se că acest oraş iudeu, „care după uciderea sângeroasă a Domnului plătise pedeapsa pentru locuitorii săi păcătoşi", ar putea fi oraşul lui Dumnezeu. La urma urmei, creştinii acordaseră prea puţină atenţie Ierusalimului timp de trei secole. Eusebius avea şi el dreptatea lui: Constantin trebuia să înfrunte moştenirea evreilor, la fel cum creatorul Noului Ierusalim trebuise să abată sfinţenia locurilor evreieşti către noile sale altare.

Pe vremea când romanii se închinau mai multor zei, arătaseră toleranţă şi altora, cu condiţia să nu ameninţe statul, dar o religie monoteistă cerea recunoaşterea unui singur adevăr, a unui singur zeu. Persecutarea ucigaşilor evrei ai lui Hristos, a căror nenorocire dovedea adevărul creştin, a devenit astfel esenţială. Constantin a poruncit ca toţi iudeii care ar fi încercat să-şi oprească fraţii de la a se creştina să fie fără întârziere arşi pe rug.[95] Şi totuşi, o comunitate restrânsă de evrei continuase să trăiască în Ierusalim şi să se roage într-o sinagogă de pe Muntele Sionului, timp de peste un secol, iar evreii se rugau în mod discret pe Muntele Templului părăsit. Acum, „gloata scârboasă de evrei", cum îi numea Constantin, a fost proscrisă din Ierusalim — mai puţin o dată pe an, când evreilor le era îngăduit să urce pe Muntele Templului, unde pelerinul din Bordeaux i-a văzut „jelindu-se şi rupându-şi straiele de pe ei" deasupra „pietrei găurite", piatra de temelie a Templului, astăzi închisă în Domul Stâncii.

[94] Nu ştim cu exactitate care a fost succesiunea acestor clădiri şi descoperiri. Eusebius din Cezareea, care furnizează relatarea contemporană, menţionează numai ordinele împăratului şi acţiunile episcopului Macarie legate de construirea Bisericii Sfântului Mormânt (dar nimic despre rolul Elenei în găsirea Crucii). Totuşi, îi atribuie Elenei meritul pentru biserica Înălţării de pe Muntele Măslinilor. Povestea cu Elena şi Sfânta Cruce este spusă mai târziu, de Sozomen (şi el un creştin localnic). Unele din zidurile lui Constantin pot fi văzute şi azi, în interiorul Bisericii Ruse Alexandr Nevski: pietrele conţin firidele în care arhitecţii lui Constantin au montat marmura. Bisericile constantiniene nu erau inspirate din templele păgâne, ci din bazilica laică, sala de audienţe a împăraţilor. Ritualurile bisericeşti şi veşmintele clericale se inspirau din cele de la curtea imperială, promovând pentru reprezentanţii Împărăţiei Cerurilor o ierarhie paralelă cu cea a împăratului.
Până la Niceea, Paştele cădea de Pesah, dat fiind că atunci fusese Iisus crucificat. Acum însă, ura faţă de evrei l-a determinat pe Constantin să schimbe pentru totdeauna acest lucru. El a hotărât ca Paştele să fie fixat în prima duminică cu lună plină de după echinocţiul de primăvară. Acest sistem a rămas universal până în anul 1852, când calendarul ortodox şi cel catolic au devenit diferite.

Constantin a hotărât să serbeze a treizecea aniversare a intrării sale în Ierusalim, dar avea încă dificultăți în a controla controversa stârnită de turbulentul preot Arie — chiar și după plecarea lui de pe această lume, într-un incident hilar.[96] Când Constantin a convocat un sinod „pentru a elibera Biserica de blasfemie și a-mi ușura din povara grijilor", arienii l-au sfidat din nou, punând în umbră prima sărbătoare creștină din Ierusalim — o adunare a episcopilor din toată lumea. Dar împăratul era prea bolnav ca să poată veni. În sfârșit botezat, pe patul de moarte, în anul 337, el a împărțit imperiul între cei trei fii și doi nepoți. Singurele lucruri asupra cărora ei s-au înțeles au fost continuarea imperiului creștin și promulgarea a noi legi antievreiești: în 339, ei au interzis căsătoriile mixte cu evrei, seminție pe care au numit-o „rușine barbară și îngrozitoare".

Moștenitorii lui Constantin s-au luptat între ei timp de douăzeci de ani, un război civil câștigat în final de al doilea fiu al său, Constanțiu. Aceste tulburări au agitat apele în Palestina. În anul 351, un cutremur la Ierusalim i-a făcut pe toți creștinii să dea năvală spre Biserica Sfântului Mormânt, „cuprinși de groază". Când evreii din Galileea s-au răsculat, conduși de un rege mesianic, au fost măcelăriți cu atâta cruzime gratuită de către vărul împăratului, Gallus Cezar, încât până și romanii s-au arătat scârbiți. Dar evreii au găsit acum simpatie într-un loc neașteptat: împăratul a hotărât să răstoarne creștinismul și să reconstruiască Templul evreiesc.

Iulian Apostatul: restituirea Ierusalimului

Pe 19 iulie 362, noul împărat, Iulian, nepot al lui Constantin, care se afla în Antiohia pe drumul spre Persia, pe care se pregătea s-o invadeze, a întrebat o delegație de evrei: „De ce nu faceți sacrificii?"

„Nu avem voie", i-au răspuns evreii. „Dă-ne orașul înapoi, să reclădim Templul și Altarul!"

„Voi porni cu tot zelul să pun pe picioare Templul Domnului Dumnezeu Preaînaltul", a replicat Iulian. Uluitorul răspuns al lui Iulian a fost întâmpinat cu un asemenea entuziasm de evrei, încât a fost „ca și cum sosise deja ziua împărăției lor".

Iulian a desființat persecuțiile hadrianice și constantiniene, le-a redat evreilor Ierusalimul, le-a înapoiat proprietățile, a revocat taxele anti-evreiești și i-a acordat patriarhului lor, Hillel, dreptul de a impune dările, precum și titlul de prefect pretorian. Trebuie că evreii au pornit cu mic, cu mare spre Ierusalim, de pe tot cuprinsul Imperiului Roman și al celui persan, pentru a sărbători acest miracol. Ei au reluat în stăpânire Muntele Templului, probabil îndepărtând statuile lui

[96] Arie se afla pe drum, încă în Constantinopol, după o întâlnire cu Constantin, când a simțit „o slăbiciune în mațe". Înainte să poată ajunge într-un loc de ușurare, scrie Socrat Scolasticu intestinele lui Arie au explodat în mijlocul Forumului, și sângele i-a țâșnit din mațe, ficat și splină ca dovadă clară a răutății ereziei sale. Și totuși, arianismul a supraviețuit, și după moartea lu Constantin, sprijinit fiind de moștenitorul acestuia, Constanțiu al II-lea, până la a fi condamnat di nou de Teodosie Întâiul, care în 381 a decretat că Iisus era egal cu Tatăl în Treimea alcătuită din Tată Fiu și Sfântul Duh și că erau din aceeași ființă.

Hadrian și Antoninus ca să construiască o sinagogă provizorie, poate în jurul pietrelor pe care Pelerinul din Bordeaux le numea „Casa regelui Iezechia".

Iulian era un om timid, cerebral și stângaci. Un creștin părtinitor își amintește de „gâtul lui ciudat de strâmb, parcă scrântit, umerii adunați și tremurători, privirea care te săgeta, mersul legănat, felul trufaș în care pufnea prin nasul acela mare, chicotitul temător și neînfrânat, capul care i se clătina întruna și vorba împiedicată". Dar împăratul cel bărbos și ursuz era în același timp ferm și încăpățânat. El a restaurat păgânismul, acordând întâietate vechiului protector divin al familiei, Soarele, încurajând sacrificiile tradiționale din templele păgâne și i-a alungat pe învățătorii galileeni (cum îi numea el pe creștini) ca să diminueze influența valorilor decadente, ne-romane.

Iulian nu se așteptase niciodată să conducă imperiul. N-avea decât cinci ani când Constanțiu i-a ucis tatăl și cea mai mare parte a familiei; numai doi au supraviețuit, Gallus și Iulian. În anul 349, Constanțiu l-a desemnat pe Gallus drept Cezar, doar ca să-i ia apoi capul, în parte pentru felul prostesc în care înăbușise o răscoală a evreilor. Dar avea nevoie de un Cezar în Apus și nu-i mai rămăsese decât un singur candidat. Iulian, care studia filosofia la Atena, a devenit Cezar, conducând de la Paris. Nu e de mirare că avea emoții când imprevizibilul împărat l-a chemat la el. Inspirat de un vis cu Zeus, el a acceptat coroana imperială de la armata lui. În marșul spre răsărit, Constanțiu a murit, și Iulian s-a trezit cârmuitor al întregului imperiu.

Reconstruirea de către Iulian a Templului evreiesc a fost nu doar un semn de toleranță, ci și o anulare a pretenției creștine de a fi moștenit adevăratul Israel, o răsturnare a îndeplinirii profețiilor lui Daniel și Iisus cum că Templul se va prăbuși și un semn că Iulian avea intenții serioase în a demola lucrarea unchiului său. În plus, avea să-i aducă și sprijinul evreilor babilonieni, pe durata războiului plănuit cu perșii. Iulian nu vedea nicio contradicție între păgânismul elen și monoteismul iudeu, credința lui fiind că Zeus al grecilor era „Dumnezeul Preaînalt" al evreilor — Yahve nu le era propriu doar iudeilor.

Iulian l-a desemnat pe Alypius, reprezentantul lui în Britania, să reconstruiască Templul iudeilor. Sinedriul avea emoții: nu cumva e prea frumos ca să fie adevărat? Pentru a le da asigurări, Iulian, care se pregătea să plece pe frontul persan, a scris o scrisoare „Către obștea evreilor", repetându-și promisiunea. La Ierusalim, evreii exultând de fericire „i-au găsit pe cei mai buni meșteri, au adunat materiale, au curățat locul și s-au apucat cu atâta râvnă de lucru, încât până și femeile cărau pământul cu spinarea și își aduceau obol mărgelele ca să plătească cheltuielile". Materialele de construcție au fost depozitate în așa-numitele Grajduri ale lui Solomon. „După ce terminaseră de mutat de acolo rămășițele vechii clădiri, au scos și fundația."

În timp ce evreii luau în stăpânire Ierusalimul, Iulian invada Persia cu 65 000 de oameni. Dar pe 27 mai 363 Ierusalimul a fost lovit de un cutremur, care, nu se știe cum, a dus la arderea materialelor de construcție.

Pe creștini i-a uns la suflet această „minunată întâmplare", deși se prea poate să-i fi dat și ei o mână de ajutor, punând ei înșiși focul. Alypius ar fi putut continua lucrul, dar Iulian trecuse Tigrul în Irak. În tensionatul Ierusalim, Alypius a decis

să aștepte întoarcerea lui Iulian. Împăratul însă bătea deja în retragere. Pe 26 iunie, în cursul unei încăierări neclare de lângă Samara, un soldat arab (posibil un creștin) l-a împuns în coastă cu vârful lăncii. Străpuns în ficat, Iulian a încercat să tragă vârful afară, zdrențuindu-și tendoanele de la mână. Autori creștini afirmă că el ar fi murit spunând: „Vicisti, Galilaee!" — „Ai învins, galileene!". I-a succedat comandantul gărzii sale, care a restaurat creștinismul, a anulat tot ce făcuse Iulian și i-a proscris din nou pe evreii din Ierusalim: de acum încolo nu va mai exista decât o singură religie, un singur adevăr. În 391–392, Teodosie Întâiul a proclamat creștinismul religia oficială a imperiului și a început să pună în aplicare această hotărâre.[97]

Ieronim și Paula: sfințenie și sex

În anul 384, un clorotic cărturar roman pe nume Ieronim a sosit la Ierusalim, cu un anturaj de femei creștine înstărite. Deși obsesiv de pioși, călătoria lor era umbrită de norii scandalului sexual.

Bătând acum spre patruzeci de ani, Ieronim cel născut în Iliria trăise ca un sihastru în pustiul Siriei, veșnic chinuit de pofte trupești: „Deși singurii mei tovarăși erau scorpionii, mă învârteam ametit printre fetișcane dănțuitoare, cu mintea zvâcnindu-mi de dorințe". Ieronim i-a fost apoi secretar lui Damasus I, episcopul Romei, unde nobilimea adoptase creștinismul. Damasus s-a simțit destul de sigur pe sine încât să declare că episcopii Romei slujeau cu binecuvântare divină, în succesiune apostolică directă de la Sfântul Pavel — un mare pas înainte spre statutul lor suprem de papi infailibili, în vremuri ulterioare. Dar acum că Biserica beneficia de un asemenea sprijin patrician, Damasus și Ieronim s-au trezit prinși în plasa unor scandaluri cât se poate de lumești: Damasus a fost acuzat de adulter, poreclit „cel care desfată auzul femeilor coapte", în timp ce despre Ieronim se spunea că ar avea o relație amoroasă cu văduva Paula, una dintre multele doamne de acest fel care îmbrățișaseră creștinismul. Ieronim și Paula au fost exonerați — dar s-au văzut nevoiți să părăsească Roma, drept care au pornit-o spre Ierusalim, însoțiți de fiica Paulei, Eustachia.

Simpla prezență a acestei virgine adolescente a părut să-l înflăcăreze pe Ieronim, care peste tot simțea iz de sex și a petrecut mare parte din călătorie scriind mici tratate de avertisment împotriva pericolelor acestuia. „Pofta trupească gâdilă simțurile și focul dulce al plăcerii senzuale își împrăștie văpaia ademenitoare." Ajunși la Ierusalim, Ieronim și pioasele sale bogătașe au găsit un nou oraș care să poată fi socotit un amalgam de sanctitate, comerț, relații folositoare și sex. Cucernicia era aici la ea acasă, iar cea mai bogată dintre doamnele însoțitoare, Melania (al cărei venit anual se ridica la 120 000 de livre de aur), și-a fondat

[97] Nimic nu mai rămâne din această scurtă înflorire evreiască, dar s-ar putea să existe un mic indiciu. Sus, pe Zidul Plângerii, s-a descoperit o inscripție în limba ebraică: „Când veți vedea, inima voastră va tresări de bucurie și oasele voastre vor odrăsli ca iarba". Era prea sus pe zid pentru Al Doilea Templu, dar în acea perioadă locul era mult mai înalt. Unii cărturari sunt de părere că exprimă bucuria evreilor față de recâștigarea Ierusalimului. Cel mai probabil, se referă la un cimitir din secolul al X-lea: au fost găsite oase chiar sub acest loc.

propria mănăstire pe Muntele Măslinilor. Dar Ieronim s-a arătat oripilat de posibilităţile sexuale pe care le oferea amestecarea la un loc a prea multă lume, bărbaţi şi femei, străini unii de ceilalţi, în acest talmeş-balmeş de pasiune religioasă şi aţâţare a simţurilor: „Toate tentaţiile sunt adunate aici", scria el, şi tot soiul de oameni — „prostituate, actori şi măscărici". Într-adevăr, „nu există obicei ruşinos la care ei să nu se dedea", observa un alt pelerin cucernic, dar cu ochiul ager, Grigorie de Nyssa. „Înşelăciune, adulter, hoţie, idolatrie, folosirea otrăvii, încăierările şi omorurile sunt lucruri care se întâmplă în fiecare zi."

Patronajul imperial, monumentalul efort de construire şi şirul neîntrerupt de pelerini dăduseră naştere unui nou calendar de sărbători şi ritualuri pe cuprinsul oraşului, culminând cu Paştele, precum şi unei noi geografii spirituale a Ierusalimului, întemeiată pe locurile Pătimirii lui Iisus. Denumirile au fost schimbate,[98] tradiţiile s-au amestecat, dar la Ierusalim nu contează decât ceea se crede că e adevărat. O altă femeie-pionier, Egeria, o călugăriţă spaniolă, care a vizitat oraşul în anii 380, a descris panoplia mereu crescândă de relicve din Sfântul Mormânt,[99] care acum cuprindea inelul regelui Solomon şi cornul cu ulei din care fusese uns David. Acestea s-au alăturat cununii de spini a lui Iisus şi lăncii care-i străpunsese coasta.

Teatralitatea şi sfinţenia îi împingeau pe unii pelerini într-un delir specific Ierusalimului: Sfânta Cruce trebuia să fie straşnic păzită, pentru că pelerinii încercau să muşte bucăţele din ea, când o sărutau. Morocănos cum era, Ieronim nu suporta toată acea hărmălaie teatrală, drept care s-a stabilit la Betleem, ca să lucreze la capodopera lui: traducerea în latină a Bibliei ebraice. Dar venea frecvent în vizită şi nu se ruşina să-şi exprime opiniile: „În Britania la fel de uşor este să găseşti drumul spre Ceruri ca la Ierusalim", zeflemisea el gloata vulgară de pelerini britanici. Asistând la rugăciunile lăcrimoase ale prietenei sale, Paula, dinaintea crucii aflate în Grădina Sfântă, el remarca maliţios că arăta „ca şi cum l-ar fi văzut pe Domnul atârnat acolo" şi că săruta mormântul „ca un om însetat care de mult aşteaptă şi ajunge în sfârşit la apă". „Lacrimile şi plânsetele ei" erau

[98] La origine, Sion era numele Citadelei lui David, la sud faţă de Templu, dar apoi a devenit sinonim cu Muntele Templului. Acum, „Sion" a devenit denumirea creştină a colinei dinspre apus. În anul 333, Pelerinul din Bordeaux numea deja acest loc Sion. În anul 390, episcopul Ierusalimului a construit magnifica şi colosala Biserică a Sionului, „Maica tuturor bisericilor", acolo, pe locul fostului Cenaclu. Capacitatea Ierusalimului de reinventare dinamică şi furt cultural e infinită — dar e foarte dificil să identifici denumirile. Să luăm doar un exemplu: Poarta Neapolisului, construită de Hadrian, cu o columnă uriaşă în faţă, a devenit Poarta Sfântului Ştefan, timp de câteva secole, până ce arabii au numit-o Poarta Coloanei, iar mai apoi Poarta Nablus (Neapolisul fiind Nablusul de azi); evreii o numeau Poarta Shechem; otomanii i-au spus cu numele ei de azi, Poarta Damascului. (Poarta Sfântului Ştefan de azi se află în partea estică a oraşului.)

[99] Bizantinii au mutat majoritatea tradiţiilor evreieşti ale Muntelui Templului în Biserica Sfântului Mormânt. Piatra roşiatică de pe Muntele Templului fusese cunoscută ca „Sângele lui Zaharia" (preotul ucis acolo aşa cum se povesteşte în Cartea a Doua Paralipomena 24.21), dar acest sit a fost mutat acum în complexul bisericii, la fel ca şi facerea, locul de îngropăciune al lui Adam, altarele lui Melchisedec şi Avraam, şi oala de argint în care erau prinşi demonii exorcizaţi cu incantaţiile lui Solomon. Acestea s-au alăturat tăvii pe care fusese adus capul Sfântului Ioan Botezătorul, buretelui cu care îi fusese adusă alinare lui Iisus pe cruce, stâlpului pe care fusese biciuit, pietrei cu care fusese ucis Sfântul Ştefan şi, firește, adevăratei Cruci. Templul fusese „centrul lumii" pentru evrei; deloc de mirare, deci, că acest lăcaş de veneraţie al sfinţeniei biblice, cu toate cele trebuincioase într-un singur loc, Biserica, era privit acum şi el ca „un buric al Pământului".

atât de zgomotoase, încât „o auzea întregul Ierusalim sau chiar Domnul Însuși pe care ea îl chema".

Totuși, a existat și un spectacol pe care Ieronim l-a apreciat, pe Muntele Templului, lăsat în paragină ca să fie confirmate profețiile lui Iisus. În ziua de 9 a fiecărei luni Ab, Ieronim îi privea cu jubilație pe evrei cum comemorează distrugerea Templului: „Poporul de necredincioși care l-a ucis pe slujitorul Domnului — gloata aceea de netrebnici se adună și, în timp ce Biserica Reînvierii strălucește și stindardul Crucii Domnului își aruncă lumina dinspre Muntele Măslinilor, nenorociții aceia gem și se vaită peste ruinele Templului. Un soldat le cere argint, ca să le îngăduie să mai plângă o vreme". În ciuda faptului că stăpânea ebraica, Ieronim îi ura pe evrei, care își creșteau copiii „ca pe viermi", și privea cu nesaț acest spectacol bizar, care îl ungea pe suflet, confirmând adevărul victorios al lui Hristos: „Mai poate nutri cineva îndoieli în sufletul său, când privește toate acestea, despre Ziua Necazului și a Suferinței?" Însăși tragedia soartei nenorocite a evreilor le îndoia acestora dragostea față de Ierusalim. Pentru rabinul Berekhah, această scenă era un ritual pe cât de sacru, pe atât de mișcător. „Ei vin în tăcere și pleacă în tăcere, ei vin plângând și pleacă plângând, ei vin în întunericul nopții și pleacă în întuneric."

Dar acum speranțele evreilor aveau să renască din nou, grație împărătesei sosite să cârmuiască Ierusalimul.

Barsoma și călugării paramilitari

Împărătesele erau frecvent descrise de istoricii șovini fie ca târfe hidoase și vicioase, fie ca sfinte luminoase, dar, în mod neobișnuit, împărăteasa Evdochia a fost deosebit de lăudată pentru frumusețea ei rară și talentele artistice. În anul 438, această superbă soție a împăratului Teodosie al II-lea a venit la Ierusalim și a îmblânzit legislația îndreptată împotriva evreilor. În același timp, un ascet care îndemna la arderea sinagogilor, Barsoma din Nisibis, a sosit într-unul din pelerinajele sale periodice, cu o suită de călugări paramilitari veșnic puși pe încăierare.

Evdochia era o protectoare a păgânilor și a evreilor pentru că ea însăși fusese o păgână. Remarcabilă fiică a unui sofist atenian, cu studii de retorică și literatură, ea a venit la Constantinopol ca să ceară ajutorul împăratului, după ce frații săi îi răpiseră moștenirea. Teodosie al II-lea era un băiețandru maleabil, dominat de Pulheria, sora lui cea evlavioasă și lipsită de grație. Ea a fost aceea care i-a prezentat-o pe Evdochia fratelui său — îndrăgostindu-se pe loc, acesta a luat-o de soție. Pulheria cârmuia practic în locul fratelui ei, întețind persecutarea evreilor, care erau acum excluși din armată și din serviciul public, condamnați la statutul de cetățeni de rangul al doilea. În anul 425, Teodosie a ordonat executarea lui Gamaliel al VI-lea, ultimul patriarh al evreilor, ca pedeapsă pentru a fi construit mai multe sinagogi, și a abolit pentru totdeauna serviciul religios în sinagogi. Treptat, Evdochia a devenit puternică, și Teodosie a ridicat-o la rangul de Augusta,

ceea ce însemna că era pe picior de egalitate cu sora lui. Un mozaic colorat de la Constantinopol îi înfățișează ținuta regală, părul negru, grația și nasul delicat.

La Ierusalim, evreii, confruntați cu o intensificare a represiunii dinspre Constantinopol, au implorat-o pe Evdochia să le acorde mai mult acces la Orașul Sfânt, iar ea le-a dat dreptul să vină pe Muntele Templului fără teamă, pentru sărbătorile lor principale. Iată o veste minunată, evreii declarând că ar trebui „să vină toți cu grăbire la Ierusalim, pentru Sărbătoarea Corturilor, căci regatul nostru se va statornici".

Dar bucuria evreilor îl dezgusta pe celălalt vizitator al Ierusalimului, Barsoma din Nisibis, un călugăr sirian care făcea parte din noua specie de conducători monahici militanți. Pe parcursul secolului al IV-lea, anumiți asceți au început să reacționeze împotriva valorilor lumești ale societății și a splendorii ierarhilor clerului, fondând mănăstiri în deșert pentru a reveni la valorile creștinilor timpurii. Ermiții — de la cuvântul elin pentru „sălbăticie" — aveau credința că nu ajunge să cunoști formula corectă a naturii lui Hristos, ci este necesar și să trăiești virtuos, drept care duceau o existență sărăcăcioasă, în celibat și simplitate, în deșerturile din Egipt și Siria.[100] Demonstrațiile lor autoflagelante de sfințenie ostentativă erau celebrate, li se scriau biografiile (primele hagiografii), sihăstriile le erau vizitate, iar lipsurile pe care le înfruntau deveneau motiv de minunare. Cei doi Sfinți Simeon au trăit timp de decenii cățărați la peste zece metri înălțime, în vârful unor stâlpi, și li se spunea stâlpnici sau stiliți (de la *stylos*, care înseamnă „coloană"). Un asemenea stâlpnic, Daniil, a fost întrebat cum își face nevoile; bobițe uscate, ca oile, a răspuns el. Într-adevăr, Ieronim îi considera ca fiind mai interesați de mizerie, decât de sfințenie. Dar acești monahi erau departe de-a fi pașnici. Ierusalimul, înconjurat acum de noi mănăstiri și având înăuntru destule dintre cele vechi, ale sale, se afla la mila acestor escadroane de fanatici ai încăierărilor de stradă.

Barsoma, despre care se spunea că era atât de sfânt, încât niciodată nu stătea așezat sau culcat, s-a simțit ofensat că „idolatrii" evrei și samariteni continuau să existe și era hotărât să curețe Palestina de ei. El și călugării săi au ucis evrei și au incendiat sinagogi. Împăratul a interzis asemenea violențe, din rațiuni de păstrare a ordinii, dar Barsoma nu l-a băgat în seamă. Acum, la Ierusalim, trupele de șoc cenobite ale lui Barsoma, înarmate cu săbii și bâte ascunse pe sub veșmântul monahal, îi pândeau pe evrei și-i atacau pe Muntele Templului, lovindu-i cu pietre și ucigând mulți dintre ei, aruncându-le trupurile în rezervoarele de apă și în curți. Evreii au ripostat, au arestat optsprezece atacatori și i-au predat guvernatorului bizantin, care i-a acuzat de omor. „Acești briganzi în veșminte respectabile de călugări" au fost aduși în fața Evdochiei, împărăteasa-pelerin. Ei erau vinovați de omor, dar, când l-au implicat și pe Barsoma, acesta a răspândit zvonul că niște nobili creștini urmau să fie arși de vii. Mulțimea s-a întors în

[100] Femeile monah se vedeau adesea obligate să se deghizeze în eunuci, ceea ce a dat naștere unor istorii amuzante: o anumită Marina și-a ras capul, a îmbrăcat o tunică bărbătească și s-a alăturat unei mănăstiri, sub numele masculin de Marinos, dar i s-a adus acuzația că i-a făcut un copil unei femei și a fost alungată de la mănăstire. Ea l-a crescut pe acel copil și abia după moartea ei au descoperit călugării că nu putea comite păcatul de care fusese acuzată.

favoarea lui Barsoma, mai ales atunci când el a invocat un cutremur de pământ, apărut la momentul potrivit, drept semn al grației divine.

Dacă împărăteasa plănuiește să execute niște creștini, strigau adepții lui Barsoma, atunci „noi o vom arde pe împărăteasă și pe toți cei care-i stau alături". Barsoma i-a terorizat pe funcționarii oficiali, obligându-i să depună mărturie că victimele iudee nu aveau nicio rană pe trup — deci muriseră de moarte bună. În oraș domnea anarhia. Evdochia nu prea avea de ales: a trebuit să cedeze. „Cinci sute de grupuri" de călugări paramilitari patrulau pe străzi, iar Barsoma a proclamat că „izbândise Crucea", un strigăt repetat prin tot orașul ca „vuietul unui talaz", în timp ce adepții săi îl ungeau cu parfumuri scumpe, iar ucigașii erau eliberați.

În ciuda acestor violențe, Evdochia a iubit și a prețuit nespus Ierusalimul, ctitorind o seamă întreagă de noi biserici, și s-a întors la Constantinopol încărcată cu relicve. Dar cumnata ei, Pulheria, punea la cale s-o distrugă.

Evdochia: împărăteasa Ierusalimului

Teodosie i-a trimis Evdochiei un măr frigian. Aceasta i l-a dat protejatului ei Paulinus, șeful cancelariei imperiale, care i l-a trimis apoi în dar împăratului. Profund jignit, Teodosie îi cere socoteală soției sale, care îl minte, susținând că nu dăduse nimănui mărul primit, ci îl mâncase chiar ea. La care împăratul i-a arătat mărul. Această minciună nevinovată, menită să-i menajeze împăratului sentimentele, i-a strecurat însă acestuia în minte bănuiala că șușotelile surorii lui erau adevărate: Evdochia avea o aventură cu Paulinus. Povestea e de domeniul legendei — merele simbolizează viața și castitatea — dar, în amănuntele sale profund omenești, descrie tocmai genul de lanț accidental al întâmplărilor care se pot sfârși prost, în mediul sufocant al autocrațiilor încărcate de suspiciuni. Paulinus a fost executat în anul 440, dar cuplul imperial a găsit o soluție prin care Evdochia să se poată retrage din capitală cu onoarea nepătată. Trei ani mai târziu, ea sosea la Ierusalim ca să cârmuiască de drept Palestina.

Chiar și atunci, Pulheria tot nu s-a dat bătută, ci l-a trimis pe Saturnius, comite al gărzilor imperiale, ca să-i execute pe doi curteni de-ai împărătăsei. Evdochia a pus repede să fie asasinat. După ce toate aceste intrigi imperiale își stinseseră ecourile, împărăteasa a fost lăsată în pace, să facă după cum îi era voia: a construit palate pentru ea însăși și pentru episcopul orașului, precum și un adăpost alături de Sfântul Mormânt, construcții care au rezistat timp de secole. Ea a construit primele ziduri de la Titus, înconjurând Muntele Sionului și Orașul lui David — porțiuni din aceste ziduri pot fi văzute și azi, în ambele locuri. Pilaștrii bisericii ei cu mai multe nivele, în jurul scăldătoarei Siloam, încă mai stau în picioare, în apa din acel loc.[101]

[101] Evdochia a fost inspirată de Psalmul 51: „Fă bine, Doamne, întru bună voirea [*eudocia* în greacă] Ta, Sionului, și să se zidească zidurile Ierusalimului". (În Biblia ortodoxă, acest verset apare în Psalmul 50 — *N.t.*) Sfătuitorul ei a fost preacinstitul călugăr armean Eufemie, al cărui protejat, Sava, a fondat mai târziu obsedant de frumoasa mănăstire Marea Lavră Mar Saba, unde azi trăiesc douăzeci de

Imperiul era acum tulburat de reaprinderea disputei hristologice. Dacă Iisus și Tatăl erau „de aceeași ființă", cum putea Hristos să combine firea divină cu cea umană? În anul 428, Nestorie, noul Patriarh al Constantinopolului, lipsit de tact, a accentuat latura umană a lui Iisus, precum și natura lui duală, susținând că Fecioara Maria n-ar trebui să fie considerată Theotokos, Născătoare de Dumnezeu, ci numai Christotokos, Născătoare de Hristos. Inamicii săi, monofiziții, afirmau sus și tare că Hristos avea o singură natură, care era simultan umană și divină. Adepții dioprosopismului s-au luptat cu oponenții lor monofiziți, în palatele imperiale și pe străduțele dosnice din Ierusalim și Constantinopol, cu toată violența și ura unor huligani hristologici. Toată lumea, a observat Grigorie de Nyssa, avea o părere: „Îi ceri omului restul de plată, el îți dă o părere filosofică despre Născut sau Nenăscut; dacă întrebi de prețul unei pâini, el îți răspunde «Tatăl este mai sus, iar Fiul este inferior»; sau dacă întrebi când este gata baia, răspunsul pe care-l primești e «Fiul a fost făcut din nimic»".

După ce Teodosie a murit, cele două împărătese ale lui s-au înfruntat una pe cealaltă pe tema schismei hristologice. Pulheria, care pusese mâna pe putere la Constantinopol, le ținea partea dioprosopiților, dar Evdochia, asemenea celor mai mulți creștini răsăriteni, era monofizită. Pulheria n-a stat pe gânduri și a excomunicat-o. Când Iuvenal, episcopul de Ierusalim, a susținut-o pe Pulheria, monofiziții din oraș și-au mobilizat trupele de șoc formate din călugări, care l-au alungat pe episcop — situație pe care acesta a exploatat-o. Creștinismul era de multă vreme condus de cele patru mari episcopate metropolitane: Roma și patriarhiile răsăritene. Dar episcopii Ierusalimului făcuseră dintotdeauna campanie pentru promovarea la rangul de patriarhi. Acum, Iuvenal a obținut această promovare ca răsplată pentru loialitatea care aproape că-l costase viața. Până la urmă, în anul 451, la Conciliul din Calcedonia, Pulheria a forțat un compromis: prin unirea celor două naturi, Iisus era „perfect în dumnezeire și perfect în omenesc". Evdochia a fost de acord și s-a împăcat cu Pulheria. Acest compromis durează până azi în biserica ortodoxă, în cea catolică și în cea protestantă, dar a avut o hibă: monofiziții și nestorienii, din rațiuni diametral opuse, l-au respins și s-au desprins pentru totdeauna de ortodoxie.[102]

călugări, în munții Iudeei, nu departe de Ierusalim. Armenia din Caucaz a fost primul regat care a trecut la creștinism, în anul 301 (după legendara convertire a regelui Abgar din Edessa), urmat de regatul vecin Georgia (cunoscut ca Iberia) în 327. Evdochiei i s-a alăturat propriul protejat, Petru Georgianul, fiul regelui Iberiei, care a construit o mănăstire în afara zidurilor. Acesta a fost începutul prezenței caucaziene în Ierusalim, care rezistă până azi.

102 Nestorianismul a devenit popular în est prin Biserica Asiriană a Răsăritului, care i-a convertit pe unii membri ai familiei regale din Persia Sasanidă, iar mai târziu, pe mulți din familia lui Gingis Han. În același timp, creștinii răsăriteni monofiziți, respingând Calcedonul, au format Biserica Coptă Egipteană, Biserica Ortodoxă Siriacă (numită și iacobită, după inițiatorul ei, Iacob Baradeus) și Biserica Etiopiană. Aceasta din urmă a dezvoltat o legătură specială cu iudaismul — *Gloria regilor*, cartea considerată Biblia etiopiană, celebrează uniunea dintre regele Solomon și regina din Saba, ca părinți ai „Leului din Iudeea", regele Menelik, cel care a adus Chivotul Legii în Etiopia; din câte se spune, Chivotul s-ar afla acum undeva în Axum. Această legătură a dat naștere Casei lui Israel (Beta Israel) sau *falasha*, comunitatea evreilor negri etiopieni, a căror existență datează cel puțin din secolul al XIV-lea; în anul 1984, israelienii i-au luat din Etiopia și i-au adus pe calea aerului în Israel.

Într-o perioadă în care Imperiul Roman de Apus era terorizat de Attila al hunilor şi se îndrepta spre prăbuşirea finală, Evdochia, ajunsă la bătrâneţe, scria poezie grecească şi îşi construia bazilica Sfântului Ştefan, azi dispărută, la nord de Poarta Damascului, unde în anul 460 a fost îngropată alături de moaştele primului martir.

Amurgul Bizanțului: invazia persană 518–630

Iustinian și împărăteasa actriță: Ierusalimul bizantin

În anul 518, la vârsta de treizeci și cinci de ani, Iustinian s-a trezit adevăratul cârmuitor al imperiului de la Răsărit, când unchiul său Iustin a fost așezat pe tron. Bătrâiorul împărat nou desemnat era un țăran analfabet din Tracia, dependent de agerul său nepot Petru, care și-a luat numele de Iustinian.[103] La putere nu a venit singur: amanta lui, Theodora, era fiica dresorului de urși din facțiunea Albaștrilor, profesioniștii curselor cu care de luptă, și crescuse în această lume cu moravuri libertine a conducătorilor de care asudați, a băilor publice deocheate și a luptelor sângeroase de urși, care era hipodromul din Constantinopol. Făcându-și debutul ca dansatoare în spectacole burlești, când încă mai era o copilă, se spunea despre ea că avea talente gimnastice ieșite din comun, specialitatea ei fiind aceea de a-și oferi toate cele trei orificii simultan clienților amatori de orgii. Pe scenă, numărul nimfomaniac pe care îl avea de interpretat consta în a se întinde pe spate, cu brațele și picioarele desfăcute, lăsând câteva gâște să-i ciugulească semințe de ovăz din „potirul florii pasiunii". Detaliile sexuale au fost neîndoios exagerate de istoricul curții bizantine, care probabil că detesta în taină obligația sicofantă a slujbei sale de zi cu zi. Oricare ar fi fost adevărul, vitalitatea ei i-a părut irezistibilă lui Iustinian, care a schimbat legea ca să se poată căsători cu ea. Deși intrigile ei îi complicau viața lui Iustinian, Theodora a suplinit adesea voința care acestuia îi lipsea. Când Iustinian aproape că pierduse orașul din mâini, în timpul revoltei Nika, și se pregătea să fugă, ea a spus că preferă să moară în purpură împărătească, decât să trăiască fără purpură, și i-a trimis pe generalii împăratului să-i masacreze pe rebeli.

[103] Una din primele decizii luate de Iustinian în timpul domniei unchiului său a fost aceea de a distruge regatul arabo-evreiesc Yemen. În prima parte a secolului al V-lea, regii yemeniți (Himyara) se convertiseră la iudaism. În anul 523, ca răspuns la amenințările bizantine, regele evreu Iosif — Dhu Nuwas Zurah Yusuf — a masacrat creștini din Yemen și a forțat principatele vecine să treacă la iudaism. Iustinian i-a ordonat regelui creștin Kaleb din Axum (Etiopia) să invadeze Yemenul. Regele Iosif a fost învins în 525 și s-a sinucis, intrând călare în mare. Totuși, au rămas mulți evrei în Yemen și iudaismul nu a dispărut din Arabia, multe din triburile sale fiind iudee în vremea lui Mahomed; evreii yemeniți vor începe să se stabilească la Ierusalim în secolul al XIX-lea și să emigreze în Israel după 1948. În 2010, nu mai rămăsese decât un sat de evrei în Yemen.

Mulțumită portretelor realiste din Biserica San Vitale din Ravenna, știm că Iustinian avea o față ascuțită, trăsături lipsite de atracție și ten roșcovan, pe când Theodora, delicată, palidă și glacială, cu ochi scânteietori și buzele țuguiate, ne țintuiește cu o privire sfredelitoare, de sub șiragurile de perle care îi împodobesc capul și pieptul. Cei doi au fost un duo politic suprem. Indiferent de originile lor, amândoi erau necruțători și lipsiți de haz în tot ceea ce privea imperiul și religia.

Iustinian, ultimul împărat vorbitor de latină din Răsărit, credea cu tărie că misiunea lui în viață era să restaureze Imperiul Roman și să unifice creștinătatea: cu puțin timp înainte ca el să se nască, ultimul împărat roman fusese alungat din oraș de o căpetenie de trib germanică. În mod paradoxal, acest lucru a întărit prestigiul episcopilor de Roma, care aveau să fie curând denumiți papi, precum și deosebirile dintre Apus și Răsărit. Iustinian a obținut un succes uluitor în promovarea imperiului său creștin universal prin război, credință și artă. El a recucerit Italia, nordul Africii și sudul Spaniei, deși s-a confruntat cu invazii repetate ale perșilor, care în câteva rânduri mai că au cotropit Răsăritul. Cuplul imperial și-a promovat împărăția creștină drept „cea dintâi și cea mai mare binecuvântare a întregii suflări omenești", suprimând homosexuali, păgâni, eretici, samariteni și evrei deopotrivă. Iustinian a retrogradat iudaismul de la statutul de religie admisă și a interzis Pesahul dacă se întâmpla să cadă înaintea Paștelui creștin, a transformat sinagogile în biserici, i-a botezat cu forța pe evrei și a rechiziționat istoria iudeilor: în anul 537, când Iustinian și-a târnosit biserica Aghia Sophia („Sfânta Înțelepciune"), cu o cupolă care-ți taie respirația, se spune că ar fi zis, meditativ: „Te-am întrecut, Solomoane". Apoi s-a întors la Ierusalim ca să i-o ia înainte lui Solomon și acolo.

În anul 543, Iustinian și Theodora au început să construiască o bazilică, Biserica Sfânta Maria cea Nouă (Nea),[104] cu lungimea de aproape 50 de metri și înălțimea de aproape 60 de metri, cu ziduri groase de cinci metri, cu spatele la Muntele Templului și proiectată să copleșească în măreție lăcașul lui Solomon. Când Belizarie, generalul lui Iustinian, a cucerit Cartagina, capitala vandalilor, el a găsit acolo candelabrul luat drept pradă din Templu de Titus. După ce a fost prezentat la Constantinopol în cadrul Triumfului lui Belizarie, a fost trimis la Ierusalim, probabil pentru a împodobi Biserica Nea a lui Iustinian.

Orașul Sfânt era rânduit după ritualurile creștinismului ortodox.[105] Pelerinii intrau dinspre nord, prin poarta lui Hadrian, mergeau pe Cardo Maximus, artera

[104] Ani de-a rândul, acest complex arhitectonic imens a fost pierdut, dar fundațiile sale, care se întind din Cartierul Evreiesc, de sub zidurile actuale, și până în exteriorul Orașului Vechi, au fost descoperite în cursul săpăturilor coordonate de arheologul Nahman Avigad, în 1973. Iustinian a construit o serie de bolți de rezistență, de-a lungul pantei, pentru a-i susține greutatea. Acolo s-a găsit această inscripție: „Și aceasta este lucrarea făcută prin mărinimia preaslăvitului nostru împărat Flavius Justinianus".

[105] În 1884, a fost descoperit un mozaic frumos colorat, pe pardoseala unei biserici bizantine din Madaba (în Iordania), inscripționat „Sfântul Oraș al Ierusalimului", fiind prima hartă care să indice configurația bizantină a Ierusalimului, cu cele șase porți ale sale, cu bisericile și cu Muntele Templului abia meritând să fie figurat. Și totuși, Muntele Templului nu era chiar pustiu. Arheologii n-au făcut nicicând săpături acolo, dar, în anii 1940, inginerii britanici care restaurau locurile sfinte ale Islamului au făcut câteva excavații superficiale și au găsit urme bizantine. Optimiștii sperau că acestea ar putea fi fundațiile Templului evreiesc (neconstruit) al împăratului Iulian. Dar s-ar putea să fie urmele

pavată și cu colonade, lată de 12 metri, de ajuns cât să treacă două vehicule grele, și străjuită de prăvălii acoperite, care cobora spre Biserica Nea. Cei înstăriți locuiau în case mari, cu etaj și curte interioară, la sud și sud-vest de Muntele Templului. „Fericiți cei ce trăiesc în această casă", stătea scris pe una dintre ele. Locuințele, bisericile, ba chiar și prăvăliile, erau glorios decorate cu mozaicuri: regii armeni au comandat, probabil, uimitorul mozaic cu șoimi, porumbițe și vulturi (dedicat „Memoriei și mântuirii tuturor armenilor ale căror nume doar Dumnezeu le cunoaște"). Mai misterios este expresivul mozaic semicreștin cu un Orfeu ghiduș care cântă la liră, descoperit la începutul secolului în partea de nord a Porții Damascului. Bogătașele bizantine purtau togi lungi, grecești, tivite cu auriu, roșu și verde, pantofi roșii, șiraguri de perle, coliere și cercei. Un inel de aur a fost dezgropat la Ierusalim, împodobit cu miniatura în aur a Bisericii Sfântului Mormânt.

Orașul era pregătit să găzduiască mii de pelerini: aristocrații stăteau cu patriarhul; pelerinii săraci înnoptau în dormitoarele adăposturilor lui Iustinian, care aveau paturi pentru 3 000 de oameni; iar asceții, în peșterile de pe colinele înconjurătoare, care erau adesea vechi morminte evreiești. Când mureau, bogații erau îngropați în sarcofage, ale căror laturi erau decorate cu fresce și dotate cu clopoței, pentru ca morții să-i poată ține la distanță pe demoni. Cadavrele săracilor erau împinse în anonimul mormânt comun al Țarinei Sângelui. Ispitele care îl supăraseră pe Ieronim erau în continuare acolo: la hipodrom se țineau curse cu care de luptă, în uralele zurbagiilor suporteri ai facțiunilor Albastră și Verde. „Norocul Albaștrilor învinge!" proclamă o inscripție găsită la Ierusalim. „Trăiască!"

Theodora a murit de cancer la puțin timp după terminarea Bisericii Nea, dar Iustinian i-a supraviețuit până în 565, depășind opt decenii de viață și având la activ aproape cinci decenii de domnie. El extinsese imperiul mai mult decât oricine altcineva, cu excepția lui Augustus și a lui Traian, dar, spre sfârșitul veacului, se întinsese peste măsură și devenise vulnerabil. În anul 602, un general a acaparat tronul și a încercat să-l păstreze asmuțind facțiunea Albaștrilor împotriva dușmanilor săi, susținuți de Verzi, și ordonând convertirea cu forța a evreilor. Albaștrii și Verzii, dintotdeauna o combinație periculoasă între fanatici ai unui sport și bătăuși ai câte unei grupări politice, s-au luptat pentru Ierusalim: „Bărbați ticăloși și răzbunători au împânzit orașul cu fărădelegi și omoruri". Verzii au învins, dar trupele bizantine au recucerit orașul și i-au zdrobit pe rebeli.

Toată această agitație a fost o ispită irezistibilă pentru șahul Persiei, Khosrau al II-lea. Pe vremea când era doar un băiețandru, fusese ajutat să-și recapete tronul de către împăratul bizantin Mauriciu, dar, când acesta din urmă a fost asasinat, Khosrau a găsit pretextul ca să invadeze Imperiul de Răsărit, în speranța că va distruge Constantinopolul o dată pentru totdeauna. Ierusalimul era pe cale să intre într-un carusel al contrastelor, făcând ca, pe parcursul a doar douăzeci și cinci de ani, să se afle sub domnia a patru religii diferite: creștină, zoroastriană, mozaică și musulmană.

unicului lăcaș de cult bizantin din acest loc — micuța biserică a Aripii Templului, amintind de ispitirea lui Iisus de către Diavol.

Șahul și mistrețul regal: furia câinilor turbați

Perșii, având ca vârf de lance cei mai de seamă luptători din cavaleria lor grea, au cucerit Irakul roman, după care au năvălit în Siria. Evreii din Antiohia, atât de îndelung persecutați de bizantini, s-au răsculat, și, când sclipitorul comandant persan care și-a câștigat gloria sub numele Șahrbaz — Mistrețul Regal — a pornit în marș spre sud, 20 000 de evrei din Antiohia și Tiberias i s-au alăturat pentru asedierea Ierusalimului. Dinăuntru, patriarhul Zaharia a încercat să negocieze cu atacatorii, dar strada era în stăpânirea bandelor de bătăuși pasionați ai curselor, care s-au împotrivit. Cumva, perșii și evreii au reușit să pătrundă în oraș.

Ierusalimul și practic întregul Răsărit roman erau acum în stăpânirea tânărului șahinșah persan, rege al regilor, Khosrau al II-lea, al cărui nou imperiu se întindea din Afganistan până la Mediterana. Acest șah era nepotul celui mai vestit dintre suveranii sassanizi, care trecuse prin foc Antiohia în timpul domniei lui Iustinian. Dar avusese parte de multă umilință în copilărie, ca pion neajutorat al unor familii nobiliare rivale, devenind ca adult un megaloman paranoid, care își impunea autoritatea prin ostentație: stindardul lui din piele de tigru avea aproape 40 de metri lungime și peste 6 metri lățime; ținea sfat la curte așezat pe Izvorul Regelui, un covor cu suprafața de 93 de metri pătrați, țesut cu aur și brocart, care înfățișa o imaginară grădină regală; în haremul său, *shabestan* — apartamentele subterane răcoroase în care locuiau femeile șahului —, viețuiau 3 000 de concubine; și se prea poate ca el să fi fost acela care a construit colosalul palat din capitala Ctesiphon (în apropiere de Bagdadul de azi), cu cea mai mare sală de audiențe din lume. Călare pe calul său negru, Miez-de-Noapte, veșmintele îi erau țesute cu aur și împodobite cu pietre prețioase, iar armura poleită cu aur.

Șahul, printre ai cărui supuși poligloți se numărau mulți evrei și creștini, era zoroastrian, dar luase de soție o foarte frumoasă creștină nestoriană, Șirin, pe care o câștigase, conform legendei, trimițându-l pe rivalul său să îndeplinească imposibila sarcină de a ciopli o scară cu trepte în Munții Behustan.

Odată cucerit Ierusalimul, generalul șahului, Mistrețul Regal, a pornit mai departe spre Egipt, dar nici nu plecase bine când locuitorii Ierusalimului s-au răsculat împotriva perșilor și a evreilor. Mistrețul Regal a galopat înapoi și a asediat Ierusalimul timp de douăzeci de zile, distrugând bisericile de pe Muntele Măslinilor și din Ghetsimani. Perșii și evreii au săpat un tunel pe sub zidul nord-estic, dintotdeauna cel mai vulnerabil loc, și, în cea de a douăzeci și una zi, în mai 614, au năvălit în Ierusalim, atacându-l „cu furie dezlănțuită, ca niște fiare sălbatice scoase din minți", conform unui martor ocular, călugărul Strategos. „Oamenii s-au ascuns în biserici, și acolo i-au nimicit, revărsându-și ura întreagă asupra lor, scrâșnind din dinți și măcelărindu-i pe toți de-a valma, ca niște câini turbați."

În trei zile, mii de creștini au fost masacrați. Patriarhul și 37 000 de creștini au fost deportați în Persia. Atunci când supraviețuitorii, stând pe Muntele Măslinilor, „și-au aruncat privirile asupra Ierusalimului, o pălălaie ca de cuptor s-a ridicat până la nori, și ei au căzut în genunchi, suspinând și jelindu-se", punându-și

cenușă în cap, căci văzuseră cum Biserica Sfântului Mormânt, Biserica Nea, Maica Tuturor Bisericilor de pe Muntele Sionului și catedrala armenească a sfinților Iacobi se mistuie în flăcări. Relicvele creștine — lancea, buretele și Sfânta Cruce — i-au fost trimise lui Khosrau, care i le-a dat reginei sale, Șirin. Ea le-a pus la păstrare în biserica ei din Ctesiphon.

Astfel, la 600 de ani după ce Titus distrusese Templul, Mistrețul Regal le-a dat evreilor Ierusalimul.

Neemia al II-lea: teroarea iudee

După secole de represiune, evreii, conduși de un personaj neclar, pe nume Neemia, ardeau de nerăbdare să se răzbune pe creștinii care, cu doar câteva săptămâni în urmă, îi persecutaseră. Perșii au închis mii de prizonieri mai puțin valoroși în încăpătorul rezervor pentru apă de la Mamilla, unde, conform unor surse creștine, li s-a oferit aceeași posibilitate de alegere pe care o primiseră și evreii recent: convertirea sau moartea. Unii călugări au trecut la iudaism; alții au fost martirizați.[106] E posibil ca evreii exaltați să fi început să consacre din nou Muntele Templului, căci acum „făceau sacrificii" și fervoarea mesianică vibra prin întreaga lume iudee, inspirând entuziasmul din Cartea lui Zorobabel.

Șahul persan cucerise Egiptul, Siria, Irakul și toată Asia Mică până la Constantinopol. Numai cetatea Tirului continua să reziste în fața perșilor, care l-au trimis pe comandantul evreu Neemia s-o captureze. Armata iudee n-a reușit să îndeplinească această misiune și a dat bir cu fugiții, dar perșii înțeleseseră deja, cu siguranță, că mult mai numeroșii creștini le puteau fi mai utili. În anul 617, după trei ani de administrație iudaică, Mistrețul Regal i-a expulzat pe evrei din Ierusalim. Neemia a opus rezistență, dar a fost înfrânt și executat la Emmaus, lângă Ierusalim.

Orașul le-a fost înapoiat creștinilor. Încă o dată, a fost rândul evreilor să sufere. Ei au părăsit orașul printr-o poartă din est, la fel ca și creștinii înaintea lor, mergând spre Ierihon. Creștinii au găsit Orașul Sfânt devastat: Modest, preotul care îi ținea locul patriarhului în absența acestuia, a pornit plin de avânt să restaureze ruinele Sfântului Mormânt, dar orașul nu și-a mai recăpătat nicicând splendoarea de pe vremea lui Constantin și a lui Iustinian.

De trei ori, de la Titus încoace, apucaseră evreii momente de rugăciune neîngrădită printre mormanele de pietre ale Templului — probabil sub bar Kohva, cu siguranță sub Iulian și Khosrau —, dar timp de 1 350 de ani nu vor mai putea exercita controlul asupra Templului. În ce-i privește pe triumfătorii perși, ei se confruntau acum cu un tânăr și dinamic împărat bizantin, care părea să merite numele de Hercule.

[106] Relatări creștine susțin în mod exagerat că evreii au ucis între 10 000 și 90 000 de creștini, îngropați apoi de Toma Groparul. Legenda creștină afirmă că victimele au fost îngropate în cimitirul de la Mamilla cunoscut ca Peștera Leului, botezat astfel pentru că supraviețuitorii s-au ascuns în peșteră până ce au fost salvați de un leu. Evreii susțin că leul a salvat de fapt evrei, victime ale unui masacru creștin.

Heraclie: primul cruciat

Blond și înalt, avea înfățișarea potrivită pentru rolul de mântuitor împărătesc. Fiu al guvernatorului Africii și descendent al unor străbuni armeni, Heraclie venise la putere în anul 610, când mare parte din Răsărit era deja în mâinile perșilor și părea că mai rău de-atât nu se poate — dar uite că s-a putut. Când Heraclie a contraatacat, a fost înfrânt de Mistrețul Regal, care apoi a cucerit Siria și Egiptul, înainte de a ataca însuși Constantinopolul. Heraclie a cerut o pace umilitoare, dar care îi lăsa timp să reclădească forța bizantină și să-și plănuiască răzbunarea.

În lunea Paștelui din anul 622, Heraclie a urcat o armată pe corăbii și a pornit spre Caucaz, dar nu prin Marea Neagră (așa cum era de așteptat), ci ocolind coasta ioniană a Mediteranei spre Golful Issus, unde a debarcat și l-a învins pe Mistrețul Regal. Chiar în timp ce perșii amenințau Constantinopolul, Heraclie aducea războiul la ei acasă. În anul următor, el a repetat șiretlicul, mărșăluind prin Armenia și Azerbaidjan către palatul din Ganzak al lui Khosrau. Șahul s-a retras. Heraclie a iernat în Armenia, după care, în anul 625, într-o manifestare herculeană de virtuozitate militară, a împiedicat unirea a trei armate persane, biruindu-le pe rând.

În acest război al mizelor nebunești și al ambiției mondiale, șahul a răsturnat încă o dată situația, trimițând un general să ocupe Irakul, iar pe Mistreț să facă joncțiunea cu avarii, un popor migrator jefuitor, și să ia Constantinopolul. Șahul, autointitulându-se „Cel mai nobil dintre zei, Regele Regilor și Stăpânul Întregii Lumi", i-a scris lui Heraclie: „Spui că tu crezi în Dumnezeu, dar atunci de ce El nu mi-a luat din mâini Cezareea și Ierusalimul și Alexandria? Nu puteam eu să nimicesc și Constantinopolul? Nu v-am nimicit eu pe voi, grecii?". Heraclie a trimis o armată care să lupte în Irak, o alta să apere capitala, iar el însuși a angajat 40 000 de călăreți dintr-un neam migrator turcic, kazarii, cu care să formeze o a treia armată.

Constantinopolul era asediat de perși și avari, de fiecare parte a Bosforului, dar șahul îl invidia pe Mistrețul Regal. Aroganța peste orice închipuire a Stăpânului Întregii Lumi și actele sale de cruzime ingenioasă începuseră deja să-i îndepărteze pe propriii săi curteni. Șahul i-a trimis adjunctului Mistrețului Regal o scrisoare prin care îi ordona să-și ucidă generalul și să preia comanda. Heraclie a incerceptat-o. Invitându-l pe Mistreț la o întâlnire, el i-a arătat scrisoarea; împreună, au încheiat o alianță secretă. Constantinopolul era salvat.

Mistrețul Regal s-a retras la Alexandria, să domnească peste Siria, Palestina și Egipt. Heraclie și-a îmbarcat armata spre Caucaz, prin Marea Neagră, și a invadat Persia cu călărețiii săi. Prin manevre iscusite, a păcălit forțele persane, a provocat la duel și a ucis trei campioni persani, după care le-a învins grosul armatei, oprindu-se în imediata apropiere a capitalei șahului. Intransigența fantasmagorică a fost cea care l-a pierdut pe Khosrau. El a fost arestat și aruncat în temniță, în Casa Întunericului, unde a fost forțat să asiste la măcelărirea fiului său favorit, înainte de-a fi el însuși torturat până la moarte. Perșii au acceptat să se revină la starea de lucruri inițială — *status quo ante bellum*. Mistrețul Regal a fost de acord să o ia în căsătorie pe nepoata lui Heraclie și a dezvăluit ascunzătoarea Sfintei

Cruci. După intrigi întortocheate, Mistrețul Regal a pus mâna pe tronul persan — dar a fost curând asasinat.

În anul 629, Heraclie a plecat de la Constantinopol împreună cu soția sa (care-i era și nepoată), pentru a readuce Sfânta Cruce la Ierusalim. El i-a iertat pe evreii din Tiberias, unde a stat în casele unui evreu bogat, Beniamin, care l-a însoțit la Ierusalim și, pe drum, s-a convertit la creștinism. Evreilor li s-a promis că nu va fi nicio răzbunare și că puteau trăi în Ierusalim.

Pe 21 martie 630, Heraclie, ajuns la vârsta de șaizeci de ani, obosit și încărunțit, se apropia călare de Poarta de Aur, pe care o construise pentru această ocazie specială. Poarta, de o splendidă eleganță, a devenit, pentru toate cele trei religii avraamice, locul cu cea mai puternică aură mistică a Ierusalimului, prin care va sosi Messia în Ziua Judecății.[107] Acolo, împăratul a descălecat, ca să ducă în Ierusalim Sfânta Cruce. Se spune că, atunci când Heraclie a încercat să intre îmbrăcat în veșmintele sale bizantine, poarta a devenit un perete orb, dar, când el și-a plecat capul, smerit, poarta s-a deschis în fața procesiunii imperiale. Covoare cu ierburi aromate erau așternute pe jos, pentru ca Heraclie să poarte Sfânta Cruce spre Sfântul Mormânt, curățat și pus în bună rânduială de patriarhul Modest. Catastrofa care căzuse peste imperiu și peste întoarcerea împăratului s-a rejucat într-o nouă variantă a veșnic schimbătoarei viziuni asupra Apocalipsei, în care un mesianic Ultim Împărat îi va zdrobi pe dușmanii creștinătății și apoi îi va preda puterea lui Iisus, ce va domni până în Ziua Judecății.

Creștinii au cerut răzbunare pe evrei, dar Heraclie a refuzat, până când călugării au luat asupra lor păcatul încălcării jurământului făcut de împărat evreilor, drept post de ispășire. Apoi, Heraclie i-a expulzat pe toți evreii rămași; mulți au fost masacrați; ulterior, el a ordonat convertirea cu forța a tuturor evreilor.

Mult departe spre sud, arabii observaseră nu atât victoria lui Heraclie, cât punctul lui slab. „Romanii au fost înfrânți", declara Mahomed, conducătorul care tocmai unise triburile arabe, în ceea ce avea să devină textul sfânt al noii sale revelații, Coranul. Cât timp Heraclie se afla la Ierusalim, Mahomed a organizat un atac rapid pe Drumul Regelui, ca să testeze apărarea bizantină. Ceata de cercetași arabi a dat peste un detașament bizantin — dar aveau să revină curând.

Heraclie nu avea de ce să fie prea alarmat: triburile arabe dezbinate jefuiau de secole prin Palestina. Bizantinii și perșii le tocmiseră veșnic, și unii, și alții, ca state-tampon între cele două imperii, iar Heraclie angajase escadroane numeroase de călăreți arabi în armatele sale.

În anul următor, Mahomed a trimis alt mic detașament care să atace teritoriul bizantin. Dar el era acum bătrân, iar existența lui spectaculoasă se apropia de sfârșit. Heraclie a părăsit Ierusalimul și s-a îndreptat spre Constantinopol.

Nu părea să existe niciun motiv de teamă.

[107] Poarta de Aur, practic formată din două porți, este aliniată foarte precis cu Sfântul Mormânt, locul în care Heraclie a dus Crucea. Încărcătura de simbolism este și mai mare, așa cum am văzut deja, deoarece bizantinii credeau, în mod eronat, că era locul Porții Frumoase, pe unde Iisus a intrat în Duminica Floriilor și unde apostolii au înfăptuit o minune după moartea lui. Totuși, unii cărturari sunt de părere că poarta a fost de fapt construită în timpul califilor omeiazi. La puțin timp, Poarta de Aur a căpătat o semnificație mistică și pentru evrei, care o numeau Poarta Milostivirii.

Partea a patra

ISLAMUL

Mărire Celui care l-a dus pe robul Său în timpul unei nopți de la moscheea Al-Haram la moscheea al-Aqsa.

Coranul, 17.1

Apostolul lui Allah, însoțit de Gabriel, a fost dus la Ierusalim, unde i-a găsit pe Avraam și pe Moise și pe ceilalți profeți.

Ibn Ishaq, *Sirat Rasul Allah*

Un domnitor nu era socotit calif decât dacă avea sub stăpânire și Moscheea Sfântă [de la Mecca], și Moscheea din Ierusalim.

Sibani, *Fadail*

O zi la Ierusalim e ca o mie de zile, o lună ca o mie de luni și un an ca o mie de ani. Să mori acolo e ca și când ai muri în prima sferă cerească.

Kaab al-Ahbar, *Fadail*

Un păcat săvârșit [în Ierusalim] este egal cu o mie de păcate, iar o faptă bună, cu o mie de fapte bune.

Khalid bin Madan al-Kalai, *Fadail*

Allah, fie lăudat, a spus despre Ierusalim: Tu ești Grădina Edenului pentru Mine, pământul Meu sfințit, pe care l-am ales.

Kaab al-Ahbar, *Fadail*

O, Ierusalime, ți-l voi trimite pe slujitorul meu Abd al-Malik ca să te clădească din nou și să te împodobească!

Kaab al-Ahbar, *Fadail*

Cucerirea arabă 630–660

Mahomed: Călătoria de peste Noapte

Tatăl lui Mahomed a murit înainte ca acesta să se nască, iar mama i-a murit când el nu avea decât șase ani. Dar a fost înfiat de unchiul său, care îl lua în călătoriile sale negustorești la Bosra, în Siria. Acolo, un călugăr i-a predat noțiuni despre creștinism și Mahomed a studiat scripturile evreiești și creștine, ajungând să venereze Ierusalimul ca pe unul dintre cele mai nobile locuri sfinte. După vârsta de douăzeci de ani, o văduvă bogată, pe nume Khadija, mult mai în vârstă decât el, l-a angajat să se ocupe de negoțul ei cu caravane, după care l-a luat de bărbat. Cei doi au locuit la Mecca, unde se afla Kaaba cu stânca ei neagră — sanctuarul unui zeu păgân. Orașul prospera de pe urma pelerinilor atrași de acest cult și a caravanelor de negustori. Mahomed făcea parte din tribul coreișiților, din care proveneau cei mai de seamă negustori și administratori ai sanctuarului, dar clanul lui hașemit nu se număra printre cele mai puternice.

Mahomed, descris ca un bărbat arătos, cu părul și barba cârlionțate, poseda atât o bună dispoziție cuceritoare — se spunea că, atunci când strângea mâna cuiva, nu-i plăcea să fie el primul care să-și retragă mâna —, cât și o spiritualitate charismatică. Stârnea admirație prin integritatea și inteligența de care dădea dovadă — cum aveau să spună mai târziu războinicii lui: „Era cel mai bun dintre noi" — și era supranumit și al-Amin, „cel în care se poate avea încredere".

La fel ca și cu Moise, cu David sau cu Iisus, ne-ar fi imposibil să facem supoziții despre esența personală a succesului său, dar, la fel ca în cazul celor trei, a apărut într-un moment în care a fost nevoie de el. În Jahiliya, Perioada Ignoranței, de dinaintea revelației lui Mahomed, „nu era nimeni mai nevolnic decât noi", scria mai târziu unul dintre soldații săi. „Religia noastră era să ne ucidem între noi și să prădăm. Aveam printre noi unii care își îngropau fiicele de vii, ca să nu mănânce din mâncarea noastră. Apoi Dumnezeu ne-a trimis un om cu renume."

În afara Meccăi era Peștera Hira, unde lui Mahomed îi plăcea să mediteze. În anul 610, conform tradiției, Arhanghelul Gabriel l-a vizitat acolo, cu prima lui revelație, din partea lui Dumnezeu Unul, care îl alesese să-i fie Mesager și Profet. Se spune că, atunci când Profetul primea revelațiile Domnului, fața i se înroșea, apoi amuțea și trupul i se lăsa moale la pământ, cu sudoarea șiroindu-i pe tâmple; un zumzet continuu îl cotropea, însoțit de viziuni — după care începea să-și

recite poeticele revelații divine. Inițial, îl îngrozeau aceste stări, dar Khadija credea în vocația lui și el a început să predice.

În această aspră societate militară, unde toți bărbații și toți băieții purtau arme, tradiția literară nu era una scrisă, ci consta într-o poezie orală plină de imaginație, care lăuda isprăvile nobililor războinici, ale amanților pasionați, ale vânătorilor neînfricați. Profetul avea să pună stăpânire pe această tradiție poetică: cele 114 sure — capitole — ale sale au fost inițial recitate și abia apoi adunate laolaltă în cadrul Coranului, „Recitarea", un compendiu de poezie sublimă, sacră obscuritate, instrucțiuni clare și contradicții năucitoare.

Mahomed a fost un vizionar capabil să însuflețească mulțimile, care a predicat supunerea — Islamul — față de unul Dumnezeu, în schimbul mântuirii universale, dar și valorile egalității și dreptății, și virtuțile existenței pure, cu ritualuri ușor de învățat și reguli pentru viață și moarte. Cine voia să se convertească era primit cu brațele deschise. Mahomed respecta Biblia și îi privea pe David și pe Solomon, pe Moise și pe Iisus ca fiind profeți, dar revelația lui trecea înaintea tuturor celor anterioare. Important pentru soarta Ierusalimului, Profetul punea accentul pe Apocalipsă, numită de el Judecata, Ziua din Urmă sau doar Ceasul, și acest sentiment al iminenței a inspirat dinamismul Islamului timpuriu. „Oamenii te întreabă despre Ceas. Spune: «Numai la Allah este știința despre el!» Și de unde să știi? S-ar putea ca Ceasul să fie aproape." Toate scripturile iudeo-creștine subliniază că Judecata nu poate avea loc decât la Ierusalim.

Într-o noapte, adepții lui cred că, dormind lângă Kaaba, Mahomed a avut o viziune. Arhanghelul Gabriel l-a trezit din somn și au pornit amândoi într-o călătorie peste noapte, călare pe Burak, un bidiviu înaripat cu chip de om, către nenumitul sanctuar „cel mai îndepărtat" („al-Aqsa" în arabă). Acolo, Mahomed i-a întâlnit pe „părinții" (Adam și Avraam) și pe „frații" săi Moise, Iosif și Iisus, înainte de a urca treptele unei scări până la cer. Spre deosebire de Iisus, el s-a numit pe sine doar Trimisul sau Apostolul lui Dumnezeu, fără a pretinde că ar avea vreo putere supranaturală. Într-adevăr, Isra — Călătoria de peste Noapte — și Miraj — Urcarea — au fost singurele lui isprăvi miraculoase. Ierusalimul și Templul nu apar nicăieri menționate ca atare, dar musulmanii au ajuns că creadă că Sanctuarul Cel Mai Îndepărtat era Muntele Templului.

Când soția și unchiul i-au murit, Mahomed a devenit ținta dezaprobării familiilor înstărite din Mecca, ale căror venituri erau legate de piatra Kaaba. Meccanii au încercat să-l ucidă. Dar la Mahomed au venit niște oameni din Iathreb, un sat din nord, fondat de triburi iudee în apropierea unei oaze înconjurate de curmali, unde își aveau acum sălașul și mulți meșteșugari și țărani păgâni. Ei i-au cerut să facă pace între clanurile lor rivale, care se răfuiau la nesfârșit. Mahomed și cercul său de apropiați, convertiți la noua credință, au pornit în pribegie, adică Hegira — Migrație —, către Iathreb, care a devenit Madinat un-Nabi, adică orașul Profetului — sau, pe scurt, Medina. Acolo el i-a reunit pe primii săi discipoli, Emigranții, cu adepții ulteriori, Ajutoarele, și cu aliații evrei, în cadrul unei comunități nou formate, *umma*. Era anul 622, începutul calendarului islamic.

Mahomed avea un talent deosebit în a-i împăca pe oameni și a îmbrățișa idei noi. Fiind acum la Medina, cu clanurile ei iudee, el a creat prima moschee,[108] adoptând Templul din Ierusalim ca primă *qibla* — direcția rugăciunii. El se ruga la apusul soarelui în ziua de vineri — Sabatul evreiesc —, postea în Ziua Căinței, a interzis carnea de porc și a practicat circumcizia. Unul Dumnezeu al lui Mahomed respingea Treimea creștină, dar alte ritualuri — cum ar fi prostrarea pe covorașele de rugăciune — datorau mult mănăstirilor creștine; minaretele lui au fost probabil inspirate de coloanele stâlpnicilor; sărbătoarea de Ramadan semăna cu postul Paștelui. Și totuși, Islamul era singular prin el însuși.

Mahomed a creat un mic stat cu legi proprii, dar s-a confruntat cu rezistența celor din Medina și din Mecca, vechiul lui cămin. Noul său stat trebuia să se apere pe sine, dar și să învingă: *jihad* — lupta — era atât în planul intern al stăpânirii de sine, cât și în cel extern, al războiului sfânt de cucerire. Coranul promova nu numai nimicirea neloialilor, ci și toleranța — dacă aceștia se supuneau. Iată un aspect relevant, pentru că triburile iudee au opus rezistență revelațiilor lui Mahomed și controlului său. Ca urmare, el a schimbat *qibla* spre Mecca și a respins calea evreiască: Dumnezeu distrusese Templul iudeu pentru că evreii păcătuiseră, deci „ei nu vor urma *qibla* voastră, Ierusalimul".

După începerea luptei cu meccanii, Mahomed nu-și putea permite ca Medina să-i fie neloială, așa că i-a expulzat pe evrei și a făcut o demonstrație de forță cu unul din clanurile evreiești: cei 700 de bărbați ai clanului au fost decapitați, iar femeile și copiii luați în sclavie. În anul 630, Mahomed a reușit în sfârșit să cucerească Mecca, propagându-și monoteismul în toată Arabia, prin convertire și forță. Adepții lui Mahomed deveneau mereu mai militanți, pe măsură ce se străduiau să trăiască virtuos, drept pregătire pentru Judecata de Apoi. Acum, după cucerirea Arabiei, s-au confruntat cu imperiile barbare din jur. Discipolii timpurii ai Profetului, Emigranții, și cei din Medina, Ajutoarele, au format anturajul acestuia — dar el i-a primit cu la fel de mult entuziasm pe foștii dușmani și pe oportuniștii dibaci. În paralel, tradiția musulmană îi povestește viața personală: a avut multe neveste — Aișa, fiica aliatului său, Abu Bakr, era favorita Profetului — și numeroase concubine, inclusiv splendide evreice și creștine; și a avut copii, printre care fiica Fatima a fost cea mai importantă.

În anul 632, Mahomed a murit, la vârsta de vreo șaizeci și doi de ani, și i-a succedat socrul său, Abu Bakr, aclamat ca Amir Al-Muminin — Comandantul Drept-Credincioșilor.[109] Lumea mahomedană s-a clătinat după moartea Profetului, dar Abu Bakr a reușit să pacifice Arabia. Apoi, el s-a întors spre imperiul bizantin și spre cel persan, pe care musulmanii le considerau efemere, păcătoase și corupte. Comandantul a trimis contingente de războinici călare pe cămile, să facă descinderi în Irak și Palestina.

[108] Cuvântul „moschee" derivă din cel arab *masjid*, devenit în engleză *mosque*, în spaniolă *mezquita*, iar în franceză *mosquée*.

[109] Succesorii lui Mahomed au folosit titulatura de Comandant al Drept-Credincioșilor. Ulterior, șefii de stat erau cunoscuți drept *Khalifat Rasul Allah* — Succesori ai Trimisului lui Dumnezeu — sau califi. Abu Bakr se poate să fi folosit acest titlu, dar nu există dovezi certe că ar mai fi fost folosit în următorii șaptezeci de ani, până la domnia lui Abd Al-Malik. Apoi a fost aplicat retrospectiv: primii patru conducători au ajuns să fie numiți Califii Bine Îndrumați sau Ortodocși.

Undeva în apropiere de Gaza „s-a purtat o bătălie între romani și nomazii lui Mahomed", scrie Toma Presbiterul, un creștin care, la 640, a fost primul istoric independent ce l-a menționat pe Profet.[110] „Romanii au dat bir cu fugiții." Împăratul Heraclie, încă aflat în Siria, s-a pregătit să zdrobească aceste armate arabe, care, la rândul lor, i-au cerut întăriri lui Abu Bakr. Acesta a apelat la cel mai bun general al său, Khalid bin Walid, care prăduia Irakul. Călărind timp de șase zile prin deșertul fără apă, Khalid a ajuns exact la timp în Palestina.

Khalid era unul din artistocrații meccani care luptaseră împotriva Profetului, dar, când în sfârșit s-a convertit, Profetul l-a primit cu brațele deschise pe acest comandant energic și l-a supranumit Sabia Islamului. Khalid era unul dintre acei generali semeți care acordă prea puțină atenție ordinelor primite de la stăpânii lor politici. Succesiunea evenimentelor nu este clară, dar el și-a unit forțele cu alte căpetenii arabe războinice, a preluat comanda și apoi a înfrânt un detașament bizantin la sud-vest de Ierusalim, înainte de a trece prin foc și sabie Damascul. Departe în sud, la Mecca, Abu Bakr a murit și i-a succedat Omar, unul dintre primii discipoli ai Profetului și cel mai apropiat confident. Noul Comandant al Drept-Credincioșilor nu avea încredere în Khalid, a cărui bogăție creștea, la fel ca și aura de erou legendar, drept care l-a rechemat la Mecca: „Scoate-ți din dos avuția, Khalid", i-a spus el.

Heraclie a trimis o armată care să-i oprească pe arabi. Omar a desemnat un nou comandant, pe Abu Ubayda, căruia Khalid i s-a alăturat ca subordonat. După luni de încăierări sporadice, arabii i-au atras în sfârșit pe bizantini să se înfrunte, printre cheile impenetrabile ale râului Yarmuk, aflate între Iordania de azi, Siria și Golanul israelian. „Aceasta este una din bătăliile Domnului", le-a spus Khalid oamenilor săi — și, pe 20 august 636, Dumnezeu a dat o furtună de nisip, orbindu-i pe creștini, care au intrat în panică și au luat-o la fugă în neorânduială peste falezele Yarmukului. Khalid le-a blocat retragerea, iar către finalul bătăliei creștinii erau atât de epuizați fizic, încât arabii i-au găsit zăcând pe jos în mantiile lor, numai buni de trecut prin sabie. Până și fratele împăratului a fost ucis, iar Heraclie însuși nu și-a mai revenit niciodată după această înfrângere — una din înfruntările hotărâtoare ale istoriei, în care au fost pierdute Siria și Palestina. Stăpânirea bizantină, slăbită de războiul persan, pare să se fi prăbușit ca un castel din cărți de joc, și nu e foarte clar dacă victoria arabă n-a constat cumva dintr-un șir de incursiuni triumfătoare. Indiferent cât de aprigă a fost în realitate cucerirea arabă, nu se poate contesta uluitoarea realizare a acestor minuscule trupe de arabi pe cămile, unele neavând mai mult de 1 000 de oameni, care zdrobiseră legiunile Romei Răsăritene. Dar Comandantul Drept-Credincioșilor nu

[110] Istoria timpurie a Islamului, inclusiv capitularea Ierusalimului, este una misterioasă și contestată. Istoricii islamici preeminenți au scris cu unul sau două secole mai târziu și de la mare depărtare de Ierusalim sau Mecca: Ibn Ishaq, primul biograf al lui Mahomed, a scris la Bagdad și a murit în anul 770; al-Tabari, al-Baladhuri și al-Yakubi au trăit cu toții în ultima parte a secolului al IX-lea, în Persia sau Irak.

s-a culcat pe lauri, ci a trimis altă armată spre miazănoapte, pentru a cuceri Persia, care a căzut și ea în mâinile arabilor.

În Palestina, doar Ierusalimul rămăsese să reziste, sub conducerea patriarhului Sofronie, un intelectual grec care preamărea orașul în poeziile sale: „Sioane, stea strălucitoare a Universului". Nu-i venea să creadă ce nenorocire căzuse pe capul creștinilor. Predicând în Biserica Sfântului Mormânt, el a înfierat păcatele creștinilor și atrocitățile arabilor, pe care el îi numea în greacă *sarakenoi* — sarazini. „De unde vin aceste războaie împotriva noastră? De unde se înmulțesc năvălirile barbare? Scursura sarazinilor fără de Dumnezeu a capturat Betleemul. Sarazinii ni s-au sculat dimpotrivă într-un avânt de fiară, din pricina păcatelor noastre. Să ne întoarcem la calea cea dreaptă!"

Era prea târziu pentru pocăință. Arabii s-au năpustit din mai multe direcții asupra orașului pe care ei îl numeau Ilya (Aelia, denumirea romană). Primul dintre comandanți care să asedieze Ierusalimul a fost Amr ibn al-As, cel mai bun general al lor după Khaled și încă un aventurier de-o irepresibilă grandomanie din nobilimea meccană. Amr, la fel ca și ceilalți lideri arabi, cunoștea foarte bine zona: deținea chiar o moșie în vecinătate și vizitase Ierusalimul în tinerețea lui. Dar acum nu era vorba doar de un jaf.

„Ceasul s-a apropiat", spune Coranul. Fanatismul militant al primilor adepți musulmani era ațâțat de credința lor fermă în Judecata de Apoi. Coranul nu menționează explicit acest lucru, dar ei știau, de la profeții iudeo-creștini, că trebuia să aibă loc în Ierusalim. Dacă urma să le sune în curând Ceasul, atunci aveau nevoie de Ierusalim.

Khaled și ceilalți generali i s-au alăturat lui Amr în jurul zidurilor, dar armatele arabe erau probabil prea puțin numeroase ca să ia orașul cu asalt și nici nu pare să fi avut loc cine știe ce lupte. Sofronie pur și simplu a refuzat să se predea, fără o garanție de toleranță din partea însuși Comandantului Drept-Credincioșilor. Soluția propusă de Amr la această problemă a fost ca generalul Khaled să se dea drept Comandantul suprem, dar el a fost recunoscut și a trebuit să se trimită după Omar, la Mecca.

Comandantul a inspectat restul armatelor arabe la Jabiya, în Golan, și acolo s-au întâlnit probabil reprezentanții Ierusalimului, pentru a-și negocia capitularea. Creștinii monofiziți, majoritari în Palestina, îi urau pe bizantini și se pare că primii credincioși musulmani nu aveau nicio problemă să le îngăduie libertatea de cult semenilor lor monoteiști.[111] Urmând preceptele Coranului, Omar a oferit Ierusalimului un Acord de Supunere — *dhimma* —, care promitea creștinilor toleranță religioasă în schimbul achitării unei taxe, *jizya*. Odată agreat acest lucru, Omar a pornit spre Ierusalim, un uriaș în veșminte peticite, călare pe un catâr și cu un singur servitor.

[111] Musulmanii din perioada timpurie se pare că își spuneau „drept-credincioși" — cuvântul apare de 1 000 de ori în Coran, pe când „musulman" apare de vreo 75 de ori — și, așa cum vom vedea la Ierusalim, cu siguranță nu le erau încă ostili semenilor lor monoteiști, creștini sau evrei. Profesorul Fred M. Donner, una dintre autoritățile recunoscute în domeniul Islamului timpuriu, duce și mai departe ideea: „Nu avem niciun motiv să credem că acești drept-credincioși s-ar fi considerat pe ei înșiși o confesiune religioasă nouă sau separată. Unii dintre primii drept-credincioși erau creștini sau evrei".

Omar cel Drept: Templul redobândit

Când a zărit Ierusalimul de pe Muntele Scopus, Omar i-a cerut muezinului să dea chemarea la rugăciune. După ce s-a rugat, el a îmbrăcat veșmântul alb al pelerinului, s-a urcat pe o cămilă albă și a plecat să-l întâlnească pe Sofronie. Ierarhii bizantini îl așteptau pe cuceritor în robele lor scumpe, încărcate de giuvaere, contrastând cu simplitatea lui puritană. Omar, mătăhălosul Comandant al Drept-Credincioșilor, fost luptător în tinerețe, era un ascet implacabil, care purta peste tot după el un bici. Se spune că, atunci când Mahomed intra în vreo încăpere, femeile și copiii continuau să râdă și să flecărească, dar când îl vedeau pe Omar, amuțeau cu toții. El a fost cel care a început să ordoneze textele Coranului și cel care a creat calendarul musulman și mare parte din legea islamică. El a impus femeilor reguli mult mai stricte decât Profetul însuși. Când propriul său fiu s-a îmbătat, Omar a pus să i se aplice optzeci de lovituri de bici, din cauza cărora tânărul a și murit.

Sofronie i-a prezentat lui Omar cheile Orașului Sfânt. Când patriarhul l-a văzut pe Omar, cu hoardele lui soioase de arabi suiți pe cămile și pe cai, a mormăit în barbă că era „cea mai scârbavnică nenorocire". Majoritatea arabilor proveneau din triburile ținutului Hejaz sau din Yemen; călătorind cu minimum de încărcătură, se deplasau rapid, înveșmântați în mantii și cu turbane pe cap și hrănindu-se cu *ilhiz* (păr de cămilă pisat, amestecat cu sânge și apoi copt în spuză). Nici că se putea mai mare deosebire față de cavaleria catafractă persană sau de cea bizantină, cu armurile lor grele — doar comandanții purtau cămăși de zale sau coifuri. Restul „călăreau pe căluți păroși și îndesați, cu picioarele scurte, iar săbiile, deși strașnic lustruite, și le purtau în teci ponosite de pănură". Aveau arcuri și sulițe legate cu vână de cămilă și scuturi din piele de vită, care semănau cu niște „lipii mari și groase, roșietice la culoare". Paloșul, *sayf*, le era războinicilor arabi cea mai scumpă posesiune — îi dădeau nume și îi închinau poeme.

Mândrindu-se cu grosolănia lor, ei purtau „patru șuvițe de păr" răsucite în sus, ca niște „coarne de țap". Acolo unde dădeau peste covoare scumpe, le călcau în copitele cailor și le tăiau bucăți ca să-și facă învelitori pentru sulițe, bucurându-se de prada obținută — oameni și obiecte — la fel ca orice alți cuceritori. „Deodată, am simțit că este o formă de om ascunsă sub niște cuverturi", scria unul dintre ei. „Le-am rupt și le-am tras la o parte, și ce crezi că am găsit? O femeie ca o gazelă, strălucitoare ca soarele. Am luat-o, cu hainele ei cu tot, și pe acestea din urmă le-am predat drept captură, dar am cerut ca fata să-mi fie lăsată mie. Mi-am făcut-o concubină."[112] Trupele armate arabe nu aveau o tehnică superioară, dar erau mânate de fanatism.

Sofronie, spun sursele musulmane clasice, care datează de mult mai târziu, l-a însoțit pe comandantul sarazin la Sfântul Mormânt, sperând ca vizitatorul să admire sau chiar să adopte sanctitatea perfectă a creștinismului. Când muezinul lui Omar i-a chemat pe soldați la rugăciune, Sofronie l-a invitat pe comandant să se roage acolo, dar se spune că acesta a refuzat, atenționându-l pe patriarh că

[112] Nu există nicio relatare contemporană despre căderea Ierusalimului, dar istoricii arabi descriu armatele care au invadat simultan și Persia, iar textul de aici are la bază acele surse.

acest lucru ar face din biserică un lăcaș de cult islamic. Omar știa că Mahomed îi venerase pe David și pe Solomon. „Du-mă la lăcașul lui David", i-a poruncit el lui Sofronie. El și războinicii lui au pătruns pe Muntele Templului, probabil prin Poarta Profeților, de la sud, și au văzut că era pângărită de „un morman de balegă pe care creștinii îl puseseră acolo ca să-i insulte pe evrei".

Omar a cerut să-i fie arătată Sfânta Sfintelor. Un evreu convertit la Islam, Kaab al-Ahbar, supranumit Rabinul, a replicat că, în cazul în care Comandantul avea să păstreze „zidul" (probabil referindu-se la ultimele rămășițe irodiene, incluzând Zidul Plângerii), „eu îi voi dezvălui unde sunt ruinele Templului". Kaab i-a arătat lui Omar piatra de temelie a Templului, stânca pe care arabii au numit-o Sakhra.

Cu ajutorul trupelor sale, Omar a pornit să curețe dărâmăturile, pentru a-și crea un loc de rugăciune. Kaab a sugerat ca acesta să fie la miazănoapte față de piatra Templului, „astfel încât să faci două *qibla*, cea a lui Moise și cea a lui Mahomed". „Tot spre evrei te trage inima", se spune că i-ar fi zis Omar lui Kaab, așezându-și primul lăcaș de rugăciune la sud de stâncă, aproximativ acolo unde se ridică moscheea al-Aqsa astăzi, așa încât să fie neîndoios cu fața la Mecca. Omar respectase dorința lui Mahomed de a trece dincolo de creștinism, pentru a restaura și a îngloba acest loc de străveche sfințenie, pentru a-i face pe musulmani moștenitorii legitimi ai sfințeniei evreiești și a-i depăși pe creștini.

Istorisirile despre Omar și Ierusalim datează dintr-o perioadă cu peste o sută de ani mai târziu față de evenimentele în cauză, când Islamul își formalizase ritualurile în moduri foarte diferite de cele ale creștinismului și ale iudaismului. Și totuși, povestea lui Kaab și cele ale altor evrei, care ulterior au dat naștere tradiției literare islamice *Israiliyyat*, mare parte din ea fiind despre măreția Ierusalimului, dovedește că mulți evrei și, probabil, creștini s-au alăturat Islamului. Nu vom ști niciodată cu exactitate ce s-a întâmplat în acele decenii de început, dar aranjamentele laxe din Ierusalim și din alte părți sugerează că se prea poate să fi existat un grad surprinzător de amestec și comuniune între Popoarele Cărții.[113]

Cuceritorii musulmani au fost inițial bucuroși să împartă lăcașurile sfinte cu creștinii. La Damasc, ei au folosit în comun Biserica Sf. Ioan timp de mulți ani, iar Moscheea Omeiadă de acolo continuă să adăpostească mormântul Sfântului Ioan Botezătorul. La Ierusalim, există de asemenea relatări despre faptul că împărțeau în comun biserici. În fapt, Biserica Cathisma din exteriorul orașului era dotată cu o firidă de rugăciune musulmană. Contrar legendei lui Omar, se pare că primii musulmani s-au rugat la început în Biserica Sfântului Mormânt sau lângă ea, înainte de-a se putea face aranjamentele necesare pe Muntele Templului.

[113] Evreii și majoritatea creștinilor n-ar fi avut nicio problemă cu variantele inițiale ale declarației de credință musulmane — *shahada* —, care spunea „Nu există alt Dumnezeu decât Dumnezeu", căci se prea poate ca abia din anul 685 musulmanii să fi adăugat „Mahomed este trimisul lui Dumnezeu". Denumirile evreiești și cele musulmane pentru Ierusalim se suprapun: Mahomed numea Palestina „Țara Sfântă", în tradiția iudeo-creștină. Evreii numeau Templul *Beyt Ha-Miqdash* (Casa Sfântă), denumire pe care musulmanii au adaptat-o: ei i-au spus orașului însuși *Bayt Al-Maqdis*. Evreii numeau Muntele Templului *Har Ha-Beyt* (Muntele Casei Sfinte); musulmanii i-au spus inițial *Masjid Bayt Al-Maqdis*, Moscheea Casei Sfinte, iar mai târziu, și *Haram Al-Sharif*, Nobilul Lăcaș. În final, musulmanii aveau șaptesprezece denumiri pentru Ierusalim; evreii revendicau șaptezeci, dar și unii, și alții erau de părere că „mulțimea numelor este un semn de măreție".

Evreii i-au primit și ei cu bucurie pe arabi, după veacurile de represiune bizantină. Se spune că, în armatele musulmane, luptau și evrei, precum și creștini. E de înțeles că interesul arătat de Omar pentru Muntele Templului a stârnit multă emoție plină de speranță în rândul evreilor — Comandantul Drept-Credincioșilor nu doar că i-a poftit pe evrei să aibă grijă de Muntele Templului, ci chiar i-a lăsat să se roage acolo cu musulmanii. Un episcop armean bine informat, Sebeos, care a scris cu treizeci de ani mai târziu, susține că „evreii plănuiau să construiască Templul lui Solomon și, găsind locul în care era Sfânta Sfintelor, ei l-au construit fără un piedestal" — și adaugă că primul guvernator al Ierusalimului numit de Omar era evreu. Cert este că Omar l-a invitat pe Gaon-ul (liderul) comunității evreiești din Tiberias, alături de șaptezeci de familii de evrei, să se întoarcă în Ierusalim, iar ei s-au stabilit în zona de la sud de Muntele Templului.[114]

Ierusalimul era încă sărăcit și bântuit de molime, după distrugerile persane, și a rămas majoritar creștin timp de mulți ani. Omar a adus și arabi care să se stabilească aici, în special coreișiți cu gusturi mai rafinate, cărora le plăceau Palestina și Siria, numite de ei Bilad Al-Shams. Unii dintre discipolii cei mai apropiați ai Profetului, cunoscuți drept Tovarăși, au venit la Ierusalim și au fost înmormântați în primul cimitir musulman, imediat în afara Porții de Aur, gata pentru Ziua Judecății. Două din faimoasele Familii ale Ierusalimului, care joacă un rol atât de important în această poveste, chiar până în secolul XXI, îi au ca strămoși pe acești nobili arabi din vechime.[115]

La Ierusalim, Omar a fost însoțit nu doar de generalii săi, Khalid și Amr, ci și de un tânăr foarte capabil, dar mare iubitor de plăceri — la polul opus față de Comandantul mânuitor de bici! Moawia ibn Abi Sufyan era unul din fiii lui Abu Sufyan, aristocratul meccan care condusese opoziția față de Mahomed. Mama lui Moawia a mâncat din ficatul lui Hamza, unchiul Profetului, după bătălia de la Uhud. Când Mecca a capitulat în fața Islamului, Mahomed l-a numit pe Moawia secretarul său personal și s-a căsătorit cu sora lui. După moartea lui Mahomed, Omar l-a desemnat pe Moawia guvernatorul Siriei. Comandantul i-a făcut un compliment exagerat: Moawia, a spus el, este „Cezarul arabilor".

[114] Textul clasic al Acordului sau Pactului lui Omar cu creștinii afirmă că Omar a fost de acord să-i proscrie pe evrei din Ierusalim. Ceea ce este un caz de confundare a dorințelor cu realitatea, din partea creștinilor, sau o falsificare ulterioară, pentru că știm că Omar i-a primit de bunăvoie pe evrei înapoi la Ierusalim, că el și primii califi au permis evreilor să se roage pe Muntele Templului și că evreii nu au mai plecat, din nou, câtă vreme Islamul a rămas tare pe poziție. Armenii reprezentau deja o comunitate numeroasă la Ierusalim, cu propriul episcop (ulterior patriarh). Ei și-au creat relații strânse cu musulmanii, primind propriul Acord. În următorul mileniu și jumătate, creștinii și evreii au fost *dhimmi*, nemusulmani supuși, tolerați dar inferiori, câteodată lăsați în pace, câteodată persecutați cu răutate.

[115] Omar a poruncit scoaterea din funcție a lui Khalid, învingătorul de la Yarmuk, după ce i-a ajuns la urechi povestea unei orgii înecate în vin, petrecută la baia de abur, în care un poet ridicase în slăvi eroismul generalului. Khalid a murit de ciumă, deși familia Khalizilor de azi pretinde că i-ar fi strămoș direct. Printre primii adepți ai lui Mahomed s-a numărat și o femeie pe nume Nusaybah, care și-a pierdut doi fii și un picior, luptând pentru Profet. Fratele lui Nusaybah, pe nume Ubadah ibn Al-Samit, a sosit la Ierusalim cu Omar, despre care se spune că l-a numit judecător și custode al Sfântului Mormânt și al Stâncii. Descendenții săi, familia Nusseibeh, continuă să fie și azi custozi ai Sfântului Mormânt (vezi Epilogul).

Omeiazii: restaurarea Templului 660–750

Moawia: Cezarul arab

Moawia a condus Ierusalimul timp de patruzeci de ani, mai întâi ca guvernator al Siriei, apoi ca monarh al vastului imperiu arab, care se extindea spre est și spre vest cu o repeziciune uluitoare. Dar în toiul acestei suite de succese, un război civil pentru succesiune aproape că a distrus Islamul, creând o schismă care-l separă până-n ziua de azi.

În anul 644, Omar a fost asasinat, succedându-i Othman, un văr de-al lui Moawia. După mai mult de zece ani, Othman era detestat pentru nepotismul său. Când și el a fost asasinat, primul văr al Profetului, Ali, care era și căsătorit cu fiica lui Mahomed, Fatima, a fost ales Comandant al Drept-Credincioșilor. Moawia i-a cerut lui Ali să-i pedepsească pe asasini — dar noul Comandant a refuzat. Moawia s-a temut că-și va pierde domeniul din Siria. El a câștigat războiul civil care a urmat, Ali a fost ucis în Irak, și acolo s-a sfârșit domnia ultimului dintre așa-numiții Califi Bine-Îndrumați.

În iulie 661, nobilii imperiului arab s-au reunit pe Muntele Templului, la Ierusalim, ca să-l proclame Comandant al Drept-Credincioșilor pe Moawia și să-i jure fidelitate în modul tradițional arab: *bayah*.[116] După aceea, noul Comandant a vizitat Sfântul Mormânt și Mormântul Fecioarei Maria, dar nu în pelerinaj, ci ca să demonstreze continuitatea religiilor și rolul său imperial de protector al locurilor sfinte. Cârmuirea lui se făcea de la Damasc, dar Moawia adora Ierusalimul, pe care l-a făcut cunoscut pe monedele sale ca „Iliya Filastin" — Aelia Palestina. Era tentat să facă acolo capitala și, cel mai probabil, a petrecut adesea lungi perioade la Ierusalim, în unul din luxoasele palate pe care se prea poate să le fi construit în imediata vecinătate sudică a Templului. Moawia a împrumutat tradițiile evreiești despre Muntele Templului, proclamând că Ierusalimul era „locul de adunare și de înviere în Ziua Judecății", adăugând: „Bucata de pământ dintre cei doi pereți ai acestei moschei îi este mai dragă lui Dumnezeu decât tot restul Pământului".

Autorii creștini au preamărit domnia lui Moawia, socotindu-l pe acesta un cârmuitor drept, iubitor de pace și tolerant; evreii l-au numit „iubitor al lui Israel".

[116] Era vorba de o strângere de mână, care semnifica un angajament de „livrare" a supunerii, cuvântul provenind din termenul *baa* — a vinde.

Armatele lui aveau soldați creștini; într-adevăr, el a cimentat alianța cu triburile arabe creștine luând-o de nevastă pe Maysun, fiica șeicului lor, iar acesteia i s-a îngăduit să rămână creștină. Mai mult decât atât, el a condus statul prin Mansur ibn Sanjun (varianta arabă pentru Sergius), un înalt funcționar creștin moștenit de la Heraclie. Moawia crescuse pe lângă evreii din Arabia, și se spune că, atunci când primea vizita vreuneia din delegațiile lor, îi întreba în primul rând dacă știau să pregătească deliciosul fel de mâncare *haris*, care îi plăcea atât de mult pe vremea când era la el acasă. Moawia a adus și mai mulți evrei care să se stabilească la Ierusalim, permițându-le să se roage acolo, pe locul Sfintei Sfintelor; urmele unei menore pe Muntele Templului, datând din secolul al VII-lea, ar putea fi o dovadă a acestui lucru.

Probabil că Moawia a fost adevăratul creator al Muntelui Templului, în varianta lui islamică de azi. El a construit, în fapt, prima moschee de acolo, netezind stânca vechii Fortărețe Antonia, extinzând esplanada și adăugând o structură hexagonală deschisă, numită Cupola Lanțului — nimeni nu știe pentru ce a fost construită, dar, dat fiind că se află în chiar mijlocul Muntelui Templului, se poate să fie o celebrare a centrului pământului. Moawia, scrie un contemporan, „cioplește Muntele Moria și îl netezește și construiește o moschee acolo, pe stânca sfântă". Când Arculf, un episcop din Galia, a vizitat Ierusalimul, el a văzut că „în locul în care stătea altădată Templul, acum se adună sarazinii la rugăciune într-un lăcaș de formă lunguiață, încropit din scânduri puse în picioare și grinzi largi, peste niște rămășițe ruinate, în care se spune că ar încăpea 3 000 de oameni". Greu s-ar fi putut numi moschee, chiar dacă identificabilă totuși ca atare, dar probabil că se afla în locul în care este al-Aqsa astăzi.[117]

Moawia a personificat *hilm*, înțelepciunea și răbdarea șeicului arab: „Nu ridic sabia mea, atunci când ajunge lovitura biciului, nici biciul, când ajunge vorba mea. Și de nu mă leagă decât un fir de păr de semenii mei oameni, eu nu-l las să se rupă. Când ei trag prea tare, eu îl slăbesc dinspre mine, când ei îl slăbesc prea mult, eu trag". Iată ceea ce aproape că s-ar putea numi definiția cârmuirii, iar Moawia, creatorul monarhiei arabe și primul din dinastia Omeiazilor, este exemplul perfect, total neglijat, al modului în care puterea absolută nu trebuie neapărat să corupă complet. El și-a extins împărăția în partea estică a Persiei, în Asia Centrală și în nordul Africii și a ocupat Ciprul și Rodosul, făcând din arabi o putere maritimă, cu noua lui flotă. În fiecare an, lansa un asalt contra Constantinopolului, iar o dată l-a asediat pe uscat și pe mare timp de trei ani.

Și totuși, Moawia nu și-a pierdut niciodată capacitatea de a face haz de sine însuși — o calitate rară printre politicieni, și cu atât mai puțin printre cuceritorii de noi teritorii. Ajungând să fie foarte gras (poate de aceea a și devenit primul

[117] Moscheea de azi conține atât un *mihrab*, nișa de rugăciune cu fața la Mecca, cât și un *minbar*, amvonul cu trepte. Sala de rugăciune a lui Moawia avea *mihrab*-ul, dar probabil că nu încă și un *minbar*, pentru că Islamul timpuriu era prea egalitar pentru a folosi un amvon. Totuși, după istoricul Ibn Khaldun, regimul imperial al lui Moawia a schimbat lucrurile. Guvernatorul său egiptean, generalul Amr, a inventat *minbar*-ul în moscheea sa din Egipt, iar Moawia a început să-l folosească pentru predica de vineri, adăugându-i o împrejmuire zăbrelită, care să-l apere de asasini.

monarh arab care să se aşeze într-un tron, în loc să stea tolănit pe perne), l-a tachinat odată pe un alt mare demnitar obez:

— Mi-ar plăcea să am o sclavă cu picioare ca ale tale.

— Şi cu un dos ca al Măriei Tale, slăvite Comandant al Drept-Credincioşilor, nu s-a lăsat mai prejos bătrânul interlocutor.

— Bine zis, a început să râdă Moawia. Aşa-mi trebuie. Dacă porneşti ceva, trebuie să fii pregătit să suporţi consecinţele.

Nu şi-a pierdut niciodată mândria pentru legendarele sale performanţe sexuale, dar chiar şi aici suporta, până la un punct, să fie ironizat: într-o zi, se hârjonea cu o fată din Khorasan, când i-a fost adusă o alta, pe care a posedat-o fără multă vorbă. După ce fata cea nouă a plecat, el s-a întors spre cea din Khorasan, mândru de virilitatea lui leonină.

— Cum se spune „leu" în persană? a întrebat-o el.

— *Kaftar*, a răspuns ea.

— Sunt un *kaftar*, s-a fudulit el în faţa curtenilor lui, până când cineva l-a întrebat dacă ştie ce înseamnă *kaftar*.

— Nu înseamnă „leu"?

— Nicidecum! Înseamnă hienă oloagă!

— Bună treabă, a chicotit Moawia. Fătuca aceea din Khorasan ştie cum să nu rămână datoare!

După moartea lui, la peste optzeci de ani, moştenitorul său Yazid, un depravat veşnic însoţit de o maimuţă care-i servea ca animal de companie, a fost proclamat Comandant, pe Muntele Templului, dar s-a confruntat curând cu două rebeliuni, în Arabia şi în Irak — începutul celui de-al doilea război civil al Islamului. Duşmanii îşi băteau joc de el: „Yazid beţivul, Yazid curvarul, Yazid al câinilor, Yazid al maimuţelor, Yazid regele cherchelelii".

Strănepotul Profetului, Hussein, s-a răsculat ca să răzbune moartea tatălui său, Ali, dar a fost decapitat la Karbala, în Irak, martiriul lui dând naştere marii schisme a Islamului, cea dintre majoritatea sunnită şi şiiţi, „părtaşii lui Ali".[118] În anul 683, însă, Yazid a murit, de tânăr, moment în care armatele siriane l-au convocat pe Marwan, un vulpoi bătrân din acelaşi clan, să devină Comandantul. Când Marwan a murit, în aprilie 685, fiul său, Abd Al-Malik, a fost proclamat Comandant în Damasc şi la Ierusalim. Dar imperiul său era unul şubred: la Mecca, în Irak şi Persia controlul îl deţineau rebelii. Şi totuşi, nestemata cea mai preţioasă din coroana Islamului avea să-i fie dăruită acestuia de Abd Al-Malik.

[118] Iranul rămâne o teocraţie şiită. Şiiţii sunt o majoritate în Irak şi o minoritate numeroasă în Liban. Hasan bin Ali, fratele lui Hussein, a rămas în afara vieţii politice, deşi se prea poate ca şi el să fi fost asasinat. Printre descedenţii lui direcţi se numără dinastiile regale de azi din Maroc şi Iordania, respectiv alaouiţii şi haşemiţii. Cei 12 imami şiiţi, dinastia Fatimidă, Aga Khanii şi familia Husseini din Ierusalim îşi pot trasa cu toţii originile arborelui genealogic la Hussein. Descendenţii lor sunt adesea numiţi Nobilimea sau Ashraf (la singular Sherif, formula de adresare uzuală fiind *Sayyid*).

Abd Al-Malik: Domul Stâncii

Abd Al-Malik nu prea avea răbdare cu prostănacii. Când un sicofant l-a linguşit, odată, el i-a retezat-o scurt: „Nu mă flata. Mă cunosc mai bine decât tine". Conform imaginii de pe rarele sale monede, avea o figură severă, uscăţivă, şi un nas acvilin. Părul ondulat şi-l lăsa lung pe umeri şi purta robe de brocart, cu o sabie la brâu, dar criticii lui au afirmat, mai târziu, că avea ochii mari, sprâncenele îmbinate, buză de iepure şi o respiraţie atât de urât mirositoare, încât era poreclit „moartea muştelor". Dar iată încă un amant regal căruia îi plăcea să mediteze asupra erotismului: „Cel care doreşte să-şi ia o sclavă pentru plăceri să aleagă o berberă; dacă vrea să facă un copil, să ia o persană; iar ca sclavă servitoare în casă, o bizantină". Abd Al-Malik a crescut la o şcoală aspră. La vârsta de şaisprezece ani, conducea o armată contra bizantinilor; a fost martor la uciderea vărului său, Othman, Comandantul Drept-Credincioşilor; şi a devenit un monarh canonizat, căruia nu-i era frică niciodată să-şi murdărească propriile mâini. El a început prin a recuceri Irakul şi Iranul. Când a capturat un lider rebel, l-a torturat public, în faţa mulţimilor din Damasc: i-a pus la gât o zgardă din argint şi l-a plimbat de colo-colo ca pe un câine, după care „s-a urcat călare peste pieptul lui, l-a măcelărit şi i-a azvârlit căpăţâna susţinătorilor săi".

Mecca rămânea deocamdată în afara puterii sale de control, dar avea în stăpânire Ierusalimul, pe care îl venera la fel de mult cum o făcuse şi Moawia. Abd Al-Malik îşi pusese în gând crearea unui imperiu islamic unit, după ieşirea dintr-un al doilea război civil, având drept centru Bilad Al-Shams — Siria-Palestina: plănuia un drum principal între Ierusalim şi Damasc.[119] Moawia se gândise să construiască peste Stâncă; acum, Abd Al-Malik şi-a dedicat toate veniturile sale din Egipt pe şapte ani de zile creării Domului Stâncii.

Planul era extrem de simplu: o cupolă cu diametrul de aproape douăzeci de metri, susţinută de un tambur circular, peste o structură de pereţi octogonali. Frumuseţea, forţa şi simplitatea Domului sunt egalate de misterul care îl înconjoară: nu ştim cu precizie de ce Abd Al-Malik l-a construit — n-a spus niciodată. În fapt, nu este o moschee, ci un lăcaş de cult. Forma lui octogonală aduce cu un *martyrium*, o capelă creştină — într-adevăr, cupola lăcaşului seamănă cu cea a Sfântului Mormânt şi cu cea a Sfintei Sofia din Constantinopol, dar coridoarele circulare destinate circumambulaţiei amintesc de Kaaba de la Mecca.

Stânca era locul paradisului lui Adam, al altarului lui Avraam şi tot acolo David şi Solomon au gândit templul, vizitat ulterior de Mahomed în Călătoria de peste Noapte. Abd Al-Malik reconstruia Templul evreiesc pentru adevărata revelaţie a lui Dumnezeu, Islamul.

Clădirea nu are o axă centrală, dar este încercuită de trei ori: mai întâi de zidurile exterioare, apoi de arcada octogonală şi, în final, chiar sub cupolă,

[119] În anul 1902, una dintre bornele de marcaj ale drumului lui Abd Al-Malik a fost găsită la est de Ierusalim, purtând o inscripţie care arată modul în care califul îşi definea puterea în raport cu Dumnezeu: „Nu există alt Dumnezeu decât singurul Dumnezeu. Mahomed este trimisul Domnului... Abd Al-Malik, Comandantul Drept-Credincioşilor şi supusul lui Dumnezeu, a poruncit aducerea în bună stare a acestui drum şi construirea acestei pietre de hotar. De la Ilya [Ierusalim] şi până aici sunt şapte mile...".

scăldată în lumina soarelui, arcada din jurul Stâncii înseşi — un mod de a numi acest loc drept centrul lumii. Domul în sine era cerul, legătura cu Dumnezeu în arhitectura omului. Cupola aurită, decoraţiunile luxuriante şi marmura albă, lucioasă, demonstrau că acesta este noul Eden şi că acolo va avea loc Judecata de Apoi, când Abd Al-Malik şi dinastia sa omeiadă îi vor preda împărăţia lui Dumnezeu, în Ceasul Ultimelor Zile. Bogăţia de imagini — giuvaere, copaci, fructe, flori şi coroane — face din această clădire un lăcaş plin de căldură şi bucurie, chiar şi pentru ne-musulmani — imageria Domului combină senzualitatea Edenului cu maiestuozitatea lui David şi Solomon.

Mesajul Domului era, aşadar, şi unul imperial: dat fiind că nu recâştigase Mecca de la rebelii lui, îşi declara în faţa lumii islamice grandoarea şi permanenţa propriei dinastii — şi, tot ce se poate, dacă n-ar fi luat înapoi Kaaba, probabil că ar fi făcut din acest loc noua lui Mecca. Domul aurit îi proiecta gloria de împărat islamic. Dar avea un auditoriu mai larg decât lumea Islamului: la fel cum Aghia Sofia din Constantinopol era menită să afirme superioritatea lui Iustinian în faţa lui Solomon, şi Abd Al-Malik îi depăşea acum pe Iustinian, precum şi pe Constantin cel Mare — o admonestare la adresa pretenţiei creştine că ar reprezenta noul Israel. Ironia este că mozaicurile ieşiseră probabil din mâinile unor meşteri bizantini, împrumutaţi Comandantului de către Iustinian al II-lea, în timpul unui rar interludiu de pace între imperii.

După terminarea lui, în 691–692, Ierusalimul nu a mai fost niciodată la fel: năucitoarea viziune a lui Abd Al-Malik a pus stăpânire, în numele Islamului, pe orizontul panoramic al Ierusalimului, prin construcţiile de pe munte, nebăgat în seamă de bizantinii care conduceau oraşul. Fizic, Domul domina Ierusalimul şi punea în umbră Biserica Sfântului Mormânt — şi acesta a fost şi scopul lui Abd Al-Malik, credeau mai târziu locuitorii Ierusalimului, cum ar fi scriitorul Al-Muqaddasi. Scopul a fost atins: de atunci încolo, şi până azi, în secolul XXI, musulmanii iau în derâdere Biserica Sfântului Mormânt, care în arabă se numeşte *Kayamah*, spunându-i *Kumamah* — Mormanul de Balegă. Domul completa şi, în acelaşi timp, biruia pretenţiile rivale, chiar dacă înrudite, ale evreilor şi creştinilor, aşa încât Abd Al-Malik le-a pus în faţă şi unora, şi celorlalţi noutatea superioară a Islamului. Împrejurul clădirii, el a înşiruit pe 244 de metri inscripţii care denunţă ideea divinităţii lui Iisus, cu o directeţe care face aluzie la legătura strânsă dintre cele două credinţe monoteiste: ele aveau multe în comun, dar nu şi Treimea. Inscripţiile sunt fascinante, pentru că ele ne permit să aruncăm o primă privire asupra textului Coranului, pe care Abd Al-Malik pusese să fie ordonat în forma sa finală.

Pentru imperiu, evreii contau mai puţin, dar erau mai importanţi din punct de vedere teologic. Domul era întreţinut de 300 de sclavi negri, cărora le dădeau ajutor douăzeci de evrei şi zece creştini. Evreii nu puteau să nu-şi facă speranţe, în privinţa Domului: oare nu era noul lor Templu? În continuare nu li se permitea să se roage acolo, iar Omeiazii au creat o versiune islamică a ritualurilor templiere de purificare, ungere şi înconjurare cu pasul a pietrei.[120]

[120] „O, Popor al Cărţii, să nu treci dincolo de hotarele credinţei tale şi să nu rosteşti nimic alta despre Dumnezeu decât adevărul", sună o inscripţie de pe Dom. „Adevăr spun vouă că Messia Iisus, Fiul Mariei, a fost numai un trimis al Domnului; iară voi să credeţi în Dumnezeu şi în trimişii săi şi să nu

Forța Domului depășește toate aceste lucruri: el se numără printre cele mai însemnate capodopere fără vârstă ale artei arhitectonice; strălucirea lui este focarul atenției pentru toate privirile, de oriunde te-ai uita din Ierusalim. Domul scânteiază ca un palat mistic, răsărind din spațiul eteric și senin al esplanadei, care a devenit pe loc o imensă moschee în aer liber, sanctificând întregul spațiu din jur. Într-o clipită, Muntele Templului a devenit — și continuă să fie — un loc menit relaxării și recreerii. Adevărul este că Domul a creat un paradis terestru care combina tihna și senzualitatea acestei lumi cu sanctitatea celei de apoi — și în aceasta constă geniul lui. Chiar și în primii săi ani de existență, nu era plăcere mai mare, scria Ibn Asakir, decât „să mănânci o banană la umbra Domului Stâncii". Stă alături de Templele lui Solomon și Irod, în clasamentul celor mai reușite edificii sacru-imperiale clădite vreodată, iar în secolul XXI a devenit un simbol suprem al turismului laic, altarul Islamului renăscut și totemul naționalismului palestinian — și în ziua de azi continuă să definească Ierusalimul.

Curând după construirea Domului, armatele lui Abd Al-Malik au recapturat Mecca și au reluat *jihad*-ul, pentru a extinde împărăția Domnului împotriva bizantinilor. Abd Al-Malik a extins acest imperiu colosal spre vest, de-a latul nordului Africii, dar și spre est, în Sind (Pakistanul de azi). În interiorul acestui uriaș teritoriu însă el trebuia să unifice Casa Islamului drept o unică religie musulmană, cu un anumit accent pe Mahomed — exprimat prin dubla *shahada* care apărea acum în multe inscripții: „Nu este Dumnezeu afară de Allah și Mahomed este trimisul Său". Vorbele Profetului — *hadith* — au fost adunate laolaltă și ediția completă a Coranului făcută de Abd Al-Malik a devenit sursa invincibilă de legitimitate și sfințenie. Ritualurile au devenit mai rigid definite; imaginile sculptate au fost interzise — el a încetat să mai bată monede pe care apărea imaginea sa. Abd Al-Malik își spunea acum Khalifat Allah, Locțiitor al lui Dumnezeu, și de aici înainte cârmuitorii islamici au devenit califi. Versiunea oficială a celei mai vechi biografii a lui Mahomed și cea a Cuceririi Musulmane îi excludeau pe creștini și pe evrei din Islam. Administrația a fost arabizată. Ca un fel de Constantin, Iosua și Sfântul Pavel contopiți la un loc, Abd Al-Malik credea într-un imperiu universal al unui singur monarh și al unui singur Dumnezeu, și el a fost cel care a avut grijă, mai mult decât oricine altcineva, ca evoluția comunității lui Mahomed să ducă la Islamul din ziua de azi.

spuneți «Treime»... Nu se cuvine ca Dumnezeu să-și ia un fiu." Ceea ce pare să fie mai mult un atac la adresa doctrinei trinitare, decât a creștinismului ca întreg. În ce-i privește pe evrei, serviciul religios care avea loc de două ori pe săptămână acolo conținea referințe indubitabile la Templul iudeu: „În fiecare marți și joi, ei cer să li se aducă șofran și pregătesc cu mosc, ambră și lemn de santal parfumat cu apă de trandafiri. Pe urmă servitorii (care sunt evrei și creștini) mănâncă și intră în baie, ca să se purifice. Ei se duc la dulap și ies cu veșminte noi, cu cingători și panglici, roșii și albastre. Apoi se duc la Piatră și încep să facă ungerea". După cum scrie savantul Andreas Kaplony, acesta era „un ritual religios musulman, slujba din Templu așa cum consideră musulmanii că s-ar cuveni să fie. Ca să nu mai lungim povestea: este Templul dinainte, reconstruit; Coranul este noua Tora; iar musulmanii sunt adevăratul popor al lui Israel".

Walid: Apocalipsă și lux

Ierusalimul avea un lăcaș de rugăciune în Dom, dar nu și o moschee imperială, așa că Abd Al-Malik și fiul său, Walid, care i-a urmat la tron, au construit în continuare Moscheea Cea Mai Îndepărtată, al-Aqsa — moscheea Ierusalimului pentru rugăciunile obișnuite din ziua de vineri, la hotarul sudic al Muntelui Templului. Califii vedeau în Muntele Templului elementul central al Ierusalimului, exact ca Irod. Pentru prima oară din anul 70 e.n., ei au construit un nou pod de mari dimensiuni peste vale, pentru ca pelerinii să poată pătrunde pe Muntele Templului de la vest, peste Arcul lui Wilson, Poarta Lanțurilor din ziua de azi. Pentru a se putea intra dinspre sud, ei au construit Poarta Dublă, cu acoperiș în formă de cupolă, care se ridica la înălțimea Porții de Aur, în eleganță și frumusețe.[121]

Acesta a fost un moment plin de însuflețire la Ierusalim. În răstimpul a doar câțiva ani, califii transformaseră Muntele Templului într-un loc sfânt islamic, iar Ierusalimul într-un oraș imperial-omeiad, ceea ce a dezlănțuit din nou competiția contagioasă pentru întâietate în materie de lăcașuri de cult și legende, care particularizează Ierusalimul până în ziua de azi. Creștinii preluaseră din miturile evreiești, pe care le așezau treptat în lăcașul lor sfânt central, Mormântul. Dar acum, ridicarea Domului și a moscheii al-Aqsa a revigorat vechile legende, readucându-le la viață: urma unei tălpi pe Stâncă, arătată altădată pelerinilor creștini drept urma piciorului lui Iisus, a devenit urma piciorului lui Mahomed. Omeiazii au acoperit Muntele Templului cu noi cupole, legate toate de tradițiile biblice, de la Adam și Avraam, via David și Solomon, până la Iisus. Scenariul lor pentru Judecata de Apoi avea loc pe Muntele Templului, atunci când Kaaba avea să vină la Ierusalim.[122] Și nu numai Muntele Templului: musulmanii au ajuns să venereze orice lucru asociat cu David, deci acum priveau Citadela, pe care creștinii o numeau Turnul lui David, ca pe *mihrab*-ul lui David (nișa de rugăciune) — nu au fost ultimii care să confunde grandoarea lui Irod cu cea a lui David. Omeiazii nu construiau doar pentru Dumnezeu, ci și pentru ei înșiși.

Acești califi erau mari amatori de plăceri și oameni cultivați: perioada lor a fost apogeul imperiului arab — până și Spania le aparținea acum — și, cu toate

121 Ca întotdeauna la Ierusalim, constructorii au împrumutat câte ceva din alte părți, astfel încât grinzile de lemn ale moscheii al-Aqsa au fost luate dintr-un lăcaș creștin, însemnate încă fiind în elină cu numele unui patriarh din secolul al VI-lea (aflate acum la Muzeul Rockefeller și la Muzeul Haram). Poarta Dublă și Poarta Triplă de la sud, la fel ca Poarta de Aur din est, toate închise azi, sunt cele mai frumoase din Ierusalim, clădite cu pietre din construcțiile anterioare, irodiene și romane. Acolo se află zidul care conține inscripția răsturnată cu susul în jos, închinată împăratului Antoninus Pius, care a fost luată din statuia sa ecvestră de pe Muntele Templului.

122 „Fiecare suflet va gusta moartea și voi veți primi răsplata întreagă numai în Ziua Învierii", spune Coranul. Musulmanii au creat o geografie a Apocalipsei în jurul Ierusalimului. Forțele răului vor pieri la Poarta de Aur. Alesul — Mahdi — va muri atunci când i se va pune în față Chivotul Legii. La vederea Chivotului, evreii se vor converti la islamism. Kaaba de la Mecca va veni la Ierusalim cu toți cei care au făcut vreodată pelerinajul la Mecca. Cerurile vor coborî pe Muntele Templului, cu Iadul în Valea Hinnom. Oamenii se vor aduna pe Câmpie — Al-Sahira — în fața Porții de Aur. Israfil, arhanghelul morții (una din porțile Domului și-a primit denumirea după el) va sufla în trâmbiță, moment în care morții (îndeosebi cei îngropați în apropiere de Poarta de Aur) vor învia și vor trece prin poartă, adică portalul spre Sfârșitul Zilelor (cu micuțele sale porți cupolate denumite Porțile Milostivirii sau ale Căinței), pentru a fi judecați în Domul Lanțului, unde sunt atârnate balanțele dreptății.

că Damascul le era capitala, petreceau mult timp la Ierusalim. Imediat la sud de Muntele Templului, Walid Întâiul și fiul său au construit un complex de palate, neștiute până la aducerea lor la lumină spre sfârșitul anilor 1960: se înălțau pe trei sau patru nivele, în jurul unor curți răcoroase, iar califii aveau chiar și o intrare regală specială către al-Aqsa, printr-un pod la nivelul acoperișului. Rămășițele nu indică altceva decât mărimea palatelor, dar supraviețuirea celor din deșert revelează cât de opulent trebuie să se fi trăit aici.

Cel mai luxos palat din deșert, *qasr*, se găsește la Amra, în Iordania de azi, unde califii se destindeau în apartamente private și săli de baie decorate cu mozaicuri pe jos și picturi expresive, care înfățișau scene de vânătoare, femei goale sau pe jumătate îmbrăcate, atleți, cupidoni, satiri și un urs care cânta la lăută. Walid Întâiul apare într-o frescă viu colorată, denumită „Cei Șase Regi", în care sunt arătați monarhii biruiți de Omeiazi, cum ar fi cel al Constantinopolului și cel al Chinei. Aceste picturi decadente, elenistice, par flagrant neislamice, dar se prea poate ca acești monarhi, exact ca irozii, să fi trăit cu totul altfel în particular decât în public. Walid Întâiul a pus capăt aranjamentului de partajare cu creștinii la damasc, construind acolo glorioasa moschee omeiadă, iar limba oficială de guvernare s-a schimbat din greacă în arabă. Și totuși, Ierusalimul a rămas predominant creștin. Musulmanii și creștinii se amestecau fără opreliști: și unii, și alții celebrau în septembrie hramul Sfântului Mormânt, sărbătoare ce atrăgea „o mare mulțime de oameni la Ierusalim", străzile fiiind pline de „cămile și cai, măgari și boi". Pelerinii creștini, acum mai mulți armeni și georgieni decât greci, abia dacă băgau în seamă lăcașurile musulmane, în timp ce evreii abia dacă îi pomeneau pe creștini. De acum încolo, vizitatorii erau în tot mai mare măsură pelerini lipsiți de curiozitate și neinteresați de nimic ce nu făcea parte din propria religie.

În anul 715, fratele lui Walid, Suleiman, a fost întronat pe Muntele Templului: „Nicicând nu se mai văzuse o asemenea bogăție, ca aceea cu care a fost întâmpinat noul calif. Așezat sub una din cupolele care ornamentează platforma, el a ținut o întrunire", pe un ocean de covoare și perne, cu sacii de bani alături, ca să-și plătească soldații. Suleiman, care a lansat ultimul asalt arab la scară mare asupra Constantinopolului (și aproape că l-a capturat), „și-a pus în gând să trăiască la Ierusalim, având în plan să transforme orașul în capitală imperială, adunând acolo o sumedenie de bogății și o populație numeroasă". El a fondat orașul Ramla, drept centru administrativ, dar a murit înainte de a se putea muta la Ierusalim..

Evreii, mulți din Irak și Iran, s-au stabilit în Orașul Sfânt, trăind împreună la sud de Muntele Templului și păstrând privilegiul de a se ruga pe Munte (și de a-l întreține). În jurul anului 720 însă, după aproape un secol în care avuseseră libertatea de a se ruga acolo, noul calif, Omar al II-lea, care era, în mod neobișnuit pentru această dinastie decadentă, un pedant ascetic al ortodoxiei islamice, a interzis cultul evreiesc — iar această prohibiție va dăinui pentru tot restul cârmuirii islamice. Evreii au început să se roage în jurul celor patru ziduri ale Muntelui Templului și într-o sinagogă subterană numită Ha-Meara — Peștera —

de lângă Poarta lui Warren, aproape dedesubtul Muntelui Templului lângă Sfânta Sfintelor.

În timp ce califii Omeiazi se desfătau cu dansatoarele în palatele lor elenistice, imperiul şi-a atins pentru prima oară propriile limite. Forţele islamice din Spania începuseră deja să încerce marea cu degetul în Franţa, dar în anul 732, un nobil franc, Carol, Majordom al Palatului pentru regii merovingieni, a înfrânt o armată invadatoare musulmană la Tours. Aclamat ca Macabeu, el a devenit Carol Martel — Ciocanul.

„Dinastiile", scrie istoricul arab Ibn Khaldun, „au o durată naturală de viaţă la fel ca oamenii", iar acum, decadenţii şi lumeştii Omeiazi ajunseseră la finalul existenţei lor. Într-un sat de pe malul răsăritean al Iordanului trăiau descendenţii lui Abbas, unchiul Profetului, de multă vreme opozanţi în secret ai cârmuirii hedoniste a Omeiazilor, care nu aveau absolut nicio legătură de rudenie cu Mahomed. „Blestemat fie neamul Omeiazilor", a declarat liderul lor, Abu Al-Abbas, „căci au pus lucrurile trecătoare înaintea celor veşnice; numai la crime le-a fost gândul; şi au avut femei interzise". Nemulţumirea s-a răspândit cu repeziciune. Până şi triburile sirienilor loiali s-au răsculat — până şi Ierusalimul. Ultimul calif a trebuit să atace violent oraşul şi să-i radă zidurile. Un cutremur de pământ a zguduit Ierusalimul, aducând stricăciuni moscheii al-Aqsa şi palatelor, de parcă Dumnezeu era mânios pe Omeiazi. Creştinii şi evreii au visat că era Apocalipsa. Dar acelaşi lucru şi-l doreau şi musulmanii, iar reala ameninţare la adresa Omeiazilor a venit de foarte departe din Răsărit.

În anul 748, în Khorasan, zona estică a Iranului şi Afganistanului de azi, un mistic charismatic pe nume Abu Muslim a cerut un Islam mai riguros, sub domnia unuia din descendenţii lui Mahomed. Noii musulmani din regiunile de graniţă s-au alăturat armatei lui puritane, complet înveşmântate în negru, mărşăluind sub stindarde negre, şi au salutat venirea imamului, precursor al lui Mahdi,[123] pentru mântuirea Islamului. Abu Muslim a condus aceste armate triumfătoare spre vest, dar nu se hotărâse încă dacă să susţină familia lui Ali sau familia lui Abbas — plus că mai existau încă o mulţime de prinţi omeiazi. Dar Abu Al-Abbas a fost acela care l-a învins pe ultimul Omeiad şi a rezolvat problema într-un mod care i-a atras porecla sub care a rămas cunoscut.

[123] Un imam este liderul unei moschei sau comunităţi, dar, la şiiţi, imamii pot fi lideri spirituali, aleşi de Dumnezeu şi binecuvântaţi cu infailibilitate. Şiiţii duodecimani din Iran cred în primii doisprezece imami coborâţi din Ali, ginerele lui Mahomed, şi din Fatima, fiica acestuia, şi că al doisprezecelea imam a fost „ocultat" — ascuns de Allah —, urmând să se întoarcă în persoana lui Mahdi, Alesul mesianic care va face mântuirea în Ziua Judecăţii. Republica Islamică Iran a fost fondată de ayatollahul Khomeini pe baza acestei aşteptări milenare: clerul nu conduce decât până la reîntoarcerea imamului.

Abbasizii: stăpânii de departe 750–969

Califul Saffah: casapul

Abu Al-Abbas s-a proclamat calif și i-a invitat pe Omeiazi la un banchet la care să-și declare intențiile pașnice. În toiul petrecerii, servitorii de la masă au scos de sub veșminte bâte și săbii și au măcelărit întreaga familie, aruncându-le trupurile în cazanele cu tocană de miel. Casapul însuși a murit la scurt timp după aceea, dar fratele său Mansur, Victoriosul, a pornit să-i ucidă sistematic pe membrii clanului Alizilor, după care l-a lichidat și pe prea puternicul Abu Muslim. Parfumierul său, Jamra, a povestit mai târziu că Mansur păstra cheile unei încăperi secrete, care nu trebuia să fie deschisă decât după moartea lui. Fiul său a găsit acolo o cameră boltită plină cu cadavrele familiei lui Ali, fiecare meticulos etichetat, de la bătrâni la copii mici, pe care Mansur îi omorâse și îi pusese la păstrare în aer uscat și fierbinte.

Uscățiv, dar vânjos, cu pielea brună, tăbăcită de vânt și soare, purtându-și părul vopsit cu șofran, Mansur a fost adevăratul părinte al dinastiei abbasizilor, care a domnit timp de multe veacuri, dar baza imperială s-a aflat în est, el mutându-și capitala la Bagdad — noul său Oraș Rotund.

La puțin timp după ce a pus mâna pe putere, Mansur a vizitat Ierusalimul. Acolo, el a reparat stricăciunile aduse moscheii al-Aqsa, dar a plătit pentru aceste lucrări topind porțile de aur și argint ale Domului Stâncii, dăruite de Abd Al-Malik. Succesorii lui Mansur nu s-au mai obosit să vină în vizită. Pe măsură ce orașul se micșora în lumea islamică,[124] un împărat apusean revigora fascinația creștină față de Ierusalim.

Împăratul și califul: Charlemagne și Harun Al-Rașid

În ziua de Crăciun a anului 800, Carol cel Mare, cunoscut sub numele de Charlemagne, regele francilor, care a domnit peste cea mai mare parte din Franța modernă, Germania și Italia, a fost încoronat împărat al romanilor de către Papa

[124] Importanța Ierusalimului s-a diminuat odată cu creșterea în importanță a Meccăi: dacă Ierusalimul se apropiase probabil, la un moment dat, de Mecca și Medina ca parte din pelerinajul sfânt *hadji* — „Nu veți porni decât către cele trei moschei, Mecca, Medina și al-Aqsa", declara una din *hadith*-ele lui Al-Khidri —, acum, sub abbasizi, Ierusalimul a fost redus la o *ziyara* — vizită pioasă.

de la Roma. Această ceremonie a marcat noua încredere a papilor și a creștinismului lor apusean, întemeiat pe latinitate, care va deveni catolicismul — și diferențele crescânde față de ortodoxia vorbitoare de greacă a Constantinopolului. Charlemagne era un rege războinic neîndurător, care-și croise drum cu securea spre tot mai multă putere, dar, în același timp, avea o adevărată fascinație pentru istorie, iar devoțiunea religioasă îi egala ambiția: se vedea pe sine ca moștenitor al misiunilor lui Constantin și Iustinian, de a deveni sfântul împărat roman universal, și ca un rege David modern — și amândouă aceste aspirații duceau spre Orașul Sfânt. Așadar, ceva mai devreme în acea zi de Crăciun, se spune că o delegație trimisă de Patriarhul Ierusalimului îi prezentase cheile Sfântului Mormânt. Nu-i chiar la îndemâna oricui, Roma și Ierusalimul într-o singură zi.

Aceasta nu era o pretenție de posesiune, pentru că patriarhul avea binecuvântarea conducătorului Ierusalimului, califul Harun Al-Rașid, a cărui domnie, relatată în *O mie și una de nopți*, a reprezentat apogeul imperiului abbasid. Charlemagne și califul făcuseră schimb de trimiși timp de trei ani: Harun voia probabil să-i folosească pe franci împotriva dușmanilor săi de la Constantinopol, iar creștinii din Ierusalim aveau nevoie de ajutorul lui Charlemagne.

Califul i-a trimis lui Charlemagne un elefant și un ceas cu apă astrolab, un instrument sofisticat prin care ținea să arate superioritatea islamică — și i-a alarmat pe unii creștini primitivi, care au văzut în el o drăcie vrăjitorească. Cei doi suverani nu au semnat niciun tratat oficial, dar proprietățile creștine din Ierusalim au fost înregistrate cu grijă și protejate, în timp ce Charlemagne a plătit întreaga taxă de capitație pentru creștinii orașului: 850 de dinari. În schimb, Harun i-a permis să creeze un cartier creștin în jurul Sfântului Mormânt, cu o mănăstire, o bibliotecă și un adăpost pentru pelerini, administrat de 150 de călugări și șaptesprezece călugărițe. „Creștinii și păgânii", nota un pelerin, „au soiul acesta de pace între ei". Toată această generozitate a dat naștere poveștii că regele Charlemagne ar fi vizitat pe ascuns Ierusalimul, făcând din el moștenitorul lui Heraclie, și speculând legenda mistică a Ultimului Împărat, a cărui domnie va prevesti Ziua de Apoi. Credința a fost larg răspândită, îndeosebi în era cruciadelor, dar realitatea este că Charlemagne nu a vizitat niciodată Ierusalimul.

Când Harun a murit, războiul civil dintre cei doi fii ai săi a fost câștigat de Mamun. Noul calif studia cu mult entuziasm știința, fiind fondatorul faimoasei academii literar-științifice Casa Înțelepciunii; tot el a comandat o hartă a lumii și le-a poruncit înțelepților săi să calculeze circumferința globului pământesc.[125] În anul 831, sosind în Siria ca să organizeze o campanie împotriva Constantinopolului, Mamun a vizitat probabil Ierusalimul, unde a construit porți noi pe Muntele Templului, dar a șters numele lui Abd Al-Malik din Dom, înlocuindu-l

[125] Abbasizii și, mai ales, Mamun cereau cu regularitate de la bizantini cópii după operele clasicilor greci, asigurând astfel posterității accesul la Platon, Aristotel, Hippocrat, Galen, Euclid și Ptolemeu din Alexandria. Arabii au dezvoltat un întreg nou vocabular al științei, care a intrat în limba engleză: alcool, alambic, alchimie, algebră și almanah sunt doar câteva din cuvintele astfel împrumutate. Faimosul Index al lui Al-Nadim arată că ei au produs și șase mii de noi cărți. Hârtia începea acum să înlocuiască sulurile de pergament: în una dintre bătăliile hotărâtoare ale istoriei, abbasizii învinseră o armată invadatoare a împăraților chinezi din dinastia Tang, făcând astfel ca Orientul Mijlociu să devină islamic, și nu chinez, și, totodată, capturând secretele fabricanților de hârtie din China.

cu al său, pentru a accentua superioritatea abbasizilor. N-a făcut numai să-i scoată numele de acolo, ci a furat și aurul de pe cupolă, care a rămas cenușie ca plumbul timp de peste o mie de ani. Și-a recăpătat aurul în anii 1960 — dar Abd Al-Malik nu și-a mai primit niciodată numele înapoi, iar al lui Mamun a rămas acolo și în ziua de azi.

Această scamatorie nu a putut împiedica derapajul puterii abbaside. Doar doi ani mai târziu, un lider al țăranilor răsculați a fost primit cu brațele deschise la Ierusalim, de către toate trei religiile, până ce, în 841, el a jefuit orașul, moment în care majoritatea locuitorilor au fugit. Sfântul Mormânt a fost salvat numai grație patriarhului, care l-a mituit pe liderul rebel. Califii arabi pierduseră însă frâiele puterii. În anul 877, Ahmed Ibn Tulun, fiul unui sclav turc care devenise domnitorul Egiptului sub egida califului, a luat înapoi Ierusalimul.

Kafur: eunucul parfumat

Ibn Tulun a fost unul din turcii care le-au luat treptat locul arabilor la putere în imperiul islamic. Mustasim, succesorul lui Mamun, începuse să recruteze sclavi băieți — cunoscuți ca *ghulam*, adică paji — dintre arcașii călăreți de neam turcic, recent convertiți la Islam, originari din Asia Centrală. Acești războinici cu trăsături asiatice au devenit mai întâi garda pretoriană, apoi zbirii califatului.

După ce fiul și moștenitorul lui Ibn Tulun a fost asasinat de eunucii săi, unul din zbirii turci, Muhammad Ibn Tughj, cunoscut sub titlul central-asiatic de prinț — Al-Ikhshid —, a venit să cârmuiască Egiptul și Ierusalimul. Instabilitatea politică a întețit concurența religioasă. În anul 935, o anexă a Sfântului Mormânt a fost transformată cu forța în moschee. Trei ani mai târziu, musulmanii i-au atacat pe creștinii care sărbătoreau Duminica Floriilor și au prădat biserica, aducându-i și stricăciuni. Evreii erau acum împărțiți în două: rabaniții, conduși de judecătorii-cărturari cunoscuți sub denumirea de gaoni, care se conduceau după Talmud, tradițiile orale, și karaiții, o nouă sectă care respingea orice fel de lege în afara Torei (de unde și numele lor, care înseamnă „cititori") și credea în reîntoarcerea la Sion.[126] Cârmuitorii turci i-au favorizat pe karaiți, iar lucrurile au fost complicate și mai mult de apariția unei noi comunități de kazari,[127] cu propria

[126] Comunitățile evreiești din lume erau conduse de doi gaoni ereditari, ai Academiei Ierusalimului și ai Academiei Babiloniene/Irakiene, al cărei sediu se afla la Bagdad. Karaiții s-au răspândit peste tot în lumea evreiască, alcătuind comunități numeroase din Crimeea și până în Lituania, care au supraviețuit până la Holocaust, când majoritatea au fos anihilate. Acest lucru a dus la una dintre cele mai stranii anomalii ale represiunii naziste: în Crimeea, unii karaiți erau de origine turcă, mai degrabă decât semită, ceea ce i-a determinat pe naziști să ordone ocrotirea acestei secte evreiești.

[127] Kazarii — nomazi turcici șamaniști, care stăpâneau peste stepele dintre Marea Neagră și Asia Centrală — au format ultimul stat evreiesc dinainte de crearea Israelului. Cam pe la 805, regii lor s-au convertit la iudaism, luându-și nume ca Manase și Aaron. Când Muqaddasi, originar din Ierusalim, a trecut prin Khazaria, el a observat laconic: „Oile, mierea și evreii se află [acolo] din belșug". După anul 960, imperiul evreiesc intrase în declin. Totuși, autori începând cu Arthur Koestler și terminând cu recentul Shlomo Sand afirmă că mare parte din evreimea europeană provine în fapt, prin descendență de sânge, din acești nomazi turcici. Dacă e adevărat, atunci ar submina sionismul. Dar genetica modernă infirmă teoria: cele mai recente două studii sugerează că evreii din epoca modernă, atât sefarzi, cât și aşkenazi, sunt în proporție de aproximativ 70 la sută

lor sinagogă în Cartierul Evreiesc. Când Ikhshid a murit, la vârsta de șaizeci și patru de ani, în 946, el a fost îngropat în Ierusalim, iar puterea lui a trecut la un eunuc negru, a cărui poreclă vine de la marea lui slăbiciune pentru parfum și farduri.

Abul-Misk Kafur, care avea să conducă Egiptul, Palestina și Siria timp de peste douăzeci de ani, era un sclav etiopian, cumpărat de Ikhshid pe vremea când era un copil. Diform, obez și rău mirositor, se stropea veșnic cu cantități atât de mari de camfor alb și mosc negru, încât stăpânul său i-a schimbat numele după ele. Ascensiunea lui a început atunci când au sosit niște animale exotice pentru Ikhshid. Toți ceilalți slujitori au dat fuga să le admire, dar micul african nu și-a luat ochii de la stăpânul său, așteptând cuminte cea mai neînsemnată poruncă. Ikhshid l-a numit tutore al fiilor săi, apoi comandant al armatelor care au cucerit Palestina și Siria, iar în final regent, cu titulatura de Stăpân. Odată ajuns la putere, eunucul a cultivat pioșenia islamică, restaurând zidurile Muntelui Templului, în paralel cu patronajul artelor. Departe în nord însă, bizantinii fuseseră înviorați de o succesiune întreagă de remarcabili împărați-soldați, care au năvălit în sud spre Siria, amenințând să ia Ierusalimul, ceea ce a declanșat răscoale anticreștine. În anul 966, guvernatorul lui Kafur a început să-i preseze pe creștini, cerând tot mai mulți bani de la Patriarhul Ioan, care a făcut apel la Kafur. Dar când Ioan a fost prins că schimbă mesaje cu Constantinopolul, guvernatorul, susținut de evrei (care îi urau pe bizantini), a atacat Sfântul Mormânt și l-a ars pe rug pe patriarh.

La Cairo, parfumatul eunuc se simțea acum slăbit. După moartea ultimului Ikhshid, Kafur a urcat pe tron cu drepturi depline. Primul rege musulman care să se fi născut în sclavie — sau, dacă stai să te gândești, care să fi fost eunuc — a avut un dregător evreu care va deveni creierul din spatele unei revoluții islamice și al unui nou imperiu peste Ierusalim.

descinși din gene ale Orientului Mijlociu, vechi de 3 000 de ani, și de aproximativ 30 la sută din sursă europeană.

Fatimizii: toleranță și sminteală 969–1099

Ibn Killis: vizirul evreu și cucerirea fatimidă

Fiul unui negustor evreu din Bagdad, Yakub Ben Yusuf, cunoscut ca Ibn Killis, avusese parte de o carieră cu suișuri și coborâșuri amețitoare: de la pungaș falit în Siria la consilier financiar pentru Kafur în Egipt. „Dacă era musulman", spunea Kafur, „ar fi fost numai bun de vizir [dregător-șef]". Ibn Killis a priceput aluzia și s-a convertit, dar eunucul a murit, fiind înmormântat la Ierusalim,[128] iar Ibn Killis a fost aruncat în închisoare. Mituindu-și paznicii, el a scăpat din închisoare și a plecat în taină spre regatul șiit de la vest, aflat în Tunisia de azi, unde domnea familia Fatimizilor. Veșnic flexibilul Ibn Killis s-a convertit la șiism și l-a sfătuit pe califul fatimid Muizz să atace Egiptul, pentru că era momentul ideal. În iunie 969, generalul lui Muizz, Jawhar Al-Siqilli, a cucerit Egiptul și a avansat apoi spre nord, ca să ocupe și Ierusalimul.

Paltiel și Fatimizii: prinții-doctori evrei și Imamii Vii

Fatimizii mesianici, noii stăpâni ai Ierusalimului, nu semănau cu nicio altă dinastie islamică, pentru că nu se proclamau doar califi, ci și regi sfinți, Imamii Vii, suspendați între cer și pământ. Vizitatorii la curtea lor erau conduși prin spații deschise de un lux din ce în ce mai orbitor, până ce ajungeau în fața unui tron ascuns de draperii din aur, se așezau în genunchi și își lipeau fruntea de podea, moment în care draperiile erau trase la o parte, pentru a-l arăta vederii pe Imamul Viu în veșminte aurite. Secta lor punea mare preț pe secret, credințele lor erau mistice, axate pe conceptul mântuirii și ezoterice, iar ascensiunea lor spre

[128] Conducători recenți ai Ierusalimului au fost și ei îngropați acolo, crezând, la fel ca evreii, că înmormântarea la Ierusalim va însemna că vor fi înviați primii în Ziua Judecății. Cu cât ești mai aproape de Muntele Templului, cu atât mai curând te vei ridica din morți. Mormintele Ikhshizilor nu au fost găsite niciodată, dar se crede că ar fi fost undeva la marginea nordică a Muntelui Templului. Un istoric palestinian i-a arătat acestui autor cum a fost rescrisă istoria, în nenumărate rânduri, de toate cele trei religii de la Ierusalim, din rațiuni politice — doar ca să-și creeze singură propriul elan sacru. Atunci când s-a pus problema ca israelienii să construiască în partea de miazănoapte a Muntelui Templului, istoricul a sugerat pur și simplu să se pună o placă acolo, care să identifice locul drept sit al mormintelor Ikhshizilor — locul sacru acceptat. Planurile pentru noua clădire au fost anulate.

putere, un parcurs misterios, clandestin și plin de aventură. În 899, un negustor bogat din Siria, Ubayd Allah, s-a autoproclamat Imam Viu, descendent direct al lui Ali și al Fatimei, fiica Profetului, prin imamul Ismail, de unde și denumirea de șiiți ismailiți. Agenții lui secreți, așa-numiții *dawa*, s-au împrăștiat spre est, cucerind Yemenul și convertind câteva triburi de berberi în Tunisia; însă Abbasizii au încercat să-l omoare, așa că a dispărut. După vreo câțiva ani, el sau cineva care pretindea că ar fi el a reapărut în Tunisia sub numele Al-Mahdi, Alesul, fondându-și propriul califat, care a pornit să cucerească teritorii pentru un nou imperiu cu o misiune sacră: să-i răstoarne pe falșii Abbasizi din Bagdad și să mântuiască lumea. În anul 973, califul Muizz, domnind acum peste mari porțiuni din nordul Africii, peste Sicilia, Egipt, Palestina și Siria, s-a mutat în noua sa capitală, Al-Qahira Al-Muizziyya — Cucerirea lui Muizz, cunoscută azi sub numele de Cairo.

Succesorul său, Aziz, l-a desemnat pe consilierul lor, Ibn Killis, Mare Vizir, dregător-șef al imperiului, care a condus până la moartea lui, petrecută aproape douăzeci de ani mai târziu. În afară de imensa lui bogăție — avea peste 8 000 de sclave —, era și un cărturar, care dezbătea probleme religioase cu clericii evrei și creștini, iar cariera lui personifică toleranța Fatimizilor, ei înșiși sectanți, față de evrei și creștini, care s-a făcut imediat simțită la Ierusalim.

Evreii din Ierusalim erau divizați, săraci și disperați, pe când frații lor egipteni prosperau sub Fatimizi. Ei au început să furnizeze doctorii pentru califii din Cairo, iar aceștia erau mai mult decât niște medici ai casei regale. De regulă, erau învățați-negustori, care au devenit curteni influenți și, de obicei, erau numiți șefi ai evreilor din Imperiul Fatimid — funcție cunoscută sub denumirea de *nagid*, adică prinț. Un evreu de origine misterioasă, pe nume Paltiel, a fost probabil primul dintre acești prinți-medici-curteni. Protejat al lui Jawhar, cuceritorul fatimid al Ierusalimului, el a intervenit imediat pentru a-i ajuta pe evreii din Orașul Sfânt.

După ani de nepăsare abbasidă și patronaj inconsecvent al domnitorilor turci, Ierusalimul era împuținat și instabil. Veșnicele războaie dintre califii de la Cairo și Bagdad îi descurajau pe pelerini; jafurile beduinilor pustiau câteodată orașul pentru scurte perioade; iar în anul 974, dinamicul basileu Ioan Tzimiskes a capturat Damascul și a intrat în Galileea, proclamându-și „intenția de a scoate Sfântul Mormânt al Domnului nostru Hristos din robia musulmanilor". A fost foarte aproape; Ierusalimul l-a așteptat, dar el n-a mai venit niciodată.

Fatimizii încurajau pelerinajul tovarășilor lor ismailiți și șiiți către moscheea din Ierusalim, dar războaiele contra Bagdadului împiedicau accesul pelerinilor sunniți în oraș. Tocmai această izolare a Ierusalimului i-a accentuat cumva sfințenia; autorii islamiști compilau acum antologii și mai populare ale „meritelor" Ierusalimului — *Fadail* — și i-au dat orașului nume noi: continua să fie Iliya și Bayt Al-Maqdis, Casa Sfântă, dar a devenit și Al-Balat, Palatul. Pelerinii creștini deveneau însă mai înstăriți și mai numeroși decât musulmanii aflați la putere — francii veneau pe corăbii din Europa și caravane încărcate de avuții soseau de fiecare Paște din Egipt.

Evreii s-au întors și ei spre salvatorii lor din Cairo, unde Paltiel l-a convins acum pe calif să le dea o subvenție gaonului sărăcit și Academiei Ierusalimului.

El a obținut pentru evreii de acolo dreptul de a cumpăra o sinagogă pe Muntele Măslinilor, astfel încât să se poată strânge aproape de Stâlpul lui Absalom, dar și să se roage la Poarta de Aur din zidul răsăritean al Muntelui Templului. De sărbători, evreilor li se îngăduia să înconjoare de șapte ori vechiul Templu, dar sinagoga lor principală rămânea „altarul interior al sanctuarului din zidul apusean": Peștera. Sub Abbasizi, evreii abia dacă fuseseră tolerați, dar acum, săraci cum erau, se bucurau de mai multă libertate decât avuseseră parte timp de două secole. Din păcate, rabaniții și karaiții, favorizați în mod special de Fatimizii sectanți și ei, țineau slujbe separate pe Muntele Măslinilor, ceea ce ducea la încăierări, și, nu după multă vreme, acești cărturari care n-aveau după ce bea apă ajunseseră să se războiască între ei, prin sinagogile dărăpănate și prăfuite și cavernele subterane ale Ierusalimului. Iar libertățile lor nu făceau decât să exacerbeze frustrarea musulmanilor.

Când Paltiel a murit, în 1011, fiul său i-a adus corpul să fie înmormântat la Ierusalim, dar bogatul cortegiu a fost atacat de tâlhari musulmani. Chiar și după Paltiel, evreii din Cairo trimiteau caravane cu bani care să finanțeze Academia și o sectă mistică denumită Jelitorii Sionului, care se rugau pentru revenirea lui Israel erau, de fapt, sioniști religioși. Dar ajutorul nu era niciodată de ajuns: „Orașul e ca o văduvă, ca un orfan, pustiit și sărăcit, cu puținii lui cărturari", scria un evreu din Ierusalim într-o scrisoare prin care cerea fonduri. „Viața aici este cât se poate de grea, mâncarea, puțină. Ajutați-ne, salvați-ne, mântuiți-ne!" Acum, evreii erau „o adunătură demnă de milă, tot timpul hărțuită".

Dar musulmanii sunniți erau tot mai scandalizați de excesele și libertățile infidelilor. „Peste tot, creștinii și evreii sunt deasupra", bombănea Muqaddasi, scriitorul călător al cărui nume însuși înseamnă „Născut la Ierusalim".

Muqaddasi: Ierusalimitul

„De la un capăt la celălalt al anului, străzile-i sunt pline de străini." În jurul anului 985, la apogeul domniei Fatimizilor, Muhammad Ibn Ahmed Shams Al-Din Al-Muqaddasi venise acasă, în orașul pe care el îl numea Al-Quds — Cel Sfânt.[129] Trecut de patruzeci de ani, el hălăduia de douăzeci, „în căutarea cunoașterii" prin călătorie — demers atât de important în pregătirea oricărui savant islamic, combinând evlavia cu observația științifică practicată în Casa Înțelepciunii. În capodopera sa, *Cea mai bună împărțire pentru cunoașterea provinciilor*, el își dă la iveală neobosita curiozitate și simțul aventurii:

> De nimic din ceea ce se abate pe capul unui călător nu mi-a fost dat să fiu scutit, afară doar de cerșit și păcat prin vătămare. Câteodată am fost evlavios, câteodată am mâncat și mâncare necurată. Am fost aproape de înec și caravanele mi s-au rătăcit pe drum. Am vorbit cu regi și dregători, le-am fost tovarăș de drum nerușinaților, am fost acuzat că sunt spion și aruncat în închisoare, am mâncat păsat cu

[129] Al-Quds a apărut prima oară pe monedele lui Mamun, în 832. De aici încolo, ierusalimiții aveau să fie.cunoscuți ca oamenii din Quds: *qudsi* sau, în argou, *utsi*.

misticii, fiertură cu călugării și carne uscată cu marinarii. Am văzut războiul pe corăbii de luptă împotriva romanilor [bizantini] și m-a trezit în noapte dangătul clopotelor din biserici. Am îmbrăcat straiul de cinste al regilor și de multe ori am rămas dezbrăcat. Am avut sclavi, dar am purtat și eu însumi coșuri pe cap. Câtă cinstire și câtă glorie mi s-au dat! Dar nu o dată a fost pusă la cale moartea mea.

Oriunde s-ar fi aflat, nimic nu-i putea știrbi mândria de-a se fi născut la Ierusalim:

Într-o bună zi, am stat la sfatul judecătorului din Basra [în Irak]. Cineva a pomenit de Egipt [Cairo]. Mi-a fost pusă întrebarea: „Care oraș este mai nobil?". Eu am spus: „Al nostru". Ei au întrebat: „Care este mai dulce?". „Al nostru." Ei au întrebat: „Care e mai bun?". „Al nostru." Ei au spus: „Care e mai plin de bogăție?". „Al nostru." Cei din sfat s-au arătat mirați la aceasta. Ei au spus: „Ești un om plin de trufie. Ai spus niște lucruri pe care noi nu le putem crede, venind de la tine. Vorbești ca stăpânii de cămile, când vor să le dea pe bani pelerinilor porniți în Hadji".

Cu toate acestea, era sincer în privința neajunsurilor Ierusalimului: el recunoștea că „nevoiașii sunt obidiți, iar bogații sunt invidiați. Nicăieri nu vei găsi băi mai murdare decât cele din Orașul Sfânt, nici taxe mai prăduitoare pentru folosirea lor". Dar Ierusalimul producea cele mai bune stafide, banane și semințe de pin; era orașul cu mulți muezini care-i chemau pe drept-credincioși la rugăciune — și fără niciun bordel. „Nu este loc în Ierusalim unde să nu poți primi o gură de apă sau să nu poți auzi chemarea la rugăciune."

Muqaddasi a descris locurile sfinte de pe Muntele Templului, dedicate Fecioarei Maria, lui Iacov și lui Khidr, sfântul mistic.[130] Al-Aqsa era „încă și mai frumoasă" decât Biserica Sfântului Mormânt, dar Domul era fără pereche: „În zori, când lumina soarelui cade mai întâi peste Dom și cupola lui îi prinde razele, atunci acest edificiu este o priveliște sublimă, și încă una pe care nu am văzut-o să fie egalată în întregul Islam, și nici în vremurile păgâne". Muqaddasi era mult prea conștient că trăia în două Ierusalimuri — cel real și cel celest — și că acesta era locul Apocalipsei: „Nu este el acela care unește binefacerile Lumii de Aici cu cele ale Lumii de Apoi? Nu el va fi *sahira* — câmpul — de adunare din Ziua Judecății, unde va avea loc Înfățișarea în fața Domnului? Adevărat că Mecca și Medina sunt mai presus, dar în Ziua Judecății ele vor veni amândouă la Ierusalim, și acolo se vor uni toate trei în perfecțiunea lor".

Și totuși, Muqaddasi se plângea de absența sunniților și de îngâmfarea zgomotoasă a evreilor și a creștinilor: „Învățați sunt puțini, iar creștinii, numeroși și grosolani în locurile publice". Fatimizii erau sectanți, la urma urmelor, iar

130 Khidr este cel mai fascinant dintre sfinții Islamului, îndeaproape asociat cu Ierusalimul, unde se spune că a sărbătorit Ramadanul. Khidr Omul Verde a fost un mistic străin, veșnic tânăr, dar cu o barbă albă, citat în Coran (Sura 18, versetul 65) drept călăuza lui Moise. În sufism — misticismul islamic —, Khidr este cel care ne călăuzește pe calea sfântă și o ilumineză. Omul Verde pare să fi inspirat personajul Cavalerului Verde din epopeea arthuriană *Sir Gawain and the Green Knight*. Dar el este identificat mai ales cu Ilie, profetul evreu, și cu Sfântul Gheorghe al creștinilor — un ofițer roman executat de Dioclețian. Lăcașul său de la Beit Jala, lângă Betleem, continuă să fie venerat de evrei, musulmani și creștini.

musulmanii locului chiar li se alăturau creștinilor la sărbătorile acestora. Lucrurile aveau însă să ia o turnură sinistră: la moartea lui Muqaddasi, în anul 1000, când împlinise cincizeci de ani, pe tronul Imamului Viu urcase un copil, care va căuta să distrugă Ierusalimul creștin și evreu.

Hakim: Caligula al arabilor

Când califul Aziz a căzut la pat, trăgând să moară, și-a sărutat fiul, apoi l-a trimis la joacă. La puțin timp după aceea, și-a dat sufletul, dar nimeni nu reușea să-l găsească pe Imamul Viu moștenitor, în vârstă de doisprezece ani. După căutări înnebunite, a fost descoperit, semn rău, în vârful unui sicomor. „Coboară de acolo, băiete", l-a implorat un curtean. „Allah să te aibă în pază și să ne aibă pe toți!"

Curtenii în straie dintre cele mai bogat ornamentate s-au strâns cu toții la poalele copacului. „M-am dat jos", își amintea noul calif, Hakim, și curteanul „mi-a pus pe cap turbanul împodobit cu nestemate, a sărutat pământul dinaintea mea și a spus: «Slavă Comandantului Drept-Credincioșilor, prin mila lui Allah și cu binecuvântarea Lui!»". Apoi m-a condus afară, astfel înveșmântat, și m-a arătat tuturor oamenilor, care au sărutat pământul în fața mea și m-au salutat cu numele de calif".

Fiu al unei mame creștine ai cărei frați erau amândoi patriarhi, Hakim a crescut, devenind un tânăr cu umeri largi și ochi albaștri irizați cu auriu. La început, sfătuit de dregători, a urmat misiunea ismailită a familiei sale, tolerându-i pe evrei și pe creștini. Mare iubitor de poezie, și-a înființat propria Casă a Înțelepciunii la Cairo, pentru studierea astronomiei și a filosofiei. Se mândrea cu ascetismul său, preferând o pânză simplă în locul turbanului cu diamante, ba chiar glumea cu locuitorii săraci ai Cairoului pe străzi. Dar când a început să domnească cu puteri depline, curând au apărut semne că acest autocrat mistic era dezechilibrat. A poruncit uciderea tuturor câinilor din Egipt, apoi a tuturor pisicilor. A interzis consumul de struguri, de măcriș și de pește fără solzi. Dormea ziua și lucra noaptea, dând ordin ca toți cairoții să-i urmeze straniul program.

În anul 1004, a început să aresteze și să execute creștini, închizând bisericile de la Ierusalim și transformându-le în moschei. El a interzis Paștele și consumul de vin — măsură îndreptată împotriva creștinilor și a evreilor. Le-a ordonat evreilor să poarte la gât o zgardă din lemn, ca acelea puse pe grumazul vitelor, pentru a le reaminti de Vițelul de Aur, precum și clopoței, ca să le dea de știre musulmanilor că se apropie un evreu. Creștinii erau obligați să poarte cruci de fier. Evreii au avut de ales între a se converti și a părăsi țara. Sinagogile au fost distruse, în Egipt și la Ierusalim. Dar popularitatea crescândă a unui ritual creștin a fost aceea care i-a atras atenția lui Hakim către Ierusalim. În fiecare an de Paște, veneau de la Apus și de la Răsărit cohorte întregi de pelerini, pentru a sărbători miracolul propriu Ierusalimului: coborârea Luminii Sfinte de Paște.

În Sâmbăta Sfântă, ziua de după Vinerea Mare, mii de creștini petreceau noaptea în Biserica Sfântului Mormânt, acolo unde mormântul era închis și toate cădelnițele stinse, până ce, în mijlocul unor scene emoționante, patriarhul intra în

mormânt pe întuneric. După un lung răstimp de așteptare înfrigurată, care le dădea participanților fiori pe șira spinării, o scânteie părea să coboare de undeva de sus, o flacără pâlpâia, lumina izbucnea strălucitoare și patriarhul ieșea cu o cădelniță aprinsă în mod misterios. Această flacără sfântă era distribuită de la o lumânare la alta prin mulțime, printre strigăte de bucurie și gesturi de abandon sălbatic. Creștinii vedeau în acest ritual relativ nou, menționat prima oară de un pelerin în anul 870, o confirmare divină a Învierii lui Iisus. Musulmanii îl considerau un spectacol ieftin de bâlci, realizat printr-o simplă scamatorie: sârma care ținea cădelnița era pur și simplu mânjită dinainte cu ulei rășinos. „Asemenea grozăvii", scria un ierusalimit musulman, „te fac să te cutremuri de silă".

Când Hakim a auzit despre aceasta și a băgat de seamă cât de bogată era caravana creștină care se pornea spre Ierusalim, a dat foc Cartierului Evreiesc din Cairo și a ordonat distrugerea în totalitate a Bisericii Sfântului Mormânt. În septembrie 1009, slujitorii săi au spulberat biserica, demolând-o „piatră cu piatră", „ștergând-o complet de pe fața pământului, afară doar de acele părți care nu se puteau nimici", și au început să distrugă sinagogile și bisericile din oraș. Evreii și creștinii s-au prefăcut că aderă la islam.

Isprăvile califului i-au convins pe unii ismailiți că „Hakim îl are într-însul pe Allah". În frenezia propriilor sale revelații sfinte, Hakim nu a descurajat această nouă religie, ci a început să-i persecute pe musulmani; el a interzis Ramadanul și i-a terorizat atât pe șiiți, cât și pe sunniți. Ura cu care îl priveau musulmanii a devenit atât de mare, încât a avut nevoie de sprijinul creștinilor și al evreilor din Cairo, cărora le-a dat voie să-și reconstruiască sinagogile[131] și bisericile.

În acest moment, califul psihopat rătăcea deja, în transă, pe străzile orașului Cairo, adeseori sub efectul medicamentelor cu care îl îndopau medicii. Hakim și-a epurat propria Curte, ordonând uciderea propriilor tutori, judecători, poeți, bucătari și veri de sânge și retezarea mâinilor sclavelor sale, intrând și el adesea în rolul călăului.

Hakim: dispariția

În cele din urmă, la miezul unei nopți de februarie din 1021, califul dement, care abia împlinise treizeci și șase de ani, a ieșit călare din Cairo, spre munți, și a

[131] Nu toate sinagogile fuseseră distruse. Sinagoga evreiască din Fustat, Vechiul Cairo, conținea una din resursele istorice esențiale ale Evului Mediu: Geniza din Cairo. În acele timpuri, toate trei Popoarele Cărții venerau hârtia pe care era scris în limba sfântă, pentru că și cuvintele au o existență spirituală, la fel ca oamenii. Evreii păstrau hârtiile primite de sinagogi într-o *geniza*, încăpere de depozitare, timp de șapte ani, după care acestea erau îngropate într-un cimitir sau depozitate într-un spațiu special sub acoperiș. Timp de peste 900 de ani, Geniza din Cairo nu a fost golită, păstrând în ea 100 000 de documente care înfățișau viața în Egipt a evreilor, legăturile cu Ierusalimul și lumea mediteraneeană sub toate aspectele sale — documente sigilate și uitate până în anul 1864, când un cărturar ierusalimit a pătruns pentru prima oară acolo. În anii 1890, au început să apară în lume documentele Geniza, cumpărate de cărturari englezi, americani și ruși, dar abia în 1896 două excentrice doamne scoțiene s-au gândit să i le arate pe ale lor profesorului Solomon Schechter, care a recunoscut cel mai timpuriu text ebraic al Ecclesiastului lui Ben Sira. Schechter a adunat neprețuita comoară documentară, ceea ce i-a permis lui S.D. Goitein să-și realizeze monumentala operă în șase volume *Societatea mediteraneeană*.

dispărut într-un mod atât de misterios, încât habotnicii lui au fost convinși că „Hakim nu s-a născut din femeie și nu a murit". Dat fiind că măgărușul său a fost găsit, împreună cu niște zdrențe însângerate, e cel mai probabil că a fost asasinat de sora lui, care a aranjat să-i succeadă la tron fiul ei, micuțul Zahir. Adepții lui Hakim au fost măcelăriți de trupele fatimide, dar câțiva au scăpat și au fondat o nouă sectă, care supraviețuiește până în ziua de azi: druzii din Liban.

Rănile provocate de demența lui Hakim nu s-au vindecat niciodată la Ierusalim: Biserica lui Constantin n-a mai fost nicicând reconstruită în întregime, după forma inițială. Ca și cum Hakim n-ar fi fost suficient de rău, un cutremur de pământ în 1033 a devastat orașul, sfărâmând zidurile bizantine și palatele omeiade; vechea al-Aqsa omeiadă s-a prăbușit în ruine; Peștera Evreilor a suferit stricăciuni.

Califul Zahir, care venera Ierusalimul, a restaurat toleranța străbunilor săi, promițându-le protecție ambelor secte evreiești, iar pe Muntele Templului a reclădit al-Aqsa, inscripția de pe arcul ei de triumf, delicat decorat, făcând legătura între el, Ierusalimul lui și Călătoria de peste Noapte a Profetului, deși moscheea lui era mult mai mică decât cea inițială. El a reconstruit zidurile orașului, dar în jurul unui oraș mai mic, cam cum îl vedem noi astăzi, lăsând în afara lui Muntele Sionului și palatele omeiade ruinate.

Zahir și succesorii săi au primit cu brațele deschise ajutorul bizantin pentru a finanța reconstruirea bisericilor. Împăratul Constantin al IX-lea Monomahul a construit un nou lăcaș al Sfântului Mormânt, terminat în anul 1048, având acum intrarea spre miazăzi: „O clădire extraordinar de spațioasă, care putea adăposti 8 000 de oameni, construită de cei mai dibaci meșteri din marmură în toate culorile, împodobită cu brocarturi bizantine țesute cu aur și cu picturi", scria Nasir-i-Khusrau, un pelerin persan. Dar era mult mai mică decât bazilica bizantină. Evreii n-au reușit niciodată să-și reconstruiască toate sinagogile distruse, cu toate că marele vizir evreu de la Cairo, Tustari,[132] a sprijinit comunitatea evreiască.

Persecuțiile lui Hakim au părut să inspire un val proaspăt de pasiune pentru Ierusalim — devenit acum un înfloritor oraș al pelerinilor, cu 20 000 de locuitori. „Din ținuturile grecilor și din alte țări", nota Nasir, „creștinii și evreii vin în număr mare la Ierusalim". Douăzeci de mii de musulmani se adunau în fiecare an pe Muntele Templului, în loc să facă pelerinajul *hadji* la Mecca. Pelerini evrei soseau din Franța și din Italia.

[132] Aceasta a fost era dregătorilor evrei pentru monarhii islamici. În Egipt, vlăstarul unei familii de negustori din comunitatea karaiților persani, Abu Saad Al-Tustari, a devenit un furnizor de obiecte de lux pentru Zahir, căruia i-a vândut apoi și o sclavă neagră. La moartea califului, în 1036, aceasta a devenit Al-Walida, mama califului Mustansir, cu Tustari conducând din umbră. El a strâns o avere enormă, dăruindu-i odată mamei califului o barcă de argint și un cort în valoare de 130 000 de dirhami. Nu s-a convertit niciodată la islamism. Poetul Rida Ibn Thawb scria: „Popor al Egiptului, am un sfat bun pentru voi/Faceți-vă evrei, căci Cerul însuși a devenit evreu". În 1048, Tustari a fost ucis de trupele turcești, fiind îndelung jelit de Gaonul Ierusalimului. Între timp, vizirul Granadei islamizate a Spaniei era un alt protector al Ierusalimului: Samuel Ibn Nagrela, „Prințul", un medic cu spirit enciclopedic, poet, cărturar al Talmudului și general — probabil unicul evreu practicant care să fi condus vreodată armatele islamice în luptă. Fiul său i-a succedat, dar a fost omorât în 1066, într-un masacru al evreilor din Granada.

Schimbările produse în creştinătate au fost acelea care au contribuit la a face Ierusalimul atât de ispititor pentru francii din Apus şi grecii din Răsărit. Între creştinismul latinilor de sub papii catolici ai Romei şi cel al grecilor ortodocşi de sub basileii şi patriarhii Constantinopolului erau acum diferenţe drastice. Nu doar că se rugau fiecare în altă limbă şi se ciorovăiau pe formule teologice absconse. Ortodoxia, cu icoanele şi teatralismul ei elaborat, era mai mistică şi mai pasionată; catolicismul, cu conceptul său despre păcatul originar, credea într-o separare mai mare dintre om şi Dumnezeu. Pe 16 iulie 1054, în toiul unei slujbe de la Aghia Sophia, un legat papal l-a excomunicat pe Patriarhul bizantin, care, furios, l-a excomunicat la rândul lui pe Papă. Această Mare Schismă, care dezbină şi azi creştinătatea, a încurajat concurenţa dintre est şi vest pentru Ierusalim.

Împăratul bizantin Constantin al X-lea Ducas a finanţat primul Cartier Creştin adevărat din jurul bisericii. Într-adevăr, erau atât de mulţi pelerini şi meşteri bizantini la Ierusalim, încât Nasir a auzit murmure mistice cum că basileul de la Constantinopol s-ar afla la Ierusalim incognito. Dar erau şi atât de mulţi pelerini apuseni — musulmanii îi numeau pe toţi „franci", după poporul lui Charlemagne, deşi veneau în realitate de pe tot cuprinsul Europei —, încât negustorii amalfitani au construit hanuri şi mănăstiri care să-i adăpostească. Convingerea larg răspândită era că pelerinajul răscumpără păcatele războaielor baroniale şi, nu mai departe de 1001, Fulk cel Negru, conte de Anjou şi fondatorul dinastiei Angevinilor care aveau să domnească mai târziu în Anglia, a venit în pelerinaj după ce îşi arsese soţia de vie, în rochia de mireasă, găsind-o vinovată de adulter cu un porcar. El a venit de trei ori. Mai târziu în acelaşi secol, sadicul conte Sweyn Godwinson, fratele regelui Harold al Angliei, a pornit desculţ spre Ierusalim, după ce o siluise pe stareţa virgină Edwiga, în timp ce Robert, duce de Normandia, tatăl lui William Cuceritorul, şi-a părăsit ducatul pentru a se ruga la Sfântul Mormânt. Dar toţi trei au pierit pe drum — moartea nu se afla niciodată prea departe de pelerinaj.

Fatimizii, copleşiţi de intrigile de Curte, aveau mari greutăţi să nu piardă Palestina, darămite să se mai îngrijească şi de Ierusalim, iar pelerinii erau o pradă uşoară pentru bandiţi. Moartea bântuia cu atâta furie, încât armenii chiar au creat o titulatură — *mahdesi* — dată pelerinilor care văzuseră moartea pe drum: echivalentul lor pentru *hadji*-ul musulman.

În anul 1064, o caravană bogată cu 7 000 de pelerini germani şi olandezi, condusă de Arnold, episcop de Bamberg, s-a apropiat de oraş, dar a fost atacată de beduini chiar sub ziduri. Unii dintre pelerini şi-au înghiţit aurul, ca să-l ascundă de tâlhari, care i-au spintecat şi le-au scos maţele, ca să-l recupereze. Cinci mii de pelerini au fost măcelăriţi. Cu toate că Oraşul Sfânt era acum musulman de patru secole, asemenea atrocităţi au părut dintr-odată să pună în pericol Biserica Sfântului Mormânt.

În anul 1071, noua teroare a estului, Alp Arslan — Leul cel Viteaz — l-a înfrânt şi l-a luat prizonier pe împăratul bizantin la Manzikert.[133] Alp Arslan era

[133] Când basileul luat prizonier a fost adus în faţa victoriosului Alp Arslan, ale cărui mustăţi erau atât de lungi, încât le petrecea peste umeri, a fost întrebat: „Ce ai face dacă eu aş fi adus înaintea ta ca prizonier?". „Probabil că te-aş ucide sau te-aş arăta mulţimii pe străzile din Constantinopol", a răspuns Romanos al IV-lea Diogenes. „Pedeapsa mea este mult mai aspră", i-a replicat Alp Arslan.

conducătorul selgiucizilor, călăreții turcomani care ajunseseră să domine califatul de la Bagdad și căruia i se acordase noul titlu de sultan — adică „puterea". Acum, Leul cel Viteaz, după ce cucerise un imperiu de la Kashgar până în Turcia de azi, l-a trimis pe generalul său Atsiz Ibn Awak Al-Khwarazmi să se îndrepte spre sud — spre un Ierusalim împietrit de groază.

Atsiz: năvala fiarelor

Gaonul și mulți dintre evrei, care fuseseră bine tratați sub Fatimizi, au fugit din Ierusalim spre bastionul fatimid al Tirului. Atsiz și-a așezat tabăra sub noile ziduri, dar, ca musulman sunnit evlavios, a afirmat că nu va face rău Ierusalimului. „Este lăcașul lui Allah", a susținut el. „Nu voi ridica sabia împotriva lui." În loc de aceasta, în iunie 1073, i-a înfometat pe locuitori până când s-au predat. Apoi a luat-o spre sud, spre Egipt, unde a fost înfrânt. Ceea ce i-a încurajat pe ierusalimiți să se răscoale. Ei i-au asediat pe turcomani (cu tot cu haremul lui Atsiz) în Citadelă.

Atsiz s-a întors, iar când a fost gata de atac, concubinele sale s-au furișat afară din Citadelă și i-au deschis o poartă. Hoarda lui central-asiatică a ucis 3 000 de musulmani, chiar și pe cei care se ascunseseră în moschei. Numai cei care-și găsiseră adăpost pe Muntele Templului au fost lăsați în viață. „Au prădat și au omorât și au siluit și au golit hambarele; erau niște oameni ciudați și cruzi, purtând straie de multe culori pe trup și pe cap coifuri negre și roșii și înarmați cu arcuri și sulițe și tolbe pline cu săgeți", relata un poet evreu care i-a întâlnit pe oamenii lui Atsiz în Egipt. Atsiz și călăreții lui au făcut ravagii cumplite la Ierusalim: „Au ars grânele din hambare, au tăiat copacii și au călcat viile în picioare și au pângărit mormintele, aruncând oasele afară. Ei nici nu seamănă a oameni, ci a fiare, și sunt mai rău decât niște târfe și niște curvari, și se ațâță și cu bărbați, [și] le-au retezat nasurile și urechile, și le-au furat și veșmintele, lăsându-i în pielea goală".

Imperiul Leului Viteaz s-a dezintegrat văzând cu ochii, pe măsură ce familia și generalii și-au adjudecat fiecare propria parte. Atsiz a fost asasinat și Ierusalimul a căzut în mâinile altui despot războinic, Ortuq Bin Aksab. La sosire, acesta a tras o săgeată în cupola Sfântului Mormânt, ca să arate cine e stăpânul. Și totuși, s-a dovedit surprinzător de tolerant, numind chiar un creștin iacobit ca guvernator, și i-a chemat pe cărturarii sunniți să se întoarcă la Ierusalim.[134]

„Eu te iert și te las liber." Dar Leul n-a rezistat nici el prea mult. Când a văzut cum se apropie un asasin de el, și-a împins la o parte gărzile de corp, pentru a-și arăta dibăcia de arcaș și a-și dobori singur atacatorul. Dar i-a alunecat piciorul și asasinul l-a înjunghiat. Pe moarte fiind, l-a avertizat pe fiul său, Malik Shah: „Ține minte bine învățămintele trase și nu lăsa trufia să-ți treacă dinaintea cumințeniei tale de om cu capul pe umeri". Pe mormântul său de la Merv stă scris, cu ozymandiană ironie: „O, voi cei care ați văzut măreția până la cer a lui Alp Arslan, băgați de seamă! Acum el este sub țărâna neagră".

[134] O dispută asupra succesiunii fatimide a dat naștere unei sângeroase secte disidente de șiiți ismailiți, condusă de Hassan Al-Sabbah. El și nizarii lui au fugit în Persia, unde au pus stăpânire cu forța pe fortăreața Alamut din munți, iar ulterior au capturat și fortărețe din Liban. Al-Sabbah a compensat numărul redus al adepților săi cu lansarea unei spectaculoase campanii de atacuri teroriste împotriva

Fiii lui Ortuq, Suqman și Il-Ghazi, au moștenit Ierusalimul. În anul 1093, „cineva s-a răsculat împotriva guvernatorului", scria Ibn Al-Arabi, un cărturar spaniol, „și s-a baricadat în Turnul lui David. Guvernatorul a încercat să-l ia cu asalt folosindu-și arcașii". În timp ce soldații turcomani duceau lupte de poziție în stradă, „nimeni altcineva nu băga de seamă. Nicio piață nu era închisă, niciun ascet nu și-a părăsit locul din moscheea al-Aqsa; nicio dezbatere nu a fost suspendată".[135] Dar monstruozitățile lui Hakim, înfrângerea împăratului bizantin, căderea Ierusalimului în mâinile turcomanilor și măcelărirea pelerinilor au zguduit creștinătatea: pelerinajul era în primejdie.

În anul 1098, vizirul egiptean a fost surprins să afle că o puternică armată de creștini europeni înainta în Țara Sfântă. El a presupus că nu erau decât mercenari bizantini, drept care le-a oferit o bucată din imperiul selgiucid: creștinii puteau să ia Siria; el va redobândi Palestina. Când a descoperit că ținta lor era Ierusalimul, vizirul a asediat orașul „timp de patruzeci de zile, cu patruzeci de catapulte", până în momentul în care cei doi fii ai lui Ortuq au fugit în Irak. Desemnându-și unul dintre generali *iftikhar al-dawla* sau guvernator al Ierusalimului, cu o garnizoană de militari arabi și sudanezi, vizirul s-a întors la Cairo. Negocierile cu francii au continuat până în vara anului 1099 — solia diplomatică a creștinilor a sărbătorit Paștele în Biserica Sfântului Mormânt.

Momentul invaziei france a fost unul fortuit: arabii își pierduseră imperiul în fața selgiucizilor. Gloria califatului abbasid nu mai era acum decât o amintire îndepărtată. Lumea islamică se fragmentase în mici baronii veșnic încăierate unele cu altele, conduse nominal de prințișori, dar dominate de generali turci — emiri — și de regenți cunoscuți ca bei. Chiar în timp ce armatele creștine mărșăluiau spre sud, un prințișor selgiucid a atacat Ierusalimul, dar a fost respins. Între timp, marele oraș al Antiohiei căzuse în mâinile francilor, care au pornit mai departe în lungul coastei. Pe 3 iunie 1099, francii au ocupat Ramla și au pornit spre Ierusalim. Mii de musulmani și de evrei s-au refugiat în interiorul zidurilor Orașului Sfânt. În dimineața zilei de marți, 7 iunie, cavalerii franci au ajuns la mormântul lui Nabi (Profetul) Samuel, aflat la șase kilometri și jumătate depărtare la nord de Ierusalim. După o lungă călătorie, plecați din apusul Europei, ei au privit în jos de pe Montjoie — Muntele Bucuriei — spre Orașul Regelui Regilor. Până la căderea nopții, își întinseseră corturile în jurul Ierusalimului.

inamicilor sunniți. Ucigașii lui, care au terorizat Orientul Mijlociu timp de peste un secol, se presupune că se aflau mai mereu sub influența haşişului, ajungând să fie numiți Hashishim — Asasinii. Musulmanii însă le spuneau Batini, cei care caută cunoașterea secretă ezoterică.

135 În anul 1095, filosoful sunnit Abu Hamid Al-Ghazali a căutat refugiu la Ierusalim în fața asasinilor. „M-am închis undeva în preajma Domului Stâncii", spunea el, într-o cămăruță deasupra Porții de Aur, pentru a scrie *Reînvierea științelor religioase*. Aceasta a revigorat Islamul sunnit, prin separarea logicii filosofiei — metafizica greacă — de revelația extatică a adevărurilor religioase, acordându-le în același timp amândurora importanța cuvenită. În cele din urmă, demolarea de către Al-Ghazali a cauzalității științifice (în lucrarea sa *Incoerența filosofilor*), în favoarea revelației divine, a pus capăt epocii de aur a învățăturii arabe de la Bagdad și a contribuit la subminarea științei și filosofiei arabe.

Partea a cincea

CRUCIADELE

Porniți la drum către Sfântul Mormânt; eliberați acel pământ din mâinile păcătoșilor și să-l facem al nostru.

Papa Urban al II-lea, *Apelul de la Clermont*

Ierusalimul este obiectul venerației noastre la care nu vom putea renunța nici dacă ar fi să rămână doar unul dintre noi.

Richard Inimă de Leu, *Scrisoare către Saladin*

Ierusalimul este al nostru în aceeași măsură în care este al vostru — și chiar mai sfânt pentru noi.

Saladin, *Scrisoare către Richard Inimă de Leu*

Avem noi altă moștenire în afară de sanctuarele lui Dumnezeu?
Atunci cum să uităm noi de Sfântul Său Munte?
Avem noi în Răsărit sau în Apus
Un loc al speranței în care să ne punem încrederea
În afara pământului plin de porți
Spre care se deschid porțile Cerului?

Iuda Halevi

Când am pornit din Spania spre Sion,
Sufletu-mi spre 'naltul cerului plutea de bucurie
Că va vedea colina Domnului în acea zi,
Ziua la care am visat de când am venit pe lume.

Iuda al-Harizi

Masacrul 1099

Ducele Godefroy: asediul

Era miezul verii anului 1099, pe colinele aride ale Iudeei. Oraşul Sfânt era bine păzit de trupele egiptene susţinute de o miliţie alcătuită din ierusalimiţi evrei şi musulmani. Erau bine aprovizionaţi şi aveau rezervoare pline cu apă, în timp ce, în sate, fântânile secate de soare fuseseră otrăvite. Creştinii din Ierusalim au fost alungaţi. Cetăţenii, cel mult 30 000, aveau de ce să fie liniştiţi: vizirul egiptean înainta spre nord ca să-i salveze, iar ei erau bine înarmaţi. Dispuneau chiar de o armă secretă care arunca flăcări, focul grecesc.[136] La adăpostul puternicelor ziduri de apărare ale Ierusalimului, probabil că îi priveau cu dispreţ pe atacatori.

Armata franca nu era destul de numeroasă, doar 1 200 de cavaleri şi 12 000 de infanterişti, pentru a încercui zidurile. În luptă deschisă, cavalerii arabi şi turci, având armuri uşoare, nu puteau rezista în faţa şarjelor redutabile ale cavalerilor franci, care semănau cu un pumn de oţel lansându-se în atac ca un tunet de pe impunători cai de luptă. Fiecare cavaler purta coif, platoşă şi cămaşă de zale peste jachetă (o haină matlasată) şi era înarmat cu lance, spadă, buzdugan şi scut.

Dar caii lor occidentali pieriseră de mult sau fuseseră mâncaţi de armata înfometată. În trecătorile înăbuşitoare din jurul Ierusalimului, şarjele cavaleriei erau imposibile, caii, inutili, iar armurile, sufocante. Epuizaţi, francii trebuiau să se lupte pedestru, în vreme ce şefii lor se certau în permanenţă. Nu exista un comandant-şef. Cel mai de seamă dintre ei şi de asemenea cel mai bogat era Raymond, conte de Toulouse. Conducător curajos, dar nu prea charismatic, cunoscut pentru încăpăţânarea lui şi lipsa de tact, Raymond ridicase iniţial tabăra în vest, în faţa Citadelei, apoi, după câteva zile, o mutase la sud ca să asedieze Poarta Sionului.

Punctul slab al Ierusalimului fusese întotdeauna la nord: tânărul şi capabilul conte Robert de Flandra, fiul unui veteran al pelerinajelor la Ierusalim, a ridicat tabăra vizavi de ceea ce azi se cheamă Poarta Damascului; ducele Robert de

[136] Se estimează că oraşul avea o populaţie de 70 000 de locuitori, dar este o exagerare puţin plauzibilă. În secolul al XI-lea, Constantinopolul avea 600 000 de locuitori; Bagdad şi Cairo, cele mai mari oraşe ale lumii islamice: 400 000–500 000; Roma, Veneţia şi Florenţa: 30 000–40 000; Paris şi Londra: 20 000. Referitor la focul grecesc, „Flacăra lui Dumnezeu", acesta era un amestec de substanţe incendiare lansat printr-un sistem de conducte şi fusese folosit la salvarea Constantinopolului. Acum îl deţineau musulmanii, şi nu creştinii.

Normandia (fiul lui Wilhelm Cuceritorul), curajos, dar ineficient și supranumit Ciorăpel (gambe scurte) sau doar Picioare Groase, acoperea Poarta lui Irod. Dar sufletul armatei era Godefroy de Bouillon, duce al Lorenei Inferioare, un uriaș blond în vârstă de treizeci și nouă de ani, „imaginea ideală a cavalerului nordic", admirat pentru pietatea și castitatea sa (nu s-a căsătorit niciodată). El și-a ocupat poziția în apropiere de poarta numită azi Jaffa. În acest timp, un normand de douăzeci și cinci de ani, Tancred de Hauteville, nerăbdător să cucerească un domeniu numai pentru el, a plecat grăbit să pună mâna pe Betleem. La întoarcere, s-a alăturat forțelor lui Godefroy în partea de nord-vest a orașului.

Francii pierduseră mulți oameni și parcurseseră mii de kilometri prin Europa și Asia ca să ajungă în Orașul Sfânt. Cu toții știau că va fi apogeul sau apoteoza Primei Cruciade.

Papa Urban al II-lea: Așa vrea Dumnezeu

Cruciada fusese ideea unui singur om. Pe 27 noiembrie 1095, Papa Urban al II-lea se adresase unei mulțimi de nobili și oameni din popor la Clermont, pentru a cere cucerirea Ierusalimului și eliberarea Bisericii Sfântului Mormânt.

Urban considera că misiunea vieții sale era să restaureze puterea și reputația Bisericii Catolice. El a inventat o nouă teorie a războiului sfânt care să revigoreze creștinismul și papalitatea, promițând iertarea păcatelor în schimbul lichidării purificatoare a necredincioșilor. Era o absolvire de păcate fără precedent, care a dat naștere unei versiuni creștine a jihadului musulman, și ea concorda cu veneratia populară față de Ierusalim. Într-o epocă de efervescență religioasă și a semnelor sacre, Ierusalimul era orașul lui Hristos, considerat sanctuarul suprem și împărăția celestă totodată, de care auzise fiecare creștin, fiind evocat de scripturi, povestiri ale pelerinilor, piese de teatru despre patimile lui Iisus, picturi și relicve. Dar Urban a alimentat cu înverșunare neliniștea crescândă față de securitatea Sfântului Mormânt, amintind de masacrarea pelerinilor și atrocitățile comise de turcomani.

Pentru mii de oameni, bogați sau săraci, era momentul ideal de a răspunde apelului lansat de Urban: „Violența domnea între popoare; înșelăciunile, șicanele și trădarea puneau în umbră toate celelalte", observa istoricul ierusalimit William din Tir. „Nu mai exista virtute, se practica fără rușine orice fel de păcat, lux, beție și jocuri de noroc." Cruciada oferea ocazia perfectă de a porni într-o aventură, de a scăpa de mii de cavaleri și corsari incomozi și de a fugi de acasă. Dar ideea modernă, promovată de filmele hollywoodiene și reacțiile violente de după dezastrul Războiului din Irak din 2003, conform căreia astfel de expediții nu au fost decât un mijloc de îmbogățire prin comiterea de atrocități, este falsă. O mână de prinți și-au făcut rost de domenii noi și câțiva cruciați au făcut carieră, dar prețul plătit a fost exorbitant. Multe vieți și averi au pierit în acest demers donquijotesc și riscant, dar plin de pioșenie. Domnea un spirit care azi este greu de înțeles: creștinilor li se oferea iertarea tuturor păcatelor. Pe scurt, majoritatea

acestor pelerini războinici erau credincioşi veniţi să caute mântuirea pe meterezele Ierusalimului.

La Clermont, mulţimea răspundea papei: „Deus le volt! Aşa vrea Dumnezeu!" Raymond de Toulouse s-a numărat printre primii care au primit crucea. Optzeci de mii de oameni, unii organizaţi în contingente comandate de importanţi nobili, alţii în bande furioase conduse de aventuriei şi alţii în cete de ţărani evlavioşi conduse de un pustnic oarecare, au devenit cruciaţi. Când primul val a traversat Europa îndreptându-se spre Constantinopol, aceştia au obligat mii de evrei să se convertească sau i-au masacrat ca răzbunare pentru că l-au ucis pe Hristos.

Împăratul bizantin Alexios, pe jumătate îngrozit de aceşti bandiţi romano-catolici, i-a întâmpinat şi i-a îndemnat să se grăbească spre Ierusalim. Odată ajunse în Anatolia, hoardele de ţărani europeni au fost lichidate de turci, dar cavalerii bine organizaţi, disciplinaţi şi experimentaţi din corpurile de armată i-au înfrânt pe selgiucizi. Acest demers era un triumf al credinţei asupra experienţei şi raţiunii: de la bun început, dar cu o intensitate crescândă pe măsură ce se apropiau de Ţara Sfântă, campania militară a fost îndrumată şi încurajată de viziuni divine, apariţii de îngeri şi descoperirea unor semne cereşti la fel de importante ca strategia militară. Din fericire, europenii veneau să atace o regiune profund divizată între califi, sultani şi emiri militanţi, turci şi arabi, care puneau propriile rivalităţi mai presus de orice noţiune de solidaritate islamică.

Căderea Antiohiei a fost primul succes real al cruciaţilor, dar imediat după aceea s-au văzut asediaţi în interiorul oraşului. Încolţiţi şi înfometaţi, au fost pe punctul de a-şi încheia cruciada aici. În această situaţie de criză din Antiohia, Peter Bartholomew, unul dintre oamenii contelui Raymond, a visat că Lancea Sfântă se află îngropată sub o biserică: au săpat şi chiar au găsit Lancea. Descoperirea ei a ridicat moralul trupelor. Dar Bartholomew, fiind acuzat de şarlatanie, a fost supus ordaliei focului ca să mărturisească. El a reuşit să parcurgă cu picioarele goale cei trei metri de fiare încinse în foc, dar a murit după douăsprezece zile.

Cruciaţii au supravieţuit asediului din Antiohia şi, îndreptându-se spre sud, au căzut la înţelegere cu emirii turci şi fatimizi din Tripoli, Cezareea şi Acra. Fatimizii au abandonat Jaffa şi cruciaţii au înaintat pe uscat până la Ierusalim. În timp ce contingentele se stabileau în jurul zidurilor oraşului, un pustnic de pe Muntele Măslinilor, inspirat de o viziune, le-a spus căpeteniilor cruciate să înceapă atacul imediat. Pe 13 iunie au încercat să ia zidurile cu asalt, dar au fost repede respinşi, suferind pierderi grele. Nobilii comandanţi şi-au dat seama că le trebuia o strategie mai bună, mai multe scări, catapulte şi maşini de asediu ca să reuşească, dar nu aveau suficient lemn pentru a le construi. Însă norocul le-a surâs. Pe 17 iunie, la Jaffa au ancorat nişte marinari genovezi care au transportat lemnul provenit de la corăbiile lor dezasamblate până la Ierusalim, unde s-au construit maşinile de asediu echipate cu catapulte.

Prinţii creştini îşi disputau deja teritoriile cucerite. Doi dintre cei mai de seamă puseseră mâna pe câte un principat: Bohemond de Taranto rămăsese cu Antiohia, în timp ce energicul frate al lui Godefroy îşi rezervase îndepărtata Edessa, lângă râul Eufrat. Lacomul Tancred voia Betleemul, însă şi Biserica revendica locul naşterii lui Iisus. Între timp, căldura devenise insuportabilă, bătea un vânt uscat

și fierbinte, rezervele de apă erau pe sfârșite, oamenii, prea puțini și cu moralul la pământ, iar egiptenii se apropiau. Nu mai era timp de pierdut.

Un mesaj divin a salvat situația. Pe 6 iulie, un preot vizionar a anunțat că i se arătase (nu pentru prima oară) Ademar de Puy, un venerat episcop care murise în Antiohia, dar al cărui spirit îi îndemna acum pe franci să organizeze o procesiune în jurul zidurilor așa cum făcuse Iosua în Ierihon. Soldații au ținut post trei zile, apoi, pe 8 iulie, în frunte cu preoții care duceau în mâini crucifixe, au pornit desculți să înconjoare zidurile Ierusalimului, „cu trâmbițe, stindarde și arme", în timp ce, de pe metereze, ierusalimiții își băteau joc de ei și ocărau crucifixele. Odată încheiat acest circuit, s-au adunat pe Muntele Măslinilor ca să asculte predicile preoților și să fie martori la reconcilierea liderilor lor. Totul trebuia pregătit — scări, mașini de sediu, mangonele, baliste, săgeți, fascine, și toți au muncit zi și noapte. Nici femeile și bătrânii nu au stat degeaba; ei au cusut pieile de animale pentru mașinile de asediu. Miza era mare: moartea sau victoria pe meterezele Orașului Sfânt.

Tancred: carnaj pe Muntele Templului

În noaptea de 13 iulie, cruciații erau pregătiți. Pe un ton înverșunat, preoții le țineau predici înflăcărate. Mangonelele au început să lanseze proiectile în zidurile orașului, unde cei dinăuntru atârnaseră atâția saci umpluți cu bumbac și cu fân ca să atenueze loviturile, încât meterezele semănau cu o uriașă spălătorie. Musulmanii trăgeau și ei cu mangonelele din dotare. Când creștinii au descoperit un spion în mijlocul lor, l-au prins și l-au catapultat viu peste ziduri.

Cruciații trudiseră toată noaptea ca să umple șanțurile cu fascine. Trei mașini de asediu au fost aduse pe bucăți, ca niște uriașe pachete cu piese, apoi asamblate, una pentru Raymond pe Muntele Sionului, celelalte două în partea de nord. Raymond și-a poziționat primul mașina de război în fața zidurilor, dar guvernatorul egiptean care avea sub comandă sectorul sudic a opus o rezistență crâncenă. Aproape în ultimul moment, Godefroy de Bouillon a identificat cel mai vulnerabil punct al apărării (la est de actuala Poartă a lui Irod, vizavi de Muzeul Rockefeller). Ducele de Normandia și contele de Flandra, împreună cu Tancred, și-au deplasat rapid forțele în colțul nord-estic. Godefroy însuși a urcat în turnul de asediu care era împins și plasat în dispozitiv. El a apărut în vârf, înarmat cu o arbaletă, în timp ce deasupra se încrucișau salvele de săgeți, iar catapultele trimiteau o ploaie de proiectile asupra zidurilor.

La răsăritul soarelui, cu ajutorul unor oglinzi, prinții comandanți au transmis semnale luminoase de pe Muntele Măslinilor ca să-și coordoneze mișcările. Acționând simultan, Raymond a atacat de la sud, iar normanzii dinspre nord. În zorii zilei de vineri, pe 15 iulie, și-au reînnoit atacurile. Godefroy era cățărat pe scheletul de lemn al turnului de asediu din care trăgeau cu săgeți peste ziduri, în timp ce adversarii au declanșat focul grecesc — dar nu a fost de ajuns să-i oprească pe franci.

Pe la miezul zilei, turnul de asediu al lui Godefroy a reușit în sfârșit să se apropie de ziduri. Francii au coborât puntea și doi frați au reușit să intre, urmați de Godefroy. Aceștia susțin că l-au văzut pe răposatul episcop Ademar luptând alături de ei: „Mulți au declarat că el a fost primul care a escaladat zidul!". Episcopul mort le-a ordonat să deschidă Poarta Coloanei (Poarta Damascului). Tancred și normanzii au năvălit pe străzile înguste. Din sud, de pe Muntele Sionului, contele de Toulouse auzea strigătele de bucurie. „Ce mai așteptați?", se răstea Raymond la oamenii săi. „Nu vedeți că francii au intrat deja în oraș?" Soldații lui Raymond au reușit să intre în Ierusalim și i-au urmărit pe guvernator și garnizoana sa până la Citadelă. Guvernatorul a acceptat să se predea lui Raymond cu condiția să-i cruțe viața lui și celor din garnizoană. Locuitorii orașului și soldații au fugit pe Muntele Templului, urmăriți de Tancred și oamenii lui. În încăierare, ierusalimiții au închis porțile Muntelui Templului și au încercat să riposteze, dar luptătorii lui Tancred au pătruns pe esplanada sacră, înțesată cu oameni disperați.

Lupta a durat patru ore și francii au ucis cu frenezie tot ce le ieșea în cale, pe străzi și pe alei. Tăiau nu doar capete, ci și mâini și picioare, lăsându-se cu bucurie împroșcați de sângele necredincioșilor. Deși comiterea unui masacru într-un oraș asediat nu era o premieră, satisfacția evidentă cu care și-l amintesc autorii lui se prea poate să fi fost. „Erau de văzut imagini extraordinare", povestea entuziasmat un martor, Raymond de Aguilers, preotul contelui de Toulouse: „Oamenii noștri tăiau capetele dușmanilor, alții trăgeau în ei cu săgeți și-i doborau de pe turnuri, alții îi chinuiau mai mult, aruncându-i în flăcări. Pe străzi vedeai numai mormane de capete, mâini și picioare tăiate. Cu greu puteai să treci peste cadavrele oamenilor și cailor".

Copiii mici erau smulși de la pieptul mamelor și izbiți cu capul de ziduri. În timp ce violența creștea, „sarazinii, arabii și etiopienii" — adică soldații sudanezi de culoare din armata fatimidă — s-au refugiat pe acoperișul Domului Stâncii și pe al-Aqsa. Dar, în timp ce aceștia se luptau să ajungă la Dom, cavalerii își croiau drum prin mulțimea de pe esplanadă, omorând și spintecând în stânga și-n dreapta, până când „în Templu [al lui Solomon, cum numeau cruciații al-Aqsa] sângele ajungea până la genunchi. Într-adevăr, era judecata dreaptă și minunată a lui Dumnezeu ca locul acesta să se umple de sângele necredincioșilor".

Zece mii de oameni, inclusiv numeroși preoți și asceți musulmani, au fost omorâți pe Muntele Templului, dintre care 3 000 în al-Aqsa. „Gladiatorii noștri", scria cronicarul Foucher de Chartres, „au început să tragă cu săgeți ca să-i doboare pe musulmanii de pe acoperișul Templului lui Solomon. Ce să vă mai spun? Unul n-a mai rămas viu, nici femeile, nici copiii n-au fost cruțați." Dar Tancred și-a trimis stindardul la cei trei sute de oameni rămași pe acoperișul Templului, în semn de protecție. El a ordonat să nu fie omorâți și a luat câțiva prizonieri de seamă care să-i arate comorile de pe Muntele Templului. Atunci a furat imensele felinare de aur din altare. Evreii au încercat să se ascundă în sinagogi, dar cruciații le-au dat foc. Au ars acolo de vii, o sublimă ardere de tot în numele lui Hristos. Godefroy de Bouillon și-a scos sabia de la brâu și, însoțit de un mic grup

de oameni de-ai lui, a înconjurat oraşul şi s-a rugat, apoi s-a îndreptat spre Sfântul Mormânt.

A doua zi dimineaţă, spre furia lui Tancred, oamenii lui Raymond s-au căţărat enervaţi pe acoperişul Templului lui Solomon, luându-i prin surprindere pe musulmanii înghesuiţi acolo, şi i-au decapitat pe toţi, bărbaţi şi femei, într-un nou val de ucideri. Unii musulmani s-au aruncat în gol de pe acoperiş. O femeie, respectat cărturar din Shiraz, Persia, s-a refugiat împreună cu un grup de femei în Domul Lanţului — toate au fost măcelărite. Victimele erau dezmembrate cu o plăcere mabacră, de parcă ar fi fost vorba despre un sacrament. „Peste tot zăceau fragmente de corpuri umane, trupuri fără cap şi membre tăiate, aruncate în toate direcţiile." Dar şi mai înspăimântători erau cruciaţii, cu priviri sălbatice, acoperiţi de sânge închegat „din cap până în picioare, o imagine apocaliptică semănând groază în cei care îi întâlneau". Căutau prin străduţele cu bazare alte victime pe care le târau afară ca să fie „măcelărite ca oile".

Fiecărui cruciat i se promisese că va deveni posesorul oricărei case însemnate cu „scutul şi armele sale": „prin urmare, pelerinii căutau cu mare atenţie prin oraş şi omorau fără rezerve cetăţenii", lichidând „neveste, copii, familii întregi", mulţi dintre ei fiind „azvârliţi cu capul în jos" pe ferestrele de la etaj.[137]

În ziua de 17, pelerinii (cum îşi spuneau aceşti ucigaşi) s-au săturat în sfârşit de atâta măcel şi „s-au refăcut cu odihnă şi hrană de care aveau mare nevoie". Prinţii şi preoţii s-au dus la Sfântul Mormânt unde au cântat slăvindu-l pe Hristos, bătând bucuroşi din palme şi scăldând altarul în lacrimi de fericire, după care au defilat pe străzi până la Templul Domnului (Domul Stâncii) şi Templul lui Solomon. Străzile erau presărate cu cadavre ciopârţite care se descompuneau în căldura verii. Prinţii cruciaţi i-au obligat pe evreii şi musulmanii supravieţuitori să cureţe resturile şi să le ardă pe rug, după care şi aceştia au fost măcelăriţi şi probabil aruncaţi pe foc ca şi semenii lor. Cruciaţii care au murit au fost îngropaţi în Cimitirul Leului la Mamilla sau în pământul sfânt, chiar în afara Porţii de Aur, deja cimitir musulman, pregătiţi să se ridice din mormânt în Ziua Judecăţii.

Ierusalimul era plin de atâtea comori, „giuvaere, veşminte preţioase, aur şi argint" şi atâţia prizonieri valoroşi, încât francii au ţinut licitaţii de sclavi timp de două zile. Unii musulmani mai respectabili fuseseră salvaţi prin plata unei răscumpărări: pentru cărturarul shafit Sheik Abd al-Salam al-Ansari s-a cerut o mie de dinari, dar, întrucât nu s-a găsit nimeni care să plătească, a fost ucis. Evreii supravieţuitori şi 300 de cărţi ebraice (inclusiv Codexul din Alep, una dintre cele mai vechi Biblii ebraice care s-au păstrat parţial până astăzi) au fost răscumpăraţi

[137] Legile războiului nu stipulau acordarea unor locuinţe după un asediu prelungit, însă martorii oculari franci au continuat să laude violenţele sângeroase şi să spună că nimeni nu a fost cruţat. Unele descrieri sunt inspirate direct din Apocalipsă. Nu se specifică numărul victimelor. Mai târziu, istoricii musulmani susţineau că au fost omorâţi 70 000 sau chiar 100 000 de oameni, dar cele mai recente cercetări arată că masacrul n-a fost atât de mare, au existat poate în jur de 10 000 de morţi, considerabil mai puţini decât după masacrele de la Edessa şi Acra. Cel mai bine plasat contemporan, Ibn al-Arabi, care până de curând locuise în Ierusalim şi se afla în Egipt în 1099, vorbea de 3 000 de oameni ucişi în al-Aqsa. Nici nu au fost ucişi toţi evreii. Fără îndoială că au existat evrei şi musulmani care au fost lăsaţi în viaţă. Se pare că, în scop propagandistic şi religios, cronicarii cruciaţi au exagerat imens amploarea crimelor săvârşite de ei. Aşa a fost războiul sfânt.

de evrei din Egipt. Răscumpărarea prizonierilor a constituit una dintre cele mai profitabile afaceri din regatul Ierusalimului. Dar din cauză că nu au putut fi adunate toate resturile umane, în Ierusalim a persistat un miros pestilențial mult timp după aceea — chiar și după șase luni, când s-a întors Foucher de Chartres: „Oh, ce duhoare plutea în jurul zidurilor, înăuntrul și în afara lor, de la cadavrele în descompunere ale sarazinilor care zăceau pe unde fuseseră doborâți". Dar Ierusalimul încă nu era în siguranță: armata egipteană se apropia. Cruciații aveau urgent nevoie de un comandant-șef — primul rege al Ierusalimului.

Godefroy: Apărătorul Sfântului Mormânt

Nobilii și clericii de rang superior au analizat profilul moral al candidaților la coroană. Ei s-au simțit obligați să ofere tronul prințului senior, antipaticul Raymond, însă nu erau deloc încântați. Raymond a refuzat amabil, susținând că el nu putea fi rege în orașul lui Iisus. Atunci i l-au oferit celui care și-l dorea cu adevărat, castul și destoinicul duce Godefroy, care a acceptat un nou inventat titlu: Apărătorul Sfântului Mormânt.

Indignat și dându-și seama că fusese înșelat, Raymond a refuzat să predea Turnul lui David, fiind nevoie de intervenția episcopilor. Deși triumfători la arme, acestor pelerini-războinici nu le-a fost ușor să impună un anumit standard de moralitate așa cum se cerea într-un oraș guvernat de însuși Iisus. Ei l-au ales patriarh pe preotul normand Arnulf, dar foarte curând acesta s-a văzut nevoit să se apere împotriva acuzațiilor de adulter, fiind tatăl unui copil făcut cu o arăboaică.

Arnulf a instalat clopote în biserici (tragerea clopotelor fusese întotdeauna interzisă de musulmani). Ierusalimul avea să fie romano-catolic. Acum s-a văzut cât de profundă era schisma: el a pus preoți romano-catolici la Sfântul Mormânt, alungându-i pe patriarhul și pe clericii greci. A declanșat astfel un conflict urât între sectele creștine care continuă și azi să-i scandalizeze și să-i amuze pe vizitatori. Însă Arnulf nu a reușit să găsească principalul fragment din Sfânta Cruce, iar preoții ortodocși au refuzat să-i spună unde este ascuns. Patriarhul i-a torturat: un creștin care torturează alți creștini ca să obțină Arborele Vieții de la Mielul lui Dumnezeu. Până la urmă au cedat.

Pe 12 august, lăsând Ierusalimul aproape neprotejat, Apărătorul Godefroy a pornit în fruntea întregii armate de cruciați spre Ascalon, unde i-a înfrânt pe egipteni. Când Ascalonul s-a oferit să se predea lui Raymond, Godefroy a fost dispus să accepte doar dacă îi era cedat lui: Ascalonul a fost pierdut — fiind doar prima dintre multele răni autoprovocate din cauza certurilor dintre conducătorii Ierusalimului. Însă Ierusalimul era în siguranță — deși pustiu.

Ducele de Normandia și contele de Flandra, împreună cu grosul armatei de cruciați, s-au întors acasă, lăsându-l pe Godefroy într-un oraș devastat, cu miros pestilențial, populat de doar 300 de cavaleri și 2 000 de infanteriști și câțiva cetățeni care abia dacă ocupau un cartier. Lui Raymond de Toulouse i-a trecut supărarea și s-a retras pe coasta libaneză, întemeindu-și până la urmă propria

dinastie în calitate de conte de Tripoli. Existau patru state cruciate — Principatul Antiohiei, Comitatele Edessa și Tripoli și Regatul Ierusalimului. Acest conglomerat de dominioane înrudite a devenit cunoscut sub numele de *Outremer* — „Ținutul de peste Mare".

Și totuși, reacția lumii islamice — divizată între califul sunnit din Bagdad și califul șiit din Cairo — a fost o surprinzătoare tăcere. Doar câțiva predicatori au făcut apel la jihad pentru eliberarea Ierusalimului, însă reacția a fost slabă în rândul atotputernicilor emiri turci, care au continuat să se certe între ei.

Pe 21 decembrie, Baldovin, fratele lui Godefroy, care era conte de Edessa, și prințul Bohemond din Antiohia, cel cu părul cânepiu, au venit la Ierusalim pentru a petrece Crăciunul. Însă Godefroy se lupta să se apere în fața Bisericii. Reprezentantul papei, un arogant din Pisa pe nume Daimbert, fusese de curând numit patriarh (în locul imoralului Arnulf). Acesta, hotărât să instaureze o teocrație condusă de el, l-a obligat pe Godefroy să cedeze Bisericii orașul și Jaffa. În iunie 1100, la Jaffa, Godefroy cade la pat, probabil bolnav de febră tifoidă. Este adus la Ierusalim și moare pe 18 iulie, fiind înmormântat cinci zile mai târziu, ca și predecesorii săi, la poalele Golgotei, în Biserica Sfântului Mormânt.

Daimbert a preluat controlul orașului, dar cavalerii lui Godefroy au refuzat să predea Citadela și l-au chemat pe Baldovin, fratele decedatului. Însă contele de Edessa se lupta să apere nordul Siriei și a primit mesajul abia spre sfârșitul lui august. Pe 2 octombrie, Baldovin a pornit spre Ierusalim cu 200 de cavaleri și 700 de soldați, însă tot drumul până acolo a trebuit să facă față repetatelor atacuri ale musulmanilor. A ajuns în Orașul Sfânt abia pe 9 noiembrie, cu doar jumătate din armata cu care plecase.

Ascensiunea Ţinutului de peste Mare 1100–1131

Baldovin cel Mare: primul rege

Două zile mai târziu, Baldovin a fost proclamat rege, iar Daimbert a fost nevoit să-i recunoască succesiunea. Aproape imediat după aceea, Baldovin a făcut o incursiune militară în Egipt. La întoarcere a fost încoronat „rege al creştinilor din Ierusalim" în Biserica Naşterii Domnului din Betleem de către patriarhul Daimbert.

Primul rege al Ierusalimului nu a fost un sfânt ca fratele său, dar s-a dovedit mult mai capabil. Baldovin avea nasul acvilin, pielea albă, părul negru şi barba neagră, buza superioară proeminentă şi bărbia uşor trasă. În copilărie studiase ca să devină preot şi nu-şi pierduse deloc aerul meditativ de om al bisericii, purtând tot timpul o rasă monahală. S-a căsătorit din raţiuni politice, riscând bigamia în graba sa, nu a avut copii şi poate că nici nu şi-a consumat vreuna dintre căsătorii. În orice caz, „a luptat în zadar împotriva păcatelor trupeşti, însă a avut un comportament atât de prudent cu privire la aceste vicii", încât nu a deranjat pe nimeni. Unii au spus despre el că ar fi fost homosexual, dar natura păcatelor lui rămâne un mister.

Războiul necruţător era prima lui datorie şi adevărata lui pasiune. Preotul său îi spunea „braţul oamenilor lui, teroarea duşmanilor". Acest războinic priceput, cu o energie aproape supraomenească, s-a dedicat apărării şi extinderii regatului, luptând în repetate rânduri împotriva egiptenilor în afara oraşului Ramallah. O dată a fost înfrânt, dar a reuşit să scape şi să ajungă cu calul său Gazala în zona de coastă, unde a urcat pe corabia unui pirat englez care trecea pe acolo şi astfel a ajuns la Jaffa, unde şi-a adunat cavalerii şi i-a înfrânt pe egipteni. Dispunea de o armată atât de mică, probabil cel mult 1 000 de cavaleri şi 5 000 de infanterişti, încât a trebuit să recruteze mercenari locali (posibil şi musulmani), cunoscuţi sub numele de turcopoli. Diplomat abil, a profitat de rivalităţile dintre căpeteniile musulmane şi s-a aliat cu flotele genoveză, venetiană şi engleză pentru a cuceri coasta palestiniană, din Cezareea până în Acra şi Beirut.

La Ierusalim, Baldovin a reuşit să scape de preaputernicul patriarh Daimbert, eliminând astfel principala ameninţare la adresa autorităţii sale. Cruciaţii decimaseră populaţia Ierusalimului, dar cel puţin se înduraseră să rechiziţioneze şi să nu distrugă locurile sfinte de la al-Quds — probabil pentru că au crezut că erau originalele biblice. Baldovin a fortificat Citadela, mult timp cunoscută de creştini

ca fiind Turnul lui David, care a devenit palat, trezorerie, închisoare și cazarmă: arcadele ei se mai văd și astăzi. În 1110 și din nou în 1113, când orașul era amenințat de atacurile egiptenilor, trâmbițele din Turnul lui David începeau să sune, chemând cetățenii la arme. În 1104, Baldovin a transformat moscheea al-Aqsa în palat regal.

Mulți cruciați credeau că Domul și al-Aqsa chiar fuseseră construite de regele Solomon sau cel puțin de Constantin cel Mare, deși unii dintre ei știau foarte bine că erau musulmane. Pe Domul Crucii a fost instalată o cruce și i se spunea acum Templum Domini, Templul Domnului. Ca orice cuceritori ai Ierusalimului, francii au folosit spoliile altor constructori pentru a-și ridica propriile monumente: Baldovin a decopertat acoperișul de plumb al palatului Aqsa pentru a repara Sfântul Mormânt.

În anul 1110, Sigurd, regele adolescent al Norvegiei, care luptase în zona Mediteranei masacrându-i pe necredincioși, a acostat la Acra cu flota sa alcătuită din 60 de nave. Baldovin l-a escortat pe Sigurd, primul rege venit în vizită, prin ceea ce norvegienii numeau Jorsalaborg, unde drumurile au fost acoperite cu covoare și frunze de palmieri. Baldovin i-a oferit lui Sigurd un fragment din Sfânta Cruce, cerându-i să-l ajute cu flota să ia cu asalt Sidonul. Sidonul a căzut — iar norvegienii au petrecut iarna la Ierusalim.

Baldovin a respins invaziile beilor din Damasc și Mosul: viața era un război continuu și un nesfârșit șir de agresiuni pentru care acest rege era bine înzestrat. La începutul cruciadei se căsătorise cu Arda, fiica unui nobil armean, alianță care l-a ajutat să pună mâna pe Edessa. Dar Arda era mult prea extravagantă pentru pretențiile din Ierusalim. Baldovin a închis-o la Mănăstirea Sf. Ana, aflată chiar la nord de Muntele Templului, acuzând-o în mod necavaleresc că a sedus (sau a fost violată de) niște pirați arabi în drum spre Antiohia. Ea a fugit pe ascuns la Constantinopol, unde plăcerile la care s-a dedat arată că mai degrabă prima variantă era cea adevărată.

Baldovin a negociat o căsătorie avantajoasă cu bogata Adelaida, văduva contelui normand de Sicilia.[138] Baldovin și Adelaida au convenit ca, în cazul în care nu vor avea copii (ceea ce era foarte probabil din moment ce Baldovin nu avea copii, iar ea nu mai era atât de tânără), fiul ei Roger al II-lea de Sicilia să devină regele Ierusalimului. Pe drum, flotila Adelaidei a fost atacată de pirați, dar ea a reușit să ajungă la Acra, unde a etalat — ca o adevărată Cleopatra — magnificele bogății aduse din Sicilia cu două trireme, fiecare cu cinci sute de războinici, și șapte corăbii pline cu bogății și aur. Trirema pe care se afla ea avea catargele, prova și

[138] Adelaida era cea de-a treia soție a lui Roger de Hauteville, unul dintre remarcabilii frați normanzi care, sub conducerea lui Robert Guiscard, își construiseră propriul imperiu în sudul Italiei și în Sicilia. Acolo, Roger, acum conte de Sicilia, a creat un regat cosmopolit unic, care se întindea din Sicilia până în nordul Africii: în timp ce cruciații îi masacrau pe musulmani, Roger practica toleranța, comanda o armată de sarazini, guverna din palate arăbești și avea comandanți arabi. Comandantul-șef se numea Emirul Emirilor (sau Amiratus), care adesea prelua comanda impresionantei lui flote: de aici provine termenul „amiral". (Nu e de mirare că Roger a fost rezervat cu privire la cruciadă — deși doi dintre comandanții primei cruciade, Bohemond, prințul Antiohiei, și tânărul Tancred, prințul Galileii, făceau parte din familia de Hauteville.) La moartea lui, văduva italiană Adelaida a devenit regent, iar fiul ei Roger al II-lea a devenit mai târziu strălucitul rege al Siciliei normande aflate la apogeu, cu o înfloritoare cultură arabo-greco-normandă, o puternică forță navală și un prosper comerț mediteraneean.

pupa aurite și era păzită de arcași sarazini. În Ținutul de peste Mare nu se mai văzuse niciodată o suită mai strălucitoare decât a ei. Baldovin a însoțit-o pe această Cleopatră ceva mai ofilită prin Ierusalimul gătit de sărbătoare, cu străzile pline de stindarde și acoperite cu covoare. Numai că semeția ei s-a dovedit incomodă, farmecul, insuficient, iar averea, repede epuizabilă. Nu-i plăcea Ierusalimul care i se părea provincial și ducea dorul luxosului Palermo. Când Baldovin s-a îmbolnăvit foarte grav, au început să apară și acuzațiile de bigamie și a expediat-o pe regină înapoi în Sicilia. Când a renunțat la Adelaida, Baldovin nu și-a respectat nici promisiunea că fiul acesteia, Roger al II-lea, va deveni succesorul său. Asta „l-a făcut să simtă o ură aprigă față de Ierusalim și oamenii de aici".

Între timp, regele a găsit și o soluție pentru repopularea Ierusalimului. În 1115, a efectuat niște incursiuni peste Iordan, unde a construit castele și unde i-a întâlnit pe foarte săracii creștini sirieni și armeni pe care i-a chemat să se stabilească în Ierusalim, aceștia devenind strămoșii creștinilor palestinieni de astăzi.

Cruciații din Ierusalim se confruntau cu o dilemă strategică: să se extindă spre nord, în Siria și Irak, sau spre sud, în califatul din Egipt aflat în destrămare? Ca să-și apere regatul, Baldovin și succesorii lui au știut că trebuiau să cucerească unul dintre aceste teritorii. Cel mai mult se temeau de unirea Siriei cu Egiptul. De aceea, în 1118, Baldovin a atacat Egiptul, dar, oprindu-se să prindă pește din Nil, se îmbolnăvește din nou. Adus înapoi într-o lectică, moare în orașul de frontieră El-Arish, unde lagunele Bardawil îi poartă numele. A fost un iscusit om de acțiune care a devenit rege levantin, regretat, în mod surprinzător, de „franci, sirieni și chiar de sarazini".

În Duminica Floriilor, când locuitorii Ierusalimului participau la parada solemnă din Valea Kindron, au văzut cu bucurie că dinspre nord sosea ducele de Edessa. Abia atunci au observat, apropiindu-se dinspre sud, și catafalcul regelui lor mort, escortat de întreaga armată îndoliată, înaintând încet printre colinele Iudeei.

Baldovin al II-lea cel Mic

După depunerea lui Baldovin în biserică, nobilii au făcut o trecere în revistă a candidaților la tronul țării. Dar o facțiune l-a ales chiar pe contele de Edessa și a obținut Ierusalimul. A fost o alegere fericită pentru regat. Baldovin al II-lea, vărul răposatului rege, căruia i se spunea cel Mic, în contrast cu deșiratul său predecesor, condusese Edessa în cei optsprezece ani de război permanent și chiar supraviețuise după patru ani de prizonierat, fiind capturat de turci. Purta o barbă lungă, avea părul blond acum înspicat cu fire albe, avea o căsătorie solidă cu o moștenitoare armeană pe nume Morphia, cu care avea patru fiice, și era atât de evlavios, încât i se bătătoriseră genunchii de cât de mult se ruga. Baldovin era, chiar mai mult decât predecesorul său, un rege levantin și franc în egală măsură: se simțea ca la el acasă în Orientul Mijlociu, purta robe și stătea așezat pe perne cu picioarele încrucișate. Musulmanii îl considerau un om cu o „bogată experiență", „o judecată sănătoasă și darul de a conduce ca rege" — ceea ce era mare lucru pentru un necredincios.

În Ierusalim, Baldovin cel Mic a împrumutat Templul lui Solomon unui nou ordin militar al unor cavaleri cu „frica lui Dumnezeu", care își declaraseră „dorința de a trăi în permanentă sărăcie, castitate și obediență" și care se vor numi după noua lor casă. La început, Templierii au fost nouă gărzi care protejau traseul pelerinilor de la Jaffa, dar mai târziu s-au transformat într-un ordin militar-religios de elită, alcătuit din 300 de cavaleri care purtau crucea roșie oferită lor de către papă și aveau sub comandă sute de sergenți și mii de infanteriști. Templierii au transformat Haram al-Shariful musulman într-un complex de altare, depozit de arme și locuințe:[139] al-Aqsa era deja împărțită în camere și apartamente, dar mai fusese adăugată și o încăpătoare Sală a Templierilor (ale cărei ruine se mai văd și azi) după zidul sudic. Lângă Domul Stâncii, Domul Lanțului a devenit Capela Sf. Iacob. Moscheea Leagănul lui Iisus a devenit Biserica Creștină Sf. Maria. Sălile subterane ale lui Irod, pe care ei le-au numit Grajdurile lui Solomon, adăposteau cei 2 000 de cai și cele 1 500 de cămile aparținând ordinului, accesul făcându-se pe o singură poartă în peretele sudic, totul fiind protejat la sud de un turn de pază fortificat. La nord de Dom, au construit o mănăstire canonică, o baie comună și un atelier meșteșugăresc. Pe lângă moscheea al-Aqsa, au amenajat „o mulțime de grădini, curți, anticamere, vestibule și bazine pentru apa de ploaie", ne spune călugărul german Theodorich, care a venit în vizită în 1172.

Ceva mai devreme, în 1113, Papa Pascal al II-lea atribuise zona de la sud de Sfântul Mormânt unui alt nou ordin, Ospitalierii, care mai târziu au devenit o armată sfântă chiar mai bogată decât Templierii. La început, Ospitalierii purtau tunici negre cu o cruce albă; mai târziu au primit dreptul să poarte roba roșie cu o cruce albă. Ei și-au construit propriul cartier care cuprindea un cămin cu o mie de paturi și un imens spital, unde patru medici îi consultau pe cei bolnavi de două ori pe zi, le verificau urina și le luau sânge. Mamele primeau după naștere un pătuț de copil. Dar confortul era limitat, fiecare pacient primind o haină din blană de oaie și cizme pentru a se deplasa la latrină. În Ierusalim se vorbeau diferite limbi, inclusiv franceză, germană și italiană — Baldovin le acordase veneților privilegii comerciale —, însă orașul rămânea o enclavă creștină căci Baldovin le-a permis negustorilor musulmani să intre aici, dar nu le-a dat voie să rămână peste noapte în capitala lui Hristos.

Curând după aceea, Il-Ghazi, altădată conducător al Ierusalimului, acum stăpân în Alep, a atacat Antiohia și l-a omorât pe prinț. Regele Baldovin a plecat grăbit spre nord, aducând Sfânta Cruce[140] în fruntea armatei și l-a înfrânt. Dar în 1123, regele a fost luat prizonier de Balak, nepotul lui Il-Ghazi.

În timp ce Baldovin a rămas captiv în mâinile familiei Ortuq, iar armatele cruciate asediau Tirul, egiptenii avansau dinspre Ascalon, sperând să ia Ierusalimul, lipsit acum de rege și de apărători.

[139] Biserica Templului din Londra, sfințită de Heraclie, patriarhul Ierusalimului, în 1185 și devenită celebră datorită romanului lui Dan Brown *Codul lui Da Vinci*, este fără îndoială inspirată după modelul Templului Domnului, Domul Stâncii, despre care se credea că a fost construit de Solomon. Unii specialiști susțin că a fost construită după modelul Bisericii Sfântului Mormânt, care are două domuri.

[140] În perioade de criză, Sfânta Cruce, care era ținută în biserică într-un cufăr incrustat cu pietre prețioase, aflat în grija unui păstrător de relicve, numit *scriniarius*, era purtată înaintea regelui de patru oameni.

Epoca de aur a Ținutului de peste Mare 1131–1142

Melisenda și Fulk: o nuntă regală

Sub comanda conetabilului Eustache de Grenier, ierusalimiții i-au înfrânt de două ori pe egipteni. Spre bucuria tuturor, Baldovin a fost eliberat contra unei răscumpărări. Pe 2 aprilie 1125, tot orașul a ieșit în stradă ca să-l întâmpine pe regele care se întorcea acasă. Cât timp fusese prizonier, Baldovin avusese timp să se gândească la succesiune. El o avea ca moștenitoare pe fiica sa Melisenda, pe care acum a măritat-o cu capabilul și experimentatul Fulk, conte de Anjou, descendent al lui Fulk cel Negru, un depravat și pelerin neobosit, și fiul lui Fulk Respingătorul cu nume încântător. Acesta era deja un veteran al cruciadelor.

În 1131, la Ierusalim, Baldovin s-a îmbolnăvit și, retrăgându-se în palatul patriarhului ca să moară umil în rugăciune, a abdicat în favoarea lui Fulk, a Melisendei și a copilului lor, viitorul rege Baldovin al III-lea. Ierusalimul avea deja propriul său ritual de încoronare. Pentru adunarea de la Templul lui Solomon, Fulk și Melisenda purtau dalmatice brodate, eșarfe și bijuteriile coroanei și mergeau călare pe niște cai superb împodobiți. Conduși de șambelan care ducea sabia regelui, urmați de majordom cu sceptrul și conetabil cu stindardul regal, au defilat prin oraș în uralele mulțimii — fiind primii monarhi ai Ierusalimului care urmau să fie încoronați în rotonda Sfântului Mormânt, aflată deja în reconstrucție.

Patriarhul i-a pus să rostească jurământul regal, apoi a cerut congregației să confirme de trei ori că ei erau moștenitorii legitimi: *Oill!* Da! a strigat mulțimea.[141] La altar au fost aduse cele două coroane. Cuplul regal a fost uns cu un ulei păstrat într-un corn, apoi Fulk a primit inelul de loialitate, sfera și sceptrul pentru pedepsirea păcătoșilor și a fost încins la brâu cu sabia războiului și a dreptății. În sfârșit, amândoi au fost încoronați și îmbrățișați de patriarh. La ieșirea din Sfântul Mormânt, maestrul de ceremonii l-a ajutat pe regele Fulk să urce pe cal și s-au întors la Muntele Templului. La banchetul organizat în Templum Domini, regele s-a oferit să returneze coroana, apoi a recuperat-o, tradiție bazată pe o poveste despre circumcizia lui Iisus, în care se spune că Maria l-a dus la Templu,

[141] Primii cruciați vorbeau în general în dialectul din nordul Franței, *langue d'oie*, total diferit de provensala *langue d'oc*. Dar această *langue d'oc* a devenit principalul dialect în Ținutul de peste Mare.

l-a oferit Domnului și l-a luat înapoi în schimbul a doi porumbei. În final, slujitorii au adus mâncărurile și vinul care au fost servite cuplului regal de majordom și șambelan, în timp ce maestrul de ceremonii ținea steagul deasupra lor. După cântece, muzică și dans, conetabilul i-a escortat pe rege și regină până la apartamentul lor.

Deși Melisenda era regina de drept, Fulk s-a așteptat la început să conducă singur. Era un soldat în vârstă de patruzeci de ani, îndesat, cu părul roșu „ca regele David", subliniază William din Tir, și cu o memorie slabă, întotdeauna un defect la un rege. Obișnuit să-și conducă propriul domeniu, el nu reușea să o domine pe imperioasa regină și cu atât mai puțin să o farmece. Melisenda, o brunetă suplă și inteligentă, a început în curând să petreacă prea mult timp cu frumosul ei văr și prieten din copilărie, contele Hugues de Jaffa, cel mai bogat magnat din Ierusalim. Fulk i-a acuzat să sunt amanți.

Regina Melisenda: scandalul

Zvonurile despre legătura acestora au degenerat repede într-o criză politică. Fiind regină, era puțin probabil ca Melisenda să fie pedepsită. Dar, după legea francă, dacă un cuplu era găsit vinovat de adulter, femeii i se tăia nasul, iar bărbatul era castrat. Un mod de a dovedi nevinovăția era acceptarea unui duel. Un cavaler l-a provocat la duel pe contele Hugues pentru a-și dovedi nevinovăția. Dar Hugues a fugit în Egipt, unde a rămas până când Biserica a negociat un compromis care îi impunea un exil de trei ani.

Într-o zi, după ce s-a întors la Ierusalim, în timp ce juca zaruri într-o tavernă, Hugues a fost înjunghiat de un cavaler breton. El a supraviețuit, dar Ierusalimul „fremăta de indignare; s-au strâns mulți oameni" și s-a răspândit zvonul că Fulk ordonase asasinarea rivalului său. Acum a venit rândul regelui să-și dovedească nevinovăția: bretonul a fost judecat și condamnat să fie dezmembrat și să i se taie limba. Dar Fulk a ordonat să nu se atingă nimeni de limba lui pentru a dovedi că nu se dorea să fie redus la tăcere. Chiar și după ce a fost total dezmembrat și nu mai avea decât capul și torsul (și limba), bretonul a continuat să susțină nevinovăția lui Fulk.

Nu e de mirare că mizeria evidentă a vieții politice din *Outremer* a devenit notorie în Europa. Ierusalimul era dificil de guvernat: regii erau într-adevăr primii între egali și trebuiau mai întâi să se descurce cu tot felul de prinți cruciați, magnați ambițioși, aventurieri tâlhari, ignoranți nou-veniți din Europa, ordine militare și religioase independente și clerici intriganți, înainte chiar de a putea face față dușmanilor musulmani.

În interiorul cuplului regal, atmosfera era glacială, dar dacă Melisenda și-ar fi pierdut dragostea pentru soțul ei, ea ar fi preluat puterea. Ca s-o îmbuneze pe regină, Fulk i-a făcut un cadou special — splendida Psaltire care-i poartă numele.[142] Dar, în timp ce regatul își trăia epoca de aur, Islamul se mobiliza.

[142] Psaltirea Melisendei, cu coperte din fildeș sculptat incrustat cu turcoaze, rubine și smaralde, a fost realizată de artiști sirieni și armeni în scriptoriul din Biserica Sfântului Mormânt. Îmbinând stilurile

Zengi Sângerosul: Prințul Șoim

În 1137, Zengi, beiul Mosulului și Alepului (azi, în Irak și Siria), a atacat mai întâi orașul cruciat Antiohia, apoi Damascul musulman: căderea oricăruia dintre cele două orașe ar fi însemnat o lovitură pentru Ierusalim. Timp de aproape patruzeci de ani, islamul, divizat și absent, a părut curios de puțin preocupat de căderea Ierusalimului. Dar așa cum s-a întâmplat de atâtea ori în istoria orașului, zelul religios a fost inspirat de necesitatea politică. Zengi a știut să profite de furia crescândă, în plan politic și religios, stârnită de pierderea Ierusalimului, apărând ca un „luptător al jihadului, îmblânzitor al ateilor, distrugător al ereticilor".

Califul i-a acordat acestui bei turc titlul de „rege al emirilor" care va restabili mândria islamică. Pentru arabi, el era Stâlpul credinței; pentru turci, Prințul Șoim. Poeții, artiști indispensabili la curtea oricărui suveran din această societate iubitoare de poezie, s-au înghesuit să-i cânte osanale, dar durul Zengi era un stăpân neînduplecat. I-a jupuit de vii și i-a scalpat pe dușmanii săi mai importanți, i-a spânzurat pe cei mai puțin importanți și i-a crucificat pe soldații care au călcat recoltele în picioare. I-a castrat pe tinerii săi amanți pentru a le păstra frumusețea. Când a exilat niște generali, i-a castrat pe fiii acestora ca să nu uite că el deține puterea. Înnebunit de băutură, a divorțat de una dintre soții, apoi a pus să fie violată de grăjdari sub privirile sale. Dacă un soldat dezerta, Zengi ordona ca doi dintre vecinii acestuia să fie tăiați în două, își amintește un ofițer de-al său, Usamah bin Munqidh. Cruzimile comise de el sunt relatate de surse musulmane. Cruciații l-au poreclit Zengi Sangvinul (un joc de cuvinte demn de un titlu în presa de scandal).

Fulk s-a grăbit să-l înfrunte, dar Zengi i-a înfrânt pe ierusalimiți și l-a blocat pe rege într-o fortăreață din apropiere. William, patriarhul Ierusalimului, a pornit în fruntea unei armate, fluturând Sfânta Cruce, în încercarea de a-l salva. Zengi, dându-și seama că ajutoarele erau pe drum, s-a oferit să-l elibereze pe Fulk în schimbul fortăreței. După această scăpare ca prin urechile acului, Fulk s-a împăcat cu Melisenda, dar Zengi, având acum puțin peste cincizeci de ani, a menținut presiunile și nu numai că a amenințat orașele cruciate Antiohia și Edessa, dar și-a reluat ofensiva asupra Damascului, care a fost atât de alarmat, încât conducătorul său, Unur, s-a aliat cu infidelul Ierusalim.

În 1140, Unur, beiul Damascului, a pornit spre Ierusalim însoțit de consilierul său, aristocrat sirian și cel mai mare scriitor musulman al secolului.

Usamah bin Munqidh: mari evenimente și calamități

Usamah bin Munqidh era unul dintre acele personaje omniprezente care îi cunosc pe toți cei care contează într-un anumit moment și un anumit loc din istorie și care se găsesc mereu în centrul evenimentelor. De-a lungul îndelungatei sale carierei, acest curtean, războinic și scriitor a reușit să se adapteze și să

bizantin, musulman și occidental, Psaltirea ilustrează modul în care au fuzionat arta cruciată și arta orientală în timpul domniei acestei regine jumătate armeană și jumătate franceză.

servească sub toți marii conducători musulmani ai secolului său, de la Zengi și califii fatimizi până la Saladin, ajungând să cunoască cel puțin doi dintre regii Ierusalimului.

Membru al dinastiei care conducea fortăreața siriană de la Shaizir, Usamah a pierdut succesiunea, iar familia sa a dispărut în urma unui cutremur de pământ. După loviturile primite, a devenit cavaler — un *faris* — gata să intre în slujba oricui oferea mai mult. Acum, la vârsta de 45 de ani, îl servea pe Unur din Damasc. Usamah trăia pentru luptă, vânătoare și literatură. Preocuparea sa, nu lipsită de capcane, pentru putere, avere și glorie, a fost plină de evenimente sângeroase și comică în același timp: expresia „încă un dezastru" apare frecvent în memoriile sale intitulate *Mari evenimente și calamități*. Dar a fost un cronicar înzestrat: ai sentimentul că, deși planurile sale eșuează, acest don Quijote arab și estet știa că aventurile sale vor fi numai bune de povestit în stilul său spiritual, incisiv și melancolic. Usamah era un maestru *adib* — un specialist prin excelență al beletristicii arabe — care a scris cărți și poezii despre frumusețea femeilor, obiceiurile bărbaților (*Sâmburii rafinamentului*), erotism și război. În mâinile lui, o istorie a banalelor bastoane devenea un eseu despre trecerea timpului.

Beiul Unur a sosit deci la Ierusalim, însoțit de exuberantul său curtean, Usamah: „Îl vizitam frecvent pe regele francilor în timpul armistițiului", scria Usamah, ale cărui relații cu Fulk erau de o surprinzătoare curtoazie.[143] Regele și cavalerul glumeau pe tema constituției fizice a cavalerilor. „Mi s-a spus că ești un mare cavaler", zicea Fulk, „dar mie nu prea mi-a venit să cred". „Majestate, sunt un cavaler al rasei mele și al poporului meu", a răspuns Usamah. Nu știm cum arăta Usamah, dar se pare că francii au fost impresionați de fizicul său.

În timpul călătoriilor la Ierusalim, lui Usamah îi plăcea să studieze inferioritatea cruciaților, considerându-i niște „bestii care, în afară de curaj, nu aveau nicio altă virtute" — deși operele sale arată că numeroase tradiții musulmane erau la fel de barbare și primitive. Ca orice bun reporter, el consemna tot — și aspectele pozitive, și cele negative din ambele tabere. Când își rememora viața, bătrân fiind, la curtea lui Saladin, se gândea probabil că a avut șansa să cunoască Ierusalimul ca regat cruciat în plină glorie.

Ierusalimul Melisendei: măreție și decadență

Ierusalimul Melisendei era considerat de numeroși creștini adevăratul centru al lumii, extrem de diferit de orașul pustiu și infect de după cucerirea lui de către franci, cu patruzeci de ani în urmă. Într-adevăr, în hărțile orașului din această epocă, Ierusalimul apare ca un cerc cu două artere principale intersectându-se ca brațele unei cruci al cărei centru era Biserica Sfântului Mormânt, accentuând ideea că Orașul Sfânt era buricul pământului.

[143] Fulk nu a fost primul rege al Ierusalimului care l-a cunoscut pe Usamah. În 1124, Baldovin al II-lea fusese prizonier la Shaijar, castelul familiei lui Usamah. A fost tratat atât de bine, încât cruciații au ajuns să-i respecte pe Usamah și pe rudele lui. Ruinele castelului de la Shaijar se văd și azi în Siria.

Curtea regală se afla în Turnul lui David, dar regele și regina stăteau și în palatul vecin, în timp ce palatul patriarhului era centrul afacerilor Bisericii. Baronii obișnuiți din Ierusalimul *Outremer* duceau probabil o viață mai bună decât regii din Europa, unde până și nobilii purtau haine din lână nealbită și trăiau în locuințe reci, din piatră, cu mobilă grosolană. Deși puțini baroni cruciați își permiteau să trăiască pe picior la fel de mare ca John de Ibelin, palatul său din Beirut ilustrează stilul lor de viață: mozaicuri, pereți din marmură, tavane pictate, fântâni și grădini. Chiar și casele burgheze din oraș erau decorate cu covoare prețioase, tapiserii de Damasc, delicate vase de faianță, mese sculptate și porțelanuri.

Ierusalimul îmbina stilul rudimentar al unui oraș de frontieră cu aroganța luxului dintr-o capitală regală. Chiar și femeile cu o reputație mai puțin bună din Ierusalim, cum era amanta patriarhului, își etalau cu ostentație bijuteriile și mătăsurile scumpe spre dezaprobarea oamenilor respectabili. Cu cei 30 000 de locuitori ai săi și valurile de pelerini, acesta era Orașul Sfânt, creuzet al creștinilor și cartier general militar — dominat de război și de Dumnezeu. Francii, bărbați și femei, se îmbăiau regulat — existau băi publice pe strada Blănarilor. Sistemul de canalizare roman era încă funcțional și probabil că majoritatea caselor erau dotate cu toalete. Până și cei mai islamofobi dintre cruciați au trebuit să se adapteze stilului de viață oriental. Pe timp de război, cavalerii purtau robe de in și acele *keffiyeh*-uri arabe peste armuri pentru a preveni încălzirea metalului la soare. Acasă, cavalerii se îmbrăcau ca toți ceilalți localnici, cu burnuz de mătase și chiar turban. Doamnele din Ierusalim purtau rochii lungi cu o tunică scurtă deasupra sau mantouri lungi brodate cu fir de aur; se fardau puternic și de obicei își acopereau fețele cu un voal când ieșeau în public. Iarna, atât bărbații, cât și femeile purtau blănuri, lux ce le era interzis austerilor Templieri care personificau această capitală a sfântului război creștin. Cavalerii ordinelor militare erau cei care dădeau tonul: Templierii purtau pelerine cu o cruce roșie și banduliere, iar Ospitalierii, pelerine negre cu crucea albă pe piept. În fiecare zi, cei trei sute de Templieri ieșeau călare din Grajdurile lui Solomon și plecau să se antreneze în afara orașului. În Valea Chedron, infanteriștii exersau tirul cu arcul.

Orașul roia de soldați și pelerini francezi, norvegieni, germani și italieni, dar și de creștini orientali — sirieni și greci cu barba scurtă, armeni și georgieni cu bărbi lungi și pălării înalte, care stăteau la hanuri și numeroasele taverne de aici. Viața străzii se concentra pe un *Cardo* roman, artera principală care pleca de la Poarta Sf. Ștefan (azi Poarta Damascului), trecea pe lângă Sfântul Mormânt și Cartierul Patriarhului pe dreapta, apoi dădea în cele trei străzi comerciale paralele, conectându-se la o rețea de alei în care mirosea a tot felul de mirodenii și mâncăruri gătite. Pelerinii cumpărau mâncare la pachet și băuturi răcoritoare de pe Malcuisinat, strada Bucătăriei proaste; schimbau bani pe strada Zarafilor sirieni; cumpărau bibelouri ieftine din strada Aurarilor latini, blănuri din strada Blănarilor.

Chiar și înainte de cruciade, se zicea că „nu există călători mai răi decât pelerinii din Ierusalim". Ținutul de peste Mare era varianta medievală a Vestului Sălbatic: criminali, aventurieri și prostituate veneau aici să-și caute norocul, dar

cronicarii pretenţioşi nu ne spun prea multe despre viaţa nocturnă a Ierusalimului. Soldaţii locali, acei turcopoli de origine modestă, latini din a doua generaţie de săraci orientalizaţi, numiţi *poulains*, negustori genovezi şi veneţieni, cavaleri nou-veniţi, cu toţii aveau nevoie de tavernele şi plăcerile pe care le găseşti într-un oraş-garnizoană. Intrarea în taverne era barată de un lanţ pentru a-i împiedica pe cavalerii mai turbulenţi să pătrundă acolo călare. Puteai vedea soldaţi pariind şi jucând zaruri în pragul prăvăliilor. Prostituatele europene erau aduse cu corăbiile pentru a fi oferite soldaţilor din *Outremer*. Mai târziu, secretarul sultanului Saladin va descrie cu mare plăcere una dintre aceste „încărcături", din punctul de vedere al unui musulman:

> Femei france frumoase, cu carnea murdară şi păcătoasă, care apăreau mândre în public, dezgolite şi peticite, rupte şi cârpite, care făceau dragoste şi se vindeau pe aur, cu şolduri frumoase şi graţioase, ca nişte adolescente cherchelite, închinau ca pe-o ofrandă sfântă ce aveau între coapse, şi fiecare mergea în urma trenei ei, vrăjit de strălucirea ei, înclinat ca un vlăstar şi arzând de nerăbdare s-o dezbrace.

Majoritatea sfârşeau în porturile din Acra şi Tir, unde străzile erau pline de marinari italieni, cu atât mai mult cu cât Ierusalimul era supravegheat de autorităţi care aveau grijă ca morala creştină să fie respectată, deşi tot ce-i omenesc era acolo.

Când pelerinii se îmbolnăveau, Ospitalierii îi îngrijeau în spital, unde puteau fi adăpostiţi 2 000 de pacienţi. Surprinzător este că ei acceptau să îngrijească musulmani şi evrei şi dispuneau chiar de o bucătărie halal şi kosher. Dar moartea era mereu prezentă în gândurile lor: Ierusalimul era o necropolă unde pelerinii bătrâni sau bolnavi se bucurau să moară şi să fie îngropaţi în aşteptarea Învierii. Pentru cei săraci se găseau osuare gratuite în cimitirele Mamilla şi Akeldama din Valea Infernului. În timpul unei epidemii care a avut loc ceva mai târziu în secolul al XII-lea, cincizeci de pelerini mureau zilnic şi căruţele adunau cadavrele în fiecare seară după vecernie.[144]

Fizic, viaţa se desfăşura în jurul celor două temple — Sfântul Mormânt şi Templul Domnului. Cronologic, se ghida după un calendar al ritualurilor. În această „epocă intens teatrală, în care se foloseau toate tehnicile pentru accentuarea sentimentelor publicului prin expunere", scrie istoricul Jonathan Riley-Smith, sanctuarele Ierusalimului semănau cu nişte decoruri, mereu remodelate şi îmbunătăţite pentru intensificarea efectului. Cucerirea oraşului era sărbătorită pe 15 iulie în fiecare an. În această zi, patriarhul conducea efectiv întregul oraş de la Sfântul Mormânt până la Muntele Templului, unde se ruga în faţa Templului lui Solomon, apoi conducea procesiunea prin Poarta de Aur — prin care trecuse în anul 630 primul cruciat, împăratul Heraclie, purtătorul Sfântei Cruci — până la

[144] O biserică ortodoxă şi una catolică au fost construite deasupra osuarelor respective, unde cadavrele erau aruncate prin nişte găuri în acoperiş: se credea că în douăzeci şi patru de ore cadavrele se descompuneau fără miros. Utilizat pentru ultima oară în 1829, osuarul catolic este astăzi plin cu pământ, dar corespondentul său grec ortodox este încă vizibil. Privind printr-o mică deschizătură, se pot vedea osemintele albite. Cele două biserici nu mai există; probabil au fost distruse de Saladin.

locul de pe zidul nordic, încoronat cu o cruce imensă, pe unde Godefroy pătrunsese în oraș. De Paște era cel mai frumos. În Duminica Floriilor, înainte de răsăritul soarelui, patriarhul și clericii, purtând Sfânta Cruce, plecau din Betania spre oraș, în timp ce o altă procesiune purtând ramuri de palmier cobora de la Muntele Templului pentru a se întâlni cu patriarhul în Valea lui Iosafat. Împreună deschideau apoi Poarta de Aur[145] și dădeau înconjurul esplanadei sacre înainte să se roage în Templul Domnului.

În Sâmbăta Mare, ierusalimiții se adunau la biserică să ia Lumina Sfântă. Un pelerin rus privea „mulțimea de oameni care se înghesuiau, se împingeau și își făceau loc cu coatele", plângând, bocind și strigând: „Păcatele mele vor împiedica Lumina Sfântă să coboare?" Regele venea pe jos de la Muntele Templului, dar mulțimea era atât de densă, ajungând până afară din curte, încât soldații trebuiau să-i facă loc monarhului să treacă. După ce intra, regele, vărsând „torente de lacrimi", lua loc într-un amvon în fața Mormântului, înconjurat de curtenii care plângeau, și aștepta Lumina Sfântă. În timp ce preotul ținea slujba, extazul creștea în obscuritatea bisericii, până când, deodată, „Lumina Sfântă ilumina Mormântul, miraculos de strălucitoare și splendidă". Patriarhul apărea cu flacăra și aprindea candela regală. Focul se răspândea în mulțime, din felinar în felinar — apoi era purtat prin oraș ca o flacără olimpică, peste Marele Pod, până la Templul Domnului.

Melisenda a înfrumusețat Ierusalimul, atât ca loc sfânt al Templului, dar și ca oraș-capitală politică, și a creat o mare parte din ceea ce putem vedea azi. Cruciații își dezvoltaseră un stil propriu, o combinație între romanic, bizantin și levantin, cu arcade rotunde, capiteluri masive, toate sculptate cu motive discrete, adesea florale. Regina a cerut să se construiască monumentala Biserică Sfânta Ana, la nord de Muntele Templului, pe locul scăldătoarei Betesda — astăzi reprezintă cel mai simplu și mai clar exemplu de arhitectură cruciată. Folosită deja ca refugiu pentru soțiile de viță regală abandonate, apoi ca domiciliu al prințesei Yvette, sora Melisendei, mănăstirea de pe lângă Biserica Sfânta Ana a devenit cea mai bogat înzestrată din Ierusalim. Câteva prăvălii din piețe poartă încă mențiunea ANNA pentru a arăta unde mergeau profiturile lor; alte magazine sunt marcate cu T de la Templu și se poate să fi aparținut Templierilor.

O capelă mică numită Sf. Egidiu a fost construită pe Marele Pod care duce spre Muntele Templului. În afara zidurilor, Melisenda a adăugat Biserica Maicii Domnului din Valea Iosafat, mormântul Fecioarei Maria, unde mai târziu a fost

[145] Sfânta Poartă de Aur era deschisă de două ori pe an. Cimitirul din exteriorul Porții de Aur, care probabil ținea de mănăstirea Templierilor, era un loc de odihnă veșnică aparte. Se spune că aici au fost îngropați cei care l-au omorât pe Thomas Becket. Câțiva importanți cavaleri franci au fost înmormântați în interior, pe Muntele Templului. În 1969, James Fleming, un teolog american, tocmai fotografia Poarta, când pământul s-a surpat și el a căzut într-o groapă adâncă de 2,5 metri, peste un morman de oseminte umane. În groapă a mai fost descoperit ceea ce părea a fi un frumos arc din piatră irodiană. Este posibil ca osemintele să aparțină cruciaților (Frederick din Regensburg a fost înmormântat acolo în 1148; arheologul Conrad Schick a descoperit resturi umane în 1891). Înainte și după cruciade, musulmanii l-au folosit ca un cimitir special. Oricum, Fleming nu a reușit să afle mai mult despre conținutul gropii, deoarece autoritățile musulmane au acoperit imediat intrarea cu ciment.

și ea înmormântată (mormântul ei s-a păstrat până astăzi), și a ridicat Mănăstirea Betania, numind-o stareță pe sora ei, prințesa Yvette. În Templul Domnului, a adăugat un grilaj metalic ornamental pentru a proteja Stânca (actualmente, cea mai mare parte din ea se găsește în Muzeul Haram, deși o mică secțiune a rămas pe loc și se pare că a conținut un fragment din prepuțul[146] lui Iisus, și mai târziu fragmente de păr din barba lui Mahomed).

În timpul vizitei oficiale la Fulk și Melisenda, Usamah bin Munqidh și stăpânul său, beiul Damascului, au primit permisiunea de a se ruga pe Muntele Templului, unde au cunoscut insularitatea și cosmpolitismul gazdelor lor france.

Usamah bin Munqidh și Iuda Halevi: musulmani, evrei și franci

Usamah s-a împrietenit cu câțiva Templieri pe care îi întâlnise pe timp de război și pe timp de pace. Aceștia i-au escortau pe el și pe beiul Unur pe esplanada sacră, cartierul general complet creștinat al Templierilor.

Unii cruciați vorbeau acum araba și construiau case cu grădini și fântâni ca nobilii musulmani; unii chiar mâncau mâncăruri arăbești. Usamah a întâlnit franci care nu consumau carne de porc și stăteau la „o masă frumos aranjată, cu mâncăruri preparate extrem de curat și deosebit de delicioase". Majoritatea francilor nu erau de acord cu cei care se adaptau prea mult la obiceiurile locale: „Dumnezeu a transformat Occidentul în Orient", scria Foulcher. „Cel care a fost roman sau franc a devenit aici galilean sau palestinian." Tot așa existau limite în prietenia lui Usamah cu Templierii și în deschiderea lor spirituală. Când un Templier care se pregătea să se întoarcă acasă, l-a invitat bucuros pe Usamah să-și trimită fiul la studii în Europa, astfel încât, „când se va întoarce, va fi un om cu adevărat înțelept", Usamah abia și-a stăpânit disprețul.

În timp ce se rugau în Domul Stâncii, unul dintre franci s-a apropiat de bei și l-a întrebat:

„Ai vrea să-l vezi pe Domnul când era mic?"

„Oh, desigur", a spus Unur. Atunci francul i-a condus pe el și pe Usamah la o icoană a Mariei cu pruncul Iisus.

„Iată-l pe Domnul când era copil", a zis francul spre amuzamentul disprețuitor al lui Usamah.

Apoi Usamah s-a dus să se roage în Templul lui Solomon, vechea al-Aqsa, unde a fost primit de prietenii săi Templieri, deși era ocupat să recite „Allahu Akhbar — Dumnezeu este Mare". Atunci a avut loc un incident jenant, când, „un franc s-a repezit la mine, m-a apucat și m-a întors cu fața spre răsărit, zicându-mi «Așa trebuie să te rogi!» Templierii s-au grăbit să intervină și l-au îndepărtat de

[146] Sfântul prepuț a fost doar un element dintr-o panoplie de relicve medievale. Carol cel Mare a oferit un fragment Papei Leon înainte de încoronarea sa în anul 800, dar în curând aveau să apară între 8 și 18 relicve de acest gen în lumea creștină. Baldovin I a trimis unul la Anvers în 1100, dar și Melisenda deținea un fragment. Majoritatea relicvelor s-au pierdut sau au fost distruse în timpul Reformei.

mine. «Omul acesta e străin», a explicat Templierul, cerându-şi scuze, «şi abia a sosit din ţinuturile france».“ Usamah şi-a dat seama că „orice nou venit“ este „mai bădăran decât cei care s-au adaptat aici şi s-au familiarizat cu prezenţa musulmanilor“. Aceşti nou-veniţi rămâneau „o rasă blestemată care nu se va obişnui niciodată cu cei de altă origine“.

Dar şefii musulmani nu au fost singurii care au vizitat Ierusalimul Melisendei. Ţăranii veneau zilnic în oraş ca să vândă fructe şi plecau seara. În anii 1140, regulile care le interziceau musulmanilor şi evreilor să intre în oraşul lui Hristos au devenit mai permisive. Astfel, un călător şi scriitor pe nume Ali al-Harawi spunea: „Am trăit destul de mult timp la Ierusalim ca să ştiu cum anume se dobândea Lumina Sfântă“. Existau deja câţiva evrei în Ierusalim, dar era încă riscant să vină în pelerinaj.

Chiar în această perioadă, în 1141, se spune că a venit din Spania Iuda Halevi, poet, filosof şi doctor. În cântecele sale de dragoste şi în poezia sa religioasă, el dorea cu ardoare „Sionul cu frumuseţea lui perfectă“ şi suferea din cauză că „Edom [islamul] şi Ismael [creştinismul] se revoltă în Oraşul Sfânt“. Evreul în exil era ca „o porumbiţă într-un ţinut străin“. Toată viaţa sa, Halevi, care scria poezii în ebraică, dar vorbea şi arabă, credea în întoarcerea evreilor în Sion:

> O, tu, oraş al lumii, cu frumuseţea-ţi cea mai pură
> Din Apusul îndepărtat, suspin de dorul tău.
> Aripi de vultur de-aş avea, la tine aş zbura,
> Cu lacrimi aş uda pământul tău.

Halevi, ale cărui poezii încă fac parte din liturghia sinagogilor, a scris cu o pasiune cu care n-a mai scris nimeni altcineva despre Ierusalim: „Când visez la întoarcerea din captivitatea ta, sunt o harpă pentru cântecele tale“. Nu se ştie sigur dacă el chiar a ajuns în Ierusalim, dar, potrivit legendei, chiar când intra pe porţile oraşului, ar fi fost doborât de un călăreţ, probabil un franc, şi a murit, destin pe care cuvintele sale parcă l-au prezis: „Voi cădea cu faţa la pământul tău şi mă voi bucura de pietrele tale şi voi mângâia ţărâna ta“.

Această moarte nu l-a surprins pe Usamah, care studiase duritatea legilor france. În drum spre Ierusalim, avusese ocazia să vadă doi franci care îşi rezolvau o neînţelegere prin luptă — unul i-a crăpat capul celuilalt. „Era un caz grăitor despre legislaţia şi procedurile lor juridice.“ Când un om a fost acuzat că a omorât nişte pelerini, l-au legat cu mâinile la spate şi l-au băgat într-un bazin cu apă. Dacă se ducea la fund, era nevinovat, dar dacă plutea, era considerat vinovat şi, după cum ne spune Usamah, „îi fardau puţin ochii“ — adică îl orbeau.

Cât despre obiceiurile lor sexuale, Usamah povesteşte cu umor cum un franc a găsit-o pe soţia lui în pat cu un alt bărbat, dar l-a lăsat pe acesta să plece cu un simplu avertisment, iar un altul l-a pus pe bărbier să-i radă nevesti-sii părul pubian. În domeniul medical, Usamah povesteşte că, în timp ce un medic oriental aplica o cataplasmă pentru a trata un pacient cu un abces la picior, a intervenit un doctor franc cu satârul şi i-a amputat pacientului piciorul, punând eterna întrebare: „Vrei să trăieşti cu un picior sau să mori cu două?“. Dar omul a murit cu

unul. În timp ce un medic oriental prescria o dietă specială unei femei care suferea de „uscăciune umorală"[147], același doctor franc i-a pus diagnosticul „un demon în cap" și i-a scobit o cruce în craniu, omorând-o pe femeie. Cei mai buni medici erau creștinii vorbitori de arabă și evreii: chiar și regii Ierusalimului îi preferau acum pe medicii orientali. Dar Usamah nu s-a mulțumit cu atât — el menționează două cazuri în care medicina francă a funcționat miraculos.

Musulmanii îi priveau pe cruciați ca pe niște brute și niște prădători. Însă nu trebuie să exagerăm cu acest clișeu potrivit căruia cruciații erau niște barbari, iar musulmanii niște esteți. La urma urmei, Usamah îl servise pe sadicul Zengi, iar relatarea lui, dacă ar fi să citim până la capăt, zugrăvește și violențele musulmanilor, care nu sunt deloc mai puțin șocante pentru sensibilitatea omului modern: colecționarea capetelor de creștini, crucificarea și tăierea în două a propriilor soldați sau eretici, pedepsele severe impuse de legea islamică Șaria — și episodul în care tatăl său, într-un acces de furie, i-a retezat brațul unui paj. De ambele părți domina violența și existau legi la fel de dure. Cavalerul franc și *faris*-ul musulman aveau multe în comun: ambii erau conduși de aventurieri ca Baldovin sau Zengi, fondatori de dinastii războinice. Ambele sisteme se bazau pe atribuirea de domenii sau surse de venituri principalilor războinici. Arabii se foloseau de poezie pentru a se mândri, a se amuza și a face propagandă. Când era în slujba beiului din Damasc, Usamah a negociat în versuri cu egiptenii, în timp ce cavalerii cruciați cântau în poezii dragostea curtenească. Atât cavalerul, cât și *faris*-ul trăiau după coduri de onoare asemănătoare și împărtășeau aceleași obsesii — religia, războiul, caii — și aceleași pasiuni.

Puțini soldați sau romancieri au surprins exaltarea și nebunia războiului la fel de bine ca Usamah. Citindu-l pe el, parcă ne găsim în vâltoarea Războiului Sfânt din regatul Ierusalimului. El a scris cu pasiune despre întâmplări de pe câmpul de luptă, cu cavaleri destoinici sau indiferenți, cu evadări miraculoase și morți terifiante, și despre euforia șarjelor nebune cu scânteiri de oțel, cai înspumați și vărsări de sânge. Dar el a fost și un filosof conștient de forța Destinului și a milei Divine: „Chiar și cele mai mărunte și insignifiante lucruri pot duce la distrugere". Dar mai presus de toate, ambele tabere credeau, vorba lui Usamah, că „victoria într-un război o dă doar Dumnezeu". Religia era totul. Cea mai frumoasă laudă adusă de Usamah unui prieten suna astfel: „Un veritabil erudit, un cavaler onest și un adevărat musulman".

Dar liniștea și calmul din Ierusalimul Melisendei au fost brusc spulberate de un accident legat de un sport practicat atât de nobilii franci, cât și de musulmani.

[147] Potrivit vechii „teorii umorale" (care susținea că funcțiile organismului sunt reglate de cele patru umori: sânge, limfă, bila galbenă și bila albă), „uscăciunea umorală" era asociată, de regulă, cu o stare de iritabilitate sau o suferință de natură psihică. (*N.t.*)

Impasul 1142–1174

Zengi: orgoliu și răzbunare

Dacă nu era ocupat să lupte sau să scrie, Usamah vâna căprioare, lei, lupi, hiene și gheparzi, șoimi și câini — iar în privința asta nu se deosebea de Zengi sau regele Fulk, care mergeau la vânătoare de câte ori se putea. Când au fost în vizită la Fulk, Usamah și beiul Damascului au admirat un uliu porumbar, așa că regele le-a oferit pasărea cadou.

Pe 10 noiembrie 1142, la scurt timp după vizita lui Usamah la Ierusalim, regele Fulk a ieșit călare în apropiere de Acra, când a zărit un iepure. A dat pinteni calului și a pornit în urmărirea lui. Deodată, șaua s-a desfăcut din curea și el a fost aruncat de pe cal. Apoi șaua l-a izbit în cap și i-a fracturat craniul. După trei zile a murit. Ierusalimiții au escortat cortegiul funerar până la Sfântul Mormânt. În ziua de Crăciun, Melisenda l-a încoronat rege pe fiul ei de doisprezece ani, care a devenit Baldovin al III-lea, dar în realitate ea era cea care conducea. Într-o epocă dominată de bărbați, Melisenda era „o femeie de o mare înțelepciune" care, scrie William din Tir, „se ridicase atât de mult peste statutul obișnuit al unei femei, încât era capabilă să ia măsuri importante, și conducea regatul cu aceeași demnitate ca și strămoșii ei".

În acest moment dulce-amar, s-a produs dezastrul. În 1144, Zengi Sângerosul a cucerit Edessa, unde bărbații franci au fost masacrați, iar femeile france au fost duse în sclavie (în timp ce creștinii armeni au fost protejați). El a distrus astfel primul stat cruciat, leagănul dinastiei Ierusalimului. Lumea islamică jubila. Francii nu erau invincibili și cu siguranță că și Ierusalimul urma să cadă. „Dacă Edessa este largul mării", scria Ibn al-Qaysarani, „Ierusalimul este țărmul". Califul abbasid i-a acordat lui Zengi titlurile de Ornament al Islamului, Ajutor al comandantului credincioșilor, Regele îndrumat divin. Dar patima neînfrânată pentru băutură a lui Zengi l-a dus la pieire.

În timpul unui asediu în Irak, un eunuc umilit, poate unul dintre cei castrați pentru plăcerea lui Zengi, s-a strecurat în cortul bine păzit și l-a înjunghiat pe stăpânul beat chiar în patul său, lăsându-l aproape fără suflare. Un curtean l-a găsit plin de sânge, rugându-l să-l ajute: „Credea că vreau să-l omor. Mi-a făcut semn cu degetul să mă apropii. M-am oprit îngrozit în fața lui și am întrebat: «Stăpâne, cine ți-a făcut asta?»". Astfel a murit Prințul Șoim.

Cât cadavrul lui Zengi încă nu se răcise, cei din anturaj i-au furat bunurile pe care le-au găsit acolo, iar cei doi fii ai săi și-au împărțit pământurile: cel mai mic dintre ei, Nur al-Din, în vârstă de douăzeci și opt de ani, i-a scos șevaliera de pe deget și a luat teritoriile siriene. Priceput, dar mai puțin feroce decât tatăl său, Nur al-Din a intensificat jihadul împotriva francilor. Șocată de soarta Edessei, Melisenda a apelat la Papa Eugeniu al II-lea, care a lansat a doua cruciadă.

Eleonora din Aquitania și regele Ludovic: scandal și înfrângere

Ludovic al VII-lea, tânărul și virtuosul rege al Franței, însoțit de soția sa, Eleonora, ducesă de Aquitania, și Conrad al III-lea, regele Germaniei, un veteran al pelerinajelor, au răspuns la chemarea papei. Dar armatele germană și franceză au fost bătute sistematic de turci în timp ce traversau Anatolia. Ludovic al VII-lea abia a reușit să ajungă la Antiohia după un marș forțat dezastruos și probabil terifiant pentru regina Eleonora, care a pierdut o mare parte din bagaje și tot respectul pentru soțul ei pe cât de evlavios, pe atât de incapabil.

Prințul Raymond de Antiohia l-a îndemnat pe Ludovic al VII-lea să-l ajute să ocupe Alepul, dar Ludovic era hotărât să-și facă mai întâi pelerinajul la Ierusalim. Influentul Raymond era unchiul Eleonorei și „cel mai frumos dintre prinți". După această călătorie lamentabilă, Eleonora „a ignorat jurământul căsătoriei și a fost infidelă soțului ei", ne spune William din Tir. Regele era în preajma ei supus ca un cățeluș, dar privea relațiile sexuale ca pe un păcat, chiar și în cadrul căsătoriei. Nu e de mirare deci că Eleonora îi zicea „mai degrabă călugăr, decât bărbat". Însă Eleonora, o femeie extrem de inteligentă, cu forme voluptuoase, brunetă cu ochii negri, era cea mai bogată moștenitoare din Europa, fiind crescută la extravaganta curte a ducilor de Aquitania. Cronicarii religioși afirmau că îi curgea prin vene sângele păcatului, deoarece bunicul ei fusese William Trubadurul, un războinic-poet de moravuri ușoare, iar bunica ei fusese amanta bunicului, poreclită *La Dangereuse* — Periculoasa. Ei au devenit amanți când Trubadurul, ca să se apropie de Periculoasa, l-a căsătorit pe fiul său cu fiica acesteia.

Nu se știe dacă Eleonora și Raymond au comis sau nu păcatul adulterului, însă comportamentul lor a fost suficient de provocator pentru ca soțul să se simtă umilit și să izbucnească un scandal internațional. Regele Franței și-a rezolvat problema conjugală răpind-o pe Eleonora și plecând să se alăture regelui german care sosise la Ierusalim. În timp ce Ludovic și Eleonora se apropiau de oraș, „tot clerul și poporul i-au ieșit în întâmpinare" și l-au însoțit până la Sfântul Mormânt „în acompaniament de imnuri și cântece". Cuplul francez a rămas împreună cu Conrad în Templul lui Solomon, iar Eleonora a fost probabil atent supravegheată de curtenii regelui. Ea a rămas izolată acolo luni în șir.

Pe 24 iunie 1148, Melisenda și fiul ei, Baldovin al III-lea, au convocat un consiliu la Acra unde s-a stabilit destinația cruciadei: Damasc. Până de curând, orașul fusese aliatul Ierusalimului, dar era logic să fie considerat o țintă, deoarece nu era decât o chestiune de timp până să fie ocupat de Nur al-Din. Pe 23 iulie, regii

Ierusalimului, Franței și Germaniei au reușit să ajungă până la livezile din vest de Damasc, dar după două zile, nu se știe de ce, și-au mutat tabăra la est. Patru zile mai târziu, cruciada a eșuat, iar cei trei regi au suferit o retragere umilitoare.

Se poate ca Unur, beiul Damascului, să-i fi corupt pe nobilii din Ierusalim și să-i fi convins că occidentalii cruciați urmăreau să păstreze pentru ei trofeul victoriei. Această duplicitate era absolut posibilă, dar și mai probabil este că armata cruciată aflase pur și simplu că Nur al-Din, fiul lui Zengi, se apropia cu întăriri. Ierusalimul a început să tremure în fața dezastrului. Conrad s-a întors acasă la el. Ludovic, pierdut în ascetism și penitență, a rămas să sărbătorească Paștele în Orașul Sfânt. Eleonora ardea de nerăbdare să se întoarcă: odată ajunși în Franța, căsătoria lor a fost anulată.[148]

După plecarea lor, regina Melisenda și-a celebrat cel mai mare triumf al său și a suferit cea mai grea umilință. Pe 15 iulie 1149, ea și fiul ei au sfințit noua Biserică a Sfântului Mormânt, care a rămas și azi o impresionantă capodoperă arhitecturală din perioada Ierusalimului cruciat. În fața labirintului întortocheat de capele și de sanctuare din acest complex construit în 1048 și restaurat în 1119, arhitecții au găsit o soluție extraordinar de îndrăzneață. Au acoperit totul cu o rotondă ambițioasă și au reunit aceste situri într-un edificiu magnific în stil romanic care se întindea până în Sfânta Grădină aflată la est. Au deschis zidul estic al Rotondei pentru a putea adăuga alte capele și un imens deambulatoriu. Pe locul Bazilicii lui Constantin, au ridicat o mănăstire mare. Au păstrat intrarea sudică din 1048 și au creat o fațadă romanică cu două portaluri (astăzi, unul dintre ele este zidit), având deasupra grinzi sculptate (care astăzi se găsesc în Muzeul Rockefeller). Sculpturile neasemuit de frumoase de pe casa scării ce duce la Capela de pe Golgota sunt poate cele mai rafinate realizări artistice din întreaga epocă cruciată.

Între timp, fiul Melisendei a început să-și revendice dreptul de a exercita puteri depline. În vârstă de douăzeci de ani, apreciat pentru inteligența și frumusețea lui, Baldovin al III-lea era considerat regele franc ideal, însă nu lipsit de vicii. Era un împătimit al jocurilor de noroc și un seducător cu slăbiciune pentru femeile căsătorite. Dar criza izbucnită la nord arăta că Ierusalimul avea nevoie de un rege războinic la conducerea sa: fiul lui Zengi, Nur al-Din, i-a înfrânt pe locuitorii Antiohiei și l-a omorât pe Raymond, unchiul Eleonorei.

Baldovin s-a grăbit să înainteze spre nord și a ajuns la timp pentru a salva Antiohia, dar, când s-a întors, Melisenda, acum în vârstă de patruzeci și șapte de ani, a refuzat ca el să fie încoronat de Paște. Regele a decis să nu se dea bătut.

[148] Melisenda era a treia regină care conducea singură Ierusalimul — după Atalia, fiica Izabelei, și Alexandra, văduva lui Alexandru Ianeus în epoca Macabeilor. Ea a fost încoronată de trei ori, o dată cu tatăl ei în 1129, apoi cu Fulk în 1131 și din nou cu fiul ei în 1143. În ciuda statutului inferior al femeii în ambele tabere, Usamah bin Munqidh vorbește despre femei musulmane, dar și cruciate care, în vremuri de restriște, au îmbrăcat armura și au luptat pe câmpul de luptă. Melisenda nu și-a uitat originea armeană. După căderea Edessei, i-a primit pe refugiații armeni în Ierusalim și, în 1141, armenii au început construirea Catedralei Sfântul Iacob de lângă palatul regal.

Mamă contra fiu: Melisenda contra Baldovin al III-lea

Melisenda i-a oferit prosperele porturi Tir și Acra, dar a păstrat Ierusalimul pentru ea. „Focul ce mocnea s-a reaprins" și Baldovin și-a ridicat propria armată pentru a ocupa orașul. Melisenda s-a grăbit să plece de la Nablus spre Ierusalim, în timp ce Baldovin a pornit pe urmele ei. Ierusalimul a deschis porțile în fața regelui. Melisenda s-a retras în Turnul lui David care a fost asediat de Baldovin. El „și-a adus mașinile pentru asalt", lansând tiruri de săgeți și pietre timp de câteva zile. Până la urmă, regina a renunțat la putere și la Ierusalim.

Abia reușise Baldovin să pună mâna pe ceea ce i se cuvenea, când Antiohia a fost din nou atacată de Nur al-Din. În timp ce regele era plecat în nord, familia Ortuq, care condusese Ierusalimul între 1086 și 1098, a plecat din fieful lor irakian ca să pună mâna pe Orașul Sfânt, masând trupe pe Muntele Măslinilor, dar ierusalimiții au ieșit și i-au masacrat pe drumul Ierihonului. Cu un moral îmbunătățit, Baldovin și-a condus armata cu Sfânta Cruce spre Ascalon, pe care l-a ocupat după un lung asediu. Dar la nord, Damascul a căzut până la urmă în mâinile lui Nur al-Din, care a devenit stăpân al Siriei și Irakului de est.

Nur al-Din, „bărbat înalt și oacheș, cu barbă, dar fără mustață, cu frunte înaltă și înfățișare plăcută la care contribuiau niște ochi cu priviri arzătoare", putea fi la fel de crud ca Zengi, doar că era mai ponderat și mai subtil. Chiar și cruciații îl considerau „viteaz și înțelept". Era iubit de curtenii săi printre care se număra acum și Usamah bin Munqidh, această giruetă politică. Lui Nur al-Din îi plăcea atât de mult să joace polo, încât juca și noaptea la lumina torțelor. Dar el a fost cel care a canalizat toată furia musulmanilor față de cucerirea francă, transformând-o într-o resurgență sunnită și alimentând o nouă încredere militară. O succesiune de *fadail*-uri ce proslăveau virtuțile Ierusalimului prezentau jihadul lui Nur al-Din ca un mijoc de „purificare a Ierusalimului de întinarea Crucii" — culmea ironiei, căci altădată cruciații îi numiseră pe musulmani „pângăritori ai Sfântului Mormânt". El a comandat un *minbar* sau amvon frumos sculptat pe care să-l instaleze în al-Aqsa când va cuceri orașul.

Baldovin și Nur al-Din se aflau într-un impas. Au încheiat un armistițiu, timp în care regele a încercat să obțină sprijinul bizantinilor, căsătorindu-se cu Teodora, nepoata împăratului Manuel. La nuntă și la ceremonia de încoronare din Biserica Sfântului Mormânt, „trusoul miresei, alcătuit din aur, pietre prețioase, veșminte scumpe și perle", a adus la Ierusalim splendoarea exotică a Constantinopolului. Baldovin încă nu avea moștenitori când s-a îmbolnăvit în Antiohia și a murit câteva săptămâni mai târziu, pe 10 mai 1162, probabil de dizenterie.

Din Antiohia până în Ierusalim, cortegiul funerar a trecut prin scene nemaiîntâlnite, „de o durere profundă". Regii Ierusalimului, ca toate celelalte familii de veterani ai cruciadelor, deveniseră niște levantini, astfel încât, acum, observa William din Tir, „se vedeau coborând din munți o mulțime de necredincioși musulmani care au mers jeluind în urma cortegiului funerar". Însuși Nur al-Din spunea că „francii au pierdut un prinț cum n-a mai avut lumea până acum".

Amaury și Agnes: „o regină nedemnă de un oraș atât de sfânt ca Ierusalimul"

Proasta reputație a unei femei era acum pe punctul de a compromite succesiunea la tronul Ierusalimului. Moștenitorul era Amaury, fratele lui Baldovin, conte de Jaffa și Ascalon, dar patriarhul a refuzat să-l încoroneze dacă nu anula căsătoria cu Agnes, susținând că erau rude de sânge mult prea apropiate — deși aveau deja un fiu. În realitate, problema a fost că „ea nu era o regină demnă de un oraș atât de sfânt ca Ierusalimul", după cum scria un cronicar puritan. Agnes avea o reputație proastă, fiind considerată o femeie de moravuri ușoare, dar nu putem să știm cu siguranță dacă era așa deoarece toți istoricii din vremea aceea o condamnau. În orice caz, era în mod clar un trofeu mult dorit și se zvonea că printre amanții ei se numărau majordomul, patriarhul și patru bărbați căsătoriți.

Supus, Amaury a divorțat de ea și a fost încoronat la vârsta de douăzeci și șapte de ani. Greoi de felul lui — se bâlbâia și se îneca atunci când râdea — Amaury a devenit în curând „excesiv de gras, având piept ca de femeie, cu sânii atârnându-i până la brâu". Ierusalimiții râdeau de el pe străzi, dar el îi ignora, „ca și când nu auzea lucrurile care se spuneau". Deși avea sâni ca de femeie, era un intelectual și un războinic care se confrunta acum cu cea mai dificilă problemă strategică de la întemeierea regatului. Nur al-Din deținea controlul asupra Siriei, dar cucerirea Ascalonului de către Baldovin al III-lea deschisese calea spre Egipt. Amaury avea nevoie de toată forța și energia pentru a pune mâna pe acest trofeu înaintea lui Nur al-Din.

A fost motivul pentru care l-a primit la Ierusalim pe Andronic Comnen, cea mai notorie canalie a momentului, un prinț bizantin „însoțit de un alai de cavaleri", întăriri bine-venite. La început, cavalerii săi au constituit „un motiv de mare satisfacție" la Ierusalim. Văr cu împăratul Emanuel, Andronic o sedusese pe nepoata împăratului, fusese cât pe ce să fie ucis de frații acesteia și petrecuse doisprezece ani în închisoare înainte să fie iertat și numit guvernator al Ciliciei. A fost apoi destituit pentru incompetență și lipsă de loialitate, a fugit în Antiohia unde a sedus-o pe Filipa, fiica prințului de aici, și iar a fost nevoit să fugă, de data asta la Ierusalim. „Dar ca un șarpe încălzit la sân sau ca un șoarece închis într-un dulap", își amintea William din Tir, care făcea parte din anturajul lui Amaury, „a demonstrat cât de adevărate sunt vorbele «mă tem de greci chiar și când aduc daruri»[149]".

Amaury i-a dat Beirutul în stăpânire, dar Andronic, acum în vârstă de aproape șaizeci de ani, a abandonat-o pe prințesa Filipa și a sedus-o pe grațioasa văduvă a lui Baldovin al III-lea, Teodora, regina moștenitoare a Ierusalimului, care n-avea decât treisprezece ani. Ierusalimul s-a scandalizat și Andronic a trebuit să fugă din nou. El a răpit-o pe Teodora și, împreună cu ea, a trecut în tabăra lui Nur

[149] „Timeo Danaos et dona ferentes", citat din Vergiliu, *Eneida* (II, 49). (*N.t.*)

al-Din, în Damasc.[150] Nimeni nu a regretat plecarea acestui „șarpe", și cu atât mai puțin William din Tir, preotul favorit al lui Amaury, născut la Ierusalim. După ce studiase la Paris, Orleans și Bologna, William se întorsese și devenise cel mai fidel consilier al lui Amaury. Timp de peste douăzeci de ani, ca arhiepiscop al Tirului și apoi cancelar, William a fost un martor apropiat al dramei regale care coincidea cu cea mai gravă criză a Ierusalimului.

William din Tir: bătălia pentru Egipt

Regele Amaury l-a însărcinat pe William să scrie o istorie a regatelor cruciate și musulmane, o treabă deloc ușoară. William nu avea nicio problemă să scrie istoria Ținutului de peste Mare, dar, chiar dacă vorbea limba arabă, cum putea să scrie despre islam?

În acest timp, Egiptul fatimid se afla în plin proces de dezbinare. S-au ivit acum o mulțime de ocazii de care un oportunist inteligent nu putea să nu profite — așa că, firește, Usamah bin Munqidh se găsea la Cairo, unde jocurile puterii erau pe cât de letale, pe atât de benefice. Usamah a făcut avere și a construit o bibliotecă. Inevitabil, lucrurile au mers prost și el a trebuit să fugă pentru a scăpa cu viață. Dar și-a trimis familia, aurul și prețioasa bibliotecă cu o corabie. Aceasta a naufragiat în apropiere de Acra și averea lui s-a pierdut, iar biblioteca a fost confiscată de regele Ierusalimului: „Faptul că au fost salvați copiii și femeile noastre m-a făcut să suport mai ușor vestea că toată agoniseala mea de-o viață se pierduse. Dar mi-a părut rău pentru cărți. Erau patru mii de volume. Am regretat dispariția lor toată viața". Dar ghinionul lui Usamah s-a dovedit a fi norocul lui William, deoarece el a moștenit cărțile lui Usamah și s-a folosit de ele pentru a scrie istoria sa.

Între timp, Amaury a început bătălia pentru Egipt, lansând nu mai puțin de cinci tentative de invazie. Miza era enormă. La cea de-a doua invazie, părea să fi cucerit Egiptul. Dacă el ar fi reușit să păstreze bogățiile și resursele acestei țări, probabil că regatul creștin al Ierusalimului ar fi rezistat și toată istoria regiunii ar fi fost alta. Izgonit de la putere, vizirul egiptean s-a refugiat la Nur al-Din, care l-a trimis pe generalul kurd Shirkuh, pe cât de energic, pe atât de gras, să recucerească Egiptul. Amaury l-a învins pe Shirkuh și a ocupat Alexandria, dar, în loc să-și consolideze poziția, a acceptat tribut și s-a întors la Ierusalim.

Mulțumită prăzii din Egipt, capitala lui Amaury a prosperat. În această perioadă a fost construită eleganta sală gotică a Cenaclului de pe Muntele Sionului

[150] În orice caz, se pare că a iubit-o pe Teodora mai mult decât pe celelalte. Când ea a fost luată prizonieră de către împărat, Andronic s-a predat și a fost iertat. În 1182, după moartea împăratului, acest ticălos penibil a preluat puterea, devenind unul dintre cei mai detestabili împărați din istoria Constantinopolului. În timpul domniei lui pline de teroare, a omorât aproape toată familia imperială, inclusiv femei. La vârsta de 65 de ani, își păstrase o înfățișare destul plăcută și de tinerească pentru a se căsători cu o prințesă de 13 ani. Când a fost răsturnat de pe tron, a avut parte de o moarte groaznică, fiind prins de mulțime și torturat: i-au tăiat un braț, i-au scos un ochi, i-au smuls părul și dinții, i-au turnat apă fiartă pe față pentru a-i distruge faimosul chip. Nu știm ce s-a întâmplat cu Teodora.

și regele a cerut să se ridice un nou palat regal, cu porticuri și acoperiș triunghiular, un mic turn acoperit cu o cupolă și un altul mai mare, circular, la sud de Turnul lui David.[151] Dar Egiptul nu era nici pe departe supus.

Împotmolit în acest conflict costisitor, Amaury a încercat să obțină ajutor de la împăratul Manuel al Constantinopolului, căsătorindu-se cu Maria, nepoata acestuia, și trimițându-l pe istoricul William să negocieze o cooperare militară — însă ajutorul bizantin nu a venit niciodată la timp. În Egipt, Amaury și aliații săi egipteni erau pe punctul de a ocupa Cairo, când a reapărut Shirkuh, comandantul lui Nur al-Din. Regele s-a retras după ce i s-a promis plata unui nou tribut.

Când Amaury s-a îmbolnăvit în Gaza, el le-a cerut aliaților egipteni să-i trimită cel mai bun doctor al lor — regele fiind un admirator al medicinei orientale. Egiptenii i-au propus această sarcină unuia dintre doctorii evrei ai califului care, întâmplător, tocmai se întorsese de la Ierusalim.

Moise Maimonide: călăuza rătăciților

Maimonide a refuzat să-l trateze pe regele cruciat, mișcare calculată, fără îndoială, deoarece sosise de curând în Egiptul fatimid, a cărui alianță cu Ierusalimul a fost de scurtă durată. Maimonide fugise de persecuțiile musulmane din Spania, unde epoca de aur a civilizației iudeo-musulmane începuse să apună. Țara era acum divizată între regatele creștine agresive din nord și sudul musulman cucerit de niște berberi fanatici, almohazii. Aceștia le oferiseră evreilor să aleagă între convertire și moarte. Tânărul Maimonide s-a prefăcut că se convertește, dar în 1165 a reușit să scape și să plece în pelerinaj la Ierusalim. Pe 14 octombrie, în luna Tișri, când evreii sărbătoresc Anul Nou și Ziua Răscumpărării, sezonul ideal pentru pelerinaje la Ierusalim, Maimonide se afla pe Muntele Măslinilor împreună cu fratele și tatăl său. Atunci a văzut pentru prima dată Muntele Templului evreiesc și, potrivit obiceiului, și-a rupt hainele de pe el — mai târziu precizează cu exactitate cum trebuia pelerinul evreu să-și rupă hainele și apoi să le coasă la loc și când anume trebuia s-o facă.

Intrând în oraș pe Poarta Iosafat din răsărit, el a descoperit un Ierusalim creștin în care, oficial, evreii încă nu aveau voie să intre — deși în realitate erau patru vopsitori evrei care locuiau în apropiere de Turnul lui David, sub protecția regelui.[152] Maimonide a jelit Templul care, „în ruine, continuă să fie sfânt". Apoi,

[151] Acest palat apare pe harta destul de realistă a Ierusalimului elaborată la Cambrai în această epocă. Teodoric a văzut palatul în 1169. A fost dat cruciaților germani în 1229, apoi a dispărut, fiind probabil distrus de hoardele turcilor corasmieni în 1244. Arheologii au descoperit fragmente din fundația sa în 1971 și 1988 sub Grădina armeană și cazarmele turcești.

[152] Pelerinul evreu Benjamin de Tudela a vizitat Ierusalimul imediat după Maimonide. În timp ce se afla acolo, niște muncitori care lucrau la restaurarea Cenaclului de pe Muntele Sionului au descoperit o cavernă misterioasă despre care s-a crezut că era Mormântul regelui David. Cruciații au adăugat un cenotaf care, contaminat de atmosfera religioasă din Ierusalim, a devenit la fel de sfânt atât pentru evrei, cât și pentru musulmani. Benjamin pretindea că a plecat apoi în Irak. În orice caz, el a consemnat drama care se desfășura la Bagdad, unde un tânăr evreu pe nume David el-Rey (Regele) sau Alroy se declara a fi Mesia și promitea să-i ducă pe aripi pe evreii de acolo „pentru a cuceri Ierusalimul". Evreii din Bagdad au așteptat pe acoperișurile caselor, dar n-au reușit niciodată să

spune el, „am intrat în măreţul şi sfântul templu şi m-am rugat". Se pare că i s-a permis să se roage la Stânca din Templul Domnului [153] (aşa cum s-a întâmplat şi în cazul unor musulmani ca Usamah bin Munqidh), deşi mai târziu s-a interzis orice vizită la Muntele Templului, regulă respectată şi azi de unii evrei ortodocşi.

După aceea, el s-a stabilit în Egipt unde, cunoscut de arabi sub numele de Musa ibn Maymun, a devenit un renumit polimat, autor de lucrări pe subiecte variate, de la medicină la drept, printre ele numărându-se capodopera *Călăuza rătăciţilor*, care împletea filosofia, religia şi ştiinţa. Maimonide a mai fost şi medic regal. Dar în Egipt domnea haosul în timp ce Amaury şi Nur al-Din se luptau pentru supremaţie asupra califatului fatimid hărţuit. Amaury a fost neobosit — dar fără succes.

În 1169, stăpânul Siriei, Nur al-Din, a finalizat încercuirea Ierusalimului odată cu victoria emirului Shirkuh în bătălia pentru Egipt. Shirkuh a fost ajutat de tânărul său nepot Saladin. După ce obezul Shirkuh a murit în 1171, Saladin a preluat Egiptul şi l-a numit pe Maimonide şeful evreilor — Rais al-Yahud — şi medicul său personal. În acest timp, la Ierusalim, moştenitorul tronului, având o sănătate şubredă, punea medicina pe primul plan.

decoleze, spre amuzamentul vecinilor. Alroy a fost până la urmă omorât. După ce Benjamin Disraeli a vizitat Ierusalimul în secolul al XIX-lea, a început să scrie romanul *Alroy*.

[153] După patru secole în care a servit ca sinagogă sub musulmani, „Caverna" a fost sigilată de cruciaţi în tunelele de lângă zidul vestic şi transformată într-un rezervor. Prin urmare, este puţin probabil ca Maimonide să se fi rugat acolo.

Regele lepros 1174–1187

William din Tir: preceptorul regal

Regele Amaury i-a încredințat lui William din Tir educația fiului său, Baldovin. William îl adora pe prinț:

> Băiatul, pe atunci în vârstă de nouă ani, mi-a fost încredințat spre a-l instrui și iniția în studiul științelor liberale. Am vegheat asupra lui cu toată grija pe care o nutream pentru acest elev regal. Copilul avea o înfățișare drăgălașă și a făcut progrese în studiul literelor, dându-ne motive să credem în el și dovezi că dezvolta un caracter plăcut. Știa să călărească, mânuind calul cu măiestrie. Avea o minte ageră și o memorie solidă.

„La fel ca tatăl lui", adăuga William, „îi plăcea mult să asculte istorisiri, asculta și urma sfaturile bune" — cele date de William, desigur. Băiatului îi plăcea să se joace și așa a descoperit preceptorul său că avea o problemă.

> Se juca împreună cu prietenii când, așa cum fac adesea copiii la această vârstă, au început să se piște unii pe alții de mâini și de picioare. Dar Baldovin suporta jocurile mult prea răbdător, de parcă n-ar fi simțit nimic. Lucrul acesta se mai întâmplase de câteva ori înainte să fiu informat. Când l-am chemat, am constatat că tot brațul lui drept era practic amorțit. Am început să mă îngrijorez. Tatăl băiatului a fost înștiințat; au fost consultați medici. În timp, am recunoscut primele simptome. Abia puteam să ne stăpânim lacrimile.

Boala lui Baldovin al IV-lea

Minunatul copil al lui William era lepros[154], dar și moștenitorul unui regat asediat. Pe 15 mai 1174, puternicul om al Siriei și Egiptului, cel care inițiase noul

[154] Lepra era o boală comună. În Ierusalim exista Ordinul Sf. Lazăr, rezervat cavalerilor leproși. Lepra nu se transmite ușor: probabil că băiatul a fost expus luni de zile, având contact poate cu o bonă care manifesta simptome ușoare. Boala este cauzată de o bacterie care se transmite prin sudoare și atingere. Vârsta adolescenței a declanșat la Baldovin lepra lepromatoasă. În filmul *Regatul Cerului*, personajul său poartă o mască de fier pentru a-i ascunde chipul distrus și fără nas. În realitate, el a refuzat să se ascundă chiar și atunci când boala s-a extins în tot corpul.

jihad, Nur al-Din, a murit. Chiar și William îl admirase, considerându-l „un prinț drept și un om credincios".

Regele Amaury s-a grăbit spre nord, sperând să profite de moartea lui Nur al-Din, dar s-a îmbolnăvit de dizenterie. La vârsta de treizeci și opt de ani, în timp ce medicii arabi și franci se certau pe tema tratamentului pe care să i-l administreze, el s-a stins din viață la Ierusalim pe 11 iulie. Noul și „plăcutul" rege Baldovin al IV-lea se dovedea un elev strălucit în fața profesorului său William, dar trebuia să îndure tot felul de tratamente: îi luau sânge, îl fricționau cu „unguente sarazine" și-i făceau clisme. De sănătatea lui se ocupa un medic arab, Abu Sulayman Dawud, al cărui frate l-a învățat pe Baldovin să călărească folosind o singură mână pe măsură ce boala avansa.

Rareori s-a mai văzut atâta noblețe sufletească și atâta curaj la un om pus la grea încercare cum era acest tânăr rege aflat sub stricta supraveghere a devotatului său preceptor: „Starea lui de sănătate se agrava pe zi ce trecea, iar răul se instalase în toate extremitățile corpului și feței, încât servitorii săi credincioși îl priveau cu o profundă compasiune". Băiatul crescuse departe de mamă, dar acum dubioasa Agnes a revenit pentru a-și susține fiul și l-a însoțit în campaniile militare. Din păcate, ea l-a dat în grija unui comandant insensibil care servea ca majordom. Când acesta a fost asasinat la Acra, atmosfera politică a Ierusalimului a devenit la fel de amenințătoare ca într-o familie a Mafiei aflată în declin.

Vărul regelui, contele Raymond al III-lea de Tripoli, a cerut regența și a readus stabilitatea, numindu-l cancelar pe William, preceptorul regal. Dar coșmarul strategic care bântuise dintotdeauna Ierusalimul a devenit acum realitate: Saladin, stăpânul din Cairo, a capturat Damascul și a început să unifice metodic Siria, Egiptul, Yemenul și o mare parte din Irak într-un singur și puternic sultanat care încercuia Ierusalimul. Raymond de Tripoli, un rafinat nobil levantin care vorbea arabă, a reușit să obțină un răgaz prin semnarea unui armistițiu cu Saladin. Dar și acesta a câștigat timp.

Baldovin și-a demonstrat puterea lansând incursiuni în Siria și Liban, dar, pe măsură ce boala progresa, marii nobili se certau tot mai des în preajma patului său de suferință. Maestrul Templierilor era din ce în ce mai insubordonat, în timp ce Ospitalierii duceau un război personal împotriva patriarhului, ajungând să tragă cu săgeți în Biserica Sfântului Mormânt. Între timp, un nou-venit, cavalerul veteran Reginald de Châtillon, stăpân al Kerakului și Transiordaniei, pe celălalt mal al Iordanului, constituia un atu și o amenințare în același timp, manifestând o agresivă siguranță de sine și o aroganță imprudentă.

Saladin a început să testeze rezistența regatului, atacând Ascalon și înaintând spre Ierusalim, unde locuitorii, cuprinși de panică, s-au refugiat în Turnul lui David. Ascalon era pe punctul să cadă când, spre sfârșitul lui noiembrie 1177, regele lepros, Reginald și câteva sute de cavaleri au atacat cei 26 000 de soldați ai lui Saladin la Montsigard, la nord-vest de Ierusalim. Inspirat de prezența Sfintei Cruci și apariția Sfântului Gheorghe pe câmpul de luptă, Baldovin a obținut faimoasa victorie.

Grația sub presiune: victoria regelui lepros

Regele lepros s-a întors triumfător, în timp ce Saladin abia a reușit să scape călare pe o cămilă. Dar sultanul era încă stăpân în Egipt și Siria și în curând a ridicat o nouă armată.

În 1179, în timpul unui raid în Siria lui Saladin, Baldovin a fost prins într-o ambuscadă. Calul său s-a speriat, dar el a reușit să scape grație curajului de care a dat dovadă bătrânul conetabil al regatului care și-a dat viața ca să-l salveze pe tânăr. Cu temeritatea-i caracteristică, el a revenit în luptă, conducându-și din nou soldații împotriva atacatorilor lui Saladin. În apropiere de râul Litani, a fost dat jos de pe cal și pus într-o situație periculoasă: din cauza paraliziei avansate, nu reușea să se urce înapoi pe cal. Un cavaler a trebuit să-l scoată de pe câmpul de luptă, cărându-l în spinare. Tânărul rege nu a reușit să se căsătorească niciodată — se credea că lepra se putea transmite pe cale sexuală — și acum abia mai putea să-și conducă armata. El a vorbit despre tristețea sa — și nevoia unui rege nou și puternic adus din Europa — într-o scrisoare adresată lui Ludovic al VII-lea al Franței: „E greu să fii privat de folosirea membrelor când trebuie să te ocupi de guvernare. De-aș putea fi vindecat de boala lui Neeman, dar nu l-am întâlnit pe Elisei[155] să mă vindece. Nu se cade ca o mână atât de slabă să dețină puterea în timp ce arabii iau cu asalt Orașul Sfânt". Cu cât regele era mai bolnav, cu atât se acutiza lupta pentru putere. Declinul regelui era însoțit de o decădere politică și morală. Când contele Raymond de Tripoli și prințul Bohemond din Antiohia s-au îndreptat spre oraș în fruntea unui escadron de cavalerie, regele, furios, a suspectat o lovitură de stat și încă o dată a câștigat timp, încheind un armistițiu cu Saladin.

După moartea patriarhului, regina-mamă Agnes a trecut peste William, arhiepiscop al Tirului, și l-a numit pe Heraclie din Cezareea, despre care se spunea că era amantul ei. Înveșmântat în mătăsuri, strălucind de giuvaiere și învăluit de un nor de parfum scump, acest gigolo ecleziast ținea o amantă, Paschia din Riveri, soția unui postăvar. Aceasta s-a instalat la Ierusalim și chiar i-a născut o fetiță: ierusalimiții îi spuneau *madame la patriarchesse*, doamna patriarh.

În curând, regele avea să moară, iar Agnes trebuia să rezolve problema succesiunii.

Guy: moștenitorul pervers

Agnes a aranjat o căsătorie între Sibylla, sora și moștenitoarea regelui, și Guy de Lusignan, atrăgătorul frate în vârstă de douăzeci și șapte de ani al ultimului ei amant, conetabilul regatului. Prințesa Sibylla, o tânără văduvă care avea un fiu din prima căsătorie, a fost singura persoană care s-a bucurat. Pentru majoritatea nobililor, noul ei soț nu părea să aibă nici suficientă experiență, nici o descendență îndeajuns de nobilă pentru a gestiona criza existentă în Ierusalim. Guy, acum conte de Jaffa și Ascalon, era un baron de familie bună din Poitou, dar îi lipsea cu

[155] Profetul Elisei, cel care l-a vindecat de lepră pe Neeman sirianul. (*N.t.*)

desăvârșire autoritatea. El a divizat regatul chiar atunci când trebuia să fie mai unit ca niciodată.

Reginald din Kerak a rupt armistițiul și a atacat caravanele de pelerini în drum spre Mecca. Pentru un suveran musulman, nu exista datorie mai sfântă decât protejarea *hadji*-ului. Saladin s-a înfuriat la culme. Dar Reginald a înarmat imediat flota și a început să cutreiere Marea Roșie, debarcând în apropiere de Mecca și Medina. Era impresionant, dar era și un joc periculos să duci un război pe teritoriul inamicului. Reginald a fost învins pe uscat și pe mare, iar Saladin a ordonat ca marinarii franci luați prizonieri să fie executați public, afară din Mecca. Apoi a ridicat o armată nouă din imperiul său aflat în continuă expansiune. Cât despre Reginald, Saladin a jurat — și acestea sunt propriile lui cuvinte — „să verse sângele tiranului din Kerak".

Baldovin, având „extremitățile bolnave și deformate, incapabil să-și folosească mâinile și picioarele", s-a îmbolnăvit de febră: l-a numit pe Guy regent, păstrându-și Ierusalimul ca domeniu regal.[156] Guy nu a putut decât să se bucure de ascensiunea sa până când, în septembrie 1183, Saladin a invadat Galileea. Guy a mobilizat 1 300 de cavaleri și 15 000 de infanteriști în apropiere de fântâna din Sephoria, dar s-a temut — sau nu a putut — să-l atace pe Saladin, care în final a pornit spre fortăreața din Kerak, de cealaltă parte a râului Iordan. Baldovin a ordonat să se aprindă farul de pe Turnul lui David ca să semnalizeze la Kerak că ajutoarele se aflau pe drum. Într-un gest pe cât de curajos, pe atât de dramatic, regele lepros, purtat într-o lectică, orb, diform și chinuit de boală, a preluat conducerea armatei și s-a dus să salveze Kerakul.

La întoarcere, regele l-a destituit pe Guy, l-a numit regent pe Raymond și l-a încoronat pe nepotul său de opt ani, fiul Sybillei, care astfel a devenit Baldovin al V-lea. După încoronare, copilul a fost urcat pe umerii celui mai înalt dintre nobili, Balian de Ibelin, și purtat de la Mormântul Sfânt până la Templu. Pe 16 mai 1185, Baldovin al IV-lea a murit la vârsta de douăzeci și trei de ani. Dar noul rege copil, Baldovin al V-lea, nu a domnit decât un an. După ce a murit, a fost îngropat într-un sarcofag decorat cu un Hristos flancat de îngeri și cu frunze de acantă.

Ierusalimul avea nevoie de un comandant-șef adult. La Nablus, Raymond de Tripoli și baronii s-au reunit să împiedice întoarcerea lui Guy, dar, la Ierusalim, tronul îi aparținea Sybillei, acum regină — iar ea era căsătorită cu ignobilul Guy. Sybilla l-a convins pe patriarhul Heraclie s-o încoroneze, promițând să divorțeze de Guy și să numească un alt rege. Dar la ceremonia de încoronare l-a adus și pe

[156] Atunci a renunțat William din Tir să mai scrie: „Sătul de dezastre, detestând prezentul, m-am hotărât să abandonez pana de scris și să cufund în liniștea mormântului cronica acestor evenimente care nu fac decât să ne smulgă lacrimi și lamentări. Ne lipsește curajul de a continua. De aceea este timpul să păstrăm pacea". Cronica sa despre Ținutul de peste Mare a supraviețuit, dar istoria musulmană s-a pierdut. El a intrat în conflict cu patriarhul Heraclie care l-a excomunicat. William a făcut apel la Roma, dar a murit chiar când se pregătea să plece spre Italia. Poate că a fost otrăvit. În 1184, Heraclie, care deținea cheile Ierusalimului, a făcut un turneu prin Anglia și Franța în căutarea unui moștenitor pentru regele lepros sau cel puțin pentru a obține mai multe fonduri și cavaleri. El a încercat să-i stârnească interesul lui Henric al II-lea al Angliei. John, fiul mai mic al acestuia, a vrut să accepte tronul Ierusalimului, dar tatăl său a refuzat să-l lase. E greu de crezut că acest John, mai târziu poreclit Sabie Moale și unul dintre cei mai slabi regi ai Angliei, ar fi putut salva Ierusalimul.

Guy ca să fie încoronat rege alături de ea. Deși a reușit să păcălească pe toată lumea, noul cuplu regal nu putea să-i stăpânească pe Reginald din Kerak și pe maestrul Templierilor, care ardeau de nerăbdare să se lupte cu Saladin. În ciuda armistițiului, Reginald a atacat o caravană a *hadji*-ului care venea dinspre Damasc, capturând-o chiar pe sora lui Saladin, a luat în derâdere numele lui Mahomed și i-a torturat pe prizonieri. Saladin a cerut compensații regelui Guy, dar Reginald a refuzat să plătească.

În mai, fiul lui Saladin a efectuat o incursiune în Galileea. Templierii și Ospitalierii au făcut imprudența să-l atace și au fost măcelăriți în apropiere de izvoarele de la Cresson. Doar maestrul Templierilor și încă trei cavaleri au reușit să scape. Acest dezastru a constituit o temporară sursă de unitate.

Regele Guy mușcă momeala

Pe 27 iunie 1187, Saladin, în fruntea unei armate de 30 000 de oameni, s-a îndreptat spre Tiberias, sperând să-i atragă în cursă pe franci și să dea „o lovitură năprasnică în numele jihadului".

Regele Guy a adunat 12 000 de cavaleri și 15 000 de infanteriști la Sephoria, în Galileea, dar la consiliul ținut în cortul roșu al regilor Ierusalimului a ezitat în fața alternativelor dificile care îl așteptau. Raymond de Tripoli a îndemnat la reținere, deși soția lui se afla în Tiberiasul asediat. În replică, Reginald și maestrul Templierilor l-au acuzat pe Raymond de trădare și au cerut să înceapă lupta. În final, Guy a mușcat momeala. El și-a condus armata pe colinele arse de soare ale Galileei o zi întreagă, până când, hărțuit de soldații lui Saladin, copleșit de căldura sufocantă și paralizat de sete, și-a instalat tabăra pe platoul vulcanic dominat de cele două piscuri Coarnele Hattinului. Au plecat apoi în căutare de apă — dar puțul de acolo era secat. „Oh, Doamne Dumnezeule", zicea Raymond, „războiul s-a sfârșit, suntem niște oameni morți, regatul este pierdut".

Când cruciații s-au trezit în dimineața zilei de sâmbătă, 4 iulie, se auzeau rugăciunile musulmanilor din tabăra instalată mai jos. Deja mureau de sete în arșița verii. Musulmanii au dat foc vegetației uscate și în curând totul a început să ardă în jurul creștinilor.

Saladin
1187–1189

Saladin: bătălia

Saladin nu a dormit în noaptea aceea, ci și-a organizat forțele și proviziile, împărțind armata în două flancuri. Îi încercuise pe franci. Sultanul Egiptului și Siriei era hotărât să nu lase să-i scape această ocazie. Armata sa multinațională, alcătuită din contingente de kurzi, arabi, turci, armeni și sudanezi, oferea un spectacol impresionant pe care secretarul lui Saladin, Imad al-Din, l-a descris cu mare plăcere:

> Un imens ocean de cai nechezând, săbii și cuirase, lănci cu vârful de fier strălucind ca stelele, iatagane, lame yemenite, steaguri galbene, stindarde roșii ca anemonele și zale lucitoare ca lacurile, săbii lustruite și albe ca izvoarele, arcuri împodobite cu pene albastre ca păsările, coifuri sclipind deasupra cailor ce se cabrau.

În zori, Saladin, un adevărat centru de comandă călare, însoțit de Afdal, fiul său mai mic, și protejat ca întotdeauna de garda personală alcătuită din devotați mameluci turci (soldați sclavi), a declanșat atacul, lansând asupra francilor o ploaie de săgeți și dirijând șarjele cavalerilor și arcașilor călare astfel încât să-i țină la distanță pe cavalerii franci îmbrăcați în armuri. Pentru Guy, era esențial să mențină scutul de apărare ridicat de infanteriști în jurul cavaleriei; pentru Saladin, esențial era să-i despartă.

Când episcopul Acrei a ridicat Sfânta Cruce în fața regelui, armata lui Guy a reușit să respingă primele șarje, dar soldații franci, însetați, s-au repliat spre înălțimi, lăsând cavaleria expusă. Cavalerii lui Guy au lansat șarja la rândul lor. În timp ce Raymond de Tripoli și Balian de Ibelin galopau spre forțele sultanului, Saladin n-a făcut decât să-i ordone nepotului său Taki al-Din, care comanda flancul drept, să deschidă rândurile: cruciații le-au traversat și musulmanii au închis rândurile în urma lor, prinzându-i în plasă. Arcașii lor, majoritatea armeni, vizau caii francilor cu „nori de săgeți ca lăcustele", doborându-i pe cavaleri, și astfel „leii lor au devenit niște simpli arici". În acea zi „cu căldură dogoritoare", descălecați și expuși, cu gura uscată de sete, amețiți de fumul provenit din incendierea vegetației, pierzându-și încrederea în comandantul lor, soldații lui Guy au pierit, au fugit ori s-au predat, în timp ce planul său de luptă se dezintegra.

S-a retras spre unul dintre Coarne și acolo și-a ridicat cortul roșu. Cavalerii s-au strâns în jurul lui pregătiți să lupte până la capăt. „Când regele francilor s-a retras pe vârful dealului", își amintește Afdal, fiul lui Saladin, „cavalerii lui au șarjat cu vitejie și i-au respins pe musulmani spre tatăl meu". Pentru un moment, părea că însuși Saladin era amenințat de curajul francilor. Afdal a văzut disperarea tatălui său: „S-a schimbat la față și se trăgea de barbă, apoi s-a repezit înainte strigând: «Arătați că diavolul minte!»". Atunci, musulmanii au contraatacat, rupând rândurile cruciaților „care s-au retras pe culmi. Când am văzut că francii fug, am strigat cu bucurie: «I-am bătut!»". Dar, „chinuiți de sete", aceștia „au șarjat din nou și i-au respins pe oamenii noștri până la locul în care era tatăl meu". Saladin și-a adunat oamenii care au stopat șarja lui Guy. „I-am bătut!", a exclamat din nou Afdal.

„Taci", i-a tăiat-o scurt Saladin, arătând cu degetul spre cortul roșu. „Îi vom învinge abia când va cădea cortul acela!" În acel moment, Afdal a văzut cortul căzând. Episcopul Acrei a fost ucis, iar Sfânta Cruce a fost capturată. În jurul cortului regal, Guy și cavalerii săi erau atât de epuizați, încât zăceau pe jos neputincioși, cu armurile pe ei. „Atunci tatăl meu a descălecat", povestește Afdal, „și s-a înclinat până la pământ, mulțumind lui Dumnezeu cu lacrimi de bucurie".

Saladin își ținea consiliul în vestibulul splendidului său cort care încă nu fusese montat cu totul, când emirii i-au adus pe prizonieri. Imediat ce cortul a fost instalat, el i-a primit pe regele Ierusalimului și pe Reginald din Kerak. Guy era atât de deshidratat, încât Saladin i-a oferit un pahar cu șerbet răcit cu zăpadă de pe muntele Hermon. Regele și-a potolit setea, apoi i-a întins paharul lui Reginald, la care Saladin a spus: „Tu ești cel care îi dă să bea. Eu nu-i fac această favoare". Reginald nu a beneficiat de protecția ospitalității arabe.

Saladin a ieșit călare ca să-și felicite oamenii și să inspecteze câmpul de luptă plin de „morți cu membre tăiate, dezbrăcați pe câmp, tăiați în bucăți, dezmembrați, cu ochii scoși, cu stomacul eviscerat, trupuri tăiate în două", carnajul unei bătălii medievale. La întoarcere, sultanul i-a rechemat pe Guy și pe Reginald. Regele a rămas în vestibul în timp ce Reginald a fost dus înăuntru: „Dumnezeu mi-a dat mie victoria asupra ta", a spus Saladin. „De câte ori ți-ai încălcat jurămintele?"

„Toți prinții au procedat așa dintotdeauna", a răspuns sfidător Reginald.

Saladin i-a oferit șansa de a se converti la islamism. Reginald a refuzat cu dispreț. Atunci sultanul a țâșnit în picioare, a scos iataganul și i-a retezat brațul din umăr. Gărzile l-au omorât. Corpul decapitat al lui Reginald a fost târât de picioare sub privirile lui Guy și aruncat afară din cort.

Regele Ierusalimului a fost condus înăuntru. „Nu se obișnuiește ca regii să se omoare între ei", a spus Saladin, „dar omul acesta a depășit niște limite, de aceea a suferit ce a suferit".

Dimineață, Saladin a cumpărat toți cei 200 de cavaleri Templieri și Ospitalieri de la oamenii săi cu cincizeci de dinari fiecare. El le-a oferit războinicilor creștini posibilitatea de a se converti la islam, dar puțini au acceptat. Saladin a făcut apel la voluntari din rândul misticilor sufiți și erudiților musulmani, cărora le-a ordonat să-i execute pe toți cavalerii. Mulți au implorat să li se acorde un astfel de privilegiu, dar unii au încredințat altora această sarcină de teamă să nu se facă

de râs cu nepriceperea lor. Sub privirile lui Saladin instalat sub un baldachin, tot ce mai rămăsese din puterea Ierusalimului a pierit într-un măcel pe cât de sinistru, pe atât de amatoricesc. Cadavrele au fost abandonate acolo unde au căzut. Chiar și după un an de zile, câmpul de luptă rămăsese „acoperit de oasele lor".

Saladin l-a trimis pe regele Ierusalimului la Damasc, cu Sfânta Cruce suspendată cu vârful în jos pe o lance, împreună cu atât de mulți prizonieri, încât un apropiat al lui Saladin povestește că „numai o persoană trăgea după ea treizeci de prizonieri legați cu o sfoară de cort". Sclavii franci nu costau decât trei dinari fiecare și unul chiar a fost vândut pentru o pereche de pantofi.

Sultanul și-a continuat marșul pentru a cuceri restul Ținutului de peste Mare, ocupând orașele de coastă Sidon, Jaffa, Acra și Ascalon, dar eșuând în fața Tirului, unde curajosul Conrad, marchiz de Montferrat (al cărui frate fusese căsătorit pentru scurtă vreme cu Sybilla), a ajuns la timp pentru a salva acest strategic port fortificat. Dar viceregele egiptean Safadin, fratele lui Saladin, l-a sfătuit pe acesta să se întoarcă degrabă la Ierusalim de teamă să nu se îmbolnăvească înainte să ocupe Orașul Sfânt: „Dacă tu mori de colică la noapte, Ierusalimul va rămâne în mâinile francilor".

Asediul lui Saladin: masacru sau capitulare?

Duminică, 20 septembrie 1187, Saladin a înconjurat Ierusalimul, stabilindu-și mai întâi tabăra la vest, în fața Turnului lui David, apoi mutând-o la nord-est, acolo unde Godefroy luase zidurile cu asalt.

Orașul era plin de refugiați, dar nu mai rămăseseră decât doi cavaleri care să ducă lupta la ordinul patriarhului și cele două regine ale Ierusalimului, Sybilla și Maria, văduva regelui Amaury, acum căsătorită cu magnatul Balian de Ibelin. Heraclie a găsit cu greu cincizeci de oameni care să apere zidurile. Din fericire, Balian de Ibelin a sosit sub o escortă de-a lui Saladin pentru a o salva pe soția sa, regina Maria, și pe copiii lor. Balian îi promisese lui Saladin că nu va lupta, dar ierusalimiții îl rugau acum să preia el comanda. Balian nu a putut să refuze și i-a trimis lui Saladin o scrisoare, ca de la cavaler la cavaler, cerând scuze, iar Saladin l-a iertat pentru nerespectarea promisiunii. Sultanul însuși s-a ocupat să trimită o escortă pentru Maria și copii. Oferindu-le robe împodobite cu pietre prețioase și mese îmbelșugate, sultanul i-a luat pe copii pe genunchi și a început să plângă, știind că vedeau Ierusalimul pentru ultima dată. „Lucrurile de pe această lume ne sunt date doar cu împrumut", a comentat el.

Balian[157] i-a făcut cavaleri pe toți tinerii nobili care împliniseră șaisprezece ani, precum și pe treizeci de târgoveți, a înarmat toți bărbații și a declanșat misiunea. Când Saladin a dat semnalul de atac, femeile s-au dus să se roage în Biserica Sfântului Mormânt, cu capul ras în semn de penitență, iar călugării defilau desculți de-a lungul zidurilor. Pe 29 septembrie, soldații lui Saladin au început să sape sub ziduri. Francii s-au pregătit să moară ca niște martiri, dar Heraclie i-a

[157] În versiunea ecranizată, Balian (în rolul căruia joacă Orlando Bloom) este eroul filmului *Regatul Cerului*, unde trăiește o poveste de dragoste cu regina Sybilla (Eva Green).

descurajat, amintindu-le că astfel femeile lor vor ajunge niște sclave în haremuri. Creștinii sirieni care îi urau pe romano-catolici s-au înțeles să-i deschidă porțile lui Saladin. Pe 30, în timp ce forțele musulmane atacau orașul, Balian s-a dus la Saladin pentru a negocia. Stindardul sultanului fusese chiar ridicat pe ziduri, dar trupele sale au fost respinse.

„Vă vom trata exact așa cum ați tratat și voi populația Ierusalimului [în 1099], cu moarte și sclavie și alte barbarii", i-a spus Saladin lui Balian.

„Suntem foarte mulți în oraș", i-a replicat Balian sultanului. „Dacă vom vedea că moartea este inevitabilă, ne vom ucide femeile și copiii și vom dărâma Sanctuarul Stâncii și moscheea al-Aqsa."

Atunci Saladin a acceptat un acord. El a binevoit să le elibereze pe regina Sibylla și chiar pe văduva lui Reginald, dar restul ierusalimiților trebuiau să fie răscumpărați sau vânduți ca sclavi.

Saladin: omul

Saladin nu a fost niciodată chiar un gentleman tolerant, cu maniere mult mai rafinate decât cele ale brutelor de franci, așa cum l-au descris scriitorii occidentali din secolul al XIX-lea. Dar după standardele întemeietorilor de imperii din epoca medievală, merită această reputație măgulitoare. Povestindu-i unuia dintre fiii săi cum a reușit să construiască un imperiu, el spunea: „N-am reușit ce mi-am propus decât convingându-i pe oameni. Să nu porți dușmănie nimănui, căci moartea nu iartă pe nimeni. Ai grijă în relațiile cu oamenii". Saladin nu avea nimic impresionant și îi lipsea vanitatea. Odată, în Ierusalim, când un curtean a trecut călare printr-o băltoacă și l-a stropit pe roba de mătase, Saladin n-a făcut decât să izbucnească în râs. N-a uitat niciodată că soarta care îi adusese acest succes se putea întoarce oricând împotriva lui. Deși ascensiunea lui fusese sângeroasă, nu-i plăcea violența, sfătuindu-l astfel pe fiul său preferat, Zahir: „Te avertizez: să nu verși sânge, să nu te complaci în așa ceva sau să-ți faci un obicei din asta, căci sângele nu doarme niciodată". În timpul unei incursiuni militare, când niște musulmani au furat copilul unei femei france, aceasta a trecut liniile inamice pentru a apela la Saladin care, mișcat până la lacrimi, a cerut imediat să fie găsit copilul și înapoiat mamei sale. Altă dată, când unul dintre fiii săi a cerut permisiunea să execute niște prizonieri franci, el l-a mustrat și a refuzat, de teamă că fiul va prinde gustul de a ucide.

Yusuf ibn Ayyud, fiul unui mercenar kurd, s-a născut în 1138 la Tikrit (oraș în Irakul de azi, unde s-a născut și Saddam Hussein). Tatăl și unchiul său Shirkuh au slujit sub Zengi și sub fiul acestuia, Nur al-Din. Băiatul a crescut la Damasc, unde a devenit amator de vin, jocuri de cărți și fete. Noaptea juca polo la lumina torțelor împreună cu Nur al-Din, care l-a numit șeful poliției din Damasc. A studiat Coranul, dar și rasele de cai. În bătălia pentru Egipt, Nur al-Din l-a trimis pe Shirkuh, care a plecat împreună cu nepotul său, Yusuf, acum în vârstă de douăzeci și șase de ani.

În fruntea unei armate de doar 2 000 de cavaleri străini, acești doi kurzi, unchiul și nepotul său, au reușit, în ciuda slabelor șanse de izbândă, să ia Egiptul din mâinile armatelor Fatimizilor și Ierusalimului. În ianuarie 1169, Yusuf, care a luat numele onorific de Saladin,[158] l-a asasinat pe vizir căruia i-a succedat unchiul său. Dar Shirkuh a murit în urma unui infarct. La vârsta de treizeci și unu de ani, Saladin a devenit ultimul vizir fatimid. În 1071, când a murit ultimul calif, Saladin a dezmembrat califatul șiit din Egipt (care de atunci a rămas sunnit) și a masacrat gărzile sudaneze din Cairo care deveniseră prea puternice, apoi a adăugat Mecca, Medina, Tunisia și Yemenul regatului său în expansiune.

Când Nur al-Din a murit în 1174, Saladin a avansat spre nord și a ocupat Damascul, extinzându-și treptat imperiul până ce a încorporat Irakul și Siria, precum și Egiptul, dar teritoriul care lega cele două regiuni, echivalentul Iordaniei de azi, era parțial sub controlul cruciaților. Războiul cu Ierusalimul nu era purtat doar din rațiuni de ordin teologic, ci și din motive bine întemeiate de politică imperială. Saladin prefera Damascul, considerând Egiptul vaca sa de muls bani: „Egiptul a fost o târfă", glumea el, „care a vrut să mă despartă de credincioasa mea soție [Damasc]".

Saladin nu a fost un dictator.[159] Imperiul său era un mozaic de emiri hrăpăreți, prinți rebeli și frați, fii și nepoți roși de ambiție, cărora le-a împărțit domenii și le-a cerut în schimb loialitate, plata unor taxe și războinici. Avea mereu nevoie de bani și de soldați. Doar prin charisma sa a reușit să țină totul sub control. Deseori înfrânt de cruciați, Saladin nu era un general de excepție, dar era tenace, „abținându-se de la femei și de la toate plăcerile lui". Își petrecuse aproape toată viața luptând împotriva altor musulmani, dar acum misiunea lui personală, Războiul Sfânt pentru recucerirea Ierusalimului, a devenit principala pasiune. „Am renunțat la plăcerile lumești", zicea el. „Mi-au fost de ajuns."

Odată, pe când se plimba în apropiere de mare, în timp de război, i-a spus comandantului său Ibn Shaddad: „M-am tot gândit că, atunci când Dumnezeu îmi va îngădui să cuceresc și restul coastei, îmi voi împărți pământurile, îmi voi face testamentul și voi pleca pe această mare ca să-i urmăresc până nu va mai rămâne suflet pe fața pământului care să-l nege pe Dumnezeu — sau voi muri în această încercare". Dar el a impus un islam mai sever decât Fatimizii. Când a auzit că un tânăr eretic musulman predica pe teritoriile sale, l-a crucificat și l-a lăsat expus mai multe zile.

[158] Saladin era prescurtarea folosită de cruciați pentru Salah al-Dunya al-Din (Bunătatea Lumii și a Credinței). Fratele lui Saladin, pe care cruciații îl numeau Safadin, a primit la naștere numele de Abu Bakr ibn Ayyud, apoi a adoptat numele onorific Safah al-Din (Sabia Religiei) și mai târziu numele regal al-Adil (Cel Drept), sub care este cunoscut în majoritatea cronicilor istorice. Doi dintre curtenii lui Saladin au scris biografii: Imad al-Din, secretarul său, a scris *Trăsnetul Siriei* și *Elocință ciceroniană despre cucerirea Orașului Sfânt*, cu unele pasaje remarcabile. În 1188, Baha al-Din Ibn Shaddad, un erudit musulman din Irak, a vizitat Ierusalimul și a fost numit de Saladin mai întâi cadiu (judecător) al armatei, apoi intendent al Ierusalimului. La moartea lui Saladin, el a fost judecătorul-șef pentru cei doi fii ai acestuia. Biografia sa, *Anecdote sultănești și virtuți josefiene* (cu referire la primul său nume Yusuf, Joseph), oferă portretul detaliat al unui războinic în plină acțiune.

[159] Un bătrân din Ierusalim a avut curajul să îl dea în judecată pe sultan pentru o problemă de proprietate. Saladin a coborât de pe tron ca să fie egali în fața judecătorului și a avut câștig de cauză, dar apoi l-a încărcat pe reclamant cu o mulțime de daruri.

Cel mai mult îi plăcea să petreacă noaptea stând de vorbă cu generalii săi și cu intelectualii, primind în același timp și mesagerii. Admira erudiții și poeții, iar curtea sa nu era completă fără Usamah bin Munqidh, acum în vârstă de nouăzeci de ani, care își amintea: „M-a căutat prin țară. Prin bunăvoința lui, am fost smuls din ghearele nenorocirii. Mă tratează ca pe un membru al familiei lui". Saladin era olog și se îmbolnăvea des, de aceea avea la dispoziție douăzeci și unu de doctori — opt musulmani, opt evrei (inclusiv Maimonide) și cinci creștini. Când sultanul se ridica pentru rugăciune sau poruncea stingerea lumânărilor, curtenii înțelegeau că seara s-a încheiat. Dacă lui nu aveai ce să-i reproșezi, nu se poate spune același lucru despre rudele sale hedoniste și pline de ambiții.

Dansatoare și afrodiziace: curtea lui Saladin

Tinerii prinți, potrivit satiristului al-Wahrani, organizau orgii unde gazdele alergau în patru labe, complet dezbrăcate, lătrând precum câinii și sorbind vinul vărsat în buricele cântărețelor, în timp ce pânzele de păianjen invadau moscheile. La Damasc, arabii erau nemulțumiți de guvernarea lui Saladin. Scriitorul Ibn Unain îi lua în derâdere pe oficialii egipteni ai lui Saladin, mai ales pe negrii sudanezi: „Dacă aș fi un negru cu cap ca de elefant, cu brațe vânjoase și un penis imens, atunci te-ai preocupa și de nevoile mele". Saladin l-a exilat pentru această impertinență.

Taki al-Din, nepotul lui Saladin, era cel mai bun general al său, dar și cel mai ambițios și depravat dintre prinți. Distracțiile lui aveau o reputație atât de proastă, încât se spune că avea și o vorbă a lui: „Mai dulce decât o bătaie aplicată cu papucul unei prostituate". Satiristul Wahrani sugera cu ironie: „Dacă demisionezi din guvern, poți să lași căința deoparte și să aduni prostituatele din Mosul, proxeneții din Alep și cântărețele din Irak".

Taki era atât de subjugat de pasiunile lui priapice, încât a început să piardă din greutate, vigoare și capacitatea de a avea o erecție. El l-a consultat pe doctorul evreu Maimonide, care recomanda propriei sale comunități să nu facă excese „la mâncare, băutură și copulație", dar care avea un altfel de tratament pentru pacienții săi princiari. Medicul regal a scris pentru nepotul lui Saladin o lucrare specială, intitulată *Despre raporturile sexuale*, în care prescria moderație, consum limitat de alcool, femei nici prea bătrâne, dar nici prea tinere, un cocteil pe bază de vin și păpădie și, în final, „un secret fabulos", un fel de Viagra medievală: masajul penisului princiar timp de două ore înainte de raportul sexual, cu un amestec de uleiuri care încorporau furnici de culoarea șofranului. Maimonide promitea că erecția va ține mult și după actul sexual.

Saladin ținea enorm la Taki, pe care l-a făcut viceregе al Egiptului, dar mai apoi a fost exasperat de tentativele nepotului său de a-și crea propria feudă. El i-a încredințat atunci conducerea unei părți din Irak. Exuberantul nepot și restul familiei lui Saladin s-au reunit pentru a sărbători eliberarea Ierusalimului.

Saladin îi privea pe creștinii catolici părăsind Ierusalimul pentru totdeauna: ierusalimiții trebuiau să plătească o răscumpărare de zece dinari pentru fiecare bărbat, cinci pentru fiecare femeie și unul pentru fiecare copil. Nimeni nu putea să plece fără o dovadă de plată, dar oficialii lui Saladin au făcut avere din banii dați ca mită de creștini ca să fie lăsați să scape cu ajutorul unor coșuri coborâte de pe ziduri sau deghizați. Pe Saladin nu îl interesau banii și, cu toate că a primit 220 000 de dinari, o mare parte din bani s-au rătăcit.

Mii de ierusalimiți nu dispuneau de mijloacele necesare pentru a-și plăti răscumpărarea. Au fost trimiși în sclavie sau în haremuri. Balian a plătit 30 000 de dinari pentru răscumpărarea a șapte mii de săraci, iar Safadin, fratele sultanului, a cerut o mie de oameni amărâți pe care i-a eliberat. Saladin i-a dat cinci sute lui Balian și cinci sute patriarhului Heraclie. Musulmanii au fost șocați când au văzut că acesta din urmă și-a plătit propria răscumpărare de zece dinari și a părăsit orașul cu carele încărcate cu aur și covoare. „Câte femei bine protejate au fost murdărite, fete tinere căsătorite, virgine dezonorate, femei mândre deflorate, frumoase sărutate pe buzele lor roșii, neîmblânzite supuse", își amintește Imad al-Din, secretarul lui Saladin, cu o satisfacție răutăcioasă. „Câți nobili le-au luat de concubine, câte mari doamne au fost vândute pe prețuri de nimic!"

Sub ochii sultanului, cele două coloane de creștini au mai privit înapoi pentru ultima oară și au plâns pentru pierderea Ierusalimului, spunând: „Cea care altădată era stăpâna altor orașe a devenit azi sclavă și servitoare".

Vineri, 2 octombrie, Saladin a intrat în Ierusalim și a ordonat ca Muntele Templului, numit de musulmani Haram al-Sharif, să fie curățat de prezența necredincioșilor. Crucea de pe Domul Stâncii a fost dată jos în strigătele „Allahu Akhbar", târâtă prin oraș și distrusă, picturile reprezentându-l pe Iisus au fost rupte, mănăstirile din nordul Domului, demolate, toate odăile și apartamentele din al-Aqsa, desființate. Sora lui Saladin a sosit din Damasc cu o caravană de cămile care transportau apă de trandafiri. Însuși sultanul și nepotul său, Taki, au curățat curțile Haramului cu apă de trandafir, ajutați de prinți și de emiri. Saladin a adus de la Alep *minbar*-ul lui Nur al-Din și l-a instalat în moscheea al-Aqsa, unde a rămas timp de șapte secole.

Sultanul a distrus și a reconstruit mai puțin decât a adaptat și a înfrumusețat, reutilizând minunatele spolii cruciate, cu motivele lor florale, capiteluri și basoreliefuri cu frunze de acantă. Arhitectura sa este astfel decorată exact cu simbolurile dușmanilor săi, motiv pentru care este dificil să se facă distincție între clădirile cruciaților și cele ale lui Saladin.

Toți membrii respectați ai *ulema*, clerul și erudiții musulmani, de la Cairo la Bagdad, voiau să predice vinerea, dar Saladin l-a ales pe cadiul din Alep, căruia i-a dat să poarte o robă neagră: predica ținută de el în al-Aqsa a lăudat meritele — *fadail* — Ierusalimului islamic. Însuși Saladin întruchipa „lumina ce strălucește la fiecare revărsat de zori care aduce întuneric credincioșilor" în timp ce „eliberează sanctuarul frate de la Mecca". Saladin s-a dus apoi să se roage în Domul pe care îl numea „nestemata șevalierei islamului". Dragostea lui Saladin pentru Ierusalim

era „mare cât munții". Misiunea lui fiind crearea unui Ierusalim islamic, el se întreba dacă să distrugă „Mormanul de gunoi" — Sfântul Mormânt. Unii membri ai anturajului au cerut demolarea lui, dar Saladin s-a gândit că locul oricum rămânea sfânt, cu sau fără biserică. Citându-l pe Omar cel Drept, el a închis biserica doar trei zile, apoi le-a încredințat-o grecilor ortodocși. În general, el a tolerat majoritatea bisericilor, dar a urmărit să diminueze atmosfera deloc musulmană a Cartierului Creștin. A interzis din nou tragerea clopotelor în biserici. În schimb, timp de sute de ani, până în secolul al XIX-lea, muezinii au deținut monopolul asupra sunetelor din oraș, iar creștinii anunțau începerea slujbelor bătând toaca și folosind chimvale. A distrus unele biserici din exteriorul zidurilor și a rechiziționat numeroase edificii creștine, transformându-le în așezămintele sale Salahiyya — care există și azi.[160]

Saladin a adus mulți eruditi și mistici musulmani în oraș; dar numai musulmanii nu erau în măsură să repopuleze Ierusalimul, așa că a invitat să vină aici numeroși armeni, care au devenit o comunitate aparte ce a rezistat până azi (ei își spun Kaghakatsi), și foarte mulți evrei — „toată seminția lui Efraim" — din Ascalon, Yemen și Maroc.

Epuizat, Saladin a părăsit cu regret Ierusalimul pentru a elimina și ultimele fortărețe cruciate. El a ocupat marele port de la Acra, dar nu a reușit niciodată să-i extermine pe cruciați: a făcut gestul cavaleresc de a-l elibera pe regele Guy și nu a putut să cucerească Tirul, lăsând astfel creștinilor un port vital de unde se putea lansa un contraatac. Poate că el a subestimat reacția creștinătății, însă vestea căderii Ierusalimului a șocat întreaga Europă, de la regi și papi până la cavaleri și țărani, și a mobilizat o puternică și nouă cruciadă, cea de-a treia.

Greșelile lui Saladin îl vor costa scump pe acesta. În august 1189, regele Guy și-a făcut apariția la Acra în fruntea unei mici armate și a început asedierea orașului. Saladin nu a luat prea în serios această demonstrație de curaj din partea lui Guy, dar a trimis totuși un contingent să împrăștie mica armată. Însă Guy a rezistat în fața oamenilor lui Saladin și cruciații s-au repliat. Saladin asedia pozițiile ocupate de Guy, iar Guy asedia Acra. După ce flota egipteană a lui Saladin a fost înfrântă, Guy a primit sprijin din partea forțelor germane, engleze și italiene debarcate. În Europa, regii Angliei și Franței, împreună cu împăratul german, au devenit cruciați: se organizau flote, se mobilizau armate pentru a participa la bătălia pentru Acra. Acesta a fost începutul unui sângeros război de

[160] Uneori, curtea lui Saladin se întrunea în clădirea spitalului, alteori în palatul patriarhului, pe acoperișul căruia se afla o casă din lemn unde îi plăcea să stea până noaptea târziu împreună cu anturajul său. Fratele lui, Safadin, locuia în complexul Cenaclului pe muntele Sion. Saladin a decis să dea palatul patriarhului propriei sale mănăstiri sufite Salahyya, sau *khanqah*. Aceasta există și azi cu denumirea Salahyya *khanqah* (conform inscripției), iar camera cu capiteluri cruciate unde dormea Saladin (sau patriarhii) este azi ocupată de Sheikh al-Alami, membru al unei importante familii din Ierusalim. Patriarhii aveau intrări speciale din palatul lor în Biserica Sfântului Mormânt, dar Saladin le-a zidit, deși ele se mai văd și azi în spatele tejghelelor din magazine. El a transformat Sancta Maria Latina în spitalul Salahiyya și a rechiziționat Biserica Sfânta Ana pentru a înființa o școală religioasă — *madrassa* Salahiyya. Astăzi a redevenit biserică, dar este dedicată lui Saladin, „restaurator al imperiului comandantului credincioșilor".

uzură care a durat doi ani, la care s-au alăturat cei mai mari suverani ai Europei, hotărâți să recâștige Ierusalimul.

Germanii au sosit primii. Când Saladin a aflat că împăratul Frederick Barbarossa a pornit deja spre Țara Sfântă în fruntea unei armate, și-a mobilizat în sfârșit toate forțele și a chemat la jihad. Dar chiar atunci a primit și o veste bună.

În iunie 1190, Barbarossa s-a înecat într-un râu din Cilicia. Fiul său, ducele Frederic de Swabia, i-a fiert corpul și l-a conservat în oțet, înhumând carnea în Antiohia. Apoi a avansat spre Acra cu armata și osemintele tatălui său cu gândul de a le îngropa la Ierusalim. Moartea lui Barbarossa nu făcea decât să respecte legenda escatologică potrivit căreia împăratul de la sfârșitul veacului era doar adormit și într-o zi se va ridica. Ducele de Swabia a murit și el de scorbut lângă Acra și astfel s-a încheiat cruciada germană. Dar după multe luni de lupte disperate, cu mii de oameni seceraţi de ciumă (inclusiv patriarhul Heraclie și Sibylla, regina Ierusalimului),[161] Saladin a primit și o veste rea: cel mai mare războinic al creștinătății se apropia.

[161] Noua regină a Ierusalimului era sora vitregă a Sibyllei, Isabela, fiica regelui Amaury și a reginei Maria. Isabela a divorțat și s-a căsătorit cu Conrad de Montferrat, care a devenit prin căsătorie regele titular al Ierusalimului.

A treia cruciadă: Saladin și Richard 1189–1193

Inimă de Leu: cavalerism și masacru

Pe 4 iulie 1190, Richard Inimă de Leu, regele Angliei, și Filip al II-lea Augustus, regele Franței, au lansat a treia cruciadă pentru eliberarea Ierusalimului. Richard, în vârstă de treizeci și doi de ani, tocmai moștenise imperiul angevin al tatălui său, Henric al II-lea — Anglia și jumătate din Franța. Un om de o energie debordantă, roșcat și atletic, Richard era pe atât de impulsiv și de extrovertit pe cât era Saladin de răbdător și de subtil. Era un om al timpului său, autor de moderne cântece de dragoste, dar și un pios creștin care, copleșit de păcatele lui, s-a aruncat la picioarele preotului și s-a autoflagelat.

Fiul preferat al Eleonorei din Aquitania nu era prea interesat de femei, iar teoria din secolul al XIX-lea potrivit căreia ar fi fost homosexual a fost discreditată. Războiul era adevărata lui dragoste și i-a presat fără milă pe englezi ca să-i finanțeze cruciada, afirmând în glumă: „Aș fi vândut și Londra dacă s-ar fi găsit un cumpărător". În timp ce Anglia vibra odată cu reînvierea spiritului cruciat,[162] evreii erau luați drept țintă și decimați, totul culminând cu sinuciderea colectivă din York, un fel de Masada engleză. Între timp, Richard plecase deja. A navigat spre Ierusalim și, peste tot pe unde debarca, părea a fi personificarea regelui războinic. Purta tot timpul haine stacojii, culoarea războiului, și era încins cu o sabie despre care se spunea că este însăși Excalibur. În Sicilia, a salvat-o pe sora sa, regina Ioana, rămasă văduvă, de noul rege și a prădat Messina. Când a ajuns în Ciprul guvernat de un prinț bizantin, a cucerit toată insula, apoi a pornit mai departe pe mare spre Acra, cu douăzeci și cinci de galere.

Pe 8 iunie 1191, Richard a debarcat și s-a alăturat regelui Franței la asedierea Acrei, unde luptele alternau cu perioade de fraternizare între cele două tabere. Saladin și curtenii săi au asistat la sosirea lui cu „mare fast" și au fost impresionați de acest „puternic războinic" și de „pasiunea lui pentru război".

Câmpul de luptă se transformase într-o tabără improvizată și bântuită de ciumă, unde găseai corturi regale, cocioabe mizere, bucătării militare, piețe, băi și bordeluri. Musulmanii erau vizibil fascinați de prezența prostituatelor, așa cum o demonstrează scrierile lui Imad, secretarul lui Saladin, care a avut ocazia să

[162] Cea mai veche tavernă din Anglia, *Călătoria către Ierusalim* din Nottingham, datează din timpul cruciadei lui Richard.

viziteze tabăra lui Richard și chiar și-a epuizat sacul de metafore pornografice în timp ce-și plimba privirile pe aceste „cântărețe și cochete, fardate și machiate, cu ochi albaștri și coapse rotunde" care „făceau un comerț prosper, își ridicau gleznele împodobite cu inele de argint până își atingeau cerceii de aur, invitau orice sabie să își găsească teaca, făceau ca sulițele să se ridice către scut, ofereau păsărilor un loc unde să ciugulească, prindeau șopârlă după șopârlă în găurile lor, [și] ghidau pana de scris în călimară".

Dacă și Imad recunoștea că „o mână de mameluci idioți au scăpat" și s-au dus să guste farmecele acestor cochete france, probabil că mulți au făcut-o. Stilul energic al lui Richard a schimbat natura războiului. Saladin era deja bolnav; curând s-au îmbolnăvit și cei doi regi europeni, dar chiar și pe patul de suferință, Richard purta o arbaletă și trăgea cu ea spre tabăra inamică, în timp ce flotă după flotă aducea la țărm crema cavaleriei europene.

Saladin, ca „o mamă îndurerată, îndemându-și de pe cal oamenii să-și îndeplinească datoria jihadului", a fost depășit ca număr și combativitate. După ce Filip Augustus, ros de invidie, s-a grăbit să se întoarcă la el acasă, Richard a preluat comanda — „Eu conduc și nimeni nu mă conduce pe mine" —, numai că și forțele sale au avut de suferit. El a deschis negocierile la care Saladin l-a trimis pe fratele său Safadin, mai experimentat și mai rezervat, iar cei doi, pragmatici, au discutat toate scenariile posibile. Amândoi erau pe picior de egalitate, fiecare având 20 000 de oameni, și fiecare se lupta să-și impună voința asupra nobililor insubordonați și armatelor lor poliglote.

Între timp, Acra nu a mai putut rezista și guvernatorul ei a început să negocieze capitularea. „Mai afectat decât o tânără fată bolnavă de dragoste", Saladin nu a avut altă soluție decât să accepte capitularea Acrei, promițând să restituie Sfânta Cruce și să elibereze 1 500 de prizonieri. Dar prioritatea lui era să apere Ierusalimul. A tărăgănat discutarea condițiilor în speranța că se vor accentua disensiunile între cruciați, va economisi bani și le va amâna campania. Dar Inimă de Leu n-avea timp de pierdut și nu s-a lăsat dus cu vorba.

Pe 20 august, el a adus pe câmp trei mii de prizonieri musulmani legați și, sub privirile armatei lui Saladin, i-a măcelărit pe toți: bărbați, femei, copii. Destul pentru legendarul cavalerism. Îngrozit, Saladin și-a trimis cavaleria, dar era prea târziu. Imediat după aceea, i-a decapitat și el pe toți prizonierii franci care au căzut în mâinile lui.

Cinci zile mai târziu, Richard a coborât de-a lungul coastei până la Jaffa, portul Ierusalimului, în timp ce armata sa cânta *Sanctum Sepulchrum adjuva!* – „Sfânt Mormânt, ajută-ne!" Pe 7 septembrie, Inimă de Leu a dat de armata lui Saladin care îi bloca drumul la Arsuf. Richard plănuia să trimită infanteria ca să hărțuiască valurile de cavaleri și arcași călare ai lui Saladin, pentru ca apoi să se dezlănțuie cu toată forța puternicei sale cavalerii. Richard a lăsat mai întâi un cavaler ospitalier să plece înainte în galop, apoi a pornit și el în fruntea cavaleriei, lansând o șarjă care a spart rândurile musulmanilor. Disperat, Saladin a aruncat în luptă și garda regală de mameluci, care se chema Inelul. În fața unei „derute totale", sultanul s-a retras la timp, iar armata „s-a păstrat pentru protecția Ierusalimului". La un moment dat, nu mai avea în preajma lui decât șaptesprezece oameni care

să-l protejeze. După această înfrângere, a fost atât de epuizat și demoralizat, încât și-a pierdut și pofta de mâncare.

Saladin a plecat călare la Ierusalim pentru a sărbători Ramadanul și a pregăti apărarea orașului. Richard știa că, atâta timp cât armata și imperiul lui Saladin rămâneau intacte, cruciații nu vor putea să păstreze Ierusalimul chiar dacă îl vor ocupa — prin urmare era mai bine să negocieze. „Musulmanii și francii sunt terminați", îi scria Richard lui Saladin, „țara este ruinată din vina ambelor părți. Nu trebuie decât să discutăm despre Ierusalim, Sfânta Cruce și aceste pământuri. Ierusalimul este obiectul venerației noastre la care nu vom renunța nici dacă ar fi să rămână doar unul dintre noi". Saladin i-a explicat ce înseamnă al-Quds pentru musulmani: „Ierusalimul este al nostru în aceeași măsură în care este al vostru — și chiar mai sfânt pentru noi, căci aici a venit Profetul nostru în Călătoria de peste Noapte și aici se adună îngerii".

Richard era dispus să afle mai mult. Flexibil și plin de imaginație, el a propus un compromis: sora sa, Joanna, să se mărite cu Safadin. Creștinii vor avea controlul asupra zonei de coastă și acces în Ierusalim; musulmanii vor păstra interiorul țării, iar Ierusalimul va deveni capitala regelui Safadin și a reginei Joanna, sub suzeranitatea lui Saladin. Acesta a acceptat în speranța că va câștiga timp, numai că Joanna a fost indignată: „Cum să lase un musulman să o cunoască trupește?". Richard a afirmat că nu-i decât o glumă, apoi i-a spus lui Safadin: „Ți-o dau pe nepoata mea de soție". Saladin era năucit: „Cea mai bună cale pentru noi este să continuăm jihadul — sau să pierim".

Pe 31 octombrie, Richard a pornit spre Ierusalim fără să se grăbească, continuând să negocieze cu rafinatul Safadin. S-au întâlnit în corturi magnifice, au schimbat daruri și s-au invitat reciproc la ospețe. „Trebuie să punem piciorul în Ierusalim", insista Richard. Când cavalerii franci i-au reproșat că negociază, el a decapitat câțiva prizonieri turci și le-a expus capetele în tabără, într-un spectacol macabru.

În această situație tensionată, Saladin a primit o veste proastă: desfrânatul său nepot, Taki al-Din, care încerca să-și construiască propriul imperiu, murise. Saladin a ascuns scrisoarea, a cerut să iasă toată lumea afară din cort, apoi „a plâns amarnic, înecându-se în lacrimi", după care s-a spălat pe față cu apă de trandafiri și a preluat comanda: nu era momentul pentru slăbiciuni. A inspectat Ierusalimul și noua garnizoană egipteană.

Pe 23 decembrie, Richard a înaintat spre Le Thoron des chevaliers (Latrun), unde împreună cu soția și sora lui au sărbătorit Crăciunul cu mare fast. Pe 6 ianuarie 1192, pe ploaie, prin frig și noroi, Richard a ajuns la Bayt Nuba, la douăzeci de kilometri de oraș. Baronii francezi și englezi voiau Ierusalimul cu orice preț, dar Richard a încercat să le explice că nu avea destui oameni ca să-l asedieze. Saladin aștepta în Ierusalim, sperând că ploaia și zăpada îi vor descuraja pe cruciați. Pe 13 ianuarie, Richard a ordonat retragerea.[163]

[163] În aprilie 1192, Richard a înțeles în sfârșit că Guy, care fusese regele Ierusalimului doar prin căsătoria cu răposata sa soție, era un atu epuizat. Prin urmare, el l-a recunoscut pe Conrad de Montferrat, soțul reginei Isabela, rege al Ierusalimului. Dar câteva zile mai târziu, Conrad a fost ucis de asasini. Henric, conte de Champagne, nepot al lui Richard al Angliei și al lui Filip al Franței, s-a căsătorit cu

Se aflau într-un punct mort. Saladin a folosit cincizeci de meşteri pietrari şi 2 000 de prizonieri franci pentru a refortifica Ierusalimul, demolând etajele superioare ale Bisericii Maicii Domnului din Valea Iosafat, la poalele Muntelui Măslinilor, şi Cenaclul de pe Muntele Sionului pentru a recupera pietrele. Saladin, Safadin şi fiii lor au lucrat şi ei la întărirea zidurilor.

În acest timp, Richard a ocupat şi fortificat Ascalonul, poarta spre Egipt, propunându-i lui Saladin împărţirea Ierusalimului, musulmanii urmând să păstreze Haramul şi Turnul lui David. Dar aceste discuţii, de o complexitate aproape comparabilă cu cea a negocierilor dintre israelieni şi palestinieni din secolul XXI, erau zadarnice: amândoi sperau să deţină Ierusalimul în totalitate. Pe 20 martie, Safadin şi fiul său Kamil s-au dus la Richard şi i-au oferit accesul la Sfântul Mormânt şi restituirea Sfintei Cruci. Într-un clasic gest de cavalerism, Richard Inimă de Leu l-a ridicat la rangul de cavaler pe tânărul Kamil şi l-a încins cu centura cavaleriei.

Această paradă de cavalerism nu a fost pe placul cavalerilor francezi care au cerut imediat să înceapă asaltul asupra Ierusalimului. Pe 10 iunie, Richard i-a adus înapoi la Bayt Nuba, unde şi-au instalat tabăra într-o căldură sufocantă şi timp de trei săptămâni s-au certat cum să procedeze mai departe. Ca să scape de tensiune, Richard a plecat în misiune de recunoaştere, ajungând la un moment dat la Montjoie, unde a descălecat ca să se roage, ridicând scutul pentru a ascunde gloria Ierusalimului. El ar fi spus: „Doamne Dumnezeule, te rog să nu mă laşi să văd Sfântul Tău Oraş pe care nu-l pot elibera de duşmanii Tăi!"

Prin intermediul spionilor infiltraţi în armata sultanului, Inimă de Leu a aflat că unul dintre prinţii lui Saladin conducea o caravană cu întăriri dinspre Egipt. Richard, deghizat în beduin, a luat cinci sute de cavaleri şi o mie de infanterişti ca să-i atace pe egipteni. El a dispersat trupele inamice, a capturat caravana, recuperând trei mii de cămile şi o mulţime de cai încărcaţi cu provizii — destul probabil pentru a porni împotriva Ierusalimului sau Egiptului. „Acest lucru l-a necăjit enorm pe Saladin", spunea comandantul său Ibn Shaddad, „dar am încercat să-l liniştesc". La Ierusalim atmosfera era tensionată, iar Saladin era pe punctul de a ceda nervos din cauza panicii. El a ordonat să se otrăvească fântânile din jurul oraşului şi a pus puţinele contingente de care dispunea sub comanda fiilor săi. Forţele sale erau insuficiente şi, neliniştit, l-a chemat pe Safadin din Irak.

Pe 2 iulie, a convocat un consiliu de război, dar emirii săi s-au arătat la fel de indecişi ca şi baronii lui Richard. „Cel mai bun lucru pe care putem să-l facem", spunea Ibn Shaddad la începutul întâlnirii, „este să ne adunăm cu toţii la Domul Stâncii şi să ne pregătim de moarte". Atunci s-a făcut linişte şi toţi emirii au rămas nemişcaţi „de parcă li se aşezaseră nişte păsări pe cap". Consiliul a continuat dezbaterile pentru a stabili dacă şeful lor ar trebui să opună rezistenţă din interiorul oraşului sau să evite să fie prins într-un asediu. Sultanul ştia că, fără prezenţa lui, oamenii nu vor întârzia să se predea. În final, Saladin a spus: „Voi sunteţi armata islamului. Faceţi cale întoarsă şi ei se vor desfăşura pe acest

regina Isabela a Ierusalimului, care avea doar douăzeci şi unu de ani, era însărcinată cu copilul lui Conrad şi se afla la a treia căsătorie. El a devenit regele Henric al Ierusalimului. Pentru a-l compensa pe Guy, Richard i-a vândut Ciprul, pe care familia sa îl guverna de trei sute de ani.

teritoriu așa cum ai desface un papirus. Este datoria voastră — de aceea trezoreria v-a finanțat în toți acești ani". Emirii au fost de acord, dar în ziua următoare s-au întors spunând că se temeau de un asediu cum a fost cel de la Acra. Nu era mai bine să lupte în afara orașului și, în cel mai rău caz, să piardă temporar Ierusalimul? Generalii au insistat ca Saladin sau unul dintre fiii săi să rămână în Ierusalim pentru ca turcii și kurzii să nu înceapă să se bată între ei.

Saladin a ales să rămână, iar spionii săi l-au ținut la curent cu dificultățile întâmpinate de Richard. Apropiindu-se ziua de 15 iulie, când aniversau capturarea Ierusalimului în 1099, cruciații au mai descoperit un fragment din Sfânta Cruce, miracol ivit la timp pentru a ridica moralul trupelor. Dar francii, conduși de ducele de Burgundia, și anglo-angevinii lui Richard erau aproape la cuțite, insultându-se reciproc cu sloganuri stupide și strigându-și unii altora rime jignitoare. Trubadurul Richard nu s-a lăsat până n-a inventat și el una.

Tensiunea era aproape insuportabilă pentru Saladin. În noaptea de joi, 3 iulie, Ibn Shaddad era atât de îngrijorat pentru el, încât i-a recomandat să se roage ca să se liniștească: „Ne aflăm în cel mai sfânt loc în care am putea fi în această zi". La rugăciunea de vineri, l-a sfătuit pe sultan să facă două *rakas* ritualice, plecăciuni din picioare, apoi două prosternări până la pământ. Saladin a îndeplinit aceste ritualuri și nu s-a ferit să plângă. La căderea nopții, spionii săi l-au informat că francii ridicau tabăra să plece. Pe 4 iulie, Richard s-a retras.

Saladin era în culmea fericirii și a ieșit călare să se întâlnească cu fiul preferat Zahir, pe care l-a sărutat pe frunte și l-a escortat în Ierusalim, unde prințul a rămas alături de tatăl său în palatul maestrului Ospitalierilor. Dar ambele tabere erau la capătul puterilor: Richard a aflat că în Anglia fratele său, John, era pe punctul de a se răscula. Dacă voia să-și salveze teritoriile, trebuia să plece acasă.

Încurajat de problemele lui Richard, pe 28 iulie, Saladin a declanșat un atac-surpriză împotriva orașului Jaffa, pe care l-a capturat după un bombardament cu mangonele. În timp ce Ibn Shaddad negocia capitularea, fiul său, Zahir, a adormit în timp ce stătea de gardă. Deodată, Richard Inimă de Leu a apărut în larg cu o galeră cu steaguri stacojii. Ajungea la timp: câțiva franci abia mai rezistau. Cu arbaleta în mână, a sărit nerăbdător de pe galeră și a mers prin apă până la țărm — „cu părul roșu, tunica roșie, stindardul roșu". Fără să se oprească pentru a-și scoate din picioare cizmele lungi și să-și pună armura, învârtind deasupra capului o halebardă daneză și însoțit numai de șaptesprezece cavaleri și câteva sute de infanteriști, Richard s-a avântat în luptă reușind să preia orașul printr-un fantastic atac fulgerător.

Imediat după aceea îl tachina pe comandantul lui Saladin: „Sultanul tău este un mare om [și totuși] cum se face că el a plecat doar pentru că am venit eu? N-aveam decât cizmele de apă și nici măcar platoșa!" Saladin și Safadin i-ar fi oferit atunci lui Inimă de Leu niște cai arabi drept cadou, dar aceste gesturi cavalerești făceau parte din tactica lor de a câștiga timp deoarece curând au contraatacat. Richard a respins atacul, apoi i-a provocat pe sarazini la duel. A galopat cu lancea în mână în fața trupelor, dar nu s-a prezentat niciun candidat.

Saladin a ordonat un alt atac, dar emirii săi au refuzat. S-a înfuriat atât de tare încât chiar s-a gândit la un moment dat să-i crucifice pe generalii rebeli așa cum

făcea Zengi. Până la urmă s-a calmat, apoi i-a invitat să mănânce împreună niște caise zemoase care tocmai îi fuseseră aduse din Damasc.

Regele și sultanul se găseau într-un impas. „Tu și cu mine suntem la pământ", i se confesa Richard lui Saladin. În timp ce negociau, cei doi șefi războinici s-au prăbușit, grav bolnavi, nemaiavând nici putere și nici voință.

Dinastia lui Saladin 1193–1250

Moartea sultanului

Pe 2 septembrie 1192, sultanul și regele au semnat tratatul de la Jaffa, prin care se făcea prima divizare a Palestinei: regatul creștin își prelungea existența, având capitala la Acra, iar Saladin păstra Ierusalimul, acordându-le creștinilor acces liber la Sfântul Mormânt.

Pe drum spre Ierusalim, Saladin s-a întâlnit cu fratele său, Safadin, care a sărutat pământul pentru a-i mulțumi lui Dumnezeu, și împreună s-au rugat la Domul Stâncii. Deși Richard a refuzat să viziteze Ierusalimul musulman, cavalerii s-au înghesuit să meargă în pelerinaj și au fost primiți de Saladin. Sultanul le-a arătat Sfânta Cruce, dar cea mai mare parte din această prețioasă relicvă s-a pierdut, dispărând pentru totdeauna[164]. În timp ce se afla la Ierusalim, Hubert Walter, consilierul regelui, a discutat despre Richard cu Saladin care i-a spus că, după părerea lui, Inimă de Leu era lipsit de înțelepciune și moderație. Datorită lui Walter, Saladin a permis revenirea preoților catolici la Sfântul Mormânt. Când împăratul bizantin Isaac Angelus a cerut același lucru pentru ortodocși, Saladin a decis că trebuiau să și-l împartă sub supervizarea sa și l-a numit pe Sheikh Ghanim al-Khazraji custode al bisericii, rol care este îndeplinit și astăzi de descendenții săi, familia Nusseibeh.

Cei doi protagoniști nu s-au mai întâlnit niciodată. Pe 9 octombrie, Richard a plecat spre Europa.[165] Saladin l-a numit pe Ibn Shaddad, ale cărui memorii sunt o sursă inepuizabilă de informații, să supervizeze planurile sale din Ierusalim, apoi a plecat la Damasc.

Acolo îl aștepta bucuria vieții de familie — avea șaptesprezece fii —, dar acum avea cincizeci și patru de ani și se simțea obosit. Zahir, fiul său, nu mai putea să

[164] În 1187, Saladin a vrut să-i dăruiască împăratului Isaac Angelos un mic fragment din Sfânta Cruce pe care l-a trimis cu o corabie venețiană. Corabia a fost capturată de un pirat pisan pe nume Fortis, care a omorât tot echipajul și a dus relicva în Bonifacio, Corsica, de unde a fost luată de pirați genovezi. Fragmente din Sfânta Cruce se mai găsesc risipite prin relicvariile din Europa.

[165] Pe drumul de întoarcere, Richard a fost capturat și predat împăratului german Henry al VI-lea, care l-a trimis la închisoare un an de zile până când Anglia a plătit o răscumpărare considerabilă. Richard a reluat lupta cu regele Franței, aducând cu el câțiva soldați sarazini și secretul focului grecesc. În 1199, în timp ce asedia un neînsemnat castel francez, a fost ucis cu o arbaletă. După cum scrie Steven Runciman, „el nu a fost un fiu bun, un soț bun și nici un rege bun, dar a fost un viteaz și strălucit soldat".

se despartă de el, simțind probabil că nu se vor mai revedea niciodată: într-un mod impresionant, își lua rămas-bun de la el, apoi se întorcea iar să-l îmbrățișeze. La palat, Ibn Shaddad l-a găsit pe sultan jucându-se cu unul dintre fiii mai mici sub un portic în grădină, în timp ce baronii franci și emirii turci așteptau să fie primiți în audiență.

Câteva zile mai târziu, după ce a întâmpinat caravana pelerinilor de la Mecca, a fost doborât de o febră puternică, probabil tifoidă. Doctorii l-au îngrijit cât de bine au putut, dar starea lui s-a agravat. Când cerea apă caldă, i se părea prea rece. „Cerule mare!", exclama el. „Chiar nu e nimeni în stare să-mi aducă apa așa cum trebuie?" În zorii zilei de 3 martie 1193, s-a stins din viață ascultând recitările Coranului. „Și eu, ca și alții, mi-aș fi dat viața pentru el", spunea Ibn Shaddad care adăuga:

> S-au dus acești ani cu tot cu actorii lor
> Ca și când n-au fost decât un vis.

Muazzam Isa: un alt Iisus

În următorii șase ani, fiii lui Saladin s-au luptat între ei într-o succesiune de alianțe, arbitrați cu abilitate de unchiul lor, Safadin. Cei trei fii mai mari, Afdal, Zahir și Aziz, au primit Damascul, Alepul și Egiptul, în timp ce Safadin guverna Transiordania și Edessa.

Afdal, acum în vârstă de douăzeci și doi de ani, a moștenit Ierusalimul pe care îl prețuia. A ridicat Moscheea lui Omar chiar lângă Biserica Sfântului Mormânt și a instalat africani într-un cartier magrebin unde a construit Madrasa Afdaliyya la câțiva metri de Zidul Plângerii.

Afdal, un bețiv și un incompetent, nu inspira deloc loialitate și Ierusalimul era disputat între frații care se războiau. Chiar când Aziz câștigase războiul și devenise sultan, a murit într-un accident de vânătoare. Frații supraviețuitori, Afdal și Zahir, s-au aliat împotriva unchiului lor, dar Safadin i-a înfrânt pe amândoi și a pus mâna pe imperiu, pe care l-a condus timp de douăzeci de ani. Rece, elegant și posac, Safadin nu semăna deloc cu Saladin: niciun contemporan nu vorbește despre el cu afecțiune, dar toată lumea îl respecta. A avut un „succes strălucit, fiind poate cel mai capabil dintre toți ai săi". La Ierusalim, Safadin a comandat construirea dublei porți — Poarta Lanțului și Poarta Prezenței Divine, probabil pe locul Porții Frumoase a cruciaților — folosind delicatele spolii france de la mănăstirea Templierilor pentru a ridica o galerie exterioară cu două cupole și capiteluri decorate cu sculpturi reprezentând animale și lei. Poarta dublă este și astăzi principala intrare vestică de pe Muntele Templului. Dar chiar înainte de a deveni sultan, în 1198, cel de-al doilea fiu al său, Muazzam Isa (Isa însemnând Iisus în arabă), a primit Siria.

În 1204, Muazzam a stabilit capitala la Ierusalim și s-a instalat în palatul lui Amaury. Cel mai popular membru al familiei după unchiul Saladin, Muazzam era o persoană agreabilă și o minte deschisă. Când se ducea la niște eruditi ca să

studieze filosofia și științele, mergea pe jos, ca un elev de rând. „L-am văzut la Ierusalim", își amintea istoricul Ibn Wasil. „Își făcea singur loc prin mulțimea de bărbați, femei și copii și nimeni nu-i dădea la o parte. Deși era un om îndrăzneț, cu un dezvoltat simț al onoarei, nu-i plăcea deloc ostentația. Mergea călare fără să fie însoțit de stindarde regale și doar cu o mică escortă. Pe cap purta o bonetă galbenă și trecea prin piețe și pe străzi fără să ceară să i se deschidă calea."

Muazzam, unul dintre cei mai prolifici constructori ai Ierusalimului, a restaurat zidurile, a construit șapte turnuri masive și a transformat structurile cruciate de pe Muntele Templului în sanctuare musulmane.[166] În 1209, el a instalat în oraș trei sute de familii evreiești din Franța și Anglia. Când a venit în pelerinaj, poetul evreu din Spania, Iuda al-Harizi, a lăudat dinastia lui Muazzam și Saladin chiar în timp ce plângea în Templu: „Ieșeam în fiecare zi să plângem pentru Sion, jeleam palatele lui distruse, urcam pe Muntele Măslinilor să ne prosternăm dinaintea Celui Etern. Ce durere să vezi curțile noastre sfinte transformate într-un templu străin!". Brusc, în 1218, realizările lui Muazzam au fost puse în pericol când John de Brienne, regele titular al Ierusalimului,[167] a lansat a cincea cruciadă, atacând Egiptul. Cruciații au asediat portul Damietta. Safadin, acum în vârstă de șaptezeci și patru de ani, a preluat comanda armatei sale, dar a murit când a aflat că Turnul Lanțului din Damietta a căzut. Muazzam s-a grăbit să plece de la Ierusalim spre Egipt pentru a veni în ajutorul fratelui său mai mare, Kamil, noul sultan al Egiptului. Dar frații s-au panicat și de două ori au oferit Ierusalimul cruciaților dacă acceptau să părăsească Egiptul. În primăvara anului 1219, în timp ce imperiul familiei sale se afla în pericol, Muazzam a luat trista decizie de a distruge fortificațiile Ierusalimului, argumentând că „dacă îl luau francii, îi vor ucide pe toți cei de-aici și vor domina Siria".

Ierusalimul s-a văzut fără apărare și pe jumătate pustiu — locuitorii săi au fugit în masă. „Femeile, fetele tinere și bătrânii s-au adunat la Haram, și-au rupt hainele și părul din cap și s-au risipit în toate direcțiile", de parcă venise „Ziua Judecății". Dar cruciații au comis greșeala de a refuza ofertele fraților și cruciada s-a încheiat cu un eșec.

Odată cu plecarea cruciaților, Kamil și Muazzam, care colaboraseră atât de bine în timpul ultimei crize, s-au angajat într-un crud război fratricid pentru supremație. Ierusalimul nu și-a revenit cu adevărat până în secolul al XIX-lea.

166 Fundațiile a șase dintre turnurile sale se mai văd și azi. Pe Muntele Templului, el a construit Școala de gramatică, precum și minunatele arce și intrarea sub domul al-Aqsa. A utilizat probabil spolii france pentru a construi Domul lui Solomon, o clădire octogonală cunoscută și sub numele de Kursi Isa — Tronul lui Iisus (Iisus fiind poate chiar Isa) — și Domul Înălțării. Acesta din urmă are și o inscripție care îl datează între 1200 și 1201. Dar cel mai probabil este că ambele au fost la origine niște edificii cruciate. Cristelnița Domului Înălțării cu capiteluri france și un elegant lampadar franc în vârf ar fi putut proveni din Templum Domini. Tot Muazzam a fost cel care a zidit Poarta de Aur.

167 Regina Isabela a Ierusalimului nu a avut noroc în căsătorie: al treilea soț, Henric de Champagne, a guvernat Acra ca rege al Ierusalimului și a avut cu ea două fiice, dar în 1197, în timp ce trecea în revistă forțele cruciate germane, atenția i-a fost distrasă de piticul său și a căzut pe spate de la o fereastră. Apoi, ea s-a căsătorit cu Amaury de Lusignan, regele Ciprului, care a murit din cauza unei indigestii cu chefal alb în 1205. La moartea Isabelei, fiica ei, Maria — acum regină a Ierusalimului —, s-a căsătorit cu cavalerul John de Brienne și au avut o fiică, Iolanda.

Recunoscut, înainte și după, pentru zidurile sale, orașul a rămas fără ele timp de trei secole. Dar Ierusalimul a trecut iarăși dintr-o mână în alta în urma celui mai surprinzător tratat de pace.

Împăratul Frederic al II-lea: „Minunea lumii", „Fiara Apocalipsei"

Pe 9 noiembrie 1225, la catedrala din Brindisi, Frederic al II-lea, Sfântul împărat roman și rege al Siciliei, s-a căsătorit cu Iolanda, regina Ierusalimului, în vârstă de cincisprezece ani. Imediat după nuntă, Frederic a preluat titlul de rege al Ierusalimului, gata să plece în cruciadă. Dușmanii săi pretindeau că s-a apucat să le seducă pe doamnele de companie ale proaspetei sale soții și că își făcea de cap cu haremul de cadâne sarazine. Acest lucru l-a îngrozit pe socrul său, John de Brienne, și l-a contrariat pe papă. Dar Frederic era deja cel mai puternic monarh din Europa — mai târziu va fi supranumit Stupor Mundi, adică „Minunea lumii" — și făcea totul după capul lui.

Frederic de Hohenstaufen, cu ochii verzi și părul roșcat, jumătate german, jumătate normand, crescuse în Sicilia și nimic din Europa nu se ridica la înălțimea curții sale de la Palermo, unde culturile normandă, arabă și greacă se întâlneau într-o combinație unică de creștinism și islamism. Tocmai această educație îl făcea pe Frederic atât de excepțional și bineînțeles că îi plăcea să își afișeze excentricitățile. Din anturajul său făceau parte un harem demn de un sultan, o grădină zoologică, cincizeci de șoimari (a scris o carte intitulată *Arta vânătorii cu păsări*), gărzi de corp arabe, erudiți evrei și musulmani și de multe ori un magician și un hierofant scoțian. Era cu siguranță mai levantin în cultură decât oricare alt rege al creștinătății, ceea ce nu l-a împiedicat să-i zdrobească fără milă pe rebelii arabi din Sicilia — s-a folosit de unul din pintenii săi de călărie ca să-l spintece pe șeful acestora luat prizonier. El i-a deportat pe arabii din Sicilia, dar le-a construit un nou oraș arab la Lucera, cu moschei și un palat care a devenit reședința lui preferată. De asemenea, el a impus legi antievreiești, deși îi proteja pe erudiții evrei, primea colonișți evrei și insista să fie bine tratați.

Și totuși puterea, nu exotismul îl motiva pe Frederic, care și-a dedicat viața apărării imensului său domeniu moștenit care se întindea de la Marea Baltică la Marea Mediterană, împotriva unor papi roși de invidie care l-au excomunicat de două ori, l-au denunțat ca Antihrist și l-au supus celor mai neobișnuite calomnii. A fost acuzat că în secret era ateu sau musulman care spunea că Moise, Iisus și Mahomed erau niște farsori. A fost prezentat ca un fel de doctor Frankenstein care ar fi închis un muribund într-un butoi ca să vadă dacă sufletul lui putea să iasă; ar fi eviscerat un altul pentru a-i studia digestia; și ar fi încuiat copii în celule de izolare ca să vadă cum li se dezvoltă limbajul.

Frederic lua foarte în serios drepturile lui și ale familiei sale: era de fapt un creștin obișnuit, convins că, în calitate de împărat, trebuia să fie un monarh sfânt și universal după modelul bizantin, și că, fiind urmaș al generațiilor de cruciați și

moştenitor al lui Carol Magnul, avea datoria să elibereze Ierusalimul. Deja primise crucea de două ori, dar continua să îşi amâne plecarea.

Acum că era rege al Ierusalimului, a început să-şi pregătească cu seriozitate expediţia — dar în maniera proprie, desigur. A instalat-o pe regina Ierusalimului care era însărcinată în haremul de la Palermo şi i-a promis papei că va pleca în cruciadă. Dar Iolanda, în vârstă de şaisprezece ani, a murit după naşterea fiului său. Deoarece Frederic era rege al Ierusalimului prin căsătorie, fiul său moştenea acum acest titlu. Dar Frederic nu era genul care să se împiedice de acest mic detaliu într-o nouă abordare a cruciadelor.

Împăratul spera să cucerească Ierusalimul exploatând rivalităţile din interiorul casei lui Saladin. Într-adevăr, sultanul Kamil i-a oferit Ierusalimul cu condiţia să îl ajute împotriva lui Muazzam, care deţinea oraşul. Până la urmă, Frederic a plecat în 1227, dar s-a îmbolnăvit şi s-a întors — moment în care Papa Grigore al IX-lea l-a excomunicat, ceea ce constituia mai mult decât un simplu inconvenient pentru un cruciat. El şi-a trimis infanteria şi cavalerii teutoni în avangardă, dar, când s-au reunit la Acra în septembrie 1228, Muazzam murise, iar Kamil ocupase Palestina şi deci şi-a retras oferta.

Însă Kamil trebuia să se lupte acum cu fiii lui Muazzam şi cu Frederic şi armata lui. Nu putea să facă faţă celor două ameninţări în acelaşi timp. Împăratul şi sultanul erau prea slabi ca să lupte pentru Ierusalim. Prin urmare, cei doi au început în secret negocierile.

Kamil era la fel de original ca Frederic. Copil fiind, fiul lui Safadin fusese numit cavaler de însuşi Richard Inimă de Leu. În timpul negocierilor pentru împărţirea Ierusalimului, împăratul şi sultanul discutau despre filosofia aristotelică şi geometria arabă. „Nu ţin neapărat să iau Ierusalimul", îi spunea Frederic emisarului lui Kamil, „vreau pur şi simplu să-mi apăr reputaţia în faţa creştinilor". Musulmanii se întrebau dacă nu cumva creştinismul era doar „un joc pentru el". Sultanul i-a trimis împăratului „tinere dansatoare", în timp ce acesta îi delecta pe oaspeţii săi musulmani cu dansatoare creştine. Patriarhul Gerold a acuzat cântăreţele şi jonglerii lui Frederic, spunând că sunt „persoane nu doar cu o reputaţie proastă, ci şi nedemne de a fi băgate în seamă de creştini", iar el a făcut exact pe dos. Între rundele de negocieri, Frederic mergea la vânătoarea cu şoimi şi făcea noi cuceriri în rândul femeilor, exersându-şi talentul de trubadur cu una dintre ele: „Ah! Nici n-am ştiut că despărţirea de doamna mea va fi atât de grea când îmi amintesc dulcea ei companie. Cântec vesel, du-te la floarea din Siria, la cea care mi-a robit inima. Roag-o pe iubita doamnă să-şi amintească de servitorul ei care va suferi din dragoste pentru ea până ce va face tot ce vrea ea".

Când negocierile au eşuat, Frederic a coborât cu trupele de-a lungul coastei până la Jaffa, pe urmele lui Richard, ameninţând Ierusalimul. Demonstraţia de forţă a funcţionat şi, pe 11 februarie 1229, a obţinut ce nici măcar nu visase: în schimbul a zece ani de pace, Kamil ceda Ierusalimul şi Betleemul cu un coridor până la mare. La Ierusalim, musulmanii au păstrat Muntele Templului cu libertatea accesului şi respectarea dreptului de a sluji acolo sub cadiu. Acordul îi ignora pe evrei (majoritatea fugind din ţară), însă acest tratat prin care se stabilea

suveranitatea comună rămâne cel mai îndrăzneț acord de pace din istoria Ierusalimului.

Și totuși, cele două lumi au fost îngrozite. La Damasc, Nasir Daud, fiul lui Muazzam, a proclamat doliu oficial. Mulțimea a plâns la aflarea veștii. Kamil insista să spună: „Nu am cedat decât niște biserici și niște case în ruină. Locurile sfinte și Stânca venerată rămân ale noastre". Pentru el, acordul a fost un succes. El a reușit să unifice imperiul lui Saladin sub coroana sa. Cât despre Frederic, patriarhul Gerold i-a interzis suveranului excomunicat să intre în Ierusalim, iar templierii i-au reproșat că nu a obținut Muntele Templului.

Sâmbătă, 17 martie, Frederic, escortat de gărzile sale arabe și de paji, cu trupele germane și italiene, cavalerii teutoni și doi episcopi englezi, a fost întâmpinat la Poarta Jaffa de către reprezentantul sultanului, Shams al-Din, cadiul din Nablus, care i-a oferit cheile Ierusalimului.

Străzile erau pustii, mulți musulmani plecaseră, sirienii ortodocși erau nemulțumiți de această resurgență catolică — și Frederic nu avea mult timp la dispoziție: episcopul din Cezareea era pe drum, hotărât să impună interdicția patriarhului și să nu-l lase pe împărat să intre în oraș.

Încoronarea lui Frederic al II-lea: Ierusalimul german

După ce a petrecut noaptea în palatul maestrului Ospitalierilor, Frederic a ordonat să se țină o slujbă specială în Biserica Sfântului Mormânt, golită de preoți, dar plină de soldați germani. El a așezat coroana imperială pe altarul Calvarului, apoi și-a pus-o singur pe cap în cadrul unei ceremonii de încoronare care trebuia să îl prezinte ca pe un monarh universal și absolut al creștinătății. El îi explica lui Henric al III-lea al Angliei: „Fiind împărat catolic, am purtat coroana pe care Dumnezeu Cel Atotputernic ne-a dat-o de pe tronul Majestății Sale când, în grația Sa excepțională, ne-a ridicat din rândul prinților lumii în casa slujitorului Său, David". Frederic nu era genul care să-și subestimeze propria importanță: această ciudată și magnifică punere în scenă reprezenta încoronarea unui rege sfânt, a unui împărat mistic de la sfârșitul lumii, în Biserica pe care el o considera Templul regelui David.

După aceea, împăratul a vizitat Muntele Templului, a admirat Domul și moscheea al-Aqsa, a lăudat superbul *mihrab* și a urcat în *minbar*-ul lui Nur al-Din. Când a văzut un preot cu Noul Testament în mână care voia să intre în al-Aqsa, l-a îmbrâncit și a strigat la el: „Porcule! Pe Dumnezeu, dacă mai văd pe vreunul dintre voi că vine aici fără să aibă permisiunea, am să vă scot ochii!".

Custozii musulmani nu știau ce să creadă despre acest roșcovan nonconformist. „Dacă ar fi fost sclav, n-ar fi valorat nici 200 de drahme", comenta cu ignoranță unul dintre ei. În seara aceea, Frederic a observat tăcerea muezinilor: „O, cadiule", a zis el către reprezentantul sultanului, „de ce muezinii nu au chemat aseară la rugăciune?"

„Le-am recomandat muezinilor să nu facă asta din respect pentru rege", i-a răspuns cadiul.

„Rău ai făcut", a replicat Frederic. „Am petrecut noaptea în Ierusalim tocmai ca să aud muezinii și chemările lor la rugăciune din timpul nopții." Dacă dușmanii lui vedeau în asta un semn clar de islamofilie, Frederic voia probabil că vegheze la funcționarea neobișnuitului său acord. Când muezinii au chemat la rugăciunea de la miezul nopții, „toți valeții și pajii, dar și preceptorul său" s-au prosternat.

În dimineața aceea, a sosit și episcopul din Cezareea cu ordinul de interdicție. Împăratul a lăsat garnizoana în Turnul lui David și s-a reîntors la Acra unde a fost întâmpinat cu o ingrată ostilitate de baroni și de Templieri. Fiind acum atacat și de papa din Italia, împăratul și-a pregătit plecarea în secret, dar, în dimineața zilei de 1 mai, populația Acrei, adunând toate resturile de pe strada Măcelarilor, l-a bombardat cu măruntaie de animale. La bordul navei cu care se întorcea la Brindisi, Frederic tânjea după „floarea din Siria": „De când am plecat, n-am mai îndurat atâta suferință ca la bordul acestei nave. Iar acum cred că voi muri cu siguranță dacă nu mă voi întoarce la ea cât mai curând".

Nu stătuse mult și nu avea să se mai întoarcă niciodată, dar Frederic a rămas oficial stăpânul Ierusalimului timp de zece ani. Frederic le-a dat Turnul lui David și Palatul Regal cavalerilor teutoni. El le-a ordonat maestrului acestora, Herman de Salza, și episcopului Peter de Winchester să repare Turnul (o parte din aceste lucrări au supraviețuit până azi) și să fortifice Poarta Sfântul Ștefan (azi Poarta Damascului). Francii și-au recuperat „bisericile și vechile posesiuni le-au fost returnate". Din nou evreilor li s-a interzis accesul în oraș. Fără ziduri, Ierusalimul nu era în siguranță: câteva săptămâni mai târziu, imamii din Hebron și Nablus au pătruns în oraș în fruntea a 15 000 de țărani, în timp ce creștinii s-au refugiat în Turn. Acra a trimis o armată pentru a-i respinge pe invadatorii musulmani și Ierusalimul a rămas creștin.[168]

În 1238, moartea sultanului Kamil a aruncat dinastia lui Saladin în noi războaie interne, exacerbate de o nouă cruciadă sub conducerea contelui Thibault de Champagne. După înfrângerea cruciaților, fiul lui Muazzam, Nasir Daud, a plecat spre Ierusalim și a asediat Turnul lui David timp de douăzeci și una de zile până când acesta a căzut, pe 7 decembrie 1239. Apoi a distrus noile fortificații, iar prinții învrăjbiți din familia lui Saladin au făcut un jurământ de pace pe Muntele Templului. Dar certurile familiale și venirea unei cruciade engleze sub conducerea fratelui lui Henric al III-lea, Richard, duce de Cornwall, i-a obligat încă o dată pe musulmani să cedeze Ierusalimul francilor. De data aceasta, Templierii i-au expulzat pe musulmani și au ocupat Muntele Templului: Domul și al-Aqsa au redevenit biserici. „Am văzut călugări care se ocupau de Sfânta Stâncă", își

[168] Frederic și Kamil au rămas în relații bune: sultanul i-a trimis împăratului un planetarium incrustat cu pietre prețioase, care servea ca orologiu și totodată ca hartă a cerului mobilă — și un elefant; Frederic i-a trimis lui Kamil un urs polar. Frederic și-a petrecut tot restul vieții într-o continuă luptă cu papii pentru a-și apăra domeniul din Germania și Italia. Papii l-au numit „Fiara Apocalipsei". Henric, fiul său cel mare, regele romanilor, l-a trădat. Frederic l-a întemnițat pe viață și l-a numit moștenitor pe Conrad, regele de drept al Ierusalimului și fiul său cu Iolanda. „Minunea" a murit de dizenterie în 1250 și a fost înmormântat la Palermo. Conrad a murit de tânăr, iar coroana Ierusalimului a fost moștenită de fiul său minor, Conradin, care a fost decapitat la vârsta de 16 ani. Dar reputația lui Frederic nu a încetat să crească: cu timpul, cei cu vederi de stânga i-au salutat toleranța modernă, în timp ce Hitler și naziștii l-au considerat un super-om nietzschean.

amintea Ibn Wasil. „Am văzut acolo sticle de vin pentru liturghie." Templierii au început fortificarea Sfântului Oraș — însă nu îndeajuns de repede. Pentru a lupta împotriva rivalilor familiei sale, noul sultan Salih Ayyub recrutase o hoardă de jefuitori tătari, călăreți nomazi din Asia Centrală vânați de noul imperiu mongol. Dar acum nu mai putea să-i controleze. Spre groaza creștinilor din Acra, 10 000 de tătari corasmieni se îndreptau spre Ierusalim.

Barka Han și tătarii: catastrofa

Pe 11 iulie 1244, călărețiii tătari conduși de Barka Han au năvălit în Ierusalim, croindu-și drum cu sabia pe străzile orașului, și au pătruns cu forța în mănăstirea armeană, unde i-au ucis pe călugări. Au distrus biserici și case, jefuind și incendiind Sfântul Mormânt. Năvălind peste preoții care țineau slujba, tătarii i-au decapitat și eviscerat în fața altarului. Au dezgropat trupurile regilor Ierusalimului și le-au distrus prețioasele sarcofage. Piatra de la intrarea în mormântul lui Iisus a fost spartă. Asediați în turn, francii au cerut ajutorul lui Nasir Daud care l-a convins pe Barka Han să permită garnizoanei să plece.

Șase mii de creștini au plecat spre Jaffa, dar, când au văzut steagurile france pe metereze, au crezut că au sosit ajutoarele și mulți s-au întors. Tătarii au masacrat două mii. Doar 300 de creștini au ajuns la Jaffa. După ce au distrus sistematic Ierusalimul, tătarii au plecat.[169] Fumegând și plin de ruine, Ierusalimul nu va mai redeveni creștin decât abia în 1917.

În 1248, regele Ludovic al XI-lea a lansat ultima cruciadă veritabilă și încă o dată cruciații au sperat să obțină Ierusalimul, cucerind Egiptul. În noiembrie 1249, cruciații au înaintat spre Cairo, unde sultanul Salih Ayyub se afla deja pe moarte. Văduva sa, sultana Shajar al-Durr, a preluat controlul și l-a chemat din Siria pe Turanshah, fiul ei vitreg. Cruciații și-au supraestimat forțele și au fost înfrânți de mameluci, regimente de elită alcătuite din sclavi militari. Ludovic a fost capturat. Dar noul sultan Turanshah și-a neglijat propriii soldați: pe 2 mai 1250, în timp ce sărbătorea victoria printr-un banchet la care participau numeroși prizonieri cruciați, mamelucii conduși de un uriaș blond pe nume Baibars, pe atunci în vârstă de douăzeci și șapte de ani, au năvălit peste el cu săbiile scoase.

Baibars l-a lovit pe sultan și acesta a fugit plin de sânge spre Nil, sub tirul de săgeți al mamelucilor. A fost ajuns din urmă de un mameluc care l-a găsit rănit în apa râului, implorând să fie lăsat în viață, dar acesta i-a tăiat capul și i-a despicat

[169] Acești tătari au fost până la urmă înfrânți de urmașii lui Saladin în 1246. Prins beat în luptă, Barka Han a fost decapitat, iar capul a fost expus în Alep. Dar fiica lui s-a căsătorit cu puternicul om al mamelucilor, Baibars, viitorul sultan; fiii săi au devenit emiri puternici care, între 1260 și 1285, au construit frumosul mormânt, *turba*, care încă se găsește pe strada Lanțului. Acolo l-au îngropat pe tatăl lor: „Acesta este mormântul lui Barka Han, umilul supus al lui Dumnezeu". Mai târziu și ei au fost înmormântați tot acolo. Dar când arheologii au cercetat mormântul, nu au găsit niciun Barka. Poate că trupul său nu a fost adus niciodată de la Alep. Între 1846 și 1847, înstărita familie Khalidi a cumpărat această clădire și toată strada. Mormântul lui Barka este azi sala de lectură a Bibliotecii Khalidi, fondată în 1900. Aceasta oferă o frumoasă priveliște spre Zidul Plângerii, iar doamna Haifa al-Khalidi încă locuiește aici. Ca un suvenir pitoresc al istoriei zbuciumate a Ierusalimului, în imensa clădire se mai găsește și o cutie poștală britanică de culoare roșie din perioada Mandatului.

pieptul. I-a scos inima care ulterior i-a fost arătată regelui Ludovic al Franței la un banchet; fără îndoială că acestuia i-a pierit pofta de mâncare.

Astfel lua sfârșit dinastia lui Saladin din Egipt, o cădere care condamna Ierusalimul, acum pe jumătate pustiu, pe jumătate ruinat, la zece ani de haos, fiind disputat de diferiți șefi războinici și vlăstare regale care se luptau pentru putere[170] în timp ce o umbră înfricoșătoare se întindea deasupra Orientului Mijlociu. În 1258, mongolii, hoardele șamanice din Extremul Orient care cuceriseră deja cel mai întins imperiu din lume, au prădat Bagdadul, masacrând 80 000 de oameni și omorându-l pe calif. Au ocupat Damascul și au ajuns până în Gaza, atacând pe drum și Ierusalimul. Islamul avea nevoie de un luptător feroce pentru a-i înfrânge. Omul care s-a ridicat a fost Baibars.

[170] Uneori Ierusalimul era guvernat din Siria, alteori din Cairo, unde Shajar al-Durr s-a autoproclamat sultană. A fost o realizare feminină unică în lumea islamică și sursa multor legende. Ca tânără concubină, ea a atras atenția sultanului purtând o rochie făcută numai din perle, de aici și numele Shajar al-Durr, Pomul Perlelor. Având nevoie de sprijinul unui bărbat, s-a căsătorit cu un ofițer mameluc, Aibeg, care a devenit sultan. Dar curând au apărut neînțelegeri în cuplu, iar ea a pus să fie înjunghiat în timp ce acesta făcea baie. După optzeci de zile de domnie, mamelucii au detronat-o. Înainte să încerce să scape, ea a transformat în pulbere celebrele diamante pentru ca nicio altă femeie să nu le mai poarte. Când a fost prinsă, concubinele lui Aibeg (poate furioase că nu mai puteau moșteni bijuteriile) au bătut-o cu saboții până au omorât-o — varianta mamelucă a crimei comise cu un pantof stiletto.

Partea a șasea

MAMELUCII

Înainte de sfârșitul lumii, toate profețiile trebuie să fie îndeplinite — și Orașul Sfânt trebuie să fie dat înapoi Bisericii Creștine.

Cristofor Columb, Scrisoare către
regele Ferdinand și regina Isabela ai Spaniei

Iar ea [târgoveața din Bath] de trei ori fusese la Ierusalim.

Geoffrey Chaucer, *Povești din Canterbury*

La Ierusalim nu există niciun loc pe care să-l poți numi cu adevărat sacru.

Ibn Taymiyya, *În sprijinul vizitelor pioase la Ierusalim*

Obiceiul [Lumina Sfântă] continuă și acum. Sub ochii musulmanilor se petrec nu puține lucruri detestabile.

Mujir Al-Din, *Istoria Ierusalimului și a Hebronului*

Grecii [sunt] cei mai mari și mai fioroși dușmani ai noștri, georgienii sunt cei mai mari eretici, la fel ca grecii, și tot atât de răi; armenii sunt foarte frumoși, bogați și generoși, [precum și] dușmanii de moarte ai grecilor și georgienilor.

Francesco Suriano, *Tratat despre Țara Sfântă*

Privim la faimosul oraș al fericirii noastre și ne sfâșiem veșmintele. Aproape cu totul, Ierusalimul zace nenorocit în ruine și fără ziduri. În ceea ce îi privește pe evrei, cei mai sărmani au rămas [să trăiască] în mormanele de dărâmături, căci legea spune că un evreu nu are voie să-și reconstruiască locuința distrusă.

Rabbi Obadia din Bertinoro, *Scrisori*

Sclavul sultanului 1250–1339

Baibars: pantera

Baibars era un turc bălan și cu ochi albaștri, din Asia Centrală, vândut de copil unui prinț sirian. Dar, în ciuda fizicului impunător, cu pieptul vânjos și ieșit în afară, avea un defect neliniștitor: o pată de albeață pe irisul unuia dintre ochi, ceea ce l-a făcut pe proprietar să-l vândă sultanului din Cairo. Salih Ayyub, strănepot al lui Saladin, cumpăra sclavi turci „cu toptanul, ca pe potârnichi", ca să-și alcătuiască regimentele de mameluci. Nu putea avea încredere în propria-i familie și considera că „un singur sclav e mai loial decât 300 de fii". Baibars, la fel ca toți acei băieți păgâni căzuți în robie, a fost convertit la islam și pregătit să fie un soldat-sclav: un mameluc. Excelând în folosirea arbaletei cu tijă de oțel, și-a câștigat supranumele de Arbaletrierul și s-a alăturat regimentului Bahriyya — soldații de elită care îi învinseseră pe cruciați, ajungând să fie cunoscuți sub numele de Leii Turci și Templierii Islamului.

După ce Baibars a câștigat încrederea stăpânului său, a fost manumis — eliberat din sclavie — și a urcat în ierarhie. Mamelucii le erau loiali stăpânilor lor, și încă și mai loiali unii altora — dar, până la urmă, niciunul dintre acești războinici-orfani nu datora nimic nimănui, în afară de lui însuși și de Allah. După rolul jucat în uciderea sultanului, Baibars a pierdut în lupta pentru putere și a fugit în Siria, unde și-a oferit arbaleta celui care plătea mai mult, în războaiele civile care bântuiau cu furie printre prinții locali. La un moment dat, el a invadat Ierusalimul și l-a jefuit. Dar puterea era în Egipt, unde Baibars a fost în cele din urmă chemat de ultimul general care reușise să pună mâna pe coroană, Qutuz.

Când hoardele de mongoli au năvălit în forță peste Siria, Baibars a comandat avangarda trimisă în mare grabă spre nord să-i oprească. Pe 3 septembrie 1260, Baibars a învins armata mongolă la Izvorul lui Goliat (Ain Jalut), lângă Nazaret. Mongolii se vor întoarce iar, ba chiar vor ajunge până la Ierusalim, dar pentru prima oară fuseseră opriți din drum. Mare parte din Siria a căzut sub stăpânirea sultanului din Cairo și Baibars a fost aclamat ca Părinte al Victoriei și Leu al Egiptului. El se aștepta la o răsplată — funcția de guvernator al Alepului —, dar sultanul Qutuz a refuzat. Într-o zi, când sultanul era la vânătoare, Baibars i-a vârât cuțitul în spate (la propriu). Junta de emiri mameluci i-a oferit coroana, recunoscându-l drept cel care îl ucisese pe monarh.

De îndată ce a pus mâna pe putere, Baibars a pornit să distrugă rămășițele regatului cruciat care mai supraviețuiau pe coasta palestiniană. În 1263, pornit la război, el a ajuns la Ierusalim. Mamelucii venerau orașul, drept care Baibars a început misiunea mamelucă de resfințire și înfrumusețare a Muntelui Templului și a zonei din jur, care astăzi este Cartierul Musulman. El a dat ordin ca Domul și al-Aqsa să fie renovate și, pentru a concura Paștele creștin, a promovat o nouă sărbătoare, posibil inițiată sub Saladin, prin construirea unui dom peste mormântul Profetului Moise de lângă Ierihon. În următoarele opt secole, ierusalimiții l-au sărbătorit pe Nabi Musa cu o procesiune pornită de la Domul Stâncii și încheiată la lăcașul lui Baibars, unde mulțimea se aduna ca să se roage, să mănânce la iarbă verde și să petreacă.

Imediat la nord-vest de ziduri, sultanul a construit un pavilion pentru ordinul său religios favorit, sufiții. La fel ca mulți dintre mameluci, era un protector al misticismului populist propovăduit de sufiți, care credeau că pasiunea, cânturile, cultul sfinților, dansul și autoflagelarea îi puteau aduce pe musulmani mai aproape de Dumnezeu, decât rugăciunea tradițională. Cel mai intim sfătuitor al lui Baibars era un șeic sufit, cu care recita poezie și dansa *zikr*-ul sufit. Baibars avea o încredere nemărginită în șeic și nu făcea nimic fără aprobarea lui, dar în același timp îi îngăduia să organizeze prădarea bisericilor și a sinagogilor și linșarea evreilor și a creștinilor.[171] Era o nouă epocă: Baibars și succesorii săi mameluci, care aveau să stăpânească Ierusalimul în următorii 300 de ani, au fost dictatori sau junte militare caracterizate prin intoleranță și cruzime. Vechea eră a cavalerismului islamic, personificată de Saladin, trecuse. Mamelucii erau o castă de stăpânitori turci, care i-au forțat pe evrei să poarte turbane galbene, iar pe creștini, turbane albastre. Și pentru unii, și pentru ceilalți, dar mai ales pentru evrei, dusă a fost vremea în care fuseseră tratați ca *dhimmi* protejați. Mamelucii turcofoni îi disprețuiau și pe arabi; doar primilor le era permis să poarte blănuri sau armuri sau să călărească pe cai în oraș. La curtea lor de un lux țipător, sultanii le acordau curtenilor titluri pitorești, cum ar fi Purtător al Bățului Regal pentru Polo sau Emir al Serenadelor Muzicale — intrigile politice de acolo erau adesea un joc pe cât de seducător, pe atât de letal.

Simbolul lui Baibars era o panteră la pândă, de care acesta se folosea pentru a-și marca victoriile: optzeci asemenea simboluri au fost găsite pe inscripții din Egipt, Turcia și Ierusalim, iar pantera continuă să dea târcoale pe Poarta Leilor. Nici un simbol nu putea fi mai potrivit pentru acest prădător terifiant cu albeață la ochi, care acum se lansa într-o campanie de cuceriri.

După ce inspectase Ierusalimul, el a atacat Acra, care a rezistat iureșului, dar va reveni acolo de multe ori în viitor. Între timp, unul câte unul, el a năvălit peste celelalte orașe ale cruciaților, ucigând cu o pasiune sadică, dementă. El i-a primit pe ambasadorii franci înconjurat de căpățâni de creștini, își tăia în două dușmanii

[171] Gurul sufit al lui Baibars, șeicul Khadir, a devenit atât de puternic, încât a fost capabil să seducă nevestele, fiicele și fiii generalilor mameluci, făcând să domnească teroarea. Aceasta nu a luat sfârșit decât atunci când victimele au adus dovezi atât de incontestabile, încât Baibars a trebuit să ordone arestarea lui Khadir pentru adulter și sodomie. N-a fost totuși executat, doar pentru că profețise că moartea lui va fi repede urmată de cea a lui Baibars.

și îi scalpa și vâra capetele celor uciși în zidurile orașelor cucerite. Îi plăcea nespus să-și asume riscuri: făcea pe iscoada în orașele dușmane, negocia deghizat cu inamicii și chiar și atunci când era la Cairo își inspecta în miez de noapte cancelaria — era atât de agitat și de paranoic, încât suferea de insomnii și dureri de stomac.

Numai Acra l-a sfidat,[172] dar el a pornit mai departe spre nord, să cucerească Antiohia, de unde i-a trimis prințului din Acra o misivă care-ți îngheța sângele în vine: „Ca să-ți spun ce tocmai am făcut. Morții au fost clădiți în mormane, să-i fi văzut pe dușmanii tăi musulmani călcând în picioare locul în care voi țineți slujba, tăindu-le gâtul călugărilor pe altar, și focul arzând în palatele voastre. Dacă ai fi fost acolo să vezi cu ochii tăi, ți-ai fi dorit să nu te fi născut niciodată!". A invadat Anatolia și s-a încoronat sultan al Rumului. Dar mongolii se întorseseră și Baibars s-a grăbit înapoi, să apere Siria.

Pe 1 iunie 1277, a căzut victimă propriei ingeniozități macabre, când a pregătit o băutură otrăvită pentru un oaspete — cumâs, lapte de iapă fermentat, deliciul turcilor și al mongolilor — și, uitând de otravă, a băut-o el însuși. Succesorii lui i-au desăvârșit opera.

Pe 18 mai 1291, mamelucii au năvălit în Acra, capitala francă, și i-au măcelărit pe cei mai mulți dintre apărătorii ei, luându-i în sclavie pe ceilalți (fetele au fost vândute doar pe o drahmă fiecare). Titlul de rege al Ierusalimului a fost unificat acum cu cel de rege al Ciprului. Dar nu a supraviețuit decât ca ornament pitoresc — și așa rămâne până azi. Așa a luat sfârșit regatul Ierusalimului.[173] Chiar și Ierusalimul real a fost cât pe ce să piară, supraviețuind cu greu — mai puțin un oraș, cât un sat îmbătrânit, fără ziduri și pe jumătate pustiu, prădat după pofta inimii de călărețiii mongoli.

În 1267, un pelerin, bătrânul rabin spaniol cunoscut sub numele de Ramban, jelea astfel decăderea orașului:

> O, maică a mea, te asemui cu femeia căreia îi moare fiul în poală și sânul o junghie, prea plin de lapte, și ea le dă piept cățelandrilor nou-născuți. Cei care te-au

[172] În 1268, rămășița de regat cruciat era într-o asemenea primejdie, încât papa a chemat creștinătatea la o nouă cruciadă. În mai 1271, moștenitorul tronului englez, Edward Longshanks („Picioare lungi"), a sosit la Acra ca să ajute la apărarea orașului de atacurile lui Baibars. Dar când Acra a negociat un armistițiu cu sultanul, Edward a obiectat, și se pare că Baibars a ordonat asasinarea lui: englezul a fost înjunghiat cu un pumnal otrăvit. Supraviețuind acestui atentat, Edward s-a străduit în van să organizeze o nouă alianță: cruciații îi vor ajuta pe mongoli în lupta lor cu Baibars, în schimbul Ierusalimului. După întoarcerea în Anglia ca rege, Edward Întâiul și-a acordat supranumele de Ciocan al Scoțienilor, ilustrându-și Camera Pictată din Palatul Westminster cu scene din Cărțile Macabeilor. Cu toate acestea, i-a obligat pe evreii englezi să poarte steaua galbenă, iar până la urmă i-a expulzat din Anglia. Ei nu s-au mai întors timp de trei secole. La moartea lui, Edward a fost jelit drept „floarea cavalerismului din Ierusalim".

[173] Multe dintre casele regale ale Europei, inclusiv Bourbonii, Habsburgii și Savoiarzii, au emis pretenții la acest titlu. În 1277, Carol de Anjou l-a cumpărat de la Maria de Antiohia, care îl revendica și ea, apoi regii din Neapole și Sicilia l-au cerut, ajungând prin intermediul Savoiarzilor la regii Italiei. Regele Spaniei continuă să-l folosească și azi. Un singur monarh englez a folosit acest titlu. Când regina Maria I, fiica lui Henric al VIII-lea, s-a căsătorit cu Filip al II-lea al Spaniei, la Winchester în 1554, ea a fost declarată, printre alte titluri habsburgice, și regina Ierusalimului. Titlul a fost folosit de împărații habsburgi până în 1918.

iubit acum te-au părăsit și ești pustiită de dușmani, dar în pofida tuturor acestor nenorociri, de-acolo de departe ei încă își amintesc și ridică în slăvi Orașul Sfânt.

Ramban

Rabinul Moise ben Nahman, cunoscut sub acronimul său ebraic, Ramban, sau doar ca Nahmanide, a fost uluit să constate că nu existau decât 2 000 de locuitori rămași în Ierusalim, doar 300 de creștini și numai doi evrei, frați, care erau boiangii — la fel ca evreii din perioada cruciadelor. Cu cât Ierusalimul le părea mai trist evreilor, cu atât devenea mai sacru și mai poetic: „Tot ce e mai sfânt", cugeta Ramban, „e cu atât mai ruinat".

Ramban a fost unul dintre cei mai fascinanți intelectuali ai timpului său, medic, filosof, mistic și învățat al Torei. În anul 1263, el îi apărase pe evreii din Barcelona cu atâta iscusință împotriva acuzațiilor dominicane de blasfemie, încât regele Iacob al Aragonului a remarcat: „Nicicând nu mi-a fost dat să văd un om care să apere atât de corect o cauză greșită", și i-a dat lui Ramban 300 de monede de aur. Dar dominicanii au încercat apoi să-l trimită pe Ramban în mâinile călăului. Ca un compromis, septuagenarul rabin a fost exilat — și a pornit în peregrinare.

El credea că evreii nu trebuie doar să jelească Ierusalimul, ci să se întoarcă, să se așeze acolo și să-l reconstruiască, înainte de venirea lui Messia — ceea ce am putea numi sionism religios. Numai Ierusalimul îi mai putea alina dorul de casă:

> Mi-am lăsat familia, mi-am părăsit căminul, fiii și fiicele. Mi-am lăsat în urmă sufletul, cu copiii mei scumpi și dragi, pe care i-am crescut pe genunchii mei. Dar amărăciunea mi-e îndulcită de fericirea unei singure zile în sânul tău, o, Ierusalime! Plâns-am cu lacrimi amare, dar am simțit bucurie în lacrimile mele.

Ramban a rechiziționat „o casă în ruine, cu stâlpi de marmură și o cupolă frumoasă.[174] Am luat-o să ne fie casă de rugăciune pentru că tot orașul e o dărâmătură și oricine poftește să pună stăpânire pe ruine nu îl împiedică nimeni". De asemenea, a recuperat sulurile Torei ascunse din fața mongolilor, dar, la puțin timp după moartea lui, jefuitorii s-au întors.

Numai că de data aceasta apăruse o diferență: unii dintre ei erau creștini. În octombrie 1299, regele creștin al Armeniei, Hetum al II-lea, a năvălit în Ierusalim cu 10 000 de mongoli. Orașul s-a zguduit din temelii sub un nou val de jefuitori barbari, iar puținii creștini „s-au ascuns în peșteri, de spaimă". Il-Khan mongolul

[174] Soarta acestui edificiu spune povestea evreilor din Ierusalim. Prima sinagogă a fost probabil pe Muntele Sionului, dar a fost curând mutată în Cartierul Evreiesc. Sub mameluci, au fost construite alături o moschee și un minaret Al-Yehud (evreiesc), extinse în 1397. Când sinagoga s-a prăbușit, în 1474, musulmanii au demolat-o și n-au vrut să permită reconstrucția. Dar Qaitbay, penultimul sultan mameluc, le-a dat voie evreilor s-o refacă. A fost din nou închisă, de otomani, în 1587. O sinagogă a fost apoi deschisă în clădirea învecinată, până ce casa de rugăciune a lui Ramban și sinagoga alăturată au fost unite și redeschise în 1835. Dar la începutul secolului XX, sinagoga Ramban a fost luată de musulmani și folosită ca depozit, apoi a redevenit sinagogă. A fost deliberat distrusă de Legiunea Arabă în 1948. În anul 1967, a fost redeschisă.

se convertise recent la islam, dar pe mongoli îi interesa prea puțin Ierusalimul, lăsându-i-l lui Hetum, care i-a salvat pe creștini, a ținut „sărbători la Sfântul Mormânt" și a poruncit ca lăcașurile armenești, Sf. Iacob și Mormântul Fecioarei, să fie reparate — apoi, în mod inexplicabil, după doar două săptămâni, s-a dus înapoi la stăpânul său mongol, în Damasc. Dar duelul lung de un secol al mamelucilor cu mongolii se sfârșise și magnetismul sfințeniei Ierusalimului a atras iarăși lumea înapoi. La Cairo, a urcat pe tron un nou sultan, care venera Ierusalimul — printre altele, se autointitula „Sultanul al-Quds". Nasir Muhammad își spunea Vulturul; poporul l-a numit Splendidul — și, așa cum scrie cel mai mare istoric al epocii sale, „a fost, poate, cel mai mare sultan mameluc", dar și „cel mai neomenos".

Nasir Muhammad: vulturul splendid

Încă de la vârsta de opt ani, baronii juntei mameluce și-l aruncaseră de la la unul altul, într-un mod umilitor, de parcă era o păpușă regală de cârpă. De două ori fusese suit pe tron și de două ori dat jos. Era fiul cel mai mic al unui sclav, care se ridicase până la a deveni sultan, iar fratele său mai mare, cuceritorul Acrei, fusese asasinat, așa că, atunci când Nasir Muhammad a reușit să ocupe pentru a treia oară tronul, la douăzeci și șase de ani, era hotărât să-l păstreze. Vulturul sultanin se potrivea perfect cu stilul lui personal — splendoare estetică, paranoia acvilină și picajul morții subite. Tovarășii săi se vedeau promovați și îmbogățiți — dar pe urmă strangulați, despicați în două, otrăviți, fără niciun avertisment, și sultanul părea să prefere caii în locul oamenilor: se pare că monarhul șchiop știa pe de rost pedigriul fiecăruia dintre cei 7 800 de cai de curse pe care îi poseda și, de multe ori, plătea mai mult pentru un cal decât pentru cel mai ispititor sclav efeb. Dar tot ce a făcut Splendidul — căsătoria sa cu o descendentă a lui Gingis Han, cei douăzeci și cinci de copii ai săi, cele 1 200 de concubine — a făcut cu aceeași meticuloasă magnificență pe care a adus-o și la Ierusalim.

În 1317, a venit el însuși în pelerinaj și le-a demonstrat generalilor săi că datoria lor sacră era să înfrumusețeze Muntele Templului și străzile din jur. Cu sprijin din partea celui mai bun prieten al său, viceregele sirian Tankiz, sultanul a fortificat din nou Turnul lui David, adăugând o moschee de vineri pentru garnizoană, și a ridicat colonade și edificii de învățătură islamică (*madrasa*) pe Muntele Templului, refăcând acoperișul Domului și cel al moscheii al-Aqsa, adăugând minaretul de la Poarta Lanțului, Poarta Bumbăcarilor și Piața de Bumbac — toate putând fi văzute și azi.

Nasir avea preferință pentru calea sufită spre Dumnezeu și a construit cinci lăcașuri pentru misticii săi favoriți. În noile lor pavilioane sclipitoare, ei au readus ceva din magia sfântă a vechiului Ierusalim, cu dansul, cântul și transele lor, mergând uneori până la automutilare — toate acestea pentru a intra în transa necesară ca să se ridice spre Allah.

Oamenii sultanului au priceput mesajul: atât el, cât și succesorii lui îi exilau pe emirii căzuți în dizgrație la Ierusalim, unde se cuvenea să-și cheltuiască averea

dobândită prin mijloace necinstite pe construcții somptuoase — palate, școli islamice și monumente funerare. Cu cât erau mai aproape de Muntele Templului, cu atât mai repede se vor ridica din morți în Ziua Judecății. Ei au construit infrastructuri enorme pe arcade, după care au clădit deasupra lor. Aceste edificii[175] erau ingenios înghesuite peste acoperișurile celor mai vechi și în jurul porților Sfântului Lăcaș.[176]

Nasir a găsit Ierusalimul — sau cel puțin Cartierul Musulman — plin de praf și pânze de păianjen și l-a lăsat plin de marmură, astfel încât Ibn Battuta, când l-a vizitat, a descoperit un oraș „mare și impunător". Pelerinii musulmani roiau din toate părțile spre al-Quds, explorându-l pas cu pas, dinspre iadul Gheenei până în paradisul Domului, și citind cărțile *fadail* care le spuneau că „un păcat săvârșit în Ierusalim este egal cu o mie de păcate, iar o faptă bună, cu o mie de fapte bune". Cel care trăia acolo „este ca un războinic pornit în *jihad*", iar a muri acolo „e ca și cum ai muri în paradis". Misticismul Ierusalimului a înflorit într-un asemenea grad, încât musulmanii au început să dea roată Stâncii, s-o sărute și s-o ungă cu mir, cum n-o mai făcuseră din secolul al VII-lea! Învățatul fundamentalist Ibn Taymiyya l-a ocărât pe Nasir pentru aceste superstiții sufite, avertizând că vizitarea Ierusalimului nu se ridica decât la rangul de călătorie pioasă — *ziyara* — sau „pelerinaj neritual", nicidecum echivalentul unui *hadji* la Mecca. Sultanul l-a aruncat de șase ori în temniță pe acest disident puritan, dar în zadar, iar Ibn Taymiyya a fost sursa de inspirație pentru wahhabismul strict al Arabiei Saudite și fundamentaliștii *jihad*-ului din ziua de azi.

Sultanul Splendid nu mai avea încredere în mamelucii turci, care deveniseră elita societății, așa că a început să cumpere sclavi băieți georgieni și circazieni, din Caucaz, pentru a-și constitui gărzile personale, iar aceștia i-au influențat deciziile pentru Ierusalim: el le-a dat georgienilor Biserica Sfântului Mormânt. Dar nici romano-catolicii n-o uitaseră: în anul 1333, el le-a permis meșterilor regelui Robert al Neapolelui (și al Ierusalimului) să repare părți din biserică și să ia în posesie Cenaclul de pe Muntele Sionului, unde au fost puse bazele unei mănăstiri franciscane.

[175] Atunci au dispărut mai toate porțiunile din Zidul lui Irod din partea apuseană a Templului, în spatele noilor clădiri mameluce. Dar zidul reapare, la capătul unei alei ascunse dintr-o curte a Cartierului Musulman: este unul dintre locurile secrete ale Ierusalimului. Exact la fel cum evreii se închinau la faimosul Zid al Plângerii din sud, mici grupuri de evrei se rugau și încă se roagă la acesta, la Micul Zid.

[176] Mamelucii au construit într-un stil aparte, care poate fi văzut prin tot Cartierul Musulman: nișe cu colonete, numite *muqarna*, și alternarea pietrelor de culoare deschisă cu cele de culoare închisă — *ablaq*. Poate cel mai elegant exemplu de stil mameluc este madrasa-palat Tankiziyya, construită peste Poarta Lanțului; în total, există douăzeci și șapte de edificii madrasa, toate însemnate cu blazoanele emirilor mameluci — Tankiz, în calitate de Paharnic al Sultanului, își marchează clădirile cu o cupă. De regulă, un emir mameluc aflat la Ierusalim înființa o societate caritabilă, *waaf*, parțial pentru ca aceasta să întrețină madrasa, dar și ca să le asigure un cămin și o slujbă descendenților săi, în caz că-și pierdea capacitatea de influență și averea în timpul deselor lupte pentru putere. Fiecare cavou, *turba*, se afla de obicei la nivelul solului, într-o încăpere ale cărei ferestre aveau zăbrele verzi, astfel încât trecătorii să poată auzi rugăciunile recitate — și să poată fi văzuți și ei. Aceste clădiri le-au fost date mult mai târziu familiilor arabe din Ierusalim, care le-au lăsat moștenire mai departe, ceea ce face ca, în ziua de azi, multe dintre ele să fie în continuare case locuite.

Tigrul bolnav e cel mai periculos. Sultanul a căzut la pat, dar îi dăduse atâta putere prietenului său, Tankiz, „încât a început să se teamă de el". În anul 1340, Tankiz a fost arestat și otrăvit. Nasir însuși a murit un an mai târziu, lăsând ca succesori numeroșii săi fii. În cele din urmă, însă, noii sclavi caucazieni au răsturnat dinastia, deschizând calea unui nou șir de sultani, care i-au favorizat pe georgieni la Ierusalim. Pe de altă parte, latinii catolici — moștenitorii mult urâților cruciați — aveau mult de suferit sub opresivii mameluci, ale căror violențe paroxistice îi terorizau deopotrivă pe evrei și pe creștini. Când regele cipriot a atacat Alexandria, în 1365, Biserica a fost închisă, iar franciscanii, duși și executați public în Damasc. Ordinului franciscan i s-a îngăduit să se întoarcă, dar mamelucii au construit minarete care puneau în umbră Biserica Sfântului Mormânt și sinagoga Ramban, pentru a scoate în evidență supremația islamului.

În 1399, temutul cuceritor Timur Lenk, din Asia Centrală, a capturat Bagdadul și a năvălit în Siria, tocmai când sultanul-copil mameluc și tutorele său porneau în pelerinaj spre Ierusalim.

Declinul mamelucilor 1399–1517

Tutorele regal era cel mai cunoscut și respectat cărturar din lumea islamică. Având acum în jur de șaptezeci de ani, Ibn Khaldun îi slujise pe monarhii din Maroc, apoi (după o perioadă petrecută în închisoare) pe cei din Granada, din Tunisia și, în sfârșit (după o nouă întemnițare), pe sultanul mameluc. Printre picături, între perioadele de putere și cele de temniță, și-a scris capodopera, *Muqaddimah*, o istorie a lumii care impresionează și în ziua de azi. Sultanul l-a numit așadar tutorele fiului său, Faraj, care a urcat pe tron încă de copil.

În timp ce încărunțitul istoric îi arăta Ierusalimul sultanului-copil de zece ani, Timur Lenk asedia Damascul mameluc. Ascensiunea la putere a lui Timur cel Șchiop — sau Tamerlan —, căpetenie războinică locală din Asia Centrală, începuse în 1370. După treizeci și cinci de ani de război neîntrerupt, acest geniu neîndurător, turc de origine, cucerise mare parte din Orientul Apropiat și guverna din șa, intitulându-se singur moștenitorul lui Gingis Han. La Delhi, a măcelărit 100 000 de oameni; la Isfahan, a ucis 70 000, clădind douăzeci și opt de turnuri cu 1 500 de căpățâni de om fiecare, și nu fusese învins niciodată.

Timur Lenk nu era, însă, doar un simplu războinic. Palatele și grădinile sale din Samarkand demonstrau un gust rafinat; era un as al jocului de șah și un pasionat de istorie, căruia îi plăceau nespus controversele cu filosofii. Deloc surprinzător, își dorise dintotdeauna să-l întâlnească pe Ibn Khaldun.

Însă mamelucii erau speriați: dacă Damascul cădea, la fel avea să se întâmple și cu Palestina, și cu Egiptul. Bătrânul pedagog și sultanul-copil au dat fuga înapoi la Cairo, dar mamelucii au hotărât să-i trimită în Siria, ca să negocieze cu Timur Lenk — și să salveze imperiul. În același timp, ierusalimiții dezbăteau ce să facă — cum să salveze Orașul Sfânt de invincibilul prădător cunoscut drept Biciul lui Dumnezeu?

În ianuarie 1401, Timur Lenk, care-și ridicase tabără în jurul Damascului, a auzit că sultanul Faraj și Ibn Khaldun așteptau un semn din partea lui. Băiatul nu-l interesa câtuși de puțin, dar era fascinat de Ibn Khaldun, pe care l-a chemat imediat la el. Ca politician, Ibn Khaldun îl reprezenta pe sultan, dar ca istoric, firește că nutrea dorința fierbinte de a-l întâlni pe bărbatul suprem al epocii sale — chiar dacă nu era sigur dacă va ieși viu sau mort din această întâlnire. Cei doi aveau aproape aceeași vârstă: cuceritorul cu părul cărunt l-a primit pe venerabilul istoric în cortul care-i ținea loc de palat.

Ibn Khaldun a fost profund impresionat de „cel mai mare și mai puternic dintre regi", pe care l-a perceput ca „extraordinar de inteligent și de perspicace, îndrăgostit de dezbatere și argumentație, despre ceea ce știe, dar și despre ceea ce nu știe". Ibn Khaldun l-a convins pe Timur Lenk să elibereze o parte din prizonierii mameluci, dar Biciul lui Dumnezeu nu era dispus să negocieze — Damascul a fost invadat și jefuit, în ceea ce Ibn Khaldun a numit „o faptă cu desăvârșire ticăloasă și abominabilă". Drumul spre Ierusalim era acum liber. Conducătorii musulmani, *ulema*, ai orașului au decis să-l predea invadatorului și au trimis o delegație cu cheile de la Domul Stâncii. Dar când ierusalimiții au ajuns la Damasc, Timur Lenk plecase deja spre nord, să atină calea noilor puternici ai zilei, care se ridicau din Anatolia: turcii otomani. Apoi, în februarie 1405, în drum spre China, pe care intenționa s-o cucerească, Timur Lenk a murit, Ierusalimul rămânând mameluc. Ibn Khaldun, care reușise să supraviețuiască întâlnirii cu Timur Lenk și să ajungă viu și nevătămat acasă, la Cairo, a murit de moarte bună, în patul lui, un an mai târziu. Elevul său, sultanul Faraj, n-a uitat în veci turneul său cultural atât de plin de evenimente: s-a întors adesea la Ierusalim, ținând audiențe pe Muntele Templului sub parasolarul regal, printre stindardele galbene ale sultanatului, și împărțind aur săracilor.

Nu existau decât 6 000 de locuitori ai Ierusalimului, cu doar 200 de familii evreiești și 100 creștine, într-o mică urbe pradă disensiunilor. Orașul era primejdios și instabil: în anul 1405, ierusalimiții s-au răsculat din cauza taxelor exorbitante și l-au alungat pe guvernatorul mameluc. Din arhivele Haramului ne putem face o idee despre dinastiile de judecători religioși și șeici sufiți ai Ierusalimului, emiri mameluci exilați și negustori bogați, într-o lume a studiului coranic, a colecționarilor de cărți, a comerțului cu ulei de măsline și săpun, a întrecerilor de tir cu arbaleta și a mânuirii sabiei. Acum însă, cum cruciadele nu mai reprezentau o amenințare, principala sursă de venit era exploatarea pelerinilor creștini. Cu toate acestea, nici pe de departe nu erau primiți cu brațele deschise: adeseori, erau arestați din motive închipuite și eliberați numai în schimbul unor amenzi arbitrare. „Va trebui fie să plătiți", le explica odată tălmaciul clienților săi creștini aruncați la închisoare, „fie să vă lăsați omorâți în bătaie".

Greu de spus cine erau cei mai periculoși: venalii mameluci, dubioșii pelerini, creștinii veșnic puși pe sfadă sau lacomii ierusalemiți. Mulți pelerini erau atât de ticăloși, încât localnicii și ceilalți călători primeau avertismentul „Feriți-vă de oricine merge spre Ierusalim", în timp ce până și musulmanilor le plăcea să spună „nimeni nu-i mai corupt decât locuitorii orașelor sfinte".

În paralel, sultanii mameluci năvăleau câteodată peste oraș, pentru a-i reprima pe creștini și pe evrei, care deja se confruntau cu episoade periodice de linșaj din partea ierusalemiților.

Corupția și dezordinea au început la Curtea din Cairo: imperiul continua să fie condus de sultani caucazieni, așadar, cu toate că franciscanii catolici se bucurau de sprijin european, Ierusalimul creștin era dominat de armeni și georgieni, care se detestau reciproc — și, firește, și pe catolici. Armenii, care porniseră în forță să-și extindă cartierul în jurul mănăstirii și catedralei Sf. Iacob, i-au mituit pe mameluci pentru a le lua Golgota georgienilor, dar aceștia au dat după aceea mai

mult decât armenii și au luat-o înapoi. Deși nu pentru mult timp. Pe parcursul a treizeci de ani, Golgota a trecut dintr-o mână într-alta de cinci ori.

Sumele oferite drept mită și profiturile erau uriașe, pentru că pelerinajul devenise extraordinar de popular în Europa. După părerea europenilor, cruciadele nu luaseră sfârșit — la urma urmei, recucerirea catolică a Spaniei islamice a fost o Cruciadă —, dar, deși pelerinajele nu constituiau niște expediții de eliberare a Ierusalimului, toți creștinii aveau impresia că Ierusalimul le este cunoscut, chiar dacă nu călcaseră niciodată pe acolo. Ierusalimul apărea în predici, în tablouri și în tapiserii. Multe orașe aveau capele dedicate Ierusalimului, fondate de Frății ale Ierusalimului, alcătuite din foști pelerini sau oameni care nu puteau face călătoria. Palatul Westminster avea propria Cameră a Ierusalimului și, din Parisul de la apus, trecând prin Prusia, până în Livonia din răsărit, multe locuri se lăudau acum cu aceste Ierusalimuri locale. Unicul Ierusalim din Anglia, un sătuc din Lincolnshire, datează din această epocă a entuziasmului revigorat. Mii de oameni călătoreau însă la propriu, în fiecare an,[177] și era notorie lipsa de sfințenie a multora dintre ei: târgoveața din Bath a lui Chaucer, cea rea de muscă, fusese la Ierusalim de trei ori.

Pelerinii erau obligați să plătească în mod repetat taxe și vămi, doar ca să intre în Ierusalim și apoi în biserică, unde mamelucii controlau și Sfântul Mormânt dinăuntru. Ei încuiau biserica în fiecare seară, deci pelerinii, dacă doreau și plăteau prețul, puteau rămâne închiși acolo zile și nopți de-a rândul. Pelerinii constatau că biserica semăna cu un bazar combinat cu frizerie: înăuntru se aflau tarabe, prăvălii, paturi și grămezi de păr omenesc, fiindcă mulți credeau că se pot vindeca de boli dacă se rad în cap și lasă părul în Sfântul Mormânt. Mulți dintre pelerini stăteau îndelung să-și cioplească inițialele în fiecare lăcaș pe care-l vizitau, în timp ce ingenioșii musulmani făceau bani buni din industria relicvelor: pelerinii susțineau că aceștia îmbălsămau prunci născuți morți și îi vindeau europenilor bogați drept victime ale Uciderii Pruncilor.

Unii pelerini erau convinși că un copil conceput în interiorul bisericii va beneficia de haruri deosebite, plus că mai exista, firește, și alcoolul, astfel încât lăsarea întunericului se transforma adesea într-o orgie bahică la lumina lumânărilor, în care imnurile evlavioase lăsau loc încăierărilor urâte. Sfântul Mormânt, spunea un pelerin dezgustat, era „un adevărat lupanar". Alt pelerin, Arnold von Harff, un cavaler german lipsit de scrupule, și-a petrecut timpul învățând fraze în ebraică și arabă care ne dau câteva indicații despre natura preocupărilor sale:

Cât îmi dai?
Îți dau un gulden.
Ești evreu?
Femeie, lasă-mă să dorm cu tine la noapte.
Domniță dragă, sunt DEJA în patul tău.

[177] În 1393, Henry Bolingbroke a venit în pelerinaj la Ierusalim, iar când a pus stăpânire pe tronul Angliei, ca Henric al IV-lea, i s-a spus că se va întoarce acolo ca să moară. El a reușit să împlinească această profeție pe patul de moarte: a cerut să fie dus în Camera Ierusalimului din Palatul Westminster. Fiul său, Henric al V-lea, a împărtășit aceeași devoțiune: pe patul de moarte, învingătorul de la Agincourt și-a dorit să fi făcut pelerinajul, pentru a reconstrui zidurile Ierusalimului.

Franciscanii îi călăuzeau și îi întâmpinau cu drag pe vizitatorii catolici: intinerarul lor, pe urmele pașilor lui Iisus, începea la ceea ce ei considerau că ar fi Praetoriumul lui Pilat, pe locul în care se afla palatul guvernatorului mameluc. Acesta a devenit primul popas de pe Calea Domnului, ulterior Drumul Crucii — Via Dolorosa. Pelerinii erau șocați să constate că siturile creștine fuseseră islamizate, de exemplu Biserica Sf. Ana — locul de naștere al mamei Fecioarei Maria — era ocupată de școala islamică a lui Saladin. Fratele Felix Fabri, un călugăr german, s-a furișat în acest lăcaș, în timp ce Harff și-a riscat viața pătrunzând deghizat pe Muntele Templului — și amândoi și-au povestit aventurile. Antrenantele lor cărți de călătorie sunt scrise pe cu un ton care, pe lângă evlavie, aduce o curiozitate neastâmpărată.

Totuși, creștinii și evreii n-au fost nicio clipă cu totul feriți de represiunea capricioasă a mamelucilor — iar la Ierusalim sfințenia era atât de contagioasă, încât, când cele două religii mai vechi au început să se lupte pentru Mormântul lui David de pe Muntele Templului, sultanii l-au revendicat pentru musulmani.

Exista acum o comunitate așezată de evrei, de vreo mie de suflete, în ceea ce a devenit Cartierul Evreiesc. Se rugau în sinagoga Ramban, precum și în jurul porților spre Muntele Templului (cu deosebire în casa lor de studiu de lângă Zidul Plângerii) și pe Muntele Măslinilor, unde au început să-și îngroape morții ca să fie gata pentru Ziua Judecății. Dar ajunseseră să venereze lăcașul creștin al Mormântului lui David (care nu avea nicio legătură cu adevăratul David, ci data din perioada cruciadelor), parte din Cenaclul controlat de franciscani. Creștinii au încercat să le restricționeze accesul, așa că evreii s-au plâns la Cairo — cu consecințe nefericite și pentru unii, și pentru ceilalți. Sultanul din acel moment, Barsbay, revoltat să descopere ce lăcaș însemnat au în posesie creștinii, a purces la Ierusalim, a distrus capela franciscană și a construit o moschee înăuntrul Mormântului lui David. Câțiva ani mai târziu, unul din succesorii săi, sultanul Jaqmaq, a luat tot Muntele Sionului pentru islam. Și lucrurile au mers din rău în mai rău: vechile restricții au continuat să se aplice, ba s-au inventat și unele noi. Creștinii și evreii nu aveau voie să poarte decât turbane de mici dimensiuni; la baie, bărbații erau obligați să poarte zgărzi din metal, ca vitele; femeilor, creștine și evreice deopotrivă, nu li s-a mai dat voie în băi deloc; Jaqmaq le-a interzis medicilor evrei să-i trateze pe musulmani.[178] După prăbușirea sinagogii Ramban, în timpul unei furtuni, cadiul a interzis refacerea ei, susținând că lăcașul aparține moscheii învecinate. Când mita dată de evrei a răsturnat această decizie, *ulema* locală a demolat-o.

Pe 10 iulie 1452, ierusalimiții au declanșat un progrom anticreștin, dezgropând oasele călugărilor creștini și smulgând o balustradă nou adăugată Sfântului Mormânt, care a fost purtată în triumf spre al-Aqsa. Creștinii se arătau uneori inconștient de provocatori. În 1391, patru călugări franciscani au strigat în al-Aqsa că „Mahomed a fost un stricat, un ucigaș și un căpcăun", care credea în „curvăsărie"! Cadiul le-a oferit șansa de a retracta ceea ce spuseseră. Când ei au

[178] Dar sultanul Jaqmaq, care-i teroriza pe catolici, i-a protejat pe armeni: inscripția prin care el le promite favorurile lui poate fi și azi citită în interiorul porții Mănăstirii Armenești.

refuzat, au fost torturați și bătuți până ce aproape că și-au dat duhul. Un rug a fost aprins în curtea bisericii, unde gloata „de-a dreptul beată de furie" i-a sfârtecat în bucăți, „astfel încât n-a mai rămas urmă de formă omenească", după care i-a făcut kebab.

Dar scăparea nu era prea departe, iar când la putere a venit un sultan mai tolerant, o mâncare franțuzească a fost aceea care va schimba destinul Ierusalimului creștin.

Sultanul și omletele creștine

Qaitbay, un fost sclav circazian care a devenit general mameluc, petrecuse ani întregi de exil la Ierusalim. Dat fiind că i se interzisese să intre în vreo casă musulmană, el s-a împrietenit cu franciscanii, care i-au făcut cunoștință cu un fel de mâncare franțuzesc — și se pare că a rămas cu nostalgie după omletele lor cu legume, atunci când a urcat pe tronul mameluc în 1486, pentru că i-a primit cu bucurie pe frații călugări la Cairo și le-a permis să construiască în Biserica Sfântului Mormânt, iar în final le-a dat înapoi Muntele Sionului. Franciscanii voiau să se răzbune pe evrei, drept care Qaitbay le-a interzis să se mai apropie vreodată de Biserică sau de Mănăstirea Sionului: evreii erau linșați și adeseori uciși pentru simplul fapt că treceau, chiar fără să-și dea seama, pe lângă Biserică — o situație care a durat până în 1917. Dar sultanul, pe de altă parte, le-a permis evreilor să-și reconstruiască sinagoga Ramban. Și nu a dat uitării nici Muntele Templului: când a venit în vizită, în 1475, și-a ctitorit propria școală islamică, Ashrafiyya, care era atât de frumoasă încât și-a atras numele de „a treia nestemată a Ierusalimului", iar fântâna edificiului, cu o cupolă în formă de clopot cu *ablaq* pe roșu și alb-gălbui, rămâne cea mai frumoasă din întregul oraș.

În ciuda eforturilor lui Qaitbay, mamelucii scăpau frâiele puterii. Când cadiul orașului, Mujir al-Din, se uita la spectacolul zilnic al amurgului, spre Turnul lui David, vedea că „era în întregime uitat și lăsat în părăsire". În 1480, beduinii au atacat Ierusalimul, fiind cât pe ce să-l captureze pe guvernator, care a trebuit s-o ia la galop peste Muntele Templului și să fugă prin Poarta Jaffa, ca să scape. „Ierusalimul este pustiit aproape cu totul", observa rabinul Obadia din Bertinoro, curând după atacul beduinilor. De la depărtare, „am văzut un oraș în ruine", a confirmat unul din discipolii săi, cu șacali și lei bântuind peste coline. Și totuși, Ierusalimul continua să-ți taie respirația. Când adeptul lui Obadia l-a privit dinspre Măsliniș, „sufletul mi-a fost prea plin de amar, inima mea a jelit și eu m-am așezat pe jos și am plâns și mi-am rupt veșmintele". Mujir al-Din, care își iubea orașul, îl vedea „plin de strălucire și frumusețe — una din vestitele minuni".[179]

[179] În ultimii ani ai Ierusalimului mameluc, în același timp în care acei călători evrei jeleau pe Muntele Măslinilor, Mujir al-Din își alcătuia afectuosul și meticulosul studiu asupra Ierusalimului și Hebronului. Trebuie să fi fost un om respectat, pentru că a fost înmormântat în elegantul monument cu cupolă care se ridică acum imediat deasupra Mormântului Fecioarei.

În anul 1453, otomanii au cucerit în sfârșit Constantinopolul, moștenind splendoarea și ideologia Imperiului Roman universal. Generații de-a rândul, otomanii au fost hărțuiți de războaie civile pentru succesiune și de amenințarea unei resurecții persane. În 1481, Qaitbay l-a primit la curtea sa pe prințul fugar otoman Jem Sultan. În speranța că un regat otoman disident va diviza dinastia, Qaitbay i-a oferit lui Jem Sultan regatul Ierusalimului. Gambitul a dus la zece ani de lupte zadarnice. Între timp, ambele imperii se vedeau amenințate de noi puteri în plină ascensiune: mamelucii din partea portughezilor care avansau în Oceanul Indian, iar otomanii din partea noului șah persan, Ismail, care și-a unificat țara impunând șiismul duodeciman — care încă mai este practicat acolo. Ceea ce i-a împins pe otomani și mameluci într-o îmbrățișare pragmatică, dar de scurtă durată — și care avea să se dovedească un sărut al morții.

Partea a șaptea

OTOMANII

Acest nobil Ierusalim a fost obiect al dorinței pentru regii tuturor națiunilor, îndeosebi ai celor creștini, care, de când Iisus s-a născut în acest oraș, pentru el și-au pornit toate războaiele... Ierusalimul a fost locul de rugăciune pentru triburile *djinnilor*... Aici se află lăcașurile a 124 000 de profeți.

Evlia Celebi, *Cartea călătoriilor*

Soliman l-a văzut pe Profet în visul său: „O, Soliman, trebuie să împodobești Domul Stâncii și să reclădești Ierusalimul".

Evlia Celebi, *Cartea călătoriilor*

Marele trofeu râvnit de mai multe secte este Sfântul Mormânt, un privilegiu contestat cu atâta furie și animozitate, încât au ajuns uneori la lovituri și răni, în chiar ușa Mormântului, amestecându-și propriul sânge cu cel al „sacrificiilor" lor.

Henry Maundrell, *Călătorie*

Triști ne vom rupe din lumea asta-nvolburată,
Ca fericiți să ne găsim apoi în dulcele Ierusalim.

William Shakespeare, *Henric al VI-lea*, Partea a treia

Mai degrabă decât să ne preumblăm prin locuri sfinte, am putea așadar să ne oprim asupra gândurilor noastre, să ne cercetăm inima și să vizităm adevăratul pământ făgăduit.

Martin Luther, *Discursuri familiare*

Vom vedea că Domnul lui Israel e printre noi... căci trebuie să ne gândim că vom fi ca o Cetate pe un Munte, și ochii tuturor vor fi ațintiți asupra noastră.

John Winthrop, *Un model de caritate creștină*

Magnificența lui Soliman 1517–1550

Al doilea Solomon și Roxelana lui

Pe 24 august 1516, sultanul otoman Selim cel Crunt a pus pe fugă armata mamelucă nu departe de Alep — bătălia care a decis destinul Ierusalimului, căci cea mai mare parte a Orientului Mijlociu avea să rămână otomană pentru următoarele patru secole. Pe 20 martie 1517, Selim a venit să ia în stăpânire Ierusalimul. *Ulema* i-a înmânat cheile moscheii al-Aqsa și ale Domului, în fața căruia sultanul s-a prosternat, exclamând: „Sunt posesorul primei *qibla*!". Selim a reconfirmat toleranța tradițională față de creștini și de evrei și s-a rugat pe Muntele Templului. Apoi a plecat mai departe să subjuge Egiptul. Selim învinsese Persia, îi cucerise pe mameluci și clarificase orice posibilă dilemă privind succesiunea, omorându-și frații, nepoții și probabil pe câțiva dintre propriii fii. Așa că, atunci când a murit, în septembrie 1520, în urma lui nu a rămas decât un singur fiu.

Soliman avea „numai douăzeci și cinci de ani, era înalt și zvelt, dar vânjos, cu o față slabă și osoasă", și s-a trezit stăpânul unui imperiu care se întindea din Balcani și până la granițele Persiei, din Egipt până la Marea Neagră. „La Bagdad, sunt Șahul; în ținuturile bizantine, sunt Cezarul; iar în Egipt, Sultanul", a declarat el, iar acestor titluri l-a adăugat și pe cel de calif. Nici nu-i de mirare că otomanii de la Curte se adresau monarhului lui cu titulatura de Padișah — împărat —, care era, cum scria unul din curteni, „cel mai onorat și mai respectat suveran de pe tot cuprinsul lumii". Se spune că Soliman a avut un vis în care Profetul a venit la el și i-a spus că, „pentru a-i respinge pe necredincioși", trebuie să înfrumusețeze „Lăcașul (Muntele Templului) și să reclădească Ierusalimul", deși nu prea avea nevoie, de fapt, să-i dea cineva ghes. Era mult prea conștient de statutul său ca împărat islamic, iar Roxelana, soția lui de origine slavă, îl proslăvea întruna drept „Solomon al vremii sale".

Roxelana s-a alăturat proiectelor lui Soliman — cuprinzând și Ierusalimul. Era probabil fiica unui preot polonez[180], răpită din țara ei și vândută pentru haremul sultanic, unde i-a atras atenția lui Soliman și i-a făcut cinci fii și o fiică. „Tânără, deloc frumoasă, deși grațioasă și mică de statură", un portret contemporan sugerează că avea ochii mari, buze trandafirii și o față rotundă.

[180] Sau, după alte surse, ucrainean (N.tr.)

Scrisorile ei către Soliman, în campanie războinică, exprimă ceva din spiritul ei jucăuș, dar în același timp neîmblânzit: „Sultanul meu, nemărginită e tristețea arzătoare a despărțirii. Fii milostiv cu nenorocita de mine și nu-ți opri mărinimoasele scrisori. Când se citesc misivele Domniei Tale, supusul și fiul tău, Mir Mehmed, și sclava și fiica ta, Mihrimah, plâng și se vaită de dor. Plânsetele lor m-au scos din minți". Soliman i-a schimbat numele în Hurrem Al-Sultan, Fericirea Sultanului, descrisă de el în poeme care-i sunt atribuite cu cuvintele: „dragostea mea, lumina mea de lună, primăvara mea, femeia mea frumoasă cu păr de mătase, dragostea mea cu fruntea povârnită, dragostea mea cu ochi șăgalnici", iar oficial, ca o „chintesență a reginelor, lumina ochilor strălucitului calif". În timp, ea a devenit un politician viclean, țesând cu succes intrigi care au blocat accesul la tron al copilului făcut de sultan cu altă femeie — fiul a fost strangulat în prezența lui Soliman.

Soliman a moștenit Ierusalimul și Mecca și considera că prestigiul său islamic îi impunea să înfrumusețeze sanctuarele Islamului: totul era la scară grandioasă, ambițiile nemăsurate, domnia lungă de aproape o jumătate de secol, orizonturile vaste — a purtat războaie în întreaga lume, din Europa și Nordul Africii până în Irak și la Oceanul Indian, de la porțile Vienei și până la Bagdad. Lucrurile realizate de el la Ierusalim au avut atât de mult răsunet, încât Vechiul Oraș din prezent îi aparține lui mai mult decât oricui altcuiva: zidurile par străvechi și, în ochii multor oameni, ele definesc orașul în aceeași măsură ca Domul, Zidul Plângerii sau Biserica — dar ele, la fel ca majoritatea porților, au fost creația acestui contemporan al lui Henric al VIII-lea, atât pentru a păzi orașul, cât și pentru a-i spori sultanului prestigiul. Soliman a adăugat o moschee, o intrare și un turn Citadelei; a construit un apeduct care să aducă apă în oraș și nouă fântâni din care să poată fi băută — inclusiv trei pe Muntele Templului; și, în sfârșit, a înlocuit mozaicurile uzate de pe Domul Stâncii cu plăci ceramice decorate cu crini și lotuși, în turcoaz, albastru-cobalt, alb și galben, exact așa cum sunt și astăzi.[181]

Roxelanei îi plăcea să înființeze fundații caritabile apropiate de proiectele soțului ei; ea a rechiziționat un palat mameluc în care să-și stabilească al-Imara al-Amira al-Khasaki al-Sultan, o fundație cunoscută sub denumirea de Lăcașul Înfloritor, care cuprindea o moschee, o brutărie, un adăpost cu cincizeci și cinci de camere și o cantină a săracilor. Astfel și-au însușit Muntele Templului și Ierusalimul.

În 1553, Soliman, așa-numit „Al Doilea Solomon și Regele Lumii", a decis să inspecteze Ierusalimul, dar războaiele lui de departe i-au încurcat planurile și,

[181] S-a răspândit legenda conform căreia Soliman se gândea să facă Ierusalimul una cu pământul, dar a avut un vis în care era mâncat de lei dacă demola orașul, drept care a construit Poarta Leilor. Aici e vorba de o neînțelegere: Soliman chiar a construit Poarta Leilor, dar leii care o decorează sunt în realitate panterele sultanului Baibars, vechi de 300 de ani, luați din conacul sufit, *khanqah*, care se ridica altădată în nord-vestul orașului. Soliman s-a folosit de spoliile Ierusalimului: fântâna lui de la Poarta Lanțului poartă în vârf o rozetă a cruciaților, iar scocul este un sarcofag cruciat. Noile ziduri nu cuprindeau Muntele Sionului. Se spune că Soliman s-a înfuriat atât de tare când s-a uitat în cupa magică și a văzut că Mormântul lui David este în afara orașului, încât i-a executat pe arhitecți. Ghizii le arată turiștilor de azi mormintele acestora, nu departe de Poarta Jaffa — dar și acesta e un mit: sunt mormintele a doi cărturari din Safed.

aidoma lui Constantin înaintea lui, omul care transformase oraşul n-a mai ajuns niciodată să-şi vadă cu ochii lui realizările. Demersul sultanului a fost la scară imperială, dar este limpede că l-a supravegheat de la mare depărtare. Pe măsură ce zidurile se înălţau, sub diriguirea viceregelui Siriei, arhitectul imperial al lui Soliman, Sinan, probabil că a inspectat lucrările pe drumul înapoi acasă de la Mecca: mii de lucrători trudeau, se scotea piatră nouă din cariere, pietre mai vechi erau furate din bisericile ruinate şi palatele irodiene, iar meterezele şi porţile erau atent contopite cu zidurile irodiene şi omeiade din jurul Muntelui Templului. Pentru refacerea exteriorului Domului a fost nevoie de 450 000 de plăci ceramice, aşa că oamenii lui Soliman au deschis o fabrică lângă al-Aqsa, unde să fie confecţionate, iar unii dintre aceşti meşteri constructori şi-au înălţat case mari în oraş şi au rămas aici. Arhitectul local a fondat o dinastie de arhitecţi ereditari care a domnit pentru următoarele două secole. Oraşul trebuie să fi răsunat de zgomote cu care nu mai era obişnuit de mult: bocănituri de ciocane şi clinchetul banilor. Populaţia aproape s-a triplat, ajungând la 16 000, iar numărul evreilor s-a dublat, la 2 000 de suflete, prin sosirea constantă a refugiaţilor dinspre apus. O vastă şi plină de suferinţă mişcare a evreilor era în plină desfăşurare, iar unii dintre aceşti nou-veniţi au contribuit direct la acţiunile lui Soliman.

Mistici și mântuitori 1550–1705

Ducele evreu al sultanului: protestanții, franciscanii și zidul

Soliman a hotărât să folosească impozitele și taxele din Egipt pentru Ierusalimul său refăcut, iar cel care chiverniseа aceste venituri era Abraham de Castro, vistiernicul și administratorul fiscal, care își dovedise loialitatea atunci când îl prevenise pe sultan despre o rebeliune pusă la cale de un viceregе local. După cum sugerează și numele său, Castro era un evreu refugiat din Portugalia, al cărui rol a rămas însă departe de cel pe care avea să-l joace un evreu portughez incredibil de bogat, care a devenit sfătuitorul lui Soliman și, în cele din urmă, protectorul Palestinei și al Ierusalimului.

Migrația evreiască a marcat ultimul capitol din războaiele religioase. Regele Ferdinand al Aragonului și Siciliei, alături de soția lui, regina Isabella de Castilia, cucerise Granada, ultimul principat islamic de pe continentul european, în ianuarie 1492. Radiind de încredere în forțele proprii, după acest triumf, Majestățile lor Catolice – titlu care le-a fost acordat de către papă – și-au sărbătorit succesul propriei cruciade cu două decizii care vor avea consecințe la o scară istorică mondială. În primul rând, cei doi suverani au convocat un marinar cu păr cărunt și vise îndrăznețe, pe nume Cristóbal Colón. Fiu al unui hangiu genovez, acest hoinar rebel, cu o personalitate magnetică și obsesivă, le cerea de ani de zile sprijinul pentru o călătorie peste Atlantic, spre India și China. Dacă unul din visele sale era acest drum prin vest către Indii, celălalt era eliberarea Ierusalimului pornind de la est – de la bun început, el a legat cele două țeluri. „Am declarat solemn în fața Înălțimilor Voastre că tot ce se va câștiga în urma acestei călătorii se va cheltui pentru cucerirea Ierusalimului, iar Înălțimile Voastre au râs și au spus că ideea le place."[182]

[182] Ferdinand, care ulterior și-a arogat titlul de Rege al Ierusalimului, poate că a zâmbit fiindcă acest gând coincidea cu propria-i viziune mesianic-cruciată: el însuși plănuia să cucerească Orașul Sfânt deschizându-și drum cu forța armelor de-a lungul coastei nord-africane. Expedițiile sale magrebiene, conduse de un tenace cardinal, călare pe un catâr și fluturând o cruce din argint, au reușit să ocupe Oranul și apoi Tripoli (în Libia de azi) în 1510. Ferdinand și nepotul Isabellei, împăratul Carol Quintul, care a moștenit Spania, mare parte din teritoriile Lumii Noi și ținuturile burgunde și habsburgice, a moștenit și această ambiție cruciată, iar intenția lui exprimată de a lansa o campanie pentru eliberarea orașului a fost unul din motivele pentru care Soliman Magnificul i-a reconstruit zidurile.

Monarhii au finanțat demersul pe 17 aprilie 1492, desemnându-l pe Colón (mai cunoscut sub numele de Cristofor Columb) Amiral al Oceanelor. Pe 12 octombrie, la două luni după îmbarcare, Columb a descoperit insulele Indiile de Vest, iar cu ocazia celui de-al treilea voiaj, coasta Americii de Sud. Probabil nu și-a dat niciodată seama că descoperise Lumea Nouă (care, în 1507, avea să-și primească numele după navigatorul florentin care și-a dat seama, Amerigo Vespucci). Ani mai târziu, când descoperirile sale bogate în aur duseseră la dezvoltarea Imperiului Spaniol, Columb visa idealist la Ziua de Apoi și le scria Majestăților lor Catolice, în a sa *Carte de profeții*, că Ierusalimul și Muntele Sionului vor fi reconstruite de spanioli. Aurul din Ofir – sau Indii – va polei Templul restaurat, curtea „ultimului împărat al lumii". Dar în nenumărate feluri, de neînchipuit pentru amiralul Columb, care a murit în 1506 bogat, dar la fel de fără astâmpăr ca întotdeauna, America și Ierusalimul vor fi într-adevăr indisolubil legate.

Pe 29 aprilie, la douăsprezece zile după ce aprobaseră călătoria lui Columb, Isabella și Ferdinand s-au întors la problema lor evreiască. Mulți evrei fuseseră forțați să se convertească la catolicism, dar acești *conversos* erau tratați cu suspiciune: catolicii se temeau că „vicleniile și ispitele drăcești" ale evreilor în taină ar putea murdări sângele curat al creștinătății. Inchiziția, sprijinită de Majestățile lor Catolice, condamnase deja 13 000 de oameni și arsese 2 000 pentru deviații evreiești secrete. Marele Inchizitor Tomás de Torquemada îi sfătuia acum pe suverani să le ofere evreilor alegerea între convertire și expulzare. Isabella era o regină-cruciată, pioasă, gravă, cu o voință de fier; Ferdinand, un as al manipulării, cinic, abil și afemeiat, dar purtând stindardul misiunii creștine, era monarhul ideal al lui Machiavelli. Împreună, acești doi suverani, al căror mariaj dăduse naștere regatului Spaniei, au fost domnitorii cei mai izbutiți ai epocii lor. Dar aici calculele lor s-au dovedit greșite. Ferdinand sperase ca evreii să se convertească în mod sincer. Spre surprinderea lui, mulți dintre ei – undeva între 75 000 și 150 000 – s-au văzut expulzați. El i-a proscris și din regatul Neapolelui, iar în următorii cincizeci de ani, mare parte din Europa Apuseană i-a urmat exemplul. Timp de șapte secole, Spania fusese leagănul unei culturi arabo-evreiești înfloritoare, precum și centrul diasporei evreiești.

Drept care, în cadrul celei mai sfâșietoare traume evreiești dintre căderea Templului și Soluția Finală, evreii sefarzi (*Sepharad* fiind termenul ebraic pentru Spania) au pribegit la Răsărit, spre ținuturile mai tolerante ale Olandei, Poloniei-Lituaniei și Imperiului Otoman, unde Soliman i-a primit cu brațele deschise, atât ca să-și revigoreze economia, cât și să arate lumii felul în care creștinismul își renegase moștenirea evreiască. Diaspora s-a mutat la est. Din acest moment și până la începutul secolului XX, pe străzile Istanbulului, Salonicului și Ierusalimului se vor auzi tonalitățile melodios-lirice ale limbii iudeo-spaniole, *ladino*.

În anul 1553, medicul evreu al lui Soliman i l-a prezentat acestuia pe Iosif Nassi, a cărui familie se convertise forțat la creștinism, înainte de a putea fugi, prin Olanda și Italia, spre Istanbul. Acolo, el a câștigat încrederea sultanului și a devenit iscoada și sfătuitorul fiului și moștenitorului său. Nassi, supranumit de

diplomații europeni Marele Evreu, a administrat un vast și complex imperiu financiar și a îndeplinit rolul de trimis al sultanului și de agent secret internațional — un arbitru al războiului și finanțelor, un mediator între Răsărit și Apus. Nassi credea în reîntoarcerea evreilor pe Pământul Făgăduinței, iar Soliman i-a acordat calitatea de stăpân asupra localității Tiberias din Galileea, unde el a adus evrei italieni să se stabilească, a reconstruit orașul și a plantat duzi pentru demararea unei industrii a mătăsii — primul evreu care a facilitat stabilirea unor evrei în Țara Sfântă. El își va clădi propriul Ierusalim în Galileea pentru că, fiind un fin cunoscător al jocurilor puterii, știa că adevăratul Ierusalim îi este rezervat lui Soliman.

Cu toate acestea, Nassi îi va proteja pe cărturarii evrei din Ierusalim, unde Soliman a promovat superioritatea islamului și a diminuat importanța celorlalte două religii, cu o meticulozitate păstrată până azi. Soliman se lupta cu împăratul Carol Quintul, deci atitudinea lui față de creștini era oarecum temperată de cerințele cinice ale diplomației europene. Evreii, pe de altă parte, nu prea contau.

Ei continuau să se roage în jurul zidurilor Muntelui Templului și pe povârnișurile Muntelui Măslinilor, precum și în sinagoga lor principală, Ramban, dar sultanul prefera ordinea în toate cele. Descurajând orice ar fi diminuat monopolul islamic asupra Muntelui Templului, el le-a repartizat evreilor o străduță de aproape trei metri, de-a lungul zidului de susținere al Templului regelui Irod, unde să-și facă rugăciunile. Ceea ce părea destul de logic, dat fiind că se învecina cu vechea sinagogă a Peșterii și cu Cartierul Evreiesc, unde evreii începuseră să se așeze în secolul al XIV-lea, și care a rămas până azi Cartierul Evreiesc. Dar locul era pus în umbră de împrejurimile locuite de magrebieni islamici; cultul evreiesc era atent reglementat; iar după un timp, evreilor li s-a impus să aibă un permis special, pentru a se putea ruga acolo. Curând, evreii l-au numit ha-Kotel, adică Zidul. Străinii l-au numit Zidul Apusean sau al Plângerii; iar de acum încolo, pietrele sale cioplite, gălbui-aurii, au devenit simbolul Ierusalimului și centrul sfințeniei.

Soliman le-a redus din drepturi creștinilor, expulzându-i pe franciscani din Mormântul lui David, unde inscripția lui proclamă: „Împăratul Soliman a poruncit ca acest loc să fie curățat de necredincioși, construindu-l ca moschee". Sacru pentru toate cele trei religii, acest sit bizantin-cruciat, una din primele sinagogi evreiești și Cenaclul creștinilor, a devenit lăcașul islamic al lui Nabi Daud, Profetul David, unde Soliman a desemnat o familie de șeici sufiți, Dajani, drept custozi ereditari — funcție pe care aceștia au deținut-o până în 1948.

Evenimentele politice din restul lumii vor influența întotdeauna viața religioasă a Ierusalimului. Curând, Soliman a avut motive să-i favorizeze pe franciscani. În bătălia pentru Europa Centrală, el a constatat că are nevoie de aliați creștini — francezii — pentru a se lupta cu habsburgii, iar franciscanii aveau sprijinul regilor Franței. În 1535, sultanul a acordat Franței privilegii comerciale și i-a recunoscut pe franciscani drept custozi ai lăcașurilor sfinte creștine. Aceasta a fost prima din așa-zisele capitulări — concesii făcute puterilor europene — care ulterior vor submina Imperiul Otoman.

Franciscanii şi-au stabilit cartierul general în Mănăstirea Sfântului Mântuitor, aproape de locul bisericii care va deveni în cele din urmă un uriaş complex catolic, un oraş în oraş, dar ascensiunea lor i-a deranjat pe ortodocşi. Ura dintre catolici şi ortodocşi era deja înveninată, ambii emiţând pretenţii la custodia supremă a locurilor sfinte: *praedominium*. Biserica Sfântului Mormânt era acum împărţită între opt secte, aflate într-o luptă darwiniană, din care doar cel mai puternic putea supravieţui. Unii mergeau în sus, alţii în jos: armenii au rămas puternici pentru că erau bine reprezentaţi la Istanbul, sârbii şi maroniţii erau în declin — dar georgienii, care îşi pierduseră protectorii mameluci, au intrat într-o eclipsă totală.[183]

Conflictul neîntrerupt dintre împăraţii islamului şi cei ai creştinătăţii, catolicismul agresiv al spaniolilor şi expulzarea evreilor au stârnit temeri: oamenii îşi puneau întrebări despre credinţa lor, căutând noi modalităţi mistice de a fi aproape de Dumnezeu, şi aşteptau Zilele Sfârşitului. În 1517, Martin Luther, un profesor de teologie din Wittenberg, a protestat la adresa vânzării de „indulgenţe", de către Biserică, pentru a reduce timpul petrecut de oameni în Purgatoriu, şi a susţinut din toate puterile că Dumnezeu există numai în Biblie, şi nicidecum prin intermediul ritualurilor preoţilor sau ale papilor. Curajosul său protest şi-a găsit ecoul în resentimentul larg răspândit împotriva Bisericii, despre care multă lume considera că s-a pierdut de învăţăturile lui Iisus. Aceşti protestanţi voiau o credinţă pură, fără intermediari, şi, eliberaţi de Biserică, îşi puteau găsi singuri calea. Protestantismul era atât de flexibil, încât au înflorit curând o sumedenie de secte noi — luteranii, biserica reformată, presbiterienii, calviniştii, anabaptiştii —, în timp ce, pentru Henric al VIII-lea, protestantismul englez a fost un mod de a-şi afirma independenţa politică. Dar un lucru îi unea pe toţi: reverenţa lor în faţa Bibliei, care a readus Ierusalimul în chiar centrul credinţei lor.[184]

Atunci când, după patruzeci şi cinci de ani pe tron, Soliman a murit în timpul unei campanii, dregătorii lui l-au proptit ca pe o statuie de ceară în caleaşca imperială şi l-au arătat soldaţilor până ce succesiunea i-a fost asigurată lui Selim,

Ei s-au văzut nevoiţi să vândă Mănăstirea Sfântului Mântuitor franciscanilor şi acesta n-a fost decât începutul. În 1685, georgienii sărăciţi şi-au pierdut cartierul general, Mănăstirea Crucii, despre care se spunea că se află pe locul de unde a provenit lemnul crucii lui Iisus, în favoarea ortodocşilor. După căderea Ierusalimului cruciaţilor, în 1187, regina Tamara a Georgiei a trimis un dregător, pe Şota Rustaveli, autorul epopeii naţionale *Viteazul în piele de tigru*, să înfrumuseţeze mănăstirea — probabil că este îngropat acolo, iar chipul lui apare în frescele mănăstirii. Dar în anul 2004, portretul lui Rustaveli, în straie lungi, cu barbă albă şi potcap, a fost vandalizat în chiar ajunul vizitei preşedintelui georgian Mihail Saakaşvili, aflat într-o vizită de stat la Ierusalim. Bănuielile s-au îndreptat spre ruşii ortodocşi, dar nu s-a putut dovedi nimic. Sârbii le-au predat fraţilor greci ultima lor mănăstire, în secolul al XVII-lea. Maroniţii continuă să întreţină o mănăstire lângă Poarta Jaffa, deşi georgienii, maroniţii şi sârbii şi-au pierdut cu toţii, de mult, partea lor din Biserică.

Atât evreii, cât şi creştinii se molipsiseră de aşteptări apocaliptice. În 1523, un tânăr evreu pipernicit, David Reuveni, a stârnit vâlvă la Ierusalim, proclamându-se un prinţ arab menit să conducă cele Zece Triburi înapoi la Sion, dar cadiul musulman nu şi-a pus mintea cu el, socotindu-l nebun, după care Reuven a plecat pe mare la Roma, unde papa l-a primit, dar până la urmă creştinătatea s-a dovedit mai puţin tolerantă decât Islamul, el murind într-o temniţă spaniolă prin anii 1530. În 1534, o sectă protestantă radicală a anabaptiştilor a pus mâna pe oraşul german Münster, pe care l-au proclamat Noul Ierusalim. Liderul lor, Ioan din Leida, copil nelegitim, devenit ucenicul unui croitor, s-a autointitulat Regele Ierusalimului, moştenitor al regelui David. După optsprezece luni, acest nou Sion a fost recapturat şi căpeteniile anabaptiste, executate.

unul dintre fiii săi și ai Roxelanei. Selim al II-lea, supranumit Bețivul, i-a datorat mult prietenului său, Iosif Nassi, Marele Evreu, și intrigilor sale — Nassi, trăind acum în cel mai mare lux în palatul Belvedere, îmbogățit de pe urma monopolurilor deținute asupra comerțului cu ceară de albine din Polonia și a celui cu vinuri din Moldova, a fost promovat la rangul de duce de Naxos. A fost cât pe ce să devină regele Ciprului. Atât de înfocată a fost strădania lui în a-i apăra pe evreii persecutați sau nevoiași din Europa și Ierusalim, încât, cu puțin timp înainte să moară, se zvonea că acest Cressus evreu trebuie să fie Messia. Dar nu s-a ales mare lucru de planurile lui. Sub Selim și succesorii săi, Imperiul Otoman a continuat să se extindă și, grație vastelor resurse și superbei birocrații, el a rămas formidabil de puternic timp de încă un secol — deși împărații săi au fost curând nevoiți să depună mari eforturi pentru controlarea provinciilor îndepărtate, unde domneau guvernatori preaputernici, iar liniștea Ierusalimului a fost periodic destrămată de accese de violență.

În 1590, un rebel arab local a năvălit în Ierusalim și a pus mâna pe oraș, ucigându-l pe guvernator. Rebelii au fost înfrânți și alungați. Ierusalimul a căzut sub stăpânirea a doi frați din Balcani, Ridwan și Bairam Pașa, foști sclavi creștini convertiți la islam și crescuți la curtea lui Soliman, și a circazianului Faruk, omul lor de încredere. Familiile lor au dominat — și tiranizat — Palestina timp de aproape un secol. Când fiul lui Faruk, Muhammad, s-a trezit ținut dincolo de zidurile Ierusalimului, în 1625, a năvălit peste oraș cu 300 de mercenari, după care, închizând porțile, a început să-i asuprească pe evrei, creștini și arabi deopotrivă, pentru a-i extorca de bani.

Asemenea ticăloșii n-au făcut decât să încurajeze cea mai puternică dintre sectele creștine, armenii, să facă propagandă pe lângă sultani și să-i mituiască, precum și să se încaiere în bisericile din Ierusalim — totul în cadrul campaniei lor de subminare a catolicilor și de câștigare a dreptului de *praedominium*. În primii douăzeci de ani ai veacului, sultanii au emis treizeci și trei de firmane pentru a-i apăra pe catolicii luați la țintă și, într-un răstimp de doar șapte ani, *praedominium*-ul s-a plimbat de la o sectă la alta de șase ori. Pe de altă parte, creștinii deveniseră cea mai facilă sursă de câștiguri din Palestina: în fiecare zi, custodele Bisericii, căpetenia familiei Nusseibeh, stătea pe un tron în curte, cu zbirii înarmați lângă el, și taxa intrarea credincioșilor — iar veniturile aduse de miile de pelerini erau enorme. De Paște, eveniment pe care musulmanii îl numeau Sărbătoarea Oului Roșu, guvernatorul Ierusalimului își instala tronul și, însoțit de cadiul său, de custode și de garnizoana înarmată până-n dinți, încasa zece monede de aur pentru fiecare 20 000 de necredincioși „meniți Gheenei", bani care se împărțeau între otomani și *ulema* orașului.

În paralel, evreii puneau ceva la cale. „Ierusalimul", scria un pelerin evreu, „era mai plin de oameni ca oricând altădată, de la primul exil", și, pe măsură ce „faima Ierusalimului se răspândea, lumea a început să știe că trăiam în pace. Cărturarii se înghesuiau la porți". O caravană de evrei egipteni sosea cu ocazia fiecărui Pesah. Majoritatea evreilor erau sefarzi vorbitori de ladino, care se simțeau destul de în siguranță încât să edifice „cele patru sinagogi" care au devenit centrul existenței locuitorilor din Cartierul Evreiesc, dar unii dintre

pelerini erau est-europeni, proveniți din uniunea statală polono-lituaniană, cunoscuți ca aşkenazi (după Aşkenaz, un descendent al lui Noe din Cartea Facerii, despre care se spune că ar fi progenitorul popoarelor nordice). Turbulența lumii din exterior le-a stimulat misticismul: un rabin pe nume Isaac Luri propovăduia Cabala, studierea codurilor secrete ale Torei, care îi va aduce mai aproape de Divinitate. Luri era născut la Ierusalim, dar şi-a consolidat puterea în Safedul Galileii, orașul muntelui magic. Trauma persecuțiilor spaniole îi obligase pe mulți evrei să se convertească de formă la creştinism şi să ducă o existență clandestină — într-adevăr, textul sacru al Cabalei, Cartea Zoharului, era scris în castiliana secolului al XIII-lea. Cabaliştii năzuiau spre Măreție, Teamă şi Tremur — „experiența extatică, colosalul tumult şi suprema înălțare a sufletului către cel mai înalt plan al său, uniunea cu Dumnezeu". În zilele de vineri, cabaliştii, purtând robe albe, o întâmpinau pe „mireasa Domnului", Shekinah, în afara orașului, după care escortau divina prezență înapoi spre casele lor. Inevitabil însă, cabaliştii speculau ideea că trauma evreiească, în paralel cu codurile secrete şi cu incantațiile lor, conținea cheia mântuirii: nu-i aşa că Messia va sosi curând la Ierusalim?

Lăsând la o parte ocazionalele răzmerițe anticreştine, ambuscadele beduinilor şi jecmăneala guvernatorilor otomani, orașul era lăsat în pace să-şi vadă de propriile ritualuri. Dar disensiunile dintre ortodocşi, armeni şi catolici, în această provincie otomană uitată de lume, nu făceau altceva decât să confirme prejudecățile unei noi specii de vizitatori, în parte pelerini, în parte negustori-aventurieri: sosiseră protestanții. De regulă, erau comercianți englezi, plini de ostilitate față de catolici şi, adeseori, având legături cu noile colonii din America.

Când căpitanul unui vas comercial, Henry Timberlake, a sosit la Ierusalim, guvernatorii otomani nu auziseră niciodată de protestantism sau de regina Elisabeta, drept care a fost aruncat în temniță lângă Sfântul Mormânt, de unde a fost eliberat numai după plata unei taxe. Exuberantul jurnal de amintiri despre aventurile sale, *Cuvântare ciudată şi adevărată*, a devenit un bestseller în Londra epocii lui Iacob I. Un altul dintre acești englezi cutezători, John Sanderson, agent al Companiei Levantului, şi-a plătit către otomani taxa de acces în Biserică, dar a fost atacat de călugării franciscani, al căror *padre* „m-a acuzat că sunt evreu". Atunci turcii l-au arestat, au încercat să-l convertească la islam şi l-au dus în fața cadiului, care l-a percheziționat şi apoi i-a dat drumul, ca fiind creştin.

Actele de fanatism, atât creştine, cât şi musulmane, au dat frâu liber unei violențe care scoate la iveală adevăratele limite ale mult lăudatei toleranțe otomane: guvernatorul otoman a închis în mod samavolnic preaiubita sinagogă Ramban, la cererea *ulema*: evreilor le-a fost interzis să se mai roage acolo şi clădirea a fost transformată în depozit. Când franciscanii au pornit pe tăcute să-şi extindă proprietățile de pe Muntele Sionului, s-a răspândit zvonul că săpau tuneluri spre Malta, prin care să poată pătrunde armatele creştine; au fost atacați de cadiu şi de gloata furioasă, abia scăpând cu ajutorul garnizoanei otomane.

O călugăriță portugheză care botezase copii musulmani și înfiera islamul a fost arsă pe un rug aprins în curtea Bisericii.[185]

În anul 1610, de Paște, a sosit un englez care reprezenta nu doar noul protestantism, ci și Lumea Nouă.

George Sandys: primul anglo-american

George Sandys, fiul Arhiepiscopului de York și un cărturar care îl tradusese pe Virgiliu în engleză, a fost îngrozit de decăderea Ierusalimului — „care în mare parte zace neîngrijit, cu vechile clădiri căzute de tot în paragină, iar cele noi, demne de dispreț". Sandys s-a simțit pe jumătate scârbit, pe jumătate amuzat la vederea evreilor sefarzi vorbitori de ladino din fața Zidului Plângerii: „Gesturile lor fantastice depășesc orice barbarie, cu bălăngăneala lor ridicolă" și i s-a părut „imposibil să nu râzi". Protestantul cu frica lui Dumnezeu s-a arătat încă și mai dezgustat de ceea ce el considera a fi șarlatania vulgară și a ortodocșilor, și a catolicilor. Orașul era „sacru și glorios altădată, ales de Domnul pentru a-i fi lăcaș", dar acum nu se mai ridica deasupra nivelului de „teatru al misterelor și miracolelor".

De Paște, Sandys a fost oripilat de creștini și musulmani deopotrivă: el l-a văzut pe pașa Ierusalimului pe tronul său, în fața Bisericii Sfântului Mormânt. Sandys a văzut cum mii de pelerini, fiecare cărându-și în spate perna și covorașul, s-au înghesuit să petreacă noaptea în Biserică. În Vinerea Mare, el a urmat procesiunea condusă de preotul franciscanilor, care purta pe un cearșaf o statuie din ceară a lui Iisus, la scară naturală, pe tot Drumul Crucii, pentru a o fixa apoi pe o cruce. În timp ce mii de oameni umpleau Biserica și își ridicau sălaș în curtea ei, Sandys a urmărit ceremonia Luminii Sfinte, zgomotul asurzitor al chimvalelor, „femeile care șuierau" — purtare „care se potrivește mai degrabă solemnităților închinate zeului Bachus". Când Lumina Sfântă a apărut, pelerinii au început să alerge „ca smintiții, aruncându-și flacăra pe sub straie și în sân, încercând să-i convingă pe străini că nu-i arde".

Și totuși, acest compozitor de imnuri era un protestant înfocat, care venera Ierusalimul la fel de mult ca ortodocșii și catolicii. Reîntors la elementele fundamentale ale Bibliei, el s-a rugat cu pasiune la mormântul lui Iisus și la cele ale regilor cruciați. După revenirea acasă, el și-a dedicat cartea, *Relatare despre o călătorie începută în Anul Domnului 1610,* tânărului Carol, prinț de Wales, al cărui tată, Iacob I, însărcinase recent un grup de cincizeci și patru de cărturari să alcătuiască o Biblie în limba engleză pe care s-o poată înțelege oricine. În 1611, aceștia au venit cu Versiunea Autorizată a Bibliei, care, contopind traducerile anterioare realizate de William Tyndale și de alții, au adus la viață scripturile

[185] Aceste ruguri umane în curtea Bisericii nu erau foarte rare. În 1557, un călugăr sicilian, Fratele Juniper, a intrat cu forța de două ori în al-Aqsa, până să fie omorât de însuși cadiul — apoi incinerat în fața Bisericii. Un franciscan spaniol a denunțat islamul înăuntrul moscheii al-Aqsa și i s-a tăiat capul pe Muntele Templului, în fața altui rug. Și totuși, așa cum ne arată cazul lui Reuveni, povestea nu se termina întotdeauna cu moartea celui în cauză, iar creștinismul din Europa nu era cu nimic mai civilizat: aproape 400 de eretici au fost arși în Anglia pe parcursul secolului al XVI-lea.

divine într-o capodoperă de tălmăcire și engleză poetică. Această Biblie a devenit patria spirituală și literară a anglicanismului — protestantismul singular al Angliei. Biblia a devenit ceea ce un scriitor a denumit „epopeea națională a Britaniei", o poveste care plasează Ierusalimul și pe evrei în chiar centrul sufletesc al vieții britanice și, mai târziu, al celei americane.

Sandys a fost una din verigile de legătură dintre orașul real și Ierusalimul Lumii Noi. În anul 1621, el a pornit spre America, în calitate de trezorier al Companiei Virginia. Pe parcursul celor zece ani petrecuți în Jamestown, el a condus atacurile împotriva indienilor Algonquin, în cursul cărora a ucis un număr foarte mare de amerindieni — protestanții nu erau, nici ei, cu nimic mai prejos decât orice alt cult religios din secolul al XVII-lea, în ceea ce privește exterminarea necredincioșilor care-i sfidau. Nu numai Sandys s-a aflat acolo, dintre pelerinii-aventurieri ai Ierusalimului: Henry Timberlake era în Virginia, în același timp. Pelerinajele lor pe noul Pământ al Făgăduinței din America au fost, măcar în parte, inspirate de viziunea protestantă asupra Ierusalimului ceresc.

Virginienii lui Sandys și Timberlake erau anglicani conservatori, din categoria celor preferați de Iacob I și fiul său, Carol. Totuși, regii nu puteau să țină sub obroc exigențele unui neoprotestantism fervent și radical: puritanii au adoptat adevărul fundamental al Bibliei, dar cu așteptări mesianice imediate. Războiul de Treizeci de Ani dintre catolici și protestanți n-a făcut decât să intensifice sentimentul că Judecata de Apoi era aproape. Erau vremuri stranii, care au stimulat fervoarea mistică dezlănțuită în toate cele trei religii. Recoltele erau slabe. Doamna cu coasa, sub forma molimelor, a foametei și a războiului religios, bântuia nestingherită prin Europa, ucigând milioane de oameni.

Mii de puritani au evadat din Biserica lui Carol I, pentru a fonda noi colonii în America. Pe corăbiile cu care traversau Atlanticul în căutarea libertății religioase, ei citeau despre Ierusalim și despre israeliți în Bibliile lor, și se vedeau pe ei înșiși ca pe Poporul Ales, binecuvântat de Domnul spre a clădi un nou Sion în pustia Canaanului. „Veniți să proclamăm în Sion cuvântul Domnului", se ruga William Bradford la coborârea de pe *Mayflower*. Primul guvernator al coloniei din golful Massachusetts, John Winthrop, credea că „Domnul lui Israel e printre noi" și l-a parafrazat pe Ieremia, în a-și saluta noua așezare drept „o cetate pe un munte" — America în chip de noul Ierusalim. Curând, vor exista optsprezece așezări purtând numele Jordan, douăsprezece pe nume Canaan, treizeci și cinci Bethel și șaizeci și șase cu numele Jerusalem sau Salem.

Teama de catastrofă și așteptarea înfrigurată a mântuirii s-au amplificat împreună: războaiele civile lăsau urme adânci în Franța și Anglia, în timp ce în estul Europei, evreii din Polonia și Ucraina erau măcelăriți cu zecile de mii, de către cazacii hatmanului tâlhar Hmelnițki. În 1649, Carol I a fost decapitat, iar Oliver Cromwell a devenit Lord Protector — un soldat milenarist convins că puritanii săi, la fel ca frații lor din Noua Anglie, erau noul popor ales.

„Cu adevărat voi sunteți chemați de Domnul, așa cum a fost poporul lui Iuda, să domniți cu El și pentru El", a spus Cromwell. „Voi sunteți la granița făgăduințelor și a profețiilor." Cromwell era un ebraist care credea că Iisus nu putea să vină din nou decât dacă evreii se întorceau în Sion și se converteau apoi la

creștinism. Efectiv, puritanii au fost primii sioniști creștini. Joanna și Ebenezer Cartwright chiar au propus ca marina regală britanică să-i „transporte pe fiii și fiicele lui Israel, în corăbiile lor, spre pământul care le-a fost făgăduit strămunilor lor, în chip de moștenire pe vecie".

Mulți evrei au studiat cu toată seriozitatea Cabala, visând că Messia le va transforma tragedia ucraineană în mântuire. Un rabin olandez, Manase ben Israel, a înaintat o petiție Lordului Protector, arătând că, după cum scrie în Biblie, evreii trebuie să fie împrăștiați în *toate* colțurile lumii, *înainte* ca reîntoarcerea lor la Sion să poată genera ce-a de-a doua venire a lui Messia (al Doilea Advent) — dar ei continuau să fie alungați din Anglia. Ca urmare, Cromwell a convocat o întrunire specială a parlamentului englez, care a decis că era greșit ca „acest neam jalnic și disprețuit să nu fie lăsat să aibă parte de lumină, ci părăsit printre falși învățători, papiști și idolatri". Cromwell le-a permis evreilor să se întoarcă. După moartea lui, monarhia a fost restaurată și mesianismul său puritan și-a pierdut puterea, dar mesajul transmis a dăinuit în coloniile americane și printre nonconformiștii englezi, gata să înflorească din nou în trezirea evanghelistă de peste două sute de ani. Imediat după Restaurație, un entuziasm maniacal a scuturat evreimea: Messia era la Ierusalim — sau poate că nu?

Messia: Sabbatai Zvi

Era Mordecai, băiatul cu mintea tulburată a unui negustor de păsări din Smirna, care studiase Cabala. În 1648, el s-a autoproclamat Messia, rostind cu voce tare Tetragrammatonul. Acesta era numele de nerostit al lui Dumnezeu, compus din literele ebraice YHWH, care se pronunță o singură dată pe an, de Ziua Căinței, de către înaltul preot în incinta Templului. Apoi, el și-a schimbat numele în Sabbatai Zvi și a vestit că Ziua Judecății va veni în anul 1666. A fost expulzat din Smirna, dar, treptat, în timp ce cutreiera ca negustător malurile Mediteranei, și-a câștigat devoțiunea unei adevărate rețele de susținători avuți. În anul 1660, el s-a mutat la Cairo, după care a plecat la Ierusalim, unde postea, cânta, împărțea dulciuri copiilor și făcea tot felul de lucruri ciudate și neliniștitoare.

Sabbatai radia un magnetism puternic, dar de labil psihic — era în mod evident un maniac depresiv, care pendula între accese de contagioasă încredere în sine, melancolie disperată și euforie exaltată, care îl împingeau spre gesturi demonice, uneori de un erotism nerușinat. În orice altă perioadă, ar fi fost condamnat ca nebun obscen și păcătos, dar în acele vremuri catastrofice, mulți evrei se aflau deja într-o stare de anticipație cabalistă. Demența lui nu putea fi decât semnul de netăgăduit al sfințeniei.

Evreii ierusalimiți sărăciseră de pe urma impozitelor otomane, așa încât l-au rugat pe Sabbatai să ceară fonduri de la protectorii lui cairoți, ceea ce el a și făcut. Misiunea lui s-a încheiat cu succes, dar nu toată lumea era convinsă, când el se pregătea să se proclame Messia în Ierusalim. După multe discuții, rabinii l-au pus sub interdicție. Furios, el s-a mutat în cetatea Gaza, aleasă de el drept oraș sfânt în locul Ierusalimului, după care și-a lansat campania mesianică în Alep.

Dacă revelația lui începuse sub forma unui foc înăbușit, acum faima lui a explodat și s-a propagat cu iuțeala fulgerului. Evreii din diaspora, de la Istanbul și până la Amsterdam, sărbătoreau venirea lui Messia. În Ucraina, o fetișcană evreică pe nume Sara, rămasă orfană în urma masacrelor cazacilor, fusese salvată de creștini și adusă la Livorno. Acolo, ea și-a câștigat existența ca prostituată, ceea ce nu i-a zdruncinat totuși convingerea că e menită să se căsătorească cu Messia. Când Sabbatai a auzit povestea ei, a luat-o de nevastă (pentru a imita exemplul profetului Osea, care se căsătorise cu o femeie ușoară), și cei doi au pornit să cutreiere țările mediteraneene, în timp ce evreii de pe cuprinsul Europei erau împărțiți între sceptici și suporteri înfocați, care își făceau bagajele de călătorie pentru a-l întâmpina pe Messia la Ierusalim, se autoflagelau, posteau și se tăvăleau dezbrăcați în zăpadă și noroi. La sfârșitul anului 1666, cuplul mesianic a intrat în Istanbul, unde evreii l-au aclamat. Arogându-și o autoritate imperial-universală, regele evreilor își numise frații regi ai Romei și ai Turciei. Acum, ambiția lui Sabbatai de a purta coroana sultanului a dus la arestarea lui. Sultanul i-a făcut „regelui evreilor" o ofertă pe care acesta n-o putea refuza: fie să înfăptuiască miracolul de a supraviețui unei ploi de săgeți, fie să se convertească la islam. El a ales convertirea.

Pentru cei mai mulți, această apostazie[186] a marcat moartea visului mesianic, chiar înaintea morții lui Sabbatai, în exilul său muntenegrean — și evreii din Ierusalim au răsuflat ușurați să se vadă scăpați de acest șarlatan care tulbura apele. Era lui Cromwell și a lui Sabbatai a fost și epoca de aur a misticismului islamic în Ierusalim, unde sultanii otomani erau protectorii tuturor ordinelor importante de sufiți pe care turcii îi numeau dervișii. Am văzut cum priveau creștinii și evreii orașul lor. Acum, un curtean otoman cât se poate de neobișnuit, cărturar derviș, bun povestitor și bonvivant, pe nume Evlia, descrie afectuos idiosincrasiile orașului, dintr-o perspectivă islamică, dovedind adesea un fler de un umor contagios, care face din el, probabil, cel mai mare dintre toți scriitorii-călători ai Islamului.

Evlia: Pepys și Falstaff al otomanilor

Chiar și la vremea aceea, Evlia trebuie să fi fost un personaj absolut singular: acest călător bogat, scriitor, cântăreț, învățat și războinic, era fiul meșterului aurar al sultanului, născut la Istanbul, crescut la Curte, educat de *ulema* imperială și sfătuit de Mahomed într-un vis să călătorească în toată lumea. El a devenit, ca să-i citățm propriile cuvinte, „călătorul prin lume și veselul tovarăș al neamului omenesc" și a umblat nu doar de-a lungul și de-a latul vastului teritoriu otoman, ci și prin creștinătate, povestindu-și obsesiv aventurile într-o uimitoare cronică întinsă pe zece volume. La fel cum Samuel Pepys își scria jurnalele la Londra,

[186] Unii dintre adepți au privit acest deznodământ ca pe paradoxul sacru suprem — iar secta lor iudeo-islamică sabbateanistă, Donmeh (Renegații, deși ei și-au spus Mamin, Credincioșii), și mai ales cei mai numeroși dintre ei, care trăiau la Salonic, vor juca un rol în revoluțiile Junilor Turci dintre 1908 și Primul Război Mondial. Secta continuă să existe în Turcia.

Evlia, fie că se afla la Istanbul, Cairo sau Ierusalim, își compila *Cartea călătoriilor* — „cea mai lungă și mai completă relatare de călătorie din literatura islamică, dacă nu chiar din literatura lumii". Niciun autor islamic n-a scris atât de poetic despre Ierusalim sau cu atâta umor spiritual despre viață.

Despre Evlia se poate spune la propriu că a trăit de capul lui, fiindcă a intrat în grațiile lui Mehmet al IV-lea datorită glumelor sale irezistibile, cupletelor cu rimă, cântecelor șugubețe și priceperii în luptă corp la corp, și a putut să călătorească alăturându-se suitelor nobililor otomani, care îl chemau cu ei datorită cunoștințelor sale religioase și firii exuberante, perfect potrivită pentru clipele de amuzament. Cărțile lui sunt în parte almanahuri cu informații adunate de peste tot, în parte antologii de povestiri uluitoare: Evlia Celebi (un titlu care înseamnă pur și simplu „gentleman") s-a luptat cu Habsburgii, dar s-a întâlnit și cu Sfântul Împărat Roman la Viena, impresionându-l cu cunoștințele personale despre Sfântul Mormânt de la Ierusalim. Despre sine însuși în bătălie, povestește cu mult haz cum și-a luat picioarele la spinare, ca un adevărat Falstaff — „și fuga e un act de curaj" —, precum și ceea ce rămâne probabil „cea mai ciudată și mai comică" scenă scatologică din istoria militară.[187]

El nu s-a căsătorit niciodată și a refuzat să primească orice slujbă din serviciul imperial care ar fi putut să-i incomodeze libertatea de spirit și de călătorie. Adeseori i se ofereau sclave în dar, iar în privința sexului s-a arătat la fel de glumeț ca în toate celelalte lucruri: numea amorul carnal „dulcea calamitate" și „cea mai plăcută luptă corp la corp", povestind cu umor despre criza de impotență pe care a reușit în final s-o vindece cu zeamă de șarpe egiptean. A îndrăznit să numească în glumă sexul *„jihad*-ul mai mare", iar lucrul cel mai frapant pentru un cititor modern este să vadă cum un musulman credincios face tot timpul glume despre islam, lucru care astăzi ar fi de neimaginat.

Deși acest cărturar putea să recite întregul Coran în opt ore și să îndeplinească cu succes rolul muezinului, în mod cu totul neobișnuit nu purta barbă, era ireverențios, deschis la minte și un adversar al fanatismului — fie el islamic, evreiesc sau creștin. Ca „derviș rătăcitor", era fascinat de Ierusalim, „străvechea *qibla*", care „este în clipa de față Kaaba săracilor (sau a dervișilor)" — însăși capitala, Mecca, a sufismului: el număra șaptezeci de mănăstiri dervișe, cea mai mare lângă Poarta Damascului, originare din India până în Crimeea, și descria felul în care un contingent din fiecare ordin interpreta până în zori cântece extatice și dansuri *zikr*.

Evlia a scris că orașul, care se putea lăuda cu 240 de nișe pentru rugăciune și 40 de școli islamice, „a fost obiect al dorinței pentru regii tuturor națiunilor",

[187] În timpul uneia dintre bătăliile duse în Transilvania împotriva Habsburgilor, el s-a strecurat afară din încăierarea generală, pentru a-și ușura mațele, dar s-a trezit atacat de un soldat austriac, „drept care am făcut pleosc în propria-mi murdărie". În timp ce se luptau corp la corp, cei doi „s-au dat de-a berbeleacul" prin excrementele eroului nostru, până ce „aproape că m-am transformat în martir căcăcios". În final, Evlia a reușit să-l ucidă pe păgân și să-și tragă înapoi nădragii pe el, „dar eram uc leoarcă, și de sânge, și de necurăție, așa că nu m-am putut abține să nu izbucnesc în râs, văzându-mă în chip de Ghazi (războinic islamic) puturos". După aceea, i-a prezentat capul celui ucis pașalei sale care a spus: „Evlia, dragul meu, mi se pare mie sau puți a scârnă?" Ofițerii „s-au prăpădit de râs", iar pașa i-a dat lui Evlia cincizeci de bani de aur și o pafta de argint pentru turban.

dar el se simțea cel mai impresionat de frumusețea orbitoare și de sanctitatea Domului: „Umilul vostru servitor, am călătorit timp de patruzeci și opt de ani, prin șaptesprezece imperii, și am văzut clădiri nenumărate, dar niciuna nu seamănă atât de mult cu paradisul. Când intri aici, rămâi trăsnit de uimire și cu gura căscată". În al-Aqsa, unde predicatorul suia la altar în fiecare vineri, fluturând spada califului Omar, și ritualurile erau îndeplinite cu ajutorul unui personal care număra 800 de oameni, Evlia a observat cum se reflectă razele de soare în mozaicuri, astfel încât „moscheea se transformă în lumină din lumină și ochii oamenilor de iubire respectuoasă, în timp ce se rogă".

Înăuntrul Domului, „toți pelerinii dau roată Stâncii prin afara parmalâcului", iar Muntele Templului a devenit „un loc de preumblare înfrumusețat cu trandafiri, zambile și mirt, plin de ciripitul îmbătător al privighetorilor", și Evlia a adoptat cu entuziasm majoritatea legendelor locului: cum că regele David începuse să construiască al-Aqsa, în timp ce Solomon, „fiind sultanul tuturor creaturilor, le-a poruncit demonilor să termine construcția". Cu toate acestea, când i s-au arătat niște frânghii despre care se spunea că Solomon le împletise cu 3 000 de ani în urmă, el nu s-a putut abține să nu exclame în fața lui *ulema*: „Adică tu vrei să-mi spui mie că frânghiile cu care au fost legați demonii n-au putrezit?".

Firește, a vizitat biserica de Paște, unde reacția lui a semănat cu cea a protestanților englezi. El a ghicit secretul Luminii Sfinte, susținând că un călugăr ascuns privirii lăsa să picure de sus, de-a lungul unui lanț, gaz lampant dintr-un vas de cositor, pentru a înfăptui miracolul anual. Sărbătoarea în sine era doar un „pandemoniu", iar bisericii „îi lipsește spiritualitatea, e mai mult un soi de bâlci pentru vizitatori de departe", dar, stând de vorbă cu un protestant de acolo, acesta dădea vina pe grecii ortodocși, „un popor prost și credul".

Evlia s-a întors de mai multe ori, până la a se retrage în Cairo ca să-și termine cartea, dar n-a mai văzut nimic care să se compare cu Domul Stâncii — „în adevăr o replică a unui pavilion din paradis". Nu toată lumea era de aceeași părere: musulmanii conservatori se arătau oripilați de toată dănțuiala aceea sufită, de înfăptuitul minunilor și de cultele sfinților care îi plăceau nespus lui Evlia. „Unele femei își descoperă chipul de sub văl, lăsând să li se vadă frumusețea și podoabele, și să li se simtă parfumurile. Cerule mare, stăteau obraz lângă obraz cu bărbații!", observa Qashashi, denunțând „chiotele ațâțate și dănțuiala", sunetul tamburinelor și prezența tarabagiilor cu dulciuri. „Acestea sunt vremurile banchetului de nuntă al lui Satan."

Otomanii se aflau acum în plin declin, sultanii se clătinau înainte și înapoi în fața pretențiilor venite dinspre puterile europene, fiecare susținându-și propria sectă creștină. Când austriecii și francezii catolici au obținut dreptul de *praedominium* pentru franciscani, rușii, o nouă putere dominatoare în Europa și la Ierusalim, au insistat pe lângă otomani și i-au mituit până au reușit să-l recâștige pentru ortodocși. Franciscanii s-au descurcat să-l reprimească, nu după mult timp, dar în biserică de trei ori au izbucnit încăierări la propriu.[188] În 1699,

[188] Henry Maundrell, capelanul Companiei Levantului, care a vizitat Ierusalimul în 1697, a privit „furia" călugărilor care se luptau sângeros în biserică. Tot el a descris și mania Luminii Sfinte, ce părea să fie încă și mai dementă decât cu un secol mai devreme, pe vremea vizitei lui Sandys: pelerinii „începeau

otomanii învinşi pe câmpul de bătălie semnau Tratatul de la Karlowitz, care le permitea Marilor Puteri să-şi protejeze fraţii din Ierusalim — o concesie dezastruoasă.

Între timp, guvernatorii Istanbulului asupriseră în asemenea hal Palestina, încât ţăranii s-au răsculat. În 1702, noul guvernator al Ierusalimului a zdrobit rebeliunea, împodobind zidurile cu capetele tăiate ale victimelor. Dar când el a distrus satul aflat în proprietatea liderului religios — muftiul — din Ierusalim, cadiul local l-a înfierat pe guvernator în al-Aqsa, în timpul rugăciunilor de vineri, şi le-a deschis rebelilor porţile oraşului.

să se poarte într-un mod atât de indecent, încât îşi lăsau vederii goliciunile, dându-se de-a berbeleacul în jurul Sfântului Mormânt ca nişte acrobaţi care fac tumbe pe scenă", aprinzându-şi bărbile — era „ca la azilul de nebuni". În ce-i priveşte pe preoţi, Maundrell pur şi simplu i-a numit „făcători de minuni".

Familiile 1705–1799

Husseinii: revolta condusă de Naqib Al-Ashraf și pogromul canin

Țărani înarmați bântuiau pe străzi. Cu sprijinul garnizoanei, cadiul — marele magistrat al orașului — a luat cu asalt închisoarea și a preluat comanda asupra Ierusalimului. Într-unul din momentele lui cele mai stranii, orașul s-a trezit independent: plătit gras, cadiul l-a desemnat pe Muhammad Ibn Mustafa Al-Husseini conducătorul orașului.

Husseini era capul celui mai important clan din Ierusalim, care se ridicase în siajul familiei Faruk cu un secol mai devreme, dar îndeplinea și funcția de Naqib Al-Ashraf, liderul clasei nobiliare alcătuite din familiile care aveau legături de sânge cu Profetul, prin descendența lor din strănepotul acestuia, Hussein — numai un Ashraf putea să poarte turbanul verde și să fie onorat cu apelativul „Sayyid".

Otomanii au trimis trupe care să înăbușe revolta, acestea așezându-și tabăra sub zidurile orașului. Husseini a arătat că era pregătit să reziste unui asediu și trupele s-au retras în Gaza. Înăuntrul Ierusalimului, rebeliunea înlocuise o tiranie cu o alta. Evreilor li s-a interzis să poarte straie albe de Sabat, să folosească acoperăminte de cap musulmane sau să aibă încălțăminte cu ținte; creștinii au suferit și ei restricții similare; și unii, și alții erau obligați să se dea la o parte din calea musulmanilor pe stradă. Taxe revoltătoare au fost strânse cu forța, prin violență. O sectă mesianică de 500 de evrei polonezi din Grodno, condusă de Iuda Evlaviosul, tocmai ce sosise în oraș. Dar rabinul lor a murit, iar ei nu vorbeau decât poloneză sau idiș, ceea ce-i făcea să fie cu deosebire neajutorați. Curând, sărăciseră cu toții.

Când un câine fără stăpân s-a rătăcit pe Muntele Templului, cadiul a poruncit uciderea întregii rase canine de la Ierusalim. Ca umilință suplimentară, fiecare evreu și fiecare creștin erau obligați să aducă animalele moarte la un punct de colectare din exteriorul Porții Sionului. Bande de copii omorau câinii și apoi îi dădeau hoiturile necredinciosului aflat cel mai în apropiere.

Când de oraș s-a apropiat o armată otomană mai numeroasă, garnizoana și misticii sufiți s-au întors împotriva rebelilor și au ocupat Turnul lui David. Husseini s-a baricadat în propriu-i conac și timp de trei zile au tras unii în ceilalți cu arcurile. În bătălia care a urmat, străzile de la nord ale Orașului Vechi erau

pline de cadavre — și Husseini a pierdut și mai mult din sprijin. Din afara zidurilor, otomanii bombardau Muntele Templului. La miezul nopții, pe 28 noiembrie 1705, Husseini și-a dat seama că soarta îi era pecetluită, drept care a fugit, urmărit de otomani. Regimul de extorcare a continuat sub noul guvernator. Mulți evrei, jefuiți din nou, pur și simplu au plecat, iar polonezii aşkenazi erau terminați — în final, în 1720, s-au confruntat cu falimentul, pedeapsa cu închisoarea și expulzarea, sinagoga lor din Cartierul Evreiesc fiind incendiată.[189] Sefarzii — micuța și vechea comunitate evreiască, aflată de când lumea la ea acasă în spațiul arab și otoman — au supraviețuit.

Husseini a fost capturat și i s-a tăiat capul. După multă rivalitate dinastică, Husseinii au fost înlocuiți în funcția *naquib*-ului prin persoana lui Abd al-Latif al-Ghudayya, a cărui familie și-a schimbat la un moment dat numele, pe parcursul secolului, însușindu-și-l pe cel al prestigioșilor Husseini. Ghuddayyazii au devenit noii Husseini, cea mai puternică dintre familiile stăpânitoare de la Ierusalim — și așa au rămas până în secolul XXI.

Husseinii: ascensiunea familiilor

Orice om important care venea la Ierusalim în timpul secolului al XVIII-lea își dorea să fie găzduit de șeful acestui clan, care îi primea deopotrivă pe țărani, cărturari și oficiali otomani; se spune că avea în fiecare seară la masa de cină optzeci de oaspeți. „Toată lumea îl vizitează, de aproape și de departe", scria un asemenea oaspete primit în „palatul" lui Abd al-Latif al-Ghudayya, care domina Ierusalimul. „Străinii își găsesc refugiu în casa lui, locuind acolo după pofta inimii". Oaspeții lui Abd aL-Latif părăseau Ierusalimul conduși de un escadron călare, alcătuit din oamenii *naquib*-ului.

Resurgența Husseinilor a marcat ascensiunea Marilor Familii ale Ierusalimului. Practic, toate funcțiile de importanță socială din Ierusalim se moșteneau. Majoritatea Familiilor descindeau din șeici sufiți care se bucuraseră de favorurile vreunuia dintre cuceritori. Majoritatea și-au schimbat numele, și-au inventat genealogii grandilocvente și fie s-au dușmănit de moarte, fie s-au înrudit prin căsătorie — obiceiuri nu foarte departe de cele ale omoloagelor lor apusene. Fiecare și-a apărat cu fioroasă îndârjire propria bază de putere lucrativă și s-a străduit din răsputeri să și-o extindă.[190] Dar bogăția ar fi rămas o simplă realizare

[189] Aceasta a ajuns să fie cunoscută sub denumirea de sinagoga Hurva — Ruina —, rămasă timp de peste un secol în stadiul de dărâmătură. A fost reconstruită în secolul al XIX-lea, dar iordanienii au distrus-o în 1967.

[190] Englezii numeau aceste clanuri „notabilități", pentru turci erau „efendi", iar pentru arabi, „aya". Nusseibeh-ii erau custozi ai Bisericii Sfântului Mormânt; Dajanii aveau în stăpânire Mormântul lui David; Khalizii administrau tribunalele legii islamice, Șaria; Husseinii aveau de obicei funcțiile de Naquib Al-Ashraf, muftiu și șeic al Haramului, bucurându-se de cinstea de a conduce sărbătoarea Nabi Musa. Clanul Abu Ghosh, războinici din zona muntoasă din jurul Ierusalimului, care păzeau drumul pelerinilor dinspre Jaffa, erau aliații Husseinilor. Abia de foarte curând, în urma cercetărilor întreprinse de profesorul Adel Manna, s-a aflat adevărata poveste a modului în care Ghudayyazii au preluat identitatea Husseinilor. Familia Nusseibeh și-a schimbat numele din Ghanim; familia Khalid, din Deiri; iar familia Jarallah (care a concurat cu Husseinii pentru funcția de muftiu), din

vulgară, în absența studiilor înalte; pedigriul lipsit de putere, în absența averii, iar accesul la funcții imposibil, fără protecție otomană. Uneori, Familiile au obținut-o luptându-se între ele la propriu: doi Nusseibeh au fost atacați și uciși de o bandă husseinită lângă Abu Ghosh, dar, în mod caracteristic, familiile au căzut la pace căsătorindu-l pe fratele Nusseibeh supraviețuitor al celor uciși, cu sora muftiului din Ierusalim.

Și totuși, nici măcar Familiile nu-și puteau asigura prosperitatea într-un Ierusalim afectat de sporadicele încăierări dintre garnizoana otomană, care cuprindea 500 de soldați, notorii pentru depravarea lor, prădătorii beduini, ierusalimiții răsculați și guvernatorii venali. Populația a scăzut la 8 000 de suflete, stoarsă periodic de guvernatorul Damascului, care descindea în fiecare an cu o mică armată ca să strângă impozitele.[191]

Evreii, fără nicio susținere europeană, sufereau amarnic. „Arabii", scria Ghedalia, un așkenazi din Polonia, „îi nedreptățesc adesea pe evrei în văzul tuturor. Dacă unul dintre ei lovește un evreu, acesta din urmă pleacă fruntea și se depărtează fără să zică nimic. Iar dacă un turc mânios bate un evreu, lovindu-l fără rușine și fără milă cu încălțările lui, nimeni nu sare să-l scape pe evreu". Evreii trăiau în mizerie, fiindu-le interzis să-și repare casele. Două sute de familii evreiești au plecat în pribegie: „Cum persecuțiile și jafurile se întețeau pe zi ce trecea", scria un pelerin în 1766, „a trebuit să fug din oraș la adăpostul întunericului. În fiecare zi, cineva era aruncat în închisoare".

Creștinii se urau unii pe alții mult mai mult decât îi urau pe necredincioși — într-adevăr, părintele franciscan Elzear Horn îi numea pe greci, pur și simplu, „borâturi". Fiecare sectă se bucura grozav de orice neplăcere sordidă și de orice umilință la care erau supuși rivalii lor din sânul Bisericii. Controlul otoman și concurența creștină făceau ca, în fiecare noapte, cei 300 de rezidenți permanenți să se încuie pe dinăuntru; „mai degrabă prizonieri", decât preoți, în viziunea lui Evlia, trăind într-o veșnică stare de asediu. Mâncarea le era vârâtă printr-o trapă din ușă sau urcată pe fereastră cu ajutorul unui sistem de scripeți. Acești călugări — cei mai mulți dintre ei ortodocși, catolici sau armeni — stăteau înghesuiți, într-o atmosferă umedă și tensionată, suferind de „dureri de cap, friguri, umflături, diaree, dizenterie". Latrinele Bisericii Sfântului Mormânt reprezentau un motiv deosebit de încrâncenare — și o sursă de duhoare: fiecare sectă își avea

Hasqafi. „E zăpăcitor și derutant să trebuiască să înduri trauma unei schimbări de nume", recunoaște unul dintre acești nobili, Hazim Nusseibeh, fost ministru de externe al Iordaniei, în cartea sa de memorii *Ierusalimiții*, „chiar dacă a avut loc cu șapte secole în urmă".

Puternicul valiu (guvernator) al vilaietului (provinciei) Damascului deținea de regulă autoritatea administrativă asupra Ierusalimului și era adesea comandantul caravanei anuale spre Mecca — Amir Al-Hadji —, pe care el însuși o finanța prin *dawra* — expediție înarmată. În alte perioade, Ierusalimul a fost controlat de valiul Sidonului, care cârmuia de la Acra. Ierusalimul era un mic district, un *sanjak*, aflat sub autoritatea unui bei sau a unui mutasallim. Dar statutul Ierusalimului s-a modificat în mod repetat de-a lungul veacurilor următoare, devenind uneori un district independent. Guvernatorii otomani își exercitau atribuțiile cu ajutorul cadiului, un judecător pe întregul oraș, desemnat de la Istanbul, și cu cel al muftiului (conducătorul religios desemnat de Marele Muftiu al imperiului, Sheikh Al-Islam, din Istanbul, care emitea sentințele *fatwa* asupra chestiunilor religioase), proveniți din Familiile Ierusalimului. Pașalele din Damasc și Sidon erau rivale, câteodată luptându-se în minirăzboaie pentru deținerea controlului asupra Palestinei.

propriile amenajări sanitare, dar franciscanii, susținea părintele Horn, „suferă mult din cauza mirosului". Creștin-ortodocșii nu aveau niciun fel de private. În paralel, sectele mai mici și sărace lipite pământului — creștinii copți, etiopieni și siriaci — nu-și puteau câștiga pâinea cea de toate zilele decât îndeplinind muncile cele mai umile, cum ar fi golirea hârdaielor de care se serveau creștin-ortodocșii în chip de privată. Nici nu-i de mirare că scriitorul francez Constantin Volney auzise despre ierusalimiți că „au dobândit, pe bună dreptate, reputația de cei mai răi oameni din Siria".

Când Franța a câștigat din nou dreptul de *praedominium* pentru franciscani, ortodocșii greci au ripostat. În noaptea dinainte de Duminica Floriilor, în 1757, ortodocșii i-au pândit pe franciscani și i-au atacat prin surprindere în rotonda Sfântului Mormânt, „cu măciuci, ghioage, cârlige de fier, pumnale și săbii", ascunse în spatele pilaștrilor și pe sub haine, iar în iureșul înfruntării au sfărâmat candelele și au sfâșiat tapiseriile. Franciscanii s-au refugiat în Mănăstirea Sfântului Mântuitor, unde au fost asediați. Aceste tactici mafiote au dat rezultatul scontat: sultanul a revenit la creștin-ortodocși, acordându-le poziția dominantă în cadrul Bisericii, pe care o păstrează și azi. Acum însă, puterea otomană se prăbușea în Palestina. Pornind din Galileea, în anii 1930, șeicul beduin Zahir Al-Umar Al-Zaydani a smuls otomanilor un domeniu personal în nord, pe care îl conducea de la Acra — unica dată, cu excepția unor rebeliuni fără viață lungă, când un arab palestinian din partea locului a condus o porțiune mai extinsă a Palestinei.

Mărirea și decăderea „regelui Palestinei"

În anul 1770, Ali Bei, un general egiptean glorificat prin porecla „Prinde Nori" (pe care și-o câștigase înfrângându-i pe beduini, despre care otomanii considerau că sunt la fel de greu de prins ca norii), s-a aliat cu șeicul Zahir. Împreună, ei au cucerit cea mai mare parte a Palestinei, ocupând chiar și Damascul, dar pașaua sultanului s-a ținut tare în Ierusalim. Împărăteasa Rusiei, Ecaterina cea Mare, care era în război cu otomanii, a trimis tocmai acum o flotă în Mediterana, care a învins forțele navale ale sultanului. „Prinde Nori" avea nevoie de ajutorul rusesc, iar Rusia nu era interesată decât de un singur trofeu: Ierusalimul. Navele rusești au bombardat Jaffa și apoi s-au îndreptat spre următoarea lor țintă, Beirut. Zahir a ocupat Jaffa — dar puteau, el și „Prinde Nori", să pună mâna pe Ierusalim?

Șeicul Zahir și-a trimis soldații să împresoare orașul, dar ei n-au reușit să lase nicio urmă pe ziduri. Otomanii, înfrânți pe toate fronturile, le-au cerut rușilor să facă pace. În Tratatul de pace din 1774, țarina Ecaterina și partenerul ei, prințul Potemkin, i-au obligat pe otomani să recunoască protecția rușilor asupra creștinilor ortodocși — iar până la urmă, obsesia crescândă a Rusiei pentru Ierusalim avea să ducă la un război european.[192] Otomanii puteau acum să-și recapete

[192] Potemkin a fost cel care a conceput „proiectul grec" pentru Ecaterina — cucerirea de către ruși a Constantinopolului (pe care rușii îl numeau Țarigrad), spre a fi împărățit de nepotul Ecaterinei, special botezat Constantin. Divizarea Poloniei de către Ecaterina a adus milioane de evrei pentru

provinciile pierdute: „Prinde Nori" a fost asasinat, iar şeicul Zahir, care avea optzeci şi şase de ani, a trebuit să fugă din Acra. În timp ce se îndepărta călare, a observat că din escortă lipseşte concubina lui preferată — „într-un asemenea moment nu putem lăsa pe nimeni în urmă", a spus el — şi a galopat înapoi. Când el s-a aplecat s-o ridice, fata l-a tras jos din şa pe bătrânul ei iubit, iar asasinii l-au înjunghiat şi i-au tăiat capul. Căpăţâna îmbălsămată a „primului rege al Palestinei" a fost trimisă la Istanbul. Anarhia l-a atras acum pe eroul în ascensiune al Franţei revoluţionare.

Napoleon Bonaparte: „Un Coran pe care să-l compun eu însumi"

Pe 19 mai 1798, Napoleon Bonaparte, având pe atunci douăzeci şi opt de ani, chipul palid şi osos şi părul lung şi lins, a pornit cu 335 de nave, 35 000 de soldaţi şi o academie din 167 de savanţi să cucerească Egiptul. „Aş fonda o religie", medita el cu megalomaniacă aroganţă, „căci m-am văzut mărşăluind spre Asia, călare pe un elefant şi cu capul înfăşurat într-un turban, purtând în mână un nou Coran pe care să-l compun eu însumi".

Aventura lui era inspirată de ştiinţă revoluţionară, calcule politice la rece şi romanţiozitate de cavaler cruciat. Toată lumea de la Paris citise bestsellerul de călătorie al lui Constantin Volney, *Le philosophe*, în care acesta descria „ruinele sfărâmate ale Ierusalimului" şi decăderea Levantului otoman, socotind că a venit momentul potrivit pentru cucerirea lor de către raţiunea civilizată a Iluminismului. Revoluţia Franceză încercase să distrugă Biserica şi să pună în locul creştinismului raţiunea, libertatea şi chiar un nou cult al Fiinţei Supreme. Dar catolicismul rezistase, iar Napoleon aspira să vindece rănile Revoluţiei printr-o contopire a monarhiei cu credinţa şi ştiinţa — de unde şi numărul mare al savanţilor aflaţi la bord. Şi totuşi, era vorba aici şi de imperiu: Franţa intrase în război cu Anglia. Expediţia era o idee născută din mintea lui Charles-Maurice de Talleyrand, fostul episcop şi ministrul de externe sașiu şi şchiop, care spera să obţină controlul asupra Mediteranei tăind calea spre India Britanică. Dacă Bonaparte reuşea, cu atât mai bine, iar dacă eşua, Talleyrand avea să scape de un rival. Aşa cum se va întâmpla de atâtea ori în Orientul Mijlociu, europenii se aşteptau ca orientalii să le fie recunoscători pentru cucerirea lor.

Napoleon a debarcat cu succes în Egiptul condus încă de o castă alcătuită din ofiţeri hibrizi, mameluci-otomani. El i-a învins rapid în Bătălia de la Piramide, dar amiralul englez Horatio Nelson a nimicit flota franceză în golful Abukir. Bonaparte câştigase Egiptul, dar Nelson îi tăiase calea spre armata lui din est,

prima oară în imperiul ţarist, majoritatea lor fiind condamnaţi să trăiască în cea mai neagră sărăcie, segregaţi într-o zonă specială de rezidenţă. Dar Potemkin, unul dintre cei mai filosemiţi lideri din istoria Rusiei, era un sionist creştin care vedea eliberarea Ierusalimului ca parte integrantă din proiectul său creştin-ortodox. În anul 1787, el a înfiinţat Regimentul Israelovski, alcătuit din cavalerişti evrei, cu care urma să fie ocupat Ierusalimul. Un martor ocular, prinţul de Ligne, îi numea în derâdere pe aceşti călăreţi cu cârlionţi „maimuţe căţărate pe cai". Potemkin a murit înainte să-şi poată pune planurile în aplicare.

ceea ce i-a încurajat pe otomani să-l sfideze în Siria. Dacă voia să supraviețuiască în Egipt, Napoleon trebuia să mărșăluiască spre nord și să-și asigure flancul sirian.

În februarie 1799, el a invadat Palestina cu 13 000 de oameni și 800 de cămile. Pe 2 martie, în timp ce înainta spre Jaffa, cavaleria franceză sub comanda generalului Damas a făcut o incursiune la doar cinci kilometri depărtare de Ierusalim. Generalul Bonaparte visa la cucerirea Orașului Sfânt, raportând astfel Directoratului revoluționar din Paris: „În clipa în care domniile voastre citiți această scrisoare, e posibil ca eu să mă aflu printre ruinele Templului lui Solomon".

Partea a VIII-a

IMPERIUL

Ce mult mi-aș dori să vizitez cândva Ierusalimul.

Abraham Lincoln, într-o discuție cu soția

Este teatrul celor mai memorabile și mai uluitoare evenimente petrecute vreodată în analele lumii.

James Barclay, *City of the Great King*

Nicăieri bolta cerească nu este mai pură, mai intensă și mai lipsită de nori decât deasupra semețelor înălțimi ale Sionului. Și totuși, dacă drumețul poate să uite că păşeşte pe mormântul poporului căruia îi datorează religia, nu există oraș pe care să-și dorească să-l părăsească mai repede.

W.H. Bartlett, *Walks*

Da, sunt evreu, iar pe când strămoșii onorabililor gentlemeni își duceau traiul de sălbatici într-o insulă necunoscută, ai mei erau preoți în Templul lui Solomon.

Benjamin Disraeli, discurs în Camera Comunelor

Uite ce-au făcut aici în numele religiei!

Harriet Martineau, *Eastern Life*

Napoleon în Țara Sfântă 1799–1806

Barbă-Albastră din Aco

Nimic nu-l despărțea pe Napoleon de cucerirea Ierusalimului — exceptându-l pe Ahmet Jazzar Pașa, zis și Măcelarul, conducătorul militar al Palestinei otomane. Adoptase încă din tinerețe numele de Jazzar — Măcelarul — și-și clădise cariera pe principiul potrivit căruia teama îi motivează pe oameni mai mult decât orice altceva.

Măcelarul își terorizase teritoriile stăpânite mutilând pe oricine era suspectat de cea mai măruntă lipsă de loialitate. Un englez care i-a făcut o vizită în capitala Aco a remarcat că era „înconjurat de persoane mutilate și desfigurate. Persoanelor care oficiau sau stăteau de pază la uși" le lipseau câte un membru, nasul, o ureche sau un ochi. Ministrul său evreu, Haim Farhi, „fusese lipsit și de un ochi, și de o ureche", pentru mai multă siguranță. „Numărul mare al chipurilor lipsite de nas și urechi era izbitor pentru oricine vizita acea parte a Siriei." Măcelarul îi numea „oamenii mei însemnați". Uneori, punea să li se bată victimelor potcoave de cai în tălpi. Pe câțiva dintre creștinii localnici îi zidise de vii, *pour encourager les autres*, și odată a adunat cincizeci de funcționari corupți, le-a poruncit să se dezbrace în pielea goală și apoi le-a ordonat soldaților să-i căsăpească. Atunci când i-a intrat în cap că propriul harem îl trădează, le-a ucis pe șapte dintre nevestele sale, devenind cunoscut ca „tiranul din Aco, Irodul epocii sale, teroarea tuturor națiunilor învecinate, întruchiparea legendei lui Barbă-Albastră".

Măcelarul i-a impresionat pe europeni cu barba lui lungă și cărunță, veșmintele simple, pumnalul de la brâu bătut în nestemate și obiceiul lui mai degrabă delicat de a decupa flori din hârtie, pe care îi făcea plăcere să le ofere drept cadouri. Radia un șarm macabru, spunându-le vizitatorilor, cu un surâs afectat: „Sunt sigur că ați constatat că numele meu e respectat, chiar iubit, în ciuda severității mele". Noaptea, se încuia în haremul din care făceau parte optsprezece blonde de origine slavă[193]. Acest bătrân îl înfrunta acum pe Napoleon, aflat în floarea vârstei.

[193] El era un creștin din Bosnia, care, evadând după comiterea unei crime, s-a vândut pe piața de sclavi din Istanbul. Acolo a fost cumpărat de un cârmuitor egiptean, care l-a convertit la islamism, folosindu-l drept șef al călăilor și asasin plătit. Și-a început ascensiunea ca guvernator al orașului Cairo, dar și-a clădit renumele apărând Beirutul împotriva marinei militare trimise de Ecaterina cea Mare. Abia după un asediu prelungit, Beirutul a capitulat onorabil, iar sultanul l-a răsplătit pe Măcelar promovându-l la statutul de guvernator al Sidonului și, uneori, și al Damascului. El a vizitat

Francezul a asediat Jaffa, care era portul Ierusalimului, aflat la o distanță de doar 35 de kilometri. Panica a pus stăpânire pe Ierusalim: Familiile i-au înarmat pe ierusalimiți; gloatele au prădat mănăstirile creștine; călugării au fost întemnițați pentru propria lor siguranță. Dincolo de zidurile cetății, generalul Damas i-a cerut lui Bonaparte permisiunea să atace Orașul Sfânt.

Napoleon: „Cartierul General, Ierusalim"

Napoleon a replicat că mai întâi trebuie să cucerească Aco, după care „să vină personal și să planteze Copacul Libertății chiar în locul în care Hristos a suferit, iar primul soldat francez care va cădea în timpul atacului va fi înmormântat în Mormântul Sfânt". Dar este limpede că Bonaparte și trupele sale considerau că expediția împotriva musulmanilor nu trebuie să se supună regulilor unei conduite civilizate. Când au cucerit Jaffa, „soldații lui au măcelărit bărbați și femei — priveliștea era îngrozitoare", scria unul dintre oamenii de știință francezi, șocat de „bubuiturile împușcăturilor, țipetele femeilor și părinților, grămezile de cadavre, o fată violată pe cadavrul mamei sale, mirosul de sânge, gemetele răniților, răcnetele celor victorioși încăierându-se pe câte o pradă". În cele din urmă, francezii s-au odihnit, „sătui de sânge și de aur, pe o grămadă de cadavre".

Înainte de a porni în marș spre Aco, Bonaparte a ordonat uciderea cu sânge rece a cel puțin 2 440 — mai probabil, aproape 4 000 — de soldați ai Măcelarului, în loturi de câte 600 pe zi. Pe 18 martie 1799, a început asediul orașului Aco, aflat încă sub comanda Măcelarului, pe care Napoleon îl numea cu trufie „un moș pe care nu-l cunosc". Și totuși, Barbă-Albastră și cei 4 000 de soldați afgani, albanezi și mauri au rezistat viguros.

Pe 16 aprilie, Napoleon a înfrânt cavaleria Măcelarului și o armată otomană în Bătălia de la Muntele Tabor. După aceea, aflându-se la Ramla, la circa 40 de kilometri de Ierusalim, a emis o „Proclamație către evrei" cu caracter prosionist, datată în mod fals „Cartierul General, Ierusalim, 20 aprilie 1799".

> Bonaparte, comandant suprem al armatelor Republicii Franceze în Africa și Asia, către moștenitorii îndreptățiți ai Palestinei — unica națiune a evreilor, care au fost deposedați de pământurile strămoșilor lor vreme de mii de ani de patimă a cuceririlor și a tiraniei. Ridicați-vă cu bucurie, voi, cei surghiuniți, și luați în stăpânire patrimoniul lui Israel. Tânăra armată mi-a stabilit la Ierusalim Cartierul General și, în câteva zile, ne vom deplasa la Damasc, astfel încât să rămâneți aici [în Ierusalim], ca stăpâni.

Gazeta oficială franceză *Le Moniteur* a afirmat că Napoleon „înarmase deja un mare număr [de evrei] pentru a restabili Ierusalimul antic", dar Napoleon nu putea să cucerească Sionul fără să pună mâna pe Aco, iar acum Măcelarul primea

Ierusalimul, aflat neoficial în sfera lui de influență, unde cei din Familia Husseini îi datorau supunere.

întăriri din partea a două corăbii „de linie" ale Royal Navy, aflate la ordinele unui comandant englez nesupus.

Sir Sidney Smith — „Cel mai strălucit dintre cavaleri"

Sidney Smith, fiul unei moștenitoare fugare și al unui aventurier, era un bărbat „chipeș, cu o mustață impresionantă și ochi negri pătrunzători". S-a înrolat în marina militară la treisprezece ani, a luptat împotriva rebelilor americani și a militarilor ruși conduși de Ecaterina cea Mare, când a fost trimis în sprijinul marinei suedeze. Regele Suediei l-a făcut cavaler, așa încât rivalii săi englezi îl persiflau numindu-l „cavalerul suedez". După Revoluția Franceză, Smith a atacat Franța, dar a fost luat prizonier și întemnițat în temutul Templu. A evadat temerar, luându-l în zeflemea pe Bonaparte, pe care-l disprețuia în mod deosebit, într-o serie de scrisori publice. Nu toată lumea se lăsa convinsă de Smith. După cum scria un observator, omul era un „entuziast, permanent fără astâmpăr, de o trufie extravagantă, fără să aibă alt scop stabil în afară de a convinge cu tot dinadinsul omenirea că Sidney Smith era cel mai strălucit dintre cavaleri". Dar dacă în viața de zi cu zi era absurd, în vremuri de criză avea un comportament eroic.

Între Smith și Măcelar s-a stabilit o relație de simpatie reciprocă. Atunci când englezul și-a exprimat admirația față de sabia scânteietoare de Damasc pe care Măcelarul o ținea lângă el tot timpul, Jazzar a început să se fălească: „Cea pe care o port nu dă greș niciodată. A făcut să cadă zeci de capete". Smith a vrut o dovadă, astfel că Măcelarul a pus să i se aducă un bou, pe care l-a decapitat cu o singură lovitură. Smith și-a unit cei optzeci și opt de marinari cu garnizoana multinațională a Măcelarului. Bonaparte a lansat trei atacuri asupra cetății Aco, dar Smith și Măcelarul au reușit să le respingă pe toate. Cum întăririle otomane se apropiau, iar asediul intra în a treia lună, generalii francezi nu mai aveau stare.

Pe 21 mai 1799, cu un bilanț de 1 200 de soldați morți și 2 300 răniți sau bolnavi, Napoleon a ordonat retragerea spre Egipt. Cu toate acestea, 800 de soldați francezi bolnavi au rămas în Jaffa. Întrucât îi încetineau retragerea, Napoleon a ordonat ca răniții să fie uciși chiar de doctorii lui. Când medicii francezi au refuzat, dozele fatale de laudanum au fost administrate pacienților de un doctor turc. Nu e de mirare că generalul francez Jean-Baptiste Kléber reflecta: „În Țara Sfântă, am comis păcate uriașe și prostii mari". Două mii de ierusalimiți călare, sub comanda guvernatorului orașului, au pornit în urmărirea și hărțuirea francezilor care se retrăgeau. Când țăranii înarmați din Nablus au pătruns în Jaffa, Smith a reușit să evite masacrarea creștinilor convocându-i pe soldații din Ierusalim să restabilească ordinea.

În Egipt, Napoleon, confruntat cu realitatea unei campanii dezastruoase, care nu mai putea fi salvată decât printr-o deformare nerușinată a adevărului, și-a abandonat oamenii și a pornit cu corabia spre casă. Generalul Kléber, lăsat la comanda trupelor din Egipt, l-a blestemat pe Napoleon: „Nemernicul ăla ne-a părăsit cu pantalonii plini de rahat". Dar în Franța, Napoleon a fost preamărit ca un cuceritor întors acasă, urmând să preia în scurt timp puterea de la Directorat

în calitate de prim consul[194], iar un cântec romantic despre expediția sa — „Partant pour la Syrie" — a devenit imnul bonapartist.

Creștinii din Ierusalim, îndeosebi catolicii, erau amenințați de represaliile musulmanilor. Având patima gesturilor grandioase, Smith a decis că doar o demonstrație de sânge rece englezesc i-ar putea salva pe frații lui întru credință. Cu permisiunea Măcelarului și a sultanului, el și-a condus marinarii, în uniformă de paradă și în răpăit de tobe, de la Jaffa la Ierusalim. Înaintând pe străzi, el a înălțat steagul britanic deasupra Mănăstirii Sfântului Mântuitor, al cărei abate franciscan a declarat că „toți creștinii din Ierusalim îi sunt profund îndatorați națiunii engleze și îndeosebi lui Smith, datorită cărora au fost salvați de mâna necruțătoare a lui Bonaparte". În realitate, ei se temeau de musulmani. Smith și echipajul său s-au rugat la Mormântul Sfânt, fiind primii soldați franci care au intrat în Ierusalim din 1244.

Sultanul Selim al III-lea l-a potopit cu onoruri pe Măcelar, care a fost numit pașă al Bosniei sale natale, precum și al Egiptului și Damascului. După un scurt război cu pașa din Gaza, el a obținut din nou dominația asupra Ierusalimului și Palestinei. Dar asta nu l-a îmblânzit, căci i-a tăiat nasul primului-ministru, mutilând și mai mult o față căreia îi lipseau deja o ureche și un ochi. La moartea sa, în 1804, Palestina s-a cufundat în haos.

Și totuși, Napoleon și Smith au făcut din Levant un loc la modă. Printre aventurierii care au început acum să exploreze Orientul și să-și relateze isprăvile în cărți cu mare succes la public care încântau Occidentul, cel mai influent a fost un viconte francez care, în 1806, a găsit un Ierusalim torturat de foc, răzmerițe și jafuri, în cea mai dificilă perioadă a istoriei sale, de la mongoli încoace.

[194] Pentru înfrângerea sa, Napoleon a dat vina pe Smith, „omul care m-a făcut să-mi ratez destinul". dar a lăsat o moștenire în Ierusalim. La cucerirea cetății Jaffa, soldații lui bolnavi (pe care mai târziu avea să-i omoare) au fost îngrijiți de niște călugări armeni, cărora le-a oferit în chip de mulțumire cortul său. Armenii au transformat cortul în odăjdii, care acum sunt folosite în Catedrala Sfântu Iacob din Cartierul Armenesc al Ierusalimului.

Noii romantici: Chateaubriand și Disraeli 1806–1830

Vicontele Ordinului Sfântului Mormânt

„Ierusalimul mă copleșește", declara François-René, viconte de Chateaubriand, deși acest „oraș deicid" era un „morman de moloz" cu „monumentele părăginite ale unui cimitir situat în mijlocul deșertului". Acest regalist catolic cu părul înfoiat adoptase viziunea romantică a unui Ierusalim gotic dărăpănat, care aștepta să fie salvat de „geniul creștinătății". Pentru el, cu cât Ierusalimul era într-o stare mai jalnică, cu atât mai sfânt și mai poetic devenea — iar acum orașul era cuprins de disperare.

Pașalele rebele și hoardele de țărani palestinieni se răzvrăteau în mod repetat și puneau stăpânire pe Ierusalimul cel uitat de Dumnezeu, care apoi trebuia să fie luat cu asalt de guvernatorii Damascului. Aceștia veneau anual în incursiuni armate și tratau orașul ca pe un teritoriu inamic cucerit. Când a ajuns acolo, vicontele l-a găsit pe guvernatorul Damascului campat la Poarta Jaffa, timp în care cei trei mii de soldați ai săi îi amenințau pe locuitori. Când Chateaubriand s-a cazat la Mănăstirea Sfântului Mântuitor, aceasta era ocupată de bandiți care extorcau bani de la călugări. El mergea țanțoș pe străzi înarmat cu mai multe pistoale, dar între zidurile mănăstirii unul dintre tâlhari l-a luat prin surprindere, încercând să-l omoare. Ca să supraviețuiască, aproape că l-a sugrumat pe turc. Pe străzi, „n-am întâlnit nici țipenie! Ce nenorocire, ce pustietate, căci cei mai mulți dintre locuitori se refugiaseră în munți. Prăvăliile sunt închise, oamenii stau ascunși în pivnițe sau se retrag în munți". Când pașa a plecat, garnizoana din Turnul lui David număra doar o duzină de oameni, iar orașul a devenit și mai straniu: „Singurul zgomot care se aude este galopul unui bidiviu al deșertului — este un ienicer care aduce capul vreunui beduin sau se întoarce de la jefuirea unor țărani nefericiți".

Acum, francezul se putea desfăta cu misterele sacre dar mizere ale templelor. Și totuși, acest gurmand entuziast, care a dat numele rețetei sale pentru friptură, savura banchetele la care lua parte alături de dolofanele sale gazde franciscane, ospătându-se cu „supă de linte, carne de vițel cu castraveți și ceapă, rinichi fierți cu orez, porumbei, prepelițe, vânat și un vin excelent". Având tot timpul asupra sa câteva pistoale, el a refăcut fiecare pas al lui Iisus, luând în derâdere monumentele otomane („nedemne de a fi remarcate") și pe evrei, care erau „îmbrăcați

în zdrențe, tăvăliți în țărâna Sionului, plini de paraziți care-i devorau". Chateaubriand a rămas uimit când i-a văzut „pe stăpânii de drept ai Iudeei cum trăiau ca niște sclavi și străini în propria lor țară".

În Biserica Sfântului Mormânt, el s-a rugat în genunchi vreme de o jumătate de oră, cu ochii „ațintiți pe piatra" mormântului lui Iisus, ușor amețit de mireasma de tămâie, de zăngănitul talgerelor etiopiene și de incantațiile grecilor, înainte de a îngenunchea la mormintele lui Godefroy și Baudouin, paladinii francezi care au înfrânt islamul, „o religie ostilă civilizației, care a favorizat sistematic ignoranța, despotismul și sclavia".

Franciscanii i-au acordat lui Chateaubriand Ordinul Mormântului Sfânt, în cadrul unei ceremonii solemne. Pe când călugării foiau în jurul vicontelui îngenuncheat, prinzându-i la călcâie pintenii lui Godefroy și ridicându-l la rangul de cavaler cu sabia Cruciatului, el a trăit o bucurie aproape extatică:

> Dacă ne gândim că mă aflam la Ierusalim, în Biserica Cavaleriei, la nici zece pași de mormântul lui Iisus Hristos și la treizeci de cel al lui Godefroy de Bouillon, că eram echipat cu pintenii Furnizorului Sfântului Mormânt și că atinsesem acea sabie, lungă și lată, pe care cândva o mânuise o mână atât de nobilă și de viteză, nu puteam să nu fiu mișcat.

Pe 12 octombrie 1808, un sacristan armean a adormit lângă cuptorul din galeria armeană de la catul al doilea al Bisericii Învierii. Cuptorul a luat foc, sacristanul a murit în flăcări, care apoi s-au răspândit. Mormântul lui Iisus a fost distrus. În haosul care a urmat, creștinii l-au invitat pe muftiul Hassan al-Husseini să campeze în curtea bisericii, ca să nu fie jefuit. Ortodocșii i-au acuzat pe armeni de provocarea incendiului. Anglia și Austria se străduiau să-i țină piept aparent invincibilului împărat Napoleon, așa încât ortodocșii, sprijiniți de ruși, au reușit să-și consolideze controlul asupra Bisericii. Au construit edicului în stil rococo, care se ridică astăzi în jurul Mormântului. Au sărbătorit construcția distrugând mormintele cavalerilor cruciați. Chateaubriand, între timp întors în Franța, a fost ultimul străin care le-a văzut.[195] O gloată de musulmani i-a atacat pe constructorii care reclădeau biserica. Garnizoana s-a răzvrătit, iar urmașul Măcelarului, ginerele acestuia, Suleiman Pașa — cunoscut sub numele de cel Drept (deși, după predecesorul lui, oricine ar fi părut milostiv) —, a cucerit orașul: patruzeci și șase de rebeli au fost executați, țestele lor servind drept ornamente la porți.

Pe măsură ce Ierusalimul real decădea, Ierusalimul imaginar aprindea visele occidentalilor, încurajate de micul război murdar al lui Napoleon din Orientul Mijlociu, de declinul otomanilor — ca și de cartea scrisă de Chateaubriand la întoarcerea acasă. *Itinerarul de la Paris la Ierusalim*, cum s-a numit volumul, a influențat tonul atitudinii europene față de Orient, cu turcii lui cei cruzi dar inepți, cu evreii văicăreți și arabii primitivi, dar feroce, care aveau tendința de a se reuni

[195] Pintenii și sabia lui Godefroy, împreună cu o cărămidă din castelul său franțuzesc, atârnă azi în sacristia romano-catolică de la Mormântul Sfânt. Cât despre mormintele cruciaților, doar câteva fragmente ale sarcofagului regelui-băiat Baudouin al V-lea au supraviețuit acestui act de vandalism sectarist.

în posturi biblice pitorești. A fost un bestseller atât de răsunător, încât a lansat un nou gen, astfel încât până și valetul său, Julien, și-a scris memoriile legate de această călătorie[196]. La Londra, laudele lui Sir Sidney Smith cu privire la isprăvile lui levantine au aprins imaginația amantei sale de seminție regească — și au inspirat cele mai absurde voiaje regale.

Caroline de Brunswick și Hester Stanhope: Regina Angliei și Regina deșertului

Prințesa Caroline, soția înstrăinată a prințului regent al Angliei (ulterior, regele George al IV-lea), a fost foarte atrasă de impetuosul Smith, ceea ce o făcea s-o invite cu regularitate pe verișoara lui, Lady Hester Stanhope, nepoata premierului William Pitt cel Tânăr, drept acoperire pentru aventura lor nerușinată.

Lady Hester o detesta pe indecenta, închipuita și desfrânata prințesă Caroline, care se dădea în stambă în fața lui Smith „dansând, expunându-se, ca o fată de la circ", ba chiar prinzându-și jartiera mai jos de genunchi: „O femeie impertinentă, o târfă de-a dreptul! Atât de josnică! Atât de vulgară!" Căsnicia ei cu prințul regent fusese un dezastru și așa-numita „Anchetă delicată" privind viața ei amoroasă din acea vreme a scos la iveală cel puțin cinci amanți, printre care Smith, Lord Hood, pictorul Thomas Lawrence și mai mulți servitori. Dar relatările lui Smith despre Aco și Ierusalim și-au atins ținta: ambele femei, independent una de cealaltă, au hotărât să călătorească în Orient.

Lady Hester a avut propriul destin legat de Ierusalim. Richard Brothers, un fost marinar și calvinist radical, s-a autoproclamat urmaș al regelui David, care avea să fie Conducătorul Lumii până la al Doilea Advent. Cartea lui, *Plan for New Jerusalem (Plan pentru noul Ierusalim)*, a dezvăluit faptul că Dumnezeu „mi-a poruncit să fiu Rege și Restaurator al evreilor", iar Brothers mai susținea că britanicii erau descendenți ai Triburilor Pierdute. El avea să-i conducă înapoi la Ierusalim. A proiectat grădini și palate pentru Muntele Templului și uniforme și steaguri pentru noii săi israeliți, dar până la urmă a fost închis la ospiciu. Această viziune anglo-israelită era una excentrică. Și totuși, în decurs de treizeci de ani, credința într-o întoarcere sacră a evreilor pentru a accelera al Doilea Advent aproape c-a devenit politică guvernamentală britanică.

[196] În 1804, William Blake, poet, pictor, gravor cu convingeri radicale, își începea poemul *Milton* cu versul introductiv „Și acele picioare în vremile de demult..." și îl sfârșește cu „Până vom fi clădit Ierusalimul în ținutul verde și plăcut al Angliei". Poemul, tipărit pe la 1808, preamărește scurta perioadă de înflorire a unui Ierusalim ceresc în Anglia preindustrială, inspirată de legendara vizită a tânărului Iisus, care-l însoțea pe Iosif din Arimateea pe când inspecta minele de cositor din Cornwall. Poemul a rămas puțin cunoscut până în 1916, când poetul laureat Robert Bridges i-a cerut compozitorului Sir Hubert Parry să-l transpună pe muzică pentru o întrunire patriotică. Ulterior, Edward Elgar a orchestrat piesa. Regele George al V-lea a spus că o prefera imnului oficial, „God Save the King", astfel că a devenit un imn alternativ, exercitând o atracție universală pentru patrioții plângăcioși, persoanele evlavioase, amatorii de promenade, suporterii sportivi, idealiștii socialiști și generații de studenți beți, cu părul vâlvoi. Blake nu l-a intitulat niciodată „Ierusalim", căci a scris un alt poem epic numit *Ierusalim: Emanația giganticului Albion*.

Brothers se aştepta ca o făptură femeiască divină să-l ajute în această întreprindere şi a ales-o pe Lady Hester Stanhope să-i fie „Regina evreilor". Când ea l-a vizitat la închisoarea Newgate, el a prezis că „într-o bună zi ea se va duce la Ierusalim şi-i va aduce înapoi pe cei din Poporul Ales!" Într-adevăr, Stanhope a vizitat Ierusalimul în 1812, îmbrăcată fermecător într-un costum otoman, dar predicţiile lui Brothers nu s-au materializat. A rămas în Orient — iar faima ei a ajutat la promovarea intereselor europene. Cel mai mulţumitor pentru ea a fost faptul că a întrecut-o pe detestabila Caroline cu trei ani în „cursa" pentru Ierusalim.

La 9 august 1814, prinţesa, în vârstă de patruzeci şi şase de ani, a plecat într-un scandalos voiaj mediteraneean. Inspirată de Smith, Stanhope şi pelerinajele diverşilor strămoşi cruciaţi, Caroline a declarat că „Ierusalimul este marea mea ambiţie".

La Aco, prinţesa a fost întâmpinată de prim-ministrul lui Suleiman cel Drept, un evreu căruia-i lipseau un ochi, o ureche şi nasul — căci paşa moştenise nu doar domeniul feudal al Măcelarului, dar şi pe consilierul evreu al acestuia, Haim Farhi. La zece ani după moartea Măcelarului, curtenii Carolinei erau uluiţi de cât de multe „persoane vedeai pe străzi fără nasuri". Dar prinţesa se delecta cu „fastul barbar al moravurilor orientale". Sosise acolo cu un alai de douăzeci şi şase de persoane, inclusiv un copil de pripas, Willie Austin, pe care-l adoptase (deşi era posibil să fie chiar copilul ei), şi cel mai nou amant, un soldat italian pe nume Bartolomeo Pergami, cu şaisprezece ani mai tânăr decât ea. Devenit baron şi şambelanul ei, era „un bărbat de un metru şi optzeci înălţime, cu un cap magnific, împodobit de un păr negru, ten palid şi o mustaţă care ajungea de aici până la Londra!", după cum l-a descris o doamnă cuprinsă de extaz. Când Caroline a plecat la Ierusalim, suita ei de 200 de persoane „dădea impresia unei armate".

A intrat în Ierusalim pe un măgar, asemeni lui Iisus, dar era îndeajuns de grasă ca să aibă nevoie de câte un servitor care s-o ajute să încalece. Franciscanii au escortat-o în drumul ei călare pe măgar spre apartamentul care-i fusese pregătit la Mănăstirea Sf. Mântuitor. „Ar fi fost imposibil să pictezi scena", şi-a amintit unul dintre curtenii ei. „Bărbaţi, femei şi copii, evrei şi arabi, armeni ortodocşi, catolici şi păgâni — cu toţii ne-au primit. «Ben venute!» strigau ei." În lumina torţelor, „multe degete se întindea spre Pelerinul Regal", făcându-se totodată auzite strigăte de „Uite-o, ea e!" Şi nici nu era de mirare: Caroline purta adesea „o perucă (buclată pe margini şi înălţată aproape tot atât de sus ca şi vârful bonetei), sprâncene artificiale (întrucât natura nu o înzestrase cu aşa ceva şi dinţi falşi", cu o rochie stacojie, decoltată adânc atât în faţă, cât şi în spate, şi mult prea scurtă, abia ascunzându-i „imensa protuberanţă a pântecelui". Un curtean a trebuit să admită că apariţia ei era în acelaşi timp „solemnă şi, fără doar şi poate, ridicolă".

Mândră să fie prima prinţesă creştină venită în vizită de şase secole, Caroline dorea cu sinceritate să lase „o impresie adecvată a statutului ei elevat", aşa încât a înfiinţat un Ordin al Sf. Caroline, având propriul său drapel — o cruce roşie cu o panglică de culoare lila şi argintiu. Iubitul ei, Pergami, a fost primul (şi ultimul) „Mare Maestru" al ordinului. La întoarcere, a comandat o pictură a pelerinajului ei: *Intrarea în Ierusalim a reginei Caroline.*

Viitoarea regină a Angliei a făcut donații generoase franciscanilor, iar pe 17 iulie 1815 (la trei săptămâni după înfrângerea finală a lui Napoleon la Waterloo), „a părăsit Ierusalimul însoțită de mulțumirile și regretele oamenilor de toate rangurile și de toate gradele" — deloc surprinzător, având în vedere starea locului.

Când Damascul a triplat birurile în 1819, orașul s-a revoltat din nou. De data asta, Abdullah Pașa[197], conducătorul autoritar al Palestinei, nepotul Măcelarului, a atacat Ierusalimul și, după ce l-a cucerit, guvernatorul orașului a strangulat cu mâinile lui douăzeci și opt de răzvrătiți — ceilalți au fost decapitați a doua zi, toate leșurile fiind înșirate la intrarea în Poarta Jaffa. În 1824, jafurile sălbatice al pașalei otomane cunoscute sub numele de Mustafa Criminalul au făcut să izbucnească o nouă răscoală a țăranilor. Ierusalimul și-a dobândit independența timp de câteva luni, până când Abdullah l-a bombardat de pe Muntele Măslinilor. Spre sfârșitul anilor 1820, Ierusalimul era „prăbușit, pustiit și într-o stare jalnică", după cum scria o temerară călătoare engleză, Judith Montefiore, sosită în vizită la soțul ei bogat, Moses. „Nici o singură relicvă", spunea ea, „n-a rămas din orașul care a fost cândva bucuria întregului pământ".

Familia Montefiore a fost prima dintr-o spiță nouă de evrei europeni puternici și mândri, hotărâți să-și ajute frații ignoranți din Ierusalim. Au fost întâmpinați cu fast de guvernatorul orașului, dar au împărțit aceeași locuință cu un fost negustor de sclavi marocan și și-au început opera filantropică restaurând Mormântul Rașelei de lângă Betleem, al treilea mormânt sacru al iudaismului, după Templu și Mormintele Patriarhilor din Hebron, dar, la fel ca și celelalte două, considerate sfinte și de către Islam. Soții Montefiore nu au avut copii, iar Mormântul Rașelei se spunea că ajută femeile să rămână însărcinate. Evreii din Ierusalim i-au primit cu mare pompă, „aproape ca la venirea lui Messia", dar i-au implorat să nu le ofere prea mult pentru că, după plecarea lor, turcii aveau să-i împovăreze cu impozite și mai mari.

Moses Montefiore, de origine italiană, a sosit acolo ca un gentleman și finanțist internațional englez, cumnat cu Nathaniel Rothschild, dar nu era deosebit de evlavios. Călătoria la Ierusalim i-a schimbat viața. A plecat de-acolo ca un evreu renăscut, după ce și-a petrecut toată noaptea în rugăciuni. Pentru el, Ierusalimul era pur și simplu „orașul strămoșilor noștri, mărețul și îndelung doritul obiect al dorințelor și al călătoriei noastre". Considera că e de datoria fiecărui evreu să facă pelerinajul. „Mă rog cu umilință Dumnezeului strămoșilor noștri să pot deveni de-acum încolo un om mai drept și mai bun, precum și un evreu mai vrednic."[198]

[197] În 1818, la moartea lui Suleiman Pașa, Abdullah a preluat puterea în Aco și l-a executat pe foarte bogatul Haim Farhi, cel fără un ochi, fără ureche și fără nas, care fusese în ultimii treizeci de ani conducătorul efectiv al Palestinei. Abdullah a domnit până în 1831. Familia Farhi continuă să trăiască în Israel.

[198] La întoarcere, o furtună înfricoșătoare s-a abătut asupra corabiei lui Montefiore. Marinarii s-au temut că vasul se va scufunda. Ca să-i poarte noroc, Montefiore avea asupra sa, de la Paștele din anul precedent, o bucățică de matzah nedospită, cunoscută sub numele de afikoman, pe care, în toiul furtunii, a aruncat-o în valuri. Ca printr-un miracol, marea s-a liniștit instantaneu. Montefiore a fost încredințat că aceasta era binecuvântarea lui Dumnezeu pentru un pelerinaj la Ierusalim. Astăzi, familia Montefiore citește relatarea acestui eveniment la fiecare Paște evreiesc.

Avea să se întoarcă în Orașul Sfânt de multe ori și, din acel moment, a aranjat lucrurile în așa fel încât să combine viața de nobil englez cu cea de evreu ortodox.

Imediat după plecarea lui Montefiore, în oraș și-a făcut apariția un pozeur byronian: amândoi bărbații erau evrei sefarzi englezi de origine italiană. Încă nu se cunoșteau — dar într-o zi amândoi vor ajunge să înlesnească expansiunea britanică în Orientul Mijlociu.

Disraeli: Sfântul și romanticul

„Ar trebui să mă vedeți în costum de pirat grec. O cămașă de un roșu-sângeriu cu butoni de argint de mărimea unui șiling, o eșarfă imensă, o centură înțesată cu pistoale și pumnale, o bonetă roșie, botfori roșii, o jachetă largă în dungi albastre și pantaloni asortați. Excesiv de hain!" Iată cum s-a îmbrăcat pentru turneul său oriental Benjamin Disraeli, romancierul la modă în vârstă de douăzeci și șase de ani (deja scrisese *The Young Duke*), speculator ratat și politician aspirant. Astfel de călătorii de agrement erau noua versiune de Grand Tour pentru secolul al XVIII-lea, un amestec de postură romantică, turism clasic, fumat de narghilea, curvăsărie avidă și vizite la Istanbul și Ierusalim.

Disraeli, crescut ca evreu, fusese însă botezat la doisprezece ani. După cum avea să-i spună reginei Victoria, se considera „pagina albă dintre Vechiul și Noul Testament". Și chiar așa arăta. Slab și palid, cu capul acoperit de un păr negru cârlionțat, Disraeli străbătea dealurile din Iudeea „bine echipat și zdravăn înarmat". Când a văzut zidurile:

> Am rămas împietrit. Am văzut în fața mea un oraș aparent splendid. În față se înalță magnifica moschee clădită pe locul Templului, cu frumoasa ei grădină și porțile fantastice — o diversitate de cupole și turnuri se înalță. Nu se poate închipui nimic mai sălbatic, mai groaznic și mai pustiu decât peisajul înconjurător. N-am văzut niciodată ceva mai izbitor în esență.

Cinând pe acoperișul Mănăstirii Armene, unde se cazase, Disraeli a fost captivat de romantismul istoriei evreilor în timp ce privea în zare la „capitala pierdută a lui Iehova", fiind intrigat totodată de cea a Islamului: nu putea rezista tentației de a încerca să viziteze Muntele Templului. Un medic scoțian și, mai târziu, o englezoaică reușiseră să pătrundă pe esplanadă — dar numai la adăpostul unei deghizări stricte. Disraeli n-a fost la fel de priceput: „Am fost depistat și înconjurat de o gloată de fanatici cu turbane pe cap și abia-abia am reușit să scap!". El considera că evreii și arabii sunt același popor — arabii fiind, cu siguranță, „evrei călare pe cai" — și îi întreba pe creștini: „Unde vă este creștinismul dacă nu credeți în iudaismul lor?".

Pe când se afla în Ierusalim, a început să scrie următorul lui roman, *Alroy*, despre acel „Messia" condamnat din secolul al XII-lea, a cărui răscoală a denumit-o „un splendid incident în analele acelui popor sacru și romantic din care mi se trag sângele și numele".

Vizita lui la Ierusalim l-a ajutat să-şi rafineze mistica hibridă de aristocrat Tory şi exotic demnitar evreu[199], convingându-l că Marea Britanie are de jucat un rol în Orientul Mijlociu — şi lăsându-l să viseze la o întoarcere în Sion. În romanul lui, sfetnicul lui David Alroy declară: „Mă întrebi ce doresc. Răspunsul meu este o existenţă naţională. Mă întrebi ce doresc. Răspunsul meu e Ierusalim". În 1851, Disraeli, politicianul aflat în ascensiune, reflecta că „restabilirea evreilor în ţinutul lor, care ar putea fi cumpărat de la otomani, este şi justă, şi posibilă".

Disraeli a afirmat că aventura lui Alroy a fost „ambiţia lui ideală", dar în realitate era mult prea ambiţios ca să-şi rişte cariera pentru ceva care avea legătură cu evreii: dorea să ajungă prim-ministrul celui mai mare imperiu de pe pământ. După treizeci de ani, când ajunsese „în vârful stâlpului uns cu grăsime", Disraeli a adus puterea britanică în regiune cucerind Ciprul şi cumpărând Canalul de Suez.

La scurt timp după ce Disraeli şi-a început cariera politică, un conducător militar albanez, care conducea pe atunci Egiptul, a cucerit Ierusalimul.

[199] Personajul lui ideal, care apare în cel mai bun roman al său, *Coningsby*, era Sidonia, un milionar sefard care era prieten cu împăraţii, regii şi miniştrii din toate cabinetele Europei. Sidonia era un amalgam de Lionel de Rothschild şi Moses Montefiore, pe amândoi Disraeli cunoscându-i îndeaproape.

Cucerirea albaneză 1830–1840

Ibrahim cel Roșu

În decembrie 1831, armata egipteană mărșăluia prin oraș în timp ce „locuitorii fericiți și încântați" ai Ierusalimului „sărbătoreau cu lumini aprinse, dansuri și muzică pe toate străzile. Vreme de cinci zile, musulmanii, creștinii ortodocși, franciscanii, armenii și chiar evreii s-au veselit". Dar deja musulmanii erau îngrijorați de vederea soldaților egipteni cu „nădragi mulați, purtând asupra lor arme de foc teribile și instrumente muzicale, și deplasându-se ordonat în formație, după modelul european".

Noul stăpân al Ierusalimului era soldatul albanez Mehmet Ali, întemeietor al unei dinastii care încă mai domnea în Egipt un secol mai târziu, când s-a înființat statul Israel. Uitat acum, el a dominat diplomația internațională din Orientul Apropiat vreme de cincisprezece ani și aproape că a cucerit întregul Imperiu Otoman. Fiul unui negustor de tutun, s-a născut pe teritoriul actual al Greciei, în același an cu Napoleon, iar contemporanii îl considerau un Bonaparte al Estului: „La fel de distinși datorită geniului lor militar, personajele acestea, întruchipând căpetenii militare, erau deopotrivă mânate de o ambiție insațiabilă și de o activitate neobosită". Albanezul cu barbă căruntă, ajuns acum la șaizeci de ani, se îmbrăca mereu simplu, cu un turban alb, conduri galbeni și o robă verde-albăstruie, pufăind întruna dintr-o narghilea din argint și aur, bătută în diamante și înaltă de peste doi metri, avea o „față de tătar cu pomeți proeminenți" și un „straniu foc sălbatic" în „ochii cenușiu-închis, care străluceau de geniu și inteligență". Puterea lui se bizuia pe iataganul încovoiat pe care-l ținea mereu lângă el. A sosit în Egipt la timp ca să-și comande trupele de albanezi împotriva lui Napoleon, fiind de partea otomanilor. A profitat de vidul de putere rămas după plecarea francezilor și a pus stăpânire pe Egipt. Apoi l-a convocat pe capabilul său fiu (unii spun că-i era nepot), Ibrahim, care i-a ademenit pe membrii elitei mameluc-otomane la o ceremonie militară, unde i-a măcelărit. După aceea, albanezii au terorizat întregul Cairo prin jafuri și violuri, dar sultanul l-a numit pe Mehmet Ali ca vali al Egiptului. Avea nevoie de numai patru ore de somn pe noapte și susținea că învățase să citească la vârsta de patruzeci și cinci de ani. În fiecare noapte, concubina lui favorită îi citea din Montesquieu sau Machiavelli

și acest reformator brutal a început să creeze o armată de inspirație europeană, din 90 000 de soldați, și o flotă.

La început, sultanul otoman Mahmud al II-lea era bucuros să exploateze această putere în ascensiune. Jenat de faptul că secta puritană Wahabi, condusă de familia Saudi, pusese stăpânire pe Mecca, sultanul i-a cerut ajutorul lui Mehmet Ali. Albanezii au recucerit fără probleme Mecca și au trimis la Istanbul capul lui Abdullah al-Saud[200]. Când în 1824 grecii s-au răsculat împotriva sultanului, Mehmet Ali și-a trimis trupele, care au reprimat cu sălbăticie revoltele grecilor. Aceasta a alarmat atât de tare puterile europene, încât, în 1827, britanicii, francezii și rușii, împreună, au distrus flota lui Mehmet Ali în bătălia de la Navarino și au sprijinit independența Greciei. Dar asta nu i-a oprit pentru multă vreme pe albanezi: încurajați de acel vizitator timpuriu al Ierusalimului, între timp ajuns ministru de externe al Franței, vicontele de Chateaubriand, aceștia râvneau acum să-și întemeieze propriul imperiu.

La sfârșitul anului 1831, Mehmet Ali a cucerit teritoriul ocupat în prezent de Israel, Siria și cea mai mare parte a Turciei, înfrângând toate armatele pe care sultanul le trimisese în calea lui. Curând, trupele conduse de el au pornit să cucerească Istanbulul. În cele din urmă, sultanul l-a recunoscut pe Mehmet Ali drept conducător al Egiptului, Arabiei și Cretei, cu Ibrahim ca guvernator al Siriei, care ocupa un teritoriu mai mare. Acest imperiu aparținea acum albanezilor: „Am cucerit acum această țară cu sabia", declara Mehmet Ali, „și tot cu sabia o voi păstra". „Sabia" lui era generalisimul Ibrahim, care comandase primele sale armate și organizase primele masacre încă din adolescență. Ibrahim a fost cel care i-a înfrânt pe saudiți, a devastat Grecia, a cucerit Ierusalimul și Damascul și a ajuns într-un marș victorios până aproape de porțile Istanbulului.

Acum, în primăvara lui 1834, Ibrahim, cunoscut drept „cel Roșu", și nu doar pentru culoarea bărbii sale, și-a stabilit cartierul general în complexul de clădiri de la Mormântul lui David. Șocându-i pe musulmani pentru faptul că ședea pe un tron european, în loc să se tolănească pe perne, și bea vin fără să se ferească, el s-a apucat să reformeze Ierusalimul. A slăbit represiunile asupra creștinilor și evreilor, promițându-le egalitate în fața legii, și a anulat onorariile care trebuiau plătite de toți pelerinii Bisericii: ei puteau acum să poarte veșminte musulmane, să meargă călare pe străzi și, pentru prima oară de secole, nu mai trebuiau să plătească taxa *jizaya*. Totuși, ca albanezi vorbitori de turcă, îi disprețuiau pe arabi mai presus de orice. Tatăl lui Ibrahim îi numea „fiare sălbatice". Pe 25 aprilie, Ibrahim s-a întâlnit cu conducătorii Ierusalimului și ai Nablusului pe Muntele Templului, ca să ordone recrutarea a 200 de ierusalimiți. „Vreau ca acest ordin să fie dus la îndeplinire fără întârziere, începând de aici, din Ierusalim", a spus

[200] Wahabiții erau adepții preotului fundamentalist Salafi din secolul al XVIII-lea, Muhammad ibn Abdul Wahab, care în 1744 s-a aliat cu familia Saudi. În pofida reculului provocat de trupele lui Mehmet Ali, membrii familiei Saudi au reușit curând să înființeze un stat mic. În timpul Primului Război Mondial, căpetenia lui Abdul-Aziz ibn Saud, finanțat cu fonduri de proveniență britanică și susținut de armata lui de fanatici wahabiți, a recucerit Mecca și Arabia. În 1932, el s-a autoproclamat rege al Arabiei Saudite, țară dominată în continuare de islamismul wahabit. Ibn Saud a avut cel puțin șaptezeci de copii, iar fiul lui, Abdullah, a devenit rege în 2005.

Ibrahim. Dar Ierusalimul l-a sfidat: „Mai bine murim, decât să ne condamnăm copiii la robie veșnică", au replicat ierusalimiții.

Pe 3 mai, albanezii au prezidat peste Paștele ortodox: 17 000 de pelerini creștini au umplut un oraș în fierbere, aflat în pragul unei revolte. În noaptea de Vinerea Mare, mulțimea s-a îngrămădit în Biserica Sfântului Mormânt, pregătită pentru Lumina Sfântă, sub ochii lui Robert Curzon, un călător englez care a lăsat o relatare însuflețită a ceea ce s-a întâmplat în continuare. „Comportamentul pelerinilor era rebel până la extrem. La un moment dat, au organizat un fel de cursă de alergări în jurul Mormântului, iar unii dansau goi cu gesturi frenetice, țipând și zbierând de parcă ar fi fost posedați."

A doua zi de dimineață, Ibrahim a intrat în Biserică pentru a fi martor la Lumina Sfântă, dar mulțimea era atât de numeroasă, încât gărzile au croit drum „cu paturile muschetelor și cu bicele", în timp ce trei călugări cântau nebunește la vioară, iar femeile au început să se tânguiască „scoțând niște țipete stridente foarte ciudate".

Ibrahim: Lumină Sfântă, moarte sfântă

Ibrahim s-a așezat. Întunericul s-a așternut. Patriarhul ortodox, într-o „procesiune magnifică", a intrat în edicul. Mulțimea aștepta scânteia divină. Curzon a văzut întâi scăpărarea, apoi flacăra Miracolului care a fost înmânată pelerinului „care plătise suma cea mai mare pentru această cinste", dar „o încăierare furioasă" a izbucnit pentru Foc. Pelerinii au căzut la podea în leșinuri extatice. Un fum orbitor a umplut Biserica; trei pelerini și-au găsit moartea căzând de la galeriile superioare. O bătrână armeancă a murit în strana ei. Ibrahim a încercat să iasă din Biserică, dar nu se putea mișca. Gărzile lui, încercând să-i deschidă calea lovind mulțimea, au stârnit haosul. Când Curzon „a ajuns în locul în care a stat Fecioara Maria în timpul Crucificării", a simțit că lespezile de piatră de sub tălpile lui se înmuiaseră.

> De fapt, călcam pe un morman de corpuri omenești. Toți erau morți. Mulți dintre ei se înnegriseră de-a dreptul ca urmare a sufocării, iar alții erau plini de sânge, de bucăți de creier și măruntaie împrăștiate, fiind călcați în picioare de mulțime. Soldații au ucis cu baionetele mai mulți nenorociți care leșinaseră, iar pereții erau împroșcați cu sânge și resturi de creier de la oamenii doborâți ca niște boi la abator.

Debandada frenetică a devenit o luptă „disperată și sălbatică" pentru supraviețuire — Curzon a văzut cum oamenii mureau în jurul lui. Ibrahim abia a reușit să scape cu viață, leșinând de mai multe ori până când gărzile lui și-au scos săbiile și și-au croit drum, hăcuind tot ce le stătea în cale.

Cadavrele „zăceau în mormane chiar și peste Piatra Ungerii". Ibrahim, ieșit în curte, dădea ordine de evacuare a cadavrelor și-i punea pe oamenii lui să târască afară corpurile celor ce mai dădeau semne de viață. Au pierit patru sute de

pelerini. Când Curzon a scăpat, multe dintre corpuri „stăteau de fapt în picioare, moarte de-a binelea".

Ibrahim: revolta țăranilor

Când vestea privind dezastrul s-a răspândit, șocând creștinătatea, Familiile din Ierusalim, Nablus și Hebron au declanșat o rebeliune. Pe 8 mai, 10 000 de felahi înarmați au atacat Ierusalimul, dar au fost respinși de trupele lui Ibrahim. Pe 19 mai, într-o scenă care amintea de cucerirea Ierusalimului de către regele David, sătenii din Silwan, de mai jos de Cetatea lui David, le-au arătat rebelilor un tunel secret prin care aceștia s-au târât în cetate și au deschis Poarta Dung, din zidul sudic. Țăranii s-au năpustit să jefuiască bazarele, iar trupele i-au atacat, doar ca să se alăture prădăciunilor. Bimbașa — comandantul garnizoanei — i-a arestat pe capii Familiilor Ierusalimite, Husseini și Khalid. Dar acum, 20 000 de țărani își făceau mendrele pe străzi și asediau Turnul. Doi tineri misionari americani, William Thomson și soția lui gravidă, Eliza, s-au refugiat în propria locuință. El a plecat să caute ajutor în Jaffa, în vreme ce ea s-a încuiat în cameră, printre „bubuiturile tunurilor, huruitul zidurilor prăbușite, țipetele vecinilor, groaza slugilor și teama de masacru". Tânăra a născut un băiat, dar, până să apuce soțul ei să se întoarcă în Ierusalim, a murit. El a plecat în scurt timp din „aceasta țară ruinată".[201]

Ibrahim, care se retrăsese la Jaffa, se lupta acum să ajungă dincolo de dealuri, pierzând 500 de oameni. Pe 27 mai, avându-și tabăra pe Muntele Sion, el a atacat, ucigând 300 de rebeli. Dar a fost prins în ambuscadă în apropiere de Mlaștinile lui Solomon și asediat în Mormântul lui David. Revolta s-a întețit din nou, condusă de membrii familiei Husseini și de Abu Ghosh. Ibrahim l-a chemat în ajutor pe tatăl său.

Mehmet Ali în persoană, însoțit de 15 000 de soldați, au navigat spre Jaffa: „Un bătrân chipeș", făcând o plecăciune regală pe un „cal splendid, comportându-se firesc, demn și în consonanță perfectă cu caracterul unui mare bărbat". Albanezii i-au zdrobit pe rebeli și au recucerit Ierusalimul. Familia Husseini din Ierusalim a fost surghiunită în Egipt. Rebelii s-au răsculat din nou, dar Ibrahim cel Roșu i-a măcelărit în apropiere de Nablus, a devastat Hebronul, a jefuit țara, i-a decapitat pe prizonieri — și a instaurat un regim al terorii în Ierusalim. Întorcându-se în oraș, el l-a numit pe căpetenia de oști Jaber Abu Ghosh în postul de guvernator, lup transformat în paznic la stână, și i-a scurtat de cap pe toți cei găsiți cu arme asupra lor. Zidurile erau împodobite cu căpățâni retezate; prizonierii putrezeau în noua pușcărie Kishlesh din apropiere de Poarta Jaffa, de când fusese folosită de otomani, britanici și israelieni.

Albanezii erau niște inovatori entuziaști, care aveau nevoie de susținerea europeană dacă voiau să cucerească Imperiul Otoman. Ibrahim a îngăduit

William Thomson a scris mai târziu una dintre lucrările evanghelice clasice, care au încurajat obsesia americană legată de Ierusalim. *The Land and the Book* (*Țara și Cartea*), retipărită în treizeci de ediții, prezenta Palestina ca pe un Eden mistic, în care Biblia era încă vie.

minoritarilor să-şi repare clădirile distruse: franciscanii au reconstruit Biserica Sfântului Mântuitor; evreii sefarzi au început să reclădească Sinagoga ben Zakkai, una dintre cele patru sinagogi din Cartierul Evreiesc; aşkenazii s-au întors la Sinagoga Hurva, distrusă în 1720. Cu toate că acum Cartierul Evreiesc era lovit de sărăcie, câţiva evrei ruşi, persecutaţi în ţara de origine, au început să se stabilească aici.

În 1839, Ibrahim a atacat Istanbulul, zdrobind armatele otomane. Franţa, sub domnia regelui Ludovic Philippe, i-a susţinut pe albanezi, dar britanicii s-au temut de influenţa pe care ar fi căpătat-o Franţa şi Rusia după căderea otomanilor. Sultanul şi inamicul său, Ibrahim, au cerut amândoi sprijinul Vestului. Sultanul Abdulmecid a emis un Edict Nobil prin care promitea drepturi egale pentru minorităţi, în vreme ce Ibrahim îi invita pe europeni să-şi înfiinţeze consulate în Ierusalim — şi, pentru prima oară de la cruciade, a permis bisericilor să tragă clopotele.

În 1839, primul viceconsul britanic, William Turner Young, a sosit la Ierusalim, nu numai ca să reprezinte noua putere instaurată la Londra, dar şi pentru a-i converti pe evrei, accelerând astfel al Doilea Advent.

Evangheliștii 1840–1855

Palmerston și Shaftesbury: imperialiștii și evangheliștii

Politica diplomatică legată de Ierusalim a fost opera lordului Palmerston, secretarul de externe, dar misiunea evlavioasă a fost realizarea ginerelui său vitreg evanghelist, earl de Shaftesbury[202]. Palmerston, în vârstă de cincizeci și cinci de ani, nu era o persoană pedantă din epoca victoriană și nici nu nutrea înclinații evanghelice. În schimb era un fante spilcuit, tipic pentru perioada Regenței, cunoscut sub porecla de Lord Cupid, pentru escapadele sale sexuale (pe care le consemna cu jovialitate în jurnalul său personal), Lord Pram, pentru vigoarea sa trufașă, și Lord Pumiceston, pentru diplomația sa cazonă. Într-adevăr, Shaftesbury spunea în glumă că Palmerston „nu-l deosebea pe Moise de Sir Sidney Smith". Interesul lui față de evrei era pragmatic: francezii își consolidau puterea protejându-i pe catolici, rușii, protejându-i pe ortodocși, dar în Ierusalim erau prea puțini protestanți. Palmerston dorea să diminueze influența franceză și rusă și era de părere că puterea britanicilor putea fi întărită prin protejarea evreilor. Cealaltă misiune — convertirea evreilor — era consecința ardorii evanghelice a ginerelui său.

Shaftesbury, în vârstă de treizeci și nouă de ani, cu favoriți și părul cârlionțat, personifica noua Britanie Victoriană. Aristocrat curat la inimă dedicat îmbunătățirii vieții muncitorilor, copiilor și nebunilor, era în același timp un fundamentalist care credea că Biblia „este cuvântul lui Dumnezeu scris de la prima silabă până la ultima". Era sigur că o creștinătate dinamică va promova o renaștere morală globală, precum și un progres general al omenirii. În Marea Britanie, milenarismul puritan fusese de mult copleșit de raționalismul iluminist, dar supraviețuise în rândul Nonconformiștilor. Acum revenise în actualitate: Revoluția Franceză cu ghilotina sa și Revoluția Industrială cu gloatele de muncitori modelaseră o nouă clasă de mijloc britanică, ce întâmpina cu bucurie certitudinile pietății, respectabilității și ale Bibliei, ca antidot la materialismul vehement generat de prosperitatea victoriană.

[202] Anthony Ashley-Cooper, descendent al primului earl, acel ministru viclean care a slujit pe oricine, de la Cromwell la William al III-lea, încă deținea titlul ereditar de Lord Ashley și a ocupat un loc în Camera Comunelor, succedând ca al șaptelea earl în 1851. Pentru simplitate, îl vom numi în cartea de față Shaftesbury.

Societatea Londoneză pentru Promovarea Creştinismului Printre Evrei, cunoscută ca Societatea Evreilor, înfiinţată în 1808, cunoştea acum o perioadă de înflorire, mulţumită în bună parte lui Shaftesbury. „Toţi tinerii se înfurie când aud de religie", bombănea un alt bătrân depravat al perioadei Regenţei, lordul Melbourne, prim-ministru în timpul ascensiunii reginei Victoria, în 1837. Convinşi că mântuirea externă se putea obţine prin experienţa personală a lui Iisus şi vestea lui bună (*evangelion* în greacă), aceşti evanghelişti aşteptau al Doilea Advent. Shaftesbury credea, la fel ca puritanii în urmă cu două secole, că întoarcerea şi convertirea evreilor ar crea un Ierusalim Anglican şi o Împărăţie a Cerurilor. A pregătit un memoriu pentru Palmerston: „Există o ţară fără naţiune, iar Dumnezeu, în mila şi înţelepciunea lui, ne călăuzeşte spre o naţiune fără ţară".[203]

„Face parte din datoria dumitale", îl instruia Palmerston pe viceconsulul Young, de la Ierusalim, „să acorzi protecţie evreilor în general". În acelaşi timp, el îi spunea ambasadorului său la Sublima Poartă că ar trebui „să recomande cu tărie [sultanului] să-i încurajeze pe toate căile pe evreii din Europa să se întoarcă în Palestina". În septembrie 1839, Young a înfiinţat filiala din Ierusalim a Societăţii Evreilor cu sediul la Londra. Shaftesbury era entuziasmat, notând în jurnalul său: „Oraşul străvechi al poporului lui Dumnezeu este pe cale să-şi recapete un loc printre naţiuni. Îmi voi aminti întotdeauna că Dumnezeu mi-a dat ideea de a concepe un plan pentru preamărirea Sa, mi-a dat şi influenţa necesară pentru a-l convinge pe Palmerston şi a asigurat şi un om potrivit situaţiei, care poate să redea Ierusalimului gloria de altădată". Pe inelul cu sigiliu al lui Shaftesbury era inscripţionat „Rugăciune pentru Ierusalim", în vreme ce (după cum am văzut) un alt victorian zelos cu fixaţie pentru Ierusalim — Sir Moses Montefiore — a adăugat Ierusalimul la noul său blazon şi l-a inscripţionat ca pe un talisman pe caleaşca sa, pe inelul său cu sigiliu şi chiar pe patul lui. Acum, în iunie 1839, Montefiore şi soţia lui, Judith, se întorceau la Ierusalim, înarmaţi cu pistoale ca să asigure protecţia banilor pe care-i colectaseră la Londra.

Ierusalimul era devastat de ciumă, aşa încât Montefiore a campat afară, pe Muntele Măslinilor, unde şi-a ţinut ceremoniile de curte, primind peste 300 de vizitatori. Când ciuma s-a domolit, Montefiore a intrat în oraş pe un cal alb, pe care i-l împrumutase guvernatorul, şi a trecut la audierea petiţiilor şi la distribuirea de ajutoare evreilor loviţi de sărăcie. El şi soţia lui au fost bine primiţi de toate trei religiile din Ierusalim, dar, în timp ce vizitau Sanctuarul din Hebron din sud, o gloată de musulmani i-au atacat. Au scăpat cu viaţă doar mulţumită intervenţiei soldaţilor otomani. Montefiore nu s-a lăsat descurajat. La plecare, acest evreu renăscut şi imperialist devotat a manifestat o fervoare mesianică similară, deşi, firește, diferită de cea a lui Shaftesbury: „O, Ierusalim", scria el în jurnal, „fie ca oraşul să fie reconstruit în zilele noastre. Amin".

Shaftesbury şi Montefiore credeau amândoi în providenţa divină a Imperiului Britanic şi în întoarcerea evreilor în Sion. Îndreptăţirea zelului evanghelic şi pasiunea renăscută a visurilor evreieşti privind Ierusalimul se îmbinau perfect ca

[203] Shaftesbury a împrumutat celebra frază „o ţară fără popor" de la un cleric scoţian, Alexander Keith, şi mai târziu a fost atribuită (probabil din greşeală) lui Israel Zangwill, un sionist care nu credea în colonizarea Palestinei, tocmai pentru că era deja locuită de arabi.

să devină una dintre obsesiile victoriene, și s-a întâmplat că pictorul David Roberts s-a întors din Palestina în 1840, chiar la timp ca să arate publicului imaginile sale romantice, extrem de populare, ale unui Ierusalim dominat de un orientalism flamboaiant, pregătit pentru civilizația britanică și restabilirea evreilor. Evreii aveau urgentă nevoie de protecția britanicilor pentru că promisiunile concurente de toleranță au provocat un recul cu urmări fatale.

James Finn: consulul evanghelic

În martie 1840, șapte evrei din Damasc au fost acuzați de uciderea unui călugăr creștin și a slugii sale musulmane pentru a le folosi sângele la un sacrificiu uman cu prilejul Paștelui evreiesc. Acest scenariu imaginar era celebra „calomnie a sângelui", care a apărut pentru prima oară la Oxford, în perioada celei de-a Doua Cruciade, în secolul al XII-lea. Șaizeci și trei de copii evrei au fost arestați și torturați pentru a le forța pe mamele lor să dea în vileag „ascunzătoarea pentru sânge".

Cu toate că abia se întorsese la Londra, Sir Moses Montefiore, susținut de familia Rothschild, a condus o campanie pentru salvarea evreilor din Damasc de această persecuție medievală. Unindu-și forțele cu avocatul francez Adolphe Cremieux, Montefiore a plecat în grabă la Alexandria, unde l-a convins pe Mehmet Ali să-i elibereze pe prizonieri. Dar, după numai câteva săptămâni, un alt caz de „calomnie a sângelui" a fost semnalat în Rhodos. Montefiore a plecat pe mare din Alexandria la Istanbul, unde a fost primit de sultan. A reușit să-l convingă pe acesta să emită un decret prin care să se nege categoric adevărul „calomniei de sânge". A fost momentul de grație al lui Montefiore — dar succesul lui s-a datorat în egală măsură naționalității sale, ca și diplomației sale adesea greoaie. Era un moment excelent să fii englez în Orientul Mijlociu.

Atât sultanul, cât și albanezii se străduiau cu frenezie să atragă favorurile britanicilor, dat fiind că însăși existența Imperiului Otoman atârna în balanță. Ierusalimul a rămas sub dominația lui Ibrahim cel Roșu, care stăpânea mare parte din Orientul Mijlociu. În vreme ce Franța îi susținea pe albanezi, Marea Britanie încerca să le satisfacă pretențiile, păstrându-și totodată relațiile cu otomanii. Ei au oferit Palestina și Egiptul, dacă Ibrahim accepta să se retragă din Siria. Era o ofertă bună, dar Mehmet Ali și Ibrahim nu puteau să reziste tentației trofeului suprem: Istanbulul. Ibrahim i-a sfidat pe britanici, astfel încât Palmerston a pus la cale o coaliție anglo-austro-otomană și, la ordinele comandantului naval Charles Napier, canonierele au declanșat tirul tunurilor. Puterea britanică l-a nimicit pe Ibrahim.

Ibrahim cel Roșu a deschis Ierusalimul pentru europeni și a transformat orașul pentru totdeauna, dar acum, în schimbul domniei ereditare în Egipt, a abandonat Siria și Orașul Sfânt.[204] Francezii, umiliți de triumful lui Palmerston, considerau

[204] Albanezii nu au mai stăpânit niciodată Ierusalimul, dar au domnit în Egipt timp de un secol, mai întâi în calitate de kedivi (nominal, viceregi otomani, dar practic independenți), apoi ca sultani ai Egiptului și în final ca regi. Când Mehmet Ali s-a senilizat, Ibrahim a devenit regentul lui, dar a murit

că un „oraș liber creștin la Ierusalim" ar constitui o propunere prioritară pentru un Sion internaționalizat, numai că, pe 20 octombrie 1840, trupele sultanului au pătruns din nou în Ierusalim. În perimetrul zidurilor, o treime din oraș era teren sterp, acoperit cu pâlcuri de cactuși „limba-soacrei", iar populația nu depășea 13 000 de locuitori, dar 5 000 dintre ei erau acum evrei, numărul lor fiind sporit de imigranții ruși și refugiații de pe urma unui cutremur care lovise localitatea Safed din Galileea.

Chiar și când Palmerston a pierdut Foreign Office în favoarea Lordului Aberdeen, care a ordonat viceconsulului să pună capăt urzelilor evanghelico-evreiești, Young și-a continuat manevrele. Când Palmerston a revenit la putere, a ordonat consulului din Ierusalim să-i „primească sub protecție britanică pe toți evreii ruși care vin să solicite acest lucru".

Între timp, Shaftesbury îl convinsese pe noul prim-ministru, Robert Peel, să susțină crearea primului episcopat și a primei biserici anglicane în Ierusalim. În 1841, Prusia (al cărei rege propusese un Ierusalim internațional creștin) și Marea Britanie au numit împreună primul episcop protestant, Michael Solomon Alexander, un evreu convertit. Și Germania protestantă trecea printr-o deșteptare evanghelică. Misionarii britanici au devenit tot mai agresivi în misiunea lor privitoare la evrei. În 1841, chiar la inaugurarea Bisericii Englezești a lui Hristos din apropiere de Poarta Jaffa, trei evrei au fost botezați în prezența consulului Young.

Situația evreilor din Ierusalim era jalnică. Evreii trăiau „ca niște muște care-și făcuseră sălaș într-un craniu", scria romancierul american Herman Melville. Comunitatea evreiască tot mai numeroasă trăia într-o sărăcie aproape dramatică, fără niciun fel de îngrijire medicală, dar aveau acces gratuit la doctorii oferiți de Societatea Londoneză a Evreilor. Acest lucru i-a tentat pe câțiva convertiți.

„Pot să mă bucur de Sion pentru o capitală", reflecta Shaftesbury, „de Ierusalim pentru o biserică și de poporul evreu pentru un rege!" Peste noapte, Ierusalimul s-a transformat dintr-o ruină întunecată, condusă de un pașă ponosit locuind într-un serai împopoțonat, într-un oraș suprapopulat de demnitari îmbrăcați în haine scumpe și încărcați de bijuterii. Nu mai existase un patriarh romano-catolic încă din secolul al XIII-lea, iar patriarhul ortodox își avea de mult sediul la Istanbul, dar acum francezii și rușii le sponsorizaseră cheltuielile de întoarcere la Ierusalim. Cu toate acestea, cei șapte consuli europeni, plus funcționarii mai mărunți dar umflați în pene, reprezentând ambițiile imperiale, abia își puteau ține în frâu grandoarea plină de aroganță. Escortați de gărzi de corp impozante, kavasi, îmbrăcați în uniforme stacojii, mânuind săbii și bastoane grele și aurite, pe care le loveau de caldarâm ca să elibereze străzile, consulii defilau solemn prin oraș, căutând orice pretext ca să-și impună voința asupra guvernatorilor otomani hărțuiți. Soldații otomani chiar trebuiau să se ridice în picioare în prezența copiilor consulului. Pretențiile consulilor austriac și sardinian erau cu atât mai arogante

în 1848, cu puțin înaintea tatălui său. Ultimul rege al dinastiei albaneze a fost Farouk, care a fost îndepărtat de pe tron în 1952.

cu cât monarhii lor pretindeau că sunt regi al Ierusalimului. Dar niciunul dintre ei nu era mai arogant sau mai meschin decât cel britanic și cel francez.

În 1845, Young a fost înlocuit de James Finn, care timp de douăzeci de ani a fost aproape la fel de puternic ca guvernatorii otomani, și totuși acest băgăcios fățarnic a reușit să jignească pe toată lumea, de la lorzii englezi la pașalele otomane, ba chiar și pe ceilalți diplomați străini. În pofida ordinelor primite de la Londra, el le-a oferit evreilor ruși protecție britanică, dar n-a renunțat niciodată la misiunea sa de a-i converti. Când otomanii au permis ca străinii să poată cumpăra pământ, Finn a cumpărat un teren și și-a pus pe picioare ferma de la Talbieh, apoi alta la Podgoria lui Avraam, întemeiată de o anumită doamnă Cook din Cheltenham și ajutată de o echipă de doamne evanghelice, ca un mijloc de a face mai mulți prozeliți printre evrei, învățându-i bucuriile muncii oneste.

Finn se considera o încrucișare între un proconsul imperial, un misionar sfânt și latifundiar, cumpărând fără scrupule terenuri și case, cu sume de bani suspect de mari. El și soția lui, altă evanghelică fanatică, au învățat să vorbească fluent ebraica și ladino, o limbă romanică vorbită de multă lume. Pe de o parte, îi protejau în mod agresiv pe evrei, care erau oprimați cu brutalitate în Ierusalim. Dar în același timp misiunea lui insistentă a provocat o rezistență violentă din partea evreilor. Când l-a convertit pe un băiat numit Mendell Digness, a stârnit haos, căci „evreii s-au cățărat pe terase și au provocat mari tulburări". Finn i-a numit pe rabini „fanatici", dar în Marea Britanie, influentul Montefiore, auzind că evreii erau hărțuiți, a trimis un doctor evreu și o farmacie mobilă la Ierusalim, ca să le pună piedici celor din Societatea Evreilor, care au reacționat prin înființarea unui spital la marginea Cartierului Evreiesc.

În 1847, un băiat arab creștin a atacat un tânăr evreu; acesta a ripostat, aruncând o piatră care l-a zgâriat pe băiatul arab pe picior. Ortodocșii greci, în mod tradițional cea mai antisemită comunitate, susținuți fără întârziere de muftiul și cadiul musulmani, i-au acuzat pe evrei de procurarea de sânge creștin pentru a-și coace biscuiții pentru Paștele evreiesc. Astfel, calomnia de sânge a ajuns și la Ierusalim, dar interdicția sultanului, acordată lui Montefiore după tărășenia de la Damasc, s-a dovedit decisivă.

Între timp, consulilor li s-a alăturat probabil cel mai ieșit din comun diplomat din istoria americană. „Mă îndoiesc", remarca William Thackeray, autorul englez care scrisese *Vanity Fair (Bâlciul deșertăciunilor)*, aflat în vizită la Ierusalim, „că vreun guvern a mai primit sau a numit un ambasador atât de ciudat".

Warder Cresson, consul al SUA: „străinul sfânt american"

Pe 4 octombrie 1844, Warder Cresson a sosit la Ierusalim în calitate de consul general al Siriei și Ierusalimului — principalul său merit pentru această funcție fiind certitudinea sa că al Doilea Advent urma să aibă loc în 1847. Cresson a ridicat îngâmfarea consulară a colegilor europeni la un nou nivel: el galopa în jurul Ierusalimului într-un „nor de praf", înconjurat de „o mică armată americană", care ai fi zis că e o „trupă de cavaleri și paladini" dintr-un roman de Walter

Scott — „un detașament de călăreți înarmați și strălucitori, conduși de un arab și urmați de doi ieniceri cu buzdugane argintii care scânteiau în soare".

În cursul discuției de primire pe care a avut-o cu pașa, Cresson i-a explicat acestuia că venise acolo pentru iminenta Apocalipsă și întoarcerea evreilor. Latifundiar din Philadelphia, copil de quakeri bogați, Cresson petrecuse douăzeci de ani trecând de la o sectă apocaliptică la alta. După ce și-a scris primul manifest, *Ierusalim, centrul bucuriei întregii lumi*, și și-a părăsit soția și cei șase copii, Cresson l-a convins pe secretarul de stat, John Calhoun, să-l desemneze consul. „Am părăsit tot ce mi-a fost apropiat și drag pe pământ, ca să pot porni în căutarea adevărului." În scurt timp, președintele american John Tyler a fost înștiințat de diplomații săi că primul său consul trimis la Ierusalim era un „maniac religios și un nebun", dar Cresson se afla deja în Ierusalim. Și nu era singurul care credea în viziunile apocaliptice. Era un american al timpului său.

Constituția americană era seculară, concepută cu atenție să nu se pomenească numele lui Iisus și să se separe statul de credința religioasă, dar, cu toate acestea, pe Marele Sigiliu, Părinții Fondatori, Thomas Jefferson și Benjamin Franklin, i-au descris pe Copiii lui Israel călăuziți de nor și foc spre Pământul Făgăduinței. Cresson personifica modul în care norul și focul îi atrăgeau pe mulți americani în Ierusalim. Într-adevăr, separarea bisericii de stat a eliberat credința americană și a generat apariția înfloritoare a unor noi secte și a unui lot nou de profeții milenariste.

Americanii din perioada timpurie, moștenind fervoarea ebraistă a puritanilor englezi, s-au bucurat de o Mare Deșteptare a fericirii religioase. Acum, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, o a Doua Deșteptare era impulsionată de energia evanghelică a frontierelor. În 1776, circa 10% dintre americani se duceau cu regularitate la biserică. În 1815, proporția crescuse la un sfert, pentru ca în 1914 să ajungă la jumătate. Protestantismul lor fervent avea un caracter american — neclintit, exuberant și fanfaronard. În esență, era credința că o persoană se putea mântui și putea să grăbească al Doilea Advent printr-o acțiune virtuoasă și o bucurie sinceră. America însăși era o misiune deghizată în națiune, binecuvântată de Dumnezeu, deloc diferită de felul în care Shaftesbury și evanghelicii americani vedeau Imperiul Britanic.

În micile biserici din lemn din orășelele miniere în care abia dacă vedeai câte-un cal, în fermele din preriile nemărginite și în noile și strălucitoarele orașe industriale, predicatorii Noului Pământ al Făgăduinței din America citau literalmente revelațiile biblice ale celor din vechime. „În nicio țară", scria dr. Edward Robinson, un universitar evanghelic care a devenit fondatorul arheologiei biblice din Ierusalim, „nu sunt mai bine cunoscute Scripturile". Primii misionari americani credeau că indigenii americani erau Triburile Pierdute ale Israelului și că fiecare creștin trebuie să fie autorul unor fapte virtuoase în Ierusalim și să ajute la întoarcerea și restabilirea evreilor: „Îmi doresc cu adevărat ca evreii să se întoarcă în Iudeea, ca națiune independentă", scria al doilea președinte american, John Adams. În 1819, doi tineri misionari din Boston s-au pregătit să pună acest deziderat în acțiune: „Toți ochii sunt fixați asupra Ierusalimului", predica Levi Parsons din Boston, „cu adevărat centrul lumii". Membrii congregației lor au

început să plângă când Pliny Fisk a anunțat: „Plec să mă unesc întru spirit cu Ierusalimul". Au reușit să ajungă acolo, dar moartea lor prematură nu i-a descurajat pe alții, căci „Ierusalimul", insista William Thomson, misionarul american a cărui soție murise acolo în timpul revoltei din 1834, „este proprietatea comună a întregii lumi creștine".

Consulul Cresson mersese pe valul acestei înfloriri a profețiilor: fusese shaker, millerit, mormon și adept al campbellismului înainte ca un rabin din Pennsylvania să-l convingă că „mântuirea era a evreilor", a căror întoarcere va aduce al Doilea Advent.[205] Printre primii sosiți în Ierusalim a fost Harriet Livermore. Fiică și nepoată a unor congresmeni din New England, ea a plecat la drum în 1837, după ce a predicat ani de-a rândul membrilor triburilor Sioux și Cheyenne că erau Triburile Pierdute ale lui Israel, care ar trebui s-o însoțească în drumul ei de întoarcere în Sion. A închiriat camere pe Muntele Sion ca să-și pregătească secta, Străinii Pelerini, pentru Apocalipsa pe care o aștepta în 1847 — dar aceasta n-a venit, iar ea a ajuns să cerșească pe străzile Ierusalimului. În același timp, Joseph Smith, profet al noii revelații a Sfinților din Ultimele Zile — mormonii — și-a trimis apostolul la Ierusalim. Acesta a clădit un altar pe Muntele Măslinilor pentru a pregăti „reîntemeierea Israelului cu capitala la Ierusalim".

Când Cresson a devenit consul al Statelor Unite ale Americii, un număr crescând de evangheliști americani vizitau Ierusalimul ca să se pregătească pentru ultimele zile. În cele din urmă, guvernul american l-a demis, dar el a continuat în mod sfidător să acorde evreilor vize de protecție timp de câțiva ani pentru ca apoi, schimbându-și numele în Michael Boaz Israel, să se convertească la iudaism. Pentru de mult părăsita lui soție, a fost revelația care a pus capac la toate. L-a dat în judecată pentru a fi declarat deranjat mintal, citând ca motive mânuirea pistolului în public, discursurile bombastice ținute pe străzi, incompetența financiară, eclectismul sectar, planurile de reconstruire a Templului Evreiesc și comportamentul sexual deviant. Cresson s-a întors din Ierusalim pentru Inchiziția Nebuniei din Philadelphia, o cauză celebră, căci doamna Cresson contesta dreptul constituțional al cetățenilor americani de a crede în orice doreau, însăși esența libertății jeffersoniene.

La proces, Cresson a fost găsit nebun, dar a făcut apel și i s-a acordat o rejudecare. Doamna Cresson trebuia să îl „nege fie pe Mântuitorul ei, fie pe soțul ei", în vreme ce el trebuia să nege „fie pe „Unul și Singurul Dumnezeu sau pe soția mea". Soția a pierdut al doilea proces, care a confirmat conceptul american al libertății de credință, iar Cresson s-a întors la Ierusalim. A creat o fermă evreiască model în apropierea orașului, a studiat Tora, a divorțat de soția lui din America și s-a însurat cu o evreică, în tot acest timp lucrând la cartea sa *The Key*

[205] William Miller a fost unul dintre cei mai populari noi profeți americani. Fost ofițer de armată din Massachusetts, el a calculat că Iisus va veni din nou în Ierusalim în 1843. Ca urmare, 100 000 de americani au devenit milleriți. El a transformat aserțiunea din Daniel 8.14 că „sanctuarul va fi curățat" în „două mii trei sute de zile" în ani, susținând că o zi profetică însemna de fapt un an. De aici, începând din anul 457 î.e.n., despre care Miller credea că era data când regele persan Artaxerxe a dat ordin să se restaureze Templul, a ajuns la 1843. Când nimic nu s-a întâmplat în acel an, a propus 1844. Bisericile succesoare ale milleriților, Adventiștii de Ziua a Șaptea și Martorii lui Iehova, numără astăzi paisprezece milioane de membri în lumea întreagă.

of David (Cheia lui David). Evreii din părțile locului îl cinsteau drept „străinul sfânt american". După moartea lui, a fost înmormântat în Cimitirul Evreiesc de pe Muntele Măslinilor.

Ierusalimul era acum atât de năpădit de americanii apocaliptici, încât *American Journal of Insanity* compara isteria momentului cu cea provocată de Goana după Aur din California. Când a venit în vizită, Herman Melville a fost fascinat și totodată scârbit de „contagiunea" milenarismului creștin american — „această iudeomanie absurdă", cum a numit-o el, „pe jumătate melancolică, pe jumătate burlescă". „Cum ar trebui să acționez când orice cetățean american nebun sau nenorocit intră în țară?" îl întreba consulul american la Beirut pe secretarul de stat. „În ultima vreme, au apărut mai mulți inși care merg la Ierusalim având în cap năstrușnica idee că Mântuitorul nostru o să vină anul acesta." Dar Melville a înțeles că astfel de speranțe maiestuoase, menite să zguduie lumea din temelii, erau imposibil de satisfăcut: „Nicio țară nu-și va risipi mai rapid așteptările romantice decât Palestina, îndeosebi Ierusalimul. Pentru unii, dezamăgirea este dureroasă".

Ierusalimul era esențial pentru viziunea evanghelică americană și englezească privind al Doilea Advent. Totuși, până și perseverența lor a fost pusă în inferioritate de pasiunea rușilor pentru Ierusalim. Acum, la sfârșitul anilor 1840, ambițiile agresive ale împăratului Rusiei erau pe punctul de a plasa Ierusalimul în ceea ce vizitatorul englez William Thackeray numea „centrul istoriei trecute și viitoare a omenirii" și să declanșeze un război european.

Jandarmul Europei și schimbul de focuri din Biserica Sfântului Mormânt: Dumnezeul rus în Ierusalim

În Vinerea Mare din 10 aprilie 1846, guvernatorul otoman și soldații lui erau în alertă la Biserică. În mod neobișnuit, anul acela ortodocșii și catolicii sărbătoreau Paștele în aceeași zi. Călugării nu-și pregăteau doar cădelnițele: introduseseră clandestin pistoale și pumnale, ascunzându-le pe după coloane sau pe sub anterie. Cine avea să-și țină slujba mai întâi? Creștinii ortodocși au câștigat cursa, așezându-și vălul de pe masa altarului Golgotei. Catolicii erau imediat în urma lor — dar prea târziu. Aceștia i-au provocat pe ortodocși: aveau autoritatea sultanului? Ortodocșii i-au provocat pe catolici — unde le era *firmanul* sultanului care să le dea dreptul de a se ruga primii? A fost un moment de cumpănă. Degetele probabil că au zăbovit pe trăgacele pistoalelor de sub odăjdii. Deodată, cele două tabere au început să se bată cu orice armă se putea improviza din recuzita ecleziastică aflată la dispoziție: crucifixele, sfeșnicele și felinarele au fost vânturate amenințător până când și-a făcut apariția luciul rece al oțelului și au început împușcăturile. Soldații otomani au năvălit ca să oprească încăierarea, dar patruzeci de inși zăceau deja morți în jurul Mormântului Sfânt.

Vestea privind omorurile a reverberat în întreaga lume, dar mai presus de toate la Sankt Petersburg și la Paris. Încrederea agresivă a călugărilor zurbagii reflecta nu doar religiile, dar și imperiile din spatele lor. Noile căi ferate și vapoare

au înlesnit drumul spre Ierusalim din toate părțile Europei, dar îndeosebi pe mare, de la Odessa la Jaffa: imensa majoritate a celor 20 000 de pelerini erau acum ruși. Această adorare rusească se revărsa din ortodoxia devotată pe care o puteai întâlni începând chiar cu baza societății, la țăranii zdrențăroși din cele mai neînsemnate și izolate cătune din Siberia, până la vârf, la țarul Nicolae I însuși. Ambele extreme împărtășeau misiunea ortodoxă a Sfintei Rusii.

Când Constantinopolul a căzut, în 1453, marii principi ai Moscovei se văzuseră pe ei înșiși ca urmași ai ultimilor împărați bizantini, iar Moscova, ca pe a treia Romă. Principii au adoptat vulturul bicefal bizantin și un nou titlu, Caesar sau Țar. În războaiele purtate împotriva hanilor din Crimeea islamică și apoi a sultanilor otomani, țarii au promovat Imperiul Rus ca pe o cruciadă sacră ortodoxă. În Rusia, ortodoxia și-a dezvoltat un caracter rusesc singular, răspândit pe tot cuprinsul vast al țării atât de țari, cât și de ermiții țărani — toți aceștia venerând în mod deosebit Ierusalimul. Se spunea că forma distinctivă a turlelor bisericilor rusești, amintind o ceapă, era o încercare de a le imita pe cele întâlnite în picturile de la Ierusalim. Rusia și-a construit chiar un mini-Ierusalim[206], dar orice rus credea că pelerinajul la Ierusalim era o parte esențială din pregătirea pentru moarte și pentru mântuire.

Nicolae I și-a însușit această tradiție — era cu adevărat nepotul Ecaterinei celei Mari și moștenitorul lui Petru cel Mare, amândoi suveranii promovându-și imaginea de protectori ai ortodoxiei și ai Locurilor Sfinte, iar mujicii ruși înșiși făceau legătura între cele două aspecte: când fratele mai vârstnic al lui Nicolae, Alexandru I, a murit pe neașteptate în 1825, ei au crezut că acesta plecase la Ierusalim ca ermit obișnuit, o viziune modernă a legendei Ultimului Împărat.

Acum, Nicolae, conservator sever, antisemit profund și filistin nerușinat în toate chestiunile artistice (s-a autodesemnat drept cenzorul personal al lui Pușkin) se considera răspunzător doar în fața celui pe care-l numea „Dumnezeul rus" în cauza „Rusia ne-a fost încredințată nouă de Dumnezeu". Acest zbir, care se mândrea cu faptul că dormea pe un pat de campanie, a condus Rusia ca un instructor cazon sever. Încă de tânăr, Nicolae, cu statura lui impozantă și ochii albaștri, impresionase societatea britanică, o lady descriindu-l ca „diabolic de chipeș, cel mai chipeș bărbat din Europa!". Pe la începutul anilor 1840, părul îi căzuse și o burtă proeminentă se profila de sub pantalonii militari cu talie înaltă și mulați pe coapse. După treizeci de ani de căsnicie fericită cu soția lui bolnăvicioasă, își luase în sfârșit o amantă, o tânără domnișoară de onoare — și cu toată imensa putere a Rusiei, el se temea de impotență, atât la nivel personal, cât și pe plan politic.

De mai mulți ani se servise cu prudență de farmecul său personal ca să-i convingă pe britanici să accepte împărțirea Imperiului Otoman, pe care-l numea

[206] În 1658, patriarhul Nikon a construit Mănăstirea Noul Ierusalim la Istra, aproape de Moscova, pentru a promova misiunea universală a ortodoxiei și autocrației ruse. Piesa centrală era o replică a Mormântului Sfânt de la Ierusalim care este prețioasă mai ales pentru că originalul a fost distrus în incendiul din 1808. În 1818, înainte de a se urca pe tron, Nicolae I a vizitat Noul Ierusalim și a fost profund mișcat, poruncind restaurarea acestuia. Naziștii l-au distrus, dar acum este din nou restaurat.

„bolnavul Europei", sperând să elibereze provinciile ortodoxe din Balcani și să controleze Ierusalimul. Acum, britanicii nu se mai lăsau impresionați. Douăzeci și cinci de ani de autocrație îl desensibilizaseră și îl făcuseră nerăbdător: „Foarte deștept nu-l consider", scria vicleana regină Victoria, „iar mintea lui este una necivilizată".

La Ierusalim, pe străzi scânteiau galoanele și epoleții auriți ai uniformelor purtate de prinți și generali, aceleași străzi fiind înțesate de miile de pelerini țărani înveșmântați în piei de oaie și în cămeșoaie largi, toți aceștia fiind încurajați de Nicolae, care a detașat și o misiune ecleziastică având rolul de a concura cu ceilalți europeni. Consulul britanic a avertizat Londra că „rușii ar putea într-o singură noapte de Paște să înarmeze 10 000 de pelerini între zidurile Ierusalimului" și să cucerească orașul. Între timp, francezii își vedeau de propria lor misiune ce avea drept scop protejarea catolicilor. „Ierusalimul", raporta consulul Finn în 1844, „este acum un punct central de interes pentru Franța și Rusia".

Gogol: Sindromul Ierusalim

Nu toți pelerinii ruși erau soldați sau țărani și nu toți și-au găsit mântuirea pe care o căutau. Pe 23 februarie 1848, în Ierusalim a intrat un pelerin rus care era în același timp tipic prin febrilitatea religioasă avântată, dar și teribil de atipic ca urmare a geniului său tarat. Romancierul Nikolai Gogol, celebru pentru piesa de teatru *Revizorul* și pentru romanul *Suflete moarte*, a intrat în oraș călare pe un măgar, în căutarea unei ușurări spirituale și a inspirației divine. Deși plănuise ca *Suflete moarte* să fie o trilogie, se chinuia încă să scrie părțile a doua și a treia. Fără doar și poate că Dumnezeu îl împiedica să scrie drept pedeapsă pentru păcatele sale. Fiind rus, un singur loc îi putea oferi izbăvirea: „Până nu voi fi ajuns la Ierusalim", scria el, „voi fi incapabil să spun cuiva vreo vorbă liniștitoare".

Vizita a fost dezastruoasă. A petrecut o singură noapte rugându-se în preajma Mormântului Sfânt, pe care l-a găsit dezgustător și vulgar. „Nici n-am apucat să-mi adun gândurile laolaltă, că s-a terminat." Ostentația locurilor sfinte și pustietatea dealurilor înconjurătoare l-au copleșit. „Niciodată n-am fost atât de puțin mulțumit de starea sufletului meu ca la Ierusalim și după aceea." Întors acasă, a refuzat să vorbească despre Ierusalim, dar a căzut sub puterea unui preot mistic, care l-a convins că operele lui erau păcătoase. Cuprins de nebunie, Gogol și-a distrus manuscrisele și s-a lăsat să moară de foame — sau cel puțin să ajungă în comă, căci atunci când sicriul i-a fost deschis în secolul XX, cadavrul i-a fost găsit cu fața în jos.

Nebunia aparte provocată de Ierusalim a fost denumită „febra de Ierusalim", dar în anii 1930 a fost recunoscută ca Sindromul Ierusalim, „o decompensare psihotică legată de excitarea religioasă indusă de apropierea de locurile sfinte ale Ierusalimului". În anul 2000, *British Journal of Psychiatry* a diagnosticat astfel această dezamăgire demențială: „Sindromul Ierusalim, Subtipul 2: cei care vin aici cu ideea puterilor tămăduitoare ale Ierusalimului — cum s-a întâmplat cu scriitorul Gogol".

Într-un sens, Nicolae suferea de o varietate aparte a Sindromului Ierusalim. Familia lui fusese lovită de nebunie. „Odată cu trecerea anilor", scria ambasadorul francez la Petersburg, „calitățile (tatălui său, țarul Pavel) ies tot mai mult în evidență". Pavel cel nebun fusese asasinat (la fel ca și bunicul său, Petru al III-lea). Dacă Nicolae era departe de nebunie, a început să manifeste în parte încrederea exagerată, impulsivă și obstinată a tatălui său. În 1848, a plănuit să facă pelerinajul la Ierusalim, dar a fost obligat să renunțe în momentul în care revoluțiile au izbucnit pe tot cuprinsul Europei. A zdrobit triumfător revolta ungară împotriva vecinului său, împăratul de Habsburg. Se bucura de prestigiul de a fi numit „Jandarmul Europei", dar Nicolae, după cum scria ambasadorul francez, s-a lăsat „îmbătat de adulație, succes și prejudecățile religioase ale națiunii moscovite".

Pe 31 octombrie 1847, steaua de argint de pe podeaua de marmură a Bisericii Nașterii Domnului construită pe locul Peșterii din Betleem a fost desprinsă de la locul ei și furată. Steaua fusese donată de Franța în secolul al XVIII-lea. Acum era evident că fusese furată de creștinii ortodocși. Călugării s-au luat la bătaie în Betleem. La Istanbul, francezii au revendicat dreptul de a înlocui steaua din Betleem și de a repara acoperișul Bisericii din Ierusalim. Rușii susțineau că dreptul le aparține. Fiecare dintre părți cita tratate din secolul al XVIII-lea. Disputa a clocotit până când a devenit un duel al celor doi suverani.

În decembrie 1851, președintele Franței, Louis-Napoleon Bonaparte, nepotul marelui Napoleon, un om anost până la a fi impenetrabil, dar în același timp înzestrat cu agilitate politică, a răsturnat cea de-a Doua Republică printr-o lovitură de stat și se pregătea să se încoroneze ca împăratul Napoleon al III-lea. Acest aventurier afemeiat, a cărui mustață dată strident cu ceară nu putea să distragă atenția de la un cap supradimensionat prin comparație cu torsul, a fost în unele privințe primul politician modern. El știa că noul lui imperiu, fragil și înființat cu mult tupeu, avea nevoie de prestigiul catolicismului și de victorii în afara granițelor. Pe de altă parte, Nicolae vedea în această criză șansa de a-și încununa domnia salvând Locurile Sfinte pentru „Dumnezeul Rus". Pentru acești doi împărați diferiți, Ierusalimul era cheia spre glorie în cer și pe pământ.

James Finn și Războiul din Crimeea: evangheliștii uciși și beduinii jefuitori

Sultanul, prins la mijloc între francezi și ruși, a încercat să aplaneze conflictul cu un decret emis pe 8 februarie 1852, prin care confirma dominația ortodoxă în Biserică, prin unele concesii făcute catolicilor. Dar francezii nu erau mai puțin hotărâți decât rușii. Ei și-au reconfirmat revendicările de pe vremea invaziei marelui Napoleon, a alianței cu Soliman Magnificul, a regilor cruciați francezi ai Ierusalimului și a lui Charlemagne. Când Napoleon al III-lea i-a amenințat pe otomani, n-a fost o coincidență faptul că el a trimis o canonieră purtând numele de *Charlemagne*. În noiembrie, sultanul a cedat și a încredințat supremația catolicilor. Nicolae a fost revoltat. A cerut restabilirea drepturilor ortodoxe în Ierusalim și o „alianță" care să reducă Imperiul Otoman la stadiul de protectorat rus.

Când cererile agresive ale lui Nicolae au fost respinse, el a invadat teritoriile otomane de la Dunăre — România din zilele noastre — înaintând către Istanbul. Nicolae se convinsese pe sine că îi fermecase pe britanici să accepte un acord, negând că voia să înghită Istanbulul, ca să nu mai vorbim de Ierusalim, dar a judecat în mod eronat și fatal pentru el atât Londra, cât și Parisul. Confruntate cu amenințările rușilor și cu prăbușirea otomanilor, Marea Britanie și Franța au amenințat cu războiul. Cu toate că cea mai mare parte a luptelor s-au purtat departe, în Crimeea, războiul acesta a adus Ierusalimul în centrul scenei mondiale, loc în care a rămas de atunci.[207]

Când garnizoana Ierusalimului a plecat în marș să lupte împotriva rușilor, James Finn i-a urmărit prezentându-și armele pe terenul de paradă Maidan din preajma Porții Jaffa, unde „soarele sirian scânteia pe luciul oțelului mișcător, căci soldații mărșăluiau cu baionetele fixate". Finn nu putea să uite că „sămânța tuturor acestor lucruri se afla în prezența noastră în Locurile Sfinte" și că Nicolae „încă țintea o posesiune efectivă a Sanctuarelor [Ierusalimului]".

În locul obișnuiților cucernici ruși, o nouă specie de vizitatori occidentali adesea sceptici — 10 000 pe an, în 1856 — dădea năvală în oraș ca să vadă Locurile Sfinte care au declanșat un război în Europa. Totuși, o vizită la Ierusalim încă era o aventură. Nu existau trăsuri, doar litiere acoperite. Practic, în oraș nu existau hoteluri și nici bănci. Vizitatorii se cazau în mănăstiri, cea mai confortabilă fiind cea armeană cu curțile ei interioare spațioase. În 1843, un evreu rus pe nume Menahem Mendel a înființat primul hotel, Kaminitz, care a fost curând urmat de English Hotel. Iar în 1848, o familie sefardă, Valero, a deschis prima bancă europeană într-o încăpere situată la câteva trepte mai sus, pe strada David. Era încă un oraș provincial otoman, guvernat de obicei de un pașă șleampăt, care locuia într-un serai dărăpănat — locuință, harem și închisoare — chiar la nord de Muntele Templului.[208] Occidentalii erau „uluiți de sărăcia lucie a acelei clădiri", după cum scria Finn, de concubinele ofilite și de „funcționarii cu aspect de haimanale". Pe când își beau cafeaua în compania pașalei, musafirii aveau ocazia să audă zăngănitul lanțurilor prizonierilor și gemetele celor torturați în hrubele de la subsol. În timpul războiului, pașa s-a străduit să asigure liniștea în Ierusalim — dar călugării ortodocși greci l-au atacat pe patriarhul catolic nou numit și au mânat cămilele în reședința acestuia, totul spre încântarea marilor scriitori care au venit să vadă în persoană acele locuri sfinte pentru care atâția soldați piereau în bătăliile aprige și în spitalele pestilențiale din Crimeea. Și nu au fost impresionați.

[207] Războiul din Crimeea a prilejuit o nouă tentativă de a-i înarma pe evrei. În septembrie 1855, poetul polonez Adam Mickiewicz a plecat la Istanbul ca să organizeze forțele poloneze cunoscute sub numele de Cazacii Otomani, care urmau să lupte împotriva rușilor. Printre aceștia se numărau și husarii din Israel, recrutați dintre evreii ruși, polonezi și palestinieni. Mickiewicz a murit după trei luni, iar husarii n-au fost niciodată testați în valea morții.

[208] Sediul guvernatorilor otomani era al-Jawailiyya, construit de unul dintre emirii mameluci ai lui Nasir Mohamed, pe locul Fortăreței Antonia a lui Irod și al primei opriri pe Drumul Crucii (Via Dolorosa). Sub stăpânirea cruciaților, Templierii au construit acolo o capelă, și parte din veranda ei acoperită a rămas în picioare până în anii 1920. În zilele noastre, acolo se înalță o școală modernă.

Herman Melville, pe atunci în vârstă de treizeci și șapte de ani, își clădise reputația cu trei romane bazate pe aventurile palpitante prin care el însuși trecuse la bordul balenierelor din Pacific, dar *Moby Dick*, publicată în 1851, se vânduse în numai 3 000 de exemplare. Melancolic și chinuit de suferințe psihice, cam la fel ca și Gogol, a sosit în Ierusalim în anul 1856, ca să-și restabilească sănătatea — și să cerceteze natura lui Dumnezeu. „Obiectivul meu — să-mi saturez mintea cu atmosfera Ierusalimului, oferindu-mă pe mine ca subiect pasiv al impresiilor sale stranii" — și a fost stimulat de „dezastrul" în care se afla Ierusalimul, ademenit de „nuditatea nedospită a pustiirii". După cum am văzut mai devreme, era fascinat de „energia și spiritul fanatice" și de „iudeomania" multor americani „nebuni". Ei i-au inspirat epopeea *Clarel* — având 18 000 de versuri, cel mai lung poem american, pe care l-a scris când a ajuns acasă, pe când trudea la Biroul Vamal al SUA.

Melville n-a fost singurul romancier care-și căuta în Orient consolarea pentru dezamăgirile literare: Gustave Flaubert, însoțit de înstăritul său prieten Maxime du Camp și finanțați de guvernul francez ca să relateze despre situația comerțului și a agriculturii, sosise într-un turneu cultural și sexual ca să-și revină după primirea proastă de care avusese parte primul său roman. El a văzut Ierusalimul ca pe un „osuar împrejmuit de ziduri, în care vechile religii putrezeau la soare". Cât despre biserică, „un câine ar fi fost mai mișcat decât mine. Armenii îi blestemă pe creștinii ortodocși, care-i detestă pe romano-catolici, care îi disprețuiesc pe copți". Și Melville era de aceeași părere, și anume că biserica era „un morman semiruinat de peșteri fărâmicioase care puteau a hoit", dar recunoștea că războaiele fuseseră declanșate în ceea ce numea „secția aglomerată a ultimelor știri și în bursa teologică a Ierusalimului".[209]

Încăierarea dintre cenobiți era doar un aspect al teatrului violent al Ierusalimului. Tensiunile dintre noii vizitatori — evanghelicii anglo-americani, evreii ruși și țăranii ortodocși, pe de o parte, și lumile mai vechi ale otomanilor, familiilor arabe și evreilor sefarzi, precum și beduinii și felahii, pe de altă parte — au avut drept urmări o serie de omoruri. Una dintre doamnele evanghelice ale lui James Finn, Mathilda Creasy, a fost găsită cu țeasta făcută zob; iar un evreu a fost găsit înjunghiat și aruncat într-un puț. Otrăvirea unui rabin bogat, David Herschell, a dus la un senzațional proces, dar suspecții, care erau chiar nepoții acestuia, au fost achitați din lipsă de dovezi. Consulul britanic James Finn era cel mai influent oficial din Ierusalim într-o perioadă când otomanii le erau atât de îndatorați britanicilor, încât și-a luat libertatea de a interveni oriunde i se părea potrivit să intervină. Considerându-se un fel de Sherlock Holmes al Orașului Sfânt, el

[209] Acești scriitori se supuneau modei jurnalelor de călătorie orientale. Între 1800 și 1875, numai în Anglia au fost publicate circa 5 000 de cărți despre Ierusalim. Multe dintre acestea sunt remarcabil de asemănătoare, fiind ori repetări lipsite de suflu ale povestirilor biblice de către evangheliști (uneori, întărite de cercetările arheologice) sau jurnale de călătorie în care se satirizau incompetența otomanilor, văicărelile evreilor, simplitatea arabilor și vulgaritatea ortodocșilor. Inteligent scrisă de Alexander Kinglake, care ulterior avea să relateze despre Războiul din Crimeea, cartea *Eothen* este probabil cea mai bună.

a organizat anchetarea fiecăreia dintre aceste crime, dar, în pofida calităților sale detectiviste (și ajutorului dat de șase necromanți africani), nu a fost descoperit niciun ucigaș.

Finn era campionul curajos și persoana supărătoare care făcea prozeliți pentru evreii ce aveau în continuare nevoie de protecția lui. Situația lor se înrăutățea. Majoritatea evreilor locuiau în „ruinele împuțite ale Cartierului Evreiesc, venerabil în murdăria sa", scria Thackeray, iar „văicărelile lor și lamentările având ca obiect gloria pierdută a orașului lor" bântuiau Ierusalimul în nopțile de vineri. „Nimic nu se compară cu sărăcia și suferințele evreilor din Ierusalim", scria Karl Marx în *New York Daily Tribune* în aprilie 1854, „care locuiesc în cel mai mizerabil cartier, fiind supuși în permanență oprimărilor și intoleranței otomanilor, insultați de creștinii ortodocși și persecutați de romano-catolici". Un evreu care a trecut pe lângă poarta ce ducea la Biserica Sfântului Mormânt a fost, după cum relatează Finn, „bătut de o ceată de pelerini", pentru că era în continuare ilegal ca un evreu să treacă pe-acolo. Un altul a fost înjunghiat de un soldat otoman. O înmormântare evreiască a fost atacată de arabi. În fiecare dintre aceste cazuri, Finn s-a dus de îndată la guvernatorul otoman și l-a obligat să intervină ca să înfăptuiască dreptatea britanică.

Pașa însuși era mai interesat să-i controleze pe arabii palestinieni, ale căror răzmerițe și războaie între clanuri, în parte o reacție la reformele centralizatoare ale Imperiului Otoman, erau puse în practică în galop de cămile, șuierat de săgeți și de gloanțe în jurul zidurilor Ierusalimului. Aceste scene palpitante se încadrau în perspectiva europeană a Palestinei ca teatru biblic combinat cu un decor de film western, și spectatorii se adunau pe ziduri ca să asiste la acele încăierări care lor li se părea că seamănă cu niște evenimente sportive suprarealiste — în plus, condimentate cu câte un accident mortal.

Scriitorii: David Dorr, un sclav american în turneu

La ferma lor evanghelică din Talbieh, înființată pentru convertirea evreilor, soții Finn se pomeneau adesea prinși la mijloc între taberele aflate în conflict. Cu gloanțele șuierând în toate direcțiile, doamna Finn identifica uimită și femei printre războinici. S-a străduit cum a putut mai bine să negocieze pacea între șeici. Dar beduinii erau doar o parte a problemei. Șeicii din Hebron și Abu Gosh întrețineau armate de 500 de războinici care duceau războaie în toată regula împotriva otomanilor. Când unul dintre acești șeici a fost capturat și adus la Ierusalim în lanțuri, impetuosul războinic a reușit să evadeze și să fugă în goana calului, ca să lupte din nou, ca un Robin Hood al arabilor. În cele din urmă, Hafiz Pașa, bătrânul guvernator al Ierusalimului, s-a văzut nevoit să pornească în fruntea unei expediții alcătuite din 550 de soldați și două tunuri de câmp din bronz, pentru a-l suprima pe conducătorul militar din Hebron.

Și totuși, în ciuda unei astfel de melodrame, în serile de vară, ierusalimiții de toate credințele — musulmani, arabi creștini laolaltă cu evreii sefarzi — se întâlneau la picnic pe drumul Damascului. Exploratorul american, locotenentul

William Lynch, a observat o „scenă pitorească — sute de evrei bucurându-se de aerul proaspăt, așezați în afara zidurilor la umbra unor măslini uriași, femeile toate în lințolii albe de sus până jos, bărbații, cu pălării negre cu boruri largi". James Finn și alți consuli, precedați de soldați otomani și kavasi înarmați cu bastoane cu cap de argint, ieșiseră la plimbare cu soțiile. „La apusul soarelui, toată lumea se grăbea să intre în cetate, căci porțile rămâneau încuiate în fiecare noapte."

„Ah, tristețea Ierusalimului", oftă Finn, care se văzu nevoit să admită că orașul părea „mohorât în manieră monastică unei persoane obișnuite cu viața de dezmăț din alte locuri. Despre vizitatorii francezi se vorbește că ar fi emis acea «ejaculare»[210] care însoțește îndeobște săltatul din umeri la contrastul dintre Ierusalim și Paris". Cu certitudine că aceasta nu era genul de ejaculare la care priapicul Flaubert se aștepta, ceea ce l-a făcut să-și exprime frustrarea la Poarta Jaffa: „Am lăsat să-mi scape o băşină pe când treceam pragul", chiar dacă „am fost iritat de voltaireanismul anusului meu". Gurmandul sexual care era Flaubert a sărbătorit evadarea din Ierusalim cu o orgie la Beirut în compania a cinci fete. „Am regulat trei dintre ele și am ejaculat de patru ori — de trei ori înainte de masă și a patra oară după desert. Tânărul Du Camp a juisat o singură dată, pentru că încă îl mai durea membrul de la șancrul cu care-l pricopsise o târfă valahă."

Un vizitator american aparte, David Dorr, un tânăr sclav negru din Louisiana care-și zicea *quadroon*[211], s-a arătat de aceeași părere cu Flaubert. Aflat în voiaj cu stăpânul lui, el a sosit „cu o inimă supusă", plină de venerație pentru Ierusalim, dar curând s-a răzgândit: „Când am auzit toate absurdițățile acestor oameni ignoranți, am fost mai înclinat să ridiculizez aceste cadavre și locuri sacre decât să le omagiez. După șaptesprezece zile petrecute la Ierusalim, plec fără să-mi mai doresc să revin vreodată".[212]

Și totuși, cu toată ireverența lor, scriitorii nu puteau să nutrească decât venerație pentru Ierusalim. Flaubert îl considera „diabolic de măreț". Thackeray simțea că „nu există nici un singur loc la care să te uiți și să nu se fi făptuit acolo

[210] Joc de cuvinte intraductibil bazat pe sensul dublu al termenului *ejaculation* în limba engleză, care înseamnă, pe de o parte, „ejaculare" cu sensul acceptat în limba română, dar și „interjecție, exclamație bruscă exprimând emoția". (*N.t.*)

[211] Copil născut dintr-un alb și o mulatră. (*N.t.*)

[212] Tânărul stăpân al lui Dorr, proprietarul de plantație Cornelius Fellowes, a decis să pornească într-un tur de trei ani al lumii, de la Paris la Ierusalim. Fellowes i-a făcut o ofertă tânărului său sclav, un om inteligent și cu știință de carte. Dacă Dorr îl slujea pe durata călătoriei, la întoarcere avea să fie eliberat. În efervescentul său jurnal de călătorie, Dorr a consemnat totul, de la splendidele doamne ale Parisului la „turnurile răzlețe și zidurile carbonizate ale Ierusalimului". La întoarcere, stăpânul lui a refuzat să-l pună în libertate, așa că Dorr a evadat și a fugit în nord, iar în 1858 a publicat *A Colored Man Round the World by a Quadroon* (*Povestea unui om de culoare în jurul lumii scrisă de un quadroon*). Abia Războiul de Secesiune, care avea să izbucnească la scurt timp după aceea, i-a redat în cele din urmă libertatea. Câștigătorul acelui război, președintele Abraham Lincoln, nu era formal religios, dar își dorea să viziteze Ierusalimul, probabil pentru că în tinerețe locuise într-unul dintre Ierusalimurile americane, New Salem din statul Illinois. Știa Biblia pe de rost și probabil că auzise poveștile relatate de secretarul de stat William H. Seward, care vizitase Ierusalimul în cursul turneului său mondial. Pe 14 aprilie 1865, în timp ce mergea cu soția lui spre Teatrul Ford, a propus un „pelerinaj special la Ierusalim". La teatru, cu câteva momente înainte să fie împușcat, a șoptit: „Ce mult mi-ar plăcea să vizitez Ierusalimul". După aceea, Mary Todd Lincoln a decis că el „se află în mijlocul Ierusalimului Ceresc".

cine știe ce ispravă violentă, vreun masacru, câțiva vizitatori uciși, vreun idol venerat în rituri sângeroase". Melville aproape că admira „splendoarea atinsă de ciumă" a locului.

Dat fiind că forțele rusești au suferit numai înfrângeri în Crimeea, Nicolae s-a îmbolnăvit de inimă rea și a murit la 18 februarie 1855. În septembrie, baza navală rusă de la Sevastopol a căzut în mâinile britanicilor și francezilor. Rusia a suferit o umilință zdrobitoare. După atâta incompetență militară pe toate planurile într-o campanie care a costat 750 000 de vieți omenești, noul suveran al Rusiei, țarul Alexandru al II-lea, a cerut pacea, renunțând la ambițiile imperiale legate de Ierusalim, dar obținând măcar o restabilire a drepturilor de dominație ale ortodocșilor în Biserica Sfântului Mormânt, un statu-quo care a rămas în vigoare până în zilele noastre.

Pe 14 aprilie 1856, tunurile Citadelei au salutat semnarea tratatului de pace. Dar, după douăsprezece zile, James Finn, participând la ceremonia Luminii Sfinte, a văzut cum „pelerinii creștini ortodocși, înarmați cu bețe, pietre și bâte, s-au ascuns dinainte în spatele coloanelor și au sărit din galerii" atacându-i pe armeni. „A urmat un conflict îngrozitor", a observat el, „proiectilele fiind aruncate în sus, spre galerii, distrugând rânduri de lampadare, cioburi de sticlă și ulei revărsându-se peste capetele celor de la parter". Când pașa a coborât de pe tronul lui din galerie, „s-a ales cu niște lovituri în cap" și a trebuit scos afară înainte ca soldații lui să dea buzna în biserică cu baionetele fixate la arme. Câteva minute mai târziu, patriarhul ortodox și-a făcut apariția cu Lumina Sfântă, în țipete de bucurie, bătăi cu pumnii în piept și pâlpâit de flăcări.

Garnizoana a celebrat victoria sultanului cu o paradă pe Maidan, lucru ironic, căci ulterior Alexandru al II-lea a cumpărat acel teren de paradă, cândva loc de campare pentru taberele asiriene și romane, pentru a construi Complexul Rusesc. Din acel moment, Rusia avea să-și instaureze dominația culturală în Ierusalim.

Victoria a fost dulce-amară pentru otomani, firavul lor domeniu islamic fiind salvat de soldații creștini. Pentru a-și arăta recunoștința și pentru a ține Vestul la distanță, sultanul Abdulmecid a fost obligat, prin măsuri cunoscute sub numele de Tanzimat — reformă —, să-și centralizeze administrația, să decreteze egalitate absolută pentru toate minoritățile, indiferent de religie, și să permită europenilor tot soiul de libertăți, altădată de neconceput. I-a prezentat lui Napoleon al III-lea Biserica Sfânta Ana, zidită de cruciați, care devenise între timp madrassa[213] lui Saladin. În martie 1855, ducele de Brabant, viitorul rege Leopold al II-lea al Belgiei, exploatator al Congoului, a fost primul european căruia i s-a permis să viziteze Muntele Templului: gărzile de acolo — sudanezi din Darfour experți în mânuirea bâtelor — au trebuit să fie încuiate în cazărmi, altfel exista riscul să-i atace pe necredincioși. În iunie, arhiducele Maximilian, moștenitorul Imperiului Habsburgic — și viitorul împărat ghinionist al Mexicului — a sosit împreună cu ofițerii de pe nava amiral. Europenii au început să construiască edificii creștine impozante, în stil imperial, într-un Ierusalim cuprins de febra boomului imobiliar.

[213] *Madrassa* sau *madrasah* — clădiri sau grup de clădiri folosite pentru învățarea teologiei și a legislației religioase musulmane, incluzând în mod tipic o moschee. (*N.t.*)

Oamenii de stat otomani erau agitați și va urma o reacție musulmană violentă, dar, după Războiul din Crimeea, Occidentul investise prea mult ca să renunțe la pretențiile privind Ierusalimul.

În ultimele luni ale Războiului din Crimeea, Sir Moses Montefiore a cumpărat trenurile și șinele de cale ferată de la rețeaua Balaclava Railway, construită special pentru trupele britanice din Crimeea, cu scopul de a crea o linie feroviară între Jaffa și Ierusalim. Acum, înzestrat cu tot prestigiul și puterea unui potentat britanic, după victoria din Crimeea, el s-a întors în oraș, ca un vestitor al viitorului.

Noul oraș
1855–1860

Moses Montefiore: „acest Cresus"

Pe 18 iulie 1855, Montefiore și-a sfâșiat hainele într-un ritual, atunci când a văzut Templul pierdut, și apoi și-a stabilit tabăra în preajma Porții Jaffa, unde a fost luat cu asalt de mii de ierusalimiți, care trăgeau cu puștile în aer și ovaționau. James Finn, căruia îi pusese în repetate rânduri bețe în roate în privința manevrelor de convertire a evreilor, a încercat să-i submineze primirea, dar guvernatorul Kiamil Pașa, om cu vederi liberale, a trimis o gardă de onoare ca să-și prezinte armele. Când Montefiore a devenit primul evreu care să viziteze Muntele Templului, pașa i-a asigurat o escortă de o sută de soldați — și a fost purtat într-o lectică, astfel încât să nu încalce legea care interzicea evreilor accesul pe Muntele Sfânt, în afară de situația în care ar sta pe Sfânta Sfintelor. Misiunea vieții lui, aceea de a-i ajuta pe evreii din Ierusalim, n-a fost niciodată ușoară: mulți dintre ei trăiau din mila publică și s-au înfuriat atât de tare când Montefiore a încercat să-i „înțarce" în legătură cu pomenile lui încât s-au răzvrătit în tabără. „Serios vorbind", scria nepoata sa Jemina Sebag, aflată în anturajul lui, „dacă situația continuă, nu vom mai fi în siguranță în corturile noastre!" Pe de altă parte, nici toate planurile sale n-au avut succes. De exemplu, n-a mai reușit să construiască acea cale ferată spre Jaffa cu material din Crimeea, dar tocmai această călătorie a schimbat destinul Ierusalimului. În drum spre Crimeea, l-a convins pe sultan să-l lase să reconstruiască Sinagoga Hurva, distrusă în 1720, și, chiar mai important, să cumpere pământ în Ierusalim unde să se stabilească evreii. A plătit pentru restaurarea sinagogii și a început să caute un loc pe care să-l cumpere.

Melville l-a descris pe Sir Moses Montefiore drept „acest Cresus — un bărbat uriaș, în vârstă de 75 de ani, cărat din Joppa pe o lectică purtată de catâri". Avea 1,90 metri și, chiar dacă nu împlinise 75 de ani, era prea bătrân pentru o astfel de călătorie. Deja își riscase viața în cele trei vizite la Ierusalim, iar doctorii îl sfătuiseră să nu se mai ducă din nou — „inima îi era slăbită și avea otravă în sânge" — dar el și Judith au venit totuși însoțiți de un anturaj de servitori, slugi și chiar propriul măcelar cușer.

Pentru evreii din Ierusalim și din toată diaspora, Montefiore era deja o legendă care combina prestigiul proconsular al unui bogat baronet victorian, în perioada de glorie a Imperiului Britanic, cu demnitatea unui evreu mereu gata să sară în

ajutorul fraților săi și niciodată în situația de a-și compromite iudaismul. Puterea i-o dădea poziția unică pe care o deținea în Marea Britanie: reușea să mențină echilibrul între vechea și noua societate, fiind la fel de în largul său în compania ducilor, a premierilor și a episcopilor, ca și în cea a rabinilor și a finanțiștilor. Într-o Londră dominată de o moralitate cumpătată și un ebraism evanghelic, Montefiore era idealul a ceea ce victorienii considerau a fi un evreu: „Acel venerabil evreu", scria lordul Shaftesbury, „e mai bun decât mulți creștini".

Se născuse în orașul italian Livorno, dar averea și-o dobândise ca unul dintre „brokerii evrei" de la Bursa din Londra, ascensiunea fiindu-i ajutată de căsătoria fericită cu Judith Cohen, cumnata bancherului Nathaniel Rothschild. Urcușul pe scara socială și averea erau doar mijloace pentru a-i ajuta pe alții. Când a primit titlul de cavaler de la regina Victoria, în 1837, aceasta l-a descris în jurnal ca „un evreu, un om minunat", în timp ce în jurnalul lui el se ruga ca onoarea încredințată „să vestească binele viitor pentru evrei în general. Pe lângă asta, am avut plăcerea ca flamura mea cu «Ierusalim» să fluture mândră în sală". După ce s-a îmbogățit, și-a mai redus din afaceri și, angrenându-se adesea în campanii alături de cumnatul său ori de nepotul său, Lionel de Rothschild, s-a dedicat dobândirii de drepturi politice pentru evreii britanici.[214] Dar era mare nevoie de el în străinătate, unde era primit de împărați și sultani ca un veritabil ambasador britanic, dând dovadă de un curaj neobosit și de spirit inventiv în desele situații când se afla personal în pericol. După cum am văzut, misiunile lui la Damasc, la Mohamed Ali și la sultan au fost cele care i-au adus celebritatea.

Montefiore s-a văzut admirat chiar și de către cei mai eminenți antisemiți: când Nicolae I, în cruciada sa pentru ortodoxie și autocrație, a început să năpăstuiască milioanele de evrei ruși, Montefiore s-a dus la Sankt Petersburg și a susținut insistent că evreii ruși erau cetățeni loiali, bravi și onorabili. „Dacă ar semăna cu dumneata", a replicat Nicolae cu tonul lui curtenitor și totodată amenințător.[215] În tot cazul, a fost mai mult decât capabil să se ridice la înălțimea oricăruia dintre cei cu care a avut de-a face. Astfel, când s-a dus în grabă la Roma

[214] Evreii practicanți nu au putut să ocupe un loc în Camera Comunelor până în 1858. Apoi, o nouă lege a Parlamentului i-a permis lui Lionel de Rothschild să devină primul evreu practicant care a ocupat un loc în Cameră. Interesant este că Shaftesbury s-a pronunțat în repetate rânduri împotriva acestui lucru — în calitate de sionist creștin, interesul lui era de fapt axat pe întoarcerea și convertirea evreilor în pregătirea celui de-al Doilea Advent. Dar mult mai târziu el i-a propus binevoitor prim-ministrului William Gladstone: „Pentru Camera Lorzilor, glorioasă va fi ziua în care acel venerabil evreu (Montefiore) va fi înscris pe lista legislatorilor ereditari ai Angliei". Dar era prea devreme. Prima demnitate de pair i-a fost acordată fiului lui Lionel de Rothschild, Nathaniel, în 1885, după moartea lui Montefiore.

[215] În drum spre Sankt Petersburg, a fost bine primit la Vilnius – un oraș semievreiesc plin cu atât de mulți învățați talmudici, încât era cunoscut drept „Ierusalimul Lituaniei" – de mii de evrei entuziaști, dar Nicolae nu și-a moderat politicile și, întrucât viața evreilor s-a înrăutățit, Montefiore s-a întors mai târziu ca să-l întâlnească pe Alexandru al II-lea. Se spunea că în fiecare colibă de evrei din Rusia se găsea un portret, aproape ca o icoană evreiască, a susținătorului lor. „La micul dejun (în Motol, un sat din apropiere de Pinsk), bunicul meu îmi povestea despre faptele unor personaje măreț", scria Chaim Weizmann, un viitor lider sionist. „Am fost deosebit de impresionat de vizita lui Sir Moses Montefiore în Rusia, care avusese loc doar cu o generație înainte de nașterea mea, dar povestea se transformase deja în legendă. Mai mult, Montefiore era el însuși, chiar dacă încă mai trăia, deja o legendă."

ca să intervină într-o intrigă antisemită, un cardinal l-a întrebat cât din aurul Rothschilzilor a ajuns în vistieria sultanului pentru ca acesta să stopeze „calomnia de sânge". „Nici măcar cât i-am dat lacheului dumneavoastră ca să-mi atârne haina în hol", a replicat Montefiore.

În toate aceste întreprinderi, a avut-o ca partener pe Judith, o femeie plină de viață, cu părul cârlionțat, care-i spunea mereu „Monty", dar nu erau sortiți să întemeieze o dinastie. În pofida rugăciunilor la Mormântul Rașelei, n-au avut copii. Și totuși, lăsând la o parte faptul că era evreu și blazonul său era scris cu litere evreiești, Montefiore avea virtuțile și defectele unui nobil tipic pentru epoca victoriană. Locuia într-o vilă splendidă din Park Lane și într-o vilă crenelată în stil neogotic din Ramsgate, unde și-a construit propria sinagogă și un mausoleu unic, chiar dacă grandios, inspirat întocmai după Mormântul Rașelei. Tonul lui era greoi și pompos, moralitatea lui abia dacă era înviorată de umor, se simțea o anumită vanitate în stilul său autocratic, iar dincolo de imaginea respectabilă, se găseau amante și copii din flori. Într-adevăr, biograful lui modern dezvăluie că, deși împlinise optzeci de ani, a conceput un copil cu o fată în casă, adolescentă, încă un semn al uluitoarei sale energii.

În căutarea unui loc de cumpărat la Ierusalim a fost ajutat de Familiile din Ierusalim, cu care fusese mereu prieten. Până și cadiul l-a numit „mândria poporului lui Moise". Agmed Duzhdar Aga, cu care se cunoștea de douăzeci de ani, i-a vândut un loc în afara zidurilor, între porțile Sion și Jaffa, pentru suma de 1 000 de lire de aur englezești. Montefiore și-a mutat imediat corturile pe noul său pământ, unde a plănuit construirea unui spital și a unei mori de vânt după modelul celor din Kent, astfel încât evreii să-și poată prepara singuri pâinea. Înainte de a pleca, i-a cerut pașei o favoare specială: duhoarea din Cartierul Evreiesc, pomenită în toate jurnalele de călătorie occidentale, era provocată de un abator musulman, a cărui prezență acolo vorbea de la sine despre statutul inferior al evreilor. Montefiore l-a rugat să-l mute de acolo, iar pașa a acceptat.

În iunie 1857, Montefiore s-a întors pentru a cincea oară cu materialele pentru construirea morii de vânt, iar în 1859, construcția a început. În locul spitalului, el a construit locuințe pentru familiile sărmane de evrei, cunoscute sub numele de „căsuțele lui Montefiore", inconfundabil victoriene ca un sediu de club dintr-o suburbie engleză, construit în stil fals medieval, din cărămidă roșie și cu creneluri. În ebraică erau numite Mișkenot Șaanim — locuințele încântării — dar inițial au fost prădate de bandiți, iar primii lor ocupanți au fost atât de puțin încântați, încât obișnuiau să se întoarcă în oraș ca să doarmă acolo. La început, moara de vânt a produs într-adevăr pâine ieftină, dar în scurt timp s-a stricat, ca urmare a lipsei de vânt din zonă și a neglijenței.

Evangheliștii creștini și rabinii evrei deopotrivă visau la întoarcerea evreilor — iar asta era contribuția lui Montefiore. Averea colosală a noilor plutocrați evrei, în special a familiei Rothschild, a încurajat ideea potrivit căreia, după cum s-a exprimat Disraeli chiar în acel moment, „capitaliștii evrei" vor cumpăra Palestina. Rothschilzii, arbitri ai politicii și finanțelor internaționale aflați la apogeul puterii lor, la fel de influenți la Paris și Viena precum erau la Londra, nu erau așa convinși, dar erau mulțumiți să contribuie cu bani și să-l ajute pe Montefiore, al cărui „vis

permanent" era că „Ierusalimul era sortit să devină reşedinţa unui imperiu evreiesc".[216] În 1859, în urma unei sugestii din partea ambasadorului otoman la Londra, Montefiore a discutat ideea de a cumpăra Palestina, dar era sceptic, ştiind că elita anglo-evreiască aflată în ascensiune nu mai pridideа cumpărând moşii rurale pentru a trăi visul englezesc şi nu era deloc interesată de un astfel de plan. În esenţă, Montefiore credea că ideea lui dragă de „restaurare naţională a israeliţilor" depăşea aria de acoperire a politicii şi că era mai bine să fie lăsată în seama „Acţiunii Divine" — dar inaugurarea din 1860 a micului său Cartier Montefiore era începutul noului oraş evreiesc în afara zidurilor. Aceasta era departe de ultima vizită a lui Montefiore, dar, după Războiul din Crimeea, Ierusalimul a fost încă o dată un obiect internaţional al dorinţei: Romanovii, Hohenzollernii, Habsgurgii şi prinţii britanici concurau unii cu alţii pentru a combina noua scenă a arheologiei cu vechiul joc al imperiilor.

[216] Montefiore a fost cel mai celebru, dar nu şi cel mai bogat dintre filantropii Ierusalimului. El a fost de multe ori un canal pentru banii familiei Rothschild, iar locuinţele sale pentru săraci au fost finanţate de Judah Touro, un magnat american din New Orleans, care, în 1825, a susţinut ideea unei patrii evreieşti pe Insula Mare de pe râul Niagara, în nordul statului New York. Proiectul a eşuat, astfel că i-a lăsat prin testament lui Montefiore 60 000 de dolari pe care să-i cheltuiască în Ierusalim. În 1854, familia Rothschild a construit un foarte necesar spital evreiesc. În timpul vizitei sale din 1856, Montefiore a creat o şcoală evreiască pentru fete, spre dezaprobarea evreilor ortodocşi, iar aceasta a fost ulterior preluată de nepotul său, Lionel de Rothschild, care i-a schimbat numele după fiica lui decedată, Evelina. Dar cel mai mare proiect a fost Sinagoga Israel Tiferet, în apropiere de Hurva, în Cartierul Evreiesc. Finanţată cu banii evreilor din toată lumea, dar mai ales de familiile Reuben şi Sassoon din Bagdad, această splendidă sinagogă cu cupolă, cea mai înaltă clădire din Cartierul Evreiesc, a devenit centrul Evreimii Palestiniene până când a fost distrusă în 1948. În acelaşi timp, armenii aveau şi ei Rothschilzii lor: familia Gulbenkian, îmbogăţită de pe urma petrolului, venea cu regularitate în pelerinaj şi a creat Biblioteca Gulbenkian în Mănăstirea Armeană.

Noua religie
1860–1870

Împărați și arheologi: inocenții din străinătate

În aprilie 1859, fratele țarului Alexandru al II-lea, marele duce Konstantin Nikolaevici, a fost primul membru al familiei Romanov care a vizitat Ierusalimul — „în sfârșit, intrarea mea triumfală", a consemnat el în laconicul său jurnal. „Gloate și praf." Când s-a dus la Mormântul Sfânt: „Lacrimi și emoții"; iar când a părăsit orașul, „nu ne mai opream din plâns". Împăratul și marele duce au plănuit o ofensivă culturală rusă. „Trebuie să ne stabilim prezența în Orient nu politic, ci prin intermediul bisericii", declara un raport al ministerului de externe. „Ierusalimul este centrul lumii și misiunea noastră trebuie să fie acolo." Marele duce a înființat o Societate a Palestinei și Compania de Vapoare Rusă pentru a-i transporta pe pelerinii ruși de la Odessa. A inspectat circa șapte hectare din Complexul Rusesc, unde Romanovii au început să construiască un mic oraș moscovit.[217] Curând, au sosit atât de mulți pelerini ruși, încât, pentru a-i găzdui, au trebuit înălțate corturi.

Britanicii erau tot atât de hotărâți ca și rușii. Pe 1 aprilie 1862, Albert Edward, dolofanul prinț de Wales, în vârstă de douăzeci și unu de ani (viitorul Edward al VII-lea), a intrat călare în Ierusalim, escortat de o sută de cavaleriști.

Prințul, care locuia într-un mare campament în afara zidurilor, era foarte entuziasmat de ideea de a-și face un tatuaj de cruciat pe braț, iar vizita lui a lăsat o impresie de neșters atât în Ierusalim, cât și acasă. Prezența lui nu numai că a accelerat rechemarea lui James Finn, acuzat de nereguli financiare după douăzeci de ani de prezență dominatoare, dar a și intensificat sentimentul că Ierusalimul era cumva o bucățică din Anglia. Pentru vizitarea locurilor, prințul îl avea drept ghid pe Decanul de Westminster, Arthur Stanley, a cărui extrem de influentă carte de istorie biblică și speculații arheologice convinsese o generație de cititori britanici că Ierusalimul era „o țară care ne este mai dragă din copilărie chiar și decât Anglia". La mijlocul secolului al XIX-lea, arheologia a devenit subit nu numai o nouă știință istorică pentru studierea trecutului, dar și o cale de a controla

[217] Complexul Rusesc cuprindea consulatul, un spital, Biserica Sfintei Treimi cu patru turle, reședința arhimandritului, apartamente pentru aristocrații veniți în vizită și pensiuni pentru pelerini, care puteau să adăpostească 3 000 de oameni. Clădirile complexului semănau cu niște fortărețe uriașe dar elegante, iar în timpul Mandatului Britanic au slujit drept fortărețe militare.

viitorul. Nu e de mirare că arheologia a fost imediat politică — nu doar un fetiș cultural, o modă socială și un hobby regal, dar clăditoare de imperii prin alte mijloace și o prelungire a spionajului militar. A devenit religia seculară a Ierusalimului și, totodată, în mâinile creștinilor imperialiști de teapa Decanului Stanley, o știință în slujba lui Dumnezeu. Dacă avea să confirme adevărul Bibliei și al Patimilor, creștinii puteau să revendice însăși Țara Sfântă.

Rușii și britanicii nu erau singuri. Consulii Marilor Puteri, mulți dintre ei funcționari religioși, se dădeau drept arheologi, dar creștinii americani au fost cei care au creat cu adevărat arheologia modernă.[218] Francezii și germanii nu erau nici ei prea departe în urmă, căutând elemente spectaculoase, animați de un sentiment național implacabil, în săpăturile făcute de ei fiind susținuți cu entuziasm de către împărații și premierii lor. Precum cursa spațială din secolul XX, cu astronauții săi eroici, arheologia a devenit în scurt timp o proiecție a puterii naționale cu arheologi celebri care semănau cu conchistadorii istorici fanfaroni și cu vânătorii de comori științifice. Un arheolog german a numi-o „cruciada pașnică".

Vizita prințului de Wales a încurajat expediția unui ofițer militar britanic și arheolog, căpitanul Charles Wilson, care, în tunelele din apropierea Zidului de Vest, de sub Poarta Străzii Lanțului, a descoperit monumentala arcadă irodiană a marelui pod care se întindea peste Valea Tyropeană până la Templu. Și astăzi este cunoscută drept Arcada lui Wilson, iar acesta a fost doar începutul.

În mai 1865, mai mulți patricieni, de la Earl Russell, secretarul de externe, până la ducele de Argyll, au înființat Fondul de Explorare al Palestinei, cu contribuții de la regina Victoria și Montefiore. Shaftesbury avea să-i fie ulterior președinte. Vizita la Palestina a primului moștenitor al coroanei britanice de la Edward I „a deschis întreaga Sirie cercetărilor creștine", explica prospectul societății. La prima sa ședință, arhiepiscopul de York, William Thompson, a declarat că Biblia îi dăduse „legile după care încerc să trăiesc" și „cea mai bună cunoaștere pe care o posed". A continuat: „Acest ținut al Palestinei ne aparține mie și ție. A fost dat Tatălui lui Israel. Este țara de unde ne va veni vestea mântuirii noastre. Este țara la care ne uităm cu un patriotism la fel de devotat cu cel pe care-l simțim față de bătrâna și draga noastră Anglie".

În februarie 1867, locotenentul trupelor regale de geniu Charles Warren, în vârstă de douăzeci și șapte de ani, a început, în numele Societății, cartografierea Palestinei. Totuși, întrucât ierusalimiții erau ostili oricăror excavații făcute în jurul Muntelui Templului, a închiriat parcele de pământ din vecinătate și a săpat douăzeci și șapte de puțuri adânci în rocă. A descoperit primele artefacte arheologice reale din Ierusalim, ceramică din perioada lui Iezechia, marcate cu inscripția „aparținând regelui"; patruzeci și trei de cisterne sub Muntele Templului; Puțul

[218] Edward Robinson, misionar și profesor de literatură biblică din New York, își dorea să afle geografia Bibliei. S-a folosit de cunoașterea altor surse, cum ar fi Iosif Flavius, pentru a face unele descoperiri uluitoare. În 1852, el a observat, la nivelul solului, partea de sus a ceea ce bănuia a fi una dintre arcadele monumentale de peste valea ce dădea în Templu — cunoscută de atunci ca Arcada lui Robinson. Un alt american, un misionar întru convertirea evreilor și inginer care îi consilia pe otomani cum să-și conserve clădirile mameluce, a remarcat buiandrugul uneia dintre porțile lui Irod — astăzi, Poarta lui Barclay. Cei doi americani, deși au început ca misionari creștini, ca arheologi au demonstrat că musulmanul Haram al-Sharif era Templul lui Irod.

lui Warren din dealul Ophel, despre care credea că era traseul de intrare al regelui David în oraș; iar Poarta lui Warren din tunelele situate de-a lungul Zidului de Vest era una din principalele intrări ale lui Irod în Templu — și mai târziu Peștera Evreilor. Acest arheolog aventurier personifica farmecul noii științe. În una dintre isprăvile lui subterane, a descoperit anticul lac Struthion și a navigat pe el pe o plută construită din uși. Domnițele victoriene din lumea bună erau coborâte cu ajutorul unor nacele în puțurile lui, extaziindu-se la vederea priveliștilor biblice în timp ce-și slăbeau corsetele.

Warren simpatiza cu evreii, supărat pe turiștii europeni necioplți, care se maimuțăreau la „adunarea solemnă" de la Zid de parcă ar fi fost o „farsă". Dimpotrivă, „țara trebuie guvernată pentru ei" astfel încât, în ultimă instanță, „principatul evreiesc ar putea să se constituie de sine stătător, cu garanția Marilor Puteri".[219] Francezii erau cel puțin la fel de agresivi în aspirațiile lor arheologice — cu toate că arheologul lor șef, Félicien de Saulcy, era un ageamiu care a declarat că Mormântul Regilor, aflat imediat la nord de ziduri, aparținea regelui David. De fapt, era mormântul reginei Elena de Adiabene, datând cu o mie de ani mai târziu.

În 1860, musulmanii i-au masacrat pe creștini în Siria și Liban, înfuriați de legile date de sultan în favoarea creștinilor și a evreilor, dar asta n-a făcut decât să atragă și mai mult înaintarea occidentală. Napoleon al III-lea a trimis trupe pentru a-i salva pe creștinii maroniți din Liban, reînnoind revendicările franceze în privința unei zone care supraviețuise de pe vremea lui Charlemagne, a cruciadelor și a regelui Francisc I în secolul al XVI-lea. În 1869, Egiptul, susținut cu capital francez, a deschis Canalul Suez printr-o ceremonie la care au participat împărăteasa Franței, Eugénie, prințul coroanei Prusiei, Frederick și împăratul Austriei, Franz Joseph. Ca să nu se lase întrecut de britanici și de ruși, prusacul Frederick a navigat până la Jaffa și apoi a ajuns călare la Ierusalim, unde a promovat cu vigoare prezența prusacă în cursa pentru înșfăcarea bisericilor și a trofeelor arheologice. A cumpărat situl cruciatului St Mary al romano-catolicilor, în apropiere de Biserică, iar Frederick (tatăl viitorului Kaiser Wilhelm al II-lea) l-a susținut pe agresivul arheolog Titus Tobler, care a declarat: „Ierusalimul trebuie să fie al nostru". Pe când se înapoia la Jaffa, Frederick aproape că a dat nas în nas cu Franz Joseph, împăratul Austriei și regele titular al Ierusalimului, care tocmai fusese înfrânt de către prusaci în bătălia de la Sadova. Cei doi suverani s-au salutat cu răceală.

Franz Joseph a intrat în galop în Ierusalim, escortat de o mie de gărzi otomane, inclusiv beduini cu lănci, druzi înarmați cu puști și călăreți pe cămile, și însoțit de un enorm pat din argint, un cadou din partea sultanului. „Am descălecat", a consemnat împăratul, „și am îngenuncheat în drum, apoi am sărutat pământul", în timp ce erau salutați de o salvă de tun trasă din Turnul lui David. S-a simțit

[219] După Ierusalim, Warren a devenit celebru ca incompetentul comisar al Poliției Metropolitane care nu a reușit să-l prindă pe Jack Spintecătorul și ca un comandant militar incapabil în timpul Războiului cu Burii. Succesorii lui, locotenenții Charles Conder și Herbert Kitchener (acesta din urmă fiind ulterior, cuceritorul Sudanului) au cartografiat țara atât de bine, încât generalul Allenby s-a folosit de hărțile lor pentru a cuceri Palestina în 1917.

copleșit de felul în care „totul părea să fie întocmai cum își imaginează fiecare din poveștile auzite în copilărie și din Biblie". Dar austriecii, ca toți europenii, cumpărau clădiri ca să dezvolte un nou oraș creștin. Astfel, împăratul inspecta uriașele săpături pentru fundațiile în vederea construirii unui azil austriac pe Via Dolorosa.

„Nu voi accepta niciodată vreo îmbunătățire a drumurilor de care să se folosească acești creștini nebuni", scria marele vizir otoman Fuad Pașa, „căci după aceea ar transforma Ierusalimul într-un balamuc creștin". Dar otomanii au construit până la urmă un nou drum spre Jaffa, în special pentru Franz Joseph. Avântul „balamucului creștin" era de neoprit.

Mark Twain și „satul pauper"

Căpitanul Charles Warren, tânărul arheolog, trecea prin Poarta Jaffa și a rămas uluit când a asistat la o decapitare. Execuția a fost îngrozitor cârpăcită de un călău ageamiu: „Mă doare!" țipa victima în timp ce călăul se căznea pentru a șaisprezecea oară să-i taie gâtul, până când s-a urcat pe spatele nenorocitului și i-a străpuns coloana vertebrală, de parc-ar fi sacrificat o oaie. Ierusalimul avea cel puțin două fețe și tulburări de personalitate: strălucitoarele edificii imperiale, construite de europeni cu caschete coloniale și tunici roșii în timp ce creștinau cu repeziciune Cartierul Musulman, coexistau cu vechiul oraș otoman unde gărzile sudaneze negre protejau haremul și îi păzeau pe prizonierii condamnați, ale căror capete continuau să se rostogolească în cadrul unor execuții publice. Porțile erau închise și-acum, la fiecare apus de soare. Beduinii își lăsau la porți sulițele și săbiile atunci când intrau în oraș. O treime din oraș era ținut pustiu și o fotografie (făcută de însuși patriarhul armean) arăta Biserica înconjurată de un teren arid, în mijlocul orașului. Cele două lumi se ciocneau deseori: când în 1865 s-a deschis prima linie de telegraf între Ierusalim și Istanbul, călăreții arabi care au vandalizat stâlpul de telegraf au fost arestați și spânzurați de respectivul stâlp.

În martie 1866, Montefiore, acum în vârstă de optzeci și unu de ani și rămas văduv, a sosit în a șasea lui vizită și nu-i venea să creadă ce schimbări avuseseră loc. Constatând că evreii de la Zidul de Vest erau expuși nu doar la ploaie, ci uneori și la grindina venită de pe Muntele Templului, a primit permisiunea să construiască acolo o tendă — și a încercat fără succes să cumpere zidul, una dintre numeroasele tentative ale evreilor de a intra în posesia locului lor sfânt. Pe când părăsea Ierusalimul, s-a simțit „mai profund impresionat decât oricând". N-a fost ultima lui călătorie. Când s-a întors în 1875, la nouăzeci și unu de ani: „Am văzut un Ierusalim plin cu clădiri noi, unele dintre ele la fel de frumoase ca oricare din Europa". Când pleca ultima oară, nu și-a putut reprima gândul că „în mod cert ne apropiem de momentul în care vom vedea înfăptuirea sacrosanctei făgăduințe pe care Dumnezeu a făcut-o Sionului."[220]

[220] Montefiore a murit în 1885 după ce a împlinit vârsta de 100 de ani. El și Judith au fost înmormântați cu pământ adus de la Ierusalim în Mormântul Rașelei de la proprietatea lor din Ramsgate. Moara de vânt Montefiore rezistă și acum în picioare, iar Cartierul Montefiore, cunoscut ca Yemin Moshe, este unul dintre cele mai elegante cartiere și unul dintre cele cinci care-i poartă numele. Titlul său de

Ghidurile de călătorie avertizau în privința „evreilor polonezi jegoși" și a „miasmei emanate de murdărie", dar în mintea unora pelerinii protestanți erau cei care întinau locul. „Leproșii, invalizii, orbii și idioții te luau cu asalt din toate părțile", observa Samuel Clemens, jurnalistul din Missouri care scria sub pseudonimul Mark Twain. Călătorind prin Mediterana la bordul vasului *Quaker City*, Twain, celebrat ca „umoristul nebun", se afla într-o croazieră de pelerinaj intitulată Marea Excursie de Plăcere în Țara Sfântă, pe care a redenumit-o astfel: Marea Expediție Funerară în Țara Sfântă. El considera pelerinajul o farsă, satirizând sinceritatea pelerinilor americani, pe care-i numea „inocenți în străinătate". „E o mare ușurare când reușești să faci o plimbare de o sută de pași", scria el, fără să întâlnești încă un „sit". Cel mai mult îl amuza să constate că o coloană din Biserica ce constituia centrul lumii era făcută din țărâna din care a fost conceput Adam: „Nimeni nu a reușit să demonstreze că țărâna NU a fost procurată de aici". În general, ura „zorzoanele, flecușteţele și ornamentele țipătoare" ale Bisericii, iar orașul: „Celebrul Ierusalim, numele cel mai impunător din istorie a devenit un sat pauper — de o tristeţe lugubră și lipsit de viață — nu mi-aș dori să trăiesc aici".[221] Totuși, până și umoristul nebun i-a cumpărat mamei sale o Biblie de la Ierusalim și uneori reflecta: „Stau pe locul în care a stat un zeu".

Turiștii, fie ei religioși sau laici, creștini sau evrei, Chateaubriand, Montefiore sau Twain știau să vadă ce zei stătuseră pe acolo, dar erau aproape orbi când trebuiau să vadă oamenii în carne și oase care trăiau în acele locuri. De-a lungul istoriei, Ierusalimul a existat în imaginația adepților care trăiau departe, în America sau Europa. Acum, când acești vizitatori soseau cu miile aduși de vasele cu aburi, se așteptau să găsească imaginile exotice și periculoase, pitorești și autentice pe care și le închipuiseră cu ajutorul Bibliilor lor, al stereotipurilor victoriene cu privire la rasă și, din momentul în care soseau, al translatorilor și ghizilor lor. Ei vedeau doar diversitatea de costume de pe străzi și refuzau să dea atenție imaginilor neplăcute, considerându-le murdărie orientală și ceea ce ghidul Baedecker numea „superstiții nesăbuite și fanatism". În schimb, ei își construiau un „autentic" Oraș Sfânt grandios, așa cum se așteptaseră să găsească. Tocmai aceste viziuni aveau să atragă interesele imperiale față de Ierusalim. Cât despre rest — lumea vibrantă, pe jumătate ascunsă și străveche a arabilor și evreilor sefarzi — abia dacă o vedeau. Dar acolo erau foarte multe de găsit.

baron a fost moștenit de nepotul lui Sir Abraham, care n-a avut copii (soția lui a înnebunit în noaptea nunții), dar Moses și-a lăsat proprietățile nepotului său născut în Maroc, Joseph Sebag, care a devenit Sebag-Montefiore. Vila de la Ramsgate a ars până-n temelii în anul 1939. Un personaj aproape uitat (în afară de Israel), mormântul lui a fost neglijat multă vreme, amenințat de expansiunea urbană și de graffiti, dar în secolul XXI a devenit un loc sfânt: mii de evrei ultraortodocși vin acolo în pelerinaj în ziua când se comemorează moartea lui.

221 În mod ironic, Twain s-a cazat la Mediterranean Hotel din Cartierul Musulman, chiar clădirea pe care liderul Likud israelian, generalul Ariel Sharon, a cumpărat-o la sfârșitul anilor 1980 în tentativa sa de a converti la iudaism Cartierul Musulman. Astăzi este un seminar evreiesc. Cartea lui Twain *The Innocents Abroad* (*Inocenții în străinătate*) a devenit imediat o operă clasică pentru sceptici. Când fostul președinte Ulysses Grant a vizitat Ierusalimul, a folosit-o pe post de ghid de călătorie.

Orașul arab, orașul imperial 1870–1880

Iusuf Khalidi: muzică, dans, viață cotidiană

Adevăratul Ierusalim era ca un Turn Babel în veșminte elegante cu o ierarhie de religii și de limbi. Ofițerii otomani purtau jachete brodate combinate cu uniforme europene; evreii otomani, armenii, creștinii arabi și musulmanii se îmbrăcau cu redingote sau costume albe combinate cu un nou acoperământ pentru cap care simboliza nou reformatul imperiu otoman: tarbușul sau fesul. Musulmanii *ulema* purtau turbane și anterie care erau aproape identice cu cele purtate de mulți dintre evreii sefarzi și arabii ortodocși. Evreii polonezi hasidici[222] săraci, în număr tot mai mare, purtau haine din gabardină și pălării de fetru. Kavasii — bodyguarzii europenilor — erau adesea recrutați din rândul armenilor, care continuau să poarte jachete stacojii, pantaloni albi și pistoale mari. Sclavi negri desculți serveau stăpânilor lor șerbet cu gheață, vechile familii arabe sau sefarde ai căror bărbați purtau adesea o spoială din toate costumele descrise mai sus — turbane sau fesuri dar combinate cu haine lungi legate cu o centură de stofă. Șalvari turcești cu un surtuc occidental pentru jumătatea de sus a corpului. Arabii vorbeau turca și araba; armenii, armeana, turca și araba; sefarzii, ladino, turca și araba; hasizii, idiș, acel argou central european de ebraică și germană, care a dat naștere propriei literaturi valoroase.

Dacă asta părea haotic cuiva venit din afară, sultanul-calif prezida peste un imperiu sunnit: musulmanii erau în vârf; turcii conduceau, iar pe urmă veneau arabii. Evreii polonezi, luați în derâdere pentru sărăcia lor, „vaietele" și ritmurile ca de transă ale rugăciunilor lor erau la extrema de jos. Dar în straturile intermediare, într-o cultură populară tulbure, amestecurile erau frecvente, în pofida regulilor stricte ale fiecărei religii.

[222] Hasidim — „cel pios" în ebraică — constituie o prezență crescândă în Ierusalim. Moștenitorii misticismului din secolul al XVII-lea continuă să poarte îmbrăcămintea neagră din acea eră. În anii 1740, vindecătorul prin credință din Ucraina Israel ben Eliezer, care a adoptat numele de Baal Șem Tov (Maestru al Bunului Nume), a creat o mișcare de masă care a pus în discuție studiile talmudice, susținând mișcările ca în transă în timpul rugăciunilor, cântatul, dansul și practicile mistice pentru a ajunge mai aproape de Dumnezeu. Principalul lor oponent era Vilna Ganon, care respingea toate acestea ca superstiții populare și sublinia necesitatea studiilor talmudice tradiționale. Conflictul lor seamănă cu cel dintre sufiștii mistici și conservatorii islamici duri ai, să spunem, wahabiților saudiți.

La sfârșitul postului de Ramadan, toate religiile sărbătoreau cu o petrecere și un bâlci în afara zidurilor, cu caruseluri și curse de cai, în vreme ce negustorii expuneau cinescoape cu imagini obscene și vindeau dulciuri arăbești, rahat și „părul fecioarei". În timpul sărbătorii evreiești a Purimului, musulmanii și arabii creștini se îmbrăcau în costume evreiești tradiționale și adepții tuturor celor trei religii participau la Picnicul Evreiesc care se ținea la mormântul lui Simon cel Drept la nord de Poarta Damasc. Evreii îi omeneau pe vecinii lor arabi cu matza și îi invitau la cina care marchează începutul Paștelui evreiesc, Seder, iar arabii se revanșau dându-le evreilor pâine proaspăt coaptă la sfârșitul sărbătorii. Adesea, *mohelii* evrei le făceau circumcizie copiilor musulmanilor. Evreii organizau petreceri la întoarcerea vecinilor lor musulmani din hagialâc. Relațiile cele mai apropiate erau între arabi și evreii sefarzi. Într-adevăr, arabii le spuneau sefarzilor *„Yahud, awlad Arab* — evrei, fii ai arabilor", propriii lor evrei și unele din femeile musulmane chiar au învățat ladino. În timpul secetelor, *ulema* le cereau rabinilor sefarzi să se roage pentru ploaie. Membrii familiei Valero, bancherii de frunte ai orașului, sefarzi vorbitori de arabă, erau parteneri de afaceri cu multe dintre Familii. În mod ironic, creștinii ortodocși arabi erau cei mai ostili față de evrei, pe care îi insultau în cântece pascale tradiționale și îi linșau atunci când se apropiau de Biserică.

Deși ghidul Baedecker îi avertiza pe turiști că „nu există locuri de distracție publică în Ierusalim", acesta era un oraș al muzicii și al dansului. Localnicii se întâlneau în cafenele și barurile din pivnițe ca să fumeze din narghilea, să joace table, să asiste la partidele de trântă și la numerele de dansuri orientale. La nunți și de sărbători se dansa în cerc (*dabkah*), în vreme ce cântărețele interpretau melodii de dragoste precum „Iubitul meu, frumusețea ta m-a rănit". Cântecele de dragoste arăbești alternau cu cântecele andaluze ale sefarzilor, cântate în ladino. Dervișii se dezlănțuiau în dansul lor *zikr* în ritmul impus de uriașele tamburine arăbești *mazhar*. În case private, muzica era interpretată de trupe mixte de muzicieni evrei și arabi la instrumente precum lăuta (*oud*), scripcă (*rabbaba*), clarinete duble (*zummara* și *arghul*) și timpane (*inaqqara*). Aceste instrumente reverberau prin cele șase băi publice (*hammam*), care ocupau un loc central în viața Ierusalimului. Bărbații (care le frecventau între orele 2 dimineața și prânz) se bucurau de masaje și de tunderea mustății. Femeile își vopseau părul cu henna și beau cafea. Miresele din Ierusalim erau conduse de prietene care cântau și zornăiau din tamburine la hammam, unde tot părul de pe corp era îndepărtat în mod festiv cu ajutorul unui sirop ca smoala numit *zarnikh*. Noaptea nunții începea la băi, apoi mirele și însoțitorii lui o luau pe mireasă de la locuința ei și, dacă era o nuntă a Familiilor, mergeau pe jos pe sub un baldachin ținut de slugi, în lumina torțelor și urmați de un toboșar și o trupă de cântăreți din fluier, până la Muntele Templului.

Familiile dominau societatea din Ierusalim. Primul lider municipal a fost un Dajani, iar în 1867, Iusuf al-Diya al Khalidi a devenit, la 25 de ani, primul primar al Ierusalimului. De atunci, postul a fost tot timpul deținut de Familii — vor fi șase din familia Husseini, patru din Alami, doi din Khalidi și trei din Dajani. Khalidi, a cărui mamă era o Husseini, fugise de acasă în adolescență ca să urmeze

cursurile unei şcoli protestante din Malta. Mai târziu a lucrat pentru marele vizir cu vederi liberale de la Istanbul. Se considera în primul rând un „Utsi" — un ierusalimit (numea Ierusalimul „patria" lui) — apoi arab (şi Shami, locuitor al Shams al-Bilad, Siria cea Mare) şi în al treilea rând otoman. Era un intelectual, unul dintre starurile mişcării *nahda*, renaşterea literară arabă care a prilejuit deschiderea de cluburi culturale, de ziare şi de edituri.[223] Totuşi, primul primar a descoperit că, pe lângă sarcinile municipale, mai avea de îndeplinit şi sarcini militare. Guvernatorul i-a alocat patruzeci de călăreţi ca să înăbuşe luptele de la Kerak, fiind astfel probabil singurul primar din istoria modernă care s-a aflat în fruntea unei expediţii de cavalerie.

Fiecare familie avea propriul stindard şi un rol aparte în festivalurile oraşului. La Lumina Sfântă, primele treisprezece familii de creştini arabi îşi prezentau în paradă flamurile, dar Nabi Musa (Profetul Moise) era cea mai populară sărbătoare musulmană. Mii de oameni soseau călare pe cai sau pe jos din toată Palestina, pentru a fi întâmpinaţi de muftiu, de regulă un Husseini, şi de guvernatorul otoman. Se dansa cu mare veselie şi se cânta din talgere şi tobe. Dervişii sufişti se învârteau de zor — „unii înghiţeau cărbuni aprinşi, alţii îşi perforau obrajii cu piroane metalice", iar între ierusalimiţi şi nablusiţi izbucneau încăierări. Evreii şi creştinii erau uneori bătuţi de bandiţii arabi surescitaţi. Când mulţimile se adunau pe Muntele Templului, erau salutate de o canonadă şi apoi membrii familiei Husseini, fluturându-şi flamurile verzi, conduceau cavalcada spre racla lui Baibars din Ierihon. Membrii familiei Dajani îşi fluturau propria Flamură a Mormântului lui David, de culoare purpurie. Totuşi, Familiile, fiecare cu domeniul ei dinastic — Husseini aveau Muntele Templului, Khalidi tribunalele, şi toţi concurau pentru demnitatea de primar —, se luptau în continuare pentru supremaţie şi jucau jocul periculos al politicilor Istanbulului.

Slavii ortodocşi din Balcani, sprijiniţi de Rusia, voiau independenţă. Imperiul Otoman se chinuia să supravieţuiască. Ascensiunea unui sultan nou şi mai puternic, Abdul-Hamid al II-lea, a fost marcată de masacrele împotriva creştinilor bulgari. Sub presiune rusească, Abdul-Hamid a acceptat o constituţie şi alegerea unui parlament: la Ierusalim, familia Husseini susţinea vechea autocraţie, iar cei din familia Khalidi erau noii liberali. Primarul Khalidi a fost ales să reprezinte Ierusalimul şi a plecat la Istanbul; totuşi, constituţia era un simulacru. Abdul-Hamid a abrogat-o şi a început să promoveze un nou naţionalism otoman combinat cu o loialitate pan-islamică faţă de califat. Acest sultan inteligent dar nevrotic, mărunt de statură şi cu o voce behăită, având o predispoziţie spre leşinuri, şi-a consolidat domnia cu ajutorul poliţiei secrete *Khafiya*, care i-a ucis, printre alţii, pe fostul său mare vizir şi pe una dintre tinerele sclave ale acestuia. Deşi se bucura de privilegiile tradiţionale — haremul lui cuprindea 900 de odalisce — trăia în teamă, controlând în fiecare noapte sub pat ca nu cumva să se

[223] Încă din anii 1760, familia Khalidi a înfiinţat o bibliotecă — adunând 5 000 de cărţi islamice, unele datând din secolul al X-lea, şi 1 200 de manuscrise. În 1899, Raghib Khalidi şi-a reunit colecţia personală cu cele ale lui Iusuf şi ale verilor săi şi au deschis anul următor Biblioteca Khalidi, în jurul mormântului mameluc al lui Barka Han pe strada Silsila, unde se găseşte şi astăzi.

ascundă acolo vreun asasin, dar în același timp era și un dulgher priceput, îi plăcea să citească romanele cu Sherlock Holmes și era impresarul propriului teatru.

Măsurile lui disciplinare au fost imediat resimțite la Ierusalim. Astfel, Iusuf Khalid a fost expulzat din Istanbul, eliberat din funcția de primar și înlocuit de Umar al-Husseini. Când cei din familia Khalidi erau jos, în locul lor urcau cei din familia Husseini. Între timp, Rusia făcea pregătirile finale pentru distrugerea otomanilor. Prim-ministrul britanic, Benjamin Disraeli, a intervenit ca să-i salveze.

Tatuajele din Ierusalim: prinți britanici și mari duci ruși

Disraeli tocmai cumpărase Canalul Suez, împrumutând 4 milioane de lire sterline de la Lionel de Rothschild. „Ce garanție ai?" a întrebat Rothschild. „Guvernul britanic", a replicat secretarul lui Disraeli. „Atunci, vei primi banii."

La Congresul de la Berlin din 1878, Disraeli a îndrumat cabinetele Europei să-i tempereze pe ruși și să impună un acord în urma căruia Marea Britanie a ajuns să ocupe Ciprul. Performanța sa a fost admirată de cancelarul german, prințul Bismarck, care, arătând spre Disraeli, remarca: „Evreul ăla bătrân... un bărbat adevărat". Otomanii s-au văzut nevoiți să renunțe la o bună parte din teritoriul european creștin care le aparținea și au fost forțați să confirme drepturile evreilor și ale altor minorități. În 1882, britanicii au preluat controlul Egiptului, care a rămas nominal sub dinastie albaneză. Doi reprezentanți ai poziției de avangardă a Marii Britanii în Orientul Mijlociu au vizitat Ierusalimul în turneul lor mondial: cei doi tineri moștenitori ai tronului britanic, prințul Albert Victor, cunoscut ca Prințul Eddy, viitorul duce de Clarence, în vârstă de optsprezece ani, și fratele lui de șaisprezece ani, George, viitorul George al V-lea.[224]

Și-au așezat tabăra pe Muntele Măslinilor, „în chiar același loc în care a campat și tata", scria prințul George, care îl considera „un loc capital". Tabăra era alcătuită din unsprezece corturi luxoase, purtate pe spinările a nouăzeci și cinci de animale de povară și servită de șaizeci de servitori — toți sub conducerea regelui agenților de voiaj, Thomas Cook, un Geordie[225] preot baptist. În 1869, acesta a înființat o firmă de voiaj care îi transporta din Leicester în Loughborough pe militanții pentru abstinență. Acum, Cook și fiii săi — dintre care unul îi însoțea pe prinți — erau pionieri ai noului turism, angajând mici armate de servitori, gărzi și dragomani (tălmaci și oameni buni la toate) pentru a proteja vilegiaturiștii de atacurile beduinilor și ale clanului Abu Ghosh, care continuau să domine drumul către Jaffa și trebuiau ori mituiți, ori cooptați. Acești impresari ai excursiilor amenajau tabere din somptuoase corturi de mătase, decorate în culori roșii exotice și arabescuri turcoaz, cu săli de mese și camere de primire, ba chiar și apă caldă

[224] Călăuzit prin Ierusalim de căpitanii Charles Wilson și Conder, arheologii Fondului pentru Explorarea Palestinei, prinții au luat parte la o cină sefardă de Paște evreiesc și au fost „foarte impresionați de atmosfera pașnică desăvârșită" a acestei „fericite adunări de familie". Au fost și mai entuziasmați de tatuajele lor. „Am fost tatuat", scria prințul George, „de același om care l-a tatuat și pe tata [prințul de Wales]".

[225] Poreclă dată locuitorilor din regiunea Tyneside, din nord-estul Angliei. (*N.t.*).

și apă rece. Efectul urmărit era să furnizeze o fantezie orientală călătorului englez înstărit — ceva rupt din *O mie și una de nopți.*

Birourile lui Thomas Cook[226] se aflau la Poarta Jaffa, care era punctul nodal al noului Ierusalim prietenos pentru turiști, simbolizat de inaugurarea Grand New Hotel, chiar deasupra Piscinei Batșebei, presupusul loc unde regele David a văzut-o îmbăindu-se pe soția lui Uriah, și a hotelului lui Joachim Fast, chiar la ieșirea din poartă. În 1892, calea ferată a ajuns în sfârșit la Ierusalim, deschizând cu adevărat orașul pentru turism.

Arta fotografică s-a dezvoltat odată cu turismul. A fost un lucru neașteptat, chiar dacă potrivit, ca marele preot al boomului fotografic din Ierusalim să fie Yessayi Garabedian, patriarhul armean, „probabil cel mai chipeș potentat din lume", care a studiat arta la Manchester. Cei doi protejați ai lui au ieșit din preoția armenească și au înființat studiouri fotografice pe drumul spre Jaffa, care ofereau turiștilor șansa să cumpere fotografii cu arabi în „posturi biblice" sau să se pozeze ei înșiși în costume biblice. Într-un moment tipic, un grup de mujici bărboși și îmbrăcați în piei de oaie privind uluiți cum o „lady blondă și cu ochi albaștri din Anglia" purtând „un costum brodat stacojiu", cu un inel din bronz pe cap și un „corset mulat" care învelea „un piept bine dezvoltat", poza în fața Turnului lui David. Rușii erau pe jumătate oripilați, pe jumătate zăpăciți.

Arhitectura Noului Oraș, aflat în plină dezvoltare, era atât de eclectică încât Ierusalimul de azi are case și suburbii întregi care arată ca și cum ar aparține oricărui alt loc decât Orientul Mijlociu. Printre noile edificii creștine adăugate la finele secolului se numărau douăzeci și șapte de mănăstiri franceze, zece italiene și opt rusești.[227] După ce Marea Britanie și Prusia au încheiat episcopatul lor comun, anglicanii și-au construit propria Catedrală St George, o construcție englezească solidă, reședință a unui episcop anglican. Dar în 1892, otomanii continuau și ei să construiască: Abdul-Hamid a adăugat noi fântâni, a creat Noua Poartă ca să permită accesul direct în Cartierul Creștin, iar în 1901, la aniversarea a douăzeci și cinci de ani de domnie, a adăugat o clopotniță Porții Jaffa, care arăta de parcă ar fi aparținut unei stații de cale ferată dintr-o suburbie engleză.

Între timp, evreii și arabii, grecii și germanii colonizau Noul Oraș din afara zidurilor. În 1869, șapte familii de evrei au întemeiat Nahalat Shiva — Cartierul celor Șapte — în apropiere de Poarta Jaffa. În 1874, evreii ultraortodocși s-au stabilit în Mea Sherim, acum un cartier hasidic. La 1880, cei 17 000 de evrei formau o majoritate și erau nouă suburbii evreiești noi, în vreme ce Familiile arabe și-au construit propriile cartiere Husseini și Nashashibi în Sheikh Jarrah, zona de la

[226] Pe firma biroului lui Cook scria: „Thomas Cook și Fiul au cei mai mulți dragomani și conducători de catâri, cele mai bune landouri, trăsuri, materiale de campare și de șelărie etc. din Palestina!" Construirea acelui Grand New Hotel a scos la iveală vestigii romane: o parte din al Doilea Zid, plăci de ceramică inscripționate cu emblema Legiunii a Zecea și o columnă ridicată de un legat al lui Augustus, folosită de decenii ca bază pentru un felinar de iluminat stradal.

[227] Arhitectul și arheologul german Conrad Schick a fost cel mai prolific arhitect al epocii sale, dar clădirile lui sfidează orice încercare de categorisire — locuința lui, Casa Thabor, și o capelă conțin vestigii ale stilurilor germanic, arab și greco-roman.

nordul Porții Damasc.[228] Vilele Familiilor arabe aveau tavanele decorate în stiluri hibride, turco-europene. Unul dintre Husseini a construit o Casă Orientală cu holul de la intrare zugrăvit în modele florale și geometrice, în vreme ce altul, Rabah Effendi Husseini, a ridicat o vilă conținând o Sală a Pașalei, cu o cupolă înaltă zugrăvită într-un albastru celest, încadrată de frunze de acantă aurite. Casa Orientului a devenit hotel, apoi sediul central de la Ierusalim al Autorității Palestiniene în anii 1990, iar vila lui Rabah Husseini a devenit locuința de la Ierusalim a celei mai cunoscute Familii americane.

Biruitorii americani: să păstrezi cald laptele pentru Iisus

Pe 21 noiembrie 1873, Anna Spafford și patru dintre fiicele ei traversau Atlanticul la bordul navei *Ville de Havre*, care, la un moment dat, s-a ciocnit de o altă navă. Vasul lor s-a scufundat și toți cei patru copii s-au înecat, dar Anna a supraviețuit. După ce-a fost salvată, când a aflat ce se întâmplase, a vrut să se arunce în apă după ei. Până la urmă, i-a scris soțului ei, Horatio, un prosper avocat din Chicago, această telegramă sfâșietoare: „SALVATĂ SINGURĂ. CE SĂ FAC?" În urma acestui eveniment, soții Spafford au renunțat la viața lor convențională și au venit în Ierusalim. Mai întâi, au avut parte de o nouă tragedie: fiul lor a murit de scarlatină, rămânând cu un singur copil, Bertha, din șase. Anna Spafford se considera „salvată pentru un scop", dar cuplul a fost ultragiat de biserica prezbiteriană de care aparținea, care considera că soarta lor este o pedeapsă divină. Formându-și propria sectă mesianică, pe care presa americană a numit-o „a Biruitorilor", ei credeau că faptele bune în Ierusalim și restabilirea evreilor în Israel — urmată de convertirea lor — aveau să facă iminent al Doilea Advent.

În 1881, Biruitorii — treisprezece adulți și trei copii, care au devenit nucleul Coloniei Americane — s-au stabilit într-o casă spațioasă situată în interiorul zidurilor, foarte aproape de Poarta Damasc, până când, în 1896, li s-au alăturat fermierii din Biserica Evanghelică Suedeză, având astfel nevoie de un sediu mai încăpător. Au închiriat vila lui Rabah Husseini din Sheikh Jarrah, pe drumul spre Nablus. Horatio a murit în 1888, dar secta a prosperat propovăduind al Doilea Advent, convertindu-i pe evrei și dezvoltându-și colonia transformată într-un adevărat stup evanghelic și filantropic de spitale, orfelinate, cantine ale săracilor, un magazin, propriul studio fotografic și o școală. Succesul lor a atras ostilitatea consulului general american, aflat de multă vreme în post, Selah Merrill, un cleric congregaționist antisemit din Massachusetts, profesor la Andover și arheolog incompetent. Vreme de douăzeci de ani, Merrill a încercat să-i distrugă pe coloniști, acuzându-i de șarlatanie, anti-americanism, promiscuitate și răpire de copii. A amenințat că-și va trimite gărzile ca să-i biciuiască.

[228] Familiile Husseini și altele noi, cum ar fi Nashashibi, au devenit mult mai bogate, îmbrățișând boomul comercial. Unul dintre Husseini furniza traversele din lemn pentru noua cale ferată. În 1858, Legea Otomană a Pământului a privatizat multe dintre străvechile waqf, ceea ce i-a transformat peste noapte pe membrii Familiilor în bogați latifundiari și negustori de grâne. De pierdut au avut felahii, țăranii, rămași acum la mila stăpânilor de pământuri feudali. Asta l-a făcut pe Rauf Pașa, ultimul guvernator hamidian, să numească Familiile „paraziți".

Presa din Statele Unite ale Americii susținea că respectivii coloniști pregăteau ceai în fiecare zi pe Muntele Măslinilor, gata pentru al Doilea Advent: „Ei țin laptele cald tot timpul", explica *Detroit News*, „în caz că Domnul și Stăpânul nostru ar sosi, iar măgarii sunt ținuți înșeuați pentru o eventuală apariție a lui Iisus, iar unii spuneau că nu vor muri niciodată". Tot ei au jucat și un rol special în arheologia orașului. Astfel, în 1882, ei s-au împrietenit cu un erou al Britaniei imperiale ce simboliza felul în care imperiul îmbrățișa Biblia și sabia.

După ce a ajutat la înăbușirea Răscoalei Boxerilor din China și a guvernat Sudanul, generalul Charles Gordon, „Chinezul", s-a stabilit în satul lui Ioan Botezătorul, Ein Kerem. Dar a venit în oraș ca să studieze Biblia și să admire priveliștea de pe acoperișul primei case a coloniei. Acolo a devenit convins de faptul că dealul în formă de craniu uman aflat vizavi era adevărata Golgota, o idee pe care a promovat-o cu atâta energie, încât așa-zisul său Mormânt din Grădină a devenit o alternativă protestantă a Sfântului Mormânt.[229] Între timp, Biruitorii erau generoși față de numeroșii pelerini labili mintal cărora Bertha Spafford le spunea „nerozii din Grădina lui Allah". „Ierusalimul", scria ea în memoriile ei, „atrage tot felul de fanatici religioși și ciudați cu diferite grade de tulburări psihice". Erau conaționali americani care se considerau „Elijah, Ioan Botezătorul sau altul dintre profeți [și] erau mai mulți Messia care se plimbau nestingheriți prin Ierusalim". Unul dintre acești Elijah a încercat să-l omoare pe Horatio Spafford cu o piatră. Un texan pe nume Titus se credea un cuceritor al lumii, dar a trebuit să fie arestat după ce a fost prins că pipăia servitoarele. Și pe urmă mai era bogata contesă olandeză care proiectase o vilă unde urmau să fie adăpostite cele 144 000 de suflete mântuite din Apocalipsa, 7.4. Totuși, nu toți americanii din Ierusalim erau creștini ebraiști. Consulul general Merrill îi ura pe evrei la fel de mult cât îi ura pe Biruitori, numindu-i „o rasă de debili aroganți și obsedați de bani, din care nu poți să faci nici soldați, nici coloniști, nici cetățeni".

Treptat, faptele caritabile și voioșia cu care își cântau imnurile membrii Coloniei i-au ajutat să-și facă prieteni printre toate sectele și religiile și să fie prima oprire pentru orice scriitor, pelerin sau potentat cu relații bune. Selma Lagerlöf, o scriitoare suedeză care a stat împreună cu soții Spafford, a făcut celebră Colonia prin romanul ei *Jerusalem*, câștigând și Premiul Nobel pentru literatură. În 1902, baronul Plato von Ustinov (bunicul actorului Peter), care deținea un hotel în Jaffa, a întrebat dacă clienții săi puteau să se cazeze în Colonie, ceea ce a însemnat începutul transformării sale în hotel. Totuși, cu toate că occidentalii au transformat orașul, spre sfârșitul secolului, acesta era dominat de Rusia, imperiul țăranilor ortodocși și al evreilor persecutați, deopotrivă atrași irezistibil de Ierusalim — și unii, și alții călătorind de la Odessa cu aceleași vapoare.

[229] Anul petrecut de el la Ierusalim a fost întrerupt brusc de răscoala lui Mahdi din Sudan. Rechemat să guverneze Sudanul, Gordon a fost asediat și apoi ucis în Khartoum, ținând la piept Biblia, după cum se spune. Mormântul din Grădină nu a fost singura realizare arheologică a Coloniei. Așa cum am văzut mult mai devreme, Jacob Eliahu, copilul unui evreu convertit de către Societatea Evreilor din Londra și care a fugit în Colonie, a fost cel care a găsit inscripția lăsată de lucrătorii de la tunelul Siloam.

Rușii
1880–1898

Marele duce Serghei și marea ducesă Ella

Țăranii ruși, mulți dintre ei femei, adesea parcurgeau pe jos tot drumul din satele lor spre sud, până la Odessa, pentru călătoria la Sion. Purtau „pufoaice și scurte căptușite cu blană și căciuli din lână de oaie", femeile adăugând „pe cap mănunchiuri de patru-cinci combinezoane și șaluri cenușii". Își aduceau cu ei giulgiurile de înmormântare și simțeau, după cum scria jurnalistul englez Stephen Graham, care a călătorit cu ei deghizat cu o barbă rusească perfectă și cămeșoaie țărănească, „că, atunci când vor fi ajuns la Ierusalim, toate ocupațiile serioase din viața lor se vor fi sfârșit. Căci țăranii se duc la Ierusalim ca să *moară* într-un anumit fel în Rusia — la fel cum întreaga preocupare a protestanților se concentrează în jurul *vieții*".

Umpleau „calele întunecoase și mizerabile" ale vapoarelor subvenționate: „În timpul unei furtuni, când catargele s-au rupt, cala unde țăranii se rostogoleau unii peste alții ca niște cadavre sau se țineau strâns unii de alții ca niște nebuni era mai rea decât orice puț de mină ți-ai putea imagina, iar duhoarea era mai rea decât orice foc!". La Ierusalim, au fost întâmpinați „de un uriaș ghid muntenegrean în magnifica uniformă a Societății Ruseștí pentru Palestina — o mantie în culorile stacojiu și crem și pantaloni de călărie — și i-a călăuzit pe străzile Ierusalimului", înțesate de „cerșetori arabi, aproape dezbrăcați și indescriptibil de urâți, cerșind în gura mare gologani", până la Complexul Rusesc. Acolo aveau să locuiască în dormitoare mari, aglomerate, pentru „trei bănuți pe zi", și mâncau cașă, borș de varză și căni de cvas, băutura răcoritoare obținută din rădăcini de plante, la refectorii. Erau atât de mulți ruși, încât „copiii arabi îi însoțeau alergând pe străzi și strigând în rusește «Moscoviții sunt buni!»"

Pe parcursul călătoriei, zvonurile se răspândeau: „E un pasager misterios la bord". Când ajungeau, strigând „Slavă Ție, Dumnezeule!", spuneau: „În Ierusalim există un pelerin misterios", și susțineau că-l văzuseră pe Iisus la Poarta de Aur sau lângă Zidul lui Irod. „Au petrecut o noapte la Mormântul lui Hristos", explica Graham, „și, după ce primeau Lumina Sfântă, îl stingeau cu căciulile pe care aveau să le poarte în sicriu". Totuși, rușii erau tot mai șocați de „Ierusalim ca loc pământesc al plăcerilor pentru vizitatorii înstăriți" și îndeosebi de „imensa și ciudata Biserică ruinată, murdară și scârboasă", „pântecul morții". Ei se încurajau

singuri, reflectând: „Pe Iisus îl găsim cu adevărat când încetăm să ne uităm la Ierusalim și îngăduim Evangheliei să privească în noi". Pe de altă parte însă, Rusia lor Sfântă se schimba și ea. Dezrobirea șerbilor înfăptuită de Alexandru al II-lea în 1861 a generat speranțe de reformă pe care el nu le-a putut satisface. Teroriștii și anarhiștii teroriști l-au vânat în propriul său imperiu. În timpul unui atac, împăratul însuși a scos pistolul și a tras în cei ce voiau să-l lichideze. Dar în 1881, a fost în cele din urmă asasinat la Sankt Petersburg, o bombă aruncată de radicali spulberându-i picioarele.

Zvonurile conform cărora evreii ar fi implicați (în cercul teroriștilor era și o evreică, dar niciunul dintre asasini nu era evreu) s-au răspândit rapid și au dus la dezlănțuirea unor atacuri sângeroase împotriva evreilor de pe tot cuprinsul Rusiei, încurajate și uneori chiar organizate de către stat. Aceste acte de samavolnicie au dat Vestului un nou cuvânt: pogrom, de la rusescul *gromit* — a distruge. Noul împărat, Alexandru al III-lea, un uriaș bărbos, cu vederi mărginite, conservatoare, îi considera pe evrei un „cancer social" și îi învinuia tot pe ei pentru persecuțiile la care îi supuneau oneștii ruși ortodocși. Legile lui din mai 1882 au ridicat efectiv antisemitismul[230] la rangul de politică de stat, consolidată de represiunea poliției politice.

Împăratul credea că Sfânta Rusie va fi salvată de autocrație și de ortodoxia încurajată de cultul pelerinajului la Ierusalim. Prin urmare, l-a desemnat pe fratele lui, marele duce Serghei Alexandrovici, la președinția Societății Imperiale Ortodoxe pentru Palestina, „pentru a întări ortodoxia în Țara Sfântă".

Pe 28 septembrie 1888, Serghei și soția lui de douăzeci și trei de ani, Ella, frumoasa nepoată a reginei Victoria, au sfințit Biserica Mariei Magdalena, cu ziduri din calcar alb și șapte cupole scânteietoare din aur, în formă de ceapă, pe Muntele Măslinilor. Amândoi au fost mișcați de Ierusalim. „Nu poți să-ți imaginezi ce impresie profundă îți creează", i-a relatat Ella reginei Victoria, „când pătrunzi în Sfântul Mormânt. E o bucurie intensă să te afli aici și gândurile mele se îndreaptă neîncetat către tine". Ella, născută prințesă protestantă de Hesse-Darmstadt, a îmbrățișat cu pasiune convertirea ei la ortodoxie. „Cât de fericită" o făcea să „vadă toate aceste locuri sfinte pe care învățăm să le iubim încă din fragedă pruncie". Serghei și împăratul au supravegheat atent proiectul bisericii, lăsând-o pe Ella să se ocupe de picturile reprezentând-o pe Maria Magdalena. „E ca un vis să vezi toate locurile în care Domnul nostru a suferit pentru noi", îi spunea Ella reginei Victoria, „și o consolare intensă să te poți ruga aici". Ella chiar avea nevoie de consolare.

Serghei, în vârstă de treizeci și unu de ani, era un zbir milităros și un tiran casnic, bântuit de zvonurile privind viața lui secretă de homosexual, care se ciocneau violent cu credința lui severă în autocrație și ortodoxie. „Fără trăsături izbăvitoare, încăpățânat, arogant și dezagreabil, se fudulea cu ciudățeniile lui", susținea unul dintre verii săi. Căsătoria cu Ella l-a plasat în centrul regalității

[230] Termenul a fost născocit în 1879 de Wilhelm Marr, un jurnalist german, în cartea sa *Victoria iudaismului asupra germanității*, la timp pentru a descrie noua specie de ură rasială care înlocuia vechea versiune religioasă.

europene: sora ei, Alexandra, era pe cale să se mărite cu viitorul țar Nicolae al II-lea.

Înainte de plecare, interesele lui Serghei — imperiul, Dumnezeu și arheologia — s-au contopit în noua lui Biserică, Sf. Alexander Nevski, imediat lângă Biserica Sfântului Mormânt. Când a cumpărat acest lot excelent situat, Serghei și constructorii săi au descoperit ziduri datând din perioada Templului lui Hadrian și Basilicii lui Constantin, iar când și-a construit Biserica, a încorporat aceste descoperiri arheologice în clădire. În Complexul Rusesc, el a repartizat Casa lui Serghei, o pensiune de lux cu turnulețe neo-gotice, aristocraților ruși[231]. Viața lui Serghei și cea a Ellei aveau să se sfârșească tragic. Totuși, în afară de aceste clădiri și de miile de pelerini ruși pe care i-au atras, contribuția lui definitorie a fost aceea de a fi unul dintre susținătorii antisemitismului oficial care i-au mânat pe evreii din Rusia spre sanctuarul din Sion.

Marele duce Serghei: evreii ruși și pogromurile

În 1891, Alexandru al III-lea l-a numit pe Serghei guvernator general al Moscovei. Acolo, el a expulzat imediat din oraș 20 000 de evrei, înconjurându-le cartierul în toiul primei nopți a Paștelui evreiesc cu cazaci și polițiști. „Nu-mi vine să cred că nu vom fi judecați pentru asta în viitor", scria Ella, dar Serghei „crede că este pentru siguranța noastră. Eu nu văd nimic altceva în asta decât rușine".[232]

Cele șase milioane de evrei ruși au cinstit dintotdeauna Ierusalimul, rugându-se către pereții estici ai locuințelor lor. Dar acum pogromurile îi împingeau fie spre revoluție — mulți au îmbrățișat ideile socialismului —, fie spre evadare. Astfel s-a declanșat un vast exod, primul Aliyah, un cuvânt care înseamnă fugă spre un loc mai înalt, Sfântul Munte din Ierusalim. Între 1888 și 1914, două milioane de evrei au plecat din Rusia, dar 85% dintre ei s-au îndreptat nu spre Pământul Făgăduinței, ci spre Ținutul de Aur al Americii. Cu toate acestea, mii de evrei se uitau spre Ierusalim. Pa la 1890, imigrația evreilor ruși începea să schimbe orașul: erau acum 25 000 de evrei dintr-un total de 40 000 de ierusalimiți. În 1882, sultanul a interzis imigrația evreiască, iar în 1889 a decretat că evreii nu aveau voie să stea în Palestina mai mult de trei luni, măsuri care au fost aplicate sporadic. Familiile arabe, conduse de Iusuf Khalidi, au înaintat jalbe la Istanbul împotriva imigrației evreiești, dar evreii continuau să vină.

[231] Casa lui Serghei a rămas, în acte, proprietatea lui Serghei până când președintele Putin a admirat-o în vizita pe care a efectuat-o în Israel în 2005, și s-a spus că a fost atât de mișcat, încât a plâns. Israelul a returnat pensiunea Rusiei în anul 2008.

[232] Alexandru al III-lea a murit în 1894 și a fost urmat la tron de fiul său Nicolae al II-lea, lipsit de experiență, inept și ghinionist, care împărtășea credința rigidă a tatălui său în autocrație. Îl plăcea și avea încredere în „unchiul Serghei". Ca guvernator general, Serghei a fost răspunzător de festivitățile de încoronare de la Moscova, în timpul cărora mii de țărani veniți să sărbătorească au murit călcându-se în picioare. Serghei și-a sfătuit nepotul să continue festivitățile și a evitat să-și asume responsabilitatea.

Încă de când cei care au scris Biblia au creat povestea Ierusalimului și din momentul în care acea biografie a orașului a devenit povestea universală, soarta acestuia s-a decis departe de el — în Babilon, Susa, Roma, Mecca, Istanbul, Londra și Sankt Petersburg. În 1896, un jurnalist austriac a publicat cartea care avea să definească Ierusalimul secolului XX: *Statul evreiesc.*

Partea a noua

SIONISMUL

O, Ierusalim! Singurul om care și-a făcut simțită prezența în tot acest timp, dulcele visător din Nazaret, n-a făcut altceva decât să sporească ura.

Theodore Herzl, *Jurnal*

Chipul mânios al lui Yahve planează încruntat peste stâncile fierbinți, care au fost martore mute, mai mult decât oricare alt loc de pe pământ, la crime, silnicii și jafuri în numele sfințeniei.

Arthur Koestler

Dacă o țară poate avea suflet, atunci Ierusalimul este sufletul țării Israel.

David Ben-Gurion, interviu de presă

Nu există alte două orașe care să fi contat mai mult pentru omenire decât Atena și Ierusalimul.

Winston Churchill, *Al Doilea Război Mondial*,
volumul al șaselea: *Triumf și tragedie*

Nu-i ușor să fii ierusalimit. Bucuriile au alături un drum plin de spini. Toți oamenii mari devin mici înăuntrul Orașului Vechi. Papi, patriarhi, regi, toți își scot coroana. Este cetatea Regelui Regilor; iar stăpâni nu-i pot fi monarhii și seniorii acestei lumi. Nicio ființă umană nu va putea poseda vreodată Ierusalimul.

John Tleel, „Eu sunt Ierusalimul",
Jerusalem Quarterly

Iar păgânii împilați
Mai trebuie pe deasupra
Să poarte povara
Întregii uri a lui Israel
Pentru că nu e adus din nou
În triumf la Ierusalim.

Rudyard Kipling, „Povara Ierusalimului"

Kaiserul 1898–1905

Herzl

Despre Theodore Herzl, un critic literar vienez, se spunea că ar fi un bărbat „extraordinar de frumos", cu ochi „migdalați și melancolici, sub perdeaua de gene negre" și cu un profil „de monarh asirian". Tată a trei copii și soț nefericit în căsnicie, era un evreu complet asimilat, care purta redingote și gulere tari cu colțuri răsfrânte; „nu era din popor" și nu prea avea nimic în comun cu evreii ponosiți și perciunați din *shtetl*, satele de evrei ale Europei Răsăritene. Avocat de formație, nu vorbea nici ebraică, nici idiș, împodobea bradul de Crăciun acasă și nu s-a obosit să-și circumcidă fiul. Dar pogromurile din Rusia anului 1881 l-au tulburat profund. Când Viena și-a ales, în 1895, un primar antisemit și demagog pe nume Karl Lueger, Herzl scria: „Atmosfera printre evrei este una de deznădejde". Doi ani mai târziu, era la Paris, ocupându-se de Afacerea Dreyfuss, în care un ofițer de armată evreu a fost învinuit pe nedrept de spionaj în favoarea nemților, și a văzut cum gloata pariziană striga „Moarte evreilor!", în țara care îi emancipase pe evrei. Acest lucru i-a întărit convingerea că asimilarea nu doar eșuase, ci provoca încă și mai mult antisemitism. Ba chiar a prezis că antisemitismul va fi legalizat într-o zi în Germania.

Herzl a tras concluzia că evreii nu vor putea niciodată să fie în siguranță fără o patrie proprie, o țară care să fie a lor. La început, semipragmatismul amestecat cu semiutopie l-a determinat să viseze la o republică germană aristocrată, o Veneție evreiască având în frunte un senat, condus de un Rothschild ca doge princiar și de el însuși în rol de cancelar. Viziunea lui era una laică: marii preoți „vor purta robe magnifice"; cuirasierii din armata lui Herzl se vor împăuna cu platoșe argintii; modernii săi cetățeni evrei vor juca tenis și crichet într-un Ierusalim modern. Familia Rothschild, inițial sceptică față de ideea unui stat evreiesc, a respins tentativele de apropiere ale lui Herzl, dar aceste prime însemnări au evoluat curând într-o formă mai închegată și mai practică. „Palestina este patria noastră istorică și care nu poate fi în veci uitată", a proclamat el, în februarie 1896, în *Statul evreu*. „Macabeii se vor ridica din nou. Vom trăi, în sfârșit, ca oameni liberi, pe propriul nostru pământ, și vom putea muri în pace, în căminele noastre."

Sionismul nu era ceva nou — termenul în sine exista încă din 1890 — dar Herzl a conferit exprimare și organizare politică unui sentiment străvechi. Încă

de pe vremea regelui David, și mai ales a exilului babilonian, evreii își concepuseră însăși existența lor prin raportare la Ierusalim. Evreii se rugau în direcția Ierusalimului, își urau reciproc „Și la anul, la Ierusalim" în fiecare an de Pesah și comemorau distrugerea Templului spărgând un pahar la fiecare nuntă și lăsând un colț al casei fără niciun fel de ornament. Se duceau acolo în pelerinaj, își doreau să fie înmormântați acolo și se rugau de câte ori puteau pe lângă zidurile Templului. Chiar și atunci când erau persecutați, evreii au continuat să trăiască în Ierusalim și n-au fost absenți decât atunci când au fost proscriși sub pedeapsa cu moartea.

Noul naționalism european a provocat în mod inevitabil ostilitate rasială împotriva acestui neam supranațional și cosmopolit — dar, în același timp, exact acest naționalim, alături de libertatea cucerită de Revoluția Franceză, era inevitabil să-i inspire și pe evrei. Prințul Potemkin, împăratul Napoleon și președintele John Adams al Statelor Unite credeau cu toții în reîntoarcerea evreilor la Ierusalim, la fel cum crezuseră și naționaliștii polonezi și italieni, precum și, firește, sioniștii creștini din America și din Marea Britanie. Totuși, pionierii sionismului au fost rabinii ortodocși, care vedeau Reîntoarcerea în lumina așteptării mesianice. În anul 1836, un rabin așkenazi din Prusia, Zvi Hirsch Kalischer, s-a adresat Familiilor Rothschild și Montefiore, pentru finanțarea unei națiuni evreiești, iar mai târziu a scris cartea *În căutarea Sionului*. După scandalul din Damasc cu calomnia „omorului ritual", Rabbi Yehuda Hai Alchelai, un rabin sefard din Sarajevo, a avansat ideea ca evreii din spațiul islamic să-și aleagă lideri și să cumpere pământuri în Palestina. În anul 1862, Moses Hess, un tovarăș de-al lui Karl Marx, a prezis că naționalismul va duce la antisemitism rasial, în *Roma și Ierusalim — Ultima chestiune națională*, care propunea o societate socialistă a evreilor în Palestina. Totuși, hotărâtoare au fost pogromurile din Rusia.

„Trebuie să ne constituim din nou ca națiune vie", scria Leo Pinsker, un medic din Odessa, în cartea intitulată *Autoemancipare*, scriind în același timp cu Herzl. El a inspirat o nouă mișcare a evreilor ruși, „Iubitorii Sionului", *Hovevei Zion*, pentru înființarea unor așezări agricole în Palestina. Cu toate că multe dintre ele erau laice, „evreitatea și sionismul erau pentru noi sinonime", explica un tânăr adept, Haim Weizmann. În 1878, un grup de evrei palestinieni fondase așezarea Petah Tikvah („Poarta de Nădejde") în zona de coastă, dar acum până și Rothschilzii, prin persoana baronului francez Edmund de Rothschild, au început să finanțeze așezări agricole, cum ar fi Rishon-le-Zion („Primul în Sion"), pentru emigranții din Rusia — în total, el va dona regeasca sumă de 6,6 milioane de lire sterline. La fel ca Montefiore, și el a încercat să cumpere Zidul din Ierusalim. În 1887, muftiul orașului, Mustafa al-Husseini, și-a dat acordul, dar târgul nu s-a mai făcut. Când Rothschild a încercat din nou, în 1897, șeicul huseinit al-Haram a blocat tratativele.

În anul 1883, mult înainte de cartea lui Herzl, 25 000 de evrei au început să sosească în Palestina — a fost primul val al imigrației (*aliyah*). Majoritatea, deși nu toți, erau din Rusia. Dar Ierusalimul a atras și persani în anii 1870, și yemeniți în anii 1880. În general, aveau tendința să formeze comunități distincte, viețuind împreună: evreii din Buhara, inclusiv Familia Moussaieff, giuvaiergii

care șlefuiseră diamante pentru Gingis Han, și-au ridicat propriul Cartier Buhara, meticulos proiectat ca o tablă de șah, cu case mari și impunătoare, în stil neogotic, neorenascentist și chiar maur, astfel încât să semene cu cele din orașele Asiei Centrale.[233]

În august 1897, Herzl a prezidat primul congres sionist de la Basel, în urma căruia scria mândru în propriul jurnal: „Statul sunt eu. La Basel, am fondat statul evreiesc. Dacă aș spune acest lucru, azi, cu voce tare, toată lumea m-ar lua în râs. Peste cinci ani, poate, și în mod sigur peste cincizeci, toată lumea va ști despre ce vorbesc". Așa a și fost — și nu s-a înșelat decât cu cinci ani în profeția lui. Herzl a devenit o nouă specie de politician și publicist, bătând noile căi ferate ale Europei în lung și în lat, ca să facă lobby pe lângă regi, miniștri și magnați ai presei. Energia lui neobosită a agravat și a sfidat o afecțiune cardiacă nemiloasă, care-l putea ucide în orice moment.

Herzl nu credea într-un sionism pe care să-l clădească din temelie coloniștii, ci unul care să fie acordat de împărați și finanțat de plutocrați. Rothschilzii și Montefiorii au privit inițial de sus sionismul, dar primele congrese sioniste au fost onorate cu prezența lui Sir Francis Montefiore, nepotul lui Moses, un „gentleman englez mai degrabă neînsemnat", care „purta mănuși albe în toiul verii elvețiene, pentru că trebuia să strângă prea multe mâini". Herzl avea însă nevoie de un potentat care să intervină pe lângă sultan. El a decis că statul lui evreiesc trebuie să fie germanofon — drept care s-a întors spre modelul prin excelență al monarhului modern: kaiserul german.

Wilhelm al II-lea plănuia un turneu oriental pentru a-l întâlni pe sultan, apoi mai departe spre Ierusalim, pentru consacrarea unei biserici nou-construite, în apropierea Sfântului Mormânt, pe terenul dăruit tatălui său, kaiserul Frederick. Dar planurile kaiserului nu se rezumau doar la atât: era mândru de iscusința sa diplomatică pe lângă sultan și se vedea în chip de pelerin protestant la Locurile Sfinte. Mai presus de orice, spera să le ofere otomanilor protecție germană, să-și promoveze noua Germanie și să contracareze influența britanică.

„Mă voi duce la kaiserul german [pentru a-i spune] «Lăsați poporul nostru să plece»", a decis Herzl și s-a hotărât să-și întemeieze statul pe „această Germanie mare, puternică și cu înalte principii morale, magnific guvernată și strict organizată. Prin sionism, va fi din nou posibil ca evreii să iubească această Germanie".

Wilhelm: paraziții imperiului meu

Kaiserul era departe de a fi un promotor al cauzei evreiești. Atunci când a auzit că evreii se stabileau în Argentina, el a spus: „O, măcar dacă i-am putea trimite și pe ai noștri tot acolo!", și, auzind despre sionismul lui Herzl, a scris: „Sunt întru totul de acord ca Mauschelii[234] să se ducă în Palestina. Cu cât își iau

[233] Așa-numiții „evrei polonezi" ai Ierusalimului erau mai ales hasidim din Imperiul Țarist, dar unele din sectele lor se opuneau sionismului, considerând că este un sacrilegiu ca niște simpli oameni să decidă în locul Domnului momentul Reîntoarcerii și al Zilei Judecății.

[234] Termenul peiorativ la adresa evreilor, în limba germană (singular: *Mauschel*).

tălpășița mai repede, cu atât mai bine!" Deși se întâlnea periodic cu industriașii evrei din Germania, ba chiar s-a împrietenit cu armatorul evreu Albert Ballin, în sufletul lui a rămas un antisemit care spumega împotriva hidrei otrăvite a capitalismului evreu. Evreii erau „paraziții imperiului meu", despre care el considera că „schimonosesc și pervertesc Germania". Ani mai târziu, ca monarh detronat, el va propune exterminarea în masă a evreilor, prin gazare. Și totuși, Herzl avea sentimentul că „antisemiții încep să devină cei mai siguri prieteni ai noștri".

Herzl trebuia să găsească o cale de a pătrunde la curtea kaiserului. Mai întâi, a reușit să se întâlnească cu foarte influentul unchi al acestuia, Marele Duce Friedrich de Baden, care era interesat de un proiect pentru găsirea Chivotului Legii. Ducele de Baden i-a scris nepotului său, care, mai departe, i-a cerut prințului Filip de Eulenburg să-i întocmească un raport despre planul sionist. Eulenburg, cel mai bun prieten al kaiserului, ambasador la Viena și eminență cenușie a acestuia, a fost „fascinat" de argumentația lui Herzl: sionismul reprezenta un mod de a extinde puterea Germaniei. Kaiserul a fost de acord că „energia, creativitatea și eficiența tribului lui Sem vor fi dirijate spre lucruri mai vrednice de laudă decât extorcarea creștinilor". La fel ca majoritatea clasei conducătoare din acea vreme, și Wilhelm era convins că evreii posedă un soi de putere mistică asupra rotițelor prin care se învârte lumea:

> Domnul Dumnezeul nostru știe mai bine ca noi că evreii l-au ucis pe Mântuitor, drept pentru care i-a pedepsit așa cum se cuvine. Nu trebuie uitat că, având în vedere imensa și peste măsură de primejdioasa putere pe care o reprezintă capitalul evreiesc internațional, ar fi un avantaj enorm pentru Germania dacă evreii ar privi-o cu recunoștință.

Iată și vestea cea bună pentru Herzl: „Peste tot, hidra celui mai îngrozitor antisemitism își iește căpățâna hidoasă, iar evreii înspăimântați caută să-și găsească un protector. Ei bine, eu le voi lua apărarea pe lângă sultan". Herzl era în extaz: „Minunat, minunat!".

Pe 11 octombrie 1898, kaiserul și kaiserina s-au îmbarcat în trenul imperial, cu o suită din care făceau parte ministrul de externe, douăzeci de curteni, doi doctori și optzeci de cameriste, servitori și gărzi de corp. Doritor să facă impresie, împăratul concepuse personal o uniformă specială, alb-cenușie, cu văl la spate până la călcâie, în stil cruciat. Pe 13 octombrie, Herzl, împreună cu patru colegi sioniști, a plecat din Viena cu trenul Orient Express, având în bagaje o garderobă cu fracuri de gală, dar și costume de safari, inclusiv căști coloniale.

La Istanbul, Wilhelm l-a primit în sfârșit pe sionist, pe care l-a considerat „un idealist cu mentalitate aristocrată, abil, foarte inteligent și cu ochi expresivi". Kaiserul a spus că îl susține pe Herzl, deoarece „prea mulți cămătari își fac mendrele. Dacă acești oameni ar pleca să se așeze în colonii, ar putea fi mai folositori." Herzl a protestat în fața acestei calomnii. Kaiserul a întrebat ce ar trebui să-i ceară sultanului. „O companie înregistrată sub protecție germană", a replicat Herzl. Kaiserul i-a lansat invitația de a se întâlni la Ierusalim.

Herzl a fost impresionat. Suveranul Hohenzollern personifica însăşi puterea imperială, cu „ochii lui mari, de culoarea mării, şi chipul fin şi serios, cu o expresie francă, amabilă şi totuşi cutezătoare"; dar lucrurile stăteau cu totul altfel în realitate. Wilhelm era cu siguranţă inteligent, bine informat şi energic, dar era în acelaşi timp atât de plin de neastâmpăr şi de inconsecvent, încât până şi Eulenburg se temea că suferă de o boală psihică. După ce l-a concediat din postul de cancelar pe prinţul Bismarck, el a preluat controlul politicii Germaniei, dar era prea nestatornic pentru un asemenea lucru. Diplomaţia sa personală era dezastruoasă; notele sale scrise către miniştri erau atât de revoltătoare, încât trebuia să fie încuiate într-un seif; discursurile sale, alarmant de limpede formulate, în care îşi încuraja armata să-i împuşte pe muncitorii germani sau să-şi masacreze inamicii la fel ca hunii, erau stânjenitoare, pur şi simplu.[235] Înainte de 1918, Wilhelm era deja privit ca un soi de semibufon, dar perfect capabil să stârnească un război.

Cu toate acestea, el i-a propus lui Abdul-Hamid planul sionist. Sultanul l-a respins hotărât, spunându-i fiicei sale: „Evreii n-au decât să-şi ţină milioanele. Când imperiul meu se va dezmembra, poate vor primi Palestina pe degeaba. Dar numai peste cadavrul nostru poate fi rupt în bucăţi". Între timp, Wilhelm, uimit şi impresionat de vigoarea Islamului, şi-a pierdut interesul pentru Herzl.

La ora trei după-masă, în ziua de 29 octombrie 1898, kaiserul a intrat în Ierusalim, printr-o deschizătură special făcută în Zid lângă Poarta Jaffa, călare pe un armăsar alb.

Kaiserul şi Herzl: ultimul cruciat şi primul sionist

Kaiserul etala uniforma lui albă, cu vălul lung, de burnuz arab, ţesut în fir de aur, scânteind în lumina soarelui, prelingându-şi faldurile din cascheta ţuguiată care avea în vârf un vultur aurit; escorta era alcătuită dintr-o cavalcadă de husari prusaci cu căşti de oţel, fluturând stindarde de inspiraţie cruciată, şi din lăncierii sultanului, care purtau vestoane roşii, şalvari albaştri şi turbane verzi, şi erau înarmaţi cu lănci. Kaiserina, într-o rochie de mătase imprimată, cu brâu lat şi o pălărie de pai, venea în urma lui, într-o trăsură, cu două doamne de companie.

Herzl a privit spectacolul dintr-un hotel plin de ofiţeri germani. Kaiserul pricepuse că Ierusalimul era scena ideală pe care să-şi facă reclamă nou făuritului său imperiu, dar nu toată lumea a fost impresionată: împărăteasa-mamă a Rusiei a taxat reprezentanţia drept „revoltătoare, complet ridicolă şi dezgustătoare!" Kaiserul a fost primul şef de stat care să desemneze un fotograf oficial pentru o

[235] Comportamentul imprevizibil al lui Wilhelm îi alarma frecvent pe cei din anturajul său. Perioada timpurie a vieţii sale sexuale, cu gusturi bizare, printre care purtarea mănuşilor şi fetişism sado-masochist, a trebuit să fie cu grijă ascunsă. Un curtean, un general prusac între două vârste, a făcut infarct şi a murit în timp ce dansa pentru kaiser, îmbrăcat doar cu un tutu şi un şal de pene, în timp ce un altul îl distra pe împărat deghizat în căţel care face sluj, „îmbrăcat în pantaloni colanţi, cu o codiţă reală de câine la spate, deasupra unei deschizături rectale foarte vizibile. Parcă-l şi văd pe Majestatea Sa râzând în hohote cu noi". În cele din urmă, prietenul său Eulenberg a fost complet compromis în urma unui scandal sexual care i-a dat la iveală orientarea homosexuală secretă. Dar Wilhelm putea să fie şi un pudibond victorian, când venea vorba de moravurile altora: cu Eulenberg n-a mai vorbit niciodată.

vizită de stat. Uniforma cruciată și cârdul de fotografi au revelat ceea ce Eulenburg numea „cele două naturi total diferite [ale kaiserului] — cea cavalerească, amintind de cea mai nobilă perioadă a Evului Mediu, și cea modernă".

Oamenii din mulțime, a relatat ziarul *New York Times*, erau „îmbrăcați de sărbătoare, orășenii cu turbane albe și tunici vărgate în culori vesele, nevestele ofițerilor din armată turcă purtând splendide cape *milaye* din mătase, țăranii înstăriți în caftane lungi și roșii ca focul", iar beduinii pe armăsari superbi „purtau cizme roșii, mari și butucănoase, pieptare din piele peste tunica plină cu un întreg arsenal de pumnale și alte arme mici", iar pe cap un *keffiyeh*, basmaua tradițională în colțuri. Șeicii beduinilor aveau sulițe decorate la vârf cu un pămătuf din pene de struț.

La arcul de triumf al evreilor, rabinul-șef al sefarzilor, un nonagenar cu barbă lungă, în caftan alb și turban albastru, alături de omologul său aşkenazi, i-au prezentat kaiserului un exemplar din Tora, iar primarul, Yasin al-Khalidi, în mantie de purpură regală și turban încercuit cu aur, i-a urat bun-venit. Wilhelm a descălecat la Turnul lui David, iar de acolo, el și împărăteasa au pornit la pas prin oraș, mulțimea fiind îndepărtată de teama asasinilor anarhiști (Elisabeta, împărăteasa Austriei, fusese de curând asasinată). În timp ce patriarhii, în strălucirea fulgurantă a odăjdiilor împodobite cu giuvaere, îi arătau Sfântul Mormânt, inima kaiserului bătea „mai repede și mai fervent", pe măsură ce acesta păşea pe urmele lăsate de Iisus.

Cât timp Herzl a așteptat să fie chemat, explorând orașul, kaiserul a sfințit Biserica Mântuitorului, cu turla sa în stil roman-bizantin, o structură pe care el însuși o desenase „cu deosebită grijă și iubire". Când a vizitat Muntele Templului, kaiserul, alt arheolog entuziast, i-a cerut muftiului să permită efectuarea unor săpături, dar acesta din urmă a refuzat politicos.

Pe 2 noiembrie, Herzl a fost în sfârșit convocat la audiența sa imperială — cei cinci sioniști aveau atât de mari emoții, încât unul a propus să ia toți bromură. Îmbrăcați cum se cuvine, în frac cu papion și joben, ei au pornit spre tabăra kaiserului, la nord de Poarta Damascului. Aceasta era sub forma unui adevărat sat de lux, amenajat de Thomas Cook, conținând 230 de corturi care fuseseră transportate în 120 de căruțe speciale, trase de 1 300 de cai, cu 100 de șefi de echipaje, 600 de vizitii, doisprezece bucătari și șaizeci de servitori la masă — toți păziți de un regiment otoman. „A fost", spunea maestrul de ceremonii al turneului, John Mason Cook, „cel mai numeros echipaj care să fi plecat la Ierusalim, de la cruciade încoace. Am golit locul de cai și de căruțe, ba aproape și de toată mâncarea". Publicația *Punch* l-a luat în râs pe Wilhelm, numindu-l „cruciatul lui Cook".[236]

Herzl l-a găsit pe kaiser pozând „într-o uniformă colonială de culoare gri, având pe cap o caschetă cu văl la spate, purtând mănuși cafenii și ținând în mână — cam fără rost — o cravașă". Sionistul s-a apropiat; „m-am oprit și m-am înclinat respectuos. Wilhelm mi-a întins mâna, foarte afabil", după care i-a ținut

[236] Un fel de „cruciatul turismului". Thomas Cook este considerat pionierul circuitelor turistice. Împreună cu fiul său, John Mason Cook, el a organizat primele expediții de agrement, în secolul al XIX-lea. (*N.t.*)

lecții, declarând: „Pământul are nevoie de apă și de umbră. Este loc pentru toți. Ideea din spatele mișcării dumneavoastră este una sănătoasă". Când Herzl i-a explicat că introducerea unui sistem de alimentare cu apă era un proiect fezabil, dar scump, kaiserul a replicat: „Ei da, însă domniile voastre aveți destui bani, mai mulți decât noi toți la un loc". Herzl a propus modernizarea Ierusalimului, dar kaiserul a pus capăt întrevederii, fără să spună „nici da, nici nu".

Ironia este că atât kaiserul, cât și Herzl detestau Ierusalimul: „Un morman de pietroaie, arid și deprimant", scria Wilhelm, „stricat de cartierele mari și foarte moderne, ridicate de coloniile evreiești. Sunt aici 60 000 de asemenea oameni, murdari și unsuroși, servili și abjecți, care nu fac altceva decât încearcă să-și păcălească vecinii cu fiecare bănuț — zeci de harpagoni".[237] Dar i-a scris vărului său, împăratul rus Nicolae al II-lea, că disprețuia încă și mai mult „adorația fetișistă" a creștinilor — „părăsind Orașul Sfânt, m-am simțit profund rușinat înaintea musulmanilor". Herzl aproape că era de acord: „Când îmi voi aduce aminte de tine, în zilele ce vor veni, o, Ierusalime, nu va fi cu încântare! Pe străduțele tale duhnitoare zace adunat mucegaiul a două mii de ani de mizerie, intoleranță și neomenie". Zidul Plângerii, în viziunea lui, era impregnat de „cerșetorie hidoasă, mizerabilă, disperată".

Herzl visa, în loc de aceasta, că, „dacă Ierusalimul va fi vreodată al nostru, aș curăța tot ce nu este sfânt, aș nimici găurile infecte de șobolani", păstrând Orașul Vechi doar în chip de loc istoric, precum Lourdes sau Mecca. „Aș construi un oraș nou-nouț, aerisit și confortabil, cu un sistem adecvat de canalizare, în jurul Locurilor Sfinte". Mai târziu, Herzl a decis că Ierusalimul nu trebuie să fie împărțit cu alții: „Vom declara Ierusalimul un loc extrateritorial, astfel încât să nu aparțină nimănui, fiind al tuturor, Locurile lui Sfinte aparținând tuturor credincioșilor".

După ce kaiserul a pornit pe drumul Damascului, unde s-a declarat protectorul Islamului și l-a înzestrat pe Saladin cu un nou mormânt, Herzl a văzut viitorul în trei hamali evrei vânjoși, îmbrăcați cu caftane: „Dacă putem aduce aici 300 000 de evrei ca ei, tot pământul lui Israel va fi al nostru".

Dar Ierusalimul era deja, în foarte mare măsură, centrul evreiesc al Palestinei: din cei 45 300 de locuitori, 28 000 erau acum evrei — o creștere care deja îi îngrijora pe conducătorii arabi. „Cine le poate contesta evreilor drepturile asupra Palestinei?", i-a spus bătrânul Yusuf Khalid prietenului său Zadok Khan, șef-rabinul Franței, în 1899. „Dumnezeu știe că, istoricește vorbind, este într-adevăr țara voastră", dar „forța brută a realității" arăta că „Palestina este acum parte integrantă din Imperiul Otoman, și, mai grav, e locuită și de alte popoare decât cel israelit". Chiar dacă scrisoarea datează dinaintea ideii de națiune palestiniană — Khalidi era un ierusalemit, un arab, un otoman și, în ultimă instanță, un cetățean al lumii — și a necesității de a nega dreptul evreilor asupra Sionului, el

[237] Gigantismul teuton al kaiserului a schimbat panorama Ierusalimului modern. Azilul Augusta Victoria construit de el, o fortăreață germană medievală, cu un turn hidos atât de înalt, încât se putea vedea din Iordania, domina Muntele Măslinilor, iar Biserica lui catolică de pe Muntele Sionului, cu hramul Adormirii Maicii Domnului, al cărei model la exterior era catedrala din Worms, iar la interior, capela din Aachen a lui Charlemagne, avea „turnuri masive mai potrivite pentru Valea Rinului".

a prevăzut că ideea reîntoarcerii evreilor, oricât de străveche și de legitimă ar fi fost, se va ciocni de prezența străveche și legitimă a arabilor.

În aprilie 1903, pogromul din Chișinău, susținut de ministrul de interne al țarului, Viaceslav von Plehve, a declanșat un val de masacre și de teroare împotriva evreilor în toată Rusia.[238] Cuprins de panică, Herzl a plecat la Sankt Petersburg ca să negocieze cu Plehve însuși, supremul antisemit, dar, neajungând nicăieri cu kaiserul și cu sultanul, a început să caute un teritoriu provizoriu în afara Țării Sfinte.

Herzl avea nevoie de un nou susținător: el a propus o patrie pentru evrei fie în Cipru, fie în regiunea El Arish din Peninsula Sinai, parte din Egiptul britanic, ambele aproape de Palestina. În 1903, Natty, primul lord din Familia Rothschild, care trecuse în cele din urmă la sionism, i l-a prezentat pe Herzl lui Joseph Chamberlain, secretarul britanic al afacerilor coloniale, care a scos din discuție Ciprul, dar a fost de acord să analizeze varianta El Arish. Herzl a angajat un avocat care să redacteze o cartă pentru colonia evreiască. Avocatul în cauză era politicianul liberal David Lloyd George, pe atunci în vârstă de patruzeci de ani, ale cărui decizii vor modifica mai târziu soarta Ierusalimului mai mult decât ale oricărui alt om de la Saladin încoace. Cererea a fost respinsă, spre marea dezamăgire a lui Herzl. Chamberlain și premierul Arthur Balfour au venit cu ideea altui teritoriu — ei au oferit Uganda sau, și mai bine, o parte din Kenya, ca patrie pentru evrei. Herzl, care nu mai avea alternativă, a acceptat cu titlu provizoriu.

Indiferent de tentativele sale eșuate de a câștiga de partea lui împărați și sultani, Herzl și sionismul său le-au dat speranțe evreilor persecutați din Rusia, îndeosebi băiatului unui avocat înstărit din Płońsk. La unsprezece ani, David Grün vedea în Herzl pe Messia care avea să-i ducă pe evrei înapoi în Israel.

[238] Cam în această perioadă, unul dintre agenții poliției secrete a țarului, Piotr Racikovski, care era directorul biroului parizian al Ohranei, a comandat întocmirea unui text falsificat, chipurile transcrierea secretă a lucrărilor Congresului Sionist ținut de Herzl la Basel în 1897. Cartea *Protocoalele înțelepților Sionului* a fost adaptată (și, în mare parte, preluată direct, fără modificare) după o satiră franceză din 1864 îndreptată împotriva împăratului Napoleon al III-lea și după un roman german antisemit scris în 1868 de Hermann Goedsche. Protocoalele constituiau un plan ridicol, deși diabolic prin care evreii ar fi intenționat să se infiltreze în aparatele administrative, în Biserică și în presă, de unde să incite la război și revoluție, pentru a facilita crearea unui imperiu mondial condus de un autocrat după modelul lui David. Publicată în 1903, această carte era menită să atâțe antisemitismul în Rusia, unde regimul țarist se vedea amenințat de revoluționari evrei.

Cântărețul la *oud* din Ierusalim 1905–1914

David Grün devine David Ben-Gurion

Tatăl lui David Grün era deja un lider local pentru Iubitorii Sionului, mișcarea premergătoare sionismului, și un ebraist înfocat, ceea ce a făcut ca băiatul să învețe ebraica de la o vârstă fragedă. Însă David, ca mulți alți sioniști, a avut un șoc, când a citit că Herzl acceptase oferta pentru Uganda. La al șaselea congres sionist, Herzl a încercat să-și convingă adepții de oportunitatea așa-numitului ugandism, dar nu a reușit decât să-și scindeze mișcarea. Rivalul său, scenaristul englez Israel Zangwill, cel care a folosit prima oară termenul „creuzet" pentru a descrie asimilarea imigranților în America, s-a îndepărtat pentru a-și fonda propria Organizație Teritorialistă Evreiească și a urmări o serie întreagă de donquijotești Sionuri nepalestiniene. Plutocratul austriac baron Maurice de Hirsch finanța coloniile evreiești din Argentina, iar magnatul financiar Jacob Schiff din New York promova Planul Galveston — un Sion texan pentru evreii ruși, în statul american Texas. Exista mai multă susținere pentru El Arish, pentru că era mai aproape de Palestina și pentru că sionismul nu însemna nimic fără Sion, dar niciuna dintre aceste variante[239] nu a avut viață lungă, iar Herzl, epuizat de călătoriile lui peripatetice, a murit la puțin timp după aceea, în vârstă de numai patruzeci și patru de ani. Reușise totuși să consacre sionismul ca una din soluțiile la chinul evreiesc, îndeosebi în Rusia.

Tânărul David Grün l-a jelit pe eroul său, Herzl, chiar dacă „am conchis că modul cel mai eficace de a combate ugandismul este prin a ne așeza în Țara lui Israel". În anul 1905, țarul Nicolae al II-lea s-a confruntat cu o revoluție care a fost cât pe ce să-l coste tronul. Mulți dintre revoluționari erau evrei — Leon Trotki fiind cel mai cunoscut —, dar aceștia, de fapt, erau internaționaliști care disprețuiau și

[239] Vor exista cel puțin treizeci și patru de planuri diferite, în locuri dintre cele mai variate, cum ar fi Alaska, Angola, Libia, Irak și America de Sud. Planul pentru Alaska, din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost satirizat de Michael Chabon în romanul său polițist *Sindicatul polițiștilor idiș*. Începând cu Churchill și Roosevelt și terminând cu Hitler și Stalin, politicienii au pus și ei la cale alte planuri: înainte să atace Uniunea Sovietică în 1941, Hitler avea de gând să-i deporteze pe evrei într-o colonie a morții din Madagascar. Pe parcursul anilor 1930 și 1940, Churchill a propus o patrie evreiască în Libia, iar în 1945, secretarul său pentru afacerile coloniilor, Lord Moyne, a sugerat Prusia de Est pentru evrei. Așa cum vom vedea, Stalin a înființat efectiv o patrie pentru evrei, iar în anii 1940 se gândea la o Crimee evreiască.

rasa, și religia. Cu toate acestea, Nicolae a avut impresia că *Protocoalele înțelepților Sionului*, broșurica măsluită antisemită, începeau să se adeverească: „Ce profeție!", scria el. „Acest an 1905 a fost cu adevărat dominat de înțelepții evrei." Obligat să accepte o constituție, el a încercat să-și refacă autocrația știrbită prin încurajarea masacrelor antisemite, venite din partea revanșarzilor naționaliști supranumiți Sutele Negre.

Pogromurile au sfârșit prin a-l determina pe David Grün, devenit membru al partidului socialist Poalei Zion — „Muncitorii din Sion" —, să urce pe unul din vapoarele cu pelerini din Odessa și să pornească spre Țara Sfântă. Băiatul din Płońsk era reprezentativ pentru A Doua *Aliyah*, valul de pionieri colonișți laici, mulți dintre ei socialiști, care priveau Ierusalimul ca pe un cuib de superstiții medievale. În 1909, acești coloni au fondat Tel Avivul, pe dunele de nisip din apropierea anticului port Jaffa; în 1911, ei au creat o nouă fermă colectivă — primul kibbutz — în nord.

Grün nu a vizitat Ierusalimul timp de mai multe luni de la sosirea sa, ci a lucrat pe câmpurile Galileii, până când, pe la mijlocul anului 1910, tânărul de douăzeci și patru de ani s-a mutat la Ierusalim ca să scrie pentru un ziar sionist. Mic și slab, cu părul buclat și veșnic îmbrăcat într-o rubașcă rusească, pentru a-și scoate în evidență convingerile socialiste, el a adoptat pseudonimul literar de „Ben-Gurion", împrumutat de la unul dintre aghiotanții lui Simon Bar Kohva. Cămașa veche și numele nou revelau cele două laturi ale liderului sionist în formare.

Ben-Gurion credea, la fel ca majoritatea camarazilor săi sioniști de la vremea aceea, că un stat evreu socialist putea fi creat fără violență și fără dominație sau strămutare în detrimentul arabilor palestinieni, ci, mai degrabă, prin conviețuire în paralel. El era convins că va exista cooperare între clasa muncitoare arabă și cea evreiască. La urma urmelor, vilaieturile otomane Sidon și Damasc, la fel ca *sanjak*-ul Ierusalim — cum se numea atunci Palestina —, erau regiuni înapoiate și de-o sărăcie lucie, slab populate cu vreo 600 000 de arabi. Spațiu erau mai mult decât destul pentru dezvoltare. Sioniștii sperau că arabii vor avea și ei partea lor din beneficiile economice ale imigrației evreiești. Dar cele două populații nu prea se amestecau între ele, iar sioniștilor nu le-a trecut prin cap că majoritatea acestor arabi nu-și doreau absolut deloc să beneficieze de avantajele colonizării evreiești.

La Ierusalim, Ben-Gurion a închiriat o cămăruță într-un subsol neaerisit, dar își petrecea timpul în cafenelele arabe ale Orașului Vechi, ascultând cele mai recente cântece arăbești la gramofon. În aceeași perioadă, un băiat arab creștin, născut la Ierusalim, care deja știa să aprecieze frumusețea și plăcerea, asculta și el aceleași cântece, în aceleași cafenele, și învăța să le cânte la lăuta sa.

Cântărețul la *oud*: Wasif Jawhariyyeh

Wasif Jawhariyyeh a început să învețe să cânte la lăută — sau *oud* — când era copil, iar în puțin timp devenise cel mai bun interpret, într-un oraș care trăia

pentru muzică: acest talent îi garanta accesul la orice fel de lume, atât în straturile de sus ale societății, cât și în cele de jos. Născut în 1897, fiu al unui foarte respectat consilier municipal de religie creștin-ortodoxă, apropiat de Familii, Wasif avea un temperament artistic mult prea accentuat, pentru a deveni în timp o notabilitate locală. A fost dat în ucenicie la un bărbier, dar la puțină vreme și-a sfidat părinții, pentru a deveni muzician. Martor la toate și cunoscând pe toată lumea, de la nobilii ierusalimiți și pașale otomane la cântărețe egiptene, muzicieni consumatori de hașiș și evreice de moravuri ușoare, folositor elitei dar fără a face parte din ea, Wasif Jawhariyyeh a început să scrie un jurnal la vârsta de șapte ani, jurnal care rămâne una din capodoperele literaturii Ierusalimului.[240]

Când și-a început el jurnalul, tatăl lui Wasif încă se mai ducea la slujbă călare pe un măgăruș alb, dar a văzut prima „trăsură fără cai", un automobil Ford, condus de unul din colonii americani, pe drumul spre Jaffa; obișnuit dintotdeauna să trăiască fără electricitate, curând a devenit un client fidel al noului cinematograf din cartierul rușilor („intrarea costa un *bișlik* otoman, plătit la ușă").

În pestrițul amestec cultural, Wasif se simțea ca peștele în apă. Creștin educat la școala engleză particulară St George, studia Coranul și îi plăcea să facă picnicuri pe Muntele Templului. Pentru el, sefarzii erau „Yahud, awlad Arab" (evrei, fii ai arabilor) — îmbrăca ținută de gală de Purim și participa la sărbătoarea anuală a evreilor de lângă mormântul lui Simon cel Drept, unde cânta melodii andaluze la *oud* și la tamburină. În cursul unei reprezentații obișnuite, acasă la un croitor evreu din cartierul Montefiore, el a cântat varianta evreiască a unui foarte cunoscut cântec arab, acompaniind un cor aşkenazi.

În 1908, Ierusalimul a sărbătorit Revoluția Junilor Turci, care l-a înlăturat pe tiranul Abdul-Hamid, cu poliția lui secretă. Junii Turci — Comitetul pentru Uniune și Progres — au reinstaurat Constituția din 1876 și au organizat alegeri parlamentare. În entuziasmul momentului, Albert Antebi, un afacerist local pe care susținătorii săi îl numeau Pașa al Evreilor, iar dușmanii, Micul Irod, a aruncat sute de pâini gratis mulțimii în delir, la Poarta Jaffa. Copiii improvizau pe stradă piese de teatru inspirate din lovitura de stat a Junilor Turci.

Arabii credeau că vor fi în sfârșit eliberați de sub jugul despotismului otoman. Primii naționaliști arabi nu erau foarte siguri dacă își doreau un regat cu centrul în Arabia sau o Sirie mare, dar scriitorul libanez Najib Azouri observase deja că aspirațiile arabilor și cele ale evreilor evoluau în paralel — și era inevitabil să se ciocnească. Ierusalimul a ales doi reprezentanți ai Familiilor patriciene, Uthman al-Husseini și Ruhi, nepotul lui Yusuf Khalidi, scriitor, politician și om de lume, ca membri în Parlament. La Istanbul, Ruhi Khalidi a devenit vicepreședinte al Camerei Deputaților, folosindu-se de funcția sa politică pentru a face campanie împotriva sionismului și a achizițiilor de teren făcute de evrei.

Familiile bogate din Ierusalim prosperau încă și mai tare. Băieții lor învățau, la fel ca Wasif, la școala engleză St George, iar fetele, la școala de fete Husseini. Acum, femeile purtau haine atât după moda arabă, cât și după cea occidentală.

[240] Ironia face că, în timp ce europenii citesc și recitesc memoriile superficiale ale vizitatorilor europeni, această cronică extraordinară a orașului, care acoperă patruzeci de ani până la crearea statului Israel și dincolo de această dată, continuă să fie publicată numai în arabă.

Școala britanică a adus fotbalul la Ierusalim: în fiecare sâmbătă se organiza un meci pe terenul amenajat lângă Bab al-Sahra; băieții familiei Husseini erau printre cei mai pasionați participanți — unii jucau chiar cu fesul tradițional pe cap. Înainte de Războiul cel Mare, Wasif mergea încă la școală, dar ducea deja o viață dublă de boem. Cânta la *oud* și servea drept intermediar de încredere și organizator de petreceri, dacă nu chiar ca un soi de proxenet pentru Familii, care acum locuiau în exteriorul Zidurilor, în noile lor conace din Sheikh Jarrah. Nobilii obișnuiau să închirieze o garsonieră sau *odah*, în oraș — un mic apartament în care veneau să joace cărți și unde își întâlneau concubinele, iar Wasif păstra la el un rând de chei. Protectorul lui Wasif, Hussein Effendi al-Husseini, care era fiul primarului, o ținea pe cea mai apetisantă dintre concubine, Persefona, o croitoreasă greco-albaneză, în „odaia" lui de pe șoseaua Jaffa, unde această midinetă cu spirit întreprinzător își deschisese propria mică afacere: făcea comerț cu vite și își vindea propria marcă de ulei medicinal pe bază de cimbru. Persefonei îi plăcea nespus să cânte și era acompaniată la *oud* de tânărul Wasif. Când Husseini i-a luat locul tatălui său, devenind el însuși primar, în 1909, i-a găsit Persefonei un soț cu care să se mărite.

Prin tradiție, metresele nobililor locali fuseseră evreice, armence sau grecoaice, dar de-acum miile de pelerini ruși au devenit cea mai bogată sursă de aprovizionare pentru hedoniștii orașului. Wasif a consemnat că, în compania viitorului primar Ragheb al-Nashashibi și a lui Ismail al-Husseini, a aranjat petreceri secrete „pentru domnițele rusoaice". Întâmplarea a făcut însă ca, tocmai în acest moment, un pelerin rus la Ierusalim, cu totul atipic, să se plângă de incredibila decadență și desfrânare a concetățenilor săi din acest oraș. Sosit la Ierusalim în martie 1911, sibariticul monah în cauză era sfătuitorul spiritual și mângâierea țarului și țarinei din Rusia, pe al căror copil, Alexei, bolnav de hemofilie, numai el îl putea tămădui.

Rasputin: călugărițele rusoaice să ia aminte

„Nici că aș putea descrie simțămintele de bucurie, cerneala nu-mi este de niciun folos, când sufletul îți cântă ferice «Domnul s-a sculat din morți»", scria Grigorii Rasputin, un țăran siberian de patruzeci și patru de ani metamorfozat în sfânt rătăcitor. Prima oară venise la Ierusalim în 1903, ca pelerin anonim, și nu uitase nici acum cumplita experiență a călătoriei pe mare de la Odessa, „înghesuiți ca vitele în burta vasului, nu mai puțin de 700 de inși la un loc". De atunci, însă, Rasputin urcase mult pe scara socială. De data aceasta, Nicolae al II-lea, care îl numea pe Rasputin „prietenul nostru", îi finanțase pelerinajul pentru a-l îndepărta din Sankt Petersburg și a dezamorsa criticile tot mai acerbe la adresa acestui sfânt păcătos, care se afișa fără jenă, chefuia cu prostituate și urina în văzul lumii în restaurante. De această dată, Rasputin era oaspete de seamă, găzduit cu mare pompă în reședința princiară a patriarhului ortodox din Ierusalim, deși se socotea pe sine un demn reprezentant al pelerinilor obișnuiți, exprimând „fericirea de nepătruns" a Paștelui: „Totul este precum era odată: îi vezi pe oameni îmbrăcați

la fel ca în vremurile biblice, purtând aceleași mantii și straiul ciudat al Vechiului Testament. Mi se topește sufletul în lacrimi". Plus femeile și alcoolul, domenii în care Rasputin era un expert.

În 1911, peste 10 000 de ruși, în majoritate țărani recalcitranți, au venit pentru Sărbătoarea de Paște, înnoptând în adăposturile tot mai vaste ale Complexului Rusesc și rugându-se în biserica Sfintei Maria Magdalena, ctitoria Marelui Duce Serghei, și în noua catedrală Alexandr Nevski de alături.[241] Acești pelerini au adus un renume din ce în ce mai prost țării lor: încă de la început, consulul rus îl descria pe episcopul Chiril Naumov drept „un alcoolic și un măscărici care se înconjoară cu comedianți arabi și cu femei". În privința pelerinilor, „mulți dintre ei trăiesc la Ierusalim într-un fel care nu se potrivește nici cu sfințenia locului, nici cu țelul călătoriei lor, lăsându-se pradă feluritelor ispite".

Pe măsură ce numărul lor creștea, pelerinii, care nu se dădeau în lături de la încăierări și beții, deveneau tot mai greu de controlat, iar Rasputin și-a dat arama pe față, arătând cât de mult îi ura pe catolici și pe armeni — ca să nu mai vorbim de musulmani. În 1893, garda de corp a unui pelerin rus bogat ucisese cu pistolul un paracliser și alte trei persoane, atunci când un catolic îi ceruse să-i facă loc în biserică. „Băutură se găsește peste tot și ei o beau, pentru că e ieftină, de obicei făcută de călugărițele ateniene", explica Rasputin. Mai gravă era promiscuitatea: așa cum am văzut, nimic mai ușor decât să se procure pelerine rusoaice pentru chefurile notabilităților din Ierusalim, iar unele rămâneau de tot, ca metrese. Rasputin știa el ce știa, atunci când își avertiza compatrioții:

> Călugărițele nu trebuie să vină aici! Cele mai multe dintre ele își câștigă pâinea departe de Orașul Sfânt. Fără a intra în prea multe amănunte, oricine a fost aici înțelege prea bine câte greșeli pot face frații și surorile noastre mai tinere! E foarte greu pentru fete, ele sunt obligate să rămână mai mult timp, ispita e mare, dușmanul [catolicii? musulmanii?] e grozav de pizmaș. Multe dintre ele ajung să fie țiitoare și femei care se vând în piețe. Nu vă mirați dacă vin la voi și vă spun: „Avem ocrotitorul care ne păzește", apoi vă trec pe răboj![242]

Negoțul cu plăceri se desfășura în ambele sensuri. Stephen Graham, jurnalistul englez care i-a însoțit pe pelerinii țărani cam în aceeași perioadă în care Rasputin

[241] Serghei, protector al prezenței rusești, era de mult mort. În 1905, își dăduse în sfârșit demisia din postul de guvernator general al Moscovei, dar fusese sfârtecat în urma unui atentat terorist, în interiorul Kremlinului. Soția lui, Ella, fugise afară și, târându-se pe jos, adunase ea însăși bucățile din corpul soțului ei, deși nu s-au putut identifica decât un fragment fără braț din trunchi, un fragment din craniu și o falcă. Ea l-a vizitat pe ucigaș la închisoare, înainte de a fi executat. După aceea, i-a succedat lui Serghei ca președinte al Societății Palestinei, pe care Nicolae al II-lea o supraveghea acum personal. Ella a răcit însă relațiile cu sora ei, țarina Alexandra, din cauza influenței crescânde a lui Rasputin. Destinul tragic o va aduce din nou la Ierusalim, dar după moarte.

[242] La întoarcerea în Rusia, Rasputin și-a reluat rolul în intimitatea familiei imperiale. El și-a publicat *Gândurile și cugetările despre călătoria la Locurile Sfinte*, în chiar toiul Primului Război Mondial, în 1915, când Nicolae al II-lea comanda pe front armata rusă, lăsând-o pe Alexandra, sfătuită de Rasputin, să conducă efectiv țara pe frontul de acasă — cu consecințe dezastruoase. Rasputin era analfabet, cartea sună de parcă ar fi fost dictată și se spune că țarina însăși ar fi corectat-o. Menită să-i promoveze imaginea de pelerin respectabil, atunci când el se afla în culmea puterii și a lipsei sale de popularitate, a fost prea târziu; la puțin timp după aceea, avea să fie asasinat.

se afla acolo, descria cum „femeile arabe se descurcau să pătrundă în hanuri pe durata Săptămânii Mari, în ciuda interdicțiilor, și le vindeau țăranilor sticle cu tărie. Ierusalimul a început să fie plin-ochi cu pelerini și turiști, dar și pungași de bâlci, saltimbanci și vânzători ambulanți, polițiști muntenegreni, jandarmi turci călare, pelerini pe măgari, pelerini în căruțe", englezi și americani, dar „Orașul Sfânt le este dat pe mână rușilor, armenilor, bulgarilor și arabilor creștini".

Vânzătorii ambulanți ruși îi escrocau pe vizitatori. Filip, un „țăran înalt și cu umeri lați, dar burtos, cu fața lătăreață, murdară și acoperită de țepii negri ai bărbii nerase, cu o mustață stufoasă arcuită senzual peste buzele groase, roșii și moi", era un exemplu reprezentativ — „chefliu pentru călugări, aducător de clienți pentru negustorii ecleziaști, contrabandist, un ins lipsit de morală care făcea comerț cu mărunțișuri religioase" confecționate într-o așa-zisă „fabrică evreiască". Preoți răspopiți își încheiau vizita la Ierusalim „căzuți în patima beției și în isterie religioasă, ajunși să spele morții" — căci mulți ruși mureau (fericiți) la Ierusalim. În paralel, venind să se adauge acestei combinații explozive, propagandiștii marxiști propovăduiau revoluția și ateismul în fața țăranilor ruși.

În Duminica Floriilor din perioada vizitei lui Graham, în timp ce soldații turci îi împingeau la o parte pe pelerini cu lovituri, mulțimea a dat buzna afară din biserică „în țipetele și chiuiturile ascuțite ale arabilor ortodocși, cuprinși de frenezie religioasă", când, brusc, a năvălit „o bandă de turci cu fesuri roșii și musulmani cu turbane, care au scos un urlet prelung, făcându-și loc cu ghionturi și lovituri, s-au năpustit asupra celui care purta ramura de măslin, i-au smuls-o din mâini, au rupt-o în bucăți și apoi s-au făcut nevăzuți. O fată din America făcea poze cu un aparat Kodak. Arabii creștini au jurat răzbunare". După aceea, rușii au așteptat al Doilea Advent al „marelui cuceritor" la Poarta de Aur. Dar punctul culminant era, ca întotdeauna, Lumina Sfântă: când flacăra a apărut, „ortodocșii exaltați și-au vârât mănunchiuri întregi de lumânări aprinse în sân, țipând de bucurie, în extaz. Cântau de parcă erau sub influența unui drog extraordinar", intonând „un singur strigăt călăuzitor: *KYRIE ELEISON* — HRISTOS A ÎNVIAT!" Dar „nu a lipsit călcarea în picioare obișnuită", gloata trebuind să fie dispersată cu lovituri date cu cravașa și cu patul puștii.

Graham a consemnat în noaptea aceea cum tovarășii săi de călătorie — „emoționați, înfrigurați și agitându-se ca niște copii" — și-au umplut ranițele cu pământ de la Ierusalim, apă din râul Iordanului, ramuri de palmier, giulgiuri, stereoscoape — „și ne-am sărutat cu toții, încă o dată!"

> Câte îmbrățișări și sărutări au mai fost în noaptea asta; pupături pline de veselie, încurcându-ne unii în bărbile și favoriții celorlalți. Apoi a început o zi de sărbătoare gălăgioasă. Cantitatea de vin, coniac și arak [lichior de anason] consumată ar fi îngrozit pe cei mai mulți englezi. Iar țopăiala beților i-ar fi fost cu totul străină lui Iisus!

În anul acela, Paștele a coincis cu Pesach-ul evreiesc și cu Nabi Musa. În timp ce Rasputin făcea ordine în moravurile surorilor ortodoxe, pe care Wasif era

foarte ocupat să le corupă, un aristocrat englez a declanșat răzmeriţe care aveau să ţină prima pagina a ziarelor în lumea întreagă.

Onorabilul căpitan Monty Parker și Chivotul Legii

Monty Parker, un aristocrat englez în vârstă de douăzeci și nouă de ani, mândru purtător al unei mustăţi luxuriante deasupra unei bărbuţe frumos tunse în stilul lui Edward al VII-lea și având gusturi costisitoare, dar venituri minimale, era o puşlama oportunistă — însă credulă — veşnic în căutarea unei metode uşoare de a se îmbogăţi sau, măcar, de a găsi pe cineva care să-i suporte cheltuielile pentru o viaţă în lux. În anul 1908, acest absolvent al Universităţii Eton, fiu al unui ministru din ultimul guvern al premierului Gladstone, fratele mai mic al baronului de Morley, fost ofiţer al Regimentului de Gardă și veteran al Războiului Anglo-Bur, a cunoscut un hierofant finlandez care l-a convins că ar putea descoperi, împreună, la Ierusalim, cea mai preţioasă comoară din istoria lumii.

Finlandezul era dr. Valter Juvelius, profesor, poet și adept al spiritualismului, cu o slăbiciune pentru robele preoţești din vechime și descifrarea codurilor secrete biblice. După ani de analiză a Cărţii lui Iezechiel și încurajat de rezultatele şedinţelor de spiritism cu un medium suedez, Juvelius era convins că a descoperit ceea ce el singur numea „Cifrul secret al lui Iezechiel". Acesta revela faptul că, în anul 586 î.e.n., când Nabucodonosor se pregătea să distrugă Ierusalimul, evreii ascunseseră ceea ce Juvelius botezase „Arhiva Templului" — Chivotul Legii —, într-un tunel aflat în partea de miazăzi a Muntelui Templului. Dar avea nevoie de un om cu iniţiativă, un om de acţiune, care îl putea ajuta să strângă fondurile necesare pentru găsirea Chivotului. Cine altcineva ar fi fost mai potrivit, în acest scop, decât un aristocrat englez cam netot, dar plin de energie, care avea relaţii în toată lumea bună a Londrei edwardiene?

Juvelius i-a arătat prospectul său secret lui Parker, care a citit entuziasmat următoarea revelaţie:

> În acest moment sunt sigur că am dovedit, în mod empiric, extrem de ingenioasa deducţie că intrarea spre Arhiva Templului este Akeldama și că aceasta se află neatinsă în ascunzătoarea ei. Ar trebui să fie o treabă foarte simplă, scoaterea Arhivei Templului din tainiţa ei veche de 2 500 de ani. Existenţa Cifrului dovedește faptul că Arhiva Templului rămâne neatinsă.

Parker s-a lăsat convins de teza atent argumentată a acestui maniac — chiar dacă era cam tot atât de rațională ca intriga romanului *Codul lui Da Vinci*. Într-o vreme când până și kaiserul participa la şedinţe de spiritism și mulţi credeau în conspiraţia evreiască, Juvelius n-a întâmpinat nicio dificultate în a-și găsi adepţi. Cum îi scria unul dintre aceștii convertiţi: „Evreii sunt un neam destul de secretos" — prin urmare, era firesc ca ei să fi ascuns foarte bine Chivotul.

Prin mijlocirea lui Parker, documentul lui Juvelius a fost tradus din limba finlandeză și tipărit sub forma unei broșuri frumos colorate. După care Parker le-a povestit amicilor săi, o adunătură rău famată de aristocraţi înglodaţi în datorii

și ofițeri cu apucături de pungași,[243] despre această fabuloasă ocazie de îmbogățire: mai mult ca sigur că o asemenea descoperire ar valora cel puțin 200 de milioane de dolari! Fiind bun de gură, ca un veritabil agent de vânzări, el a reușit curând să atragă atât de mulți investitori, că nu le mai făcea față. A obținut o grămadă de bani, de la aristocrați britanici, ruși și suedezi, dar și de la americani bogați, cum ar fi Consuelo Vanderbilt, ducesa de Marlborough. Asociația întreprinzătoare a lui Parker avea nevoie de acces liber pe Muntele Templului și în Orașul lui David, chestiune care se putea aranja, credea el cu tărie, „prin mijlocirea unui bacșiș generos!". În primăvara anului 1909, Parker, Juvelius și căpitanul Hoffenstahl, suedezul care îndeplinea rolul de gardă de corp și om bun la toate, au vizitat locurile vizate din Ierusalim, după care au plecat cu vaporul la Istanbul, unde Monty, oferindu-le demnitarilor 50 la sută din comoară, atunci când va fi găsită, și ceva bani gheață în avans, a reușit să corupă mare parte din noul regim al Junilor Turci, pornind de foarte sus, de la marele vizir, și ajungând să semneze un contract între Djavid Bei, ministrul de finanțe, și „Onorabilul M. Parker de la Clubul Turf din Londra".

Sublima Poartă i-a recomandat lui Parker să-l angajeze drept mijlocitor pe un armean, domnul Macasadar, și a trimis doi împuterniciți să supravegheze săpăturile. În august 1909, căpitanul Hoffenstahl a luat „Cifrul" de la Juvelius, după care s-a îndreptat spre Ierusalim, unde îl așteptau Parker și prietenii săi; acolo, și-au stabilit cartierul general în fortăreața Augusta Victoria a kaiserului, pe Muntele Măslinilor, și s-au cazat la hotelul Fast (cel mai bun din oraș). Monty și amicii lui s-au comportat ca niște băieți de bani gata aflați în vacanță departe de părinți, dând „petreceri-monstru" și organizând concursuri de tir în care foloseau portocale pe post de ținte de antrenament. „Într-o dimineață, am auzit niște zgomote ciudate", își amintea Bertha Spafford, colonista americană, „și i-am văzut pe stimabilii arheologi prostindu-se ca niște copii: alergau pe lângă măgărușii de povară și imitau strigătele scoase de băiețașii arabi care îi mânau de obicei, dar care de data aceasta erau ei urcați pe măgari". Gașca lui Parker i-a mituit pe mulți din potentații Ierusalimului, l-a corupt pe guvernatorul Azmey Pașa, a angajat o suită enormă de lucrători, călăuze, servitoare și gărzi de corp, și a început să facă săpături pe colina Ophel. Acesta a fost și rămâne punctul pivotal al demersurilor arheologice de descoperire a vechiului Ierusalim — aici săpase Charles Warren în anul 1867. Ulterior, arheologii americani Frederick Bliss și Archibald Dickie au găsit mai multe tunele, care împreună sugerează că aici s-ar fi aflat Ierusalimul regelui David. Parker era călăuzit spiritual de la distanță de către Juvelius, precum și de un alt membru al expediției, irlandezul „Lee care citește gândurile". Nici când n-a găsit nimic, Parker nu și-a pierdut credința în Juvelius.

[243] Amicii lui Parker erau căpitanul Clarence Wilson, maiorul Foley, care participase la Atacul Jameson asupra Transvaalului, Onorabilul Cyril Ward, fiul mai mic al baronului de Dudley, căpitanul Robin Duff, văr cu ducele de Fife, și căpitanul Hyde Villiers, văr cu baronul de Jersey, precum și doi scandinavi: contele Herman Wrangel și un anumit van Bourg, un mistic care a scos din sărite întregul grup când a sugerat că, de fapt, comoara s-ar putea să fie pe Muntele Ararat, și nicidecum la Ierusalim.

Evreii Ierusalimului, având susținerea baronului Edmund de Rothschild (care finanța și el un demers de săpături după Chivotul Legii), au reclamat că Parker profanează un pământ sacru pentru evrei. Musulmanii erau și ei neliniștiți, dar otomanii îi țineau la distanță. Pentru a le risipi suspiciunile, Parker l-a angajat pe părintele Vincent de la Ecole Biblique, un arheolog respectat, să-i supravegheze excavația — care a descoperit, în fapt, dovezi suplimentare că era vorba de amplasamentul unei așezări foarte vechi. Vincent nu avea nici cea mai vagă idee despre scopul real al săpăturilor.

La sfârșitul anului 1909, ploile au întrerupt activitatea lui Parker, dar în 1910 el s-a întors la Jaffa pe iahtul lui Clarence Wilson, botezat *Water Lily*, și a continuat săpăturile. Muncitorii arabi au intrat în grevă de mai multe ori. Când instanțele de judecată au amenințat că le vor ține partea arabilor, Monty și asociații săi au decis că numai o reprezentație pompoasă, amintind de armata britanică, ar fi fost de natură să-i intimideze pe băștinași — ca atare, s-au hotărât să se ducă la primar (protectorul lui Wasid, cântărețul la *oud*) „în uniformă completă". Căpitanul Duff, purtând cască metalică, platoșă și mănușile albe ale Regimentului de Gardă, și Monty Parker în veston stacojiu și cu chipiul din blană de urs erau, după cum își amintește maiorul Foley, „vedetele principale ale defilării. Am făcut senzație!"

După ce greviștii au fost concediați, această paradă burlescă a pornit-o în triumf prin Orașul Vechi, condusă, ca să-l citățm din nou pe Foley, de „o trupă de lăncieri turci, apoi primarul și comandantul trupei, niște clerici, pe urmă Duff, Parker, eu, Wilson, Macasadar și jandarmii turci la coadă". Pe neașteptate, catârul lui Duff a luat-o la goană prin bazar, cu căpitanul agățat în șa, care în final s-a trezit aruncat într-un morman de arahide, spre marele amuzament al amicilor săi. „Un evreu bătrân", povestește Foley, „a crezut că venise sfârșitul lumii și a început să se văicărească în idiș".

Această paradă demonstrativă — sau, mai degrabă, „bacșișul generos" — a funcționat pentru moment. Parker trimitea meticulos rapoarte secrete către asociație, denumită criptic FJMPW, după unii dintre membrii ei, precum și evidența banilor dați drept mită, care în cursul primei sale vizite se ridicaseră la suma de 1 900 de lire sterline. În primul an, el a cheltuit 3 400 de lire sterline, iar când a trebuit să se întoarcă, în 1910, în contabilitatea lui scrie: „Plăți către înalți responsabili din Ierusalim: 5 667 de lire sterline". Primarul, Hussein Husseini, primea 100 de lire sterline pe lună. Aceste șpăgi grase trebuie să fi fost mană cerească pentru nobilii Ierusalimului, dar Parker și-a dat seama că guvernul Junilor Turci este instabil și că Ierusalimul reprezintă o chestiune foarte delicată în plan politic: „Trebuie acționat cu cea mai mare precauție, căci și cea mai mică greșeală poate duce la enorme greutăți!", scria el într-un raport. Totuși, nici măcar el nu era pe deplin conștient că se joacă cu focul — pe un butoi cu pulbere. Atunci când a reluat săpăturile, în primăvara anului 1911, Parker a scos din buzunar și mai mulți bani, dar de-acum era disperat: el a hotărât să sape pe Muntele Templului, mituindu-l pe șeicul Khalil al-Ansari, custodele moștenitor al Haramului, și pe fratele acestuia.

Parker și gașca lui, deghizați cu haine arăbești de pantomimă, s-au strecurat pe Muntele Templului și, chiar în imediata apropiere a Domului, au spart cu

târnăcopul pavimentul, ca să ajungă la tunelele secrete de dedesubt. Numai că, în noaptea de 17 aprilie, un paznic de noapte musulman care nu-și găsea somnul în propria casă înțesată de lume a hotărât să-și așeze culcușul în aer liber, pe Haram, unde i-a surprins pe englezi — și a luat-o la fugă pe străzile orașului, strigând în gura mare că niște creștini în straie de arabi sapă pe sub Domul Stâncii.

Muftiul a oprit toată procesiunea sărbătorii de Nabi Musa și a înfierat această conspirație drăcească dintre britanici și otomani. O gloată furioasă, întărită cu pelerinii din cadrul procesiunii, a alergat să apere Nobilul Lăcaș. Căpitanul Parker și amicii săi au fost nevoiți să galopeze din toate puterile spre Jaffa, ca să scape cu viață. Mulțimea, în care pentru prima și ultima oară se uniseră musulmani și evrei, ambele comunități fiind la fel de ultragiate, a încercat să-i linșeze pe șeicul Khalil și pe Macadasar, ale căror vieți au fost salvate doar atunci când a intervenit garnizoana otomană și i-a arestat. Alături de polițiștii care păzeau expediția lui Parker, ei au fost încarcerați la Beirut. Monty Parker a scăpat ca prin urechile acului, reușind să se îmbarce pe *Water Lily*. Dar poliția din port a fost alertată că s-ar putea să aibă asupra lui Chivotul Legii. Polițiștii l-au percheziționat, i-au căutat și în bagaj, dar n-au găsit niciun chivot. Parker era conștient că trebuie să scape de acolo — așadar, i-a îmbrobodit pe jandarmii otomani, făcând pe gentlemanul englez: a aprins toate luminile pe iahtul Water Lily și a anunțat că urmează „să dea o recepție la bord pentru notabilitățile din Jaffa". După care a ridicat ancora și a plecat, exact când ei se pregăteau să urce la bord.

La Ierusalim, mulțimea amenința să-l omoare pe guvernator și să ia gâtul oricărui britanic, după ce se răspândise zvonul că Parker a furat coroana lui Solomon, Chivotul Legii și sabia lui Mahomed. Temându-se pentru viața lui, guvernatorul s-a ascuns. În dimineața zilei de 19 aprilie, ziarul londonez *Times* scria că „s-a produs o extraordinară tulburare în tot orașul. Prăvălii închise, țărani care nu știu cum să fugă mai repede din oraș, zvonuri care se răspândesc cu iuțeala fulgerului". Creștinii erau îngroziți că „pelerinii mahomedani veniți pentru Nabi Musa" se pregătesc „să-i omoare pe toți creștinii". În același timp, musulmanii așteptau, împietriți de spaimă, momentul în care „8 000 de pelerini ruși vin înarmați să-i măcelărească pe mahomedani". Toate taberele credeau că „însemnele regale solomonice" fuseseră „transbordate pe vasul căpitanului Parker".

Europenii au rămas în casele lor, zăvorându-și porțile. „Mânia oamenilor din Ierusalim era atât de mare", își amintește Bertha Spafford, „încât s-au trimis patrule pe fiecare stradă." Apoi, în ultima zi a sărbătorii Nabi Musa, când 10 000 de ierusalimiți erau pe Muntele Templului, „gloata s-a călcat în picioare. O panică îngrozitoare a luat naștere, țărăncile și pelerinii escaladând zidurile, alergând cât îi țineau picioarele spre porțile orașului și urlând că vin ucigașii. Fiecare familie s-a înarmat și s-a baricadat în casă. «Eșecul afacerii Parker»", scria Spafford, „a fost cel mai aproape de provocarea unui masacru anticreștin, dintre toate lucrurile care s-au întâmplat pe parcursul lungii noastre ședere la Ierusalim". Ziarul *New York Times* dădea de știre lumii: „Au plecat cu Comoara lui Solomon. Englezii dispar cu iahtul după săpături sub moscheea lui Omar. SE SPUNE CĂ AU GĂSIT

CORONANA REGELUI. Guvernul turc trimite înalți oficiali la Ierusalim să ancheteze".

Monty Parker, care n-a înțeles absolut deloc cât de grave erau toate aceste lucruri, s-a întors pe mare la Jaffa în toamna aceluiași an, dar a fost sfătuit să nu pună piciorul pe uscat, „altfel s-ar putea isca și mai mult scandal". El le-a spus investitorilor săi că va „porni spre Beirut", unde voia să-i viziteze pe cei arestați. Planul lui era să meargă apoi mai departe: „La Ierusalim, ca să liniștesc presa și să le bag mințile în cap notabilităților. După ce se liniștesc apele, îl voi convinge pe guvernator să-i scrie marelui vizir și să-i spună că ne putem întoarce fără niciun pericol!" Ierusalimul nu și-a „băgat niciodată mințile în cap", dar Parker a continuat să încerce, până în 1914.[244]

Între Londra și Istanbul au existat schimburi de obiecții diplomatice, guvernatorul Ierusalimului a fost concediat, complicii lui Parker au fost judecați, dar achitați (din moment ce nu se furase nimic), banii investitorilor se cheltuiseră, comoara s-a dovedit o himeră, și „afacerea Parker" a tras cortina peste cincizeci de ani de arheologie și imperialism european.

[244] Întreaga poveste a lui Parker este spusă aici pentru prima oară, având la bază nu numai scrisorile și relatările lui, ci și profețiile lui Juvelius. Chiar și în anul 1921, reprezentanții lui Parker la Ierusalim încă îl mai urmăreau în judecată pentru onorarii neplătite. În timpul Primului Război Mondial, alunecosul Parker și-a găsit un loc călduț în spatele frontului, reușind să nu ajungă în tranșee; nu s-a căsătorit niciodată, dar a întreținut nenumărate amante; a moștenit titlul de baron de Morley, cu tot cu conacul princiar al familiei, în anul 1951, și le-a comunicat mândru rudelor sale că are de gând să cheltuiască până la ultimul bănuț averea moștenită. Chiar și în anii senectuții, el a rămas, după cum îl caracterizează un membru al familiei, „o oaie neagră fără cuvânt și fără scrupule, un fanfaron vanitos, lăudăros și lacom de bani". El a trăit până în 1962, dar n-a pomenit niciun cuvințel despre Ierusalim și nu existau niciun fel de hârtii — până în 1975, când avocații familiei Parker au găsit un dosar pe care i l-au returnat celui de-al șaselea baron de Morley. Timp de mulți ani, hârtiile au zăcut în uitare, dar baronul și fratele său, Nigel Parker, au avut bunăvoința de a le pune la dispoziția autorului acestei cărți. Juvelius, devenit bibliotecar la Vyborg, a scris un roman pe baza acestei povești și a murit de cancer în 1922. Episodul respectiv n-a prea lăsat urme la Ierusalim, dar în tunelele Ophelului, care sunt acum situl unde Ronny Reich a dezgropat acele enorme turnuri canaanite, există o peșteră micuță care duce la o găleată abandonată care i-a aparținut pe vremuri lui Monty Parker.

Primul Război Mondial 1914–1916

Gemal Pașa: tiranul Ierusalimului

Aventura lui Parker dăduse la iveală realitățile administrației Junilor Turci la Ierusalim: cârmuitorii de acum nu erau cu nimic mai puțin venali și incompetenți decât predecesorii lor, dar stimulaseră așteptările arabe în privința autonomiei — dacă nu și mai mult. La Jaffa s-a înființat un ziar naționalist, *Filastin*, care să exprime această nouă atitudine. Curând, însă, a devenit limpede că Junii Turci rămâneau o organizație lipsită de scrupule și secretoasă, democratică doar de ochii lumii. Erau naționaliști turci, ferm hotărâți nu numai să spulbere speranțele arabilor, ci și să interzică predarea limbii arabe. Naționaliștii arabi au început să înființeze cluburi secrete, care să comploteze în scopul câștigării independenței, și până și Husseinii, împreună cu alte vlăstare ale nobilimii musulmane, li s-au alăturat. În paralel, liderii sioniști își încurajau noii imigranți să fondeze „orașe evreiești, mai ales la Ierusalim, centrul națiunii", și în această perioadă au cumpărat terenul necesar pentru viitoarea Universitate Evreiască de pe Muntele Scopus. Acest lucru a alarmat Familiile — cu toate că Husseinii, dar și alți proprietari de pământuri, cum ar fi familia Sursock din Liban, le vindeau cu toții teren sioniștilor, fără să scoată o vorbă.

Ruhi Khalidi, un intelectual francofon care ocupa acum funcția de vicepreședinte al Parlamentului din Istanbul, era un otoman liberal, și nu un arab naționalist. Dar el a studiat atent sionismul, scriind chiar și o carte pe această temă, concluzionând că reprezenta o amenințare. În Parlament, el a încercat să interzică orice noi achiziții evreiești de terenuri în Palestina. Cel mai bogat vlăstar al Familiilor, Ragheb al-Nashashibi, un filfizon elegant, a candidat și el pentru un loc în Parlament, promițând: „Îmi voi dedica întreaga energie înlăturării pericolului care ne pândește dinspre sionism". Editorul ziarului *Filastin* avertiza: „Dacă această stare de lucruri continuă, sioniștii vor ajunge să pună stăpânire pe țara noastră".[245]

În ziua de 23 ianuarie 1913, un ofițer de treizeci și unu de ani, Ismail Enver, membru al Junilor Turci care participase la Revoluția din 1908 și își câștigase un renume luptând împotriva italienilor în Libia, a dat buzna la Sublima Poartă, l-a

[245] Ruhi Khalidi a murit de febră tifoidă, ceva mai târziu în același an, dar mulți erau convinși să fusese otrăvit de Junii Turci.

împușcat pe ministrul de război și a luat puterea. El și doi camarazi, Mehmed Talaat și Ahmed Gemal, au format triumviratul Junilor Turci sau „Cele Trei Pașale". Enver a obținut o mică victorie în al Doilea Război Balcanic, ceea ce l-a convins că era Napoleonul turcilor, menit să restaureze imperiul. În 1914, el și-a atribuit rolul de mână forte a otomanilor și ministru de război — ba chiar s-a căsătorit cu nepoata sultanului. Cele Trei Pașale credeau că numai prin turcizarea imperiului se poate pune capăt dezintegrării finale. Programul lor de acțiune s-a constituit într-o anticipare a fascismului și a holocaustului evreiesc, prin barbaria, rasismul și cruzimea ce l-au caracterizat.

În ziua de 28 iunie 1914, anarhiști sârbi l-au asasinat pe moștenitorul tronului austriac, arhiducele Franz Ferdinand, iar marile puteri ale lumii s-au îndreptat, mai întâi șovăitoare, iar apoi călcându-se în picioare, spre Primul Război Mondial. Enver Pașa abia aștepta să intre în luptă, făcând presiuni pentru încheierea unei alianțe germane care să-i pună la dispoziție susținerea necesară în plan militar și financiar. Kaiserul Wilhelm, amintindu-și călătoria făcută în Orient, a sprijinit alianța otomană. Enver s-a desemnat singur vicegeneralissim al sultanului său marionetă și a intrat în război prin bombardarea porturilor rusești, de pe proaspăt furnizatele sale nave de război germane.

Pe 11 noiembrie, sultanul Mehmet al V-lea Rașid a declarat război Marii Britanii, Franței și Rusiei — iar la Ierusalim s-a proclamat *jihad*-ul în al-Aqsa. La început, a existat un oarecare entuziasm pentru război. Când comandantul trupelor otomane din Palestina, generalul bavarez Friedrich Kress, baron de Kressenstein, a sosit la Ierusalim, evreii l-au întâmpinat cu un arc de triumf. Germanii și-au asumat protecția evreilor, preluând-o de la britanici. În paralel, Ierusalimul aștepta sosirea noului său stăpân.

Pe 18 noiembrie, Wasif Jawhariyyeh, cântărețul la *oud*, care nu avea decât șaptesprezece ani pe atunci, l-a privit pe Ahmed Gemal, ministrul marinei și una dintre „Cele Trei Pașale" ale triumviratului turc, intrând în Ierusalim ca dictator efectiv al Siriei mari și comandant suprem al Armatei a Patra Otomane. Gemal și-a stabilit cartierul general în fortăreața Augusta Victoria, pe Muntele Măslinilor. În ziua de 20 decembrie, la Poarta Damascului a sosit un șeic bătrân, într-o caleașcă princiară care purta stindardul verde al Profetului de la Mecca. Intrarea lui în oraș a provocat o „agitație de nedescris", pe măsură ce „un alai ordonat și pitoresc de soldați mergea în urma steagului prin Orașul Vechi", stropind în jur cu apă de trandafiri. Toată suflarea Ierusalimului a urmat alaiul, „cântând Allahu Akhbar, în cea mai frumoasă paradă pe care mi-a fost dat s-o văd vreodată", scria Wasif Jawhariyyeh. Lângă zidurile Domului, Gemal a proclamat *jihad*-ul. „Veselia a pus stăpânire pe întreaga populație", a fost de acord și Kress von Kressenstein — până ce bătrânul șeic meccan a murit, pe neașteptate, chiar înainte de Crăciun, într-un stânjenitor semn de rău augur pentru jihadul otoman.

Gemal, care avea pe atunci patruzeci și cinci de ani, era un ins scund și îndesat, cu barbă, permanent apărat de un escadron de gărzi călare pe cămile; în personalitatea lui se combinau cruzimea brutală și paranoidă cu șarmul, inteligența și bufoneria grotescă. Un om de viață cu „o mare slăbiciune pentru fast și ceremonie", precum și pentru evreice frumoase, era conștient atât de măreția lui, cât

și de propria-i absurditate. În timp ce teroriza Ierusalimul, îi plăcea să joace pocher, să galopeze pe colinele Iudeei, să bea șampanie și să fumeze trabuc cu prietenul său, contele Antonio de Ballobar, consulul Spaniei. Ballobar, un aristocrat elegant care nu avea încă treizeci de ani, îl descria pe pașa Gemal ca pe *„un sale type"*, dar *„bon garçon"* — un caracter mizerabil, dar băiat bun. Bertha Spafford îl considera pe Gemal „un ins ciudat și de temut", dar și „un om cu dublă personalitate", capabil de gesturi fermecătoare și dovezi de bunătate. Odată, când nu-l vedea nimeni, a dăruit o medalie bătută cu diamante unei fetițe, ai cărei părinți au găsit-o cu bijuteria când s-au întors acasă. Unul din ofițerii lui germani, Franz von Papen, l-a caracterizat pur și simplu drept „un despot oriental extrem de inteligent".

Gemal își conducea fieful aproape independent. „Acest om cu o nelimitată putere de influență" se delecta nespus cu propria-i putere, întrebând jovial: „Care legi?! Eu le fac și eu le desfac!". Cele Trei Pașale aveau suspiciuni întemeiate la adresa loialității arabe. Având parte de o adevărată renaștere culturală, în care înfloreau aspirațiile naționaliste, arabii urau noul șovinism turc. Dar ei alcătuiau 40 la sută din populația otomană și multe din regimentele otomane erau în întregime arabe. Misiunea lui Gemal consta în a ține în frâu provinciile arabe și a suprima orice agitație arabă — sau sionistă, în fond —, apelând mai întâi la amenințări moderate, iar apoi la amenințări fățișe.

Curând după sosirea în Orașul Sfânt, el a convocat o delegație a arabilor suspectați de convingeri naționaliste. Afișând o nepăsare studiată, i-a lăsat să pălească tot mai tare. Într-un târziu, i-a întrebat:

— Voi sunteți conștienți de gravitatea crimelor voastre?

Înainte ca vreunul din ei să poată răspunde, Gemal a tunat:

— LINIȘTE! Voi știți care e pedeapsa? Execuție! Execuție!

A așteptat câteva clipe, uitându-se la ei cum tremură din cap până-n picioare, după care a adăugat pe un ton calm:

— Dar mă voi mulțumi să vă exilez, pe voi și familiile voastre, în Anatolia.

După ce arabii înspăimântați se buluciseră afară, Gemal s-a întors spre aghiotantul său și a izbucnit în râs:

— Ce să-i faci? Doar așa putem rezolva lucrurile pe-aici.

Când a avut nevoie să construiască drumuri noi, i-a spus inginerului responsabil: „Dacă drumul nu este terminat la timp, voi pune să fii executat în locul în care au fost așezate ultimele pietre!". Obișnuia să ofteze, mai degrabă cu mândrie: „Peste tot sunt oameni care gem și se vaită din cauza mea".

În timp ce Gemal își pregătea forțele, comandate în principal de ofițeri germani, pentru ofensiva împotriva Egiptului britanic, a constatat că Siria colcăia de intrigi, iar în Ierusalim avea „un cuib de spioni". Politica lui Gemal Pașa a fost simplă: „Pentru Palestina, deportare; pentru Siria, teroare; pentru Hejaz, armata". La Ierusalim, metoda aleasă consta în alinierea „rânduri-rânduri a patriarhilor, prinților și șeicilor și spânzurarea notabilităților și a adjuncților lor". Poliția lui secretă vâna trădători, iar el deporta pe oricine era suspectat de agitație naționalistă. A rechiziționat lăcașuri creștine, cum ar fi Biserica Sf. Ana, și a început să-i exileze pe ierarhii creștini, în timp ce se pregătea să atace Egiptul.

Gemal a defilat cu cei 20 000 de oameni ai săi prin Ierusalim, în drum spre front. „Ne vedem pe celălalt mal al Canalului [Suez] sau în Paradis!", s-a făli el, dar contele Ballobar a observat, cu această ocazie, un soldat otoman care își căra rația de apă într-un cărucior de copii, furat de cine știe unde — în niciun caz semnul distinctiv al unei mașinării de război impunătoare. Gemal, pe de altă parte, se deplasa numai având în bagaje „corturi somptuoase, cuiere pentru pălării și scrinuri". În ziua de 1 februarie 1915, emoționat de zelul cu care oamenii săi cântau „Steagul roșu flutură peste Cairo", Gemal a atacat Canalul cu 12 000 de soldați; au fost respinși cu cea mai mare ușurință. Gemal a pretins că nu fusese altceva decât o manevră de recunoaștere în forță a terenului, dar în cursul verii atacul său a eșuat din nou. Insuccesele militare, blocada Occidentului și represiunea crescândă a lui Gemal provocau suferință deznădăjduită, dar și hedonism dezlănțuit, la Ierusalim. N-a trecut mult până să înceapă omorurile.

Teroare și moarte: Gemal Ucigașul

La nici o lună după sosirea lui Gemal, Wasif Jawhariyyeh a văzut cadavrul unui arab într-o mantie albă atârnând de un copac în dreptul Porții Jaffa, afară din oraș. Pe 30 martie 1915, pașa a executat doi soldați arabi, la Poarta Damascului, ca „spioni britanici", după care i-a executat pe muftiul Gazei și pe fiul acestuia, a căror spânzurare la Poarta Jaffa a fost urmărită de o mulțime de oameni, într-o tăcere respectuoasă. Execuțiile prin spânzurare erau atent regizate la Poarta Damascului și la Poarta Jaffa, după rugăciunea de vineri, pentru a se asigura cea mai numeroasă audiență. Nu după mult timp, Porțile păreau să fie veșnic festonate cu cadavre care se legănau în bătaia vântului, deliberat lăsate acolo zile întregi, conform ordinelor lui Gemal. La un moment dat, Wasif s-a declarat îngrozit de sadica incompetență a călăilor:

> Procedura spânzurării nu fusese suficient studiată, științific sau medical, ceea ce făcea ca victima să rămână în viață, suferind cumplit, iar noi stăteam și ne uitam fără să putem spune sau face ceva. Un ofițer i-a ordonat unui soldat să se cațere și să se agațe de picioarele condamnatului, dar această greutate în plus a făcut ca victimei să-i iasă ochii din cap. Așa arăta cruzimea lui Gemal Pașa. Inima îmi sângerează și acum, la amintirea priveliștii de atunci.

În august 1915, după ce s-au descoperit dovezi ale unor comploturi din partea naționaliștilor arabi, „am hotărât", scria Gemal, „să iau măsuri drastice împotriva trădătorilor". El a spânzurat cincisprezece personalități arabe, lângă Beirut (printre care un Nashashibi din Ierusalim), apoi, în mai 1916, a spânzurat alte douăzeci și una la Damasc și Beirut, căpătând porecla de Ucigașul. Îi spunea în glumă spaniolului Ballobar că l-ar putea spânzura și pe el.

Gemal îi suspecta și pe sioniști de trădare. Cu toate acestea, Ben-Gurion, afișând un fes pe cap, recruta soldați evrei pentru otomani. Gemal încă nu renunțase de tot la metodele diplomatice: în decembrie 1915, el a sponsorizat două întâlniri singulare între Husseini și liderii sioniști, inclusiv Ben-Gurion, având ca

scop să obțină susținerea celor două etnii pentru o țară comună sub otomani. După aceea însă, Gemal a deportat 500 de evrei străini, a arestat lideri sioniști și le-a interzis simbolurile. Deportările au provocat un val de indignare în presa germană și în cea austriacă, drept care Gemal i-a convocat pe sioniști ca să le atragă atenția că nu va tolera niciun fel de sabotaje: „Puteți alege. Sunt pregătit să vă deportez, la fel cum s-a făcut cu armenii. Oricine pune mâna pe o singură portocală îl execut pe loc. Dar dacă vreți a doua variantă, toată presa de la Viena și Berlin trebuie să-și țină gura!" Ulterior, a declarat emfatic: „N-am niciun pic de încredere în loialitatea voastră. Nu veneați voi, aici, să trăiți pe pământul ăsta sărac și nenorocit, printre niște arabi care vă urăsc de moarte, dacă n-aveați planuri de conspirație! Sioniștii nu sunt buni decât de spânzurătoare, dar eu am obosit să tot spânzur trădători. [În loc de aceasta] vă vom împrăștia prin toate colțurile statului turc".[246]

Ben-Gurion a fost deportat, întorcându-și acum speranțele spre Aliați. Arabii erau recrutați cu forța în armată; evreii și creștinii, trimiși în batalioane de muncă forțată, pentru a construi drumuri, unde mulți piereau de foame și epuizare. După care au venit molimele, insectele și foametea. „Stolurile de lăcuste erau dese ca norii", își amintește Wasif, luând în derâdere eforturile lui Gemal de a rezolva situația „dând ordin ca fiecare locuitor peste 12 ani să aducă trei kilograme de ouă de lăcustă", ceea ce n-a făcut altceva decât să ducă la un comerț absurd cu ouă de lăcustă.

Wasif a văzut cum „foametea se răspândește în toată țara", în paralel cu „tifosul și malaria, și mulți oameni au murit". Până în 1918, populația evreiească a Ierusalimului scăzuse din cauza epidemiilor, a foametei și a deportărilor la 20 000 de oameni. Și totuși, vocea lui Wasif, *oud*-ul său și dibăcia lui în a procura invitate atrăgătoare pentru petreceri dezlănțuite n-au fost nicicând mai prețuite.

Război și sex în oraș: Wasif Jawhariyyeh

Gemal, ofițerii lui și nobilii Familiilor se bucurau de o viață de plăceri febrile, în timp ce simplii ierusalimiți se luptau din greu să supraviețuiască nenorocirilor războiului. Sărăcia ajunsese în asemenea hal, încât Orașul Vechi era împânzit de prostituate tinere, multe dintre ele văduve de război, care nu cereau decât doi piaștri pentru serviciile lor. În mai 1915, câțiva profesori au fost dați afară, după ce au fost surprinși cu prostituate în timpul orelor de școală. Femeile ajunseseră chiar să-și vândă pruncii. „Bătrânii, bărbații și femeile" — îndeosebi evreii ortodocși săraci din Mea Shearim — „se umflaseră de foame. Fețele și trupurile le erau acoperite de jeg, scursuri, puroaie și răni deschise".

Fiecare noapte era pentru Wasif o aventură: „Mă duceam acasă doar ca să-mi schimb hainele, nu erau două nopți la rând în care să dorm în aceeași casă, cu

[246] Gemal ura din tot sufletul naționalismul evreu și orice alt lucru care ar fi amenințat dominația turcă dar, în același timp, încerca să curteze sprijinul evreiesc: el i-a oferit lui Henry Morgantha ambasadorul Statelor Unite la Istanbul, posibilitatea de a cumpăra Zidul Plângerii și a repetat ofer și către evreii din Ierusalim.

trupul sleit de la atâta băutură și chefuială. De dimineață ies la iarbă verde cu notabilitățile Ierusalimului, după care mă duc la o orgie cu răufătorii și mardeiașii din Orașul Vechi". Într-o noapte, Wasif Jawhariyyeh s-a trezit într-un alai de patru limuzine, în care erau guvernatorul, metresa lui evreică din Salonic, diverși bei otomani și notabilități din rândul Familiilor, printre care primarul Hussein Husseini, care se duceau la Artas, lângă Betleem, pentru un „picnic internațional" la mănăstirea catolică: „A fost o zi minunată pentru toată lumea, într-o vreme grea, când foamea și războiul îi făceau pe oameni să îndure mari suferințe. Nimeni nu se formaliza, toți beau vin, cot la cot, iar doamnele erau atât de frumoase în seara aceea, încât nimeni nu avea timp de mâncare, și toți au cântat la unison, în cor".

Amanta evreică a guvernatorului era „atât de îndrăgostită de muzica arăbească", încât Wasif s-a învoit s-o învețe să cânte la *oud*. Ai senzația că existența lui s-a derulat într-o paradă ametitoare de orgii cu protectorii săi, la care participau „cele mai frumoase evreice", iar uneori și fete rusoaice pe care războiul le prinsese la Ierusalim. Odată, intendentul-șef al Armatei a Patra, Raushen Pașa, „s-a îmbătat atât de tare, încât frumoasele evreice l-au făcut să-și piardă cunoștința".

Wasif nu avea nevoie să muncească, pentru că nobilii orașului, mai întâi Hussein Husseini și apoi Ragheb Nashashibi, i-au aranjat sinecuri în cadrul administrației orașului. Husseini era președintele Semilunii Roșii, și așa cum se întâmplă mult prea adesea, activitatea caritabilă nu era decât un pretext pentru extravaganță și urcuș pe scara socială: „doamnele arătoase" ale Ierusalimului erau rugate să se îmbrace în uniforme militare otomane, ispititor strânse pe corp și împodobite cu semiluni roșii — o ținută care se dovedea irezistibilă pentru comandatul suprem Gemal. Metresa lui era Leah Tennenbaum, pe care Wasif o socotea „una dintre cele mai frumoase femei din Palestina". Sima al-Maghribiyyah, altă evreică, a devenit amanta comandantului garnizoanei; o englezoaică, domnișoara Cobb, avea grijă de nevoile guvernatorului.

Câteodată, însuși cântărețul la *oud* avea parte de câte-o firimitură căzută de la masa înalților oaspeți. Când el și trupa lui de muzicanți au fost chemați să cânte la o petrecere dintr-o casă evreiască, el a găsit acolo „o sală imensă, în care un grup de ofițeri [otomani] își făcea de cap cu doamnele", printre care o anumită domnișoară Rachel. Pe neașteptate, turcii beți s-au luat la harță și au început să tragă cu pistoalele, mai întâi spre lămpi și apoi unul în celălalt. Demoazelele și muzicanții au rupt-o la fugă, ca să-și salveze viața. Preascumpa lăută a lui Wasif s-a spart, dar adorabila domnișoară Rachel l-a tras după ea într-un dulap, unde era o ușă ascunsă, care ducea printr-un gang secret în altă casă — „mi-a salvat viața", și, pentru ca bucuria să fie completă, „am petrecut restul nopții cu ea".

Pe 27 aprilie 1915, la aniversarea succesiunii sultanului Mehmet, Gemal i-a invitat pe comandatul otoman, pe cel german și pe notabilitățile ierusalimite la cartierul general stabilit în clădirea rechiziționată a mănăstirii Notre Dame din exteriorul Porții Noi; cincizeci de „prostituate" i-au însoțit pe ofițerii otomani, în timp ce nobilii și-au adus nevestele.

Pe măsură ce situația la Ierusalim se deteriora, petrecerile date de contele Ballobar pentru Gemal rămâneau banchete adevărate: meniul pentru un asemenea festin, din 6 iulie 1916, cuprindea supă turcească, pește, friptură, plăcinte cu carne și curcan umplut, urmate de înghețată, ananas și fructe. În timp ce mâncau, Gemal discuta despre femei, putere și noul său Ierusalim. Se închipuia un mare arhitect urban și voia să dărâme zidurile Ierusalimului și să construiască un bulevard prin tot Orașul Vechi, de la Poarta Jaffa la Muntele Templului. Apoi s-a lăudat că se căsătorise cu seducătoarea Leah Tannenbaum.[247] Gemal își făcea frecvent apariția la Ballobar fără să se anunțe — și, pe măsură ce situația devenea din ce în ce mai disperată, spaniolul își folosea toată influența pentru a ține în frâu despotismul Ucigașului.

În timp ce Gemal supraveghea acest Ierusalim haotic, colegul său, vicegeneralissimul Enver, pierdea 80 000 de oameni în neghioaba sa ofensivă rusească. El și Talaat au dat vina pentru dezastrele provocate de ei, pe armenii creștini, care au fost sistematic deportați și uciși. Un milion au pierit în cadrul unei crime colective barbare, care îl va încuraja mai târziu pe Hitler să-și demareze propriul holocaust: „Nimeni nu-și mai aduce acum aminte de armeni", reflecta el. Gemal a susținut că el ar fi dezaprobat masacrul. Într-adevăr, a permis refugiaților să se stabilească la Ierusalim, iar numărul armenilor de acolo s-a dublat pe perioada războiului.

Au existat negocieri secrete cu britanicii: Gemal i-a spus lui Ballobar că Londra voia ca el să-și asasineze colegul, pe Talaat Pașa. La un moment dat, Gemal i-a abordat în secret pe Aliați, oferindu-se să atace Istanbulul, să-l înlăture de la putere pe Enver, să-i salveze pe armeni și să devină el însuși sultan ereditar — dat fiind că Aliații nu l-au luat în serios, Gemal și-a continuat lupta. El a spânzurat doisprezece arabi la Ierusalim, lăsând cadavrele să fie expuse pe ziduri, în timp ce Enver făcea un turneu prin Orient ca să-și întărească legăturile islamice, să-i intimideze pe disidenții arabi și să stea cu ochii pe aghiotantul său. Wasif l-a privit pe omul cel mai puternic al Imperiului Otoman cum intră în Ierusalim alături de Gemal. După ce a vizitat Domul, Mormântul lui David și Biserica și a inaugurat strada Gemal Pașa, Enver a participat la un dineu organizat în cinstea sa la hotelul Fast, de primarul Hussein Husseini, însoțit de Jawhariyyeh, care, ca de obicei, făcuse aranjamentele pentru petrecere.

Cele două pașale au pornit spre Mecca, pentru a înăbuși din față orice potențială rebeliune arabă. Dar, cu tot pelerinajul *hadji* al lui Enver, otomanii n-au putut păstra Arabia.

[247] Leah Tannenbaum s-a măritat ulterior cu un avocat creștin, Abcarius Bey, care i-a clădit un conac, Villa Leah, în Talbieh; era cu treizeci de ani mai tânără decât el. Ea l-a părăsit, iar el a închiriat Villa Leah împăratului etiopian în exil, Haile Selassie. Mai târziu, casa a intrat în posesia lui Moshe Dayan.

Revolta Arabă și Declarația Balfour 1916–1917

Lawrence și șeriful Meccăi

Chiar înainte să înceapă Războiul cel Mare, un tânăr prinț din Mecca, Abdullah ibn Hussein, reîntorcându-se de la Istanbul, l-a vizitat pe mareșalul Lord Kitchener, consulul Marii Britanii la Cairo, ca să ceară ajutor militar pentru tatăl său.

Tatăl lui Abdullah era Hussein, șeriful șerifilor și emirul Meccăi, cel mai nobil dintre potentați în Arabia, un hașemit cu descendență directă din Profet. Prin tradiție, această familie deținea funcția de emir al Meccăi, dar sultanul otoman Abdul-Hamid îl ținuse prizonier la Istanbul pe Hussein, într-o colivie de lux, numind în această funcție alți membri ai familiei sale. Apoi, în 1908, Junii Turci, din lipsă de alt candidat potrivit, îl trimiseseră la Mecca (unde numărul său de telefon era Mecca 1). Confruntat cu naționalismul turc agresiv al lui Enver Pașa, pe de o parte, și cu rivalitatea saudiților și a altor căpetenii arabe, pe de alta, Hussein voia să se pregătească fie pentru un război în Arabia, fie pentru o revoltă contra otomanilor.

Abdullah i-a arătat mândru lui Kitchener o rană căpătată în lupta cu un șeic arab din sud, iar Kitchener și-a etalat cicatricele din Sudan.

— Înălțimea Voastră, i-a spus arabul scund și îndesat impunătorului Kitchener, este o țintă pe care cu greu n-ai putea s-o nimerești, dar eu am fost lovit de un beduin, deși sunt mărunt.

În pofida șarmului lui Abdullah, Kitchener a refuzat să-i înarmeze pe șerifii meccani.

Câteva luni mai târziu, izbucnirea Primului Război Mondial a schimbat totul. Kitchener s-a întors la Londra ca să ocupe funcția de ministru de război — și să pună în circulație afișul de recrutare în care, cu figura lui mustăcioasă și ochii de oțel, Lord Kitchener declara „Țara are nevoie de tine!" —, dar a rămas cel mai important expert în Orient al Marii Britanii. Când sultanul-calif otoman a declarat *jihad*-ul împotriva Aliaților, el și-a amintit de Hussein și a propus să fie desemnat califul propriu al Marii Britanii, care să declanșeze o revoltă arabă. El a dat ordin la Cairo să fie contactat șeriful.

La început nu s-a primit niciun răspuns. Pe urmă, dintr-odată, în august 1915, șeriful Hussein s-a oferit să conducă o revoltă arabă — în schimbul anumitor promisiuni. Britanicii, confruntați cu eșecul expediției la Gallipoli, menite să

spargă impasul de pe frontul vestic prin scoaterea otomanilor din război și cu dezastruoasa încercuire a unei armate la Kut, în Irak, se temeau că Gemal Pașa va cuceri Egiptul, dacă nu va fi ținut în loc de rebeliunile arabilor. Prin urmare, Londra i-a ordonat lui Sir Henry McMahon, Înaltul Comisar din Egipt, să accepte orice va fi necesar pentru a-i menține pe arabi acolo unde trebuie, dar fără a promite nimic care ar putea dăuna ambițiilor franceze și, firește, britanice.

Șeriful Hussein, trecut acum de șaizeci de ani, a fost descris de un observator, care nu era nimeni altul decât Lawrence al Arabiei, ca „destul de îngâmfat, lacom și prost", și „deplorabil de nepotrivit" pentru a conduce un stat, dar, cu toate acestea, „un bătrânel foarte simpatic", iar, în acest moment, britanicii aveau mare nevoie de ajutorul său. Îndrumat de al doilea fiu al său, Abdullah, pe care nu era deloc ușor să-l păcălești, el a cerut acum un imperiu hașemit[248] alcătuit din toată Arabia, Siria, Palestina și Irak — o mișcare scandalos de exorbitant și un *imperium* la o scară nemaivăzută de la Abbasizi încoace. În schimb, el va conduce o revoltă împotriva otomanilor, și nu doar în Arabia natală, ci și în Siria, prin rețeaua de societăți secrete arabe naționaliste ca al-Fatat și al-Ahd. Nimic din toate acestea nu era adevărat: el nu avea sub comandă decât vreo câteva mii de luptători și nici măcar nu domnea peste întregul Hejaz. Mare parte din Arabia era controlată de căpetenii rivale, ca saudiții, iar poziția lui era precară. Societățile secrete erau foarte mici, numărând laolaltă numai câteva sute de membri activi, și aveau să fie curând decimate de Gemal.

McMahon nu prea știa în ce măsură să se încline în fața acestor „pretenții tragicomice", dar, în timp ce el se dădea de ceasul morții, Hussein le-a oferit în același timp Celor Trei Pașale posibilitatea de a licita peste britanici, cerând posesiunea ereditară asupra Hejazului și stoparea terorii instaurate de Gemal. Șeriful și-a trimis cel de-al treilea fiu, pe Faisal, să negocieze cu Gemal, dar tiranul l-a obligat să participe la execuțiile prin spânzurătoare ale naționaliștilor arabi.

Șeriful a avut mult mai mult succes cu britanicii. Experții orientali ai Londrei cantonați la Cairo cunoșteau la perfecție perimetrul Palestinei, datorită spionajului arheologic al ultimului secol, și Kitchener însuși fotografiase Ierusalimul și cartografiase ținutul, deghizat uneori din cap până-n picioare în veșminte arabe. Dar mulți înțelegeau mult mai bine bazarele din Cairo decât sukurile din Damasc — manifestau condescendență față de arabi și aveau prejudecăți contra evreilor, pe care îi vedeau ca stând în spatele oricărei conspirații dușmane. În timp ce Londra aplica o anumită politică, negociind cu șeriful, viceregele britanic al Indiei își urma propria politică, mult diferită, susținându-i pe inamicii șerifului, saudiții. Experții Marii Britanii, adesea suferind de amatorism cras, s-au trezit într-o versiune reală a romanului lui John Buchan, *Greenmantle*, plutind în derivă printre curenții înșelători ai politicii arabe din vastul ocean otoman.

Din fericire, McMahon avea un ofițer care chiar cunoștea foarte bine Siria. T.E. Lawrence, un tânăr britanic de douăzeci și opt de ani, descris de colega sa orientalistă Gertrude Bell în termenii „peste măsură de inteligent", era un intrus

[248] Membrii acestei familii și-au luat numele dinastiei de la Hashem, străbunicul Profetului. Descendența lor din Mahomed era prin fiica acestuia, Fatima, și prin nepotul lui, Hassan, de unde și titlul de șerifi. Ei își spuneau „hașemiți", britanicii îi numeau „șerifieni".

excentric, provenit din ambiguul aluat al establishmentului britanic, și care n-a reușit de fapt niciodată să-și împace devotamentele chinuite față de cei doi stăpâni ai săi imperfecți: Imperiul și Arabia. Era un copil nelegitim: tatăl său, Thomas Chapman, moștenitorul unui baronet, își părăsise soția pentru a întemeia o familie cu amanta, Sarah Lawrence, al cărei nume de familie îl adoptase.

„Încă de copil, T.E. a știut dintotdeauna că îl așteaptă lucruri măreț, atât în acțiune, cât și în reflecție, și era hotărât să reușească în ambele direcții." Student la Oxford fiind, și-a antrenat capacitățile de rezistență fizică pe perioada cât și-a scris teza despre fortărețele cruciaților. După aceea, și-a perfecționat cunoștințele de limba arabă călătorind prin toată Siria și a lucrat ca arheolog pe siturile hittite din Irak, unde tânărul său asistent arab Dahoum a devenit tovarășul său și, poate, pasiunea călăuzitoare a vieții lui. Orientarea lui sexuală, la fel ca atât de multe alte lucruri în ceea ce-l privește, rămâne un mister, dar obișnuia să ia în râs „comicele noastre procese de reproducere", iar prietenul său Ronald Storrs a spus: „Nu era un misogin, deși nu și-ar fi pierdut deloc capul dacă ar fi fost să afle, brusc, că nu va mai vedea niciodată o femeie". Când era în Irak, a plănuit să scrie o carte „de aventuri" despre Ierusalim și alte șase orașe arabe, pe care s-o intituleze *Cei șapte stâlpi ai înțelepciunii*, după un verset din Pildele lui Solomon. N-a publicat niciodată această lucrare, dar a folosit titlul pentru o altă carte.

„Un ins mai degrabă scund, dar bine clădit, cu ten roșiatic, o față tipic englezească arsă de soarele deșertului și ochi albaștri remarcabili", cum l-a descris mai târziu un american, Lawrence măsura doar un metru și șaizeci și cinci înălțime — Gertrude Bell îi zicea Drăcușorul. „Creierul meu era iute și silențios ca o pisică sălbatică", scria el. Hipersensibil la orice detaliu omenesc, cu o scriitură superbă și un spirit de observație ascuțit, dar și nepoliticos până la grosolănie cu cei care nu-i plăceau, suferea de „o nevoie imperioasă de a fi faimos", cum singur recunoștea, „și de oroarea de a trăda această dorință". Totul la el pornea dintr-o „curiozitate egotistă". Acest exponent al credinței în cavalerism și dreptate era, pe de altă parte, un maestru al intrigilor perfide și foarte dibaci în a-și crea propria aură de legendă, cu ceea ce jurnalistul Lowell Thomas numea „un talent genial în a se disimula sub lumina proiectoarelor". Vanitatea se întrecea cu masochismul: „Îmi plac lucrurile aflate sub mine și mi-am dus în jos plăcerile și aventurile. Părea să existe o anumită certitudine în degradare".

La Cairo, McMahon a apelat la acest tânăr ofițer, care a devenit „un factor-cheie în negocierile cu șeriful". În timp ce-și scria rapoartele, Lawrence se trezea mai mereu „cu gândul la Saladin și la Abu Ubayda", dar și el împărtășea opinia multor orientaliști britanici conform căreia arabii din deșert erau puri și nobili — spre deosebire de cei din Palestina. Deși pentru el Damascul, Alepul, Homsul și Hama reprezentau inima arabă a Siriei, Ierusalimul nu i se părea realmente arab, ci „un orășel mizer", ai cărui locuitori, scria el, „sunt la fel de lipsiți de caracter ca servitorii de hotel, trăind pe spinarea mulțimii de vizitatori care trec pe acolo. Problematica arabilor și a naționalității lor le este tot atât de străină ca bimetalismul în ochii văcarilor din Texas". Locuri ca Ierusalimul și Beirutul erau „compromise de mercantilism — la fel de puțin reprezentative pentru Siria ca Soho pentru comitatele Londrei".

În ziua de 24 octombrie 1915, McMahon i-a răspuns lui Hussein. Deliberat formulată în termeni vagi, replica era menită să fie interpretată diferit de fiecare parte. McMahon se declara de acord cu imperiul lui Hussein, la răsărit de orașele menționate de Lawrence, dar scotea din discuție zona neclară dinspre apus. Niciun cuvânt despre Palestina și nici despre Ierusalim. Era puțin probabil ca șeriful să accepte excluderea Ierusalimului, dar britanicii își aveau propriile interese acolo, deci nemenționarea orașului ocolea cumva problema. În plus, McMahon a insistat ca toate interesele franceze să fie scoase din discuție — Franța avea și ea, încă din vechime, pretenții asupra Ierusalimului. De fapt, Înaltul Comisar plănuia să pună formal Ierusalimul sub autoritatea dinastiei albaneze a Egiptului, astfel încât Orașul Sfânt să rămână musulman, dar sub control britanic.

Marea Britanie avea nevoie imediată de revolta arabă, așa că a făcut promisiunile necesare cât mai neclar cu putință. Totuși, promisiunile lui McMahon nu au fost suficient de ambigue, pentru că ele au făcut să renască mari speranțe în rândul arabilor, chiar înainte ca Marea Britanie și Franța să înceapă negocierea reală privind împărțirea Imperiului Otoman.

Negociatorul britanic, Sir Mark Sykes, membru în Parlament și baronet de Yorkshire, era un diletant nestăpânit și cu multă imaginație, care călătorise în Orient și se socotea un expert infailibil — deși Lawrence îl considera „un ghem de prejudecăți, intuiții și diletantism". Adevăratul său talent ținea de o efervescență ambițioasă, atât de cuceritoare, încât superiorii săi erau pe deplin mulțumiți să-i îngăduie să se amestece după bunul lui plac în politicile orientale. Sykes și omologul său francez, François Georges-Picot, care îndeplinise funcția de consul la Beirut, au căzut de acord ca Franța să primească Siria și Libanul, iar Marea Britanie, Irakul și o parte din Palestina. Urma să se creeze o confederație arabă, sub oblăduire britanică și franceză — iar Ierusalimul să devină un teritoriu internațional sub tutela Franței, a Marii Britanii și a Rusiei.[249] Era urmarea firească pentru cele trei imperii care, în ultimii șaptezeci de ani, făcuseră mari eforturi să controleze Ierusalimul — și permitea crearea unui soi de stat arab. Dar, foarte curând, a devenit o soluție perimată, fiindcă Marea Britanie râvnea în secret să stăpânească singură Ierusalimul și Palestina.

Pe 5 iunie 1916, șeriful Hussein, care n-avea habar de intențiile secrete ale echipei Sykes-Picot, dar era perfect conștient că otomanii au de gând să-l răstoarne de pe tron, și-a ridicat stindardul roșu de luptă la Mecca și a declanșat Revolta Arabă. El s-a proclamat „Regele tuturor arabilor", dar, cum acest titlu îi alarma pe britanici, ei l-au convins să-l reducă la cel de „Rege al Hejazului". Acesta nu era decât începutul: puține familii din istorie au purtat atât de multe coroane, în atât de multe regate, într-o perioadă de timp atât de scurtă. Regele Hussein și-a desemnat fiii la conducerea micilor sale armate, dar rezultatele militare au fost dezamăgitoare, iar revoltele din Siria nu s-au materializat niciodată. Britanicii nu reușeau deloc să-și dea seama dacă șerifienii își vor putea îndeplini vreodată

[249] La început, Sykes luase în calcul varianta ca Ierusalimul să-i fie oferit Rusiei, ai cărei pelerini predominaseră în oraș până la izbucnirea războiului. Rusiei i se promisese deja Istanbulul, peste care Sykes și Picot adăugaseră bucăți mari din estul Anatoliei, Armenia și Kurdistan.

misiunea, drept care, în octombrie, Ronald Storrs (care avea să administreze ulterior Ierusalimul) și subalternul său, Lawrence, au sosit în Arabia.

Lawrence al Arabiei: șerifienii Abdullah și Faisal

Lawrence s-a uitat atent la cei patru fii ai regelui, ca să-l găsească pe domnitorul arab ideal, dar și-a dat seama foarte repede că singurii care contau erau al doilea și al treilea, Abdullah și Faisal. De Abdullah s-a dezinteresat repede, socotindu-l „prea deștept", iar Abdullah s-a dezinteresat și el de Lawrence, socotindu-l „o ciudățenie", dar, din clipa în care a dat cu ochii de prințul Faisal, Lawrence a fost mai să leșine de încântare: „înalt, grațios, viguros, de-a dreptul princiar. Are treizeci și unu de ani, e iute și plin de neastâmpăr. Pielea albă, de circazian pur, cu părul negru și ochi negri plini de viață. Seamănă a european și arată exact ca statuia lui Richard I de la Fontevraud. Un idol al poporului". Plin de entuziasm, Lawrence vedea în el „un om absolut extraordinar!", dar Faisal era, în același timp, „un suflet brav, slab și ignorant — l-am slujit din milă".

Revolta Arabă eșua chiar și în Hejaz, fieful șerifian, și Lawrence a constatat că „o singură companie de soldați turci" putea învinge cele câteva mii de luptători pe cămile de sub comanda lui Faisal. Dar, dacă atacau prin surprindere avanposturile și sabotau căile ferate, puteau ține pe loc o întreagă armată otomană. Odată ajuns în serviciul lui Faisal, Lawrence a pus acest lucru în practică, dând naștere prototipului modern al insurgenței. Dar Faisal a fost cel care a creat imaginea legendară a lui Lawrence, îmbrăcându-l „cu splendide veșminte din mătase albă, nupțială, brodată cu fir de aur". Așa cum scria în manualul său despre insurgența arabă — devenit lectură obligatorie pentru ofițerii americani din Irakul și Afganistanul secolului XXI —, „dacă porți lucruri arăbești, să fie de cea mai bună calitate. Îmbracă-te ca un șerif". Lawrence nu avea deloc instrucție militară, iar spiritul îi era cel al unui poet ascetic, dar știa prea bine că „secretul succesului în a-i ține în frâu pe arabi începe și se sfârșește cu studierea lor neîncetată. Străduiește-te să le cunoști familiile, clanurile și triburile, prietenii și dușmanii, ascultând și punând întrebări ocolite". El a învățat să călărească pe cămile și să trăiască la fel ca un beduin. Dar n-a uitat nicio clipă că vărsarea unor sume enorme de aur britanic era lucrul care îi ținea laolaltă armata — „aceasta este cea mai fastă perioadă cunoscută vreodată de triburile arabe" — și, chiar după cincizeci de ani, arabii continuau să-l țină minte ca pe „omul care are aur".

Măcelul și duritatea războiului îl îngrozeau în aceeași măsură în care îl excitau. „Sper să sune măcar la fel de amuzant pe cât a fost în realitate", scria el înfrigurat după un raid încheiat cu succes. „A fost cel mai amatoristic spectacol cu putință, ca o parodie după Buffalo Bill în Vestul Sălbatic, și singurii care s-au descurcat onorabil au fost beduinii." Când unul dintre oamenii săi l-a omorât pe un altul, Lawrence a trebuit să-l execute cu mâna lui pe ucigaș, ca să evite declanșarea unei dispute sângeroase. După un măcel al turcilor, el își exprima speranța că „acest coșmar se va sfârși, când mă voi trezi din somn și voi reveni la viață. E înfiorător să ucizi întruna turci!"

Lawrence cunoștea secretul împărțirii Sykes-Picot a „ciozvârtelor" din Orientul Mijlociu și îi era rușine: „Detest ideea că îi punem să lupte pentru noi spunându-le o minciună". Au existat momente în care și-a riscat viața într-un acces de disperare, „sperând să fiu ucis între timp". Spunea despre sine însuși că ar fi „cu toată tăria pro-britanic și pro-arab", dar disprețuia imperialismul, preferând o Arabie independentă ca dominion — dar sub protecție britanică. „Presupuneam că voi supraviețui și că voi putea să am câștig de cauză nu doar în fața turcului pe câmpul de bătălie, ci și în fața propriei mele țări și a aliaților săi, în camera de consiliu."

Lawrence i-a mărturisit lui Faisal secretul acordului Sykes-Picot, împreună cu planul său pentru remedierea situației. Dacă voiau ca Siria să nu cadă în mâinile Franței, trebuiau s-o elibereze ei înșiși și trebuiau să înceapă cu un exemplu spectaculos de elan militar, care să le confere arabilor dreptul asupra Siriei: Lawrence a condus forțele lui Faisal într-un periplu de aproape 500 de kilometri, prin nemilosul deșert iordanian, ca să pună stăpânire pe portul Aqaba.

Falkenhayn preia comanda: Ierusalimul german

După ce a treia ofensivă a lui Gemal împotriva Egiptului a eșuat, britanicii au contraatacat în Peninsula Sinai. În primăvara anului 1917, ei au suferit două grave înfrângeri în Gaza, în fața a 16 000 de germani, având ca susținere artileria austro-ungară. Gemal și-a dat seama că vor ataca din nou. Palestina fierbea acum de intrigi antiotomane. Poliția secretă a lui Gemal a dat la iveală o rețea pro-britanică de spioni evrei, NILI, ai cărei membri au fost torturați — li s-au smuls unghiile, țestele le-au fost strânse în menghină până au crăpat — și apoi spânzurați. La Ierusalim, agenții secreți îl vânau pe Alter Levine, alt spion evreu, un poet, afacerist și mijlocitor originar din Rusia, despre care susțineau că ar fi pus la cale un lanț de bordeluri care erau practic cuiburi de spionaj. Levine și-a făcut apariția acasă la prietenul său, Khalil Sakakini, un profesor respectat din Ierusalim, care a fost de acord să-l protejeze. Rețelele de spioni sioniști l-au scos din sărite pe Ucigaș, care, în aprilie, i-a convocat pe consulii străini, ținându-le un solilocviu intimidant în Fortăreața Augusta Victoria: el a amenințat că va deporta întreaga populație a Ierusalimului — ceea ce, după distopicele „deportări" ale armenilor, ar fi însemnat moartea a mii de oameni.

„Ne vom trezi obligați să luptăm pentru Ierusalim", i-a spus Gemal lui Enver. Cei doi l-au invitat pe mareșalul Erich von Falkenhayn, fostul comandant german de stat-major care dirijase ofensiva de la Verdun, să vină la Ierusalim și să-i consilieze cum să-i învingă pe britanici. Dar Enver a trecut peste capul lui Gemal și l-a pus pe mareșalul german în funcția supremă. „Verdunul lui Falkenhayn a fost dezastruos pentru Germania", l-a avertizat Gemal pe Enver, „și ofensiva lui palestiniană va fi dezastruoasă pentru noi".

În iunie 1917, un Gemal pleoștit îl întâmpina pe Falkenhayn în gară la Ierusalim, după care au pozat amândoi stângaci pe treptele Domului Stâncii. Falkenhayn și-a stabilit Cartierul General în fortăreața kaiserinei Augusta Victoria.

Cafenelele din oraș erau pline de soldați germani din Asienkorps, iar ofițerii lor au pus stăpânire pe hotelul Fast. „Eram pe Pământul Sfânt", scria Rudolf Höss,[250] unul din acești tineri soldați germani, reprezentativ pentru cei aflați în oraș. „Peste tot în jurul nostru întâlneam nume familiare, din istoria religioasă și din viețile sfinților. Și cât de diferite sunt față de cum mi le imaginam în copilărie!" Prin oraș mărșăluiau trupe austriece; soldații evrei austrieci se rugau la Zidul Plângerii. Gemal Pașa a plecat de la Ierusalim, conducându-și provinciile de la Damasc. În sfârșit, kaiserul ajunsese să controleze Ierusalimul — dar era prea târziu.

Pe 28 iunie, Sir Edmund Allenby a sosit la Cairo, în calitate de proaspăt comandant britanic. După doar o săptămână, Lawrence și șerifienii lui au capturat Aqaba. N-a avut nevoie decât de patru zile, călătorind pe spinarea cămilelor, cu trenul și cu vaporul, ca să ajungă la Cairo și să-și raporteze triumful în fața lui Allenby, care, în ciuda morgii sale ofițerești, specifică unui cavalerist de modă veche, s-a lăsat pe loc impresionat de englezul uscățiv învești mântat ca un beduin. Allenby a dat ordin ca Lawrence și șerifienii săi călare pe cămile să îndeplinească rolul de aripă dreaptă neconvențională a armatei sale.

La Ierusalim, aeroplanele britanice au bombardat Muntele Măslinilor. Adjutantul lui Falkenhayn, colonelul Franz von Papen, a organizat apărarea și a plănuit să contraatace. Germanii l-au subestimat pe Allenby și au fost luați prin surprindere când, pe 31 octombrie 1917, el și-a lansat ofensiva de capturare a Ierusalimului.

Lloyd George, Balfour și Weizmann

În timp ce Allenby își masa trupele alcătuite din 75 000 de infanteriști, 17 000 de cavaleriști și câteva tancuri, Arthur Balfour, ministrul britanic de externe, negocia o nouă politică de acțiune cu un savant de origine rusă pe nume Haim Weizmann. E o poveste fascinantă: un imigrant rus, care bântuia prin palatul Whitehall și intra prin birourile celor mai puternici demnitari ai lumii ca să poarte conversații romantice despre Israelul antic și Biblie, a reușit să obțină susținerea Imperiului Britanic pentru o politică externă care va schimba Ierusalimul la fel de radical ca oricare din deciziile basileului Constantin sau ale sultanului Saladin și care definește Orientul Mijlociu până în ziua de azi.

[250] Höss, viitorul comandant SS al lagărului de la Auschwitz, unde milioane de evrei au fost gazați și incinerați în timpul Holocaustului nazist, se gândea la o carieră de preot catolic. Ierusalimul „a jucat un rol hotărâtor pentru renunțarea mea ulterioară la credință. Ca bun catolic, am fost dezgustat de modul cinic în care reprezentanții multelor biserici de acolo făceau comerț cu relicve așa-zis sfinte". Rănit la genunchi și răsplătit cu Crucea de Fier, Höss, căruia îi „repugnau orice manifestări de afecțiune", a fost sedus la Ierusalim de una din infirmierele sale germane: „Am căzut în mrejele fermecate ale dragostei". A fost spânzurat în aprilie 1947. Ca o coincidență, puștiul neamț neastâmpărat care dădea o mână de ajutor la centrul de evacuare a răniților, aparținând de Colonia Americană, lângă mănăstirea Notre Dame, era fiul viceconsulului german: Rudolf Höss, care avea să devină numărul doi în stat după Führer, în Germania nazistă, care a zburat spre Scoția într-o nebunească misiune de pace, în 1941, și care și-a petrecut restul zilelor în închisoare.

Cei doi se cunoscuseră în urmă cu zece ani, dar nimeni n-ar fi crezut că între ei s-ar putea înfiripa vreo relație. Balfour era poreclit Efeminatul, din cauza obrajilor trandafirii și a membrelor delicate, dar și Afurisitul, pentru duritatea de care dăduse dovadă ca ministru pentru Irlanda. În persoana lui se întâlneau atât burghezia scoțiană bogată, cât și aristocrația engleză — mama lui era sora fostului premier din perioada victoriană, Robert Cecil, marchiz de Salisbury. Balfour își însoțise unchiul și pe Disraeli la Congresul de la Berlin din 1878, iar din 1902, când i-a succedat lui Salisbury, limba engleză s-a mai îmbogățit cu o expresie glumeață: „Bob's your uncle!"[251] Filosof, poetastru și entuziast al tenisului de câmp, era un romantic sclivisit care nu s-a căsătorit niciodată și un improvizator frivol, a cărui expresie preferată era „nimic nu contează prea mult și prea puține contează destul". David Lloyd George reflecta malițios că istoria și-l va aminti pe Balfour „ca pe izul de parfum dintr-o batistă", deși, în fapt, este categoric ținut minte pentru relația lui cu Weizmann și declarația care îi poartă numele.

Lumile din care proveneau cei doi nici că se poate să fi fost mai străine una de cealaltă. Weizmann era fiul unui negustor de cherestea dintr-un sătuc evreiesc de lângă Pinsk, care adoptase sionismul încă din adolescență și fugise din Rusia ca să urmeze studii de știință în Germania și Elveția. Când avea treizeci de ani, se mutase la Manchester, ca să predea chimia la universitate.

Weizmann era în același timp „boem și aristocratic, patriarhal și sardonic, cu spiritul caustic și autoironic al unui intelectual rus". Era „unul dintre acei aristocrați înnăscuți care se simt în largul său cu regii și cu prim-miniștrii", reușind să câștige respectul unor oameni extrem de diferiți, printre care Churchill, Lawrence și președintele Truman. Soția lui, Vera, care, ca fiică a unuia dintre puținii ofițeri evrei din armata țaristă, îi privea pe cei mai mulți evrei ruși ca pe niște plebei, prefera compania nobilimii engleze și avea grijă ca „Haimcik" al ei să fie întotdeauna îmbrăcat ca un gentleman edwardian. Weizmann, acest sionist pasionat, care ura Rusia țaristă și îi disprețuia pe evreii antisioniști, semăna cu „un Lenin mai bine hrănit", ba chiar era uneori confundat cu el. „Orator strălucit", engleza lui perfectă era întotdeauna condimentată cu o urmă de accent rusesc, iar „farmecul lui aproape feminin se combina cu precizia felină a atacului ucigător, entuziasmul ardent și viziunea profetică".

Absolventul de Eton și fostul sătean din Pinsk s-au întâlnit prima oară în 1906. Discuția lor a fost una scurtă, dar memorabilă. „Țin minte că Balfour stătea așezat în poza lui obișnuită, cu picioarele răschirate și o expresie imperturbabilă pe față." Balfour fusese acela care, în 1903, ca prim-ministru, le oferise sioniștilor Uganda, dar acum nu se mai afla la putere. Weizmann se temea că interesul său apatic nu reprezintă decât „o fațadă", drept care i-a explicat că, dacă Moise ar fi auzit de ugandism, „precis ar mai fi spart tăblițele o dată". Balfour a părut nedumerit.

— Domnule Balfour, dacă eu v-aș oferi Parisul, în locul Londrei, dumneavoastră ați accepta?

[251] Expresie care s-ar putea traduce cu „S-a aranjat!". (*N.t.*)

— Domnule doctor Weizmann, staţi un pic, noi avem deja Londra, a spus Balfour.

— Adevărat, dar şi noi aveam Ierusalimul când Londra nu era decât o mlaştină.

— Există mulţi evrei care gândesc ca domnia voastră?

— Ca mine gândesc milioane de evrei.

Balfour a fost impresionat, dar a adăugat:

— Ciudat... Evreii cu care mă întâlnesc eu sunt mult diferiţi.

— Domnule Balfour, a răspuns Weizmann, care ştia că majoritatea nobililor anglo-evrei respingeau sionismul, nu vă întâlniţi cu evreii care trebuie.

Această conversaţie n-a dus nicăieri, dar Weizmann făcuse cunoştinţă cu primul lui demnitar imperial. Balfour a pierdut alegerile generale şi a rămas ani de zile în opoziţie. Între timp, Weizmann făcea campanie pentru construirea unei universităţi ebraice la Ierusalim, unde a mers pentru prima dată la puţin timp după discuţia cu Balfour. Dinamicele ferme sioniste din Palestina i-au stârnit entuziasmul, dar s-a arătat îngrozit de Ierusalim: „Un oraş care trăieşte din pomeni, un ghetou mizerabil", unde „noi n-avem nici măcar o singură clădire decentă — toată lumea şi-a făcut un rost la Ierusalim, mai puţin evreii, lucru care m-a deprimat teribil şi am părăsit oraşul înainte de căderea nopţii". Revenit la Manchester, Weizmann şi-a făcut un renume ca savant chimist şi s-a împrietenit cu C. P. Scott, editorul şi proprietarul ziarului *Manchester Guardian*, un pro-sionist care semăna el însuşi cu un profet biblic. „Bun, dragă domnule Weizmann", a spus Scott în 1914, „acum spune-mi ce doreşti să fac eu pentru dumneata".

La începutul Războiului cel Mare, Weizmann a fost convocat de comandatul Amiralităţii, „vivacele, fascinantul, fermecătorul şi energicul" Winston Churchill, care i-a spus:

— Domnule Weizmann, avem nevoie de 30 000 de tone de acetonă.

Weizmann descoperise o nouă formulă de fabricare a acetonei, solventul folosit pentru realizarea explozibililor pe bază de cordită.

— Puteţi să le faceţi? a întrebat Churchill.

Weizmann putea şi chiar le-a făcut.

Câteva luni mai târziu, în decembrie 1914, C.P. Scott l-a luat pe Weizmann la un mic dejun cu Lloyd George, care îndeplinea atunci funcţia de cancelar al trezoreriei, şi cu colegul său, Herbert Samuel. Weizmann a remarcat că amândoi miniştrii vorbeau despre război cu un umor aparent frivol, menit să le mascheze seriozitatea ucigătoare, dar „eu am fost teribil de intimidat şi mi-a fost imposibil să-mi depăşesc emoţiile". Weizmann a constatat cu uimire că politicienii aveau o atitudine de simpatie faţă de sionism. Lloyd George a recunoscut: „Când dr. Weizmann vorbea despre Palestina, pomenea mereu denumiri de locuri care îmi sunau mai familiar decât cele de pe frontul de vest", şi s-a oferit să i-l prezinte lui Balfour — neştiind că cei doi deja se cunoscuseră. Weizmann s-a uitat cu suspiciune la Samuel — un vlăstar al marilor familii anglo-semite de bancheri, înrudit cu Rothschilzii şi cu Montefiorii — până în momentul în care acesta i-a mărturisit că redactează un memorandum asupra reîntoarcerii evreilor în Palestina.

În ianuarie 1915, Samuel i-a înmânat memorandumul premierului Herbert Asquith: „Între cele douăsprezece milioane de evrei împrăștiați prin lume se manifestă deja o anumită agitație", scria Samuel. „[Există] o larg răspândită simpatie față de ideea readucerii poporului evreu pe teritoriul țării sale." Asquith a ironizat ideea ca evreii „să roiască înapoi în stupul lor", luând în bătaie de joc rezultatul: „Halal societate ar mai ieși de aici". În ce-l privește pe Samuel, memorandumul lui „sună ca o nouă ediție din *Tancred*.[252] Nu mă atrage propunerea câtuși de puțin, dar vine să ilustreze în mod curios zicala preferată a lui Dizzy, «totul ține de rasă», să constat că o asemenea izbucnire de-a dreptul lirică poate țâșni dintr-un creier atât de ordonat și de metodic ca al lui H.S." Asquith a fost încă și mai surprins să constate că, „în mod destul de curios, singurul alt partizan al acestei propuneri este Lloyd George, care nu dă doi bani pe evrei, dar crede că ar fi revoltător să lăsăm Locurile Sfinte să intre în posesia Franței, cea «agnostică și atee»". Asquith avea dreptate în privința faptului că Lloyd George voia Ierusalimul pentru Marea Britanie, dar se înșela în ce privește atitudinea acestuia față de evrei.

Lloyd George, un galez baptist cu ochi albaștri, fiu al unui director de școală și un afemeiat impertinent, pe care claia de păr lung și alb îl făcea să semene mai degrabă a pictor, decât a om de stat, se preocupa enorm de soarta evreilor și îi reprezentase pe sioniști ca avocat cu zece ani în urmă. „La școală am învățat mai multe lucruri despre istoria evreilor decât despre propria mea țară", spunea acest orator iscusit și cabotin, care își începuse cariera ca reformator radical, pacifist cu convingeri antiimperialiste și apărător al oropsiților sorții, împotriva nobilimii bogate. Odată izbucnit Războiul cel Mare, el s-a metamorfozat într-un energic ministru de război și imperialist romantic, influențat de clasicii greci și de Biblie.

Lloyd George i l-a prezentat din nou pe Weizmann lui Balfour. „Weizmann nu are nevoie de nicio prezentare", i-a scris Balfour. „Țin minte și acum conversația noastră din 1906". El l-a întâmpinat pe sionist cu: „Din câte văd, nu v-ați schimbat prea mult", după care a observat meditativ și parcă și cu o lacrimă la colțul ochilor: „Știți ceva? Odată ce va înceta glasul tunurilor, s-ar putea să obțineți Ierusalimul mult dorit. Luptați pentru o cauză mare, domnul meu. Puteți reveni oricând doriți". Cei doi au început să se întâlnească regulat, plimbându-se noaptea prin Whitehall și discutând despre cum ar putea o patrie a evreilor să fie de folos, grație întorsăturilor neașteptate ale sorții, atât intereselor justiției istorice, cât și celor ale puterii britanice.

Știința și sionismul se intersectau acum în și mai mare măsură, dat fiind că Balfour îndeplinea rolul de comandant al Amiralității și Lloyd George pe cel al ministrului pentru muniții de război — portofoliile care aveau maximum de legătură cu munca lui Weizmann în domeniul explozibililor. El s-a trezit „prins într-un labirint de relații personale" cu potentații celui mai vast imperiu din lume, dându-i ghes să cugete la originea lui modestă: „Pornind de la nimic, eu,

[252] Într-unul din romanele cele mai populare ale lui Disraeli, intitulat *Tancred*, fiul unui duce călătorește la Ierusalim, unde un evreu îi profețește că „englezii vor lua acest oraș și nu-l vor mai lăsa".

Haim Weizmann, un ovrei din Motelle și un biet profesoraș la o universitate de provincie!" În ochii potentaților înșiși, el era ceea ce ei considerau că ar trebui să fie un evreu: „Exact ca un profet din Vechiul Testament", a observat mai târziu Churchill — chiar dacă unul îmbrăcat în redingotă și cu joben. În memoriile sale, Lloyd George a afirmat, fără să dea mare importanță, că recunoștința pentru aportul lui Weizmann la efortul de război a fost aceea care l-a determinat să-i susțină pe evrei, dar susținerea puternică în cadrul Cabinetului data de mult mai devreme.

Încă o dată, Biblia, cartea Ierusalimului, a influențat orașul timp de două milenii după scrierea sa. „Marea Britanie era o națiune biblică", scria Weizmann. „Oamenii de stat britanici din vechea generație erau din convingere religioși. Ei înțelegeau conceptul Reîntoarcerii ca pe o realitate, care făcea apel la tradiția și la credința lor." Împreună cu America, „Anglia cea care citește Biblia, Anglia care judecă în lumina Bibliei", observa unul dintre aghiotanții lui Lloyd George, „a fost singura țară în care dorința evreilor de a se întoarce în străvechea lor patrie" era considerată „o aspirație de netăgăduit".

Mai exista ceva cu adevărat tenebros, care explica atitudinea lor față de evrei: liderii britanici priveau cu veritabilă simpatie nenorocirea evreilor ruși, iar represiunea țaristă se intensificase în timpul războiului. Clasele conducătoare europene rămăseseră profund impresionate de bogăția fabuloasă, de puterea exotică și de palatele somptuoase ale plutocraților evrei reprezentați de Familia Rothschild. Acest lucru le și derutase însă, pentru că nu se puteau hotărî dacă evreii sunt o nobilă rasă de eroi biblici persecutați, fiecare din ei un rege David și un Macabeu, sau sunt o conspirație sinistră de omuleți cu nas coroiat, niște mistici sclipitori cu puteri aproape supranaturale. Într-o eră a teoriilor neînfrânate despre superioritatea rasială, Balfour avea convingerea că evreii sunt „rasa cea mai înzestrată pe care omenirea a cunoscut-o vreodată, din secolul al V-lea înainte de Hristos", iar Churchill îi considera „rasa cea mai plină de calități", deși îi numea pe evrei, în același timp, „un soi de oameni mistici și misterioși, aleși pentru manifestările supreme atât ale divinului, cât și ale diabolicului". Lloyd George îl critica în ascuns pe Herbert Samuel ca având „cele mai rele trăsături ale rasei sale". Și totuși, tustrei erau filosemiți veritabili. Weizmann era de părere că există o linie de demarcație foarte subțire între teoria rasistă a conspirației și ebraismul creștin: „Noi detestăm în aceeași măsură antisemitismul și filosemitismul. Ambele sunt degradante".

Numai că în politică totul depinde de moment. În decembrie 1916, guvernul Asquith a căzut, Lloyd George a devenit prim-ministru și l-a numit pe Balfour ministru de externe. Lloyd George a fost caracterizat drept „cel mai ilustru conducător pe vreme de război, de la Chatham încoace", iar el și Balfour au făcut tot ce a fost nevoie pentru a câștiga războiul. În acest moment vital dintr-o lungă și extraordinară bătălie contra Germaniei, atitudinile lor deosebite față de evrei și înlănțuirea aparte de circumstanțe din anul 1917 s-au combinat în a-i convinge pe Lloyd George și pe Balfour că sionismul este esențial în a ajuta Marea Britanie să obțină victoria.

„E băiat, domnule Weizmann": Declarația

În primăvara anului 1917, America a intrat în război, iar Revoluția Rusă l-a răsturnat de la putere pe țarul Nicolae al II-lea. „Se vede limpede că guvernul Majestății Sale era preocupat în primul rând cum să procedeze pentru ca Rusia să rămână în rândurile Aliaților", a explicat unul din oficialii britanici importanți, iar în ce privește America, „se presupunea că opinia publică americană ar putea fi favorabil influențată, dacă reîntoarcerea evreilor în Palestina devenea un obiectiv al politicii britanice". Balfour, care se pregătea pentru o vizită în America, le-a spus colegilor săi că „marea majoritate a evreilor din Rusia și din America se arată acum favorabili sionismului". Dacă Marea Britanie putea face o declarație pro-sionistă, „ar trebui să fim în măsură să desfășurăm o propagandă foarte utilă atât în Rusia, cât și în America".

Dacă Rusia și America nu reprezentau o urgență chiar atât de mare, britanicii au prins de veste că germanii se gândeau la propria lor declarație sionistă: la urma urmei, sionismul era o idee germano-austriacă și, până în 1914, sioniștii își avuseseră sediul central la Berlin. Când Gemal Pașa, tiranul de la Ierusalim, a vizitat Berlinul în 1917, el s-a întâlnit cu sioniștii germani, iar marele vizir otoman, Talaat Pașa, a fost până la urmă de acord, chiar dacă nu de bunăvoie, să promoveze „o patrie națională evreiască". Între timp, la granița Palestinei, generalul Allenby își pregătea în secret ofensiva.

Acestea, și nu farmecul personal al lui Weizmann au fost adevăratele rațiuni pentru care Marea Britanie a îmbrățișat sionismul, și devenise absolut crucial să se treacă la acțiune. „Sunt un sionist", a declarat Balfour, și se prea poate ca sionismul să fi devenit unica pasiune reală a carierei lui. Lloyd George și Churchill, acesta din urmă fiind acum ministru al munițiilor de război, au devenit și ei sioniști, iar zglobiul Sir Mark Sykes, care ajunsese să ocupe un post în Cabinetul premierului, a fost brusc convins că Marea Britanie avea nevoie de „amiciția evreilor din toată lumea", căci, „cu Marea Evreime împotriva noastră, nu avem nicio șansă să rezolvăm problema" — adică victoria în război.

Nu toată lumea din Cabinet era de aceeași părere și s-a iscat o polemică. „Ce se va alege de popor?", a întrebat Lord Curzon, fost vicerege al Indiei. Lloyd George a invocat argumentul că „evreii ar putea să ne aducă mai multe servicii decât arabii". Ministrul pentru India, Edwin Montagu, un evreu chinuit, moștenitor al unei familii de bancheri și văr cu Herbert Samuel, a susținut cu putere că sionismul va stârni probabil un nou val de antisemitism. Mulți din magnații evrei ai Marii Britanii îi împărtășeau punctul de vedere: Claude Goldsmith Montefiore, strănepotul lui Sir Moses, susținut de o parte a familiei Rothschild, a condus campania împotriva sionismului și Weizmann s-a plâns că el „considera naționalismul sub nivelul religios al evreilor, doar dacă erau englezi".

Montagu și Montefiore au întârziat Declarația, dar Weizmann a ripostat, reușind să cucerească saloanele din oraș și de la țară ale nobililor evrei și ale aristocraților englezi, așa cum făcuse cu birourile miniștrilor din Palatul Whitehall. El și-a adjudecat sprijinul tinerei Dolly de Rothschild, care l-a prezentat familiei Astor și familiei Cecil. La un dineu de gală, marchiza de Crewe a fost auzită când îi

spunea baronului Robert Cecil: „Noi toți din această casă suntem weizmanniți". Sprijinul lui Walter, baron de Rothschild, regele neîncoronat al evreimii britanice, l-a ajutat pe Weizmann să-și înfrângă opozanții evrei. În Cabinet, Lloyd George și Balfour au avut câștig de cauză. „I-am rugat pe Lord Rothschild și pe dl profesor Weizmann să înainteze o formulă", a menționat Balfour în minuta ședinței de cabinet, desemnându-l pe Sykes responsabil cu negocierile.

Francezii și americanii și-au dat aprobarea, deschizând calea pentru decizie la sfârșitul lui octombrie: în chiar ziua în care generalul Allenby a capturat Beersheba, Sykes a ieșit din ședința de guvern și l-a zărit pe Weizmann așteptând emoționat în anticameră. „Domnule Weizmann", a strigat Sykes, „e băiat!"

Pe 9 noiembrie, Balfour și-a emis Declarația, adresată Lordului Rothschild, care proclama: „Guvernul Majestății Sale privește cu bunăvoință instituirea în Palestina a unei patrii naționale pentru poporul evreu... înțelegându-se limpede că nu se va face nimic care să aducă prejudicii drepturilor civile și religioase ale comunităților neevreiești deja existente". Arabii au acuzat ulterior Marea Britanie de trădare și cinism — fiindcă a promis Palestina în același timp și șerifului, și sioniștilor, și francezilor, perfidie care a devenit parte din mitologia Marii Revolte Arabe. A fost neîndoios un act de cinism, dar atât promisiunile făcute arabilor, cât și cele făcute evreilor au fost rezultatul unui oportunism politic pe termen scurt, prost gândit și de maximă urgență în vreme de război, și *nici unii, nici alții* nu ar fi avut parte de ele în alte circumstanțe. Sykes insista voios că „ne-am dat cuvântul de onoare pentru susținerea sionismului, a eliberării Armeniei și a independenței Arabiei", dar existau serioase contradicții aici: Siria fusese promisă în mod specific atât arabilor, cât și Franței. Așa cum am văzut, Palestina și Ierusalimul nu fuseseră deloc menționate în scrisorile către șerif, la fel cum orașul nu fusese promis nici evreilor. Acordul Sykes-Picot precizase în mod specific un oraș internațional, iar sioniștii au fost de acord: „Voiam ca Locurile Sfinte să fie internaționalizate", scria Weizmann.[253]

Declarația era menită să-i rupă pe evreii ruși de bolșevism, dar chiar în noaptea dinaintea publicării ei, Lenin a pus mâna pe putere la Sankt Petersburg. Cu doar câteva zile dacă s-ar fi grăbit Lenin, se prea poate ca Declarația Balfour să nu mai fi apărut niciodată. Ironia sorții face ca sionismul, propulsat de energia evreilor ruși — de la Weizmann în Palatul Whitehall și până la Ben-Gurion în Ierusalim — și de simpatia creștinilor în fața chinurilor lor, să fie acum complet izolat de evreimea rusă până la căderea Uniunii Sovietice în 1991.

Declarația ar fi trebuit să poarte, de fapt, numele lui Lloyd George, nu al lui Balfour, pentru că el a fost acela care decisese deja că Marea Britanie trebuie să posede Palestina — „O, nu trebuie să ne scape!", spusese el — și aceasta era

[253] Misiunea lui Lloyd George era aceea de a câștiga războiul și orice altceva trecea pe planul al doilea. Așadar, nu trebuie să surprindă pe nimeni că el avea în vedere și o patra variantă pentru Orientul Mijlociu: el purta negocieri indirecte și foarte secrete cu Cele Trei Pașale, în privința unei păci separate cu otomanii care ar fi urmat să-i trădeze pe evrei, arabi și francezi, lăsând Ierusalimul sub autoritatea sultanului. „Aproape în aceeași săptămână în care noi ne-am angajat să garantăm Palestina drept patrie națională pentru poporul evreu", scria exasperat Curzon, „trebuie să avem în vedere ideea de-a lăsa steagul turcesc să fluture peste Ierusalim?" Negocierile nu au ajuns nicăieri.

condiția inițială indispensabilă pentru orice patrie evreiască. El nu avea de gând s-o împartă nici cu Franța, nici cu altcineva, dar Ierusalimul reprezenta premiul lui suprem. Când Allenby a intrat în Palestina, Lloyd George a cerut în stil bombastic capturarea Ierusalimului, „drept cadou de Crăciun pentru națiunea britanică".

Cadoul de Crăciun 1917–1919

Tentativa de capitulare a primarului

Allenby a cucerit Gaza pe 7 noiembrie 1917; Jaffa a căzut pe 16. În Ierusalim se puteau vedea scene disperate. Gemal Ucigașul, care-și conducea provinciile din Damasc, amenința cu un *Götterdämmerung* în Ierusalim. Mai întâi, a ordonat deportarea tuturor preoților creștini. Clădirile creștine, inclusiv Mănăstirea Sfântului Mântuitor, au fost dinamitate. Patriarhii au fost trimiși la Damasc, dar colonelul von Papen, fiind catolic, l-a salvat pe patriarhul romano-catolic și l-a ținut în Nazaret. Gemal a spânzurat doi spioni evrei prinși în Damasc, după care a anunțat deportarea tuturor evreilor din Ierusalim. Niciun evreu nu avea să mai rămână în viață ca să le ureze bun-venit britanicilor. „Ne aflăm într-o perioadă de nebunie antisemită", nota în jurnal contele Ballobar înainte de a da fuga la mareșalul von Falkenhayn ca să se plângă. Germanii, care controlau acum Ierusalimul, erau consternați. Amenințările antisemitice ale lui Gemal erau „demente", după părerea generalului Kress, care a intervenit la cel mai înalt nivel ca să-i salveze pe evrei. A fost ultima oară când Gemal s-a implicat în Ierusalim.[254]

Pe 25 noiembrie, Allenby a cucerit Nabi Samuel în imediata vecinătate a Ierusalimului. Germanii nu prea știau ce să facă. „L-am implorat pe Falkenhayn să evacueze Ierusalimul — orașul nu avea nicio valoare strategică", își amintește Papen, „înainte să devină ținta unui atac pentru care noi vom fi învinuiți". Își și imagina titlurile de presă: „NEMȚII, VINOVAȚI DE DISTRUGEREA ORAȘULUI SFÂNT!" „Am pierdut Verdunul", a țipat la el Falkenhayn, „iar acum îmi ceri să evacuez orașul care e în centrul atenției lumii întregi. Cu neputință!" Papen l-a sunat pe ambasadorul lui la Constantinopol, care i-a promis că va vorbi cu Enver.

Avioanele britanice au bombardat cartierul general german din Augusta Victoria, iar șeful spionajului lui Allenby a aruncat în teritoriu țigări cu opiu, sperând ca drogurile să-i amețească pe soldații otomani într-atât încât să nu mai apere Ierusalimul. Refugiații fugeau pe capete din Ierusalim. Îndepărtând

[254] Gemal s-a întors la Istanbul în 1917, dar după capitularea otomanilor din anul următor a fugit la Berlin, unde și-a scris memoriile. A fost asasinat de armenii din Tbilisi în 1922, drept răzbunare pentru genocidul armean, deși a declarat că „am fost convins că deportarea tuturor armenilor va provoca o mare nenorocire", și se prea poate să fie adevărat, căci a mai spus că „am reușit să aduc aproape 150 000 la Beirut și Aleppo". Talaat a fost și el asasinat. Enver a fost ucis în luptă, în timp ce conducea o revoltă a turcilor împotriva bolșevicilor din Asia Centrală.

portretul kaiserului din Capela Augusta Victoria, Falkenhayn a părăsit în sfârșit orașul și și-a mutat cartierul general la Nablus. Avioanele britanice și germane au purtat o scurtă luptă aeriană deasupra Ierusalimului. Mortierele au bombardat pozițiile inamice. Otomanii au contraatacat de trei ori la Nabi Samuel. Schimburile sălbatice de focuri au continuat vreme de patru zile. „Războiul era la apogeu", scria profesorul Sakakini, „obuzele cădeau peste tot în jur, un infern desăvârșit, soldații fugeau care încotro, iar teama domnea peste toate acestea".[255] Pe 4 decembrie, avioanele britanice au bombardat Cartierul General otoman din Complexul Rusesc. În hotelul Fast, ofițerii germani își beau ultimele sticle de *schnapps*, râzând până-n ultimul moment, în vreme ce generalii otomani se contraziceau dacă să capituleze sau nu. Membrii Familiei Husseini s-au întâlnit în secret în una din vilele lor. Turcii au început să dezerteze. Pe străzi huruiau care pline cu soldați răniți și cadavre mutilate.

În seara zilei de 7 decembrie, primele trupe britanice au văzut Ierusalimul. O ceață densă plutea peste oraș. Ploaia întuneca dealurile. A doua zi de dimineață, guvernatorul Izzat Bey și-a zdrobit instalația de telegraf cu un ciocan, i-a înmânat primarului înștiințarea de capitulare, a „împrumutat" de la Colonia Americană o caleașcă cu doi cai, pe care a promis s-o returneze,[256] și a pornit în galopul cailor spre Ierihon. Toată noaptea, mii de soldați otomani au străbătut orașul osteniți, ca să dispară din istorie. La 3 dimineața, pe 9 decembrie, forțele germane s-au retras din oraș într-o zi pe care contele Ballobar a descris-o ca fiind de o „frumusețe uluitoare". Ultimul turc a ieșit pe Poarta Sf. Ștefan la 7 dimineața. Coincidența a făcut să fie prima zi a sărbătorii evreiești Hanukka, un festival al luminilor care celebrează eliberarea Ierusalimului de către Macabei. Tâlharii au dat iama în prăvăliile de pe Drumul Jaffa. La 8:45, soldații britanici s-au apropiat de Poarta Sion.

Hussein Husseini, primarul Ierusalimului, patronul hedonist al lui Wasif, cântărețul la *oud*, s-a grăbit să anunțe vestea bună Coloniei Americane, unde Coloniștii Sfinți cântau „Aleluia". Primarul a căutat un steag alb — chiar dacă în societatea lui un astfel de steag proclama căminul unei fecioare de vârsta măritișului. O femeie i-a oferit o bluză albă, care însă i s-a părut nepotrivită, așa încât până la urmă a luat un cearșaf al Coloniei Americane pe care l-a legat de o mătură și, adunând o delegație care cuprindea mai mulți membri ai Familiei Husseini, a încălecat pe cal și a pornit spre Poarta Jaffa, ca să capituleze, agitând întruna steagul acela burlesc.

Ierusalimul s-a dovedit surprinzător de greu de cedat. Mai întâi, primarul, cu steagul fluturând, a dat peste doi bucătari de popotă, londonezi Cockney de felul lor, în apropiere de satul arab Lifta, în partea de nord-vest a orașului. Aceștia

[255] Pe 3 decembrie, poliția secretă otomană a efectuat o razie la casa lui Sakakini, care îl ascundea pe aventurierul și spionul evreu Alter Levine, o favoare care a fost cam ultimul exemplu al vechi toleranțe de tip otoman dintre evrei și arabi. Amândoi au fost arestați și trimiși la Damasc, drum pe care a trebuit să-l parcurgă integral pe jos.

[256] Doi ani mai târziu, coloniștii încă mai încercau să-și recupereze caleașca sau să primească o compensație bănească pentru ea, scriindu-i guvernatorului militar Storrs: „Pe 8 decembrie 191[illegible] răposatul guvernator a împrumutat caleașca noastră complet echipată cu ulei, cuvertură și scaun pe arcuri, bici, oișteși doi cai".

căutau ouă într-un cuibar. Primarul s-a oferit să le predea Ierusalimul, dar aceștia au refuzat. Combinația dintre cearșaf și mătură aducea a șiretlic levantin și, în plus, maiorul lor aștepta ouăle, așa că s-au grăbit să ajungă la liniile lor.

Primarul s-a întâlnit cu fiul adolescent al unui prieten ce făcea parte dintr-o familie de evrei respectabilă, Menache Elyashar. „Vei fi martor la un eveniment istoric pe care nu-l vei uita niciodată", i-a spus el băiatului. Ca într-o scenă din *Vrăjitorul din Oz*, și Elyashar s-a alăturat grupului, care acum cuprindea musulmani, evrei și creștini. Deodată, doi sergenți dintr-un alt regiment londonez au strigat: „Stai!" și au apărut din spatele unui zid, cu puștile pregătite. Primarul și-a agitat steagul. Sergenții James Sedgewick și Fred Hurcombe au refuzat capitularea. „Hei, băieți, nu vorbește niciunul dintre voi engleza?", au exclamat ei. Primarul o vorbea fluent, dar prefera să-și rezerve talentele pentru englezi mai de vază. Dar au acceptat să se lase fotografiați de un suedez din Colonia Americană, împreună cu primarul și oamenii lui veseli, acceptând totodată să primească și țigări.

Ierusalimiții au găsit apoi doi ofițeri de artilerie, care au refuzat și ei onoarea, dar s-au oferit să-i anunțe pe cei de la Cartierul General. Primarul s-a întâlnit apoi cu locotenent-colonelul Bayley, care a transmis oferta mai departe generalului de brigadă C.F. Watson, comandant al Brigăzii 180. Acesta l-a convocat pe generalul-maior John Shea, ofițerul comandant al Diviziei 160, care a venit călare, în galopul calului. „Au venit!", au strigat cei din grupul primarului, care așteptau pe treptele din fața Turnului lui David.[257] Bertha Spafford, colonista americană, a sărutat scara de la șaua generalului. Shea a acceptat capitularea în numele generalului Allenby, care a primit vestea în cortul său din apropiere de Jaffa, unde discuta cu Lawrence al Arabiei. Dar primarul Husseini mai avea o capitulare de făcut.

Allenby „Taurul": momentul suprem

Tunurile încă se mai făceau auzite când generalul Sir Edmund Allenby venea călare pe Drumul Jaffa către Poarta Jaffa. În coburul șeii avea o carte intitulată *Istoria geografică a Țării Sfinte* de George Adam Smith, un cadou din partea lui Lloyd George. La Londra, prim-ministrul era entuziasmat. „Cucerirea Ierusalimului a făcut o impresie profundă în toată lumea civilizată", a declamat el bombastic câteva zile mai târziu. „Cel mai cunoscut oraș din lume, după secole de conflicte și lupte zadarnice, a căzut în mâinile armatei britanice, și nu va mai fi redat niciodată celor care au reușit până acum să-l apere de oștile pregătite de luptă ale creștinătății. Numele fiecărei coline de acolo vibrează de amintiri sacre."

Foreign Office i-a telegrafiat lui Allenby să evite orice gesturi grandioase de inspirație kaiseriană sau hristică la intrarea în oraș: „SUGEREZ CU TĂRIE SĂ NU INTRI CĂLARE!". Generalul a intrat pe jos pe poartă, însoțit de legații american, francez și italian și sub privirile tuturor patriarhilor, rabinilor, muftiilor

[257] Băiatul arab care ținea istoricul steag a înfipt coada măturii în pământ, dar steagul a fost furat de fotograful suedez. Britanicii l-au amenințat că-l arestează, ceea ce l-a convins să-l predea lui Allenby, care l-a trimis Muzeului Imperial al Războiului, unde a și rămas.

și consulilor, spre a fi întâmpinat de primarul Ierusalimului, care a predat pentru a șaptea oară orașul, căci „mulți au plâns de bucurie" și „străinii s-au salutat și s-au felicitat unii pe alții".

Allenby era însoțit de Lawrence al Arabiei, care tocmai supraviețuise celei mai grave traume a vieții sale. La sfârșitul lui noiembrie, într-o misiune de recunoaștere solitară în spatele liniilor inamice, a fost capturat la Deraa, în Siria, de către sadicul guvernator otoman Hajim Bey, care, împreună cu mirmidonii lui, îl supusese pe englezul cu înfățișare „incredibil de feciorească" unui viol homosexual. Lawrence a reușit să fugă, dar vătămarea psihologică a fost profundă și, după război, scria că se simte „schilodit, imperfect, doar pe jumătate eu însumi. Probabil că de vină a fost acea prăbușire a spiritului provocată de durerea frenetică și distrugătoare de nervi care m-a degradat până la stadiul de bestie și care m-a însoțit mereu de atunci, o fascinație amestecată cu teroare și dorință morbidă". Când a ajuns la Aqaba, după ce-a evadat, Allenby l-a convocat tocmai când Ierusalimul a căzut.

Lawrence, renunțând la echipamentul de beduin, a împrumutat pentru acea zi o uniformă de căpitan. „Pentru mine", scria el în *Șapte stâlpi ai înțelepciunii*, „nominalizarea mea în ceremonia de la Poarta Jaffa" a fost „momentul suprem al războiului, cel care, din motive istorice, a suscitat un interes mai mare decât orice altceva de pe pământ". Continua să considere Ierusalimul ca un „oraș jalnic" de „servitori de hotel", dar acum se înclina în fața „spiritului înrobitor al locului". În mod firesc, Wasif Jawhariyyeh, cel care-și scria jurnalul zilnic, privea și el din mulțime.

Allenby a fost poreclit Taurul Sângeros pentru forța, demnitatea și statura sa — „ultimul dintre paladini" — și până și Gemal Pașa îi admira „vigilența, discreția și capacitatea intelectuală". Naturalist amator, știa „tot ce era de știut despre păsări și animale" și „citise de toate cele, iar într-o seară, la un dineu, a recitat în întregime unul din sonetele mai puțin cunoscute ale lui Rupert Brooke". Avea un simț al umorului cam greoi — calul și scorpionul lui pe post de animal de companie purtau amândoi numele de Hindenburg, după marele conducător militar german — dar chiar și cusurgiul Lawrence îl adora pe generalul „uriaș, roșcovan și vesel", care era „moralmente atât de măreț, încât reușea cu greu să înțeleagă micimea noastră. Ce idol era omul acesta!"

Allenby a urcat treptele podiumului pentru a-și citi proclamația despre „Ierusalimul cel binecuvântat", care a fost apoi recitită în franceză, arabă, ebraică, greacă, rusă și italiană, cu grijă să nu fie pomenit cuvântul care se afla în mintea tuturor: cruciadele. Dar când primarul Husseini i-a înmânat în sfârșit cheile orașului, se pare că Allenby ar fi spus: „Acum cruciadele au luat sfârșit". Primarul și muftiul, amândoi membri ai Familiei Husseini, au plecat de acolo mânioși. Totuși, pentru Coloniștii Americani milenariști, a fost altfel: „Am avut impresia că suntem martori la triumful ultimei cruciade", a spus Bertha Spafford. „O națiune creștină a cucerit Palestina!" Nimeni nu-i putea împărtăși gândurile lui Lawrence deoarece, în timp ce-l asculta pe Allenby, se imagina pe sine cu câteva zile mai devreme: „A fost o situație stranie să stau în fața Turnului, cu Șeful

ascultându-i proclamația, și să mă gândesc cum cu câteva zile mai devreme am stat în fața lui Hajim [violatorul]".

Allenby a ieșit apoi pe Poarta Jaffa și a încălecat din nou pe Hindenburg.[258] „Ierusalimul ne-a ovaționat. A fost impresionant", scria Lawrence, dar, observa tot el, otomanii contraatacau cu „un acompaniament de rafale de mitralieră și avioane care se roteau deasupra noastră neîncetat. Ierusalimul nu mai fusese cucerit de mult timp și nici nu mai cedase vreodată atât de ușor". Fără voia lui, se simțea „rușinat din cauza triumfului".

După aceea, și-a amintit Lawrence, a fost un dejun la Cartierul General al generalului Shea, pe care Picot, trimisul Franței, a reușit să-l strice când a făcut, în numele Franței, propunerea de împărțire a Ierusalimului. „Iar mâine, dragul meu general", i-a spus el lui Allenby cu „vocea lui stridentă", „voi lua măsurile necesare pentru instaurarea unei guvernări civile în acest oraș".

> S-a așternut liniștea. Am rămas cu salata, sandviciurile cu pui cu maioneză și cu paté nemestecate în timp ce ne întorceam spre Allenby și ne holbam la el. Acesta s-a înroșit, a înghițit în sec, bărbia i s-a deplasat în față (în felul acela după care noi ne dădeam în vânt) și a spus pe un ton sumbru: „Singura autoritate este cea a comandantului suprem, adică A MEA!"

Lawrence s-a întors cu avionul ca să i se alăture lui Faisal și Corpului Șerifian de Cămile. Francezilor și italienilor le era îngăduit să facă de gardă pe rând la Sfântul Mormânt, dar Biserica era, ca întotdeauna, încuiată și descuiată de cei care dețineau acest drept ereditar, membrii familiei Nusseibeh[259]. Allenby a pus soldați musulmani indieni de gardă la Muntele Templului.

După o audiență la regele George al V-lea la Londra, Weizmann, în costum alb, a sosit în Orașul Sfânt cu Comisia lui Sionistă, asistat de Vladimir Jabotinsky, un naționalist fanfaron dublat de un intelectual rafinat din Odessa, unde organizase o miliție evreiască pentru a rezista la pogromuri. Înaintarea lui Allenby a stagnat chiar la nord de Ierusalim. Otomanii nu erau sub nicio formă înfrânți în Palestina și a avut nevoie de aproape un an ca să-și adune forțele pentru a relansa ofensiva, astfel încât Ierusalimul a fost un oraș pe linia frontului, plin cu britanici și trupe coloniale care se pregăteau pentru marele efort. Jabotinsky și maiorul James de Rothschild au ajutat la recrutarea unei Legiuni Evreiești care să lupte alături de ei, în vreme ce șerifienii, sub comanda lui Lawrence și a prințului Faisal, așteptau cu nerăbdare prilejul favorabil de cucerire a Damascului — și de nimicire a ambițiilor francezilor.

[258] Unul dintre ofițerii lui Allenby era căpitanul William Sebag-Montefiore MC, în vârstă de treizeci și doi de ani, strănepot al lui Sir Moses Montefiore, care îi povestise cum, în apropiere de Ierusalim, o frumoasă arăboaică i-a făcut semn cu mâna și l-a condus într-o peșteră unde a găsit și a arestat un grup de ofițeri otomani.

[259] Când cei din familia Nusseibeh i-au prezentat lui Allenby Biserica, au susținut că a cerut cheile. „Acum că s-au terminat cruciadele", a spus el, „vă înapoiez cheile, dar să știți că nu sunt de la Omar sau de la Saladin, ci de la Allenby". Hazem Nusseibeh, ministru iordanian de externe în anii 1960, relatează episodul în memoriile sale publicate în 2007.

Ierusalimul era un oraș în care domneau prostul-gust și frigul. Populația scăzuse cu 30 000 de locuitori din 1914, și avea acum în jur de 55 000; foamea și malaria făceau în continuare numeroase victime, la fel cum făceau ravagii bolile venerice (prin oraș cutreierau 500 de prostituate evreice adolescente); numărul orfanilor evrei se ridica la 3 000. La fel ca Lawrence, Weizmann era stupefiat de caracterul sordid al așezării urbane: „Tot ce se putea face pentru a profana și a pângări sacrul a fost făcut. Este imposibil de imaginat atât de multă falsitate și blasfemie". Dar, la fel ca Montefiore și Rothschild înaintea lui, a încercat de două ori să cumpere Zidul de Vest de la muftiu, contra sumei de 70 000 de lire sterline. Banii ar fi acoperit cheltuielile legate de reclădirea Cartierului Magrebian. Magrebienii erau interesați, dar membrii familiei Husseini au împiedicat orice acord în acest sens.

Adjunctul șefului poliției din Ierusalim, șerif ofițer asistent, de curând numit în post de Allenby, era un strănepot al lui Montefiore, care ar fi fost numit chiar șef, dacă n-ar fi fost evreu. „În regiunea Ierusalimului se remarcă o incidență crescută a bolilor venerice", raporta maiorul Geoffrey Sebag-Montefiore, care avea sarcina să posteze gărzile în jurul Locurilor Sfinte. Făcea descinderi în bordeluri, care erau de obicei pline cu soldați australieni, și a trebuit să consume o bună parte din timpul său investigând cazuri în care soldații erau acuzați că se culcaseră cu fetele localnice. „Bordelurile din Ierusalim continuă să creeze probleme considerabile", l-a informat el pe Allenby în iunie 1918. Le-a mutat într-o zonă alocată, Wazzah, fapt ce înlesnea menținerea ordinii publice. În octombrie scrie: „Am avut dificultăți în a-i împiedica pe australieni să frecventeze bordelurile. Un detașament asigură acum patrularea în Wazzah". În rapoartele maiorului Sebag-Montefiore se putea citi de regulă: „Bolile venerice sunt de nestăpânit. Altfel, nimic important de raportat".

În cafenelele de la Poarta Jaffa, arabii și evreii dezbăteau viitorul Palestinei: în ambele tabere, gama opiniilor era largă. De partea evreiască, gama se întindea de la ultraortodocșii care detestau sionismul profanator, trecând prin cei care aveau viziunea unor colonii evreiești pe deplin integrate pe întinsul Orientului Mijlociu stăpânit de arabi, până la naționaliștii extremiști care își doreau un stat evreiesc armat care să conducă o minoritate arabă supusă. Opinia arabilor varia de la fundamentaliștii naționaliști și islamiști, care voiau expulzarea imigranților evrei, până la liberalii democrați care priveau cu ochi buni ajutorul evreiesc în edificarea unui stat arab. Intelectualii arabi discutau dacă Palestina făcea parte din Siria sau din Egipt. În timpul războiului, un tânăr ierusalimit numit Ihsan Turjman a scris că „Khedivul Egiptului ar trebui să fie rege comun al Palestinei și al Hijazului" și totuși Khalil Sakakini observa că „ideea de a uni Palestina cu Siria se răspândește tot mai mult". Ragheb Nashashibi a înființat Societatea Literară, care cerea imperios unirea cu Siria. Familia Husseini a organizat Clubul Arab. Ambele erau ostile Declarației lui Balfour.

Pe 20 decembrie 1917, Sir Ronald Storrs a sosit ca guvernator militar al Ierusalimului — sau, după cum s-a exprimat el însuși, „echivalentul lui Pilat din Pont".

În foaierul hotelului Fast, Storrs a dat peste predecesorul său, generalul Barton, îmbrăcat în halat. „Singurele locuri tolerabile din Ierusalim sunt baia și patul", a declarat Barton. Storrs, care avea o preferință pentru costumele albe cu butoniere înzorzonate, a găsit „Ierusalimul pe rații de subzistență" și a remarcat că „evreii, ca de obicei, au acaparat mărunțișul". Era entuziasmat de această „măreață aventură" în Ierusalim, care „se distinge printre orașele lumii", dar, la fel ca multor alți protestanți, îi displăcea teatralitatea Bisericii[260] și vedea Muntele Templului ca pe o „uniune glorioasă între Piazza San Marco și Marea Curte a Colegiului Trinity de la Cambridge". Storrs avea sentimentul că se născuse ca să conducă Ierusalimul. „Să fii capabil ca printr-un cuvânt scris sau chiar rostit să îndrepți o nedreptate, să interzici o profanare, să favorizezi talentul și bunăvoința înseamnă să dispui de puterea Despotului Binefăcător al lui Aristotel."

Storrs nu semăna cu birocrații obișnuiți ai Oficiului Colonial. Acest filfizon imperial era fiu de vicar și un clasicist format la Cambridge cu „o surprinzătoare concepție cosmopolitană — pentru un englez". Prietenul lui, Lawrence, care îi disprețuia pe cei mai mulți dintre funcționari, îl descria ca fiind „cel mai strălucit englez din Orientul Apropiat și îndeajuns de subtil, în pofida faptului că-și irosea energia în iubirea pentru muzică și litere, sculptură, pictură sau tot ce era frumos în ceea ce crease omenirea". Își amintește că l-a auzit pe Storrs discutând despre meritele lui Wagner și Debussy în arabă, germană și franceză, dar „creierul lui intolerant arareori știa să cedeze pentru a cuceri". În Egipt, aluziile lui perfide și intrigile sinuoase i-au adus porecla de Oriental Storrs[261], după cel mai necinstit magazin din Cairo. Acest guvernator militar ieșit din comun a început să restaureze Ierusalimul ruinat cu ajutorul unui personal pestriț care includea:

> un casier de la o bancă din Rangoon, un manager-actor, doi asistenți de la Thomas Cook, un negustor de artă, un instructor militar, un evaluator de terenuri, un nostrom din Niger, un fabricant de alcool din Glasgow, un organist, un comerciant de bumbac din Alexandria, un arhitect, un funcționar de poștă stagiar din Londra, un șofer de taxi din Egipt, doi directori de școală și un misionar.

În doar câteva luni, Storrs a înființat Societatea Pro-Ierusalim, finanțată de comerciantul armean de armament Sir Basil Zaharoff și de milionarii americani, dna Andrew Carnegie și J.P. Morgan Jr. Țelurile sale erau să prevină Ierusalimul să devină un „Baltimore de mâna a doua".

[260] Storrs a făcut o descoperire incitantă în Biserică. Spre furia preoților creștin-ortodocși, el a găsit mormântul ultimului cruciat la ușa de sud — cel al lui Philip d'Aubeny, semnatar al Magnei Carta și tutore al regelui Henric al III-lea, de trei ori cruciat, decedat la Ierusalim în 1236, pe timpul domniei lui Frederick al II-lea. Storrs a ordonat ca mormântul să fie păzit de soldați englezi.

[261] Joc de cuvinte bazat pe pronunția similară, în limba engleză, a cuvintelor „Storrs" și „Stores". (*N.t.*).

Nimeni nu era mai încântat decât Storrs de titlurile, costumele și culorile orașului. Inițial, s-a împrietenit nu doar cu cei din Familia Husseini,[262] dar și cu Weizmann, ba chiar și cu Jabotinsky. În opinia lui Storrs, nu exista „ofițer mai galant, mai fermecător și mai cultivat" decât Jabotinsky. Weizmann era de acord cu ideea că Jabotinsky era „extrem de ne-evreu în maniere și conduită, mai degrabă urât, dar teribil de atrăgător, curtenitor, de un cavalerism teatral, cu o anumită noblețe".

Totuși, Storrs considera tactica sionistă „un coșmar, ilustrând proverbul turc potrivit căruia copilul care nu plânge nu primește de mâncare". Curând, sioniștii l-au suspectat că nu simpatiza cu cauza lor. Mulți britanici îl detestau pe Jabotinsky și defilările ca la paradă ale evreilor ruși în jurul Ierusalimului în uniforme paramilitare kaki și considerau Declarația lui Balfour imposibil de pus în aplicare. Un general britanic simpatizant i-a dat lui Weizmann o carte — prima întâlnire a unui lider sionist cu *Protocoalele înțelepților Sionului*[263] — „Veți găsi în ea «muniția» multor ofițeri britanici de aici și ei chiar cred în ce scrie acolo", l-a avertizat generalul. Încă nedemascată ca făcătură, cartea *Protocoalele înțelepților Sionului*... părea cât se poate de plauzibilă, cu britanicii care susțineau sionismul și Rusia bolșevică dominată în aparență de comisarii evrei.

Storrs era „mult mai subtil", a remarcat Weizmann. „Era prieten cu toată lumea." Dar guvernatorul protesta că este „supus unui pogrom" și că acești turbulenți „sioniști de alcov" nu au nimic în comun cu Disraeli. Când guvernatorul i-a relatat prim-ministrului despre plângerile arabilor și evreilor, Lloyd George a replicat: „Ei bine, dacă oricare dintre părți încetează să se mai plângă, vei fi demis".

În pofida temerilor arabilor legate de Declarația lui Balfour, în Ierusalim a fost liniște timp de doi ani. Storrs a supravegheat restaurarea Zidurilor și a Domului, instalarea luminilor stradale, crearea unui Club de Șah în Ierusalim și dinamitarea turnului de pază construit de Abdul-Hamid la Poarta Jaffa. În mod deosebit se delecta cu puterea de a impune noi denumiri la Ierusalim. „Când evreii au vrut să redenumească hotelul Fast în *Regele Solomon*, iar arabii în *Sultanul Soliman* [Soliman Magnificul], fiecare dintre acestea excluzând jumătate din Ierusalim, am putut să dau ordin să fie numit Allenby." A înființat chiar și un cor de călugărițe, pe care-l dirija chiar el, și a încercat să medieze încăierarea creștinilor în Biserică, aderând la divizarea impusă de sultan în 1852. Asta le-a dat satisfacție

[262] Familia Husseini prospera, deținând acum peste 5 000 de hectare de teren din Palestina. Primarul Husseini era popular atât printre arabi, cât și printre evrei. Storrs îl plăcea pe muftiul Kamil al-Husseini. Până atunci, muftiul era de fapt singurul conducător al școlii Hanafi de drept islamic (favorizată de otomani); erau patru astfel de școli. Storrs l-a promovat la rangul de Mare Muftiu nu doar al celor patru școli din Ierusalim, ci și din toată Palestina. Muftiul a solicitat ca fratele lui mai mic, Amin al-Husseini, să se alăture prințului Faisal din Damasc, atunci când orașul a fost cucerit, iar Storrs a acceptat.

[263] Când *Protocoalele*... au fost publicate în engleză, cartea a devenit influentă în Marea Britanie și în America (fiind susținută de Henry Ford), până în august 1921, când ziarul londonez *Times* a expus-o ca fiind un fals. Fusese publicată în germană în 1919, iar Hitler credea că în ea se află adevărul despre evrei, explicând în *Mein Kampf* că acuzația de fals este „cea mai sigură dovadă a veridicității sale". Când a fost publicată în arabă în 1925, patriarhul romano-catolic al Ierusalimului a recomandat-o enoriașilor săi.

ortodocşilor, dar i-a nemulţumit pe catolici. Când Storrs a mers în vizită la Vatican, papa l-a acuzat de pângărirea Ierusalimului, prin introducerea cinematografelor păcătoase şi a 500 de prostituate. Britanicii n-au reuşit niciodată să rezolve micile dispute ranchiunoase.[264]

Statutul efectiv al Palestinei, ca să nu mai vorbim de al Ierusalimului, era departe de a fi decis. Picot a formulat din nou pretenţiile francezilor asupra Ierusalimului. Britanicii habar nu aveau, insista el, cât de mult se bucuraseră francezii la vestea cuceririi Ierusalimului. „Gândiţi-vă cum trebuie să ne fi simţit noi, care l-am cucerit!" a replicat sec Storrs. Apoi Picot a încercat să impună protecţia acordată de francezi catolicilor, prezidând pe un tron special la un Te Deum în Biserică, dar planul său s-a năruit când franciscanii au refuzat să colaboreze.

Când primarul a murit pe neaşteptate ca urmare a unei pneumonii (contractată, probabil, după prea multe încercări de capitulare în ploaia torenţială), Storrs l-a numit primar pe fratele acestuia, Musa Kazem al-Husseini. Dar noul primar, fost guvernator al provinciilor otomane de la Anatolia la Jaffa, şi-a asumat treptat conducerea campaniei împotriva sioniştilor. Ierusalimiţii arabi îşi puneau speranţele într-un regat al Siriei Mari condus de prinţul Faisal, prietenul lui Lawrence. La Primul Congres al Asociaţiilor Creştin-Musulmane, ţinut la Ierusalim, delegaţii au votat să se alăture Siriei lui Faisal. Sioniştii, care erau în continuare convinşi că arabii erau împăcaţi cu acordul lor, au încercat să domolească temerile pe plan local. Britanicii încurajau gesturile prietenoase venite din ambele părţi. Weizmann s-a întâlnit cu Marele Muftiu şi i-a dat asigurări că evreii nu vor pune în pericol interesele arabilor, făcându-i cadou un Coran străvechi.

În iunie 1918, Weizmann a traversat deşertul ca să se întâlnească cu Faisal, asistat de Lawrence, în tabăra acestuia din apropiere de Aqaba. A fost începutul unei „prietenii de o viaţă", cum a numit-o exagerând Weizmann. I-a explicat că evreii vor dezvolta ţara sub protecţie britanică. În particular, Faisal vedea o mare diferenţă între ceea ce Lawrence numea „evreii palestinieni şi evreii colonişti. Pentru Faisal, aspectul important era că primii vorbeau araba, iar ceilalţi, dialectul german idiş". Faisal şi Lawrence sperau ca şerifienii şi sioniştii să poată coopera pentru a construi regatul Siriei. Lawrence a explicat: „Privesc la evrei ca la importatorii fireşti ai fermentului occidental atât de necesar ţărilor din Orientul Apropiat". Weizmann şi-a amintit că „relaţia lui Lawrence cu sionismul era una foarte pozitivă", întrucât credea că „arabii ar avea mult de câştigat de pe urma unei Patrii Evreieşti".

La summitul lor din oază, Faisal a acceptat posibilitatea unor viitoare „pretenţii teritoriale evreieşti în Palestina". Mai târziu, când cei trei bărbaţi s-au întâlnit din nou la Londra, Faisal a acceptat că Palestina ar putea absorbi „4–5 milioane

[264] Creştin-ortodocşii se certau cu armenii din cauza divizării Mormântului Maicii Domnului. Armenii se certau cu iacobiţii sirieni din cauza cimitirului de pe Muntele Sion şi a dreptului de proprietate asupra Capelei Sf. Nicodemus din Biserică, unde ortodocşii şi catolicii s-au luptat pentru folosirea scării nordice spre Golgota şi dreptul de proprietate asupra podelei din scânduri de la arcada estică dintre capelele ortodoxă şi romano-catolică. Armenii se certau cu ortodocşii pe dreptul de proprietate asupra scării de la estul intrării principale, precum şi pe dreptul de a o mătura. Copţii se certau cu etiopienii din cauza acoperişului de la mănăstirea acestora din urmă, aflat într-o stare precară.

de evrei fără să uzurpe drepturile țărănimii arabe. Nu a considerat nicio clipă că ar fi vreo penurie de terenuri în Palestina", și a aprobat o prezență majoritară a evreilor în Palestina în cadrul regatului Siriei — cu condiția ca el să fie încoronat rege. Siria era trofeul, iar Faisal era bucuros să accepte compromisuri pentru a-l dobândi.

La început, diplomația lui Weizmann a dat roade. Glumise zicând că „un stat evreiesc fără o universitate ar fi ca Monaco fără cazinou", așa că pe 24 iulie 1918 Allenby l-a dus cu Rolls-Royce-ul lui sus pe Muntele Scopus. Acolo au fost așezate pietrele de fundație pentru Universitatea Ebraică de către muftiu, episcopul anglican, doi rabini șefi și Weizmann însuși. Dar observatorii au remarcat că muftiul era adânc mâhnit. În depărtare, se auzeau bubuiturile artileriei otomane în timp ce oaspeții cântau „God Save the King", iar sioniștii, imnul Hatikvah. „La picioarele noastre se întinde Ierusalimul", a spus Weizmann, „scânteind ca un giuvaier."

Otomanii continuau să lupte cu îndârjire în Palestina, în vreme ce pe frontul de vest nu se întrezărea încă vreun semn de victorie. În aceste luni, servitorul îl anunța uneori pe Storrs că îl așteptă „un beduin". Îl găsea pe Lawrence, citindu-i cărțile. După care, beduinul englez dispărea la fel de misterios. În Ierusalim, în luna mai a acelui an, Storrs l-a prezentat pe Lawrence jurnalistului american Lowell Thomas, despre care credea „că ar putea fi unul dintre apostolii mai tineri, reîntorși la viață". Ulterior, Thomas va contribui la crearea legendei lui Lawrence al Arabiei.

Abia în septembrie 1918 Allenby și-a reluat ofensiva, înfrângându-i pe otomani în Bătălia de la Meghido. Mii de prizonieri germani și otomani au străbătut în marș străzile Ierusalimului. Storrs a sărbătorit „interpretând la pianul meu Steinway un potpuriu alcătuit din «Vittoria» din *La Tosca*, Marșurile lui Händel din *Jephthah* și *Scipio* și «Marșul nupțial» din *Păsările* lui Aristofan de Parry". Pe 2 octombrie, Allenby le-a îngăduit lui Faisal, rege desemnat al Siriei, și colonelului Lawrence să elibereze Damascul cu șerifienii lor. Dar, după cum bănuia Lawrence, adevăratul proces de luare a deciziei fusese inițiat la mare depărtare de acele locuri. Lloyd George era hotărât să păstreze Ierusalimul. Lordul Curzon avea să se plângă ulterior: „Primul-ministru vorbește despre Ierusalim cu aproape același entuziasm ca despre dealurile sale natale".

Chiar în momentul în care Germania a cedat în sfârșit, activitatea de lobby a și început. În ziua când s-a semnat armistițiul, pe 11 noiembrie, Weizmann, care aranjase o întrevedere înainte de această evoluție spectaculoasă, l-a găsit pe Lloyd George, la sediul din Downing Street 10, plângând în timp ce citea Psalmii. Lawrence îi convinsese pe oficialii de la Londra să sprijine cauza arabă. Faisal era la Paris ca să-și prezinte cauza francezilor. Dar când britanicii și francezii s-au ciocnit la Paris pe tema împărțirii Orientului, Lloyd George a protestat spunând că Marea Britanie cucerise Ierusalimul. „Celelalte guverne n-au adus acolo decât câțiva polițiști mărunți, să vadă dacă n-am furat Sfântul Mormânt."

Victorioși și prăzi de război 1919–1920

Woodrow Wilson la Versailles

Întâlnindu-se la Londra după câteva săptămâni, Lloyd George și premierul francez Georges Clemenceau au făcut schimb de oferte pentru Orientul Mijlociu. În schimbul Siriei, Clemenceau era maleabil:

CLEMENCEAU: — Spune-mi ce vrei.
LLOYD GEORGE: — Vreau Mosul.
CLEMENCEAU: — Îl vei avea. Altceva?
LLOYD GEORGE: — Da, vreau și Ierusalimul!
CLEMENCEAU: — Îl vei avea.

În ianuarie 1919, Woodrow Wilson, primul președinte american în funcție care a părăsit America, a sosit la Versailles ca să semneze un acord de pace cu Lloyd George și Clemenceau. Protagoniștii din Orientul Mijlociu au venit să facă lobby pentru victorioși, cu Faisal, însoțit de Lawrence, străduindu-se să-i împiedice pe francezi să obțină controlul asupra Siriei. Iar Weizmann spera să-i facă pe britanici să rămână în Palestina și să dobândească recunoaștere internațională pentru Declarația lui Balfour. Însăși prezența lui Lawrence, în calitate de consilier al lui Faisal, purtând uniformă britanică în combinație cu un acoperământ pentru cap arăbesc, i-a revoltat pe francezi, care au încercat să-i interzică prezența la conferință.

Wilson, profesorul idealist din Virginia transformat în politician democrat, iar acum, în arbitru de politică internațională, a proclamat că „toate acordurile teritoriale convenite în urma acestui război trebuie făcute în interesul și spre beneficiul populațiilor implicate". A refuzat să aprobe o împărțire de tip imperialist a Orientului Mijlociu. În scurt timp, cei trei potentați au ajuns să se deteste reciproc. Wilson îl considera pe Lloyd George „alunecos". Clemenceau, în vârstă de șaptezeci și opt de ani, înghesuit între moralistul Wilson și acaparatorul Lloyd George, se plângea: „Mă aflu între Iisus Hristos și Napoleon Bonaparte". Galezul jucăuș și americanul conservator s-au înțeles mai bine: Lloyd George admira idealismul acestuia din urmă — cu condiția ca Marea Britanie să obțină ceea ce dorea. Într-o încăpere cu lambriuri de lemn din Paris, tapetată cu cărți, acești olimpieni aveau să modeleze lumea, o perspectivă ce îl amuza pe cinicul Balfour, în timp ce-i

urmărea „pe acești bărbați atotputernici și complet ignoranți care divizau continentele".

Ambițiile lui Clemenceau erau tot atât de nerușinate ca ale lui Lloyd George. Când Clemenceau a acceptat să-l primească pe Lawrence, el și-a justificat pretențiile asupra Siriei explicând că francezii conduseseră Palestina în perioada cruciadelor. „Da", a replicat Lawrence, „dar cruciadele au dat greș". Și-apoi, cruciații n-au cucerit niciodată Damascul, ținta principală a lui Clemenceau și inima aspirațiilor naționale arabe. Francezii încă mai sperau să împartă Ierusalimul în virtutea Planului Sykes-Picot, dar acum britanicii respingeau în totalitate tratatul.

Președintele american, fiu al unui cleric prezbiterian, a susținut Declarația lui Balfour: „Când te gândești că eu, fiu al unei case parohiale prezbiteriene", a spus Wilson, „o să fiu în măsură să redau Țara Sfântă poporului său". Era influențat atât de ebraismul protestant, cât și de consilierul său, Louis Brandeis, un evreu din Kentucky care a fost numit de Wilson la Curtea Supremă de Justiție. Brandeis, cunoscut ca „avocatul poporului", era un model de excelență pentru erudiția și serviciul public americane, dar în 1914, doar 15 000 dintre cele trei milioane de evrei americani erau membri ai Federației Sioniste din SUA conduse de el. În 1917, sute de mii de evrei americani au devenit implicați; creștinii evanghelici făceau lobby pentru sionism. Iar fostul președinte Teddy Roosevelt, care vizitase în copilărie Orașul Sfânt împreună cu părinții, era susținătorul unui „stat sionist în jurul Ierusalimului".

Cu toate acestea, Wilson se confrunta cu o contradicție dureroasă între sionism și aspirațiile la autodeterminare ale arabilor. Britanicii au sugerat la un moment dat un mandat american — un termen nou menit să descrie ceva între protectorat și provincie. Iar Wilson chiar a luat în calcul o astfel de posibilitate. Dar, față de dorința englezilor și francezilor de a înhăța Palestina și Siria, el a însărcinat o comisie americană să investigheze aspirațiile arabilor. Comisia King-Crane, condusă de un fabricant de supape din Chicago și de președintele Colegiului Oberlin, i-a raportat că majoritatea arabilor din Palestina și Siria vor să trăiască în Regatul Siriei Mari al lui Faisal — sub protecție americană. Dar aceste constatări s-au dovedit irelevante, căci când Wilson n-a reușit să-i țină în frâu pe aliații săi imperialiști. Aveau să mai treacă doi ani până când noua Ligă a Națiunilor a confirmat că britanicii au obținut Palestina, iar francezii, Siria — ceea ce Lawrence a numit „escrocheria cu mandatul".

Pe 8 martie 1920, Faisal a fost proclamat rege al Siriei (incluzând Libanul și Palestina) și l-a numit ministru de externe pe Said al-Husseini din Ierusalim, în vreme ce fratele muftiului, Amin, a slujit pentru scurt timp la curtea regală. Entuziasmul stârnit de crearea acestui nou regat i-a încurajat pe arabii palestinieni să se împotrivească amenințării sioniste. Weizmann a avertizat că s-ar putea ivi probleme. Jabotinsky și fostul revoluționar rus Pinkhas Rutenberg[265] au creat o

[265] Storss l-a descris pe Rutenberg, un revoluționar socialist rus, pe care Kerensky îl numise, în 1917, Guvernator Adjunct al Petrogradului, „cel mai remarcabil dintre toți". El comandase Palatul de Iarnă înainte să fie luat cu asalt de Gărzile Roșii ale lui Trotki. Rutenberg era „lat în spate, puternic, îmbrăcat tot timpul în negru, capul tare ca granitul, o vorbă joasă și amenințătoare, sclipitor și

forță de autoapărare evreiască, având 600 de membri. Dar Storrs a ignorat semnalele de alarmă.

Storrs: răzmerițele de Nabi Musa — primele împușcături

În dimineața zilei de duminică, 20 aprilie 1920, într-un oraș tensionat de prezența pelerinilor evrei și arabi, 60 000 de arabi s-au adunat pentru festivalul Nabi Musa, condus de cei din familia Husseini. Wasif Jawhariyyeh relatează în jurnalul său cum îi privea intonând cântece de protest la adresa Declarației lui Balfour. Fratele mai mic al muftiului, Haj Amin al-Husseini, incita mulțimile, ridicând deasupra capului un portret al lui Faisal: „El este regele vostru!". Mulțimea a strigat: „Palestina e țara noastră, evreii sunt câinii noștri!" și s-a revărsat în Orașul Vechi. Un evreu bătrân a fost bătut cu ciomegele.

Dintr-odată, își amintește Khalil Sakakini, „entuziasmul s-a transformat în nebunie". Mulți și-au scos pumnalele și bâtele, strigând: „Religia lui Mahomed a fost întemeiată cu sabia!". Orașul, observa Jawhariyyeh, „a devenit un câmp de luptă". Mulțimea scanda: „Omorâți-i pe evrei!". Atât Sakakini, cât și Wasif urau violența, dar acum începeau să-i deteste nu doar pe sioniști, ci și pe britanici.

Storrs a ieșit de la slujba de dimineață din Biserica Anglicană și a găsit Ierusalimul scăpat de sub control. S-a grăbit să ajungă la sediul din Azilul Austriac, având senzația că cineva „mi-a înfipt un pumnal în inimă". Storrs dispunea de numai 188 de polițiști în Ierusalim. Cum răzmerița s-a intensificat în cursul zilei următoare, evreii au început să se teamă că vor fi lichidați. Weizmann a intrat intempestiv în biroul lui Storrs pentru a cere ajutor. Jabotinsky și Rutenberg și-a luat pistoalele și au chemat 200 de oameni la sediul central al poliției din Complexul Rusesc. Când Storrs le-a interzis să se adune acolo, Jabotinsky a început să patruleze în preajma Orașului Vechi, făcând schimb de focuri cu pușcașii arabi — aceea a fost ziua când împușcăturile au început cu adevărat. În Orașul Vechi, unele străzi din Cartierul Evreiesc erau sub asediu, iar intrușii arabi au violat în grup câteva tinere evreice. Între timp, britanicii încercau să mențină ordinea în cadrul slujbei pentru Lumina Sfântă, dar, când un sirian a mutat un scaun aparținând copților, „s-a dezlănțuit iadul", iar ușile Bisericii au luat foc în iureșul încăierării. În momentul în care un oficial britanic ieșea din Biserica Sfântului Mormânt, o fetiță arabă a căzut de la o fereastră din apropiere, lovită de un glonț rătăcit.

Unul din recruții lui Jabotinsky, Nehemia Rubitzov, împreună cu un coleg și-au ascuns pistoalele sub halate medicale albe și au intrat în Orașul Vechi într-o ambulanță pentru a organiza apărarea. Rubitzov, născut în Ucraina, fusese recrutat de Ben-Gurion în Legiunea Evreiască, schimbându-și numele în Rabin. Acum, în timp ce-i calma pe evreii îngroziți, a întâlnit-o și a salvat-o pe Rosa „Roșie" Cohen, o energică ex-bolșevică sosită de curând din Rusia: s-au îndrăgostit și

fascinant", dar în același timp „adaptabil și violent". În 1922, Churchill l-a sprijinit pe Rutenberg, ca inginer, în încercarea sa de a înființa hidrocentrala care alimentează cu energie electrică o bună parte din Palestina.

s-au căsătorit. „M-am născut în Ierusalim", spunea fiul lor, Yitzhak Rabin, care, în calitate de șef de stat-major al Israelului, avea să cucerească Ierusalimul după mulți ani.

Herbert Samuel: „Una bucată Palestina, completă"

Când revoltele s-au domolit, cinci evrei și patru arabi erau morți, iar 216 evrei și 23 de arabi erau răniți. Treizeci și nouă de evrei și 161 de arabi au fost judecați pentru faptele săvârșite în timpul evenimentelor care au ajuns să fie cunoscute ca răzmeriţele de Nabi Musa. Storrs a ordonat raiduri la locuințele lui Weizmann și Jabotinsky. Acesta din urmă a fost găsit vinovat de posesie de arme și condamnat la cincisprezece ani de închisoare. Tânărul Amin Husseini — „principalul agitator" al răzmeriţelor, după cum s-a exprimat Storrs — a fost condamnat la zece ani, dar a reușit să fugă din Ierusalim. Storrs l-a demis pe primarul Musa Kazem Husseini, cu toate că britanicii dădeau vina cu naivitate pe bolșevicii evrei din Russia pentru violențe.

Liberalul Weizmann și socialistul Ben-Gurion au continuat să spere într-o patrie care să evolueze treptat și un *modus vivendi* cu arabii. Ben-Gurion refuza să recunoască naționalismul arab. El voia ca muncitorii arabi și evrei să „trăiască împreună în armonie și prietenie", dar uneori exclama: „Nu există nicio soluție! Vrem ca țara să fie a noastră. Arabii vor să fie a lor". Sioniștii au început să-și reorganizeze vechea Hashomer — Străjerii — într-o miliție mai eficientă, Haganah — Apărarea.

Fiecare act de violență dădea apă la moară extremiștilor din ambele tabere. Jabotinsky recunoștea în mod absolut că naționalismul arab era la fel de real ca sionismul. El argumenta implacabil că statul evreu, despre care el considera că ar trebui să cuprindă ambele maluri ale Iordanului, va avea de înfruntat o opoziție violentă și că putea fi apărat doar cu un „zid de fier". Pe la mijlocul anilor 1920, Jabotinsky s-a separat pentru a forma Uniunea Revizioniștilor Sioniști, cu o mișcare de tineret, Betar, care purta uniforme și organiza parade. Voia să creeze un tip nou de evreu activist, care să nu mai depindă de demersurile afabile ale lui Weizmann. Jabotinsky credea neclintit că această comunitate de națiuni va fi construită într-o „egalitate absolută" între două popoare și fără să fie nevoie de strămutarea arabilor. Când Benito Mussolini a venit la putere în 1922, Jabotinsky a ironizat cultul lui Il Duce — „cel mai absurd dintre cuvintele englezești: lider. Bivolii îl urmează pe lider. Oamenii civilizați nu au «lideri»". Și totuși, Weizmann l-a numit pe Jabotinsky „fascist", iar Ben-Gurion l-a poreclit „Il Duce".

Regele Faisal, speranța naționaliștilor arabi, nu se putea opune hotărârii francezilor de a pune stăpânire pe Siria. Francezii l-au expulzat cu forța pe rege și i-au zdrobit armata de amatori, desăvârșind năruirea planurilor lui Lawrence. Sfârșitul Siriei Mari și răzmeriţele au ajutat la formarea unei identități naționale a Palestinei.[266]

[266] Cuvântul „palestinian" a ajuns să însemne națiunea arabă palestiniană, dar în prima jumătate a secolului XX evreii de acolo erau cunoscuți ca palestinieni sau evrei palestinieni, în vreme ce arabii

Pe 24 aprilie 1920, la Conferința de la San Remo, Lloyd George a acceptat Mandatul de guvernare a Palestinei, bazat pe Declarația lui Balfour, și l-a numit pe Sir Herbert Samuel ca prim Înalt Comisar. Acesta a sosit la Ierusalim să-și ia postul în primire pe 30 iunie, într-o uniformă albă splendidă, caschetă colonială cu panaș și sabie, întâmpinat cu șaptesprezece salve de tun. Chiar dacă era evreu și sionist, Samuel nu era deloc un visător. Lloyd George îl găsea „sec și rece". Un jurnalist îl considera „la fel de lipsit de pasiune ca o stridie", iar unul dintre funcționarii din subordine remarca faptul că era „bățos — nu-și uita nicio clipă funcția". Când guvernatorul militar i-a predat controlul asupra Palestinei, Samuel a reușit una dintre puținele sale glume consemnate, semnând un proces-verbal în care scria: „Am primit de la general-maior Sir Louis J Bols KCB[267] una bucată Palestina, completă". Apoi a adăugat: „Sunt excluse E și O [erorile și omisiunile]", dar vor fi destule din ambele.

Inițial, calmul lui Samuel a adus liniște în Palestina, după șocul provocat de Nabi Musa. Stabilind Clădirea Guvernamentală în Augusta Victoria de pe Muntele Măslinilor, el l-a eliberat pe Jabotinsky, l-a grațiat pe Amin Husseini, a limitat temporar imigrația evreilor și i-a potolit pe arabi. Interesele britanicilor nu mai semănau cu cele din 1917. Curzon, acum secretar de externe, se opunea sprijinirii depline a sionismului și a mai moderat promisiunile lui Balfour. Evreii vor avea un ținut al lor, dar nu și un stat, atunci ori mai târziu. Weizmann s-a simțit trădat, dar arabii considerau chiar și această situație ca dezastruoasă. Până în 1921, un total de 18 500 de evrei sosiseră în Palestina. În următorii opt ani, Samuel a mai permis intrarea altor 70 000.

În primăvara lui 1921, șeful lui Samuel, Winston Churchill, secretarul de stat pentru afaceri coloniale, a sosit în Ierusalim însoțit de consilierul său Lawrence al Arabiei.

Churchill creează Orientul Mijlociu modern: soluția șerifiană a lui Lawrence

„Mi-a plăcut de Churchill foarte mult", a afirmat Lawrence după aceea, „și am avut un mare respect pentru el". Churchill se bucurase deja de o carieră plină de aventuri spectaculoase, autopromovări pline de trufie și succese de nestăpânit. Ajuns acum în preajma vârstei de cincizeci de ani, secretarul colonial se confrunta cu prețul uriaș, de vieți omenești și bunuri materiale, pe care îl presupunea asigurarea cu trupe a noului imperiu. Irakul se afla deja în cleștele unei insurgențe sângeroase împotriva stăpânirii britanice. În consecință, Churchill a convocat o conferință la Cairo pentru a încredința un anumit grad de putere conducătorilor arabi sub influență britanică. Lawrence a propus să i se încredințeze lui Faisal un nou regat al Irakului.

erau cunoscuți ca arabi palestinieni. În memoriile lui Weizmann (publicate în 1949), când scrie „palestinian" se referă la evrei. Un ziar sionist era numit *palestin*, iar unul arab era *filistin*.

267 Abreviere pentru *Knight Commander of the Bath*, titlu nobiliar britanic. (*N.t.*)

Pe 12 martie 1920, Churchill i-a chemat pe experții săi în probleme arabe la hotelul Semiramis. În cameră, doi pui de lei somalezi se jucau la picioarele lor. Lui Churchill îi plăcea luxul, neavând nicio dorință să experimenteze „deșerturile ingrate", dar Lawrence îl detesta. „Locuim într-un hotel din bronz și marmură", scria el. „Foarte scump și luxos — un loc oribil. Mă face să devin bolșevic. Toată lumea din Orientul Mijlociu e aici. Poimâine, ne ducem la Ierusalim. Suntem o familie foarte fericită: am căzut de acord asupra tuturor lucrurilor importante" — cu alte cuvinte, Churchill acceptase „soluția șerifiană". Lawrence își vedea în sfârșit o parte din onoare reparată, după ce avusese de suferit ca urmare a faptului că britanicii își încălcaseră promisiunile față de șerif și de fiii acestuia.

Bătrânul șerif, regele Hussein al Hijazului, nu se putea măsura cu luptătorii wahabiți conduși de căpetenia saudită Ibn Saud.[268] Când fiul său Abdullah a încercat să-i respingă pe saudiți cu 1 350 de războinici, au fost puși pe fugă. Abdullah a fost nevoit să scape prin spatele cortului, doar în izmene, supraviețuind „printr-un miracol". Plănuiseră ca Faisal să domnească peste Siria-Palestina, iar Abdullah să fie rege al Irakului. Acum, când Faisal primea Irakul, nu mai rămânea nimic pentru Abdullah.

În timp ce conferința lui Churchill se desfășura la Cairo, Abdullah, în fruntea a treizeci de ofițeri și 200 de beduini, a pătruns pe teritoriul de azi al Iordaniei — care, tehnic vorbind, intra în jurisdicția Mandatului Britanic — pentru a-și cuceri domeniul prăpădit — cu toate că Lordul Curzon considera că e „un cocoș prea mare pentru o grămadă atât de mică de bălegar". Vestea escapadei lui Abdullah l-a pus pe Churchill în fața unui *fait accompli*. Lawrence l-a sfătuit pe Churchill să îl susțină pe Abdullah. Churchill l-a trimis pe Lawrence să-l invite pe prinț la o întrevedere în Ierusalim.

Pe 23 martie, la miezul nopții, Churchill și soția sa, Clementine, au plecat spre Ierusalim cu trenul și au fost întâmpinați în Gaza de mulțimi entuziaste care strigau „Trăiască ministrul" și „Jos cu jidanii! Tăiați-le beregata!" Churchill, care nu înțelegea nimic, le făcea cu mâna cu o bonomie ignorantă.

În Ierusalim, a stat împreună cu Samuel la Fortăreața Augusta Victoria, unde s-a întâlnit de patru ori cu Abdullah, un om „moderat și prietenos", viitor probabil ocupant al Transiordaniei, escortat de Lawrence. Abdullah, care spera într-un imperiu hașemit, credea că cea mai bună modalitate ca evreii și arabii să trăiască împreună era într-un regat aflat sub conducerea lui, la care Siria să fie adăugată ulterior. Churchill i-a oferit Transiordania, cu condiția să recunoască Siria franțuzească și Palestina britanică. Abdullah a acceptat, cam fără tragere de inimă, iar Churchill a creat, prin urmare, o nouă țară: „Emirul Abdullah e în Transiordania", își amintea el, „unde l-am așezat pe tron într-o duminică după-amiază la

[268] Bătrânul Hussein a devenit Regele Lear al Arabiei, obsedat de ingratitudinea filială și de perfidia britanicilor. Lawrence, în ultima sa misiune, a fost trimis ca să-l convingă pe regele supărat să accepte un compromis cu hegemonia anglo-franceză sau să piardă finanțarea britanică. A plâns, s-a înfuriat și a refuzat. La scurt timp după aceea, Hussein a fost înfrânt de Ibn Saud și a abdicat în favoarea băiatului său cel mai mare, care a devenit regele Ali. Dar saudiții au cucerit Mecca, Ali a fost răsturnat, iar Ibn Saud s-a declarat singur rege al Hijazului, apoi al Arabiei Saudite. Cele două regate sunt și astăzi conduse de familiile lor — Arabia Saudită și Iordania Hașemită.

Ierusalim". Misiunea lui Lawrence, care în sfârșit îi ajutase pe Faisal și Abdullah să urce pe două tronuri, era încheiată.[269]

Arabii palestinieni i-au trimis lui Churchill o petiție în care afirmau, în tradiția născocelilor din *Protocoalele înțelepților Sionului*, că „un jidan e un jidan oriunde în lume", că „jidanii s-au numărat printre cei mai activi susținători ai distrugerii în multe țări" și că sioniștii voiau să „conducă lumea". Churchill i-a primit pe ierusalimiți sub conducerea fostului primar, Musa Kazim al-Husseini, dar a insistat că „este în mod evident îndreptățit ca evreii să aibă un ținut național, un mare eveniment în destinul lumii".

Tatăl lui Churchill[270] îi inculcase admirația pentru evrei și considera că sionismul nu era decât consecința a două milenii de suferință. În timpul Spaimei Roșii, după ce Lenin a creat Rusia Sovietică, el considera că sionismul evreiesc era „antidotul" la „maimuțăreala detestabilă a bolșevismului", care era „o mișcare evreiască" condusă de un bau-bau diabolic numit „evreul internațional".

Churchill iubea Ierusalimul, unde, după cum a declarat la inaugurarea Cimitirului Militar Britanic pe Muntele Scopus, „se află țărâna califilor, a cruciaților și a Macabeilor!". Era atras de Muntele Templului, pe care îl vizita de câte ori avea ocazia, bombănind când nu putea să ajungă acolo. Înainte de a se întoarce în Anglia, încă se afla în mijlocul admiratorilor pe Muntele Măslinilor, când muftiul Ierusalimului a murit pe neașteptate. Storrs îl concediase deja pe primarul Husseini așa încât ar fi fost nedelicat să supere și mai mult Familia luându-i și postul de muftiu. Și-apoi, britanicii erau atrași de ascendența Familiilor, care semănau cu clasa conducătoare din Regat. Prin urmare, Samuel și Storrs au aranjat în așa fel încât primarul și muftiul să fie aleși fiecare din cele două Familii dominante: rivalitatea dintre ele avea să fie o adaptare la Ierusalim a rivalității dintre familiile Montague și Capulet.

[269] Tânărul american de douăzeci și cinci de ani Lowell Thomas din Colorado a făcut avere lansând *Ultima cruciadă*, un spectacol itinerant care prezenta legendarele aventuri ale lui „Lawrence al Arabiei". Un milion de spectatori l-au văzut numai la Londra, și chiar mai mulți în America. Lui Lawrence îi plăcea la nebunie, dar îl și detesta, mergând să-l vadă de cinci ori. „Am văzut spectacolul dumitale și slavă Domnului că luminile erau stinse", scria el. „A inventat o chestie caraghioasă cu fantome, un idol al mulțimii în costum de bal mascat." Lawrence și-a terminat memoriile folosind titlul acela vechi, *Șapte stâlpi ai înțelepciunii*, o lucrare barocă și în același timp poetică, un amestec de istorie, confesiune și mitologie — „Prefer minciunile adevărului, mai ales când e vorba de mine", glumea el. Totuși, cu toate defectele, este în mod cert o capodoperă. După aceea, Lawrence și-a schimbat numele, s-a înrolat în forțele aeriene și s-a retras în obscuritate, găsindu-și sfârșitul într-un accident de motocicletă în 1935.

[270] Lordul Randolph Churchill s-a împrietenit cu cei din Familia Rothschild și alți evrei când acest lucru era încă riscant pentru un aristocrat. Ajuns la o petrecere, un aristocrat l-a întâmpinat astfel: „Cum așa, Lord Randolph, nu i-ai adus și pe prietenii dumitale evrei?", la care Randolph a replicat: „Nu, nu mi s-a părut că vor fi încântați de compania celor de-aici".

Mandatul Britanic 1920–1936

Muftiul versus primarul: Amin Husseini versus Ragheb Nashashibi

Omul pe care l-au ales drept primar era însăși personificarea bulevardierului arab. Ragheb Nashashibi fuma țigările cu ajutorul unui țigaret, purta baston și a fost primul ierusalimit proprietar al unei limuzine americane, un Packard verde condusă numai de șoferul său armean. Afabilul Nashashibi, moștenitor al plantațiilor de portocali și al vilelor celei mai recente, dar totodată al celei mai bogate dintre Familii[271], vorbea cursiv franceza și engleza, reprezentase Ierusalimul în Parlamentul otoman și îl angajase pe Wasif ca să-i organizeze petrecerile și să predea lecții de *oud* lui și partenerelor sale. Acum că ajunsese primar, dădea două petreceri pe an, una pentru prieteni, iar alta pentru Înaltul Comisar. Ca militant veteran împotriva sionismului, el și-a luat în serios rolul de senior ierusalimit și lider palestinian.

Omul pe care l-au ales drept mare muftiu era vărul bogat al lui Nashashibi, Haj Amin Husseini. Storrs l-a prezentat pe tânărul demagog al răzmeriților de Nabi Musa Înaltului Comisar, care a rămas impresionat. Husseini era „maleabil, inteligent, cu educație aleasă, bine îmbrăcat și cu un zâmbet strălucitor, părul blond, ochi albaștri, barbă roșie și un simț al umorului sec", își amintește nepotul primarului, Nassereddin Nashashibi. „Totuși, își spunea glumele cu ochi reci." Husseini l-a întrebat pe Samuel: „Ce preferi, un opozant declarat sau un prieten nesănătos?". Samuel a replicat: „Un opozant declarat". Weizmann a comentat sec că, „în pofida proverbului, transformarea braconierilor în paznici de vânătoare nu e întotdeauna încununată de succes". Husseini s-a dovedit a fi, după aprecierea istoricului libanez Gilbert Achcar, „un megaloman care s-a prezentat drept lider al întregii lumi islamice".

În mod supărător, Husseini nu a câștigat primele alegeri pentru postul de muftiu, victoria revenindu-i unui Jarallah. A obținut doar locul al patrulea, așa

[271] Cei din Familia Nashashibi pretindeau că se trag dintr-un potentat mameluc din secolul al XIII-lea Nasir al-Din al-Naqashibi, care slujise ca Supraveghetor al celor Două Haramuri (Ierusalim și Hebron). În realitate, ei erau descendenți ai unor negustători din secolul al XVIII-lea, care fabricaseră arcuri și săgeți pentru otomani. Tatăl lui Ragheb a făcut o avere uriașă și s-a căsătorit cu o femeie din Familia Husseini.

încât britanicii, care se mândreau cu „totalitarismul lor temperat cu bunăvoință", au anulat pur și simplu alegerile și l-au numit pe el, cu toate că avea doar douăzeci și șase de ani și nu-și terminase niciodată studiile religioase în Cairo. În continuare, Samuel i-a dublat puterea politică și financiară sponsorizându-i alegerea ca președinte al noului Consiliu Musulman Suprem.

Husseini aparținea tradiției islamice; Nashashibi, celei otomane. Amândoi erau oponenți ai sionismului, dar Nashashibi credea că, în confruntarea cu puterea britanică, arabii ar trebui să negocieze. Husseini, în urma unui drum sinuos și capricios, a ajuns un naționalist intransigent, opus oricărui compromis. La început, Husseini a jucat rolul aliatului pasiv al britanicilor, dar în cele din urmă va depăși cu mult atitudinea antibritanică a multor arabi pentru a deveni un antisemit rasist, îmbrățișând Soluția Finală a lui Hitler la problema evreiască. Cea mai durabilă realizare a lui Samuel a fost să-l susțină pe cel mai energic inamic al sionismului și al Marii Britanii. Cu toate acestea, se poate argumenta că nimeni nu s-a dovedit a fi o calamitate care să producă atâta vrajbă printre semenii săi și, totodată, un avantaj atât de mare pentru lupta sionistă.

Muftiul: bătălia pentru Zid

Prima generație de proconsuli britanici se felicita că îmblânzise Ierusalimul. În iunie 1925, Samuel s-a întors la Londra ca să declare, cu o amăgire olimpiană, că „spiritul fărădelegilor a încetat". Un an mai târziu, Storrs a părăsit un oraș pașnic, mult înfrumusețat, și a fost promovat la rangul de guvernator, mai întâi al Ciprului, apoi al Rhodesiei de Nord — cu toate că a conchis oftând: „După Ierusalim, nu mai există promovare". Noul Înalt Comisar era vicontele Plumer, un mareșal cu mustață stufoasă poreclit Old Plum (Bătrâna Prună) sau Daddy Plummer (Taica Plummer). Ca urmare a reducerii subvențiilor, Old Plum a fost nevoit să mențină ordinea cu mai puțini soldați decât Samuel, dar radia un calm reconfortant atunci când se plimba de unul singur prin Ierusalim. Când funcționarii lui i-au raportat despre tensiunile politice, el a adoptat politica struțului. „Nu există niciun fel de situație politică", a replicat el. „Nu creați voi una!"

Old Plum s-a retras ca urmare a unor probleme de sănătate, dar noul comisar încă nu sosise la post când „situația politică" s-a materializat. În 1928, cu prilejul rugăciunii Kol Nidre, din ajunul Zilei Căinței evreiești (Yom Kippur), paracliserul evreu — *shames* — de la Zidul de Vest (care se mândrea cu numele William Ewart Gladstone Noah) a ridicat un mic paravan pentru a-i separa pe bărbați de femeile venite să se roage, în conformitate cu legea evreiască. Paravanul și scaunele pentru credincioșii vârstnici fuseseră aprobate în anii anteriori, dar acum muftiul a protestat pe motiv că evreii voiau să schimbe un statu-quo.

Musulmanii credeau că Zidul era locul în care Mahomed își lega bidiviul cu chip de om, Buraq, în timpul Călătoriei de peste Noapte, și, totuși, în secolul al XIX-lea, otomanii au folosit un tunel adiacent ca grajd pentru măgari. În fapt, aparținuse *waqf*-ului Abu Maidan încă de pe vremea fiului lui Saladin, Afdal. Prin urmare, era „întru totul o proprietate musulmană". Cu toate acestea,

musulmanii se temeau că accesul evreilor la Zid va duce la cel de-al Treilea Templu pe Haramul islamic, sau Har-haBayit, cum îl numesc evreii. Însă Zidul — Kotel — era cel mai sfânt loc al iudaismului, iar evreii din Palestina credeau că restricțiile impuse de britanici și mai ales locul strâmt alocat pentru rugăciuni erau reminiscențe ale secolelor de opresiune musulmană care demonstrau de ce este necesar sionismul. Britanicii au interzis chiar suflatul în *shofar* — cornul de berbec — cu prilejul marilor sărbători evreiești.

A doua zi, succesorul lui Storrs în postul de guvernator, Edward Keith-Roach, căruia-i plăcea să-și spună Pașa de Ierusalim, a ordonat un raid al poliției la Zid în timpul slujbei de Yom Kippur, cea mai sfântă din anul evreiesc. Polițiștii i-au bătut pe evreii care se rugau și au tras scaunele de sub bătrânii credincioși. N-a fost cel mai glorios moment al britanicilor. Muftiul jubila, dar a avertizat că „scopul evreilor era să ia treptat în posesie Moscheea al-Aqsa". Prin urmare a lansat o campanie împotriva credincioșilor evrei, care au fost bombardați cu pietre, bătuți măr și chinuiți cu muzică zgomotoasă. Tinerii din mișcarea Betar a lui Jabotinsky au demonstrat pentru accesul la Zid.

Ambele părți schimbau statu-quo-ul otoman, care nu mai reflecta realitatea. Imigrația evreiască și achizițiile de terenuri sporiseră în mod explicabil neliniștile arabilor. De la Declarație, circa 90 000 de evrei sosiseră în Palestina. Numai în 1925, evreii cumpăraseră aproape 18 000 de hectare de teren de la Familii. O minusculă minoritate de naționaliști religioși evrei visa într-adevăr la un al Treilea Templu, dar majoritatea covârșitoare nu dorea decât să se poată ruga la Locul lor Sfânt. Noul Înalt Comisar, Sir John Chancellor, despre care se spunea că seamănă cu „un actor shakespearian chipeș", i-a cerut muftiului să vândă Zidul pentru ca evreii să-și poată construi o curte acolo. Muftiul a refuzat. Pentru evrei Kotel era simbolul libertății lor de a se ruga și a exista în propria lor patrie. Pentru arabi, Buraq a devenit simbolul rezistenței și al ideii de națiune.

Presimțiri sumbre și o senzație de claustrofobie planau deasupra orașului. „Este frumusețea arogantă a unei fortărețe împrejmuite de ziduri în deșert, a unei tragedii fără catharsis", observa Arthur Koestler, un tânăr sionist ungar care trăia la Ierusalim și scria pentru ziarul lui Jabotinsky. „Frumusețea tragică" și „atmosfera inumană" îi provocau acestuia „tristețea de Ierusalim". Koestler tânjea să evadeze în Tel Avivul pestriț. În Ierusalim, simțea „chipul mânios al lui Yahve cugetând deasupra stâncilor încinse".

În vara lui 1929, muftiul a ordonat deschiderea unei uși care făcea din Zidul evreiesc o cale principală de acces pentru trecătorii arabi și măgarii acestora, în vreme ce chemările la rugăciune ale muezinilor și psalmodierile sufiștilor erau amplificate peste rugăciunile evreilor. Evreii erau atacați pe străduțele învecinate. În toată Palestina, mii de evrei demonstrau sub sloganul „Zidul e al nostru". Chancellor era plecat când, pe 15 august, a avut loc o demonstrație la care au participat 300 de sioniști, condusă de istoricul Joseph Klausner (unchiul scriitorului israelian Amos Oz) și incluzând membri ai Betar. Demonstranții au mărșăluit în tăcere spre Zid, păziți de poliția britanică, iar acolo au ridicat un steag sionist și au cântat. A doua zi, după rugăciunile de vineri, 2 000 de arabi au coborât dinspre al-Aqsa și i-au atacat pe credincioșii evrei, gonindu-i de la Zid și bătându-i

pe cei pe care-i prindeau. Pe 17 august, un băiat evreu a trimis cu piciorul o minge în grădina unui arab și, ducându-se să o ia de acolo, a fost omorât. La înmormântarea lui, tinerii evrei au încercat să atace Cartierul Musulman.

La rugăciunile de vineri din 23 august, încurajați de muftiu, mii de credincioși au ieșit din al-Aqsa ca să-i atace pe evrei. Muftiul și rivalii săi Nashashibi au încercat fie să incite, fie să țină în loc mulțimea. Unii lideri arabi mai curajoși s-au pus în calea mulțimii — în zadar. Au atacat Cartierul Evreiesc, zona Montefiore și suburbiile, omorând treizeci și unu de evrei. Într-o gospodărie din Ierusalim, cinci membri ai aceleiași familii au fost măcelăriți. La Hebron, cincizeci și nouă de evrei au fost masacrați. Haganah, miliția sionistă înființată în 1920, a ripostat. În toată Palestina erau doar 292 de polițiști britanici, așa că au fost trimise întăriri de la Cairo. Cu totul, arabii au ucis 131 de evrei, iar cei 116 arabi care au murit au fost în principal împușcați de trupele britanice.

Răzmerițele, pe care arabii le numeau Thawrat al-Buraq — Răscoala pentru Buraq —, i-au buimăcit pe britanici. „Nu cunosc pe altcineva potrivit să fie Înalt Comisar în Palestina în afară de Dumnezeu", i-a spus Chancellor fiului său. Politica lui Balfour se clarifica. În octombrie 1930, Cartea Albă a Secretarului Colonial Lordul Passfield (fost Sidney Webb, socialistul de inspirație fabianistă) a propus restricționarea imigrației evreiești și o retragere din ținutul național al evreilor. Sioniștii erau disperați. Răscoala pentru Buraq a inflamat extremismul în ambele tabere. Violența și Cartea Albă a lui Passfield discreditau stilul anglofil al lui Weizmann. Sioniștii nu se mai puteau bizui pe britanici și mulți dintre ei s-au orientat spre naționalismul mai dur al lui Jabotinsky. La al Șaptesprezecelea Congres Sionist, Jabotinsky l-a atacat pe Weizmann, care încerca să-l convingă pe prim-ministrul Ramsay Macdonald să abroge Cartea Albă. Macdonald i-a trimis o scrisoare, pe care a citit-o în Parlament, în care reconfirma Declarația lui Balfour și redeschidea imigrația evreiască. Arabii au numit-o „Scrisoarea Neagră", dar era prea tardivă pentru a-l mai salva pe Weizmann, care a fost demis cu acest prilej din funcția de președinte sionist. Rănit profund, el a revenit temporar la știință. Haganah continua să se concentreze pe paza așezărilor rurale, dar a început să se înarmeze. Frustrați de această restricție, naționaliștii militanți s-au desprins și au înființat Irgun Zvai Leumi, Organizația Militară Națională, inspirată de Jabotinsky, care a rămas totuși de mici dimensiuni. Jabotinsky a fost expulzat din Palestina din pricina discursurilor sale provocatoare, dar a devenit tot mai popular printre tinerii evrei din Palestina și din estul Europei. Dar nu el a fost cel care l-a înlocuit pe Weizmann, ci David Ben-Gurion, care s-a detașat ca omul forte al comunității evreiești, la fel cum muftiul a devenit omul forte al arabilor.

În decembrie 1931, muftiul a apărut pe scena lumii când a prezidat, ca pan-islamist și lider național fără rival, la Conferința Islamică Mondială de pe Muntele Templului. A fost momentul său de apogeu și i s-a urcat la cap. A rămas un opozant radical al coloniei sioniste din Palestina, cu toate că rivalii lui, primarul Nashashibi, alături de cei din Familiile Dajani și Khalidi, argumentau că o conciliere ar fi mai bună pentru arabi și evrei. Muftiul nu tolera niciun fel de opoziție, astfel că și-a acuzat rivalii de trădare pro-sionistă, iar pe cei din Familia Nashashibi

că ar ascunde faptul că au sânge evreiesc. Nashashibi a încercat să-l răstoarne de la președinția Consiliului Musulman Suprem, dar n-a reușit, iar muftiul a început să-i excludă pe oponenții săi din toate organizațiile pe care le controla. Britanicii, slabi și nesiguri, au înclinat spre radicali, nu spre moderați. În 1934, noul Înalt Comisar, Sir Arthur Wauchope, și-a retras sprijinul acordat lui Nashashibi și a susținut alegerea ca primar a unui membru al Familiei Khalidi. Rivalitatea dintre Familiile Husseini și Nashashibi a devenit și mai crâncenă.

Lumea se întuneca, iar mizele creșteau. Ascensiunea fascismului făcea compromisurile să pară slabe, iar violența, nu doar acceptabilă, ci chiar atractivă. Pe 30 ianuarie 1933, Hitler a fost numit cancelar al Germaniei.[272] Pe 31 martie, după numai două luni, muftiul l-a vizitat în secret pe consulul german la Ierusalim, Heinrich Wolff, ca să-i declare că „musulmanii din Palestina salută noul regim, sperând în răspândirea conducerii antidemocratice de tip fascist". A mai adăugat că „musulmanii speră ca evreii să fie boicotați în Germania".

Evreii europeni erau alarmați de Hitler. Imigrația, care încetinise, s-a accelerat acum într-un mod care a schimbat pentru totdeauna echilibrul demografic. În 1933, 37 000 de evrei au sosit în Palestina, iar în 1934, 45 000. În 1936, erau 100 000 de evrei în Ierusalim, prin comparație cu 60 000 de creștini și arabi musulmani. Tocmai când agresiunea nazistă și antisemitismul amenințau Europa, iar tensiunea din Palestina se intensifica[273], Sir Arthur Wauchope a prezidat peste un nou Ierusalim, capitala unei Epoci de Aur de scurtă durată a Mandatului Britanic.

Capitala lui Wauchope: partide de vânătoare, cafenele, petreceri și costume albe

Lui Wauchope, un burlac înstărit, îi plăcea să se distreze. Flancat de doi kavasi care mânuiau câte un sceptru aurit, generalul cu panaș la cască îi întâmpina pe musafiri în noua Clădire Guvernamentală, un palat construit într-o îmbinare de

[272] A fost ajutat de von Papen, ofițerul care, în 1917, își dorise atât de mult să salveze reputația Germaniei în Ierusalim. Papen, care ocupase deja funcția de cancelar, l-a sfătuit pe președintele Hindenburg să-l numească pe Hitler, convins fiind că el și camarila lui aristocratică vor putea să-i țină în frâu pe naziști: „În două luni, îl vom fi înghesuit atât de tare pe Hitler într-un colț, c-o să înceapă să chițăie." Papen a devenit vicecancelarul lui Hitler, dar a demisionat în scurt timp, fiind numit ambasador al Germaniei la Istanbul. A fost judecat la Nürnberg, a petrecut câțiva ani în închisoare și a murit în 1969.

[273] În timp ce britanicii contemplau limitarea imigrației în Sion, Iosif Stalin își construia propriul Ierusalim sovietic. „Țarul nu le-a dat evreilor niciun fel de pământ, dar noi o vom face", a anunțat el. Ideile lui privind evreii erau contradictorii. Într-un celebru articol despre naționalitate, publicat în 1913, Stalin declara că evreii nu erau o națiune, ci o populație „mistică, intangibilă și de pe altă lume". Odată ajuns la putere, el a interzis antisemitismul, pe care l-a denumit „canibalism", iar în 1928 a aprobat crearea unui ținut secular evreiesc, având ca limbi oficiale idiș și rusa. Inaugurat în 1934, Sionul lui Stalin, Regiunea Autonomă Evreiască, era un deșert, Birobidjan, la granița cu China. După cel de-al Doilea Război Mondial și Holocaust, ministrul său de externe Viaceslav Molotov și alții au susținut crearea unei alte patrii evreiești în regiunea mai atractivă a Crimeei — un fel de California stalinistă — ceea ce a avut darul să stârnească antisemitismul sălbatic al lui Stalin. Totuși, în 1948 în Birobidjan trăiau 35 000 de evrei. Astăzi, „țara" supraviețuiește cu câteva mii de evrei, iar toate indicatoarele și semnele sunt în idiș.

stiluri maur și colonial, pe Dealul Sfatului Nelegiuit, în sudul orașului, cu un turn octogonal, într-un decor alcătuit din fântâni și pâlcuri de acacia și pini. Vila era un microunivers englezesc, cu sala de dans cu parchet pe jos, candelabre de cristal și o galerie pentru orchestra poliției, săli de mese, săli de biliard, băi separate pentru evrei și localnici — și singurul cimitir pentru câini care a existat vreodată în Ierusalim, pentru o națiune de iubitori de câini. Musafirii purtau uniforme sau jobene și fracuri. „Banii și șampania", își amintește unul dintre ei, „curgeau ca apa".

Reședința lui Wauchope a fost piesa centrală a unui Ierusalim modernist creat de britanici cu o viteză ametitoare. Bătrânul Earl de Balfour însuși a venit pentru inaugurarea Universității Ebraice de pe Muntele Scopus, în apropiere de noul spital Hadassah. Un sediu al organizației YMCA în formă de turn falic a fost construit de arhitectul clădirii Empire State Building. Familia Rockefeller a ridicat un muzeu în stil gotic-maur chiar la nord de Ziduri. Bulevardul Regele George al V-lea, cu „prăvăliile sale splendide, cafenelele cu candelabre înalte și magazinele universale bogate în mărfuri", îi aminteau unui tânăr ierusalimit evreu, Amos Oz, ajuns ulterior scriitor celebru, de „minunatul London Town pe care-l cunoșteam din filme, unde evreii și arabii însetați de cultură se amestecau cu englezii cultivați și unde damele visătoare cu gâturile lor lungi pluteau în rochii de seară". Era Epoca Jazzului în Ierusalim, când tinerele nonconformiste combinau mașinile sport cu evanghelismul milenarist. „FRUMOASELE DIN HAREM CONDUC FORDURI PRIN IERUSALIM", titra *Boston Herald*, publicând un interviu cu Bertha Spafford — care, conform relatării ziarului, „îi familiarizează pe turci cu mașinile americane Flivver și cu sticlele Vacuum și spune că Dumnezeu, nu Balfour îi va trimite pe evrei înapoi în Palestina".

Ierusalimului îi lipseau în continuare elementele de lux specifice unui oraș important, dar, în 1930, s-a inaugurat aici primul hotel de clasă mondială. Maiestuosul hotel King David, sponsorizat de evreii egipteni înstăriți și de finanțatorul evreu englez Frank Goldsmith (tatăl lui Sir James), a devenit instantaneu centrul șic al orașului, remarcabil prin „stilul său arhitectonic biblic", cu ornamente asiriene, hitite și musulmane și „chelnerii sudanezi înalți, îmbrăcați în pantaloni albi și fesuri roșii". Se pare că un turist american chiar a crezut că e vorba de Templul lui Solomon renovat. Ragheb Nashashibi își tundea părul în fiecare zi. Hotelul a ajutat la transformarea Ierusalimului într-o stațiune de lux pentru arabii bogați din Liban și Egipt, ale căror familii regale decadente se cazau adesea în acest loc. Abdullah, emirul Transiordaniei, venea aici cu regularitate — King David putea să-i adăpostească și cămilele, și caii. În octombrie 1934, Churchill s-a cazat la hotelul acesta împreună cu soția și cu prietenul lui, Lordul Moyne, acesta din urmă numărându-se ulterior printre victimele conflictului palestinian. Ca să nu se lase mai prejos, muftiul și-a construit propriul hotel, Palatul, folosindu-se de contractori evrei, pe locul vechiului cimitir Mamilla.

Când o evreică americană, fostă asistentă medicală, și-a deschis primul salon de frumusețe, țăranii stăteau și se holbau la vitrine, așteptându-se ca manechinele să iasă de acolo și să le vorbească. Cea mai bună librărie din oraș aparținea lui Boulos Said, tatăl intelectualului Edward, și fratelui său, în apropiere de Poarta

Jaffa, iar cel mai select magazin de confecții *haute couture* le aparținea lui Kurt May și soției sale, evrei germani tipici, refugiați de frica lui Hitler. Când a creat magazinul — numele „May" era scris ca un blazon deasupra ușii, în caractere ebraice, latine și arabe —, a importat toate accesoriile din Germania și a atras curând soțiile bogate ale oamenilor de afaceri evrei și ale proconsulilor britanici — precum și pe ale lui Abdullah al Iordaniei. Împăratul Haile Selassie și anturajul său au acaparat la un moment dat întregul magazin. Soții May erau mai mult germani culți decât sioniști — Kurt fusese decorat cu Crucea de Fier în Primul Război Mondial — și nu aveau nicio tangență cu religia. Locuiau deasupra prăvăliei. Când s-a născut fiica lor, Miriam, a fost alăptată de o doică arabă, dar, când a crescut, părinții nu îi dădeau voie să se joace cu evreii polonezi din vecini, care nu erau „suficient de educați". Totuși, Ierusalimul era încă un oraș mic. Uneori, primăvara, tatăl o lua pe Miriam la plimbare în afara orașului ca să culeagă ciclame de pe dealurile iudeene înflorite. Serile de vineri erau punctul culminant al săptămânii lor sociale. Când evreii ultraortodocși se rugau, soții May se duceau să danseze la hotelul King David.

Britanicii se comportau ca și cum Palestina ar fi fost o adevărată provincie imperială. Brigadierul Angus McNeil a înființat Vânătoarea cu copoi a șacalilor din Valea Ramle, în cursul căreia șacalii și vulpile erau vânate cu o haită de copoi. La Clubul Ofițerilor, oaspeții sioniști remarcau că toate conversațiile erau despre vânătoarea de rațe, dacă nu se refereau la ultimul joc de polo sau la ultima reuniune la curse. Un tânăr ofițer a zburat în oraș cu propriul său aeroplan.

Elevii din școlile publice britanice, obișnuiți cu caracterul complex al aristocrației din țara lor, se desfătau în cadrul ierarhiilor din Ierusalim, mai ales în ceea ce privește eticheta socială cerută la dineurile de la Clădirea Guvernamentală, unde Sir Harry Luke, adjunctul lui John Chancellor, își amintea cum îi întâmpina maestrul de ceremonii pe înalții comisari, pe rabinii-șefi, pe înalții judecători, pe primari și patriarhi: „Excelența voastră, Beatitudinea voastră, Eminența voastră, Episcopia voastră, Paternitatea voastră, Luminăția voastră, doamnelor și domnilor".

Acest nou Ierusalim prosper, cu 132 661 de locuitori în 1931, demonstrează că dominația britanică și imigrația sionistă au ajutat cu adevărat la consolidarea unei economii înfloritoare și la creșterea imigrației arabe. În Palestina au imigrat mai mulți arabi decât evrei, astfel încât populația arabă a crescut cu 10 procente, de două ori mai rapid decât în Siria sau Liban.[274] În zece ani, Ierusalimul a atras 21 000 de arabi noi și 20 000 de evrei noi — iar acesta a fost momentul de prosperitate al Familiilor. Britanicii simpatizau cu dinastiile arabe, Nusseibeh și Nashashibi, care continuau să dețină 25 la sută din pământ și care se „încadrau perfect în ordinea socială importată de britanici", scria Sari Nusseibeh, ulterior devenit filosoful palestinian. „Bărbații aparțineau aceleiași societăți a gentlemenilor, iar în particular ofițerii englezi aveau tendința să îi prefere pe aceștia evreilor ruși parveniți."

[274] Comisia Woodhead din 1938 a stabilit că între anii 1919 și 1938 populația arabă a Palestinei a crescut cu 419 000, în vreme ce populația evreiască doar cu 343 000.

Familiile n-au trăit niciodată într-un lux mai mare. Tatăl lui Hazem Nusseibeh deținea două „palate rezidențiale, fiecare având între 20 și 30 de camere". Tații fuseseră educați la Constantinopol, iar fiii erau trimiși la școala publică St George din Sheikh Jarrah și apoi la Oxford. Hazem Nusseibeh, care era unchiul lui Sari, își amintește că „era amuzant să vezi aristocrația *effendi* a Ierusalimului arab îmbrăcată vara în costume albe din mătase, bine călcate, cu pantofi lustruiți și cravate de mătase". Fratele lui Hazem, Anwar Nusseibeh, străbătea Ierusalimul într-un Buick sclipitor, primul astfel de automobil din oraș.

Mulți dintre membrii clasei mijlocii, musulmani sau ortodocși, lucrau pentru Mandat. Locuiau în vile din piatră roz din lumea otomană a cartierelor Sheikh Jarrah, Talbieh, Bakaa și Katamon, suburbiile a ceea ce Amos Oz numea „un oraș tainic, încărcat de cruci, turle, moschei și mistere" și plin de „călugări și călugărițe, cadii și muezini, persoane de vază, femei cu chipul acoperit cu văl și preoți cu glugi pe cap". Când Oz a mers în vizită la o familie arabă înstărită, a admirat „bărbații mustăcioși, femeile pline de bijuterii" și „tinerele fete fermecătoare, cu șolduri zvelte, unghii roșii, coafuri elegante și fuste dichisite".

„Petreceri somptuoase, prânzuri de gală, dineuri și recepții pe tot parcursul anului" erau organizate de istoricul George Antonius, un „patriot sirian cu simț estetic, având luciditatea unui membru de consiliu de la Cambridge", și de „fermecătoarea, frumoasa" și irepresibila lui soție, Katy, fiica proprietarului libanez al unui ziar egiptean.[275] Vila lor din Sheikh Jarrah, care fusese deținută de muftiu și era plină cu 12 000 de cărți, a fost Cartierul General al nobilimii arabe, al elitelor britanice și al oaspeților de vază, precum și un salon politic pentru naționaliștii arabi. „Femei frumoase, mâncare delicioasă, conversație deșteaptă: toți cei care însemnau ceva erau prezenți la cele mai reușite petreceri din Ierusalim", își amintește Nassereddin Nashashibi, „și de fiecare dată petrecerile aveau o încântătoare atmosferă deocheată". Despre căsnicia lor se spunea că este deschisă, iar Katy era de o frivolitate notorie, având predilecție pentru englezii în uniformă. „Era obraznică, foarte curioasă în toate privințele", își amintește un ierusalimit vârstnic. „Începea să bârfească; întotdeauna reușea să-i cupleze pe cei prezenți". Antonius i-a povestit mai târziu fiicei sale despre o petrecere cu o orchestră de dans dată de o persoană marcantă pe plan local, unde i-a șocat și incitat pe ceilalți invitați propunând un „joc ierusalimit" original, bazat pe schimbarea partenerilor: erau invitate zece cupluri, dar fiecare persoană trebuia să aducă și un reprezentant al sexului opus care nu era soțul sau soția — după care vedeau ce se întâmplă.

Diminuarea entuziasmului britanicilor pentru sionism i-a îndepărtat tot mai mult pe evrei. Poate că Înaltul Comisar Sir John Chancellor a exprimat o opinie tipică atunci când s-a plâns că evreii sunt „un popor nerecunoscător". Fiecare

[275] Antonius, fiul unui bogat negustor de bumbac libanez creștin, născut în Alexandria și educat la Victoria College și Cambridge și prieten cu E.M. Forster, a fost director adjunct pe probleme de educație în timpul Mandatului. În cartea *The Arab Awakening* (*Deșteptarea arabă*), unul dintre textele esențiale ale naționalismului arab, a făcut o cronică a Revoltei Arabe și a trădării britanicilor. Antonius i-a consiliat atât pe muftiu, cât și pe înalții comisari britanici. Fiica lui Antonius, Soraya, avea să scrie probabil cel mai bun roman despre această perioadă, inspirat din mediul social al părinților: *Where the Jinn Consult* (*Unde duhurile protectoare dau sfaturi*).

Cartier Evreiesc aparţinea unei alte ţări. Rehavia, sediul profesorilor germani şi al oficialilor britanici, era cea mai râvnită suburbie, civilizată, calmă şi europeană. Cartierul Bokharan aparţinea Asiei Centrale. Mea Shearim, unde trăiau evreii hasidici, era dărăpănat, sărac şi amintea de Polonia secolului al XVII-lea. Zikhron Zion te îmbăta cu „mirosuri specifice bucătăriei aşkenazilor săraci, de borş, usturoi, ceapă şi varză murată", după cum îşi aminteşte Amos Oz. Talpiot era „o replică ierusalimită a unei suburbii berlineze pline de grădini", în vreme ce locuinţa lui se afla în Kerem Avraham, construită în jurul vechii reşedinţe a consulului britanic James Finn, care era atât de rusească, încât „îi aparţinea lui Cehov".

Weizmann numise Ierusalimul un „Babel modern", dar toate aceste lumi diferite au continuat să se amestece, în ciuda violenţelor şi a norilor rău prevestitori. Acel Ierusalim cosmopolitan, scria Hazem Nusseibeh, a fost „unul dintre cele mai însufleţitoare oraşe ale lumii". Cafenelele erau deschise permanent, fiind frecventate de o nouă clasă de intelectuali, bulevardieri şi trântori, trăind din plantaţiile de portocali moştenite în familie, articole de ziar şi salarii din serviciul public. În cafenele întâlneai dansuri orientale respectabile, alături de versiunea mai suculentă numită *suzi*, cântăreţe de cabaret şi baladişti tradiţionali, formaţii de jazz şi cântăreţi populari egipteni. În anii de început ai Mandatului, în imediata vecinătate a Porţii Jaffa, lângă hotelul Imperial, extravagantul intelectual Khalil Sakakini atrăgea atenţia la Vagabond Café, unde, printre pufăituri din narghilea şi *shot*-uri de *arak*, apă de foc libaneză, acest autointitulat „Prinţ al trândăviei" discuta politică şi îşi expunea filosofia hedonistă, Manifestul Vagabonzilor — „Trândăvia este motto-ul partidului nostru. Ziua de lucru durează două ore" — după care se răsfăţa cu „mâncare, băutură şi distracţie". Totuşi, după ce a devenit inspector al educaţiei pentru Palestina, indolenţa lui şi-a mai restrâns proporţiile.

Wasif Jawhariyyeh, cântăreţul la *oud* cu sinecură municipală, îmbrăţişase de multă vreme lenea: fratele lui deschisese Café Jawhariyyeh pe Drumul Jaffa, aproape de Complexul Rusesc, cu orchestră şi ring de dans. Un obişnuit al Postal Café din apropiere îşi aminteşte de „clientela cosmopolitană; un ofiţer ţarist cu barbă albă, un funcţionar tânăr; un pictor imigrant, o doamnă elegantă care vorbea întruna de proprietăţile ei din Ucraina şi mulţi imigranţi tineri, bărbaţi şi femei".

Mulţi dintre britanici se desfătau cu acest „adevărat amestec cultural", printre ei numărându-se şi Sir Harry Luke, care prezida o gospodărie tipică pentru Ierusalim: „Bona era din sudul Angliei, valetul era Rus Alb,[276] servitorul, turc

[276] Ierusalimul era încă plin cu Ruşi Albi, dar o Mare Ducesă se întorsese postum. În 1918, văduva Marelui Duce Serghei, Ella, care se călugărise, a fost arestată de bolşevici. I-au zdrobit ţeasta şi au aruncat-o într-un puţ de mină din Alapaevsk, la doar câteva ore după ce o omorâseră şi pe sora ei, împărăteasa Alexandra, ca şi pe împăratul Nicolae al II-lea şi pe toţi copiii acestora. Când Albii au ocupat Alapaevsk, au descoperit cadavrele: cel al Ellei abia dacă se descompusese. Trupul ei şi cel al devotatei sale tovarăşe de călugărie Sora Barbara au călătorit via Beijing, Bombay şi Port Said până la Ierusalim, unde au fost primite în ianuarie 1921 de Sir Harry Luke, care a trebuit să le modifice traseul parcurs prin oraş ca să evite protestele pro-bolşevice ale imigranţilor evrei. „Două sicrie lipsite de ornamente au fost ridicate din tren. Micul alai a parcurs cu tristeţe, fără ostentaţie, calea sinuoasă spre Muntele Măslinilor", scria Louis, marchiz de Milford Haven, care, împreună cu soţia lui, Victoria

cipriot, Ahmed bucătarul era un nemernic de berber negru, băiatul de la bucătărie era armean și ne-a surprins când a reieșit că, de fapt, era fată; iar fata în casă era rusoaică". Dar nu toți erau la fel de fermecați. „Toți îmi displac profund", spunea generalul Sir Walter Congreve poreclit „Petardă". „Niște oameni înfiorători. Toată șleahta nu valorează nici cât un singur englez."

Ben-Gurion și muftiul: canapeaua se îngustează

Muftiul se afla la apogeul prestigiului, dar făcea eforturi ca să țină sub control gama largă de viziuni ale arabilor. Erau unii cu vederi liberale occidentale, erau marxiști, naționaliști laici și fundamentaliști islamici. Mulți arabi îl detestau pe muftiu, dar majoritatea devenea tot mai convinsă că sionismul nu putea fi oprit decât prin luptă armată. În noiembrie 1933, fostul primar Musa Kazem Husseini, care nu era un fan al vărului său muftiul, s-a aflat în fruntea demonstrațiilor din Ierusalim care au declanșat revoltele soldate cu omorârea unui număr de treizeci de arabi. Când Musa Kazem a murit în anul următor, arabii au pierdut un om de stat vârstnic, respectat de toți: „Oamenii au plâns mult la moartea lui Musa Kazem", scria Ahmed Shuqayri, ajuns ulterior lider palestinian, „în vreme ce Haj Amin (muftiul) a făcut să plângă o mulțime de oameni". Peste un sfert de milion de evrei au sosit în Palestina în al doilea deceniu al Mandatului, de două ori mai mulți decât în primii zece ani. Arabii, fie că erau cei mai sofisticați reprezentanți ai elitei ierusalimite, educați la Oxford, fie că se numărau printre radicalii islamiști ai Frăției Musulmane, simțeau cu toții că britanicii nu vor opri niciodată imigrația, nici nu vor mai pune piedici tot mai sofisticatei organizații Yishuv, așa cum era cunoscută comunitatea evreiască. Nu mai aveau timp. În 1935, în punctul culminant al imigrației, au sosit 66 000 de evrei. În acea epocă morbidă în care războiul era adesea privit ca un ritual de purificare națională, chiar și intelectualul Sakakini și estetul Jawhariyyeh credeau că numai violența ar putea să salveze Palestina. Răspunsul, scria Hazem Nusseibeh, era „rebeliunea armată".

Acestui curent i se împotrivea un Weizmann îmbătrânit, ajuns din nou președinte sionist, dar adevăratul deținător al puterii era acum David Ben-Gurion, recent ales președinte al Executivului Agenției Evreiești, cea mai înaltă autoritate pentru Yishuv. Amândoi aveau un stil autocratic și intelectual, fiind devotați sionismului și democrației de tip occidental. Dar erau opozanți. Ben-Gurion era omul de acțiune aspru, provenit din clasa muncitoare, capabil să conducă atât în timp de pace, cât și în timp de război. Îi lipsea talentul conversației mărunte (exceptând situațiile când era vorba de istorie sau filosofie) și era lipsit de umor — singura glumă pe care o spunea Ben-Gurion, mărunt de statură, era legată de

a ajutat la purtarea sicrielor. „Țărănci rusoaice, pelerini strâmtorați, suspinând și sughițând, aproape că se băteau între ei ca să apuce să atingă sicriul." Soții Milford Haven erau bunicii prințului Philip, duce de Edinburgh. Elisabeta Noua Martiră a fost canonizată și odihnește într-un sarcofag din marmură albă, cu capac din sticlă, în Biserica Maria Magdalena, pe care ea și soțul ei o construiseră. După cum îi fusese dorința, rămășițele ei, acoperite cu un giulgiu, de sub care se ițesc niște papuci grațioși de culoare albă, odihnesc vizavi de Poarta de Aur, gata să se ridice din nou în Ziua Judecății de Apoi.

înălțimea lui Napoleon. Poanta era așa: „Nimeni nu era mai mare decât Napoleon, ci doar mai înalt". Căsătorit, cu doi copii, nesatisfăcut ca soț, întreținea o aventură amoroasă discretă cu o englezoaică înaltă, cu ochi albaștri, din Londra. Dar era un singuratic mereu pe gânduri și un strateg mereu preocupat de cauză, care colecționa cărți și-și petrecea orice moment liber în anticariate de cărți. Bătrânul, cum era deja cunoscut, învățase spaniola ca să-l citească pe Cervantes și greaca pentru a-l putea studia pe Platon. Când plănuia probleme de stat, citea filosofie greacă. Când pornea un război, îl citea pe Clausewitz.

Weizmann era *grand seigneur* al sionismului, îmbrăcat în costume cumpărate de pe Savile Row, mai în largul lui în saloanele din Mayfair decât în fermele potopite de soare din Galileea, având acum o situație prosperă datorită acțiunilor de fondator la Marks & Spencer, donate de prietenii săi, familia Sieff. „Acum ești regele Israelului", i-a spus Ben-Gurion, care avea curând să se întoarcă împotriva „regimului de fetișism personal al lui Weizmann". Cât despre acesta din urmă, el știa că, spre deosebire de Ben-Gurion, nu era făcut să fie un lider militar, așa încât, față de combativitatea mai tânărului bărbat, avea o atitudine care oscila între respect și desconsiderare. În cele 600 de pagini ale memoriilor sale, numele lui Ben-Gurion apare menționat doar de două ori. Weizmann era confundat cu Lenin, după înfățișare, dar Ben-Gurion era cel care emula pragmatismul necruțător al bolșevicului.

A început ca socialist, a crescut în cadrul mișcării laburiste și nu-și pierduse cu totul convingerea că o nouă Palestină ar trebui creată prin cooperarea dintre clasele muncitoare evreiască și arabă. Se poate ca Ben-Gurion să fi visat la un stat al evreilor, dar acest lucru părea cu totul improbabil și îndepărtat. Întrucât aprecia că „mișcarea națională arabă s-a născut aproape în același timp cu sionismul politic", el credea că o confederație arabo-evreiască era cel mai bun lucru la care evreii puteau spera în acel moment. Atât el, cât și muftiul se provocau reciproc cu planuri pentru un stat comun: în retrospectivă, un compromis era încă posibil. În august 1934, Ben-Gurion a început să se întâlnească cu Musa al-Alami,[277] un avocat care lucra pentru britanici, și cu George Antonius, scriitorul — amândoi fiind consilieri moderați ai muftiului. Ben-Gurion le-a propus fie o guvernare comună arabă și evreiască, fie o entitate evreiască în cadrul unei federații arabe care ar fi urmat să includă Transiordania și Irakul. Fără doar și poate, a argumentat Ben-Gurion, Palestina era ca o canapea: avea loc pentru ambele părți. Muftiul a fost impresionat, dar a rămas evaziv. Ulterior, Alami și-a împărtășit părerea potrivit căreia muftiul și Ben-Gurion aveau comun același naționalism aprig, dar liderul evreu era mult mai flexibil și mai capabil. Regreta că arabii nu produseseră niciodată un Ben-Gurion al lor. Între timp, muftiul și tovarășii săi aristocrați pierdeau controlul asupra propriei lor mișcări.

[277] Era membru al uneia dintre cele mai mari Familii. Casa Familiei Alami rămâne cea mai deosebită din Ierusalim. În secolul al XVII-lea, Familia a cumpărat o casă în imediata apropiere a Bisericii, care de fapt împarte acoperișul cu casa și chiar deține o parte din acoperișul acesteia. De acolo, priveliștea este uluitoare. Clădirea, cu vestigii bizantine, cruciate și mameluce, este deținută în continuare de Mohammad al-Alami. Un văr continuă să slujească în calitate de șeic al mănăstirii (*khanqah*) învecinate, ce ține de Salahiyya lui Saladin.

În noiembrie 1935, un preot sirian pe nume Sheikh Izzat al-Din al-Qassam, care lucra ca funcționar mărunt în tribunalul *Șaria* al muftiului din Haifa și care-l îndemna de fiecare dată să respingă orice formă de compromis politic, s-a răzvrătit împotriva britanicilor. Era mult mai radical decât muftiul, fiind un fundamentalist puritan care credea în sanctitatea martiriului, un precursor al mișcării al-Qaeda și al jihadiștilor. Acum se afla în fruntea celor treisprezece mujahedini ai celulei sale numite Mâna Neagră, ascuns pe dealuri, unde, pe 20 noiembrie, a fost încercuit de 400 de polițiști britanici și omorât. Martiriul lui Qassam[278] l-a împins pe muftiu mai aproape de revoltă. În aprilie 1936, succesorul lui Qassam a lansat o operațiune lângă Nablus și a omorât doi evrei — eliberând totodată un german care susținea că e nazist „în onoarea lui Hitler". A fost scânteia de care era nevoie. Irgun, naționaliștii evrei, au ripostat ucigând doi arabi. Când au început schimburile de focuri, Sir Arthur Wauchope era total nepregătit pentru a lua o decizie. Un tânăr ofițer a remarcat că „nu știe ce e de făcut".

[278] Hamas, organizația islamică palestiniană din Gaza, a fost inspirată de Qassam, motiv pentru care brațul ei armat a primit numele de Brigada Qassam, iar proiectilele se numeau „rachete Qassam".

Revolta Arabă 1936–1945

Teroarea muftiului

Într-o noapte răcoroasă la Ierusalim, pe la începutul anului 1936, „focuri de armă răzlețe au răsunat pe cerul senin al serii", iar Hazem Nusseibeh și-a dat seama că „rebeliunea armată începuse". Violența a escaladat lent. În luna aprilie a acelui an, arabii au ucis șaisprezece evrei în Jaffa. Taberele palestiniene au format o Comisie Arabă Superioară sub conducerea muftiului și au declanșat o grevă națională care în scurt timp a scăpat de sub controlul oricui. Muftiul a declarat că e vorba de o luptă sfântă și și-a denumit forțele Armata Războiului Sfânt, în timp ce voluntarii au început să sosească din Siria, Irak și Transiordania pentru a lupta cu britanicii și evreii.

Pe 14 mai, doi evrei au fost împușcați în Cartierul Evreiesc, iar muftiul a insistat: „Evreii încearcă să ne expulzeze din țara noastră, ucigându-ne fiii și incendiindu-ne casele". Două zile mai târziu, teroriști arabi au omorât trei evrei în cinematograful Edison.

Yishuv, comunitatea evreiască, începea să intre în panică, dar Ben-Gurion a îmbrățișat o politică moderată. Între timp, miniștrii britanici au început să pună sub semnul întrebării întreaga bază a Mandatului și l-au delegat pe Earl Peel, un fost ministru al Cabinetului, să întocmească un raport. Muftiul a anunțat încheierea grevei în octombrie 1936, deși a refuzat să-l recunoască pe Peel. Dar Weizmann i-a fermecat pe comisari. La insistențele lui Amir Abdullah, muftiul a declarat că palestinienii cereau independență, anularea Declarației Balfour și, lucru periculos, îndepărtarea evreilor.

În iulie 1937, Peel a propus o soluție bistatală, respectiv împărțirea Palestinei într-o zonă arabă (70% din teritoriul țării), care să se alăture Transiordaniei lui Amir Abdullah, și o zonă evreiască (20%). În plus, el a sugerat transferarea unui număr de 300 000 de arabi în zona evreiască. Ierusalimul urma să rămână o entitate specială sub control britanic. Sioniștii au acceptat, dându-și seama că nu li se va da niciodată Ierusalimul în cazul unei împărțiri teritoriale. Weizmann nu era dezamăgit de dimensiunea redusă a entității evreiești, reflectând că „[Regatul] regelui David a fost mai mic".

Peel s-a plâns că, în contrast cu sioniștii, „nici o singură dată, începând din 1919, vreun lider arab n-a spus că ar fi măcar posibilă cooperarea cu evreii". Doar

Abdullah al Transiordaniei a sprijinit cu entuziasm planul lui Peel și, în retrospectivă, acesta ar fi împiedicat apariția Israelului în forma actuală, dar, la acea vreme, toți palestinienii erau inflamați de ideea unui earl englez de a crea un stat evreiesc: atât muftiul, cât și rivalul lui Nashashibi au respins-o.

Revolta a explodat din nou, dar, de această dată, muftiul a susținut și a organizat violența. El părea mai interesat de uciderea rivalilor săi palestinieni decât a britanicilor sau a evreilor. „Se pare", scrie ultimul istoric al Husseinilor, „că a fost personal responsabil de instituirea terorii distructive ca mijloc de control". În timp ce-și mânca supa de linte preferată, muftiul, permanent însoțit de bodyguarzii sudanezi descendenți din paznicii tradiționali ai Nobilului Sanctuar (Haram), se comporta asemenea unui cap mafiot, ordonând asasinate care, în doi ani de război fratricid, i-au lichidat pe mulți dintre compatrioții săi cu idei decente sau moderate. La nouă zile după Peel, muftiul l-a vizitat pe consulul general german la Ierusalim ca să-și exprime simpatia pentru nazism și dorința lui de a coopera. A doua zi, britanicii au încercat să-l aresteze, dar s-a refugiat în al-Aqsa.

Britanicii nu au îndrăznit să dea buzna în Sanctuar. În schimb, l-au asediat pe Husseini pe Muntele Templului, denunțându-l ca organizator al revoltei. Dar nu toate bandele arabe erau sub controlul lui: adepții jihadiști ai lui Qassam ucideau și ei cu mare entuziasm orice arab suspectat de cooperare cu autoritățile. Un război civil în toată regula a izbucnit între arabii înșiși. Acum s-a spus că muftiul a făcut multe familii să plângă.

După ce inițial a sprijinit revolta, Ragheb Nashashibi s-a opus muftiului, atât în privința terorii, cât și a strategiei sale. Vila lui Nashashibi a fost ciuruită cu rafale de mitralieră. Un văr tânăr a fost ucis în timp ce urmărea un meci de fotbal. Când Fakhri Bey Nashashibi, nepotul lui, l-a acuzat pe muftiu de egotism distructiv, sentința sa de condamnare la moarte a fost publicată în ziare. Ulterior, a fost asasinat la Bagdad. Nashashibi i-a înarmat pe slujitorii lui, înființând așa-numitele „unități Nashashibi" sau „trupele pentru pace", care au luptat cu oamenii muftiului. Acoperământul pentru cap arăbesc a devenit simbol de apartenență (shibboleth) al revoltei: susținătorii lui Husseini purtau eșarfa în carouri *keffiyeh*; cei ai lui Nashashibi, *tarbușul* compromisului. Muftiul a organizat tribunale speciale ale rebelilor pentru a-i judeca pe trădători și a emis timbre cu specific rebel.

La Ierusalim, la comanda revoltei se afla Abd al-Kadir Husseini, comandantul de treizeci de ani al Armatei Războiului Sfânt. Era fiul răposatului Musa Kazem Husseini (care folosea ca *nom de guerre* Abu Musa) și a primit educație aleasă la școala episcopului anglican Gobat de pe Muntele Sion. S-a folosit de perioada studiilor la Universitatea din Cairo pentru a denunța perfidia britanicilor și conspirația sionistă. După ce-a fost expulzat din Egipt, a organizat Partidul Arab din Palestina al muftiului, i-a editat ziarele și a înființat, sub acoperirea organizației de cercetași, propria miliție, Mâna Verde, care a devenit aripa militară a organizației.

Acasă, se purta ca un nobil spilcuit cu mustața lui subțire și costumele englezești, dar se simțea în elementul lui când era în acțiune, pe câmpul de luptă,

trăgând cu pușca, luptându-se. Adeseori „a umilit forțele coloniale din jurul Ierusalimului", scria Wasif Jawhariyyeh, cântărețul din *oud*. În 1936, a fost rănit într-o confruntare cu tancurile britanice în apropiere de Hebron, dar, după ce rănile i-au fost tratate în Germania, s-a întors să-și continue lupta de la baza lui din satul lui Ioan Botezătorul, Ein Kerem. În oraș, el a organizat asasinarea unui șef de poliție britanic. Rănit din nou în urma unui bombardament RAF, admiratorii îl considerau pe Husseini un cavaler arab care renunțase la o viață de huzur ca să lupte alături de țăranii arabi împotriva intrușilor necredincioși — în vreme ce dușmanii săi palestinieni îl priveau ca pe unul dintre cei mai răi conducători militari ai muftiului, ai cărui acoliți terorizau satele ce nu-i susțineau pe membrii Familiei Husseini.

Pe 26 septembrie 1937, comisarul districtual britanic din Galileea, Lewis Andrews, a fost asasinat. Pe 12 octombrie, muftiul a evadat din Ierusalim deghizat în femeie, o fugă nedemnă care i-a slăbit puterea în Palestina. Aflat în exil în Liban, a dirijat operațiunile unui război care continua să se intensifice. A impus fără milă obediență față de el însuși și față de politicile sale rigide și intransigente.

Britanicii se străduiau din greu să păstreze Palestina: Nablusul, Hebronul și bucăți din Galileea scăpau adesea de sub control, ba chiar și Orașul Vechi l-au pierdut pentru scurte perioade de timp. Britanicii au recrutat auxiliari evrei din Haganah pentru a se înrola în așa-numita Poliție Colonizatoare a Evreilor, dar aceasta nu prea reușea să apere satele întinse. Naționaliștii sioniști erau dezgustați de politica de reținere a lui Ben-Gurion. Irgun Zvai Leumi, Organizația Militară Națională, care abia reușise să adune circa 1 500 de oameni la începutul revoltei, a răspuns atacurilor arabe cu atrocități împotriva civililor arabi, aruncând grenade în cafenelele din Ierusalim. În Vinerea Neagră, în noiembrie 1937, ei au lansat bombardamente coordonate, spre marea groază a lui Weizmann și Ben-Gurion, dar recruții continuau să se înroleze în număr mare în Irgun. La fel cum arabii moderați erau anihilați de gorilele muftiului, la fel a distrus revolta credibilitatea evreilor concilianți precum Judah Magnes, președintele american al Universității Ebraice, care dorea înființarea unui stat binațional cu un congres bicameral alcătuit din evrei și arabi și fără nicio entitate evreiască. Autoreținerea lui Ben-Gurion și-a epuizat curând atractivitatea, iar britanicii și-au scos mănușile ca să-i zdrobească pe arabi prin toate mijloacele posibile. Ei pedepseau în mod colectiv satele și, la un moment dat, au distrus un întreg cartier din Jaffa. În iunie 1937, au introdus pedeapsa cu moartea pentru oricine era găsit cu arme asupra lui. În octombrie, Sir Charles Tegart, care impusese reguli polițienești stricte la Calcutta vreme de treizeci de ani, a sosit la Ierusalim. A construit cincizeci de „forturi Tegart", a înălțat garduri de securitate în jurul granițelor și a preluat conducerea contra-insurgenței și a spionajului, creând Centrele de Anchetare a Arabilor. Tegart a organizat o școală în vestul Ierusalimului pentru a-și instrui anchetatorii cum să-i tortureze pe suspecți — inclusiv tehnica „stropitorii", prin care prizonierilor li se turna forțat apă pe nas dintr-un ibric de cafea, o metodă cunoscută acum sub numele de „water-boarding" — până când guvernatorul orașului, Keith-Roach, a cerut mutarea respectivei școli. Un ofițer RAF, Arthur Harris — ulterior devenit celebru ca „Bombardierul" de la Dresda —, coordona

atacurile aeriene asupra satelor de rebeli. Totuși, dat fiind că în Europa criza provocată de Hitler se agrava, britanicii nu puteau aduce suficiente trupe pentru a distruge revolta, așa că aveau nevoie de și mai mult ajutor din partea evreilor.

Un tânăr expert în contrainsurgență, având relații sus-puse, pe numele lui Orde Wingate, a fost detașat la Ierusalim, unde a fost invitat să stea pe lângă Înaltul Comisar Wauchope. Wingate a remarcat că Wauchope „acceptă sfaturi de la oricine și a pierdut toate frâiele afacerilor". Recomandarea lui a fost să fie antrenați luptători evrei și să se transfere revolta în rândurile insurgenților. El va deveni versiunea sionistă a lui Lawrence — Weizmann l-a numit „Lawrence al Iudeei". Cu totul întâmplător, acești doi neobișnuiți arabiști englezi erau veri.

Orde Wingate și Moshe Dayan: prăbușirea Orașului Vechi

Fiul unui colonel colonial înstărit, cu misiunea evanghelică de a-i converti pe evrei, crescut în spiritul Bibliei și al imperiului, Wingate vorbea araba cursiv și, la fel ca Lawrence, și-a dobândit pintenii comandând trupe neregulate de arabi — o unitate a Corpului Arab Estic din Sudan. „Era în el", scria Weizmann, „o fuziune între student și omul de acțiune care îmi amintea de Lawrence". Dar, la sosirea la Ierusalim, el a suferit o schimbare aproape totală de optică, fiind impresionat de energia sioniștilor și dezgustat de tacticile brutale ale muftiului și de antisemitismul ofițerilor britanici: „Toată lumea e împotriva evreilor", a declarat el, „așa că eu sunt cu ei!"

Wingate a inspectat trupele britanice asediate și fermele evreiești. În crucea nopții, aceștia primeau vizite din partea unui „personaj extraordinar", purtând o pălărie borsalino sau o cască colonială, un costum Palm Beach ponosit și o cravată tip Royal Artillery, care arăta „ca vagabonzii pe care-i vezi arzând gazul prin cafenelele dubioase din Tel Aviv". Mereu înarmat până-n dinți, căpitanul Wingate, în vârstă de treizeci și trei de ani, care avea niște „ochi albaștri foarte pătrunzători, trăsături acviline și o înfățișare ascetică distantă cu un aer erudit", sosea într-un sedan Studebaker „plin cu arme, hărți, puști Lee Enfield, grenade Mills ... și o Biblie". Wingate a ajuns la concluzia că „evreii vor fi soldați mai buni decât ai noștri". În martie 1938, comandantul britanic Sir Archibald Wavell, impresionat de această „remarcabilă personalitate", i-a ordonat lui Wingate să instruiască forțe speciale evreiești și să desfășoare aceste așa-zise „Brigăzi nocturne speciale" împotriva rebelilor. Wavell nu știa cu cine are de-a face: „Nu știam atunci de legătura cu T.E. Lawrence".

Stabilindu-și cartierul general în hotelul Fast, aproape de Poarta Jaffa, Wingate a învățat să vorbească fluent ebraica și în scurt timp sioniștii au ajuns să-l știe drept „Prietenul" — în vreme ce arabii îl considerau un dușman, iar mulți dintre ofițerii britanici îl vedeau ca pe un excentric nesăbuit. Mutându-se din Clădirea Guvernamentală, și-a stabilit locuința în Talpiot, împreună cu soția lui, Lorna, care era „foarte tânără și frumoasă ca o păpușă de porțelan. Oamenii nu-și mai dezlipeau ochii de ea", își amintește Ruth Dayan. Soțul ei, Moshe Dayan, fiul în vârstă de douăzeci și doi de ani al unor imigranți din Rusia, s-a născut în primul

kibbutz, s-a înrolat (în secret) în Haganah și activa (la vedere) în Poliția Colonizatoare a Evreilor, când, „într-o noapte, un membru al organizației Haganah din Haifa și-a făcut apariția însoțit de un vizitator ciudat. Wingate era un bărbat suplu, purtând la șold un revolver greu și, la piept, o mică Biblie. Înainte de a porni la acțiune, el citea pasajul din Biblie în care se vorbea de locul operațiunii". Acest moștenitor militar al unor evangheliști bibliofili și-a condus Brigăzile Nocturne împotriva pușcașilor arabi, care au fost „forțați să accepte că nu mai puteau găsi vreo cale sigură pentru ei: oriunde puteau fi surprinși într-o ambuscadă". Pe perioada revoltei și mai târziu, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, britanicii au antrenat 25 000 de auxiliari evrei, inclusiv alte unități de comando conduse de Yitzhak Sadeh, un veteran al Armatei Roșii care a devenit șeful de stat-major al Haganah. „Voi sunteți fiii Macabeilor", le spunea Wingate. „Sunteți primii soldați ai unei armate evreiești!" Competențele și spiritul lor au format ulterior bazele Forțelor de Apărare ale Israelului.

În septembrie 1938, acordul semnat de premierul Neville Chamberlain la München, care a mai domolit agresiunea lui Adolf Hitler și i-a permis să dezmembreze Cehoslovacia, a eliberat trupele britanice. Prin urmare, 25 000 de soldați au sosit ca întăriri în Palestina. Totuși, în Ierusalim, rebelii au pus la cale o îndrăzneață *coup de main*: pe 17 octombrie, ei au capturat Orașul Vechi în întregime, baricadând porțile, gonind de acolo trupele britanice și chiar emițând timbre poștale marcate al-Quds. Wasif Jawhariyyeh, care locuia în apropiere de Poarta Jaffa, a văzut cu mândrie un steag arab fluturând de pe Turnul lui David. Un rabin asediat la Zidul de Vest era terorizat de pușcași arabi. Dar pe 19 octombrie, britanicii au luat cu asalt porțile și au recucerit orașul, omorând nouăsprezece teroriști, sub privirile lui Wasif, care urmărea desfășurările de la el de acasă. „Nu pot să descriu noaptea bătăliei dintre armata britanică și rebeli. Am văzut explozii și am auzit bubuiturile incredibile ale bombelor și gloanțelor."

Deși era un erou pentru evrei, operațiunile lui Wingate erau privite tot mai mult ca fiind contraproductive de către ofițerii britanici, care auziseră că acesta deschisese ușa musafirilor în pielea goală și că avea o aventură cu o cântăreață de operă evreică. Chiar și Dayan s-a văzut nevoit să recunoască: „Judecând după standardele obișnuite, n-ar fi fost considerat un om normal. [După operațiuni] ședea într-un colț complet despuiat și citea Biblia, rontăind cepe crude". Comandantului de divizie al lui Wingate, generalul-maior Bernard Montgomery, îi displăceau nesăbuința militarilor lui și partizanatul sionist. Wingate, i-a spus ulterior Montgomery lui Dayan, „era instabil psihic". I s-a ordonat să revină la Cartierul General britanic din Ierusalim. Acum britanicii aveau destule trupe, nu mai aveau nevoie de comandouri evreiești.

„Nu-mi pasă dacă sunteți evrei sau nu", le-a spus Montgomery reprezentanților ambelor părți. „Datoria mea este să mențin ordinea și să asigur respectarea legii. Și asta am de gând să fac." Montgomery a declarat revolta „categoric și finalmente zdrobită". Cinci sute de evrei și 150 de britanici au fost uciși, dar revolta și-a luat cel mai îngrozitor tribut de la societatea palestiniană, care încă nu și-a revenit: o zecime din toți bărbații cu vârstele cuprinse între 20 și 60 de ani au fost uciși, răniți sau exilați. O sută patruzeci și șase au fost condamnați la moarte, 50 000

arestați și 5 000 de locuințe au fost distruse. În jur de 4 000 au fost uciși, mulți dintre ei chiar de către arabi. Totul s-a petrecut în timp util, căci în curând avea să fie nevoie de forțele britanice în Europa. „O să-mi pară rău că plec din Palestina din mai multe motive", a spus Montgomery, „căci mi-a plăcut războiul de acolo".[279]

Neville Chamberlain, al cărui tată propusese o patrie pentru evrei în Uganda, a decis să abroge Declarația Balfour. În caz de război, evreii nu aveau de ales decât să-i susțină pe britanici împotriva naziștilor. Dar arabii aveau o opțiune reală. „Dacă trebuie să supărăm una dintre părți", a spus Chamberlain, „mai bine să-i supărăm pe evrei, decât pe arabi". Prin urmare, a invitat ambele părți, și statele arabe, la o conferință la Londra. Arabii l-au numit pe muftiu șef al delegației, dar, întrucât britanicii nu tolerau prezența acestuia, vărul lui, Jamal al-Husseini, a condus una din delegațiile arabe; Nashashibi a fost în fruntea moderaților. Membrii Familiei Husseini s-au cazat la Dorchester, iar cei ai Familiei Nashashibi la Carlton. Weizmann și Ben-Gurion îi reprezentau pe sioniști. Pe 7 februarie 1939, Chamberlain a trebuit să deschidă de două ori conferința de la Palatul St James, deoarece arabii și sioniștii au refuzat să negocieze direct.

Chamberlain spera să-i convingă pe sioniști să fie de acord cu încetarea imigrației, dar în zadar. Pe 15 martie, lipsa de substanță a „domolirii" lui Hitler a ieșit în evidență când Führerul a invadat ce mai rămăsese din Cehoslovacia. Două zile mai târziu, Malcolm MacDonald, secretarul colonial, a emis o Carte Albă prin care propunea limitarea achizițiilor de terenuri de către evrei și restricționarea imigrației la 15 000 de oameni pe an timp de cinci ani, după care arabii căpătau drept de veto, Palestina își dobândea independența în decurs de zece ani și nu se înființa niciun stat evreiesc. Aceasta a fost cea mai bună ofertă pe care palestinienii aveau s-o primească de la britanici sau de la oricine altcineva în întregul secol XX, dar muftiul, dând dovadă de o spectaculoasă incompetență politică și o intransigență megalomană, a respins-o din exilul său libanez.

Ben-Gurion și-a pregătit miliția Haganah pentru război împotriva britanicilor. Evreii s-au răsculat în Ierusalim. Pe 2 iunie, Irgun a bombardat piața de lângă Poarta Jaffa, omorând nouă arabi. Pe 8 iunie, în ultima noapte a șederii sale în Ierusalim dintr-un voiaj oriental, un tânăr vizitator american, John F. Kennedy, fiul ambasadorului american la Londra, a auzit paisprezece explozii declanșate de Irgun, care au lăsat fără electricitate Orașul Sfânt. Mulți împărtășeau acum opinia lui Montgomery conform căreia „evreii îi omoară pe arabi, iar arabii îi omoară pe evrei, și va continua astfel, cu toată probabilitatea, în următorii 50 de ani".

[279] Wingate și-a făurit numele în Palestina. A fost admirat de Churchill, care ulterior l-a sprijinit în carieră. În 1941, Forța Gideon a lui Wingate a ajutat la eliberarea Etiopiei de sub italieni și apoi, ca general-maior, a creat și comandat Chindits, cea mai mare formațiune de forțe speciale ale Aliaților din timpul războiului, pentru a lupta în spatele liniilor japoneze din Birmania. A murit într-un accident aviatic în 1944.

Muftiul și Hitler: războiul mondial în Ierusalim

Văzând că Adolf Hitler părea să câștige susținerea tuturor, muftiul Ierusalimului a simțit că era momentul să dea o lovitură inamicilor lor comuni, britanicii și evreii. Franța se prăbușise, Wehrmachtul avansa spre Moscova, iar Hitler începuse uciderea a șase milioane de evrei în cadrul Soluției Finale.[280] Muftiul s-a mutat în Irak pentru a dirija intrigile antibritanice, dar, după ce a mai avut parte de câteva înfrângeri, a trebuit să se refugieze în Iran și apoi, urmărit de agenți britanici, s-a îmbarcat într-o călătorie aventuroasă care l-a adus în cele din urmă în Italia. Pe 27 octombrie 1941, Benito Mussolini l-a primit la Palazzo Venezia din Roma, susținând crearea unui stat palestinian. Dacă evreii voiau să aibă propria lor țară, „ar trebui să întemeieze Tel Aviv în America", a spus Ducele. „Noi avem aici, în Italia, 45 000 de evrei și nu va mai fi loc pentru ei în Europa." Muftiul — foarte mulțumit de întâlnire — a luat avionul spre Berlin.

Pe 28 noiembrie, la ora 16:30, muftiul a fost primit de Adolf Hitler, care era tensionat: sovieticii opriseră înaintarea germanilor la granița Moscovei. Interpretul lui Hitler i-a sugerat Führerului că, după tradiția arabă, ar trebui servită cafeaua. Hitler i-a replicat iritat că nu bea cafea. Muftiul a întrebat dacă era vreo problemă. Interpretul l-a potolit pe muftiu, dar i-a explicat Führerului că oaspetele așteaptă totuși să fie servit cu cafea. Hitler a răspuns că nici măcar membrii Comandamentului Superior nu aveau voie să bea cafea în prezența lui. Apoi a ieșit din cameră și s-a întors cu un subofițer SS care aducea limonadă.

Husseini i-a cerut lui Hitler să sprijine „independența și unitatea Palestinei, Siriei și a Irakului", precum și crearea unei Legiuni Arabe care să lupte alături de Wehrmacht. Muftiul, vorbind cu cel care era, aparent, stăpânul lumii, nu pleda doar pentru Palestina, ci și pentru un imperiu arab sub propria sa conducere.

Hitler era mulțumit că el și muftiul aveau aceiași inamici: „Germania era angajată într-o luptă pe viață și pe moarte cu două citadele ale puterii evreiești — Marea Britanie și Uniunea Sovietică — și firește că nu avea să existe vreun stat evreiesc în Palestina". Mai mult, Führerul a făcut aluzie la Soluția Finală găsită de el pentru problema evreiască: „Germania era hotărâtă, pas cu pas, să ceară pe rând națiunilor europene să-și rezolve fiecare problema evreiască". De îndată ce „armatele germane ajungeau la ieșirea sud-estică a Caucaziei", a spus Hitler, „obiectivul Germaniei va rămâne atunci doar distrugerea elementului evreiesc existent în sfera arabă".

[280] În Grecia, o prințesă cu o legătură specială la Ierusalim a fost unul dintre acei curajoși neevrei care i-au protejat pe evrei. Prințesa Andrew a Greciei, născută prințesa Alice de Battenberg, strănepoată a reginei Victoria, și-a riscat viața ascunzând familia Cohen, alcătuită din trei membri, în vreme ce 60 000 de evrei greci au fost uciși. În 1947, fiul ei, prințul Philip, locotenent în Royal Navy, s-a căsătorit cu prințesa Elizabeth, care a urmat la tron patru ani mai târziu. Prințesa Alice s-a călugărit și și-a înființat propriul ordin, la fel ca mătușa ei, marea ducesă Ella. A trăit la Londra, dar a decis să fie înmormântată la Ierusalim. Când fiica ei a obiectat că, pentru vizitatori, era un drum lung, prințesa a replicat: „Prostii, se călătorește foarte bine cu autobuzul de la Istanbul". A murit în 1969, dar abia în 1988 a fost înmormântată în Biserica Maria Magdalena, aproape de mătușa ei, Ella. În 1994, prințul Philip, duce de Edinburgh, a luat parte la ceremonia de Yad Vashem — comemorarea Holocaustului la Ierusalim, care a onorat-o pe mama lui ca pe una dintre cei „virtuoși între națiuni".

Totuși, până la înfrângerea Rusiei și a Marii Britanii, planurile ambițioase ale muftiului pentru întregul Orient Mijlociu trebuiau să aștepte. Hitler a spus că „trebuie să se gândească și să vorbească cu calm și cumpătat, ca un om rațional", atent să nu-i ofenseze pe francezii cu care se aliase la Vichy. „Am fost tulburat în privința dumitale", i-a spus Hitler lui Husseini. „Îți cunosc povestea. Te-am urmărit cu interes de-a lungul acestei călătorii îndelungate și periculoase. Sunt fericit că ești cu noi acum." După aceea, Hitler i-a admirat lui Husseini ochii albaștri și părul roșcat, trăgând concluzia că, fără doar și poate, are sânge arian.

Și totuși, muftiul împărtășea cu Hitler nu doar o ostilitate strategică față de Marea Britanie, dar și un antisemitism rasist dintre cele mai letale — și chiar în memoriile pe care le-a scris la mult timp după aceea și-a amintit că Reichsführerul SS Heinrich Himmler, pe care îl plăcea mult, i-a mărturisit în vara lui 1943 că naziștii „exterminaseră deja mai bine de trei milioane de evrei". Muftiul se făcea în mod înfiorător cu faptul că i-a sprijinit pe naziști „deoarece am fost convins și sunt și acum convins că, dacă Germania ar fi câștigat, nici urmă de sionist n-ar mai fi rămas în Palestina".[281]

Era foarte departe de Ierusalimul multinațional unde, deloc surprinzător, evreii erau descurajați de prezența lui la Berlin. Ideile muftiului sunt de neapărat — dar este greșit să fie folosite pentru a afirma că naționaliștii arabi erau antisemiți simpatizanți ai lui Hitler. Wasif Jawhariyyeh, care, după cum vom vedea, era plin de compasiune față de situația evreilor, era un exemplu critic, el scriind în jurnalul său că ierusalimiții arabi, detestându-i pe britanici pentru „nedreptățile lor, lipsa de onestitate și Declarația lui Balfour, sperau că Germania va câștiga războiul. Ei stăteau și ascultau știrile, așteptând să fie anunțată victoria Germaniei, suferind la auzul veștilor bune pentru Anglia".

„Oricât ar părea de ciudat", își amintește Hazem Nusseibeh, în timpul războiului „Ierusalimul s-a bucurat de o pace și o prosperitate fără precedent". Britanicii au redus la tăcere milițiile evreiești. Moshe Dayan și tovarășii lui din Haganah au fost arestați și întemnițați în Fortăreața din Aco. Dar, în mai 1941, când Palestina britanică era potențial prinsă ca într-un clește între forțele Axei din Nordul Africii și Siria susținută de Franța regimului de la Vichy, britanicii au creat Palmach, un mic comando evreiesc, din luptătorii lui Wingate și Sadeh, gata să se înfrunte cu naziștii.

[281] „El a intrat în delirul criminal al naziștilor cu privire la «evrei»", scrie profesorul Gilbert Achcar în cartea *Arabs and the Holocaust* (*Arabii și Holocaustul*), „care a evoluat în cea mai odioasă dintre crimele împotriva umanității". Achcar adaugă: „Este de netăgăduit faptul că muftiul a îmbrățișat doctrina antisemită a naziștilor, care era cât se poate de compatibilă cu un mulaj antievreiesc fanatic într-o matriță pan-islamică". Într-un discurs ținut la Berlin cu prilejul aniversării din 1943 a Declarației Balfour, a spus că „ei trăiesc ca niște paraziți printre oameni, le sug sângele, le pervertesc simțul moral... În mod cât se poate de clar, Germania a hotărât să găsească o soluție definitivă pentru pericolul evreiesc, care va elimina flagelul pe care evreii îl reprezintă pentru omenire". În memoriile scrise în timpul exilului libanez, el s-a bucurat de faptul că „pierderile evreiești în cursul celui de-al Doilea Război Mondial au reprezentat peste 30% din totalul populației, în vreme ce pierderile germanilor au fost mai puțin semnificative", și, citând Protocoalele și mitul „înjunghierii pe la spate" din Primul Război Mondial, el a găsit justificare pentru Holocaust, întrucât nu există nicio altă cale de a-i reforma științific pe evrei.

Dayan, eliberat din închisoare, a fost trimis în raiduri ca să se pregătească pentru invazia britanică în Siria (ce ținea de regimul de la Vichy) și Liban. În timpul unui schimb de focuri din sudul Libanului, Dayan cerceta cu binoclul pozițiile franceze „când un glonț a lovit binoclul, spărgând o lentilă și cadrul metalic care s-a înglobat în orbita ochiului meu". Ura peticul de piele pe care trebuia acum să-l poarte, făcându-l să se simtă ca „un invalid. Dac-aș putea să scap de peticul ăsta negru. Nu puteam să suport că atrăgea atenția tuturor. Am preferat să stau închis în casă decât să mă confrunt cu reacțiile oamenilor oriunde mă duceam". Dayan și tânăra lui soție s-au mutat la Ierusalim, ca să poată fi tratat. Îi „plăcea să rătăcească prin Orașul Vechi, mai ales să umble pe poteca îngustă de pe creasta zidurilor împrejmuitoare. Orașul Nou mi se părea într-un câtva străin. Dar Orașul Vechi era o încântare". Haganah, cu ajutorul britanicilor, se pregătea să treacă în clandestinitate, dacă germanii cuceream Palestina.

Ierusalimul a fost refugiul preferat al regilor exilați — George al II-lea al Greciei, Petru al Iugoslaviei și împăratul etiopian Haile Selassie, toți s-au cazat la King David. Împăratul a mers desculț pe străzi și și-a așezat coroana la picioarele altarului din Mormântul Sfânt. Într-adevăr, rugăciunile i-au fost ascultate: și-a redobândit tronul.[282]

Zi și noapte, coridoarele și barurile de la King David erau atât de aglomerate cu prinți, aristocrați, gangsteri, curteni, haimanale, magnați, pești, gigolo, curtezane, vedete de cinema din Egipt, Liban, Siria, Serbia, Grecia și Etiopia, precum și spioni aliați, ai Axei, sioniști și arabi, alături de ofițeri și diplomați în uniforme franțuzești, britanice, australiene și americane, încât vizitatorii trebuiau să dea serios din coate ca să-și croiască drum pentru a ajunge la bar, unde urmau să-și comande câte un martini sec. În 1942, la hotel s-a cazat un nou oaspete, care era una dintre cele mai renumite vedete arabe ale epocii și personifica decadența Ierusalimului ca antrepozit levantin. Cânta sub numele de scenă Asmahan, oriunde se ducea, această femeie periculoasă, dar irezistibilă, care a reușit să fie printre altele, o prințesă druză, o vedetă egipteană de cinema, o cântăreață populară arabă, curtezană de lux și spion pentru toate părțile implicate, a reușit să-și creeze propria specie de prăpăd splendid și de mister.

Vlăstar al unei familii princiare, dar sărăcite, care a fugit în 1918 în Egipt, Amal al-Altrash, născută druză în Siria, a fost descoperită drept cântăreață la vârsta de paisprezece ani și a înregistrat primul ei disc la șaisprezece ani, dobândind instantaneu celebritatea la radio și apoi în filme, mereu ușor de recunoscut după alunița din bărbie. În 1933, s-a măritat cu vărul ei, emirul Muntelui Druze din Siria, pentru prima oară (s-a măritat și a divorțat de el de două ori). Ea a insistat să ducă o viață emancipată, de femeie occidentală, chiar și în palatul lui de pe munte, deși își petrecea o mare parte din timp la King David. În mai 1941 prințesa — sau „emira" — a fost recrutată de spionajul britanic și convinsă să se întoarcă în Damasc pentru a-i fermeca și mitui pe liderii sirieni ca să susțină

[282] În anii 1930, împăratul, cunoscut sub numele de Ras Tafar înainte de ascensiune, i-a inspirat pe rastafarieni, mișcare înființată în Jamaica și făcută celebră de interpretul de reggae Bob Marley, care l-a slăvit ca pe Leul lui Iuda și al Doilea Advent. Etiopia și Africa erau acum noul Sion. Haile Selassie a fost ucis în 1974 de junta militară Dergue de inspirație marxistă.

puterile aliate. Când aliații au recucerit Siria și Libanul, generalul Charles de Gaulle i-a adresat personal mulțumiri. Ajutată de talentul de cântăreață, de farmecul irezistibil și de un libido absolut neinhibat (cu orientări bisexuale), Asmahan i-a fermecat în scurt timp pe Francezii Liberi și generalii britanici din Beirut, ridicându-i pe unii împotriva celorlalți și fiind plătită de ambele părți ca agent de influență. Emisarul lui Churchill, generalul Louis Spears, a fost atât de fermecat, încât a spus că „a fost și va fi întotdeauna una dintre cele mai frumoase femei pe care le-am văzut vreodată. Avea niște ochi imenși, verzi ca marea pe care o traversezi ca să ajungi în paradis. S-a rostogolit asupra ofițerilor britanici cu viteza și precizia unei mitraliere. În mod firesc, avea nevoie de bani". Se spunea că, dacă îi erai amant, era imposibil să fii singur în budoarul ei, pentru că aveai șanse să găsești un general sub pat, altul în pat și pe Spears atârnând de candelabru.

Furioasă pe faptul că aliații și-au încălcat promisiunea de a le acorda imediat arabilor independența, prințesa a furat secrete militare de la un iubit britanic și a încercat să le ofere germanilor. Când a fost oprită la granița cu Turcia, ea l-a mușcat pe ofițerul care a arestat-o. Când Franța Liberă i-a anulat salariul, s-a mutat la Ierusalim. Având încă douăzeci și patru de ani, a devenit „doamna de pe holuri" la King David, stând trează toată noaptea ca să-și bea cocteilul preferat din whisky și șampanie, seducând palestinieni de vază, alți ofițeri britanici (și soțiile lor) și pe prințul Aly Khan. Un prieten francez își amintește: „Era femeie din cap până-n picioare. *Elle était diabolique avec les hommes*". Dat fiind că supranumele ei era Altrash, englezoaicele o numeau prințesa Trash[283] și atât de mult i-a șocat pe compatrioții druzi, încât aceștia au tras focuri de armă când primul ei film a fost prezentat în sălile de cinema — era cu ani înaintea timpului său. Putea să fie cel mai mare dușman al ei înșeși. Astfel, a încercat să o scoată din apartamentul cel mai bun al hotelului pe Nazi, regina-mamă a Egiptului, când a început o aventură cu șambelanul regal. O competiție cu o dansatoare egipteană pentru un bărbat a culminat cu distrugerea rituală reciprocă a rochiilor. Privea sionismul ca pe un prilej favorabil modei. „Slavă Domnului pentru acești blănari vienezi — măcar așa să putem facem rost de o haină de blană decentă la Ierusalim." După un an petrecut în oraș, căsătorindu-se pentru a treia oară, cu un playboy egiptean, în 1944 a plecat în Egipt pentru a interpreta rolul principal din filmul *Love and Vengeance*, dar, înainte de terminarea filmului, s-a înecat în Nil în urma unui misterios accident de circulație pus la cale, se spune, de MI6, Gestapo, regele Farouk (pe care-l refuzase) sau de rivalul ei, Umm Kulthum, strălucitul cântăreț egiptean. Dacă fratele ei Farid a fost un Sinatra al lumii arabe, ea a fost Monroe. Stilul ei angelic de interpretare, îndeosebi în șlagărul „Nopți magice la Viena", este și astăzi îndrăgit.

Străzile erau înțesate de soldați americani și australieni. Principala provocare pentru „pașa Ierusalimului", guvernatorul Edward Keith-Roach, era să-i țină sub control pe australieni, cărora li s-a pus la dispoziție un bordel condus de o anumită Madam Zeinab în vechiul Hensmans Hotel din centrul Orașului Nou.

[283] Prințesa Gunoi (lb. eng. în orig.). (*N.t.*)

Numai că inspecțiile medicale n-au reușit câtuși de puțin să limiteze răspândirea bolilor venerice, așa încât Keith-Roach a trimis-o pe „Zeinab și adunătura ei pestriță în afara districtului meu".

În 1942, germanii au pătruns adânc în Caucaz, în vreme ce generalul Erwin Rommel, aflat la comanda Afrika Korps, avansa în Egipt. Însăși existența Yishuv în Palestina era în primejdie. Dincolo de Mediterana, în Grecia, SS Einsatzkommando Afrika, sub conducerea SS-Obersturmbannführerului Walter Rauff, fusese însărcinat cu exterminarea evreilor din Africa și Palestina. „Fețele evreilor trădau durerea, tristețea și teama, mai ales când germanii au ajuns la Tobruk", consemna Wasif Jawhariyyeh. Un comerciant ambulant arab care striga tare „nisip" — *ramel* în arabă sună ca Rommel — îi făcea pe evrei să se teamă că germanii se apropiau. „Au început să plângă și să facă eforturi ca să fugă", își amintește Wasif. Întrucât doctorul lui era evreu, Wasif s-a oferit să-i ascundă pe el și familia lui dacă naziștii ajungeau acolo. Dar doctorul își luase propriile măsuri de precauție: i-a arătat pacientului său două seringi pline cu otravă, pentru el și soția lui.

În octombrie 1942, generalul Montgomery i-a zdrobit pe germani la El Alamein, un miracol pe care Weizmann l-a comparat cu misterioasa retragere a lui Senaherib, regele Asiriei, din Ierusalim. Dar în noiembrie, primele vești groaznice privind Holocaustul au ajuns la Ierusalim: „Evreii polonezi au fost măcelăriți în masă!" relata *Palestine Post*. Ierusalimul evreiesc s-a jelit trei zile, culminând cu un serviciu religios la Zid.

Limitarea de către britanici a imigrației evreiești, anunțată în Cartea Albă din 1939, nu putea să-și găsească un moment mai nepotrivit. În vreme ce evreimea europeană era decimată de naziști, trupele britanice întorceau din drum navele pline cu refugiați disperați. Revolta Arabă, Soluția Finală a lui Hitler și Cartea Albă i-au convins pe mulți sioniști că doar violența îi mai putea face pe britanici să le dea evreilor patria promisă.

Agenția Evreiască deținea cele mai mari miliții, Haganah, cu forțele speciale numărând 2 000 de militari, și Palmach, cu 25 000 de membri antrenați de britanici. Ben-Gurion era acum un lider sionist fără rival, „un bărbat scund, bondoc, cu o claie de păr argintiu ca de profet în jurul cheliei", în descrierea lui Amos Oz: „sprâncene stufoase, un nas lat și grosolan și o falcă proeminentă, sfidătoare, de matroz din vechime", alături de voința neclintită a unui „țăran vizionar". Dar acum cel care purta războiul împotriva britanicilor era mai beligerantul Irgun, sub conducerea unui nou lider neîndurător.

Războiul murdar 1945–1947

Menahem Begin: Sabatul Negru

„Lupt, deci exist", spunea Menahem Begin, adaptând maxima lui Descartes. Născut la Brest-Litovsk, acest copil de *shtetl*[284] s-a alăturat mișcării Betar a lui Jabotinsky din Polonia, dar a intrat în conflict cu eroul său, respingându-i subtilitățile pentru a-și clădi propria ideologie mai aspră a unui sionism militar — un „război de eliberare împotriva celor care stăpânesc țara strămoșilor noștri", combinând politicile maximaliste cu religiozitatea emoțională. După ce naziștii și sovieticii au divizat Polonia la începutul celui de-al Doilea Război Mondial, Begin a fost arestat de NKVD-ul lui Stalin și trimis în Gulag ca spion britanic: „Ce s-a întâmplat cu agentul britanic?" glumea el. „În scurt timp, poliția britanică a pus pe capul lui cea mai mare recompensă oferită vreodată."

Eliberat după pactul pe care Stalin l-a încheiat în 1941 cu liderul polonez, generalul Sikorski, Begin s-a înrolat în armata poloneză, prin intermediul căreia a ajuns, via Persia, în Palestina. Format în continentul negru al mașinii de tocat carne a lui Stalin și al abatorului lui Hitler — în care au pierit și părinții, și fratele lui —, el provenea dintr-o școală mai aspră decât Weizmann sau Ben-Gurion: „Nu Masada", spunea el, „ci Modin [locul în care Macabeii și-au început răscoala] simbolizează revolta evreilor". Jabotinsky murise în urma unui atac de cord în 1940, iar acum, în 1944, Begin a fost numit comandant al Irgunului, cu cei 600 de luptători ai săi. Sioniștii mai vârstnici îl priveau pe Begin ca pe un „plebeu sau provincial". Cu ochelarii săi fără rame, „mâini moi și fără astâmpăr, păr rărit și buze umede"[285], Begin arăta mai curând ca un director de școală provincială din Polonia decât ca un creier al mișcării revoluționare. Și totuși, avea „răbdarea unui vânător în timpul unei ambuscade".

Cu toate că Irgun se alăturase forțelor aliate în războiul contra naziștilor, unii extremiști, conduși de Abraham Stern, se separaseră. Stern a fost ucis de britanici în 1942. Dar facțiunea lui, Lehi, Luptătorii pentru Libertatea Israelului, poreclită Banda lui Stern, și-a lansat acum propria revoltă împotriva britanicilor. Cum

[284] Comunitate evreiască de mici dimensiuni din estul Europei. (*N.t.*)

[285] Descrierea îi aparține lui Arthur Koestler, scriitorul care a venit la Ierusalim ca sionist revizionist în 1928, dar a plecat în scurt timp. În 1948, Koestler a revenit ca să relateze despre Războiul pentru Independență și i-a intervievat pe Begin și pe Ben-Gurion.

victoria aliaților devenea tot mai probabilă, Begin a început să testeze hotărârea britanicilor în Ierusalim. Suflatul în *shofar*, cornul berbecului, de Yom Kippur, Ziua Căinței, fusese interzis la Zid încă din 1929. Dar Jabotinsky pusese la încercare în fiecare an această regulă. În octombrie 1943, Begin a ordonat suflarea *shofar*-ului. Poliția britanică i-a atacat imediat pe evreii care se rugau, dar, în 1944, britanicii au renunțat. Begin a luat asta drept un semn de slăbiciune.

Acest impresar al violenței a declarat război britanicilor și, în septembrie 1944, Irgun a atacat secțiile de poliție britanice din Ierusalim și apoi a asasinat un ofițer de la departamentul de criminalistică în timp ce se plimba prin oraș. Begin, poreclit Bătrânul (de aceeași poreclă s-a bucurat și Ben-Gurion), cu toate că avea doar în jur de treizeci de ani, a intrat în clandestinitate, schimbându-și permanent adresele și deghizându-se într-un erudit bărbos care studia Talmudul. Britanicii au pus pe capul lui o recompensă de 10 000 de lire, viu sau mort.

Agenția Evreiască condamna terorismul, dar când aliații au lansat invazia din Ziua Z a Europei ocupate de germani[286], cei din Lehi au încercat de două ori să-l asasineze pe Înaltul Comisar Harold MacMichael pe străzile Ierusalimului. În luna noiembrie a acelui an, în Cairo, l-au ucis pe Walter Guinnes, lordul Moyne, ministru rezident în Egipt și prieten al lui Churchill, care îi sugerase lipsit de tact lui Ben-Gurion că aliații ar trebui să înființeze un stat evreiesc în Prusia Orientală, în loc de Sion. Churchill i-a numit pe extremiștii sioniști „cei mai răi gangsteri". Ben-Gurion a condamnat crimele și, în anii 1944–1945, i-a ajutat pe britanici să-i vâneze pe membrii milițiilor „disidente", operațiuni în urma cărora au fost arestați 300 de insurgenți. Sioniștii au numit asta *„la saison"*, sezonul de vânătoare.

Pe 8 mai 1945, Ziua Victoriei în Europa, noul Înalt Comisar, vicontele Gort, cu gradul de mareșal, a primit salutul în fața hotelului King David și a anunțat amnistierea prizonierilor politici evrei și arabi, în vreme ce ierusalimiții petreceau. Totuși, realitatea politicii sectare s-a manifestat din nou a doua zi: și evreii, și arabii au demonstrat — și ambele părți deja boicotau primăria orașului.

În Marea Britanie, Churchill a fost înfrânt la alegerile generale. Noul premier, Clement Attlee, a adoptat imnul lui William Blake drept cântec electoral al Partidului Laburist, din care făcea parte, promițând poporului său un „Nou Ierusalim", cu toate că se dovedise de-a dreptul incapabil să-l guverneze pe cel vechi.

Britanicii se pregăteau neliniștiți pentru confruntările care urmau. Cum era mai bine pentru acest oraș cu 100 000 de evrei, 34 000 de musulmani și 30 000 de creștini — să fie un stat al Ierusalimului sub conducere britanică, așa cum sugera MacMichael, sau să fie partiționat, cu locurile sfinte sub autoritate britanică, după cum propunea Gort? În oricare dintre cazuri, britanicii erau hotărâți să oprească imigrația evreiască în Palestina — cu toate că mulți dintre imigranți erau supraviețuitori ai lagărelor de exterminare ale lui Hitler.

[286] În vara acelui an, Churchill i-a scris lui Stalin sugerându-i o conferință a aliaților la Ierusalim: „Sunt acolo hoteluri excelente, clădiri guvernamentale etc. Mareșalul Stalin ar putea să vină cu un tren special de la Moscova la Ierusalim, luându-și toate măsurile de protecție" — iar premierul britanic a descris cu solicitudine întregul itinerar: „Moscova Tbilisi Ankara Beirut Haifa Ierusalim". În schimb s-au întâlnit (și cu președintele Roosevelt) la Yalta.

Închişi acum în mizerabilele lagăre pentru persoane strămutate de pe tot cuprinsul Europei, nave întregi de refugiaţi evrei disperaţi erau hărţuiţi şi întorşi din drum de către forţele britanice. Astfel, *Exodus* a fost luat cu asalt de britanici, care i-au terorizat pe refugiaţii de la bord, mulţi dintre ei supravieţuitori ai lagărelor morţii (trei chiar au fost ucişi), iar apoi, cu o cruzime incredibilă, i-au trimis înapoi în lagărele din Grecia. Până şi Agenţia Evreiască, în moderaţia ei, a considerat aceste fapte moralmente respingătoare.

În consecinţă, Ben-Gurion, Begin şi Lehi au convenit să formeze Comandamentul Unit pentru Rezistenţă care să-i aducă în mod clandestin pe imigranţii evrei din Europa şi să coordoneze lupta împotriva britanicilor, atacând trenurile, aerodromurile şi bazele militare şi secţiile de poliţie din toată ţara. Dar cele două facţiuni mai mici au arătat doar un devotament nesincer faţă de moderaţii din Haganah. Complexul Rusesc, cu pensiunile lui maiestuoase transformate între timp într-o fortăreaţă a poliţiei, a constituit o ţintă preferată pentru Irgun. Pe 27 decembrie, au distrus sediul central al departamentului de investigaţii criminale, fosta pensiune pentru pelerini a lui Nicolae. Begin a călătorit cu autobuzul de la Tel Aviv la Ierusalim ca să-şi admire opera. În ianuarie 1946, Irgunul a atacat închisoarea din interiorul Complexului Rusesc care fusese cândva Pensiunea Marianskaia pentru femeile venite în pelerinaj.[287]

Britanicii, îngenuncheaţi de aceste atacuri, au atras şi America în dilemele lor. Comunitatea evreiască americană era din ce în ce mai sionistă, dar preşedintele Franklin D. Roosevelt nu îşi exprimase niciodată în mod public susţinerea. La Yalta, Roosevelt şi Stalin discutaseră despre Holocaust. „Sunt un sionist", a spus Roosevelt. „Şi eu, în principiu", a replicat Stalin, care se lăuda că a „încercat să întemeieze o reşedinţă naţională pentru evrei în Birobidjan, dar aceştia au stat acolo doi-trei ani, după care s-au împrăştiat". Evreii, a adăugat acel antisemit visceral, erau „intermediar, profitori şi paraziţi" — dar în secret spera ca oricare stat evreiesc să fie un satelit sovietic.

FDR a murit în aprilie 1945. Succesorul lui, Harry S. Truman, dorea să-i stabilească pe supravieţuitorii Holocaustului în Palestina şi le-a cerut britanicilor să-i lase să intre. Truman, crescut într-o familie de baptişti, fost fermier, funcţionar bancar, negustor de mărunţişuri în Kansas City, era un senator de Missouri mediocru, cu simpatie faţă de evrei şi simţ al istoriei. Când noul preşedinte a vizitat peisajul selenar dinamitat al Berlinului în 1945, gândul i s-a dus la „Cartagina, Baalbek, Ierusalim, Roma, Atlantida". Acum, îndelungata prietenie cu fostul lui partener evreu de neguţătorie, Eddie Jacobson, şi influenţa consilierilor pro-sionişti, împreună cu „propriile sale lecturi de istorie antică şi Biblie, l-au făcut un susţinător al ideii de patrie pentru evrei", îşi aminteşte consilierul său, Clark Clifford. Şi totuşi Truman, confruntat cu rezistenţa propriului său Departament de Stat, era frecvent iritat de activitatea de lobby a sioniştilor şi era atent la orice semn al transformării evreilor din asupriţi umili în favorizaţi trufaşi. „Iisus Hristos n-a putut să-i mulţumească nici când a fost

[287] Acum este un muzeu al luptătorilor din rezistenţa evreiască, ce au fost întemniţaţi acolo. Pensiunea Nicolae a fost ultima pensiune pentru pelerini construită de ruşi, cu 1 200 de locuri de cazare, fiind inaugurată în 1903 de prinţul Nicolae Romanov.

pe pământ", a replicat el, „prin urmare, cum naiba se așteaptă cineva ca eu să am mai mult noroc?" Dar a acceptat înființarea unei comisii de anchetă anglo-americane.

Membrii comisiei s-au cazat la hotelul King David, unde unul dintre ei, Richard Crossman, un parlamentar laburist, a găsit „atmosfera terifică, cu detectivi particulari, agenți sioniști, șeici arabi, corespondenți de presă speciali, toți încercând să fie cât mai discreți, trăgând cu urechea la ceilalți". Noaptea, nobilii arabi și generalii britanici se adunau la vila lui Katy Antonius. Aceasta rămăsese singură. Mariajul decadent al soților Antonius începuse să se destrame cam în același timp cu revolta arabă. În timpul războiului, Katy a divorțat de soțul ei suferind — care a murit pe neașteptate după doar două săptămâni. A fost înmormântat pe Muntele Sion: „Ridicați-vă, voi, arabi, și deșteptați-vă" stă scris pe piatra lui funerară. Dar seratele organizate de Katy rămăseseră legendare. Crossman, delectându-se cu „rochiile de seară, bucătăria siriană și băuturile, precum și dansul pe pardoseala de marmură", relata că arabii dădeau cele mai reușite petreceri. „E ușor de înțeles de ce britanicii preferă clasa arabă de sus evreilor. Această inteligență arabă are o cultură franțuzească, iar reprezentanții ei sunt amuzanți, civilizați, tragici și veseli. Prin comparație cu ei, evreii par încordați, burghezi, central-europeni."

Attlee sperase că Truman îi va sprijini politica împotriva imigrației evreiești, dar Comisia Anglo-Americană a recomandat, contrar așteptărilor sale, ca britanicii să permită intrarea fără întârziere a unui număr de 100 000 de refugiați. Truman și-a exprimat public susținerea recomandării. Attlee a respins cu furie amestecul american. Agenția Evreiască a accelerat imigrația secretă a refugiaților Holocaustului, aducând 70 000 de oameni în trei ani, în vreme ce Palmach îi hărțuia pe britanici, culminând cu un spectaculos gest exploziv: noaptea podurilor.

Britanicii îi zdrobiseră pe arabi, iar acum aveau să-i zdrobească pe evrei. În iunie 1946, vicontele Montgomery de Alamein, ajuns între timp mareșal și șef al Statului-Major Imperial, s-a întors la Ierusalim, plângându-se că „stăpânirea britanică exista doar cu numele; adevărații conducători mi se par a fi evreii, al căror slogan nerostit era: «Nu îndrăzniți să ne atingeți»".

Sâmbătă, 29 iunie, comandantul său, generalul Evelyn „Bubbles" Barker, a lansat Operațiunea Agatha, un atac împotriva organizațiilor sioniste. A arestat 3 000 de evrei — deși n-a reușit să-l captureze pe Ben-Gurion, care se întâmpla să fie la Paris. Barker a fortificat trei „zone de securitate" în Ierusalim, transformând Complexul Rusesc într-o fortăreață poreclită de evrei Bevingrad, după secretarul de externe britanic Ernest Bevin. Pentru evrei, operațiunea a devenit cunoscută sub numele de Sabatul Negru, iar Barker a devenit peste noapte simbolul detestat al opresiunii britanice. Generalul era un participant obișnuit la petrecerile organizate de Katy Antonius. Acum, gazda îi devenise amantă. Scrisorile lui de dragoste erau pasionale, nesocotite și încărcate de ură, conținând secrete militare britanice și diatribe virulente la adresa evreilor: „De ce să ne fie teamă să spunem că-i urâm?" Lehi a încercat să-l asasineze pe Barker, folosind o bombă deghizată în bebeluș în landou. Menahem Begin, șeful Irgunului, ajutat de Lehi, a pus la

cale o reacție la Sabatul Negru al lui Barker, care să aibă răsunet în toată lumea. Haganah, deși fără Ben-Gurion și Agenția Evreiască, și-a dat consimțământul.

Hotelul King David era templul secular al Mandatului pentru Ierusalim și o aripă fusese rechiziționată de administrația britanică și agențiile de spionaj. Pe 22 iulie 1946, membri ai mișcării Irgun, deghizați în arabi și în personal al hotelului în costume nubiene, au depozitat în subsol butoaie pentru unt pline cu peste două sute de kilograme de explozibil.

Represaliile lui Montgomery: cazul maiorului Farran

Irgun a făcut niște apeluri anonime la hotel, la ziarul *Palestine Post* și la consulatul francez, pentru a avertiza cu privire la iminența atacului, astfel încât King David să poată fi evacuat. Dar apelurile au fost ignorate — și au fost tardive. Nu este limpede dacă manevrarea greșită a acestor apeluri a fost accidentală sau intenționată. Begin așteptă în apropiere: „Fiecare minut părea cât o zi. Douăsprezece și treizeci și unu, treizeci și doi. Ora zero se apropia. O jumătate de oră aproape trecuse. Douăsprezece și treizeci și șapte. Deodată, întregul oraș parcă s-a cutremurat!". Bombele au făcut fărâme o întreagă aripă a hotelului, omorând nouăzeci și unu de oameni, printre care britanici, evrei și arabi.[288] Cinci agenți operativi de la MI5 se numărau printre cei decedați, dar serviciul secret „London Ladies" a supraviețuit: au ieșit clătinându-se de sub dărâmături, cu părul albit de la praful de ipsos, „arătând ca mânia lui Dumnezeu". Ben-Gurion a denunțat atacul cu bombe. Îl privea pe Begin ca o amenințare la adresa comunității evreiești, iar Agenția Evreiască a părăsit Comandamentul Unit pentru Rezistență.

Atentatul cu bombe de la King David a intensificat severitatea contraatacurilor britanice — dar a reușit să accelereze retragerea Londrei din Mandat. În Ierusalim, amestecul dintre evrei și arabi a încetat. „Aveai senzația", scrie Amos Oz, „că un mușchi invizibil s-a încordat brusc. Toată lumea prezicea războiul. O cortină a început să dividă Ierusalimul". Evreii erau îngroziți de zvonurile privind iminența unui masacru. Civilii britanici erau evacuați din Ierusalim.

În octombrie, Irgun a aruncat în aer Ambasada Marii Britanii la Roma. În noiembrie, Montgomery s-a întors cu avionul la Ierusalim. „L-am văzut pe Monty la una din petrecerile lui Katy Antonius", își amintește Nassereddin Nashashibi. Mareșalul plănuia o reacție drastică la afrontul provocat de Irgun. Un nou șef al poliției, colonelul Nicol Gray, a recrutat bărbați duri, foști polițiști și foști membri ai forțelor speciale, ca să se alăture brigăzilor speciale contra insurgenților. Maiorul Roy Farran DSO, MC era un recrut tipic, membru al trupelor SAS irlandeze, al cărui dosar dezvăluia un istoric plin de isprăvi de pistolar fericit.

La sosirea în Ierusalim, Farran a fost condus la Complexul Rusesc pentru un instructaj urmat de o cină la hotelul King David. Farran și Brigăzile Speciale au început să patruleze prin Ierusalim, căutând suspecți pe care să-i interogheze, dacă nu să-i împuște pe loc. Aceste Brigăzi Speciale nu aveau niciun fel de

[288] Unul dintre cei omorâți a fost Julius Jacob, văr al autorului și funcționar civil britanic care se întâmplă să fi fost evreu.

experiență în operațiunile sub acoperire, nici nu stăpâneau limbile locale și n-aveau cunoștințe despre părțile locului, așa încât, deloc surprinzător, Farran a înregistrat insuccese aproape comice, până când, pe 6 mai 1947, echipa lui a surprins un elev neînarmat, Alexander Rubowitz, lipind postere pro-Lehi. Farran l-a răpit pe băiat, dar, în timpul vânzolelii, și-a pierdut pălăria moale din fetru, inscripționată cu numele său scris greșit: „FARAN"! Spera ca adolescentul speriat să-i trădeze pe peștii mai mari ai organizației. L-a scos pe Rubowitz din Ierusalim, pe Drumul Ierihonului, pe dealuri, l-a legat de un copac, l-a brutalizat preț de o oră, apoi a întrecut măsura și i-a spart capul cu o piatră. Băiatul a fost înjunghiat și dezbrăcat, după care a fost mâncat probabil de șacali.

În timp ce Ierusalimul evreiesc îl căuta cu înfrigurare pe băiatul dispărut, maiorul Farran s-a confesat superiorului său ierarhic de la secția de poliție din Katamon, după care a dispărut subit, fugind din Ierusalim. Mai întâi s-a încercat mușamalizarea cazului, dar a urmat un protest zgomotos în toată lumea. Membrii organizației Lehi au început să ucidă la întâmplare soldați britanici, până când Farran s-a întors la Ierusalim și s-a predat la Cazarma Allenby. Pe 1 octombrie 1947, a fost trimis în judecată în fața unui tribunal militar într-o clădire fortificată din Talbieh, dar a fost achitat din lipsă de probe admisibile. Cadavrul lui Rubowitz n-a fost găsit niciodată. Farran a fost luat de doi ofițeri într-o mașină blindată și dus noaptea în direcția Gaza. Lehi erau hotărâți să-l ucidă. În 1948, un colet, adresat lui „R. FARRAN", dar deschis de fratele lui, care avea aceeași inițială, a explodat: fratele a murit.[289]

Cazul a confirmat tot ceea ce Yishuv ura la britanici. Când autoritățile au condamnat la moarte un membru al Irgun pentru activități teroriste, Begin a atacat cu bombe Clubul Ofițerilor Britanici din Casa Goldsmith din Ierusalim, ucigând paisprezece oameni, și a organizat o evadare din închisoarea Aco. Când oamenii lui erau biciuiți, îi biciuia și el pe soldații britanici, iar când oamenii lui erau spânzurați la închisoarea Aco pentru terorism, spânzura și el doi soldați britanici luați la întâmplare pentru „activități anti-evreiești".

Churchill, acum lider al opoziției, a denunțat felul în care Attlee desfășura acest „război absurd și mizerabil cu evreii, purtat cu scopul de a da Palestina arabilor sau Dumnezeu știe cui". Chiar în timpul războiului, Churchill se gândise la adoptarea unei atitudini mai severe față de „antisemiți și alții din posturi înalte" printre administratorii săi din Palestina. Acum, o combinație de revoltă față de violențele organizațiilor Irgun și Lehi, arabism tradițional și antisemitism îi întorsese ferm pe britanici împotriva evreilor. Dezertorii britanici și uneori chiar și militarii aflați în serviciu îi ajutau pe cei din forțele arabe.

Noul Înalt Comisar, generalul Sir Ala Cunningham, descria în mediile private sionismul ca „naționalism însoțit de psihologia evreilor, de unde rezultă ceva

[289] Pentru forțele de securitate britanice, Farran a rămas un erou. Nereușind să câștige unul din locuri scoțiene din Parlament, în calitate de candidat al conservatorilor, în 1949, s-a mutat în Canada. Acolo s-a apucat de agricultură, a fost ales în legislativul din Alberta, devenind ministru al telefoniei, funcționar superior în ministerul justiției și profesor de științe politice. A murit în 2006, la optzeci și șase de ani. O stradă din cartierul Talpiot de Est, în Ierusalim, a fost recent denumită după Rubowitz.

de-a dreptul anormal și care nu reacționează la un tratament rațional". Generalul Barker le-a interzis militarilor britanici să mai frecventeze orice restaurant evreiesc, explicând că în felul acesta „îi pedepsea pe evrei într-un mod care le displace acestora mai mult decât orice, și anume lovindu-i la buzunare". Barker a fost dojenit de primul-ministru, dar ura devenise acum viscerală. În scrisorile de amor ale lui Barker către Katy Antonius, el spunea că spera că arabii vor ucide mai mulți „nenorociți de jidani... un popor dezgustător... Katy, te iubesc foarte mult".

Pe 14 februarie 1947, Attlee, obosit de vărsarea de sânge, a acceptat în Cabinet ieșirea din Palestina. Pe 2 aprilie, el a cerut nou formatei Organizații a Națiunilor Unite să creeze un Comitet Special pentru Palestina (UNSCOP) pentru a-i decide viitorul. Patru luni mai târziu, UNSCOP a propus împărțirea Palestinei în două state, cu Ierusalimul ca o tutelă internațională sub un guvernator ONU. Ben-Gurion a acceptat planul, în pofida granițelor sale inaplicabile. El simțea că Ierusalimul era „inima poporului evreu", dar pierderea lui era „prețul plătit pentru a avea un stat". Comisia Superioară Arabă, susținută de Irak, Arabia Saudită și Siria, a respins propunerea de împărțire, cerând „o Palestină independentă și unificată". Pe 29 noiembrie, ONU a votat propunerea. După miezul nopții, ierusalimiții s-au adunat în jurul aparatelor de radio ca să asculte într-o liniște exasperantă.

Abd al-Kadir Husseini: Frontul Ierusalimului

Treizeci și trei de țări au votat în favoarea Rezoluției 181, în frunte cu Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică, treisprezece au votat împotrivă și zece, printre care și Marea Britanie, s-au abținut. „După câteva momente de șoc, cu buzele ușor depărtate parcă de sete și ochii larg deschiși", își amintește Amos Oz, „străduța noastră depărtată, la marginea Ierusalimului de nord, a izbucnit într-un răcnet, nu un strigăt de bucurie, mai mult un țipăt de groază, un urlet cataclismic care putea muta stânci din loc". Apoi „strigăte de bucurie" și „toată lumea cânta". Evreii chiar îi sărutau pe „polițiștii englezi surprinși".

Arabii nu au acceptat ideea că ONU avea autoritatea să le divizeze țara. Erau 1,2 milioane de palestinieni care continuau să dețină 94% din pământ; evreii erau 600 000. Ambele părți se pregăteau de luptă, în vreme ce extremiștii evrei și arabi concurau într-un turneu plin de cruzime al actelor de sălbăticie reciproce. Ierusalimul era „în război cu sine însuși".

Gloate de arabi năvăleau în centrul orașului linșându-i pe evrei, trăgând focuri de armă în suburbiile lor, jefuindu-le prăvăliile, țipând „Măcelăriți-i pe evrei!". Anwar Nusseibeh, moștenitor al livezilor de portocali și al vilelor, avocat cu studii la Cambridge, privea cu tristețe această coborâre în „țărână, zgomot și haos" în care „profesorii, doctorii și proprietarii de prăvălii din ambele tabere făceau schimb de focuri cu oameni care, în împrejurări diferite, le-ar fi fost musafiri".

Pe 2 decembrie, trei evrei au fost împușcați în Orașul Vechi. Pe 3 decembrie, mai mulți arabi înarmați au atacat Cartierul Montefiore, iar după o săptămână,

Cartierul Evreiesc, unde 1 500 de evrei așteptau agitați, copleșiți numeric între ziduri de 22 000 de arabi. Evreii și arabii părăseau zonele mixte. Pe 13 decembrie Irgun a aruncat bombe în stația de autobuz din fața Porții Damasc, omorând cinci arabi și rănind mulți alții. Unchiul lui Anwar Nusseibeh abia a supraviețuit atacului Irgun, văzând „un membru omenesc rupt și lipit de zidul orașului". În decurs de două săptămâni, 74 de evrei, 71 de arabi și nouă britanici au fost uciși.

Când Ben-Gurion s-a deplasat de la Tel Aviv ca să se întâlnească pe 7 decembrie cu Înaltul Comisar, convoiul lui a fost surprins de o ambuscadă pe drum. Haganah i-a chemat sub arme pe toți rezerviștii cu vârste cuprinse între șaptesprezece și douăzeci și cinci de ani. Arabii se pregăteau de război. Cei ce făceau parte din trupele neregulate s-au oferit să lupte în diferite miliții: irakieni, libanezi, sirieni, bosniaci, unii erau veterani naționaliști din confruntări anterioare; alții erau fundamentaliști ai Jihadului. Cea mai numeroasă miliție, Armata de Eliberare Arabă, se fălea cu un număr de 5 000 de luptători. Pe hârtie, forțele arabe, susținute de armatele regulate a șapte state arabe, erau copleșitoare. Generalul Barker, care plecase din Palestina, îi prezisese cu voioșie iubitei sale Katy Antonius „ca soldat că „evreii vor fi eradicați". În realitate, Liga Arabă, organizația statelor arabe devenite de curând independente, înființată în 1945, era divizată de ambițiile teritoriale și rivalitățile dinastice ale membrilor ei. Abdullah, de curând uns rege hașemit al Iordaniei, voia în continuare ca Palestina să facă parte din regatul său. Damascul tânjea la Siria cea Mare; regele Farouk al Egiptului se considera liderul îndreptățit al lumii arabe și îi ura pe hașemiții din Iordania, ca și pe cei din Irak, care, la rândul lor, îl detestau pe regele Ibn Saud, care îi expulzase din Arabia. Niciunul dintre liderii arabi nu avea încredere în muftiu, care, revenind în Egipt, era hotărât să se pună în fruntea statului palestinian.

Într-o atmosferă caracterizată de atâta corupție, trădare și incompetență Ierusalimul a furnizat eroii de război ai lumii arabe. Anwar Nusseibeh, dezgustat de „runda sordidă de intrigi și jafuri", a înființat Comisia Porții lui Irod împreună cu alți reprezentanți ai dinastiilor Khalidi și Dajani, ca să cumpere arme. Vărul său Abd al-Kadir Husseini, care luptase cu britanicii în Irak în 1941, după care se dăduse la fund în timpul războiului, în Cairo, a luat comanda cartierelor generale arabe numite Frontul Ierusalimului.

Husseini a apărut ca personificarea eroului arab, în permanență îmbrăcat în *keffiyeh*, tunică de culoare kaki și banduliere încrucișate, vlăstarul revoluționar al aristocrației ierusalimite, fiu și nepot de primari, descendent al Profetului, licențiat în chimie, poet amator, editor de ziare și luptător al cărui curaj fusese dovedit. „În copilărie", spune vărul lui Said al-Husseini, „îmi amintesc că-l vedeam sosind la un apartament sigur într-una din casele deținute de noi și îmi amintesc și acum charisma și grația și acel aer de exaltare eroică imperioasă care îl urmărea pretutindeni. Era admirat de toată lumea, indiferent din ce pătură socială făcea parte." Un student încă adolescent din Gaza, pe nume Yasser Arafat, care se mândrea cu faptul că mama lui se înrudea cu Familia Husseini, a făcut parte din personalul lui Abd al-Kadir.

Luptătorii sioniști din Cartierul Evreiesc au tras focuri de armă înspre Muntele Templului. Arabii au tras în civilii evrei din Katamon. Pe 5 ianuarie, Haganah au

atacat Katamon și au distrus hotelul Semiramida, ucigând unsprezece arabi creștini nevinovați. Această crimă odioasă a grăbit fuga arabilor din oraș. Ben-Gurion l-a dat afară pe ofițerul Haganah responsabil. Două zile mai târziu, Irgun a bombardat un avanpost arab la Poarta Jaffa, care refuza să permită accesul proviziilor în Cartierul Evreiesc. Pe 10 februarie, 150 de milițieni ai lui Husseini au atacat Cartierul Montefiore. Membrii Haganah au ripostat, dar s-au pomenit sub tirul lunetiștilor britanici din hotelul King David, aflat în apropiere, care au ucis un tânăr luptător evreu. Mai erau încă patru luni din perioada de autoritate britanică, dar Ierusalimul era afundat într-un război în toată regula, chiar dacă disproporționat. În cele șase săptămâni anterioare, fuseseră uciși 1 060 de arabi, 769 de evrei și 123 de britanici. Fiecare atrocitate trebuia răzbunată îndoit.

Sioniștii erau vulnerabili în Ierusalim. Drumul de la Tel Aviv trecea prin aproape 50 de kilometri de teritoriu arab, iar Abd al-Husseini, care comanda brigada din Ierusalim, alcătuită din 1 000 de oameni și care făcea parte din Armata Războiului Sfânt a muftiului, îl ataca permanent. „Planul arabilor", își amintește Yitzhak Rabin, ofițerul Palmach născut în Orașul Sfânt, „era să-i reducă pe cei 90 000 de evrei din Ierusalim la supunere" — și în scurt timp a început să dea roade.

Pe 1 februarie, milițienii lui Husseini, ajutați de doi dezertori britanici, au aruncat în aer birourile ziarului *Palestine Post*. Pe 10 februarie, el a atacat din nou Montefiore, dar membrii Haganah au reușit să respingă atacul după o luptă armată de șase ore. Britanicii au organizat un post de comandă mai jos de Poarta Jaffa pentru a apăra Cartierul Montefiore. Pe 13 februarie, britanicii au arestat patru luptători Haganah, pe care i-au eliberat apoi neînarmați, lăsându-i în seama unei gloate de arabi, care i-au omorât. Pe 22, Husseini i-a trimis pe dezertorii britanici să arunce în aer strada Ben Yahuda, o atrocitate care a ucis cincizeci și doi de civili evrei. În replică, Irgun a împușcat zece soldați britanici.

Încercarea de a apăra zonele arabe din Ierusalim, își amintește Nusseibeh, „semăna cu încercarea de a repara un furtun de apă vechi și uzat, pe care-l lipești într-un loc, ca să cedeze în altele două". Cei din Haganah au aruncat în aer vechiul castel Nusseibeh. Fostul primar arab Hussein Khalidi se plângea: „Toată lumea pleacă. N-o să mai pot rezista multă vreme. Ierusalimul e pierdut. Nimeni n-a mai rămas în Katamon. Sheikh Jarrah s-a golit. Toți cei care au avut câte-un cec sau ceva bani au plecat în Egipt, în Liban, la Damasc". Curând, refugiații părăseau în valuri suburbiile arabe. Katy Antonius a plecat în Egipt. Vila ei a fost aruncată în aer de Haganah, dar numai după ce i-au găsit scrisorile de dragoste primite de la generalul Barker. Cu toate acestea, Abd al-Kadir Husseini a reușit să izoleze de coastă partea de vest a Ierusalimului.

În mod ironic, evreii, ca și arabii, simțeau că pierd Ierusalimul. Pe la începutul anului 1948, Cartierul Evreiesc din Orașul Vechi era sub asediu, iar apărarea era mai dificilă din pricina numărului mare de evrei ultraortodocși noncombatanți. „Ei, cum stă treaba cu Ierusalimul?", i-a întrebat Ben-Gurion pe generalii lui, pe 28 martie, la Cartierul său General din Tel Aviv. „Aceasta e o bătălie decisivă. Căderea Ierusalimului ar fi o lovitură fatală pentru Yishuv." Generalii nu se puteau dispensa decât de 500 de oameni. Evreii se aflaseră în defensivă încă de la

votul ONU, dar acum Ben-Gurion a ordonat Operațiunea Nachshon pentru curățarea drumului spre Ierusalim, începutul unei ofensive mai mari, Planul D. menită să securizeze zonele atribuite de ONU evreilor, dar și Ierusalimul de Vest. „Planul", scrie istoricul Benny Morris, „chema în mod explicit la distrugerea satelor arabe care continuă să reziste și la expulzarea locuitorilor lor", dar „nicăieri documentul nu vorbește despre o politică sau o dorință de a-i expulza «pe locuitorii arabi» ai Palestinei". În unele locuri, palestinienii au rămas în casele lor: în altele, au fost expulzați.

Satul Kastel controla drumul de la coastă spre Ierusalim. În noaptea zilei de 2 aprilie, Haganah au cucerit fortăreața, dar Husseini și-a masat milițienii (inclusiv trupele irakiene neregulate) pentru recucerirea acesteia. El și Anwar Nusseibeh și-au dat seama că totuși aveau nevoie de întăriri. Cei doi s-au grăbit să ajungă la Damasc ca să ceară sprijin din partea artileriei, sfârșind prin a fi exasperați de incompetența și intrigile generalilor din Liga Arabă.

– Kastel a căzut, a spus comandantul irakian. E treaba dumitale să-l obții înapoi, Abd al-Kadir.

– Dați-ne armele pe care le-am cerut și-l vom recuceri, a răspuns furios Husseini.

– Ce-i asta, Abd al-Kadir? Niciun tun? a spus generalul, care n-a oferit nimic.

Husseini a ieșit urlând:

– Trădătorilor! Istoria va consemna că ați pierdut Palestina. O să recuceresc Kastel sau o să mor în luptă alături de mujahedinii mei!

În noaptea aceea a scris un poem pentru fiul lui de șapte ani, Faisal, care decenii mai târziu, avea să devină „ministrul" palestinian pentru Ierusalim al lui Yasser Arafat:

> Această țară a vitejilor este țara strămoșilor noștri
> Evreii n-au niciun drept asupra ei.
> Cum aș putea să dorm când dușmanul o stăpânește?
> Ceva arde în inima mea. Patria mă cheamă.

Comandantul a ajuns la Ierusalim în dimineața zilei următoare și și-a inspectat luptătorii.

Salve de tun pe Haram: Abd al-Kadir Husseini

Pe 7 aprilie, Abd al-Kadir a condus 300 de luptători și trei dezertori britanici la Kastel. La ora 11 în acea noapte au atacat satul, dar au fost respinși. În zorii zilei următoare, Husseini s-a deplasat înainte ca să înlocuiască un ofițer rănit, dar, pe când se apropia în ceață, nefiind sigur cine apăra satul propriu-zis, o santinelă Haganah, crezând că noii sosiți erau evrei veniți în ajutor, a strigat în argou arăbesc: „Veniți aici, băieți!"

„Salut, băieți", a replicat Husseini în engleză. Evreii foloseau adesea araba dar niciodată engleza. Sentinela a simțit pericolul și a expediat o rafală care l-a lovit pe Husseini. Camarazii lui au fugit, lăsându-l la pământ, gemând: „Apă

apă". În ciuda îngrijirilor primite de la un medic evreu, a murit. Ceasul de aur și pistolul cu mâner de fildeș arătau că fusese un lider, dar cine era?

Prin stațiile radio, apărătorii Haganah epuizați au surprins discuțiile dintre arabii agitați care voiau să recupereze cadavrul comandantului lor dispărut. Fratele acestuia, Khaled, preluase comanda. Pe măsură ce vestea s-a răspândit, milițienii arabi au dat năvală în zonă venind cu autobuzele, pe măgari și cu camioanele, recucerind satul. Trupele Palmach au murit pe poziții. Arabii i-au ucis pe cei cincizeci de prizonieri evrei și le-au mutilat trupurile. Arabii redobândiseră cheia spre Ierusalim — cu cadavrul lui Husseini.

„Ce zi tristă! Martiriul lui a deprimat pe toată lumea", a consemnat Wasif Jawhariyyeh. „Un războinic patriot și provenind din nobilimea arabă!" Vineri, pe 9 aprilie, „nimeni n-a rămas acasă. Toată lumea a luat parte la procesiune. Am fost la înmormântare", a notat Wasif. Treizeci de mii de persoane îndoliate — luptătorii arabi fluturându-și armele, legionarii arabi din Iordania, țărani, Familiile — au participat la ceremonia funerară, în cursul căreia Husseini cel doborât a fost îngropat pe Muntele Templului, lângă tatăl său și aproape de regele Hussein în panteonul arab din Ierusalim. Au urmat unsprezece salve de tun; pușcașii au tras în aer și un martor a declarat că au fost uciși mai mulți participanți la înmormântare decât au murit în asaltul asupra satului Kastel. „Ai fi zis că se desfășura o mare bătălie. Clopotele bisericilor sunau, se auzeau glasuri care cereau răzbunare. Toată lumea se temea de un atac sionist", își amintește Anwar Nusseibeh, care era „deznădăjduit". Dar luptătorii arabi au ținut atât de mult să participe la înmormântarea lui Husseini, încât n-au lăsat niciun om în garnizoana Kastel. Palmach a distrus fortăreața.

În timp ce Husseini era înmormântat, 120 de luptători din Irgun și Lehi au atacat împreună un sat arab situat la vest de Ierusalim și numit Deir Yassin, unde au comis cea mai rușinoasă atrocitate a războiului. Aveau ordine exprese să nu facă rău femeilor, copiilor sau prizonierilor. Când au intrat în sat, au fost întâmpinați cu focuri de armă. Patru luptători evrei au fost uciși și câteva zeci, răniți. După ce-au ajuns în Deir Yassin, evreii au aruncat grenade în case și au măcelărit bărbați, femei și copii. Numărul victimelor continuă să fie controversat, dar între 100 și 254, inclusiv familii întregi, au fost uciși. Supraviețuitorii au fost plimbați apoi prin Ierusalim în camioane, până când Haganah i-au eliberat. Irgun și Lehi erau fără îndoială conștienți de faptul că un masacru spectaculos îi va îngrozi pe mulți civili arabi, încurajând lupta. Comandantul Irgun, Begin, a izbutit să nege că atrocitatea ar fi avut loc, fălindu-se în același timp cu utilitatea ei: „Legenda [Deir Yassin] a meritat cât șase batalioane adăugate la forțele Israelului. Panica i-a covârșit pe arabi". Dar Ben-Gurion și-a prezentat scuze regelui Abdullah, care le-a respins.

Răzbunarea arabă a fost neîntârziată. Pe 14 aprilie, un convoi de ambulanțe și camioane cu alimente a pornit spre spitalul Hadassah de pe Muntele Scopus. Sub privirile Berthei Spafford, „o sută cincizeci de insurgenți, înarmați cu arme variind de la espingole și vechi puști cu cremene la arme moderne Sten and Bren, se ascundeau îndărătul unui pâlc de cactuși de pe terenul Coloniei Americane. Fețele le erau deformate de ură și de dorința aprigă de răzbunare", scria ea. „Am

ieșit și i-am înfruntat. Le-am spus: «Să tragi de la adăpostul Coloniei Americane e același lucru cu a trage dintr-o moschee»", dar ei i-au ignorat istoricul de șaizeci de ani de acte filantropice și au amenințat că o vor ucide dacă nu se retrage. Șaptezeci și șapte de evrei, în principal doctori și infirmiere, au fost uciși și douăzeci au fost răniți până să intervină britanicii. „Dacă nu s-ar fi amestecat armata", a declarat Comisia Superioară Arabă, „niciun pasager evreu n-ar mai fi rămas în viață". Luptătorii i-au mutilat pe morți și s-au fotografiat unii pe alții cu cadavrele aranjate în poziții macabre. Fotografiile au fost tipărite în tiraje de masă și vândute drept cărți poștale în Ierusalim.

Deir Yassin a fost unul dintre evenimentele esențiale ale războiului: a devenit piesa centrală a unei cutremurătoare campanii media arabe, care a amplificat atrocitățile evreilor. Aceasta era menită să întărească rezistența, dar în schimb a încurajat o psihoză a premoniției într-o țară deja aflată în război. Până în martie, înainte de Deir Yassin, 75 000 de arabi își părăsiseră locuințele. Două luni mai târziu, 390 000 plecaseră. Wasif Jawhariyyeh, care trăia cu soția și copiii în Ierusalimul vestic, aproape de hotelul King David, probabil o situație tipică — și-a consemnat gândurile și acțiunile într-un jurnal care este un document unic și puțin folosit.

„Eram foarte tare deprimat", scrie el după aceste evenimente de la mijlocul lui aprilie, „atât fizic, cât și mintal", atât de tare încât și-a părăsit slujba din administrația Mandatului și a „rămas acasă în încercarea de a decide ce e de făcut". În cele din urmă, el consemnează „motivele care m-au făcut să decid să-mi părăsesc locuința". Primul a fost „poziția periculoasă a casei noastre", care-o făcea să se afle sub focul arabilor de la Poarta Jaffa, al evreilor din Montefiore și al britanicilor din zona de securitate Bevingrad: „Se trăgea neîncetat, zi și noapte, așa încât era greu să și ajungi acasă. Luptele dintre arabi și evrei continuau zi și noapte, clădirile erau întruna aruncate în aer, în jurul nostru". Britanicii au tras asupra Cartierului Montefiore, aruncând în aer acoperișul morii Sir Moses, dar în zadar. Wasif scria că lunetiștii evrei din Montefiore „trăgeau în oricine umbla pe străzi și a fost un miracol că am supraviețuit". S-a gândit cum să-și salveze colecția de ceramică, jurnalele și iubitul său *oud*. Sănătatea i se deteriora și ea: „Eram atât de slăbit încât nu mai puteam face față presiunii și doctorul mi-a spus să plec". În familie, se discuta: „Ce se va întâmpla la sfârșitul Mandatului? Vom fi sub arabi sau sub evrei?" Vecinul lui Wasif, consulul general al Franței, a promis să protejeze casa și colecția. „Chiar dacă nu ne vom mai întoarce niciodată", Wasif a simțit că trebuie să-și facă bagajele „ca să ne salvăm pe noi și pe copiii noștri": „Am crezut că nu vom fi plecați de acasă pentru mai mult de două săptămâni pentru că știam că cât de curând cele șapte [sic] armate arabe vor intra în țară nu ca s-o ocupe, ci ca s-o elibereze și s-o redea poporului ei, adică nouă!" A plecat în ultima zi a Mandatului și nu s-a mai întors niciodată. Povestea lui Wasif este cea a palestinienilor. Unii au fost expulzați cu forța, alții au plecat ca să evite războiul, sperând să se întoarcă mai târziu — și cam jumătate dintre ei au rămas în siguranța caselor lor pentru a deveni arabi israelieni, cetățeni ne-evrei în democrația sionistă. Dar cu totul 600 000–750 000 de palestinieni au plecat din locuințele lor, rămânând fără ele. Tragedia lor a fost Nakhba — Catastrofa.

Ben-Gurion l-a convocat pe șeful Comitetului de Urgență pentru Ierusalim, Bernard Joseph, la Tel Aviv, ca să decidă cum să aprovizioneze orașul amenințat acum de spectrul foamei. Pe 15 aprilie, convoaiele au reușit să pătrundă și alimentele au ajuns cu greu în oraș. Pe 20 aprilie, Ben-Gurion a insistat să viziteze Ierusalimul, pentru a sărbători Pesachul (Paștele evreiesc) alături de trupe: Rabin, comandantul Brigăzii Harel a organizației Palmach, a protestat față de acest gest ostentativ. Curând după ce convoiul a plecat cu Ben-Gurion într-un autobuz blindat, arabii au atacat. „Am ordonat chiar ca două vehicule blindate britanice furate să fie scoase din ascunzătoare și trimise în acțiune", a spus Rabin. Douăzeci de oameni au fost uciși — dar alimentele și Ben-Gurion au ajuns în Ierusalimul evreiesc, pe care l-a descris, cu un umor macabru, dar un spirit al observației acut, ca „20 la sută oameni normali, 20 la sută privilegiați (universitari etc.), 60 la sută ciudați (provinciali, medievali etc.)" — prin care înțelegea hasidicii.

Autoritatea britanică își trăia ultimele zile. Pe 28 aprilie, Rabin a capturat suburbia arabă Sheikh Jarrah, sediul Familiilor, dar britanicii l-au forțat să renunțe la ea. Când britanicii primeau ultimul salut, evreii stăpâneau partea vestică a orașului, iar arabii, Orașul Vechi și partea de est. Vineri, 14 mai, la ora 8 dimineața, Cunningham, ultimul Înalt Comisar, a ieșit din sediul Guvernului îmbrăcat în uniformă, a trecut în revistă garda de onoare, s-a urcat în Daimlerul său blindat și a plecat să-și inspecteze trupele de la hotelul King David.

Independența evreilor, catastrofa arabilor 1948–1951

Plecarea britanicilor; Ben-Gurion: „Am reușit!"

Generalul Cunningham și-a făcut ieșirea din Ierusalim pe niște străzi pustii, exceptând câțiva copii arabi. Militarii britanici organizaseră posturi de mitralieră la intersecții. La trecerea Daimlerului, tinerii privitori „aplaudau copilărește, iar unul a salutat. Salutul i-a fost returnat". De pe aeroportul Kalandia, Înaltul Comisar a plecat cu avionul la Haifa, de unde, la miezul nopții, a navigat spre Anglia.

Trupele britanice au evacuat fortăreața Bevingrad din Complexul Rusesc: 250 de camioane și tancuri au ieșit huruind pe Bulevardul King George al V-lea sub privirile mulțimilor de evrei tăcuți. Cursa pentru controlul Complexului Rusesc a început instantaneu. Irgun a luat cu asalt pensiunea Nicolae. Focurile de armă s-au auzit în tot orașul. Nusseibeh s-a grăbit să ajungă la Amman ca să-l implore pe regele Abdullah să salveze orașul, „prădat o dată în timpul cruciadelor" și pe cale de a fi prădat din nou. Regele a promis.

La ora 16:00, pe 14 mai 1948, în imediata apropiere a Ierusalimului, Rabin și soldații săi din Palmach, epuizați de luptele duse pentru a menține drumul deschis, ascultau la radio un anunț din partea lui David Ben-Gurion, președintele Agenției Evreiești. Stând sub un portret al lui Herzl, în fața unui public de 250 de oameni la Muzeul Tel Aviv, Ben-Gurion a proclamat: „Voi citi din documentul Declarației de întemeiere a statului..." El și consilierii discutaseră cu privire la numele pe care ar trebui să-l poarte statul. Unii au sugerat Iudeea sau Sion — dar numele acestea erau asociate cu Ierusalim, iar sioniștii se străduiau cu greu să păstreze măcar o parte din oraș. Alții au propus Ivriya sau Herzliya, dar Ben-Gurion a susținut denumirea de Israel, și asta s-a convenit: „Țara lui Israel", a citit el, „a fost locul de naștere al poporului evreu". Au cântat apoi imnul național, Hatikvah (Speranța):

Speranța noastră nu e pierdută
O nutrim de două mii de ani;
Să fim oameni liberi în țara noastră,
Țara Sionului și a Ierusalimului!

Ben-Gurion radia dinaintea jurnaliștilor. „Am reușit!", a spus, dar a evitat să jubileze. Acceptase în repetate rânduri împărțirea în două state, dar acum evreii trebuiau să reziste unei invazii a armatelor arabe regulate având anihilarea ca obiectiv formulat în mod deschis. Însăși supraviețuirea statului Israel era în primejdie. Pe de altă parte, ideile sale evoluaseră față de anii 1920 și începutul anilor 1930 când spera să vadă o Palestină socialistă comună sau un stat federal. Acum, confruntat cu războiul, totul era la dispoziția oricui.

Pe frontul Ierusalimului, soldații lui Rabin din Brigada Harel erau prea obosiți ca să-l mai asculte pe Ben-Gurion la radio. „Hei, băieți, închideți radioul ăla", se ruga unul dintre ei. „Mor de somn. Cuvintele frumoase, mâine!"

„Cineva s-a ridicat și-a oprit radioul, lăsând să se aștearnă o liniște de plumb", își amintește Rabin. „Eu eram mut, înăbușindu-mi propriul amalgam de emoții." Cei mai mulți oameni nu au auzit Declarația, pentru că forțele arabe întrerupseseră alimentarea cu energie electrică.

Unsprezece minute mai târziu, președintele Truman a anunțat *de facto* recunoașterea Israelului. Îndemnat de Eddie Jacobson, Truman l-a asigurat în secret pe Weizmann că susținea împărțirea. Și totuși, era cât pe ce să piardă controlul administrației când diplomații săi de la ONU au încercat să suspende împărțirea. Secretarul său de stat, George Marshall, șef de stat-major în timpul războiului și decan al serviciului public american, se opunea fățiș recunoașterii. Dar Truman a susținut noul stat, în vreme ce Stalin a fost primul care a recunoscut oficial Israelul.

La New York, Weizmann, acum aproape orb, aștepta în camera lui de la Waldorf Astoria, încântat de independență și totuși simțindu-se părăsit și uitat, până când Ben-Gurion și colegii lui l-au rugat să fie primul președinte. Truman l-a invitat pe Weizmann să facă prima sa vizită oficială la Casa Albă. Când președintele american a fost ulterior elogiat de Eddie Jacobson pentru că ar fi „ajutat la crearea Israelului", acesta a replicat: „Cum adică, «am ajutat la crearea»? Eu sunt Cyrus! Eu sunt Cyrus!" Când rabinul-șef al Israelului i-a mulțumit, Truman a plâns.[290]

Președintele Weizmann a plecat în Israel, temându-se pentru „Locurile Sfinte din Ierusalim, care supraviețuiseră atacurilor barbarilor în vremurile medievale, iar acum fuseseră lăsate de izbeliște". În Ierusalim, Anwar Nusseibeh și câțiva luptători din trupele neregulate, în special foști polițiști, au făcut tot ce-au putut ca să apere Orașul Vechi până la sosirea armatelor adevărate. Nusseibeh a fost împușcat în picior și a trebuit să i se amputeze piciorul. Dar războiul trupelor neregulate a luat sfârșit.

[290] Politica lui Truman l-a înfuriat pe unul dintre ierusalimiții americani. Colonia Americană, sub steagul Crucii Roșii, era deja celebră pentru neutralitatea ei, dar, de fapt, Bertha Spafford nu mai considera Întoarcerea Evreilor în Sion ca un pas către al Doilea Advent și adoptase o poziție contrară sionismului: „Cum putem noi, ca americani în Palestina, să susținem o astfel de acțiune? Ne este rușine să recunoaștem că oamenii de stat americani se pot înclina într-o direcție sau alta pentru a câștiga voturi". În iunie, cu sprijinul liderilor arabi ai Ierusalimului și al comandantului Legiunii Arabe, ea s-a dus la Washington pentru a face lobby pe lângă Truman împotriva evreilor. Președintele a refuzat s-o primească.

Acum începea războiul adevărat, iar poziția Israelului era cumplită. Armatele statelor din Liga Arabă, Egiptul, Iordania, Irakul, Siria și Libanul, au invadat Israelul cu misiunea specifică de a-i lichida pe evrei. „Va fi un război de exterminare și un masacru foarte important", a anunțat Azzam Pașa, secretarul Ligii, „despre care se va vorbi ca despre masacrele din Mongolia și despre cruciade". Comandanții lor erau prea încrezători în ei înșiși. Evreii fuseseră niște supuși de joasă speță ai imperiilor islamice, uneori tolerați, alteori persecutați, dar întotdeauna supuși, vreme de peste o mie de ani. „Arabii se considerau un mare popor militar, iar pe evrei îi priveau ca pe o națiune de prăvăliași", își amintește generalul Sir John Glubb, comandantul englez al Legiunii Arabe a regelui Abdullah. „Egiptenii, sirienii și irakienii presupuneau că nu vor avea dificultăți în a-i înfrânge pe evrei." Naționalismul secular se împletea cu fervoarea războiului sfânt. Era de neînchipuit ca evreii să poată înfrânge armatele islamice, și multe dintre facțiunile jihadiste care luptau alături de armatele regulate îmbrățișaseră de multă vreme un antisemitism fanatic. Jumătate din forțele egiptene erau mujahedini ai Frăției Musulmane, printre ei numărându-se și tânărul Yasser Arafat.

Și totuși intervenția, însoțită, cum a fost, de speranțe înfricoșătoare și cinism politic, avea să fie un dezastru pentru palestinieni și să ajute la formarea unui stat israelian mult mai mare și mai puternic decât ar fi apărut altfel. Pe hârtie erau 160 000 de oameni în armatele arabe, dar dezorganizarea era atât de mare, încât, în luna mai, ei aveau pe teren circa 28 000 de oameni — cam tot atâția câți aveau și israelienii. Dat fiind că Legiunea Arabă a lui Abdullah, alcătuită din 9 000 de oameni antrenați de britanici, îi reprezenta pe cei mai buni dintre ei, acesta a fost numit oficial Comandantul Suprem al Forțelor Ligii Arabe.

Regele Abdullah, stând pe Podul Allenby, a tras un foc de pistol în aer și a strigat: „Înainte!"

Abdullah cel Grăbit

Regele, își amintește nepotul său Hussein, „era un extravertit în toată regula". Când l-am văzut ultima oară, Abdullah era în Ierusalim primindu-și regatul din deșert de la Winston Churchill. Lawrence l-a descris ca „scund, corpolent, puternic ca un cal, cu ochi negri și veseli, o față netedă și rotundă, buze pline, nas drept" — și dusese o viață aventuroasă, șocându-l pe Lawrence cu isprăvile lui deșănțate. „Odată, Abdullah a doborât cu pistolul de trei ori la rând un ibric de pe țeasta bufonului curții, trăgând de la douăzeci de pași". Fiind un șerifian, al treizeci și șaptelea în linie directă de la Profet, putea să tachineze *ulema*. „E greșit să te uiți la o femeie frumoasă?", l-a întrebat el pe un muftiu. „E un păcat, Majestate." „Dar Sfântul Coran spune: «Dacă vezi o femeie, abate-ți privirea». Dar nu poți să-ți abați privirea decât dacă te-ai uitat în prealabil!" Era în același timp un beduin mândru și copil al sultanatului otoman, comandase armate încă din adolescență și fusese „creierul" Marii Revolte Arabe. Ambițiile sale erau la fel de nemărginite pe cât erau de imperioase, de unde și porecla de „cel Grăbit". Și totuși așteptase îndelung această șansă de a cuceri Ierusalimul.

„Pe lângă faptul că era un soldat și un diplomat, era și un învățat de formație clasică", își amintește Sir Ronald Storrs, care a fost impresionat când „a intonat pentru mine Cele Șapte Ode Suspendate ale Poeziei Pre-Islamice". Ambasadorul britanic la Amman, Sir Alec Kirkbridge, îi zicea de fiecare dată „regele cu o sclipire în priviri". Ca diplomat, Abdullah era spiritual. Întrebat când va primi un diplomat pe care-l displăcea, el a răspuns: „Când o făta catârul meu".

Acum, când catârul lui *fătase* într-adevăr, era realist în ceea ce-i privește pe sioniști, citând un proverb turcesc: „Dacă întâlnești un urs când traversezi un pod putrezit, spune-i «Dragă mătușă»". De-a lungul anilor, a discutat adesea cu Weizmann și cu oamenii de afaceri evrei, oferindu-le evreilor o patrie dacă l-ar fi acceptat ca rege al Palestinei. Vizitase deseori Ierusalimul, întâlnindu-se cu aliatul lui Ragheb Nashashibi, dar îl detesta pe muftiu, fiind de părere că sionismul înflorea și mai mult din cauza „acelor partizani ai arabilor care nu erau dispuși să accepte nicio soluție".

Regele negociase în secret un pact de neagresiune cu sioniștii: el avea să ocupe părțile de pe Malul Vestic repartizate arabilor, pentru ca în schimb să nu se opună la granițele statului evreiesc stabilite de ONU: iar britanicii fuseseră de acord cu anexarea propusă de el. „Nu vreau să creez un nou stat arab care să le permită arabilor să mă călărească", i-a explicat el emisarului sionist Golda Myerson (ulterior, Meir). „Vreau să fiu călărețul, nu calul." Dar acum calul o rupsese la fugă: războiul, și mai ales masacrul de la Deir Yassin îl obligau să lupte împotriva evreilor. În plus, celelalte state arabe erau la fel de hotărâte să-i limiteze lui Abdullah ambițiile pe cât erau să salveze Palestina, iar egiptenii și sirienii plănuiau să-și anexeze propriile cuceriri. Comandantul lui Abdullah, Glubb Pașa, care își dedicase viața asigurării pentru hașemiți a unei armate decente, nu era dispus să-i riște acum soarta.

Legiunea sa Arabă avansa cu prudență printre dealurile din Iudeea care străjuiau drumul spre Ierusalim, acolo unde Armata de Eliberare Arabă atacase suburbiile evreiești. Pe 16 mai, la căderea nopții, Haganah capturase secția de poliție Mea Shearim și Sheikh Jarrah de la nord, precum și tot Orașul Nou de la sud de Ziduri, alături de fosta fortăreață britanică din centru, Complexul Rusesc și YMCA. „Am cucerit aproape tot Ierusalimul, în afară de Augusta Victoria și Orașul Vechi", declara copleșit Ben-Gurion.

„SOS! Evreii sunt aproape de ziduri!" Anwar Nusseibeh s-a dus repede la rege ca să-l implore să intervină. Abdullah nu și-a uitat nicio clipă locul în istorie. „Prin voința lui Dumnezeu sunt un conducător musulman, rege hașemit, iar tatăl meu a fost regele tuturor arabilor." Acum îi scria comandantului său englez: „Dragul meu Glubb Pașa, importanța Ierusalimului în ochii arabilor, ai musulmanilor și ai creștinilor arabi este bine cunoscută. Orice dezastru suferit de populația orașului de pe urma evreilor ar avea pentru noi consecințe profunde. Tot ce deținem astăzi trebuie păstrat — Orașul Vechi și drumul spre Ierihon. Îți cer să execuți acest ordin cât mai repede posibil, dragul meu".

„Trupele regelui jubilau, multe dintre vehicule fiind decorate cu ramuri verzi sau cu buchete de flori de oleandru roz." Procesiunea Legiunii Arabe spre Ierusalim „semăna mai mult cu un carnaval, decât cu o armată plecată la război", observa Glubb. Pe 18 mai, primii legionari au ocupat poziții în jurul zidurilor Orașul Vechi, de unde, scria el, „cu aproape 1 900 de ani în urmă, evreii înșiși și-au trimis săgețile împotriva legiunilor lui Titus". Dar regele era „tras la față de teamă ca nu cumva evreii să intre în Orașul Vechi și în Templul unde tatăl lui și răposatul rege Hussein al Hijazului erau înmormântați". Forțele lui Glubb au trecut cu forța prin Sheikh Jarrah deținut de israelieni până la Poarta Damasc.

În interiorul Orașului Vechi, mai întâi trupele neregulate și apoi cei din Legiunea Arabă au înconjurat Cartierul Evreiesc, reședința unora dintre cele mai vechi familii evreiești din Palestina, mulți dintre ei bătrâni învățați hasidici, toți aceștia fiind apărați doar de 190 de luptători din Haganah și Irgun. Rabin s-a înfuriat când a aflat că doar niște forțe neînsemnate numeric puteau fi detașate pentru salvarea Orașului Vechi. „Asta este, a strigat el către comandantul Ierusalimului, David Shaltiel, „singura forță pe care poporul evreu o poate aduna pentru eliberarea capitalei sale?"

Rabin a încercat fără succes să ia cu asalt Poarta Jaffa, dar simultan alte trupe au intrat cu forța prin Poarta Sion în Orașul Vechi. Optzeci de luptători Palmach s-au alăturat apărătorilor înainte să se piardă Poarta Sion. Dar acum Legiunea Arabă sosea în forță. Bătălia pentru Orașul Vechi avea să fie disperată. S-a luptat, după cum a notat Glubb, „din încăpere în încăpere, pe coridoare întunecoase, în susul și în josul scărilor care urcau în curți sau coborau în pivnițe", prin „bârlogurile ca de iepuri ale Cartierului Evreiesc, peste pământul excavat și molozul adunat acolo de milenii". Glubb a ordonat acum cucerirea sistematică a Cartierului Evreiesc. Rabinii din cartier cereau ajutor. Cuprins de frenezie, Ben-Gurion striga: „Ierusalimul poate să cadă în orice clipă! Atacați cu orice preț!".

Pe 26 mai, legionarii au cucerit Piața Hurva și au dinamitat magnificele sinagogi de acolo. Două zile mai târziu, „doi rabini bătrâni, cu spinările gârbovite, coborau pe o alee îngustă purtând un steag alb", a remarcat Glubb. Dincolo de liniile de luptă, și la doar câteva sute de metri de acest minuscul teatru de război, Rabin urmărea aceeași „scenă zguduitoare" de pe Muntele Sion: „Eram îngrozit". Treizeci și nouă dintre cei 213 de apărători erau morți, iar 134, răniți. „Și astfel, Cetatea lui David a căzut în mâinile inamicului", scria Begin. „Jalea a coborât peste noi." Glubb era îmbătat de succes: „Trăiesc o dragoste puternică pentru Ierusalim. Biblia prinde viață în fața ochilor noștri". Și totuși, a permis devalizarea Cartierului Evreiesc: douăzeci și două dintre cele douăzeci și șapte de sinagogi au fost demolate. Pentru prima oară de la recucerirea musulmană din 1187, evreii au pierdut accesul la Zidul de Vest.

Glubb s-a folosit de Fortăreața Latrun pentru a bloca drumul spre Ierusalimul de Vest. Ben-Gurion a ordonat în mod repetat cucerirea Latrunului, cu pierderi mari de vieți omenești, dar atacurile au eșuat. Ierusalimiții evrei, care deja trăiau

în pivnițe, au început să sufere de foame până când israelienii au creat o nouă rută pentru provizii, așa-numitul Drum al Burmei[291], la sud de Latrun.

Pe 11 iunie, mediatorul ONU, contele Folke Bernadotte, nepotul unui rege suedez care negociase cu Himmler salvarea evreilor în ultimele luni ale războiului, a mediat cu succes un armistițiu și a propus o nouă versiune de împărțire, care dădea în întregime Ierusalimul regelui Abdullah. Israelul a respins planurile lui Bernadotte. Între timp, Ben-Gurion a înfrânt aproape o revoltă când Menahem Begin, după ce acceptase să-și unească forțele Irgun cu cele ale statului, a încercat să-și aducă un transport propriu de arme. Armata israeliană a scufundat nava. În loc să înceapă un război civil, Begin s-a retras din clandestinitate pentru a intra în politica „normală".

Când armistițiul lui Bernadotte s-a încheiat, războiul a reînceput. A doua zi, un Spitfire egiptean a bombardat vestul Ierusalimului. Legionarii frenetici au atacat Orașul Nou prin Poarta Sion, după care au avansat către Notre Dame: „Întorcându-și capetele, puteau să vadă Domul Stâncii și Moscheea al-Aqsa", scria Glubb. „Ei luptau pe calea Domnului", în timp ce israelienii încercau din nou să captureze Orașul Vechi.

— Putem să păstrăm Ierusalimul? l-a întrebat Abdullah pe Glubb.

— Nu-l vor cuceri niciodată, sir!

— Dacă vreodată o să crezi că evreii vor cuceri Ierusalimul, să-mi spui, a replicat regele. Am să mă duc acolo și-am să mor pe zidurile orașului.

Contraatacul israelian a eșuat. Dar puterea militară a Israelului creștea. Noul Stat avea acum pe câmpul de luptă un total de 80 000 de soldați, față de doar 68 000 câți aveau arabii. În zece zile înaintea celui de-al doilea armistițiu, israelienii au cucerit Lydda și Ramla.

Atât de mult i-a înfuriat pe sioniști propunerea lui Bernadotte, încât acum suedezul sugera ca Ierusalimul să fie internaționalizat. Pe 17 septembrie, contele suedez a venit cu avionul în Orașul Sfânt. Dar extremiștii Lehi, conduși de Yitzhak Shamir (viitor prim-ministru al Israelului), au decis să anihileze atât pe om, cât și planurile sale. În timp ce Bernadotte se deplasa de la sediul său din Clădirea Guvernamentală prin Katamon ca să se întâlnească cu guvernatorul Israelului, Dov Joseph, în Rehavia, jeepul său a fost tras pe dreapta la un punct de control. Trei bărbați s-au dat jos dintr-un alt jeep, având asupra lor arme Sten. Doi au tras în cauciucuri. Al treilea l-a mitraliat pe Bernadotte în piept, după care grupul a plecat de-acolo în viteză. Contele a murit la spitalul Hadassah. Ben-Gurion a suprimat și a dezmembrat Lehi, dar ucigașii n-au fost prinși niciodată.

Abdullah își adjudecase Orașul Vechi. Pe Malul Vestic, regele deținea sudul, iar irakienii stăpâneau nordul. La sud de Ierusalim, avangarda egipteană putea să vadă Orașul Vechi și bombarda suburbiile sudice. La mijlocul lui septembrie, Liga Arabă a recunoscut un „guvern" palestinian cu sediul în Gaza, care era dominat de muftiu și de Familiile ierusalimite.[292] Dar când luptele s-au reluat,

[291] Aluzie la adevăratul Drum al Burmei, care leagă nord-estul Burmei de sud-vestul Chinei, drumul cu cea mai mare importanță strategică pentru Myanmar (fosta Burma). (*N.t.*)

[292] Doi veri din Familia Husseini au slujit ca miniștri de externe și ai apărării: Anwar Nusseibeh ca secretar de Cabinet — și muftiul ca președinte al Consiliului Național al Palestinei.

israelienii i-au înfrânt şi i-au încercuit pe egipteni, cucerind deşertul Negev. Umiliţi, egiptenii l-au trimis pe muftiu înapoi la Cairo, cariera politică a acestuia fiind în sfârşit discreditată. La sfârşitul lunii noiembrie 1948, locotenent-colonelul Moshe Dayan, noul comandant militar al Israelului, a convenit o încetare a focului cu iordanienii. În prima jumătate a anului 1949, Israelul a semnat armistiţii cu toate cele cinci state arabe, iar în februarie 1948, Knessetul, parlamentul israelian, s-a reunit în clădirea Agenţiei Evreieşti de pe bulevardul George al V-lea din Ierusalim pentru a-l alege oficial pe Weizmann în postul de preşedinte, care avea în cea mai mare parte atribuţii ceremoniale. Weizmann, în vârstă de şaptezeci şi cinci de ani, s-a pomenit ignorat de prim-ministrul Ben-Gurion şi era frustrat de rolul său nonexecutiv. „De ce trebuie să fiu un preşedinte elveţian?" a întrebat Weizmann. „De ce să nu fiu un preşedinte american?" În glumă, îşi zicea „prizonierul de la Rehovoth" — referindu-se la oraşul unde înfiinţase Institutul de Ştiinţă Weizmann. Cu toate că avea reşedinţa oficială în Ierusalim, „am rămas cu nişte prejudecăţi faţă de acest oraş şi nici acum nu mă simt în largul meu acolo". A murit în 1952.

Armistiţiul, semnat în aprilie 1949 şi supervizat de reprezentanţii ONU, care erau cazaţi în Clădirea Guvernamentală britanică, a divizat Ierusalimul: Israelul primea vestul cu o insulă în teritoriul de pe Muntele Scopus, în vreme ce Abdullah păstra Oraşul Vechi, partea estică şi Malul de Vest. Acordul promitea evreilor accesul la Zid, la cimitirul de pe Muntele Măslinilor şi la mormintele din Valea Kidron, dar promisiunea n-a fost niciodată onorată. Evreilor nu li s-a permis să se roage la Zid în următorii nouăsprezece ani[293], iar pietrele funerare din cimitirele lor au fost vandalizate.

Atât israelienii, cât şi Abdullah se temeau să nu-şi piardă propria jumătate de Ierusalim. ONU insista să dezbată internaţionalizarea oraşului, aşa încât ambele părţi au ocupat ilegal Ierusalimul şi doar două ţări au recunoscut deţinerea de către Abdullah a Oraşului Vechi. Şeful de stat-major al lui Weizmann, George Weidenfeld, un tânăr vienez care îşi înfiinţase de curând propria editură la Londra, a lansat o campanie pentru a convinge lumea că Israelul ar trebui să păstreze partea vestică a Ierusalimului. Pe 11 decembrie, Ierusalimul a fost declarat capitala Israelului.

Învingătorul arab a fost Abdullah cel Grăbit, care, la treizeci şi doi de ani după Marea Revoltă Arabă, a cucerit în sfârşit Ierusalimul: „Nimeni", a spus el, „nu va mai cuceri Ierusalimul de la mine, decât dacă voi fi ucis".

[293] Într-un exemplu clasic al competitivităţii religioase a Ierusalimului şi a capacităţii sale de a crea sanctitate din necesitate, pelerinii evrei, deposedaţi de Zid, se rugau la Mormântul lui David de pe Muntele Sion şi au creat acolo primul Muzeu al Holocaustului din ţară.

Divizat
1951–1967

Regele Ierusalimului: sânge pe Muntele Templului

„O fâșie fortificată de sârmă ghimpată, câmpuri de mine, poziții de tragere și posturi de observație traversau [orașul]", scria Amos Oz. „O cortină din beton a coborât și ne-a separat de Sheikh Jarrah și cartierele arăbești." Se auzeau adesea focuri trase de lunetiști: în 1954, nouă oameni au fost uciși în felul acesta și cincizeci și patru au fost răniți. Chiar și când cele două părți au cooperat, a fost chinuitor. În 1950, ONU a mediat hrănirea unui tigru, a unui leu și a doi urși de la Grădina Zoologică Biblică de pe Muntele Scopus, controlat de israelieni, și a explicat oficial că „a trebuit să se ia decizii cu privire la următoarele puncte: (a) dacă banii israelieni ar trebui folosiți pentru a se cumpăra măgari arabi cu care să fie hrănit leul israelian (b) dacă un măgar israelian ar trebui să treacă prin teritoriul stăpânit de Iordania pentru a fi mâncat de către leul în chestiune".

Dincolo de sârma ghimpată, cei din familia Nusseibeh jeleau Catastrofa: „Am suferit ceea ce ar echivala cu o cădere nervoasă", a recunoscut Hazem Nusseibeh. Nepotului său, Sari, îi lipseau „aristocrații englezi și arabi, parveniții cheltuitori nesăbuiți, comercianții din clasa de mijloc, prostituatele care aveau grijă de nevoile soldaților, amestecul bogat al culturilor, episcopii, clericii musulmani și rabinii cu bărbi negre care populau aceleași străzi".

În noiembrie, Abdullah a fost, în mod bizar, încoronat rege al Ierusalimului de către episcopul copt — primul rege aflat la conducerea orașului de la Frederick al II-lea. Pe 1 decembrie, s-a declarat cu de la sine putere rege al Palestinei în Ierihon, redenumindu-și ținutul Regatul Unit al Iordaniei. Familia Husseini și naționaliștii arabi l-au denunțat pe Abdullah pentru compromisurile sale și nu-i puteau ierta faptul că era singurul arab care avusese succes în Catastrofa Palestiniană.

Regele s-a adresat Familiilor din Ierusalim, care acum se bucurau de o stranie renaștere. El i-a oferit lui Ragheb Nashashibi postul de premier al Ierusalimului. Nashashibi a refuzat, dar a acceptat să fie ministru, membru al Cabinetului. Regele l-a mai numit guvernator al Malului de Vest și Custode al celor Două Haramuri (Ierusalim și Hebron), dăruindu-i totodată un automobil Studebaker și titlul de „Ragheb Pașa". (Iordanienii continuau să acorde titluri otomane în anii 1950.) Nepotul său cu purtări de dandy, Nassereddin Nashashibi, a devenit

şambelan regal[294]. Într-o destituire a detestatului muftiu, gest care a adus multă satisfacţie, Abdullah l-a concediat în mod oficial şi l-a numit în locul lui pe şeicul Husam al-Jarallah, chiar omul care fusese deposedat de titlu în mod fraudulos în 1921.

Abdullah a fost avertizat cu privire la câteva comploturi de asasinare, dar întotdeauna a replicat: „Până nu-mi vine sorocul, nimeni nu-mi poate face rău. Când o veni sorocul, nimeni n-o să mă poată păzi". Oricât de mari ar fi fost pericolele, Abdullah, acum în vârstă de 69 de ani, era mândru de faptul că era stăpânul Ierusalimului. „Când eram mic", îşi aminteşte nepotul lui, Hussein, „bunicul meu îmi spunea că Ierusalimul a fost unul dintre cele mai frumoase oraşe din lume". Cu trecerea timpului, el a observat că regele „iubea Ierusalimul tot mai mult". Abdullah era dezamăgit de fiul său cel mare, Talal, dar îşi adora nepotul, pe care-l educa să fie rege. În vacanţele şcolare, ei luau micul dejun împreună în fiecare zi. „Am devenit fiul pe care şi-l dorise întotdeauna", scria Hussein.

Pe 20 iulie 1951, într-o zi de vineri, Abdullah a plecat cu maşina la Ierusalim împreună cu Hussein, un adolescent de şaisprezece ani, elev la Şcoala din Harrow, căruia îi poruncise să îmbrace uniforma militară cu medalii. Înainte de plecare, regele i-a spus: „Fiul meu, într-o zi, va trebui să-ţi asumi responsabilitatea", adăugând: „Când va trebui să mor, mi-ar plăcea să fiu împuşcat în cap de un nimeni. Aşa ar fi cel mai simplu". S-au oprit la Nablus ca să se întâlnească cu vărul muftiului, dr. Musa al-Husseini, care îl slujise pe muftiu în Berlinul nazist. Acesta a făcut o plecăciune şi şi-a exprimat loialitatea.

Cu puţin înainte de miezul zilei, Abdullah a sosit în Ierusalim pentru rugăciunile de vineri împreună cu nepotul său, Glubb Paşa, şambelanul regal Nassereddin Nashashibi şi linguşitorul Musa Husseini. Mulţimea era posomorâtă şi suspicioasă; cuprinsă de agitaţie, garda lui de corp, alcătuită din membri ai Legiunii Arabe, era atât de numeroasă, încât Hussein a glumit: „Ce-i asta, o procesiune funerară?". Abdullah a vizitat mormântul tatălui său, după care s-a dus pe jos la al-Aqsa şi le-a spus gărzilor să facă un pas înapoi, dar Musa Husseini a rămas foarte aproape. Când Abdullah a păşit în portic, şeicul moscheii a sărutat mâna regală şi, în acelaşi timp, un tânăr a apărut din spatele uşii. Ridicând pistolul, tânărul a lipit ţeava de urechea regelui şi a tras, omorându-l pe loc. Glonţul i-a ieşit prin ochi, iar Abdullah s-a prăbuşit, turbanul lui alb rostogolindu-se pe jos. Toţi cei de faţă s-au aruncat la pământ, „chircindu-se ca nişte babe gârbovite şi cuprinse de groază", a observat Hussein, „dar eu cred că în clipa aceea mi-am pierdut minţile, pentru că m-am repezit spre asasin", care s-a întors spre Hussein: „I-am văzut dinţii rânjiţi şi ochii înceţoşaţi. El avea pistolul şi vedeam cum îl îndreaptă spre mine, după care am zărit fumul, am auzit bubuitura şi am simţit împuşcătura în piept. Aşa arată moartea? Glonţul s-a lovit de metal". Ordonându-i să-şi pună medaliile, Abdullah i-a salvat viaţa nepotului său.

[294] Dar Ragheb Nashashibi era pe moarte, fiind bolnav de cancer. Regele l-a vizitat la spitalul Augusta Victoria. „În această clădire", a spus Abdullah, „în primăvara lui 1921, am avut prima mea întâlnire cu Winston Churchill". În aprilie 1951, Nashashibi a murit şi a fost înmormântat într-un mic cavou din apropierea vilei sale — care a fost ulterior dărâmată pentru construirea hotelului Ambassador.

Trăgând la întâmplare, gărzile l-au ucis pe asasin. Ținându-l pe regele mort în brațe, în timp ce sângele îi țâșnea din nas, Nashashibi i-a sărutat mâna de mai multe ori. Legionarii au început să dea iama pe străzi, iar Glubb s-a străduit să-i țină în frâu. Îngenunchind lângă rege, Hussein și-a desfăcut veșmântul și a mers alături de cadavru, care a fost transportat la Azilul Austriac. Acolo, Hussein însuși a fost sedat înainte de a fi trimis în grabă cu avionul înapoi la Amman.

Hussein al Iordaniei: ultimul rege al Ierusalimului

Se spunea că în spatele asasinatului se aflau muftiul și regele Farouk al Egiptului. Musa Husseini a fost arestat și torturat înainte ca el și alți trei inși să fie executați. Asasinatul a fost doar una dintre omuciderile și loviturile precipitate de înfrângerea arabă. În 1952, regele Farouk, ultimul dintre albanezii lui Mehmet Ali, a fost răsturnat de junta Ofițerilor Liberi, condusă de generalul Mohamed Neguib și de colonelul Gamal Abdul Nasser.

Abdullah al Iordaniei a fost succedat la tron de fiul său, regele Talal, care suferea de atacuri violente de schizofrenie; ca urmare a unuia dintre acestea, n-a lipsit mult să-și ucidă soția. Pe 12 august 1952, tânărul Hussein se afla în vacanță la un hotel din Geneva, când un chelner a intrat aducând un plic pe o tavă din argint. Plicul era adresat „Majestății Sale, regele Hussein". Tatăl lui abdicase. Lui Hussein, având încă șaptesprezece ani, îi plăceau mașinile și motocicletele rapide, avioanele și elicopterele, pe care le pilota chiar el, și femeile frumoase — avea cinci neveste. În vreme ce bunicul său nu renunțase niciodată la visul unui regat hașemit mai mare, riscând totul ca să câștige Ierusalimul, Hussein și-a dat seama treptat că ar fi o realizare fie și numai supraviețuirea ca rege al Iordaniei.

Ofițer pregătit la Sandhurst, acest monarh vesel era pro-occidental, regimul său fiind finanțat mai întâi de britanici, apoi de Statele Unite ale Americii; și totuși, a supraviețuit doar menținând echilibrul între forțele aflate la masa de joc în lumea arabă. Uneori, a trebuit să îndure îmbrățișarea sufocantă a tiranilor radicali ostili cum ar fi Nasser al Egiptului și Saddam Hussein al Irakului. Ca și bunicul său, el a fost capabil să coopereze cu israelienii. Mult mai târziu, a ajuns să-l placă în mod special pe Rabin.

Octogenarul Churchill, care revenise în postul de prim-ministru în 1951, i-a mărturisit unuia dintre funcționarii săi: „Trebuie să-i lăsați pe evrei să aibă Ierusalimul — ei sunt cei care l-au făcut celebru". Dar orașul a rămas divizat între est și vest, „un șir iritant de garduri ad hoc, ziduri și baloturi de sârmă ghimpată", cu „inscripții în ebraică, engleză și arabă anunțând *STOP! PERICOL! AȚI AJUNS LA FRONTIERĂ*". Liniștea nopții era spartă de focuri de mitralieră, iar singura cale de acces era Poarta Mandelbaum, care a devenit la fel de cunoscută precum Checkpoint Charlie din Berlin. Totuși, aceasta nu era nici poartă, nici reședința Familiei Mandelbaum. De multă vreme plecați de acolo, Simchah și Esther Mandelbaum fuseseră niște fabricanți de ciorapi de damă născuți în Bielorusia, iar locuința lor solidă devenise fortăreața organizației Haganah, care a fost

aruncată în aer de Legiunea Arabă în 1948. Punctul de control Mandelbaum a fost ridicat pe ruinele clădirii.

Printre aceste bariere minate și din sârmă ghimpată, adolescentul evreu Amos Oz și copilul palestinian Sari Nusseibeh, fiul lui Anwar, au trăit aproape unul de celălalt. Mai târziu, Oz și Nusseibeh, amândoi scriitori desăvârșiți și opozanți ai fanatismului, s-au împrietenit. „Islamul", scria Nusseibeh, „nu era diferit pentru familii ca a noastră decât, aveam să aflu mai târziu, că era iudaismul pentru Amos Oz, la doar câteva zeci de metri depărtare, foarte aproape de no man's land". Băieții au fost martorii unui nou aflux de imigranți care a schimbat încă o dată fața Ierusalimului. Arabii, în special cei din Irak, se răzbunaseră pe propriile comunități evreiești. Consecința: 600 000 dintre ei au migrat spre Israel. Dar cei ce au schimbat înfățișarea Ierusalimului au fost supraviețuitorii sectelor ultraortodoxe, cunoscuți sub numele de haredim (cucernicii), care au adus cu ei cultura și hainele din Mitteleuropa secolului al XVII-lea, precum și credința în rugăciunea mistică și fericită. „Aproape că nu era zi", își amintește Sari Nusseibeh, „în care să nu mă duc să spionez pe străzile de dincolo de no man's land" și acolo, în Mea Shearim, „am văzut bărbați îmbrăcați în negru. Uneori, ființele acelea bărboase se uitau la mine". Cine erau oare, se întreba el?

Evreii haredim erau împărțiți între cei care îmbrățișau sionismul și cei mulți care, precum Toldot Haron din Mea Shearim, erau antisioniști înverșunați. Ei credeau că numai Dumnezeu ar putea să restaureze Templul. Aceste secte introspective, rigide și ritualiste erau divizate între hasidici și lituanieni, toți vorbind idiș. Hasidicii sunt împărțiți la rândul lor în multe secte, care își au originea în cele șapte „curți" principale, fiecare condusă de o dinastie coborâtă dintr-un rabin făcător de minuni cunoscut ca *admor* (un acronim ce derivă din „Stăpânul nostru învățător și rabin"). Costumele lor și diferențele oculte dintre secte au contribuit la complexitatea Ierusalimului israelit.[295]

Israelienii au construit o capitală modernă în Ierusalimul de Vest[296], care era un amestec agitat de laic și religios. „Israelul era socialist și laic", își amintește George Weidenfeld, „înalta societate era în Tel Aviv, dar Ierusalimul se învârtea în jurul vechiului Ierusalim al rabinilor, al intelectualilor germani din Rehavia, care discutau despre artă și politică după cină în bucătărie, și al elitei israeliene formate din funcționari civili superiori și generali precum Moshe Dayan". În vreme ce haredim își trăiau vieților lor separate, evreii laici precum Weidenfeld luau masa la cel mai elegant restaurant din Ierusalim — Fink's, cu gulașul și cârnații săi non-cușer. Amos Oz nu se simțea în largul său în acest oraș caleidoscopic, cu amestecul lui ciudat de antichități restaurate și ruine moderne. „Se poate oare simți cineva acasă în Ierusalim, mă gândesc, chiar dacă trăiește aici de un secol?"

[295] Curtea cea mai importantă, Ger, numită după un sat polonez și condusă de Familia Alter, purta căciuli din blană *shtreimel*; belzerii, din Ucraina, purtau caftane și căciuli din blană; breslaverii își exprimau adorația prin dansuri și cântece mistice și exhibiționiste și sunt cunoscuți ca „hippie hasidici".

[296] În 1957, Yad Vashem, „Un loc și un nume", memorialul închinat celor șase milioane de evrei uciși în Holocaust, a fost creat pe Muntele Herzl. În 1965, a fost inaugurat Muzeul Israel, urmat de noul Knesset, amândouă fiind finanțate de James de Rothschild, care a ajutat la recrutarea Legiunii Evreiești din armata lui Allenby.

se întreabă el în romanul *My Michael*. „Dacă întorci capul, ai să vezi între toate aceste clădiri un teren stâncos. Măslini. O sălbăticie pustiită. Turme de animale păscând în jurul biroului nou construit al prim-ministrului." Oz a plecat din Ierusalim, dar Sari Nusseibeh a rămas.

Pe 23 mai 1961, Ben-Gurion l-a convocat în birou pe unul dintre consilierii săi tineri, Yitzhak Yaacovy. Prim-ministrul s-a uitat la Yaacovy și l-a întrebat:

— Știi cine e Adolf Eichmann?

— Nu, a replicat Yaacovy.

— Este omul care a organizat Holocaustul, ți-a omorât familia și te-a deportat la Auschwitz, a replicat Ben-Gurion, care știa că Yaacovy, copilul unor evrei ortodocși din Ungaria, fusese trimis într-un lagăr de concentrare în 1944, de către SS-Obersturmbannführerul Eichmann. Acolo a supraviețuit selecției în urma căreia unora le era îngăduit să-și continue viața ca muncitori-sclavi și alții urmau să fie gazați imediat de către însuși doctorul SS Josef Mengele, probabil datorită părului său blond și a ochilor albaștri. După aceea, a emigrat în Israel, a luptat și a fost rănit în Războiul pentru Independență și s-a stabilit la Ierusalim, unde lucra în biroul prim-ministrului.

— Astăzi, a continuat Ben-Gurion, te vei duce cu mașina la Knesset, vei asista acolo ca invitat al meu și mă vei urmări când voi anunța că l-am adus pe Eichmann ca să fie judecat în Ierusalim.

Serviciul secret israelian, Mossad, îl răpise pe Eichmann din Argentina, unde stătea ascuns, iar în aprilie a început procesul lui într-un tribunal din centrul Ierusalimului. A fost spânzurat în închisoarea din Ramla.

De cealaltă parte a frontierei, regele Hussein a denumit orașul „a doua capitală", dar regimul lui avea o situație prea nesigură ca să riște mutarea adevăratei capitale de la Amman. Orașul Sfânt a fost efectiv retrogradat la nivelul de „oraș provincial cu sârmă ghimpată în centru". Cu toate acestea, Ierusalimul hașemit și-a redobândit o parte din farmecul de altădată. Fratele regelui, prințul Mohamed, guverna Malul de Vest. Tocmai se căsătorise cu o frumoasă palestiniană în vârstă de șaisprezece ani, Firyal al-Rashid. „Petreceam șase luni pe an în Ierusalim", își amintește prințesa Firyal, „într-o mică și încântătoare vilă care aparținuse Familiei Dajani, dar soțul meu își petrecea cea mai mare parte a timpului negociind cu creștinii, încercând să facă pace între ortodocșii, catolicii și armenii care se războiau între ei!"

Regele Hussein l-a numit pe Anwar Nusseibeh guvernator și custode al Sanctuarelor. Cei din Familia Nusseibeh erau acum mai proeminenți decât fuseseră multe secole. Anwar ocupa uneori postul de ministru al apărării iordaniene, iar fratele său, Hazem, pe cel de ministru de externe. Toate Familiile își pierduseră banii și plantațiile de măslini, dar multe continuau să trăiască în vilele din Sheikh Jarrah. Anwar Nusseibeh locuia acum vizavi de Colonia Americană într-o vilă construită în stil vechi, cu „covoare persane, diplome universitare cu litere aurite și ieșite în relief, carafe din cristal pentru servitul băuturilor de după masă și zeci de trofee de tenis". Nusseibeh trebuia să practice un „ecumenism tolerant", rugându-se la al-Aqsa în fiecare zi de vineri, iar de fiecare Paște își ducea întreaga

familie ca să se alăture „înalților clerici în veșminte preoțești și având în mâini cruci din aur, pentru a da roată de trei ori Mormântului Sfânt", după cum își amintește fiul său, Sari. „Mie și fraților mei ne plăcea asta [slujba de Paște] cel mai mult pentru că fetele creștinilor erau cele mai frumoase din oraș." Dar Muntele Templului însuși era tăcut. „Erau puțini vizitatori la Haram", observa Oleg Grabar, cunoscutul cercetător al Ierusalimului, care a început să exploreze orașul în perioada acelor ani.

Sari Nusseibeh investiga Orașul Vechi, „plin de mici negustori fercheși, cu ceasurile lor de buzunar din aur, bătrâne care vindeau la tarabă tot felul de mărunțișuri, dervișii rotitori" și cafenele rezonând „cu bolboroseala clienților care trăgeau din narghilele". Ierusalimul iordanian era, după cum observa Eugene Bird, viceconsulul american, o lume în miniatură: „N-am văzut în viața mea un oraș mare atât de mic. Societatea eligibilă se limita la circa 150 de oameni". Unele dintre Familii au îmbrățișat turismul. Cei din Familia Husseini au deschis ca hotel Casa Orientului. Bertha Spafford, ajunsă acum la vârsta părului cărunt, și-a transformat Colonia Americană într-un hotel de lux, iar marea doamnă purtătoare de broșe a devenit ea însăși unul dintre punctele de atracție ale orașului, pentru că îi cunoscuse pe toți, de la Gemal Pașa la Lawrence al Arabiei. Chiar a apărut de două ori în show-ul de la televiziunea britanică *This is Your Life (Asta e viața ta)*. Katy Antonius s-a întors și a înființat un orfelinat în Orașul Vechi, iar în locuința ei a deschis „un restaurant select și un salon", numit Katakeet, după o rubrică mondenă din presa locală. Era „desprinsă parcă din *Cocktail Party* a lui Eliot", scria viceconsulul american; „e bârfitoare și teribil de afectată". Mereu îmbrăcată „după ultima modă și cu un șirag de perle, cu părul negru tuns foarte scurt", cu „o meșă albă distinctivă", era, după cum considera fiul viceconsulului, scriitorul Kai Bird, „parțial o *femme fatale*, parțial o cochetă". Dar nu-și pierduse înverșunarea politică, remarcând: „Înainte de statul Israel, cunoșteam mulți evrei în Ierusalim. Acum i-aș trage o palmă oricărui arab care încearcă să facă negoț cu un evreu. Am pierdut prima partidă, dar n-am pierdut războiul".

Marile Puteri își susținuseră dintotdeauna propriile secte, astfel încât n-a fost nicio surpriză că Războiul Rece s-a purtat pe furiș pe sub straie și în spatele altarelor Ierusalimului „cu tot atâta înflăcărare ca și pe aleile mărginașe din Berlin", celălalt oraș divizat. Viceconsulul american Bird a sfătuit CIA să contribuie cu 80 000 de dolari la repararea cupolelor aurite în formă de ceapă ale Bisericii Mariei Magdalena ctitorite de Marele Duce Serghei. Dacă CIA nu plătea, KGB-ul abia aștepta s-o facă. Ortodoxia rusă era divizată între Biserica susținută de CIA, cu sediul la New York, și versiunea ei sovietică de la Moscova, susținută de KGB. Iordanienii, aliați neclintiți ai americanilor, și-au dat bisericile rusești Bisericii anticomuniste, în vreme ce israelienii, amintindu-și că Stalin fusese primul care recunoscuse nou întemeiatul stat, au încredințat proprietățile rusești sovieticilor, care au înființat o misiune în Ierusalimul vestic, condusă de un „preot", care era de fapt un colonel KGB, fost consilier al Coreei de Nord.

Într-o mocirlă dominată în continuare de „Familiile Husseini, Nashashibi, cărturarii islamici și episcopii creștini, dacă reușeai să ignori no man's landul și

taberele de refugiaţi", scria Sari Nusseibeh, „era ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat". Totuşi, nimic nu mai era la fel — şi până şi acest Ierusalim hibrid era ameninţat. Ascensiunea lui Nasser, preşedintele Egiptului, a schimbat totul, ameninţând poziţia regelui Hussein, care deţinea Ierusalimul.

Șase zile
1967

Nasser și Hussein: numărătoarea inversă până la război

Născut în obscuritate, Nasser era *beau idéal* pentru un om de stat arab — un tânăr ofițer rănit în încercuirea israeliană din 1948 și hotărât să repare mândria arabilor. Deși a devenit cel mai popular lider arab de secole, conducea țara ca un dictator, cu sprijinul poliției secrete. Cunoscut sub numele de El Rais — Șeful — în toată lumea arabă, Nasser a promulgat un pan-arabism socialist, care i-a inspirat pe oamenii lui să sfideze dominația occidentală și victoria sionistă și a făcut să crească speranțele că înfrângerile puteau fi răzbunate.

Nasser a sprijinit raidurile palestiniene împotriva Israelului, care a reacționat cu violență crescândă. Aflarea lui în fruntea celui mai puternic stat arab, Egiptul, a alarmat Israelul. În 1956, el a aruncat o provocare vestigiilor imperiale anglo-franceze prin naționalizarea Canalului Suez și prin susținerea rebelilor algerieni împotriva Franței. Londra și Parisul, hotărâte să-l distrugă, au încheiat o alianță secretă cu Ben-Gurion. Atacul încununat de succes al israelienilor asupra Sinaiului, pus la cale de șeful de stat-major Dayan, a oferit anglo-francezilor pretextul de a invada Egiptul, chipurile pentru a-i separa pe cei doi vecini. Totuși, Marea Britanie și Franța nu mai aveau puterea necesară pentru a susține această ultimă aventură imperială: Statele Unite ale Americii le-au forțat să se retragă. Curând după aceea, regele Hussein l-a demis pe Glubb din funcția de comandant al armatei sale. O mie nouă sute cincizeci și șase a reprezentat amurgul imperiului britanic din Orientul Mijlociu și zorii ascendenței americane.

Nasser avea drept țintă cele două regate hașemite, unde radicalismul său pan-arab era tot mai popular pe străzi și în rândul corpurilor de ofițeri. În 1958 vărul lui Hussein și colegul de școală, Faisal al II-lea al Irakului, a fost ucis în urma unei lovituri de stat militare. Familia dăduse regi ai arabilor, Hijazului, Siriei, Palestinei și Irakului — iar acum Hussein rămăsese ultimul rege hașemit. Nasser a unit în mod oficial Egiptul cu Siria, formând Republica Arabă Unită. A reușit astfel să încercuiască Israelul și să domine Iordania, dar această uniune care s-a destrămat de două ori și tot de două ori a fost refăcută, a rămas fragilă.

„Să crești în Ierusalim era ca și cum te-ai fi aflat într-un basm invadat de Detroit și de armatele moderne, deși își păstra caracterul magic, iar pericolele nu făceau decât să sporească misterele", scria Sari Nusseibeh. Treptat, „Ierusalimul

și-a recăpătat în mare măsură vitalitatea pe care o pierduse în 1948", devenind încă o dată „capitala mondială a pelerinajului". În 1964, în cadrul pregătirilor legate de pelerinajul Papei Paul al VI-lea, regele Hussein a poleit din nou cu aur Domul Stâncii, care căpătase, de-a lungul secolelor, o tentă cenușie. Suveranul pontif a fost întâmpinat de prințul Mahomed și de prințesa Firyal, care l-au însoțit în oraș, unde a fost primit de guvernatorul Anwar Nusseibeh. Dar papa a trebuit să traverseze și Poarta Mandelbaum la fel ca orice muritor de rând. Când a cerut permisiunea să se roage în Capela creștin-ortodoxă a Calvarului, patriarhul ortodox i-a ordonat să facă o cerere în scris, după care i-a refuzat-o. „Vizita papei", scria Sari Nusseibeh, „a declanșat un boom": Familiile Husseini și Nusseibeh și-au dărâmat vilele elegante și au construit niște hoteluri hidoase.

Totuși, regele Hussein lupta acum pentru supraviețuire, strâns ca într-o menghină între Egiptul și Siria nasserite, între arabi și israelieni și între propriile ambiții dinastice și amărăciunea pătimașă a palestinienilor care aveau senzația că îi trădase. În timp ce Nasser complota să-l răstoarne pe rege, Ierusalimul și Malul de Vest se răzvrăteau frecvent împotriva hașemiților.

În 1959, Yasser Arafat, un veteran al războiului din 1948[297], a înființat o mișcare militantă pentru eliberare denumind-o Fatah — Cucerirea. În 1964, Nasser a ținut un summit la Cairo, care a creat Comandamentul Arab Unit pentru iminentul război împotriva Israelului și a înființat Organizația pentru Eliberarea Palestinei sub conducerea lui Ahmed al-Shuqayri. În luna mai a acelui an, la Ierusalim, regele Hussein a deschis fără tragere de inimă Congresul Palestinian, prilej cu care s-a lansat OEP. În anul următor, în ianuarie, mișcarea Fatah a lui Arafat a efectuat un mic raid în Israel, pornind din Iordania. A fost un dezastru și singura victimă a fost un luptător de gherilă palestinian împușcat în cap de iordanieni. Dar isprava celor din Fatah a aprins imaginația arabilor și a marcat începutul campaniei lui Arafat de promovare a cauzei Palestinei în centrul scenei mondiale. Ascensiunea radicalilor înarmați până în dinți, în uniforme kaki și cu *keffiyeh*-uri pe cap din cadrul mișcării Fatah, le-a eclipsat pe Familiile trufașe, discreditate de muftiu și de 1948. Într-un semn al vremurilor, fiul lui Anwar Nusseibeh, Sari, s-a înrolat în Fatah.

Palestinienii își pierdeau răbdarea cu Hussein. Când guvernatorul Nusseibeh a refuzat să execute un ordin regal, regele l-a demis și a numit în locul lui un iordanian. În septembrie 1965, mergând pe urmele bunicului său, Hussein s-a întâlnit în secret cu ministrul de externe al Israelului, Golda Meir, care i-a sugerat ca, într-o bună zi, „am putea să lăsăm armele deoparte și să creăm un monument în Ierusalim care să simbolizeze pacea dintre noi".

Când Ben-Gurion s-a retras din funcția de prim-ministru în 1963, succesorul lui a fost Levi Eshkol, în vârstă de șaizeci și șapte de ani, născut aproape de Kiev, un truditor cu ochelari a cărui principală realizare fusese organizarea utilităților de alimentare cu apă ale Israelului: nu era nici pe departe un Ben-Gurion. La începutul lui 1967, atacurile siriene asupra nordului Israelului au dus la o luptă

[297] Arafat susținea că se născuse în Ierusalim. Mama lui era o ierusalimită, dar locul lui de naștere fusese Cairo. În 1933, când avea patru ani, a plecat să locuiască la rude timp de patru ani în Cartierul Magrebian din apropierea Zidului.

aeriană în care forțele aeriene ale Siriei au fost decimate deasupra Damascului. În consecință, Siria a susținut alte raiduri palestiniene în Israel.[298]

Uniunea Sovietică l-a avertizat pe Nasser — în mod nejustificat, după cum a reieșit — că Israelul a pus la cale un atac împotriva Siriei. Nu este nici acum limpede de ce Moscova a ținut să transmită această informație falsă și de ce Nasser a ales s-o creadă, cu toate că a avut la dispoziție săptămâni în care s-o verifice sau s-o dezaprobe. Căci, cu toată puterea Egiptului, în pofida propriei sale charisme și a popularității de care se bucura pan-arabismul, Nasser a fost umilit de raidurile de represalii ale Israelului și expus ca urmare a politicii pe marginea prăpastiei duse de Siria. El și-a mutat trupele pe teritoriul peninsulei pentru a demonstra că nu va tolera un atac asupra Siriei.

Pe 15 mai, premierul Eshkol, neliniștit, și șeful lui de stat-major, generalul Rabin, s-au întâlnit la hotelul King David din Ierusalim înainte de parada prilejuită de sărbătorirea Zilei Independenței. Întrebarea era: cum să reacționeze la amenințările lui Nasser? A doua zi, Egiptul a solicitat ONU să-și retragă din Sinai forțele de menținere a păcii. Probabil că Nasser spera ca, în acest fel, să escaladeze criza, dar în același timp evitând războiul. Dacă asta a fost motivația acțiunile lui au fost ori nespus de stângace, ori nesăbuite. În timp ce conducerea arabă și mulțimile de pe străzi ovaționau iminenta exterminare a statului evreiesc, Eshkol ezita, cuprins de agitație. O criză rău prevestitoare și de teamă existențială cuprinsese Israelul, care pierduse inițiativa în favoarea lui Nasser. Alimentându-se numai cu cafea și fumând întruna câte șaptezeci de țigări pe zi, conștient că supraviețuirea Israelului stătea pe umerii săi, generalul Rabin a început să cedeze.

Rabin: colapsul de dinaintea bătăliei

Nasser și-a convocat Cabinetul pentru o evaluare a șanselor și i-a chestionat îndeaproape pe vicepreședintele său și pe comandantul militar suprem, feldmareșalul Abdel-Hakim al-Amer, un *bon vivant* închipuit, consumator de droguri, care rămăsese cel mai vechi prieten al președintelui.

„NASSER: — Acum, cu trupele noastre concentrate în Sinai, șansele de război sunt 50–50. Dacă închidem Strâmtoarea Tiran, probabilitatea de război va fi de 100%. Sunt gata forțele armate, Abdel Hakim (Amer)?

AMER: — Pun la bătaie capul, Șefule! Totul e în formă maximă."

Pe 23 mai, Nasser a închis Strâmtoarea Tiran, calea maritimă spre portul de o importanță vitală al Israelului, Eilat. Siria s-a mobilizat pentru război. Regele Hussein și-a trecut în revistă forțele armate. Rabin și generalii l-au sfătuit pe Eshkol să lanseze un atac preventiv împotriva Egiptului, altfel erau amenințați cu anihilarea. Dar Eshkol a refuzat să acționeze până nu epuiza toate opțiunile politice. Ministrul său de externe, Abba Eban, desfășura o campanie asiduă

[298] În timp ce tensiunea creștea, un bătrân a vizitat orașul pentru ultima oară și lumea abia dacă a remarcat acest lucru: Haj Amin Husseini, fostul muftiu, s-a rugat la al-Aqsa și apoi s-a întors în exilul său libanez, unde a murit în 1974.

pentru a preveni războiul — sau pentru a căpăta sprijin, în caz de război. Și totuși, Rabin era chinuit de vina că nu făcuse destul pentru a salva Israelul: „Am avut sentimentul, justificat sau nu, că trebuia să iau totul asupra mea. M-am cufundat într-o criză profundă. Nu mâncasem mai nimic vreme de aproape nouă zile, nu dormisem, fumasem întruna și eram epuizat".

Cu un premier nesigur, cu un șef de stat-major sub sedație, cu generalii pregătiți să se revolte și cu națiunea cuprinsă de panică, trauma Israelului era cât se poate de veridică. La Washington, președintele L.B. Johnson a refuzat să susțină orice atac israelian. La Moscova, premierul Alexei Kosîghin îl sfătuia cu tărie pe Nasser să nu înceapă războiul. La Cairo, mareșalul Amer, lăudându-se că „de data asta noi vom fi cei care vor începe războiul", se pregătea să atace deșertul Negev. Exact la timp, Nasser i-a ordonat lui Amer să stea pe loc.

La Amman, regele Hussein simțea că nu prea are ce să facă decât să i se alăture lui Naser: dacă Egiptul ataca, trebuia să-l sprijine pe fratele lui arab. Altfel, dacă Egiptul pierdea, ar fi fost privit ca un trădător. Pe 30 mai, Hussein, purtând o uniformă de mareșal și înarmat cu un Magnum de calibru 9 mm, și-a pilotat propriul avion ca să ajungă la Cairo, unde urma să fie primit de Nasser. „Întrucât vizita dumneavoastră este secretă", a spus Nasser, dominându-l cu statura sa pe măruntul rege, „ce s-ar întâmpla dacă v-am aresta?" „Nu mi-a trecut prin minte nicio clipă o asemenea posibilitate", a replicat Hussein, care a acceptat să-și pună armata cu un efectiv de 56 000 de oameni sub comanda generalului egiptean Riyad. „Toate armatele arabe înconjoară acum Israelul", a declarat regele. Israelul se confrunta acum cu trei fronturi de război. Pe 28 mai, Eshkol a ținut la radio un discurs dezlânat care n-a făcut decât să sporească anxietatea israelienilor. La Ierusalim, se săpau adăposturi pentru bombardament, se făceau antrenamente pentru raidurile aeriene. Israelienii se temeau de anihilare, un nou Holocaust. Eban epuizase soluțiile diplomatice, iar generalii, politicienii și opinia publică își pierduseră încrederea în Eshkol. A fost obligat să-l convoace pe cel mai respectat militar al Israelului.

Dayan preia comanda

Pe 1 iunie, Moshe Dayan a depus jurământul de ministru al apărării, iar Menahem Begin a fost cooptat și el în noul Guvern Național ca ministru fără portofoliu. Dayan, care își purta mereu peste ochi peticul de piele neagră distinctiv, era un discipol al lui Ben-Gurion și îl disprețuia pe Eshkol — acesta îl poreclise în particular Abu Jildi, după un bandit arab viclean, care avea un singur ochi.

Discipol al lui Wingate, șef de stat-major în timpul războiului din Suez și acum parlamentar, Dayan era un ghem de contradicții — arheolog și totodată hoț de artefacte, un utilizator revanșard al puterii militare, care credea însă în coexistența tolerantă, un cuceritor al arabilor dublat de un iubitor al culturii arabe. Era „excepțional de inteligent", își amintește prietenul lui, Șimon Peres, „avea o minte strălucită și niciodată nu spunea vreo prostie". Camaradul său, generalul Ariel Sharon, era de părere că Dayan „se trezea cu o sută de idei în

minte. Dintre acestea, nouăzeci și cinci erau periculoase; alte trei erau proaste; dar cele două rămase erau geniale". „Îi disprețuia pe cei mai mulți dintre oameni", își amintește Sharon, „și nu făcea niciun efort să ascundă acest lucru". Criticii lui îl numeau „un partizan și un aventurier", iar Dayan a recunoscut la un moment dat față de Peres — „Să ții minte un lucru: pe mine nu te poți bizui."

Dayan radia charisma noului evreu cutezător „nu pentru că respecta regulile", spune Peres, „ci pentru că se debarasa de ele cu abilitate și șarm". Un coleg de clasă l-a descris ca fiind „un mincinos, un fanfaron și un intrigant, dar în ciuda tuturor acestor lucruri, o prima donna, obiectul admirației profunde". Era un singuratic fără prieteni, un saltimbanc impenetrabil și un afemeiat priapic, lucru pentru care Ben-Gurion găsise scuza că Dayan era „turnat din material biblic", ca regele David — sau amiralul Nelson: „Trebuie să te împaci cu ideea", i-a spus el soției îndurerate a lui Dayan, Ruth. „Viețile private și publice ale marilor bărbați se desfășoară adesea pe planuri paralele care nu ajung să se întâlnească niciodată."

În momentul în care Eban i-a înștiințat că America nu aproba acțiunea militară, dar nici nu va interveni ca s-o împiedice, Dayan și-a demonstrat calmul și buna cunoaștere a elementelor de strategie. A subliniat că Israelul trebuia să-i atace neîntârziat pe egipteni, evitând totodată orice confruntare cu Iordania. Comandantul numit de el al Ierusalimului, Uzi Narkiss, l-a întrebat ce se va întâmpla dacă Iordania atacă Muntele Scopus. „În cazul ăsta", a replicat sec Dayan, „n-ai decât să-ți muști buza și să-ți menții poziția!"

Nasser credea deja că obținuse o victorie fără vărsare de sânge, dar egiptenii își continuau planul de a ataca Sinaiul. Iordanienii, susținuți de o brigadă irakiană, au declanșat Operația Tariq, având drept scop încercuirea Israelului pe la vest de Ierusalim. Lumea arabă, având acum pe câmpul de luptă 500 000 de oameni, 5 000 de tancuri și 900 de avioane, nu fusese nicicând mai unită. „Țelul nostru principal va fi distrugerea Israelului", a spus Nasser. „Scopul nostru", a explicat președintele Aref al Irakului, „este să ștergem cu totul de pe hartă Israelul". Israelienii aveau 275 000 de oameni, 1100 de tancuri și 200 de avioane.

Pe 5 iunie, la ora 7:10, piloții israelieni au surprins și distrus forța aeriană a Egiptului. La 8:15, Dayan a ordonat intrarea în Sinai a Forței Israeliene de Apărare. La Ierusalim, generalul Narkiss aștepta neliniștit, temându-se că iordanienii vor cuceri vulnerabilul Munte Scopus și îi vor încercui pe cei 197 000 de evrei din vestul Ierusalimului, dar spera în același timp ca iordanienii să nu aibă decât o contribuție simbolică la războiul cu Egiptul. Imediat după ora 8, sirenele au anunțat un raid aerian. Manuscrisele de la Marea Moartă erau depozitate la loc sigur. Rezerviștii au fost mobilizați. De trei ori, Israelul l-a avertizat pe regele Hussein, prin Departamentul de Stat al SUA, prin reprezentantul ONU la Ierusalim și prin Foreign Office britanic, că „Israelul nu, repetăm, *nu* va ataca Iordania, dacă Iordania menține liniștea. Dar, dacă Iordania deschide ostilitățile, Israelul va riposta cu toată forța".

„Majestate, ofensiva israeliană a început în Egipt", l-a informat pe Hussein aghiotantul său la ora 8:50. Telefonând la cartierul general, Hussein a aflat că mareșalul Amer zdrobise forțele israeliene și declanșase cu succes contraatacul.

La ora 9, Hussein a intrat în cartierul general pentru a afla că generalul lui egiptean, Riyad, ordonase atacuri asupra țintelor israeliene și ocuparea Clădirii Guvernamentale din sudul Ierusalimului. Nasser a sunat ca să confirme victoriile egiptene și distrugerea forței aeriene israeliene.

La 9:30, pe un ton sumbru, regele și-a anunțat oamenii: „Ceasul răzbunării a sosit".

5–7 iunie 1967: Hussein, Dayan și Rabin

La 11:15, artileria iordaniană a lansat un baraj de 6 000 de obuze împotriva Ierusalimului evreiesc, lovind Knessetul și reședința prim-ministrului, precum și spitalul Hadassah și Biserica Adormirea Maicii Domnului de pe Muntele Sion. La ordinele lui Dayan, Israelul a ripostat doar cu armament ușor. La 11:30, Dayan a ordonat un atac împotriva forței aeriene iordaniene. Privind de pe acoperișul palatului împreună cu fiul său cel mare, viitorul rege Abdullah al II-lea, Hussein a văzut cum îi sunt distruse avioanele.

În Ierusalim, Israelul a propus o încetare a focului, dar iordanienii nu s-au arătat interesați. Difuzoarele muezinilor de pe Domul Stâncii țipau: „Puneți mâna pe arme și luați-vă înapoi țara pe care v-au furat-o evreii!" La 12:45, iordanienii au ocupat Clădirea Guvernamentală: se întâmpla să fie Cartierul General al ONU, dar domina Ierusalimul. Dayan a ordonat imediat luarea cu asalt a clădirii, care a căzut după patru ore de luptă. La nord, mortierele și artileria trăgeau în iordanieni.

Dayan venera Ierusalimul, dar a înțeles că însăși existența Israelului era amenințată de situația politică încurcată a orașului. Când cabinetul israelian a discutat dacă să atace Orașul Vechi sau doar să reducă la tăcere tunurile iordanienilor, Dayan s-a pronunțat împotriva cuceririi, neliniștit de responsabilitatea pe care o presupunea guvernarea Muntelui Templului, dar tabăra opusă a avut câștig de cauză. A amânat orice acțiune până la cucerirea Sinaiului.

„În noaptea aceea a fost un adevărat iad", scria Hussein. „Era lumină ca ziua. Cerul și pământul erau aprinse de luminile rachetelor și de exploziile bombelor care curgeau din avioanele israeliene." La ora 2:10, pe 6 iunie, parașutiștii israelieni, organizați în trei detașamente, au fost îndemnați de generalul Narkiss „să se căiască pentru păcatul lui '48", când el însuși luptase pentru oraș. Primul detașament a traversat no man's landul spre Poarta Mandelbaum ca să cucerească Dealul Muniției — unde Allenby își depozitase arsenalul —, într-o bătălie crâncenă în urma căreia au pierit șaptezeci și unu de iordanieni și treizeci și cinci de israelieni. Parașutiștii au avansat rapid pe lângă Colonia Americană spre Muzeul Rockefeller, care a căzut la ora 7:27.

Regele încă mai deținea poziția dominantă oferită de spitalul Augusta Victoria, între Muntele Scopus și Muntele Măslinilor, și, într-un gest disperat, a încercat să salveze Orașul Vechi, propunând o încetare a focului, dar era prea târziu. Nasser l-a sunat ca să-i spună că ar trebui să susțină că SUA și Marea Britanie îi înfrânseseră pe arabi, nu doar Israelul singur.

Hussein a plecat cu jeepul pe Valea Iordanului, unde s-a întâlnit cu trupele sale aflate în retragere dinspre nord. În interiorul Orașului Vechi, iordanienii, care își aveau Cartierul General în Mănăstirea Armenească încă din 1948, au postat cincizeci de oameni la fiecare dintre porți și au așteptat. Israelienii plănuiseră să cucerească Augusta Victoria, dar tancurile lor Sherman au luat-o pe un drum greșit în Valea Kidron și au fost supuse unui atac asiduu dinspre Poarta Leului, pierzând cinci oameni și patru tancuri în apropiere de Grădina Ghetsimani. Israelienii s-au adăpostit în curtea coborâtă a Mormântului Maicii Domnului. Orașul Vechi rămânea în continuare neîncercuit.

Dayan i s-a alăturat lui Narkiss pe Muntele Scopus, privind spre Orașul Vechi: „Ce priveliște divină!" a exclamat Dayan, dar a refuzat să permită orice atac. Cu toate acestea, în zorii zilei de 7 iunie, Consiliul de Securitate al ONU se pregătea să ordone o încetare a focului. Menahem Begin l-a sunat pe Eshkol ca să îndemne la un atac urgent asupra Orașului Vechi. Dintr-odată, Dayan era în pericol de a intra în criză de timp. În Sala de Război, el i-a ordonat lui Rabin să cucerească „cea mai dificilă și mai râvnită țintă a războiului".

Mai întâi, israelienii au bombardat creasta Augusta Victoria, folosind bombe cu napalm. Iordanienii au fugit. Apoi, parașutiștii israelieni au cucerit Muntele Măslinilor și s-au deplasat în jos, spre Grădina Ghetsimani. „Ocupăm înălțimile de deasupra Orașului Vechi", le-a spus oamenilor săi comandantul parașutiștilor, colonelul Motta Gur. „În scurt timp, vom intra. Orașul străvechi al Ierusalimului, la care visăm de generații și pentru care ne luptăm — noi vom fi primii care vor intra în el. Națiunea evreiască așteaptă victoria noastră. Fiți mândri. Succes!"

La 9:45, tancurile Sherman israeliene au deschis focul asupra Porții Leului, zdrobind autobuzul care o bloca și aruncând în aer ușile. Sub focul pieziș al iordanienilor, israelienii au atacat poarta. Parașutiștii au pătruns în Via Dolorosa, iar colonelul Gur a pornit în fruntea unui grup spre Muntele Templului. „Iată-te pe un autoblindat cu roți și șenile după două zile de lupte, cu împușcăturile încă răsunând în aer, când deodată pătrunzi în acest spațiu vast, pe care l-ai văzut doar în fotografii", scria ofițerul de spionaj Arik Akhmon, „și, cu toate că nu sunt religios, nu cred că a existat vreun om care să nu fie copleșit de emoție. Ceva special s-a întâmplat". A mai avut loc o altercație cu trupele iordaniene înainte ca Gur să anunțe prin stația radio: „Muntele Templului e în mâinile noastre!"

Între timp, pe Muntele Sion, o companie a Brigăzii Ierusalim a pătruns printr-un portal din Poarta Sion în Cartierul Armenesc, gonind în josul dealului abrupt spre Cartierul Evreiesc, exact în momentul în care soldați din aceeași unitate pătrundeau prin Poarta Dung. Toți s-au îndreptat spre Zid. Pe Muntele Templului, Gur și parașutiștii săi nu știau cum să ajungă la Zid, dar un bătrân arab le-a arătat Poarta Maghreb, astfel că toate cele trei companii s-au reunit simultan în locul sfânt. Ținându-și *șofarul*, instrumentul din corn de berbec, și Tora, rabinul bărbos Shlomo Goren, preotul militar-șef al Armatei Israeliene, s-a apropiat de Zid și a început să recite rugăciunea de jale Kaddish, în timp ce soldații se rugau, plângeau, aplaudau, dansau, iar unii cântau noul imn al orașului, „Ierusalimul de Aur".

La 14:30, Dayan, flancat de Rabin și Narkis, a intrat în oraș, trecând pe lângă „tancuri fumegânde" și mergând pe „alei complet părăsite, învăluite într-o liniște

sinistră întreruptă de focurile lunetiștilor. Mi-am amintit de copilărie", spunea Rabin, vorbind despre un sentiment „de entuziasm pur în timp ce ne apropiam" de Kotel. Pe când continuau să traverseze Muntele Templului, Dayan a văzut un steag israelian pe Domul Stâncii și „am ordonat să fie imediat coborât". Rabin rămăsese „fără suflare" în timp ce privea „încâlceala de bărbați neînduplecați, dar epuizați de lupte, cu ochii plini de lacrimi", dar „nu era timp pentru lacrimi — era un moment de mântuire, de speranță".

Rabinul Goren voia să grăbească era mesianică dinamitând moscheile de pe Muntele Templului, dar generalul Narkiss i-a replicat:

– Încetați!

– Veți intra în cărțile de istorie, i-a spus rabinul Goren.

– Mi-am înscris deja numele în istoria Ierusalimului, i-a răspuns Narkiss.

„A fost momentul culminant al vieții mele", își amintește Rabin. „Ani de-a rândul am nutrit în taină visul că aș putea juca un rol în recuperarea Zidului de Vest pentru poporul evreu. Acum, acel vis se împlinise și mă întrebam de ce, dintre toți oamenii, mi-a revenit mie acest privilegiu." Rabin a primit onoarea de a da un nume războiului: mereu modest și demn, morocănos și laconic, el a ales cel mai simplu nume: Războiul de Șase Zile. Nasser a avut un alt nume pentru același război — al-Naksa, Inversarea.

Dayan a scris ceva pe o bucățică de hârtie — „Fie ca pacea să coboare peste toată casa lui Israel" — pe care a introdus-o între pietrele cioplite ale lui Irod. Apoi a declarat: „Am unit din nou acest oraș, capitala Israelului, și nu-l vom mai diviza niciodată". Dar Dayan — mereu israelianul care i-a respectat cel mai mult pe arabi, fiind în același timp și cel mai respectat de aceștia, care-l numeau Abu Musa (fiul lui Moise) — a continuat: „Vecinilor noștri arabi, Israelul le întinde o mână pașnică și tuturor popoarelor de toate credințele le garantăm deplina libertate religioasă. Nu am venit să cucerim locurile sfinte ale altora, ci să trăim cu ceilalți în armonie". La plecare, a cules „câteva ciclame sălbatice de un delicat mov-rozaliu, care înfloriseră între Zid și Poarta Magreb", pentru a le oferi soției sale îndelung încercate.

Dayan a reflectat profund la situația Ierusalimului și și-a creat propria politică. Zece zile mai târziu, el s-a întors la al-Aqsa, unde, stând în șosete alături de șeicul Haramului și *ulema*, el a explicat că Ierusalimul aparținea acum Israelului, dar *Waqf* va controla Muntele Templului. Cu toate că, după 2 000 de ani, evreii puteau acum în sfârșit să viziteze Har ha-Bayit, el a decretat că le este interzis să se roage acolo. Decizia de om de stat a lui Dayan a rămas în vigoare și astăzi.

Președintele Nasser a demisionat temporar, dar n-a cedat niciun moment puterea și chiar l-a iertat pe prietenul său, mareșalul Amer. Dar acesta din urmă a pus la cale o lovitură de stat și, după arestarea lui, a murit în închisoare, în condiții misterioase. Nasser a insistat că „al-Quds nu va putea fi cedat niciodată", dar nu și-a revenit niciodată de pe urma acestei înfrângeri și a murit trei ani mai târziu, răpus de un atac de cord. Regele Hussein a recunoscut ulterior că 5–10 iunie „au fost cele mai urâte zile din viața mea". A pierdut jumătate din teritoriu — și trofeul numit Ierusalim. În secret, plângea după al-Quds: „Nu pot să accept faptul că Ierusalimul a fost pierdut în timpul domniei mele".

Epilog

Fiecare om are două orașe, pe al său și Ierusalimul.

Teddy Kollek, interviu

Ca urmare a unei catastrofe istorice, distrugerea Ierusalimului de către împăratul Romei, m-am născut în unul dintre orașele diasporei. Dar întotdeauna m-am considerat un copil al Ierusalimului.

S.Y. Agnon, discursul de primire a Premiului Nobel în 1966

Ierusalimul pe care l-am iubit încă din copilărie a fost poarta terestră spre o lume divină în care profeții evrei, creștini și musulmani, oameni cu viziune și simțul umanității, se întâlneau — chiar dacă doar în imaginație.

Sari Nusseibeh, *Once Upon a Country*

O, Ierusalim, cu aerul înmiresmat de profeți
Cea mai scurtă cale dintre cer și pământ...
Un copil minunat cu degetele arse și ochi descurajați...
O, Ierusalim, oraș al tristeții,
O lacrimă zăbovește în ochii tăi...
Cine-o să-ți curețe zidurile însângerate?
O, Ierusalim, iubitul meu,
Mâine lămâii vor înflori; măslinii se vor veseli; ochii tăi vor dansa; iar porumbeii se vor înălța din nou pe turnurile tale sacre.

Nizar Qabbani, *Jerusalem*

Poporul evreu a construit în Ierusalim în urmă cu 3 000 de ani și poporul evreu construiește și astăzi în Ierusalim. Ierusalimul nu e este o așezare. Este capitala noastră.

Benyamin Netanyahu, discurs, 2010

Încă o dată centrul furtunilor internaționale. Nici Atena, nici Roma nu au stârnit atâtea pasiuni. Când un evreu vizitează Ierusalimul pentru prima oară, nu este o „primă oară", este o întoarcere acasă.

Elie Wiesel, scrisoare deschisă către Barack Obama, 2010

Dimineața în Ierusalim: de atunci până acum

Cucerirea a transformat elevatul și complexul Ierusalim într-o strălucire de revelație, care a fost simultan mesianică și apocaliptică, strategică și naționalistă. Iar această nouă viziune a influențat profund Israelul însuși, pe palestinieni și Orientul Mijlociu. O decizie luată în momente de panică, o cucerire niciodată plănuită, o victorie militară furată de pe marginea catastrofei i-au schimbat laolaltă pe cei care credeau, pe cei care nu credeau nimic și pe cei care tânjeau să creadă în ceva.

Atunci, nimic din toate acestea nu era clar, dar, în retrospectivă, posesiunea Ierusalimului a schimbat treptat spiritul predominant al Israelului, care a fost în mod tradițional secular, socialist, modern, iar dacă statul a avut o religie, a fost în egală măsură știința istorică a arheologiei iudaice și iudaismul ortodox.

Cucerirea Ierusalimului a ridicat moralul chiar și celor mai laici dintre evrei. Dorul de Sion era atât de profund, atât de străvechi, atât de întipărit în cântece, rugăciuni și mituri, excluderea de la Zid atât de îndelungată și de dureroasă, iar aura de sfințenie atât de puternică, încât până și cei mai nereligioși evrei din toată lumea au trăit o senzație de euforie care s-a apropiat de o experiență religioasă, iar în lumea modernă o experiență mai apropiată de cea religioasă nici că vor trăi.

Pentru evreii religioși, moștenitori ai celor care, timp de milenii, din Babylon până în Cordoba și Vilnius, au sperat, după cum am văzut, un transfer mesianic iminent, acesta a fost un semn, o izbăvire, o mântuire și o împlinire a profețiilor biblice, la finalul Exilului și al Întoarcerii la porțile și curțile Templului din cetatea restaurată a lui David. Pentru mulți israelieni care au îmbrățișat sionismul naționalist și militar, discipoli ai lui Jabotinsky, această victorie militară a fost politică și strategică — șansa unică, dată de Dumnezeu, de a consolida Israelul cel Mare, cu frontiere sigure. Evreii naționaliști și religioși deopotrivă au împărtășit convingerea că trebuie să îmbrățișeze emoționanta misiune de a reclădi și a păstra pentru veșnicie Ierusalimul evreiesc. În anii 1970, aceste batalioane de mesianici și de maximaliști au devenit în toate privințele la fel de dinamici ca majoritatea israeliților, care au rămas laici și liberali și al căror centru vital a fost Tel Aviv, nu Orașul Sfânt. Dar programul naționalist-izbăvitor era lucrarea urgentă a Domnului, iar acest imperativ divin avea să schimbe în scurtă vreme fizionomia și curgerea sângelui prin venele și arterele Ierusalimului.

Nu doar evreii au fost afectați. Mult mai numeroșii și mai puternicii evanghelici creștini, mai ales cei din America, au trăit și ei acest moment de extaz aproape apocaliptic. Evanghelicii credeau că se împliniseră două predicții referitoare la Ziua Judecății de Apoi: Israelul a fost restabilit și Ierusalimul era al evreilor. Tot ce mai rămânea de făcut era reclădirea celui de-al Treilea Templu și șapte ani de năpaste, urmați de bătălia Armaghedonului, când Sfântul Mihail va apărea pe Muntele Măslinilor ca să se lupte cu Antihristul de pe Muntele Templului. Aceasta ar culmina cu convertirea sau distrugerea evreilor și cu al Doilea Advent și Domnia de O Mie de Ani a lui Iisus Hristos.

Victoria micii democrații evreiești împotriva legiunilor despotismului arab dotate cu arme sovietice a convins Statele Unite ale Americii că Israelul era un prieten de nădejde într-o zonă geografică dintre cele mai periculoase, un aliat în lupta împotriva Rusiei comuniste, a radicalismului nasserit și a fundamentalismului islamic. America și Israelul nu aveau în comun doar asta, pentru că erau țări clădite pe un ideal de libertate atins de divin: unul era noul Sion, „orașul de pe deal", celălalt, vechiul Sion restaurat. Evreii americani erau deja susținători avizi, dar acum evangheliștii americani credeau că Israelul fusese binecuvântat de Providență. Sondajele de opinie arătau în mod constant că peste 40% dintre americani așteptau ca la un moment dat să se producă al Doilea Advent în Ierusalim. Oricât de exagerat ar părea acest lucru, sioniștii creștini americani și-au angrenat întreaga greutate în susținerea Ierusalimului evreiesc, iar Israelul a fost recunoscător, cu toate că rolul evreilor în scenariul lor apocaliptic era unul tragic.

Israeliții din vestul Ierusalimului, de pe tot cuprinsul Israelului și din toată întinderea diasporei s-au îngrămădit în Orașul Vechi ca să atingă Zidul și ca să se roage acolo. Posesia orașului a fost atât de îmbătătoare, încât renunțarea la el a devenit din acel moment insuportabilă și de neconceput — și au fost mobilizate vaste resurse pentru ca un astfel de lucru să fie cu adevărat dificil de realizat. Chiar și pragmaticul Ben-Gurion, retras din funcție, a sugerat că Israelul ar trebui să renunțe la Malul de Vest și la Gaza, în schimbul păcii — dar niciodată Ierusalimul.

Israelul a unit oficial cele două jumătăți ale orașului, extinzând granițele municipale ca să cuprindă 267 800 de cetățeni — 196 800 de evrei și 71 000 de arabi. Ierusalimul a devenit mai mare decât a fost vreodată în istoria sa. Nici n-au apucat să se răcească țevile armelor, că locuitorii Cartierului Magrebian, întemeiat de fiul lui Saladin, Afidal, au fost evacuați în locuințe noi, casele lor fiind demolate pentru a lăsa liber spațiul din fața Zidului, pentru prima oară. După secole de condiții improprii de rugăciune, pe acea alee înghesuită, de nici trei metri lungime, în care erau mereu supuși hărțuielilor, spațiul aerisit și luminos al noii piețe din fața Locului Sfânt cel mai important al evreimii a fost el însuși o eliberare. Evreii s-au adunat să se roage acolo. Cartierul Evreiesc în ruine a fost restaurat, sinagogile, dinamitate, reconstruite și resanctificate, iar piețele distruse au fost repavate și înfrumusețate, școlile religioase ortodoxe — yeshiva — au fost create sau reparate, toate în piatră aurie strălucitoare.

Și știința a fost ridicată la loc de cinste. Astfel, arheologii din Israel au început să facă săpături în orașul unit. Lungul Zid de Vest a fost împărțit între rabini, care controlau zona de rugăciune de la nordul Porții Magreb, și arheologi, care puteau să sape la sud. În jurul Zidului, în Cartierele Musulman și Evreiesc, și în Cetatea lui David, ei au descoperit comori atât de uluitoare — fortificații canaanite, sigilii evreiești, fundații irodiene, ziduri maccabeene și bizantine, străzi romane, palate omeiade, porți ayyubide, biserici ale cruciaților — încât descoperirile lor științifice păreau să fuzioneze cu entuziasmul politico-religios. Pietrele pe care le-au scos la lumină — din Zidul lui Iezechia și pietrele de placare ale lui Irod dărâmate de soldații romani, până la pavajul de pe cardoul lui Hadrian — au devenit obiecte de expoziție permanentă în Orașul Vechi restaurat.

Teddy Kollek, primarul Ierusalimului de Vest, care a fost reales pentru a conduce orașul reunit vreme de douăzeci și opt de ani, a muncit din greu pentru a-i liniști pe arabi, devenind expresia dorinței israelienilor liberali de unificare a orașului sub conducerea evreiască, dar cu respectarea Ierusalimului arab.[299] Ca și în perioada Mandatului, prosperul Ierusalim a atras arabii de pe Malul de Vest, astfel încât populația lor s-a dublat în zece ani. Acum, cucerirea i-a încurajat pe israelienii de toate soiurile, dar mai ales pe naționaliști și pe sioniștii revanșarzi, să consolideze cucerirea creând „realități pe sol". Construirea noilor suburbii evreiești în jurul Ierusalimului estic arab a început imediat.

La început, opoziția arabă a fost mută; mulți palestinieni lucrau în Israel sau cu israelieni și, ca adolescent venit în vizită la Ierusalim, îmi amintesc zilele petrecute cu prietenii palestinieni și israelieni în casele lor din Ierusalim și de pe Malul de Vest, fără să-mi dau seama că această perioadă de înțelegere și de îmbinare armonioasă avea să devină curând excepția de la regulă. În străinătate, lucrurile erau diferite. Yasser Arafat și mișcarea lui, Fatah, au preluat conducerea OEP în 1969. Fatah și-a intensificat atacurile de gherilă asupra Israelului, în timp ce o altă facțiune, Frontul Popular Marxist-Leninist pentru Eliberarea Palestinei, a făcut pionierat în noul domeniu al deturnării avioanelor, fără să renunțe totuși la mai „tradiționala" ucidere a civililor.

Muntele Templului, după cum a înțeles Dayan, a adus cu el o uriașă responsabilitate. Pe 21 august, un creștin australian, David Rohan, care părea să sufere de Sindromul Ierusalim[300], a incendiat Moscheea al-Aqsa, pentru a grăbi al

[299] Kollek, născut în Ungaria, crescut la Viena și botezat după Theodor Herzl, s-a specializat în misiuni secrete pentru Agenția Evreiască, având legături cu serviciul secret britanic în timpul campaniei împotriva Irgunului și a Bandei Stern, după care a cumpărat arme pentru Haganah. A servit apoi ca director al biroului privat al lui Ben-Gurion. Între timp, această *„grande dame"* a Coloniei Americane, Bertha Spafford, având acum nouăzeci de ani, s-a reconciliat cu Israelul: „Am trăit sub turci, britanici, iordanieni și ne-am înțeles cu toată lumea. Vom face la fel și cu israelienii". A murit în iunie 1968. Primarul Kollek a devenit un vizitator frecvent al Coloniei.

[300] Principala lucrare științifică despre nebunia legată de Ierusalim îi descrie pe pacienții tipici ca „indivizi care se identifică ferm cu personaje din Vechiul sau Noul Testament sau sunt convinși că sunt unul dintre acele personaje și, ajunși în Ierusalim, cad victime unui episod psihotic". Ghizii turistici ar trebui să fie atenți la următoarele simptome: „1. Agitație. 2. Separarea de grup. 3. Obsesia îmbăierii; tăierea compulsivă a unghiilor de la mâini sau picioare. 4. Confecționarea, adesea din lenjeria de pat de la hotel, a unor veșminte de tipul togilor, întotdeauna albe. 5. Nevoia de a țipa, de a cânta cu glas tare versete biblice. 6. Procesiune la unul dintre locurile sfinte din Ierusalim.

Doilea Advent. Flăcările au distrus *minbar*-ul de la Nur al-Din, pus acolo de Saladin, și a aţâţat zvonurile privind o conspiraţie evreiască de cucerire a Muntelui Templului, dezlănţuind răzmeriţele arabilor.

În timpul conflictului, care a căpătat numele de „Septembrie Negru", din 1970, regele Hussein i-a înfrânt și i-a expulzat pe Arafat și OEP, care punea sub semnul întrebării controlul său asupra Iordaniei. Arafat și-a mutat cartierul general în Liban, iar Fatah a pornit o campanie internaţională de deturnare a avioanelor și de ucidere a civililor pentru a aduce cauza palestiniană în atenţia omenirii — a fost un carnaj politic. În 1972, sub titulatura de Septembrie Negru, membrii organizaţiei Fatah au ucis unsprezece atleţi la Jocurile Olimpice desfășurate la München. Ca răspuns, serviciul secret al Israelului, Mossad, i-a vânat și i-a doborât pe făptași pe tot cuprinsul Europei.

În octombrie 1973, de Yom Kippur (Ziua Căinţei), succesorul lui Nasser, preşedintele Anwar al-Sadat al Egiptului, a lansat un atac-surpriză reuşit, în complicitate cu Siria, împotriva unui Israel excesiv de încrezător în puterea sa. Arabii au înregistrat primele succese, discreditându-l pe ministrul apărării, Moshe Dayan, care aproape că și-a pierdut cumpătul după două zile de răsturnări de situaţie. Totuși, israelienii, aprovizionaţi de un pod aerian american, și-au regrupat forţele și războiul l-a făcut celebru pe generalul Ariel Sharon, care a condus contraatacurile israelite peste Canalul Suez. La scurt timp după aceea, Liga Arabă l-a convins pe regele Hussein să recunoască OEP ca unic reprezentant al palestinienilor.

În 1977, la treizeci de ani după bombardamentul de la King David, Menahem Begin și formaţiunea sa politică Likud au reuşit, în sfârșit, să se poziţioneze alături de partidul laburist care conducea ţara din 1948 și au ajuns la putere cu un program naţionalist-mesianic pentru Israelul Mare, cu capitala la Ierusalim. Cu toate acestea, Begin a fost cel care, pe 19 noiembrie, l-a întâmpinat pe preşedintele Sadat cu ocazia curajosului său zbor la Ierusalim. Sadat s-a cazat în hotelul King David, s-a rugat la al-Aqsa, a vizitat Yad Vashem și a venit cu o ofertă de pace pentru Knesset. Speranţele au crescut brusc. Cu ajutorul lui Moshe Dayan, pe care îl numise ministru de externe, Begin a înapoiat Sinaiul Egiptului în schimbul unui tratat de pace. Totuși, spre deosebire de Dayan, care a demisionat în scurt timp, Begin știa puţine despre lumea arabă, el rămânând fiul unui *shtetl* polonez, un naţionalist dur, având o concepţie maniheistă asupra luptei evreimii, un ataşament emoţional la iudaism și o viziune asupra Israelului biblic. Negociind cu Sadat sub patronajul preşedintelui Jimmy Carter, Begin a insistat că „Ierusalimul va rămâne pe veci capitala unită a Israelului și cu asta basta", iar Knessetul a votat o formulare similară în legislaţia israeliană. Impulsionat de energia ca de buldozer a ministrului agriculturii din guvernul său, Ariel Sharon, și, hotărât să facă „din Ierusalim capitala permanentă a poporului evreu", Begin a accelerat construirea a ceea ce Sharon numea „un inel exterior de dezvoltare urbană în jurul cartierelor arăbeşti" pentru „dezvoltarea unui Ierusalim mai mare".

7. Ţinerea unei slujbe într-un loc sfânt". Despre Centrul pentru Sănătate Mintală Kfar Shaul din Ierusalim, specializat în tratarea acestui sindrom, se spune că este situat pe locul satului Deir Yassin.

În aprilie 1982, un rezervist israelian, Alan Goodman, a împușcat doi arabi într-un acces de demență pe Muntele Templului. Muftiul avertizase în permanență asupra faptului că evreii voiau să reconstruiască Templul pe locul Moscheii al-Aqsa, așa că acum arabii se întrebau dacă nu cumva exista un astfel de plan secret. Imensa majoritate a israelienilor și a evreilor respingeau cu tărie un asemenea gest, iar cei mai mulți dintre ultra-ortodocși credeau că nu e bine ca oamenii să se amestece în lucrarea Domnului. Existau doar circa o mie de evrei fundamentaliști adunați în grupuri precum Credincioșii Muntelui Templului, care cereau dreptul de a se ruga pe Muntele Templului, sau Mișcarea pentru Înființarea Templului, care susțineau că pregătesc o castă preoțească pentru cel de-al Treilea Templu. Doar facțiuni minuscule din cele mai extremiste celule de fanatici au conspirat să distrugă moscheile, dar, până în acel moment, poliția israeliană zădărnicise toate acele comploturi. O asemenea crimă ar fi fost catastrofală nu doar pentru musulmani, ci și pentru statul Israel.

În 1982, Begin a răspuns la atacurile OEP asupra diplomaților și civililor israelieni invadând Libanul, unde Arafat își clădise un fief. Arafat și trupele sale au fost izgoniți din Beirut, fiind nevoiți să se mute în Tunisia. Războiul, pus la cale de ministrul apărării Sharon, s-a transformat într-o situație foarte dificilă, care a culminat cu masacrarea de către milițiile creștine a unui număr de 300 până la 700 de civili palestinieni din taberele de la Sabra și Shatila. Sharon, purtând o responsabilitate indirectă pentru această atrocitate, a fost obligat să demisioneze, iar Begin și-a sfârșit cariera în depresie, resemnare și izolare.

Speranțele renăscute în 1977 au fost spulberate de intransigența ambelor tabere, de uciderea civililor și de expansiunea așezărilor evreiești în Ierusalim și pe Malul de Vest. În 1981, asasinarea lui Sadat, pedepsit astfel de fundamentaliști pentru zborul său la Ierusalim, a fost un semn prevestitor timpuriu al unei noi puteri care se ridica în cadrul lumii islamice. În decembrie 1987, o revoltă spontană a palestinienilor — Intifada, Răscoala — a izbucnit în Gaza și s-a răspândit în Ierusalim. Poliția israeliană a luptat cu protestatarii în confruntări violente pe Muntele Templului. Tinerii de pe străzile Ierusalimului aruncând pietre în soldații israelieni în uniformă i-au înlocuit pe teroriștii criminali ai OEP ca imagine a palestinienilor persecutați, dar sfidători.

Energia Intifadei a creat un vid de putere care a fost umplut de noi lideri și idei: elita OEP pierduse legătura cu strada palestiniană, iar islamismul fundamentalist înlocuia pan-arabismul învechit al lui Nasser. În 1987, radicali islamiști au înființat Mișcarea de Rezistență Islamică Hamas, o filială a Frăției Musulmane Egiptene, dedicată Jihadului pentru distrugerea Israelului.

Intifada a schimbat și Ierusalimul evreiesc, recunoaște Kollek, „într-un mod fundamental" — a distrus visul unui oraș unit. Israelienii și arabii au încetat să mai muncească laolaltă. Nu se mai plimbau prin suburbiile celorlalți. Tensiunea s-a răspândit nu numai între musulmani și evrei, dar și între evreii înșiși. Ultraortodocșii s-au răzvrătit împotriva evreilor laici, care au început să plece din Ierusalim. Vechea lume a Ierusalimului creștin începea să se diminueze rapid. Pe la 1995, mai rămăseseră doar 14 100 de evrei. Și totuși, naționaliștii israelieni nu s-au abătut de la planul lor de a iudaiza Ierusalimul. Într-un gest provocator,

Sharon s-a mutat într-un apartament din Cartierul Musulman, iar în 1991, ultranaționaliștii religioși au început să se stabilească în Silwanul arab, în apropiere de Cetatea lui David originară. Kollek, care își vedea munca de o viață copleșită de revanșarzii agresivi, i-a denunțat pe Sharon și pe acești colonizatori pentru „mesianismul lor care ne-a fost întotdeauna extrem de dăunător în istorie".

Intifada a dus indirect la tratativele pentru pace de la Oslo. În 1988, Arafat a acceptat ideea unei soluții bistatale și a renunțat la lupta armată pentru distrugerea Israelului. Regele Hussein a renunțat la pretenția sa asupra Ierusalimului și a Malului de Vest, unde Arafat plănuise să clădească un stat palestinian cu al-Quds drept capitală. În 1992, Yitzhak Rabin a devenit prim-ministru și a zdrobit Intifada. Cu duritatea lui fără ocolișuri, el poseda singurele calități pe care israelienii le-ar accepta cu încredere la un pacifist. Americanii prezidaseră discuțiile eșuate de la Madrid, dar, fără ca majoritatea principalilor jucători să știe, a existat un alt proces secret, care avea să dea roade.

Întâlnirea a început cu discuțiile informale dintre universitarii israelieni și cei palestinieni. Au avut loc întruniri la Colonia Americană, care era considerată teritoriu neutru, la Londra și apoi la Oslo. Inițial, discuțiile au fost conduse, fără știința lui Rabin, de ministrul de externe, Șimon Peres, și de adjunctul său, Yossi Beilin. Abia în 1993 l-au informat pe Rabin, care a susținut discuțiile. Pe 13 septembrie, Rabin și Peres au semnat tratatul cu Arafat la Casa Albă, supervizați cu bunăvoință de președintele Clinton. Malul de Vest și Gaza erau încredințate parțial unei Autorități Palestiniene care a luat în primire vechea vilă Husseini, Casa Orientului, pe post de cartier general la Ierusalim, fiind condusă de cel mai respectat palestinian din oraș, Faisal al-Husseini, fiul eroului de la 1948[301]. Rabin a semnat un tratat de pace cu regele Hussein al Iordaniei și i-a confirmat acestuia rolul hașemit special de custode al Sanctuarului Islamic de la Ierusalim, pe care-l deține și astăzi. Arheologii israelieni și palestinieni și-au negociat propria versiune academică a păcii și au început să lucreze cu entuziasm împreună pentru prima oară.

Problema Ierusalimului a fost lăsată deoparte pentru o dată ulterioară a negocierilor, iar Rabin a intensificat construcția așezărilor în Ierusalim înainte de a se ajunge la orice fel de acord. Beilin și adjunctul lui Arafat, Mahmud Abbas, au negociat împărțirea orașului între arabi și evrei sub o municipalitate comună, concomitent cu conferirea unui „statut special" Orașului Vechi, aproape ca un Vatican al Orientului Mijlociu, dar nu s-a semnat nimic.

Acordurile de la Oslo au lăsat probabil prea multe detalii nedecise și au fost contestate violent de ambele tabere. Primarul Kollek, în vârstă de optzeci și doi

[301] Faisal al-Husseini, fiul lui Abd al-Kadir, și-a făcut apariția ca unul dintre liderii Intifadei. Husseini se antrenase ca expert în explozibili în cadrul Fatah și a petrecut ani de detenție în pușcăriile israeliene un semn distinctiv de onoare pentru orice lider palestinian, dar, eliberat din închisoare, a fost unu dintre primii care au participat la tratativele cu israelienii, învățând chiar ebraica pentru a-și susține argumentele cu mai multă claritate. Husseini a participat la convorbirile de la Madrid, iar acum e devenit ministrul palestinian al lui Arafat pentru Ierusalim. Când Acordul de la Oslo s-a destrămat israelienii l-au ținut închis în Casa Orientului, înainte ca, în cele din urmă, s-o închidă de tot. Odată cu moartea lui în 2001, fiind înmormântat ca și tatăl lui pe Haram, palestinienii l-au pierdut pe singurul lider care l-ar fi putut înlocui pe Arafat.

de ani, a fost înfrânt în alegeri de adeptul unei linii mai dure, Ehud Olmert, susținut de naționaliști și de ultraortodocși. Pe 4 noiembrie 1995, la doar patru zile după ce Beilin și Abbas ajunseseră la o înțelegere informală privind Ierusalimul, Rabin a fost asasinat de un fanatic evreu. Născut în Ierusalim, Rabin s-a întors acolo pentru a fi înmormântat pe Muntele Herzl. Regele Hussein a dat citire unui panegiric; președintele american și doi dintre predecesorii săi au participat la ceremonie. Președintele Mubarak al Egiptului a vizitat pentru prima oară Israelul, iar prințul de Wales a efectuat singura vizită regală oficială la Ierusalim de la înființarea Israelului.

Pacea a început să se destrame. Fundamentaliștii islamiști ai Hamasului au lansat o campanie de bombe detonate de atentatori sinucigași care au provocat măceluri aleatorii în rândul civililor israelieni. Astfel, un arab sinucigaș a ucis douăzeci și cinci de oameni într-un autobuz din Ierusalim. După o săptămână, altă bombă detonată în același mod a omorât optsprezece oameni pe același traseu de autobuz. Alegătorii israelieni l-au pedepsit pe primul-ministru Peres pentru violențele palestinienilor, alegându-l în schimb pe Benyamin Netanyahu, liderul Likud, pe baza sloganului: „Peres va diviza Ierusalimul". Netanyahu a contestat principiul „pământ în schimbul păcii", s-a opus divizării Ierusalimului și a autorizat înființarea altor așezări omenești.

În septembrie 1996, Netanyahu a inaugurat un tunel care pornea de la Zid, trecea pe lângă Muntele Templului ca să iasă în Cartierul Musulman.[302] Când unii dintre radicalii israelieni au încercat să urce cu săpăturile spre Muntele Templului, autoritățile islamice ale *Waqf* au cimentat rapid groapa. S-au răspândit zvonurile potrivit cărora tunelele erau o tentativă de subminare a Sanctuarului Islamic. Șaptezeci și cinci de oameni au murit și 1 500 au fost răniți în urma unor revolte care au demonstrat că, în Ierusalim, merită să mori pentru cauza arheologiei. Nu doar israelienii și-au politizat arheologia: istoria avea o importanță primordială. OEP le-au interzis istoricilor palestinieni să recunoască faptul că în Ierusalim existase vreodată un Templu evreiesc — iar acest ordin a venit de la însuși Arafat. Era el un lider de gherilă laic, dar, la fel ca în cazul evreimii, până și epopeea națională se baza pe una religioasă. În 1948, Arafat luptase alături de Frăția Musulmană — forțele lor se numeau Al Jihad al-Muqadas, Războiul Sfânt pentru Ierusalim — astfel că a îmbrățișat semnificația islamică a orașului. Prin urmare, numea aripa armată a grupării Fatah Brigada Martirilor pentru Aqsa. Aghiotanții lui Arafat recunoșteau că Ierusalimul era „obsesia lui personală". Se identifica pe sine cu Saladin și Omar cel Mare, negând orice fel de legătură între evrei și Ierusalim. „Cu cât mai mare era presiunea evreilor asupra Muntelui Templului",

[302] Arheologii începuseră să exploreze încă din anii 1950 tunelele de sub locuințele arabilor care mărgineau întregul Zid de Vest al Muntelui Templului, iar profesorul Oleg Grabar, viitorul decan al oamenilor de știință din Ierusalim, își amintește cum se întâmpla în mod frecvent să apară, ca printr-un miracol, în podelele bucătăriilor rezidenților surprinși. Sub arheologii israelieni, tunelul oferea — și continuă s-o facă — cele mai uluitoare descoperiri, de la imensele pietre de fundație ale Templului lui Irod, trecând prin clădirile Maccabeene, romane, bizantine și din perioada Omeiazilor, până la o nouă capelă a cruciaților. Dar tunelul mai conținea și locul cel mai apropiat de Piatra de Temelie a Templului, unde evreii se puteau ruga acum — și unifica Ierusalimul, legând Cartierul Evreiesc cu cel Musulman.

a spus istoricul palestinian dr. Nazmi Jubeh, „cu atât mai aprigă era negarea Primului și celui de-al Doilea Templu".

În zilele încordate care au urmat revoltelor legate de Tunel și printre zvonurile privind planurile de înființare a unei sinagogi în Grajdurile lui Solomon, israelienii au permis *Waqf* să curețe sălile antice de sub al-Aqsa și apoi, cu ajutorul buldozerelor, să sape o scară și să construiască o nouă și spațioasă moschee subterană, Marwan, în coridoarele lui Irod. Molozul a fost pur și simplu aruncat. Arheologii israelieni au rămas înmărmuriți de folosirea brutală a buldozerelor în situl cel mai delicat de pe pământ. Arheologia avea cel mai mult de pierdut de pe urma luptelor religioase și politice.[303]

Israelienii nu și-au pierdut cu totul credința în pace. La reședința prezidențială de vacanță de la Camp David, Clinton i-a reunit pe noul prim-ministru israelian Ehud Barak și pe Arafat, în iulie 2000. Barak a făcut, plin de îndrăzneală, o „ultimă" ofertă: 91% din Malul de Vest cu capitala palestiniană în Abu Dis și toate suburbiile arabe din estul Ierusalimului. Orașul Vechi avea să rămână sub suveranitate israeliană, dar Cartierele Musulman și Evreiesc, precum și Muntele Templului vor fi sub „custodie suverană" palestiniană. Pământul și tunelele de sub Sanctuar — deasupra tuturor Pietrelor de Temelie ale Templului — vor rămâne ale Israelului și, pentru prima oară, evreilor li se va permite să se roage în număr limitat undeva pe Muntele Templului. Orașul Vechi va fi patrulat în comun, dar va fi demilitarizat și deschis tuturor. Deși i se oferise deja jumătate din cartierele Orașului Vechi, Arafat a cerut și Cartierul Armenesc. Israelul a fost de acord, oferind efectiv trei sferturi din Orașul Vechi. În pofida faptului că era presat de saudiți să accepte, Arafat avea sentimentul că nici nu putea negocia un acord final privind dreptul de întoarcere al palestinienilor, nici nu putea să aprobe suveranitatea israelienilor asupra Cupolei, care aparținea întregului Islam.

– Vrei să iei parte la înmormântarea mea?, a exclamat el către Clinton. N-o să cedez Ierusalimul și Locurile Sfinte.

Dar respingerea formulată de el avea un caracter mult mai fundamental. În timpul discuțiilor, Arafat i-a șocat pe americani și pe israelieni când a susținut morțiș că în Ierusalim nu existase niciodată Templul Evreiesc, care fusese de fapt doar pe Muntele Gerizim al samaritenilor. Caracterul sfânt al orașului pentru evrei era doar o invenție modernă. În discuțiile ulterioare din acel an, din ultimele săptămâni ale mandatului lui Clinton, Israelul a oferit suveranitate deplină asupra Muntelui Templului, păstrând doar o legătură simbolică cu Sfânta Sfintelor de dedesubt, dar Arafat a respins și această propunere.

Sharon a suprimat Intifada zdrobind Autoritatea Palestiniană, asediindu-l și umilindu-l pe Arafat. Acesta a murit în 2004, iar israelienii i-au refuzat înmormântarea pe Muntele Templului. Abbas, succesorul lui, a pierdut alegerile din

[303] Aceste confruntări au dezvăluit cât de complexă era situația în ambele tabere, uneori aducându-i pe israelieni și pe arabi împreună. Astfel, când rabinul Goren a încercat să rechiziționeze reședința Khalidi cu vedere la Zid în folosul unui yeshiva, doamna Haifa Khalidi a fost apărată în tribunale de israeliene de doi istorici israelieni, Ammon Cohen și Dan Bahat, și continuă să locuiască și azi în casa ei de deasupra celebrei Biblioteci Khalidiyyah. Când evreii religioși au încercat să-și extindă săpăturile și așezările în Silwan, sub Cetatea lui David, au fost opriți din acțiunile lor ca urmare a unor procese intentate de arheologi israelieni.

2006 în favoarea organizației Hamas. După un conflict scurt, Hamas a pus stăpânire pe Gaza, în vreme ce gruparea Fatah a lui Abbas a continuat să stăpânească Malul de Vest. Sharon a construit un zid de securitate în Ierusalim, un adevărat „spin în ochi" deprimant, din beton, care a reușit, totuși, să oprească atentatele sinucigașe cu bombe.

Semințele păcii nu numai că au căzut pe un sol stâncos, dar l-au și otrăvit. Pacea și-a discreditat promotorii. Ierusalimul de azi trăiește într-o stare de anxietate schizofrenică. Evreii și arabii nu îndrăznesc să se aventureze fiecare în cartierele celorlalți. Evreii laici îi evită pe ultraortodocși, care aruncă cu pietre în ei pentru că nu se odihnesc de Sabat sau pentru că poartă haine inadecvate. Evreii mesianici pun la încercare hotărârea poliției și sporesc anxietatea musulmanilor încercând să se roage pe Muntele Templului. Iar sectele creștine continuă să se încaiere. Chipurile ierusalimiților sunt încordate, glasurile le sunt mânioase și ai senzația că toți, chiar și aceia din toate cele trei credințe care sunt convinși că duc la îndeplinire un plan divin, sunt nesiguri cu privire la ce va aduce ziua de mâine.

Mâine

Aici, mai mult decât oriunde pe pământ, tânjim, sperăm și căutăm un strop cât de mic din elixirul toleranței, împărtășirii și generozității care să acționeze ca antidot pentru arsenicul prejudecăților, al exclusivismului și lăcomiei. Nu e întotdeauna ușor de găsit. În 2010, Ierusalimul nu mai fusese atât de mare, atât de înfrumusețat și atât de copleșitor de evreiesc de două milenii. Totuși, în același timp, este cel mai populat oraș palestinian.[304] Uneori, până și caracterul său evreiesc este prezentat ca fiind oarecum artificial și împotriva naturii firești a Ierusalimului, dar aceasta este o distorsionare a trecutului și prezentului orașului.

Istoria Ierusalimului este o cronică a coloniștilor și pelerinilor, care i-a inclus pe arabi, evrei și mulți alții într-un loc care s-a dezvoltat și s-a contractat de multe ori. În peste un mileniu de dominație islamică, Ierusalimul a fost colonizat în repetate rânduri de coloniști islamici, cărturari, sufiști și pelerini care erau arabi, turci, indieni, sudanezi, iranieni, kurzi, irakieni și magrebieni, precum și creștini armeni, sârbi, georgieni și ruși — nu atât de diferiți de evreii sefarzi și ruși care ulterior s-au stabilit acolo din motive similare. Tocmai acest caracter l-a convins pe Lawrence al Arabiei că Ierusalimul era un oraș mai degrabă levantin decât arab, iar aceasta este o trăsătură profund intrinsecă a orașului.

Se uită adesea că toate suburbiile Ierusalimului din afara zidurilor sunt așezări nou construite între anii 1860 și 1948 de arabi, precum și de evrei și de europeni. Zonele arăbești, precum Sheikh Jarrah, nu sunt mai vechi decât cele evreiești și, prin urmare, nu sunt mai mult sau mai puțin legitime.

Atât musulmanii, cât și evreii au pretenții istorice de neclintit. Evreii au același drept să trăiască înăuntrul sau să se stabilească în jurul unui Ierusalim echitabil,

[304] În 2009–2010, populația Ierusalimului Mare era de 780 000 de persoane, dintre care 514 800 de evrei (care includ 163 800 de ultraortodocși) și 265 200 de arabi. În Orașul Vechi erau 30 000 de arabi și 3 500 de evrei. În noile suburbii din estul Ierusalimului trăiesc circa 200 000 de israelieni.

la fel ca și arabii. Sunt momente în care până și cele mai inofensive restaurări evreiești sunt prezentate ca nelegitime. În 2010, israelienii au sfințit în sfârșit sinagoga Hurva, restaurată în Cartierul Evreiesc, care fusese demolată de iordanieni în 1948. Totuși, aceasta a provocat critici în presa europeană și răzmerițe minore în estul Ierusalimului.

Cu toate acestea, lucrurile stau cu totul altfel când locuitorii arabi existenți se pomenesc mutați, supuși unor măsuri coercitive și hărțuiți, proprietățile lor fiind expropriate ca urmare a unor hotărâri judecătorești dubioase pentru a lăsa loc liber noilor așezări evreiești, susținute de întreaga putere a statului și a autorităților locale, și aprig promovate de oamenii animați de determinarea imperioasă a celor aflați în misiune divină. Construirea agresivă a așezărilor menite să colonizeze cartierele arăbești și să saboteze orice acord de pace care ar fi putut duce la împărțirea orașului, precum și neglijarea sistematică a serviciilor și a construirii de locuințe noi în zonele arabe au creat un renume prost până și celor mai inocente proiecte evreiești.

Israelul are de ales între două căi: statul naționalist-religios al Ierusalimului sau un Tel Aviv liberal, occidentalizat, care este poreclit „Balonul". Există pericolul ca proiectul naționalist în Ierusalim și construirea obsesivă de așezări pe Malul de Vest să deformeze într-o atât de mare măsură interesele Israelului, încât să-i facă mai mult rău decât orice beneficiu ar putea aduce un Ierusalim evreiesc.[305] Cu certitudine că subminează rolul Israelului, impresionant într-un mod unic, în lumina standardelor istorice, de gardian al Ierusalimului pentru toate credințele. „Astăzi, pentru prima oară în istorie, evreii, creștinii și musulmanii se pot ruga cu toții în libertate la Locurile lor Sfinte", scria Elie Wiesel într-o scrisoare deschisă adresată președintelui american Obama în 2010, și, sub democrația Israelului, acest lucru este teoretic adevărat.

Este cu siguranță pentru prima oară când evreii au avut libertatea de a se ruga acolo din anul 70 e.n. În timpul dominației creștine, evreilor le era interzis chiar să se și apropie de oraș. În timpul secolelor islamice, creștinii și evreii au fost tolerați ca *dhimmi*, dar au fost în repetate rânduri reprimați. Evreii, lipsiți de protecția puterilor europene, de care se bucurau creștinii, erau adeseori tratați rău — deși

[305] În democrația disfuncțională a Israelului, cu guverne de coaliție slabe, organizațiile naționalist-religioase au devenit tot mai puternice în chestiuni legate de planificarea urbană și arheologia Ierusalimului. În 2003, israelienii au început să construiască în sectorul Est Unu (E1) vital, la est de Orașul Vechi, care ar fi izolat efectiv estul Ierusalimului de Malul de Vest, subminând crearea statului palestinian. Liberalii israelieni și America au convins Israelul să oprească această acțiune, dar planurile de construire a așezărilor evreiești în cartierele arabe Sheikh Jarrah și Silwan continuă. Acesta din urmă este situat aproape de Cetatea lui David, loc predilect pentru săpăturile arheologice, unde o fundație naționalist-religioasă evreiască, Elad, finanțează săpături arheologice inestimabile și un centru pentru vizitatori cărora li se relatează istoria Ierusalimului evreiesc. Fundația mai plănuiește să-i mute pe rezidenții palestinieni în locuințe din apropiere pentru a face loc altor coloniști israelieni și unui parc dedicat regelui David, care să se numească Grădinile Regelui. Astfel de situații pot ridica dificultăți profesionalismului arheologic. Arheologii, scrie dr. Raphael Greenberg, un istoric care a militat împotriva acestui proiect, reprezintă o „abordare academică laică", și totuși susținătorii lor speră să se obțină „rezultate care să le legitimeze conceptele privind istoria Ierusalimului". Până în prezent, temerile lui nu s-au materializat. Arheologii au o integritate crescută și, după cum am văzut anterior, prezentele săpături au scos la iveală ziduri canaanite, nu evreiești. Totuși, aceste situri au devenit germeni pentru protestele palestinienilor și liberalilor israelieni.

niciodată la fel de rău cum au fost tratați în Europa Creștină în perioadele istorice cele mai defavorabile. Evreii puteau fi uciși dacă se apropiau de locurile sfinte islamice sau creștine — dar oricine putea să treacă cu un măgar prin culoarul din apropierea Zidului, la care ei nu puteau ajunge, tehnic vorbind, decât dacă posedau un permis. Chiar și în secolul XX, accesul evreilor la Zid a fost sever restricționat de britanici și total interzis de iordanieni. Totuși, ca urmare a ceea ce israelienii numesc „Situația", afirmația lui Wiesel cu privire la libertatea de credință are o foarte mică valoare de adevăr pentru non-evreii care au de îndurat o multitudine de hărțuieli birocratice cum ar fi un regim obstrucționist al permiselor de rezidență. Poliția israeliană întărește permanent controalele la porțile Muntelui Templului, în vreme ce zidul de securitate le îngreunează palestinienilor de pe Malul de Vest accesul în Ierusalim pentru a se ruga la Biserică sau la al-Aqsa.

Când nu sunt în conflict, evreii, musulmanii și creștinii revin la străvechea tradiție ierusalimită a atitudinii struțului — își îngroapă capul în nisip și pretind că Ceilalți nu există. În septembrie 2008, suprapunerea Zilelor Sfinte evreiești și a Ramadanului au creat „un blocaj rutier monoteist" pe străzile înguste în momentul în care evreii și arabii au venit să se roage la Sanctuar și la Zid, dar „ar fi o greșeală să le numim *întâlniri încordate*, pentru că în esență nu a avut loc nicio întâlnire", a relatat Ethan Bronner în *New York Times*. „Nu au loc schimburi de cuvinte, privirile nu se întâlnesc. Ca niște universuri paralele cu denumiri diferite pentru orice loc sau moment pe care fiecare dintre părți susține că-i aparține, grupurile se preumblă în noapte."

După standardele impregnate de iritabilitate ale Ierusalimului, această atitudine de struț este un semn de normalitate — mai ales ținând cont de faptul că importanța globală a orașului n-a fost nicicând atât de mare. Astăzi, Ierusalimul este arena de luptă a Orientului Mijlociu, câmpul de bătălie dintre laicismul occidental și fundamentalismul islamic, ca să nu mai vorbim despre lupta dintre Israel și Palestina. Newyorkezii, londonezii și parizienii au impresia că trăiesc într-o lume ateistă, laică, în care religia organizată, ca și credincioșii sunt în cazul cel mai bun ușor persiflați, dar cu toate acestea numărul fundamentaliștilor care cred în milenarismul abrahamic — creștini, evrei și musulmani — este în creștere.

Rolul apocaliptic și politic al Ierusalimului a devenit și mai încărcat emoțional. Democrația exuberantă a Americii este gălăgios de diversă și laică, dar în același timp este ultima și probabil cea mai mare putere creștină care a existat vreodată — iar evangheliștii ei continuă să aștepte Zilele de pe Urmă în Ierusalim, la fel cum guvernele americane văd în liniștea Ierusalimului cheia spre orice instaurare a păcii în Orientul Mijlociu și având o importanță strategic vitală pentru relațiile cu aliații lor arabi. În același timp, dominația Israelului asupra al-Quds a intensificat respectul musulmanilor. În Iran, de Ziua Ierusalimului, care se sărbătorește anual după o tradiție impusă de Ayatollahul Khomeini în 1979, orașul este prezentat ca fiind mai mult decât un loc sfânt islamic și o capitală palestiniană. În tentativa Teheranului de a obține o hegemonie regională susținută cu ajutorul armamentului nuclear și în războiul rece pe care-l poartă cu America, Ierusalimul este o cauză

care îi unește în mod convenabil pe șiiții iranieni cu sunniții arabi, care sunt sceptici cu privire la ambițiile Republicii Islamice. Fie că e vorba de Hezbollahul șiit din Liban sau de Hamasul sunnint din Gaza, orașul servește acum drept totem unificator al antisionismului, antiamericanismului și al leadershipului iranian. „Regimul de ocupație asupra Ierusalimului", spune președintele Mahmud Ahmadinejad, „trebuie să dispară din paginile istoriei". Iar Ahmadinejad este și el un milenarist care crede că iminenta întoarcere a lui „Al-Ahmadi cel Ales, virtuos și profund uman", al Doisprezecelea Imam „ocultat", va elibera Ierusalimul, decorul pentru ceea ce Coranul numește „Ora".

Această intensitate escatologico-politică plasează Ierusalimul din secolul XXI, Orașul Ales al celor trei credințe, în centrul de interes al tuturor acestor conflicte și viziuni. Rolul apocaliptic al Ierusalimului ar putea fi exagerat, dar această combinație unică de putere, credință și modă, toate etalate sub lumina sufocantă a fluxului de știri, acumulează presiune pe delicatele pietre ale Orașului Universal, ajuns din nou, în anumite sensuri, centrul lumii.

„Ierusalimul este o cutie plină cu iască, ce poate lua foc în orice moment", a avertizat regele Abdullah al II-lea al Iordaniei, strănepotul lui Abdullah cel Grăbit, în 2010. „Toate drumurile din partea noastră de lume, toate conflictele duc la Ierusalim." Acesta este motivul pentru care președinții americani au nevoie să aducă toate părțile laolaltă, chiar și în momentele cele mai nefericite. Susținătorii păcii din Israel se află în eclipsă, guvernele fragile ale țării fiind dominate de atotputernicele partide religios-naționaliste, în vreme ce arțăgoasele facțiuni palestiniene, încurajate de Primăvara Arabă, încearcă să-și reconcilieze foarte diferitele programe — cel al mișcării Fatah, conciliant și laic, cel al Hamasului, militant și islamist — pentru a forma un guvern palestinian. Dacă Malul de Vest, condus de Fatah, este tot mai prosper, cea mai dinamică organizație palestiniană este Hamasul fundamentalist, care conduce Gaza și rămâne dedicată anihilării Israelului. A adoptat atentatul sinucigaș cu bombe ca armă preferată și lansează periodic rachete asupra Israelului de Sud, provocând incursiuni ale israelienilor. Europenii și americanii îi consideră organizație teroristă și, până acum, semnale conciliatorii privind disponibilitatea de a susține un acord bazat pe granițele stabilite în 1967 au fost amestecate. Chiar dacă, la un moment dat, prin scrutin electoral va fi ales un guvern palestinian democratic, nu este clar dacă cele două facțiuni pot să colaboreze pentru a oferi un interlocutor stabil în relația cu Israelul și dacă Hamas poate deveni un partener de încredere într-un proces de pace cu Israelul. La un anumit moment al negocierilor, va fi nevoie ca Hamas să renunțe la violență și să recunoască statul evreu. Mai mult, ca întotdeauna în istoria sa, Ierusalimul va fi afectat de destinele turbulente ale Egiptului, Siriei și ale altor revoluții care au început să remodeleze Orientul Mijlociu în Primăvara Arabă a anului 2011.

Istoria negocierilor începând cu 1993 și diferența în spirit dintre cuvintele nobile și actele violente, neîncrezătoare sugerează lipsa de disponibilitate a ambelor părți pentru a face compromisurile necesare unei împărțiri permanente a Ierusalimului. În vremurile cele mai favorabile, reconcilierea elementelor celest, național și emoțional în Ierusalim este o enigmă în cadrul unui labirint. În seco-

lul XX, au existat peste patruzeci de planuri pentru Ierusalim care au eșuat toate, iar astăzi sunt cel puțin treisprezece modele diferite doar pentru împărțirea Muntelui Templului.

În 2010, președintele Obama l-a forțat pe Netanyahu, revenit la putere în coaliție cu Barak, să înghețe temporar construirea de așezări în Ierusalim. Cu prețul celui mai dureros moment al relațiilor americano-israeliene, Obama a reușit măcar să readucă cele două părți la masa discuțiilor, deși progresul a fost glacial și de scurtă durată.

Israelul a dat dovadă de multe ori de rigiditate diplomatică și și-a riscat securitatea și reputația construind așezările umane, dar acestea din urmă sunt negociabile. Problema, de cealaltă parte, pare la fel de fundamentală. Sub Rabin, Barak și Olmert, Israelul a oferit o împărțire a Ierusalimului, inclusiv a Orașului Vechi. În pofida unor negocieri exasperante derulate în două decenii de discuții pentru pace până în 2010, până acum palestinienii n-au fost niciodată de acord să împartă orașul.

Este posibil ca Ierusalimul să-și continue existența în starea actuală câteva decenii, dar când și dacă se va semna vreodată un tratat de pace, vor fi două state, ceea ce este esențial pentru supraviețuirea Israelului și pentru a li se face dreptate palestinienilor. Forma statului palestinian și a unui Ierusalim împărțit este cunoscută de ambele părți. „Ierusalimul va fi capitala ambelor state, suburbiile arabe vor fi palestiniene, suburbiile evreiești vor fi israeliene", a spus președintele Israelului, Șimon Peres, arhitectul Acordurilor de la Oslo, care cunoaște imaginea la fel de bine ca oricine. Israelienii își vor primi cele circa douăsprezece așezări coloniale din estul Ierusalimului, respectând parametrii stabiliți de Clinton, dar palestinienii vor primi în compensație pământ israelian altundeva, în vreme ce coloniile israelienilor vor dispărea din cea mai mare parte a Malului de Vest. Până aici, e simplu, „dar provocarea", explică Peres, „este Orașul Vechi. Trebuie să facem distincție între suveranitate și religie. Fiecare își va controla propriile Locuri Sfinte, dar cu greu s-ar putea împărți Orașul Vechi în bucăți".

Orașul Vechi va fi un Vatican demilitarizat, cu forțe de poliție unite, arabo-israeliene, sau încredințate unui organism internațional, poate chiar o versiune ierusalimită a Gărzii Elvețiene de la Vatican. Dat fiind că arabii nu-i acceptă pe americani, israelienii nu au încredere în ONU și UE, s-ar putea ca misiunea asigurării ordinii să fie îndeplinită de NATO împreună cu Rusia, care este din nou dornică să joace un rol în Ierusalim.[306] Muntele Templului este dificil de internaționalizat, pentru că niciun politician israelian nu ar putea să abandoneze complet orice pretenție la Piatra de Temelie a Templului și să mai rămână în viață

[306] Veneratia Rusiei față de Ierusalim a fost modernizată ca să se armonizeze cu naționalismul autoritarist cultivat de Vladimir Putin, care, în 2007, a supervizat o reuniune a Patriarhatului de la Moscova ex-sovietic și a Bisericii Ortodoxe Ruse din afara Rusiei. Mii de pelerini ruși umplu din nou străzile cu cântecele lor. Lumina Sfântă este trimis cu avionul la Moscova, transportul fiind asigurat de o organizație numită Centrul pentru Gloria Națională și Fundația Apostolului Andrei, patronată de un potentat de la Kremlin. O statuie kitsch din aur, de mărime „naturală", a „Țarului David" a apărut lângă Mormântul lui David. Un fost prim-ministru, Stefan Stepașin, este șeful Societății Palestina reînființate: „Un stindard rusesc în centrul Ierusalimului", spune el, „are o valoare neprețuită".

după aceea, așa cum niciun potentat islamist n-ar putea să recunoască suveranitatea deplină a Israelului asupra Sanctuarului Nobil și să supraviețuiască. În plus, orașele internaționale sau libere, de la Gdansk la Triest, de regulă au sfârșit rău.

Muntele Templului este greu de divizat. Haram și Kotel, Cupola, Aqsa și Zidul fac toate parte din aceeași structură: „Nimeni nu poate monopoliza sfinția", a adăugat Peres. „Ierusalimul este mai mult o flacără decât un oraș și nimeni nu poate diviza o flacără." Flacără sau nu, cineva trebuie să dețină suveranitatea, astfel că diferitele planuri dau suprafața musulmanilor, iar tunelele și rezervoarele de dedesubt (și, prin urmare, și Piatra de Temelie), Israelului. Complexitatea minuțioasă a lumii crepusculare a cavernelor subterane, a conductelor și viaductelor aflate acolo este absolut uluitoare, chiar dacă tipic ierusalimită: cine stăpânește pământul, cine stăpânește țara, cine stăpânește cerurile?

Nu se poate ajunge la niciun acord, dar orașul nici nu va rezista fără altceva. Suveranitatea politică poate fi desenată pe o hartă, exprimată prin acorduri juridice, impusă cu forța armelor, dar va fi inutilă și lipsită de sens fără elementul istoric, cel mistic și cel emoțional. „Două treimi din conflictul arabo-israelian este psihologie", a spus Sadat. Condițiile reale pentru pace nu sunt doar detaliile privind care dintre cisternele irodiene vor fi palestiniene sau israeliene, ci aspectele intangibile și sincere ale respectului și încrederii reciproce. În ambele tabere există elemente care neagă istoria Celorlalți. Dacă această carte are o misiune, sper cu pasiune să îndemne fiecare parte să recunoască și să respecte moștenirea antică a Celorlalți. Negarea de către Arafat a istoriei evreiești în Ierusalim a fost considerată absurdă de chiar istoricii săi (care acceptă cu toții, în particular, acea istorie), dar niciunul nu și-a asumat riscul să-l contrazică. Chiar și în 2010, doar filosoful Sari Nusseibeh a avut curajul să admită că Haram al-Sharif a fost locul pe care s-a aflat Templul Evreiesc. Construirea așezărilor coloniale evreiești subminează încrederea arabilor și caracterul practic al unui stat palestinian. Și totuși negarea de către palestinieni a moștenirii antice evreiești și cea a caracterului evreiesc al statului modern sunt la fel de dezastruoase pentru procesul de pace. Iar asta se întâmplă înainte de a ajunge la o provocare și mai mare: fiecare trebuie să recunoască narațiunile moderne sacre ale Celorlalți despre tragedie și eroism. Este o exigență importantă, dat fiind că poveștile ambelor părți îi înfățișează pe Ceilalți ca personaje absolut negative — dar chiar și acest lucru este posibil.

Acesta fiind Ierusalimul, ne putem imagina cu ușurință ceva de neconceput: va exista oare Ierusalimul încă cinci sau patruzeci de ani de acum încolo? În orice moment există posibilitatea ca extremiștii să distrugă Muntele Templului, să frângă inima lumii și să convingă fundamentaliștii de toate convingerile că Ziua Judecății de Apoi e pe-aproape și războiul dintre Hristos și Antihrist începe.

Amos Oz, scriitorul ierusalimit care trăiește acum în Negev, propune această soluție amuzantă: „Ar trebui să luăm toate pietrele din Locurile Sfinte și să le transportăm în Scandinavia, să le lăsăm acolo timp de o sută de ani și să nu le mai aducem înapoi până când toată lumea va fi învățat să trăiască laolaltă în Ierusalim". Din păcate, acest lucru este puțin cam nepractic.

Timp de 1 000 de ani, Ierusalimul a fost exclusiv evreiesc; 400 de ani a fost creștin, iar 1 300 de ani, islamic. Și niciuna dintre aceste trei credințe n-a câștigat vreodată Ierusalimul fără sabie, catapultă sau obuzier. Istoriile lor naționaliste spun o poveste rigidă despre progrese inevitabile spre triumfuri eroice și dezastre abrupte, dar în istoria de față am încercat să arăt că nimic nu a fost inevitabil și că întotdeauna au existat alegeri. Sorțile și identitățile ierusalimiților au fost rareori bine definite. Viața în Ierusalimul irodian, cruciat sau britanic a fost dintotdeauna la fel de complexă și de nuanțată cum este și pentru noi astăzi.

Au fost evoluții liniștite, dar și revoluții dramatice. Uneori, un amestec de dinamită, oțel și sânge a fost cel care a schimbat Ierusalimul, alteori a fost succesiunea domoală a generațiilor, a cântecelor cântate și transmise mai departe, a poveștilor spuse, a poemelor recitate, a sculpturilor cioplite și a rutinelor vagi semiconștiente ale familiilor de-a lungul multor secole, cu pași mici pe scările șerpuitoare, salturi iuți peste pragurile învecinate și lustruirea până la luciu a pietrelor.

Ierusalimul, atât de atrăgător în multe privințe, atât de plin de ură în altele, mereu abundând de sfinți și nesăbuiți, de inși incredibil de vulgari și de desăvârșiți estetic, pare să trăiască mai intens decât oricare alt loc de pe pământ. Totul rămâne la fel și în același timp nimic nu rămâne nemișcat. În zorii fiecărei zile, sanctuarele celor trei credințe se trezesc la viață, fiecare în felul său propriu.

Azi-dimineață

La 4:30, Samuel Rabinowitz, rabin al Zidului de Vest și al Locurilor Sfinte, se trezește și-și începe ritualul de rugăciuni, citind Tora. Merge pe jos prin Cartierul Evreiesc până la Zid, care nu se închide niciodată, straturile lui colosale de piatră cioplită din vremea lui Irod luminând în întuneric. Evreii se roagă acolo toată ziua și toată noaptea.

Rabinul, în vârstă de patruzeci de ani și descendent al unor imigranți ruși care au venit în Ierusalim cu șapte generații în urmă, descinde din familii care fac parte din curțile Gerer și Lubavitcer. Tată a șapte copii, cu ochelari, barbă și ochi albaștri, în costum negru și o *yarmulke* pe cap, străbate străzile Cartierului Evreiesc fie că e cald sau frig, plouă sau ninge, până când vede Marele Zid al lui Irod ridicându-se înaintea lui. De fiecare dată, „inima parcă uită să-i mai bată" când se apropie de „cea mai mare sinagogă din lume. Nu există niciun mod lumesc de a descrie legătura personală cu aceste pietre. Este o legătură spirituală".

Sus, deasupra pietrelor lui Irod, se află Domul Stâncii și Moscheea al-Aqsa, situate pe ceea ce evreii numesc Muntele Casei lui Dumnezeu, dar „e loc acolo pentru noi toți", spune rabinul care respinge cu fermitate orice uzurpare a Muntelui Templului. „Într-o bună zi, Dumnezeu va reconstrui Templul — dar nu este treaba oamenilor să se amestece. Treaba asta e numai a lui Dumnezeu."

Ca rabin, el răspunde de păstrarea curățeniei la Zid. Crăpăturile dintre pietre sunt pline cu răvașele scrise de credincioși. De două ori pe an — de Paștele evreiesc și de Roș Hașanah — se face curățenie. Mesajele sunt considerate atât de sacre încât le îngroapă pe Muntele Măslinilor.

Când ajunge la Zid, soarele răsare și deja s-au adunat 700 de evrei care se roagă acolo, dar el găsește mereu același grup — *minyan* — care stă în același loc de lângă Zid: „E important să ai un ritual astfel încât să te poți concentra asupra rugăciunilor". Dar nu-i salută pe acești *minyan*, poate că înclină din cap, însă fără să vorbească — „primele cuvinte sunt pentru Dumnezeu" — în vreme ce-și înfășoară pe după braț *tefillin*-ul. Recită rugăciunea de dimineață, *șaharit*, care se încheie astfel: „Domnul să binecuvânteze națiunea cu pace". Abia atunci îi salută pe prietenii săi cum se cuvine. Ziua la Zid a început.

Cu puțin înainte de 4 dimineața, chiar când rabinul Rabinowitz se trezește în Cartierul Evreiesc, o piatră atinge ușor fereastra lui Wajeeh al-Nusseibeh din Sheikh Jarrah. Când deschide ușa, Aded al-Judeh, în vârstă de optzeci de ani, îi întinde lui Nusseibeh o cheie medievală grea, de 30 de centimetri. Nusseibeh, ajuns acum la șaizeci de ani, coborâtor al uneia dintre cele mai importante Familii din Ierusalim[307], întotdeauna îmbrăcat în costum și cravată, pornește cu pas energic prin Poarta Damascului, mergând spre Biserica Sfântului Mormânt.

Nusseibeh, care a fost custodele Sfântului Mormânt vreme de peste douăzeci și cinci de ani, sosește la ora 4 fix și bate la impunătoarele porți fixate în fațada în stil romanic a reginei Melisenda. Înăuntrul bisericii, pe care el o încuiase în seara precedentă, la ora 8, paracliserii creștin-ortodocși, romano-catolici și armeni negociaseră deja cine ar urma să deschidă ușa în această zi anume. Preoții celor trei secte dominante au petrecut noaptea într-o atmosferă jovială și în rugăciuni rituale. La ora 2, ortodocșii dominanți, care sunt primii la toate cele, își încep slujba, cu opt preoți psalmodiind în greacă, în jurul Mormântului, înainte să le îngăduie armenilor să-și țină slujba *badarak* în armeană, care tocmai începe când se deschid porțile. Catolicilor le vine rândul în jurul orei 6. Între timp, toate sectele își cântă slujbele matinale. Unui singur copt îi este permis să rămână peste noapte, iar acela se roagă singur în egipteana coptă.

Când se deschid porțile, etiopienii, în mănăstirea lor de pe acoperiș și Capela Sf. Mihail, având intrarea imediat la dreapta portalului principal, încep să psalmodieze în limba amharică, slujbele lor fiind atât de lungi, încât se proptesc în cârjele de păstori care stau stivuite în bisericile lor, pregătite pentru credincioșii osteniți. Noaptea, Biserica răsună de un zumzet eufonic alcătuit din multe cântece monotone în multe limbi, ca o pădure din piatră în care multe specii de păsări își cântă trilurile. Ăsta e Ierusalimul și Nusseibeh nu știe niciodată ce are să se întâmple: „Știu că mii de oameni se bazează pe mine și îmi fac griji că n-o să reușesc să descui ușa cu cheia sau cine știe ce poate să se mai întâmple. Prima oară am deschis-o când aveam cincisprezece ani și mi s-a părut că e ceva distractiv, dar acum îmi dau seama că e o treabă serioasă". Că e pace sau război, el trebuie să

[307] Familiile rămân importante în Ierusalim. După moartea lui Faisal al-Husseini, Arafat l-a numit pe filosoful Sari Nusseibeh (văr cu Weejah) reprezentant al Palestinei în Ierusalim, dar l-a demis după ce acesta a respins ideea de atentate sinucigașe cu bombe. Fondator al Universității al-Quds, Nusseibeh rămâne rebelul intelectual al orașului, admirat de ambele tabere. În momentul scrierii cărții de față, reprezentantul Palestinei în Ierusalim este Adnan al-Husseini. Un alt văr, dr. Rafic al-Husseini, îl consiliază pe președintele Abbas. Cât despre Familia Khalidi, Rașid Khalidi, profesor Edward Saidi de Studii Arabe Moderne la Universitatea Columbia din New York, este consilier al lui Barack Obama.

deschidă uşa şi zice că tatăl lui dormea adesea în holul Bisericii, pentru mai multă siguranţă.

Şi totuşi Nusseibeh ştie că există riscul ca preoţii să se încaiere de câteva ori pe an. Chiar şi în secolul XXI, preoţii oscilează între politeţea rece, născută din bunele maniere şi plictiseala lungilor nopţi sepulcrale, şi resentimentele istorice viscerale care pot izbucni în orice moment, dar de regulă de Paşte. Creştin-ortodocşii, care controlează cea mai mare parte din Biserică şi sunt cei mai numeroşi, se bat cu catolicii şi armenii şi de obicei câştigă confruntările. Copţii şi etiopienii, în pofida monofisitismului lor împărtăşit, sunt deosebit de haini: după Războiul de Şase Zile, într-o intervenţie neobişnuită, israelienii au dat etiopienilor Capela Sf. Mihail, care aparţinea copţilor, pentru a pedepsi Egiptul lui Nasser şi a sprijini Etiopia lui Haile Selassie. În cadrul negocierilor pentru pace, sprijinul pentru copţi apare frecvent printre solicitările egiptenilor. Înalta Curte a Israelului a decis că Sf. Mihail aparţine copţilor, deşi rămâne în posesia etiopienilor, o situaţie tipică pentru Ierusalim. În iulie 2002, când un preot copt s-a dus să stea la soare în apropiere de fortăreaţa ruinată de pe acoperiş a etiopienilor, a fost bătut cu bare de oţel drept pedeapsă pentru tratamentele rele aplicate de copţi fraţilor africani. Copţii au sărit în ajutorul preotului: patru copţi şi şapte etiopieni (care par să piardă orice încăierare de pe-aici) au fost internaţi în spital.

În septembrie 2004, de Înălţarea Sfintei Cruci, patriarhul grec Ireneos i-a rugat pe franciscani să închidă uşa Capelei Epifaniei. Când aceştia au refuzat, el şi-a trimis gărzile de corp şi preoţii împotriva romano-catolicilor. Poliţia israeliană a intervenit, dar a fost atacată de preoţi, care, ca adversari, sunt adesea la fel de aprigi ca aruncătorii de pietre palestinieni. La Lumina Sfântă din 2005, o bătaie cu pumnii s-a iscat când ierarhul superior al armenilor era cât pe ce să iasă cu lumina înaintea creştin-ortodocşilor.[308] Patriarhul pugilist Ireneos a fost în cele din urmă destituit pentru că a vândut hotelul Imperial de la Poarta Jaffa coloniştilor israelieni. Nusseibeh ridică din umeri plictisit: „Ei bine, ca fraţi, au supărările lor, iar eu ajut la aplanarea lor. În ceea ce priveşte păstrarea păcii în acest ţinut sfânt, suntem neutri ca ONU". Nusseibeh şi Judeh joacă roluri complexe la fiecare sărbătoare creştină. La Lumina Sfântă, un eveniment febril şi aglomerat, Nusseibeh este martorul oficial.

Acum, paracliserul deschide o mică trapă în uşa de pe partea dreaptă şi îi înmânează o scară. Nusseibeh o ia şi o sprijină de uşa de pe partea stângă. Descuie broasca inferioară a uşii din dreapta cu cheia lui uriaşă, apoi urcă pe scară ca să o poată descuia pe cea de deasupra. După ce s-a dat jos, preoţii deschid uşa imensă

[308] Cu ocazia ultimei sale vizite la Ierusalim în 1992, înainte de a muri, Edward Said a numit Biserica „un loc straniu, scăpătat, neatrăgător, plin de turişti între două vârste îmbrăcaţi modest, care forfotesc într-o zonă decrepită şi prost iluminată, unde copţii, creştin-ortodocşii, armenii şi alte secte îşi îngrijesc neatrăgătoarele grădini ecleziastice, aflându-se uneori în lupte deschise cu ceilalţi". Cel mai vestit semn al acestei lupte făţişe este o mică scară care aparţine armenilor, aflată pe balconul de la exteriorul ferestrei din partea dreaptă a faţadei Bisericii, despre care ghizii spun că nu poate fi mutată niciodată fără să o captureze celelalte secte. De fapt, scara duce la un balcon în care patriarhul armean îşi bea cafeaua cu prietenii şi îşi îngrijea grădina de flori. Scara se află acolo pentru ca balconul să poată fi curăţat.

înainte de a deschide ei înșiși batantul din stânga. Înăuntru, Nusseibeh îi întâmpină pe preoți: „Pace!"

„Pace!", răspund aceștia cu optimism. Cei din Familiile Nusseibeh și Judeh au deschis ușile Mormântului încă din 1192, când Saladin i-a numit pe Judehi „Custozi ai Cheii", iar pe Nusseibehi „Custozi și ușieri ai Bisericii Învierii" (așa cum se specifică pe cartea de vizită a lui Wajeeh). Cei din familia Nusseibeh, care au fost numiți și curățitori ai Sakhra (Stânca) din Cupolă, susțin că Saladin n-a făcut decât să-i repună în funcțiile care le-au fost încredințate de califul Omar în anul 638. Până la cucerirea albaneză din anii 1830, au fost extrem de bogați, dar acum își câștigă traiul sărăcăcios ca ghizi turistici.

Și totuși, cele două familii coexistă într-o rivalitate vigilentă. „Nusseibehii nu au nimic de a face cu noi", spune octogenarul Judeh, care a păstrat cheia timp de douăzeci și doi de ani, „nu sunt decât niște amărâți de ușieri!" Nusseibeh, pe de altă parte, insistă: „Judehilor nu li se permite să atingă ușa sau încuietoarea", ceea ce sugerează că rivalitățile islamice sunt la fel de aprinse ca și cele dintre creștini. Fiul lui Wajeeh, Obadah, antrenor personal, este moștenitorul acestuia.

Nusseibeh și Judeh petrec o parte din zi stând în antreu, așa cum au făcut strămoșii lor vreme de opt secole — dar nu se află niciodată acolo în același timp. „Cunosc fiecare piatră de aici, e ca acasă", reflectează Nusseibeh. El venerează Biserica: „Noi, musulmanii, credem că Mahomed, Iisus și Moise sunt profeți, iar Maria este sfântă, așa că acesta este și pentru noi un loc special". Dacă vrea să se roage, se poate duce la moscheea învecinată, construită pentru a-i intimida pe creștini, sau să meargă cinci minute pe jos până la al-Aqsa.

Exact în momentul în care rabinul Zidului se trezește și custodele Nusseibeh aude pietricica la geam care anunță aducerea cheii sepulcrale, Adeb al-Ansari, de patruzeci și doi de ani, tatăl a cinci copii, îmbrăcat în geacă de piele neagră, iese din casa lui construită în stil arhitectural mameluc, deținută de *waqf*-ul familiei sale, în Cartierul Musulman, și își începe plimbarea de cinci minute de-a lungul străzii, spre Bab al-Ghawanmeh aflată în nord. Trece prin punctul de control al polițiștilor israelieni îmbrăcați în uniforme albastre, adesea fiind, în mod ironic, druzi sau arabi galileeni însărcinați cu ținerea la distanță a evreilor, ca să intre în Haram al-Sharif.

Esplanada sacră este deja iluminată electric, dar, pe vremuri, tatăl lui avea nevoie de două ore ca să aprindă toate felinarele. Ansari îi salută pe cei din securitatea Haramului și începe să deschidă cele patru porți principale ale Cupolei Stâncii, iar apoi cele zece porți ale Moscheii al-Aqsa. Asta durează o oră.

Ansarii, care se trag din Ansarii care au emigrat cu Mahomed în Medina, susțin că au fost numiți custozi ai Haramului de către Omar, dar au fost sigur confirmați în posturi de Saladin. (Oaia neagră a familiei a fost șeicul Haramului, mituit de Monty Parker.)

Moscheea este deschisă cu o oră înainte de rugăciunea din zori. Ansari nu deschide porțile în fiecare dimineață — acum are o echipă —, dar înainte de a ajunge custode ereditar, el a îndeplinit această sarcină în zorii fiecărei zile, și a făcut asta cu mândrie: „Mai întâi este slujbă, apoi este o profesie de familie și o responsabilitate uriașă, dar mai presus de toate este o muncă nobilă și sacră.

Însă nu este plătită bine. Mai lucrez și la recepția unui hotel de pe Muntele Măslinilor".

Posturile ereditare dispar treptat pe Haram. Shihabi, o altă familie, se trage din prinți libanezi și locuiește pe teritoriul propriului *waqf* familial, în apropiere de Micul Zid. Membrii familiei erau pe vremuri custozi ai Bărbii Profetului. Barba și slujba au dispărut, dar atracția exercitată de acest loc este magnetică: Shihabii încă lucrează la Haram.

Exact așa cum rabinul se duce pe jos la Zid, așa cum Nusseibeh bate la ușa Bisericii, la fel cum Ansari deschide porțile Haramului, Naji Qazaz părăsește casa de pe strada Bab al-Hadid, pe care familia lui o deține de 225 de ani, pentru a merge câțiva metri de-a lungul vechilor străzi mameluce, apoi pe treptele ce duc la Poarta de Fier și, mai departe, la Haram. El se duce direct în al-Aqsa, unde intră într-o mică încăpere dotată cu microfoane și sticle de apă minerală. Până în 1960, familia Qazaz folosea minaretul, dar acum folosesc această cameră pentru a se pregăti precum atleții pentru start. Timp de douăzeci de minute, Qazaz șade și se întinde, un atlet al sfințeniei, apoi respiră și face gargară cu apă. Verifică dacă microfonul e pornit și, când ceasul de pe perete arată că a sosit vremea, el stă cu fața la *qibla* și începe să psalmodieze *adhan*-ul care reverberează peste Orașul Vechi.

Membrii familiei Qazaz au fost muezini la al-Aqsa timp de 500 de ani, începând cu domnia sultanului mameluc Qaitbay. Naji, care este muezin de treizeci de ani, își împarte îndatoririle cu fiul său, Firaz, și cu doi veri ai acestuia.

Suntem cu o oră înaintea zorilor, într-o zi la Ierusalim. Domul Stâncii este deschis: musulmanii se roagă. Zidul este întotdeauna deschis: evreii se roagă. Biserica Sfântului Mormânt este deschisă: creștinii se roagă în mai multe limbi. Soarele răsare deasupra Ierusalimului, razele lui făcând ca pietrele irodiene ale zidului, deschise la culoare, să pară aproape ca neaua — exact așa cum le-a descris Iosif Flavius cu două mii de ani în urmă — pentru ca apoi să surprindă aurul splendid al Domului Stâncii care scânteiază în soare. Esplanada divină unde se întâlnesc Cerul și Pământul, unde Dumnezeu îl întâlnește pe om, se află încă într-un tărâm situat dincolo de cartografia umană. Doar razele soarelui pot să facă acest lucru și în sfârșit lumina cade pe cel mai desăvârșit și misterios edificiu din Ierusalim. Scăldându-se și răsfățându-se în lumina soarelui, el își merită numele aurit. Dar Poarta de Aur rămâne încuiată, până la venirea Zilei de Apoi.

Bibliografie

Literatura legată de Ierusalim este vastă şi această bibliografie nu este exhaustivă, ci doar menţionează sursele principale folosite în cartea de faţă.

Publicaţii

Al-Fajr al-Adabi
American Journal of Semitic Languages and Literatures
Associated Christian Press Biblical Archaeologist Biblical Archaeology Review British Journal of Psychiatry
Bulletin of the American Schools of Oriental Research Conservation and Management of Archaeological Sites Crusades
Eastern Christian Art
The Economist
English Historical Review
Graeco-Arabia
History Today
Israel Exploration Journal
Jerusalem Quarterly (Institutul pentru studierea Ierusalimului, Universitatea al-Quds) *(JQ)*
Jewish Chronicle, London
Jewish Quarterly
Journal of Asian and African Studies
Journal of the Royal Asiatic Society (JRAS)
Liber Annuus (Studium Biblicum Franciscanum, Jerusalem)
Middle Eastern Studies
New York Times
The New Yorker
Palestine Exploration Fund Annual Palestine Exploration Quarterly Pravoslavny Palomnik
Revue des Etudes Juives Saudi Aramco World Standpoint
Tadias Magazine
The Times, Londra

Articole

Abu Zaida, Sufian, "A Miserable Provincial Town": The Zionist Approach to Jerusalem 1897–1937, *JQ* 32, Toamna 2007
Anon., "Where Piety Meets Power (Russia in Jerusalem)", *Economist* 19 decembrie
Ayele, Negussay, "Deir Sultan, Ethiopia and the Black World", *Tadias Magazine* august 2008
Bar-El, Yair et al, "Jerusalem Syndrome", *British Journal of Psychiatry* 176 (2000)

Bronner, Ethan, "Jews and Muslims Share Holy Season in Jerusalem", *New York Times* 28 septembrie 2008

Budeiri, Musa, "A Chronicle of a Defeat Foretold: The Battle for Jerusalem in the Memoirs of Anwar Nusseibeh", *JQ* 3, Iarna/Primăvara 2001

Conybeare, F., "Antiochus Strategos: Account of the Sack of Jerusalem", *English His- torical Review* 25 (1910) 502–16

Curtis, Sarah, "Sarah Palin's Jerusalem and Pentecostal Faith: A Hysteric Symptom of American Utopianism", *Colloquy Text Theory Critique* 17 (209)

Der Matossian, Bedross, "The Young Turk Revolution: Its Impact on Religious Politics of Jerusalem (1908–1912)", *JQ* 40, Iarna 2009

Dixon, Simon, "A Stunted International: Russian Orthodoxy in the Holy Land in the 19th Century", ms. nepublicat, ianuarie 2009

Dorfmann-Lazarev, Igor, "Historical Itinerary of the Armenian People in Light of its Biblical Memory", ms. nepublicat, 2009

Dumper, Michael, "Two State Plus: Jerusalem and the Binational Debate", *JQ* 39. Toamna 2009

Gilboa, Ayelet and Sharon, Ilan, "An Archaeological Contribution to the Early Iron Age Chronological Debate: Alternative Chronologies for Phoenicia and their Effects on the Levant, Cyprus and Greece", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 332. noiembrie 2003

Glass, Joseph B. and Kark, Ruth, "Sarah la Preta: A Slave in Jerusalem", *JQ* 34, Primăvara 2009

Gonen, Rivka, "Was the Site of the Jerusalem Temple Originally a Cemetery?", *Biblical Archaeology Review* mai–iunie 1985

Greenberg, Raphael, "Extreme Exposure: Archaeology in Jerusalem, 1967–2007", *Conservation and Management of Archaeological Sites*, vol II, no. 3–4, 2009

Gross, Miriam, "A Jerusalem Childhood", *Standpoint September* 2010

Hintlian, George, "Armenians of Jerusalem", *JQ* 2, Toamna 1998

Housley, Norman, "Saladin's Triumph over the Crusader States: The Battle of Hattin 1187", *History Today* 37 (1987)

Ji, C. C., "A New Look at the Tobiads in Iraq al-Amir;, *Liber Annuus* 48 (1998) 417–40

Al-Jubeh, Nazmi, "The Khalidiyah Library", *JQ* 3, Iarna 1999

Kark, Ruth and Glass, Joseph B., "The Valero Family: Sephardi–Arab Relations in Ottoman and Mandatory Jerusalem", *JQ* 21, august 2004

Kedar, Benjamin Z., "The Jerusalem Massacre of 1099 in the Western Historiography of the Crusades", *Crusades* 3 (2004) 15–75

Loupo, Yakov and Chen, Nitzan, "The Jerusalem Area Ultra-Orthodox Population" ms. nepublicat

Lutfi, Huda, "Al-Quds Al-Mamelukiyya: A History of Mamluk Jerusalem Based on the Haram Documents", *JQ* 2, Toamna 1998

Manna, Adel, "Yusuf Diyaddin al-Khalidi", *Al-Fajr al-Adabi* 35–6 (1983)

Manna, Adel, "Scholars and Notables Tracing the Effendiya's Hold on Power in 18th Century Jerusalem", *JQ* 32, Toamna 2007

Manna, Adel, "Between Jerusalem and Damascus: The End of Ottoman Rule as Seen by a Palestinian Modernist", *JQ* 22–23, Toamna/Iarna 2005

Mazza, Roberto, "Antonio de la Cierva y Lewita: Spanish Consul in Jerusalem 1914–1920", şi "Dining Out in Times of War", *JQ* 40, Iarna 2009, şi 41, Primăvara 2010

Meuwese, Martine, "Representations of Jerusalem on Medieval Maps and Miniatures" *Eastern Christian Art* 2 (2005) 139–48

Mouradian, Clare, «Les Chre´tiens: Un enjeu pour les Puissances», în Catherine Nicault (ed.), Je´rusalem, 1850–1948: *Des Ottomans aux Anglais, entre coexistence spirituelle et de´chirure politique*, Paris, 1999, pp. 177–204

Al-Natsheh, Yusuf Said, "Uninventing the Bab al-Khalil Tombs: Between the Magic of Legend and Historical Fact", *JQ* 22–23, Toamna/Iarna 2005

Pappe, Ilan, "The Rise and Fall of the Husaynis", Partea I, *JQ* 10, Toamna 2000

Pappe, Ilan, "The Husayni Family Faces New Challenges: Tanzimat, Young Turks, the Europeans and Zionism, 1840–1922", Part 2, *JQ* 11–12, Iarna 2001

Pappe, Ilan, "Haj Amin and the Buraq Revolt", *JQ* 18, Iunie 2003

Peters, F. E., "Who Built the Dome of the Rock?", *Graeco-Arabia* 2 (1983)

Reich, Ronny, "The Roman Destruction of Jerusalem in 70 CE: Flavius Josephus" Account and Archaeological Record", în Gerd Theissen et al. (eds), *Jerusalem und die La¨nder*, Go¨ttingen 2009

Reich, Ronny, Shukron, Eli and Lernau, Omri, "Recent Discoveries in the City of David, Jerusalem: Findings from the Iron Age II Rock-Cut Pool Near the Spring", *Israel Exploration Journal* 57/2 (2007)

Riley-Smith, Jonathan, "The Death and Burial of Latin Christian Pilgrims to Jerusalem and Acre, 1099–1291", *Crusades* 7 (2008)

Robson, Laura C., "Archeology and Mission: The British Presence in Nineteenth-Century Jerusalem", *JQ* 40, Iarna 2009

Rood, Judith M., "The Time the Peasants Entered Jerusalem: The Revolt against Ibrahim Pasha in the Islamic Court Sources", *JQ* 27, Vara 2006

Rood, Judith M., "Intercommunal Relations in Jerusalem during Egyptian Rule", Partea I și a II-a, *JQ* 32, Toamna 2007, și 34, Primăvara 2009

Rozen, Minna, "The Naqib al-Ashraf Rebellion in Jerusalem and its Repercussions on the City's Dhimmis", *Journal of Asian and African Studies* 18/2, noiembrie 1984, 249–70

Rozen, Minna and Witztum, Eliezer, "The Dark Mirror of the Soul: Dreams of a Jewish Physician in Jerusalem at the End of the 17th Century", *Revue des Etudes Juives* 151 (1992) 5–42

Scholch, Alexander, "An Ottoman Bismarck from Jerusalem: Yusuf Diya al-Khalidi", *JQ* 24, Vara 2005

Tamari, Salim, "Ottoman Jerusalem in the Jawhariyyeh Memoirs", *JQ* 9, Vara 2000

Tamari, Salim, "Jerusalem's Ottoman Modernity: The Times and Lives of Wasif Jawhariyyeh", *JQ* 9, Vara 2000

Tamari, Salim, "The Last Feudal Lord in Palestine", *JQ* 16, noiembrie 2002

Tamari, Salim, "The Vagabond Cafe´ and Jerusalem's Prince of Idleness", *JQ* 19, October 2003

Tamari, Salim, "The Short life of Private Ihsan: Jerusalem 1915", *JQ* 30, Primăvara 2007

Tamari, Salim, "With God's Camel in Siberia: The Russian Exile of an Ottoman Officer from Jerusalem", *JQ* 35, Toamna 2008

Tleel, John, "I am Jerusalem: Life in the Old City from the Mandate Period to the Present", *JQ* 4, Primăvara 1999

Verete´, M., "Why was a British Consulate Established in Jerusalem?", *English Historical Review* 75 (1970)

Verete´, M., The "Restoration of the Jews in English Protestant Thought, 1790–1840", *Middle Eastern Studies* 8/1 (1972)

Voropanov, V. A., "Gogol v Ierusalime", *Pravoslavnyy Palomnik* (2006) 2

Wright, Lawrence, "Letter from Jerusalem", *The New Yorker* 20 iulie 1998

Zias, Joe, "Crucifixion in Antiquity", www.joezias.com

Zweig, Zachi, "New Substantial Discoveries in Past Waqf Excavations on Temple Mount: New Information from Various Temple Mount Digs", Noi studii privind Ierusalimul, conferință a Centrului Ingeborg Rennert pentru Studierea Ierusalimului de la Universitatea Ber-Ilan, noiembrie 2008

Surse principale

Abdullah bin Hussein, King of Jordan, *Memoirs*, Londra 1950

Ahima"as, *The Chronicle of Ahima'as*, ed. și trad. M. Salzman, New York 1924

Albert of Achen, *Historia Iherosolimitana*, ed. And trad. S. B. Edgington, Londra 2007 Anon., *Le Pelerinage de Charlemagne a Jerusalem et à Constantinople*, trad. G. S. Burgess și A. E. Cobbs, New York 1988

Antonius, Soroya, *Where the Jinn Consult*, Londra 1987

Arculf, Saint Adamnan, *The Pilgrimage of Arculfus in the Holy Land*, ed. și trad. J. R. Macpherson, Londra 1895

Aristeas, *Letter of Aristeas*, ed. și trad. H. S. J. Thackeray, Londra 2009

Al-Athir, *The Chronicle of Ibn Al-Athirforthe Crusading Period from Al-Kamil Fi'l-Ta'rikh: Years 589–629/1193–1231: The Ayyubids after Saladin and the Mongol Menace Part 3*, Aldershot 2008

Baedeker, Karl, *Palestine and Syria*, Leipzig/Londra 1876 și 1912

Al-Baladhuri, *The Origins of the Islamic State*, trad. P. Hitti și F. Murgotten, New York 1916–24

Ballobar, Conde de, *Diario de Jerusalen*, Madrid 1996

Barclay, James Turner, *City of the Great King*, Philadelphia 1858

Begin, Menachem, *The Revolt*, Ierusalim 1952/1977

Ben-Gurion, David, *Recollections*, Londra 1970

Benjamin ofTudela, *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, ed. și trad. M. N. Adler, Londra 1907

Bird, Kai, *Crossing Mandelbaum Gate: Coming of Age between the Arabs and Israelis 195678*, Londra 2010

Blyden, Edward Wilmot, *From West Africa to Palestine*, Freetown 1873 Bordeaux Pilgrim, *Itinerary from Bordeaux to Jerusalem*, trad. Aubrey Stewart, Londra 1987

Brothers, Richard, *Plan of the Holy City the New Jerusalem*, Londra 1800

Cassius Dio, *Roman History* LXIX, New York 1925/1989

Celebi, Evliya, vezi Evliya

Chateaubriand, F. R. de, *Journal de Jeerusalem: Notes inedites*, Paris 1950

Chateaubriand, F. R. de, *Travels in Greece, Palestine, Egypt and Barbary during the Years 1806 and 1807*, Londra 1812

Clarke, Edward Daniel, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, Londra 1810

Cresson, Warder, *Jerusalem: Centre and Joy of the Universe*, Philadelphia 1844

Cresson, Warder, *The Key of David*, Philadelphia 1852

Conquest of Jerusalem and the Third Crusade: Old French Continuation of William of Tyre and Sources in Translation, ed. Peter W. Edbury, Aldershot 1998

Curzon, R., *Visits to the Monasteries of the Levant*, Londra 1849

Daniel the Abbot, *Pilgrimage of the Russian Abbot Daniel in the Holy Land*, New York 1917

Dayan, Moshe, *Story of My Life*, Londra 1976

Diodorus, *Library of History*, New York 1989

Djemal Pasha, *Memoirs of a Turkish Statesman 1913–19*, Londra 1922

Dorr, David F., *A Colored Man Round the World by a Quadroon*, Cleveland 1858
Egeria/Sylvia, *Pilgrimage of Saint Sylvia of Aquitaine to the Holy Places*, trad. J. Bernard, Londra 1891
Eusebius of Caesarea, *Church History* [and] *Life of Constantine the Great*, trad. A. C. McGiffert şi alţii, New York 1890
Evliya, Celebi, *An Ottoman Traveller: Selections from the Books of Travels of Evliya Celebi*, ed. şi trad. Robert Dankoff şi Sooying Kim, Londra, 2010
Fabri, Felix, *The Book of Wanderings of Brother Felix Fabri*, ed. şi trad. Aubrey Stewart, Londra 1887–97
Finn, E. A., *Reminiscences of Mrs Finn*, Londra 1929
Finn, James, *Stirring Times*, Londra 1878
Finn, James and Elizabeth, *View from Jerusalem, 1849–58: The Consular Diary of James and Elizabeth Anne Finn*, ed. Arnold Blumberg, Madison NJ 1981
Flaubert, G., *Les Oeuvres completes de Gustave Flaubert*, vol. 19: *Notes de voyage*, Paris 1901
Florence of Worcester, *Chronicle*, ed. T. Forester, Londra 1854
Fosdick, H. E., A *Pilgrimage to Palestine*, Londra 1930
Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, trad. F. R. Ryan, Knoxville TN 1969
Gabrieli, Francesco, *Arab Historians of the Crusades*, Londra 1969
Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum, ed. şi trad. R. Hill, Londra 1962
Glubb, John, *A Soldier with the Arabs*, Londra 1957
Gogol, N. V., *Polnoe sobranie socineniy*, vol. 14: *Pisma, 1848–52*, Moscova 1952
Graham, Stephen, *With the Russian Pilgrims to Jerusalem*, Londra 1913
Hadi, Mahdi Abdul (ed.) *Documents on Jerusalem*, Ierusalim 1996
Haggard, Rider, *A Winter Pilgrimage*, Londra 1900
Halevi, Judah, *Selected Poems*, trad. Nina Salaman, Philadelphia 1946
Halevi, Judah, *Selected Poems*, ed. H. Brody, New York 1924/1973
Harff, Arnold von, *Pilgrimage of Arnold von Harff*, Londra 1946
Al-Harizi, Judah, *The Tahkemoni: The 28th Gate*, trad. V. Reichert, Ierusalim 1973
Al-Harawi, Abu al-Hasan, *Guide des Lieux de Pelerinage*, trad. J. Sourdel-Thomime, Damascus 1957
Herodotus, *Histories*, Londra 1972
Herzl, Theodor, *The Complete Diaries of Theodor Herzl*, Londra/New York 1960
Hess, Moses, *Rome and Jerusalem*, New York 1943
Hill, R. (ed. şi trad.), *The Deeds of the Franks and Other Pilgrims to Jerusalem*, Londra 1962
Hodgson, William Brown, *An Edited Biographical Sketch of Mohammed Ali, Pasha of Egypt, Syria, and Arabia*, Washington DC 1835
Hoess, Rudolf, *Commandant of Auschwitz*, Londra 1959
Horn, Elzear, *Ichnographiae Monumentorum Terrae Sanctae 1724–44.*, ed. şi trad. E. *Hoade, Ierusalim 1962*
Hussein bin Talal, King Hussein of Jordan, *Uneasy Lies the Head*, Londra 1962
Hussein bin Talal, King Hussein of Jordan, *My War with Israel*, Londra 1969
Ibn Battutah, *Travels of Ibn Battutah*, ed. Tim Mackintosh-Smith, Londra 2002
Ibn Ishaq, *The Life of Muhammad*, ed. A. Guillaume, Oxford 1955
Ibn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, Princeton 1967
Ibn Shaddad (Baha al-Din Ibn Shaddad), *The Rare and Excellent History of Saladin*, trad. D. S. Richards, Aldershot 2002
Ibn al-Qalinisi, *Continuation of the Chronicle of Damascus: The Damascus Chronicle of the Crusades*, ed. şi trad. H. A. R. Gibb, Londra 1932

Ingrams, Doreen (ed.), *Palestine Papers 1917–1922: Seeds of Conflict*, Londra 1972/2009
Jawhariyyeh, Wasif, *Al Quds Al Othmaniyah Fi Al Muthakrat Al Jawhariyyeh* (Memoriile lui Jawhariyyeh: Ierusalimul Otoman Jerusalem, 1904–1917), vol. 1, și *Al Quds Al Intedabiyeh Fi Al Muthakrat al Jawhariyyeh* (Memoriile lui Jawhariyyeh: Ierusalimul din timpul Mandatului Britanic, 1918–1948), vol. 2, ed. Salim Tamari și Issam Nassar, Ierusalim 2001
Jemal Pasha, vezi Djemal
John of Wurzburg, *Description of the Holy Land*, ed. și trad. Aubrey Stewart, Londra 1896
Joinville și Villehardouin, *Chronicles of the Crusades*, ed. și trad. Caroline Smith, Londra 2008
Joseph, B., *Faithful City: Siege of Jerusalem, 1948*, New York 1960
Josephus, *The New Complete Works of Josephus*, ed. Paul L. Maier, trad. William Whiston, Grand Rapids MI 1999
Julien, *Itineraire de Paris à Jerusalem par Julien, domestique de M. de Chateaubriand*, Paris 1904
Keith-Roach, Edward, *Pasha of Jerusalem*, Londra 1994
Kinglake, A. W., *Eothen*, Londra 1844
Ha-Kohen, Solomon ben Joseph, "The Turkoman Defeat at Cairo", ed. Julius Greenstone, *American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Ianuarie 1906
Kollek, Teddy, *For Jerusalem*, New York 1978
Krey, August C., *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton/Londra 1921
Kulish, P. A., *Zapiski iz zhizni N. V. Gogolya, sostavlennye iz vospominaniy ego druzey i znakomyh i iz ego sobstvennyh pisem*, St Petersburg 1856
Lagerlof, Selma, *Jerusalem*. Dearborn MI 2009
Lamartine, Alphonse de, *Travels in the East Including Journey to the Holy Land*, Edinburgh 1839
Lawrence, T. E., *Seven Pillars of Wisdom*, Londra 1926
Le Strange, Guy, *Palestine under the Moslems: A Description of Syria and the Holy Land from A.D. 650 to 1500*, Londra 1890
Lisovoy, N. N., *Ruskoe duhovnoe I politiceskoe prisutstvie v Sviatoi Zemle i na Blijnem Vostoke v XIX-naciale XXv*, Moscova 2006
Lisovoy, N. N. și Stegniy, P. V., *Rossia v Sviatoi Zemle: Dokumenty i materialy*, Moscova 2000
Luke, Harry, *Cities and Men: An Autobiography*, Londra 1953–1956
Lynch, William, *Narrative of the US Expedition to the River Jordan and the Dead Sea*, Philadelphia 1853
Maimonides, Moses, *Code of Maimonides*, Cartea 8: *Temple Service*, trad. M. Lewittes, New Haven 1957
Martineau, Harriet, *Eastern Life: Present and Past*, Londra 1848.
Massy, Colonel P. H. H., *Eastern Mediterranean Lands: Twenty Years of Life, Sport and Travel*, Londra 1928
Maundrell, Henry, A *Journey from Aleppo to Jerusalem in 1697*, Beirut 1963
Melville, Herman, *Journal of a Visit to Europe and the Levant*, Princeton/New York 1955
Melville, Herman, *Journals*, ed. Howard C. Horsford și L. Horth, Chicago 1989
Melville, Herman, *Clarel: A Poem and Pilgrimage to the Holy Land*, Chicago 1991
Montefiore, Moses și Judith, *Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore*, Londra 1983
Morgenthau, Henry, *United States Diplomacy on the Bosphorus: The Diaries ofAmbassador Morgenthau*, ed. Ara Sarafian, Princeton 2004

Mujir al-Din, *Histoire de Jerusalem et d»Hebron: Fragments de la Chronique de Mujir al-Din*, ed. şi trad. Henry Sauvaire, Paris 1876
Al-Muqaddasi, A *Description of Syria Including Palestine*, ed. şi trad. Guy Le Strange, Londra 1896
Nashashibi, Nasser Eddin, *Jerusalem's Other Voice: Ragheb Nashashibi and Moderation in Palestinian Politics 1920–1948*, Exeter 1990
Nasir-i-Khusrau, *Diary of a Journey through Syria and Palestine*, ed. şi trad. Guy Le Strange, Londra 1893
Niccolo of Poggibonsi, A *Voyage Beyond the Sea 1346–50*, trad. T. Bellorini şi E. Hoade, Ierusalim 1945
Noor, Queen of Jordan, *Leap of Faith*, Londra 2003
Nusseibeh, Hazem Zaki, *The Jerusalemites:* A *Living Memory*, Nicosia/Londra 2009
Nusseibeh, Sari, împreună cu Anthony David, *Once Upon a Country:* A *Palestinian Life*, Londra 2007
Oz, Amos, *My Michael*, Londra 1984
Oz, Amos, *A Tale of Love and Darkness*, Londra 2005
Papen, Franz von, *Memoirs*, Londra 1952
Parsons, Levi, *Dereliction and Restoration of the Jews:* A *Sermon, Sabbath Oct 31 1819*, Boston 1819
Parsons, Levi, *Memoir of Rev. Levi Parsons*, New York 1977
Peters, F. E (ed.), *Jerusalem: The Holy City in the Eyes of Chroniclers, Visitors, Pilgrims and Prophets from the Days of Abraham to the Beginning of Modern Times*, Princeton 1985
Peters, F. E. (ed.), *The First Crusade: Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials*, Philadelphia 1998 Philo, *Works*, trad. F. H. Colson, Cambridge MA 1962
Pliny the Elder, *Historia Naturalis*, trad. H. T. Riley, Londra 1857
Plutarch, *Makers of Rome*, Londra 1965
Polybius, *The Histories*, Oxford 2010
Procopius, *Of the Buildings of Justinian*, ed. şi trad. Aubrey Stewart, Londra 1896
Procopius, *The Secret History*, Londra 2007
Rabin, Yitzhak, *The Rabin Memoirs*, Londra 1979
Rasputin, G., *Moi mysli i razmîşlenia: kratkoe opisanie puteşestvia po sviatim mestam i vizvannie im razmîşlenia po religioznim voprosam* (Gândurile şi reflecţiile mele: Scurtă descriere a călătoriei la Locurile Sfinte şi reflecţii pe teme religioase provocate de această călătorie), Petrograd 1915
Raymond of Aguilers, *Le "Liber" de Raymond d'Aguilers*, ed. şi trad. J. H. Hill and L. L. Hill, Paris 1969
Robinson, Edward, *Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia Petraea*, Boston 184i
Rose, John H. Melkon, *Armenians of Jerusalem: Memories of Life in Palestine*, Londra/New York 1993
Saewulf, *Pilgrimage to Jerusalem and the Holy Land*, ed. şi trad. Rt Rev. Bishop of Clifton, Londra 1896
Said, Edward, *Out of Place*, Londra 1999
Samuel, Herbert, *Memoirs*, Londra 1945
Sanderson, John, *The Travels of John Sanderson in the Levant*, ed. W. Forster, Londra 1931
Sandys, George, A *Relation of a Journey begun AD 1610*. Londra 1615
Saulcy, F. de, *Les Derniers Jours de Jerusalem*, Paris 1866
Sebeos, *Histoire d»Heraclius*, trad. F. Macler, Paris 1904

Suchem, Ludolp von, *Description of the Holy Land and the Way Thither*, ed. şi trad. Aubrey Stewart, Londra 1895
Sharon, Ariel, *Warrior: An Autobiography*, New York 1989 Spafford, Bertha, vezi Vester
Stanley, Arthur, *Sinai and Palestine in Connection with their History*, Londra 1856
Storrs, Ronald, *Orientations*, Londra 1939
Suetonius, *The Twelve Caesars*, Londra 1957
Al-Tabari, *Tarikh: The History of al-Tabari*, ed. Y. Yarshater, Albany 1985–98
Tacitus, *The Annals of Imperial Rome*, Londra 1956
Tacitus, *The Histories*, Londra 1964
Thackeray, William, *Notes on a Journey from Cornhill to Grand Cairo*, Londra 1888
Theodorich, *Description of the Holy Places*, ed. şi trad. Aubrey Stewart, Londra 1896
Thomson, William M., *The Land and the Book*, New York 1859
Timberlake, Henry, A *True and Strange Discourse of the Travels of Two English Pilgrims*, Londra 1616/1808
Twain, Mark, *The Innocents Abroad, or the New Pilgrims" Progress*, New York 1911
Usama ibn Munqidh, *The Book of Contemplation: Islam and the Crusades*, ed. şi trad. Paul M. Cobb, Londra 2008
Vester, Bertha Spafford, *Our Jerusalem*, Ierusalim 1988
Vincent, H. and Abel, F. M., *Jerusalem: Recherches de topographie, d»archeologie et d»histoire*, Paris 1912/1926
Volney, C.-F., *Travels through Syria and Egypt*, Londra 1787
Warren, C., *Underground Jerusalem*, Londra 1876
Warren, C. and Conder, C. R., *Survey of Western Palestine*, Ierusalim 1884
Weidenfeld, George, *Remembering my Good Friends*, Londra 1995
Weizmann, Chaim, *Trial and Error*, Londra 1949
Wilkinson, J., *Jerusalem Pilgrims before the Crusades*, Ierusalim 1977
Wilkinson, J., *Egeria's Travels to the Holy Land*, Warminster 1918
William of Tyre, A *History of Deeds Done beyond the Sea*, trad. E. A. Babcock şi A. C. Krey, New York 1943
Wilson, C. *Ordnance Survey of Jerusalem*, Londra 1865
Wilson, C. (ed.), *Palestine Pilgrims Text Society*, ed. Aubrey Stewart, New York 1971
Wright, Thomas, *Early Travels in Palestine*, Mineola NY 1848/2003
Yizhar, S., *Khirbet Khizeh*, Ierusalim 1949
Zakharova, L. G., *Perepiska Imperatora Aleksandra II s Velikim Kniazem Konstantinom Nikolaevichem; Dnevnik Velikogo Kniazia Konstantina Nikolaevicha*. Moscova 1994

Surse secundare

Aaronovitch, David, *Voodoo Histories*, Londra 2009 Abel, F. M., *Histoire de la Palestine*, Paris 1952
Abulafia, David, *Frederick II: A Medieval Emperor*, Londra 2002
Abulafia David, *The Great Sea: A Human History of the Mediterranean*, London 2011
Abu-Manneh, Butros, "The Husaynis: Rise of a Notable Family in 18th-Century Palestine", în David Kushner (ed.), *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Econonic Transformation*, Leiden/Boston 1983
Abu Sway, Mustafa, "Holy Land, Jerusalem and the Aqsa Mosque in Islamic Sources", în Oleg Grabar şi Benjamin Z., Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Achcar, Gilbert, *The Arabs and the Holocaust: The Arab-Israeli War of Narratives*, Londra 2010
Adams, R. J. Q., *Balfour, The Last Grandee*, Londra 2007
Ahimeir, O., şi Bar-Simon-Tov, Y. (editori), *Forty Years in Jerusalem*, Ierusalim 2008
Ahlstrom, Gosta W., *History of Ancient Palestine*, Minneapolis 1993
Al-Alami, Muhammad Ali, "The Waqfs of the Traditional Families of Jerusalem during the Ottoman Period", în Sylvia Auld and Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Al-Khalili, Jim, *The House of Wisdom*, Londra 2010
Allmand, Christopher, *Henry V*, New Haven/Londra 1998
Andrew, Christopher, *Defence of the Realm: The Authorized History of MI5*, Londra 2009
Ansary, Tanim, *Destiny Disrupted: A History of the World through Islamic Eyes*, Londra 2009
Antonius, George, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*, Londra 1938 Archer, Thomas, *Crusade of Richard I*, Londra 1988
Armstrong, Karen, *The First Christian: St Paul's Impact on Christianity*, Londra 1983
Armstrong, Karen, *Muhammad: A Biography of the Prophet*, Londra 2001
Armstrong, Karen, *A History of Jerusalem: One City, Three Faiths*, Londra 2005
Asali, K. J. (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990
Asali, K. J., "The Cemeteries of Ottoman Jerusalem" and "The Libraries of Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Asbridge, Thomas, *The First Crusade: A New History*, Londra 2005
Asbridge, Thomas, *The Crusades: The War for the Holy Land*, Londra 2010
Ascalone, Enrico, *Mesopotamia*, Berkeley 2007
Ashton, Nigel, *King Hussein of Jordan: A Political Life*, Londra 2008
Atallah, Mahmud, "The Architects in Jerusalem in the 10th-11th/16th-17th Centuries", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Auld, Graeme şi Steiner, Margreet, *Ierusalim 1: From Bronze Age to Maccabees*, Cambridge 1996
Auld, Sylvia and Hillenbrand, Robert (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 15171917*, Londra 2000
Avigad, N., *Discovering Jerusalem*, Nashville 1983
Avi-Yonah, Michael, *The Jews of Palestine: A Political History from the Bar Kochba War to the Arab Conquest*, Oxford 1976
Avi-Yonah, Michael, *The Madaba Mosaic Map*, Ierusalim 1954
Azarya, V., *Armenian Quarter of Jerusalem*, Berkeley/Los Angeles/Londra 1984
Bahat, Dan, împreună cu Chaim T. Rubinstein, *Illustrated Atlas of Jerusalem*, New York 1990
Bahat, Dan, "Western Wall Tunnels", în H. Geva (ed.), *Ancient Jerusalem Revealed*, Ierusalim 2000
Bahat, Dan, *The Western Wall Tunnels: Touching the Stones of our Heritage*, Jerusalem 2007
Baldwin, M. W., *Raymond III of Tripoli and the Fall of Jerusalem*, Princeton 1936
Baldwin, M. W. (ed.), *The First Hundred Years*, vol. 1 din K. M. Setton (redactor coordonator), *A History of the Crusades*, Madison WI 1969
Barr, James, *Setting the Desert on Fire: T. E. Lawrence and Britain's Secret War in Arabia 1916–18*, Londra 2006
Barrow, J., *The Life and Correspondence of Admiral Sir William Sidney Smith*, Londra 1848
Bar-Zohar, Michael, *Ben-Gurion*, New York 1977

Bar-Zohar, Michael, *Shimon Peres*, New York 2007
Ben-Ami, Shlomo, *Scars of War, Wounds of Peace: The Arab-Israel Tragedy*, Londra 2005
Ben-Arieh, Y., *Jerusalem in the 19th Century: The Old City*, New York 1984
Ben-Arieh, Y., *Jerusalem in the 19th Century: Emergence of the New City*, Ierusalim 1986
Ben-Arieh, Y., *The Rediscovery of the Holy Land in the 19th Century*, Ierusalim 2007
Ben-Dov, Meir, *The Western Wall*, Ierusalim 1983
Bentwich, Norman and Shaftesley, John M., "Forerunners of Zionism in the Victorian Era", în John M. Shaftesley (ed.), *Remember the Days: Essays on Anglo-Jewish History Presented to Cecil Roth*, Londra 1966
Benvenisti, Meron, *Jerusalem: The Torn City*, Ierusalim 1975
Benvenisti, Meron, *Sacred Landscape: The Buried History of the Holy Land since 1948*, Berkeley 2000
Berlin, Andrea and Overman, J. A., *The First Jewish Revolt: Archaeology, History, and Ideology*, Londra 2002
Bermant, Chaim, *The Cousinhood: The Anglo-Jewish Gentry*, Londra 1971
Bevan, Edwyn, *The House of Seleucus*, Londra 1902
Bevan, Edwyn, *Jerusalem under the High Priests*, Londra 1904
Bianquis, Thierry, "Autonomous Egypt from Ibn Tulun to Kafur 868–969", în Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998
Bickermann, E. J., *Jews in the Greek Age*, Cambridge MA/Londra 1988
Bierman, John and Smith, Colin, *Fire in the Night: Wingate of Burma, Ethiopia and Zion*, Londra 1999
Birley, Anthony R., *Hadrian: the Restless Emperor*, Londra 1997
Blake, R., *Disraeli*, Londra 1967
Blake, R., *Disraeli on the Grand Tour*, Londra 1982
Bliss, F. J. şi Dickie, A., *Excavations at Jerusalem*, Londra 1898
Boas, Adrian, *Crusader Archeology: The Material Culture of the Latin East*, Londra/New York 1999
Boas, Adrian, *Jerusalem in the Time of the Crusades*, Londra/New York 2001
Bosworth, C. E., *The Islamic Dynasties*, Edinburgh 1967
Bowen, Jeremy, *Six Days: How the 1967 War Shaped the Middle East*, Londra 2004
Brenner, Michael, *A Short History of the Jews*, Princeton 2010
Brook, Kevin Alan, *The Jews of Khazaria*, Lanham MD 1999
Brown, David, *Palmerston: A Biography*, Yale 2010
Brown, Frederick, *Flaubert: A Life*, Londra 2007
Burgoyne, Michael Hamilton, împreună cu Richards, D. S., *Mamluk Jerusalem: an Architectural Survey*, Londra 1987
Burgoyne, Michael Hamilton, "1187–1260: The Furthest Mosque (al-Masjid al-Aqsa) under Ayyubid Rule", în Oleg Grabar şi Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009
Burgoyne, Michael Hamilton, "The Noble Sanctuary under Mamluk Rule", în Oleg Grabar şi Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009
Burns, Ross, *Damascus: A History*, Londra 2005
Butcher, Kevin, *Roman Syria and the Near East*, Londra 2003
Campbell Jr, Edward F., "A Land Divided: Judah and Israel from the Death of Solomon to the Fall of Samaria", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Carswell, John, "Decoration of the Dome of the Rock", în Sylvia Auld, şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Cesarani, David, *Major Farran's Hat: Murder, Scandal, and Britain's War against Jewish Terrorism 1945–8*, Londra 2009

Chamberlain, Michael, "The Crusader Era and the Ayyubid Dynasty", în Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998

Cline, Eric H., *Jerusalem Besieged: From Ancient Canaan to Modern Israel*, Ann Arbor 2004

Cogan, Mordecai, "Into Exile: From the Assyrian Conquest of Israel to the Fall of Babylon", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Cohen, A. şi Baer, G. (editori), *Egypt and Palestine: A Millennium of Association (868—1948)*, Jerusalem 1984

Cohen, Amnon, *Palestine in the 18th Century*, Ierusalim 1973

Cohen, Amnon, *Jewish Life under Islam: Jerusalem in the 16th Century*, Cambridge MA/ Londra 1984

Cohen, Amnon, *Economic Life in Ottoman Jerusalem*, Cambridge 2002

Cohen, Amnon, "i517–1917 Haram-al-Sherif: The Temple Mount under Ottoman Rule", în Oleg Grabar şi Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Cohn, Norman, *The Pursuit of the Millennium: Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*, Londra 1958/1993 Conrad, L., "The Khalidi Library", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000 Coogan, Michael, "In the Beginning: The Earliest History", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Coogan, Michael (ed.) *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Couasnon, Charles, *The Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem*, Londra 1974

Coughlin, Con, A *Golden Basin Full of Scorpions: The Quest for Modern Jerusalem*, Londra 1997

Courret, A., *La Prise de Jeerusalem par les Perses*, Orleans 1876

Curtis, J. E. and Reade, J. E. (editori), *Art and Empire: Treasures from Assyria in the British Museum*, Londra 1995

Cust, L. G. A., *The Status Quo in the Holy Place*, Ierusalim 1929

Dalrymple, William, *From the Holy Mountain:* A *Journey in the Shadow of Byzantium*, Londra 1998

Daly, M. W. (ed.), *Modern Egypt from 1517 to the End of the Twentieth Century*, vol 2 of *The Cambridge History of Egypt*, Cambridge 1998

Dan, Yaron, "Circus Factions in Byzantine Palestine", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 1. Ierusalim 1981

Daniel-Rops, Henri, *Daily Life in Palestine at the Time of Christ*, Londra 1962

Dankoff, Robert, *An Ottoman Mentality: The world of Evliya Celebi*, Leiden/Boston 2006

De Vaux, Ronald, *Ancient Israel: Its Life and Institutions*, New York/Londra 1961

Donner, Fred M., *The Early Islamic Conquests*, Princeton 1981

Donner, Fred M., *Muhammad and the Believers: At the Origins of Islam*, Cambridge MA 2010

Donner, H., *The Mosaic Map ofMadaba: An Introductory Guide*, Kampen 1992

Douglas, David C. *William the Conqueror*, New Haven/Londra 1964

Dow, Martin, "The Hammams of Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City*, 1517–1917, Londra 2000

Drory, J., "Jerusalem during the Mamluk Period", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 1, Ierusalim 1981

Duri, Abdul Aziz, "Jerusalem in the Early Islamic Period", în K. J. Asali (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990

Egremont, Max, *Balfour*, Londra 1980

Elior, Rachel, «From Priestly and Early Christian Mount Zion to Rabbinic Temple Mount», în Oleg Grabar și Benjamin Z. Kedar (editori) *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Ellenblum, Ronnie, *Crusader Castles and Modern Histories*, Cambridge 2007

Ellis, Kirsten, *Star of the Morning: The Extraordinary Life of Lady Hester Stanhope*, Londra 2008

Elon, Amos, *Herzl*, New York 1975

Elon, Amos, *Jerusalem: A City of Mirrors*, Londra 1991

Farrokh, Kaveh, *Shadows in the Desert: Ancient Persia at War*, Londra 2007

Ferguson, Niall, *The World's Banker: The History of the House of Rothschild*, Londra 1998

Figes, Orlando, *Crimea: the Last Crusade*, Londra 2010.

Finkel, Caroline, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300–1923*, Londra 2005

Finkel, I. L. și Seymour, M. J., *Babylon: Myth and Reality*, Londra 2008

Finkelstein, Israel și Silberman, Neil Asher, *The Bible Unearthed: Archeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of its Sacred Text*, New York 2002

Finucane, R., *Soldiers of the Faith*, Londra 1983

Fischel, Walter J., *Ibn Khaldun and Tamerlane*, Berkeley 1952

Folda, Jaroslav, *Crusader Art: The Art of the Crusaders in the Holy Land 1099–1291*, Farnham 2008

Folda, Jaroslav, *Crusader Art in the Holy Land: From the Third Crusade to the Fall of Acre*, Cambridge 2005

Ford, Roger, *Eden to Armageddon: World War I in the Middle East*, Londra 2009

Franken, H. J., "Jerusalem in the Bronze Age", în K. J. Asali, (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990

Fraser, Flora, *The Unruly Queen: The Life of Queen Caroline*, Londra 1997

Freely, John, *Storm on Horseback: Seljuk Warriors of Turkey*, Londra 2008

Freeman, Charles, A *New History of Early Christianity*, New Haven 2009

Freeman, Charles, *Holy Bones, Holy Dust*, New Haven 2011

Frenkel, Miriam, "The Temple Mount in Jewish Thought", în Oleg Grabar și Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Friedman, Thomas L., *From Beirut to Jerusalem*, New York 1989

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, New York 1989

Garcin, J. C., "The Regime of the Circassian Mamluks", în Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998

Gelvin, James, *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*, Berkeley 1998

Geniesse, Jane Fletcher, *American Priestess: The Extraordinary Story of Anna Spafford and the American Colony in Jerusalem*, New York 2008

Geva, H. (ed.), *Ancient Jerusalem Revealed*, Ierusalim 2000

Gibb, Hamilton A. R., "The Career of Nur-ad-Din", în A *History of the Crusades*, vol. 1: *The First Hundred Years*, ed. M. W. Baldwin, Madison WI 1969–89

Gibb, Hamilton, A. R., "Zengi and the Fall of Edessa", în *A History of the Crusades*, vol. 1: *The First Hundred Years*, ed. M. W. Baldwin, Madison WI 1969–89
Gibson, Shimon, *The Final Days of Jesus*, New York 2009
Gil, Moshe, "Aliyah and Pilgrimage in Early Arab Period", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 3, Ierusalim 1983
Gil, Moshe, A *History of Palestine*, Cambridge 1992
Gilbert, Martin, *Jerusalem: Illustrated History Atlas*, Londra 1977
Gilbert, Martin, *Jerusalem: Rebirth of a City*, Londra 1985
Gilbert, Martin, *Churchill: A Life*, Londra 1991
Gilbert, Martin, *Jerusalem in the Twentieth Century*, Londra 1996
Gilbert, Martin, *Israel: A History*, Londra 1998
Gilbert, Martin, *Churchill and the Jews*, Londra 2007
Gilbert, Martin, *In Ishmael's House:* A *History of the Jews in Muslim Lands*, Londra/New Haven 2010
Gillingham, John, *Richard I*, Londra 1999
Glass, Charles, *Tribes with Flags: A Journey Curtailed*, Londra 1990
Glass, Charles, *The Tribes Triumphant: Return Journey to the Middle East*, Londra 2010
Goitein, S. D., A *Mediterranean Society*, 5 vol., Berkeley 1967–88
Goitein, S.D., "Jerusalem in the Arab Period 638^099", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 2, Ierusalim 1982
Goldhill, Simon, *The Temple of Jerusalem*, Londra 2005
Goldhill, Simon, *Jerusalem: A City of Longing*, Londra/Cambridge MA 2008
Goldsworthy, Adrian, *Antony and Cleopatra*, Londra 2010
Goodman, Martin, *Rome and Jerusalem: The Clash of Ancient Civilisations*, Londra 2007
Gorton, T. J. şi A. F. (eds.), *Lebanon Through Writers" Eyes*, Londra 2009
Grabar, Oleg, *The Shape of the Holy: Early Islamic Jerusalem*, Princeton 1996
Grabar, Oleg, *The Dome of the Rock*, Cambridge MA 2006
Grabar, Oleg, *Jerusalem*, Aldershot 2005
Grabar, Oleg şi Kedar, Benjamin Z. (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin, Texas 2009
Grabbe, Lester L., *Ancient Israel*, New York 2007
Grabbe, Lester L., *Good Kings and Bad Kings: The Kingdom of Judah in the Seventh Century BCE*, Londra 2007
Grant, Michael, *Herod the Great*, New York 1971
Grant, Michael, *Cleopatra*, Londra 1972
Grant, Michael, *History of Ancient Israel*, Londra 1984
Grant, Michael, *Emperor Constantine*, Londra 1993
Green, Abigail, *Moses Montefiore: Jewish Liberator, Imperial Hero*, Londra 2010
Greenberg, Raphael and Keinan, Adi, *Present Past ofIsraeli-Palestinian Conflict: Israeli Archaeology in the West Bank and East Jerusalem since 1967*, Tel Aviv 2007
Grigg, J. *Lloyd George: War Leader*, Londra 2002
Haag, Michael, *The Templars: History and Myth*, Londra 2008
Hackett, Jo Ann, "There Was No King in Israel: The Era of the Judges", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998
Hadi, Mahdi Abdul, *Dialogue on Jerusalem*, PASSIA Meetings 1990–1998, Ierusalim 1998
Hadi, Mahdi Abdul, *100 Years of Palestinian History: A 20th Century Chronology*, Ierusalim 2001/2005

Hadi, Mahdi Abdul, *Palestinian Personalities: A Biographical Dictionary*, Ierusalim 2005
Halpern, Ben, A *Clash of Heroes: Brandeis, Weizmann and American Zionism*, New York, 1987
Hamilton, Bernard, *The Leper King and his Heirs: Baldwin IV and the Crusader Kingdom of Jerusalem*, Cambridge 2000 Hamilton, R. W., *The Structural History of the Aqsa Mosque: A Record of Archaeological Gleanings from the Repairs of 1938–42.* Ierusalim/Londra/ Oxford 1949
Hare, David, *Via Dolorosa*, Londra 1998
Harrington, D., *The Maccabee Revolt: Anatomy of a Biblical Revolution*, Wilmington DE 1988
Hassan bin Talal, Crown Prince of Jordan, A *Study on Jerusalem*, Londra 1979 Hassan, Isaac, "Muslim Literature in Praise of Jerusalem", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 1, Ierusalim 1981
Hawari, M., "The Citadel (Qal"a) in the Ottoman Period: An Overview", în Sylvia Auld și Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Hawting, G. R., *The First Dynasty of Islam: The Umayyad Caliphate, AD 661–750*, Londra 2000
Heaton, E. W., *Everyday Life in Old Testament Times*, Londra 1956
Herf, Jeffrey, *Nazi Propaganda for the Arab World*, New Haven 2009
Herrin, Judith, *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*, Londra 2007 Hillenbrand, Carole, *The Crusades: Islamic Perspectives*, New York 2000
Hintlian, George, "The First World War in Palestine and Msgr. Franz Fellinger", în Marian Wrba (ed.), *Austrian Presence in the Holy Land in the 19th and Early 20th Century*, Tel Aviv 1996
Hintlian, George, "Commercial Life of Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld și Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Hintlian, Kevork, *History of the Armenians in the Holy Land*, Ierusalim 1989
Hintlian, Kevork, "Travellers and Pilgrims in the Holy Land: The Armenian Patriarchate of Jerusalem in 17th and 18th Century", în Anthony O'Mahony (ed.), *The Christian Heritage in the Holy Land*, Londra 1995
Hirst, David, *The Gun and the Olive Branch*, Londra 2003
Hiyari, M. A., "Crusader Jerusalem", în K. J. Asali (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990
Hoffmeier, J. K., *The Archaeology of the Bible*, Londra 2008
Holbl, Gunther, *A History of the Ptolemaic Empire*, Londra 2001
Holland, Tom, *Persian Fire: The First World Empire, Battle for the West*, Londra 2005
Holland, Tom, *Millennium: The End of the World and the Forging of Christianity*, Londra 2008
Hopwood, Derek *The Russian Presence in Syria and Palestine 1843–1914: Church and Politics in the Near East*, Oxford 1969
Hourani, Albert, *The Emergence of the Modern Middle East*, Berkeley/Los Angeles 1981
Hourani, Albert, *History of the Arab Peoples*, Londra 2005
Housley, Norman, *Fighting for the Cross: Crusading to the Holy Land*, Londra/New Haven 2008
Howard, Edward, *The Memoirs ofSir Sidney Smith*, Londra 2008
Hudson, M. C., "Transformation of Jerusalem", în K. J. Asali (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990

Hummel, Ruth and Thomas, *Patterns of the Sacred: English Protestant and Russian Orthodox Pilgrims of the Nineteenth Century*, Ierusalim 1995

Hummel, Ruth Victor-, "Culture and Image: Christians and the Beginning of Local Photography in 19th Century Ottoman Palestine", în Anthony O"Mahony (ed.), *The Christian Heritage in the Holy Land*, Londra 1995

Hummel, Ruth, "Imperial Pilgrim: Franz Josef□s Journey to the Holy Land in 1869", în Marian Wrba, (ed.), *Austrian Presence in the Holy Land in the 19th and Early 20th Century*, Tel Aviv 1996

Hummel, Ruth Victor-, "Reality, Imagination and Belief: Jerusalem in Photography", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Humphreys, R. Stephen, *From Saladin to the Mongols: The Ayyubids of Damascus 11931260*, Albany 1977

Humphreys, R. Stephen, *Muawiya ibn Abi Sufyan: From Arabia to Empire*, Oxford 2006

Huneidi, Sahar şi Khalidi, Walid, *A Broken Trust: Herbert Samuel, Zionism and the Palestinians*, Londra 1999

Hurowitz, V. A., "Tenth Century to 586 BC: House of the Lord", în Oleg Grabar şi Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Irwin, Robert, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250—1382*, Carbondale and Edwardsville IL 1986

James, Lawrence, *Golden Warrior: The Life and Legend of Lawrence of Arabia*, New York 1993

Jeffery, Keith, *MI6: History of the Secret Intelligence Service 1909–1949*, Londra 2010

Johnson, Paul, *History of the Jews*, Londra 1987

Joudah, A. H., *Revolt in Palestine in the Eighteenth Century: The Era of Shaykh Zahir al- Umar*, Princeton 1987

Al-Jubeh, Nazmi, "Basic Changes But Not Dramatic: Al-Haram al-Sherif in the Aftermath of 1967", în Oleg Grabar şi Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Kaegi, Walter, *Heraclius: Emperor of Byzantium*, Cambridge 2003

Kaplony, Andreas, "The Mosque of Jerusalem", în Oleg Grabar şi Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Kark, Ruth, *American Consuls in the Holy Land 1932–1914*, Ierusalim 1994

Karsh, Efraim, *Palestine Betrayed*, New Haven 2010

Karsh, Efraim and Karsh, Inari, *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East 1789–1923*, Cambridge MA 2001

Kasmieh, Khairia, "The Leading Intellectuals of Late Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Kedar, Benjamin Z. (ed.), *Jerusalem in the Middle Ages: Selected Papers*, Ierusalim 1979 Kedar, Benjamin Z., "A Commentary on the Book of Isaiah Ransomed from the Crusaders", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 2, Ierusalim 1982

Kedar, Benjamin Z. (ed.), *The Horns ofHattin*, Londra 1992.

Kedar, Benjamin Z, Mayer H. E. and Smail, R. C. (editori), *Outremer: Studies in the History of the Crusading Kingdom offerusalem, Presented to Joshua Prawer*, Ierusalim 1982 Kedar, Benjamin Z. and Pringle, Denys, "1099–1187: The Lord's Temple (Templum Domini) and Solomon's Palace (Palatium Salominis)", în Oleg Grabar şi Benjamin Z. Kedar

(editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009 Kedourie, Elie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Correspondence and its Interpretations*, Cambridge 1976 Kennedy, Hugh, *Armies of the Caliphs*, Londra 2001

Kennedy, Hugh, *The Court of the Caliphs: The Rise and Fall of Islam's Greatest Dynasty*, Londra 2004

Kennedy, Hugh, *The Great Arab Conquests: How the Spread ofIslam Changed the World We Live In*, Londra 2007 Kenyon, K. M., *Digging Up Jerusalem*, Londra 1974

Khalidi, Rashid, *British Policy towards Syria and Palestine 1906–14*, Londra 1980 Khalidi, Rashid, *Palestinian Identity: The Construction ofModern National Consciousness*, New York 1998

Khalidi, Rashid, "Intellectual Life in Late Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld și Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Khalidi, Rashid, *The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood*, Londra 2009

Khalidi, Walid, *From Haven to Conquest: readings in Zionism and the Palestinian Problem until 1948*, Beirut 1987

Khoury, Philip S., *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 18601920*, Cambridge 2003

Kister, Meir, "A Comment on the Antiquity of Traditions Praising Jerusalem", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 1, Ierusalim 1981

Kokkinos, Nikos, *The Herodian Dynasty: Origins, Role in Society and Eclipse*, Sheffield 1998

Kollek, Teddy și Pearlman, Moshe, *Jerusalem, Sacred City of Mankind:* A *History of Forty Centuries*, Ierusalim 1968

Kraemer, Joel L., *Maimonides: The Life and World of One of Civilisation's Greatest Minds*, New York 2008

Kramer, Gudrun, A *History of Palestine: From the Ottoman Conquest to the Founding of the State of Israel*, Princeton 2008

Kroyanker, David, *Jerusalem Architecture*, New York 1994

Kushner, David (ed.), *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*, Leiden/Boston 1983

La Guardia, Anton, *Holy Land, Unholy War*, Londra 2001

Lane Fox, Robin, *Alexander the Great*, Londra 1973

Lane Fox, Robin, *The Unauthorized Version: Truth and Fiction in the Bible*, Londra 1991

Leach, John, *Pompey the Great*, Londra 1978

LeBor, Adam, *City of Oranges: Arabs and Jews in Jaffa*, Londra 2006

Leith, Mary Joan Winn, "Israel among the Nations: The Persian Period", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Levine, Lee I. (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land ofIsrael*, Ierusalim 1981–1983

Levy, Y., "Julian the Apostate and the Building of the Temple", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 3, Ierusalim 1983

Lewis, Bernard, *The Arabs in History*, New York 1966

Lewis, Bernard, *The Middle East*, Londra 1995

Lewis, David Levering, *God's Crucible: Islam and the Making of Europe 570–1215*, New York 2010

Lewis, Donald M., *The Origins of Christian Zionism: Lord Shaftesbury and Evangelical Support for a Jewish Homeland*, Cambridge 2009

Lewis, Geoffrey, *Balfour and Weizmann: The Zionist, the Zealot and the Declaration which Changed the World*, Londra 2009

Lewis, Geoffrey, "An Ottoman Officer in Palestine 1914–1918", în David Kushner (ed.), *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*, Leiden/Boston 1983

Lincoln, W. Bruce, *Nicholas I*, Londra 1978

Little, Donald P., "Jerusalem under the Ayyubids and Mamluks", în K. J. Asali (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990

Little, Donald P., "i260-i5i6: The Noble Sanctuary under Mamluk Rule", în Oleg Grabar și Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Loupo, Yakov și Chen, Nitzan, "The Ultra-Orthodox", în O. Ahimeir and Y. Bar-Simon-Tov (editori), *Forty Years in Jerusalem*, Ierusalim 2008

Lubetski, Meir (ed.), *New Seals and Inscriptions, Hebrew, Idumean and Cuneiform*, Sheffield 2007

Luke, Harry Charles and Keith-Roach, Edward, *The Handbook of Palestine*, Londra 1922

Lyons, Jonathan, *House of Wisdom*, Londra 2009

Lyons, M. C. and Jackson, D. E. P., *Saladin: Politics of Holy War*, Cambridge 1982 Maalouf, Amin, *Crusades through Arab Eyes*, Londra 1973 McCullough, David, *Truman*, New York, 1992

MacCulloch, Diarmaid, *A History of Christianity: The First Three Thousand Years*, Londra 2010

Mackowiak, P. A., *Post Mortem: Solving History's Great Medical Mysteries*, New York 2007

McLynn, Frank, *Lionheart and Lackland*, Londra 2008

McLynn, Frank, *Marcus Aurelius: Warrior, Philosopher, Emperor*, Londra 2009

McMeekin, Sean, *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power, 1898–1918*, Londra 2010

MacMillan, Margaret, *Peacemakers: The Paris Peace Conference of1919 and its Attempt to End War*, Londra 2001

Mamluk Art: Splendour and Magic of the Sultans, Museum with No Frontiers, Cairo 2001

Mann, J., *The Jews in Egypt and Palestine under the Fatimid Caliphs*, 2 vol., New York 1970

Manna, Adel, *Liwa"al Qudsfi Awasit al Ahd al othmani al idarah wa al mujtama mundhu awasit al qarn al thamin ashar hatta hamlat Mohammad Ali Basha sanat 1831* (Districtul Ierusalimului în perioada otomană de mijloc: Administrarea și societatea, de la mijlocul secolului al XVIII-lea la Campania lui Mahomed Ali Pașa din 1831), Ierusalim 2008

Mansel, Philip, *Levant: Splendour and Catastrophe the Mediterranean*, Londra 2010

Mansel, Philip, *Asmahan: Siren of the Nile* (manuscris nepublicat)

Maoz, M. (ed.), *Studies on Palestine during the Ottoman Period*, Ierusalim 1975

Marcus, Amy Dockser, *Ierusalim 1913: Origins of the Arab-Israeli Conflict*, New York 2007

Mattar, Philip, *The Mufti of Jerusalem: Al-Hajj Amin al-Hussayni and the Palestinian National Movement*, New York 1988

Mazar, Benjamin, *The Mountain of the Lord*, New York 1975

Mazar, Benjamin, "Jerusalem in Biblical Times", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land ofIsrael*, vol. 2, Ierusalim 1982

Mazower, Mark, *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews*, Londra 2005

Mazza, Roberto, *Jerusalem from the Ottomans to the British*, Londra 2009

Mendenhall, G. E., "Jerusalem from M00-63 BC", în K. J. Asali (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990

Merkley, P. C., *The Politics of Christian Zionism 1891–1948*, Londra 1998

Meyer, Karl E. and Brysac, S. B., *Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East*, New York 2008

Meyers, Carol, "Kinship and Kingship: The Early Monarchy", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998

Miles, Richard, *Carthage Must Be Destroyed*, Londra 2009

Miles, Richard, *Ancient Worlds: The Search for the Origins of Western Civilization*, Londra 2010

Mitchell, T. C., *The Bible in the British Museum*, Londra 1998

Morris, Benny, *The Road to Jerusalem: Glubb Pasha, Palestine and the Jews*, Londra 2002

Morris, Benny, *1948: A History of the First Arab-Israeli War*, Londra 2008

Murphy-O'Connor, J., *The Holy Land: An Archaeological Guide*, Oxford 1986

Murray, Alan V., *Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, Farnham 2009

Myres, David, "An overview of the Islamic Architecture of Ottoman Jerusalem", "Restorations on Masjid Mahd Isa (the Cradle of Jesus) during the Ottoman Period", "Al- Imara al-Amira, The Charitable Foundation of Khassaki Sultan" and "A Grammar of Ottoman Ornament in Jerusalem", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Nashashibi, Nasser Eddin, *Jerusalem's Other Voice: Ragheb Nashashibi and Moderation in Palestinian Politics 1920–1948*, Exeter 1990

Al-Natsheh, Yusuf Said, "The Architecture of Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000

Netanyahu, Benzion, *The Origins of the Inquisition in Fifteenth-Century Spain*, New York 1995

Neuwirth, Angelika, "Jerusalem in Islam: The Three Honorific Names of the City", în Sylvia Auld şi Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 15171917*, Londra 2000

Newby, Martine S., *The Shlomo Moussaieff Collection: Byzantine Mould-Blown Glass from the Holy Land*, Londra 2008

Nicault, Catherine (ed.), *Jerusalem, 1850–1948: Des Ottomans aux Anglais, entre coexistence spirituelle et dechirurepolitique*, Paris, 1999

Northrup, Linda S., *From Slave to Sultan: The Career of Al-Mansur Qalawun and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678–689 A.H./1279–1290 A.D.)*, Wiesbaden 1998

Northrup, Linda S., "The Bahri Mamluk Sultanate", în Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998

Norwich, John Julius, *Byzantium: The Early Centuries*, Londra 1988

Nusseibeh, Sari, "The Haram al-Sharif", în Oleg Grabar şi Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009

Obenzinger, Hilton, *American Palestine: Melville, Twain and the Holy Land Mania*, Princeton 1999

Olmstead, A. T., *History of the Persian Empire*, Chicago 1948

O'Mahoney, Anthony, *Christian Heritage in the Holy Land*, Londra 1995

Opper, Thorsten, *Hadrian: Empire and Conflict*, Londra 2008

Oren, Michael B., *Six Days of War: June 1967 and the Making of the Modern Middle East*, New York 2002

Oren, Michael B., *Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East 1776 to the Present*, New York 2007
Ott, Claudia, "Songs and Musical Instruments", în Sylvia Auld și Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Pappe, Ilan, *The Rise and Fall of a Palestinian Dynasty: The Husaynis, 1700–1948*, Londra 2010
Pappe, Ilan, *The Making of the Arab-Israeli Conflict 1947–51*, Londra 1994
Pappe, Ilan, *History of Modern Palestine: One Land, Two Peoples*, Londra 2006
Pappe, Ilan, *Ethnic Cleansing ofPalestine*, Londra 2007
Peters, F. E., *Jesus and Muhammad: Parallel Tracks, Parallel Lives*, Oxford 2010, vezi surse principale
Parfitt, Tudor, *The Jews of Palestine 1800–82*, Londra 1987
Patrich, J., "538 BCE-70 CE: The Temple (Beyt ha-Miqdash) and its Mount", în Oleg Grabar și Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009
Perowne, Stewart, *Herod the Great*, Londra 1956
Perowne, Stewart, *The Later Herods*, Londra 1958
Peters, F. E., *The Distant Shrine: Islamic Centuries in Jerusalem*, New York 1993
Petry, Carl F. (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998
Phillips, Jonathan, *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom*, Londra 2007
Phillips, Jonathan, *Holy Warriors: A Modern History of the Crusades*, Londra 2009
Pitard, Wayne T., "Before Israel: Syria-Palestine in the Bronze Age", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998
Plokhy, S. M., *Yalta: The Price ofPeace*, New York 2010
Pocock, Tom, *A Thirst for Glory: The Life of Admiral Sir Sidney Smith*, Londra 1996
Pollock, John, *Kitchener: Saviour of the Realm*, Londra 2001
Prawer, Joshua, *The Latin Kingdom ofJerusalem*, Londra 1972
Prawer, Joshua, *The History of the Jews in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Oxford 1988
Prestwich, Michael, *Edward I*, New Haven/Londra 1988
Pringle, Denys, *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem: A Corpus*, Cambridge 1993–1999
Rabinowitz, E., *Justice Louis D. Brandeis: The Zionist Chapter of his Life*, New York 1968
Rafeq, Abdul-Karim, *The Province of Damascus 1723–83*, Beirut 1966
Rafeq, Abdul-Karim, "Political History of Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld și Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Rafeq, Abdul-Karim, "Ulema of Ottoman Jerusalem", în Sylvia Auld și Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Raider, M. A., *The Emergence of American Zionism*, New York 1998
Read, Piers Paul, *The Templars*, Londra 1999
Redford, Donald P., *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, Princeton 1992
Redmount, Carol A., "Bitter Lives: Israel in and out of Egypt", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998
Reich, Ronny, Avni, Gideon and Winter, Tamar, *The Jerusalem Archeological Park*, Ierusalim 1999
Reiter, Y. and Seligman, J., "Al-Haram al-Sherif/Temple Mount (Har ha-Bayit) and the Western Wall", în Oleg Grabar și Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009
Richardson, Peter, *Herod the Great: King of the Jews, Friend of the Romans*, New York 1999

Ridley, Jane, *Young Disraeli*, Londra 1995
Riley-Smith, Jonathan, *The Knights of St John in Jerusalem and Cyprus 1050–1310*, Londra 1967
Riley-Smith, Jonathan, *The Feudal Nobility and the Kingdom of Ierusalim 1174–1277*, Londra 1973
Riley-Smith, Jonathan, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, Londra 1987
Riley-Smith, Jonathan, *The Crusades:* A *Short History*, Londra 2005
Roaf, Susan, "Life in 19th-Century Jerusalem", în Sylvia Auld și Robert Hillenbrand (editori), *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517–1917*, Londra 2000
Robinson, Chase F., *Abd al-Malik*, Oxford 2007 Rogan, Eugene, *The Arabs: A History*, Londra 2009
Rogerson, Barnaby, *The Heirs of the Prophet Muhammad and the Roots of the Sunni- Shia Schism*, Londra 2006
Rohl, John C. G., *The Kaiser and his Court*, Cambridge 1987
Rohl, John C. G., *Wilhelm II: The Kaiser's Personal Monarchy 1888–1900*, Cambridge 2004
Rood, Judith, *Sacred Law in the Holy City: The Khedival Challenge to the Ottomans as Seen from Jerusalem, 1829–1841*, Leyden/Boston 2004
Rose, Norman, *A Senseless Squalid War: Voices from Palestine 1945–1948*, Londra 2009
Rose, Norman, *Chaim Weizmann:* A *Biography*, Londra 1986
Roth, Cecil, *The House of Nasi: The Duke of Naxos*, Philadelphia 1948
Roux, G., *Ancient Iraq*, Londra 1864
Royle, Trevor, *Glubb Pasha*, Londra 1992
Rozen, Minna, "Pedigree Remembered, Reconstructed, Invented: Benjamin Disraeli between East and West", in Martin Kramer (ed.), *The Jewish Discovery of* Islam, Tel Aviv 1999
Rozen, Minna, "The Relations between Egyptian Jewry and the Jewish Community of Jerusalem in the 17th Century", în A. Cohen și G. Baer (editori), *Egypt and Palestine:* A *Millennium of Association (868–1948)*, Ierusalim 1984
Rozen, Minna, *Jewish Identity and Society in the Seventeenth Century: Reflections on the Life and Works of Refael Mordekhai Malki*, Tubingen 1992
Rubin, Zeev, "Christianity in Byzantine Palestine — Missionary Activity and Religious Coercion", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 3, Ierusalim 1983
Ruderman, David B., *Early Modern Jewry:* A *New Cultural History*, Princeton NJ
Runciman, Steven, A *History of the Crusades*, 3 vols, Cambridge 1951–4
Sabbagh, Karl, *Palestine:* A *Personal History*, Londra 2006
Said, Edward, *Orientalism*, New York 1978
Sand, Shlomo, *The Invention of the Jewish People*, Londra 2009
Sanders, Paula A., "The Fatimid State", în Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998
Sanders, Ronald, *The High Walls of Jerusalem: A History of the Balfour Declaration and the Birth of the British Mandate for Palestine*, Londra 1989
Sartre, Maurice, *The Middle East under Rome*, Cambridge MA 2005
Satloff, Robert, *Among the Righteous: Lost Stories from the Holocaust's Long Reach into Arab Lands*, Londra 2007
Sattin, Anthony, A *Winter on the Nile: Florence Nightingale, Gustave Flaubert and the Temptations of Egypt*, Londra 2010
Scammell, Michael, *Koestler: The Indispensable Intellectual*, Londra 2010
Schafer, Peter, *The History of the Jews in the Greco-Roman World*, Londra 1983

Schneer, Jonathan, *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict*, Londra 2010
Scholch, A., "Jerusalem in the 19th Century", în K. J. Asali (ed.), *Jerusalem in History*, New York 1990
Scholem, G., *Major Trends in Jewish Mysticism*, New York 1961
Scholem, G., *Sabbatai Zevi: The Mystical Messiah*, Princeton 1973
Schreiber, Nicola, *Cypro-Phoenician Pottery of the Iron Age*, Leiden/Boston 2003
Schur, Nathan, *Napoleon in the Holy Land*, Londra 1999
Schurer, E., *History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, Edinburgh 1973/1979
Schwartz, Daniel, "Josephus, Philo and Pontius Pilate", în Lee I. Levine (ed.), *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 3, Ierusalim 1983
Schwartz, Daniel, *Agrippa the First, the Last King of Judaea*, Tubingen 1990
Segev, Tom, *One Palestine Complete: Jews and Arabs under The British Mandate*, Londra 2000
Segev, Tom, *1967: Israel, the War and the Year that Transformed the Middle East*, Londra 2007
Shanks, Hershel, *Jerusalem's Temple Mount*, New York/Londra 2007
Shepherd, Naomi, *The Zealous Intruders: The Western Rediscovery of Palestine*, Londra 1987
Sherman, A. J., *Mandate Days: British Lives in Palestine 1918–48*, Londra 1997
Shindler, Colin, A *History of Modern Israel*, Cambridge 2008 Shindler, Colin, *The Triumph of Military Zionism*, Londra 2010
Shlaim, Avi, *Collusion across the Jordan: King Abdullah, the Zionist Movement and the Partition of Palestine*, New York 1988
Shlaim, Avi, *Lion ofJordan: The Life of King Hussein in War and Peace*, Londra 2007
Shlaim, Avi, *Israel and Palestine*, Londra 2009
Sievers, J., *The Hasmoneans and their Supporters: From Mattathias to the Death of John Hyrcanus*, Atlanta 1990
Silberman, Neil Asher, *Digging for God and Country: Exploration, Archaeology and the Secret Struggle for the Holy Land 1799–1917*, New York 1990
Slater, Robert, *Rabin of Israel*, Londra 1996
Smail, R. C., "The Predicaments of Guy of Lusignan", în Benjamin Z. Kedar, H. E. Mayer and R. C. Smail (editori), *Outremer: Studies in the History of the Crusading Kingdom of Jerusalem, Presented to Joshua Prawer*, Ierusalim 1982
Soskice, Janet, *Sisters of Sinai: How Two Lady Adventurers Found the Hidden Gospels*, Londra 2009
Stager, Lawrence E., "Forging an Identity: The Emergence of Ancient Israel", în Michael Coogan (ed.), *The Oxford History of the Biblical World*, Oxford 1998
Stern, M., "Judaea and her Neighbours in the Days of Alexander Jannaeus", *Jerusalem Cathedra: Studies in the History, Geography and Ethnology of the Land of Israel*, vol. 1, Ierusalim 1981 Stewart, Desmond, *Theodor Herzl*, Londra 1974
Stillman, Norman A., "The Non-Muslim Communities: The Jewish Community", în Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol. 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998 Strathern, Paul, *Napoleon in Egypt*, Londra 2007
Stroumsa, G. G., "Christian Memories and Visions of Jerusalem in the Jewish and Islamic Context", în Oleg Grabar şi Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009
Tabor, James D., *The Jesus Dynasty*, Londra 2006
Tchamkerten, Astrig, *The Gulbenkians in Jerusalem*, Lisbon 2006
Thomas, Hugh, *Rivers of Blood: The Rise of the Spanish Empire*, London 2010

Tibawi, A., *British Interests in Palestine*, Oxford 196i Tibawi, A., *Jerusalem: Its Place in Islam and Arab History*, Beirut 1967
Tibawi, A., *The Islamic Pious Foundations in Jerusalem: Origins, History and Usurpation by Israel*, Londra 1978
Thompson, Thomas L., *The Bible in History: How Writers Create a Past*, Londra 1999
Thubron, Colin, *Jerusalem*, Londra 1986
Treadgold, Warren T., A *History of Byzantine State and Society*, Stanford 1997
Tsafrir, Yoram (ed.), *Ancient Churches Revealed*, Ierusalim 1993
Tsafrir, Yoram, "The Templeless Mountain", în Oleg Grabar şi Benjamin Z. Kedar (editori), *Where Heaven and Earth Meet: Jerusalem's Sacred Esplanade*, Ierusalim/Austin 2009
Tuchman, Barbara, *Bible and Sword*, Londra 1998
Turner, R. V., *Eleanor of Aquitaine*, New Haven 2009
Tyerman, Christopher, *God's War:* A *New History of the Crusades*, Londra 2007
The Umayyads: The Rise of Islamic Art, Museum with No Frontiers, Amman/Vienna 2000
Van Creveld, Martin, *Moshe Dayan*, Londra 2004
Vermes, Geza, *The Dead Sea Scrolls in English*, Londra 1987
Vermes, Geza, *Jesus and the World of Judaism*, Londra 1993
Vermes, Geza, *The Changing Faces of Jesus*, Londra 2000
Vermes, Geza, *The Story of the Scrolls: The Miraculous Discovery and True Significance of the Dead Sea Scrolls*, Londra 2010
Vincent, L. H. şi Abel, F. M., *Jerusalem nouvelle*, Paris 1914–26
Walker, Paul E., «The Ismaili Dawa and Fatimid Caliphate», în Carl F. Petry (ed.), *The Cambridge History of Egypt*, vol 1: *Islamic Egypt 640–1517*, Cambridge 1998
Wallach, Janet, *Desert Queen: The Extraordinary Life of Gertrude Bell*, Londra 1997
Warren, W. L., *King John*, New Haven/Londra 1981
Warwick, Christopher, *Ella: Princess, Saint and Martyr*, Londra 2006
Wasserstein, Bernard, *The British in Palestine: Mandatory Government and the Arab- Jewish Conflict 1917–29*, Oxford 1991
Wasserstein, Bernard, *Herbert Samuel:* A *Political Life*, Oxford 1992
Wasserstein, Bernard, *Divided Jerusalem: The Struggle for the Holy City*, Londra 2001
Watt, W. Montgomery, *Muhammad: Prophet and Statesman*, Oxford 1961
Watt, W. Montgomery, *Muhammad's Mecca: History in the Quran*, Edinburgh 1988
Whitelam, Keith, *The Invention of Ancient Israel: The Silencing of Palestinian History*, Londra 1997
Wickham, Chris, *The Inheritance of Rome:* A *History of Europe from 400 to 1000*, Londra 2009
Wilkinson, J., *Jerusalem Pilgrims before the Crusades*, Warminster 1977
Wilkinson, J., "Jerusalem under Rome and Byzantium", în K. J. Asali, *Jerusalem in History*, New York 1990
Wilkinson, Toby, *The Rise and Fall of Ancient Egypt: The History of a Civilization from 3000 BC to Cleopatra*, Londra 2010
Williams, Hywel, *Emperor of the West: Charlemagne and the Carolingian Empire*, Londra 2010
Wilson, A. N., *Jesus*, Londra 1993
Wilson, A. N., *Paul: The Mind of the Apostle*, Londra 1998
Wrba, Marion, *Austrian Presence in the Holy Land in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Tel Aviv 1996
Ze'evi, Dror, *An Ottoman Century: The District of Jerusalem in the 1600s*, New York 1996

Arbori genealogici

Lista arborilor genealogici:

1. Macabeii: regi și mari preoți (160–37 î.e.n.)
2. Irodienii (37 î.e.n.–100 e.n.)
3. Profetul Mahomed, califii și dinastiile islamice
4. Regii creștini ai Ierusalimului (1099–1291)
5. Dinastia Hașemită (Șerifiană) (1916–prezent)

MACABEII: REGI ȘI MARI PREOȚI
160–37 Î.E.N.

Domnitorii sunt indicați cu litere majuscule. Datele se referă la perioada de domnie.

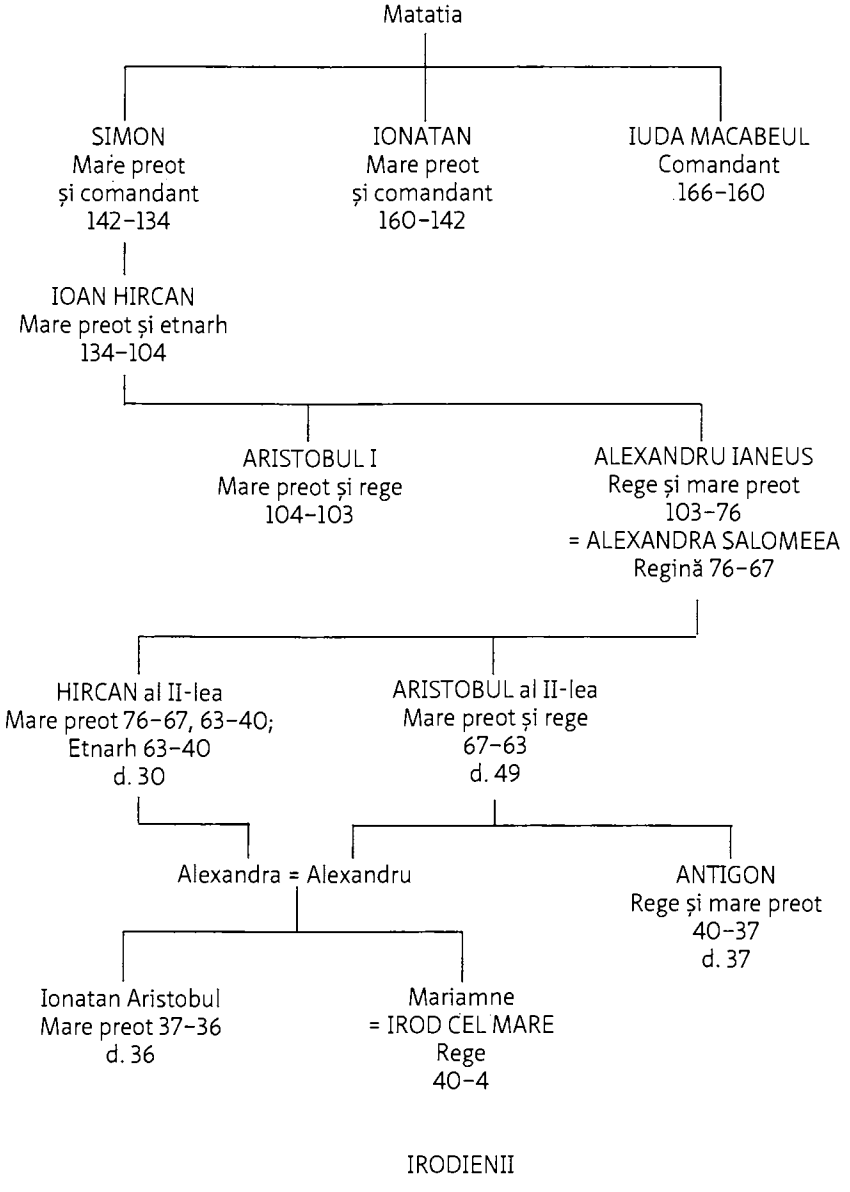

IRODIENII
37 Î.E.N.–100 E.N.

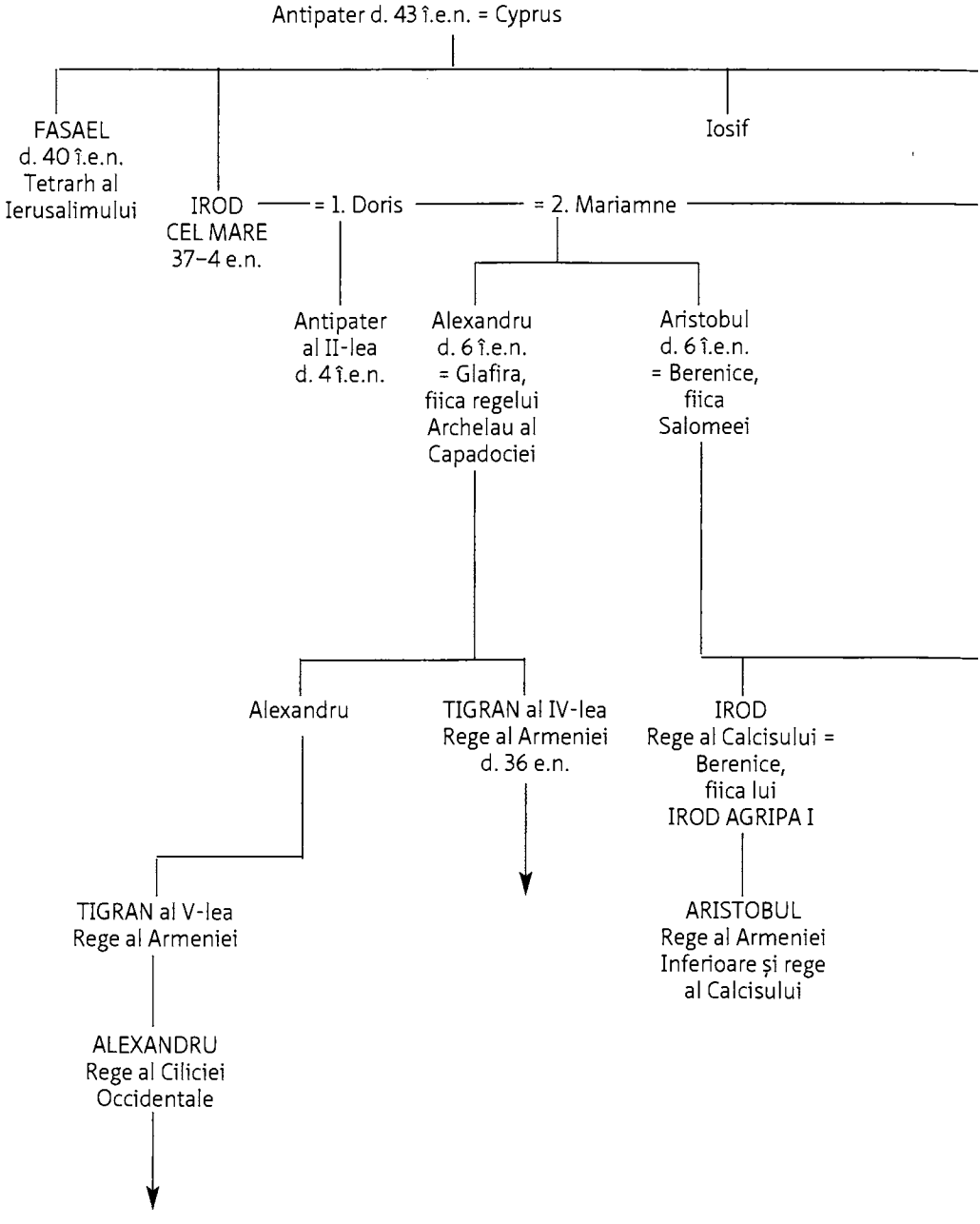

Domnitorii sunt indicați cu litere majuscule.
Datele se referă la perioada lor de domnie.
Acest arbore genealogic cuprinde doar conducătorii Irodieni.
Deoarece Irodienii se căsătoreau frecvent între ei, un arbore genealogic complet ar fi extrem de complicat.

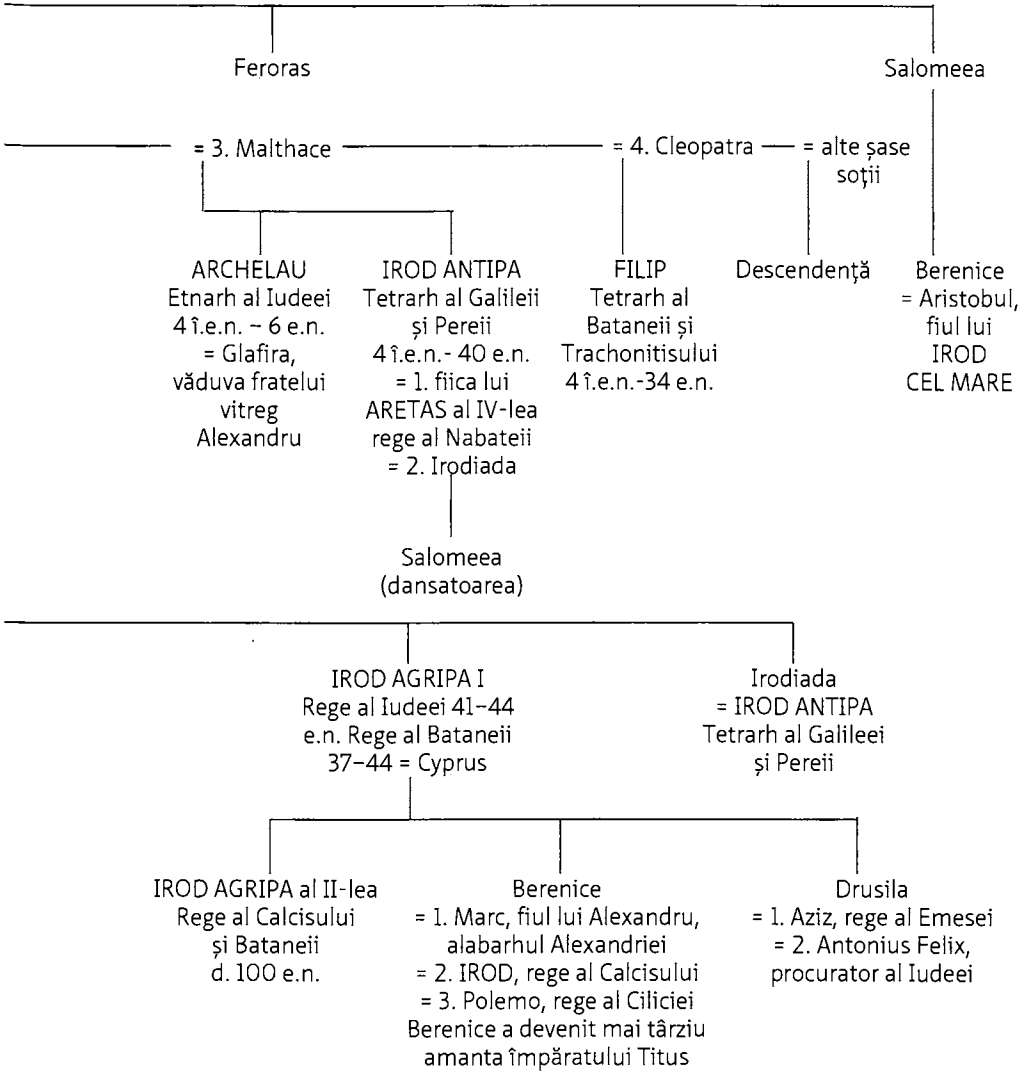
Feroras
Salomeea
= 3. Malthace
= 4. Cleopatra
= alte șase soții
ARCHELAU
Etnarh al Iudeei
4 î.e.n. – 6 e.n.
= Glafira, văduva fratelui vitreg Alexandru
IROD ANTIPA
Tetrarh al Galileii și Pereii
4 î.e.n.- 40 e.n.
= 1. fiica lui ARETAS al IV-lea rege al Nabateii
= 2. Irodiada
FILIP
Tetrarh al Bataneii și Trachonitisului
4 î.e.n.-34 e.n.
Descendență
Berenice
= Aristobul, fiul lui IROD CEL MARE
Salomeea (dansatoarea)
IROD AGRIPA I
Rege al Iudeei 41–44 e.n. Rege al Bataneii 37–44 = Cyprus
Irodiada
= IROD ANTIPA
Tetrarh al Galileei și Pereii
IROD AGRIPA al II-lea
Rege al Calcisului și Bataneii
d. 100 e.n.
Berenice
= 1. Marc, fiul lui Alexandru, alabarhul Alexandriei
= 2. IROD, rege al Calcisului
= 3. Polemo, rege al Ciliciei
Berenice a devenit mai târziu amanta împăratului Titus
Drusila
= 1. Aziz, rege al Emesei
= 2. Antonius Felix, procurator al Iudeei

PROFETUL MAHOMED, CALIFII ȘI DINASTIILE ISLAMICE

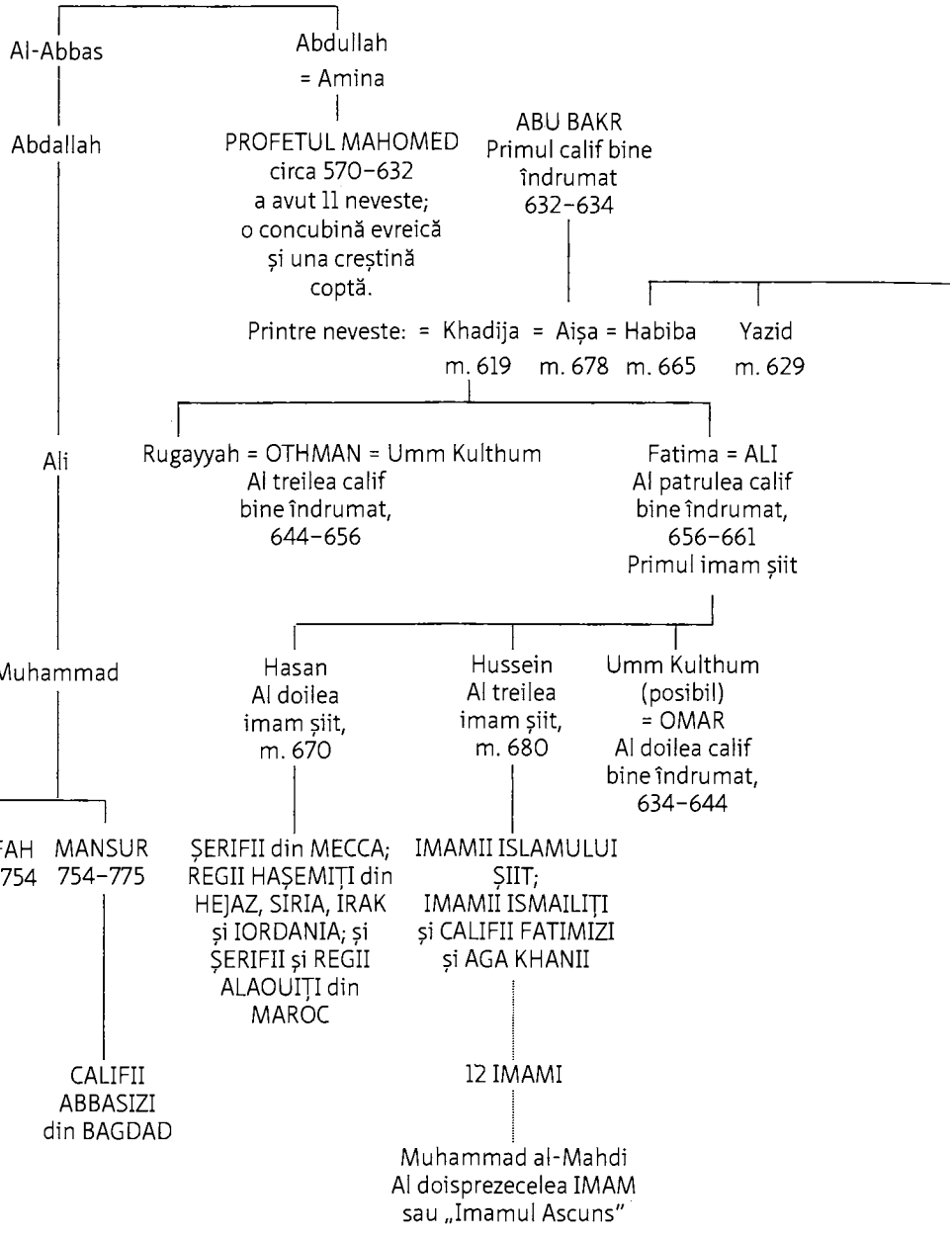

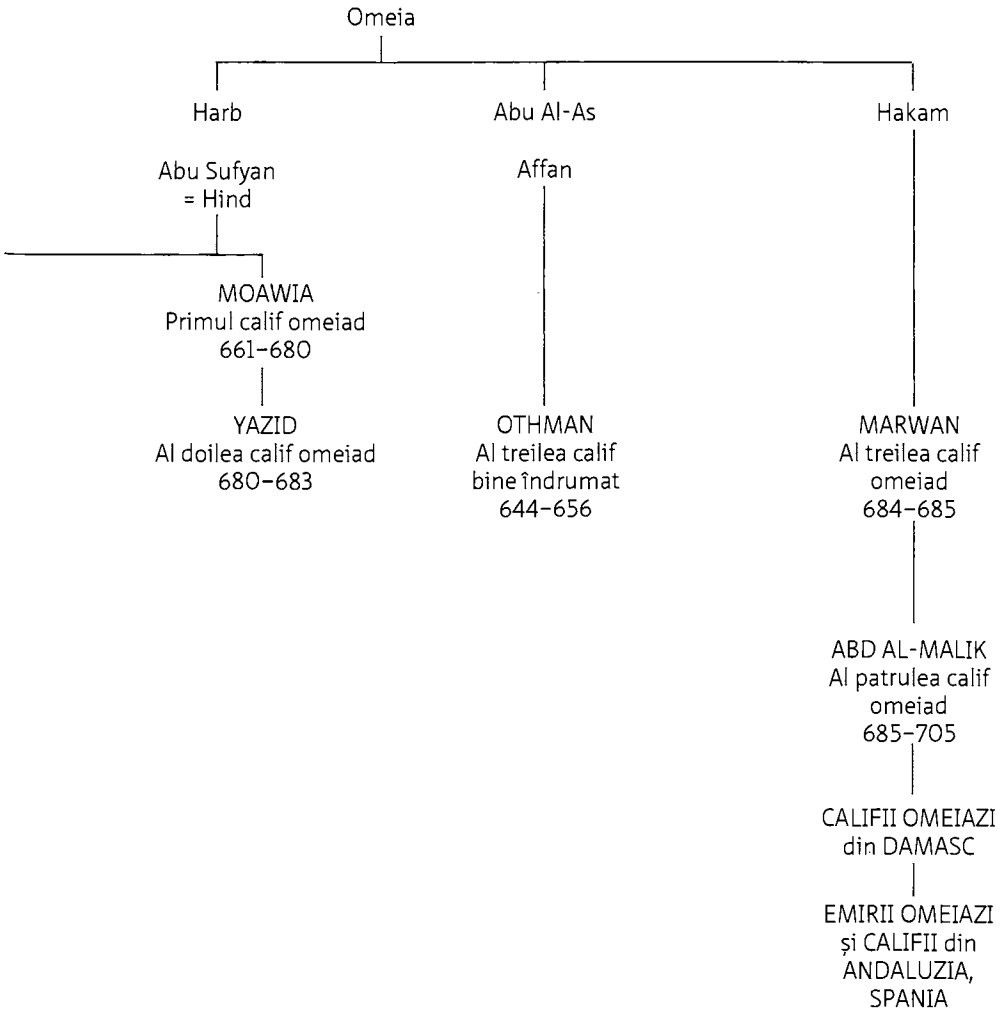

Califii conducători sunt scrişi cu majuscule.
Acest arbore genealogic nu este complet, menirea lui fiind aceea de a indica legăturile dintre Profet şi dinastiile Islamului. Descendenţii lui Ali şi ai Fatimei sunt numiţi şerifi („ashraf") şi saizi.

REGII CREȘTINI AI IERUSALIMULUI 1099–1291

Regii și reginele sunt indicați cu majuscule îngroșate, iar regii titulari consorți cu majuscule simple.

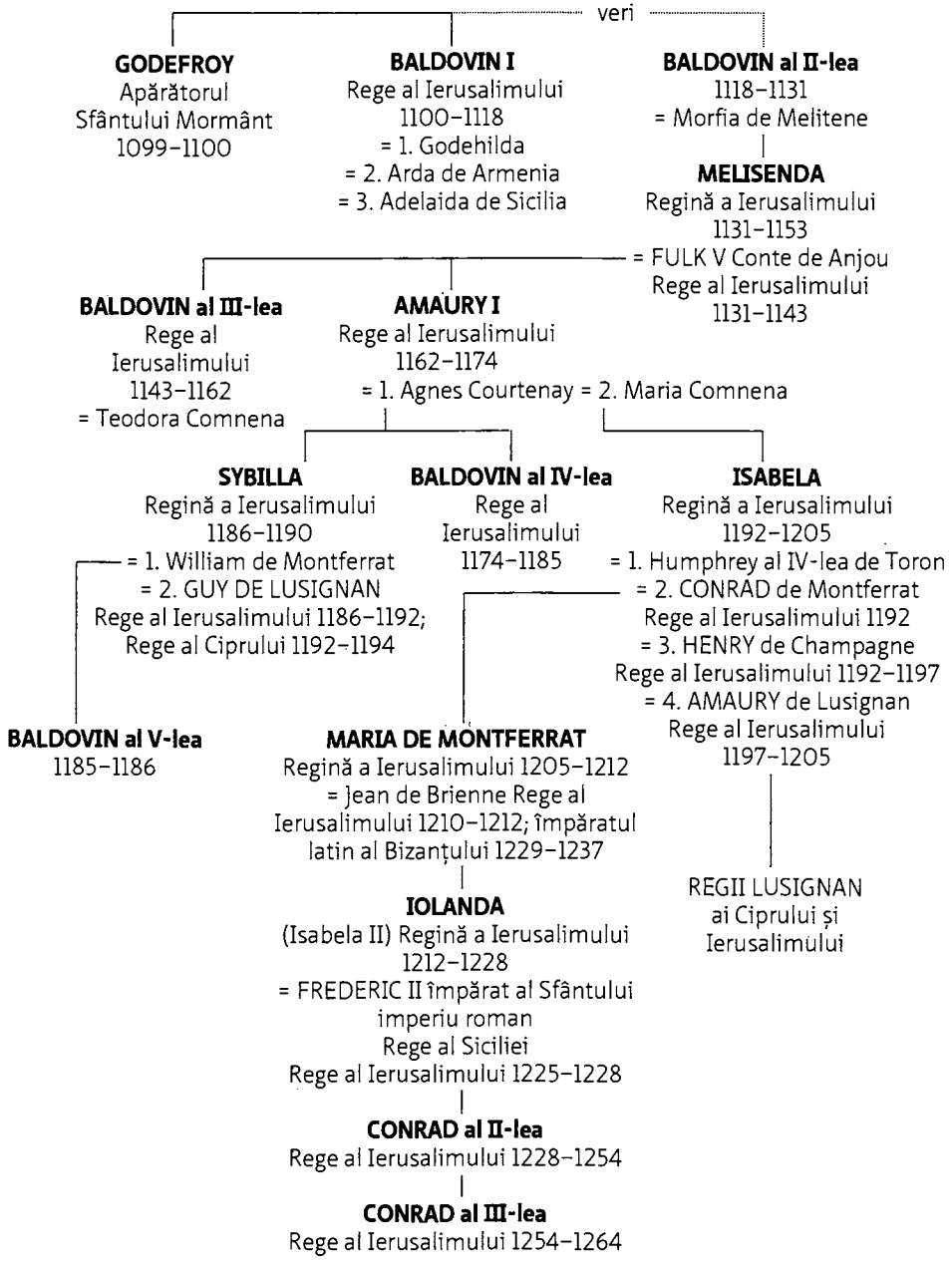

DINASTIA HAŞEMITĂ (ŞERIFIANĂ)
1916–prezent

Conducătorii sunt scrişi cu majuscule,
iar datele se referă la perioada lor de domnie.

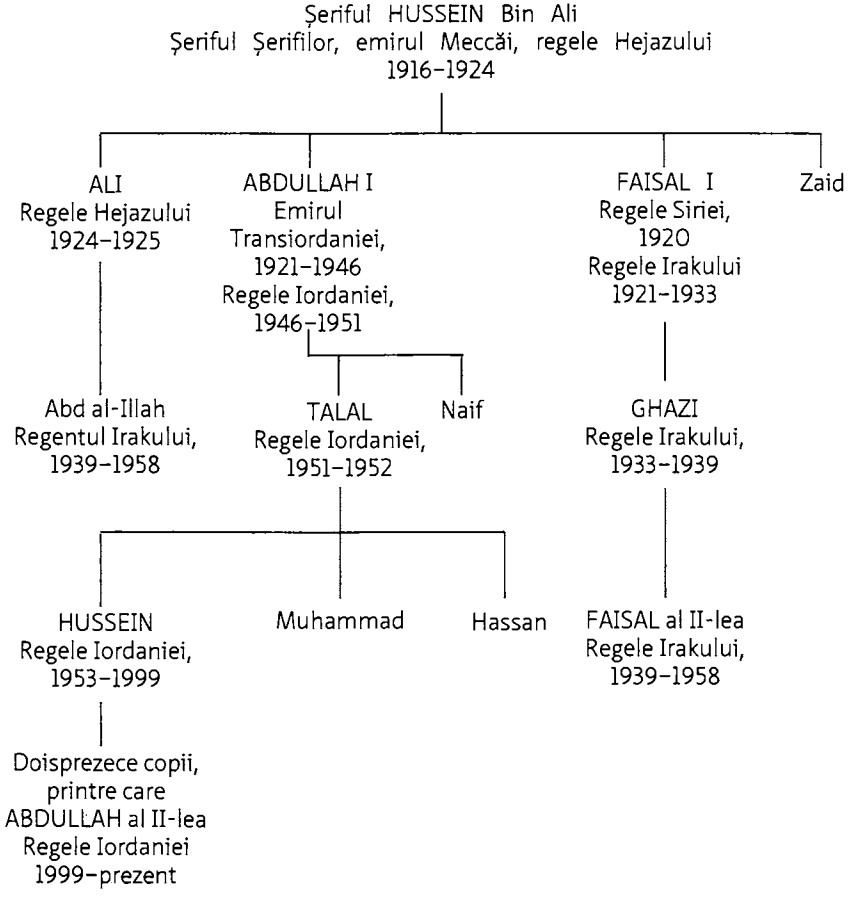

Hărți

Lista hărților:

1. Regatul lui David și Solomon (1000–586 î.e.n.) și regatele Israelului și Iudeei
2. Imperii
3. Ierusalimul în secolul I e.n. și patimile lui Iisus
4. Regatele cruciate (1098–1489)
5. Ierusalimul mameluc și otoman
6. Planul Sykes-Picot, 1916
7. Visul imperial din 1916 al Șerifului Hussein
8. Planul ONU 1947
9. Israel, începând cu 1948
10. Ierusalim: Orașul Vechi
11. Ierusalimul la începutul secolului XX

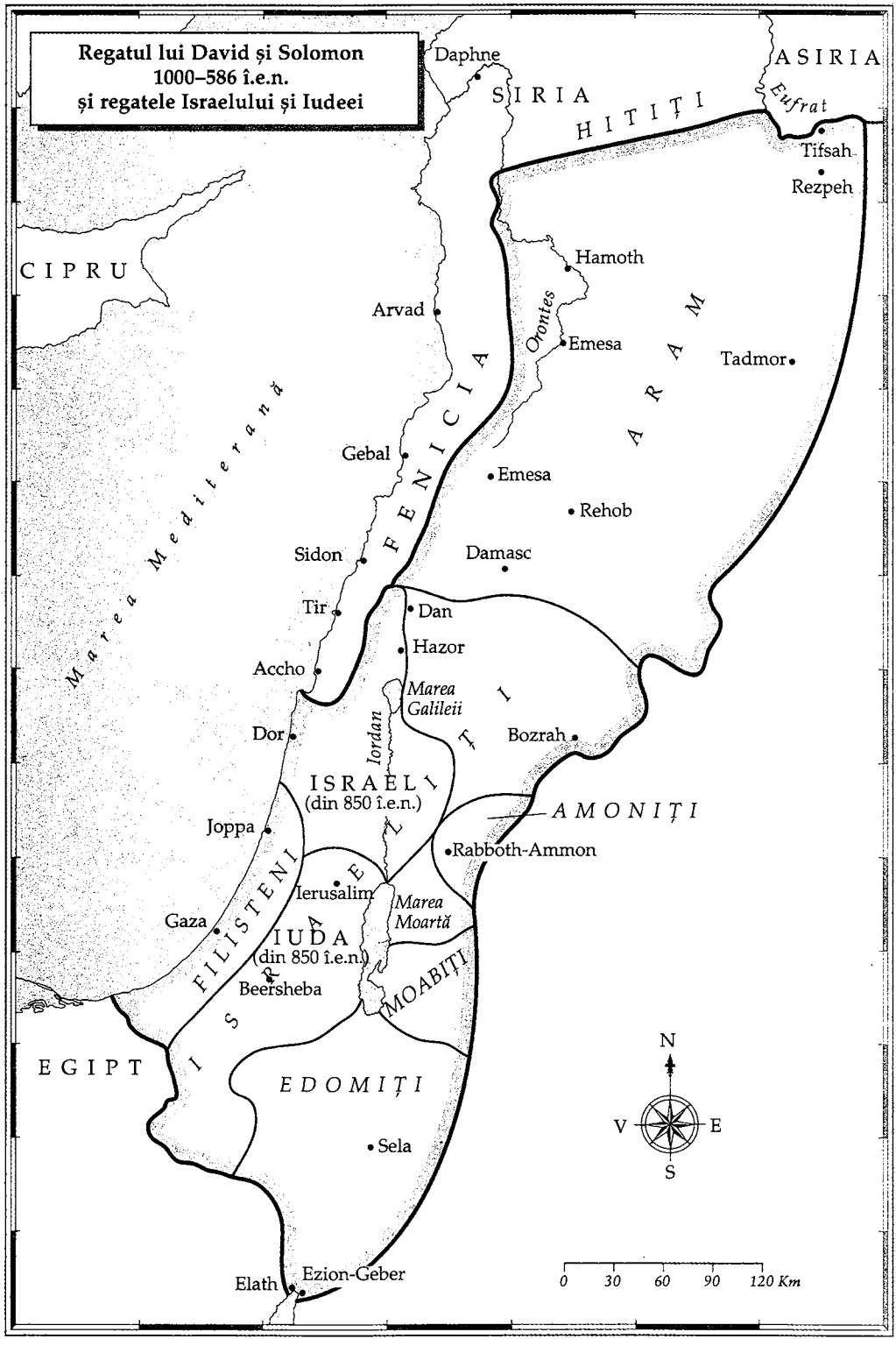
Regatul lui David și Solomon
1000–586 î.e.n.
și regatele Israelului și Iudeei
Daphne
SIRIA
ASIRIA
HITIȚI
Eufrat
Tifsah
Rezpeh
CIPRU
Hamoth
Arvad
Orontes
Emesa
ARAM
Tadmor
Marea Mediterană
FENICIA
Gebal
Emesa
Rehob
Sidon
Damasc
Tir
Dan
Hazor
Accho
Marea Galileii
Iordan
Dor
Bozrah
ISRAEL
(din 850 î.e.n.)
AMONIȚI
Joppa
Rabboth-Ammon
Ierusalim
Marea Moartă
Gaza
FILISTENI
IUDA
(din 850 î.e.n.)
Beersheba
MOABIȚI
EGIPT
EDOMIȚI
Sela
N
V
E
S
Elath
Ezion-Geber
0 30 60 90 120 Km

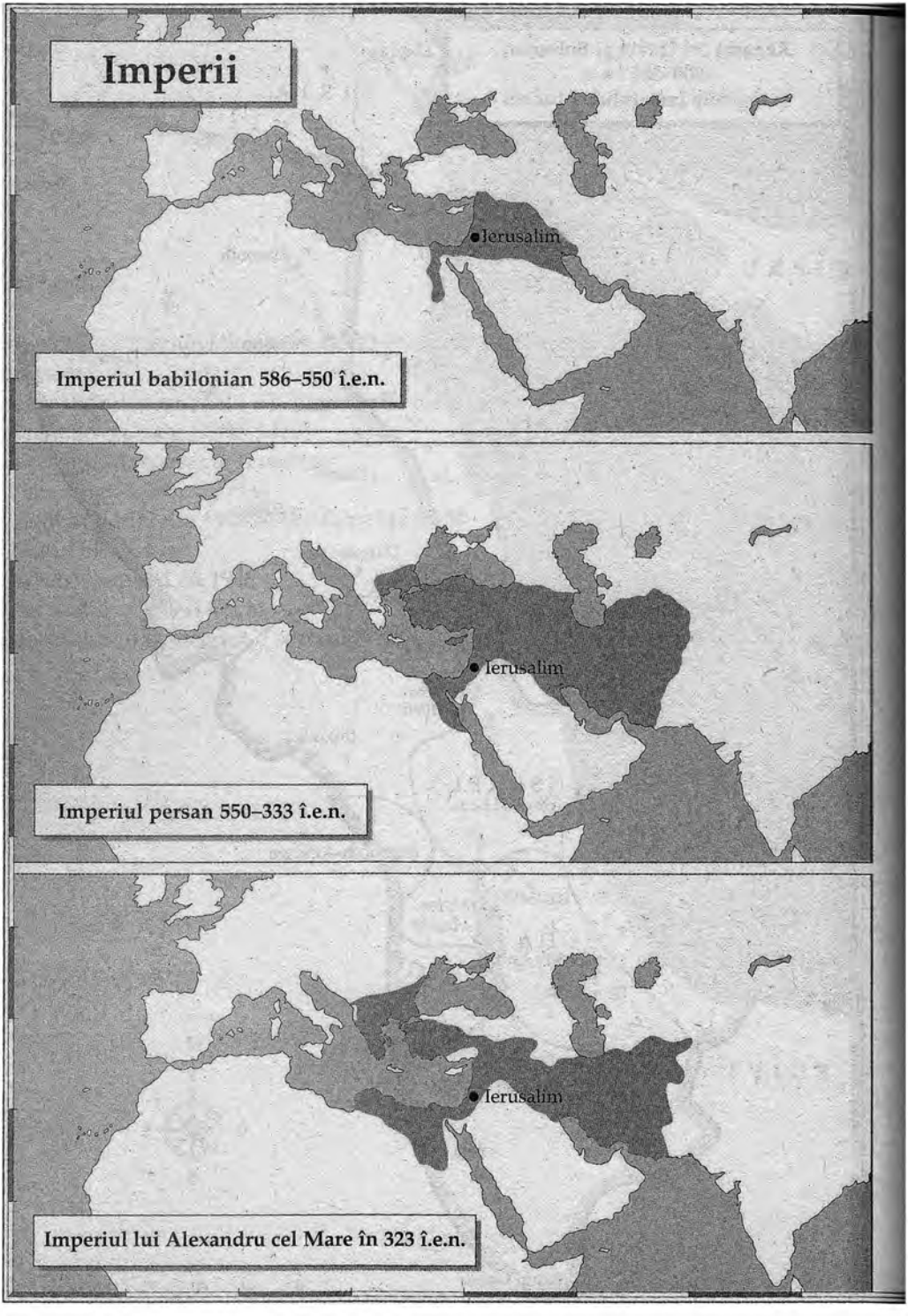
Imperii
Ierusalim
Imperiul babilonian 586–550 î.e.n.
Ierusalim
Imperiul persan 550–333 î.e.n.
Ierusalim
Imperiul lui Alexandru cel Mare în 323 î.e.n.

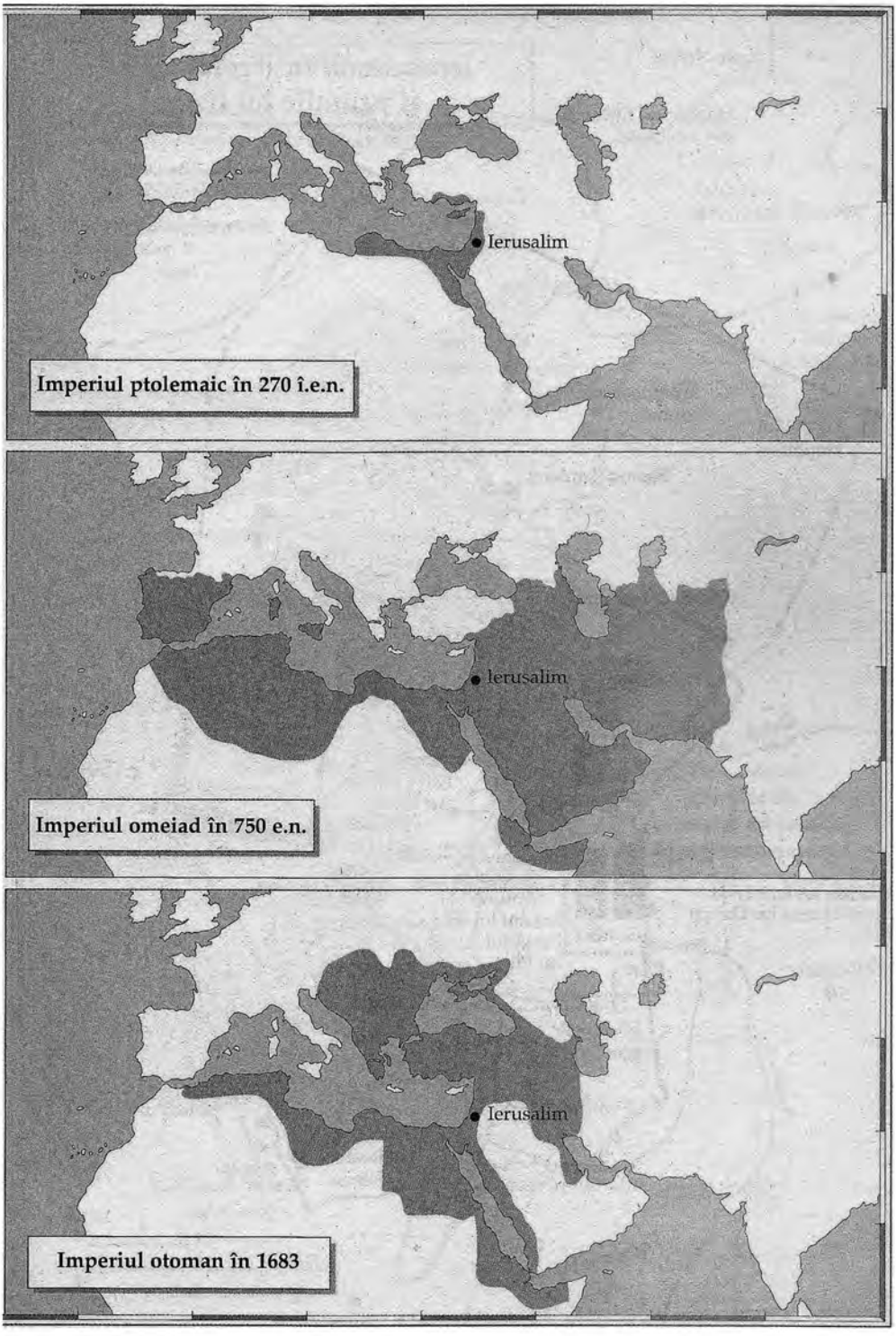
Ierusalim
Imperiul ptolemaic în 270 î.e.n.
Ierusalim
Imperiul omeiad în 750 e.n.
Ierusalim
Imperiul otoman în 1683

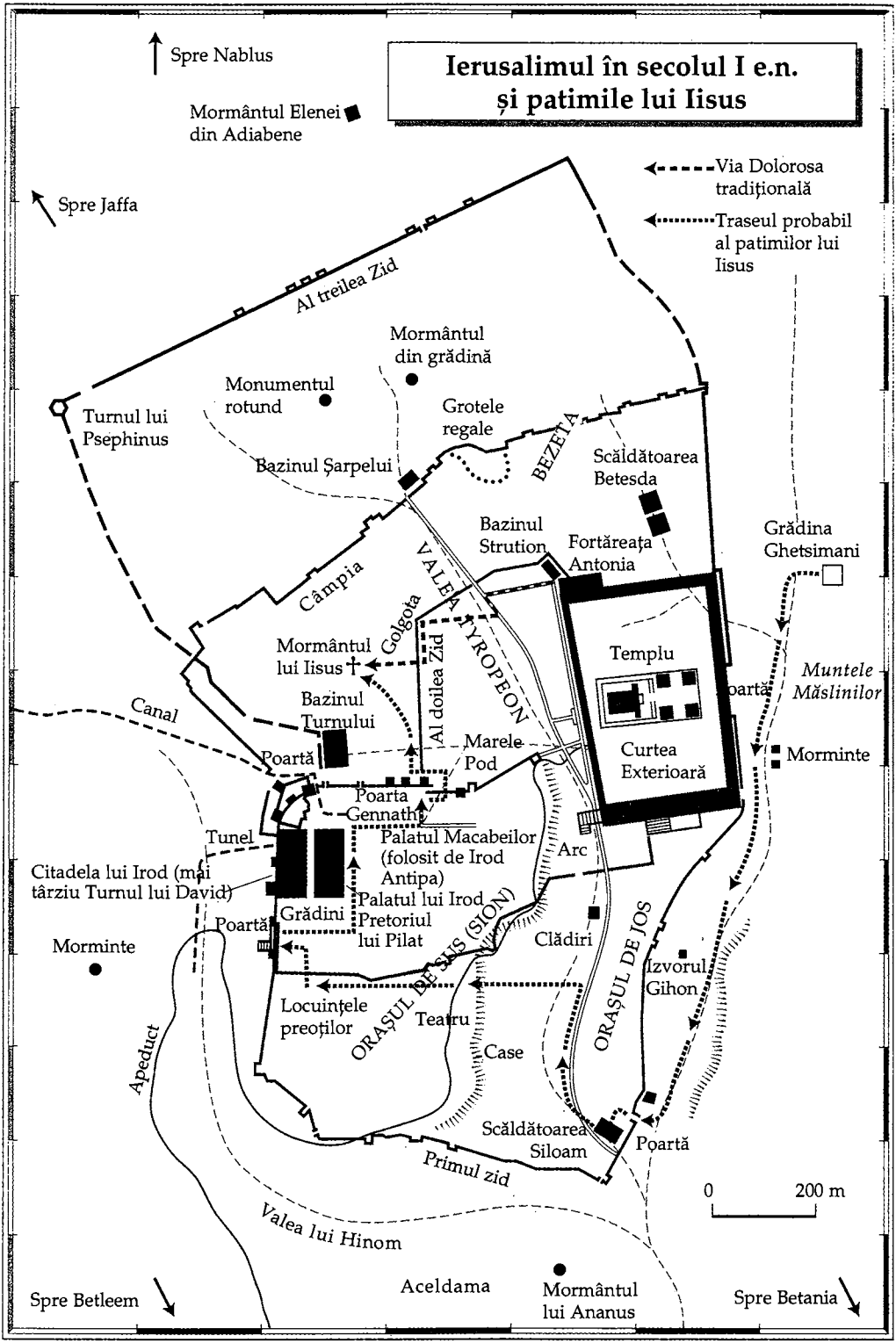
Ierusalimul în secolul I e.n.
și patimile lui Iisus
Spre Nablus
Mormântul Elenei din Adiabene
Spre Jaffa
Via Dolorosa tradițională
Traseul probabil al patimilor lui Iisus
Al treilea Zid
Mormântul din grădină
Monumentul rotund
Turnul lui Psephinus
Grotele regale
Bazinul Șarpelui
BEZETA
Scăldătoarea Betesda
Bazinul Strution
Fortăreața Antonia
Grădina Ghetsimani
Câmpia
VALEA TYROPEON
Golgota
Templu
Mormântul lui Iisus
Al doilea Zid
Muntele Măslinilor
Canal
Bazinul Turnului
Poartă
Marele Pod
Curtea Exterioară
Morminte
Poarta Gennath
Tunel
Palatul Macabeilor (folosit de Irod Antipa)
Arc
Citadela lui Irod (mai târziu Turnul lui David)
Palatul lui Irod
Grădini
Pretoriul lui Pilat
Poartă
Clădiri
Morminte
ORAȘUL DE SUS (SION)
ORAȘUL DE JOS
Izvorul Gihon
Locuințele preoților
Teatru
Case
Apeduct
Scăldătoarea Siloam
Poartă
Primul zid
0
200 m
Valea lui Hinom
Spre Betleem
Aceldama
Mormântul lui Ananus
Spre Betania

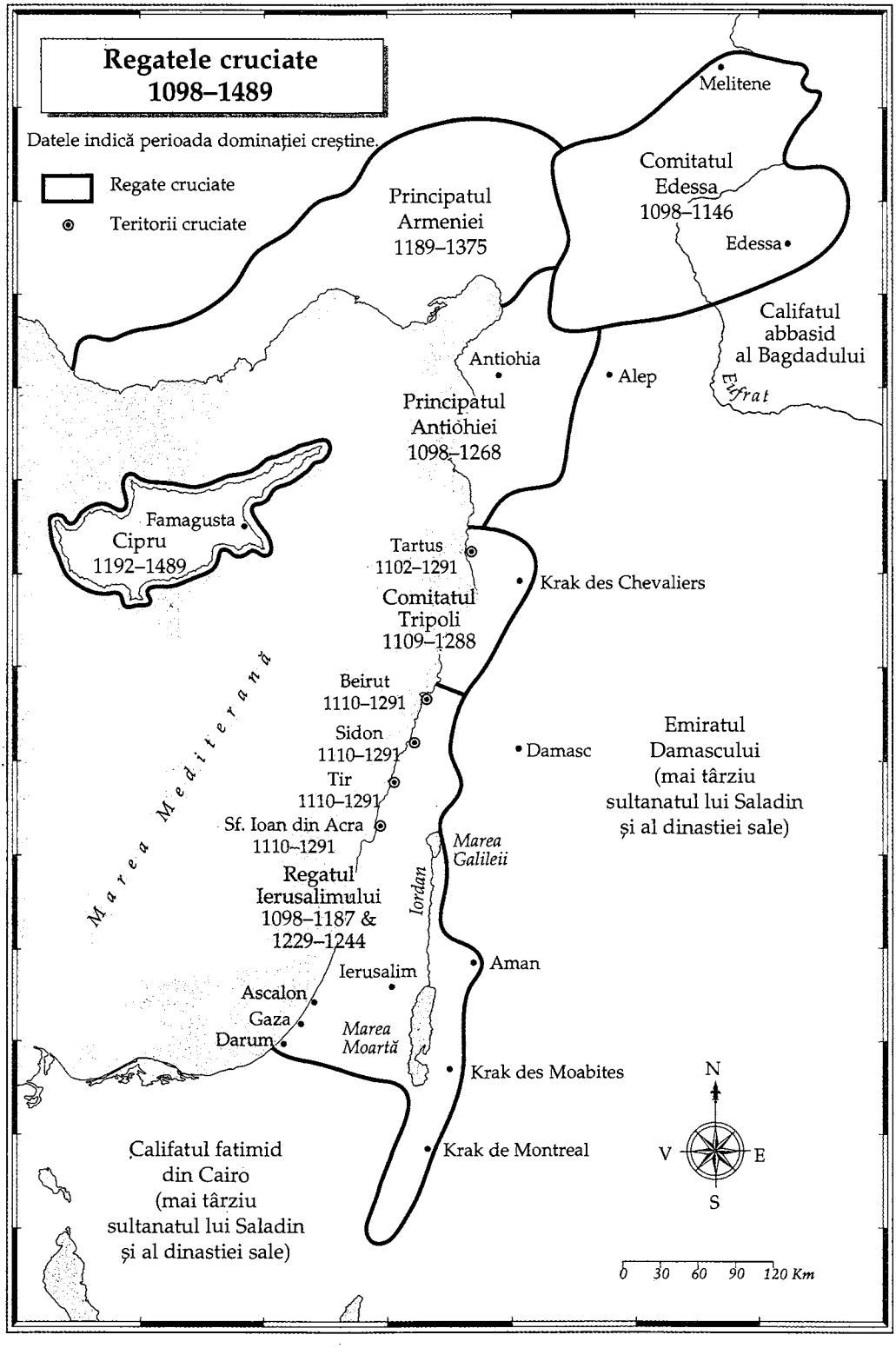
Regatele cruciate
1098–1489
Datele indică perioada dominației creștine.
Regate cruciate
Teritorii cruciate
Melitene
Comitatul
Edessa
1098–1146
Edessa
Principatul
Armeniei
1189–1375
Califatul
abbasid
al Bagdadului
Antiohia
Alep
Eufrat
Principatul
Antiohiei
1098–1268
Famagusta
Cipru
1192–1489
Tartus
1102–1291
Krak des Chevaliers
Comitatul
Tripoli
1109–1288
Beirut
1110–1291
Sidon
1110–1291
Damasc
Emiratul
Damascului
(mai târziu
sultanatul lui Saladin
și al dinastiei sale)
Tir
1110–1291
Sf. Ioan din Acra
1110–1291
Marea Mediterană
Marea
Galileii
Iordan
Regatul
Ierusalimului
1098–1187 &
1229–1244
Aman
Ierusalim
Ascalon
Gaza
Darum
Marea
Moartă
Krak des Moabites
Califatul fatimid
din Cairo
(mai târziu
sultanatul lui Saladin
și al dinastiei sale)
Krak de Montreal
N
V
E
S
0 30 60 90 120 Km

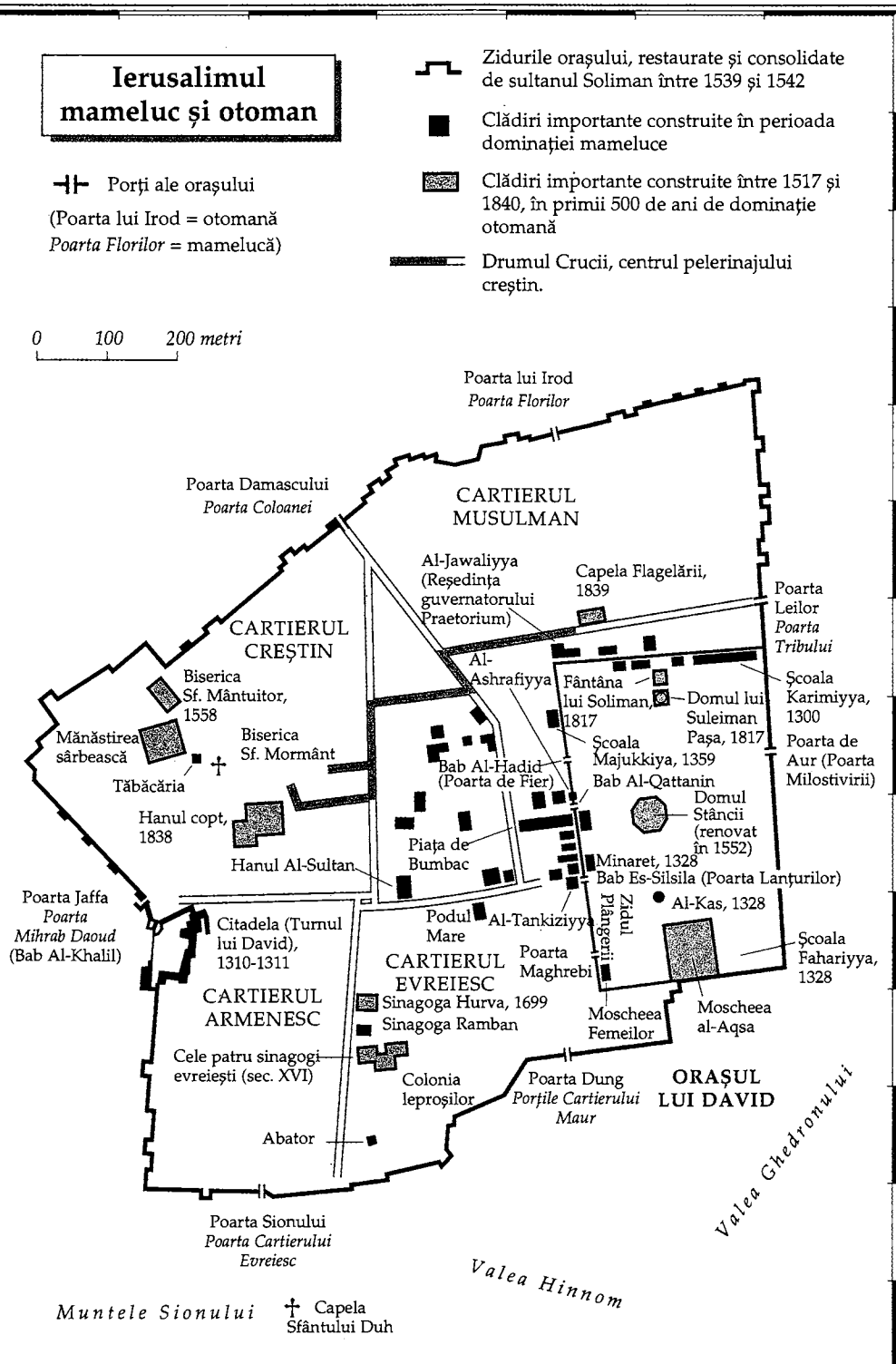
Ierusalimul mameluc și otoman
Porți ale orașului
(Poarta lui Irod = otomană
Poarta Florilor = mamelucă)
Zidurile orașului, restaurate și consolidate de sultanul Soliman între 1539 și 1542
Clădiri importante construite în perioada dominației mameluce
Clădiri importante construite între 1517 și 1840, în primii 500 de ani de dominație otomană
Drumul Crucii, centrul pelerinajului creștin.
0 100 200 metri
Poarta lui Irod
Poarta Florilor
Poarta Damascului
Poarta Coloanei
CARTIERUL MUSULMAN
Al-Jawaliyya (Reședința guvernatorului Praetorium)
Capela Flagelării, 1839
Poarta Leilor
Poarta Tribului
CARTIERUL CREȘTIN
Biserica Sf. Mântuitor, 1558
Al-Ashrafiyya
Fântâna lui Soliman, 1817
Domul lui Suleiman Pașa, 1817
Școala Karimiyya, 1300
Mănăstirea sârbească
Biserica Sf. Mormânt
Școala Majukkiya, 1359
Poarta de Aur (Poarta Milostivirii)
Tăbăcăria
Bab Al-Hadid (Poarta de Fier)
Bab Al-Qattanin
Hanul copt, 1838
Domul Stâncii (renovat în 1552)
Piața de Bumbac
Minaret, 1328
Hanul Al-Sultan
Bab Es-Silsila (Poarta Lanțurilor)
Poarta Jaffa
Poarta Mihrab Daoud
(Bab Al-Khalil)
Citadela (Turnul lui David), 1310-1311
Podul Mare
Al-Tankiziyya
Zidul Plângerii
Al-Kas, 1328
Școala Fahariyya, 1328
CARTIERUL EVREIESC
Poarta Maghrebi
CARTIERUL ARMENESC
Sinagoga Hurva, 1699
Sinagoga Ramban
Moscheea Femeilor
Moscheea al-Aqsa
Cele patru sinagogi evreiești (sec. XVI)
Colonia leproșilor
Poarta Dung
Porțile Cartierului Maur
ORAȘUL LUI DAVID
Abator
Valea Ghedronului
Poarta Sionului
Poarta Cartierului Evreiesc
Valea Hinnom
Muntele Sionului
Capela Sfântului Duh

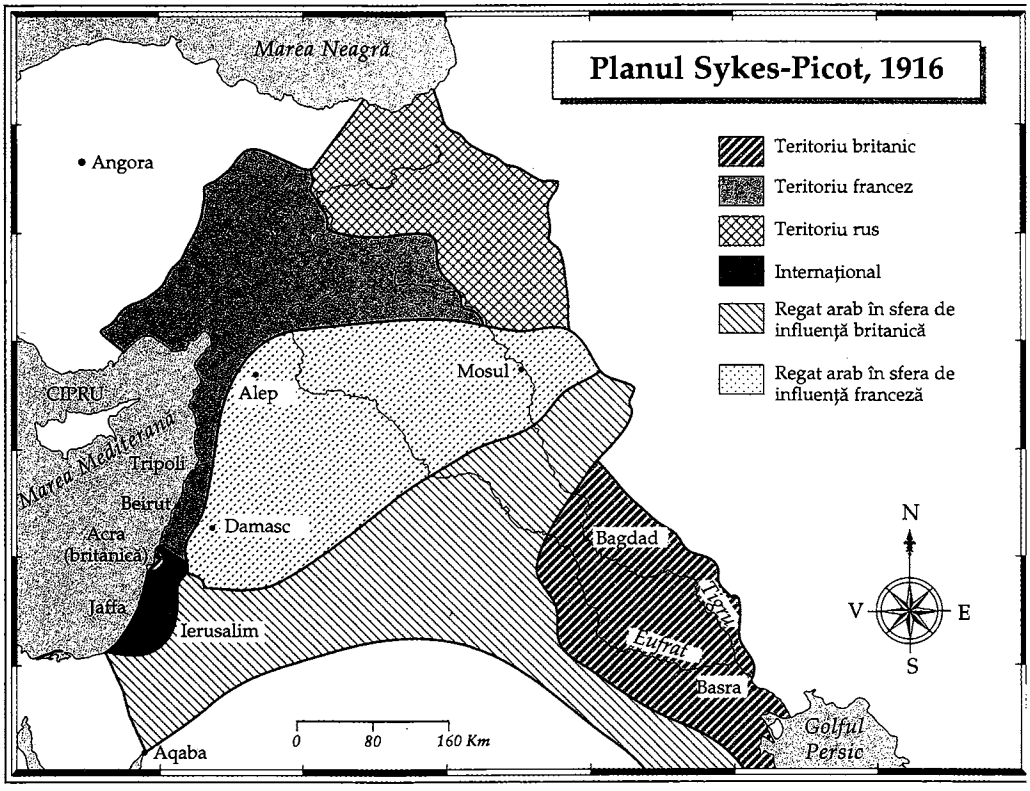
Planul Sykes-Picot, 1916
Marea Neagră
Angora
Teritoriu britanic
Teritoriu francez
Teritoriu rus
Internațional
Regat arab în sfera de influență britanică
Regat arab în sfera de influență franceză
CIPRU
Alep
Mosul
Marea Mediterană
Tripoli
Beirut
Damasc
Acra (britanică)
Bagdad
Tigru
Iaffa
Ierusalim
Eufrat
Basra
Golful Persic
Aqaba
0 80 160 Km
N
V
E
S

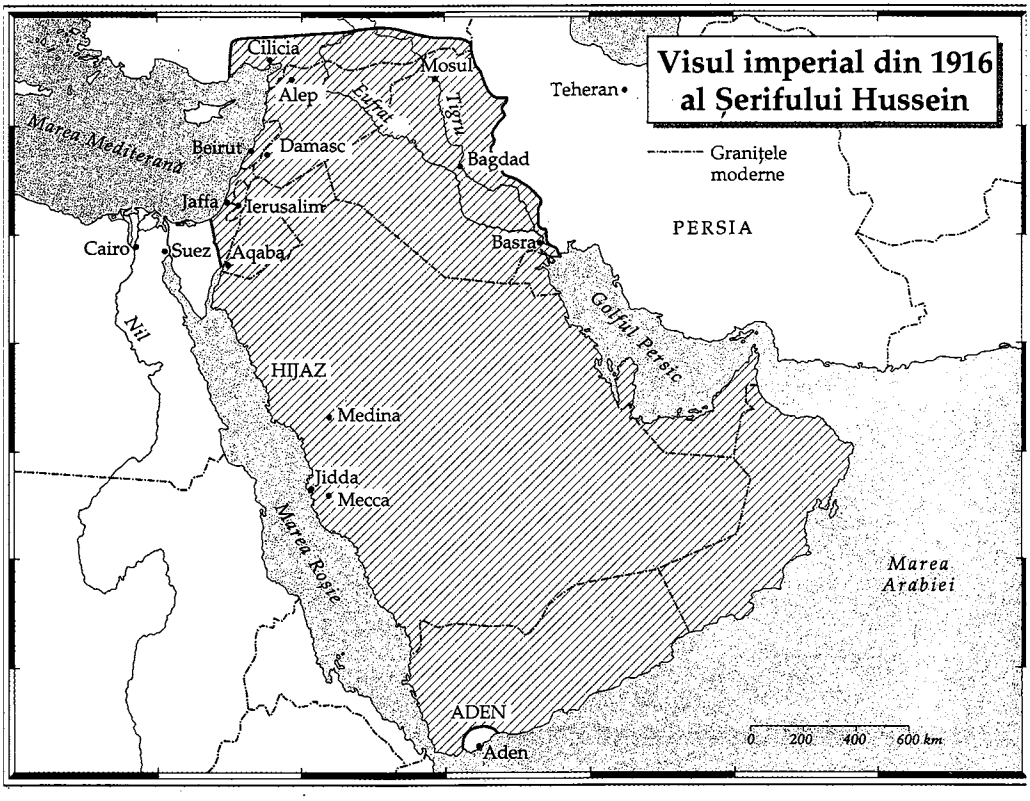
Visul imperial din 1916 al Șerifului Hussein
Cilicia
Mosul
Teheran
Alep
Eufrat
Tigru
Marea Mediterană
Beirut
Damasc
Bagdad
Granițele moderne
Iaffa
Ierusalim
PERSIA
Cairo
Suez
Aqaba
Basra
Golful Persic
Nil
HIJAZ
Medina
Jidda
Mecca
Marea Roșie
Marea Arabiei
ADEN
Aden
0 200 400 600 km

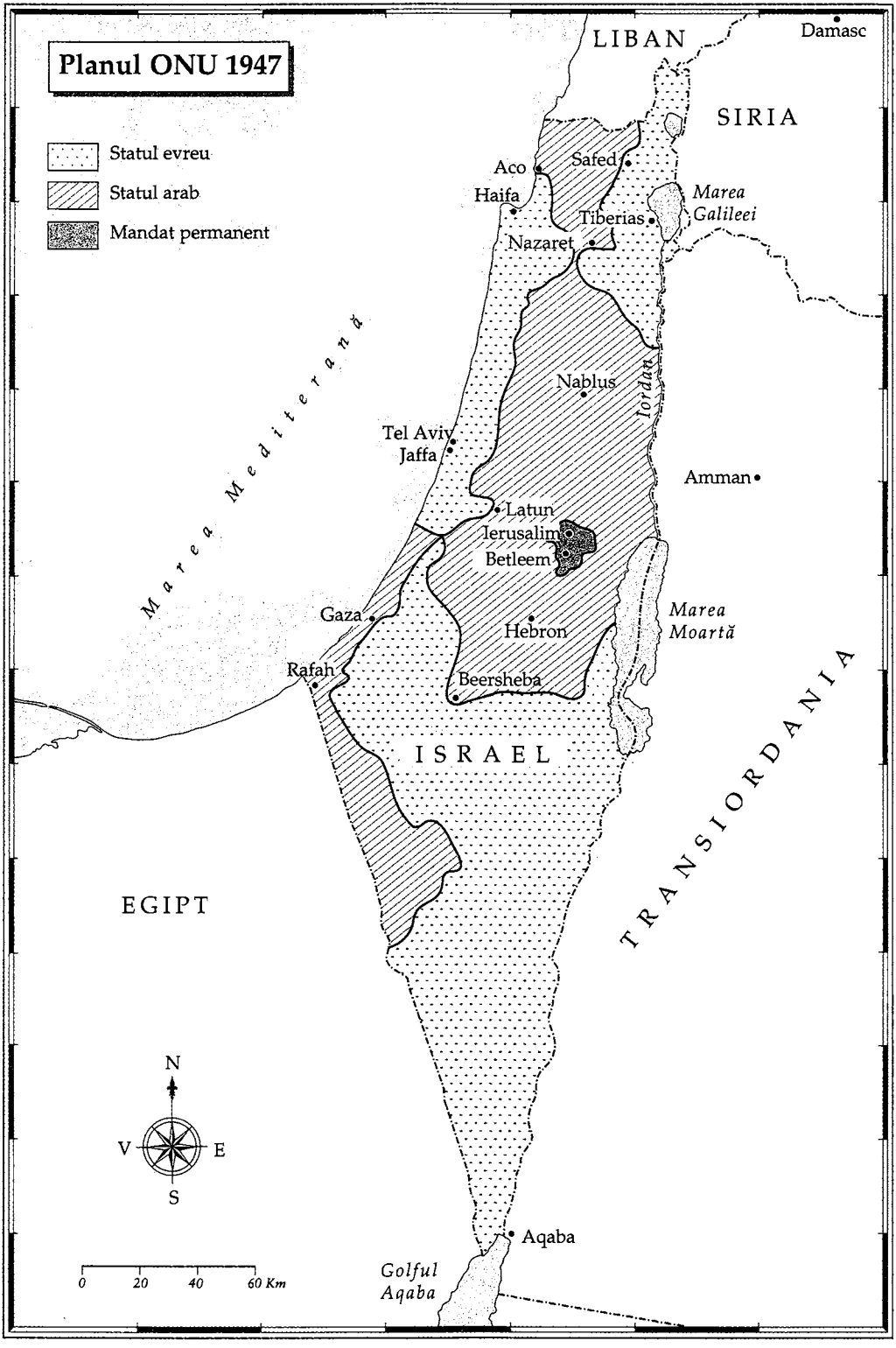
Planul ONU 1947
Statul evreu
Statul arab
Mandat permanent
LIBAN
Damasc
SIRIA
Aco
Safed
Haifa
Marea Galileei
Tiberias
Nazaret
Nablus
Iordan
Marea Mediterană
Tel Aviv
Jaffa
Amman
Latun
Ierusalim
Betleem
Gaza
Hebron
Marea Moartă
Rafah
Beersheba
ISRAEL
TRANSIORDANIA
EGIPT
N
V
E
S
0
20
40
60 Km
Aqaba
Golful Aqaba

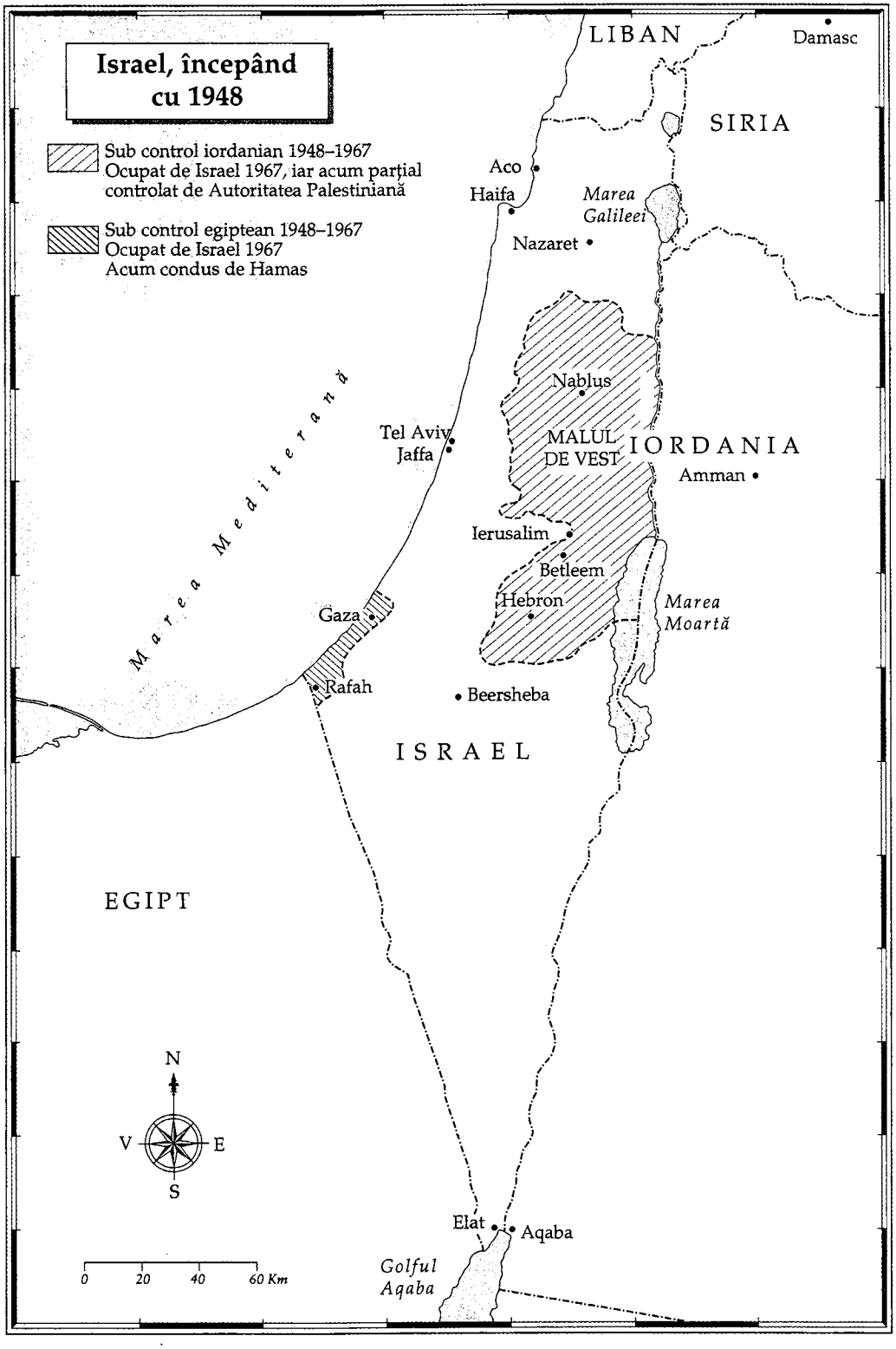
Israel, începând cu 1948
Sub control iordanian 1948–1967
Ocupat de Israel 1967, iar acum parțial controlat de Autoritatea Palestiniană
Sub control egiptean 1948–1967
Ocupat de Israel 1967
Acum condus de Hamas
LIBAN
Damasc
SIRIA
Aco
Haifa
Marea Galileei
Nazaret
Nablus
Tel Aviv
Jaffa
MALUL DE VEST
IORDANIA
Amman
Ierusalim
Betleem
Hebron
Marea Moartă
Marea Mediterană
Gaza
Rafah
Beersheba
ISRAEL
EGIPT
N
V
E
S
Elat
Aqaba
Golful Aqaba
0
20
40
60 Km

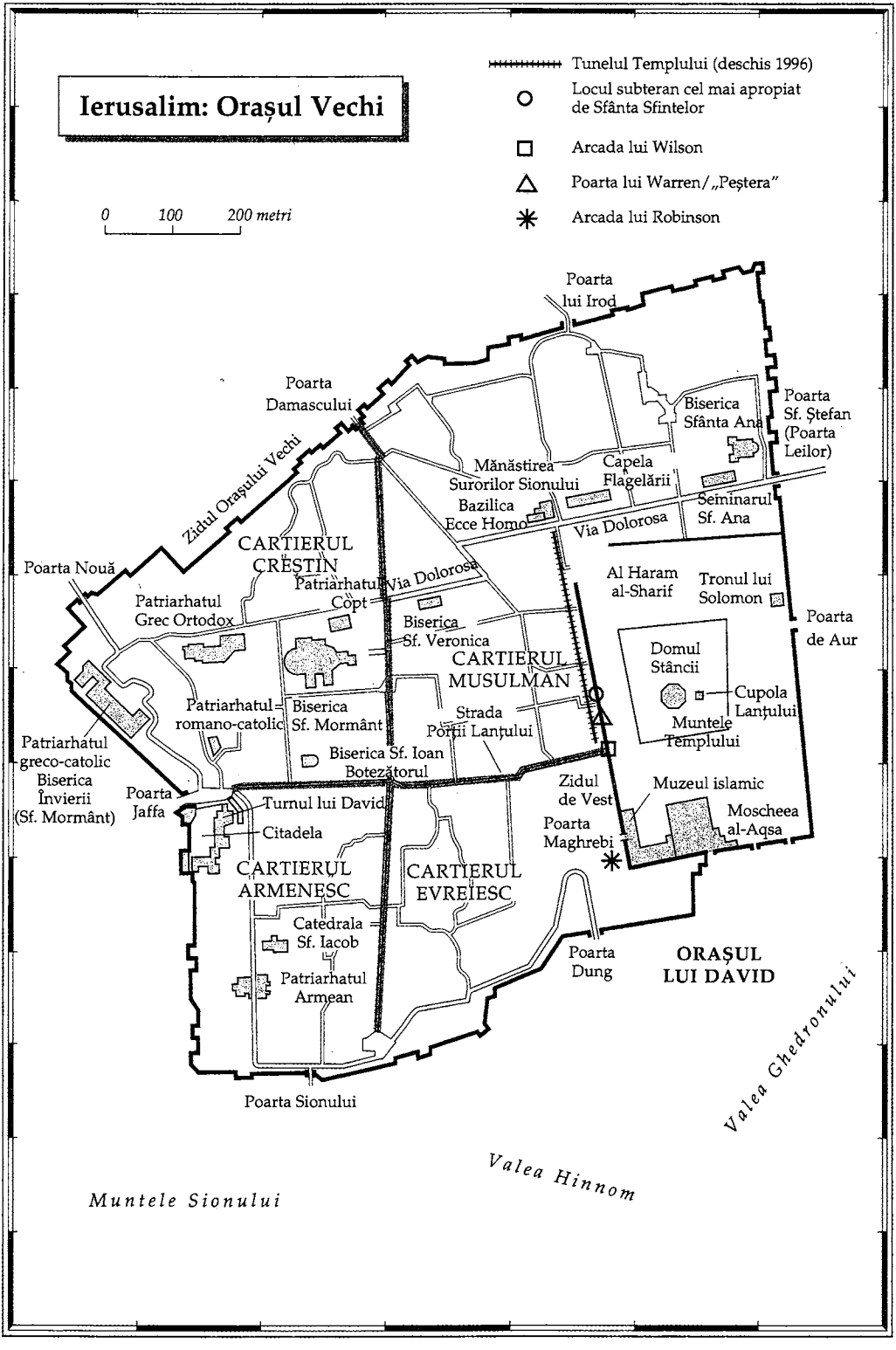
Ierusalim: Orașul Vechi
Tunelul Templului (deschis 1996)
Locul subteran cel mai apropiat de Sfânta Sfintelor
Arcada lui Wilson
Poarta lui Warren/„Peștera"
Arcada lui Robinson
0 100 200 metri
Poarta lui Irod
Poarta Damascului
Zidul Orașului Vechi
Biserica Sfânta Ana
Poarta Sf. Ștefan (Poarta Leilor)
Mănăstirea Surorilor Sionului
Capela Flagelării
Bazilica Ecce Homo
Seminarul Sf. Ana
Via Dolorosa
CARTIERUL CREȘTIN
Poarta Nouă
Patriarhatul Copt
Via Dolorosa
Al Haram al-Sharif
Tronul lui Solomon
Patriarhatul Grec Ortodox
Biserica Sf. Veronica
Poarta de Aur
CARTIERUL MUSULMAN
Domul Stâncii
Cupola Lanțului
Patriarhatul romano-catolic
Biserica Sf. Mormânt
Strada Porții Lanțului
Muntele Templului
Patriarhatul greco-catolic Biserica Învierii (Sf. Mormânt)
Biserica Sf. Ioan Botezătorul
Poarta Jaffa
Turnul lui David
Zidul de Vest
Muzeul islamic
Citadela
Poarta Maghrebi
Moscheea al-Aqsa
CARTIERUL ARMENESC
CARTIERUL EVREIESC
Catedrala Sf. Iacob
Patriarhatul Armean
Poarta Dung
ORAȘUL LUI DAVID
Valea Ghedronului
Poarta Sionului
Valea Hinnom
Muntele Sionului

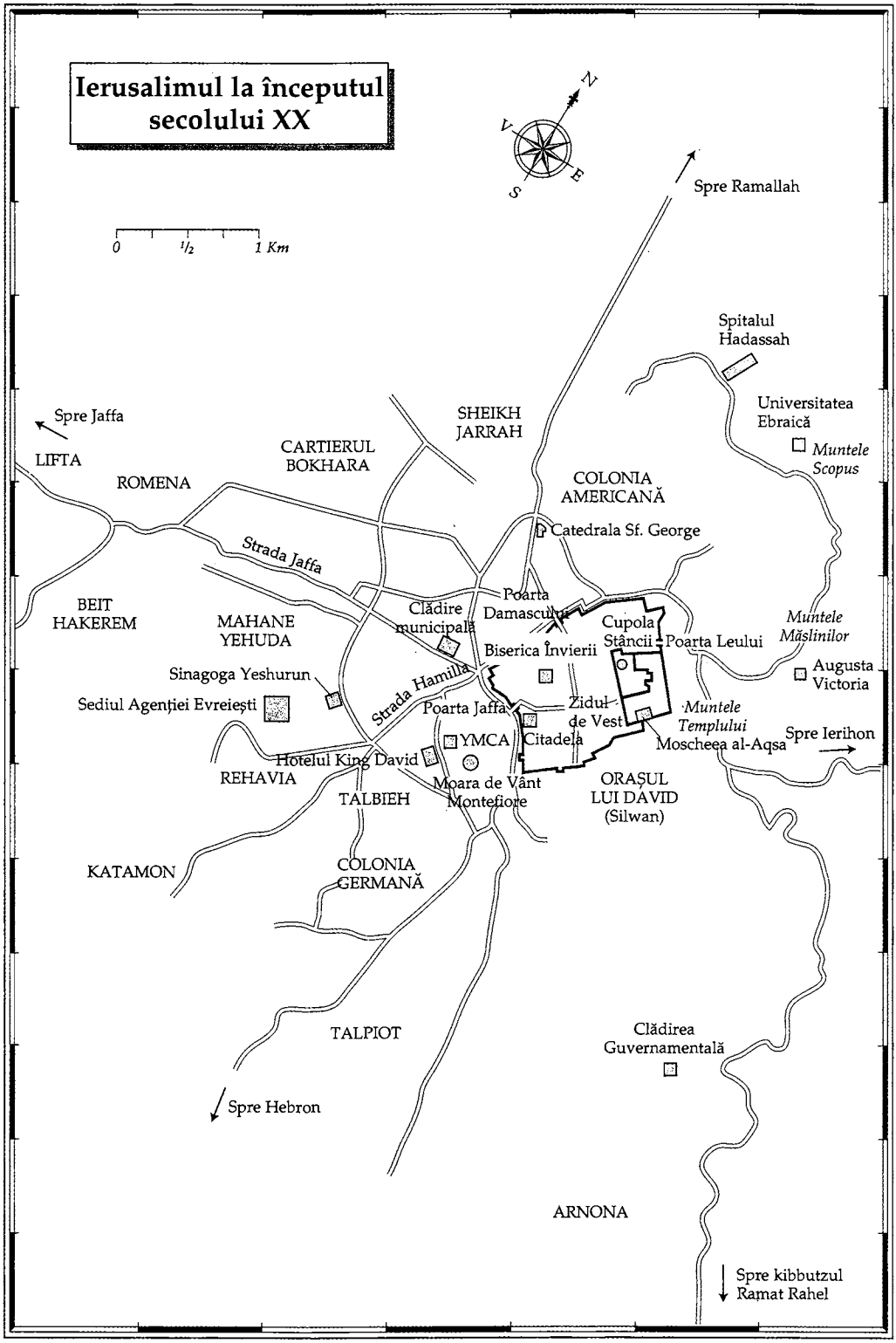
Ierusalimul la începutul secolului XX
N
V
E
S
0
1/2
1 Km
Spre Ramallah
Spitalul Hadassah
Universitatea Ebraică
Muntele Scopus
Spre Jaffa
LIFTA
ROMENA
CARTIERUL BOKHARA
SHEIKH JARRAH
COLONIA AMERICANĂ
Catedrala Sf. George
Strada Jaffa
BEIT HAKEREM
MAHANE YEHUDA
Clădire municipală
Poarta Damascului
Cupola Stâncii
Poarta Leului
Muntele Măslinilor
Biserica Învierii
Sinagoga Yeshurun
Strada Hamilla
Augusta Victoria
Sediul Agenției Evreiești
Poarta Jaffa
Zidul de Vest
Muntele Templului
YMCA
Citadela
Moscheea al-Aqsa
Spre Ierihon
Hotelul King David
REHAVIA
Moara de Vânt Montefiore
ORAȘUL LUI DAVID (Silwan)
TALBIEH
KATAMON
COLONIA GERMANĂ
TALPIOT
Clădirea Guvernamentală
Spre Hebron
ARNONA
Spre kibbutzul Ramat Rahel

ISTORIA IERUSALIMULUI ESTE ISTORIA LUMII

„Absolut spectaculoasă. O carte minunată." Bill Clinton

„Un portret amplu și uluitor al Ierusalimului. O lectură irezistibilă de la prima la ultima pagină."
The Sunday Times

„Istoria Ierusalimului, alcătuită de Montefiore, este rodul îmbinării dintre pasiune și erudiție. O realizare impresionantă."
The Independent

„Probabil că există un Ierusalim ceresc; însă cu siguranță există unul terestru. Meritul cel mai de seamă al acestei cărți este faptul că reușește să le adune pe amândouă într-o biografie monumentală."
The Daily Telegraph

9 789737 076199

TREI
edituratrei.ro